UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET

PETI MEĐUNARODNI INTERDISCIPLINARNI SIMPOZIJUM

SUSRET KULTURA

Zbornik radova

Knjiga II

Novi Sad
2010

Izdavač

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
www.ff.uns.ac.rs

Urednice

Prof. dr Ljiljana Subotić
Prof. dr Ivana Živančević-Sekeruš

Recenzenti

Prof. dr Mitja Krajnčan, Ljubljana
Prof. dr Ljudmil Spasov, Skoplje
Prof. dr Biljana Šimunović-Bešlin, Novi Sad

Dizajn korica

Gabriel Radatović, www.g2fdesign.com

Štampa

KriMel, Budisava

Tiraž

500

Izvršni odbor

Prof. dr Ivana Živančević-Sekeruš
Doc. dr Gordana Štasni
Doc. dr Marija Stefanović
Prof. dr Kornelija Farago
Doc. dr Srđan Šljukić
Doc. dr Spomenka Budić
Doc. dr Ivana Đurić-Paunović
Ljiljana Crveni
Igor Lekić
mr Igor Novaković
Maja Hovanjski

ISBN 978-86-6065-066-7

Organizacioni odbor

Prof. dr Ljiljana Subotić
Prof. dr Vladislava Gordić-Petković
Prof. dr Milenko Perović
Prof. dr Julijana Beli-Genc
Prof. dr Iren Lanc
Prof. dr Dejan Mikavica
Prof. dr Miodrag Radović
Prof. dr Dubravka Valić-Nedeljković
Prof. dr Svetlana Kostović
Prof. dr Ivan Jerković
Prof. dr Snežena Gudurić
Prof. dr Ofelia Meza
Prof. dr Julijan Tamaš
Prof. dr Dušanka Mirić
Prof. dr Mihal Harpanj
Doc. dr Srđan Šljukić
Prof. dr Jasmina Grković-Mejdžor
Prof. dr Ljiljana Pešikan-Ljuštanović
Ljiljana Crveni, sekretar

Programski odbor

Prof. dr Ljiljana Subotić
Prof. dr Ivana Živančević-Sekeruš
Prof. dr Biljana Šimunović-Bešlin
Dr. habil Svetlana Tolstoj, Rusija
Prof. dr Ana Krečmer, Univerzitet u Beču, Austrija
Prof. dr Sofija Vrcelj, Univerzitet u Rijeci, Hrvatska
Prof. dr Zvonko Kovač, Univerzitet u Zagrebu, Hrvatska
Prod. dr Neven Hrvatić, Univerzitet u Zagrebu, Hrvatska
Prof. dr Ala Tatarenko, Nacionalni univerzitet *Ivan Franko* u Lavovu, Ukrajina
Prof. dr Mihal Babiak, Univerzitet *Komenski* u Bratislavi, Slovačka

Štampanje Zbornika finansijski pomogli

Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije
Pokrajinski sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj
Grad Novi Sad – gradska uprava za kulturu

VII

JEZICI U KONTAKTU

Iren Lanc
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
lancz@eunet.rs

UDK: 811.511.141’26
811.511.141’373.43

EVROPSKI MODEL JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI I POKRET OBNOVE MAĐARSKOG JEZIKA

Apstrakt: Mađarski jezik u XVIII veku nije bio pripremljen da bude nosilac evropskih naučnih dostignuća kao i kulturnih i književnih vrednosti. Nedostajala je standardna varijanta jezika, leksika je bila siromašna i nije se moglo baviti naukom na mađarskom jeziku. U cilju uklanjanja nedostataka ustanovljen je pokret obnove mađarskog jezika. Najznačajnija ličnost i vođa pokreta obnove mađarskog jezika bio je Ferenc Kazinci. Izvori njegovih misli i principa su poreklom iz Evrope. Njegov književni model je bila zapadnoevropska književnost i njegov stav je da se prevođenjem može obezbediti obnova mađarskog jezika. Njegova prevođenja služe standardizaciji mađarskog jezika. Zahvaljujući prevodima stvoren je novi stil u mađarskoj književnosti. Na osnovu evropskog modela jezika princip neologa je da su najbolji pisci gospodari jezika, koji mogu da ugrade u jezik karakteristike stranih jezika i glavno je da nova reč bude lepa, jer ono što je lepo, to je i pravilno.

Ključne reči: *obnova mađarskog jezika, model književnosti, model jezika, evropska kultura, prevodilaštvo, stil, strane reči, nove reči, uzus, ideal jezika*

U drugoj polovini XVIII veka dešavale su se velike promene u duhovnom životu Mađara. 70-tih godina stvoreni su uslovi da u centru pažnje bude nacionalna nezaviosnost i pitanje modernizacije kulturnog života a time se javlja i pretenzija pismenosti na mađarskom jeziku. Opšte prihvaćena činjenica je bila da je mađarska kultura zaostala u odnosu na kulture naroda Zapadne Evrope. Mađarski jezik, međutim, u to doba nije bio pripremljen da bude nosilac evropskih naučnih dostignuća kao i kulturnih i književnih vrednosti. Nedostajala je standardna varijanta mađarskog jezika, a i leksika je bila siromašna. U cilju uklanjanja ovih nedostataka ustanovljen je pokret obnove mađarskog jezika. Period od 1790. do 1820. godine je doba obnove mađarskog jezika, i tada je učinjen predposlednji korak u kodifikaciji standardnog mađarskog jezika.

Najznačajnija ličnost tog doba bio je Ferenc Kazinci. On je bio intelektualni vođa, celo njegovo životno delo je bilo sredstvo podizanja nivoa mađarske kulture pa i jezika. Ove godine obeležavamo 250 godina njegovog rođenja, i ova godina je upravo zbog toga proglašena godinom mađarskog jezika u Republici Mađarskoj. Kazinci je od 1780. godine do njegove smrti 1831. godine bio aktivni učesnik duhovnog život, i tridesetak godina je imao izuzetnu ulogu u formiranju kulturnih procesa. Kao pesnih, pisac, prevodilac, urednik časopisa, kritičar trudio se da se mađarska kultura i mađarski jezik svsta iza evropske

kulture i iza modernih zapadnoevropkih jezika. U ostvarenju ovih ciljeva bile su njegove studije i članci koje je pisao o jeziku, a i njegova pisma, odnosno cela njegova prepiska sa intelektualcima svog doba.

Kazinci je rođen 1759. godine, bio je đak Kolegijuma i Šarošpataku, gde je učio gramatiku, poetiku i retoriku, kasnije je završio pravo, i radio je kao pomoćnik advokata, a jedno vreme je imao i zvanje školskog inspektora. U početku je čitao antičke klasike (Homera, Vergilija, Horacija i Ovidija), a kasnije i mađarske pisce. Rano je počeo da piše, prvo njegovo delo je bilo iz geografije. 1780. godine je bio u psihičkoj krizi, koje je preboleo čitajući nemačke pisce, prvenstveno Gesnera i Vilanda. Početkom 80-tih godina pridružio se masonima, koji su pripremili revoluciju. Zbog učešće u zaveri Martinovič, osuđen je na smrt, ali je pomilovan, pa je šest i po godina robovao u tamnicama raznih tvđava (u Spilbergu, u Kufštajnu, u Munkaču). Više puta je pominjao da je robovao tačno 2387 dana. Za vreme ropstva produbio se u proučavanju antičke kulture, čitao je između ostalog dela Vinkelmana i nastavljao je svoju prevodilačku delatnost.

Njegova prepiska je izdata u 23 tomova. Te debele knjige sadrže oko 6000 pisama, od kojih je on napisao oko 3200. (Korpus pisama nije celovit, još se i danas pojavljuju neizdata pisma, nedavno je pronađeno još oko 200.) On se dopisivao sa svim važnim ljudima svog doba, jer je pitanje mađarke kulture i jezika bilo zajedničko interesovanje kod svih intelektualca krajem XVIII i u prvim decenijama XIX veka. Tako je Sephalom (Széphalom), malo mesto na severoistoku Mađarske postao centar kulturnog života. (Sad je u pripremi kritičko izdanje pisama u elektronskoj verziji.) Po nekim književnicima to je njegovo pravo životno delo pa se on prvenstveno zbog pisama treba ceniti a ne zbog originalnih književnih dela.

Izvori Kazincijevih misli i principa su poreklom iz Evrope. Ideje koje formiraju njegove stavove stižu iz raznih pravaca. Vinkelmanove misli o umetnosti imaju isto tako veliki uticaj na njega kao dela klasičnih nemačkih pisaca, a što se tiče jezika, učio je od nemačke neologije i Danijela Jeniša. Jeniš je u poznatom radu uporedio evropske jezike i izložio svoja shvatanja o estetici jezika.

Glavne tačke Kazincijevog programa su sledeći:

1. pisac ima pravo da stvara jezik,
2. mađarski jezik treba obnoviti po ugledu na jezike zapadnih kultura i
3. u mađarskom jeziku potrebno je odomaćiti germanizme i anglicizme.

Ove tačke njegovog programa su povezane i u tesnoj su vezi sa prevodilaštvom, odnosno sa prevođenjem književnih dela antičkih i zapadnoevropskih pesnika i pisaca. Stav Kazincija je da se prevođenjem može obezbediti obnova mađarskog jezika. To znači da njegova prevođenja služe standardizaciji mađarskog jezika. Književno delo je za njega sredstvo za ostvarivanje cilja, a cilj mu je da se stvori novi mađarski jezik. Njegov program nije prevodilački, već jezički program. Sa prevodima je tražio mogućnosti varijabiliteta u jeziku. Zato su za njega važniji prevodi od originalnih dela.

Kazinci je poznavao više jezika, i prevodio je sa njih, dobro je znao nemački, francuski i latinski, razumeo je italijanski i engleski, a sa grčkim je imao problema. Bio je izuzetan poznavalac nemačke književnosti, najviše je prevodio sa nemačkog jezika, a dobro je poznavao i Saluscija, Homera, Cicera i Kvintilijana. U pismima i u autobiografiji je više puta istakao da treba prevoditi što više, iz više jezika i od više autora, npr. Vilanda, Klopštoka, Cicerona, Saluscija i Marmontela. U autobiografiji piše da će za Mađare stvoriti

Atinu, Rim, Pariz i Vajmar („én most Athént, Rómát, Párist és Weimart teremtek a magyarnak" (Kazinczy 1879, 331.).

U autobiografiji i u pismima više puta pominje Gesnera, jer mu je on bio najomiljeniji pisac. Otkrio ga je još u detinjstvu, i to je bio za njega veliki duhovni susret. Gesner je imao uticaj na njegov pogled na svet, na formiranje njegove misli o književnosti, doneo je u njegov život novi svet doživljaja i uticao je i na njegovo ponašanje. Prevodio je Idile, njegov prevod je bio „bestseler" u XVIII veku. Po Ištvanu Fridu u Gesnerovim idilama i drugim delima pronašao je svoj putokaz. Njegova dela mu pomažu da stvori sebi prirodniju formu života. Od njega je naučio tumačenje vrlina, nevinosti i emocija u književnosti. Prevodi Gesnera su imali veliki uticaj na mlade pesnike Kazincijevog doba, i zahvaljujući prevodima javljaju se nove mogućnosti jezičkog izražavanja u mađarskoj književnosti.

Među Kazicijevim idolima su bili i Lesing, Gete i Šiler. Njih prevodi ne da bi stvorio svoj stil, nego da bi čitaoci osetili kakve su razlike između njihovih stilova i da bi iz njihovih dela preneo sve lepote u mađarsku književnost. Po njemu na mađarskom jeziku može lepo da piše samo onaj, iz čijih dela zrače strane lepote: „magyarul is csak az írhat szépen, a kinek írásán az idegenek szépségei átsugárlanak" (Kazinczy 1879, 244.). 1805. godine Janošu Kišu piše da prevodi polako unose strane lepote u mađarski i pokazuju gde se nalazi mađarski jeziku u odnosu na strane jezike, i upravo prevodi mogu da ubede svakoga da je obnova mađarskog jezika potrebna, ako žele da budu na istom nivou sa pomenutim piscima.

Kazinci se poziva na nemačke pisce, jer su i oni obnovili svoj jezik, i uveli strane reči pa i tuđice u nemački jezik. Lesingu, Klopštoku, Geteu, Vilandu, Šileru i Fosu – piše Kazinci – kao primer poslužili su grčki i francuski jezik, i zahvaljujući njihovom neologizmu nemački više ne liči na jezik Hansa Zahsa. Divi se Geteu, jer je cvetove grčkog, latinskog, italijanskog, španskog i engleskog, a naročito francuskog jezika objedinio sa cvetovima svog jezika, i ovi razni cvetovi se na divan način igraju u njegovim delama „de a ki nyelveket ért, vegye elő irásait, s csudálja, hogy ő a görög, a római, az olasz, a spanyol, az angol, de legalább a franczia nyelvek *virágait* mint egyesítette a *német nyelv* virágaival, és hogy ezek a *sokféle* virágok az ő írásaiban mely gyönyörű játékot tesznek" (Kazinczy 1960, 294–95).

Zahvaljujući Kazincijevim prevodima mađarski jezik je postao pogodan za izražavanje novih ideja, jer je uveo nove reči i izraze u mađarski, a obnovio je i stil mađarskog književnog jezika. On je bio ubeđen da je zahvaljujući njemu mađarski jezik postao lepši. Književni model za njega je bila strana književnost i stalno se poziva na one pisce koji su obnovili svoj jezik, jer je tako pronalazio opravdanje svog stava: da su najbolji pisci gospodari jezika i mogu da stvore nov jezik, bez obzira na to što novine u jeziku ne odgovaraju sistemu jezika, štaviše u suprotnosti su sa pravilima jezika.

U prvom periodu stvaralaštva (pre 1795. godine) Kazinci nije stvorio nove mađarske reči, nego je sačuvao strane, a u drugom periodu posle ropstva naglašava da su nove mađarke reči neophodne. Za njega, međutim, gramatika ne znači mnogo, on smatra da nije problem, ako su reči tuđinske, već je važno da budu lepe. Važno je da jezik bude bogatiji i lepši, jer ono što je lepo, uvek je i dobro. „Minden kérdés az, hogy a nyelv bővebb és szebb lesz-e, mert a mi szép, mindig jó" (Kazinczy 1879, 330).

Preveo je nemački roman nepoznatog pisca *Adolfs gesammalte Briefe,* odnosno adaptirao, „prepisao" roman pod naslovom *Bácsmegyeinek öszveszedett levelei.* Roman je

na mađarskom jeziku imao veliki uspeh, po njegovom mišljenju zbog toga što je koristio osetljive i poetske izraze, takve, kakve pre njega nisu koristili, i zbog toga što se nije trudio da umesto stranih reči konsturiše mađarske, kao što su drugi činili na neprihvatljiv način. „…az olvasó így melegebben és közelebbről érezheté magát megilletve. […] némely kedve és érzékeny s poetai képű szólításokat hoztam be a nyelvbe, melylyel előttem senki nem éle még nálunk […] ismert idegen szókat nem igyekeztem magyar névvel jegyzeni meg, a mit mások s többére igen szerencsétlenűl, cselekedtek" (Kazinczy 1879, 157). Kao primer navešćemo nekoliko stranih reči iz romana: *actor, acteur, actualis, actus, administrator, adresz, anonymus, antiqutas, austerus, band, cabinet, camerae preaeses, camerarius, coronatio, cousin, crayon, curator, curiosus, domine, elenchus, examen, excerptum, ferslag, fiscus, gravitas* itd. Primeri iz ostalih prevoda: *actio, athmospera, clima, compositio, correspondentia, energia, generatio, genius, idea, malancholia, planum, textus, colorit, concert, dilettant, visit, solo, tutti, andante, adagio, fortepiano* itd.

Preveo je npr. od Šekspira *Hamlet* i *Magbet,* od Molijera *Le Mariage forcé* i *Le Medecin malgré lui (Na silu lekar), o*d Getea *Klaviga, Egmonta* i više pesama, od Lesinga *Mis Saru Sampson, Emiliju Galoti, Minu von Barnhelm* (dela Getea i Lesinga je smatrao pogodnim za osvajanje publike). Prevodom dramskih dela doprineo je i stvaranju mađarske pozorišne kulture. Vilanda su Mađari upoznali zahvaljujući Kazincijevim prevodima. Inače obožavao je ovog pesnika, u jednom pismu je pisao: „Ich denke ganz, wie Wieland" (KazLev. XIII. 388.). Doživljaj Vilanda i poezija gracije su se ugradili ne samo u njegovu umetnost, već i u život. Ideal gracije – kao osećanje prema estetici – po Kazinciju treba da se vidi na spoljnom izgledu čoveka, na fizionomiji, na ponašanju kao i na načinu života. Od Vilanda je preveo *Gracije, Musarion* i *Diogenes.*

Kasnije je preveo reči i izraze: *hangyadomb* (Haufern voll Ameisen), *kártyavár* (Kartenhaus), *oskolatárs* (Schulcamerad), *szappanbuborék* (Seifenblase), *virágliget* (Blumen-Hain), *vízomlás* (Wasserfall), *álnok hab* (kod Gesnera samo plätschernd), *andalgó öröm* (schwemüthige Entzückung), *bizatató álom* (hoffnunksvoll), *fecsegő patak* (sprudelnd), *hideg habok* (Wellen) itd.

Njegov princip je da je piscu sve dozvoljeno samo da ono što napiše bude lepo. A ono što u početku zvuči strano, kasnije će biti prihvaćeno. „…szemünk ezen idegen kecsek látásához a magyar arczon végre hozzászokik, ; s az idege kecs a magyar arczon, addig nézzük, hogy végre *magyar kecs* leszen […] a mi műveletlenségének szennyében senyvedett nyelvünk ezeket a szennyeit végre lerázza, természeti erejét kifejti, a neki tulajdon szépségében előkél, és ezt idegen, de elfogadható szépség által neveli" (Kazinczy 1960, 315.).

Viland za njega predstavlja primer, jer je i on smartao da bolji pisci a ne narod i jezički običaj, tj. uzus, imaju ulogu u formiranju jezika, a narod će prihvatiti nove reči ako su potrebne i zvuče lepo. „…nem a nép, nem a szokás, hanem a jobb írók viszik azon tökélet felé, a hová az felhághat; s az újonnan teremtett vagy származtatott szónak elfogadására mindig hajlandónak fogja magát mutatni a nép, ha az *mulhatatlanul szükséges és széphangzású lészen*" (Kazinczy 1960, 319.).

Često citiramo i njegovu rečenicu u kojoj naglašava da pisac ne poznaje glavniji zakon, od toga da njegovi tekstovi budu lepi, a sve što mu pomaže u toj težnji je dozvoljeno, bez obzira da li to dozvoljava gramatika i jezički običaj ili ne. „Az író nem ismer főbb

törvényt, mint azt, hogy írása szép legyen. Valami ezen igyekezetét segélheti, az neki mind szabad, akár engedi a grammatika és a szokás, akár nem" (Kazinczy 1879, 154.).

Evropski model jezika Kazinciju je pokazao i Jeniš, i kod njega je pronašao teorijsku osnovu obnove jezika. 1796. godine je u Berlinu objavljen rad Jeniša koji je pisao za jedan konkurs i koji je imao veliki uticaj u upoznavanju univerzalnog ideala jezika. Naslov rada je Philosophisch-kritische Verleihung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens. Jeniš je uporedio 14 jezika (grčki, latinski, italijanski, španski, portugalski, francuski, engleski, nemački, holandski, danski, švedski, poljski, ruski i litvanski), izložio je šta znači ideal savršenog jezika i odredio koji evropski jezik odgovara tom idealu. Jenišov rad je imao veliki odziv kod Mađara, i Kazinci ga je sa oduševljenjem studirao. Oko 1815. godine sastavio je jedan izvod iz pomenutog rada, i preporučio ga i drugima. Nemački autor je pojačao mađarske ideje o idealu jezika. Po shvatanju estetike jezika idealan jezik je 1) bogat (intenzivan), 2) pun je energije (ima unutrašnju snagu i jedrinu/jezgrovitost za izražavanje), 3) jasan je (ima savršenu leksiku, morfologiju i sintaksu, a reči imaju jasno značenje) i 4) dobro zvuči. Za autora idealan je staro grčki (u odnosu na latinski) i francuski (u odnosu na nemački). Važnost principa energije su naglašavali i nemački pisci, Vinkelman, Lesing, Herder, Šiler i Gete, dakle Jeniš je uzeo u obzir gledišta nemačkih esteta i pisaca. I tako su pomenuti književnici i indirektno uticali na shvatanje Kazincija. A što se tiče jasnoće nemački autor sledio je grčke i latinske retorike, naglašavajući da ono što kažemo treba da bude jasno izraženo. I baš zbog toga je potrebna obnova i preoblikovanje jezičkih sredstava, kao i uklanjanje prepreka, koje spečavaju jasno i nedvosmisleno izražavanje.

Nemačka lingvistika Jeniša ne smatra velikim teoretičarom, nije ni imao toliki uticaj u Nemačkoj kao kod Mađara. Naročito su one njegove misli imali uticaj, koje se odnose na obnovu jezika: da se jezik može ulepšati odgovarajućim postupcima, „negovanjem" jezik može da postane lepši i da tekstovi genija mogu razvijati/unaprediti književni jezik. Kazinci je upravo iz Jenišovog rada razabrao mogućnost obnove jezika.

Evropski model, tj. uticaj grčke, latinske, nemačke i francuske kulture

(i) krajem XVIII veka i početkom XIX veka imao je veliki uticaj na razvoj mađarskog jezika, književnosti i kulture.

LITERATURA

Balázs, János (1980). *Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell.* Budapest: Magvető Könyvkiadó

Benkő, Loránd (1982). *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében.* Budapest: Akadémiai Kiadó

Bodrogi, Ferenc Máté (2008). „Egy szerepváltozat távlatáról – Az ifjú Kazinczy arcképéhez három pontban –" URL: <www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz = 42509>

Csetri, Lajos (1990). *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a Magyar irodalmi nyelvújítás korszakában.* Budapest: Akadémiai Kiadó

Fried, István (1984). Haller, Gessner és a magyar felvilágosodás. *Helikon.* 2–4: 274–281.

Hász-Fehér, Katalin (2000). *Elkülönülés és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó

Kazinczy, Ferenc (1879). *Pályám emlékezete*. Budapest: Abafi kiadása
Kazinczy Ferenc (1960). *Válogatott művei I.* (urednik: Szauder József), Budapest: Szépirodalmi Kiadó
Tolcsvai Nagy, Gábor. „Recepció és kreativitás kettőssége a „nyelvújítás" elméletében és gyakorlatában" URL: <www.phil-inst.hu/recepcio/htm/5/502_belso.htm>
Tolcsvai Nagy, Gábor. „A különbözés egysége. Kazinczy nyelvértelmezésének funkcionális alapjai" URL: <www.mta.hu/fileamin/Iosztaly/eloadastar/Kazinczy>

Iren Lanc

THE EUROPEAN MODEL OF LANGUAGE AND LITERATURE AND THE HUNGARIAN LANGUAGE REFORM
Summary

In the 18th century Hungarian, compared to languages of culturally well developed European nations, was not adequately developed, and thus needed to be reformed and cultivated so as to make it suitable for use in science and writing high-brow literature. The 1770-1840 period was an important time of language standardization and codification, that is, the time of Hungarian language reform. The leading figure of the movement was Ferenc Kazinczy,

Kazinczy was born 250 years ago; this international conference is a perfect occasion to commemorate the great work of this outstanding writer, literary organizer, translator and language reformer, and point out the role model his translations had in enriching lexis and cultivating language.

Neologians, including Kazinczy, made good use of the European model both in theory and practice. The models he looked up to in style and beauty were Greek, Latin and German classic writers; he translated Horatius, Gessner, Klopstock, Wieland, Goethe, Lessing and others and was at the same time influenced by the ideas of Herder, Winkelmann and Jenisch on universal language.

Mihal Tir
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
tyr@neobee.net

UDK: 811.163.41’35
811.162.4’35

TRANSKRIPCIJA IMENA IZ SLOVAČKOG JEZIKA NA SRPSKI (TEORIJA I PRAKSA)

Apstrakt: U prilogu se prikazuje kako je obrađena transkripcija imena iz slovačkog na srpski u dva normativna izvora: 1. *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika* (1976), 2. *Pravopis srpskoga jezika* (1993). Pošto je slovački jezik jedan od službenih jezika u Vojvodini, data tematika je aktuelna i srećemo se s njom u praksi. Stoga je najveći deo ovog rada posvećen analizi ponuđenih pravila – do koje mere se podudaraju sa praksom, i u kojim slučajevima bismo očekivali drugačija rešenja na osnovu činjeničnog stanja.

Ključne reči: *srpski jezik, slovački jezik, ortografija, relacija slovo-fonema, Pravopis srpskoga jezika, transkripcija*

1. U važećem *Pravopisu srpskoga jezika* (1993) (dalje: PSJ) je posebno poglavlje posvećeno prilagođenom pisanju imena iz stranih živih jezika odnosno tranksipciji (186-251). Ova složena problematika je obrađena u osnovnim načelima jer bi bilo veoma teško prikazati je do svih detalja. Pravila tranksipcije – kako ističu autori – imaju obavezujući karakter. Na s. 251 se izričito navodi: „Zaključna je preporuka svim izdavačima da obavežu svoje saradnike, a naročito autore i redaktore udžbenika i priručnika, na dosledno poštovanje izloženih transkripcionih pravila. To je jedini način da se uvede red i postojanost u pisanje tuđih imena i suzbije haotična proizvoljnost, koja je i dosad nanela dosta štete našoj jezičkoj kulturi. Za jezike koji su ostali neobrađeni glavno je pravilo: držati se oblika koji su ušli u naš izražajni običaj. Nikakvu izmenu ne treba uvoditi u javne tekstove dok se ne verifikuje u lingvističkim ustanovama i saglasno s Maticom srpskom.“

2. Među obrađene transkripcije u ovom normativnom dokumentu spada i prepis imena sa slovačkog jezika (237-238). S obzirom na konciznost izlaganja u uvodnom delu ćemo dati u alfabetskom poretku kako se po PSJ prenose karakteristične slovačke grafeme na srpski jezik:

- **Ä** je *e:* *Djemenova* = Demänová, *Mesjar* = Mäsiar.
- **Ď** ispred samoglasnika je *dj*: *Djanova* = Ďanová (u PSJ pogrešno navedeno Ďanova), *Djarmoti* = Ďarmoty, *Djurovič* = Ďurovič, ali na kraju reči kao *d*: *Mokrad* = Mokraď.

• **DE** obično kao *dje: Djetva* = Detva, *Bardjejov* = Bardejov, ali **DI** kao *di* (iako se u oba slučaja izgovara meko *ď*): *Divjaki* = Diviaky.

• **DZ** (zvučni parnjak suglasnika *c*) kao *dz*: *Medzani* = Medzany.

• **DŽ** je *dž.* (Ne navode se primeri.) Od slovačkih vojvođanskih prezimena to su samo Pivardži i Vardžik.

• **H –** vidi dole **CH.**

• **CH** je *h*: *Halupka* = Chalupka. Njegov zvučni parnjak **H** je takođe *h: Hradište* = Hradište, *Hrohot* = Hrochoť.

• **IA, IE** (diftonzi) kao *ja, je* odnosno sa prethodnim L, N, kao *lja, lje, nja, nje: Divjaki* (Diviaky), *Kožjar* = Kožiar, *Čjerni* = Čierny, *Prjevidza* = Prievidza, *Pješťjani* = Piešťany, *Sljač* = Sliač, *Sitnjanski* = Sitniansky, *Željezovce* = Želiezovce. Međutim, s druge strane, pišemo *Daniel* = Daniel, *Ciprijan* = Cyprián. Reč je o imenima stranog porekla.

• **Ľ** je *lj* u svim položajima: *Ljuboreč* = Ľuboreč, *Kostoljani* = Kostoľany, *Topoljčani* = Topoľčani.

• **LI** kao *li* (kad je I slogotvorno): *Liptov* = Liptov, *Likava* = Likava. **LE** se prenosi kao *lje: Boljeraz* = Boleráz, *Ljevoča* = Levoča. Za **LIA, LIE** se navode primeri pod **IA, IE.**

• **Ň** kao *nj: Rudnjani* = Rudňany, *Suhonj* = Suchoň.

• **NI, NE** (obično) kao *nji, nje: Jablonjica* = Jablonica, *Topoljniki* = Topoľníky, *Malinjec* = Málinec. Za **NIA** se navodi primer pod **IA.**

• **Ť** ispred samoglasnika kao *tj*: *Hnuštja* = Hnúšťa, *Pješťjani* = Piešťany. Na kraju reči za **Ť** dolazi *t*: *Hrohot* = Hrochoť.

• **TE** obično kao *tje*: *Tjeplice* = Teplice, *Tjekov* = Tekov. **TI** kao slogotvorno ostaje *ti: Štitnjik* = Štítnik (u PSJ pogrešno odštampano Štitník). I sufiks **–ŠTE** prenosi se kao *–šte*, a ne *–štje: Hradište* = Hradište.

• **Y** kao *i* (bez umekšavanja prethodnog suglasnika): *Mijava* = Myjava, *Bistri* = Bystrý.

Navedenim pravilima treba još dodati generalnu primedbu da se u slovačkom jeziku dužina vokala kao fonološki distinktivna karakteristika obeležava (*Málinec, Štítnik, Bystrý, Boleráz*) posebnim znakom nad vokalom (kao srpski dugouzlazni akcenat: ´).

3. Ovim uputstvima za transkripciju sa slovačkog jezika na srpski navedenim u PSJ možemo dodati dva zapažanja iz *Pravopisa srpskohrvatskoga književnog jezika* (1976; dalje PSHKJ) na s. 160.

Slovačka prezimena se često završavaju na *–ič* i *–ic,* i ona se tako i prenose: *Čaplovič* = Čaplovič, *Hruškovic* = Hruškovic. Među slovačkim prezimenima u Vojvodini (Dudok 2001, s. 161-214) između ostalih nalazimo: *Andrejkovič, Bartolovič, Jankovič, Jančovič, Blaškovič, Gašparovič, Jovankovič, Krajčovič, Pavlovič, Petrovič, Radič, Rzbovič.* Nastavak *–ič* je genetski srodan sa srpskim nastavkom *–ić*, te se on tako i vrednovao. PSJ na s. 193 navodi da se umesto *–ič* pisalo *–ić* u primerima tipa *Franc Miklošić*, *Oton Župančić, Lav Nukolajević (Tolstoj)*, pa čak i *Henrik Sjenkjević*, ali i PSHKJ i ranije i Aleksandar Belić uzimaju kao normu nastavak *–ič.*

U PSHKJ (1976, s. 160) se još ističe da „pri prenošenju slovačkih vlastitih imena dopušteno je odstupanje od fonetskog principa ukoliko to posebni razlozi zahtevaju“ (zapi-

si tipa *Podtatranski, Čadca* i *Bitča*). Iz vojvođanske prakse navodimo još primere *Babka, Bodka, Hrudka, Obšust* i sl.

Ni u jednom izvoru se ne pominje prepis slova *X*, inače tipičnog za reči stranog porekla, dok ga u domaćim slovačkim rečima ne pišemo. Od slovačkih prezimena navodimo sledeće i transkibujemo ih: *Alexy* = Aleksi, *Axament* = Agzament, *Daxner* = Daksner, *Mixád* (i *Miksád*) = Miksad.

4. U transkripciji imena iz slovačkog jezika na srpski mora se u prvom redu polaziti od fonološkog sistema ovih dvaju jezika. Prema trideset fonema u srpskom jeziku stoji trideset ćiriličnih grafema. Drugim rečima pravopis je savršen. Slovački jezik je komplikovaniji. Dužina samoglasnika se posebno obeležava, a tri diftonga (*ia, ie, iu*) su bigrafeme. Sa dva slova se pišu i foneme *dz, dž* i *ch.* Prema 42 foneme (računajući dugo slogovno *r* i *l 44*) stoji 46 grafema u alfabeti (abecedi). Međutim, transkripcija je moguća pri čemu se vodi računa i o zakonitostima jezika na koji se ona vrši. Inače na principe date u PSJ ne bi bilo bitnih primedbi da slovački i srpski ne žive i kao jezici u kontaktu. Pravila o transkripciji imena iz slovačkog jezika na srpski se jednostavno u brojnim slučajevima ne poklapaju sa praksom. Za ovakvu tvrdnju navešćemo neke primere iz novijih telefonskih imenika u Vojvodinu. Na odstupanje od pravila PSJ utiče činjenica da se Srbi u Vojvodini sreću sa slovačkim prezimenima ne samo u pisanom obliku već veoma često (i to na prvom mestu) u usmenoj komunikaciji, te zapisuju i izgovaraju što čuju.

U prilogu se pristupa analizi stanja u praksi istim redom kako su pravila data.

4.1. Slovo i glas *ä* se i u slovačkom književnom jeziku vrednuje kao *e* i njegova frekvencija je mala. Predložena transkripcija je u redu.

Problemi počinju već od slova *Ď*. Ispred samoglasnika nije nađen ni jedan primer prepisa na *dj.* Svugde piše đ (doduše latinicom): *Đurica, Đuriček, Đurik, Đuriš, Đurovka, Fađoš, Mađar, Bađonski, Bađura, Đarmotski, Đurčok, Đuga, Đurak, Đuras.* Suglasnici *ď* i *đ* se razlikuju u izgovoru – u slovačkom jeziku je to eksplozivni, a u srpskom jeziku afrikata. Prihvatljivije je izgovarati jedan suglasnik (đ), a ne spoj *dj*. Za kraj reči za *Ď* se predlaže u srpskim normativnim priručnicima *d* (*Hrohot* za *Hrochoť*). Prezime *Medveď* se u praksi nalazi samo u obliku Medveđ.

Za grupu DE i DI se ističe njihov meki izgovor u slovačkom jeziku i normira se pisanje *dje, di* što nije u skladu sa artikulacijim. U praksi su uobičajeni zapisi *Đemrovski, Đenđur, Đetka, Huđec, Đeđinski, Đebnar, Đinja, Đivjak, Vađina, Prebuđila*. Međutim, kod slovačkih prezimena stranog porekla izgovor je tvrd, napr.: *Dekan, Demčak, Demak, Deman, Demiter.*

4.2. Opozicija **H** (laringalni suglasnik) –**CH** (velarni suglasnik) prisutna u slovačkom jeziku i fonološki relevantna jer često utiče na semantiku reči ne postoji u srpskom jeziku te se sa *h* pišu i imena na *h* i na *ch* (*Hadrík, Halaj, Harpáň, Hemela, Herček, Hodolič, Horvát*; *Chalek, Chalupa, Chalupka, Chlebian, Chorvát, Chovan, Chrček, Chorvát...*). *Horvát* i *Chorvát* su u slovačkom jeziku dva prezimena, doduše etimološki povezana. Kod Dudoka (179 i 180) nalazimo prezime *Hudák* (= muzičar) i *Chudák* (= jadnik). Verovatno je došlo do greške prilikom prepisa sa srpskog jezika na slovački u slučaju *Chudák*. Iz ovakvih i sličnih primera proističe da je pravilno zapisivanje prezimena veoma važan i osetljiv posao.

4.3. Diftonzi IA, IE se transkribuju na srpski jezik kao *ja, je* (sem posle T, D, N, L). Navodimo još neke primere: *Anušjak, Babjak, Bartušjak, Đurčjanski, Fabjan, Havjar, Lomjanski, Mesjar, Spišjak, Tušjak; Bjelčik, Bjelik, Čjef, Čjep, Čjerni, Črjepok, Drjenjovski, Žjak.*

Grupe LIA, LIE, NIA, NIE se prenose kao *lja, lje, nja, nje* jer u srpskom jeziku nije moguća kombinacija *ljj, njj*. Primerima *Sljač, Sitnjanski* i *Željezovce* u PSJ dodajemo *Hornjak* (= Horniak), *Korunjak* (= Koruniak), *Martuljak* (= Martuliak), *Poljak* (= Poliak), *Ljeskovec* (= Lieskovec), *Ljetava* (= Lietava). Oblik *Hornjak* odgovara dvama slovačkim prezimenima: Horniak (srednjoslovački oblik) i Horňák (zapadnoslovački oblik).

Interesantna je i grupa TIA koja se ne nalazi u PSJ. Trebalo bi je transkribovati *–ća.* Prezime SELEŠTIANSKY je u telefonskom imeniku napisano na četiri načina: *Selešćanski, Selešćianski, Selešćjanski, Seleštianski*.

5. Slova Ľ i Ň se transkribuju kao *lj* i *nj*, a NI, NE kao *nji, nje* i teoretski (PSJ), i praktično (npr. u telefonskim imenicima i ličnim ispravama).

Za LI PSJ i PSHKJ navode sa se piše *li,* što se najčešće poštuje (*Palik, Pavlis, Balint, Bulik, Galik, Čmelik, Hnjilica, Melih*), ali delimično se pojavljuje i *lj* (*Meljih, Čmeljik, Paljik*). Kod LE se nalaže umekšavanje, ali praksa nedvosmisleno govori u korist tvrdog *l*, (*Bolehradski, Bolerac, Doležal, Lehocki; Lekar, Lenja, Levarski, Leška, Lešćan, Meleg, Milec*). Inače i u slovačkom književnom jeziku uprkos normiranom izgovoru mekog *lj* u ovim slogovima veoma često se čuje polumeko *l,* bliže tvrdom *l*. Čini se da još nije stabilizovan izgovor ovih grupa. U skladu sa celokupnom situacijom preporučljivo bi bilo pisati *li, le* za slovačko LI, LE, dakle unifikovati pravilo.

6. Obrazloženja data za Ď, DE i DI u tački 4.1 važe i za Ť, TE i TI. U slovačkom jeziku *ť* je eksplozivni suglasnik, a u srpskom jeziku *ć* je afrikata. Za Ť i TE PSJ normira pisanje *tj*, na kraju reči za Ť dolazi *t* (vidi s. 238). Preporučljivo bi bilo *Ćahunj, Ćažki, Boćanski, Falćan* (za prezimena Ťahúň, Ťažký, Boťanský, Falťan). Slovo *ć* (a ne *t*) treba da stoji na osnovu stanja u praksi u slučajevima *Kmeć* (Kmeť), *Janać* (Janať). Za TE u praksi imamo *će: Ćepli* (Teplý), *Ćeplicki* (Teplický), *Maćerak* (Matarák), *Mišćec* (Mištec), *Šćevko* (Števko). Srećemo se i sa oblicima *te* u srpskim tekstovima u ovoj kombinaciji.

Za TI se navodi prepis *ti* u srpskom jeziku, mada u praksi nalazimo dosta primera sa grupom *ći: Ćihi* (Tichý), *Valenćik* (Valentík), *Pinćir* (Pintír), *Funćik* (Funćik). Sem oblika *Valenćik* u telefonskom imeniku se pojavilo *Valenčik.*

Y i Ý se tranksribuje kao *i* (bez umekšavanja prethodnog suglasnika).

7. Kod prezimena Slovaka u Vojvodini u vezi sa umekšavanjem od značaja je i etimologija reči. Reči preuzete iz stranih jezika se obično prenose sa tvrdim suglasnicima iako slede samoglasnici prednjeg reda *e* i *i.* Primerima DE (u ovom radu tačka 4.1) dodajemo *Tifenbah* (Tifenbah), *Tirinda* (Tirinda), *Nehvatal* (Nechvátal, češkog porekla), *Nemet* (Német), *Nimet* (Német).

8. Analiza prepisa iz slovačkog jezika na srpski jezik upućuje na zaključak da treba uzimati u obzir i sociolingvističke činioce. U Vojvodini kao sastavnom delu Srbije slovački jezik i srpski jezik nalaze se u kontaktu, te se srpsko stanovništvo sreće sa slovačkim prezimenima u usmenoj komunikaciji iz čega proističe njihovo zapisivanje u fonetskom obliku

(kako se čuje). Sem toga na teritoriji Vojvodine slovački jezik je jedan od službenih jezika, te se tranksripcija sa slovačkog jezika na srpski i obratno primenjuje u svakodnevnoj praksi. U vezi sa rešavanjem konkretnih primera iz razmatrane problematike treba srpskim lingvističkim ustanovama i Matici srpskoj dodati Odsek za slovakistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu kako bi se do zaključaka i pravila došlo institucionalno.

LITERATURA

Bele strane. Vojvodina: telefonski imenik. – 2006. – Beograd: Telekom Srbija, 2006.

Dudok, Daniel (2001). *Priezviská Slovákov v Juhoslávii. Druhé vydanie.* Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov.

Pravopis srpskoga jezika (I. Pravopisna pravila, II. Rečnik uz pravopis). Priredili Mitar Pešikan, Jovan Jerković, Mato Pižurica. Novi Sad: Matica srpska, 1993.

Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika sa pravopisnim rečnikom. Izradila Pravopisna komisija. Stilizaciju teksta dali dr Mihailo Stevanović i dr Ljudevit Jonke. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska, 1960 (Fototipsko izdanje 1976).

Mihal Tir

TRANSCRIPTION OF PERSONAL NAMES FROM SLOVAK INTO SERBIAN (THEORY AND PRACTICE)

Summary

The paper demonstrates how the transcription of personal names from Slovak into Serbian is covered in two normative sources: 1. *Orthography of the Serbo-Croatian Literary Language* (1976), 2. *Orthography of the Serbian Language* (1993). Since Slovak is one of the official languages in Vojvodina, the mentioned topic is very current and is often encountered in practice. For that reason the majority of the paper is focused on the analysis of the mentioned rules – to what extent they match the practice and in what cases different solutions would be expected due to practical matters.

Miha Pintarič
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Miha.Pintaric@ff.uni-lj.si

UDK: 81'246.3

VIŠEJEZIČNOST: PARADOKS TEORIJE I PRAKSE

Apstrakt: Kako na svim područjima tako in u višejezičnoj praksi, ne u onoj kojom se neophodno služi svaki dan a da se to jedva primećuje nego u ovoj što zavisi od teorije i tema je različitih skupa i kongresa, globalizacija nameće svoja pravila. Efikasnost i brzina značajniji su, na primer, od detajla i estetike, ali i od etične savesti.

Ključne reči: *globalnost, višejezičnost, engleski, identitet.*

Nauka o višejezičnosti sprovodi se na engleskom. Kao svaka druga, jasno, a zašto i ne? Mogao je biti svahili, pa nije. Niti je samo nauka u pitanju. Ali na ovom mestu ne zanima nas nauka općenito ni sve pojedine nauke zajedno ili bilo koja za sebe, nego višejezičnost. Jer do kontradikcije dolazi samo kod nje: istina, »engleskih jezika« ima koliko i naroda, bolje, koliko i ljudi; od *etno-* i *socio-* varianti do žargona, zanatskog ili bilo kojeg, kompjuterskog, političkog – često jedine variante jezika koju pojedinac dovoljno savladava za komunikaciju – i do registra, hijerarhičke i gotovo autonomne funkcije svega pomenutoga čemu treba dodati još i specifike individualnog diskurza i izraza. Ali višejezičnost kao interakcija jezičnih »normi« po definiciji ne uključuje variante *istog* jezika ma kako one bile različite; granice odvajajući normativno-apstraktno od variantno-stvarnog nisu samo naučne već i političke, ekonomske, psihološke itd. (prim. Herdina, Jessner, 2002: 88)

Koncept višejezičnosti deluje globalno i futuristično, zato se u praksi obično i svodi na engleski dok se paleta svih mogućih varianti *istog* jezika shvaća »regionalnom«, »lokalnom« i tradicionalističkom, što u današnjici paradoksalno a neminovno znači manjak. Činjenicu da se globalizacija općenito i «višejezična» praksa kao jedan od globalizacijskih aspekata manifestiraju kao eksponencijalno apstraktni, dakle neljudski ili čak anti-ljudski trend, danas se ne primećuje. Jer teorija višejezičnosti zaražena je istom mesijanističkom ideologijom za koju su, recimo, francuski i mnogi drugi jezici savršeno neprikladan medij jer na njima ovakav diskurz ne zvuči prirodnim dok je na engleskom postao napasničkom nemanju u trenutku kada je napustio onaj prvi i jedini funkcionalni okvir gde mu je bilo mesto, a to je metafizički. Netko bi pomislio na Rablejevu Karemprenan, još prije na susret Pantagruela i Panurgija, model višejezične nekomunikacije. Istina, onaj put spašene francuskim, dok bi danas to sigurno bio engleski.

Čovek se vjerojatno najintenzivnije oseća sobom govoreći vlastiti jezik onako prirodno kao što diše idealan vazduh, a pogotovo u komunikaciji sa govorcima istog jezika

iako ga svaki pojedinac govori na svoj način. Ako su naime granice mojih jezika granice mojih svetova otvarajući se u budućnost, samo jezik *u koji* sam se rodio vraća me u prošlost jer je jedini na kojem se hrane konkretne uspomene i nijanse potičući od stvarnih osećaja i emocija iz detinjstva što su mi na drugim jezicima nedostupne. Moja prošlost me jasno definira i konstituira svojom završenošću i osigurava statički dio mog identiteta dok je njegov dinamični dio vezan uz moje želje, nade, strahove, znači relacija je nečega čega još nema i čega možda neće ni biti ali u svesti postoji u smislu jednako konstitutivne mogućnosti, sličan lakaju koji otvara glavna vrata u kazinu odakle će te na stražnja izbaciti gorila kad ti se praznih džepova samom još neće ići. Kirkegar je rekao da je budućnost figura večnosti i ako se s njim slažemo onda je kazino figura raja. Lažljiva, dakako.

Svaki od nas je neponovljiva kombinacija dinamike i statike. Više bi puta netko bio baćen iz kazina to lucidnije bi bio svestan samog sebe. Dinamika bezbrojnih mogućnosti reducira se na jednu jedinu koja se ostvari kada budućnost postaje sadašnjost i prošlost. Prošlost je upisana u budućnosti, statika je unapred implicitna u dinamici. Razliku među lokalnim i globalnim svrstićemo dakle zajedno sa razlikom između stvarnog i virtualnog. Svaka reč na vlastitom jeziku sadrži istinu da je pojedinac dinamičan proces ostvaranja statičkih nijansi, živih ali ukorenjenih u konkretnom vremenu i prostoru dok ovaj proces osigurava ono što nazivamo celovitom ličnošću ili barem uslove za nju.

Ima naravno bi-, pa čak i trilingvističkih situacija i blago onima kojima su dva ili tri jezika nametnuta kao dar i mogućnost već u kolijevci. Ali to ne poništava kredibilnost pomenutog principa. Čovek francusko-engleskih roditelja sebe će shvatiti kao »dvojezični« tek kad ga kao takvog definiraju drugi, pogotovo oni koji nisu imali takve sreće i morali su uz puno napora kasnije naučiti sve jezike osim vlastitog. Od prošlosti dakle ništa dobro osim nepoverenje, mržnja i slično dok budućnost, koje nema, proporcijonalno ukida sve što je vezano uz nju. Dublje si zagnjurio u želje i nade, manje te ima. Tvoje iskustvo je uvek u sadašnjosti, a gde bi inače bilo, ali *tebe* nema tamo.

Tradicijonalizam ili globalizam? Statički ili dinamični identitet? Apstraktni engleski ili konkretna varianta vlastitog ili nekog drugog jezika? Kad ne pomislimo o čemu se radi onda čemo izabrati jednu od ovih mogućnosti. Kad pomislimo, izabraćemo sve, pa čak i engleski kada ovaj jezik funkcijonira kao ostali, a kada se pretvara u globalnu neman trebali bi se ga maniti barem na području takozvane višejezičnosti (jasno je da je tako nešto nemoguće u prirodoslovnim, tehnološkim i sličnim naukama, a teško i u društenim pa čak i u pojedinim humanističkim; ali baš bi ga stoga vredilo izbegavati na tom jedinom području gde su mu svi ostali jezici ravnopravni; na žalost samo u – «teoriji»).

Višejezičnost znači primena više jezika bilo u *stalnim* bilo u *privremenim* višejezičnim okolnostima (Švajcarska, Kanada, manjine itd. u prvom, ovaj trenutak i ovo mesto u drugom primeru). Višejezičnost u ovom drugom, »privremenom« smislu, gde ona nije nešto sasvim prirodno i od Boga dano, pretpostavlja distanciju, refleksiju a stoga i određeni recipročni napor za usvajanje, razumevanje i upotrebu reči drugoga. Ovakav stav i ovakva praksa tek legitimišu diskurz o višejezičnosti. Nije ovo kao kalkulacija amplitude pokreta ruke jednog robota koji će, npr., čistiti ulicu, mada bi se i tamo moglo što šta dodati. (Prim. *id*.)

Diskurz o višejezičnosti nameče nam određenu praksu pošto on nije puko baratanje jezikom nego je pored »razumske« i »razumna« kategorija koja nas kao takva čini ne samo intelektualnom, naučnom ličnošću već i ljudskim, čovečnijim bićem jer iz njega proizlazi vrlo jasan etični stav. Dapače praksa može postojati i bez teorije, čemu smo svedok svaki

dan, ali treba znati da je baš praksa skliski teren na kojem su tvrdo prizemljile mnoge poznate intelektualne veličine (bez imena) kada su zbog okolnosti morale sići sa tornja, kobajagi babilonskog u procesu savladavanja a u stvari tornja iz slonove kosti, pa su ispale bespomoćne jer nisu bile sposobne pratiti svoja izlaganja o jeziku na jednom od jezika o kojima je inače bila reč. Znam, ima i to neki smisao, kao što ga ima kulinarička terorija ali lično više volim dobru pa makar nepismenu kuvaricu od doktora nutricionistike koji je jedva sposoban sebi ispržiti jaje.

Ova prolegomena zapravo je apologija onoga što sledi, a to je nekoliko primeraka moje višejezične pesničke (dakle pisane) prakse. Pošto je u pitanju poezija nećemo ispitivati čemu ona služi kao poezija, no, ništa nas ne sprečava da njezin potencijal primenimo i u tekstualnom smislu i da vidimo može li biti koristan i u neku ekstraliterarnu svrhu, pogotovo za promociju višejezičnosti i ravnopravnosti sviju jezika.[1]

* * *

11 marzo 2004

La vie est un train,
God takes you on for a ride,
Who'd ever have cried ?

La vie est un train,
El inspector de más allá
Grita: "*Kharadja !* "

Ova pesma, napisana prilikom terorističkog napada na madridskom metrou, sadrži vrlo jasan etični stav. (Trebala bi biti haiku ali nisam siguran da mi je pošao za rukom.) Višejezičnošću podstiće svest o globalnosti terorizma. Distribucija jezika nije joj slučajna jer je poslednja reč na arapskom što stvara određenu relativnu hierarhiju zla i ogovornosti u smislu zloupotrebe lingvistične, nacionalne i verske pripadnosti. Tri jezika preostatka teksta ne uzurpiraju pravo na raspolaganje ljudskim životima i sudbinama dok poslednja reč, kojom si čovek usudi činiti ono što mu ne pripada, sirovo preseče inače reflektivni tok pesme kao što je teroristički čin presekao toliko ljudskih života. Ovde dakle etiku nosi sam jezik ili više jezika a zapravo višejezičnost kao princip. Nema etično sadržajnih reči, fraza, rečenica, etika ostaje na razini sugestije koju osigurava vanliterarni kontekst a najizravnije realizira izbor primenjenih jezika.

***

Sledeća pesma napisana je na pet jezika i uz nju ide slika Frojda koju hrani neki bečki muzej a na njoj autor drži u ruci svoju knjigu *Traumdeutung*. Višejezičnost je inače jedan od najboljih načina za sugeriranje snova ili polusna-polubudnosti, kao što je to činio

[1] Nisam najprikladniji za pričanje o vlastitoj poeziji ali pošto to niko neće obaviti umesto mene ja to moram učiniti sam.

Đojs, pa stoga i u slučaju Frojda nije na odmet. Ima određena knjiga koja počinje « En un lugar de la Mancha… » i svi znate šta sve ova rečenica nagoveštava. A pošto bi bilo vrlo dosadno kad bi se sve znalo unapred umesto « la Mancha » na kraju stoji « Austria ». *En un lugar de Austria* je naslov pesme o Frojdu.

En un lugar de Austria

„Il est temps, Monsieur," disait le bourreau,
Et l'Histoire, toujours, intériorise.
A Paris, *genius loci* – non Charcot –
Dicte à Monsieur sa bouleversante mise:
«Moi-même je suis la plaie et le couteau!»

Et puisque le songe n'est pas mensonge,
One has to sleep, to sleep, perchance to dream,
En se réveillant, sans passer l'éponge,
See that the Rose is not what it may seem.

Rosa philosophorum herbario,
Where it keeps for ever and ever, dead,
Rosa poetarum sed vivario,
Alive, though mortal in a flower-bed.

Psychanulista aufhebet Rosam,
Ignorant et le jardin et l'herbier,
Inveniente in omnibus canossam,
Oublie la Rose et plonge en son bourbier.

Directeur d'inconscience et confesseur
(Sigmund no fue de Loyola, no, no,
Y en el camino Jesús se perdió) –
Shrinking business; quels fantasmes, ces fleurs!

Remanent Nightingale herborista
Et Alanus Silvestris hortista.
Mais d'»Ich habe ein Traum» – quel séisme! –
Nous n'héritons que – le traumatisme.

»Vreme je, *Monsieur*« ili *Madame*, tim rečima dželat je pozivao osuđenike da priđu giljotini dok je ona harala francuskom revolucijom a pošto znamo šta giljotina ili dekapitacija znači kod Frojda pretpostavljamo da je ovu simboliku stekao u Parizu. Francuskost ove Frojdove ideje potvrđuje poznati Bodlerov stih koji, anticipirajući Frojda, više je frojdovski od njega samog. Višejezična i multikulturna uvertura je utemeljena u sinhronom smislu, treba joj dodati ono što se uvek zaboravlja, a to je diahrona komponenta. Kako se pojedinac podvrgne psihoanalizi tako bi se moglo i društvo, a bilo bi tamo Ojdipovih

kompleksa i frustracija svakojakih, pa jezuita i janzenista, pa čak i Hegela u vrlo nezgodnim situacijama, samo treba vračanjem u prošlost sve to pronaći. Pošto Frojd predstavlja sadašnjicu, ekskurz u srednji vek i renesansu dodaje istorijsku kontekstualizaciju snova temeljnim radom francuske književnosti 13. veka, *Romanom o Ruži*. Iako u ekspoziciji ove priče stoji da su snovi istiniti, a možda ih se Hamlet zato i plaši, saznaćemo kad se probudimo da »Ruža« nije ono što bi se činilo na prvi pogled. Ostajemo li u snovima, ona nije problematična ni mi ne trebamo jezik za komunikaciju. Probudimo li se ona postaje nešto drugo jer se pretvara u određenu *semu* interpretacijom filozofa, pesnika ili psihoanalitičara, zavisi ko nas budi. A kako snom istupamo iz Babilona, tako se buđenjem u njega vračamo. Pošto je to pesma o Frojdu, na kraju ostaju psihoanalitičari: Nightingale filozof, na srpskom je to »Slavuj« i lako je prepoznatljiv; drugi, Alanus Silvestris, kompozit je sa metaznačenjem kao »ruža« i jezički sastav ove pesme: Alanus de Insulis (12. vek) bio je jedan od najutjecajnijih autora u svoje doba i dosta toga u *Romanu o Ruži* zapravo potiče od njega; Bernardus Silvestris bio je njegov suvremenik i kršćanski naturalist; od njega je posuđen drugi dio imena, a kad Alanus Silvestris prevedete na engleski dobijate Alan Woody – Woody Alan. Ali snovima na ovom mestu dođe kraj. Pretvaraju se u traumu znači ubili su ih i više ih nema a nas teraju da i dalje u njima živimo iako je Babilon naša jedina stvarnost. Babilon je pluralizam jezika i svega ostaloga a nas u prognaništvu čeka neka osakaćena ličnost koja bi trebala biti ja, neartikulirana, nekulturna i na kraju mutava, dakako sposobna visoke tehnološke komunikacije ali neljudska i stoga osuđena na smrt. Izgubili smo svaki od nas svoje snove kao i zajednički san. Ostaje bogatstvo jezika, možda jedino zbog čega još nismo postali globalnim, virtualnim, apstraktnim bićima ukidane svesti i, zapravo, nepostojećim. Čuvajmo jezike Babilona pa čak i engleski gde mu je mesto. Jer kako onaj kaže: »Don't lose your tongue, boy, because your arse is sure to follow.«

LITERATURA

Herdina, Ph.; U. Jessner (2002). *A Dynamic Model of Multilingualism. Perspectives of change in Psycholinguistics.* Multilingual Matters. Nova Scotia,

Miha Pintarič

MULTILINGUALISM, THE PARADOX OF THEORY AND PRACTICE

Summary

One of the serious setbacks of multilingual theory and its related practice is the fact that their almost self-evident vehicle is English. Instead of putting languages on an equal footing and at least attempt to treat them without discrimination, which is or should be one of the fundamental ideas of multilingualism, most multilingual situations drift to a "common English", losing their respective firm (native) ground with all the certainty and potential it provides to the native speaker of a language. The "common denominator" used in exchange may well be a source of either individual frustration or satisfaction, in an overall

ethical sense it should be considered as inadmissible. While it is clear, however, that there is really no pragmatic alternative to English in most fields, multilinguism, which is not only a science but also an implicit belief, should at least strive, as it certainly does at this symposium, to make amends for others' pragmatism and for its own inconsequent practice.

Ana Marić
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
anamaric21@gmail.com

UDK: 811.162.4'366.55
811.163.41'366.55

KOMPARACIJA U SLOVAČKOM I SRPSKOM JEZIKU[1]

Apstrakt: U radu će se govoriti o komparaciji kao leksičko-gramatičkoj kategoriji koja ima za cilj da konstatuje odnose količina. Komparacijom ili stepenovanjem se upoređuje intenzitet osobina a javlja se kod određenih prideva i priloga. Ukazaće se na sintetički i analitički način građenja komparativnih oblika, objasniće se tročlana struktura stepenovanja u slovačkom i srpskom jeziku. Posebna pažnje će se posvetiti građenju drugog stepena ili komparativa i karakterističnim modifikacionim morfemama u oba jezika. Ukazaće se i na slučajeve nepravilne komparacije.

Ključne reči: *komparacija, pridevi, sintetičko građenje komparativa, karakteristične morfeme u komparativu*

Komparacija kao veoma produktivna leksičko-gramatička kategorija u slovačkom i srpskom jeziku karakteristična je za određene prideve i priloge. Suština leksičkog karaktera je u činjenici, da leksički činioci uslovljavaju koji pridevi će se stepenovati sa gramatičkog u izražavanju date kategorije određenim skupom morfema koje čine komparacijsku paradigmu. Pojedinačni oblici komparacije ne predstavljaju posebne lekseme, već spadaju u okvir lekseme datog prideva.

Komparacija kao nenumeričko jezičko kvantifikovanje prisutna je u mnogim jezicima. U tipološki bliskim jezicima kao što su srpski i slovački, komparacija se ispoljava na sličan način uz određene specifičnosti za svaki jezik. Konfrontaciona analiza komparacije u dva slovenska jezika, jednom iz grupe zapadnih, a drugom iz grupe južnih slovenskih jezika ima za cilj da ukaže na sličnosti i razlike među njima, da bi se izbegla pojava interferencije u manjinskom – slovačkom jeziku.

Pod komparacijom se podrazumeva poređenje intenziteta, stepena ili mere osobine predmeta izražene najčešće opisnim - kvalitativnim pridevima i prilozima koji znače kakvoću putem odnosa prema drugom objektu. Prema P. Piperu komparacija je «graduelna kvantifikacija» zasnovana na poređenju sa drugim objektom, manje ili više je približna – često subjektivna procena. (Piper, 2002: 59) Komparaciju čini sistem gramatičkih i stilističkih jedinica kojima se uspostavlja relacija osobina ili količine.

[1] Rad je nastao i okviru naučno-istraživačkog projekta *„Identitet jezika i jezičko planiranje u envirolingvističkom prostoru Vojvodine"* (broj 148026D) koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

Prema nekim lingvistima komparacija može da bude i kriterijum za pridevsku klasifikaciju koja je u tesnoj vezi sa njihovim leksičkim značenjem a na osnovu koje se pridevi dele u tri grupe (Navrátil 1998: 21): pridevi sa stalnom kategorijom komparacije; pridevi sa stečenom kategorijom stepenovanja kod pomerenog značenja i pridevi koji ni u osnovnom, ni u sekundarnom značenju ne mogu da se stepenuju.

a/ - Pridevi sa stalnom kategorijom komparacije su, napr.: *starý – starší – najstarší*; *dlhý – dlhší – najdlhší*; *múdry – múdrejší – najmúdrejší*; *slávny – slávnejší – najslávnejší*... u slovačkom i *nov – noviji – najnoviji*; *dugi – duži – najduži*; *pametan – pametniji – najpametniji*... u srpskom jeziku.

b/ - Pridevi sa stečenom kategorijom stepenovanja kod pomerenog značenja koji se u osnovnom značenju ne mogu stepenovati, dok se u sekundarnom značenju može menjati intenzitet određene osobine su, napr.: *drevený stôl* (sto od drveta) = *drevený tanečník* (ukočen, ukrućen) – *drevenejší – najdrevenejší*; *živý tvor* (biće) = *živý žiak* (nestašan, nemiran, živahan) – *živší – najživší*... u slovačkom i *drvena klupa = drveni igrač – drveniji – najdrveniji*; *živo biće = živ dečak – življi – najživlji*; *zlatniji – najzlatniji, najneokretniji*... u srpskom jeziku kod metaforičke upotrebe prideva.

c/ - Među prideve koji ni u osnovnon, ni u sekundarnom značenju ne mogu da se stepenuju spadaju prisvojni pridevi za lica i za životinje, napr.: *žiakov, otcov, synov*; *mamin, sestrin, študentkin*; *medveďov, psov, mačkin, líškin, veveričkin*; *včelí, vtáčí*... u slovačkom i *očev, bratovljev, učiteljev*; *mamin, studentkinjin, komšinicin*; *medvedov, ježev, vevericin, kozji, ptičji*... u srpskom jeziku.

Određen broj primarnih opisnih prideva nema kategoriju stepenovanja ni u slovačkom, ni u srpskom jeziku. To su pridevi sa krajnjim, apsolutnim značenjem koje se ne može menjati i pridevi koji označavaju nemanje nečega ili posedovanje u jedino mogućoj meri, napr.: *zdrav-ý, chor-ý, nahý, nem-ý, prázdn-y, bos-ý, slep-ý, mŕtv-y*...; *prazan, bos, go, slep, mrtav, zdrav, ćorav, mutav*... Neki od ovih prideva mogu da se stepenuju ukoliko nisu upotrebljeni u osnovnom značenju ili ne označavaju krajnju meru osobine. Kategoriju komparacije nemaju ni pridevi koji su deo stručnog termina ili deo geografskog naziva, napr.: *veľké písmeno, triedna kniha, Malá Ázia, Vysoké Tatry*... odnosno: *veliko slovo, stručni termin, razredni starešina, Mala Azija, Tihi okean, Mrtvo more, Velika Plana, Novi Sad*... (Navrátil, 1998: 21-22; Stevanović, 1964: 260-261)

U srpskom jeziku pridevi koji znače krajnju osobinu dobijenu po mestu ili po vremenu, a ne porede se, mogu da se upotrebljavaju u superlativu kada izražavaju odnos prema drugom predmetu, napr.: *gornji, donji, zadnji – najgornji, najdonji, najzadnji*. (Stevanović, 1964: 260) U slovačkom jeziku se od prideva *vrchný, horný, dolný, spodný, bočný* superlativ može graditi opisno pomoću zamenice *samý*: *samý horný, samý spodný, samý bočný*... ali se retko sreće.

Sama komparacija se u slovačkom jeziku sa stanovišta semantičke, morfološke i sintaksičke realizacije može klasifikovati opet na tri načina (Oravec, Bajzíková, Furdík 1984: 88-90): uzlazna i silazna; relativna i apsolutna i sintetička i analitička.

a/ Uzlazna i silazna komparacija podrazumeva veći ili manji intenzitet određene osobine u poređenju sa osnovnim stepenom: *nový – novší – najnovší* (uzlazna); *vyvinutý – menej vyvinutý – najmenej vyvinutý* (silazna) a u srpskom jeziku se kao ekvivalenti javljaju: *nov – noviji – najnoviji* odnosno *razvijen – manje razvijen – najmanje razvijen*.

b/ Relativna i apsolutna komparacija podrazumeva izražavanje intenziteta osobine određene stvari u poređenju sa drugom ili bez upoređivanja:

- relativna: *Ivan je lepší študent ako Martin*. *Čierne topánky sú krajšie ako hnedé*. - *Čierny chlieb je najlepší*. odnosno *Ivan je bolji student nego Martin*. – *Crni hleb je najbolji*.

- apsolutna: *Odišla na kratšiu dovolenku*. – *Kupujem iba najlacnejšie topánky*. i srpski ekvivalenti: *Otišla je na kraći odmor*. – *Kupujem samo najjeftinije cipele*.

c/ Sintetička komparacija podrazumeva građenje pojedinih stepena modifikacijskim morfemama u slovačkom jeziku *nový – nov-š-í – naj-nov-š-í*, *slávny – slávn-ej-š-í – naj-slávn-ej-š-*í, dok je za analitičku karakteristično spajanje osnovnog oblika prideva sa drugim ili trećim stepenom priloga *veľa, málo*: *viac/väčšmi sladký, najväčšmi sladký*; *menej usilovný, najmenej usilovný* (analitički način). U srpskom jeziku su sintetički ekvivalenti: *nov – nov-ij-i – naj-nov-ij-i, slvan – slavn-ij-i – naj-slavn-ij-i*, *ljut – ljuć-i, blag – blaž-i, lep – lep-š-i*... i analitički spojeni sa prilozima *jako – jače, mnogo - više, malo – manje*...: *jače sladak, više sklon, više vredan, najviše zainteresovan, najviše sladak*; *manje vredan* (radan), *najmanje vredan, najviše interesantan*...

Osnovni način komparacije na osnovu izloženog je **uzlazni relativni sintetički** u oba posmatrana jezika, dok se ostali načini javljaju ređe – kao markirani ili obeleženi članovi, ili se uopšte ne javljaju.

Leksičko-gramatičku kategoriju komparacije čine tri člana: **pozitiv, komparativ, superlativ**, odnosno komparacija je u oba jezika tročlana.

1. Pozitiv je prvi stepen, osnovni – semantički i formalno je neobeležen, nemarkiran a ima funkciju polazne vrednosti. Ne izražava intenzitet osobine i predstavlja osnovni oblik prideva ili priloga: *dobrý, nový, pekný, starý, biely, krátky, vysoký, strmý*; *dobre, pekne, krátko, vysoko, strmo, teplo*... odnosno u srpskom jeziku *dobar, nov, lep, star, beo, kratak, visok, strm*; *dobro, novo, lepo, staro, kratko, visoko, strmo*... Prvi stepen samo konstatuje prisustvo osobine ali ne i njen kvantitet.

2. Komparativ je drugi stepen a upotrebljava se za poređenje dva pojma, odnosno izražena osobina se poredi sa drugim objektom a označava osobinu u višem stepenu i to:

a/ Kod relativne komparacije komparativ izražava veći stepen određene osobine u poređenju sa nekim drugim ili prosečnim stepenom i kao takav čini deo komparativne konstrukcije sa veznikom, napr.: *Budova je vyššia ako strom*. *Čaj je teplejší než voda*.; *Brat je lepší žiak od svojej sestry*... Prema I. Klajnu u srpskom jeziku iza komparativa je imenica u određenom padežu - u ovom slučaju *od+genitiv* odnosno *nego+nominativ*: *Jagode su skuplje od malina*. *Jagode su skuplje nego maline*. Ovaj drugi slučaj se može javiti i kada se poređenje vrši odredbom: *U samopozluzi su jagode skuplje nego na pijaci*. (Klajn, 2005: 76)

b/ Kod apsolutne komparacije komparativom se izražava oslabljena osobina pozitiva. Komparativom se u ovom slučaju upoređuju kontrasti obeleženi antonimijskim parom prideva u funkciji atributa: *mladý človek – mladší človek* (koji više nije mlad – prema star) – *starší človek* (još ne star – prema mlad) – *starý človek*... Ovakvi oblici se smatraju za komparativ subjektivne procene. U srpskom jeziku se navodi da apsolutni komparativ ne služi za poređenje jer drugi član poređenja nije izrečen, već ograničava ili ublažava navedenu osobinu ili stepen svojstva, odnosno nema krajnjih tačaka: *Pao je veći sneg*. (prema mali) *Brat je bolji đak*. (prema loš) *Doktor je bio stariji čovek*. (čovek u zrelim godinama –

prema mlad), *Došao je posle kraćeg vremena*. (relativno kratkog, ne dugog) (Klajn, 2005: 76) ili *Pale su jače kiše*. (prema slabe) *Haljina za deblji stas*. (prema tanak) *Stvar od veće vrednosti*... (prema mala)(Mitrinović, 2003: 57-59)

3. Superlativ je treći – najviši stepen, odnosno njime se izražava najveća mera osobine predmeta izražena pridevom. Po ispoljenosti osobine to je drugi član poređenja.

a/ U okviru relativne komparacije znači dodavanje osobine maksimalnog stepena pojedinačnom elementu u poređenju sa ostalim elementima određene grupe, npr.: *Ivan je najlepší študent z druhého ročníka*. *Milan je najrýchlejší* ***medzi*** *chlapcami*. Odnosno u srpskom jeziku: *Ivan je najbolji student sa druge godine*. *Milan je najbrži* ***među*** *dečacima*.

b/ U okviru apsolutne komparacije znači snižavanje najvišeg stepena osobine. Superlativom u funkciji atributa se obeležava jako visok ali ne najviši stepen osobine bez poređenja: *Zavolal si najlepších majstrov*. *Ochorela, keď bola v najlepších rokoch*. *Uviedli sme iba najdôležitejšie údaje*. a u srpskom jeziku: *Pozvao je najbolje majstore*. *Razbolela se u najboljim godinama*. *Naveli smo samo najbitnije podatke*.

Formalna sredstva sintetičke komparacije u slovačkom jeziku su modifikaciona morfema **–š-**, umetnuta morfema **–ej-** i gramatičke morfeme **–í, -ia, -ie** (odnosno sufiksi **–ší, -šia, -šie; -ejší, -ejšia, -ejšie**) u komparativu i čisto gramatički prefiks **naj-** u superlativu. U srpskom jeziku se komparativ gradi tvorbenim morfemama **–j-, -ij-, -š-** i gramatičkim morfemama **–i, -a, -e** (odnosno sufiksima **–iji, -ji, -ši**) i čisto gramatičkim prefiksom **naj-** u superlativu (i kod prideva koji počinju suglasnikom *j-*: *najjači, najjevtiniji, najjasniji*...). (Oravec, Bajzíková, Furdík, 1984: 88-90; Stevanović, 1964: 256-262)

1. U slovačkom jeziku modifikaciona morfema **–š-** stoji u komparativu ispred gramatičkog nastavka (promena po mekom obrasca *cudzí*): **-š-í, -š-ia, -š-ie** kao dvomorfemski formant.

a/ Formant **–š-** se dodaje direktno na koren prideva. U književnom jeziku se ovaj način smatra za neproduktivan pošto je vezan za neizvedene prideve čiji se koren završava na suglasnik (izuzimajući strujne suglasnike i delom *p, m, t*), npr.: *mlad-ý – mlad-š-í, nov-ý – nov-š-í, star-ý – star-š-í, tuh-ý – tuh-š-í, mil-ý – mil-š-í, červen-ý – červen-š-í, bohat-ý – bohat-š-í*...

U srpskom jeziku takođe postoji sufiks **–ši** za građenje komparativa, nije ekvivalentan slovačkom a javlja se samo kod tri prideva kada se morfema **–š-** dodaje direktno na osnovu: *lak – lak-š-i, mek – mek-š-i, lep – lepš-i*. (Stevanović, 1964: 259)

Broj prideva koji se u slovačkom jeziku završavaju na nežive derivacione morfeme *–k-, -ok-, -ek-* je ograničen. Prilikom građenja komparativa ove morfeme se izostavljaju a modifikaciona morfema *–š-* se dodaje direktno na koren: *ten-k-ý – ten-š-í, slad-k-ý – slad-š-í, krát-k-y – krat-š-í, mäk-k-ý – mäk-š-í*; *hlb-ok-ý – hlb-š-í, šir-ok-ý – šir-š-í*; *ďal-ek-ý – ďal-š-í*...

U srpskom jeziku takođe postoji grupa prideva koja prilikom građenja komparativa odbacuje završetak *–ak, -ek, -ok* a na kraj osnove se dodaje sufiks *–ji* koji se ne javlja u tom obliku, već uslovljava jotovanje: *kratak – krać-i, sladak – slađ-i, nizak – niž-i, dalek – dalj-i, visok – viš-i, dubok – dublj-i*... (Stevanović, 1964: 257)

Uz ovakav način građenja komparativa u slovačkom jeziku su česte vokalske i konsonantske alternacije. Dolazi do skraćivanja duge osnove – odnosno dug samoglasnik ili diftong prelazi u kratak: *biel-y – bel-š-í, blízk-y – bliž-š-í, krátk-y – krat-š-í, nízk-y – niž-š-í, riedk-y – red-š-í, úzk-y – už-š-í*... ili do alternacija suglasnika *s/š* i *z/ž* u korenu kod prideva

kod kojih se izostavlja *–k-, -ok-*: *vys-ok-ý – vyš-š-í, blíz-k-y – bliž-š-í, níz-k-y – niž-š-í, úz-k-y – už-š-í...*

Veoma frekventnu grupu čine neizvedeni pridevi sa supletivnom osnovom u komparativu koji imaju tzv. nepravilnu komparaciju. Korenska morfema pozitiva je potpuno drugačija od korenske morfeme komparativa. Komparativ i superlativ se ne izvode od pozitiva zbog njegove nesposobnosti stepenovanja. Nezavisno od osnove ovi pridevi se grade dodavanjem modifikacione morfeme *–š-* na koren, napr.: *dobr-ý – lep-š-í, zl-ý – hor-š-í, veľk-ý – väč-š-í, mal-ý – men-š-í, pekn-ý – kraj-š-í*. I u srpskom jeziku postoje pridevi sa izmenjenim ili potpuno drugačijim osnovama u pozitivu i komparativu, napr.: *velik – veći, mali – manji, dobar – bolji, zao – gori*. Prema I. Klajnu oblici *gori* i *najgori* se kao komparativi javljaju i uz prideve *loš* (pored *lošiji*) i *rđav*. (Klajn, 2005: 76)

b/ Modifikaciona morfema ***–š-*** se dodaje umetnutoj morfemi ***–ej-*** a zatim se obe u obliku formanta ***–ej-š-í, -ej-š-ia, -ej-š-ie*** sastavljenog od tri morfeme dodaju na koren prideva. Ovakav način građenja komparativa je daleko produktivniji od prvog i javlja se:

- kod neizvedenih prideva čija korenska morfema se završava na strujne suglasnike, afrikate ili na *t, m, p*: *horúc-í – horúc-ej-š-í, drz-ý – drz-ej-š-í, belas-ý – belas-ej-š-í, svieža-i – svieža-ej-š-í*; *hlúp-y – hlúp-ej-š-í, znám-y – znám-ej-š-í, sýt-y – sýt-ej-š-í...*

- kod neizvedenih prideva čija osnova se završava na grupu suglasnika: *rýchl-y – rýchl-ej-š-í, bystr-ý – bystr-ej-š-í, hust-ý – hust-ej-š-í, mastn-ý – mastn-ej-š-í, kysl-ý – kysl-ej-š-í...*

- kod prideva koji se završavaju na suglasnik *–k* koje je postalo sastavni deo osnove, napr.: *hork-ý – hork-ej-š-í, klzk-ý – klzk-ej-š-í, vlhk-ý – vlhk-ej-š-í, krotk-ý – krotk-ej-š-í...*

- kod izvedenih i složenih prideva i kod adjektiviziranih trpnih glagolskih prideva: *ružov-ý – ružov-ej-š-í, citliv-ý – citliv-ej-š-í, srdečn-ý – srdečn-ej-š-í, pracovit-ý – pracovit-ej-š-í, dospel-ý – dospel-ej-š-í, zamyslen-ý – zamyslen-ej-š-í, vyhladnut-ý – vyhladnut-ej-š-í, nahnevan-ý – nahnevan-ej-š-í, otvoren-ý – otvoren-ej-š-í, osamel-ý – osamel-ej-š-í, časť-ý – časť-ej-š-í...*

Kod građenja komparativa sufiksom *–ejší* ne dolazi do vokalskih alternacija u osnovi, odnosno dugi samoglasnik ili diftong se ne skraćuje, napr.: *rýchl-y – rýchl-ej-š-í, slávn-y – slávn-ej-š-í, miern-y – miern-ej-š-í...* Međutim konsonantske alternacije se javljaju (*t/ť, n/ň, l/ľ*) i imaju sistemski karakter, napr.: *rýchl-y – rýchl-ej-š-í, otvoren-ý – otvoren-ej-š-í, sýt-y – sýt-ej-š-í...*

Pridevi koji označavaju boje takođe mogu da se stepenuju, napr.: *biel-y – bel- š-í, červen-ý – červen-š-í, fialov-ý – fialov-ej-š-í, zelen-ý – zelen-š-í, žlt-ý – žlt-š-í...*, dok se sekundarni pridevi koji označavaju nijanse boja obično ne stepenuju, napr.: *tehlov-ý, gaštanov-ý, pomarančov-ý, pieskov-ý...*

Kategorija komparacije se javlja i kod prideva koji se grade od stranih osnova, napr.: *efektn-ý – efektn-ej-š-í, elastick-ý – elastick-ej-š-í, kvalitn-ý – kvalitn-ej-š-í, naivn-ý – naivn-ej-š-í, senzačn-ý – senzačn-ej-š-í...* Isti slučaj je i u srpskom jeziku, napr.: *efektn-ij-i, električn-ij-i, kvalitetn-ij-i, naivn-ij-i, senzacionaln-ij-i...*

U srpskom jeziku se komparativ gradi već pomenutim sufiksom *–ji* koji utiče na jotovanje prethodnog suglasnika i ne javlja se u takvom obliku, jer se *–j-* stapa sa prethodnim suglasnikom. Dodaje se jednosložnim pridevskim osnovama sa dugosilaznim akcentom u osnovi, pri čemu se dugi slog u osnovi skraćuje: *žut – žuć-i, mlad – mlađ-i, jak – jač-i, drag – draž-i, tih – tiš-i, brz – brž-i, skup – skuplj-i, grub – grublj-i, živ – življ-i...*

Prideva koji u pozitivu imaju na kraju osnove *–o* komparativ grade takođe sufiksom *-ji* uz jotovanje: *beo – belj-i, debeo – deblj-i...* U slovačkom jeziku odgovarajući homonimi grade komparativ sufiksom *–ší*: *žltý – žltš-í, mladý – mladš-í, drahý – drahš-í* (skuplji), *tichý – tichš-í, živý – živš-í*; *biely – belš-í...* Prema pridevima kod kojih se u srpskom jeziku pored jotovanja javlja i jednačenje po mestu izgovora: *gust – gušć-i, čest – češć-i, tesan – tešnj-i...* u slovačkom jeziku stoji komparativ građen produktivnijim sufiksom *–ejší*: *hustý – hust-ej-š-í, častý – časť-ej-š-í, tesný – tesn-ej-š-í...*

Pridevi sa dvosložnim i višesložnim osnovama u srpskom jeziku grade komparativ morfemom *–ij-*, odnosno sufiksom *–iji* (*-ija, -ije*), napr.: *poznat – poznat-ij-i, sumnjiv – sumnjiv-ij-i, tvrdoglav – tvrdoglav-ij-i, crven – crven-ij-i...* Na isti način gradi komparativ i većina prideva sa nepostojanim *a*, napr.: *umoran – umorn-ij-i, zadovoljan – zadovoljn-ij-i*; *tužan – tužn-ij-i, hrabar – hrabr-ij-i, sitan – sitn-ij-i...* I većina slovačkih homonimnih prideva gradi komparativ dužim sufiksom, napr.: *známy – znám-ej-š-í, podozrivý – podozriv-ej-š-í, tvrdohlavý – tvrdohlav-ej-š-í...*; *ustatý – ustat-ej-š-í, smutný – smutn-ej-š-í, drobný – drobn-ej-š-í...* ali je *červený – červen-š-í*.

Na ovaj način gradi komparativ i jedan broj jednosložnih prideva sa kratkim samoglasnik u osnovi, napr.: *nov – nov-ij-i, vešt – vešt-ij-i, prost – prost-ij-i, pust – pust-ij-i, slab – slab-ij-i, star – star-ij-i, spor – spor-ij-i, škrt – škrt-ij-i, zdrav – zdrav-ij-i...* Ovamo se mogu svrstati i pridevi čiji je glas *–l* na kraju osnove prešao u *–o*, napr.: *vreo – vrel-ij-i, mio – mil-ij-i, zreo – zrel-ij-i...* (Klajn, 2005: 75) U slovačkom jeziku ekvivalenti grade komparativ drugačije, napr.: *nový – nov-š-í, prostý – prost-ej-š-í, vrelý – vrel-š-í, milý – mil-š-í, zrelý – zrel-š-í...*

Srpski komparativi se mogu graditi i prefiksima *o-* i *po-*: *omanji, ovećі, omlađi, oduži...*; *povećі, poviši, pobolji, pomanji*.. ali se od njih ne mogu graditi superlativi pomoću prefiksa *naj-*. (Stijović, 1996: 106-109)

Pored klasičnog načina građenja superlativa *naj-*+komparativ u srpskom jeziku i prefiks *pre-* izražava najviši stepen svojstva ili mere bez upoređivanja sa drugim predmetom i vrlo je produktivan. Pridevi sa ovim prefiksom imaju pojačano superlativno značenje i najčešće označavaju prekomerni stepen nečega kao negativnu osobinu, napr.: *prevelik, predugačak, preskup, preslan, preglup...*; prekomernost pozitivne osobine ili uopšte visok stepen: *predobar, prepošten, prelep, preblag, prežalostan, presrećan...* Ovaj prefiks se javlja i u slovačkom jeziku sa sličnim značenjem ali je manje frekventan, napr.: *preveľký, predlhý, predrahý, predobrý, prekrásny, precitlivený...*

Pošto je u slovačkom jeziku akcenat uvek na prvom slogu, komparacija ne utiče na promenu akcenta, za razliku od srpskog jezika gde dvosložni komparativi imaju kratkosilazni akcenat na prvom slogu a trosložni kratkouzlazni na trećem slogu od kraja. Akcenat se u srpskom jeziku menja i u superlativu – pa trosložni oblici imaju dugosilazni akcenat na trećem slogu od kraja a četvorosložni i višesložni kratkouzlazni na trećem slogu od kraja.

Komparacija nije kategorija karakteristična za priloge ni u slovačkom, ni u srpskom jeziku, mada je neki prilozi poseduju. Porediti se mogu prilozi građeni od prideva koji poseduju kategoriju komparacije, mada ne svi, dok se neki prilozi stepenuju malo drugačije od prideva. Mehanizam građenja sintetičkog superlativa i komparativa je jednak kao i kod odgovarajućih prideva. Gramatička morfema komparativa priloga je identična sa padeškim nastavkom komparativa prideva u N. sg. srednjeg roda u oba posmatrana jezika, napr.: *vysoko – **vyš-š-ie** – naj-vyš-š-ie, rýchlo – rychl-ej-š-ie – naj-rýchl-ej-š-ie, ľahko – ľah-š-*

ie – naj-ľah-š-ie, krátko – krat-š-ie – naj-krat-š-ie; *dobre – lep-š-ie, zle – hor-š-ie, pekne – kraj-š-ie*..., odnosno *brzo – brž-e – naj-brž-e, lako – lak-š-e – naj-lak-š-e, lepo – lep-š-e – naj-lep-š-e*... Supletivni oblici se javljaju kod priloga *málo – menej – najmenej, veľa – viac – najviac, veľmi – väčšmi – najväčšmi*, odnosno *malo – manje – naj-manj-e, mnogo – viš-e – naj-viš-e, jako – jač-e – naj-jač-e* a upotrebljavaju se kod analitičkog stepenovanja prideva i priloga. (Oravec, Bajzíková, Furdík, 1984: 175-177; Stevanović, 1964: 389-392)

Težište prezentiranog rada nije bilo na semantici, već na formi članova komparativne strukture ili na komparativnim konstrukcijama, jer je cilj rada bio da se konfrontiranjem dva bliska jezička sistema ukaže na sličnosti i razlike u građenju i upotrebi oblika komparacije – posebno komparativa u slovačkom i srpskom jeziku. Rezultati ove analize u najvećoj meri treba da pomognu Slovacima bilingvistima u Vojvodini i studentima Srbima koji uče slovački jezik.

LITERATURA

Klajn, Ivan (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Mitrinović, Vera (2003). O nekim osobenostima srpskog komparativa. In: *Južnoslovenski filolog*. Beograd: SANU, 59: 57-80)

Navrátil, Ladislav (1998). *Prídavné mená – Zámená – Číslovky*. Nitra: Enigma.

Oravec, Ján – Bajzíková, Eugénia – Furdík, Juraj (1984). *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Piper, Predrag (2002): Stepenovanje u gramatici i rečniku. In: *Zbornik Matice srpske za slavistiku*. Novi Sad: Matica srpska, 61: 59-78.

Stevanović, Mihajlo (1964). *Savremeni srpskohrvatski jezik*.1. Beograd: Naučno delo.

Stijović, Rada (1996). O komparativu prideva s prefiksima o- i po-. In: *Naš jezik*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 31, 1-5: 106-109.

Ana Marić

COMPARISON IN SLOVAK AND SERBIAN
Summary

The paper discusses comparison as a lexical and grammatical category in typologically close languages – Slovak and Serbian. Comparison is based on comparing the intensity, degree or quantity of a characteristic of an item when observed in relation to another item. Comparison occurs with adjectives and adverbs. In the analyzed languages comparison is an increasing relative synthetic process which consists of three members. Special attention is given to formal means of forming comparatives. Characteristic morphemes for the formation in Slovak are *-š-*, *-ejš-* and in Serbian *-j-*, *-ij-*, *-š-*. Comparison can also be an irregular process with characteristic suppletive bases.

Nada Arsenijević
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
mikinada@yahoo.com

UDK: 811.511.141'367.625
821.163.41.09 Tišma A.
821.511.141'255.4=163.41

TIŠMINI PREVODI MAĐARSKIH FAKTITIVNIH GLAGOLA[1]

Apstrakt: U radu se iznose zapažanja koja se tiču različite semantizacije jezičkih fakata u mađarskom i srpskom jeziku, konkretno, ona koja se odnose na varijacije pri formalnom obeležavanju „faktitivnosti" kao jezičke pojave multipliciranja subjekta, čime se „krnji" uloga agensa u onoj meri u kojoj se ostvaruje uloga subordiniranog izvršioca radnje. Posmatranje uticaja komponente faktitivnosti na gramatikalizaciju iskaza u prvom i odsustvo takve mogućnosti u drugom jeziku omogućili su Tišmini prevodi mađarskih književnih dela, u kojima se zapaža da se korelati mađarskih faktitivnih glagola i formalno i značenjski u srpskom jeziku sužavaju ili proširuju.

Ključne reči: *lingvistika, sintaksa i semantika, kontrastivna analiza, srpski jezik, mađarski jezik, faktitivnost, Tišmini prevodi.*

1. Tema kojoj je ovom prilikom posvećena pažnja interesantna je ne samo iz ugla kontrastivnog proučavanja dvaju jezika, srpskog i mađarskog, već i mnogo šireg, opštelingvističkog posmatranja. Formalno obeležavanje faktitivnosti predstavlja osobinu mađarskog jezika kojom on ispoljava svoju specifičnost u odnosu na slovenski, u ovom slučaju srpski jezik. Radi se o jednom od onih jezičkih fakata u kojima se zapaža uticaj značenjske komponente na gramatikalizaciju iskaza, a koji bi se mogao svrstati u domen *mikroparametarskih varijacija* (Ivić 2002: 10). Bez dubljeg ulaženja u filozofiju jezika ipak treba napomenuti da se zahvaljujući činjenici, što jezik pored sredstava za prikazivanje objektivne stvarnosti razvija i sredstva za ispoljavanje subjektivnog odnosa (Kasirer 1985: 178-179), može uočiti, kako to objašnjava M. Ivić „varijabilnost u upravljanju „mentalnih očiju", odnosno sloboda u biranju onog „mentalnog stajališta" sa kojeg će se stvari sagledavati i saopštavati" (Ivić 2002: 9).

2. Jezička pojava kojoj je posvećen ovaj rad odražava opažanje o multiplikaciji subjekta i o njegovom stepenovanju u realizaciji radnje. Za tu svrhu u mađarskom jeziku se, za razliku od srpskog, koriste upravo „faktitivni" glagoli koji se u lingvističkoj literaturi različito tumače. Počev od rečničkih definicija, termin „faktitivan" dobija veoma široko tumačenje, tako što mu se, u odnosu na glagol, pripisuje značenje „… radnje u kojoj uzrok dovodi do rezultata; npr. *načiniti, ubiti, izabrati, uvećati* …" (Kristal 1985: 66), odnosno

[1] Ovaj rad predstavlja deo istraživanja u okviru petogodišnjeg projekta Standardni srpski jezik: sintaksička, semantička i pragmatička istraživanja (2006-2010), koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

konstatuje se da su to „učinski, uzročni glagoli, tj. oni koji pokazuju aktivnu radnju, npr. *crveniti, crvenim* – činiti crvenim …“ i termin se izjednačava sa terminom *kauzativan* (Klaić 1981: 407). Slično gledište imaju i neki mađarski gramatičari koji faktitivne glagole („műveltető ige“, odnosno „verbum factitivum-causativum) povezuju sa kauzativima, navodeći i veći broj sufiksa za njihovu tvorbu: *-at/et, -tat/tet, -aszt/eszt, -t, -it, -ajt/ejt,-al/el* i *-lal/lel* (Deme i dr. 1961: 203-204 i 355-357). Međutim, ista mentalna vizura pojava i odnosa među njima, pa i jezičkih sredstava kojima se obelodanjuju može biti svedena na tipične slučajeve u kojima se faktitivni glagol formalizuje samo sufiksima: *-at/et* i *-tat/tet,* a po rečima autorki gramatike u kojoj je zastupljen ovakav stav, subjekat faktitivnih glagola ne učestvuje u procesu vršenja njima zastupljene radnje. Takođe se isključuju glagoli stanja u čiju je promenu subjekat neposredno uključen, kao što je npr. *fehérít* (*beliti* – činiti belim) (Balogh i dr. 2000: 86 - 87).[2] Da je nosilac obeležja faktitivnosti glagol, a da se operativni faktor dovodi u vezu sa subjektom, koji glagolom obeleženu radnju ne vrši direktno, ukazuju i autori kontrastivne analize rekcijskih odnosa u mađarskom i srpskom jeziku (Mikeš, Junger 1979: 19 - 22).

U novije vreme postoje pokušaji da se semantičkom klasifikacijom široko shvaćenih faktitivnih glagola objedine dva oprečna stava, tako da se *primarno faktitivni glagoli* („műveltető igék“) i terminološki odvajaju od ostalih, o kojima se govori kao o *nepotpunim faktitivnim* („tökéltlen műveltető igék“), i *nepravim* ili *pseudofaktitivnim* (álműveltető igék“) (Andrić 2002: 41 – 42).

Takođe, iz ugla modalnog ispoljavanja date pojave prikaz odnosa dvaju jezika sagledan kroz prizmu identičnog značenja „spoljašnjeg podsticaja“, veoma je informativan, između ostalog, i zbog toga ukazuje na nemarkiranost faktitivne situacije prema principu faktivnosti (Zvekić-Dušanović 2006:95 – 97).

3. S druge strane srpski jezik odražava potpuno drugačiju vizuru posmatranja sličnih situacija. Odsustvo odgovarajućeg gramatičkog sredstva za obeležavanje faktitivnosti to najbolje pokazuje. Takođe, u gramatikama srpskog (srpskohrvatskog) jezika se gotovo i ne pominju faktitivni glagoli. Na relevantnost ovog glagolskog obeležja upozorio je A.Belić uz objašnjenje da se radi o glagolima koji znače „učiniti da nešto bude“ kao u primerima tipa: *te čardake vatrom sagorite; rano mene lijegala majka; vino i starca razigra* (Белић 1999/4: 287). Na izrazite faktitive u srpskom jeziku pažnju skreće i I.Grickat, navodeći one izvedene od neprelaznih glagola, koji bez obličkih izmena samo značenjski imaju ovo obeležje, kao npr. *šetati* nekoga i *leći* nekoga, ili glagol *juriti*, čije faktitivno značenje ova autorka predstavalja primerom *on juri mačke po dvorištu,* gde se posmatranom glagolu može pripisati značenje *terati, goniti,* tj. „činiti da mačke jure“ (Грицкат 2004: 219 – 221).[3]

Kada se radnja inicirana od strane subjekta finalizuje bez njegovog neposrednog aktivnog učešća, u srpskom jeziku se faktitivna komponenta značenja u glagolsku sintagmu

[2] U istoj gramatici se skreće pažnja na gramatikalizaciju vršioca radnje koji nije obeležen samim faktitivnim glagolom. Ukoliko je predikat iz grupe intranzitivnih glagola, realizator njegove radnje dobija objekatski nastavak i ulogu sintaksičkog objekta, dok se uz tranzitive, čiji objekat već obavlja ovu funkciju, realizuje s instrumentalnim nastavkom i u ulozi odredbe vršioca radnje („eszközlő határozó“).

[3] Proučavajući istorijski razvoj tranzitivnosti kod glagola intranzitivne semantike, I.Grickat upozorava na postojanje „tananih ali strogih semantičkih zahteva“ prilikom stvaranja faktitiva, potkrepljujući ovo primerom grčkog glagola *učiti*, kod kojeg se u prevodima na druge jezike, pa i srpski, umesto autentične faktitivne prirode „činiti da budu učenici“, u korelaciji sa neprelaznim „učiti se“ pojavljuje prelazni glagol sa značenjem „podučavati“ (Грицкат 2004: 221).

ugrađuje njenom strukturnom promenom, ili se ovaj modalitet ispoljava na rečeničnom planu, a u ograničenom broju slučajeva se to ostvaruje tvorbenim modelom samog glagola.

U jednom slučaju se aktivnost subjekta kojom je radnja pokrenuta leksikalizuje, obično nekim od prinudno-manipulativnih glagola (Batistić 1978), te mu se tako pripisuje konkretna radnja, koju on najčešće svesno obavlja (takvi su npr. glagoli *tražiti, narediti, prisiliti, navesti* i slični), dok je u mađarskom jeziku taj podatak irelevantan.

U drugom slučaju, kako to definiše M.Ivić (2002: 47), „okrnjenost" agentivne funkcije eksplicira se na nivou rečenice. Postoji mogućnost da se odgovarajućim adverbijalom sagovorniku stavi do znanja da subjekat ne učestvuje lično u sprovođenju predikatske radnje, već to umesto njega neko drugi čini, kao u primeru: *Otac se brije KOD BERBERINA*.[4]

Takođe, jedan od načina za ispoljavanje faktitivne situacije u srpskom jeziku predstavlja upotreba glagolskih leksema nastalih, po pravilu, prefigiranjem, kojima se separira semantička komponenta inicijative pripisana gramatičkom subjektu čak i kada je on sam i njen sprovodnik, što je gramatički rešeno oblikom recesiva: *on se zaustavio*[5] (za razliku od nefaktitivne strukture: *on je stao*), ili prenošenjem te uloge na spoljašnji objekat, posebno ekspliciran uz dati glagola: *on je zaustavio vozača* (Batistić 1978: 64 i 65).

4. Pokušaji da se napravi paralela između dvaju jezika poznati su odranije. Tako je u svetlu problema vezanih za gramatikalizaciju faktitivnosti pri usvajanju mađarskog kao drugog jezika nastao rad „Kontrastivna analiza faktitivnih glagola i nastava jezika društvene sredine" (L.Molnar-Čikoš 1990). Faktitivnost je ovde veoma široko shvaćena, a među gramatičkim sredstva kojima je markirana nalaze se svi pomenuti sufiksi. Rezultati sprovedene analize i rešenja, ponuđena s namerom da olakšaju usvajanje kategorije koja izostaje u maternjem jeziku, vode ka formalizaciji srpskog ekvivalenta tako što se mađarski glagol prosto dovodi u vezu sa istim aktivnim glagolom u srpskom jeziku, ili se u tri slučaja kao relevantan ističe neki tvorbeni element - sufiks, izostanak morfeme *se*, konstrukcija dvaju glagola.

5. S obzirom na neidentičnost ne samo sintaksičkih mogućnosti u jezicima koji se ovde porede već i različitog semantičkog sadržaja u većini opisanih situacija, međujezička relacija je otežana kako u domenima usvajanja jednog ili drugog jezika tako i pri postupcima prevođenja s jednog na drugi jezik. Problemima koji iskrsavaju kod polaznika oba jezika treba posvetiti posebnu pažnju, što ostaje za neku drugu priliku, a ovoga puta jezičke datosti mađarskog i srpskog jezika biće sagledane na osnovu prevoda mađarskih originalnih dela na srpski jezik. Da bi se dobio uvid u optimalne mogućnosti srpskog, kao formalno „ograničenijeg", odabrani su prevodi Aleksandra Tišme,[6] renomiranog autora i prevodioca

[4] Takođe, u srpskom jeziku je posebno markirana i situacija u kojoj subjekat samostalno, bez tuđe pomoći obavlja aktivnost za koju inače može angažovati neko drugo, obično profesionalno lice, ali on ne koristi tu mogućnost, npr.: *Ona sebi SAMA šije novu suknju* (Ivić 2002).

[5] Po rečima T.Batistić ovde *se* obeležava monovalentnu upotrebu (potencijalno) dvovalentnog glagola, s napomenom da nije lako u svakom slučaju utvrditi potpuno odsustvo refleksivnog značenja u recesivu (Batistić 1978: 65). Međutim, postavljanjem faktitivnosti u centar pažnje i dovodeći je u vezu s ovakvim slučajevima, u semantičkom potencijalu upravnih glagola uočava se upravo komponenta faktitivnog značenja, koja je prisutna bez obzira na njihovu monovalentnu ili polivalentnu upotrebu.

[6] Odabrana su sledeća književna dela i njihovi prevodi na srpski jezik: Déri Tibor (1979). *Niki.* Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika. (skr.: TD) i prevod A. Tišme: Tibor Deri (1988). *Niki.* Beograd: Rad. (skr.: TD/AT);

čiji je život i rad obeležen upravo mađarsko-srpskim, odnosno srpsko-mađarskim kontaktom. Međutim, kako se ipak radi o ograničenom korpusu, izložena zapažanja su mali doprinos istraživanju ovog fenomena, koji tek treba da bude šire proučen, uključujući i druge slovenske i neslovenske jezike.

6. Primeri zabeleženi u književnim delima koje je na srpski preveo Aleksandar Tišma pokazuju da bi se, uslovno, moglo govoriti o nekoliko mogućih ekvivalenta. Svestan činjenice da je njegov prevod na srpski kodifikovan samo semantikom na nivou teksta, Tišma se ponekad odlučivao za različita rešenja čak i kada je prevodio isti faktitivni glagol. To je, na primer, uočljivo pri prevodu faktitivnih situacija koje su koncipovane u sferi prostorne translokacije. U jednom slučaju on bira dekomponovani oblik datog glagola, čijim imenskim delom ispoljava značenjsku sadržinu mocionog karaktera, istu u oba jezika, dok glagolskim delom denotira odnos dvaju subjekata, kao što se vidi u sledećem slučaju:

… melyen gazdái később majd *sétálTATják* … (TD/AT, 65)	… kuda su je [kerušu] gospodari docnije *IZVODILI U ŠETNJU* … (TD, 11)

Drugi put ovaj prevodilac koristi mogućnosti tranzitivizacije primarno neprelaznog glagola *šetati* i to eksplikacijom objekta, odnosno subordiniranog subjekta, što ilustruje sledeći primer:

Ancsáné egyszerre csak azon vette magát észere, hogy nem egy kutyát, de legalább három-négyet *sétálTAT* … (TD/AT, 90)	Inženjerova žena se odjednom sukobila sa saznanjem da više *NE ŠETA* jednog već tri-četiri psa. (TD, 35)

7. Ukoliko se ne referiše na koji način je ostvarena subjekatska uloga, to je u srpskom jeziku moguće zaključiti samo na osnovu šireg konteksta, dok ovu dilemu u mađarskom jeziku razrešava već sam predikat zastupljen faktitivnim glagolom, što pokazuju i prethodni primeri.

Shodno ovome korelati mađarskih faktitivnih glagola se i formalno i značenjski sužavaju ili proširuju. Razlike u mentalnoj vizuri, koje za posledicu imaju izvestan nesklad na jezičkom planu, naročito su uočljive baš pri prevodu mađarskih faktitivnih konstrukcija čiji srpski korelat dobija semantičko proširenje uvođenjem nekog od kauzativnih glagola. Međutim, leksikalizacija određene semantičke komponente rezultira i drugačijim sintaksičkim ustrojstvom sa dva i formalno obeležena gramatička subjekta, za razliku od mađarskog jezika u kojem je tematiziran samo inicijator akcije, dok je njen sprovodnik gramatički rematizovan. Takođe, u srpskom jeziku je sprovođenje osnovne radnje na inicijativu jednog, a u realizaciji drugog subjekta dodatno praćeno podatkom o vrsti manipulacije među njima. Kako je semantički potencijal srpskih kauzativnih glagola raznorodan (Batistić 1978), prevodilac se, rukovođen kontekstualnim uslovima, ovom prilikom odlučuje za

Kertész Imre (1993). *Sorstalnság*. Budapest: Századvég kiadó. (skr.: IK) i prevod A. Tišme: Imre Kertes (2002). *Besudbinstvo*. Novi Sad: Prometej – Stilos (skr.:IK/AT); Ottlik Géza (1957). *Hajnali háztetők*. Budapest: Magvető könyvkiadó. (skr.: GO) i prevod A. Tišme: Geza Otlik (1990). *Krovovi u svitanju*. Novi Sad: Matica srpska. (skr.: GO/AT).

fokusiranje prinude, dopuštanja, ili pribegava najmanje obeleženoj konstrukciji s glagolom *činiti*, kao u sledećem slučaju:

… csörömpölés, mely … minden különbséget *feledTETett* végül magam és e készenlét közt mintegy. (IK,166)	… lupkanje … *JE UČINILO DA* najzad *ZABORAVIM* svaku razliku između mene i spremnosti. (IK/AT, 197)

Kao što se može videti, neke osobenosti srpskih prevoda mogu se uočiti upravo u odnosu s mađarskim originalom. Iako je korelat faktitivnog nastavka, glagol *činiti* nije samo signal međusubjekatskog odnosa, već i zastupnik određenog kauzativno-manipultivnog značenja, koje je iz vizure mađarskog jezika nebitno, dok se kod Srba taj momenat jezički notira, pa i onda kada nije specifikovan.

Način iniciranja akcije dopunskog glagola prozirniji je u konstrukcijama s glagolima kojima se u srpskom jeziku referiše, na primer, o verbalnom (*tražiti*), često planiranom podsticaju (*navesti, podstaći, prisiljavati*), ili prosto o kontroli nad subordiniranom radnjom u uslovima pseudofaktitivne situacije (*pustiti*). Na ovaj način Tišma je preveo sledeće primere:

Háromszor-négyszer is *elismételTETte* velem … IK, 161)	*TRAŽIO JE DA* mu ga *PONOVIM* tri-četiri puta … (IK/AT,192)
… hogy még a kezemet is *feledTETte* … (IK, 128)	… i moje ruke *NAVELA DA se ZABORAVE* … (IK/AT, 151)
A lány nem unta elméleteimet, többször *megismételTETte*, és hagyta, hogy megungassam véleményben. (GO, 51)	Devojci moja teorija nije bila na dosadu, *PODSTAKLA* me *JE* nekoliko puta *DA je PONOVIM*. (GO/AT, 71)
Apja mondatonként *ismételTETte* vele a feladatot. (GO, 40)	Otac ga je *PRISILJAVAO DA* lekcije *GOVORI* za njim rečenicu. (GO/AT, 54)
… bármennyit *sétálTATták, futTATták* … (TD, 96)	Ma koliko da su je *PUŠTALI DA ŠETA* i *DA TRČI* po keju … (TD/AT,42)

8. Modifikacija subjekatske uloge u uslovima širenja polja agentivnosti u mađarskom jeziku je dvostruko markirana, morfološki i kontekstualno, dok je za srpski rezervisana samo druga mogućnost, koja je iskorišćena i u prevodu sledećeg primera:

… a téglagyárban nem *tudATták*. (IK,50)	… u ciglani nam nisu ništa *SAOPŠTILI*. (IK/AT, 57)

Osećajući da je u srpskom prevodu za iskazivanje faktitivne situacije neophodno skidanje „odgovornosti“ sa subordiniranog subjekta (u ciglani nisu ništa „*učinili da* mi *saznamo*“), Tišma znalački pribegava rematizaciji ovog pojma i konverziji glagola u odnosu na original (nisu nam *saopštili*).

9. U srpskom prevodu mađarskog faktitivnog glagola nije uvek posebnom rečju iskazana indirektnost subjekatskog učešća u realizaciji radnje, kao u prethodnim primerima, čak se može reći da je češća pojava semantički podudarnog glagola ili glagola koji presuponira datu semantiku. Otuda se subordinirani subjekat mađarske klauze (on je „*činio da* mi *dođemo*“) u prevodnom ekvivalentu pojavljuje kao sintaksički objekat inicijativno-translokativne radnje *dovesti, ispratiti, poslati* (on nas je *doveo*). Radi se o akcijama pomeranja u prostoru nekog živog pojma koji se na inicijativu rečeničnog subjekta premešta s jednog mesta na drugo, kao u sledećim rečenicama:

… némelyik rab arcán azok közt, akik *búcsúzTATtak* … (IK, 99)	… na licu ponekog sužnja među onima koji su nas *ISPRAĆALI* … (IK/AT, 115)
… ami egész a kordétól végeztül is ide, ebbe az ágyba *jutTATott* el. (IK, 167)	… čak od taljiga *DOVEO* na kraju ovamo … (IK/AT, 199)
Fél óra múlva egy abszintes palackot emelt magasra. Valakivel *hozAThatta*. (GO, 79-80)	Kroz pola sata digao je bocu s apsintom. Mora da je nekog *POSLAO da je nabavi*. (GO/AT, 112)

9.1. Kada je u pitanju promena položaja neživog entiteta, učešće rečeničnog subjekta prevazilazi samu inicijativu, odnosno njegov angažman se proširuje, a u srpskom jeziku, po svemu sudeći, postaje i očigledniji. Da to nije podjednako relevantno za predstavnike oba jezika, potvrđuju i neki prevodni ekvivalenti. Imajući na umu činjenicu da dislokacija predmeta zavisi od čovekovog fizičkog učešća, Tišma se u takvim situacijama odlučuje za jedan od aktivnih prelaznih glagola, kao što je, na primer, glagol *gurnuti*. Za razliku od mađarskog faktitiva, kojim se samo obeležava inicirana translokacija („*učiniti da se nešto pomeri*“), u semantičkom potencijalu ovog glagola je najavljen i način njenog sprovođenja („*potiskivati, pomerati, pomicati (obično s naporom) ispred sebe“* PCJ: 236).

…kinek csak képességéből tellett, s hozzám is adogató kezek irgalmas szoroskodás *jutTATta* például el, …, a sárgaréz konzervdobozt … (IK, 149)	… ko zna iz kolike daljine milosrdna vrednoća dodajući ruku *GURNULA* žutu bronzanu kutiju od konzerve … (IK/AT, 177)

9.2. U duhu srpskog jezika, koji se odlikuje ovom vrstom specifičnosti u odnosu na mađarski, u Tišminim prevodima se pojavljuju i glagoli kao što su: *dodeliti, poveriti, izdejstvovati* uz koje se drugi aktant pojavljuje kao adresat formalizovan dativom, tipičnim padežnim oblikom za iskazivanje drugog živog učesnika (Топољинска 1996: 3). Ovim glagolima se presuponira semantika mađarskog glagola (*dobiti*), uz koji se, kao konverzni glagol, i u srpskom jeziku dati aktant realizuje u ulozi i formi subjekta, npr.: *sud me je* ***dodelio*** *ocu* ~ *sud je* ***učino da*** *me otac* ***dobije.*** Ovakvi i slični primeri neposredna su potvrda različite mentalne usmerenosti u kontaktnim jezicima u kojima se usled toga uočava i nesrazmerna semantizacija uloge subjekta. Na jednoj strani, tj. u srpskom jeziku, dominira njegova inicijativa usmerena na objekat, dok je na drugoj fokusirana njegova agentivna uloga u procesu sa drugim, subordiniranim, živim pojmom, kao njenim modifikatorom.

… hogy a nyelvünket is *hozzájutTATjuk* ilyenkor egy bizonyos szerephez (IK, 30)	… jeziku *POVERIMO* neku ulogu (IK/AT, 33)
… hol a kommunista párt lakást *utalTATott* ki számukra … (IK,73)	… gde im je Komunistička partija *BILA IZDEJSTVOVALA* stan … (IK/AT, 19)

11. Mogućnost faktitivizacije promenom tvorbenog lika, a time i rekcijske mogućnosti srpskog glagola, Tišma je koristio u primerima koji slede. U odnosu na monovalentne glagole, kao što su *stajati/stati, mirovati,* glagoli s prefiksima *za-, u-, pod-: zaustaviti (se), umiriti (se), podsetiti (se*), pored toga što postaju polivalentni, udružuju se i sa subjektima u čijem semantičkom potencijalu dominira upravo uloga inicijatora aktivnosti usmerene prema njima samima ili nekome van njih.

Aztán a rendőr további autóbuszokat is mind f*öltartózTATta* … (IK, 36)	Potom je policajac *ZAustavio* autobuse … (IK/AT, 41)
… *megnyugTATtak* … (IK, 88)	… *Umiriše* nas (IK/AT, 103)
Gyakran szólt még, idézett föl s *emlékezTETett* engem is bizonyos helyekre … (IK, 115)	Često je pominjao, navodio, i mene PODsećao na pojedina mesta … (IK/AT, 136)

12. Imajući u vidu sve do sada rečeno, bilo bi dobro da se na kraju još jednom istakne nekoliko bitnih činjenica. U prvom redu treba konstatovati da je obeležje faktitivnosti vezano za ulogu subjekatskog konstituenta, iako se gramatikalizacija ne postiže promenom njegove forme ni u jednom posmatranom jeziku. Drugo se tiče morfološke i semantičko-sintaksičke neujednačenosti dvaju jezika u pogledu ispoljavanja faktitivnosti kao multiplikacije subjekta, pri čemu se u odnosu na mogućnost morfološkog markiranja ovog obeležja, s jedne strane iskorišćava unutarrečenična, a s druge unutarsintagmatska semantička datost. Treće pitanje vezano za ovo obeležje tiče se modifikacije tipične subjekatske uloge u aktivnoj rečenici, odnosno „okrnjenosti“ subjekatskog agentivnog značenja. U tom smislu je ponekad prozirnija situacija u srpskom jeziku, koji faktitivnost semantizuje proširujući dati sadržaj, dok se mađarski bazira samo na njenoj signalizaciji bez uvida u pojavnu vrednost. S ovim u sprezi je i pitanje prirode faktitivnih modifikatora koji fungiraju ne samo u srpskom već delimično i u mađarskom, a verovatno i u drugim jezicima koji ovde nisu razmatrani, te bi mogli biti osnov nekog budućeg lingvističkog istraživanja.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Balogh, Judit i dr. (2000). *Magyar grammatika.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Batistić, Tatjana (1978). „O nekim aspektima analize kauzativnih glagola“. *Južnoslovenski filolog*. XXXIV. Београд. 59-89.

Белић, Александар (1999/4). *Историја српског језика*. Изабрана дела Александра Белића. Четврти том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Грицкат, Ирена (2004). „Из проблематике глаголског рода и глаголског вида: непрелазност и прелазност“. *Студије из историје српскохрватског језика.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. 215 – 248.
Deme, László i dr. (1961). *A mai magyar nyelv rendszere I kötet*. Budapest: Akadémiai kiadó.
Đorđević, Radmila (1987). *Uvod u kontrastiranje jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Zvekić-Dušanović, Dušanka (2006). *Sintaksičko-semantičke strukture s modalnim indikatorom u srpskom i mađarskom jeziku* (doktorska disertacija). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.
Ivić, Milka (2002). *Red reči*. Beograd: Biblioteka XX vek.
Kasirer, Ernst ((1985). *Filozofija simboličkih oblika*. Prvi deo, Jezik. Novi Sad: Dnevnik – Književna zajednica Novog Sada.
Kristal, Dejvid (1985). *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.
Mikeš, Melanija, Junger, Ferenc (1979). *Rekcijski odnosi u glagolskoj sintagmi*. Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika. 5. Novi Sad.
Molnar-Čikoš, Laslo (1990). „Kontrastivna analiza faktitivnih glagola i nastava jezika društvene sredine“. *Kontrastivna jezička istraživanja.* IV simpozijum. Novi Sad.
РСЈ. *Речник српског језика*. (2007). Нови Сад: Матица српска.
Тополињска, Зузана (1996). „Падеж“ и „глаголски род“ – две стратрегије граматикализације односа између „предиката“ и његових „аргумената“. *Јужнословенски филолог*. LII. Београд. 1-9.

Nada Arsenijević

TIŠMA'S TRANSLATIONS OF HUNGARIAN FACTITIVE VERBS

Summary

This paper introduces some observations concerning different semantizations of language facts, and their influence on variations occurring in formal denotation in Hungarian and Serbian. This specifically means that in the focus of attention is a language phenomenon which reflects the observation of a subject multiplication and its gradation in action actualization. For this purpose, Hungarian, unlike Serbian, uses 'factitive' verbs. An insight on the optimal possibilities of Serbian as a formally more limited language has been enabled by Tišma's translations of Hungarian literary works in which it is noticed that the correlatives of Hungarian factitive verbs are narrowed or extended both formally and semantically. Besides its general theoretical significance, the factivity influence on grammaticalization of predication in the former language and the absence of a such possibility in the latter greatly contributes to a better apprehension of one's first language and more successful learning of the second.

Марина Джонова
СУ „Св. Климент Охридски”
mdjonova@gmail.com

УДК: 811.163.2’28(497.113 Banat)

ЛИЧНИ МЕСТОИМЕНИЯ В ГОВОРА НА БЪЛГАРСКИТЕ ПАВЛИКЯНИ В СРЪБСКИ БАНАТ

Abstract: The main topic of the paper is to discuss the system of the pronouns in the dialect of Bulgarian Paulicians in Serbian Banat. Conclusions about the similarity and differences with standard Bulgarian are made. The article also represents the clitic doubling construction in this dialect and its function in the information structure of the sentence - a syntactic tool for topicalisation. A conclusion about the closeness of the studied dialect with standard and colloquial Bulgarian is made. The analyses presented here are based on a corpus collected during the fieldwork on the *Ancient Bulgarian culture in multiethnic context (traditions, language, folklore of Bulgarian Paulicians from Serbian Banat)* project, developed by a team from the Faculty of Slavic Studies at Sofia University.

Keywords: *pronominal system, linguistic influences, languages in contact*

В статията[1] се представя системата на личните местоимения в един български говор, който векове наред се е развивал в чуждоезиково обкръжение, без контакт с книжовния български език. Диалектът на българските павликяни в сръбски Банат все още не е изцяло проучен. Повечето проучвания върху банатския говор се основават на изследвания предимно върху банатския говор в Румъния (Стойков 1962, Младенов 1993). В последните години е налице засилен интерес от страна както на сръбски учени (вж. Сикимић 2007, Вучковић 2007), както и от страна на български учени (вж. Ликоманова 2007, Тишева 2007, Бечева 2007, Джонова 2007[2]), като се изследват както диалектът, така и културата и обичаите на населението в областта. Говорът на българските павликяни в сръбски Банат представлява интерес поради мултиезичната и мултикултурната ситуация, в която се намират българските павликяни, както и поради отделеността на диалекта от българската езикова територия.

В настоящото изследване се съпоставят системата и употребата на личните местоимения в българския книжовен език с тези в павликянския говор. Прави се и съпоставка с употребата на личните местоимения в разговорната реч.

---

[1] Анализите, направени в тази статия, се основават на корпус от говора на българските павликяни в сръбски Банат, събран по време на теренна работа на екип от Факултета по славянски филологии към Софийския университет по проекта „Старинна българска култура в мултиетничен контекст (традиции, език, фолклор на българските павликяни в сръбски Банат)” (2008-2010).

[2] Част от изследванията по проекта върху езика на българските павликяни в Банат са достъпни в интернет на адрес http://www.bgspeech.net/bg/publications/dialekti_bg.html.

Статията има следната структура. На първо място се представя системата на личните местоимения в българския език. Прави се съпоставка с формите, регистрирани в банатския диалект. Прави се преглед на данните за системата на личните местоимения в българските диалектоложки проучвания. Употребата на личните местоимения в банатския говор се съпоставя с тяхната употреба в книжовния език, както и в разговорната реч. По-подробно се разглеждат конструкциите с удвоено допълнение, тъй като удвояването на допълнението е една от балканските особености на българския език и го отличава от останалите славянски езици. Накрая в статията се обобщават морфосинтактичните особености на диалекта, свързани с употребата на личните местоимения.

Съвременният български език се описва като аналитичен език, който е загубил склонението при имената, но при личните и притежателните местоимения все още се пазят падежните форми за именителен, винителен и дателен падеж. Системата на личните местоимения в съвременния български език се отличава със своята симетричност - в косвените падежи са налице пълни и кратки форми на местоимението, които могат да се употребяват и едновременно, когато е налице удвояване на допълнението.

именителен	**винителен**	**дателен**
аз	мене ме	мене ми
ти	тебе те	тебе ти
той	него го	на него му
тя	нея я	на нея й
то	него го	на него му
ние	нас ни	на нас ни
вие	вас ви	на вас ви
те	тях ги	на тях им

От гледна точка на диалектологията системата на личните местоимения в българския език се смята за една от особеностите, които са характерни за всички български диалекти. Разликата между отделните диалекти е във формата на отделните местоимения (напр. *я* или *аз* за 1 л. ед.ч., *той* или *он* за 3 л. ед.ч.), в обобщаване на една пълна форма за косвените падежи или в употребата на местоименията – при личните местоимения тези разлики в употребата се свеждат до конструкциите с удвоени аргументи (удвоен подлог и удвоено допълнение), както и във възможността личното местоимение да участва при формирането на други местоимения (напр. възвратното *за мене си* вм. *за себе си*) (вж. Стойков 1962: 153-156). Характерна балканска особеност на българския език, която също е обща за българските диалекти, е наличието на удвояване на допълнението (***него*** *не* ***го*** *познали, казали* ***й на жената***) (Бояджиев 1981, цит. по Радева 2001). Радева (2001) се спира подробно на общите за българските диалекти синтактични особености. Сред тези особености са както удвояването на обекта, така и удвояването на подлога (***Той синът му*** *се върнал*). Удвояването на подлога е налице и в говора на банатския говор (*Сга* ***тезе младите*** *нищ не знаят*,

вж. Тишева 2007: 162). Широко застъпена във всички български говори е употребата на именителна личноместоименна форма в конструкции като ***Тя я*** *боли гърлото*, където синтактичната позиция изисква винителна форма на местоимението (Радева 2001: 102).

В настоящото изследване се прави преглед на особеностите на системата на личните местоимения в говора на българските павликяни в сръбски Банат според наличните изследвания по въпроса и се представят специфичните особености, свързани с употребата на личните местоимения в този говор. Изследването се основава на записи от сръбски Банат, направени в периода 2005-2007. Това обуславя наличието на някои разлики във формите и употребата на местоименията, описани в диалектоложките проучвания на Стойков (1962) и Младенов (1993), поради различните влияния, които търпи говорът (в последните години и от книжовния български език). Както посочва Радева, при определяне на общността на диалектите и книжовния език в областта на синтаксиса е необходимо да се сравняват диалектните особености както с писмената форма на кинжовния език, така и с устната му (разговорна) форма (Радева 2001: 99). Затова в настоящото изследване по отношение на употребата на личните местоимения в диалекта на павликяните се прави съпоставка както с книжовната норма, така и с разговорната реч, като се приема тезата, че общите синтактични особености обуславят тъждеството на българските диалекти, тъй като са тяхна характеристика, която ги отличава от книжовния език (Радева 2001: 101). На базата на класификацията на изследвания материал и на направената съпоставка както с българската книжовната норма, така и с моделите на удвояване в разговорната реч се правят обобщения за степента на близост между българския книжовен език и павликянския говор по отношение на удвояването на допълнението.

Системата на личните местоимения в говора на българските павликяни е изследвана от Ст. Стойков (1962) и М. Младенов (1993). И. Ликоманова (2007) съпоставя тези данни с регистрираните в говора в периода 2005-2007 форми на личните местоимения и прави извода, че разликите с книжовния език се наблюдават във формите за 1 л. мн.ч. системно, 3 л. ед.ч. и 3 л. мн.ч. (Ликоманова 2007: 144).

При представянето на синтактичните особености в говора на банатските българи в Сърбия Йовка Тишева посочва като една от ярките морфологични особености на говора липсата на пълна форма за винителен падеж на личните местоимения и замяната и с дателната форма за изразяване на допълнението изобщо – ***за нам*** *да има, тия* ***със нам*** *са живяле* (Тишева 2007: 167). Стойков също посочва, че в някои говори старата форма за дателен падеж е поела функцията на винителен (Стойков 1962: 154).

Употребата на отделните форми на личните местоимения в българския книжовен език са подробно описани от Ницолова (1986, 2008). При представянето на особеностите на банатския говор се прави съпоставка с книжовната употреба на местоименията, както и с употребите, характерни за разговорната реч.

Характерно за личните местоимения в българския език е, че употребата им е обусловена от информационната структура на изречението. При местоименията за им.п. това се изразява във възможността за изпускане на личното местоимение, когато е топик, и за експлицитното му изразяване, когато е фокус, т.е. когато логическото ударение пада върху личното местоимение. Тази особеност е характерна и за изслед-

вания говор. Както се вижда в следните примери, при наличие на контраст, фокусът може да е и лексикално маркиран (*пък, баш*)

*Па **ниа** за бабинден напреш коледа тгас постым*[3]

***Ас** йош права, ама век младите...*

***тийъ** пък кат съм туй правла/ **тийъ** се душлы на рагонийата вън гат све русыл тгас **тийъ** се запе̑л инъ колъдна пе̑сна*

*Ни съм **аз** баш бла мумъ, **аз** съм бла мумыче*

*Затуй че **ние** баш сме от България дошле*

***аз** почна пал`чански **тее** обърнат маджарски*

***койт** гу наме̑р **той** зъ и:д на мисътъ с нег*

Ако именителното местоимение е топик, то може да се изрази експлицитно, но в тези случаи обикновено стои вдясно от глагола (вж. Тишева, Джонова 2007):

*На нея съм **аз** тетка, а на мене каке ке се зве?*

Ясно се вижда противопоставянето между местоимението топик и местоимението фокус в следния пример:

па **pro** *знаш да й убадиш ил **аз** да й убадъ*

Тук второличното местоимение *ти* (ты) е изпуснато, тъй като е топик, но при наличие на контраст във втората част на изречението местоимението *аз* е експлицитно изразено.

Употребата на винителните и на дателните форми също се свързва с информационната структура на изречението. Поради наличието на пълни и кратки форми на местоимението са възможни три варианта. В първия случай се употребява само краткото клитично местоимение, както е в следните примери:

*ак йе мума/ по-стара/ **му** казваме дъщеря*

*кунопете се се̑йъл пролек после се **г`** изрезъл и се **г`** тупил у вдътъ... и после сме **г`** упрал у чиста удъ и га се **г`** ме̑нъл и после ме̑нен`ет се **г`** чистли, се **г`**фчесъл*

*той **йъ** й купыл*

*слагам у тос кравай турам дынар койт **гу** наме̑р той зъ и:д на мисътъ с нег да **г** пусне у църквата*

*и после га мине колъдъ тгас **й** изваждат и **йъ** нарежат и **на сък иу** малк дъдът*

Може да се употреби и само пълната форма на местоимението:

*Маргит, и **на тебе** не съм турила шекер*

*да сем марвата ранел **с нег`***

*той зъ и:д на мисътъ **с нег***

В случаите, в които е налице противопоставяне или върху местоимението пада логическото ударение (*и на тебе*), е задължителна употребата на пълната форма на местоимението. Когато местоимението е част от предложна фраза, функционираща като обстоятелствено пояснение в изречението, е възможна употребата само на пълната форма на местоимението (*с нег*).

Третият тип конструкции се свързват с едновременната употреба на пълната и кратката форма на местоимението – това са конструкциите с удвоено допълнение:

[3] Тъй като целта на настоящото изследване е да се представят предимно някои морфо-синтактични особености на говора, записът на диалектните текстове не следва установената система за транскрипция, а е максимално близък до книжовната норма.

един обрач гу *гудме*
ама ***нея*** *тъй* ***я*** *зват у сел*
па затуй ***ми*** *са реве и* ***на мене*** *сега*

Съществуват конструкции в българския език, в които наличието на местоименната клитика е задължително (*реве ми се, страх ме е, мъчно ми е*). При тези конструкции са налице само две възможности за изразяване на допълнението – с клитика или с удвоено допълнение, като при удвояването е възможно допълнението да е изразено с пълната форма на местоимението или с именна/предложна фраза. Този тип удвояване се определя от изследователите като задължително (вж. Маслов 1982) или граматикализирано удвояване (вж. Тишева, Кръпова 2006).

Удвояването на допълнението в българския език е изследвано от редица учени (А. Минчева, Г. Цихун, К. Попов, Св. Иванчев, Ю. Лопашов, Ю. Маслов, Р. Ницолова, П. Асенова и др.). Тук удвояването на допълнението се разглежда като едно от средствата за маркиране на информационната структура на изречението. В съвременния български език се наблюдават два основни модела на удвояване на допълнението. При първия тип удвояване допълнението предхожда словоредно удвояващата местоименна клитика. При втория тип удвояване клитиката стои вляво от допълнението, което удвоява. В рамките на всеки от тези два типа удвояване се обособяват няколко подтипа модели на удвояване - в зависимост от вида допълнение (пряко или непряко), както и от това с каква част на речта е изразено допълнението (местоимение или неместоимение).

Функцията на удвоеното допълнение в съвременния български език в рамките на информационната структура на изречението е да маркира топика. При някои предикати със задължителен аргумент винително или дателно местоимение е възможно удвоеното допълнение да маркира фокуса в изречението. Две са позициите в информационната структура на изречението, чрез които допълнението се маркира като топик - на лява и дясна дислокация, съответно с допълнение вляво и вдясно от предиката.

- Клитична лява дислокация (Clitic left dislocation)	***На мене ми*** *дадоха книгата.* ***На Иван книгата*** *аз* ***му я*** *дадох.*
- Дясна дислокация (Right dislocation)	*Пък и кой* ***им*** *вярва* ***на утвърдените ни писатели****?* *Дадох му* ***я книгата****.*

Конструкциите с удвоено допълнение в българските диалекти са изследвани от Кръпова и Тишева (2006). Както посочват авторките, конструкциите с удвоено допълнение в лява дислокация са много по-често срещани в диалектите, докато по отношение на употребата на конструкциите с топик в дясна дислокация са налице редица ограничения.

Представеният модел за класифициране на конструкциите с удвоено допълнение от гледна точка на тяхната функция в информационната структура на изречението може да се приложи и при класификацията на примерите от говора на българските павликяни в Сърбия. Най-често в изследвания корпус се срещат удвоявания по модела на клитичната лява дислокация.

1.Клитична лява дислокация

В павликянския говор се наблюдава удвояване на допълнението вляво от предиката, като удвоеното допълнение е в позицията на лява дислокация. Удвоеното допълнение може да бъде именна група:

уд вълнъта се прел/ ***вълнъта*** *се* ***я*** *прераптали на машыната дет ги растав-ливала*

тука сме испражили сланынта и сме дубыл джумеркь// ***майста*** *у чобрела сме* ***я*** *гудли и сме я пребрал*

***свин`ете*** *сме г` кол:и*

или лично местоимение:

аз ***нея*** *тъй* ***я*** *звем даскалькя / учителица*

ама ***нея*** *тъй* ***я*** *зват у сел*

2.Дясна дислокация

В павликянския говор се срещат и удвоявания по модела на дясната дислокация, както е в следния пример:

па затуй ***ми*** *са реве и* ***на мене*** *сега*

3.Удвояване с *дето*

Заслужава да се обърне внимание и на случаите с удвояване на неизменяемия релатив *дето*. П. Асенова (1989) разглежда удвояването след абсолютния релатив като една от балканските особености в българския език. Подобни примери се срещат и в говора на българските павликяни.

Зга би штел да ви с прикажва наште старте обичайе ***дето*** *сме* ***ги*** *запазли йош ут старут врѐме*

Тас пршута ***дет*** *сме* ***я*** *правли*

4.Външен топик

В говора на българските павликяни се среща и още един модел на удвояване, който не е характерен за българската книжовна норма, но е широко разпространен в разговорната реч.

моя чиляк *са* ***м*** *утрязъл кракъ*

В генеративната граматика този тип примери се разглеждат като средство за топикализация на даден аргумент в най-високата изреченска позиция и се определят като *външен топик*. В тази позиция може да стои единствено именна група или местоимение. Задължително е наличието на кореферентна местоименна клитика в изречението, която се съгласува с външния топик по род, число и лице (само когато външният топик е лично местоимение), но не и по падеж. В цитираното изказване непрякото допълнение е топикализирано като външен топик, като маркер за това е изпускането на предлога *на* и липсата на съгласуване по падеж с кореферентната дателна клитика.

Топикализирането на допълнението в позицията на външен топик е широко разпространено в българската разговорна реч (вж. Джонова 2004, Кръпова 2004). И. Кръпова посочва, че в българския език външният топик (HTLD - hanging topic left dislocation) словоредно заема най-високата позиция в изречението, вляво от фокуса и клитичната лява дислокация (CLLD - clitic left dislocation), като е възможно наличието на повече от един конституент в лява дислокация. В позицията на външния топик и на фокуса може да има само един конституент:

HTLD > CLLD (CLLD) > FOCUS (Кръпова 2004).

В следния пример съществителното име *Жоро* е маркирано като външен топик чрез кореферентната дателна клитика и изпускането на предлога *на*.

*ний си купихме първия месец щото **жоро му** е неудобно да отказва*

Когато външният топик е лично местоимение, то е в именителен падеж:

*ама **тя** сигурно много **й** харесва тука*

Може да се обобщи, че в павликянския говор се използват двата основни модела на удвояване, които са характерни за книжовната норма на българския език - вляво и вдясно от предиката. Същевременно обаче примерите с външен топик се „отклоняват" от тази норма, но показват общността на говора с тенденциите в българската разговорна реч.

Въз основа на направения анализ на примери, ексцерпирани от българския книжовен език, от българската разговорна реч и от говора на българските павликяни в Сърбия, може да направят следните изводи. Личните местоимения в говора на българските павликяни споделят особеностите, характерни за българския книжовен език. Употребата на именителните форми на местоимението и възможността за изпускане на това местоимение се определят от информационната структура на изказването. С информационната структура на изказването е свързана и употребата на пълните или кратките форми на местоимението за винителен или дателен падеж, както и възможността за едновременната им употреба в конструкциите с удвоено допълнение. Когато личните местоимения са обстоятелствени пояснения в изречението, се употребява само пълната форма на местоимението. Българският книжовен език в писмената си форма допуска два основни модела на удвояване на допълнението (пряко или непряко) – *клитична лява дислокация* и *дясна дислокация*. Удвояването на допълнението е морфосинтактично средство за маркиране на топика в изречението. При определени предикати е възможно удвоеното допълнение да маркира контрастния фокус в изречението. В павликянския говор на банатските българи в Сърбия са застъпени и двата модела на удвояване на допълнението, което е свидетелство за родството на синтактично ниво на говора на българските павликяни с книжовния български език. В българската разговорна реч, както и в павликянския говор е възможно топикализирането на допълнението в още една позиция - позицията на външен топик. Анализът на емпиричния материал показва, че на синтактично ниво по отношение на употребата на личните местоимения павликянският говор споделя особеностите както на писмената, така и на разговорната норма на българския книжовен език.

БИБЛИОГРАФИЯ

Асенова, Петя (1989). *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз*. София: Наука и изкуство.

Джонова, Марина (2004). „Конструкции от типа *аз ми се струва* в българската разговорна реч". В: *Проблеми на българската разговорна реч*, 6: 107-116.

Ликоманова, Искра (2007). „Модел на езиково комуникативна ситуация в павликянския говор на банатските българи в Сърбия". В: *Българските острови на Балканите*. (София: Фигура), 137-145.

Маслов, Юрий (1982). *Граматика на българския език*. София: Наука и изкуство.
Ницолова, Руселина (1986). *Българските местоимения*. София: Наука и изкуство.
Ницолова, Руселина (2008). *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски".
Радева, Василка (2001). *Увод в ареалната лингвистка*. София: УИ „Св. Климент Охридски".
Стойков, Стойко (1962). *Българска диалектология*. София: Наука и изкуство.
Тишева, Йовка (2007). „Синтактични особености в говора на банатските българи в Сърбия". В: *Българските острови на Балканите*. (София: Фигура), 155-169.
Тишева, Йовка, Марина Джонова (2004). „За някои словоредни модели за топикализация в разговорната реч". В: Трудове на Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий". Филологически факултет, Кн. 2 – Езикознание, т. 34. В. Търново: УИ „Св. Св. Кирил и Методий", 93-108.
Krapova, Iliyana (2004). „Word order in Topic-Focus structures in the Balkan languages". In: *L'Europa d'oltremare*. Romania Orientale 7, XVII, Bagatto Libri, Roma (a cura di Alberto Basciani e Angela Tarantino), 139-161.
Tisheva, Yovka, Ilijana Krapova (2006). „Clitic Reduplication Structures in the Bulgarian Dialects". in *Diahronija in sinhronija v dialektoloskih raziskavah*. Maribor: Zora, 41: 415-421.

Marina Dzhonova

PERSONAL PRONOUNS IN THE DIALECT OF BULGARIAN CATHOLICS IN SERBIAN BANAT

Summary

The paper represents the system of the personal pronouns and their usage in the dialect of Bulgarian Paulicians in Serbian Banat. The article also represents the clitic doubling construction in this dialect and its function in the information structure of the sentence - a syntactic tool for topicalisation. Banat Bulgarians speak a distinctive codified form of the Eastern Bulgarian vernacular with much lexical influence from the other languages of the Banat. There are some phonetic differences in the pronominal forms which are typical for the Eastern Bulgarian vernacular, but the usage of the personal pronouns shows the closeness of the studied dialect with standard and colloquial Bulgarian The analyses presented in the paper are based on a corpus collected during the fieldwork on the *Ancient Bulgarian culture in multiethnic context (traditions, language, folklore of Bulgarian Paulicians from Serbian Banat)* project, developed by a team from the Faculty of Slavic Studies at Sofia University.

Dušanka Zvekić-Dušanović
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
dusa@neobee.net

UDK: 811.163.41'366.593:811.511.141'366.593

O IMPERATIVU U SRPSKOM I MAĐARSKOM JEZIKU[1]

Apstrakt: U radu se prikazuju morfološke, sintaksičke i semantičke karakteristike srpskog i mađarskog imperativa. Osnovna razlika na morfološkom nivou ispoljava se u činjenici da mađarski imperativ, za razliku od srpskog, ima ne samo kompletnu paradigmu već i dva oblika za drugo lice jednine. Na sintaksičkom planu najuočljivije su razlike u mogućnosti mađarskog imperativa da se pojavi u nezavisnim upitnim rečenicama, zatim kao drugi član tzv. „dvostrukog predikata", kao i u nekim tipovima zavisnih rečenica. Podudaranja su veća na semantičkom nivou jer je u oba jezika imperativ, u svom osnovnom značenju, modalni glagolski oblik za iskazivanje podsticaja.
Mađarski imperativ, prvenstveno usled svojih morfoloških i sintaksičkih svojstava, pojavljuje se u iskazima u kojima nije moguće ostvariti srpski imperativ. U radu se, zato, sagledavaju i jezička sredstva koja se u takvim situacijama javljaju kao ekvivalenti u srpskom.

Ključne reči: *imperativ, kontrastivna analiza, mađarski jezik, modalnost, morfologija, semantika, sintaksa, srpski jezik.*

1. Kontrastivna analiza dva jezika uvek je posebno zanimljiva kada se posmatraju oni elementi koji, iako postoje u oba jezika, pokazuju znatne razlike u jezičkoj realizaciji. Jedan od takvih slučajeva jeste imperativ u srpskom i mađarskom jeziku, tačnije razlike koje se mogu uočiti u morfološkim i sintaksičkim karakteristikama srpskog i mađarskog imperativa.

Na semantičkom planu prisutna su podudaranja. I srpski i mađarski imperativ prvenstveno služe iskazivanju semantičke kategorije kojom se neko podstiče na nešto, a koja se može imenovati pojmom imperativnost.[2] Između oblika imperativa i kategorije imperativnosti postoji veliki stepen podudaranja, ali, kao što se imperativnost može iskazati različitim više ili manje gramatikalizovanim sredstvima, tako i imperativ može imati neimperativnu upotrebu. Važno je, takođe, imati u vidu da i semantička kategorija imperativnosti i glagolski oblik imperativa pokrivaju široku skalu značenja koja se mogu podvesti pod pojam podsticaja – od zapovesti kao tipičnog vida imperativnosti sa izraženim intenzitetom direktivnosti, preko molbe, saveta, upozorenja, preporuke koji imaju slab intenzitet direktivnosti, do dozvole i zabrane koje se, po pravilu, pojavljuju kao reakcija na

[1] Ovaj rad je nastao u okviru projekta Standardni srpski jezik (148010), koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

[2] O semantičkoj kategorijiji imperativnosti up. Piper (2005:659-670).

prethodno traženje dozvole u obliku zahteva ili molbe. Ovo, u osnovi, važi i za srpski i za mađarski jezik.

2. Krupna razlika uočava se na morfološkom planu i sastoji se u tome što srpski imperativ nema kompletnu paradigmu, dok mađarski ima oblike za sva tri lica i oba broja.

U srpskim (srpskohrvatskim) gramatičkim priručnicima i lingvističkoj literaturi uobičajeno je mišljenje da je sasvim prirodno što imperativ nema kompletnu paradigmu. Obrazloženje nalazimo kod A. Belića (1962) koji, podsećajući da imperativ u našem jeziku po obliku predstavlja stari optativ (željni način) koji se u savremenom jeziku sveo na imperativne oblike 2. lica jednine, 1. lica množine i 2. lica množine, ovu pojavu objašnjava na sledeći način: „Како је заповест оно што се непосредно износи, јасно је да се императив морао ограничити на лица у присутности, тј. на 2. л. једн. и мн. и на 1. л. множине“ (str. 160). Na sličan način razmišlja i M. Stevanović (1964): „За 1. л. једнине нема облика императива, и то је, с обзиром на основно значење овога облика, сасвим разумљиво, јер обично нико себи не заповеда да врши ову или ону радњу. А заповест и жеља који се изричу императивом могу се на неприсутно лице преносити само посредно. Зато немамо облика императива ни за 3. л. једн. и мн., већ се заповест за неприсутна лица казује описно...“ (str. 346).

Ova morfološka razlika ima neposredan uticaj na daleko širu mogućnost upotrebe mađarskog imperativa u odnosu na srpski.

3. U daljem tekstu prikazaće se upotreba mađarskog imperativa u nekim tipovima nezavisnih rečenica, zatim u funkciji drugog dela „dvostrukog predikata“ i u funkciji predikata nekih tipova zavisnih rečenica.

3.1. Imperativ se u oba jezika pojavljuje u nezavisnim rečenicama. Tipičan je glagolski oblik zapovednih rečenica, a javlja se i u željnim rečenicama. U mađarskom je, međutim, moguća njegova upotreba i u upitnim rečenicama.

3.1.1. Zapovednim rečenicama se podstiče ili zabranjuje[3] realizovanje onoga što se njima kazuje. Karakteriše ih futurska orijentisanost, nerealizovanost situacije označene imperativom.

Razlika u upotrebi imperativa u zapovednim rečenicama srpskog i mađarskog jezika prvenstveno je posledica njihovih morfoloških karakteristika. Postojanje oblika imperativa za 3. lice jednine i množine u mađarskom omogućuje da se posredna, odnosno indirektna zapovest iskaže ovim oblikom. U srpskom se tada, umesto imperativa, upotrebljava konstrukcija koja se sastoji od rečce *neka* i trećeg lica jednine ili množine prezenta:

A ház mozgalmait ***kormányozza el*** *Regina* (KGy, 608)[4] **–** ***Neka*** *Regina* ***upravlja*** *dešavanjima u kući* (KGy/VA, 284)

[3] Srpski negirani imperativ ovom prilikom neće biti predmet analize.

[4] Spisak izvora korišćenih u ovom radu:

AD: Albahari, David (1996). *Porodično vreme*. Beograd: Narodna Knjiga.

AD/VM: Albahari, David (1989). *Apám Evangéliuma*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Vujicsics Marietta.

AE Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

ĆD: Ćosić, Dobrica (1988). *Koreni*. Beograd: Narodna knjiga.

CsD/ÁK: Csoszics, Dobrica (1954). *Gyökerek*. Noviszád: Testvériség-egység Könyvkiadóválalat, prevod: Ács Károly.

Törődjön** a gyerekekel (...), **olvasson, jegyezgessen (KGy, 608) – ***Neka brine** o deci (...), **neka čita, zapisuje*** (KGy/VA, 284)

*Kobra **végezzen el** minden szükséges és kívánatos szolgálatot* (KGy, 412) – ***Neka** Kobra **obavi** sve potrebne i poželjne poslove* (KGy/VA, 246)

Treće lice imperativa u mađarskom se pojavljuje i u direktnom obraćanju ukoliko je u pitanju persiranje. Jasno je da u tim slučajevima nemamo strogu zapovest jer je ona nespojiva sa učtivim obraćanjem. Razlikovanje oblika za jedninu i množinu nedvosmisleno pokazuje da li se podsticaj govornika odnosi na jedno ili na više lica. U srpskom se u oba slučaja ostvaruje imperativ drugog lica množine i ne može se znati, bez uvida u kontekst, da li se govornik obraća jednom ili većem broju lica:

***Vigyen el** magával engem is! – **Povedite** i mene sa sobom!* (AE, 38)

***Mondja meg** neki, hogy itt jártam* (AD/VM, 16) – ***Recite** joj da sam dolazio* (AD, 45)

*...**jöjjön, jöjjön,** intett felém* (EP, 46) – *...**dođite, dođite,** mahnuo je prema meni* (EP/AG, 36)

***Lépjenek** egy kicsit közelebb* (inform.) – ***Pridite** malo bliže* (razg.)

Prvo lice jednine imperativa retko se sreće u zapovednim rečenicama. E. Andrić (2008: 38) ilustruje ga jednim primerom uz konstataciju da se radi o izražavanju želje. Vidimo da je ekvivalent u srpskom rečca *neka* i prvo lice jednine prezenta:

*Ott **essem el** én a harc mezején! – **Neka poginem** tamo, na bojnom polju!*

U mađarskom se uz prvo i treće lice imperativa može ostvariti i leksema ***hadd** = **neka***. Ona se ne pojavljuje uz imperativ u drugom licu. Smatra se (Balogh et al. 2000:107)

EP: Eszterházy Péter (1984). *Kis Magyar Pornográfia*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

EP/AG: Esterhazi, Peter (1991). *Mala mađarska pornografija*. Beograd: Prosveta, prevod: Gabriela Arc.

HL: Hadrovics László (1969). *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

IM Ivić, Milka (2000). *Lingvistički ogledi, tri*. Beograd: Biblioteka XX vek.

KD: Kiš, Danilo (1989). *Enciklopedija mrtvih*. Beograd: BIGZ, Prosveta, Svjetlost.

KD/BJ: Kiš, Danilo (1986). *A holtak enciklopédiája*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, prevod: Borbély János.

KGy: Konrád György (1989). *Kerti mulatság*. Budapest: Magvettő Könyvkiadó.

KGy/VA: Kondrad Đerđ (1997). *Vrtna zabava*. Beograd: «Stubovi kulture», prevod: Arpad Vicko.

KI: Kertész Imre (1993). *Sorstalanság*. Budapest: Századvég Kiadó.

KI/TA: Kertes, Imre (2002). *Besudbinstvo*. Novi Sad: Prometej, Stylos, prevod: Aleksandar Tišma.

MG: Balogh Judit, Haader Lea, Keszler Borbála, Kugler Nora, Laczkó Krisztina, Lengyel Klára (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

MMNYR II: Deme László; Farkas Vilmos i dr. (1962). *A mai magyar nyelv rendszere II kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

MV: Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

S-M RGR: Burzan, Mirjana; Petrović, Vladislava; Vajda Jožef (1992). *Srpsko-mađarski rečnik glagolske rekcije*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

SZ-M KSZ: Levasics, Elemér; Surányi Magda (1988). *Szerbhorvát-magyar kéziszótár*. Budapest: Terra.

da je u konstrukciji s partikulom *hadd* + imperativ sačuvano značenje koje ima složena rečenica koja se sastoji od glagola *hagy = pustiti, dopustiti* u imperativu i zavisne rečenice s veznikom *hogy* i glagolom u imperativu (*Hagyd, hogy elmenjek → Hadd menjek el*). Ukoliko je glagol s partikulom *hadd* u prvom licu jednine, u pitanju je molba, govornik traži dozvolu, saglasnost za vršenje radnje. U srpskom će ovo značenje biti iskazano složenom rečenicom u kojoj upravni glagol pripada semantičkoj klasi tipa 'dozvola'(*Pusti/dozvoli mi da odem*). Glagol *dati*, koji se nalazi u primeru, upotrebljen je sa značenjem *dozvoliti*:

Hadd sorítsam *meg a kezedet!* – ***Daj da*** *ti* ***stegnem*** *ruku!* (AE, 38)

Ako je glagol u trećem licu (*Hadd menjen*), govornik je taj koji daje dozvolu. U srpskom je tada uobičajena upotreba konstrukcije *neka* + prezent (*Neka ide*). Preduslov za permisivnu interpretaciju jeste želja sagovornika za ostvarivanje date situacije:

Hadd aludjon *a nappaliban!* – ***Neka spava*** *u dnevnoj sobi!* (AE, 38)
Hadd játszanak *még a gyerekek!* – ***Neka se igraju*** *deca još malo!* (AE, 74)

Iskazi sa *hadd* nisu ograničeni samo na traženje i davanje dozvole. Oni mogu označavati i podsticaj trećem licu, nametanje situacije koja nije u skladu sa željom tih lica, što pokazuju sledeći primeri:

Hadd várjon! (CsD/ÁK, 26) – ***Neka čeka***! (ĆD, 34)
Mégiscsak ő a gazdasszony ebben a házban, Gyorgye meg ***hadd fizesse*** *az idegen ágyat* (CsD/ÁK, 21) – *Ona je ovde gazdarica, a on* ***neka plaća*** *gde zanoći* (ĆD, 26)

Mađarski jezik karakteriše mogućnost odvajanja prefiksa od glagola. Upravo je za imperativ karakteristično da se glagolski prefiks najčešće nalazi u postponovanoj poziciji. Ipak, kod naglašene naredbe, stroge zapovesti ili zabrane, prefiks prethodi glagolu pri čemu dolazi do njegovog spajanja sa glagolom (up. Deme et al. 1962: 36; Andrić 2008: 39):

Én előlem ***elpusztulj***! (MMNYR II, 36) – ***Tornjaj se*** *od mene*! (inform.)
Jól ***megjegyezd****: ma szürke szók ezek* (MMNYR II, 36) – ***Zapamti*** *dobro: sive su ove reči danas* (inform.)

Mađarski imperativ ne samo što ima kompletnu paradigmu, već i tzv. „duži" i „kraći" oblik u drugom licu jednine (írjad/írd (= piši), kérjed/kérd (= moli) – oblici objekatske konjugacije; írjál/írj (= piši), kérjél/kérj (= moli) – oblici subjekatske konjugacije). „Razlika u dužem i kraćem obliku imperativa u drugom licu jednine je samo stilska: kraći oblik izražava jaču naredbu, dok duži predstavlja više molbu ili/i želju da se radnja izvrši" (Andrić 2002: 138-139). Uprkos ovome, skraćena verzija danas je rasprostranjenija.[5]

[5] Iako se smatra da je duži oblik učtiviji, otmeniji, u praksi, izgleda, prevagu ima kraći oblik. U literaturi, tako, nalazimo i jedan zanimljiv statistički podatak. Naime, analiza savremenih mađarskih dramskih tekstova pokazala je da se kraći oblik imperativa pojavljuje u čak 96% slučajeva, a samo u 4% javlja se duži oblik (Balogh et al. 2000: 117).

3.1.2. Željne rečenice iskazuju želju da se ostvari njima iskazana situacija. Ovaj momenat ih čini bliskim zapovednim rečenicama, ali, za razliku od njih, u željnim rečenicama govornik nije u situaciji da utiče na dešavanja, čime je i isključen direktan uticaj na sagovornika. Kao i zapovedne, karakteriše ih nerealizovanost imenovane situacije.

U mađarskom je imperativ, osim kondicionala, uobičajen oblik predikata željnih rečenica. U srpskom se ređe pojavljuje i to ukoliko se želja za ostvarenjem neke situacije odnosi na drugo lice:

***Légy** egészséges*! (inform.) – ***Budi** mi zdrava*! (razg.)

Za iskazivanje želje češće se u srpskom javlja konstrukcija *da* + prezent koja omogućava da se predikat javlja u svim licima:

***Élj** sokáig!* (inform.) – ***Da** nam dugo **poživiš**!* (MV, 638)
*Csak **ne légy beteg** a fagylalttól!* (MG, 382) – *Samo **da se ne razboliš** od sladoleda* (inform.)
*Csak za apámmal **ne találkozzam** most* (CsD/ÁK, 36) – *Samo s ocem **da se** sad **ne sretnem*** (ĆD, 47)
Essen** már az eső!* (MG, 382) – *Samo **da** već jednom **padne kiša (inform.)

Uobičajena je i konstrukcija *neka* + prezent:

*Az istenek **őrizzenek** benneteket éles nyelvüktől és átkaiktól* (KD/BJ, 12) – ***Neka** vas **čuvaju** bogovi (...) njihova zla jezika i njihovih kletvi* (KD, 24)
***Legyen átkozott** minden zsarnokok legnagyobbika, Elochim* (KD/BJ, 25) – ***Neka je proklet** najveći od svih tirana, Elohim* (KD, 33)
*Sebaj, csak minél előbb **legyenek túl rajta*** (CsD/ÁK, 40) – ***Neka** samo što pre **bude*** (ĆD, 53)

Radni glagolski pridev takođe može biti oblik za iskazivanje želje:

Éljen! – ***Živeo***!
***Nyugodjék** békében*! – ***Počivao** u miru*! (SZ-M KSZ)
Élj** és nagyra **nőj (inform.) – ***Živ bio** i veliki **porastao*** (razg.)

3.1.3. U mađarskom jeziku imperativ se javlja i u upitnim rečenicama. U vezi sa ovim tipom upitnih rečenica E. Andrić (2008: 41) primećuje da one „mogu da izraze i interesovanje, raspitivanje o mogućnostima, okolnostima da se nešto učini: zapravo neko u prvom licu želi da zna može li on da izvrši neku radnju, ili pod kojim okolnostima šta da čini" i ilustruje ih primerima čiji se predikati nalaze u imperativu:

***Levágassam** a hajam? – Da li **da odsečem** kosu?* (AE, 41)
*Mit **csináljak** ezzel a könyvel? – Šta **da radim** sa ovom knjigom?* (AE, 41)

U srpskom se u takvim tipovima rečenica pojavljuje konstrukcija *da* + prezent. Ova konstrukcija, kao uostalom i imperativ u mađarskim upitnim rečenicama, nije ograničena na prvo lice jednine. Naime, za pojavljivanje imperativa u mađarskim, odnosno konstrukcije *da* + prezent u srpskim upitnim rečenicama neophodan je jedan drugi preduslov: situacija na koju se dato pitanje odnosi nije postojeći fakat.[6] Ovo važi i za totalna i za parcijalna pitanja:

***Látogassa**-e őt?* (inform.) – *Da li **da** on nju **obilazi**?* (IM, 77)
*Miről **beszéljen**?* (inform.) – *O čemu **da govori**?* (IM, 77)
*Mikor **utazzunk**?* (inform.) – *Kada **da putujemo**?* (IM, 77)
*Kitől **kérjenek** segítséget?* (inform.) – *Od koga **da traže** pomoć?* (IM, 77)
*Hol **találkozzanak**?* (inform.) – *Gde **da se sastaju**?* (IM, 77)

I ove rečenice karakteriše futurska orijentisanost, ali i specifična modalna semantika jer se u njima mogu rekonstruisati modalni glagoli tipa *kell = trebati* (up. *Látogatnia kell őt? – Da li treba da on nju obilazi?; Miről kell beszélnie? – O čemu treba da govori?; Mikor kell utaznunk? – Kada treba da putujemo?*).

3.2. Jedna od karakteristika mađarskog imperativa jeste i ta da se može pojaviti uz modalni glagol *kell* (= *trebati*), ređe i uz modalne leksičke jedinice *szabad* (= *smeti, dozvoljeno je*) i *muszáj* (= *morati*). Takva se konstrukcija u mađarskom naziva „dvostruki predikat". Smatra se da takav predikat nastaje prilikom „utkivanja"[7] zavisne subjekatske rečenice u glavnu i taj se proces prikazuje na sledeći način: *el kell menjünk* (= *kell az, hogy elmenjünk ~ el kell mennünk*) (Balogh et al. 2000: 396). Primer upućuje i na još neke bitne momente u mađarskoj gramatičkoj tradiciji: 1. ukoliko se uz ovaj glagol pojavi zavisna rečenica, ona ima funkciju subjekta i 2. ukoliko se pojavi infinitiv (što je daleko najfrekventnija pojava) on ima funkciju subjekta. „Dvostruki predikat" karakteriše podela uloga delova predikata: glagol *kell* nosi oznaku za način i vreme, a lični nastavci se dodaju drugom glagolu (Andrić 2008: 66). Kao ekvivalent ovog tipa mađarskog predikata u srpskom se pojavljuje složeni glagolski predikat koji se sastoji od modalnog glagola i dopune u vidu konstrukcije *da* + prezent. Konstrukcija *da* + prezent ekvivalent je mađarskom imperativu:

***Meg** kell **tanuljuk** a leckét. – Treba **da naučimo** lekciju.* (AE, 66)
*Tízre haza kellene **érjek**. – Do deset bi trebalo **da stignem** kući.* (AE, 66)
*El kellett volna már **induljak**. – Trebalo je već **da krenem**.* (AE, 66)
*Nem szabad **elmondjam** neked. – Ne smem **da** ti **ispričam**.* (AE, 68)
*Be szabad **menjek**.* (MG 2000, 397) – *Smem **da uđem**.* (inform.)
*Muszáj **elmenjek**.* (MG 2000, 397) – *Moram **da odem**.* (inform.)

---

[6] Prikazujući neke osobenosti srpskih upitnih rečenica M. Ivić (2000: 75-84) skreće pažnju na ulogu reči *da*. Postavljanjem ove reči između reči kojim data rečenica započinje i njenog predikata govornik implicira da posredi nije postojeći fakat. Prevodi ovih tipova srpskih upitnih rečenica pokazuju da se u mađarskom po pravilu pojavljuje imperativ.

[7] Terminom "mondatátszövődés" = „utkivanje rečenica" označava se situacija kada se konstituenti zavisne rečenice smeštaju u glavnu pri čemu kao rezultat ne nastaje umetanje, već utkivanje ovih elemenata zavisne rečenice u glavnu (Balogh et al. 2000:475)

3.3. Imperativ se u mađarskom pojavljuje u zavisnim rečenicama koje uvodi veznik *hogy* i čije je svojstvo da ispunjavaju, dopunjuju semantički sadržaj osnovnog člana glavne rečenice.

3.3.1. Često se javlja u tzv. „neupravnim zapovestima“ (= függő felszólítás). U funkciji predikata glavnih rečenica pojavljuju se glagoli iz klase inicijativno-komunikativnih, odnosno onih koji imaju semantičku komponentu „delovanje na nečiju volju, mobilisanje nekoga na akciju.“ Ekvivalent ovako upotrebljenog imperativa u srpskom je nemobilni prezent koji se uz modalno-komunikativne glagole shvata kao sintaksički ekvivalent imperativa odnosno kao „svojevrsna «kombinatorička varijanta» na nivou sintaksičke konstrukcije“ (M. Ivić, 1970:47). U pitanju je, naime, prestukturiranje direktnog u indirektni govor, pri čemu se u srpskom imperativ obavezno zamenjuje prezentom, dok se u mađarskom u indirektnom govoru zadržava imperativ:

A parancsnok ***elrendelte*** *a katonáknak,* ***hogy vonuljanak vissza*** *– Komandir* ***je naredio*** *vojnicima* ***da se povuku*** (S-M RGR)

Mondtam *a lánynak,* ***próbálja*** *magáról is elképzelni a dolgot* (KI, 33) – ***Rekao sam*** *devojci* ***da pokuša*** *sebe da zamisli u tom položaju* (KI/TA, 37)

3.3.2. Međutim, mađarski se imperativ ne ograničava samo na ovaj tip zavisnih rečenica već se javlja i u zavisnim rečenicama koje nemaju imperativno značenje.[8] Njegovim pojavljivanjem upravlja semantički element glavne rečenice, odnosno leksička semantika upravne reči. To su reči koje označavaju dozvolu, mogućnost, nužnost, cilj, spremnost. Smatra se verovatnim da je pojavljivanje imperativa u zavisnoj rečenici uslovljeno leksičkim elementom (takozvanom „ključnom reči”) opšteg značenja „legyen/ne legyen” (= da bude/da ne bude) (Balogh et al. 2000:107). Slično viđenje, vezano u tom slučaju za nemobilni prezent u srpskom, nalazimo kod M. Ivić (1970:48): „У нашем језику изразом „да буде...“ најприличније би се могла идентификовати семантичка вредност јединице Exp“, pri čemu simbolom Exp označava ekspektativnost – sintaksički relevantnu informaciju koja je implicirana upravnim glagolima čije značenje ukazuje na to da se realizovanje radnje označene predikatom zavisne rečenice tek očekuje.

Primeri pokazuju da se u funkciji upravnih reči pojavljuju glagoli s raznovrsnom modalnom semantikom:

Néha azt ***kívánom, hogy butulj meg*** (KGy, 424) – *Ponekad* ***poželim da oglupaviš*** (KGy/VA, 256)

Én csak azt ***óhajtom, hogy*** *minden simán, szépen* ***történjék*** (HL, 264) – *Ja samo* ***želim da se*** *sve glatko, lepo* ***odvija*** (inform.)

... azon ***iparkodik, hogy elszórakoztasson*** *valahogy* (KI, 40) – *...* ***nastoji da*** *nas nekako* ***zabavi*** (KI/TA, 45)

Megengedi *neki,* ***hogy elutazzon*** *–* ***Dopušta*** *mu* ***da otputuje*** (S-M RGR)

U funkciji upravnih reči javljaju se i imenice i pridevi koji takođe imaju ove karakteristike:

[8] Glagolske načine upotrebljene u zavisnim rečenicama, neki autori nazivaju i konjunktivom = kötőmód (Balogh et al. 2000:107).

*Őrá jutott a **feladat**, **hogy** apám hátizsákját **becsomagolja*** (KI, 17) – *Njoj je pripao **zadatak da spakuje** očev ranac* (KI/TA, 17)

*De mindeneken túl valami belső **kényszer** hajt, **hogy** semmit elmondatlanul **ne hagyjak*** (EP, 41) – *Ali iznad svega me tera neki unutrašnji **poriv da ne ostavljam** nedorečeno ništa* (EP/AG, 32)

*Zsiga úr **kívánsága** tehát egyenesen az volt, **hogy** a gazdai szerepet **adja át** neki az öreg úr* (HL, 271) – ***Želja** gospodina Žige upravo je bila **da** mu stari gospodin **preda** ulogu gazde* (inform.)

*...az a **vágya** támadt, **hogy** valaki előtt **megnyissa** a lelkét* (HL, 271) – *…Probudila se u njemu **želja da** pred nekim **otvori** svoju dušu* (inform.)

*Jaj annak, aki nem **képes** arra, **hogy** apró játékossággal **elüsse** a nagy bánatokat* (HL, 275) –*Teško onome ko nije **sposoban da** malim zadovoljstvima **otkloni** veliku tugu* (inform.)

*Nem **szükséges**, **hogy** itt **lábatlankodj**! – Nije **potrebno da** tu **dangubiš**!* (AE, 74)

3.3.3. Mađarske ciljne rečenice koje uvodi veznik *hogy* imaju predikate u imperativu. Ova pojava objašnjava se istorijskim momentom: ciljne rečenice razvile su se iz objekatskih rečenica izostavljanjem jedne umetnute rečenice, odnosno elipsom (Nóra leült [(és/mert) azt akarta], hogy kipihenje magát (Balogh et al. 2000: 502) – Nora je sela [(i/jer) je htela] da se odmori). Naime, uz glagole *akar, kíván = hteti, želeti* kao predikate glavnih rečenica uvek se u zavisnoj (koja se smatra objekatskom) pojavljuje imperativ. U srpskom se, u ovim klauzama, pojavljuju nemobilni prezent i potencijal. M. Ivić (1970:50-51) ističe razliku u semantičkoj interpretaciji između struktura sa prezentom i struktura sa potencijalom. Prezent se pojavljuje kad je isključivo ciljnost u pitanju, dok je u strukturama sa potencijalom naglašen intencioni momenat. Potencijal je, u ovom slučaju, u odnosu na prezent, emfatički markirana forma.[9]

*Elment, hogy **megnézze** hány óra van. – Otišla je da **pogleda** koliko je sati.* (AE, 74)

*Azért festettem ezt a festményt, hogy **eladjam**. – Naslikala sam ovu sliku da **bih je prodala**.* (AE, 182)

*Felöltöztettem, hogy **meg ne fázzon** a hidegben. – Obukla sam je da **se ne bi prehladila** na hladnoći.* (AE, 182)

Mađarski imperativ u ciljnim rečenicama, kao uostalom i nemobilni prezent i potencijal u odgovarajućim srpskim rečenicama, uklapaju se u opštu sliku o upotrebi ovih glagolskih oblika jer se i ovim tipom rečenica označava nerealizovana situacija, situacija koja se očekuje.

4. Kontrastivna analiza, ovom prilikom fokusirana na sagledavanje najosnovnijih razlika mađarskog i srpskog imperativa, pokazala je daleko veću mogućnost upotrebe imperativa u mađarskom jeziku. Na ovo svakako utiče i morfološki momenat – kompletna pa-

[9] M. Ivić (1973:89), dalje, uočava da se emfaza može ticati "ili (A) insistiranja na tome da je cilj svesno izabran (up. *otišao je u rat da bi poginuo*)... ili (B) naglašavanja činjenice da, u trenutku kad se imenuje, radnja u stvari ne postoji i neće je ni biti ukoliko se prethodno ne ostvari radnja glavne rečenice (up. *ustani da bismo te videli*)".

radigma mađarskog imperativa, ali i neke njegove sintaksičko-semantičke karakteristike. Naime, mađarski imperativ izlazi iz kruga uže shvaćene imperativnosti i svoje polje širi na iskaze obeležene kao nefaktivne, nerealizovane i futurski orijentisane, upravo na one koje u srpskom jeziku karakteriše pojavljivanje konstrukcije *da* + prezent. Jedno obuhvatnije kontrastivno istraživanje sintakse i semantike glagolskih oblika u ova dva jezika svakako bi doprinelo i boljem sagledavanju kako univerzalnih pojava tako i tipoloških specifičnosti.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Balogh Judit et al. (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Белић, Александар (1962). *Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2: Речи са конјугацијом,* друго издање. Београд: Научна књига.

Deme László et al. (1962). *A mai magyar nyelv rendszere II kötet*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Ивић, Милка (1970). „О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником ‘да’“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XIII/1: 43-54.

Ivić, Milka (1973). „Problematika modalnih rečenica”. *Otázky slovanske syntaxe* god. III: 85-91.

Ivić, Milka (2000). *Lingvistički ogledi, tri*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Стевановић, Михаило (1964). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма I, Фонетика, Морфологија*. Београд: Научно дело.

Пипер, Предраг (2005). *Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантка* у: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић) (2005). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Dušanka Zvekić-Dušanović

ON IMPERATIVE IN SERBIAN AND HUNGARIAN
Summary

The paper presents morphological, syntactic and semantic characteristics of Serbian and Hungarian imperative. The basic difference at the morphological level lies in the fact that the Hungarian imperative, unlike the Serbian one, has the complete paradigm as well as two forms for the second person singular. At the syntactic plane, the most noticeable differences are the possibility of the Hungarian imperative to appear in the independent interrogative sentences, then as the second member of the so-called «double predicate», as

well as in some types of dependent clauses. Similarities are greater at the semantic level, because in both languages the imperative, in its basic meaning, is a modal verb form used to express a stimulus.

Hungarian imperative, primarily due to its morphological and syntactic features, appears in those utterances in which it is impossible to realize the Serbian imperative. Therefore, the paper also discusses linguistic means which appear as Serbian equivalents in such situations.

Annamária Bene
University of Novi Sad
Teachers' Training Faculty in Hungarian in Subotica
bene.a@eunet.rs

UDC: 811.163.41'373.74.

NP OR DP? THE CASE OF SERBIAN

Abstract: I assume that when Serbian "bare" noun phrase receives definite reading, we actually witness the occurrence of DP headed by null determiner; consequently, I presume that the capability of Serbian noun phrase to express definite reading is an evidence of existing DP-projection.
To prove this theory, I am presenting semantic and syntactic evidences which prove that Serbian really projects DP and that occasionally the head of this functional projection is occupied by null determiner. These results entail a revisited classification of Serbian determiners.

Keywords: *Serbian, determiner, null determiner, specificity, definiteness*

1. Introduction

In this paper I am discussing the question whether Serbian exhibits DP-projection. This dilemma arises because though a language without definite article, Serbian is able to express definite reading of seemingly determinerless nominal phrases.

With the aim of giving answer to this question, in section 2 I sum up two distinct approaches to the syntactic structure of Serbian noun phrase. In section 3 I am arguing for the modification of the class of Serbian determiners, while section 4 brings forward theoretical arguments in support of the claim that Serbian indeed projects the determiner phrase.

2. Approaches to the structure of Serbian noun phrases

The structure for noun phrases most commonly used in generative grammar until the late 80′s assumed the noun to be the head of the noun phrase (Chomsky 1981). As such, it took a complement and had a specifier position in its projection which hosted determiners and quantifiers. In this framework if noun phrases contain adjectives, those are attached between determiner and head via adjunction. In this sense an NP like *the old dirty yellow car (on the corner)* would have the syntactic structure like that under (1).

(1) $[_{NP}$ the $[_{N'}$ old $[_{N'}$ dirty $[_{N'}$ yellow $[_{N'}$ car $([_{PP}$ on the corner$])]]]]]$

There is an alternative view of noun phrases known as the DP–hypothesis (Szabolcsi 1983, Abney 1987), which holds that the most important element of noun phrases is not the noun, but the determiner. In this sense the maximal projection of the noun phrase

is the determiner phrase, the functional projection of a determiner; in this framework the NP is the complement of D head:

(2) $[_{DP}\ [_{D'}$ the $[_{NP}\ [_{N'}$ ball $([_{PP}$ in the corner$])]]]]$

Some syntacticians studying Slavic languages, in particular those involved in Serbian committed themselves to previous framework, whilst some to the latter, thus they represent two opposite stands. This means that the central question of the debate on structure of Serbian noun phrases is headedness: whether it is the noun or the determiner that determines the properties of the phrase.

According to Zlatić (1998) for the reason that Slavic languages generally have no articles, Serbian noun phrases are NPs, rather than DPs, and have a structure which employs neither functional projections nor movement:

(3) Jovanove stare slike njegove
***John-**MASC.SG.GEN **old-**A.MASC.SG.GEN **picture-**MASC.PL.GEN **his-**DEM.PRON*
porodice
***family-**FEM.SG.GEN*
John's old pictures of his family

(4) $[_{NP}$ Jovanove $[_{N'}$ stare $[_{N'}$ slike $[_{NP}$ njegove porodice$]]]]$

Serbian uses different means to differentiate definite from indefinite noun phrases, such as word order (5), definite and indefinite markings on modifying adjectives (6), different stress patterns (e.g. (5)).

(5) a. Student voli Mariju.
student-MASC.SG.NOM like Mary-FEM.SG.ACC
The student likes Mary.
b.Mariju voli student.
Mary-FEM.SG.ACC like student-MASC.SG.NOM
A student likes Mary.

(6) a. lep-i dan
beautiful-A.DEF day-MASC.SG.NOM
the beautiful day
b.lep dan
beautiful-A.INDEF day-MASC.SG.NOM
a beautiful day

Let me add, that case distinction can also be used to differentiate between definite and indefinite noun phrases:

(7) student-ov kaput
student-POSS-MASC-SG-NOM coat-MASC-SG-NOM
a/the coat of the/*a student

Example (7) shows that the possessive *studentov* can only mean 'the student′s'. The function of possessor marker *-ov* bears a resemblance to the function of definite article; the difference lies in following: the definite article marks the whole phrase definite, whilst the

possessor marker denotes only the possessive. Because of this referring to an indefinite possessive is only possible by means of adnominal genitive:

(8) kaput student-a
coat-MASC-SG-NOM student-MASC-SG-GEN
a student′s coat

Contrary to Zlatić (1998), Progovac (1998) claims that that Serbian does project determiner phrase: Serbian shows noun/pronoun asymmetries, which are best captured by placing the pronouns in D. The asymmetry means that Serbian pronouns proceed and nouns follow certain intensifying adjectives; in other words pronouns and nouns appear in different surface positions (9–10). Progovac assumes that since Serbian has no articles and since proper names never rise to D in syntax, the only category that is able to occupy this position at an audible level is the category of pronouns.

(9) I mene samu to nervira.
and me alone that irritates
That irritates even me.
(10) Ni sama Marija u to ne veruje.
neither alone Mary-FEM.SG.NOM in that not believes
Not even Mary believes that.

In addition, Serbian gives morphological evidence for existence of more than one intermediate functional head between N and D: Serbian pronouns show more functional morphology than nouns, thus most likely they check their agreement-case-referential features in more than one projection. In this sense Progovac′s proposal on the structure of Serbian noun phrases is this:

(11) tvoj lepi brat
your-DEM.PRON handsome-A.DEF brother-MASC.SG.NOM
(12) $[_{DP}$ tvo-j_i $[_{D'}$ $[_{AgrP}$ lep-i $[_{Agr'}$ t_i $[_{NP}$ brat]]]]]

She supposes that an extended projection of NP, say AgrP, generates the adjectival agreement. When pronouns move to D, they will move through the head of AgrP and will inevitably check the features of Agr head. Nouns, contrarily, will procrastinate their movement to D (if they move at all), hence will not show the same agreement overtly.

For Progovac the "definite *i*-phrase" is another support for the existence of DP in Serbian. She calls this feature of Serbian noun phrases "definite aspect", although this is a misfortune name aspect being a verb feature, therefore I propose the category of specificity to be used instead: it is marked on adjectives and its use often corresponds to the use of the definite article in English:

(13) a. Nedostaje mi plav kaput.
missing to me blue-A.INDEF coat-MASC.SG.NOM
I'm missing a blue coat.
b.Nedostaje mi plav-i kaput.
missing to me blue-A.DEF coat-MASC.SG.NOM
I'm missing the blue coat.

The Serbian definite *i*-phrase is embedded under DP:

(14) tvoj drag-i prijatelj
your-POSS.PRON dear-A.DEF friend-MASC.SG.NOM
your dear friend

(15) $[_{DP}$ tvo-j $[_{D'}$ $[_{DefP/SpecP}$ drag-i_i $[_{Def'/Spec'}$ $[_{AgrP}$ t_i $[_{Agr'}$ $[_{NP}$ prijatelj]]]]]]]

3. About Serbian determiners

Descriptive (traditional) Serbian linguistics defines the category of determiners as follows: a determiner is a syntactic item composed of one or more (!) items with the function of specifying another syntactic element. The authors (Ivić 1964/1983, Radovanović 1972, Zec & Kojen 1981, Kordić 1992) classify pronouns (except personal pronouns), numerals, as well as descriptive and non-predicating adjectives as determiners.

Let us first examine, whether this definition is tenable. This is a necessary step, because despite the fact that the elements which constitute this category certainly modify the noun, certain types of them have descriptive content of their own – the property of descriptiveness excludes these elements from the category of determiners.

Thus, what is a determiner? I will assume that a determiner is a word or affix that belongs to a class of noun modifiers that expresses the reference of a noun or noun phrase in the context, including quantity, rather than attributes expressed by adjectives; I will also assume, that a determiner is a (mostly) non-lexical element, is not omitable, cannot be stacked, and it is to be analyzed as functional head D.

In the light of this definition we can state that Serbian possessives (*moj, tvoj, njegov, njen, naš, vaš, njihov* etc.) and demonstratives (*ovaj, onaj, taj, ovakav, ovoliki, onoliki, toliki* etc.) are indeed determiners. Namely, possessives and demonstratives (and pronouns in general) have no descriptive content, given that their sole role is not syntactic, but functional: they establish the reference of a noun or a noun phrase. Additionally, they carry out the function of determination: because of this property they are not simply and solely determiners, but definite determiners.

Further, neither possessive, nor demonstrative pronouns can be optional: omission of a possessive or a demonstrative from a phrase always calls forth modified meaning, compare:

(16) a. moj brat – brat
my-POSS.PRON brother-MASC.SG.NOM brother-MASC.SG.NOM
b.ovaj auto – auto
this-POSS.PRON car-MASC-.SG.NOM car-MASC.SG.NOM

Finally, these pronouns cannot be stacked, which is another argument in favor of analyzing them as determiners:

(17) a. *moj tvoj njegov brat
my-POSS.PRON your-POSS.PRON his-POSS.PRON brother-MASC.SG.NOM
b.*taj ovaj auto
that-DEM.PRON this-DEM.PRON car-MASC.SG.NOM

What about indefinite, definite, and negative pronouns? Traditional Serbian grammars by reason of their morphological properties treat these particular pronouns as determiners: generative linguists studying Serbian cleanly took over this classification, yet it appears that this approach should be reviewed. Namely, these types of words denote quantity: they express that all entities in the universe of discourse have a particular property, or that at least one entity in the universe of discourse has a particular property. By virtue of this it is preferable to treat these categories as quantifiers: this way the class of Serbian determiners would be a bit finer and more transparent. Therefore I claim that

i. the Serbian indefinite pronouns (*neki, nekakav, nečiji* etc.) are partitive quantifiers:

(18) neki glumac
some-INDEF.PRON actor-MASC.SG.NOM

ii. Definite pronouns (*svaki, koji god, ma koji, svakakav, svakakva, svakakvo, kakav god* etc.) are universal quantifiers:

(19) svaki glumac
every-DEF.PRON actor-MASC.SG.NOM

iii. Negative pronouns (*nijedan, nikoji, nikakav, ničiji* etc.) can be considered distributive quantifiers:

(20) nijedan glumac
none-NEG.PRON actor-MASC.SG.NOM
none of actors

Numerals are also claimed to be a kind of determiner. Essentially this view is correct; however it requires refinement, because numerals do not make the reference of the noun definite; observe:

(21) a. pet zadatākā
five-NUM exercise-MASC.PL.GEN
five exercises
b.mnogo pisāmā
many-NUM letter-MASC.PL.GEN
many letters

Because of this particular property numerals should be classified as indefinite determiners.

Numerals have farther properties that also support their classification as determiners: they are not optional in such a way that their omission calls forth modified meaning (22), and they cannot be stacked (23).

(22) a. Jovan je rešio pet zadatākā.
John-MASC.SG.NOM AUX solved five-NUM exercise-MASC.PL.GEN
John had solved five exercises.
b.Jovan je umoran od zadatākā.
John-MASC.SG.NOM is tired from exercise-MASC.PL.GEN
John is tired from exercises.

(23) *deset dva sedam zadatākā
ten-NUM two-NUM seven-NUM exercise-MASC.PL.GEN

Finally, traditional classification of Serbian determiners labels adjectives as determiners too. However Serbian adjectives, both descriptive and non-predicating, cannot be regarded as determiners: adjectives modify a noun or pronoun giving more information about the noun or pronoun′s referent, e.g. the adjective *zeleni* 'green' in AP *zeleni kaput* 'the green coat' attributes the property of being green to the noun *kaput* 'coat'. This means that this adjective has descriptive content of its own, consequently it cannot be a determiner.

Further, Serbian adjectives can be stacked as good as endlessly, which is not typical for determiners. Additionally, contrary to determiners which cannot be ordered at all, they have free relative ordering, at least in terms of syntax:

(24) a. novi crveni veliki široki most
new-A.DEF red-A.DEF big-A.DEF wide-A.DEF bridge-MASC.SG.NOM
the new red big wide bridge
b.široki veliki crveni novi most
c. crveni novi veliki široki most

4. Empirical evidence of DP in Serbian

We can put forward empirical evidence in support of the claim that Serbian projects determiner phrase. Let us examine the following sentences:

(25) [Knjige] su bezvremene.
book-FEM.PL.NOM are timeless-A
Books are timeless.
(26) [Knjiga] je stigla.
book-FEM.SG.NOM AUX arrived
The book has been delivered.

The sentence in (25) is a generic statement: it is a generalized comment about a class of thing, here books in general. In other words, in this case the noun *knjige* 'books' does not refer to a particular set of books, which means that it is to be classified as non-specific ([-specific]).

Further, given that example (25) is recognized as generic, we can assume that the noun phrase *knjige* is not preceded by a determiner. This claim can be backed up with simple comparison. By judging the cited sentence against following examples it becomes obvious that contrary to example (25) the referents of phrases *ove knjige* 'these books' (27a) and *te dve knjige* 'those two books' (27b) are subsets of sets of referents already present in the domain of discourse which means that they are [+spec] (Enç 1991). Additionally these noun phrases are in an identity relation with their referents, which means that they are not just specific, but definite too. Now, because no morphological marker of definiteness can be distinguished, we can assume that [+def] feature of these phrases arises from a D.

(27) a. [Ove knjige] su bezvremene.
these-DEM.PRON book-FEM.PL.NOM are timeless-A
These books are timeless.

b.[Te dve knjige] su bezvremene.
those-DEM.PRON two-NUM book-FEM.PL.NOM are timeless-A
Those two books are timeless.

Let us now turn to example (26): the seemingly bare noun phrase *knjiga* 'book' has partitive reading, as it expresses that 'a particular book has been delivered'. If a noun phrase refers to certain individual or individuals (specific object/s) already present in the domain of discourse, it is always specific. The presence of [+specific] feature implies that what looks as determinerless noun phrase is in fact a DP; in other words, the noun phrase in (26) is not bare: it is a noun phrase headed by a null (Ø) determiner, where this particular null determiner is definite.

Thus, we can summarize:

The class of Serbian determiners			
Definite determiners	Possessives		moj, tvoj, njegov, njen, naš, vaš, njihov
	Demonstratives		ovaj, onaj, taj, ovakav, ovoliki, onoliki, toliki
	Quantifiers	partitive	neki, nekakav, nečiji
		universal	svaki, koji god, ma koji, svakakav, svakakva, svakakvo, kakav god
		distributive	nijedan, nikoji, nikakav, ničiji
	Null (Ø) determiner		
Indefinite determiners	Numerals		

5. Conclusion

My goal was to point out that the capability of Serbian noun phrase to express definite reading is an evidence of existing DP-projection. Based on linguistic data I claim that occasionally the Serbian noun phrase (i) is really bare. At the same time (ii) it has a null (Ø) definite determiner, as well as (iii) overt determiners – out of this it (iv) exhibits three types of noun phrases: (a) bare noun phrases: NPs, (b) definite noun phrases: DPs or QPs, (c) indefinite noun phrases: NumPs.

REFERENCES

Abney, Steven (1987). *The English Noun Phrase in its Sentencial Aspect.* Doctoral dissertation. Cambridge, MA: MIT.

Enç, Mürvet (1991). „The Semantics of Specificity". *Linguistic Inquiry.* 22: 1-25.

Chomsky, Noam (1981). *Lectures on Government and Binding.* Dordrecht: Foris.

Ivić, Milka (1964/1983). „O slovenskim obaveznim determinatorima", in *Lingvistički ogledi,* ed. M. Ivić (Beograd: Prosveta): 179-187.
Kordić, Snježana (1992). „Determinator?vrsta riječi ili funkcionalni razred?". *Suvremena lingvistika.* 33: 27-32.
Progovac, Ljiljana (1998). „Determiner Phrase in a Language without Determiners". *Linguistics.* 34: 165-179.
Radovanović, Milorad (1972). „Opštelingvistički aspekt kategorije „obavezni determinator" u sintaksi". *Godišnjak Filozofskog fakulteta (Novi Sad).* 15: 211-240.
Szabolcsi, Anna (1983). "The Possessor that Run Away from Home", *The Linguistic Review.* 3: 89-102.
Zec, Draga & Leon Kojen (1981). „Srpskohrvatske konstrukcije s obaveznim determinatorom". *Zbornik za filologiju i lingvistiku (Novi Sad).* 24: 135-149.
Zlatić, Larisa (1998). *„Slavic Noun Phrases are NPs not DPs."* Paper presented at the Comparative Morphosyntax Workshop, Bloomington, Indiana.

Annamária Bene

NP OR DP? THE CASE OF SERBIAN
Summary

In my paper I put forward evidence in favor of the claim that Serbian, a language without definite article projects determiner phrase. Namely, I claim that when Serbian "bare" noun phrase receives definite reading, we actually witness the occurrence of DP headed by null determiner. To prove this, I am presented semantic and syntactic evidences which prove that Serbian really projects DP and that occasionally the head of this functional projection is occupied by null determiner. These results entail a revisited classification of Serbian determiners.

Barbara Vodanović
Sveučilište u Zadru
Odjel za francuske i iberoromanske studije
bvodanov@unizd.hr

UDK: 811.133.1'373.232.1
811.133.1'367.632

MORFOLOGIJA PREZIMENA, POKAZATELJ PRIPADNOSTI OBITELJI

Apstrakt: Bilo da se osoba, bez obzira na teritorij ili epohu u kojoj je živjela, identificirala unutar obiteljskog ili šireg društvenog kruga, identifikacija je morala sadržavati neka formalna obilježja koja su je činila razumljivom. Brunot (1953: 42) tvrdi da se u biti prezimena nalazi ideja iskazivanja sadržaja 'nečiji sin' (*fils d'un tel*). Zato jezici i nastoje formirati prezime izražavajući upravo taj sadržaj. Kako je, i zašto baš tako, to napravio francuski jezik.

Ključne riječi: *prezime, sufiks, pripadnost, član, prijedlog*

Prezime je onaj dio imenske formule koji o nama govori čiji smo, što smo, odakle smo i kakvi smo. Za razliku od osobnog imena, prezime je formalno stalan, nepromjenjiv i nasljedan element imenske formule kojom se identificira pojedinac. Povjesničari nastanak prezimena stavljaju u vezu s uređivanjem efikasnog vlastelinskog sustava. U tom se sustavu po prvi put javlja potreba identifikacije osobe u administrativnom obliku.

Što znači prezime?

Brunot (1953: 42) tvrdi da se u biti prezimena nalazi ideja iskazivanja sadržaja 'nečiji sin' (*fils d'un tel*). Zato jezici i nastoje formirati prezime izražavajući upravo taj sadržaj. Neki jezici u tu svrhu koriste sufikse (grčki, slavenski jezici), drugi preferiraju slaganje osnove s imenicom sadržaja 'sin' (germanski, suvremeni keltski), a treći pak, kao što je francuski, preferiraju, kako tvrdi Dauzat (1977: 55), izbor samostalnog osobnog imena ili nadimka za tvorbu prezimena.

Ta se ideja 'čiji si' u hrvatskom može izraziti posvojnim pridjevom, koji je gramatikaliziran u sufiksima *-ov, -ev, -in*, a pripadnost krvnom srodstvu (ili samo srodstvu kao žena udajom), deminutivnim sufiksom *-ić*. I u hrvatskom postoje prezimena, tzv. asufiksalnog tipa, kao npr. *Ivo, Marin, Marijan, Drago, Vinko*… Kako se moglo dogoditi da tako nespecifični izrazi budu uporabljeni za izražavanje tako specifičnog sadržaja? Teško je razumjeti derivaciju pri kojoj su početni i derivirani oblici istovjetni. Sama funkcija derivacije kao morfološke oznake, sastoji se u tome da stavi u međuodnos imena kao forme, a ne nužno i njihove nositelje. Na koji način je hrvatski riješio nedoumice oko toga što je ime, a što

prezime u liku tipa *Ivan Marin*? Je li sintaksa bila ključ za pretvorbu osobnog imena u prezime?

Ne nužno. Naime, vrlo star i plodan tip identifikacije bio je dodavanje očeva imena osobnom imenu. U hrvatskome je, kao i u latinskom *Johannes (filius) Demetri*, bilo moguće reći *Ivan (sin) Petra* ili *Ivan Petar* iako je prevladavajući oblik bio onaj posvojno pridjevački *Ivan Petrov* kao i kod većine drugih slavenskih naroda[1]. Mnogo je prezimena u hrvatskom korpusu koja nalikuju na imena, LP ih navodi stotinjak. Šimunović (1995: 75) tvrdi da takva prezimena nisu svojstvena slavenskoj antroponimiji te da su gotovo najrjeđa u južnoslavenskim jezicima u koje su stizala posredstvom stranog utjecaja. Ipak, uočeno je da su prezimena nalik na osobna imena češća u područjima gdje su prezimena starija, tj. gdje se imenska formula s prezimenskom sastavnicom formirala ranije, kao što su rubna područja hrvatskog teritorija. Posebnu pozornost treba dati i onim prezimenima kao što su *Petric*, *Slavica, Zorica, Jurica* i sličnim, koja nalikuju osobnim imenima, ali zapravo u sebi skrivaju stari deminutivni oblik *-ic* ili onaj još uvijek produktivan *-ica*. Isto tako, današnja hrvatska prezimena *Dragić, Milić, Ljubić, Jurac, Blažec*, prije nego li su se ustalila kao prezimena bila su osobna imena nadjenuta „od milja“, dakle, hipokoristici, a to je vidljivo, tvrdi Šimunović (1995: 74), na osnovi patronima koji su od njih izvedeni: *Dragičević, Miličević, Ljubićević, Jurčević, Blažeković*, itd. Unatoč tome što je sustav dopuštao slučajeve u kojima nije bilo oznake filijacije u prezimenskoj sastavnici imena, takva su rješenja bila slabo razumljiva pa je hrvatski jezik preferirao izbor onih likova gdje je filijacija vidljiva. Naime, s onomastičkog je gledišta prezime nalik na osobno ime slabo funkcionalno jer pokriva oba znaka imenske formule, i ime i prezime (v. Šimunović 1995: 75 i Moguš 1982: 163).

Tvorba prezimena

S obzirom na tvorbenu strukturu francuska su prezimena mogla nastati:

- bez tvorbenog čina, tj. ovisno o motrištu: onimizacijom, odnosno unutarnjom derivacijom (asufiksalna prezimena, uvjetno rečeno „neizvedena“, tip *Martin*)
- tvorbenim činom, tj. sufiksacijom (sufiksalna, uvjetno rečeno „izvedena“, tip *Martinon*)
- slaganjem (tip. *Guillembert*).

Prezimenima nastalima bez tvorbenog čina teško je, ili nemoguće, izraziti aspekt nasljednosti ili srodstva, a derivacija kao jedan od oblika tvorbe shvaćena kao „izvođenje“ već prema svojoj definiciji ne može biti iskazana istovjetnim oblikom. Utoliko su prezimena s osobnoimenskim likom specifična.

Sufiks pak, znači vrstu, imenicu, glagol, pridjev, ali i semantički specificira riječ na koju se naslanja: vršitelj radnje, umanjenica, uvećanica, posvojnost, pripadnost, podrijetlo i sl. Sufiksi su „semantički“ morfemi koji bilo da su etimološki ili etiološki motivirani, uređuju značenje baze na koju se naslanjaju, pa tako umanjenicama primjerice izražavamo afektivnost.

Francuski nije kreirao vlastite sufikse već je za tvorbu prezimena koristio:

[1] U Češkoj je pak prevladavajući prvi tip filijacije očevim imenom *Ivan Petr* (Moguš 1982: 163).

a) one koji pripadaju ne-romanskom fondu, npr.germanski: *–equin, -esson, -equart, -equert* (*Jannequin, Hannequart, Hanquet*) i latinski: *-et, -ot -at* < *ittus, -in, -on, -ic*, *-uc* (*Adenin* < *Adam*, *Colin* < *Nicolas, Baudon*, *Perron, Ayminic, Arnaduc* < *Aymon, Arnaud*.

b) one koji su izvorna romanska kreacija, npr.*-art, -aut, -ier, -oin su* odvojili su se od složenica germanskog podrijetla na *-hard, -wald, -hari, -win*. Hipokoristički i deminutivni sufiksi *–elet, -elot, -elin, -elaud* javljaju se uz već postojeće hipokoristika na *–el* kao *Ansel, Michel,* zatim *-enet, -enin* nastali od izvedenica na *–on* nakon što je vokal obezvučen i prešao u *-e*, kao u *Perrenin, Huguenin* < *Perron, Huguon*; te: *-inet, -inaut, -inot*, kao u: *Colinet, Colinaut, Colinot*. Takva tvorba nije bila česta. Analogno izvođenje javlja se krajem srednjeg vijeka, i to: izvođenje na *-t* ili *-d* iza nazalnog samoglasnika: *Jean* > *Jantet, Jandet* ili zbog brkanja s nastavkom *-ant* (*-ent*) i *-and* kada nastaju izvedenice *Clémendet, Vicendet* > *Clément, Vincent*.

Unatoč izrazitoj produktivnosti koja je karakteristična za izvođenje sufiksacijom, u francuskome nije lako tvoriti pridjevsku izvedenicu pomoću sufiksa kako to čini hrvatski. Skok (1938: §188) kao vrlo rijedak primjer takve tvorbe navodi izvođenje *cheval – chevalin*. Tradicionalno se tvrdi (*Le Bon Usage*, §161) da je sufiksacija u francuskome postupak koji se ne može vršiti slobodno ili automatizirano. Na primjer, iako se brojni prilozi tvore od pridjeva kojima se dodaje sufiks *-ment* (npr. *sportivement*, *mondialement*, *artisanalement,* itd.), takvo se izvođenje ne može smatrati automatizmom jer postoje i mnogi pridjevi kojima u svakodnevnoj upotrebi ne odgovara prilog na *-ment*. Takvi su pridjevi za boje, neki pridjevi koji se tiču oblika ili pridjevi kao *content, fâché*, *mince*, *mobile*... kod kojih se funkcija priloga izražava opisno (npr. *d'un ton fâché*, *d'un air fâché*, itd.). S jedne strane, sufiksi posjeduju različite vrijednosti koje se mogu pridodati istoj bazi te time derivirati u riječi različitih vrijednosti, s druge strane, oni mogu izazvati veće ili manje promjene u vrijednosti same baze. Zbog takvih ograničenja pri tvorbi smatra se da se francuski razlikuje od ostalih jezika u kojima je uporaba sufiksa slobodnija. Prefiksacija je isto tako vid izvođenja, no, tradicionalno, prefiksima se ne može promijeniti kategorija riječi, već samo nijansirati značenje. Osim dodavanjem afiksa, nova riječ može nastati i njihovim izostavljanjem. Tada je riječ o tzv. regresivnoj tvorbi pri kojoj dolazi i do promjene kategorije (npr. glagol → imenica: *accorder* → *accord*, što i jest najčešći slučaj izvođenja).

Drugi tip derivacije srodan je prvome tipu uz tu razliku što u ovome slučaju ne postoji vidljiv morfološki trag koji će upućivati na derivat. Ovdje je izvođenje načinjeno bez upotrebe afiksa. Ovaj se tip dijeli na dva podtipa. Prvi od njih odnosi se na semantičke mehanizme kakvi su metafora ili metonimija (tip 2a). U ovom slučaju ne dolazi do promjene kategorije pri tvorbi novog leksema, npr. kao u hrvatskom, *glava* 'gornji dio ljudskog tijela' i *glava* obitelji i sl. U drugom podtipu (tip 2b) se događa upravo to, tj. derivat mijenja kategoriju u odnosu na bazu iz koje je nastao. Tradicionalne gramatike takvu derivaciju nazivaju unutarnjom tvorbom (fr. *dérivation impropre* / *dérivation interne*), a sve se češće u francuskoj literaturi takav način derivacije naziva konverzijom. Francuski jezik dopušta da se bez ikakve promjene forme, riječ upotrijebi u svrhu predikata, *la maison est neuve*, i u svrhu atributa, *la maison neuve*, tj. riječ je o, prema Martinetu (1982: 93), ekspanziji nepredikatnih monema. U ruskom se jeziku u slučaju atributne upotrebe, imenskom predikatu *nov* iz sintagme *dom nov*, dodaju oznake padeža, roda i broja *novyi dom* kojim taj imenski predikat prelazi u drugu kategoriju, u kategoriju pridjeva. U hrvatskom jeziku, uz taj kopulativni predikat isto se tako, može nalaziti pridjev (*Kuća je nova*), kao i druge vrste riječi kao sastavnice imenskog predi-

kata, imenica (*Mačka je životinja*), zamjenica (*Tko ste vi?*), broj (*Petar je bio prvi*), prilog (*To je glupo*)[2]. Taj atribut je u imenskoj formuli upravo prezime.

Hrvatski, prema Babiću (2007: 51) poznaje „pravu" unutarnju tvorbu kojom nova riječ nastaje kad se promjene zbivaju u samoj riječi, kao *pečenje* „radnja kojom se peče" i *pečenje,* „pečeno meso" [3] i sl. i preobrazbu ili konverziju (još i mutacija ili transfiguracija) kada nova riječ nastane prijelazom iz jedne vrste u drugu bez posebnog dodavanja tvorbenih elemenata pri čemu ne dolazi do mijenjanja osnove ni glasovno ni naglasno kao *hrvatska zemlja* > *Hrvatska*, *mlada* pridjev > *mlada* imenica, 'nevjesta', i sl.

Prezimena su isto tako izvedenice. Okamenjene doduše, ali ipak izvedenice. Neka su se prezimena, a naročito ona koja su vrlo česta (npr. *Barthélemy*, *Beau*, *Bernard*, *Fèvre*, *Guillaume*, *Martin*, *Robert*, *Roy*/*Rey*, *Roux*...) zapravo pokazala kao izrazito plodna osnova za tvorbu novih izvedenica. Prezime tvori svoje izvedenice u strukturi grozda. Prvo se deriviraju izvedenice od osnovnog imena, a zatim i izvedenice od skraćenih korijenskih morfema, tj. hipokoristici i drugi apokopirani oblici.

Kao ilustracija tvrdnje o plodnosti prezimenskih izvedenica, poslužit će nam i neka druga česta i semantički transparentna francuska prezimena kod kojih je lako pratiti put izvođenja. Navest ćemo derivate nastale najčešćim načinima izvođenja koja i inače vrijede u tvorbi općeg leksika.

Prezimena mogu, dakle, nastati sljedećim načinima izvođenja:

- sufiksacijom od osnovnog oblika, npr. *Bernard* > *Bernard-eau, Bernard-in, Bernard-on, Bernard-et, Bernard-ette* i dr.[4]
- prefiksacijom: *à* + *le* ili *de* + *le* ili *le* + osobno ime: *Alaliandre, Alamichel, Debruère*, *Dubrun*, *Debussy, Lefèvre*...
- regresijom: *Guiche* < *Guichard*, *Marti* < *Martin*
- unutarnjom derivacijom: *bon*, 'dobar' > *Bon, boucher* 'mesar' > *Boucher, clerc* 'klerik' > *Clerc, comte* 'grof' > *Comte, durand* 'tvrdoglav' > *Durand*[5]*, Guillaume* kao osobno ime u *Guillaume* kao prezime, isto sa *Jacques, Roche, Martin,* itd.
- semantičkim mehanizmima: metafora ili metonimija: *Martinet* (Rob 1990; 1997), I. *lourd marteau* 'teški čekić'; II. *oiseau, passereau, à longues ailles qui ressemble à hirondelle* 'ptica, vrabac dugih krila, sliči lastavici'
- kompozicijom – v. Tablicu 2[6] .

[2] Svi primjeri, osim *Kuća je nova*, preuzeti iz Silić, Pranjković 2007: §1207.

[3] Ovdje uz promjenu naglaska i dužine, s obzirom da je unutarnja tvorba u hrvatskom vrlo rijetka. Silić-Pranjković (2007) i Babić et al. (2007) je ne spominju.

[4] Francuski jezik nije kreirao svoje vlastite sufikse, bilo patronimičke, bilo druge, već ih je posudio iz germanskog i romanskog fonda. U slučaju francuskih prezimena, sufiksi su dobri indikatori njihova geografskog podrijetla. Istina je da se neki sufiksi, kao npr. *-arius* > *-er, -ier* koji služi u tvorbi naziva zanimanja, mogu pronaći na cijelom teritoriju Francuske, a postoje i oni koji su karakteristični za pojedine krajeve. Kao na primjer *-ic, -uc* u Gaskonji ili *-ot* u Burgundiji i Loreni. Lebel (1952: 292-294) tvrdi da je *-arius* u Burgundiji evoluirao u vrlo frekventan sufiks *-ey* (< *-eir* < *-ariu-*) u prezimenima koja izražavaju vršitelja radnje (*Barbey*, „barbier", *Forey*, „fourrier", *Laborey*, „labourier", *Vachey*, „vacher", i dr.). Taj se *-ey* također, zbog pogrešaka u transkripciji toga otvorenog finalnog vokala koji se stoga lako mogao shvatiti kao grafički *-et*, danas bilježi i kao *-et*.

[5] 'Tvrdoglav', fr. *endurant, opstiné* (Dauzat 1989: 225).

[6] Napominjem da smo kao primjere odabrali ona prezimena koja su etimološki transparentna kako bi bilo moguće lakše pratiti prirodu sastavnica.

Tablica 2:

PRIRODA SASTAVNICA	PRIMJERI PREZIMENA
Složene imenice	
imenica + imenica	*Fontroque, Fontmerle...*
imenica + osobno ime	*Boisaubert, Boislambert...*
imenica + prijedlog + imenica	*?*
imenica + pridjev	*Boisfleury, Boisady* (*sade*, ‘agreable’),
pridjev + imenica	*Beaufils, Bellebouche, Beautemps...*
glagol + imenica	*Echorcheboeuf, Tourneboeuf...*
glagol + glagol	*?*
Složeni pridjevi	
pridjev + pridjev	*Maubrun, Malblanc*[7]
prilog + pridjev	*Malaisé, Malapert*
prilog + particip	*Bienvenu, Bienanimé, Bienfait*[8]
Složeni glagoli	
glagol + imenica	*Cantagrel, Canteloup*
glagol + član + imenica	*?*
zamjenica + glagol	*?*

Uočavamo da neki tipovi sastavnica nisu karakteristični za tvorbu prezimena, no s druge strane, u nekim smo prezimenskim formama otkrili konstrukcije koje se ne nalaze u Tablici 1:

prijedlog + imenica	*Ajam, Debrosse, Debruère*
glagol + zamjenica	*Faitout*
složeni pridjev	*Toulemonde*
prijedlog + član + imenica	*Delage, Alamartine*, *Delbos, Dubois*
Frastična konstrukcija	*Canterel* ‘qui aime à chanter’

Prijedlog i član u službi izražavanja patronimičnosti

Naveli smo da prezimena najčešće upućuju na srodstvo, a ono je u srednjovjekovnim dokumentima na francuskom tlu bilo izraženo na osnovi dvaju modela:

[7] *Mal* u ovim složenicama može vršiti službu pridjeva (*mauvais*) i priloga.

[8] Dauzat (1989: s.v. Bienanimé) navodi da se u slučaju prezimena *Bienvenu, Bienanimé* radi o prezimenima nastalim od osobnog imena s izrazitom afektivnošću, a u slučaju prezimena *Bienfait* izvorno o nadimku s ironijskom vrijednosti.

a) imenom u kosom padežu (*cas régime*) npr. *Pierre Guenon*, što je zapravo preslika latinskog modela filijacije gdje se ispred imena oca u genitivu umetao termin za srodstvo *filius* („sin"): *Petrus filius Pauli*.

b) predmetanjem prijedloga *de* i *à* ispred osobnog imena oca (majke) kao u *Degeorges, Adenis,* i slično. Ti su prijedlozi osobu identificirali kao Georgesova ili Denisova sina. Prijedlog je mogao biti proširen i određenim članom *le* ili *la* što je tvorilo konstrukcije tipa *du*, *au*, *à la*. Takvi su se onda složeni prijedlozi predmetali osobnom imenu oca/majke, kao u *Dubernard*, *Auguy*, *à la Martine* ili još češće uz očev/majčin osobni nadimak ili naziv zanimanja, kao u *Dufournier, Deloncle, Dulong, Auroux, à la brune, à la petite*.

Posvojnost i pripadnost koje se iščitavaju u prezimenima u francuskom se jeziku izražavaju analitički, predmetanjem prijedloga i člana ispred imenske grupe. Prijedlozi se, tradicionalno, prikazuju kao elementi koji inauguriraju odnos zavisnosti između elementa koji slijedi prijedlog i onog elementa koji mu prethodi. Na taj način prijedlozi reguliraju sintaktičke veze i ustoličuju semantičku ovisnost između dva elementa koja povezuju. Određeni član, pak, kad se nađe ispred imenske grupe, pretpostavlja da je stvarnost opisana imenskom grupom specifična, jedinstvena. Tako veza između člana i imenske grupe može biti specifična, ako se tiče određenih osoba ili generička, ako se tiče klase kojoj osobe pripadaju. Član je Guillaumeov realizator, aktualizator.

Međutim, u doba prije formiranja prezimena posebno je zanimljiva uporaba člana uz pridjevak (drugi element imenske formule koji služi jasnijoj identifikaciji), a koji je, po svojoj gramatičkoj prirodi, bio samo opća imenica ili pridjev. Pridjevci, a posebno oni koji se odnose na etnike ili na patronime, aglutiniraju se s prijedlogom kao u starofrancuskome *Ajan*. Ako prijedlog *à*, koji izražava srodstvo, u funkciji starog genitiva, slijedi određeni član ispred pridjevka ili osobnog imena imamo, elipsom od „fils de Jean", *Augagneur*, „fils du gagneur", itd. (Dauzat 1989: XVIII; Morlet 1991: 533). Analogna je funkcija izražena prijedlogom *de* i njegovim regionalnim varijantama. *De* je uz član čest pred pridjevcima toponimskog karaktera kao *Delmas*, *Delmare* i dr. (Marcato 1996: 1192). Određeni se član redovito koristi uz opće imenice i upravo je njegovo izostavljanje glavni element diferencijacije između općih imenica i vlastitih imena. Međutim, kod osobnih se imena susreće uporaba određenog člana u više slučajeva. Od 13. stoljeća na dalje, ispred ženskog osobnog imena počinje se upotrebljavati član (tip *la Renaude*) i to češće u regijama središnje Francuske (Massif Central) nego li drugdje. Taj član, koji ponekad može biti pojačan i morfološkom oznakom ženskoga roda (*-e, -de, -esse, -te*), zapravo, pridonosi dokidanju referencijalne višeznačnosti. Stvarnost postaje specifična, jedinstvena. Bez obzira na to kakvo je, osobno se ime može pisati s članom ili bez njega. Taj je zaključak suprotan onome izvedenom samo na osnovi literarnih tekstova, a koji kaže da se osobna imena pišu bez člana (Moignet 1973: 105-106).

Dauzat se u *Les noms de famille de France* ne dotiče statusa neaglutiniranoga određenoga člana u imenovanju kakav se često pronalazi uz imena ljudi iz epohe srednjega vijeka. To čini zato što, zapravo, ta vrsta lanca još ne predstavlja formirano prezime. Naime, upravo je aglutiniranje člana uz ime prva etapa u procesu ustaljivanja prezimena. Tako dakle, iako je neuporaba člana jedan od osnovnih kriterija u definiciji vlastitih imena u francuskome, lako je pronaći brojne primjere imena koja ga sadrže. Član se danas uz vlastita imena može naći odvojeno kao u *Le Clézio, Le Roux, Le Corbusier* ili potpuno integriran u bazu kao u *Leroy, Lefeuvre, Lamiral*. U ovim je slučajevima član inherentni dio vlastitog imena. On je neautonoman, stalan i nepromjenjiv element sintagme. U tim se slučajevima

radi o tzv. obveznom određenom članu (*article défini contraint*). Gary-Prieur (1994: 99) napominje da je taj određeni član trag jednog vrlo produktivnog postupka u formiranju vlastitih imena koji se sastoji od toga da se opća imenica kombinira s njim tako da opis (op. *description définie*) koji je rezultat tog sprezanja upućuje baš na određenu osobu, tj. postaje vlastito ime. Takav se način tvorbe može naći i u toponimima (*Le Havre, Le Mans, La Rochelle*) čak i u množini (*Les Arcs, Les Vans*) i to vjerojatno kao rezultat okamenjivanja jedne duže opisne sekvence[9]. Naime, taj opis, tj. tzv. *description définie* zapravo je formula *le X*, u kojoj je *X* opća imenica ili imenski skup kojim se opisuje konkretna osoba ili objekt. No, za razliku od vlastitog imena, *description définie* ne imenuje objekt ili osobu već samo konstatira da postoji jedan i jedinstven objekt/osoba koji odgovara tome opisu.

U prirodi je samoga člana demonstrativ. Demonstrativ u diskursu nije ništa drugo do li sredstvo kojim se omogućava sužavanje imeničkog ekstenziteta. I pridjev, kad se nađe ispred imenice, zauzima ono mjesto koje pripada članu, dakle demonstrativu.

„Cette tendance commune à ne pas mettre l'article devant les noms d'un certain type constitue un indice très net de la véritable nature de l'article en ce qu'elle démontre que les noms le plus sujets à s'en passer sont ceux qui comportent les moindres possibilités de variation durant le passage de l'idée générale, déposée dans le trésor de la langue, à l'idée plus réelle, et moins générale, exigée par le discours" (Guillaume 1919 : 21).

Dakle, ako pred imenice stavimo član, one nužno od *noms en puissance* postaju *noms en effet*, promijenjene tijekom prijelaza iz jezika u diskurs u kojem uzražavaju neku specifičnu ideju, posebnost - *sa fonction est de réaliser.*

Umjesto zaključka

Osim što smo pokušali dokazati da prezimena nastaju ne trima već pomoću 6-7 vrsti tvorbe, nastojali smo pokazati i to da patronimijski element ne mora nužno biti sufiks kao u Slavena i Grka već da ga je moguće prepoznati u članu i u prijedlogu. Istovremeno napominjemo da pri izražavanju patronimičnosti u francuskih prezimena ne trebamo zanemariti velik broj sufiksa koji se nalaze u francuskom antroponimijskom korpusu. To da se oni ne nazivaju partonimskim kao naši *–ov-ić, -ev-ić*, ne znači da to nisu bili u trenutku formiranja prezimena kada se u njima prepoznavao semantizam pripadnosti i posvojnosti.. S druge strane, sufiksi, ovi hrvatski kao i oni francuski nisu isključivo patronimijski, oni su općeleksički, tj. koriste se pri tvorbi općih imenica i pridjeva koji nisu prezimena jer jezik nudi izbor koji uporabom tvori novi sadržaj, od već postojeće forme.

[9] Član se može nalaziti i uz imena država (*La Suisse, Les Pays-Bas*), uz imena pokrajna (*La Bavière*) ili imena rijeka (*Le Rhône*) ali je uz njih on još uvijek autonoman, dakle nije inherentan imenu. O pitanju upotrebe člana uz geografska imena vidi kod Noailly, M. 1995, *Nom propre et dénomination*, Klincksieck, Paris, i Gary-Prieur 1994: 227-241. Ipak, napominjemo da Noailly u tome članu vidi „une appréhension globale construite" te se u njemu nalazi „l'idée globalisante d'un tout clos et homogène" što podsjeća na proces univerzalizacije koji Gustave Guillaume izvodi za određeni član u svom djelu *Le problème d'article et sa solution dans la langue française.*

LITERATURA

Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Škarić, Ivo; Težak, Stjepko (2007). *Velika hrvatska gramatika,* Nakladni zavod Globus, Zagreb.
Brunot, Ferdinand (1953(3)). *La Pensée et la Langue*, Masson et Cie, Paris
Dauzat, Albert (1977(3)). *Les noms de famille de France,* édition revue et complétée par M.-Th. Morlet, Librairie Guénégaud, Paris
Dauzat, Albert (1989). *Dictionnaire étymologique des noms de famille et des prénoms de France*, Larousse
Gary-Prieur, Marie-Noëlle (1994). *Grammaire du nom propre*, Paris, PUF
Guillaume, Gustave (1919). *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française*, Paris, Hachette, réédité par R.Valin, Paris, Nizet, et Presses de l'Université Laval, Québec, 1975, str. 11-27;
URL: http://nlip.pcu.ac.kr/gustave/
Le Bon usage, grammaire française,(1993[13]) Duculot, Louvain-la-Neuve
Lebel, Paul (1952). „Noms de personnes bourgignons en –ey, et en –et", in *Mélanges de philologie romane afferts Karl Michaëlsson*, Gotëborg, str. 292-294
Marcato, Carla (1996). „Morphologie et formation des mots des plus anciens noms de persone: domain romain", *Les noms propres*, Manuel international d'onomastique, Walter de Gruyter, Berlin, New York
Martinet, André (1982). *Osnove opće lingvistike*, prijevod s francuskog Augus Kovačec, Biblioteka, GHZ, Zagreb
Moguš, Milan (1982). „Prezimena nalik na imena", *Onomastica Jugoslavica* 10, str. 163-164
Moignet, Gérard (1973). *Grammaire de l'ancien français*, Edition Klincksieck, Paris
Morlet, Marie-Therèse (1991). *Dictionnaire étymologique des noms de famille*, Perrin, Paris
Silić, Josip ; Pranjković (2007). Ivo *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
Skok, Petar (1938). *Pregled francuske gramatike*, 1. dio, Zagreb
Šimunović, Petar (1995). *Hrvatska prezimena*, Golden marketing, Zagreb

Barbara Vodanović

THE MORPHOLOGY OF SURNAMES – INDICATION OF LINEAGE

Summary

In Slavic languages, as in Greek, the lineage is, in the case of surnames, indicated by so called patronymic suffixes. French on one hand does not posses suffixes called patronymic and, on the other, lexical formation by suffixation is restricted. But, newer the less, French had suffixes which once (during the period of formation of surnames) were bearers of meaning of lineage. Further more, this language, analytic by its typology, has two other means for expression of lineage: definite article and prepositions.

Vilma Tiškei[1]
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
wiklaj@gmail.com

UDK: 811.511.141'367.625:811.163.41'367.625

SINTETIČKE I ANALITIČKE OSOBINE MAĐARSKOG I SRPSKOG JEZIKA IZ ASPEKTA GLAGOLSKIH PREFIKSA

Apstrakt: Po tipologiji jezika mađarski jezik (kao) aglutinativni je sintetičniji od indoevropskih jezika, gde spada i srpski jezik. Oba ova jezika poseduju morfološku jedinicu prefiksa, koji imaju dosta zajedničkih karakteristika, mada se u nekima i razlikuju. Ovaj rad se bavi pitanjem u kojoj meri je ovaj morfološki elemenat u ova dva jezika ekvivalentan, i da li aglutinativnost mađarskog jezika utiče na to da se glagoli sa prefiksima na srpski jezik prevode na analitičniji način.

Ključne reči: *glagolski prefiksi , sintetični jezik, analitični jezik.*

U nekim priručnicima o teoriji i praksi prevođenja može se pročitati da je primećeno da na morfološkom nivou mađarski jezik u odnosu na indoevropske jezike je sintetičan (na sintaktičkom nivou je obrnuto) (Klaudi Kinga 2002: 37). Da li je to slučaj i između mađarskog i srpskog jezika na nivou glagola sa prefiksima, tema je ovog rada.

Korpus našeg istraživanja čine dva romana: *Ševa* Dežea Kostolanjija i deo romana[2] *Na Drini ćuprija* od Ive Andrića i njihovi prevodi (u prvom slučaju se radi o izdanju iz 1998-e koju je preveo Marko Čudić (Beograd: Radio B92), a u drugom slučaju smo koristili prevod Zoltana Čuke iz 1966-e (Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó)).

Tokom rada ispisali smo glagole sa prefiksima iz romana na izvornom jeziku, i istovremeno smo pogledali koji su njihovi ekvivalenti u prevodima, i analizirali iz ugla analitičnosti i sintetičnosti ekvivalenata.

Glagolski prefiksi u mađarskom i srpskom jeziku imaju mnogo sličnih karakteristika, ali i nekih razlika:[3]

- u mađarskom jeziku većina prefiksa je nastala od priloga (Kesler Borbala 2000a: 209. Forgač Tamaš 2005: 1), a u srpskom od prepozicija (koji su nastali od priloga) (Belić, Aleksandar 1958: 67) ili od samih priloga (na primer: *pra-, pro-* (Tafra–Košutar 2009: 96; Klajn Ivan 2005: 199; Stanojčić–Popović 1994: 153);

[1] Lektor na Odseku za Hungarologiju Novosadskog Filozofskog fakulteta.

[2] Za ovaj rad korišćen je samo deo ovog romana, s jedne strane zbog duplog obima, s druge strane zbog mnogo većeg broja glagola sa prefiksima.

[3] Vrlo je verovatno da su prefiksi u latinskom, nemačkom i slovenskim jezicima uticali na nastanak mađarskih prefiksa (Patrovič Petar 2002: 487).

- njihova najstarija funkcija zbog priloškog porekla u mađarskom jeziku je izražavanje pravca: *bement* [ušao je], *kiment* [izašao je] (Balog Judita 2000: 265), koji se javlja i u srpskom jeziku;
- u oba jezika najčešće izražavaju svršenu radnju[4] (Temeši Mihalj 1961: 266. Balog Judita 2000: 265), ali mogu da se mogu javljati i u nesvršenim glagolima s tim, da im je uloga različita: u mađarskom jeziku prefiks se razdvaja od glagola i pomera se iza nje (*száll le a köd* [spušta se magla]), i tako aktivnu igra ulogu u stvaranja nesvršenog vremena, a u srpskom jeziku svršenom glagolu koji već sadrži prefiks dodaje se infleksija: *izraditi – izrađivati, preseći – presecati*, tako u ovom slučaju ne učestvuje u stvaranju nesvršenog vremena (Grubor, Đuro 1953: 7);
- u oba jezika prefiksi mogu da izraze način na koji se radnja odvija (Kifer–Ladanji 2000: 475)): trajnost, ponavljanje, početak (*felgyújt - zapaliti*), krajnju tačku neke radnje, itd. (*letesz - položiti*) (Imre Šamu 1961: 266. Šipka, Danko 2005: 203-4);
- prefiksi utiču i na značenje glagola, koje mogu sasvim promeniti, ili samo da pridodaju glagolu neku nijansu značenja koja dotada nije postojala (Lenđel Klara 1995: 319; Velčov 1968a: 114): glagol *bebiciklizik* može da ima dva značenja: doslovno [ulaziti u neko mesto, neku prostoriju vozeći se biciklom], a preneseno značenje obuhvata [da neko biciklom obilazi neku teritoriju] – u ovom slučaju označavaju leksičku, odnosno semantičku kategoriju (Milivojević, Nataša 2007: 400);
- promene u značenju mogu da utiču i na promenu mogućnosti dopunjavanja glagola, odnosno u strukturi argumenata (na primer od netranzitivnih glagola se stvaraju tranzitivni glagoli: *jesti – pojesti*, *eszi - megeszi*); (Balog Judita 2000: 265. Kesler Borbala 2000b: 58);
- prefiksi ni u jednom jeziku našeg proučavanja ne menjaju vrstu reči (Velčov 1968b: 114)
- nisu samostalne reči (Temeši Mihalj 1961: 264; Velčov 1968b: 65), zato ne mogu samostalno da vrše funkciju nekog dela rečenice (u mađarskom jeziku postoji mogućnost njihovog odvajanja, ali to nije dokaz njihove leksičke samostalnosti, nego je posledica njihovog istorijskog razvoja (Varga H. Đula 2003: 5); najbolji dokaz za to su da i u slučajevima odvajanja zajedno sa glagolom stvaraju semantičku jedinicu, i da dopune ne dodajemo samostalnom prefiksu, nego zajednici prefiksa i glagola (Temeši Mihalj 1961: 264))[5];
- u srpskom jeziku prilikom dodavanja glagolima prefiksi mogu da pretrpe neke fonološke promene (za razliu od mađarskog), na primer obezvučavanje (*ot-pisati*), ozvučavanje (*z-baciti*) itd. (Klajn, Ivan 2002: 239–240).

Zbog sličnosti koji se pojavljuju kod prefiksa u oba jezika možemo smatrati da se radi o istoj morfološkoj jedinici.

---

[4] Namerno nismo koristili termine aspekt i aktionsart, jer u evropskoj literaturi ta dva termina nisu uvek razgraničeni, dok u mađarskoj lingvistici to nije slučaj (vidi gramatike izdate u drugoj polovini XX. veka). Ne navođenjem termina želimo da izbegnemo različita tumačenja.

[5] Prefiksi se mogu javljati samostalnu prilikom davanja odgovora na pitanja: *Elmentél*? – *El*. (Velčov 1968b: 67). U ovom slučaju autor ovog rada smatra da nisu prilozi, nego da nose značenje celog glagola sa prefiksom, a ne izražavaju samo svoje sopstveno, priloško značenje.

Ove sličnosti potkrepljuje i naše istraživanje, naime u većini slučajeva prevod u oba pravca vršio se sa glagolima koji sadrže prefikse.

A) Izvorni jezik je srpski

I) Prilikom prevođenja na mađarski jezik polovina rešenja (oko 600) sadrži samo glagol sa prefiksom (iz gore navedenih razloga nismo uzeli u obzir razlike između glagola od kojih se prefiks nije, odnosno jeste odvojio). Primeri:

*Neko, neko ko je dobro znao i sve izbliza video, **dostavio** je velikom veziru tačne i iscrpne podatke...*	*Valaki (valaki, aki mindent közelről látott, és mindent jól tudott) pontos és kimerítő adatokat **juttatott el** a vezírhez...*
*Još na sat pred podne **iskupio se** varoški svet...*	*Már délelőtt egy órával **összegyülekezett** a város lakossága...*

II) Sintetičnost mađarskog jezika naglašava i prilično velik broj glagola koji se javljaju bez prefiksa (oko 300). Na primer:

*...kao što uvek biva na mestima na kojima **se isteruje** pravde*	*...ami olyan helyeken szokott lenni, ahol az igazságot **keresik**...*
*To pokvari igru i **izaziva** razočaranje ...*	*Ez elrontja a játékot, csalódást és elégedetlenséget **kelt**...*
...koje **je napisao** neki carigradski stihotvorac Badi,...	...amelyet egy Badi nevű török költő **írt**,...
Na obroncima ispod toga grada i pod njegovom zaštitom **postojala su** hrišćanska naselja...	*A vár alatti lejtőn és védelme alatt két keresztény falu **volt**,...*
***Dodijao** Turcima, a pogotovu **dodijalo** hrišćanskoj raji celog višegradskog kraja, ...*	***Unták** már a višegrádi környék törökjei, de főképp **unta** a keresztény rájanépség mindezt, ...*

Ostali deo (četvrtina našeg korpusa) je prevedana na druge načine, i ova grupa je veoma heterogena. Zato ćemo samo navesti nekoliko primera.

III) Izvorni jezik je analitičniji

*...i sve **je** više **dobivao** oblik čvrstog verovanja.*	*... s mindjobban **el** is **hitték**.*

IV) Izvorni jezik je sintetičniji, uprkos sintetičnosti mađarskog jezika:

*...**izgledala je** kao da će samo veziri u njoj odsedati.*	*... **úgy látszott**, hogy csak a vezírek fognak megszállni benne.*
*... ali nisu mogli **da se odvoje** od pomisli na Arapina, ...*	*...de nem tudtak **szabadulni a gondolattól**, ...*

V) Izvornom jeziku (glagolu sa prefiksom) odgovara glagol i prilog:

Dizalica nije uspevala ***da ga nadnese*** *tačno nad njegov ležaj.*	*Az emelődaru nem tudta a követ pontosan a kijelölt hely* ***fölé vinni****.*

VI) U mađarskom jeziku nalazimo kombinaciju glagola i infinitiva:

U mraku ***se naziralo*** *kako im oči žagre i sjaju.*	*A sötétben* ***látni lehetett****, hogy szemük parázsosan villog.*

B) Izvorni jezik je mađarski

I) Jedna petina glagola (preko 300) se prevodi glagolima sa prefiksom bez drugih dodatih reči u srpskom jeziku (od oko 1500) (naspram mađarskog, gde se javlja u mnogo većem broju). Primeri:

Ákos ***beemelte*** *a bőröndöt...*	*Akoš* ***unese*** *kofer...*
Kiballagtak **az utcra.**	**Sporim koracima** izađoše **na ulicu.**
A kosarat is ***letették*** *a földre...*	*Korpu* ***spustiše*** *na zemlju...*
Elindult **tehát...**	**Stoga ona** krenu**...**

Kao što smo videli u primerima, ovo se najčešće javlja onda, kada se glagol nalazi u aoristu ili imperfektu.

II) U oko 200 slučajeva u srpskom ekvivalent sadrži i povratnu rečcu *se*:

...melyet azonnal ***elfojtott****.*	*...ali* ***se suzdrža****.*

III) Kod oko 500 glagola pored prefiksa javljaju se i pomoćni glagoli *jesam* i *biti* (koji grade pasiv, odnosno prošlo i buduće vreme). Najviše njih u našem korpusu se javlja zbog izražavanja prošlog vremena, to se možda može pripisati i vrsti teksta (pripovedački).

...mert rumot tartottam rá, az ***elmulasztotta****.*	*Stavila sam malo ruma na njega i* ***bol je prošao****.*
...de eddig ***elfoglalt*** *a pusztai élet sok öröme,...*	*ali* ***sam*** *dosad* ***bila*** *toliko* ***obuzeta*** *čarima života na pusti...*
...mely időközben természetes módon ***elhamvadt****,...*	*...koji* ***su se*** *u međuvremenu na prirodan način* ***ugasili****,...*
...és mindig ***elhozta*** *ide urát is...*	*Ona* ***bi*** *uvek ovamo* ***dovela*** *i svog muža...*

IV) Poslednja brojnija grupa (koja sadrži oko 200 glagola) uključuje pored glagola sa prefiksom i lične zamenice (prvenstveno u akuzativu (u nekim slučajevima se kombinuje sa morfemama koji grade pasiv, odnosno vremena)):

Reggelinél ***bemutatkoztak****, ...*	*Za doručkom* ***su mi se predstavile****, ...*
Zányit sem viselte meg nagyon, hogy ***elhagyta*** *Orosz Olga.*	*Ni Zanjija nije mnogo pogodilo to što* ***ga je*** *Olga Oros* ***napustila****.*
Ákos kezébe vette a kilenc lapot, villámgyorsan ***elrendezte*** *gyakorlott ujjaival, ...*	*Akoš uze u ruke devet karata i munjevito* ***ih rasporedi*** *svojim izvežbanim prstima...*

*Szülei **meghalnak**.*	*... roditelji će **joj umreti**.*
*Attól félt, hogy **elcsuklik** a hangja.*	*... bojala se da **će je izdati** glas.*

V) Nekoliko glagola je predstavljeno glagolskim prilogom prošlim:

*... és ez fölfrissítette őket, **eloszlatta** azt a furcsa tompaságot...*	*...i to ih je osvežilo, **raspršivši** onu zagušljivu tupost, ...*

VI) U nekoliko navrata ekvivalencija je uspostavljena sa pridevom:

*...**elkomorul**, majd feleségére **tekintett**,...*	*...**natmureno pogleda** ženu...*

U ostalim slučajevima glagolu (uglavnom sa prefiksom) se priključuje jedan ili više elemenata, da bi dobili izvorno značenje.

VII) Glagolu se dodaje prepozicija:

*... a lakást **átjárta** a lanyha légáram...*	***kroz** stan **prostruja** mlak vazduh*

Ono što iznenađuje, da je vrlo malo ovakvih rešenja, dok u jednom radu ovog autora (Tiškei Vilma 2009), gde je manjem broju prefiksnih glagola tražena ekvivalencija na osnovu rečnika, ovi oblici su dominirali, zajedno sa prilozima. Moguće je da drugačijem rezultatu doprinosi vrsta našeg korpusa, tj. roman.

VIII) Još jedna vrsta ekvivalencije se postiže tako, što se značenje osnovnog glagola izvornog jezika izražava imenicom (ni ovih rešenja nema puno, mada ima više nego prethodnih):

***Elnevette** magát.*	*Miklós **prsnu u smeh**.*

IX) U nekoliko slučajeva u srpskom jeziku naglasak nije na svršenosti radnje, nego na samoj radnji, pa je moguće da je to uzrok izostavljanja prefiksa.

*Szemüvegét vigyázatosan **betette** a papírtokba.*	*... i oprezno **vrati** svoje naočare u papirnu futrolu.*
*...de a komikus **eldobta** cigarettáját, ...*	*...komičar **baci** cigaretu...*

X) U spomenutom ostatku materijala često se javljaju oni oblici, gde se značenje prefiksnog glagola izražava frazom:

*... de gondolatait **semmi sem terelte el**.*	*Ali misli o mužu **ništa nije moglo da joj istera iz glave**.*
*Ha lenyomta, azonnal **visszaugrott**.*	*... i kad god bi ih gurnuo nadole, **oni bi se** odmah **vraćali u prvobitni položaj**.*

Zaključak

Prilikom prevoda na mađarski jezik dominiraju glagoli sa prefiksima (polovina), a iza njih slede glagoli bez prefiksa (četvrtina). Dominantnost ova dva rešenja navode na to je na ovom polju mađarski jezik sintetičan, jer analitičnih rešenja ima mnogo manje (jedna četvrtina našeg korpusa).

Prilikom prevoda na srpski jezik samo jedna petina glagola je prevedena samo sa prefiksnim glagolom, a glagol bez prefiksa retko je ekvivalentan samim glagolom (bez prefiksa). Ono što dominira u ovom delu jesu analitična rešenja, i to ta, gde prefiksnim glagolima dodajemo i pomoćne glagole *jesam* ili *biti*. Ostali analitični oblici čine samo jednu četvrtinu istraživanih glagola, a polovinu od toga čine glagoli (sa prefiksom) koji su prošireni ličnim zamenicama.

Prema svemu ovome vidimo da srpski jezik jeste analitičniji od mađarskog na nivou prefiksa, međutim najveći deo analitičnog materijala je posledica razlike u vremenima: dok u mađarskom imamo samo jedno prošlo vreme, u srpskom ih imamo mnogo više, i zbog toga i njihova morfologija mora da bude različitija, i analitičnija da bi smo mogli praviti razlike između svakog od njih. U mađarskom jeziku pomoćni glagol u prošlom vremenu koristimo jedinu u kondicionalu (*megvettem volna*), jer znak za kondicional u prošlom vremenu ne može da se pojavi na samom glagolu, nego samo na pomoćnom glagolu.

Kao što sam već spomenula, jedno drugo istraživanje je dalo drugačije rezultate, i prikazao srpski jezik mnogo analitičnijim, nego što smo videli u ovom radu. Zato bi bilo potrebno da se poširi korpus na više književnih dela, da se uključi više materijala u kome ima razgovornog jezika (naravno, ne na uštrb ostalih), da se doda i esejistika, i bilo bi dobro i jezik medije (razlike ekvivalenata jezika se možda mogu pripisati i tome, da je Andrićev roman prvenstveno opisan, a i razgovori su većinom zapravo monolozi, dok Kostolanji više koristi predašnji elemenat, ali to se ne može sa sigurnošću tvrditi dok se ne uradi dublja analiza).

Naravno, ovaj zahtev stvara priličan problem, jer ne postoji paralelni korpus mađarskog i srpskog jezika, a za njegovo stvaranje prvo treba napraviti bibliografiju dela koja su prevedena, i savladati sledeću prepreku koju sam primetila prilikom izrade ovog materijala, a to je da i ona dela, za koje znamo da postoje na drugom jeziku, često nisu lako dostupna. Posmatrajući zahteve koje postavlja pravilno istraživanje verovatno će biti potrebe za prevođenjem nekih dela, kao što su na primer časopisi, novine, itd.

Još jedan problem se mora navesti, a to je jezik postmoderne. Postavlja se pitanje da li i u kojoj meri treba da se uključe ova dela, znajući, da se ona često bave jezikom, igrom jezika, i tako nastaju nova rešenja i na polju prefiksa, koja možda neće nikad zaživeti.

Pitanja i posla ima mnogo, pre nego što ćemo moći sa sigurnišću dati odgovor problematici koja je postavljena u naslovu ovoga rada.

LITERATURA

Andrić, Ivo (1988). Ivo Andrić *Na Drini ćuprija* Sarajevo: Svjetlost, Beograd : Prosveta.
Andrić, Ivo (1966). Ivo Andrić *Híd a Drinán* Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó.
Balog Judita (2000). Balogh Judit *Az igekötő* in: szerk. Keszler Borbála *Magyar grammatika* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 264–267.

Belić, Aleksandar (1958). Aleksandar Belić *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku* I. knjiga. Beograd: Nolit.

Forgač Tamaš (2005). Forgács Tamás *Grammatikalizálódás az igekötők körében*. in: *Uráli grammatizáló*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet BUM 4. 88─116. Retrieved 23. jul 2009, URL:
http://www.arts.u-szeged.hu/magyar/magyarny/oktatok_tematika/forgacs/0809_1/grammatika.pdf

Grubor, Đuro (1953). Đuro Grubor *Aspektna značenja*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umetnosti.

Imre Šamu (1961). Imre Samu *Az ige* in: *A mai magyar nyelv rendszere Leíró nyelvtan.* I. kötet szerk. Tompa József. 201–211.

Kesler Borbala (2000a). Keszler Borbála *A határozószó* in: *Magyar grammatika* szerk. Keszler Borbála. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 209–222.

Kesler Borbala (2000b). Keszler Borbála *A toldalékmorféma-típusok elhatárolása: képzők, jelek és ragok* in: *Magyar grammatika* szerk. Keszler Borbála. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 57–59.

Kifer–Ladanji (2000). Kiefer Ferenc–Ladányi Mária *Az igekötők* in: *Strukturális magyar nyelvtan* III. kötet *Morfológia* szerk. Kiefer Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó. 453–518.

Klajn, Ivan (2002). Ivan Klajn *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Prvi deo: Slaganje i prefiksacija.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Institut za srpski jezik SANU.

Klajn, Ivan (2005). Ivan Klajn *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Klaudi Kinga (2002b). Klaudy Kinga *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. [h. n.]: Scholastica.

Kosztolányi Dezső (1995). *Pacsirta* Szentendre : Interpopulart Könyvkiadó (Populart füzetek, 97.)

Kostolanji, Deže (1998). *Ševa* Beograd: Radio B92.

Lenđel Klara (1995). Lengyel Klára *Átmeneti kategóriák a nyelv különböző szintjein.* MNyr 119: 310-333.

Milivojević, Nataša (2007). Milivojević, Nataša *Telične partikule u engleskom i perfektivni prefiksi u srpskom jeziku – glagolski vid ili tip glagolske situacije?* in: Godišnjak filozofskog fakulteta Novi Sad. XXXII: 397-407.

Patrovič Petar (2002). Pátrovics Péter *Néhány gondolat a magyar igekötők eredetéről, valamint aspektus- és akcióminőség-jelölő funkciójuk (ki)alakulásáról* MNy 126(4): 481–489.

Šipka, Danko (2005). Danko Šipka *Osnovi morfologije. Prilog gramatici savremenog standardnog jezika.* Beograd: ALMA.

Stanojčić–Popović (1994). Stanojčić, Živojin–Popović, Ljubomir *Gramatika srpskoga jezika. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Tafra–Košutar (2009). Tafra, Branka–Košutar, Petra *Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku*. in: SL 67: 87-109.

Temeši Mihalj (1961). Temesi Mihály *Az igekötők* in: szerk. Tompa József *A mai magyar nyelv rendszere Leíró nyelvtan.* I. kötet Budapest: Akadémiai Kiadó. 263–267.
Tiškei Vilma (2009). Tiškei Vilma „*Problemi ekvivalencije srpskih i mađarskih prefiksa*", Novi Sad: masters rad, rukopis.
Varga H. Đula (2003). H. Varga Gyula *A lexikai szerepű prefixumok* in: szerk. Alabán Ferenc *Literárne a jazykové interpretácie – Irodalmi és nyelvi interpretációk*. Banská Bystrica: UMB. 132–143.
Velčov (1968a). Velcsov Mártonné *Alaktan* in: szerk. Rácz Endre *A mai magyar nyelv*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 85–204.
Velčov (1968b). Velcsov Mártonné *A szófajok* in: szerk. Rácz Endre *A mai magyar nyelv* szerk. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 9–83.

Vilma Tiškei

THE SYNTHETIC AND THE ANALYTIC FEATURES OF HUNGARIAN AND SERBIAN LANGUAGE FROM ASPECT OF VERBAL PREFIXES

Summary

According to language typology the morphology of Indo-European languages (where the Serbian language belong) is synthetic in comparison of the morphology of Hungarian language.

Both Serbian and Hungarian languages have the categorie of verbal prefix. They have many common characteristics (and some distinct features too). The paper considers the question wheter the similarity of these morphems enebales us to match the Hungarian prefixed verbs with the same elements in Serbian? Which one prevailing – the synthetic (prefixed verbs) or the analytic forms? And which are the latter?

Yovka Tisheva
Sofia University
Faculty of Slavic Studies
yovka.tisheva@gmail.com

UDC: 811.163.2(497.113)

ON BULGARIAN LANGUAGE ISLANDS IN VOJVODINA

Abstract: The main topic of this paper is to illustrate language contacts and the language innovations they give rise to, by presenting data on the language of the Bulgarian Paulicians living in Serbian Banat. This well-established group, descendants of emigrants who moved to the territory of Banat after the Chiprovtzi revolt in 1688, still defines itself as Bulgarian. Analysis of the morphosyntactic features shows that the dialect spoken by Bulgarian Paulicians in Vojvodina shares most of the characteristics of Modern Bulgarian dialects. Archaic characteristics have not been preserved, but as a result of bilingualism and contacts with Non-Slavic Non-Balkan languages (German, Hungarian), Slavic Non-Balkan languages (Serbian, Slovak) and Non-Slavic Balkan language (Romanian), new features have developed.

Key words: *Language contacts, Language island, Dialect, Balkan language union*

The main objects of analysis in this paper[1] are linguistic features of a language island. Here the ideas of areal linguistics postulating the importance of territorial factors in the analyses of language processes are adopted. Tracking the territorial distribution of various linguistic phenomena is a task achieved here through the observation of some Balkan morphosyntactic features in linguistic areas separated from the Bulgarian language territory.

Language communities in foreign language environment. Language islands

Language islands are language areas which have no contacts with the main language territory. They are completely surrounded by foreign language borders. Therefore, language islands are always distant from the language territory they genetically belong to. In the literature on areal linguistics two general features of language island are listed: territorial isolation from the main language area; mandatory language borders (foreign language surrounding) (see Radeva 2001).

[1] The analyses presented here are based on a corpus collected during the fieldwork on the *Ancient Bulgarian culture in multiethnic context (traditions, language, folklore of Bulgarian Paulicians from Serbian Banat)* project, developed by a team from the Faculty of Slavic Studies at Sofia University.

The separation from the main language territory (territory of origin) is typically a result of migration: movement of people from the main language territory to a new language territory or the arrival/re-location of groups of foreign language speakers to the main language territory.

The ethno-linguistic areas separated from their ethnic and linguistic roots can be grouped as follows:

5.Islands - completely detached from the main linguistic territory

6.Peripheral-islands – continuation of the language area beyond the borders of the country in which the language is spoken

7.Peripherals - they differ functionally, rather than territorially from the main language formation (these language groups are not only spoken, but also written) (see Dulichenko 2004)

When talking about classification of language formations, the difference between central and marginal ones has to be taken into account. According to the form/shape of the area, where the marginal language formation functions, they are island; wavy; wedge-shaped, horseshoe-shaped, broken, blurred (Radeva 2001). For the determination of the language variation several other factors such as its size, its position with respect to language center and other language areas, density (the degree of population), have to be considered. Peripheral language formations can be archaic or innovative; they can be stable or unstable according to whether or not dynamic changes are observed. If contacts with other languages occur, the degree and direction of influences have to be accounted for.

The language formation analyzed here is a typical example of a language island. It is detached from the main Bulgarian language territory. Geographically it is part of the Banat territory which has been under different sovereigns through history. The persecution of Catholics after the unsuccessful uprising in Chiprovtzi (1688) was the reason for two large groups of Bulgarian Catholics to settle in Banat. The migration started from the region of western Bulgarian dialects (Chiprovtzi). Passing through the regions of Svishtov and Nikopol, the migrants were joined by Catholics from these areas. They reached Romanian Banat, where they in 1744 by imperial decree were authorized to settle as free citizens. Later on, some of them continued into the territory of Serbian Banat. The historical data show that by origin the group of Bulgarian Catholics living in Banat is not homogenous. The migrants came from different dialect areas. For the linguistic analyses here it is important to keep in mind that "being the more numerous group, the Paulicians prevailed and gradually their eastern dialect completely displaced the western Chiprovtzi dialect"(Stoikov 1993: 193).

During the centuries Banat Bulgarians have always been surrounded by other nationalities: Romanians, Germans, Hungarians, Serbs, and Slovaks. Political changes also led to the change of official languages. In the multinational and multilingual region of Banat, however, Bulgarian Paulicians have always been detached forming a relatively compact group, not only because they lived in villages with a predominantly Bulgarian population, as for example in Romanian Banat. They were separated from the neighboring national and ethnic groups by their language and religion. Because of this specific (religious and linguistic) isolation, their dialect was relatively well preserved.

Studies on the language of Bulgarian Paulicians

Studies of Banat Bulgarian dialect have a relatively long history. The interest in the language of Banat Bulgarians has been registered since the beginning of the twentieth century with the classic study of Miletich (1900). The topic was developed further in the monographs of Stojkov (1967) and Mladenov (1993). Both studies, however, are based primarily on data from the Romanian Banat dialects and contain only partial parallels with the dialects form Serbian Banat.

Recently a team from the Faculty of Slavic Studies at Sofia University started to study some of the Bulgarian dialects spoken outside Bulgaria. In 2005-2006, field work in the territory of Serbian Banat began. The villages of Skorenovatz, Belo blato, Ivanovo and Konak were visited and data was collected on the language, culture and traditions of Bulgarians living there.

The aim of this paper is to discuss the following hypotheses:

Since the language island in Banat is an archaic one, archaic features are preserved due to its isolation from the main language territory.

New features were developed as a result of language contacts.

Balkan dialects in foreign language environments being linguistic formations peripheral to the central territory have common linguistic features due to the similar conditions in which they function – isolation and bilingualism of the speakers of the island dialects. In this paper the framework proposed by Asenova (2005) to describe the common Balkan morphosyntactic features of Bulgarian dialects outside of Bulgaria has been adopted. The following features need to be studied:

- on the level of the nominal morphology – analytic features; use of definite article
- verbal morphology – use of simple forms for past tense; analytic future and conditional forms; negative imperative forms
- syntax – double object constructions; word order of verbal clitics; word order within the noun phrases; auxiliaries in existential sentences
- pragmatic features - borrowing of discourse markers from the languages in contact.

In this paper only part of the features listed below will be presented. Examples showing the status of definite articles, past and future tense dialect forms will be presented. Special attention will be paid to the word order patterns. Due to insufficient quantity of data at this stage of work, pragmatic markers will not be discussed.

Definiteness

The system of definite articles is the main tool for marking this category morphologically. Their use is consistent and apparently not influenced by the other languages also used actively by the speakers of the dialect - Serbian and Slovak - which lack definite articles. Articles are used systematically for the initial topic constructions, as in (1), and after the local prepositions as in (2).

(1) Моя чиляк има тояг, нема крак идин. Па попъ мора де… дума, ако не той той з дои з колата

(2) у градыната бло ошка// у лузата са сеяли садыли вышни и ябълькь дзардзали круш/ сата ошка са й садыла там; мет имал на търпезътъ, чъсноф лук.

Cases of gramaticalized use of definite articles in noun phrases with short possessive pronominal forms are also found in the dialect. In the data collected, however, the long forms of possessives are better presented. This leads to a relatively low frequency of short possessive forms. They are found mostly in the names of kinship relations, which is why such examples can be seen as lexicalization:

(3) покрай мене съде сын ми , а другия ми сын е горе тука у сел исто

A relatively new phenomenon associated with the category definiteness in Bulgarian is its multiplication by using more than one marker of definiteness within the noun phrase (NP). Interestingly, such pattern of double definiteness was found in the dialect data. In example (4) two of the three adjectives within the NP hold definite articles:

(4) Аз съм председател на българскут пълченскут културну друшству Тренда:фер; наште старыте съ унел у ‘на кошынца кукурус

The same model is presented in (5) where in both positions – for the head of the NP and for its dependent, definite forms are used:

(5) ут кожата офчешката сме правли грудняк

The choice of an element which has to get the definite article, as well as the word order within NP are apparently not determined by lexical semantics of the phrasal elements. Example (6) shows that the same form of the possessive pronoun can be used before or after the head of NP:

(6) сга би щел да ви изпрекажем наште старте обичайе дет сме ги запазли; даскяльката нашта знай

In all positions for the dependents with NP (before and after the head) definite forms of adjectives can be used:

(7) тез светкувине празници най-големите празници наште на крестяните пълченците бло Колада и Новата гудына

The definiteness can be marked also by using demonstratives. In this dialect, just like in modern Bulgarian, it is possible to have both types of markers within NP.

(8) на нам тгад са й варыл тей сувте вышни и сувте ябълък

The examples show that in the dialect of Bulgarian Paulicians in Banat this specific nominal category is stable despite the contacts with languages lacking such a category. Definiteness is expressed by the same grammar tools and models as in the contemporary forms of Bulgarian spoken in the main language territory.

Verbal tenses

The use of past tenses expressed by simple forms is a typical verbal balkanism. This feature, however, is not innovative, but a preserved archaism (Asenova 2005: 13). In his study of the language of Banat Bulgarians, Miletich (1900) indicated that the simple past times aorist and imperfect were about to disappear. Stoikov (1967) found that they have completely disappeared. The total loss of the aorist and imperfect and establishing of perfect tense forms as an essential tool for expressing the past events, is the cardinal feature of the verbal morphology in this dialect. These forms, however, did not follow the

genesis and characteristics of the perfect tense used in the codified form of Bulgarian. The use of past tense forms is heavily influenced by foreign language environment, by other languages spoken by the Banat Bulgarians, such as Romanian, German and Serbian. In Bulgarian only clitics (personal pronouns, interrogative particle) can be placed between the auxiliary *съм* and the past participles, while in the dialect various elements can be found there. This indicates a very weak connection between the auxiliary and the lexical verb. In this position, the subject of the sentence expressed by a personal pronoun as in (9) or NP as in (10) can be situated:

(9) туй сме *ние* дубывал кат сме душли тука у Баната; за съта гудына трае и да й *секуй* имал да зоме на нивата

(10) кад я й *машыната* раставливала / дга са й прел; дук йе *месот* бло зъмръзнал // док й *зимнут време* траял

The object of the sentence can also be placed between the parts of the verbal form – accusative (direct) object expressed by a pronoun as in (11) or by NP as in (12), dative (indirect) object in (13):

(11) рудбината й бла пувыкана и заедну сме *туй* радли

(12) га сме *кукуруза* брал ; веть сам рекла да сме *марвата* ранел с ней

(13) кат е бло свиньокол туй сме *на децата* варыл;нег сме се *на туй* и гре:ял

Not only arguments but also various types of adjuncts expressing local, temporal or other characteristics of the predicate can be placed between the parts of the complex verbal form:

(14) тия са *там* одли ; Затуй че ние баш сме *от България* дошле; ние ни сме *тъй* правиле; туй са й *млогу гудын* прыказвал у истото време; тоз вечер пълченете са *нек път* постли

Obviously, between the auxiliary verb and the participle several free positions for arguments and/or adjuncts are available. In (15) the local adjunct and the subject appear in this zone; in (16) – the direct object and the local adjunct:

(15) свиньоколь сме чакал и због туй че сме се *там синца* пребрал

(16) у чыстите вуды сме *я там* испрали и сме *я* исъхнали

Along with this significant innovative feature in the field of verbal morphology of Banat dialect, the forms for future tense also have to be presented. Positive forms are with particle *зъ:*

(17) да плънирам въз кой зъ бъдь и день га зъ бъдь; зъ додъ там сга

Miletich (1937) gives examples of future forms with two different particles *за* and *жа*. Stojkov does not discuss this topic, but in connection with other grammar features some examples with future forms can be found. There only the particle *зъ* is used: *зъ убадъ* на уйча (Stojkov 1993: 195). Our data show that the positive future tense forms are always with particle *зъ*. In negative future forms, however, two patterns were registered – with negative particle *не* and forms of the verb *ща* followed by *да*-construction. The context shows that the verb *ща* functions as an auxiliary, not as lexical verb meaning 'want':

(18) Никога *не ща* да забравя кат йе бабика умряла

On the other hand, special negative conditional forms can be used instead of temporal future negative forms, as in (19). Regular conditional form in Bulgarian for 1 person singular is with the form *бих* while here "particle like" form *би* is presented*:*

(19) аз *не би* го оставила сам чи знам таквъзи й нашта обичай. Аз туй *не би* могъла, чи знам тъй било; чи аз *не би* могъла да жуве:я чи знам туй обичаете

Examples displaying some features of the verbal morphology in the Banat Bulgarian, show that significant innovation and change there result from language contacts and foreign language interference.On the other hand, nominal morphology features are much closer to the codified language system and now used in the main language territory.

Some syntactic balkanisms

Clitic reduplication (double object constructions) is defined as the main syntactic feature of the Balkan language union. It was registered by Mladenov (1993) as very frequent in the language of the Banat Bulgarians. In the dialect of Paulicians form Serbian Banat, mechanisms of doubling follow the same models as in other Bulgarian dialects – tonic pronominal form as in (20) or NP as in (21) replicated by coreferential pronominal clitic:

(20) Аз нея тъй я звем даскалькя; Мене мъ звът тъй; па затуй ми са реве и на мене сега

(21) вълнъта са я прераптали на машината дет ги раставливала; майста у чобрела сме я гудли и сме я пребрал; моя чиляк са м утрязъл кракъ, нема крак

The reduplication is a very active mechanism in the dialect. Just like in other Bulgarian dialects, it is also extended to the subject. Two coreferential elements can be found in the subject position - personal pronoun and NP as in (22) or demonstrative pronoun and NP as in (23):

2.Тя баба й умряла; ний децат сме слушал каке са старийте преказвал

3.Ама сга не щат да земат тез младите**;** Туй ерген`ете са дошли вечер

Since the pronominal nominative forms are not clitics, these constructions only display subject reduplication (multiplication).

In the structure of existential sentences, two auxiliary verbs can be found in the languages from the Balkan language union: *esse* or *habeo* (Asenova 2005: 16). In Bulgarian forms of *съм* are preferred, while in Romanian and Albanian the lexemes corresponding to *habeo* are used. In the dialect of Banat Bulgarians, these sentences (expression presence) are formed with the auxiliary *съм* instead of *има*:

(24) требалу й да бъд бел лук требалуй да бъд мед требалуй да бъд чист врейе; тукана й бло йош нещ// палченете са държел доста осце у старуту време; нек пут не блу дозехеб ... онуй струя нег сме палили лампашете

In the Bulgarian dialect in Serbian Banat, existential sentences have the same syntactic structure like the dialect spoken in the Romanian parts of Banat (Mladenov 1993:185). This supports the notion of foreign language influence on the level of syntax.

Models of yes/no questions in Bulgarian vary depending on whether the dialect is at the center or periphery of the linguistic territory. The comparison of this type of sentences in peripheral Balkan dialects shows that they often undergo changes due to the influence from the languages with which they are in contact. Therefore, in the dialects outside of Bulgaria, for example in Romania, Aegean Thrace, the pattern of yes/no questions has changed. They are formed only with prosodical means (change of intonation) instead of a using a question particle. The same way is used in the dialect of Bulgarian Paulicians:

(25) Знайте де туй Старчва? Панчув, па тгас Старчува. Туй там бло. Бле сте веч на миса?

Since the model of yes/no questions without interrogative particles is relatively rare in Bulgarian dialects (Stoykov 1993: 267), one may assume that contacts with neighboring Balkan (Romanian) and Slavic (Serbian) languages have led to a change in the mechanism of structuring these sentences.

In the review of some grammatical features of the dialect spoken by Bulgarian Paulicians in Serbian Banat, several differences between peripheral and central linguistic territories were observed. While nominal morphology conforms to features registered in the main territory (written and spoken modern Bulgarian), foreign language influence has led to significant changes in verbal morphology. New features which distinguish this dialect from Paulician spoken in Bulgarian, as well as from other Bulgarian dialects were established. On the level of syntax the interference has led to different results: in some cases common Balkan syntactic features were supported (clitic reduplication), but also patterns rare or absent in Bulgarian dialects were developed due to the language contacts.

The observations do not confirm the concept of areal linguistics, that in peripheral areas (especially small areas) archaic features are preserved. Bulgarian language islands in the territory of Serbian Banat are not relict islands. They promote innovations, provoked or supported by contacts with languages from different language families and groups

BIBLIOGRAPHY

Asenova 2005: Асенова, Петя (2005). Особенности функционирования балканских диалектов в иноязычном окружении. Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах. Санкт-Петербург, Мюнхен, Biblion Verlag, 8-19.

Dulichenko 2004: Дуличенко, Александр (2004). Балканский фрагмент языковой Микрославии. *Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах* (тезисы докладов). Санкт-Петербург.

Miletich 1900: Милетич, Любомир (1900). Книжнината и езикът на банатските българи . *СбНУ,* 16-17: 405-481.

Miletich 1937: Милетич, Любомир (1937). Два любопитни въпроса от българската фонетика. *СпБАН*, 54: 139-146.

Mladenov 1993: Младенов, Максим (1993). *Българските говори в Румъния* . София.

Radeva 2001: Радева, Василка (2001). *Увод в ареалната лингвистика*. София.

Stojkov 1967: Стойков, Стойко (1967). *Банатският говор*. София.

Stojkov 1993: Стойков, Стойко (1995). *Българска диалектология*. София.

Yovka Tisheva

ON BULGARIAN LANGUAGE ISLANDS IN VOJVODINA

Summary

The paper illustrates language contacts and the language innovations they give rise to, by presenting data on the language of the Bulgarian Paulicians living in Serbian Banat. This well-established group, descendants of emigrants who moved to the territory of Banat after the Chiprovtzi revolt in 1688, still defines itself as Bulgarian. Analysis of the morphosyntactic features shows that the dialect spoken by Bulgarian Paulicians in Vojvodina shares most of the characteristics of Modern Bulgarian dialects. Archaic characteristics have not been preserved, but as a result of bilingualism and contacts with Non-Slavic Non-Balkan languages (German, Hungarian), Slavic Non-Balkan languages (Serbian, Slovak) and Non-Slavic Balkan language (Romanian), new features have developed. The analyses presented here are based on a corpus collected during the fieldwork on the *Ancient Bulgarian culture in multiethnic context (traditions, language, folklore of Bulgarian Paulicians from Serbian Banat)* project, developed by a team from the Faculty of Slavic Studies at Sofia University.

Gordana Ilić-Marković
Universität Wien
Institut für Slawistik
gordana.ilic.markovic@univie.ac.at

UDC: 81'246
811.163.41:811.112.2(436 Beč)

DVOJEZIČNA SVAKODNEVICA-PREDRASUDE I ČINJENICE, SRPSKI I NEMAČKI U BEČU

Apstrakt: Rad se bavi razvojem govora u dvojezičnom okruženju, konkretno razvojem srpskog jezika u Austriji, motivacijom i strategijom pri smenjivanju koda kod migranata. Pored zakonitosti koje su zajedničke za sve kontaktne varijante jezika, primetno je da je za razvoj jezika u kontaktu prevashodno kakav odnos određena država ima prema višejezičnosti svojih stanovnika. U današnjoj Austriji postoji izražena individualna dvo- i višejezičnost, dok jednojezičnost preovladava u svim društvenim oblastima, počevši od obrazovanja, što je jedan od osnovnih uzroka često primetnog nedostatka funkcionalne višejezičnosti. Rad nastoji odgovoriti na pitanje pod kojim uslovima bi bilo moguće da jezička interferencija pređe u integraciju i koji uslove bi trebalo ispuniti da se dve nestabilne govorne forme pretoče u stabilane jezičke izraze, u ovom slučaju srpski i namački. Istovremeno se postavlja pitanje u kolikoj meri je, prvenstveno u dvojezičnoj sredini, uopšte opravdano govoriti o stabilnim ili nestabilnim formama. Promene nastale jezičkim kontaktom nemačkog i srpskog ni u kom slučaju nisu novijeg datuma. Promena koda kod dvojezičnih govornika predstavlja logičan razvoj, a nikako anomaliju u govoru. Dvojezičnost je potencijal koji treba koristiti. Nije put savremenog društva pretvaranje dvo- tj. višejezičnih u jednojezične, već obratno. Primetna je nažalost pojava sve većeg broja govornika koji gube kompetenciju izražavanja van grupacije koja nema sličnu jezičku biografiju. Konsekventno spovedenim dvojezičnim obrazovanjem omogućava se funkcionalna dvojezičnost.

Keywords: *language contact, bilingual and multilingual communities, code-switching, standard language - language variety, language interference- calques, multilingual education*

Dvojezičnost je potencijal koji treba koristiti. Ako uporedimo broj jezika na svetu, pa čak i uzmemo problematiku klasifikacije da li ih ima 3000 ili 5000 , po nekim navođenjima čak i do 6000 hiljada, ostaje nepobitna činjenica da je broj država ograničen na trocifreni broj. Nije dakle put savremenog društva pretvaranje dvo- tj. višejezičnih u jednojezične, već obratno, pri čemu težište leži na funkcionalnoj višejezičnosti. Kod sve većeg broja dvo- i višejezičnih govornika primetno je da gube kompetenciju izražavanja van grupacije koja nema jezičku biografiju sličnu njihovoj. Uočljiva je progresija nefunkcionalne ili delimično funkcionalne dvo- tj. višejezičnost pri kojoj dodir sa dva ili više jezika nema funkciju boljeg sporazumevanja sa govornicima i jednog i drugog, već je naprotiv otežava. U ovom slučaju je došlo već do interferencije na više govornih nivoa tako da je komunikacija moguća samo u uskom krugu.

Ni jedan živi jezik ne funcioniše izolovano. Putem kontakta govornika, dolazi do uzajamnog pozajmljivanja jezičkih elemenata. Preuzimanje reči je neprekidan proces koji prati i srpski standard koji je kroz istoriju bio izložen uticaju više tipološki različitih jezika. Lingvističko posuđivanje, staro koliko i sam ljudski jezik, uslovljeno je kontaktom koji je prouzrokovao uticaje u raznim oblicima i okolnostima, nekada sa ciljem popunjavanja jezičkog fonda, a nekada se radilo o vanjezičkim elementima kao što jer upotreba izraza iz društvenoprestižnog jezika. Milica Stojadinović Srpkinja već u 19. veku svojom satiričnom pesmom ukazuje na pojavu koketiranja sa nemačim: „Ja, bih došla, ali, *Liebe*, znaš li za *mein neues Kleid*? Kako mi je, da vi´š šnajder, ferfušovo celi *Leib*![1]“ (STOJADINOVIĆ u: LESKOVAC 1972)

Promene koje se uočavaju kod migranata ograničene su na mesto migracije. Kod pozajmljivanja na nivou jezika govorimo o integraciji, a na nivou govora o interferenciji. Interferencija prelazi u integraciju kada i govornik koji, u ovom slučaju, ne vlada nemačkim jezikom, počne upotrebljavati preuzetu reč.[2] Zbog nedovoljnog ili u potpunosti odsutnog školskog obrazovanja na srpskom kao maternjem jeziku, promene do kojih je došlo kod migranata u Austriji odigrale su se pretežno na nivou govora, a ne na nivou jezika, te time njihov govor odstupa od standarda oba jezika tj. dijalekta[3] na koji se naslanja. Jedni istraživači jezičku interferenciju smatraju negativnom pojavom, dok drugi u njoj vide mogućnost razvoja metalingvističke sposobnosti govornika. Ipak na ove promene se ređe gleda kao na logičan razvoj govora, već se više označavaju kao anomalije u govoru.

Za razumevanje ovog procesa potrebno je prvo upoznati se sa terenom i društveno političkom sitacijom koja ih je uslovila.

Višenacionalnost i višejezičnost u Austriji

16% stanovništva Austrije čine migranti, što Austriju stavlja u red klasičnih imigracionih država kao što su npr. Kanada (18%) i Australija (22%). Ipak se tek zadnjih godina počinje govoriti o tome da je Austrija migrantska zemlja. Najbrojniju migranstu grupu u Austriji čine državljani Srbije i Crne Gore[4].

	državljanstvo	ukupno	po mestu rođenja	
			u Austriji	u inostranstvu
2001.	Srbija i Crna Gora	132.975	24.252	108.723
	Austrija (poreklo – Srbija i Crna Gora)	41.944		
		174.919		

[1] četvrta strofa

[2] U navedenom primeru iz pesme Milice Stojadinović to bi bila npr. reč ŠNAJDER

[3] U sporazumevanju u okviru etničke grupe uglavnom se koriste dijalekatski oblici srpskog jezika.

[4] Zadnji popis stanovništva obavljen je 2001. godine, te nema još razdvojenih podataka, zbog čega se mora pribeći proceniti na osnovu postojećih statističkih podataka.

	državljanstvo	ukupno	po mestu rođenja	
			u Austriji	u inostranstvu
2007.	Srbija i Crna Gora	137.289	25.041	112.248
	Austrija (poreklo- Srbija i Crna Gora)	70.455		
		207.744		

Tabela 1: stanovništvo Austrije poreklom iz Srbije i Crne Gore po državljanstvu (Statistik Austia, 02/08 i FASSMAN, 2007/172)

Koliko govornika srpskog jezika (L1) živi u Austriji? Ovo pitanje predstavlja veći problem. Statistički podaci za jezik su u slučaju srpskog neprecizni. Jedan od uzroka su promene u jezičkoj politici od 90tih godina, ali i sama nepreciznost statističke obrade. Tako su npr. u podacima za 2001. godinu istom kategorijom obuhvaćeni „bosanski, srpski i makedonski" !? „Srpskohrvatski" je obuhvaćen pod „ostali jezici". Aktualizovanje podataka Statistike Austrije ne doprinosi pojašnjavanju ove procene jer se i 2009. godine Srbija i Crna Gora ne vode statistički odvojeno već se navodi podatak da je 2009. u Austriji nastanjeno 188.251 osoba koje su rođene u Srbiji i Crnoj Gori. Ovim navodima treba dodati još i nemačke državljane (po brojnosti trenutno druga grupa migranata u Austriji – 190.466), koji su porekom migranti iz Srbije sa nemačkim državljanstvom, zatim državnjane Bosne i Hercegovine i Hrvatske koji kao svoj maternji jezik navode srpski, kao i decu kojima jedan od roditelja ima srpski kao maternji jezik, jer oni nisu obuhvaćeni statistikom. Zatim treba ovaj broj umanjiti za broj osoba koji su poreklom iz Srbije (i Crne Gore), ali im L1 nije srpski. Uz svo ograđivanje zbog nedostupnosti preciznih podataka, broj govornika srpskog jezika u Austriji se može proceniti na ca. 250. 000 govornika.

Čak i ako se uzme i najmanji broj od gore navedenih, dolazi se do zaključka da je srpski posle nemačkog najzastupljeniji jezik u Austriji. Shodno tome postavlja se pitanje u kojoj meri i na koji način je srpski zaista prisutan u austrijskom javnom životu.

Austrija je tradicionalno višejezična zemlja, ali je u današnje vreme čak i višejezičnost autohtonih manjina poput gradišćanskih Hrvata, koruških Slovenaca ili bečkih Čeha delimično svedena na marginu. Potreba regulisanja podsticanja očuvanja maternjeg jezika kod migranata u okviru redovnog školstva postala je temom sredinom 70tih, a primetno intenzivnije od 1995. god. u kojoj Austija postaje članica Evropske zajednice. Možemo prepoznati četiri osnovne razvojne faze:

- **sredina 70tih:**

uvođenje dodatnih časova nemačkog jezika[5] i **dopunske nastave maternjeg jezika**[6]

- **1992/03:**

dopunska nastava maternjeg jezika postaje sastavni deo redovnog školstva u periodu obaveznog školstvanja[7]

[5] Deutschförderkurse

[6] Muttersprachlicher **Zusatz**unterricht

[7] Devetogodišnje obavezno školovanje (4 razdreda osnovne škole, 4 razreda niže gimnazije ili glavne škole i 1 razred daljeg obrazovanja)

• **2001/02:**

- nastavni plan i program za nemački jezik sadrži tačke o posebnim didaktičkim principima vezanim za nemački kao drugi jezik.

- Stupa prvi put na snagu stručni nastavni plan i program za **nastavu maternjeg jezika** (Fachlehrplan für den muttersprachlichen Unterricht) u nižim razredima gimnazije[8]

- bosanskim/hrvatskim/srpskim (glavna škola i niži razredi gimnazije) i turskim (glavna škola) jezikom proširuje se ponuda stranih jezika u redovnom školstvu

• **2004/05**

- stručni nastavni plan i program za nastavu maternjeg jezika (viši razredi gimnazije[9])

Po navedenom se može zaključiti da je pravna osnova zadovoljavajuća i da je okrenuta negovanju višejezičnog multikuturalnog društva. Ovi zakoni su međutim retko sprovode u praksi. U Austriji je po zakonu o školstvu moguće izabrati kao drugi strani jezik u višim razredima gimnazije umesto npr. francuskog srpski, hrvatski, turski, mađarski, češki ili neki drugi jezik. Nastavni plan i program je na snazi, postoji i nastavni kadar[10], ali mnogi kako učenici tako i roditelji i nastavnici ne znaju za ovu opciju. Pored toga često se postavlja pitanje svrsishodnosti učenja ovih jezika u odnosu na francuski ili italijanski, a da se pri tome zaboravlja na činjenicu da se ovde prevashodno radi o učenju maternjeg jezika koje bi se pozitivno odrazilo na kognitivnu jezičku sposobnost učenika. Mišljene o štetnosti višejezičnosti koje se razvilo u vreme nastajanja jednojezičnih nacionalnih država i koje danas više nije prisutno u nauci, zadnjih se godina ponovo javlja uz navođenje tzv. Time-on-Task argumenta – da se mora utrošiti mnogo vremena za savladavanje drugog jezika i da nastava maternjeg jezika odvlači pažnju i umanjuje vreme koje je učeniku potrebno za savladavanje gradiva (HOPF 2004). Pored toga navodi se i da nema dokaza o koristi pohađanja nastave maternjeg jezika za decu migranata (HOPF 2004 i ESSER 2006). Ovom mišljenu se supratstavljaju dokazi da dvojezično opismenjavanje nema negativne posledice za savladavanje jezika već naprotiv doprinosi sticanju kompetentnosti u oba jezika i pozitivno se odražava na razvoj kognitivnih sposobnosti. (KRUMM 2008)

Trajnog rešenja još nema. U okviru projekata postignuti su pozitivni rezultati, ali oni nažalost nisu doprineli sveobuhvatnosti dugoročnosti. Postoje inicijative i izvan oblasti obrazovanja da kako jezici tako i kultura migranata budu prisutni u javnom životu (mediji, administracija). Međutim često se one svode na stihijske akcije koje nekada i same doprinose razvoju nefunkcionalne dvojezičnosti. Tako se npr. u bolnicama u sredstvima javnog prevoza, nekada u bankama mogu naći formulari na srpskom, hrvatskom, bosanskom.[11] Iako u svakom slučaju treba pozdraviti dobru nameru, ove akcije često samo produbljuju nefunkcionalnost viješezičnosti jer je istaknuto neretko ispunjeno ne samo gramatičkim, pravopisnim i stilskim odstupanjima od jezičkog standarda, već se nekada ne ostvaruje ni osnovna komunikacijska uloga, pa nekada tekst izaziva samo (pod)smeh, a i negodovanje onih kojima je namenjen. Jasno je da za prevod nisu bili zaduženi službeni prevodioci, ko-

[8] Odgovara uzrastu učenika viših razreda osnovne škole: 10-14 godina)

[9] Uz mogućnost polaganja mature

[10] Važno je napomenuti da samo oni koji su završili pedagoški smer na univerzitetu (Lehramt) ili na ovom smeru nostrifikovali svoju diplomu, mogu voditi ovu nastavu i biti ispitivači na maturi. Time je njihov broj znatno umanjen.

[11] najčešće jedna jezička varijanta sa oznakom da se radi o BHS- bosansko, hrvatskom, srpskom (BKS) jeziku

jih u Austriji ima dovoljno, što opet ukazuje na značaj koji se zaista pridaje višejezičnosti u javnom životu.

Ilustracija 1: metalna tabla pored lifta u bečkoj bolnici(Otto Wagner Spital), foto-arhiva autora 2007

Ako uzmemo u obzir da je motivisanost za učenje nekog jezika uslovljena mogućnošću i učestalošću njegove primene u praksi, statusom tog jezika u društvu, brojnošću i diferenciranošću ponude jezičkih kurseva, lako se primećuje da ni jedan od ovih faktora ne podstiče govornika srpskog jezika u Austriji da se posveti učenju svog maternjeg jezika.

Austija je institucionalno monolingvalna država sa izraženim individualnim multilingvalizmom, što pokazuju i podaci popisa stanovništva iz 2001. godine. Kao jezik komunikacije 88,6 % stanovništva navodi nemački, 8.6 % nemački i još jedan jezik, a 2.8 samo neki drugi jezik. 2,2% stanovnika Austrije navodi srpski kao jezik komunikacije.(DE CILLIA, 2007/251). Zbog koncentracije migranata u velikim gradovim jasno je da podaci za celu Austriju najviše odstupaju u Beču. U školskoj 2006/07oj godini u Beču je prosek učenika kojima nemački nije maternji jezik iznosio 36,8%: u nižim razredima osnovne škole 48%, u višim razredima osnovne škole[12] čak 57,1%, a u trogodišnjim srednjim školama 44,3%. U mnogo manjem procentu učenici kojima nemački nije maternji jezik pohađaju srednje škole koje završavaju maturom – 24,9% i 25,7 % (STEINMAYR 2009)

Obrazovna politika SFRJ za decu građana SFRJ u inostranstvu

1977. godine donet je „Program vaspitno-obrazovnog rada s decom osnovnoškolskog uzrasta građana SFRJ u inostranstvu“. Program je namenjen deci koja pohašaju dopunsku nastavu na maternjim jezicima u Zapadnoj Evropi. Udžbenik „Moja domovina SFRJ“ (knj.1-3) štampana je na srpskohrvatskom, makedonskom, slovenačkom, mađarskom, slovačkom, rumunskom, albanskom i turskom jeziku. Ovaj podatak je veoma značajan zbog naglašavanja značaja maternjeg jezika od strane SFRJ. Osnovni cilj ove nastave po Programu bio je očuvanje maternjeg jezika, očuvanje veza sa domovinom i priprema za povratak. Za ostvarivanje Programa predviđeno je 150 sati godišnje. (SAVIĆ 1989)

[12] Nakon završena četiri razreda osnovne škole, učenici se zavisno od uspeha upisuju ili u gimnaziju (ocena iz glavnih predmeta ne sme biti manja od četvorke) ili u tzv. glavnu školu. Ova rana segregacija već u uzrastu od 10 godina nailazi poslednjih godina na velike kritike od strane stručnjaka.

Oblici organizovanja maternje nastave u Beču za decu migranata danas

Danas za decu srpskih migranata u Beču, sem nekoliko privatnih inicijativa[13] nestalnog karaktera, ne postoji organizovana nastava srpskog jezika finansirana od strane Republike Srbije. Izdavaštvo u Srbiji je reagovalo na ove potrebe izdavanjem nekoliko udžbenika namenjenih za učenje srpskog jezika dece u inostranstvu[14] Da postoji potreba za ovakvim vidom nastave pokazuju upravo inicijative koje su zbog finansijskih i organizacionih problema neminovno osuđene na kratkoročnost. Sledeće škole se nalaze na spisku „popodnevnih škola maternjeg jezika" u Beču za 2004.: škole sa najdužom tradicijom su italijanska (od 1784.god.) i grčka (od 1804.god.), zatim alfabetskim redom: bugarska, finska, hrvatska, iranska, jermenska, kineska, poljska, slovenačka, švedska i tajvanska. Pored ovih 12 škola postoje još i albanska i slovačka škola, koje finansira austrijska vlada.(FURCH/EICHELBERGER 2008)

Deca migranata počinju sa učenjem drugog jezika (nemačkog) najranije u trećoj godini (obdanište), a najčešće tak sa polaskom u prvi razred, dakle sa punih 6 godina. Maternji jezik je do tada već izgrađen u tolikoj meri da predstavlja osnovu sa učenje svakog sledećeg jezika, učenje maternjeg je s druge strane u najvećem broju slučajeva nasilno prekinuto i dolazi do interferencija koje se u daljem jezičkom razvoju teško mogu otkloniti. Iz tog razloga je neophodno je konsekventno sprovođenje opismenjavanja na prvonaučenom jeziku, koje bi teklo paralelno sa opismenjavanjem na nemačkom. Iako je lingvisti ističu značaj dvojezičnog alfabetiziranja dvojezične dece, iako postoji zakonska osnova koja to omogućava, nastavnici koji sprovodili nastavu, iako su migranti iz Srbije u velikoj meri zainteresovani da njihova deca u školi uče i srpski i nemački, iako su pre 20 gidina u Austriji sprovedeni i evaluirani prijekti dvojezičnog alfabetiziranja i pozitivno ocenjeni, ipak je ono još uvek na nivou projekata koji se sprovode najčešće samo zahvaljujući inicijativi samih nastavnika i roditelja.

Dakle imamo na jednoj strani formalnu zainteresenovanost kako Austrije tako i Srbije da se srpski jezik uči (slična je situacija i sa drugim jezicima migranata) , a na drugoj nerealizovanje teoretski izrečenog ili u najboljem slučaju nesistematično realizovanje zakonskim odredbama mogućeg sprovođenja nastave na jezicima migranata Austrije. Podsetimo se još jednom da se u slučaju srpskog radi o ca. 250.000 govornika. Pojedinac je u ovakvoj jezičkoj politici prepušten samom sebi i logična posledica je nefunkcionalna višejezičnost, dalje čak i prelazak na jednojezičnost već i u drugoj generaciji. Monolingvalno društvo ima monolingvalne škole[15], a u njima su multilingvalni učenici. Posledica ovakvog stanja je da i učenici

---

[13] udruženja roditelja, crkvena zajednica i srpski klubovi kulture

[14] Petrović, Jasminka: Telefon (2009), Moja rodbina (2008)i Dani u nedelji(2008), edicija „Prozor u srpski jezik", Kreativni centar, Beograd, priručnici namenjeni učenju srpskog u inostranstvu i Milićević-Dobromirov, N./ Novković, B/Aranitović,M (2008), Az buki srpski 1, za decu uzrasta od 8 do 12 godina koja uče srpski kao maternji ili nematernji jezik, Centar Azbukum, Novi Sad

[15] Po članu 8(1) Ustava Republike Austrije „nemački jezik je, sa izuzetkom regulisanja manjinskih jezika u okviru republika, državni jezik Republike." *Artikel 8. (1) Die deutsche Sprache ist, unbeschadet der den sprachlichen Minderheiten bundesgesetzlich eingeräumten Rechte, die Staatssprache der Republik.*
Manjinski jezici su jezici autohtonih naroda Austrije: Gradišćanskih Hrvata, Koruških Slovenaca, Bečkih Čeha, Italijana, Mađara i Roma, kao i znakovni(gestovni) jezik Austrije (*Artikel 8.(2) Die Republik (Bund, Länder und Gemeinden) bekennt sich zu ihrer gewachsenen sprachlichen und kulturellen Vielfalt, die in den autochthonen Volksgruppen zum Ausdruck kommt. Sprache und Kultur, Bestand und Erhaltung dieser Volksgruppen sind zu achten, zu sichern und zu fördern.)*

postaju monolingvalni. Iz ovoga se mogu izuzeti samo bilingvalne škole (englesko-nemačke/ franscusko-nemačke) koje su pak usmerene na obrazovanje elite, te time nisu relevantne za ovu analizu. Predstavnici druge ili treće generacije se nalaze u stalnom procepu između kulture, a time i jezika porodice i kulture i jezika škole i celokupnog društva.

(Ne)funkionalna dvojezičnost

O funcionalnoj dvojezičnosti govorimo ako se oba jezika koriste na nivou bar približnom maternjem, kada se jezik upotrebljava adekvatno situaciji u kojoj se govornik nalazi, dakle kada je govornik u stanju da u zavisnosti od situacije i jezičkog partnera potpune sadržajne elemente izražava na jednom ili na drugom jeziku.

U funkcionalno ograničenoj dvojezičnosti dolazi do tzv. mešanja jezika, do prebacivanja strukture jednog jezika u drugi. Mlađi dvojezični migranti češće pribegavaju ovoj metodi i pri tome prenose uglavnom pojedine reči (najčešće:imenice, glagole i prideve) iz jednog u drugi jezik, pri čemu zadržavaju gramatičku strukturu jezika na kojem tog trenutka komuniciraju (to može biti i L1 i L2). Ovakva upotreba jezika dovodi do nastanka migrantskog idioma ili „gastarbajterskog govora“, kako se pogrdno često naziva govor migranata. Tokom nekoliko analiza dvojezične omladine u Austriji koje sam sprovela dolazim do zaključka da ovakvo govorno ponašanje nije uvek uslovljeno nepoznavanjem adekvatnog izraza u jednom jeziku, već da se u mnogim slučajevima radi o potpuno svesnom i govornom igrom motivisanom preplitanju dva jezika. Zanimljivo objašnjenje dao je jedan dvanaestogodišnji Marko koji je takav svoj govor s ponosom nazvao „markovski jezik“, dakle nešto što ga od drugih razlikuje, što ga čini osobenim, a što ga istovremeno, zahvaljujući brojnoj populaciji koja u Austriji razume i srpski i nemački, još ne sputava u potpunosti u komunikaciji. Naravno da će ova jezička igra, koketiranje sa jezičkom interferencijom, ako ne bude prevaziđena imati dalekosežne posledice u obrazovnje, a može biti prevaziđena samo konsekventnim dvojezičnim obrazovanjem. Stariji dvojezični migranti u nefunkcionalnoj govornoj strategiji uglavnom pribegavaju transferiranju kompletnih delova rečenice, pa čak i celih rečenica.

Značaj kulturoloških znanja u savladavanju jezika

Polazimo li od toga da jezik nije samo sistem već da je određenen prvenstveno realizacijom u praksi, dolazimo do značaja povezivanja kulturoloških znanja o narodu/ državi u kojoj se određeni jezik koristi, dakle govornik mora da ovlada i izvanlingvističnim fenomenima u cilju adekvatnog izraza. Karakteristično za govornike u migraciji je da se ova znanja preklapaju. Tako imamo govornike koji vladaju lingvističkim sistemom srpskog jezika, ali imaju austrijsku kulturološku podlogu, te naročito u oblasti frazeologije ili upotrebe replika nisu u mogućnosti da ostvare komunikaciju sa govornicima istog jezika. Dakle ne može se očekivati adekvatna izgradnja komunikativne kompetencije samo jezičkim obrazovanjem, već je potrebno paralelno upoznavanje i sa kulturnom zajednicom određenog jezika. Kada govorimo o nivou ovladavanja nekim jezikom za adekvatnu komunikaciju neophodno je prožimanje gramatičke, sociolingvističke i strateške kompetencije (CANALE/SWAIN 1980)

Analizirajući odnos dvojezičnih osoba prema jeziku i kulturi mogu se prepoznati četiri tipa (SCHLUND 2003/HETTLAGE-VARJAS 1992)

1.dvojezična osoba odbija jezik i kulturu zemlje migracije, sebe posmatra samo kao deo kulture zemlje porekla

2.dvojezična osoba odbija jezik i kulturu zemlje porekla, identificira se u potpunosti sa kulturom zemlje migracije

3.dvojezična osoba ne oseća pripadnost ni jednoj od ove dve kulture

4.dvojezična osoba se identificira sa obe kulture i oba jezika

U prva dva slučaja se radi o dekulturalizovanom bilingvizmu (HAMERS/BLANC 2000: 31 f.), delimično i u trećem tipu, dok kod četvrtog govorimo o bikulturalnom bilingvizmu.

Kod prve generacije migranata i onda kada ovladaju nemačkim jezikom prisutna je u komunikaciji prvenstveno identifikacija sa kulturom Srbije, što se oslikava u frazeologiji, upotrebi replika i dr. te ova grupa na nemačkom upotrebljava za austrijske govornike često semantički nerazumljive asocijacije. Druga i treća generacija se prvenstveno identifikuje sa kulturom Austrije, tako da u njihovoj komunikaciji na srpskom jeziku dolazi do upotrebe semantički neadekvatnih asocijacija. Dakle u oba slučaja je pri učenju (stranog) jezika zanemarena kulturološka komponenta. Retki su govornici koji oba jezika savladavaju i što je još važnije održavaju u posrednom kontekstu, uspevajući da zavisno od jezika upotrebe i odgovarajući kulturološki kod.

Maternji jezik

Pitanje definisanja maternjeg jezika kod dvojezičnih govornika je veoma kompleksno. Ustaljena definicija po kojoj je maternji jezik onaj jezik koji se prihvata nesvesno u detinjstvu u prirodnoj društvenoj okolini ne mora odgovarati ranom jezičkom razvoju u migraciji. U novije vreme u stručnoj literaturi nemačkog govornog područja sve je prisutniji naziv *prvonaučeni jezik* (Erstsprache), dok se nemački naziva *drugi jezik* (Zweitsprache)[16]. Ovu promenu u izrazu prati i razvoj metodike nastave nemačkog kao drugog jezika[17], koja zamenjuje metodiku nastave nemačkog kao stranog jezika koja je do tada bila primenjivana u dodatnoj nastavi za učenike kojima nemački nije maternji jezik / kojima je nemački drugi (maternji) jezik“[18]. Postavka iz prethodnih godina da je moguće da govornik ima dva ili više jezika koje označava maternjim, zbog čega ovu kategoriju ne treba posmatrati kao skup stabilnih i nepromenljivih osobina već kao grupu procesa (SKUTNABB-KANGAS 1989) ovim pojmom dobija i leksičku verifikaciju.

---

[16] redosled može biti i drugačiji zavisno od okruženja

[17] U okviru studija germanistike na Univerzitetu u Beču je, pored katedre za nemački kao strani jezik, osnovana i katedra za nemački kao drugi jezik, što pokazuje sve veći značaj koji se pridaje potrebi različitog pristupa nastavi jezika. Predavanja sa obe ove katedre su deo obaveznog kurikuluma za student pedagoškog smera germanistike.

[18] Izraz „učenici kojima je **nemački strani jezik**“ (Schüler mit Deutsch als Fremdsprache) ustupa mesto novom izrazu „učenici kojima **nemački nije maternji jezik** (Schüler mit Nicht Deutsch als Muttersprache) da bi danas bio u upotrebi pretežno izraz „učenoci kojima je **nemački drugi jezik**“ (Schüler mit Deutsch als Zweitsprache)

Dvojezično opismenjavanje

Neosporno je da osnovu funkcionalne višejezičnosti čini dobro izgrađen maternji jezik (DE CILLIA 1998). Ako se uzme u obzir da se opismenjavanje obavlja (uz mali broj izuzetaka) isključivo na nemačkom jeziku, jasno je da se time nasilno prekida jezički razvoj šestogodišnjeg deteta. Ono počinje sa učenjem grafema za označavanje fonema koje ono do tada nije upotrebljavalo, a izostaju grafeme za glasove na koje se dete naviklo (npr. ö, ä, ü, umesto đ, č, lj). Posledica ovoga nije samo gubitak tj. zastoj u savladavanju maternjeg jezika, već u daljem smislu i zaustavljanje razvoja opštih kognitivnih sposobnosti. Tako se npr. pri ispitivanju čitalačke kompetencije ovako obrazovanih "dvojezičnih" osoba uviđaju upravo posledice ovakvog stanja. Mnogi ispitanici nisu u stanju razumeti sadržaj teksta bilo da je ovaj napisan na srpskom ili na nemačkom jeziku, a nekada čak ni u slučaju kada su im sve reči u tekstu poznate.

U boljem položaju su deca koja su već alfabetizovana na svom maternjem jeziku, bilo da su za to zaslužni njihovi roditelji ili su tek posle nekoliko završenih razreda došli u Austriju. Iako je nauka već odavno došla do zaključka da osnovu funkcionalne višejezičnosti čini dobro izgrađen maternji jezik, ipak svest o značaju savladavanja maternjeg jezika nije prodrla u sve društvene sfere. Dakle očuvanje srpskog jezika, kao i svakog drugog maternjeg jezika je neophodno za adekvatan razvoj ličnosti i preduslov za njihov dalji napredak u društvu.

* * *

Kontaktna varijanta srpskog jezika u Austriji u kojoj su izraženi pojava kalkovnih izraza, posuđenica, mešanje kodova kao i neadekvatno smenjivanje kodova uslovljena je opštom lingvističom zakonitošću. Analiza samih promena i društvenopolitičkih faktora koji su ove promene u poslednjih 40 godina usloviljavali i još uvek uslovljavaju ima za cilj ukazivanje na nepravilnosti i iznalaženje metoda koji bi podstakli razvoj fukcionalne višejezičnosti u interkulturalnoj i višejezičnoj sredini. U ovaj proces moraju biti uključeni svi društveni faktori. Angažovanje pojedinaca, učenika, roditelja i nastavnika, i kratkoročne inicijative ne vode trajnom rešenju (MOHR/HAIDER/ILIĆ MAKOVIĆ...2009) Zanemarivanje dela populacije, svođenje njihovog govora na marginu, karakterisanje njihovog govora kao anomalije koja se mora odstraniti, ali bez preduzimanja dugosežnih inicijativa u oblasti višejezičnog obrazovanja, vodi ka uništavanju funkcionalne višejezičnosti savremenog društva i osuđuje sve veći broj govornika na komuniciranje u uskom socijalnom okruženju, što ima dalekosežne posledice na njihovu participaciju u životu zajednice.

LITERATURA

Canale, Michael, **Swain**, Merrill (1980) Theoretical bases of communicative approaches to second-language teaching and testing. *Applied Linguistics* (1):1-47, Oxford University Press

De Cillia, Rudolf (1998): Spracherwerb in der Migration. Wien: Informationsblätter des Referats für Interkulturelles Lernen 3/98. BMUK.

De Cillia, Rudolf (2007). Sprachförderung u: Fassmann, Heinz (2007). 2. Österreichischer Migrations- und Integrationsberricht, Verlag Drava, Klagenfurt/Celovec, Wien

Esser, Hartmut (2006). Sprache und Integration. Die sozialen Bedingungen und Folgen des Spracherwerbs von Migranten, Frankfurt, Campus

Fassmann, Heinz (2007). 2. Österreichischer Migrations- und Integrationsberricht, Verlag Drava, Klagenfurt/Celovec, Wien

Furch, Elisabeth/**Eichelberger**, Harald (2008). Kuluren, Sprachem Welten. Fremdsein als pädagogische Herausförderung, 2. veränderte Ausgabe, Studienverlag, Insbruck, Wien, Bozen

Hamers, Josiane F./**Blanc**, Michel H.A. (2000): Bilinguality and Bilingualism. Cambridge University Press.

Hettlage-Varjas, Andrea (1992): Bikulturalität – Privileg oder Belastung?, in:Kürsalt-Ahlers, Elçin, Hg., Die multikulturelle Gesellschaft: Der Weg zur Gleichstellung? Frankfurt am Main: Verlag für interkulturelle Kommunikation, S. 142-167.

Hopf, Dieter (2004). Migration und Lernzeit u: C. Petry, H.-H. Pistor, priredio: Der lange Weg der Bildungsreform, Weinheim:Beltz, 150-164

Krumm, Hans-Jürgen (2008). Die Förderung der Muttersprache von MigrantInnen als Bestandteil einer glaubwürdigen Mehrsprachigkeitspolitik in Österreich u: ÖDAF Mitteilungen. Informationen des Verreins „Österreichischer Verband für DaF/DaZ, 24. Jahrgang, Heft 2, Wien

Лесковац, Младен (1972). Антологија старије српске поезије, књ. 8, Српска књижевност у 100 књига, Нови Сад

Luchtenberg, Sigrid (2008). Zum Umgang mit Migrations-Mehrsprachigkeit u: Mehrsprachigkeit und Deutschunterricht, IDE Zeitschrift, 32. Jahrgang, Heft 2, Studienverlag Insbruck-Wien-Bozen

Mohr,I., **Haider**, B., **Ilić Marković**, G. etc. (2009): Empfehlungen zur Unterstützung einer Nachhaltigen Sprachförderung in der Sekundarstufe 2 in allgemein bildenden höheren Schulen, berufsbildenden Schulen und für Jugendliche im außerschulischen Bereich. u: Nachhaltige Sprachförderung: Verena Plutzar/Nadja Kerschhofer-Puhalo (pr.), Studienverlag, Insbruck, Wien, Bozen

Riehl, Klaudia Maria (2004). Sprachkontaktforschung, Gunter Narr Verlag, Tübingen

Schlund, Katrin (2003). Der Einfluss von Zweisprachigkeit auf die Identitätskonstruktion von Deutsch-Jugoslawen der zweiten Generation. Eine vergleichende Analyse fünf autobiografisch-narrativer Interviews

Skutnabb-Kangas, Tove (1991). Bilingvizam – da ili ne? Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd

Steinmayr, Andreas (2009). ÖIF-DOSSIER Nr. 3. Die Bildungssituation der zweiten Zuwanderergeneration in Wien, Österreichischer Integrationsfonds

http://www.integrationsfonds.at/wissen/oeif_dossier/oeif_dossier_n3/#c4418 (25.06.2009)

Gordana Ilić-Marković

BILINGUALISM IN EVERYDAY LIFE – PREJUDICES AND FACTS, SERBIAN AND GERMAN IN VIENNA

Summary

This study is based on speech development in bilingual surroundings. More precisely, it deals with the development of Serbian in Austria and motivation and strategies that follow code-switching in migrants, due to the length of their stay outside their matrix, age and education.

Beside the rules that are common for all contact language variations, it is evident that for the development of language in contact, the attitude that a particular state has towards their multilingual population is of utmost importance.

In today Austria there is articulate individual bi- and multilingualism, while monolingualism prevails in all social areas such as education, which is one of the basic causes of imperfections that can be found in functional multilingualism.

This study tries to answer the following questions – under which conditions would it be possible that the linguistic interference shifts into integration and which conditions should be fulfilled so that the two unstable speech forms shift into stable linguistic expressions, in this case Serbian and German.

At the same time the following question is raised – to what extent, primarily in a bilingual environment, is it right to talk about stable or unstable forms.

Changes that are a result of linguistic contacts of German and Serbian are definitely not something that happened recently. The change in code that bilingual speakers face is a logical stage of development, not an anomaly.

Bilingualism is a potential that should be used. The path of modern society is not turning bilingualists and multilingualists into monolingualists, but vice versa.

Unfortunately, it is evident that more and more speakers lose their competence for expression out of the group with which they have no similar linguistic background.

Consequently, the implementation of bilingual education leads to functional bilingualism.

Marija Pastor Kiči
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
samageto@EUnet.rs

UDK: 811.511.141’367.632

UPOTREBA ČLANA U INFORMATIVNIM TEKSTOVIMA VOJVOĐANSKE ŠTAMPE NA MAĐARSKOM JEZIKU

Apstrakt: Slično kao u engleskom i nemačkom jeziku, i u mađarskom se koriste dve vrste člana: određeni i neodređeni član. Prvobitna funkcija određenog člana jeste da odredi imenicu, dok neodređeni član ukazuje na to da upravo spomenuti pojam još nije poznat. Pored toga u mađarskom jeziku oba člana imaju i neke indirektne morfološke i tekstološke uloge. S drtuge strane, u srpskom jeziku član je nepostojeća kategorija. Pitanje koje se postavlja u izlaganju jeste da li se mogu primetiti neke razlike u upotrebi člana u tekstovima prevedenim sa srpskog na mađarski i u tekstovima pisanim originalno na mađarskom jeziku. U slučaju postojanja takvih razlika treba razmotriti da li su one rezultat delovanja jezičke interferencije ili nečeg drugog. U svrhu istraživanja korišćeni su izvorni i sa srpskog prevedeni informativni tekstovi objavljeni u vojvođanskoj štampi i elektronskim medijima na mađarskom jeziku.

Ključne reči: *određeni član, neodređeni član, informativni tekstovi, jezička interferencija*

1. Član i determinacija pojmova

Član je odnosna reč koja se iz funkcionalno-semantičkog aspekta može svrstati u klasu determinanti, što znači da po svojoj funkciji omogućava imenici da ona označi tačno određeni pojam (osobu ili predmet). O determinisanosti se naime može govoriti ako svi učesnici u komunikacionom procesu (i govornik i slušalac) pomisle na isti, određeni predmet (denotat) o kojem je u datom momentu reč.

Karakteristika determinanti jeste da izražavaju semantičke kontraste (npr. određenost – neodređenost, jedinstvenost – opštost). Determinisanost se u jeziku može izraziti na razne načine: na primer putem određenih vrsta morfema u aglutinativnim jezicima, ili dvojakim oblikom (odnosno akcentom) reči, kao u slučaju prideva određenog i neodređenog vida u srpskom jeziku. U nekim slučajevima sama vrsta reči sa svojom određenom referencijalnom vrednošću može ukazati na determinisanost, kao u slučaju vlastitih imenica ili ličnih zamenica. U krajnjoj liniji i red reči u rečenici može imati determinativnu funkciju. Ipak, kada se govori o determinantama, obično se misli na specifične vrste reči koje zahvaljujući svojim semantičkim, logičkim i funkcionalnim osobinama mogu odrediti referencijalni domen značenja imenice putem određenog ili neodređenog predznaka. Takvu funkciju mogu imati na primer pokazne zamenice, neodređene zamenice, redni bro-

jevi, određeni i neodređeni pridevi, pridevi u superlativu itd. U mađarskom jeziku tu spada i član, koji, je – kao što smo već napomenuli – prema svojoj vrsti odnosna reč, i to sa prvenstveno logičkom funkcijom.

Postojanje člana nije karakteristično za sve jezike. On se koristi na primer u engleskom, nemačkom, francuskom, odnosno mađarskom jeziku, dok u srpskom, kao ni u većini slovenskih jezika član ne postoji.

U mađarskom jeziku (slično kao u engleskom i nemačkom) postoje dve vrste člana: određeni i neodređeni[1]. Određeni član ispred imenica koje počinju na suglasnik javlja se u varijanti *a*[2], a ispred imenica koje počinju na samoglasnik uzima oblik *az*, dok neodređeni član ima uvek jedinstven oblik (*egy*[3]), bez obzira na početno slovo reči uz koju stoji.

Određeni član inače vodi poreklo od pokazne zamenice koja pokazuje u daljinu (i kao gramatički homonim dužeg oblika određenog člana i dalje funkcioniše kao pokazna zamenica u jeziku), a neodređeni član potiče od osnovnog broja značenja '*jedan*'.

Kao što Edita Andrić navodi u svom fakultetskom udžbeniku iz leksikologije i morfologije mađarskog jezika: „Određeni član (kako mu ime i kazuje), ukazuje na određenost imenice. Pod određenom imenicom se podrazumeva kako govorniku tako i sagovorniku nedvosmisleno poznato biće, stvar, odnosno pojam, bilo da su već pominjani u kontekstu, tokom komunikacije ili na osnovu nekog predznanja iz određene oblasti. Određeni član, najčešće, određuje imenicu tako što sužava krug pojmova, tj. od stvari koje spadaju u istu vrstu izdvaja jednu. Kada se tokom komunikacije neki pojam prvi put pominje, on se javlja bez člana ili sa neodređenim članom; kasnije, iz konteksta već poznati pojam, kod sledećeg pominjanja dobija određeni član." (Andrić 2002: 78)

Pozicija člana unutar nominalnih struktura je, kao i u slučaju ostalih vrsta determinanti, u priličnoj meri vezana: u sintaktičkoj strukturi prethodi imenici ili nominalnoj sintagmi, a po svom sintaktičkom domenu mogu da se odnosi ili na samu imenicu (odnosno neku drugu reč u funkciji imenice), ili na denotat čitave nominalne sintagme (ako se radi o nekom pojmu šireg značenja).

Iz toga proizilazi da upotreba člana u mađarskom jeziku uopšte nije proizvoljna.

Bez toga da suviše zađemo u konkretnu problematiku i pravila korišćenja određenog i neodređenog člana u mađarskom jeziku (što nije cilj ovog izlaganja), ipak treba napomenuti da, kao što Edita Andrić ističe: „često postoji velika nedoumica kada se može, odnosno mora upotrebiti neodređeni član" (Andrić 2002: 78), odnosno kada se ne treba ili čak sme upotrebiti, ako ne želimo prekršiti jezičko ili gramatičko pravilo – jer određena pravila ipak postoje, a isto važi i za upotrebu neodređenog člana.

2. Ciljevi i rezultati analize

Kao povod za vršenje ove analize poslužili su informativni tekstovi na mađarskom jeziku objavljeni u vojvođanskoj štampi i elektronskim medijima, u kojima se na izvesnim

[1] S tim da se funkcija određenog i neodređenog člana u mađarskom jeziku ne podudara u potpunosti sa funkcijama člana u pomenutim jezicima.

[2] Koji se izgovara približno kao zadnji niskosrednji labijalni vokal (srpski vokal [*o*])

[3] Koji se izgovara sa prednjim niskosrednjim ilabijalnim vokalom *ɛ* i palatalnom afrikatom *đ* [*ɛđ*].

mestima moglo primetiti da upotreba člana nije uvek u skladu sa postojećim jezičkim i gramatičkim normama savremenog standardnog mađarskog jezika.

Pošto su ti tekstovi u velikom procentu bili prevodi informativnih tekstova domaćih novinskih agencija (na srpskom jeziku) kao eventualni razlog ove nepravilnosti skoro se sama po sebi nudila hipoteza o efektu jezičke interferencije „uhvaćene na delu".

Naime, kao što smo napomenuli, član kao vrsta reči je nepostojeća kategorija u srpskom jeziku, a u mađarskom ima bitnu determinativno-logičku funkciju.

Prema teoriji i praksi prevođenja, da bi se dobio tekst ekvivalentan svom originalu, treba izvršiti izvesne transformacione radnje koje će u ciljnom produktu rezultirati leksičkim i gramatičkim strukturama koje su po značenju i funkciji ekvivalentni odgovarajućim strukturama izvornog teksta. A to važi i za eventualne deficitarne kategorije u jeziku. U konkretnom slučaju prevodioci su trebali u tekstovima na srpskom jeziku razaznati određene i neodređene pojmove i prevesti ih na mađarski bez toga da se smisao determinacije promeni, i to umetanjem određenog i neodređenog člana na mesta koja obezbeđuju ekvivalenciju određenosti.

Polazna hipoteza je bila da će se u prevedenim tekstovima javiti procentualno manji broj članova, nego u originalnim tekstovima, pisanim direktno na mađarskom jeziku.

Korpus za analizu je formiran izborom informativnih tekstova mahom iz dnevnog lista *Magyar Szó***,** zatim iz nedeljnika *Hét Nap*, *Családi Kör,* kao i sa sajta elektronskog dnevnika *VajdaságMA*. Takođe je posmatrana upotreba člana u vestima RTV na mađarskom jeziku (prepisanim u štampani oblik). A za kontrolnu grupu poslužili su originalni tekstovi iz vojvođanske štampe, kao i informativni tekstovi preuzeti sa internetskeih izdanja dnevnih listova u Mađarskoj. Pregledana su dakle ukupno 144 teksta, odnosno 1391 rečenična celina, ili 26 206 reči.

Od toga ukupno 8503 reči spada u prevedene informativne tekstove u *Magyar Szó*-u (MSZ PR), 6504 u RTV-vesti (takođe prevodi) (RTV PR), 3976 u originalne tekstove iz nedeljnika i elektronskih novina (VOJ OR), 3259 u originalne autorske tekstove iz *Magyar Szó*-a (MSZ OR) i 3964 u tekstove iz Mađarske (MAĐ OR) – dakle ukupno 15007 reči iz prevoda i 11199 reči iz originalnih tekstova.

Da bi se polazna hipoteza potvrdila ili odbacila trebalo je dobiti odgovor na sledeća pitanja:

- Koliko puta je upotrebljen određeni član u pojedinim tekstovima, po grupama tekstova i u celom korpusu?[4]
- Koliko puta je upotrebljen neodređeni član u pojedinim tekstovima, po grupama tekstova i u celom korpusu?
- Koliko puta nije upotrebljen određeni član kad je trebalo u pojedinim tekstovima, po grupama tekstova i u celom korpusu?
- Koliko puta nije upotrebljen određeni član kad je trebalo u pojedinim tekstovima, po grupama tekstova i u celom korpusu?
- Koliko puta je upotrebljen određeni član kad nije trebalo u pojedinim tekstovima, po grupama tekstova i u celom korpusu?

[4] Zbog ograničenog prostora ovde se mogu pročitati samo za grupe tekstova

- Koliko puta je upotrebljen neodređeni član kad je trebalo u pojedinim tekstovima, po grupama tekstova i u celom korpusu?
- Koliko puta su zamenjeni određeni i neodređeni član u pojedinim tekstovima, po grupama tekstova i u celom korpusu?
- Koji je odnos broja upotrebe određenog člana i ukupnog broja reči u pojedinim tekstovima, po grupama tekstova i u celom korpusu?
- Koji je odnos broja upotrebe neodređenog člana i ukupnog broja reči u pojedinim tekstovima, po grupama tekstova i u celom korpusu?

Dobijeni rezultati po grupama se mogu pročitati u tabeli koja sledi:

TEKSTOVI	ODRE-ĐENI ČLAN	NEODRE-ĐENI ČLAN	NEDOSTATAK ODR. ČL.	NEDOSTATAK NEODR. ČL.	NEPOTR ODR. ČL.
MSZ PR	1175	32	5	3	23
RTV PR	886	21	5	1	24
VOJ OR	552	11	1	1	5
MSZ OR	371	22	0	0	0
MAĐ OR	493	26	0	0	0
UKUNO	**3477**	**112**	**11**	**5**	**52**

TEKSTOVI	NEPOTR. NEODR. ČL.	ZAMENA	UKUPNO GREŠAKA	UKUPNO REČI	O/U	N/U
MSZ PR	3	1	35	8503	14%	0,003763
RTV PR	0	1	31	6504	14%	0,0032288
VOJ OR	0	1	8	3976	14%	0,0027666
MSZ OR	0	0	0	3259	11%	0,0067505
MAĐ OR	0	0	0	3964	12%	0,006559
UKUNO	**3**	**3**	**74**	**26206**	**13%**	**0,0042738**

Tabela 1.

Kao što se vidi iz tabele, greške u upotrebi člana su se javile u prve tri grupe tekstova, od čega u najvećem broju (35) u grupi MSZ PR. Najveći broj grešaka pri tom – nasu-

prot očekivanjima – manifestovao se u vidu nepotrebne (suvišne ili redundantne) upotrebe određenog člana, što je karakteristično i u sklopu celog korpusa. A to se vidi i iz procentualnog iskaza odnosa između frekvencije upotrebe određenog člana i ukupnog broja reči: u grupama originalnih tekstova taj prosek iznosi 11%, odnosno 12% (u pojedinačnim tekstovima je negde taj odnos tek 7 - 8%!), dok u prevedenim tekstovima je prosek 14% (maksimalni procenat u toj grupi iznosi 21%, dok se u jednom slučaju i u njoj može naći odnos od 7%). Zanimljiv prelaz predstavlja pri tom grupa VOJ OR, koji po rezultatima stoji bliže prevodima (što se u suštini i ne može isključiti.)

3. Zaključak

Polazna hipoteza da će se javiti manji broj članova u prevedenim tekstovima se nije obistinila, nego se desilo upravo suprotno: prevodioci su uvrstili veći broj određenih članova u svoje tekstove, nego što je to za originalne tekstove karakteristično.

Konkretni primeri pogrešne upotrebe člana takođe ne ukazuju na direktnu jezičku interferenciju, nego više na neadekvatnu upotrebu transformativnih metoda u prevođenju.

Detaljnjija obrada ovog pitanja međutim može poslužiti kao zadatak jedne naredne analize.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika.* Novi Sad. Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta.

Keszler, Borbála (red.) (2000). *Magyar grammatika*. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó.

Klaudy, Kinga (2003). *Languages in Translation*. Budapest, Scholastica.

Stevanović, Mihailo (2007). *Gramatika srpskog jezika...* Beograd

Pásztor Kicsi Mária

THE USAGE OF ARTICLES IN THE INFORMATIVE TEXTS OF HUNGARIAN PRESS IN VOJVODINA

Summary

Similarly to English and German, there are two kinds of article in Hungarian: definite and indefinite. The primary function of the definite article is to determine the noun, on the other hand, the indefinite article points that the notion presented by noun is not yet known. Besides, in Hungarian they both have some indirect morphological and textological roles, too. On the other side, articles are missing category in Serbian language. The issue of the exposition was whether there could be noticed any differences between the usage of articles in texts translated from Serbian into Hungarian and texts written originally in Hungarian, on not. In the purpose of research it has been used some original and translated texts from Hungarian newspapers published in Vojvodina. If there were noticed such differences, they could have been considered as effects of interference between the

two languages. But the results of the analysis have shown the opposite: in translated texts there has been used more definite articles in average, than it is customary in the original texts in Hungarian.

Rad je nastao u sklopu projekta br. 148026D Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

Zuzana Tirova
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
zuzana.tyrova@gmail.com

UDK: 811.162.4'246.2(497.113)

DVOJEZIČNI SLOVAČKO-SRPSKI NATPISI U VOJVODINI

Apstrakt: Za Vojvodinu je tipična dvojezičnost, odnosno višejezičnost koja se ogleda i u tome da u mestima u kojima je pored srpskog službeni još neki od jezika narodnosti postoje dvojezični, ili višejezični natpisi. U prilogu se prikazuje kako u praksi funkcionišu dvojezični slovačko-srpski natpisi u Vojvodini, pošto je slovački jezik jedan od službenih jezika u Vojvodini. Materijal je sakupljen u dva mesta koja naseljavaju Slovaci. Jedno je Bački Petrovac koji je ujedno i opštinski centar i gde većinu čine Slovaci (i u mestu, i u opštini). Drugo naselje su Pivnice u opštini Bačka Palanka u kojoj gro stanovništva sačinjavaju Srbi. Jedino u Pivnicama u ovoj opštini ima više Slovaka od Srba. U radu su analizirani natpisi ulica, prodavnica, institucija. Nakon analize materijala dolazimo do zaključka da u natpisima često postoje jezičke nepravilnosti, ili da često na mestima gde bi trebali da postoje natpisi, oni, u stvari, ne postoje.

Ključne reči: *natpisi, slovački jezik, srpski jezik, dvojezičnost*

Zakonske odredbe

Vojvodina je jedna od etnički i verski najheterogenijih regija u Evropi. Današnji etničko-verski sastav Vojvodine rezultat je istorijskih događaja u poslednja tri veka. Promene u etničkom sastavu stanovništva uslovljene su ratovima, promenama državnih granica i migracijama, ali takođe i tim, što postoje uslovi za očuvanje verskog, jezičkog i kulturnog identiteta nacionalnih manjina.

U Vojvodini pored ostalih nacionalnih manjina žive i Slovaci. Nisu naseljeni na kompaktnoj teritoriji, već žive u sve tri regionalne celine Vojvodine (Bačka, Banat, Srem). Etničku većinu imaju u dve opštine (Bački Petrovac, Kovačica) i 16 naselja. Prema popisu iz 2002. godine Slovaka je u Vojvodini bilo 56.637 ili 2,8%.

Za očuvanje posebnosti jedan od bitnijih faktora je pravo na upotrebu svog jezika i pisma. Slovaci, pored toga, što imaju škole na slovačkom nastavnom jeziku, mogu i službeno da ga upotrebljavaju.

Materija službene upotrebe jezika i pisama regulisana je Zakonom o službenoj upotrebi jezika i pisama („Službeni glasnik RS", br. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94 i 101/05) kao i Odlukom o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama na-

cionalnih manjina na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine („Službeni list APV“, br. 8/03, 9/03).

Član 1 stav 2 Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisama kaže da na područjima Republike Srbije na kojima žive pripadnici narodnosti u službenoj upotrebi su istovremeno sa srpskim jezikom i jezici i pisma narodnosti.

Statutom Autonomne Pokrajine Vojvodine („Službeni list APV“, br.17/91) u članu 6 utvrđeno je da su u radu organa Autonomne Pokrajine Vojvodine (Skupštine, Izvršnog veća i pokrajinskih organa uprave) istovremeno sa srpskim jezikom i ćiriličkim pismom, a latiničkim pismom na način utvrđen zakonom, u službenoj upotrebi i mađarski, slovački, rumunski i rusinski jezik i njihova pisma i jezici i pisma drugih narodnosti, na način utvrđen zakonom.

U Vojvodini su u službenoj upotrebi na osnovu Statuta APV sledeći jezici: srpski, mađarski, slovački, rumunski, rusinski.

Statutom opštine ili grada utvrđuju se jezici i pisma koji su u službenoj upotrebi na teritoriji opštine ili grada, ili u naseljenom mestu.

Na teritoriji AP Vojvodine, u svim opštinama i Gradu Novom Sadu (45) u službenoj upotrebi su srpski jezik i ćiriličko pismo, dok je u ukupno 25 opština u službenoj upotrebi i latiničko pismo. U 9 opština utvrđena je službena upotreba samo srpskog jezika, a u 32 opštine i Gradu Novom Sadu u službenoj upotrebi su i jedan ili više jezika i pisama nacionalnih manjina (u 27 mađarski jezik i pismo, u 11 slovački jezik i pismo, u 8 rumunski jezik i pismo, a u 6 rusinski jezik i pismo). U opštini Subotica u službenoj upotrebi je i hrvatski jezik i pismo, a u opštini Bela Crkva češki jezik i pismo. Službena upotreba jezika i pisama pojednih nacionalnih manjina na teritoriji opština Beočin, Vršac, Kikinda, Stara Pazova, Sremska Mitrovica i Apatin utvrđena je samo u određenim naseljenim mestima ovih opština.

Prema gore pomenutom zakonu, kao i odlukama na područjima na kojima su u službenoj upotrebi i jezici nacionalnih manjina, nazivi mesta i drugi geografski nazivi, nazivi ulica i trgova, nazivi organa i organizacija, saobraćajni znaci, obaveštenja i upozorenja za javnost, i drugi javni natpisi ispisuju se i na jeziku i pravopisu nacionalne manjine prema njenoj tradiciji. Ovi nazivi ispisuju se posle teksta na srpskom jeziku ispod ili desno od njega, u istom obliku i istom veličinom slova.

Službena upotreba slovačkog jezika u praksi – dvojezične table

Da bi se proverilo kako u praksi izgledaju dvojezične table i natpisi, sprovedeno je terensko prikupljanje podataka u dva naselja. Jedno je Bački Petrovac koji je ujedno i opštinski centar i gde većinu čine Slovaci (i u mestu, i u opštini). Drugo naselje su Pivnice u opštini Bačka Palanka u kojoj gro stanovništva sačinjavaju Srbi. Jedino u Pivnicama u ovoj opštini ima više Slovaka od Srba.

Već na samom ulasku u Bački Petrovac i Pivnice evidentno je da je u oba mesta pored srpskog u službenoj upotrebi i slovački jezik. Naziv mesta Bački Petrovac ispisan je ćirilicom, latinicom i na kraju na slovačkom (Báčsky Petrovec). Naziv mesta Pivnice ispisan je na srpskom ćirilicom i zatim na slovačkom jeziku (Pivnica). U oba slučaja, ne postoje jezičke ni gramatičke nepravilnosti.

U oba ova naselja postoje dvojezični natpisi, kako smo na terenu mogli da zapazimo. Ističu se nazivi institucija, kao što su nazivi skupštine opštine, izvršnog odbora i njihovih tela, sudova, tužilaštva, policije, javnih službi i preduzeća (pošta), kao i pokrajinskih i republičkih organa, tela i institucija, ako ih ima u tim mestima. Evidentno je da se u obe opštine nazivi institucija pišu dvojezično (na slovačkom i srpskom jeziku) i ne postoje veće greške na tablama. Razlog je verovatno u tome što u Pokrajini postoji prevodilačka služba i za slovački jezik, te je moguće da se tokom pravljenja ovih tabli traži stručna pomoć od prevodilaca, koji dobro poznaju slovački jezik. Međutim, i ovde ponekad dolazi do nepravilnosti.

Interesantna je s leksičkog gledišta tabla Ministarstva finansija – Uprave za trezor u Bačkom Petrovcu, gde na tabli sa slovačkim tekstom postoji greška. Piše: *Ministerstvo financií – Správa trezori* (treba da bude *trezoru*). Ovu grešku je neko pokušao da ispravu (rukom je prepravljena greška).

Takođe u Bačkom Petrovcu postoji tabla sa natpisom na srpskom na ćirilici: *REPUBLIKA SRBIJA – REPUBLIČKI GEODETSKI ZAVOD – SLUŽBA ZA KATASTAR NEPOKRETNOSTI – BAČKI PETROVAC.* Tekst na slovačkom glasi: *REPUBLIKA SRBSKO – AUTONÓMNA POKRAJINA VOJVODINA – REPUBLIKOVÝ GEODETICKÝ ÚSTAV – STREDISKO PRE KATASTER NEHNUTEĽNOSTÍ NOVÝ SAD – SLUŽBA PRE KATASTER NEHNUTEĽNOSTÍ BÁČSKY PETROVEC.* Iz priloženog možemo videti da tekst na srpskom i na slovačkom nisu identični, mada ne postoje jezičke nepravilnosti ni na jednom jeziku.

U Pivnicama je nađena tabla na klubu za ostarela lica gde na slovačkom tekst glasi: *Klub pre staré osobi* (treba da glasi *osoby*). Na ovoj istoj tabli je takođe tekst na slovačkom, koji nije identičan sa onim na srpskom, a uz to, onako kako je napisan na slovačkom, uopšte nema smisao. Na srpskom je: *... FINANSIRAN OD STRANE VLADE REPUBLIKE SRBIJE I EVROPSKE UNIJE* dok na slovačkom glasi: *FINANSOVANÝ VLADON REPUBLIKY SRBSKO A EURÓPSKON UNION PRASTVEDNÍCTVOM EURÓPSKEJ AGENCIE PRE REKONŠTRUKCIN* (a trebao bi da glasi: *financovaný vládou Republiky Srbsko a Európskou úniou prostredníctvom Európskej agentúry pre rekonštrukciu*). Po greškama na tabli je moguće da je neko pisao prevod rukom, te na kraju umesto *u* često ima *n.* Takođe se vidi da onaj ko je prevodio tekst nema lingvističko obrazovanje, jer su tu greške nastale interferencijom srpskog i slovačkog jezika.

Veliki broj lingvističkih grešaka smo zapazili na vratima prodavnica, firmi, ustanova. To su razna obaveštenja. Uglavnom su dvojezična (u Bačkom Petrovcu), ali ponekad su samo na srpskom jeziku (češće u Pivnicama). Na Domu zdravlja u Bačkom Petrovcu je nađen zanimljiv primer, gde posle teksta na srpskom *Zatvaraj vrata!* stoji tekst na slovačkom *Zatvaraj dvere!* Bitno je da napomenemo da u ovakvim slučajevima je neprimereno napisati na slovačkom 2. lice jednine imperativa. Trebao bi da se koristi bilo infinitiv, bilo 2. lice množine imperativa. Pored toga nije stavljena ni dužina na drugom *a.*

Dužine nisu stavljene ni na slovačkom tekstu na istim vratima i navodi se: *Pracovny čas* (treba da glasi *pracovný*).

Zatim je tu zapaženo da se koriste dva termina *doobedu* (pre podne) i *poobede* (posle podne) koje su bilo dijalekatske ili su manje frekventovane u slovačkom književnom jeziku. Treba ih zameniti rečima *predpoludním* i *popoludní.*

Iako u oba naselja živi veliki broj Slovaka, veoma mali broj firmi ima dvojezične table, nazive, uprkos tome, što su i vlasnici Slovaci – dakle ni sami Slovaci ne koriste svoja ustavom dobijena prava. Na onim firmama gde postoje dvojezični natpisi nismo našli veće jezičke nepravilnosti.

Table naziva ulica predstavljaju veći problem. Istraživanje pokazuje da u praksi obeležavanja naziva ulica postoji čitav niz propusta, neujednačenosti i nepricipijelnosti. U Bačkom Petrovcu ni jedna ulica nije označena ćiriličnim pismom, a istovremeno više od polovine ulica nije obeleženo na srpskom jeziku ili čak ni ne postoje table sa nazivima ulica. Tu je karakteristično da su imena ulica označena ili samo slovački ili samo latinicom na srpskom jeziku. Jezičke nepravilnosti nismo primetili.

U Pivnicama je situacija bolja. Nedavno su postavljene nove table sa nazivom ulice na srpskom jeziku i na ćirilici, a zatim sa nazivom ulice na slovačkom jeziku. Ovde za razliku od Bačkog Petrovca nalazimo pravopisne greške; npr. *Masaryková* (treba da bude *Masarykova*) ili *Štefaniková* (treba da bude *Štefánikova*).

Najviše grešaka je nađeno na tablama – putokazima u selu. Postoje i u Bačkom Petrovcu, i u Pivnicama i označavaju gde se nalaze određene ulice i ustanove. U Bačkom Petrovcu su trojezične (srpski-ćirilica, slovački, engleski) i nismo našli jezičke nepravilnosti sem na jednoj, gde na srpskom piše *Dom zdravlja* a na slovačkom *Zdravotnícka ustanovizeň* što u stvari nije adekvatan prevod (trebalo bi da glasi *Dom zdravia*). U Pivnicama je situacija prilično loša, kada govorimo o tekstovima na slovačkom jeziku. Skoro na svakoj tabli postoje greške.

Navešćemo neke od primera: *Masárykova ulica* (treba da bude *Masarykova*; i ovde je došlo do uticaja dijalekta); F.K. „Slávia“ (treba da bude *FK Slávia*) ili *Základná škola „15. októbra“* (umesto *Základná škola 15. októbra*) – ovde je došlo do interferencije srpskog i slovačkog jer za razliku od srpskog u slovačkom se ne stavljaju navodnici kod naziva firmi, ustanova, naslova. Često se ne obeležavaju dužine (a treba napomenuti da dužina u slovačkom jeziku ima i distinktivnu funkciju), te tako na tabli nalazimo sledeće: *Poľovnicky dom Bažant* (umesto *Poľovnícky dom Bažant*), kao i *Benzinova pumpa (čerpadlo)* (pravilno *Benzínová*). U poslednjem slučaju interesantna je činjenica da su za izraz *pumpa* na srpskom data dva alternativna izraza na slovačkom: i *pumpa* i *čerpadlo.* Oba se mogu koristiti, mada u Slovačkoj se češće koristi *čerpadlo*, ali je ovaj izraz za vojvođanske Slovake stran. Kod putokaza za *Zdravstvenu stanicu* je na slovačkom upotrebljen izraz *Zdravotnícka ustanovizeň* (što bi bila ustanova, te stoga bi kao adekvatan prevod srpskog termina trebala da bude na slovačkom *stanica*).

Zaključak

Analizom prikupljenog materijala u dva naselja u kojima žive Slovaci (Bački Petrovac i Pivnice) i gde je u službenoj upotrebi pored srpskog jezika i slovački jezik, došli smo do zaključka da dvojezični natpisi postoje tamo gde su za njihovo postavljanje zadužene državne institucije. Što se tiče privatnih firmi, vrlo često nema ovakvih dvojezičnih tabli, a ukoliko one postoje, često su i korektno napisane.

U natpisima često postoje jezičke nepravilnosti koje bi vrlo lako mogle da se eliminišu, ukoliko bi tekst na tim tablama, pre nego što se naprave, pregledao i neko sa većom

lingvističkom kompetencijom, a ne samo neko ko je rođen bilingvalni govornik bez lingvističkog obrazovanja.

LITERATURA

Alternativni izveštaj o primeni Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina u Vojvodini. Novi Sad: Centar za multikulturalnost i Vojvođanski centar za ljudska prava 2003.

Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vydanie. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2000.

Odluka o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji AP Vojvodine („Službeni list APV“, br. 8/03, 9 /03)

Pravopis srpskoga jezika (I. Pravopisna pravila, II. Rečnik uz pravopis). Priredili Mitar Pešikan, Jovan Jerković, Mato Pižurica. Novi Sad: Matica srpska, 1993.

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama („Službeni glasnik RS, br.45/91, 53/93, 67/93, 67/93, 48/94 i 101/05)

Zuzana Tirova

BILINGUAL SLOVAK-SERBIAN INSCRIPTIONS IN VOJVODINA

Summary

Bilingualism and multilingualism are typical of Vojvodina. They are reflected in the fact that in places where, besides the official Serbian language, there is another minority official language one can find bilingual and multilingual inscriptions. The paper shows how bilingual Slovak-Serbian inscriptions in Vojvodina work in practice, since Slovak is one of the official languages in Vojvodina. The corpus was collected in two settlements inhabited by Slovaks. One is Bački Petrovac, which is also a municipal center with the majority Slovak population. The other is Pivnice, in the municipality of Bačka Palanka, where the majority population are Serbs. Pivnice is the only village in this municipality with the majority Slovak population. The paper analyzes the names of streets, shops and institutions. After the analysis, we can conclude that there are a lot of linguistic irregularities in the inscriptions and that often there are no inscriptions in the places where they should be.

Pripremljen rad je sa projekta. *Identitet jezika i jezičko planiranje u envirolingvističkom prostoru Vojvodine (br. 148026)* Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

Jelena Redli
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
mali.mis@sbb.rs

UDK: 811.163.41'367.355:811.511.141'367.355

SRPSKE SINTAKSIČKE KONSTRUKCIJE SA SLOŽENIM PRILOŠKIM VEZNICIMA *KAO ŠTO* I *KAO DA* I NJIHOVI MAĐARSKI EKVIVALENTI[1]

Apstrakt: U radu se polazi od sintaksičkih konstrukcija sa složenim priloškim veznicima *kao što* i *kao da* u delima savremenih srpskih književnika, Zorana Živkovića i Vide Ognjenović, i posmatraju se njihovi mađarski ekvivalenti. Među izdvojenim srpskim konstrukcijama postoje sintaksičko-semantičke razlike koje su uslovljene faktivnošću/nefaktivnošću iskaza. Ovaj momenat ispoljava se i u konstrukcionim karakteristikama prevodnih ekvivalenata, te se registruju načinske rečenice sa poredbenim karakteristikama u kojima se pojavljuju veznici *miként*, *mint ahogyan* i *aminthogy* kao ekvivalenti srpskog *kao što*, i tzv. poredbene načinske rečenice sa uslovnim podznačenjem koje uvodi veznik *mintha* kao ekvivalent srpskog *kao da*. U radu se, dalje, ukazuje i na razlike između srpskog i mađarskog jezika u pravilima upotrebe glagolskih oblika u ovim tipovima rečenica, kao i na specifičnu ulogu korelativa u mađarskom.

Ključne reči: *lingvistika, sintaksa, semantika, načinske rečenice, kontrastivna analiza, srpski jezik, mađarski jezik*

1. Sintaksičke konstrukcije sa složenim priloškim veznicima *kao što* i *kao da* u gramatikama srpskog jezika pominju se kao sintaksički indikatori načinsko-poredbenih rečenica, kojima se izražava način vršenja neke radnje. Između ovih struktura postoje određene sintaksičko-semantičke razlike, uslovljene faktivnošću/nefaktivnošću iskaza. Konstrukcije sa veznikom *kao što* odlikuju se faktivnošću, dok su one koje uvodi veznik *kao da* u tom pogledu nemarkirane.[2] Međutim, ove konstrukcije mogu imati i neka netipična značenja, pri čemu se gubi njihov načinsko-poredbeni karakter. U ovom radu analizira se odnos srpskog i mađarskog jezika u prevodilačkom kontaktu. Korpus je formiran na osnovu građe ekscerpirane iz pripovedaka *Astronom* Zorana Živkovića, i *Veliki žuti leptir* i *Stari sat* Vide Ognjenović.[3] Bez tumačenja razloga koji su prevodioce vodili ka izboru jezičkih jedinica, komentarisaće se realizacija prevodnih ekvivalenata u mađarskom kao ciljnom jeziku.

[1] Ovaj rad predstavlja deo opširnijeg istraživanja mađarskih prevodnih ekvivalenata srpskih sintaksičkih konstrukcija sa prostim i složenim veznikom *kao*.

[2] Irena Grickat ukazuje na to da su rečenice sa veznikom *što* obeležene faktivnošću, tj. realne su, dok su rečenice sa veznikom *da* hipotetične (Грицкат 1952: 200)

[3] To su zbirke pripovedaka: Živković, Zoran (2001). *Vremenski darovi*. Polaris. Beograd. (skraćeno: ZŽ). U mađarskom prevodu: Zoran Živković (1999). A csillagász (ford. Rajsli Emese). *Átjáró*. I. Évfolyam 4. szám.

2. **Konstrukcije sa veznikom *kao što*** denotiraju stvarno poređenje načina vršenja dve radnje, ali mogu da iskažu i habitualnost radnje. U radu se izdvajaju tri modela konstrukcija sa veznikom *kao što*, od kojih dva modela nose posebna značenja, odnosno u njima veznikom nije iskazano poređenje. U prvom modelu (1) poredbeni veznik distribuiran je ispred glagola koji je kvalifikativno upotrebljen, u drugom modelu (2) veznik *kao što* je signal parataksičkog odnosa između rečenica, dok se u trećem (3) poredbeni veznik nalazi u sklopu kopulativnog predikata i ima funkciju vezničkog priloga.

2.1. Najpre bih izdvojila strukture u kojima je prisutan ekvativni stepen poređenja izražen klauzama sa poredbenim veznikom *kao što* (Piper i dr. 2005: 846-851). Uočava se kvalifikativna upotreba glagola *viđati* i *prepoznavati* jer označavaju radnje koje su stalne, koje se realizuju svaki put kad se za njih stvore uslovi. Ova dva glagola, koji pripadaju semantičkim klasama perceptivnih i kognitivnih glagola, impliciraju faktivnost propozicije time što denotiraju stanja do kojih se došlo putem čula, odnosno kognicije.

...ili ih rasporedi unaokolo po kući, ***kao što*** *ih viđa na livadi...* (VO, 41)	*Vagy* ***miként*** *a réten látja őket, egyet-egyet is, oda is széthelyez a házban...* (BJ, 91)
Svejedno što i on zna da oni u tim knjigama nisu živi, već da su to samo njihove slike, ***kao što*** *prepoznaje i svoj lik na fotografijama u albumu...* (VO, 41)	*Persze ő is tudja, hogy a könyveiben ábrázolt lények nem élnek, hogy az csak kép vagy rajz,* ***mint ahogyan*** *saját magát is felismeri az albumba beragasztott vagy a falon látható fényképeken.* (BJ, 91)
... ovo su uglavnom reči agronoma Dinića, njenog poštovanog oca, koje je ona zdušno prihvatila [...] ***kao što*** *je od njega nasledila i veru...* (VO, 162)	*... mindezek nagyrészt az áldott emlékezetű édesapa, Dinić agrármérnök szavai, melyeket Jela, talán önkéntelenül [...]* ***aminthogy*** *tőle örökölte a természetbe...* (BJ, 107)

Zanimljivo je da se u svakom primeru prevoda, kao ekvivalenti veznika *kao što*, pojavljuju različiti konektori. Osim priloga zamenič kog karaktera *miként* (= kako, na način, kao) koji uvodi načinske rečenice sa poredbenim karakteristikama (Andrić 2008: 114, 179) u ovoj funkciji zabeleženi su još *mint ahogyan* i *aminthogy*.

2.2. Veznik *kao što* može imati i netipičnu upotrebu, tj. na semantičkom planu, može biti signal parataksičkog odnosa između rečenica.[4] On je distribuiran ispred glagola kojima se ističe izvesnost sadržaja predikacije glavne rečenice. Transformi zavisnih rečenica jesu nezavisna rečenica sa suprotnim značenjem i nezavisna rečenica sa sastavnim značenjem. U drugom primeru, pojava negacije u obema predikacijama uslovljava pojavu kopulativnog veznika *i... ni* na dubinskom planu, kojim se povezuju ravnopravne rečenice i „obeležava najveći stepen nečeg suprotnog“ (Mrazović – Vukadinović 1990: 419).

(skraćeno: RE); Ognjenović, Vida (1996). *Stari sat: pripovetke*. Prosveta. Beograd. (skraćeno: VO). U mađarskom prevodu: Ognjenović Vida (2003). *Az öreg falióra: Elbeszélések.* [fordította Borbély János]. Forum. Újvidék. (skraćeno: BJ).

[4] O postojanju veznika koji se mogu upotrebljavati i u hipotaksi i u parataksi govori Mihailo Stevanović (Стевановић 1974: 819).

Zakoračio je napolje, u susret zvezdama, ali stopalo mu se nije spustilo na čvrsto tle, ***kao što*** *je moralo biti. Stupio je na nešto mekano i gnjecavo, i stao da tone, kao u živi pesak.* (ZŽ, 6) [→... a tako je moralo biti.]	*Kilépett, a csillagok alá, nem szilárd talajra ért,* ***ahogyan*** *annak tennie kellett volna. Valami puhára és csosra lépett, és süllyedni kezdett, élő homokba.* (RE, 27)
... ali on nije znao tu reč, ***kao što*** *nije uspeo ni da shvati da je to učilo za očiglednu nastavu...* (VO, 45) [→... i nije uspeo ni da shvati...]	*... Ferike azonban nem ismerte ezt a kifejezést,* ***s azt sem*** *értette meg,* ***,*** *hogy csupán szemléltetőeszközről van szó...* (BJ, 94)

U prvom primeru, kao ekvivalent veznika *kao što* pojavljuje se subjunktor *ahogyan* (= kako) distribuiran ispred glagola zavisne predikacije. On uvodi zavisnu rečenicu sa predikatom realizovanim uslovnim načinom za prošlost koji ima kontrafaktivno značenje (Andrić 2002: 137). U prevodu drugog primera na mađarski pojavio se odnos *s + azt + sem* + V_{Sub},[5] upravo onaj koji je u srpskom rekonstruisan: prisutne su dve nezavisne rečenice u sastavnom odnosu, obe odričnog značenja.

2.3. Veznik *kao što* može da se pojavi i u funkciji vezničkog priloga, koji pri navođenju primera objašnjava ono što je rečeno i ima značenje „na primer" (RMS 2007: 521), te se poredbena klauza vezuje se za imenicu, a ne za glagol upravne predikacije.

... kad više neće moći da se seti ni neke sasvim obične stvari ***kao što*** *je ova.* (VO, 152	*Jó ideje rettegi azt a pillanatot, amikor majd a legegyszerűbb dolgok nem jutnak eszébe.* (BJ, 99)
... jer na takva opšta mesta ***kao što*** *su razmena iskustva i udruženje kolega...* (VO, 159)	*... mert az olyanfajta közhelyekre,* ***hogy*** *tapasztalatcsere meg kartársak barátkozása, ...* (BJ, 105)

U prvom primeru mađarskog prevoda izostavljena je poredbena klauza, dok se u drugom primeru kao semantički ekvivalent vezniku *kao što* pojavljuje veznik *hogy* (= da) koji uvodi eksplikaciju, konkretizaciju imenice *közhely* (= opšte mesto) imenicom *tapasztalatcsere* (= razmena iskustva) i sintagmom *kartárs barátkozása* (= udruženje kolega), čime je u prevodu postignuta semantička ekvivalencija sa srpskom konstrukcijom.

3. **Konstrukcije sa složenim veznikom *kao da*** mogu da imaju i stvarno i hipotetičko značenje, što ukazuje na jedan vid modalnosti. U delu V. Ognjenović registrovala sam načinsko-poredbene konstrukcije sa veznikom *kao da* koje iskazuju nerealno poređenje dveju radnji, stanja ili svojstva, u okviru kojih se uočava postojanje tri osnovna modela. Prvi model (1) sadrži konstrukcije sa neostvarivim značenjem[6] u kojima se razlikuju tri strukturno-semantička tipa poredbene konstrukcije: a) sa glagolom koji kvalifikuje predikat upravne rečenice, b) sa glagolom *izgledati* u upravnoj predikaciji i korelativom *úgy*

[5] V = predikat glavne rečenice; V_{Sub} = predikat zavisne rečenice

[6] Up. Mrazović – Vukadinović 1991: 543.

u prevodu, i c) onaj koji se može redukovati u konstrukciju sa prostim veznikom *kao*. U drugom modelu (2) realizuju se klauze u kojima je realizacija radnje neizvesna, dok u trećem (3) veznik *kao da* dobija posebno značenje time što gubi svoju vezničku funkciju i postaje modalni izraz.

3.1. **Klauze sa neostvarivim značenjem** markirane su kontrafaktivnošću,[7] što pokazuju i rekonstruisane predikacije. Glagol ovih klauza unosi i svojevrsnu kvalifikaciju predikata upravne rečenice jer ukazuje na radnju ili stanje koji se ostvaruju kao tipični za određene situacije.

... zaviruje u cvetove, ***kao da*** *ih bište...* (VO, 32) [→... a ne bište ih]	*... bekukucskál a rózsakelyhekbe,* ***mikéntha*** *tetvezné őket...* (BJ, 84)
... skoro mu sraslo s telom, ***kao da*** *je u tome rođen.* (VO, 30) [→... a nije u tome rođen]	*... mintha ősszenőtt volna le,* ***mintha*** *beleszületett volna.* (BJ, 81)
Kad se on zaleti u trk, to izgleda ***kao da*** *ga neka iznenadna vazdušna struja uznese i zakovitla...* (VO, 31) [→ ...a ne uznese ga i ne zakovitla ga.]	*Amikor ő futásnak lendül, az olyan,* ***mintha*** *egy váratlan légörvény kapná fel és forgatná meg...* (BJ, 82)

Mađarske zavisne rečenice uvodi veznik *mintha* (= kao da), čiji se predikat realizuje u obliku uslovnog načina za sadašnjost i prolost. Zanimljiv je prvi primer sa složenim veznikom *mikéntha*, koji, leksikalizujući prilošku odredbu za način poredbenog značenja *miként* (= kako, na način, kao) i veznik uslovnih rečenica *ha* (= kad, ako), povezuje ta dva značenja, dajući zavisnoj rečenici „uslovno poredbeni" karakter. U skladu sa tim, upotreba kondicionala sadašnjeg i prošlog u mađarskim prevodima ukazuje na to da se radi o nerealnoj tvrdnji.

3.1.1. Primeri sa glagolom *izgledati* predstavljaju poseban slučaj, jer poredbene konstrukcije sa veznikom *kao da* uz njega imaju funkciju obaveznih priloških determinatora kojima se dopunjuje sadržaj datog glagola. Upoređivanjem dva pojma, svojstva jednog pojma skoro se potpuno poistovećuju sa svojstvima pojma sa kojim se porede. Tada veznik *kao da* ukazuje na to kakav vizuelni utisak na govorno lice ostavlja data pojava, odnosno govornom licu se pripisuje subjektivna procena kojom se on ograđuje od istinitosti propozicije, te ona biva obojena značenjem epistemičke modalnosti. Nerealnost rečenice s veznikom *kao da* u drugom primeru dodatno je naglašena semantikom glagola *izgledati* u funkciji predikata impersonalne rečenice.[8]

Izgleda ***kao da*** *je sišao sa nekog davno oslikanog akvarela, sa onom bakrenskom grivom i dugim vratom.* (VO, 30)	*Azzal a rezes sörényével meg hosszú nyakával* ***úgy*** *néz ki,* ***mintha*** *egy ódon akvarellről szut volna le.* (BJ, 81)

[7] Milka Ivić ukazuje na to da, pored faktivnih predikata, kojima se iskazuje istinitost sadržaja dopunske rečenice, postoje i kontrafaktivni – oni koji impliciraju neistinitost informacije u dopunskoj rečenici – kao i nefaktivni koji su u pogledu faktivnosti nemarkirani (M. Ivić 1977: 3).

[8] Up. Petrović (2004: 135-143).

Kad njih dvoje idu zajedno, izgleda ***kao da*** *se ulicom kreću dva velika suncokreta....* (VO, 33)	*Amikor együtt mutatkoznak,* ***úgy*** *tűnik, két nagy napraforgó megy az utcán....* (BJ, 84)
... pa juri kroz kuhinju da izgleda ***kao da*** *leptiri lete...* (VO, 41)	*... és a konyhában rohangál le-föl, hogy* ***úgy*** *nézzen ki,* ***mintha*** *repülnének*. (BJ, 91)

U prvom i trećem primeru, klauze sa veznikom *mintha* imaju poredbeno značenje – izgled subjekta upoređuje se sa propozitivnim sadržajem poredbenih struktura, pri čemu njihovi predikati, realizovani u obliku uslovnog načina, ukazuju na kontrafaktivnost, nerealnost imenovane radnje. Iz korpusa se vidi da je korelativ *úgy* distribuiran ispred glagola, dok u srpskim primerima njegov ekvivalent u obliku zamenič kog priloga *tako* potpuno izostaje. Drugi primer u kom se uz korelativ pojavljuje bezlični glagol *tűnik* (= čini se) korespondira odgovarajućoj bezličnoj strukturi u tekstu originala. Korelativ modifikuje značenje ovog glagola, te postaje sredstvo za iskazivanje epistemičke modalnosti, distancirajući govorno lice od istinitosti iskaza (Zvekić-Dušanović 2005: 243, 250). Glagol *tűnik* pojavljuje se u inicijalnom položaju i, u ovakvim tipovima rečenica, veoma često izostaje veznik *hogy*, koji je u korpusu prisutan samo u trećem primeru. Ovaj primer ukazuje na još jednu situaciju, uobičajenu u mađarskom jeziku: korelativ *úgy* i bezlični glagol *tűnik* upotrebljeni su parentetički (up. Zvekić-Dušanović 2005: 251), tj. u nju su ugrađeni kao naknadno dodati komentar.

3.1.2. Konstrukcija sa *kao da* može se ostvariti i uz kopulativni predikat i tada se može redukovati u konstrukciju sa prostim veznikom *kao* u funkciji kvalifikativnog determinatora,[9] po strukturnom modelu *kao* + Adj/N.

Sklepan tako dosta nevešto, ***kao da*** *je ispleten od granja...* (VO, 29) [→ ... kao ispleten od granja.]	*Meglehetősen ügyetlenül van összetákolva összetákolva* ***mintha*** *vesszőből fonták volna...* (BJ, 81)
Moj Ferika da sedi po ceo dan na jednom mestu ***kao da*** *je bogalj...* (VO, 38) [→ ... kao bogalj...]	*Még hogy az én Ferikém egész nap egy helyben üljön,* ***mint*** *a nyomorék...* (BJ, 89)

Kao prevodni ekvivalenti prisutni su veznici *mintha* i *mint*. Veznik *mintha* uvodi neredukovnu rečenicu i ima predikat u uslovnom načinu za prošlost. Pojava veznika *mint* (= kao) u drugom primeru zanimljiva je upravo stoga što on uvodi redukovanu poredbenu strukturu sa nominativom imenice, te korespondira upravo sa prostim veznikom *kao* u redukovanoj strukturi u srpskom jeziku.

3.2. Konstrukcije sa vezničkim spojem *kao da* mogu da iskažu i **neizvesnu realizaciju radnje**, odnosno mogućnost istinitosti upravne predikacije. Značenje mogućnosti odlikuje se epistemičkom modalnošću, jer govorno lice nema pouzdano znanje o tome da li je situacija imenovana u zavisnoj rečenici istinita ili nije.

[9] Up. Petrović (1976: 52) i Antonić (2007: 110).

... tačno u minut, ***kao da*** *oseti kad treba, uševrda se ispred ulaznih vrata.* (VO, 32) (= možda oseti, a možda i ne)	*... percnyi pontossággal,* ***mintha*** *megérezné, mikor kell, a bejárati* ajtó elé somfordál. (BJ, 84)
... pa se osvrće ***kao da*** *proverava gde je.* (VO, 30) (= možda proverava, a možda i ne)	*... forgolódik,* ***mint*** *aki tudni szeretné, hol van.* (BJ, 82)
... a on se smejulji, ***kao da*** *ga je zagolicnuo, češka to mesto i uživa.* (VO, 43) (= možda ga je zagolicnuo, a možda i nije)	*... Ferike pedig,* ***mintha*** *megcsiklandozták volna, boldogan nevetgél, vakargatja az érintés helyet, és mindebben gyönyörűséget leli.* (BJ, 92)

Mađarski prevodni ekvivalenti u načinsko-poredbenim klauzama realizuju se sa veznikom *mintha* distribuiranim ispred glagola u kondicionalu. U jednom primeru je uz poredbeni veznik *mint* (= kao) realizovana odnosna rečenica koju uvodi odnosna zamenica *aki* (= ko). Iz nje je izostala pokazna zamenica *az* (= onaj) u funkciji upućivačke reči (up. *mint az, aki*... = kao onaj ko...). U pitanju je zapravo model redukovane konstrukcije s nominativom uz veznik *mint*.

3.3. Veznik *kao da* može da izgubi vezničku funkciju i postane modalni izraz. Tako u sledećim primerima rečenica gubi svoje poredbeno značenje i biva obeležena nijansom čuđenja, iznenađenja, protesta ili ironije. Za zabeležene primere može se reći da su modalni, jer glagolski oblik u zavisnoj rečenici denotira samo pretpostavljenu radnju, pri čemu se konstrukcija sa potencijalnim oblikom glagola uz veznik *kao da* može javiti isključivo u hipotetičkim situacijama.

... iskolači ona na njega besne oči, ***kao da*** *bi on nekako mogao da joj odgovori...* (VO, 151)	*... méregette haragosan kidülledt szemekkel,* ***mintha*** *a falhoz szegezte.* (BJ, 99)
... zašto me to pitaš tako strogo policijski ***kao da*** *sam ga ja pokvario!* (VO, 165)	*... mért faggatsz ekkora rendőri szigorral,* ***mintha*** *én rontottam volna el?!* (BJ, 109)

Kao mađarski ekvivalent veznika *kao da* pojavljuje se veznik *mintha*, distribuiran ispred zavisne predikacije.[10] U drugom primeru, zavisna rečenica sadrži predikaciju koja se realizuje kondicionalom glagola, tj. uslovnim načinom za prošlost, kojim govorno lice izražava sumnju, nesigurnost ili nevericu u realizaciju date radnje.

4. ZAKLJUČAK

Rezultati do kojih se došlo analizom korpusa, govore u prilog sledećem: Veznik *kao što* utiče na faktivnost načinsko-poredbene rečenice time što uz perceptivne i kognitivne glagole iskazuje ekvativni stepen poređenja stanja do kojih se došlo putem čula ili kogni-

[10] Zavisna rečenica prevedena je prilično slobodno i glasi *kao da ga je prikovala za zid*. Razlozi zbog kojih se prevodilac odlučio za ovakav prevod neće biti predmet ovog rada.

cije, i u određenoj meri kvalifikuje pojavu. On takođe može da ima i posebno značenje i tada se, na dubinskom planu, pojavljuje ili kao indikator naporednog odnosa između dve klauze ili kao vezнички prilog sa značenjem 'na primer'. U mađarskom se značenje ekvativa postiže upotrebom ekvivalentnih glagola iz istih semantičkih klasa, koji se realizuju u načinskim rečenicama sa poredbenim karakteristikama uz veznike *miként, mint ahogyan* i *aminthogy*. U primerima netipične upotrebe poredbenog veznika takođe se uočava raznolikost prevodnih ekvivalenata, pri čemu se u jednom primeru ostvaruje upravo onaj sastavni odnos koji se dobija rekonstrukcijom srpske konstrukcije sa negacijom u obema predikacijama.

Konstrukcije sa veznikom *kao da* imaju nerealno značenje i mogu biti različito nijansirane na semantičkom planu. One u iskaz unose kontrafaktivnost ili epistemičku modalnost, koja je u određenim primerima posebno naglašena upotrebom glagola *izgleda* kojim se subjektu pripisuje subjektivna procena propozicije u zavisnoj rečenici. Posebno se uočava i upotreba ovog veznika u funkciji modalnog izraza u rečenicama koje su izgubile poredbeno značenje. U prevodu na mađarski primetna je izvesna pravilnost u upotrebi ekvivalenata: u najvećem broju primera upotrebljen je veznik *mintha* sa predikatom u kondicionalu kojim subjekat izražava sumnju u realizaciju radnje. Veznik *mint*, koji uvodi redukovanu rečenicu, upotrebljen je u onim primerima koji se na dubinskom planu u srpskom ostvaruju kao redukovane konstrukcije sa prostim veznikom *kao* u funkciji kvalifikativnog determinatora. U određenom broju primera prisutan je korelativ *úgy* koji utiče na faktivnost iskaza time što faktivne glagole percepcije čini nefaktivnim i daje im značenje epistemičke modalnosti, a subjekat distancira u pogledu istinitosti propozicije izražene upravnim predikatom. Njegov očekivani srpski ekvivalent u obliku zameničkog priloga *tako* potpuno je izostavljen.

LITERATURA

Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika.* Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Andrić, Edita (2008). *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku.* Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

Антонић, Ивана (2007). Синтакса и семантика номинатива. *Синтаксичка истраживања - дијахроно-синхрони план,* ур. Јасмина Грковић-Мејџор, Владислава Ружић, Слободан Павловић. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.

Balogh Judit i dr. (2000). *Magyar grammatika.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Burzan, Mirjana (1986). Jedan problem srpskohrvatske načinsko-poredbene rečenice osvetljen kontrastivnom metodom. *Педагошка стварност* 1: 44-58.

Грицкат, Ирена (1952). О једном случају мешања свеза *да* и *што*. *Наш језик,* књ. III, св. 5-6: 196-207.

Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance.* Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića / Dobra vest.

Magyar-szerbhorvát kéziszótár (1982). Terra. Budapest.

Петровић, Владислава (1976). О синтаксичким конструкцијама са простим и сложеним прилошким везником *као*. *Прилози проучавању језика* 12: 47-65.
Петровић, Владислава (1985). Нетипичне поредбене и начинске реченице са везником „као што“. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 15/1: 116-121.
Петровић, Владислава (2004). Граматички статус и употребне вредности лексеме *изгледа. Научни састанак слависта у Вукове дане.* Београд, 33/1: 135-143.
Пипер, Предраг и др. (2005). *Синтакса савременога српског језика: проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ: Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.
Речник српскога језика (2007). Нови Сад: Матица српска.
Симић, Радоје (1966). Глаголска времена у зависним реченицама. *Наш језик*, књ. III, св. 1-2: 3-57.
Стевановић, Михаило (1974). *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма), II Синтакса,* Београд: Научна књига.
Zvekić-Dušanović, Dušanka (2003). Neka zapažanja o upotrebi korelativa u mađarskom i srpskom jeziku - na primeru zamenič kog priloga úgy=tako. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 46(1), 83-97.
Звекић-Душановић, Душанка (2005). Мађарске модалне конструкције с корелативом *úgy* и њихови српски еквиваленти. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 48 (1-2): 241-255.

Jelena Redli

SERBIAN SYNTACTIC CONSTRUCTIONS WITH COMPLEX CONJUCTIONS *KAO ŠTO* AND *KAO DA* AND THEIR HUNGARIAN EQUIVALENTS

Summary

This paper discusses Serbian syntactic constructions with complex adverbial conjuctions *kao što* and *kao da* in the works of two contemporary Serbian writers – one short story by Zoran Živković and two by Vida Ognjenović – and their Hungarian equivalents. Syntactic-semantic differences between the extracted structures depend on factivity/infactivity of the statements. The feature being present in the constructional characteristics of translation equivalents as well, it is possible to register clauses of manner with the characteristics of comparison, in which conjuctions *miként*, *mint ahogyan* and *aminthogy* appear as the equivalents of Serbian *kao što*. The so-called comparative clauses of manner with a submeaning of condition, which are introduced by conjuction *mintha* as the equvalent of Serbian *kao da*, are also registered. Following this, the paper points out the differences in the usage rules of verb forms in these types of sentences in Serbian and Hungarian, as well as a specific role of a Hungarian correlative.

VIII

PREVOĐENJE KAO ODRAZ KULTURNIH VEZA

Mary Louise Wardle
University of Rome 'La Sapienza'
Mary.Wardle@uniroma1.it

UDC: 008:81'25

NOODLES ROCK STYLE: TRANSLATION AND CULTURE

Abstract: This paper will discuss the concept of culture in relation to translation: as each language/culture enshrines values and prejudices in its own specific way, what happens when this content undergoes the transition to a new constituency? Translators may establish what Toury (1980:17) terms the 'invariant', the essence of the source text, before recoding the message in the target text. Through analysis of practical examples, both historical and more recent (in English, French and Italian), this paper will ask whether we can reach consensus as to what might be classified as the invariant while also taking into account Lecercle's 'remainder' (1990), those textual elements that resist translation and thereby highlight the very act of communication, allowing linguistic/cultural factors ultimately to take on social and political import. Following on from theories of equivalence, the paper will also address Skopos theory (Vermeer in Venuti 2004: 229) and its possible application in the translation of cultural content.

Keywords: *Translation – Culture - Language – Equivalence- Skopos*

As Katan points out 'people instinctively know what *culture* means to them and to which culture they belong'. He talks of a ' shared mental model or map of the world', (Katan 1999: 17) and from here, we can draw a link between culture and language as expressed by MacIntyre's observation that 'in any tradition-bearing community, the language-in-use is closely tied to the expression of the shared beliefs of that tradition' (MacIntyre 1988: 384). The Sapir-Whorf hypothesis draws on the link between the language we speak and our thought processes [1]. This cause and effect relationship and its socio-cultural implications is exemplified by the attention given to lexical choices in traditionally sensitive areas such as gender, race and disability. Some cultures are particularly careful to promote *politically correct* language in the belief that it will engender equally PC attitudes and behaviour. Taboo language is another semantic field indicative of a given society's world view. What is taboo in one culture is not necessarily censored in another. That which causes offence or is not thought appropriate for 'polite conversation' changes as we move among constituencies: 'A taboo is a proscription of behaviour for a specifiable community of people, for a specified context, at a given place and time. There is no such thing as an absolute taboo that holds for all worlds, times and contexts.' (Allan and Burridge 2006: 27)

[1] Case studies from anthropologists and linguists highlight the causal link. Cf. the Amazonian Pirahã society, for example, 'since they lack any word for cousin, unsurprisingly [have] no restriction against marrying a cousin' (Everett 2009: 87).

Even though we might not go the whole Sapir-Whorf hog (for there is a certain circularity to the argument - does language determine thought or vice-versa?), most would agree that language and culture are inextricably linked, as illustrated, for example, by proverbs, sayings and idiomatic phrases, with most originating in a given locale. Many expressions are thus context-specific: in the UK, we have expressions such as *I wouldn't do it for all the tea in China* or *A storm in a tea-cup* and *It's not my cup of tea*; rare events are described in Italy as occurring *ogni morte di papa* (every time a pope dies); if someone is long-winded in Serbia, they are encouraged to stop talking *kao kiša oko Kragujevca* (like the rain around Kragujevac).

This inevitably has serious repercussions for the translator. If each language/culture has a different way of categorising reality, we will commonly find ourselves in situations where what is apparently the same word or sentence (if translated literally) will have different associations (if not meaning) according to the context in which it is spoken. 'Do you fancy a coffee?' spoken in London is a very different proposition to 'Ti andrebbe un caffé?' uttered on the streets of Rome. While nobody would quibble with the semantic equivalence, the actual experience referred to (the surroundings, the time it takes, the actual drink involved, the price, the currency, etc) is something quite different. So, on one level, 'coffee' is 'caffé' but our cultural associations are not equivalent: coffee in Italy is an energising pick-me-up, grabbed on the run, usually avoided after 4 p.m., in the U.K. it is frequently seen as a relaxing beverage to be sipped while reading, chatting or watching TV; in Italy instant coffee is viewed suspiciously while 'proper' coffee in UK homes is still very much the preserve of the well-heeled middle classes. Lecercle identifies these variations as the *remainder*, exceeding communication of a univocal meaning and, instead, drawing attention to the very act of communication. They begin as linguistic-cultural factors, but ultimately become social and political (Lecercle 1990: 139). But where does this leave the translator? If each language is so intrinsically linked to its culture, how can we use language A to talk about culture B?

On a certain level, translation is impossible. What is said in a particular language is said in a distinct form of life, a historical and cultural context of meaning. The only way to understand a text is to read it in its original language; the only way to read a language is to be familiar with its context. So, translation is not a simple substitution of language, but a hermeneutic exercise of interpreting how a meaning can be transposed into a historical-linguistic-cultural context different from the one in which it originated. What emerges in the target language is not identical to the original, nor wholly different; it is a new expression of the meaning, an effect of its history.

Toury defines translation as '*communication in translated messages* within a certain cultural-linguistic system' [2] (Toury 1980: 17) where the translator transfers the *invariant* element, the unchanging essence of the source text across a linguistic border. This, however, begs the question: what exactly is the invariant? For a novel it might be the plot or certain stylistic features, for poetry the rhyme or metre; in film-dubbing the translator must comply with the demands of lip synch, in subtitling with the number of words on the screen; translation for the theatre requires lines that allow the actors to breathe; software localization, the translation of legal documents, video games or product packaging all present

[2] emphasis in original

distinct versions of what might be considered the invariant. The same applies to cultural references in any of these texts: which aspects of the reference should be retained?

One line of theory that runs from Schleiermacher, through Berman, down to Venuti, will help determine whether the final text is more foreignising or domesticating, establishing which elements are to be transferred, what constitutes Toury's *invariant*, what the translator will be faithful to, what she will betray. If a character in an Italian novel, for example, is eating *panettone*, what would she be eating in the English translation? Is it still *panettone*, or is it *cake*, *Christmas cake*, *traditional/typical Italian Christmas cake*, *panettone cake* etc.? Do characters change their names? Can the setting of the novel be altered?[3]

The following extract with the high density of cultural references typical of contemporary literature illustrates the extent of the problem. The passage is taken from the UK 1982 best-seller *The Secret Diary of Adrian Mole – Aged 13¾* The book is in diary-form, supposedly written by Adrian Mole, an adolescent male version of Bridget Jones, *ante litteram*. He is an angst-ridden teenager, with all the usual teenage problems: school, girls, spots and the added burden of warring parents. Adrian fancies himself as an undiscovered intellectual and poet, sending his literary contributions to the BBC and the Queen. Of course, he has no particular talent, as can be seen from his entry for Valentine's day. The excerpt is followed by the Italian translation:

Saturday February 14th

VALENTINE'S DAY[4]

I only got one **Valentine's Day card**. It was in my mother's handwriting **so** it doesn't count. My mother had a **massive** card delivered, it was so big that a **GPO van** had to bring it to the door. She went all red when she opened the envelope and saw the card. **It was dead good**. There was a big satin elephant holding a bunch of plastic flowers in its trunk and a bubble coming out of its mouth saying 'Hi, Honey Bun! **I ain't never gonna** forget you!' There was no name written inside, just drawings of hearts with 'Pauline' written inside them. My father's card was very small and had a bunch of **purple** flowers on the front. **My father** had written on the inside 'Let's try again'.

Here's the poem I wrote inside Pandora's card.

Pandora!

I adore **ya.**

I implore **ye**

Don't ignore me.

I wrote it left-handed so that she wouldn't know it was from me. [5]

Sabato 14 febbraio

Festa di **San** Valentino

Ho ricevuto solo un **cartoncino d'auguri di San Valentino**. **Siccome** ho riconosciuto la scrittura della mamma, non conta. La mamma ha ricevuto un cartoncino enorme, che **la posta** ha dovuto **recapitare col** furgone. Quando ha aperto la busta, è diventata tutta

[3] See English translation of F. Beigbeder's novel *99 francs* where the action of the novel is moved from Paris to London (Wardle: forthcoming)

[4] The date and the phrase 'Valentine's day' are supposedly printed in the diary and not written by Adrian himself.

[5] Townsend 1982: 32-3, emphasis added

rossa. C'era un grosso elefante di **satin** con un mazzo di fiori di plastica nella proboscide e un fumetto che gli usciva dalla bocca con su scritto: "Ciao, bellezza! **Non ti dimenticherò mai**!" Non c'era firma, solo un **sacco** di cuori disegnati con dentro scritto: "Pauline". Gli auguri di papà, in confronto, erano piccolissimi. Sulla copertina un mazzolino di fiori **rossi**, e dentro c'era scritto: "Riproviamoci".

Ecco la poesia che ho scritto **nel cartoncino di auguri a San Valentino** per Pandora:

Pandora!
Ti adoro.
E t'imploro.
Non m'ignorar!
Siccome l'ho scritta con la sinistra, non può riconoscere la calligrafia.[6]

There are some obvious 'discrepancies' between the language used by Adrian in these two versions, chiefly in terms of vocabulary and register, but first I would like to concentrate on references to cultural practice that are taken for granted in the source text but become problematic in the transfer to Italian. The first is the general tradition of card-giving, extremely widespread in the UK. And Valentine's Day is no exception. Teenagers and young people, in particular, are excited to wake and see how many people have sent them cards, the number being a barometer of their popularity.

One of the key aspects is that these cards are sent anonymously, hence the lack of signatures and Adrian's using his left hand to disguise his handwriting. All these elements are however absent from the current Italian tradition where *San Valentino*, who keeps his saintly appellation as befits a predominantly Catholic country, is celebrated more typically by flower-giving and 'romantic' candle-lit dinners for established couples: no surprise declarations from anonymous card-senders here. Thus there is explicitation on the one hand in the Italian text (*Pandora's card* becomes *cartoncino d'auguri di San Valentino per Pandora* – literally: a Saint Valentine's greeting card for Pandora) and implicitation on the other, as the Italian reader receives no information regarding the cultural practice of card giving.

Specific elements of British culture are normalised into more general pan-cultural elements. The 'GPO van' (General Post Office van) becomes a simple *furgone* (van) that the *posta* (postal service) has to send to the house to deliver the oversize card. This is a very common strategy adopted by translators faced with specific cultural references relevant to the source constituency, where they give rise to a series of shared associations that, however, are not present – or are present in a different form – in the target constituency. Another strategy is to switch the reference: the flowers on the card are purple originally whereas in the version for the Italian market, where purple is still evocative of funerals, they become red, a colour more traditionally associated with romance.

A further element that can be classified as part of the invariant is the implicit information communicated by the choice of language. Adrian uses the typical rather limited vocabulary of many teenagers with obvious markers such as *massive* and *dead*; his sentences are mostly short and of simple construction; the poem he composes for Pandora is trite and poorly-rhymed. The phrase on the card for Adrian's mother (*Hi, Honey Bun! I ain't never gonna forget you*) seems both inappropriate for a mother to receive, if viewed from the

[6] Translation by Carlo Brera 1991: 37, emphasis added

son's point of view, and phony in its sentiment: to a British ear, this insincerity is amplified by the double negative (*ain't never*) and the contraction (*gonna*), typical of American English, conjuring up associations of hype and make-believe.

In the transfer to Italian, however, Adrian gains in sophistication, using vocabulary such as *siccome* (twice), *recapitare*, *satin* and the whole tone is more writerly. On the other hand, the translator has introduced lexical elements such as *un sacco di* which compensate for the use of *dead* in the English original but they are now in contrast with the more formal tone of the rest of the text. The caption inside the card cannot, obviously, replicate the discrepancy between British and American English and the Italian reader is presented with a thoroughly normalising translation. But could there have been an alternative? Can translation deal with features such as dialects, accents, wordplay?

Nida's concept of equivalence, a target-oriented strategy, can prove useful when approaching such elements. He distinguishes between *formal* equivalence, which strives to maintain the formal elements and structure of the original, and *dynamic* equivalence, which seeks to recreate an effect as similar as possible to the effect on the reader of the ST: thus, if the original is, say, humorous, so the translation should provoke an amused response.

At times, the distinction between formal and dynamic equivalence will overlap with that between foreignisation and domestication. In context, the apparently straightforward sentence *Louise's mother and grandmother lived together in Chelsea* (Winterson 1992: 164) introduces two characters, soon to be revealed as ill-educated, Australian snobs, excessively preoccupied with what the neighbours might think. To readers familiar with British culture, the fact that they live in Chelsea is far from casual. This district of London is generally associated with artistic and literary circles, with elegant and expensive properties. When we are told that the two women live in Chelsea, we also, implicitly, are being told that they aspire to being part of a world they do not belong to. A reader with little knowledge of British culture, and the complex class system that informs it, would not receive the same information and therefore the effect would not be equivalent. So the translator can choose to translate 'literally' (*La madre e la nonna di Louise vivevano insieme a Chelsea*), the choice followed in the Italian version; this is formal equivalence. It renders the semantic content but the cultural information available to the ST audience is lost – there is, of course, the additional problem of cultural interference between constituencies, with football being the foremost association made by Italians when thinking of Chelsea. A dynamic translation, however, might choose to integrate the 'missing information' by inserting a phrase such as *vivevano insieme* ***nel quartiere elegante/sofisticato di*** *Chelsea*. Words have been added, but we could argue that meaning has not. The London setting and the reference to Chelsea are carried through to the TT, with part of the 'world knowledge' of the ST reader restored.

While some examples are accessible to an international audience (most readers can decode the implied difference between a character driving a Rolls Royce or a Mini), many remain opaque for target cultures. To a British reader, there is a significant difference between someone reading *The Sun* on the one hand or *The Guardian* on the other: both education and political orientation are being indicated. If the translator's task is that of rendering the meaning or the sense of the original, then, arguably, this cultural content should also be represented as integral to the text.

In determining effective strategies in this kind of context, we can also be guided by *Skopos* theory: here, translation is seen as an action and as such must have an aim or purpose (*skopos*) and the appropriate degree of precision is determined by the required function of the translation. It is very much a target oriented approach: '[...] source and target texts may diverge from each other quite considerably, not only in the formulation and distribution of the content but also as regards the goals which are set for each'(Vermeer in Venuti 2004: 229).

This theory does not tell us how to translate, simply that we should have some guiding principle upon which to hang our strategy. It provides a useful framework against which to evaluate different translation solutions when faced with cultural references: as an area of investigation, we can turn to the culturally loaded field of food and eating habits: 'Everywhere, eating is a culturally transforming – sometimes a magically transforming – act. [...] It can proclaim identity'(Fernándes-Armesto in Allan and Burridge 2006: 175). Food represents one of the many systems that together make up a culture's polysystem [7]. As with the coffee example above, associations vary: food is closely linked to religious ritual and celebration; different cultures organise their meals differently (mealtimes, number and order of courses, what can and cannot be served on the same plate); food packaging is not uniform, with different norms and even laws dictating what information to include and how the goods be sold; different weights and measures, etc.

Textual references to food tend, therefore, to be highly local in nature, requiring sensitive translation and can be used here to illustrate the effectiveness of *skopos* theory. And so we come to the title of this paper: *Noodles rock style*, as seen on the English version of a menu in Rome: to anyone who does not speak Italian - presumably the target audience - this would not mean very much and might, in fact, be downright misleading, suggesting as it does something outrageous or rebelliously rock-and-roll. As a translation it comes from the 'look-each-word-up-separately-in-a-dictionary' school, so often favoured by the tourist industry. The original dish was *fettuccine allo scoglio*, where *scoglio* does indeed mean *rock*, but the kind of rock found in the sea and hence associated with fish and seafood. In this context, *skopos* theory would establish that a menu's purpose is to inform customers about what there is to eat and that, for foreign clients, an indication of ingredients will be more useful than the actual name of the dish: so, in this case, *pasta with seafood and tomato sauce*.

To use another example, one that would have been close to Jakobson's heart, while it is possible to translate *fontina* with *cream cheese* in a novel [8], the same solution would be unfeasible in a recipe: if *fontina* were unavailable locally, it could only be substituted, or 'translated', by some other cheese with a similar consistency, that would react to being cooked in a similar fashion. It might be useful here to remember Geertz' concept of *thick description* – whereby any given phenomenon is described within its context. Geertz uses the example of a wink: if we are not provided with any information about its context (thin description), we are at a loss as to how to interpret the wink (Geertz 1973: 3-30). Similarly, we can talk of 'thick translations', translations where the context and, crucially, the purpose or skopos are taken into account.

[7] Itamar Even-Zohar introduces the concept of polysystems, where each culture comprises a kaleidoscope of subsystems (linguistic, literary, economic, political, military, culinary, etc) see Pym 2010: 72.

[8] See Ginzburg 1963: 10, Low 1967: 14, Woolf 1997: 4.

And so, to conclude, when dealing with language in general and more specifically with cultural phenomena, the translator, like a painter, has a palette of strategies and theories at hand: formal and dynamic equivalence, domestication and foreignisation, skopos, thick and thin translations, etc. There are, as ever in translation, no definitive answers: what is certain, however, is that the translator operates within a given context, with responsibilities towards the original author and the source text but also to the client who commissions the translation and, ultimately, to the reader of the finished product. It is these responsibilities, along with experience, that must guide what, however, remains a creative process.

BIBLIOGRAPHY

Allan, Keith and K. Burridge (2006). *Forbidden Words: Taboo and the Censorship of Language.* Cambridge: Cambridge University Press.

Everett, Daniel (2009) *Don't Sleep, There Are Snakes: Life and Language in the Amazonian Jungle* London: Profile Books.

Geertz, Clifford (1973) "Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture" in *The Interpretation of Cultures: Selected Essays (*New York: Basic Books).

Ginzburg, N. (1963). *Lessico famigliare* Turin: Einaudi. - D.M. Low translation: (1967) *Family Sayings* London: Hogarth Press - J. Woolf translation: (1997). *The Things We Used To Say* Manchester: Carcanet.

Katan, David (1999). *Translating Cultures - an Introduction for Translators, Interpreters and Mediators* Manchester: St Jerome Publishing- 2nd edition 2004.

Lecercle, Jean-Jacques (1990) *The Violence of Language* London: Routledge.

MacIntyre, Alasdair (1988). *Whose Justice? Which Rationality?* London: Duckworth.

Pym, Anthony (2010) *Exploring Translation Theories* London: Routledge.

Toury, Gideon (1980) *In Search of a Theory of Translation*, Tel Aviv: Porter Institute for Poetics and Semiotics.

Townsend, Sue (1982) *The Secret Diary of Adrian Mole – Aged 13 ¾* London: Methuen.- C. Brera translation (1991) *Il diario segreto di Adrian Mole, mitico adolescente incasinato di anni 13¾* Brera, Sperling e Kupfer Editori.

Vermeer, H. J. (2004). 'Skopos and Commission in Translational Action' in *The Translation Studies Reader* ed. L. Venuti. (London, Routledge)**:** 227-238

Wardle, Mary Louise (forthcoming) 'When is Paris not Paris? The strange case of the disappearing city' *Syn-thèses* 3.

Winterson, Jeanette(1992) *Written on the Body* London: Jonathan Cape.

Mary Louise Wardle

NOODLES ROCK STYLE: TRANSLATION AND CULTURE

Summary

This paper will discuss the concept of culture in relation to translation: as each language/culture enshrines values and prejudices in its own specific way, what happens when

this content undergoes the transition to a new constituency? Translators may establish what Toury (1980:17) terms the 'invariant', the essence of the source text, before recoding the message in the target text. Through analysis of practical examples, both historical and more recent (in English, French and Italian), this paper will ask whether we can reach consensus as to what might be classified as the invariant while also taking into account Lecercle's 'remainder' (1990), those textual elements that resist translation and thereby highlight the very act of communication, allowing linguistic/cultural factors ultimately to take on social and political import. Following on from theories of equivalence, the paper will also address Skopos theory (Vermeer in Venuti 2004: 229) and its possible application in the translation of cultural content.

Ivana Đurić-Paunović
Terence McEneny
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
iva21na@hotmail.com
t.mceneny@gmail.com

UDC: 82.03:008

TRANSLATING CLASS: THEORETICAL ASPECTS OF RENDERING EDWARDIAN LITERATURE IN SERBIAN

Abstract: Culture is a collection of shared understandings which are reflected in and shaped by language. Literature is a repository and active shaper of such shared cognitive frames. Within texts which we read by convention as literary, characters are cognitive constructs. That is, the reader builds a psychological reality using textual instructions, enriching them through inferences based on schemata. One type of schematized cultural knowledge used for reading English fiction is the class system. Taking three authors of the Edwardian period, when class mobility was an explicit theme, we analyze linguistic features, particularly politeness and facework, that activate the class schema; we then compare Serbian translations of these features, with attention to the translation strategies available for either activating or constructing an equivalent frame for the target language culture.

Keywords: *Frame/schema theory, cognitive stylistics, face, Edwardian literature, literary competence, relevance theory, translation unit.*

In analyzing translations of Edwardian literature, we pose two questions: what kind of translation unit fits well with recent cognitive theories, and can such theories help in assessing the target-language versions?

The corpus consists of fiction (two novels and one short story) by three representative authors, and translations published in Croatian or Serbian.

In a larger research project in Victorian and Edwardian literature (forthcoming), we study a cultural frame which is essential to source-language literary competence in the fiction of the period: social class. Class manifests itself in usage, particularly in linguistic realizations of politeness and facework, and is an important part of characterization. Characterization takes place in the mind of the competent reader, who maps schematized knowledge onto the text when triggered by headers (Culpeper 2002: 251-273; Stockwell 2002: 77-8; 135-142). Accordingly, we propose the cultural frame itself as a translation unit. A similar frame may not exist in the target culture; or it may exist, but with different linguistic cues for activating it in the mind of receptors. Hence the intuitive insight which underlies the common wisdom about domesticating and foreignizing strategies in translation.

Kövecses posits the frame as "a structured mental representation of a conceptual category" (2006: 64). Building up and outwards from this idea, he defines culture as

"shared understandings of the world" (93). His theory assumes linguistic relativity, but as a weak version of the Sapir-Whorf hypothesis: that is, a culture's language reflects and to a certain extent shapes thought, without strictly determining it. For Kövecses, language is more than just a storehouse of fixed meanings; it also helps us to create new meanings by means of inference, as it "underdetermines interpretation" (336). In his theory, to be a member of culture *x* means to be able to produce meanings with other people in that group; socialization means learning how to make meaning with others (ibid). When culturally agreed meanings cluster around a certain subject, he calls them discourses, and when such discourses further serve as internalized norms of conduct in a matter of importance for culture *x*, he calls them ideologies (ibid).

In our analysis, class is just such an ideology: the characters in our corpus agree that something called class exists and then act accordingly, as demonstrated by their linguistic behaviour. Deviations from internalized norms serve as key moments in the plot, as the characters struggle to assert their sense of themselves.

It may seem naïve to speak of fictional characters "doing" anything. As Stockwell points out, the rejection of the biographical model for character analysis even led some structuralists to refer to characters with the pronoun *it* in order to underline the argument that character is merely a textual function (2002: 56). Although this was a corrective measure, a reaction to essayistic and often trivial musings about a character's supposed life, the resulting emphasis on the text was also exaggerated (Leech and Short 2007: 296-7).

Semino (2007: 155) argues that we read fiction for the enjoyment of perceiving through another consciousness, as a result of our evolved ability to speculate about the feelings and motivations of others; Scalise Sugiyama extends this idea and says that "narrative is a system for storing and transmitting adaptively useful information by simulating the human environment" (2008: 255). Text-only *it* characters could hardly satisfy such an evolved curiosity. Indeed, as early as 1975, Culler's *Structuralist Poetics* was warning that strictly linguistic analysis of text was not sufficient, and that literary theory must account for the ability of readers to produce meaning according to conventions of probable interpretation (Mint 1990: 181, 191).

Even literary language, the favourite object of formalist study, is not strictly distinguished from other varieties of language by specific differentia; rather, Culler defines genres as cultural conventions, shared expectations and ways of reading certain texts *as* literary (Mint 1990: 193). These cultural conventions are not purely arbitrary, however, but rather obey the communicative principle of optimal relevance: maximum informativity with minimum cognitive effort (Sperber and Wilson 1995: 164). Though a committed postmodernist *could* read the entire telephone book as literature, it is hugely unlikely that she would ever do so; this is because the cognitive payoff in achieving relevance would not match the effort expended.

Competent readers, then, know how to make meaning from a text, and not just any meanings, but optimally relevant ones that other members of the culture can evaluate and share. Naturally, cultures are not monolithic entities. Carroll (2008: 117-18) agrees that much can be learned about the meaning of literary works by concentrating on culture, as it is the context for most of what we do with others – indeed, that we have evolved to build cultures and learn through them – while cautioning that all experience remains individual. In response to claims that language is an endless play of meanings, both Culler (Mint 1990: 191) and

Stockwell (2002: 34, 39, 46) argue that real-world interpretations are in actuality fairly limited, and that some are more likely than others. Obviously, there will be disagreements, and part of culture is the struggle over meaning, contesting the frames and interpretive processes which others are using (Kövecses 2006: 51-61, 77, 85, 94). As Culler asks (Mint 1990: 182), if meaning were simply free, who would bother to write fiction, let alone study it or argue about its interpretation? Clearly, we act *as if* limited meanings exist and can be accessed.

The translator must therefore be a competent reader in the source culture. This is an apparently trivial statement, but is important to remember alongside the common professional emphasis on target-language ability. One convention for reading what we call literary fiction is that dialogue and narrator descriptions reveal important aspects of character; one convention for reading what we call translations of literary fiction is that they demonstrate some sort of correspondence with the source-text (even though "correspondence" is an excellent example of a meaning which is culturally contested). In Edwardian fiction, class shows through clearly in dialogue and narrator descriptions, so we maintain that a translation must include the frame of class to be conventionally successful, even from a functionalist point of view, and even if it uses different headers to activate the frame. If the frame is different in the target language, the common wisdom holds that the translator must choose either to reproduce the source culture frame (foreignizing) or to adapt it to the target culture (domesticating). This common wisdom, however, encourages a regrettable tendency of treating foreign and domestic as absolute and self-evident categories. An even greater difficulty in this case is likely to be the intertemporal nature of the translation, as the real-world class system has changed greatly since Edwardian times.

Gutt (1990, and in all subsequent work to date) argues that a separate theory of translation is unnecessary, that this interpretive activity can be accounted for by Sperber and Wilson's relevance theory. He dispenses with the complicated text-types and functions with which most translators are familiar, and distinguishes only between *direct* and *indirect* translation, the first type "requir[ing] receptors to familiarise themselves with the context envisaged for the original text" (1990), and the second and far more common type "involv[ing] looser degrees of resemblance" (ibid). He also observes that other candidates for a theory of translation are in fact mostly collections of anecdotes, or too dependent on a limited number of texts to be generally useful (ibid).

Even the functional approach known as *skopos theory*, we would argue, is actually a series of agreements which aim to make explicit our conventions for judging translations (and justifying them to clients), rather than an explanatory tool for complex phenomena in terms of simpler ones.

Interestingly, we can carry Gutt's idea to its extreme and say that the most "direct" type of translation would require us to learn the source language. Even if this were possible, that would still be no guarantee that we possessed all of the context envisaged for the original text, or that other meanings were excluded. This is because Gutt does not employ the usual CONTAINER metaphor for meaning as something enclosed within a particular language or textual artefact, but rather as an interpretive activity that follows clues.

We would now like to review the suppositions we have followed up to this point, slightly rearranging the order and filling in some gaps, before ending with a few examples from our corpus.

- A special theory for translation is unnecessary, as translation is simply a type of human communication (Gutt).
- All human communication obeys the principle of relevance: the best information without superfluous cognitive effort (Sperber and Wilson).
- Reading a text as "literary" involves greater cognitive effort, but also the expectation of a higher cognitive reward.
- Literary texts do not "contain" fixed meanings; rather, they cue us to construct a mental reality (Culler; Culpeper; Stockwell).
- We are competent readers if we construct a mental reality which other attentive receptors perceive as optimally relevant, even if they contest certain interpretations (Culler; Sperber and Wilson; Stockwell).
- We do not read in a vacuum; we make inferences according to schemata/frames which are partly universal – the result of our common physiological and cognitive make-up – and partly cultural and individual (Kövecses).
- We have an evolved curiosity and ability to imagine things from the other's point of view. This ability is adaptive, which explains our continuing interest in fiction and its interpretation (Carroll; Culpeper; Scalise Sugiyama; Semino).
- We read translations of literary fiction in order to view reality through another cultural frame, to participate in a shared mental environment; "domesticating" a different cultural frame allows us to make inferences more easily, but also deprives us of schema-refreshing information.
- Edwardian literary fiction is permeated with the ideology of class; it is a site of conflict and threats to the sense of self and social order; this conflict is rarely expressed as physical violence, but rather in linguistic behaviour.

We can now examine the linguistic behaviour that most clearly activates the cultural frame of class in our corpus: facework, defined by Watts as "efforts made by the participants in verbal interaction to preserve their own face and the face of others" (2003: 274). Space does not permit a detailed presentation of his theory here, other than to remark that it is an often critical reassessment of both the Brown and Levinson theory of politeness (along with the major alternative theory proposed by Leech), and of Gricean pragmatics in general. The framework for Watts is relevance theory and the emergent-networks model of communication, expanding to a social model which does not aim to serve as a production template for so-called polite language.

Buck and Austin (1995) analyse face-threatening acts in Forster's *Howard's End*, but do not make the further step into the social model.

Watts observes that "systems of politeness… may be part of a discourse that discriminates against and excludes large groups of the population from highly valued symbolic and material resources" (2003: 42). He applies this analysis to the ideology of politeness in 18th-century Britain (43-45), when the upper classes constituted themselves as arbiters of polite society, playing to the aspirations and insecurities of the rising middle class, much like gatekeepers who hold out the promise of access while inventing new excuses for keeping newcomers out.

We believe that a similar analysis can be applied to Edwardian fiction, when class relations (particularly upward mobility/social climbing) were a common theme.

Tono-Bungay by H.G. Wells, first published in 1909, explicitly and cynically analyses the English class system, which would seem to make the translator's job easier. The narrator's childhood at the country house of Bladesover, where his mother was a servant, serves as his frame of reference for all later experiences of English society. His uncle's meteoric rise, thanks to the patent medicine he invents, is followed by an equally swift fall and death in disgrace. Even the science-fiction tangents into experimental flying devices and the deadly but valuable "quap" help to keep the frame of class active in the competent reader's mind, as Ponderevo climbs ever higher, buying up the accoutrements of older landed families, resenting yet aping his betters, and hawking his useless wares, all documented by the narrator.

To my mind radio-activity is a real disease of matter. Moreover it is a contagious disease. It spreads. You bring those debased and crumbling atoms near others and those too presently catch the trick of swinging themselves out of coherent existence. It is in matter exactly what the decay of our old culture is in society, a loss of traditions and distinctions and assured reactions (Wells n.d.: 259).

Uncle Ponderevo feels the newness of his money and worries that others are laughing at his lack of politesse. In one scene, he lectures his wife and nephew.

"Got to get the hang of etiquette." He went on to the fire. "Horses even. Practise everything. Dine every night in evening dress… Get a brougham or something. Learn up golf and tennis and things. Country gentleman. **Oh Fay**. It isn't only freedom from **Goochery**" (ibid: 190, emphasis added).

In the Serbian translation, the poorly pronounced French has been eliminated. We may suppose this decision was due to the Serbian publishing practice of already transcribing foreign words phonetically, thereby making the contextual effects of the English respelling unavailable. (For example, *au fait* would most often be respelled as either *o fej* or *o fejt*, depending on which Serbian alphabet was being used.)

— Moram tu etikeciju da šćepam za gušu, — reče on prišavši vatri. — Čak i konje. Sve da probam. Večeravaću svako veče u smokingu i fraku… Nabaviću kočije, ili nešto slično. Naučiću golf, tenis i ostalo. Velikoposednički džentlmen. Nećemo se osloboditi nespretnosti, nego ćemo biti u stilu […] (Petković 1956: 252).

Yet the decision further requires the translator to eliminate entirely the side exchange between the narrator and his aunt, who explains ironically that Ponderevo has taken up French in the quest to better himself. It also renders irrelevant Ponderevo's defensive explanation in the same scene that no Englishman, regardless of his class, pronounces French properly.

The translator has clearly applied an extreme strategy of "domesticating" this part of the translation, a strategy which is hard to justify in the light of French's cliché status as a signifier of refinement. The decision is even more bewildering when we recall the 19th-century play *Pokondirena tikva [The Nouveau-Riche]*, widely known in Serbian culture, with its heroine's ridiculous mantra of *comme il faut*.

The vague reference to "a brougham or something" is also significant. Ponderevo wants a conveyance that befits his sense of self-worth, but is not quite sure of the exact type, so takes a stab at its name; the Serbian translator has used not a hyponym but the superordinate *kočija* ['coach'] which renders the qualifying *ili nešto slično* ["or something like it"] irrelevant. After all, what is "like" a coach? This may seem at first glance to be merely a lexical problem, but we argue that the translator has not read the English text competently, in the sense that he has not perceived the headers for the cultural frame of class.

In Saki's short story "The Schartz-Metterklume Method," first published in 1914, the upstart Quabarl family are thrown into confusion by the self-assurance of their new governess, Miss Hope. In reality, they have imposed themselves on the aristocratic Lady Carlotta, who proceeds to amuse herself at their expense. Even when matters come to a head and the Quabarls sack her, Lady Carlotta loses none of her perfect hauteur.

"I'm not certain exactly where I shall be for the next few days," said the dismissed instructress of youth; "**you might keep my luggage till I wire my address**. There are only a couple of trunks and some golf-clubs and a leopard cub."

"A leopard cub!" gasped Mrs Quabarl. Even in her departure this extraordinary person seemed destined to leave a trail of embarrassment behind her.

"Well, it's rather left off being a cub; it's more than half-grown, you know. A fowl every day and a rabbit on Sundays is what it usually gets. Raw beef makes it too excitable. **Don't trouble about getting the car for me**, I'm rather inclined for a walk" (Munro 1993: 249, emphasis added).

The Croatian translation (Kršić 1984: 36) has not caught the offhand tone which makes the supposed governess's responses so threatening to Mrs Quabarl's sense of face. The laconic "you might keep my luggage…" has been translated as *Zato ću vas zamoliti da zadržite moju prtljagu dok vam ne brzojavim adresu*, with the conjunction *zato* ['therefore', 'so'] and the explicit performative *zamoliti* ['ask of', 'request']. Similarly, the patronizing "Don't trouble about getting the car" has been softened to *Ne morate se truditi i pozivati kola*, without the imperative.

Of course, we are not saying that imperatives in one language must always be translated by the "same structure" in another; rather, that Lady Carlotta's imperious and face-threatening style is a header for the cultural frame of class, and that any competent reader in English will perceive it as such.

In E.M. Forster's novel *Maurice*, written in 1914 but not published until more than half a century later, the Durham family at their country home Penge "only disliked people who wanted to know them well" (Forster 1971: 85).

The Durhams felt they were conferring a favour on him by treating him as one of themselves, yet were pleased he should take it as a matter of course, gratitude being mysteriously connected in their minds with ill breeding (ibid).

This peculiarity of theirs, which Forster calls a "mania," explains the favourable outcome of an otherwise clumsy exchange as the guests are going in to dinner.

She apologized for the smallness of the party.

"**Not at all**," said Maurice, and saw Clive glance at him maliciously: **he had used the wrong tag** (ibid: 80, emphasis added).

Maurice, despite initial worries that the Durhams look down on him, is so wrapped up in his love for Clive that he does not care about the impression he is making. Ironically, this gives him (in Mrs Durham's eyes) precisely the offhand manner she snobbishly respects. The Serbian translation (Jeličić 2002: 82) ignores this explicit textual evidence, and the associated cultural frame, turning the fragment "not at all" into *Nema potrebe da se izvinjavate*, a full sentence with a dependent clause ["There's no need for you to apologize"]. Also interesting is the idea that Maurice has used "the wrong tag": this is also a header for the frame of class, the idea that one uses certain formulaic expressions on certain occasions, and that Maurice has used the wrong one. The Serbian has *kao da ga je zadirkivao zbog njegovog formalizma* ["as if he were making fun of him for standing on ceremony"].

There are many examples in the Serbian translation of misread headers for the frame of class. Maurice's "**familiar** yet alarming way" of talking to servants (Forster 1971: 164, emphasis added) is rendered as *rekao svojim **prepoznatljivim**, netrpeljivim tonom* (Jeličić 2002: 158, emphasis added), in the sense of "recognizable" rather than the face-threatening "overly direct." Again, this may seem to be merely a lexical problem, but is in fact illustrative of the translator's unfamiliarity with the cultural frame. The chance meeting with Maurice's childhood schoolmaster in the British Museum is another example. Mr Ducie is sure he has recognized Maurice as a former pupil, but is confused when he claims to be called Scudder. The presence of the obviously lower-class Alec (Maurice's lover, the real Scudder), further confuses him. In the following passage of free indirect speech, Ducie tries to repair the damage to his face.

…determined to show he was not an old fool, he addressed the silent pair on the subject of the British Museum – not merely a collection of relics but a place round which one could take – er – **the less fortunate**, quite so […] (Forster 1971: 208, emphasis added).

The Serbian *manje srećne od nas samih* (Jeličić 2002: 202) is a one-off calque with no established meaning in Serbian, and does not cue the reader to map schematized knowledge of class onto this part of the text; the Victorian and Edwardian tradition of referring to the poor in this euphemistic and patronizing (and face-threatening) way does not exist in Serbian culture.

Space constraints on this occasion do not allow further examples, but we hope we have raised some theoretical considerations of interest to our fellow translators and cultural theorists.

REFERENCES

Buck, R.A., and Timothy J. Austin (1995). "Dialogue and Power in E.M. Forster's *Howard's End*". In *Twentieth-Century Fiction: From Text to Context*, ed. P. Verdonk and J.J. Weber (New York: Routledge): 63-77.

Carroll, Joseph (2008). "An Evolutionary Paradigm for Literary Study". In *Style*. Vol. 42, nos. 2 and 3: 103-135.

Culpeper, Jonathan (2002). "A Cognitive Stylistics Approach to Characterisation". In *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis*, ed. E. Semino and J. Culpeper (Amsterdam: John Benjamins): 251-273.
Forster, E. M. (1914/1971). *Maurice.* London: Edward Arnold.
Jeličić, Srbislav, trans. (2002). *Moris*. Belgrade: Rende.
Gutt, Ernst-August (1990). "A Theoretical Account of Translation – Without a Translation Theory." Retrieved 20 Nov 2009: <http://cogprints.org/2597/>.
Kövecses, Zoltán (2006). *Language, Mind, and Culture: A Practical Introduction*. Oxford University Press.
Kršić, Nikola, trans. (1984). "Schartz-Metterklumeova metoda". In *Sredni Vashtar i druge priče.* Zagreb: Znanje: 31-36.
Leech, Geoffrey, and Mick Short (2007). *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*, 2nd ed. London: Pearson.
Mint, Milica, trans. (1990). *Strukturalistička poetika.* Belgrade: Srpska književna zadruga.
Munro, Hector Hugh (1993). "The Schartz-Metterklume Method". In *The Collected Short Stories of Saki.* Ware: Wordsworth Editions: 246-250.
Petković, Slobodan (1956). *Tono-Bangi.* Belgrade: Rad.
Scalise Sugiyama, Michelle (2008). "Information is the Stuff of Narrative". In *Style*. Vol. 42, nos. 2 and 3: 254-260.
Semino, Elena (2007). "Mind Style Twenty-Five Years On". In *Style.* Vol. 41, no. 2: 153-173.
Sperber, Dan, and Deirdre Wilson (1995). *Relevance: Communication and Cognition*, 2nd ed. Oxford: Blackwell.
Stockwell, Peter (2002). *Cognitive Poetics: An Introduction*. London: Routledge.
Watts, Richard J. (2003). *Politeness.* Cambridge University Press.
Wells, H.G. (1909/n.d.). *Tono-Bungay.* London: Odhams Press.

Ivana Đurić-Paunović
Terence McEneny

TRANSLATING CLASS: THEORETICAL ASPECTS OF RENDERING EDWARDIAN LITERATURE IN SERBIAN

Summary

In schema theory culture is a collection of shared understandings, reflected in language and shaped by it. Literature is a repository and active shaper of such shared cognitive frames. Within literature, characters are cognitive constructs built to ‚instructions' contained in the text. That is, the reader builds a psychological reality using these instructions, enriching them through inferences based on schemata. One type of such schematized knowledge in English literature is the class system. Using three authors of the Edwardian period, when class was a major theme, we analyze headers that activate the class schema; we then compare Serbian translations of these features, with attention to the strategies for either activating or constructing in reader-time an equivalent schema.

Randall A. Major
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
randallamajor@gmail.com

UDC: 811.163.41'367.622.12:811.111
82.35.1.1

ON TRANSLITERATING PROPER NOUNS WHILE TRANSLATING FROM SERBIAN INTO ENGLISH (OR WHATEVER HAPPENED TO MILOŠ TSERNIANSKI?)

Abstract: In the pre-information era, the idea of transliterating the names of people and places (where there was not an English equivalent) had a dimension of its very own. However, with the advent of the "Global Culture" and the quick access to information, the idea of the existence and use of different alphabets has become an everyday phenomenon in the conscious of readers across the planet. In the particular case of Serbian in which two alphabets are available, one readily usable by the translator, the question of the necessity of transliterating can be called into question. This paper describes the most common approaches used by translators in solving this problem, and highlights their lack of consistency (according to text types). In concluding the discussion, the paper identifies a viable option for the systematization of writing Serbian names in English texts, particularly in translation.

Keywords: *transliteration of foreign names, translation theory, Serbian prose translations*

"Chaos is a name for any order that produces confusion in our minds."
George Santayana

0. Introduction

The quote above offers a proper term for the situation in the publishing of translated Serbian texts in English, at least in terms of proper nouns: chaos. We were all witnesses to the haphazard pronunciation of toponyms and personal names in the English-speaking media when the Balkans were front page news in the early to mid-1990s. Here and there the pronunciation of place names was approximate, especially as long as there were no "special characters" in the name (Dubrovnik, Sarajevo, Zagreb) or if there was an accepted English form of the name (Belgrade, Skopje). On the other hand, lacking the "special characters" was no guarantee that a toponym would be pronounced properly - places like Loznica, Kragujevac, Kamenica, Jajce, Benkovac were regularly "renamed" by broadcasters as some other, strange sounding, place. This lack of precision, or even approximation, in pronunciation was matched by the myriad attempts to pronounce the names of the prominent actors in the unfolding Balkan drama: odd variations of names like Franjo Tuđman,

Slobodan Milošević, Alija Izetbegović, and even Janez Drnovšek and Milan Panić, were commonplace.

In the printed media, the situation was not much better. Few reporters even attempted to transcribe the names, and the most common practice was simply to erase the diacritical marks above the letters č, ć (both rendering c), the crossbar on đ (rendering d) and the diacritical on ž and dž (rendering z and dz), and leaving other easily mispronounced letters in place (all the vowel sounds, plus c, j, lj, nj). The resulting graphological solutions, on one hand, did not produce the kind of confusion apparent in spoken communication, but on the other hand they also did not contribute to an improvement of the situation. In earlier times, before the computer age, journalists had conventions whereby they could approximate the pronunciation of names even through teletype and telex machines, but in the interim these conventions were lost.

The situation in the world of prose, which is the realm of this paper, was not much different. In working on modern Serbian prose, translators have used a variety of strategies in order to cope with proper nouns, and it seems that there have been no attempts at any kind of standardization. While the experts who cope with translation into Serbian (e.g. Prćić, 1998), have done an excellent job in introducing the standardization of foreign name phonological transcription (and thereby their pronunciation), none of us on the "outside" has made a similar effort in aiding the translators, journalists and others who cope with Serbian. This paper offers a summary of the practice of writing Serbian names (especially personal names and toponyms) in English translations, and it also presents a recommendation for an "industry standard".

1. Types of solutions offered by various translators

Let us take a sample sentence from a Serbian literary work and see what possibilities are available to the translator: *Кад сам рекао Тијани да ћу сутра у Жупчу, слегла је раменицима и насмијала се* (Selimović (1997), 293). The translation (Levinger and Goy (1999), 342) is followed here by other possibilities:

a. When I told Tiyana that I was off to Zhupcha next day, she shrugged her shoulders and laughed. (transliteration)

b. When I told Tijana that I was off to Zupca next day, she shrugged her shoulders and laughed. (no transliteration, no special Serbian Latin characters)

c. When I told Tijana that I was off to Župča next day, she shrugged her shoulders and laughed. (Use of Serbian Latin characters, no explanation)

d. When I told Tijana that I was off to Župča next day, she shrugged her shoulders and laughed. (with an accompanying table of Serbian pronunciation, explaining how the special characters, and a few others, are to be pronounced)

An analysis of 22 translated books by 17 translators renders the following results in terms of how many translators chose which of the available options (presented in tabular form because of space limitations):

Option	a. Transliteration	b. No transliteration, no special Serbian Latin characters	c. Use of original Serbian Latin characters, no explanation	d. Use of original Serbian Latin characters, with explanation
Number/ percentage	7/ 29.2%	1/ 4.2%	14/ 58.3%	2/ 8.3%

Table 1. Translator strategies for handling Serbian proper nouns[1]

Based on this analysis, many conclusions can be drawn about the suitability of the various strategies, and about the positive and negative aspects of each of them.

2. Problems arising from the solutions available and used

2.1 Transliteration of Serbian proper nouns

The transliteration of Serbian proper names in the translation of literature would be a laborious task. Assuming that the goal of such transliterations would be the closest possible pronunciation of the original, an entire table of vowel and consonant sounds would have to be used. Such a table would look like this:

Serbian Cyrillic Letter	Latin Equivalent	Pronunciation	Library of Congress Transcription[2]
Аа	Aa	a (as in f*a*ther)	a
Бб	Bb	b	b
Вв	Vv	v	v
Гг	Gg	g	g
Дд	Dd	d	d
Ђђ	Đđ	đ (as in sol*di*er)	dj
Ее	Ee	e (as in b*e*d, *e*nd)	e
Жж	Žž	ž (as in mea*su*re)	zh
Зз	Zz	z	z
Ии	Ii	i (as in *e*ve, cit*y*)	i
Јј	Jj	y (as in *y*et)	y
Кк	Kk	k	k
Лл	Ll	l	l
Љљ	Lj lj	lli (as in mi*lli*on)	ly

[1] A complete list of analyzed translations is found at the end of the references.

[2] In terms of the Serbian Cyrillic alphabet (as opposed to the Russian), the LOC transcriptions are the same as the British Royal Society Standard 2979.

Мм	Mm	m	m
Нн	Nn	n	n
Њњ	Nj nj	ny (as in ca*ny*on)	ny
Оо	Oo	o (as in t*o*p)	o
Пп	Pp	p	p
Рр	Rr	r (slightly trilled)	r
Сс	Ss	s	s
Тт	Tt	t	t
Ћћ	Ćć	ć (as in na*tu*re)	tch
Уу	Uu	u (as in r*u*le)	u
Фф	Ff	f	f
Хх	Hh	h (but more gutteral, like Scottish *lo***ch**)	kh
Цц	Cc	ts (as in ca*ts*)	ts
Чч	Čč	č (as in *ch*in)	ch
Џџ	Dž dž	dge (as in e*dge*)	dzh
Шш	Šš	sh (as in *sh*oot)	sh

Table 2. A summary of Latin transliterations
of Serbian Cyrillic letters and their pronunciations[3]

Two examples of transliterations based on such a scheme would be *Milosh Tsernyanski* and *David Albakhari*. These names also open a secondary problem that arises, and that is accent within the word. Most words in Serbian have primary syllable stress, but in the abovementioned cases, the stress would have to be indicated (e.g. *David Albakhar'i* and *Milosh Tsernyan'ski*).[4] In addition to problems in transliteration, we must add into this mix the fact that the letter *r* (and rarely, in foreign names, the letter *l*) is sometimes used a vowel in Serbian (as in *Crnjanski*), and the problem has reached mammoth proportions.

Apart from the fact that it is impractical to include such a table with English translations of Serbian books of prose, and even more unrealistic to expect the average English reader to apply it, there are other reasons that render this approach untenable as a solution. Lovett Edwards, the translator of *The Bridge on the Drina* by Ivo Andrić (Andrić, 1962: 11), makes note of this in his "Note on the pronunciation of Serbo-Croat names": "Andrić's novel is published both in the Cyrillic and Latin (Croat) alphabets. I have used the Croatian spelling (*sic*) throughout... The use of the original names retains dignity and

[3] Modeled after Mladjov, 2009.

[4] In fact, the chaos that I am hinting at can perhaps best be exemplified by the solution given to the official translation of Miloš Crnjanski's *Migrations* (1994). In the official translation printed by Harcourt, Brace and Company, the author's name is given as *Miloš* (note the diacritical mark above the 's') *Tsernianski* (where the Cyrillic њ is not represented according to standards as the digraph *ny*, but as *ni*).

flavor. Attempts to adopt them to English phonetics (in itself an ungrateful task) results in such monstrosities as Ts(e)rnche -- for Crnče". Indeed, with a little bit of thought, one can easily see the problems that would arise if one were to apply the proposed transliterations to Serbian proper nouns. Consider the following as the results of the transliteration of just a few Serbian toponyms and personal names:

Place names:
Kruševac = Krushevats
Kragujevac = Kraguyevats
Kuršumlija = Kurshumliya
Šabac = Shabats
Čačak = Chachak
Sremski Karlovci = Seremsky Karlovtsi

Personal Names:
Vladislav Bajac = Vladislav Bayats
Vladimir Kopicl = Vladimir Kopitsel
Milica Blažina = Militsa Blazhina
Dušan Grković = Dushan Gerkovitch
Tvrtko Prćić = Tvertko Pertchitch
Arijana Cvijanović = Ariyana Tsviyanovitch

The contention of this author is that this is a most impractical way of coping with Serbian proper nouns, because it creates "monstrosities" as Lovett Edwards so poetically stated.[5] Furthermore, in the world where computers and the internet are used as reference and citation tools, this would introduce an additional level of complication. The major software producers have already made provisions for the Serbian Latin and Serbian Cyrillic alphabets (including the proper ordering of letters in the so-called *abeceda* and *azbuka*), and such transliterations would only make the abovementioned places and people more difficult or even impossible to find.[6]

2.2 The use of the Latin alphabet with no diacritical marks and no explanation of pronunciation

The second possible solution, the quickest one, the one that many people resort to in every day usages such as e-mail and news reporting, is to simply ignore the diacritical marks above the "special characters" of the Serbian Latin alphabet. As stated at the outset, this led to a myriad of odd, even weird, pronunciations of personal and place names in the English speaking media. The argument against this strategy is precisely that: it often leads to a misrepresentation of what a person is actually called in their native language, and can lead to the misrepresentation of the name of a place. In its defense, it has one advantage over the transliteration methods offered above: when creating Internet standards in the pre-

[5] And the author is not alone. In a response by the Royal Society's call for the application of the 2979 Standard, Arouseau pointed out already in 1953, "Serbian is officially written in both the Cyrillic and the Roman alphabets, and to transliterate Serbian geographical names into an English alphabet would produce objectionable variants of their official forms."

[6] Indeed, because of the abovementioned transcription of Crnjanski's name, it took the present author almost three years (in the early days of the Internet) to find *Migrations* in its English translation.

Unicode era, programmers often set search machines to equate the letters with diacritical marks to be recognized as their matches without them, so that it made no difference to the computer (during searches) whether one was looking for *Šabac* or *Sabac*. In any case, as seen in Table 1, this is the solution least often used by translators of Serbian prose.

2.3 The use of Serbian Latin characters, with no explanation given of their pronunciation

The most commonly used strategy by translators is to write Serbian names in their original, Serbian Latin form. It assumes that the intended audience has some knowledge of European languages and is able to recognize the rules of "continental vowels" and the meaning of diacritical marks over consonants. If the reader has no such knowledge, that is, if the reader is coming into contact with a language that uses such systems, it has the additional advantage of allowing readers to inform themselves of the pronunciation of the names if they so choose and are willing to do a little research. Likewise, in the development of electronic corpora (so, for the purposes of OCR) this is the preferred method because it will render the most accurate electronic corpus and therefore the possibility of working with "clean" texts, of extracting words in their proper forms, of alphabetization and so on. The arguments against this strategy are fairly straightforward: in the first place, not that many people (outside of the minority educated reading public) are familiar with such language systems, and in the second instance it is rather idealistic to think that an average reader will go online (or even less likely to the library) to find out more about Serbian orthography.

2.4 The use of Serbian Latin characters, with a simplified explanation of their pronunciation

As seen from Table 1, using Serbian Latin characters and offering a brief explanation of their pronunciation has not been a common practice in the publication of Serbian prose in the past. The idea here is that the differences between the regular Latin alphabet and the Serbian Latin alphabet can be reduced to a dozen or so letters and their pronunciations. The translator offers a short explanation, at the beginning or end of the book of how one pronounces Serbian words in their original forms. The example below is taken from Celia Hawkesworth's translation, *The Days of the Consuls* (Andrić's *Travnička hronika*) (Andrić, 2000: viii):

The [Serbo-Croatian] Latin alphabet includes a number of unfamiliar letters listed below. Serbo-Croat is strictly phonetic, with one letter representing one sound. The stress normally falls on the first syllable.

C, c - *ts*, as in ca*ts*
Č, č - *ch*, as in *ch*ur*ch*
Ć, ć - *tj*, close to *č*, but softer i.e. *t* in fu*t*ure
Dž, dž - *j*, as in *j*ust
Đ, đ - *dj*, close to *dž*, but softer i.e. *d* in ver*d*ure
J, j - *y*, as in *y*ellow
Š, š - *sh*, as in *sh*ip
Ž, ž - *zh*, as *s* in plea*s*ure

This is essentially the same list as the one offered by Lovett Edwards in *The Bridge over the Drina*, but he adds several interesting comments (Andrić, 1963: 11). Edwards

notes that "Generally speaking, the foreigner cannot go far wrong if he uses 'continental' vowels and English consonants". He also remarks, "Many family names end in *ć*. For practical purposes, the foreigner may regard *č* and *ć* as the same", and "r is sometimes a vowel, strongly rolled. Hence such strange looking words as vrh (summit)".

This seems to be a rather rational solution to the problem. It presents to the reader a manageable system for handling the differences in the use of the two alphabets. However, it has two serious drawbacks. First, certain consonants in English are pronounced differently depending on the letter following them. The most common are the letters 'g' and 's' (e.g. *g*olden and *g*enerate, pa*s*time and po*s*e). Second, the reader may not have a working knowledge of what "continental" vowels are, and therefore may try to resort to a variety of pronunciations according to the position of the vowel in the word, where this is largely unnecessary in Serbian names (e.g. the varying pronunciation of the a in "abate"). If such modifications were made to the instructions of Edwards and Hawkesworth, then readers would stand a very good chance of closely approximating the pronunciation of Serbian names. The only remaining problem would be that of syllable stress, but more is to be lost than gained by including stress marks in the writing of names in a literary text (i.e. it would be rather absurd to write *Crnjan'ski* over and over in a prose text). Nonetheless, this strategy offers what is perhaps the best option for an industry standard for the publication of prose texts translated from Serbian into English.

3. A Proposal for an industry standard for the publication of prose texts from Serbian into English

To the foreigner becoming familiar with Serbian, one of the most exotic and charming facts about the language is that it is regularly presented in two alphabets. Practically everyone who uses Serbian also uses both its representation in Serbian Cyrillic or Serbian Latin (Bugarski, 1996: 100). This is not the case with any other Slavic language, and it is a circumstance that should be capitalized upon by the translator.

If we accept the provisos that average fiction readers in the English-speaking world are not linguists and that there is a high probability that they will not be familiar with the orthography of Slavic languages, in our case Serbian, the following scheme may be offered as a "Guide to Pronunciation of Serbian Names" at the beginning of translations from Serbian into English.[7] The text could read something like the following:

The Serbian Latin alphabet includes the letters listed below. Serbian is generally phonetic, with one letter representing one sound, and the vowel sounds are always the same, as indicated in the list. The stress normally falls on the first syllable.

A, a - *a*, as in f*a*ther
C, c - *ts*, as in ca*ts*
Č, č - *ch*, as in *ch*ur*ch*
Ć, ć - *tj*, close to *č*, but softer i.e. *t* in fu*t*ure
Đ, đ - *dj*, close to *dž*, but softer i.e. *d* in ver*d*ure
E, e - *e*, as in b*e*d
G, g - *g*, as in *g*o, but never as in *g*enerate

[7] It could also be applied to works written in Croatian and Bosnian/Bosniak.

H, h - *ch*, as in Scottish lo*ch* Ness, or German do*ch*
I, i - *i*, as in mar*i*ne
J, j - *y*, as in *y*ellow
O,o - *o*, as in sh*o*t
R, r - *r*, rolled lightly as in Span. pe*r*o; it sometimes appears as a vowel (v*r*h)
S, s - *s*, as in pa*s*t, *s*imple, never as *z* (plea*s*ure) or *sh* (pa*ss*ion)
Š, š - *sh*, as in *sh*ip
U, u - *oo*, as in p*oo*l
Ž, ž - *zh*, as *s* in plea*s*ure
Serbian Latin also has three diagraphs:
Dž, dž - *j*, as in *j*ust
Lj, lj - *li*, as in va*li*ant
Nj, nj - *ny*, as in ca*ny*on

With such a list printed at the beginning of a book, the reader will be able to at least roughly approximate the pronunciation of Serbian personal and place names.

BIBLIOGRAPHY

Andrić, Ivo (2000). *The Days of the Consuls*. Translated by Celia Hawkesworth (in collaboration with Bogdan Rakić). Beograd: Dereta.
Arouseau, M. (1953) "Translation of the Cyrillic Script". *Nature*, 171, 940.
Bugarski, Ranko (1996). *Pismo*. Novi Sad: Matica srpska.
Crnjanski, Miloš (1996). *Seobe*. Beograd: Prozaik: Mono.
Mladjov, Ian (2009). „Note on Transliteration". Retrieved Nov. 28, 2009, URL: http://sitemaker.umich.edu/mladjov/files/transliteration.pdf.
Prćić, Tvrtko (1998). *Novi transkripcioni rečnik engleskih ličnih imena*. Novi Sad: Prometej.
Selimović, Meša (1987). *Tvrđava*. Sarajevo: Veselin Masleša.
Selimović, Meša (1999). *The Fortress*. Translated by E. D. Goy and Jasna Levinger. Evanston: Northwest University Press.
Tsernianski, Miloš (1994). *Migrations*. Translated by Michael Henry Heim. London: Harvill.

List of Analyzed Translations

Albahari, David (1997). *Tsing*. Translated by the author. Evanston: Northwest University Press.
Albahari, David (2001). *Bait*. Translated by Peter Agnone. Evanston:Northwest University Press.
Andrić, Ivo (1962). *The Bridge on the Drina*. Translated by Lovett F. Edwards. London: George Allen & Unwin, Ltd.
Andrić, Ivo (2000). *The Days of the Consuls*. Translated by Celia Hawkesworth (in collaboration with Bogdan Rakić). Beograd: Dereta.

Arsenijević, Vladimir (1996). *In the Hold*. Translated by Celia Hawkesworth. New York: Alfred Knopf.
Bajac, Vladislav (2009). *Hamam Balkania.* Translated by Randall A. Major. Belgrade: Geopoetika Publishing.
Basara, Svetislav (2009). *The Cyclist Conspiracy*. Translated by Randall A. Major. Belgrade: Geopoetika Publishing.
Kiš, Danilo (1978). *A Tomb for Boris Davidovich*. Translated by Duška Mikić-Mitchell. New York: Harcourt Brace.
Kiš, Danilo (1997a). *The Encyclopedia of the Dead*. Translated by Michael Henry Heim. Evanston: Northwest University Press.
Kiš, Danilo (1997b). *Hourglass*. Translated by Ralph Manheim. Evanston: Northwest University Press.
Kiš, Danilo (1997c). *Hourglass*. Translated by Ralph Manheim. Evanston: Northwestern University Press.
Ognjenović, Vida (1998). *The House of Dead Scents*. Translated by Mirka Janković. Belgrade: Dereta.
Pavić, Milorad (1988). *The Dictionary of the Khazars*. Translated by Christina Pribečević-Zorić. New York: Alfred Knopf.
Pavić, Milorad (1991). *Landscape Painted with Tea*. Translated by Christina Pribićević-Zorić. New York: Vintage Books.
Pavić, Milorad (1999). *Last Love in Constantinople*. Translated by Christina Pribićević-Zorić. Chester Springs, PA: Dufour Editions.
Savić, Milisav (1996). *Bread and Fear*. Translated by Aleksandar Pavić. Beograd: Dereta/ Prosveta.
Savić, Milisav (1998). *Midnight Train from Raška*. Translated by Randall A. Major. Beograd: Dereta.
Selenić, Slobodan (1996). *Premeditated Murder.* Translated by Jelena Petrović. London: The Harvill Press.
Selimović, Meša (1996). *Death and the Dervish*. Translated by Bogdan Rakić and Stephen M. Dickey. Evanston: Northwest University Press.
Selimović, Meša (1999). *The Fortress*. Translated by E. D. Goy and Jasna Levinger. Evanston: Northwest University Press.
Tišma, Aleksandar (1993). *Kapo.* Translated by Richard Williams. New York: Harcourt Brace.
Tsernianski, Miloš (1994). *Migrations*. Translated by Michael Henry Heim. London: Harvill.
Valjarević, Srđan. *Lake Como*. Translated by Alice Copple-Tošić. Belgrade: Geopoetika Publishing.
Vitezović, Milovan (1998). *King Petar's Socks*. Translated by Đorđe Krivokapić. Belgrade: Dereta.

Randall A. Major

ON TRANSLITERATING PROPER NOUNS WHILE TRANSLATING FROM SERBIAN INTO ENGLISH

Summary

In the pre-information era, the idea of transcribing the names of people and places (where there was not an English equivalent) had a dimension of its very own. However, with the advent of the "Global Culture" and the quick access to information, the idea of the existence and use of different alphabets has become an everyday phenomenon in the conscious of readers across the planet. In the particular case of Serbian in which two alphabets are available, one readily usable by the translator, the question of the necessity of transliterating can be called into question. This paper describes the most common approaches used by translators in solving this problem, and highlights their lack of consistency (according to text types). In concluding the discussion, the paper identifies a viable option for the systematization of writing Serbian names in English texts, particularly in translation.

Borislava Eraković
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
bobaerakovic@yahoo.com

UDK: 81’255.4:82-93

PREVOĐENJE KNJIGA ZA DECU: FUNKCIONALNI PRISTUP

Apstrakt: Intertektualnost kao jedno od svojstava koje prevedeno delo mora posedovati da bi se moglo smatrati tekstom, omogućava čitaocu da tekstu pronađe mesto u sopstvenom svetu i pripiše mu značenje. Intertekstualnost u knjigama za decu ne zavisi od jednog konkretnog elementa, već od ukupne komplementarnosti različitih i raznorodnih elemenata: leksički i sintaksički razumljivog izraza, dinamičnog, duhovitog i neobičnog pripovedanja, jezika s elementima prelogičkog i animističkog razmišljanja. Serijal o *Junie B. Jones* američke spisateljice Barbare Park sadrži sve te elemente. U radu se pokazuje kako je uspešan prevod na srpski uspeo da očuva intertekstualnost u ovom serijalu knjiga za decu predškolskog uzrasta.

Ključne reči: *prevođenje s engleskog na srpski, knjige za decu predškolskog uzrasta, intertekstualnost, intencije izvornika i prevoda*

Uvod

Kako su didaktičnost i pedagoški pragmatizam sticali sve lošiju reputaciju kod kritičara domaće dečje književnosti, ustupajući mesto estetskim normama koje se vezuju uz „lepu“ književnost (Jovanović 2001:13, N. Vuković 1996:50) tako je na našoj književnoj sceni za decu nastajala praznina u pogledu knjiga koje bi se neposrednije i konkretnije bavile problemima odrastanja dece. Tu prazninu domaći izdavači u poslednjoj deceniji popunjavaju uglavnom prevodima, a u manjoj meri delima novijih domaćih pisaca za decu. Internet stranice nekoliko naših najvećih izdavača knjiga za decu (Kreativnog centra, Lagune, Belog puta, Ružnog pačeta i drugi) uverljivo svedoče u prilog tome. Njihova ponuda je obimna i raznovrsna. U pogledu tipova knjiga za decu one su klasifikovane prema uzrastu kom su namenjene (za rani i stariji predškolski uzrast i školski uzrast), izgledu (preklapalice, knjige sa prozorima, kartonske) i sadržaju (slikovnice, edukativne knjige, klasična dečja književnost). Tu su i serijali o dečjim likovima kao glavnim junacima (Klarisa Bin, Caca Faca, Cica i drugari, Sara B. Savić, o Giletu i drugi), namenjeni deci starijeg predškolskog i ranog školskog uzrasta, koji su, sudeći prema broju takvih naslova, popularni kod čitalaca. Tako veliku produkciju za poslednjih desetak godina bilo bi zanimiljivo istražiti sa stanovšta kriterijuma kojima se izdavači rukovode pri izboru knjiga za prevođenje, ali se tim pitanjem u ovom radu nećemo baviti. Ovom prilikom posvetićemo pažnju načinu na koji uspešni prevodi uspevaju da očuvaju intertekstualnost u prevodima za decu predškolskog uzrasta.

Intertektualnost kao jedno od sedam svojstava koje i prevedeno delo mora posedovati da bi se moglo smatrati tekstom (Neubert i Shreve 1992:118), omogućava čitaocu da tekstu nađe mesto u sopstvenom svetu i pripiše mu značenje (Kristeva (1974/1984:146 prema Wilkie-Stibbs, Christine 2005:168) Dobre knjige za decu znaju koja su očekivanja i afiniteti deteta. Intertekstualnost u njima ne zavisi od jednog konkretnog elementa, već od ukupne komplementarnosti različitih i raznorodnih elemenata: leksički i sintaksički detetu razumljivog izraza, dinamičnog pripovedanja koja mu može zadržati pažnju, duhovitosti, neobičnog izraza, jezika koji liči na dečji, s elementima prelogičkog i animističkog razmišljanja. Serijal o *Junie B. Jones* američke spisateljice za decu Barbare Park sadrži sve te elemente. Autorska prava za prevod serijala na srpski otkupila je izdavačka kuća Ružno pače, a knjige koje smo do sada imali priliku da čitamo iz tog serijala prevela je Vanja Vuković.

Osnovna tematika serijala je priča o šestogodišnjoj devojčici. Svojim dečjim, naivnim načinom pripovedanja, glavna junakinja izveštava o onome što joj se dešava, a teme kojima se bavi univerzalne su za njen uzrast: polazak u školicu i problemi koji ga prate, (ne)prihvatanje u društvu vršnjaka, konfliktne situacije s vršnjacima i odraslima, odnos prema autoritetu, porodični i bratsko-sestrinski odnosi, strahovi i snovi i mnogi drugi. Ono po čemu se ovaj serijal razlikuje od drugih sa sličnim temama, jeste veoma duhovito i uverljivo ostvaren "dečji aspekt", koji se u teoriji dečje književnosti definiše kao prepoznatljiva umetnička slika koja je prihvatljiva za decu i koja sadrži dečji ugao gledanja i vrednosni sistem (N. Vuković 1996: 27). Glavna junakinja je vrlo dinamičan pripovedač, njen jezik je govorni, pun gestikulacije (3), mimike (2) i živosti (1), kako u originalu, tako, na veliko zadovoljstvo domaćih čitalaca, i u prevodu:

"My mother has a fur cape. **And** my aunt has a fur jacket. **And** my uncle has a fur hat. **Plus** my nanna just bought a brand-new mink coat. **Only** she can't wear it outside the house. Or else people will throw paint on her." (1) **My mouth came all the way open** (2). "Why, Lucille? Why will people throw paint on your nanna?" I asked. Lucille **crossed her arms**. (3) "Don't you know anything, Junie B. Jones? It's because people who love furry animals don't like them being made into coats for nannas." Just then, I felt relief in me. 'Cause I'm not even a nanna, that's why. And besides, my mittens aren't even made out of real furry animals. They are made out of fake furry animals. And those kind don't even count. Park 1997:6	"Moja mama ima krzneni ogrtač. **A** moja tetka krznenu jaknu. **A** moj teča krznenu kapu. **A** Nana je upravo kupila novu novcatu bundu od kuninog krzna. **Samo što** ne sme da je nosi napolje, da je ljudi ne bi gađali farbom." (1) **Usta su mi se otvorla kao fioka**. (2) „Zašto, Lana? Zašto bi je gađali farbom?" pitala sam. Lana **je prekrstila ruke**. (3) „Zar ništa ne znaš, Saro B. Savić? Zato što ljudi koji vole krznene životinje ne vole da neko od njih pravi bunde za bake." Odmah mi je laknulo. Zato što ja nisam baka, eto zato. A ni moje rukavice nisu napravljene od pravih krznenih životinja. Napravljene su od lažnih krznenih životinja. A takve se ne računaju. Vuković 2005: 11

Sa stanovišta funkcionalnog pristupa u teoriji prevođenja, uspešan prevod treba da zadrži intencije izvornika, ali i da zadovolji i razloge zbog kojih je delo odabrano da uđe u ciljnu kulturu, dakle da zadovolji funkciju ciljnog teksta. U slučaju koji posmatramo, funkcija bi se mogla opisati na sledeći način: Serijal o Junie B. Jones treba da zabavi, ali i uputi dete kasnog predškolskog uzrasta u emotivne aspekte socijalizacije, približi mu i pojasni i prihvatljive i neprihvatljive oblike ponašanja, provede ga kroz čitav niz situacija u kojima se i sâmo redovno nalazi, omogući mu da se identifikuje s likovima iz knjige. Kako deca tog uzrasta tek savladavaju veštinu čitanja, takva knjiga jezički treba da bude prilagođena i glasnom čitanju starije osobe, kojoj se onda preko knjige i čitanja detetu polako otvaraju vrata u svet koji možda ne razume dovoljno ili i ne zna da postoji, ili kako da o njemu da govori. Svaka knjiga koja se detetu čita istovremeno stvara mogućnosti i nudi teme za razgovor, a to pogotovo čine knjige koje na prijemčiv način tretiraju probleme određenog uzrasta.

Prevodilačke teškoće u knjigama za decu počinju s ličnim imenima, kao najjednostavnijim činiocem karakterizacije likova (Jovanović 2001: 199). Kada se pogledaju naslovi sličnih prevedenih serijala (Klarisa Bin, Caca Faca, Cica i drugari, Taši, Skaj, plava vila), vidljivo je da su prevodioci tom pitanju pristupali dvojako: transkripcijom imena ili zamenom uobičajenim imenom u ciljnoj kulturi. I to pitanje, međutim, rešava se sagledavanjem intencija originalnog teksta: da li je svet predstavljen u tekstu strani svet, lociran u nepoznatoj zemlji, s nepoznatim običajima, ili je priča vanprostorna i vanvremenska, univerzalna. U prvom slučaju logično bi bilo zadržati strana lična imena i transkribovati ih, u drugom za takav postupak nema opravdanja. Ako je jedna od intencija postići da se dete poistoveti s likom i doživljajima glavnog junaka, onda je analogni prevod imena kao u slučaju Sare B. Savić prihvatljivije rešenje. To, naravno, podrazumeva da se na isti način tretiraju i imena ostalih likova u delu, pa dobro odabrano društvo Sare B. Savić u prevodu na srpski čine i Lana, Maša, Marko, Đura Zlica, Gospođa, deka Aleksa Milić i baka Jelena Milić.

Kao što je već napomenuto u uvodu, serijal o Junie B. Jones navedenu funkciju ostvaruje pre svega zahvaljujući uverljivo ostvarenom "dečjem aspektu". On se u jeziku naratorke i glavne junakinje ostvaruje kompleksnom igrom elemenata koji su karakteristični za dečji govor na predškolskom uzrastu. Ti elementi su:

- jednostavna površinska struktura

My name is Junie. B. Jones. The B stands for Beatrice. Except I don't like Beatrice. I just like B and that's all. I am in the grade of kindergarten. My room is named Room Nine. I have two bestest friends at that place. One of them is named Lucille. Park 1996:1	Zovem se Sara B. Savić. To B je skraćeno od mog pravog imena Biserka. Samo, ja ne volim Biserka. Ja volim samo B i ništa više. Idem u školicu. Moja učionica se zove Soba devet. Tamo imam dve najbolje drugarice. Jedna od njih se zove Lana. Vuković 2004: 7

- bukvalizam u primeni pravila, npr. za komparaciju prideva (1) i građenje prošlog vremena (2):

1)	2)
She is way **beautifuller** than me. Park 1996:1	So she just **holded** my hand. I **thinked** for a minute. I **hugged** her leg. I **runned** to him. Park 1993

- glasovna igra:

"A million bazillion," I said. /Park 1997b	„Milion zilion", rekla sam. / Vuković 2005b:8
..a big fat hippo-pot-of-something /Park 1993	...i velikim, debelim *nilastim* konjem./ Vuković 2004:14

- poređenja:

I runned to him like a speedy rocket. Park 1997b	Poletela sam prema njemu kao najbrža raketa. Vuković 2005b:21

- paralelna struktura koja se postiže ponavljanjem istog veznika na početku rečenice ili istog tipa rečenice stvara utisak napetosti i dinamičnosti:

Glee is when you run. **And jump. And skip. And laugh. And clap. And dance** on top of the dining table. Then your mother takes you down from the table. And she carries you to your room for a *time-out*. *Time-outs* kill the glee. Park 1997a: 3	Oduševljenje je kad trčite**. I skačete. I poskakujete. I smejete se. I tapšete. I plešete** na stolu za ručavanje. A onda vas mama skine sa stola. I odnese vas u sobu na *pauzu*. *Pauze* su smrt za oduševljenje. Vuković 2005a:8

- supstandardni jezik, koji se manifestuje sintaksičkim i leksičkim sredstvima:

a) upotrebom determinativa *that* u okviru imeničke fraze:

Me and **that** Grace and Lucille play horses together before school. Park, 1996:3	Ja i **ta** Maša i Lana se pre školice zajedno igramo konja. Vuković, 2004:8

b) Ponavljanjem nekih reči i izraza koji služe kao stilizacija dečjih poštapalica: *guess what, only, plus, except* i drugih:

But **guess what**? If you wear a big bow, nobody can even tell the difference. Park 1996:3	Ali, **znaš šta**? Ako nosiš veliku mašnu, niko neće primetiti. Vuković 2004:8
And my uncle has a fur hat. **Plus** my nanna just bought a brand-new mink coat. **Only** she can't wear it outside the house. Park 1997:6	**A** moj teča krznenu kapu. **A** Nana je upravo kupila novu novcatu bundu od kuninog krzna. **Samo što** ne sme da je nosi napolje, da je ljudi ne bi gađali farbom. Vuković 2005: 11
The B stands for Beatrice. **Except** I don't like Beatrice. I just like B and that's all. Park 1996:1	To B je skraćeno od mog pravog imena Biserka. **Samo**, ja ne volim Biserka. Ja volim samo B i ništa više. Vuković 2004: 7

Jezička igra je prepoznatljivo svojstvo žanra dečje književnosti i intertekstualni element koji prevedenu knjigu može povezati s deci poznatim modelima i kao takvu treba je čuvati raspoloživim sredstvima u ciljnom jeziku. Jezik *Sare B. Savić* je leksički i sintaksički prilagođen malim čitačima, i u kognitivnom smislu nije prezahtevan za dete koje sluša priču. Njegova prividna stilska jednostavnost, međutim, ne znači da prevodilac može automatski jezički preslikati strukture i izraze u srpski i tako doći do uspešnog prevoda. Problem u prevođenju idiomatičnog govornog izraza deteta leži u tome što taj izraz na srpskom treba uverljivo imitirati i stilizovati. U takvom poslu potrebni su uzori, bilo pisani, poput Dušana Radovića ili stvarni, i iskusan prevodilac koji te uzore ume da analizira a zatim izgradi tekst koji zadovoljava norme žanra. Za takav zadatak, osrednja jezička kompetencija, ni što se tiče izvornog, ni što se tiče ciljnog jezika, nije dovoljna kvalifikacija.

Ono što se nažalost takođe često događa, i što su istraživanja u oblasti prevodilačkih studija ustanovila kao univerzalno svojstvo prevoda, jeste da se jezik u prevedenim delima standardizuje, uobičava, čak i kada na njima rade vični i iskusni prevodioci. Prevodi Milnovog *Vinija Pua* i Barijevog *Petra Pana* upravo su takvi prevodi, koji verno prenose fabulu, ali jezikom iz kog je ispražnjena igra, neobičnost izraza (*Vini Pu*) i čarolija (*Petar Pan*). Na veliko zadovoljstvo malih čitalaca, Sara B. Savić je duhovita, nestašna i pričljiva koliko i Junie B. Jones:

Here is a story for you. It is called "Once Upon a Time My Grandfather Named Frank Miller Went to the Store and He Bought Me Some Mittens."	Imam jednu priču za vas. Zove se „Jednom je jedan deka, po imenu Aleksa Milić, otišao u prodavnicu i kupio mi rukavice".

Once upon a time my grandfather named Frank Miller went to the store and he bought me some mittens. They are made out of black furry fur. *And guess what? It was not even my birthday! Or Christmas! Or Valentine's Day! Plus the mittens were not even on sale!* *Grampa Miller just bought them for no good reason! And that is the bestest reason I ever heard of!* *That's how come I love that guy very much.* *Plus also he can skip.* *The end.* I like that story a real lot. 'Cause guess why? I didn't even make it up, that's why! Park 1997a:1	*Jednog dana moj deka, Aleksa Milić, otišao je u prodavnicu i kupio mi rukavice. Bile su sašivene od crnog krznenog krzna.* *I znate šta? Nije mi čak ni bio rođendan! A ni Božić! A ni dan zaljubljenih! A nisu čak bile ni na popustu! Deka Milić mi ih je kupio bez ikakvog povoda! A to je najbolji mogući povod na svetu!* *Zbog toga ga toliko obožavam.* *A i zato što ume da skakuće.* *Kraj priče.* Mnogo volim tu priču. Znate li zašto? Nisam je čak ni izmislila, eto zato! Vuković 2005: 8

U prevodu je vidljivo nastojanje da se ritam i dinamičnost izvornih rečenica očuva odabirom sličnih stilizacijskih sredstava u srpskom. Kolokvijalni, govorni ton uglavnom je očuvan odabirom odgovarajućih registarskih parnjaka. Kao i u svakom prevodu, pedantan analitičar originala i prevoda pronaći će tu i tamo u prevodu elemente koji su mogli biti idiomatičniji i kolokvijalniji, ali je subjektivni doživljaj u prevodilačkoj delatnosti neizbežna pojava, i njemu zapravo i nema mesta u funkcionalnoj kritici prevoda.

Zaključak

Knjige za decu napisane su prividno jednostavnim jezikom koji se služi svedenom leksikom, jednostavnom sintaksom i bave se opštim temama koje jezički razumeju svi sa bar osrednjom jezičkom kompetencijom. Tu verovatno leže uzroci velike varijacije u kvalitetu prevednih knjiga za decu. Za uspešno prestvaranje "dečjeg aspekta" u knjizi za decu predškolskog uzrasta potrebno je da prevodilac, ali i izdavač, ima jasnu predstavu o mestu i ulozi dela koje je odabrano za prevod u ciljnoj kulturi, čak i ukoliko je osnovna motivacija takvog poduhvata dominantno ekonomska.

LITERATURA I IZVORI

Jovanović, Slavica (2001). *Poetika Dušana Radovića*. Beograd: Naučna knjiga – komerc.
Kristeva, J. (1974/1984). *Revolution in Poetic Language*, trans. M. Waller, New York: Columbia University Press.

Neubert, Albrecht and G.M. Shreve (1992). *Translation as Text*. Kent: The Kent State University Press.
Park, Barbara (1993). *Junie B. Jones and a Little Monkey Business*. Random House.
Park, Barbara (1996). *Junie B. Jones Loves Handsome Warren*. Random House.
Park, Barbara (1997a). *Junie B. Jones is Not a Crook.* Random House.
Park, Barbara (1997b). *Junie B. Jones is a Party Animal*. Random House.
Park, Barbara (2004a). *Sara B. Savić i malčice majmunisanja*. Prevod: Vanja Vuković. Novi Sad: Ružno pače.
Park, Barbara (2004b). *Sara B. Savić voli zgodnog Marka*. Prevod: Vanja Vuković. Novi Sad: Ružno pače.
Park, Barbara (2005a). *Sara B. Savić nije kradljivica*. Prevod: Vanja Vuković. Novi Sad: Ružno pače.
Park, Barbara (2005b). *Sara B. Savić obožava žurke*. Prevod: Vanja Vuković. Novi Sad: Ružno pače.
Vuković, Novo (1996). *Uvod u književnost za djecu i omladinu*. Podgorica: Unireks.
Wilkie-Stibbs, Christine (2005). "Intertextuality and the child reader", in *Understanding Children's Literature*, ed. P. Hunt. London and New York: Routledge:168-179.

Borislava Eraković

TRANSLATING BOOKS FOR CHILDREN: FUNCTIONAL APPROACH

Summary

If a translation of any literary work is to serve its purpose in the receiving culture, no matter how the translator may perceive or define it, it first has to become a text. In order to become a text, a translation has to possess all seven features of textuality (Neubert and Shreve, 1992). Analysing textual features of a series of books for young pupils, Barbara Park's Junie B. Jones and its translation into Serbian, we will examine two of those features, intentionality and intertextuality, as well as show how translations of books for young children manage textualities of the source text and the target culture's natural texts.

Evangelos Kourdis
Université Aristote de Thessaloniki
ekourdis@frl.auth.gr

UDC: 801.313(=161.1):323.1(495)

TRADUCTION ET IDENTITE. LA SEMIOTIQUE DE LA TRADUCTION DES NOMS D'IMMIGRES EN GRECE.

Résumé: Cette communication étudie les procédés de traduction de noms propres sélectionnés parmi ceux d'immigrés ressortissants de l'ex-Union Soviétique dans leur effort de construire, d'abord une identité ethnique, et ensuite, une identité ethnotique, fait qui complète selon eux l'identité ethnique. L'étude met l'accent sur les connotations sémiotiques qui accompagnent ces modifications qui sont publiées, selon la loi hellénique, dans les journaux locaux grecs.

Mots-clés: *Traduction, Identité Ethnique et Ethnotique, Sémiotique, Immigration, Idéologie.*

1. A la recherche d'une identité

La langue qui véhicule la signification est porteuse de connotations sémiotiques. C'est ainsi qu'elle révèle une idéologie et devient, à travers la traduction, un marqueur d'identité pour les immigrés en Grèce, ressortissants de l'ex-Union Soviétique. Ainsi, les procédés de traduction sélectionnés par ces immigrés sont dotés de connotations sémiotiques afin de construire, d'abord, une identité ethnique, et ensuite, une identité ethnotique, fait qui complète selon eux l'identité ethnique.

Après la chute du communisme, en 1990, de nombreux ressortissants de l'ex-Union Soviétique émigrèrent vers les pays de l'Europe de l'Ouest. Beaucoup d'entre eux d'origine grecque, ou prétendant avoir une origine grecque, se sont installés en Grèce, en particulier dans la Grèce du Nord (régions de Macédoine et de Thrace). La majorité de ces immigrés étaient d'origine pontique et se sont ajoutés au premier courant d'immigrés d'origine pontique installés en Grèce après leur expulsion du Pont-Euxin pendant les événements de 1921-1922 en Asie Mineure.

L'origine pontique a été le premier facteur qui a facilité l'installation et l'intégration de cette nouvelle génération d'immigrés dans la société hellénique. Ils ont assumé l'appellation de *Grecs Pontiques rapatriés*, ce qui les a dotés d'une identité grecque. Le deuxième concerne le fait que les premières populations de Pontiques installées 70 ans auparavant en Grèce, et qui étaient intégrées dans la société hellénique, ont réagi solidairement vers ce nouveau courant d'immigrés. Ces deux facteurs ont donc agi ensemble pour valoriser leur statut dans la société hellénique. Ce phénomène repose sur une triple croyance: celle d'appartenir à un groupe ethnique et ethnotique ayant comme caractéristique principale

celle de parler le dialecte pontique, un dialecte grec, celle de considérer la Grèce comme la patrie de leurs ancêtres et celle de partager la même confession religieuse.

2. Le nom propre en tant que signe

Il y a un grand nombre de traductologues qui considère le nom propre comme un signe, porteur de connotations sémiotiques. Ainsi, Ballard (1998: 202) soutient la fonction d'identificateur ethnique dans la traduction des noms propres puisque la graphie et les sonorités d'un nom trahissent si son possesseur est étranger et l'ethnie à laquelle il appartient. Malena (2003: 9) remarque pour les immigrés que leur identité individuelle et collective subira une série de transformations essayant d'ajuster la perte de leur lieu de naissance et de le transformer en un gain pour eux.

De cette façon, si nous partageons l'idée que la langue est une forme symbolique de comportement, nous comprenons tout de suite qu'il s'agit d'un élément principal pour la construction d'une identité. C'est pour cela que les immigrés ressortissants de l'ex-Union Soviétique, qu'ils soient d'origine pontique ou non, ont procédé très vite au changement de leur identité nominale (prénom et nom) à travers la traduction, afin de renforcer leur appartenance à un groupe ethnique qui avait la sympathie des Grecs natifs (Kiliari 1997: 43). Ils pensent aussi que cette sympathie profitera surtout à leurs enfants, qui commencent leur vie dans un nouveau pays.

Dans ce cadre, la traduction de leur nom devient un indice sémiotique pour les nouveaux arrivés étant donné qu'il est doté d'une connotation ethnographique[1]. Ladmiral (1994: 191) parle de la fonction sémiotique de la connotation qui, d'après lui, fait fonctionner une langue naturelle au deuxième degré, soutenant que la traduction relève plutôt de la sémiotique que de la linguistique à proprement parler (ibid: 148). De même, Hermans (1996: 15) soutient que la traduction présente un indice privilégié d'auto-référence culturelle ou d'auto-détermination. L'étude de la traduction peut nous informer sur les identités et améliorer nos connaissances sur le monde qui nous entoure (House, Martin-Ruano & Baumgarten 2005: 4).

Il est à noter la position de Barthes (1972: 22) selon laquelle «le nom propre est lui aussi un signe […] c'est un signe volumineux, un signe toujours gros d'une épaisseur touffue de sens …». De même Ballard (1998 :219) soutient que «[…] le nom propre signifie et cette signifiance apparaît clairement dans le domaine des référents culturels». De cette façon, toutes ces constatations s'opposent à la non traduction du nom propre puisqu'il véhicule du sens. Pourtant, la traduction des noms propres n'est pas une tâche facile ce qui nous obligent doit prendre en compte certaines spécificités des noms propres, dotées d'une sémiotique particulière. Ainsi, Bosredon (2009: 317) souligne que «la traductologie conforte les hypothèses sémiotico-référentielles concernant le statut du nom propre: rigidité, figement formel et notoriété variable». De même Martinet (1982: 398), insistant sur la fonction sémiotique du nom propre, parle de trois paramètres que le traducteur des noms propres doit prendre en considération. Le premier consiste à déterminer si le nom propre

[1] Pour Mounin (1963: 227), l'ethnographie est une traduction aussi. Pourtant, il est à noter, qu'en ce qui concerne le nom propre, il n'y pas une réponse claire sur la question s'il est doté de fonction connotative, ou seulement d'une fonction dénotative (Kentrotis 1996: 208). C'est pour cela que Searle (1958: 170) parle d'une fonction unique des noms propres dans la langue.

est dénotation, indice de culture ou les deux. Le deuxième détermine s'il est porteur de connotations spécifiques ou d'associations propres à l'utilisateur. Enfin, il s'agira de déceler dans la langue cible les éléments linguistiques analogiques à ceux de la langue source.

3. Méthodologie et corpus

Les modifications apportées aux noms des immigrés sont publiées, selon la loi hellénique, dans les journaux. Ainsi, notre corpus composé d'une quarantaine d'annonces provient des journaux locaux de Thessalonique, *Μακεδονία* [Makedonia] et *Αγγελιοφόρος* [Agelioforos], de septembre 2006 à juillet 2009, où ces traductions de noms propres sont publiées sous la rubrique «Demande de changement de nom » (voir en annexe les exemples 1 et 2). Il est à souligner que bien que ce titre se réfère au changement de nom, très souvent le solliciteur change aussi son prénom. En plus, c'est un des cas où la traduction est dotée d'étatisme, puisque elle devient un acte officiel publié par la Préfecture de chaque région. Par ce procédé, des coordonnées personnelles sont aussi publiées comme l'adresse du solliciteur et l'année de sa naissance. D'autre part, la Préfecture demande à toute personne susceptible d'avoir des objections, de les soumettre dans un délai de 15 jours. Nous allons examiner à la suite les cas des noms propres traduits en grec qui sont dotés de connotations spécifiques dans la société hellénique.

3.1. La traduction interlinguale: transcription ou translittération ?

Dans notre cas, il y a deux types de traduction : *la traduction interlinguale* et *la traduction intralinguale*. Le premier type est la première étape de traduction lorsque on traduit de la langue source (le russe) vers la langue cible (le grec). Cette étape a lieu soit par la transcription (Schéma 1), soit par la translittération en grec. Pourtant, il s'agit d'une étape intermédiaire[2] qui constitue un lieu de forte argumentation sur ses caractéristiques. La translittération devient la base de différentiation pour ces immigrés créant les conditions d'une certaine marginalisation puisque la translittération connote pour les Grecs une autre identité nationale et linguistique. En même temps, elle devient un obstacle à leur assimilation, puisque toute assimilation à une communauté présuppose que cette communauté partage des mêmes identités.

« Григор Урумов » — *énoncé en russe*
↓ — ↓ *traduction interlinguale*
« Γκριγκόρ Ουρούμοφ » — *transcription en grec*
[grigor urumof]

(Schéma 1)

[2] Même constatation de Messick (2003: 178-179) qui soutient que la transcription et la translittération constituent une *langue intermédiaire spéciale* qui ne peut pas exister en autonomie car étant à l'interstice de deux langues *(notre traduction)*.

Il est à mentionner que, dans le cas du russe, ce passage intermédiaire de la traduction interlinguale connote que ces immigrés ne suivent pas un procédé interlingual stable pour se débarrasser de leur identité russe. Pourtant, ce n'est pas la première fois que ce phénomène apparaît dans la traduction. Ballard (2002: 215) soutient que «[…] la densité du réseau onomastique dans une traduction est soumise à des lois qui peuvent paraître contradictoires […]» Cette constatation inclut les noms propres russes puisque il s'agit dans ce cas de la transcription classique, dont les règles varient selon la langue d'arrivée et non de la translittération internationale[3] (Maillot, 1979:213).

Ainsi, le nom propre «Григор Урумов» [grigor urumof] est transcrit en grec «Γκριγκόρ Ουρούμοφ» [grigor urumof], mais, parfois la traduction en grec d'un nom russe ne suit pas la règle phonétique russe selon laquelle le -v se prononce [f] en russe, mais il maintient le [v] en grec. Ainsi, le nom « Карибов» [karibof] est translitteré en grec «Καρίμπωβ» [karibov] (Journal Makedonia 29/11/2006, page 48). Le suffixe –ov est doté d'une connotation russe, bien qu'il soit un suffixe commun à d'autres peuples slaves. Ballard (2003: 22) caractérise la connotation généralement un trait interne, mais il considère que «certains suffixes servent à exprimer des connotations par rapport à une base [et] dans ce cas la connotation est externe, visible au niveau d'un morphème».

Dans notre cas, la succession d'étapes de traduction n'est pas dû au hasard, mais elle nous permet d'étudier sémiotiquement l'idéologie connotée, s'harmonisant avec la constatation de Petrilli (2007: 335) que «le problème de l'idéologie doit être nécessairement pris en considération dans une approche sémiotique de la traduction»[4]. Dans notre cas, toutes ces étapes de traduction sont de caractère sémiotique surtout parce qu'il y a ce niveau intermédiaire (transcription ou translittération). Cette remarque nous rappelle la constatation de Petrilli (2003: 50) que «la traduction interlinguale concerne seulement le point de départ et celui d'arrivée, tandis que tout le travail interprétatif intermédiaire est d'ordre sémiotique»[5].

3.2. La traduction intralinguale

A la suite de leur transcription ou translittération en grec, les immigrés ont procédé à l'hellénisation de leur noms propres (schéma 2) en les traduisant avec l'équivalent en grec supprimant le suffixe russe [–ov] et [-ova] et en les remplaçant par le suffixe [–iðis] pour l'homme et [-iðu] pour la femme (exemple 1), suffixes caractéristiques des noms pontiques (traduction intralinguale). Ainsi, la transcription du nom propre russe «Григор Урумов» [grigor urumof] est «Γκριγκόρ Ουρούμοφ» [grigor urumof] qui devient enfin «Γρηγόρης Ουρουμίδης» [γriγoris urumiðis]).

[3] Pour illustrer la différence entre transcription phonétique et translittération, spécialement pour la traduction des noms propres russes, voir Mounin (1970: 81) et Sakhno (2006: 707), mais aussi Nida (1964: 193-195).

[4] Notre traduction.

[5] Notre traduction.

« Γκριγκόρ Ουρούμοφ » *transcription en grec*
[grigor urumof]
↓ ↓ *traduction intralinguale*
« Γρηγόρης Ουρουμίδης » *énoncé en grec*
[γriγoris urumiðis]
(Schéma 2)

Ces étapes de traduction (schéma 3) permettent à ceux qui s'émigrent en Grèce de passer de *l'altérité* (du nom russe), à *l'intégration* (à la transcription ou à la translittération grecque), pour arriver enfin à *l'assimilation* (au nom grec). A cette assimilation se réfère Ballard (1998: 202), lorsqu'il soutient «c'est le nom propre de personne qui résiste le mieux à la traduction assimilation».

énoncé en russe	*identité nationale russe*	*altérité*
↓	↓	↓
translittération /transcription en grec	*identité nationale grecque*	*intégration*
↓	↓	↓
énoncé en grec	*identité ethnotique grecque*	*assimilation*

(Schéma 3)

Il est à mentionner que la plupart des noms de famille grecs montrent eux aussi leur origine, tout au moins géographique, voir: -ίδης [-iðis] (Nord de la Grèce, Pontos ou Asie Mineure), -άκης [-akis] (Crète), -όπουλος [-opulos] (Peloponnèse), -άτος [-atos] (Île de Céphalonie), -ιάς [-ias] (Thessalie et Grèce Centrale), -έλλης [-elis] (Île de Lesbos), -άκος [-akos] (Mani et Sud Est du Péloponnèse), -ογλου [-oglu] (Asie Mineure).

Il y a aussi des cas où la transcription ou la translittération n'est pas le choix des solliciteurs de changement des noms propres. L'équivalence linguistique et culturelle devient une option surtout lorsque il s'agit de prénoms, comme c'est le cas de «Светлана» [zvetlana] translitteré en grec «Σβετλάνα» [zvetlana] qui devient finalement «Φωτεινή» [Fotini] (Journal Makedonia, 19/6/2006, page 34/ exemple 2). C'est une traduction qui se débarrasse de l'étranger, puisque le changement de signifiant est grand bien et le signifié reste le même, une option qui est assez fréquente dans la pratique langagière quotidienne. L'importance de la pratique langagière est soulignée par Eco (1994: 207) qui soutient que «[…] la possibilité non seulement de comprendre les langues différentes, mais d'établir des analogies (des traductions) entre elles, est quelque chose qu'aucune théorie sémiotique ne peut justifier, mais que toute pratique langagière fait vivre». Cette option sémio-traductologique qui vise une nouvelle identité n'est pas un phénomène nouveau pour la réalité hellénique. Un grand nombre de Grecs qui ont émigrés aux Etats-Unis et en Europe ont changé leurs noms propres pour faciliter leur assimilation dans leur nouvel entourage. Ainsi, «Θωμάς Παπαδόπουλος » [θomas papadopulos] est devenu «Tom Papas» aux Etats-Unis et «Σπύρος Αναγνωστό-πουλος» [spiros anagnostopulos] qui est devenu «Spiro Agnew». Ces Grecs choisissent des énoncés plus familiers à la réalité anglo-saxone et similaires avec leur nom grec, mais qui ne connotent pas leur identité hellénique et les considérant comme

équivalents de leur nom grec dans leur nouvelle réalité. Pourtant, selon Stecconi (2004: 479), le caractère similaire rend les normes d'équivalence possibles[6].

4. En guise de conclusion

Pour Cronin (2006: 53), traduire dans la langue de la communauté d'accueil ce n'est pas seulement une façon de comprendre comment cette communauté pense et fonctionne, mais aussi ouvrir une voie qui permet de devenir membre à part entière de ladite communauté[7]. Les procédés de traduction que nous venons d'examiner, ciblent d'abord le développement d'une connotation ethnique, et ensuite, celui d'une connotation ethnotique. De cette façon se construit une *identité définitive* qui est passée du stade de l'altérité à celui de l'intégration pour aboutir à un état d'assimilation pour ces ressortissants de l'ex-Union Soviétique qui émigrèrent en Grèce. Comme il vient d'être vu, le désir d'appartenir à une communauté hellénique, peut être dénoté par le simple fait d'une installation en Grèce et connoté/comblé par un changement de nom.

Annexe

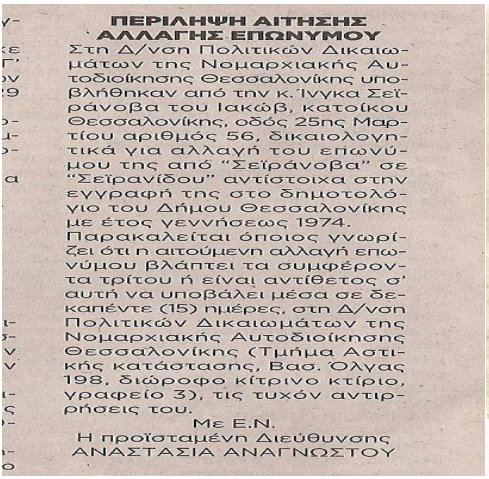

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΑΙΤΗΣΗΣ
ΑΛΛΑΓΗΣ ΕΠΩΝΥΜΟΥ

Στη Δ/νση Πολιτικών Δικαιωμάτων της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Θεσσαλονίκης υποβλήθηκαν από την κ. Ίγγκα Σεϊράνοβα του Ιακώβ, κατοίκου Θεσσαλονίκης, οδός 25ης Μαρτίου αριθμός 56, δικαιολογητικά για αλλαγή του επώνυμου της από "Σεϊράνοβα" σε "Σεϊρανίδου" αντίστοιχα στην εγγραφή της στο δημοτολόγιο του Δήμου Θεσσαλονίκης με έτος γεννήσεως 1974.

Παρακαλείται όποιος γνωρίζει ότι η αιτούμενη αλλαγή επωνύμου βλάπτει τα συμφέροντα τρίτου ή είναι αντίθετος σ' αυτή να υποβάλει μέσα σε δεκαπέντε (15) ημέρες, στη Δ/νση Πολιτικών Δικαιωμάτων της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Θεσσαλονίκης (Τμήμα Αστικής κατάστασης, Βασ. Όλγας 198, διώροφο κίτρινο κτίριο, γραφείο 3), τις τυχόν αντιρρήσεις του.

Με Ε.Ν.
Η προϊσταμένη Διεύθυνσης
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ

(exemple 1)

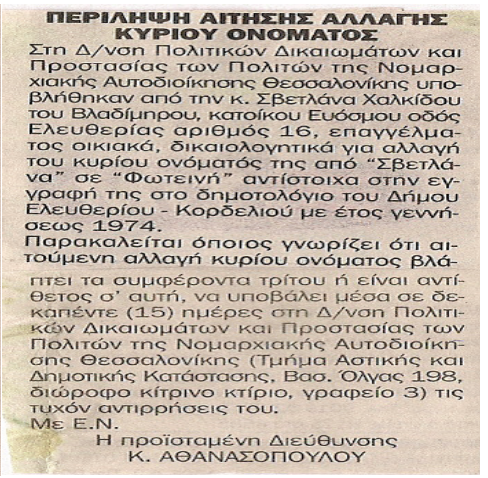

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΑΙΤΗΣΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ
ΚΥΡΙΟΥ ΟΝΟΜΑΤΟΣ

Στη Δ/νση Πολιτικών Δικαιωμάτων και Προστασίας των Πολιτών της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Θεσσαλονίκης υποβλήθηκαν από την κ. Σβετλάνα Χαλκίδου του Βλαδίμηρου, κατοίκου Ευόσμου οδός Ελευθερίας αριθμός 16, επαγγέλματος οικιακά, δικαιολογητικά για αλλαγή του κυρίου ονόματός της από "Σβετλάνα" σε "Φωτεινή" αντίστοιχα στην εγγραφή της στο δημοτολόγιο του Δήμου Ελευθερίου - Κορδελιού με έτος γεννήσεως 1974.

Παρακαλείται όποιος γνωρίζει ότι αιτούμενη αλλαγή κυρίου ονόματος βλάπτει τα συμφέροντα τρίτου ή είναι αντίθετος σ' αυτή, να υποβάλει μέσα σε δεκαπέντε (15) ημέρες στη Δ/νση Πολιτικών Δικαιωμάτων και Προστασίας των Πολιτών της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Θεσσαλονίκης (Τμήμα Αστικής και Δημοτικής Κατάστασης, Βασ. Όλγας 198, διώροφο κίτρινο κτίριο, γραφείο 3) τις τυχόν αντιρρήσεις του.

Με Ε.Ν.
Η προϊσταμένη Διεύθυνσης
Κ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

(exemple 2)

RÉFÉRENCES BIBLIOGRAPHIQUES

Ballard, Michel (1998). „La traduction du nom propre comme négociation". *Palimpsestes*. 11: 199-223

Ballard, Michel (2003). „Aspects sémiotiques de la connotation en traduction", in *Configurations of culture. Essays in honour of Michael Windross*, ed. A. Remael & K. Pelsmaekers (Antwerpen: Garant Vitgeres NV): 21-29

[6] Notre traduction.

[7] Notre traduction.

Bosredon, Bernard (2009). „Traduire le nom d'un référent unique: l'apport de la traductologie à la problématique linguistique du nom propre", in *Colloque International de Traduction: La traduction sous tous ses aspects au centre de gravité du dialogue international,* ed. H. Hanamur, A. Bulut & A. Uras-Yilmaz (Istanbul: Dinç Ofset Matbaacilik San. Ltd): 314-318

Barthes, Roland (1972). *Le degré zéro de l'écriture. Suivi de Nouveaux essais critiques*. Paris: Editions du Seuil

Cronin, Michael (2006). *Translation and Identity*. London & New York: Routledge

Eco, Umberto (1994). „Traduction et langue parfaite", in *Dixièmes assises de la traduction littéraire (Arles, 1993)* (Paris: Atlas/Actes Sud): 191-207

Hermans, Theo (1996). *Translation's Other* (Inaugural Lecture). London: University College London

House, Juliane, M. Rosario Martin-Ruano & Nicole Baumgarten (2005). „Introduction ", in *Translation and the Construction of Identity, ed.* J. House, M. R. Martin-Ruano & N. Baumgarten (Seoul: IATIS): 3-13

Kentrotis, Giorgos (1996). *Théorie et Pratique de la Traduction*. Athènes: Diavlos (publication en grec)

Kiliari, Angeliki (1997). *Etranger en Grèce. Immigrés, langue et intégration sociale*. Thessaloniki: Paratiritis (publication en grec)

Ladmiral, René (1994). *Traduire: théorèmes pour la traduction*. Paris: Gallimard

Maillot, Jean (1979). „Athroponymie et traduction". *Babel*. 4: 210-213

Malena, Anne (2003). „Présentation". *TTR.* 16 (2): 9-13

Martinet, Hanne (1982). „Les noms propres dans la traduction littéraire". *Meta*. 27 (4): 392-400

Messick, Brinkley (2003). „Notes on translitteration", in *Translating Cultures. Perspectives on Translation and Athropology*, P. Rubel & A. Rosman, ed. (Oxford & New York: Berg): 175-196

Mounin, Georges (1963). *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard

Mounin, Georges (1970). *Introduction à la Sémiologie*. Paris: Minuit

Nida, Eugene (1964). *Toward a science of Translating*. Leyde: E.J.Brill

Petrilli, Susan (2003). „The intersemiotic character of translation", in *Translation Translation*, ed. S. Petrilli. (Amsterdam & New York: Rodopi): 41-53

Petrilli, Susan (2007). „Interpretative trajectories in translation semiotics". *Semiotica.* 163 (1): 311-345

Sakhno, Sergueï (2006). „Nom propre en russe: problèmes de traduction". *Meta.* 51(4): 706-718

Searle, John (1958). „Proper Names". *Mind.* 67 (266): 166-173

Stecconi, Ubaldo (2004). „Interpretative semiotics and translation theory: the semiotic conditions to translation". *Semiotica.* 150 (1): 471-489

Evangelos Kourdis

TRANSLATION AND IDENTITY. THE SEMIOTICS OF IMMIGRANT'S PROPER NOUN TRANSLATION IN GREECE

Summary

This paper is a study on the translation processes of proper nouns made by the immigrants from former Soviet Union in Greece, firstly aiming at creating a Greek national identity and hereafter a Greek ethnotic identity, an element that completes for them their national identity. This paper focuses on the semiotic connotations related to these amendments, which are published, according to the Greek law, in local Greek newspapers.

Vesna Lazović
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
vecans@gmail.com

UDK: 81’255
81’255.2:6

IDENTITET PREVODIOCA U NAŠOJ PREVODILAČKOJ PRAKSI

Apstrakt: Ako se uzmu u obzir mnogobrojni primeri koji nas okružuju može se zaključiti da danas u našoj prevodilačkoj praksi postoji nemali broj neadekvatnih i neprihvatljivih prevoda u svim medijima. Glavni razlog takve novonastale situacije jeste manjak profesionalnih i kompetentnih prevodilaca kao i nebriga naručioca prevoda koji značaj prirodnog i komunikacijski adekvatnog prevoda potiskuju u drugi plan. Nije novost ni da sa engleskog i na engleski jezik prevode i oni koji nedovoljno poznaju jezik, i strani i maternji, i koji su engleski jezik spontano usvojili i „naučili” preko televizije, filmova, muzike i kompjutera.
Ovaj rad, uz ilustraciju površinskog prevođenja, ukazuje na činjenicu da prevodilac mora biti kompetentni jezički stručnjak, nikako osoba koja samo zna strani jezik, bez obzira na nivo znanja, a ujedno i sumira načine za prevazilaženje sadašnjeg haotičnog stanja, s obzirom da je krajnje vreme da se u našem kulturnom životu prevodilački rad afirmiše.

Ključne reči: *prevođenje, površinsko prevođenje, identitet, prevodilac, prevodilačka praksa.*

1. Uvod

Ako se uzmu u obzir mnogobrojni primeri raznih prevoda koji nas okružuju može se zaključiti da danas u našoj prevodilačkoj praksi postoji nemali broj neadekvatnih i neprihvatljivih prevoda u svim medijima, ali i na reklamnim panoima, natpisima na ulici i dr. Glavni razlog takve novonastale situacije jeste manjak profesionalnih i kompetentnih prevodilaca kao i nebriga naručilaca prevoda koji značaj prirodnog i komunikacijski adekvatnog prevoda potiskuju u drugi plan. Nije novost ni da sa engleskog i na engleski jezik prevode i oni koji nedovoljno poznaju jezik, i strani i maternji, i koji su engleski jezik spontano usvojili i „naučili“ preko televizije, filmova, muzike i kompjutera.

Otuda i pojava vrste prevođenja koju Prćić (2005: 53) naziva površinsko prevođenje ili nadriprevođenje, koje je zasnovano na krnjoj/lažnoj dvojezičnosti. Osnovna karakteristika ovakvog neosmišljenog prevođenja je mehaničko preslikavanje forme, pri čemu srpske reči odslikavaju engleske strukture i značenja, uz istovremeno potiskivanje sadržaja u drugi plan (Prćić 2005: 54, 61). Prevođenje nije i ne može biti prepisivanje teksta napisanog na jednom jeziku na drugi jezik, s obzirom da se ne prevode reči, već poruke izražene njima. U suprotnom, za prevođenje u tom slučaju i ne bi bilo potrebno znanje stranog jezika, jer kad bi se prevodile samo reči, onda bi za prevođenje bio dovoljan rečnik.

2. Primeri nadriprevođenja

Sve je više neprimerenih prevoda, što dokazuju mnogobrojni radovi koji analiziraju propuste u procesu prevođenja, najpre knjiga, potom filmova, serija i reklama na televizijskim programima, zatim novinskih članaka, ali i sasvim predvidljivih tekstova na ambalažama.

Ilustracije radi, navešće se primeri nekolicine autora koji su obrađivali ovu temu i kritikovali postojeće prevode. Klajn (1998, 2000) u svojim člancima pored pravilne upotrebe srpskog jezika, posebnu pažnju posvećuje i lošim prevodima sa engleskog. Tako, recimo, pronalazi primer u jednom zabavnom romanu kada junakinja „čisti mrlju na haljini *gazolinom*", iako reč *gasoline* na engleskom znači benzin. U novinskom članku ističe se da su se „dva helikoptera...spustila u oblasti brane Lipno u južnoj *Bohemiji*", što je engleska reč za Češku (Klajn 1998: 116). U jednom titlovanom „prevodu" filma *patent-olovka* je prevedena kao *olovka s propelerima* (od eng. *propelling pencil*) (Prćić 2005: 265). U kojoj meri je površinsko prevođenje rasprostranjeno kod nas može se videti i u prevodima dela eminentnih stručnjaka i poznatih književnika, koji često obiluju nesmislenim izrazima i konstrukcijama. U prevodu jednog romana stoji „Na mom stolu je stajalo cveće… i led u *buketu*", što je mehaničko prepisivanje forme engleskog *bucket*, koji označava posudu za led u kojoj se hladi piće (Novakov 2008: 113). Zatim, Njujork, poznat i kao Big Apple (Velika jabuka), u drugom jednom romanu preveden je kao Big Erl (Đorić-Francuski 2007: 157). Gotovo da se čitalac, kako to i Bukvić (2003: 15) naglašava, „nehotice upita na kojem jeziku je ova knjiga objavljena", jer ovakvi prevodi jesu naličje jednog hibridnog jezika, koji Prćić (2005: 167) naziva anglosrpskim jezikom. Nadalje, primeri koji ukazuju na apsolutno neznanje i nemar najčešće se nalaze u titlovanim prevodima filmova, televizijskih serija i crtanih filmova. Ovde će biti spomenuto samo nekoliko koji su pronađeni na DivX izdanjima filmova, dok se pregršt drugih svakodnevno može sresti i na televiziji. Recimo, nazivi filmova 'Good Will Hunting', 'The Curse of the Black Pearl' i 'Broken Arrow' prevedeni kao 'Dobri će loviti' (um. Dobri Vil Hanting), 'Kurs crna perla' (um. Prokletstvo crnog bisera) i 'Brokljena strela' (um. Slomljena strela). Kada junakinja vikne *Supper time!* sledi čudan prevod *Super vreme* (um. Večera!), ili *You're going to miss that plane.* kontekstualno je promašeno i prevedeno kao *Nedostajaće ti taj avion.* (um. Zakasnićeš na avion.), ili *I was just kidding* kao *Gde su klinci?* (um. Samo sam se šalio.), *We'll bow to each other* kao *Lajaćemo jedno na drugo* (um. Poklonićemo se jedno drugom.), i nažalost, još mnogi, mnogi drugi primeri.

3. Problemi u prevodilačkoj praksi

Sve navedene greške, ali i obilje drugih koje su ilustrovane u gorepomenutim radovima, ukazuju na činjenicu da je u pojedinim segmentima naša prevodilačka praksa zapuštena, kao i da nastale greške nisu više samo rezultat nepažnje i prevođenja na brzinu, već sve više predstavljaju odraz vrlo slabog poznavanja engleskog, ali i srpskog, jezika. Znatno veći problem prouzrokovan površinskim prevođenjem jeste činjenica da nakon brojnih loših prevoda neka neadekvatna rešenja postaju prihvaćena i usled čestog korišćenja postepeno ulaze u srpski jezik i posmatraju se ravnopravno sa svim ostalim standardnim rečima, izrazima i rečenicama.

Još veći problem javlja se kada televizijske kuće traže prevodioce kojima ne moraju da isplate visoke honorare, stoga se dešava da unajme prevodioce koji tvrde, ali ne dokazuju, da znaju engleski. Zbog takvih prevodilaca, „rečenice u serijama i filmovima su postale rogobatne, netačne, a dešava se da budu i doslovno prevedene“ (Paunović 2003). Povrh svega, i izdavačima je, čini se, bitnije da se prevod što pre objavi, a manje i da li je taj prevod kvalitetan, te je neretka situacija da pojedine izdavačke kuće prevod dodele osobi koja je u stanju da za malu novčanu naknadu, a za vrlo kratko vreme, posao i završi. Izgleda da je najveći problem upravo u tome što je pojava nadriprevođenja uzela maha i više ne predstavlja samo uzgrednu pojavu, već je, nažalost, postala uobičajena. Ono što zabrinjava jeste upravo masovnost ove pojave, na koju se ni na koji način ne reaguje. Kako je moguće, uostalom, da se toliko malo misli o kvalitetu prevoda, te se smatra da angažovanje prevodioca i lektora predstavlja luksuz, pa se takav odgovoran posao prepušta onima koji nisu stručnjaci za jezik. Zbog svega navedenog neophodno je pažnju posvetiti i odgovarajućoj kritici prevoda i oceni kvaliteta, koje zajedno mogu da unaprede prevodilačku praksu. Krajnje je vreme da se prevodilački rad afirmiše i da se povede računa o tome ko i kako prevodi, jer najveću opasnost i najočigledniji uzrok prevodilačkih promašaja predstavlja nepoznavanje naravi prevođenja od strane onih koji prevodilačke zadatke poveravaju ljudima koji za njih nisu osposobljeni, ali i svih onih koji se olako prihvataju prevodnih zadataka za koje uopšte nisu spremni (Ivir 1985: 76).

4. Uloga i odgovornost prevodilaca

Prevodilac ima vrlo važnu društvenu ulogu kao posrednik u razmeni materijalnih dobara, kao prenosnik civilizacijskih tekovina čovečanstva, i kao graditelj ljudskog razumevanja i duhovnog zajedništva (Ivir 1985: 18). Iz ovog sledi da je njegova uloga izrazito odgovorna i da, shodno tome, svaki prevodilac mora da bude za to obučen i školovan.

Posao prevodioca izuzetno je odgovoran bilo da je reč o prevođenju tekstova na srpski ili na strani jezik, a ujedno i zahtevan, jer prevodioci pored odličnog znanja oba jezika, moraju poznavati i razumeti ono što prevode, ali i biti svesni svih društvenih, kulturnih i drugih implikacija od kojih zavisi i izbor ekvivalenata na jeziku-cilju.

Prevodilac, najpre, mora interpretirati tekst originala na osnovu znanja jezika-izvora, konteksta i vanjezičke situacije, a potom, izvršiti interpretaciju istog teksta na osnovu sistema jezika-cilja (Hlebec 1989: 196), odnosno prevodilac se javlja u dvostrukoj ulozi – i kao primalac i kao pošiljalac poruke. Stoga, prevodilac ne može biti osoba koja samo zna strani jezik, bez obzira na nivo znanja, već kompetentni jezički stručnjak koji poruku originala prenosi u drugi jezik prilagođavajući je karakteristikama tog jezika, tako da čitalac, odnosno slušalac, prevoda ima utisak da je tekst izvorno napisan, odnosno izgovoren, na jeziku prevoda (Pavlović 2000: 6). Znanje stranog jezika, dakle, predstavlja važan, ali ne i jedini, uslov za kvalitetno prevođenje. Prevodilačka veština podrazumeva i druga znanja, poput: kompetencije za tekstualnu analizu originala, književne kompetencije za interpretaciju umetničkih tekstova, poznavanje vanjezičke situacije na koju se upućuje u originalu, zatim poznavanje jezičkog i stilskog sistema, kulture primalaca i dr. Takođe, vrlo je bitno da prevodilac ima jezičku osetljivost, intuiciju, kreativnost, iskustvo koje se neprekidno obogaćuje, ali i da je spreman da se stalno stručno usavršava. Ovako shvaćene sposobnosti, znanja i kompetencije predstavljaju pasivne činioce, bez kojih ostvarenje interpretacije kao aktivnog činioca prevođenja ne bi bilo moguće (Hlebec 1989: 17). U umu svakog prevo-

dioca nalazi se znanje jezika-izvora i jezika-cilja i vanjezičko znanje. Potom, kako Hlebec (1989:186) navodi, treba preduzeti sledeće korake: odrediti kome je prevod namenjen, izabrati kod, odlučiti se za opšti stav prema izvorniku, opredeliti se za stav prema obliku, izabrati stepen doslovnosti i aktivirati znanja potrebna za prekodiranje. Nakon ovog pripremnog dela pristupa se prevođenju u užem smislu reči.

Jasno je da proces prevođenja iziskuje izuzetan napor i koncentraciju i da ne može biti nečija usputna delatnost. Stručno obrazovanje prevodilaca ne samo da je potrebno već je i neophodno, budući da se kompetentni prevodilac ne oslanja na subjektivni jezički osećaj već na jezička pravila i principe koja je usvojio. Profesija prevodioca zahteva visokoškolsko obrazovanje, odnosno viši nivo znanja maternjeg i stranog jezika i opšte kulture nego što to pruža srednja škola. Idealno, prevodilac bi bio stručnjak za jezik sa odgovarajućom diplomom filološkog ili filozofskog fakulteta, čije je znanje srpskog i stranog jezika adekvatno usvojeno, pokazano i ocenjeno. Ujedno, on bi se specijalizovao za prevođenje tekstova iz jedne oblasti, što je u današnjim uslovima gotovo neizvodljivo, jer se od prevodioca očekuje prevođenje apsolutno svega. Prćić (2005: 267-8) predlaže i uvođenje državnog prevodilačkog ispita, s opštim, naučno-stručnim i književno-umetničkim usmerenjima, nakon koga bi se sticalo svedočanstvo primenljivo pri zapošljavanju ili honorarnom angažovanju svih prevodilaca, koji prethodno moraju imati gorepomenutu diplomu.

U svakom slučaju, zajedničko za većinu literature o prevođenju je upravo to da se ovakvoj kompleksnoj delatnosti mora studiozno pristupiti, kao i da je posao prevodioca vrlo odgovoran i nadasve težak, i da prevođenjem ne bi trebalo da se bavi niko osim prevodilaca samih.

Zbog svoje složenosti, prevođenje pred prevodioca postavlja velike zahteve. Nerealno je očekivati da prevodilac poseduje besprekorno znanje jezika i vanjezičkog sadržaja, te je zbog toga neophodno da se služi različitim jezičkim priručnicima, u koje neizostavno spadaju: jednojezični i dvojezični rečnici, specijalistički rečnici raznih struka, rečnici sinonima i antonima, rečnici stranih reči i idioma, pojmovni rečnici, rečnici jezičke upotrebe, gramatike i jezički priručnici, opšte i specijalizovane enciklopedije i dr.

Svi navedeni priručnici moraju se koristiti prilikom prevođenja iz više očiglednih razloga: (a) da bi se poruka što potpunije primila, a zatim i što vernije poslala, (b) da bi se proverile sve nedoumice prevodioca, i, (c) da bi se izbegle negramatične i nestandardne konstrukcije u jeziku-cilju. Prevodiočevo znanje iznova se na taj način obnavlja i proširuje. Važno je naglasiti da se znanje nadopunjuje i kada prevodilac pročita nekoliko drugih tekstova iste vrste na jeziku-cilju, kada već prevedene tekstove uporedi s njihovim izvornicima, i konačno, kada traži savet kod stručnjaka za jezik ili za određenu struku, ili kada se konsultuje sa kompetentnim izvornim govornicima. Sastavni deo prevodilačkog posla jeste, pored korišćenja rečnika i konsultovanja sa stručnijim i iskusnijim kolegama, spremnost da se svaki prevod lektoriše, i to uvek treba imati na umu.

5. Perspektive

Prevoditi se mora znatno ozbiljnije, pažljivije i profesionalnije, u svim oblastima, a da bi se prevodilački rad potpuno afirmisao i u našem kulturnom životu dobio mesto i priznanja koja mu pripadaju trebalo bi više računa povesti o tome ko i kako prevodi. Oni

kojima engleski jezik nije struka ne mogu da se pohvale sistematizovanim znanjem pravila jezičkog sistema i principima upotrebe, bilo da je u pitanju leksika ili gramatika, te iz tog razloga ne bi trebalo da pristupaju prevođenju. Sâmo znanje jezika na nivou svakodnevne komunikacije (uglavnom usvojenog putem televizije, filmova i kompjutera) ne može se smatrati odgovarajućom kvalifikacijom za prevođenje s engleskog jezika, a još manje na engleski, niti prevođenje bilo koje vrste teksta može biti nečija uzgredna delatnost (Prćić 2005: 57, 159).

Svaka vrsta prevođenja odlikuje se svojim doprinosom i važnošću za društvenu zajednicu, kao i svojim specifičnim postupcima (Ivir 1985: 17), zbog toga je neophodno svakom prevodu pristupiti ozbiljno. Svaka vrsta prevoda zahteva određena znanja i veštine i pretpostavlja osposobljenost prevodioca upravo za tu vrstu prevođenja, bilo da je reč o književnom delu, reklami, filmu ili tekstovima na ambalaži.

Jedan od načina da se problem neadekvatnog prevođenja reši jeste standardizacija pojedinih prevoda, jer bi u tom slučaju reči i izrazi dobili status termina, pa bi se uvek i na isti način prevodili. Pored standardizacije kada je to moguće (npr. za reči i izraze u medicini, ekonomiji, pravu itd.), svakako treba napomenuti i druge načine za prevazilaženje sadašnjeg haotičnog stanja prouzrokovanog nadriprevođenjem u svim oblastima, poput:

1.uvođenja stručnog prevodilačkog ispita i licence za prevodioce

Zakonskom regulativom država bi mogla regulisalati ovu oblast, te bi samo prevodioci sa temeljitim znanjem srpskog i engleskog jezika imali dozvolu da prevode. Idealno bi bilo kada bi postojala mogućnost biranja između usmerenja, poput opšteg, naučno-stručnog i književno-umetničkog prevođenja (Prćić 2005: 75).

2.uvođenja prevodilačkog smera

Država godinama u drugi plan stavlja potrebu za prevodilačkim profilom i njihovim adekvatnim obrazovanjem, što predstavlja i korene problema. Kako Rajić (2009) napominje „prevodiocima je prepušteno da se obrazuju kad završe fakultet kroz praksu, a dok se nauče, prevedu i objave i po nekoliko knjiga".

3.postojanja većeg broja obučenih prevodilaca

Danas usled velikog broja materijala za prevođenje, naručioci ponekad stiču utisak da je evidentan manjak prevodioca, što ne reflektuje pravo stanje stvari. Zbog toga je potreban veći broj udruženja koja bi, samim tim, i okupila veći broj prevodioca.

4.zaštite autorskih prava

Potrebno je zaštititi autorska prava jer pojedini izdavači samo koriguju hrvatski ili već objavljeni srpski prevod i potpišu fiktivnog prevodioca, a da pri tom ne budu zakonski kažnjeni.

5.odgovarajuće nadoknade

Prevođenje kao i svaki drugi posao mora biti adekvatno plaćen. Time bi novčana nadoknada bila i dodatna motivacija da se više brine o kvalitetu prevoda.

6.uvođenja roka za prevođenje

Ne može se očekivati adekvatan i valjan prevod ako je za njega dat nerealno kratak rok. Čak se i najvećem stručnjaku može desiti da napravi početničku grešku, kada mora hitno da prevede neki tekst, jer nema vremena da razmišlja i da se posveti prevodu niti da proveri napisano.

7.stalne obuke i usavršavanja prevodioca

Filološki fakulteti i udruženja prevodilaca morali bi više pažnje posvetiti obuci i usavršavanju budućih i sadašnjih prevodilaca, organizovati konferencije i seminare na temu prevođenja.

8.bolje i detaljnije kontrole prevoda

Tekstovi se pre objavljivanja moraju pregledati od strane lektora i kompetentnog izvornog govornika. Na taj način izbegla bi se i sporadična dosadašnja praksa da delove knjige na engleskom jeziku prevode različite osobe, i na kraju se takvi prevodi sastave i objave, bez ikakve provere.

9.odgovarajuće kritike prevoda i ocene kvaliteta

Neophodno je pažnju posvetiti i ovoj oblasti, jer upravo adekvatna kritika i ocena kvaliteta prevoda može da unapredi prevodilačku praksu u znatnoj meri.

Nažalost, u našoj državi trenutno u oblasti prevođenja gotovo da nema nikakve kontrole niti trenutno postoji želja da se nešto promeni. Rajić (2009) naglašava da će veliki problemi tek doći sa prevodima na stotine hiljada strana dokumenata Evropske unije, jer će od kvaliteta tih prevoda pravnih dokumenata zavisiti možda život čitave države. Kako on procenjuje, u ovom trenutku potrebno je oko 500 prevodilaca da bi se kompetentno preveli evropski zakoni i propisi na srpski jezik u nekom razumnom roku.

6. Zaključak

Prevođenje sa engleskog i na engleski jezik u današnje vreme predstavlja delatnost koju svi obavljaju bez obzira na znanje i kompetentnost kojom raspolažu. Engleski se ustalio u našoj kulturi i jeziku i postao odomaćeni strani jezik (Prćić 2005), te svako ko ga iole zna ili ga je nekada učio postaje potencijalni prevodilac. Da stvar bude gora, svi kojima je prevod potreban, više ne mare za kvalitet, već ih brine cena i brzina kojom će se posao obaviti. Zbog toga se često dešava da, zarad uštede, oni ne traže profesionalnog prevodioca. Najveća opasnost i najočigledniji uzrok prevodilačkih promašaja, što i Ivir prepoznaje (1985: 76) jeste nepoznavanje naravi prevođenja od strane onih koji prevodilačke zadatke olako poveravaju ljudima koji za njih nisu osposobljeni, ali i svih onih koji olako prihvataju prevodne zadatke za koje uopšte nisu spremni.

Ovaj rad imao je za cilj da ukaže na potrebu afirmacije uloge prevodioca u našem kulturnom životu i da sumira načine za prevazilaženje sadašnjeg haotičnog stanja, jer krajnje je vreme da se prevodilački rad shvati kao značajna i odgovorna aktivnost, te da se podigne nivo prevoda u svim oblastima.

Na kraju, ostaje da se vidi da li će i kada nedoučeni prevodioci prestati da se olako upuštaju u prevođenje, mada sudeći po prognozama eminentnih stručnjaka koji smatraju da „ne treba imati mnogo iluzija u tom pogledu“, s obzirom na kakve niske grane je prevodilaštvo kod nas spalo (Petrović 1997: 84), i da je sve ovo „samo borba s vetrenjačama“ (Prćić 2005: 266), sadašnje stanje se neće promeniti. Prćić zaključuje da će se situacija nastaviti i „sve brže i sve nesputanije pogoršavati [...] sve dok ne sazri svest o tome da nehajan, nipodaštavajući i potcenjujući odnos koji u našem društvu vlada prema jeziku, dobrom jeziku i lingvistici uopšte predstavlja uvredu za našu kulturu i nauku.”

LITERATURA

Bukvić, Rajko (2003). „Požnjevena guma i kengurski sudovi kao nestvarni objektivi u Golfskom zalivu". *Jezik danas* 17: 14-17.

Đorić-Francuski, Biljana (2007). „A šta bi tek Haksli rekao na to! (O tome kako je *Vrli novi svet* u prevodu romana *Mali je svet* postao *veličanstven*)". *Philologia* 5: 155-165.

Hlebec, Boris (1989). *Opšta načela prevođenja*. Beograd: Naučna knjiga.

Ivir, Vladimir (1985). *Teorija i tehnika prevođenja*. Drugo izdanje. Sremski Karlovci: Centar „Karlovačka gimnazija"; Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.

Klajn, Ivan (1998). *Ispeci pa reci*. Beograd: CPL; Novi Sad: Prometej.

Klajn, Ivan (2000). *Stranputice smisla.* Beograd: NIN.

Novakov, Predrag (2008). *Anglističke teme*. Novi Sad: Futura publikacije.

Paunović, Zoran. (2003). „Ostao je neubeđen". Intervju o lošim prevodima (novinar M. Cvejić). *Glas javnosti*, 25. februar 2003.

Pavlović, Vladimir (2000). *O prevodilaštvu i prevodiocima.* Beograd: Filološki fakultet.

Petrović, Novica (1997). „Nepodnošljiva lakoća prevođenja". *Reč* 32: 81-84.

Prćić, Tvrtko (2005). *Engleski u srpskom.* Novi Sad: Zmaj.

Rajić, Ljubiša (2009). „Prevode i oni koji nisu studirali jezik". Intervju o lošim prevodima. (novinar M. Graf), *Blic*, 4. avgust 2009.

Vesna Lazović

THE IDENTITY OF THE TRANSLATOR IN OUR CURRENT TRANSLATION PRACTICE

Summary

Taking into consideration numerous examples surrounding us, one can conclude that in our today's translation practice there is a substantial number of inadequate and unacceptable translations in all the media. The main reason for the current situation is the lack of professional and competent translators as well as indifference of some editors who underestimate and ignore the importance of natural and communicatively adequate translations.

It is well-known that even those with insufficient knowledge of both their native and foreign language translate into and from English, claiming that they spontaneously acquired and 'learned' the language via television, films, music and computers.

This paper, by illustrating the examples of surface translations, emphasizes the fact that the translator has to be a competent language expert, not a person who just knows the foreign language no matter the level. The paper also summarizes the possible ways of overcoming the chaos in our translation practice nowadays, since it is high time translation in our cultural life was given a high priority.

Elisa Moroni
Università di Bologna
Dipartimento di Lingue e Letterature straniere
elisa.moroni@gmail.com

UDC: 821.161.1-133:811.131.1'255.2

LA TRADUZIONE DELL'EPOS ORALE RUSSO IN ITALIANO COME TRANSFER CULTURALE

Abstract: In quest'articolo sarà considerata la poesia epica orale russa dalla prospettiva interculturale della traduzione, in cui elementi di una cultura sono trasferiti in un'altra attraverso la lingua. Sarà presentata una serie di problematiche coinvolte nella traduzione dell'epos russo in italiano ed esaminata l'interferenza che lo stile dei poemi epici russi, destinati all'esecuzione, produce sulla traduzione destinata, per contro, alla lettura. Si cercherà di evidenziare l'interconnessione di oralità e scrittura che avviene nella traduzione dell'epica russa, manifestandosi nell'impiego di diversi registri e norme stilistiche derivati da un trasferimento di *realija* ed espedienti dal discorso orale in quello scritto. Attraverso un'analisi di traduzioni in italiano, saranno esplorati diversi aspetti che mettano in luce i modi in cui il *transfer* dell'oralità si realizza nelle traduzioni. Infine, si spera di gettare un ponte fra teoria della traduzione e folclore, favorendo una discussione multidisciplinare della quale entrambi potrebbero giovarsi.

Parole chiave: *oralità, orale, traduzione, epos russo, epico, folclore, cultura, italiano, transfer*

Transfer dell'oralità

Nel presente elaborato affronteremo la questione dell'oralità e del ruolo che questa assume nella traduzione della letteratura orale, in particolare dell'epos popolare russo, tramandato oralmente fino alla seconda metà del XX secolo, per poi estinguersi e restare accessibile solo in trascrizione. Le difficoltà incontrate nel tradurre questo tipo di poesia sono innumerevoli, a cominciare dalla distanza temporale e spaziale che separa i testi originali dalla cultura ricevente. Questi testi sono carichi di arcaismi, parole ed espressioni dialettali che risalgono a epoche più antiche di quella di trascrizione.

Ci proponiamo di esaminare il *transfer* culturale tra due sistemi semiotici che avviene nella traduzione della poesia epica orale russa in italiano.[1] Per *transfer* s'intende qui quella *trasposizione* di elementi culturali e linguistici che ha luogo nel processo traduttivo, nel corso del quale si compie sempre un *transito* di unità linguistiche e culturali: "Language, then, is the heart within the body of culture, and it is the interaction between the two

[1] Questo concetto di *transfer* come trasposizione da un sistema segnico a un altro prende spunto dal concetto di traduzione intersemiotica di Jakobson, secondo il quale la traduzione opera anche tra diversi sistemi semiotici.

that results in the continuation of life-energy" (Bassnett 2002: 22). Tale *transfer* è ancora più evidente nella traduzione delle opere folcloriche: la cultura popolare rappresenta un sistema singolare all'interno del polisistema[2] culturale, con caratteristiche che non trovano equivalenti nella cultura letteraria, sviluppatasi entro i canoni della scrittura.

La traduzione della poesia orale in una prospettiva teorica descrittiva[3]

Questo lavoro si ricollega a concezioni diffuse negli studi sulla traduzione, che ritengono la cultura, un complesso e dinamico polisistema soggetto a vari tipi d'influssi. La traduzione, come parte integrante del polisistema culturale, subisce condizionamenti provenienti dalla cultura ricevente (Lefevere 1992). Il processo traduttivo non è quindi un atto imparziale e il traduttore ha un ruolo attivo nella scelta di ciò che sarà omesso o aggiunto. Le traduzioni, secondo Toury (1995: 29), appartengono totalmente alle culture d'arrivo e nascono, pertanto, in un ambiente culturale che ne determina le strategie. Anche nelle traduzioni di poesia orale il registro impiegato è in parte condizionato dalla cultura di partenza, ma altresì adattato alle convenzioni stilistiche della lingua di arrivo. Il *transfer* culturale è favorito qui da un duplice processo: da un lato l'impatto dell'originale sulla cultura ricevente porta alla genesi di una sfera ibrida della traduzione, in cui si fondono elementi della cultura di partenza e di quella d'arrivo. Dall'altro lato, il traduttore è talora costretto ad adattare alle norme della propria lingua aspetti importanti dell'originale. La traduzione diventa così il luogo d'incontro di due culture.

Folclore e traduzione

I generi folclorici sono stati generalmente trascurati dagli studi sulla traduzione; come osserva Muhawi (2006: 367): "In its almost exclusive concern with 'text', understood as stretches of written discourse, modern translation studies has tended to ignore the relevance of orality to its subject […]". Trattandosi di un campo poco esplorato, dunque, il folclore potrebbe offrire nuovi spunti di riflessione alla teoria della traduzione.

L'epos russo, oggetto di questo lavoro, è organizzato secondo criteri compositivi che esulano da quelli della letteratura scritta: esso è cantato o recitato; perciò gesti e voce, elementi primari della *performance*, si smarriscono già nelle trascrizioni (Nekljudov 2009: 5). Quest'aspetto, però, può essere parzialmente recuperato nella traduzione avvalendosi di espedienti tipici dell'espressione poetica orale, quali il parallelismo sintattico e la ripetizione.[4] L'epos, infatti, utilizza ampiamente la tecnica della ripetizione per creare una consequenzialità semantica e sintattica nel testo. La lingua epica racchiude inoltre elementi dell'universo del folclore che risalgono a epoche diverse, e dunque *realija*, toponimi, arcaismi lessicali e grammaticali. Lessico epico, ripetizioni e parallelismi diventano oggetto del *transfer* culturale e si riflettono nella traduzione in base alla rilevanza riservata ai mezzi

[2] La nozione di *polisistema* è stata elaborata da Even-Zohar intorno agli anni '70.

[3] Per prospettiva teorica descrittiva s'intende qui quella propria dei *Descriptive Translation Studies* (Toury 1995).

[4] Il parallelismo, impiegato copiosamente nella poesia orale, consiste nell'associare fra loro coppie di versi che appaiono pressoché identiche e in cui solo una o due parole differiscono.

espressivi del folclore. Questi possono essere sostituiti con tecniche più consone alla scrittura o integrati e adottati nella traduzione.

Lingua e mito, epiteti e formule

La lingua delle *byline*[5] pone al traduttore problemi specifici, giacché in essa confluisce una certa *kartina mira*,[6] ossia l'insieme di rappresentazioni, veicolate attraverso la lingua, che costituiscono la percezione dell'universo naturale e sociale di una data civiltà. Come afferma Chrolenko (1992: 18), "трудности перевода фольклорных произведений обусловлены и тем, что сплошь и рядом не учитывается наличие «фольклорной картины мира» данного жанра".[7] La lingua epica russa contiene cenni a fatti storici e richiami alla simbologia, alla mitologia e alle credenze popolari. I significati più antichi dei vocaboli si depositano nelle formule e negli epiteti costanti: formule come *belye ruki* "bianche mani" e *beloe lico* "bianco volto", quando attribuite all'eroe, riflettono la componente simbolica legata alle idee di bellezza e purezza, perché il bianco nell'epos è connesso con la luce e associato al mondo russo, cristiano (ibid.: 45). Passiamo ora all'analisi di formule ed epiteti nelle traduzioni italiane di Meriggi (1974), Saronne (1997) e Ciampoli (1911).[8] Le antologie dei tre studiosi presentano numerose differenze, ma è soprattutto quella di Ciampoli a discostarsi in maniera più evidente dalle altre, impiegando uno stile appropriato alle norme della sua epoca.

La traduzione di Meriggi (1974: 103) della formula *ne krestit Dobrynja lica bela svoego* [non segna Dobrynja il suo volto bianco]:[9] "Non si segna Dobrynja il bianco volto" rende letteralmente la connotazione simbolica dell'epiteto, creando un effetto di estraneità nella lingua d'arrivo. Sebbene il colore bianco anche in italiano sia associato alla purezza, non è qui resa la sfera semantica dell'epiteto. Lo studioso non tenta però di normalizzare il lessico per renderlo più accettabile nella cultura d'arrivo, bensì propende per una maggiore letteralità. Saronne, a differenza di Meriggi, traduce l'epiteto *belyj* con "bello", anziché con "bianco", forse per evitare il riferimento troppo specifico al colore, dando al termine una connotazione più generica: *ona stala žgat' da tela belago* [lei cominciò a bruciare il corpo bianco] nella traduzione di Saronne (1997: 197) diventa "e cominciò a bruciare quel bel corpo" (dove il "bel corpo" è riferito all'eroe). Mentre, più avanti, il verso *da j skočil-to on zmeišču na bely grudi* [e saltò lui dal drago sul bianco petto] è tradotto da Saronne (ibid.: 199): "Balzò sul drago – sul suo petto bianco". Qui l'epiteto è tradotto con "bianco" perché riferito al drago; laddove è associato all'eroe è invece reso con "bello".

---

[5] Traduzione italiana del termine russo *byliny*, adottato nel XIX secolo da I.P. Sacharov per designare i componimenti epici orali, noti fra il popolo come *stariny* (da *staryj* "vecchio"), giacché narravano storie legate all'antica Russia.

[6] Il concetto di *kartina mira*, "immagine del mondo", si sviluppa in Russia per opera dello studioso sovietico A.Ja. Gurevič.

[7] "Le difficoltà nella traduzione delle opere folcloriche sono causate anche dal fatto che spesso non si considera la presenza di una visione del mondo folclorica di un dato genere" (trad. mia.)

[8] L'antologia di Ciampoli non dà indicazioni sulla provenienza delle varianti tradotte, perciò non includeremo gli originali.

[9] Le traduzioni letterali, da qui in avanti, saranno incluse nel testo e poste fra parentesi quadre per differenziarle dalle traduzioni vere e proprie.

Nell'epos russo epiteti fra loro sinonimi sono spesso accostati per rafforzare l'idea che si vuole trasmettere, come nel caso di *tugoj luk razryvčatyj* [teso arco tirato], che Meriggi (1974: 103) traduce con "il solido, flessibile arco", usando due aggettivi contrari. Questa scelta discosta la traduzione dal testo di partenza e l'effetto che si crea in italiano è differente da quello della formula originale. Meriggi evita appositamente la ripetizione espressa dalla tautologia forse per creare un testo più leggibile. Ciononostante, devia spesso dalle norme della lingua d'arrivo, come nel caso della formula *umyvaetsja on da belechon'ko* [si lava fino a essere bianco, oppure, si lava molto bene], tradotto (ibid.): "Si lava, egli, bianco bianco". Questa traduzione produce nuovamente un effetto estraniante, oscurando il significato dell'originale. *Belyj* "bianco" assume in russo l'accezione di "pulito" che si perde nel testo tradotto. È poi sacrificato il diminutivo espresso dal suffisso *-on'ko* aggiunto a *beloe* (*belech-on'ko*) e sostituito dalla ripetizione dell'epiteto nella stessa sequenza ("bianco bianco"), forse per riprodurre la ripetitività e la formularità dello stile orale, che qui interferisce sulle strategie traduttive.

Un'altra formula ricorrente, *čisto pole* [campo aperto], designa un campo dai confini indefiniti alludendo alle sconfinate pianure russe dove spesso cominciano le avventure degli eroi. Dalle scelte dei tre traduttori – "campo aperto" nel testo di Meriggi (ibid.: 103), "campo aperto" e "sgombra pianura" in quello di Saronne (1997: 191), "la soda pianura" e "rasa campagna" nel testo di Ciampoli (1911: 29) – emergono strategie differenti. La scelta di Meriggi è letterale, mentre quella di Saronne, utilizzando "sgombra", che appartiene a un registro più elevato, adotta un registro letterario. La traduzione di Ciampoli riflette invece le norme stilistiche e letterarie del suo tempo alterando in parte il senso dell'originale, poiché "soda" può avere il significato di "dissodata" o "resistente", aggiungendo una connotazione che manca nel testo russo.

Che la traduzione di Ciampoli sia quella che, fra le tre, si discosti di più dai testi originali impiegando un registro prevalentemente in linea con la poetica traduttiva dell'epoca, è evidente anche da scelte come quella, per esempio, di tradurre i nomi di alcuni personaggi. C'imbatteremo, allora, in Vladimiro e Alessio, o Alessiuccio, anziché Vladimir e Aleša, nel "serpentone Montagna" (Ciampoli 1911: 37), che sta per *zmej Gorynič*, il drago *Gorynič*, "abitatore delle montagne". La stessa espressione è tradotta da Meriggi (1974: 245) con "il drago Goryniščе".[10] Ciononostante, alcuni *realija* come *gusli*, *terem*, *izba*, *bogatyr'*[11] sono lasciati in russo nel testo. Questa scelta, condivisa da tutti e tre i traduttori, deriva forse dalla volontà di dare alle traduzioni un sapore esotico allontanandole dai parametri culturali cui sono avvezzi i lettori italiani, anche perché la specificità linguistica dell'epos russo favorisce questo processo. In realtà, *bogatyri* (plurale di *bogatyr'*, l'eroe epico) in alcune byline è tradotto da Ciampoli (1911: 48) con "paladini", come nel verso "erano sette paladini russi", dove è esplicita l'interferenza del concetto di *paladino*, diffuso nell'epica medievale occidentale ma estraneo alla cultura russa. I *paladini* rappresentano i nobili fedeli al re e in ciò si distinguono dai *bogatyri* russi. La traduzione di Ciampoli è rivolta talora alla lingua di partenza, talora a quella d'arrivo mostrando, come le altre due traduzioni, motivi d'interferenza del linguaggio orale sulle norme della scrittura.

[10] Il patronimico *Gorynič* è usato nelle fiabe e nelle byline per gli eroi o per i draghi (Dal' 1978: 376).

[11] *Gusli*: strumento popolare russo a corde; *terem*: edificio rialzato, sopraelevato, palazzo di nobili, a forma di torre (Dal' 1980: 400); *izba*: tipica casa russa di campagna costruita interamente in legno; *bogatyr'*: eroe delle fiabe e delle byline, dotato di forza straordinaria.

Interferenza dello stile epico

Per individuare le strategie che hanno impiegato i tre traduttori italiani di epos russo è necessario capire le funzioni delle loro traduzioni, decisive nell'orientare le scelte effettuate.

L'uso di parallelismi e ripetizioni a livello fonetico, semantico e sintattico è un aspetto fondamentale della poetica dell'epos e va affrontato nella traduzione. Le traduzioni italiane di byline da noi esaminate, tuttavia, sono indirizzate alla lettura e anche questo può avere influenzato le strategie traduttive. Vedremo ora come i traduttori abbiano reso gli elementi dello stile epico.

I versi 112-113 della bylina di *Dobrynja e il drago*, *Da j ne dožd' doždit da j ne grom gremit / A j ne grom gremit, da šum velik idet* [e non è la pioggia che piove e non il tuono che tuona / e non è il tuono che tuona, e c'è un gran rumore], costruiti sul parallelismo negativo,[12] sono così tradotti da Meriggi (1974: 245): "Non pioggia che cada, non tuono che tuoni, / non tuono che tuoni, è un grande rumore che viene" e Saronne (1997: 197): "Non è la pioggia che piove, non il tuono che tuona / non è il tuono che tuona, ma c'è un grande fragore". In entrambi i casi, lo stile epico orale ha dettato certe scelte stilistiche e lessicali: sono preservati il parallelismo negativo e le ripetizioni, pur non essendo conformi alle norme della lingua letteraria italiana. La versione di Saronne "non è la pioggia che piove" è un'espressione che ricalca l'originale, creando nella lingua d'arrivo un effetto volutamente forzato e vicino al registro del folclore russo. I versi 325-326 *On poel-to estvušok sacharniich* / *Da popil-to pit'icov medvjanyich* [lui mangiò cibi di zucchero / e bevve bevande di miele], le cui parti sono collegate fra loro tramite parallelismo sintattico, così appaiono nelle traduzioni di Meriggi (1974: 254): "Mangiò allora cibi prelibati, / bevve bevande dolci come il miele" e Saronne (1997: 207): "Mangiò dunque cibi prelibati / con idromele placò la propria sete". Le due versioni si assomigliano, poiché entrambe deviano dalla struttura del parallelismo sintattico dell'originale, producendo un testo più letterario. In un solo caso Meriggi, traducendo in maniera letterale *popil-to pit'icov*, "bevve bevande", aderisce all'originale. "Dolci come il miele" si presenta invece come un'aggiunta letteraria assente dal testo russo e "dolci", appartenente al primo verso e riferito a "cibi", è spostato nel secondo e attribuito a "bevande". Saronne invece impiega un linguaggio più elevato in "placò la propria sete", sostituendo "idromele" a "bevande di miele".

Ciampoli (1911: 25) rende talora in maniera letterale il parallelismo, come nelle seguenti coppie di versi: "A traverso le foreste di Brynsk, / a traverso i neri pantani di Smolensk"; "Poi a fischiare come un serpe; / poi a urlare come fiera". Altrove egli fa uso invece di termini che richiamano un registro letterario consono al linguaggio dell'epoca, come nei versi che seguono: "Non sei mai stato, corsiere, nelle cupe foreste, / non hai udito mai lo zirlo del rosignolo", dove corsiere, zirlo e rosignolo, parole antiquate, si addicono allo stile letterario (ibid.: 26). Tuttavia, sebbene quella di Ciampoli (ibid.: 32) sia la traduzione che più ricorre a espressioni consone alla scrittura, presenta non di rado passaggi in cui si riflette l'interferenza dell'oralità, come nei versi che seguono: "Siede fra loro, beve un mezzo secchio d'un fiato" e "versa una coppa di vin verde, / quattro e mezzo di vin verde in un secchio". L'influsso del vocabolario epico emerge nella frase "beve un mezzo secchio".

[12] Espediente della poesia orale russa e slava, usato per enfatizzare un'idea attraverso la contrapposizione di diverse immagini in versi consecutivi.

Deviando dalle norme stilistiche dell'italiano, Ciampoli riproduce l'immagine iperbolica riferita al *bogatyr'*. Il verso successivo è ancora più rappresentativo in quanto "vin verde" traduce letteralmente il russo *zelenoe vino*, riferito in realtà al "vino novello" (Saronne 1997: 70), creando in italiano un effetto quasi comico.

Conclusioni

In questo lavoro abbiamo visto come aspetti dell'oralità che ricorrono nella poesia epica si riflettano nelle traduzioni influendo sulle scelte in esse adottate. Per illustrare il *transfer* dello stile orale che si verifica nel processo traduttivo, abbiamo selezionato i passaggi di traduzioni italiane di epos russo che ci sono sembrati più rappresentativi. La funzione delle traduzioni è differente da quella che guida i testi originali: questi ultimi, infatti, erano destinati alla *performance*, mentre le traduzioni sono finalizzate alla lettura. Epos russo e traduzioni divergono anche per le norme stilistiche, determinate dai rispettivi contesti culturali: l'epos russo fa parte di un'antica tradizione orale popolare, mentre le traduzioni italiane appartengono alla tradizione letteraria.

Si è cercato di mettere in luce il ruolo che il polisistema culturale svolge nel processo traduttivo. Nella traduzione, come risultato del *transfer* della cultura orale in quella scritta, elementi delle due culture si combinano creando un inconsueto amalgama. Attraverso l'analisi di vari esempi si è visto come tale *transfer* avvenga diversamente nelle traduzioni di Ciampoli, Meriggi e Saronne. Tutte e tre le traduzioni subiscono l'influsso di espedienti stilistici quali formule ed epiteti costanti, parallelismi e ripetizioni. Meriggi predilige una traduzione letterale in virtù di una maggiore aderenza al testo di partenza, anche a scapito delle norme stilistiche dell'italiano. Anche la traduzione di Saronne mostra, da un lato, l'interferenza dello stile orale, ricalcando talora formule ed espressioni dal russo; dall'altro però, essa è anche tesa a soddisfare i gusti dei lettori impiegando uno stile che richiama la letteratura epica italiana. La traduzione di Ciampoli, infine, apparsa agli inizi del XX secolo, riporta chiaramente i segni del tempo. Ciononostante, anche in essa si registra l'influsso del vocabolario e degli artifici linguistici dell'epica orale.

Da tali considerazioni emerge che il sistema semiotico dei generi orali non solo si riflette nella lingua di traduzione, ma è capace di penetrarvi a tal punto da mettere in discussione i parametri stilistici adottati nella scrittura. Dimostrando, quindi, che l'oralità esercita un certo influsso sulle scelte traduttive, si è voluta offrire una prospettiva diversa dalla quale accostarsi alla traduzione. Non abbiamo a che fare con dei testi scritti, bensì orali che con la loro diversità culturale hanno la potenzialità di sfidare i canoni accettati entro i confini della scrittura e di aprire nuove strade nello studio della traduzione.

BIBLIOGRAFIA

Astaf'eva, L.A. (1993). *Služet i stil' russkich bylin*, Moskva: Nasledie.
Bailey, James (1998). *An Anthology of Russian Folk Epics*, London: M.E. Sharpe.
Baker (1998/2001). "Translation studies", in *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, a cura di Mona Baker (London and New York: Routledge): 277-280.
Bassnett, Susan (1980/2002). *Translation Studies*. London and New York: Routledge.

Chrolenko, D.S. (1992). *Semantika fol'klornogo slova*. Voronež: Izd.vo Voronežskogo universiteta.
Ciampoli, Domenico (1911). *Poesia russa: byline, canti storici, conto d'Igor*. Lanciano: Carabba Editore.
Dal', V. (1863-66/1978-80). *Tolkovyj slovar' živogo velikorusskogo jazyka*. 4 voll. Moskva: Russkij jazyk.
Gasparov, M.L. (1996). *A History of European Versification*, a cura di G.S. Smith. Oxford: Clarendon Press (ed. orig.: *Očerki istorii evropejskogo sticha*. Moskva: Nauka, 1989).
Gil'ferding, A.F. (1873/1949-51). *Onežskie byliny, zapisannye A.F. Gil'ferdingom letom 1871 goda*. 4ª ed. 3 voll. Moskva, Leningrad: AN SSSR.
Lefevere, André (1992/1998). *Traduzione e riscrittura: la manipolazione della fama letteraria*, a cura di Margherita Ulrych. Torino: Utet (ed. orig.: *Translation, rewriting and the manipulation of literary fame*, London: Routledge, 1992).
Mendoza, Kenneth (1993). *Talking Books, Ethnopoetics, Translation, Text*. Columbia: Camden House.
Meriggi, Bruno (1974). *Le byline: canti popolari russi*. Milano: Accademia.
Muhawi, Ibrahim (2006). "Towards a Folkloristic Theory of Translation", in *Translating Others*, vol. 2, a cura di Theo Hermans (Manchester: St. Jerome Publishing): 365-379.
Nekljudov, S.Ju. (2009). "Literatura kak tradicija", in *Toporovskie čtenija-08*, (Moskva: RGGU) [in corso di stampa].
Saronne, E.T. e K.F. Danil'čenko (1997). *Giganti, incantatori e draghi. Byline dell'antica Rus'*. Milano, Trento: Luni editrice.
Shuttleworth, Mark (2001). "Polysystem theory", in *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, a cura di Mona Baker (London and New York: Routledge): 176-179.
Sokolov, Ju.M. (2007). *Russkij fol'klor*. 3ª ed. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.
Toury, Gideon (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Elisa Moroni

THE TRANSLATION OF RUSSIAN ORAL EPICS IN ITALIAN AS CULTURAL TRANSFER

Summary

In this paper I have presented a series of problems involved in the translation of Russian oral epics in Italian, and explored the interference produced by the style of the Russian folk poems – meant to be performed, on the translated written texts – meant to be read. The encounter between oral and written systems encourages the interconnection of different stylistic norms in the translation, resulting from a *transfer* of devices from Russian folk-oral speech into writing. Through an analysis of existing Italian translations of Russian epics, I have explored several issues on the nature of such *transfer*. My aim was to

examine how Russian oral devices are reflected in a different semiotic system such as the Italian written language. The analysis has shown that orality may have various implications for translation, and that the presence of oral features in the source text had a certain influence on translators' strategies. By trying to establish a connection between folklore and translation theory, this work may encourage new perspectives in Translation studies.

This paper is a result of research taken up within my Phd project.

Marija Todorova
University American College Skopje
School of Foreign Languages
marija.todorova@gmail.com

UDC: 82.03:82-93
82-93:008

TRANSLATING CULTURES FOR CHILDREN

Abstract: The intention of this paper is to reflect on the prospective of using children's literature in translation to increase intercultural understanding and awareness of other cultures. This is done through a reflective evaluation of two translations of books for children originally written in English and translated into Macedonian, as examples of two divergent translatorial strategies. I will examine the translation of "Charlotte's Web" by E.B. White, as an example of a domestication strategy; and the translation of "Peter Pan in Scarlet" by Geraldine McCaughrean, as an example of a foreignization strategy. The main focus of my paper is to examine the role of the translator as cultural mediator. Furthermore, the paper also looks at the reception of these translations as well as the strategies translators could use to maintain the otherness of the original texts.

Key words: *domestication, foreignization, children's literature, cultural mediation*

"The real voyage of discovery consists not in seeking new landscapes but in having new eyes" – Marcel Proust

Without a translation we could not read nor enjoy Andersen's and Perrault's tales and Grimm Brothers' stories. We would not know about the existence of the many colourful and exciting characters from the *Thousand and One Nights*, about Pinocchio and the Little Prince. We could not go on adventures together with Pippi Longstocking, nor learn about Katherine Paterson's Terabithia, and many other wonderful worlds.

In the foreword to the *Books for Children in Translation*, author Philip Pulman says: "You never know what will set a child's imagination on fire... but if we don't offer children the experience of literature from other languages, we're starving them. It's as simple as that."

The translation of children's books from other languages increases the number of good literary works available to young people, introduces them to segments of life in other cultures, and fosters an international outlook and an understanding of both the uniqueness and the universality of human experience. Translated children's books provide opportunities for children to read literature from other languages and experience the common themes that tie us together. The concept of crossing cultures can be a way to value cultures, to value our similarities and differences. This is accomplished through translations from the original language into the language of another reader.

Translated books for children play an important role in the process whereby children develop understanding of and respect for other cultures. Translated children's books open up possibilities for children to read stories from other countries, stories which talk about different experiences, ways of life, and cultural models. In this way, the foreign culture stops being something distant and strange, and turns into something just as normal and just as valuable as one's own culture.

On the other hand, books translated from other languages show children that despite the many differences, people share joint experiences and aspirations. Literature shows us the hearts, minds and spirit of other people. And the things that we value are both differences and similarities, or as C.S. Lewis puts it, "we become thousand other people, and still remain our own".

Although translations greatly enhance the literary and cultural experiences of young readers, problems of selection, marketing, and the degree of adaptation in the change from source language to target language raise many issues of concern.

All these make the role of the translator of children's literature even more important. Translation is a difficult art, which seeks from the translator to convey not only the meaning, but the context as well, to present the other culture yet still remain invisible in the work.

To illustrate this point, I will consider two translations of books for children originally written in English and translated into Macedonian, as examples of two divergent translatorial strategies. I will examine the translation of "Charlotte's Web" by E.B. White, as an example of a domestication strategy; and the translation of "Peter Pan in Scarlet" by Geraldine McCaughrean, as an example of a foreignization strategy.

How Pennsylvania became Macedonia

In the Macedonian translation of E. B. White's classic "Charlotte's web", the story has been fully localized: the plot no longer occurs in the US, but in Macedonia, with all the characters' names, places and other cultural references changed accordingly. It should be noted that in the English-language original, the names in "Charlotte's web" do not have a meaning that is relevant for understanding the story as a whole. However, there is a tendency evident here, and very often in translating for children, whereby names are adapted to the target culture. This is usually done with the explanation that it is aimed to make the translated work more accessible for children.

Following are a few examples of the results of the domestication strategy employed in this particular translation:

Source text	**Translated text**	**Back translation/ transliteration**
Charlotte	Климентина	Klimentina
Wilbur	Цанко	Canko
Dr. Dorian	Доктор Благој	Dr. Blagoj

Source text	Translated text	Back translation/ transliteration
Uncle	Кирко	Kirko
Pennsilvania	Македонија	Macedonia
Fern	Темјанка	Temjanka
Mrs. Arable	Вангелица	Vangjelica
Mr. John Arable	Вангел Панов	Vangel Panov
Avery	Соколе	Sokole
Homer L. Zuckerman	Томе С. Бимбиловски	Tome. S. Bimbilovski
Lurvy	Илчо	Ilcho
genuine Navajo blanket	крушевски дифтих	Krushevo rug with fringes
Templeton	Авакум	Avakum
Henry Fussy	Ице Крстев	Ice Krstev

Where is Neverland?

On the other end of the spectrum is the strategy of "foreignization", the strategy of leaving the foreign in the translated text, as evidenced in the Macedonian translation of Geraldine McCaughrean's "Peter Pan in Scarlet".

Source text	Translated text
Slightly	Слајтли
Tootles	Тутлс
Vendy	Венди
John	Џон
Piccadilly, London	Пикадили, Лондон
Fotheringdene County Hospital	Фодерингдинската болница
Shark	„Шарки“
Ravello	Равело
Dr. Curly	д-р Карли
manna	мана

In the translation of the same book there are instances of translation or adaptation of the foreign names with a particular connotation, preserving the function of the name.

Source text	Translated text	Back translation/ transliteration
Tinkerbel	Звончичка	Dzvoncicka
Neverland	Недојдија	Nedojdija
Fireflyer	Светулко	Svetulko

When translating this text in Macedonian language the task of the translator was to allow readers to learn more about the "foreign" and the "other". This strategy can thus be defined as staying true to other cultures and not trying to assimilate them in the domestic culture, but instead retaining the foreign, the unknown in the translation. However, it raises the question of the level to which the translation is readable for the domestic public. There is a strong belief among some translators that in translating one should stay truthful to the cultural references characteristic for the original literary work, instead of limiting it to the domestic cultural models. Readability could be improved by introducing glossaries, translator's notes and similar, which should become a regular practice when publishing translations.

Conclusion

Translation of a literary work is never an automatic process but always poses many problems caused by the differences between the two linguistic and cultural systems. The difficulty seems to be enhanced if the work to be translated is for children who have little knowledge about the culture from which the text originates. In such cases translation of cultures does not always mean only finding the correct word, but also explaining cultural differences.

At least, that must be the idea behind the practice of replacing "foreign" names with familiar ones, a practice still common. The present argument, however, is that this change not only shows a lack of respect toward other cultures but also deprives child readers of the chance to realize the wealth of cultural diversity that surrounds them. This "violence of translation", the reconstructing/rewriting of the foreign (text) to comply with the values and ideologies of the target language/culture (which on a deeper level can be seen as inherent to the very purpose and activity of translation), is deeply entangled in issues of dominance, hierarchy and assimilation:

"The aim of translation is to bring back a cultural other as the same, the recognizable, even the familiar; and this aim always risks a wholesale domestication of the foreign text, often in highly self-conscious projects, where translation serves an imperialist appropriation of foreign cultures for domestic agendas, cultural, economic, political." (Venuti, 1996: 196)

Isabel Pascua calls translation "an act of intercultural education". In this way, preserving foreign cultural references becomes a method of the "new educational policy... needed to overcome so much hostility towards the foreign, the strange, 'the other'" (Pascua 2003: 276-77).

The need to replace "foreign" with familiar names, in my opinion, not only shows a lack of respect towards other cultures, but also deprives children of the possibility to

learn about the cultural diversity that surrounds them. In cases when names are taken from the original, the problem of the translator is to find out the correct pronunciation and to transcribe them in Macedonian Cyrillic.

As Van Coillie concludes, when deciding between "foreignization" and "domestication" translators of children's books "should strive to strike a balance between both" (Coillie 2006: 137).

Whatever option the translator chooses, I believe the translator for children should have in mind that the openess towards others and the exchange among cultures are necessary to individual development and social development, and the role of the translator in this process is most important. This especially holds true for the translator of literature for children, since the children are the caretakers of the world tomorrow. If we want that world to be a truly global community in which cultural differences will be respected and nurtured, we should start creating today adults who will be aware of the differences among cultures, seeing them as productive source of wealth, and not as problems. And in this process the translator has the role of a true cultural mediator, functioning as a link intended to promote reciprocal knowledge and comprehension aimed at favouring a positive relationship between children of different cultural backgrounds.

BIBLIOGRAPHY

Coillie, Jan Van (2006). "Character Names in Translation: A Functional Approach", in Coillie, Jan Van. And Walter P. Verschueren (eds.) *Children's Literature in Translation: Challenges and Strategies*. Manchester: St. Jerome Publishing

Gosh, Irma Karina (2003). *Children's Literature and the Culture of Peace.* Finland: UNESCO Conference on Intercultural Education.

Hallford, Deborah and Zaghini Edgardo (2005). *Outside In: Children's Books in Translation*. Milit.

Lathey, Gillian (ed.) (2006). *The Translation of Children's Literature*. Toronto: Multilingual Matters.

Nikolajeva, Maria (2006). "What Do We Translate When We Translate Children's Literature?", in *Beyond Babar: The European Tradition in Children's Literature*, eds. S. Beckett and M. Nikolajeva. Scarecrow Press, pp. 277-297.

Oittinen, Rita (2000). *Translating for Children*. New York: Garland

Pascua-Febles Isabel (2003). "Translation and Intercultural Education". *Meta* 48(1-2): 276-84

Venuti, Lawrence (1994). "Translation and the formation of cultural identities". *Current Issues in Language and Society* 1(3), 201–19.

Venuti, Lawrence (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London and New York: Routledge.

Venuti, Lawrence (1996). "Translation as social practice: Or, the violence of translation", in *Translation Horizons Beyond the Boundaries of Translation Spectrum [Translation Perspectives IX]* ed. M.G. Rose (Binghamton: State University of New York): 195–214.

Venuti, Lawrence (1998). *The Scandals of Translation. Towards an Ethics of Difference*. London and New York: Routledge.

Marija Todorova

TRANSLATING CULTURES FOR CHILDREN
Summary

The intention of this paper is to reflect on the prospect of using children's literature in translation, to increase intercultural understanding and awareness of other cultures. This is done through a reflective evaluation of two translations of books for children originally written in English and translated into Macedonian, as examples of two divergent translation strategies. I will examine the translation of "Charlotte's Web" by E.B. White, as an example of a domestication strategy; and the translation of "Torrie and the Snake Prince" by K.V. Johansen, as an example of a foreignization strategy.

The main focus of my paper is to examine the role of the translator as a cultural mediator. Furthermore, the paper also looks at the reception of these translations, as well as the strategies translators could use to maintain the otherness of the original texts.

IX

DRŽAVNI, KULTURNI I POLITIČKI PROJEKTI NARODA JUGOISTOČNE EVROPE

Miodrag Vukčević
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
mvukcevic@fil.bg.ac.rs

UDK: 008.39

ISEČCI IZ NEMAČKE ISTORIJE I KULTURNO NASLEĐE U SREMU SLIKA O DRUGOM U TRANSKULTURNOM POREĐENJU

Apstrakt: Regionalizacija je jedan od mogućih načina rešavanja problema međusobno suprotstavljenih kulturnih tokova. Prostorni aspekt kao geografski obuhvata u ovom smislu kolektivne potrebe kao što su stvaranje posebnog jezičkog oblika ili negovanje običaja. To će zahtevati kulturu prisećanja kako većinskog stanovništva tako i njegovih manjina. Ona se prenosi literaturom koja neguje prisećanje, a manifestuje se na mestima prisećanja. Pristup pogledom „odozdo" polazi od regiona označenog seoskim karakterom, gde se prisećanje oslanja na autobiografska pripovedanja, memoare ili literaturu koja sakuplja sudbinu pojedinaca dok se istorija preispituje u gradskim sredinama. Transkulturno poređenje kroz istoriju moguće je uspostaviti spajanjem ove dve tendencije i ono će odnos dva naroda oslikati kroz folklor ili pak opisom streotipnog prikaza drugog, unaprediti bolje međusobno razumevanje. Izložena subjektivnom tumačenju, značenja zadržana u slikama o drugom ukazaće na veliki broj dodirnih tačaka, artikulisanih u kulturnom kontaktu.

Ključne reči: *kultura prisećanja, kulturni kontakt, mesta prisećanja, negovanje običaja, pristup pogledom odozdo, regionalni koncept, tranzicioni prostor, transkulturno poređenje, upravljanje identitetom*

Aktualizovano javnom diskusijom o različitim konceptima geografske sistematizacije društva, sada se pojavljuje regionalizacija kao sredstvo koje služi postizanju određene svrhe. Istovremeno ona povlači za sobom pitanje vlastitog okvira, paradigmatski određenog namerama. Kulturni ili istorijski, nacionalno određeni ili politički ili pak ekonomski definisani regioni, uvek su celine koje podrazumevaju izvesnu homogenost po jednoj od već navedenih, a u datom kontekstu odgovarajućih odrednica. Međutim, prostor definisan kao tranzicioni, polazi od više pojava, različitih, naravno, po izrazu i karakteru, i koji na jednom prostoru vrše ili trpe međusobne uticaje. Da bi se težište u istraživanju upravljanja identitetom, u ovom slučaju nemačkog na području današnjeg Srema, postavilo nedvosmisleno, treba uzeti u obzir „prostorno geografske aspekte" (Zeitler, 2001) koji utiču na stvaranje identiteta.

U procesu proširenja Evropske unije, takođe, se učestalo aktualizuje pitanje u vezi sa kulturnim prisećanjem. Svojim diskursom, međutim, javna rasprava često nailazi na

prepreke istorijskih tekovina usmerenih u kontra smerove. Dakle, potrebno je, s obzirom na mnogobrojne manjine u Vojvodini, prevazići takve procese. Regionalizacija je jedan od mogućih načina rešavanja problema međusobno suprotstavljenih kulturnih tokova. Prostorni aspekt kao geografski obuhvata u ovom smislu kolektivne potrebe kao što su stvaranje posebnog jezičkog oblika, poznato naročito po raspadu jezičkog sistema srpskohrvatskog, ili negovanje običaja. Upravo to zahtevaće kulturu prisećanja kako većinskog stanovništva tako i njegovih manjina. Ona se prenosi literaturom koja neguje prisećanje, a manifestuje se na mestima prisećanja (Csáky/Stachel, 2001).

U Sremu kao i u svim drugim regionima, identitet manjine nastaje kroz neposredni kulturni kontakt sa većinskim stanovništvom i/ ili sa drugim etničkim manjinama, u lokalnom okruženju. Pristup pogledom „odozdo" polazi od regiona koji je obeležen seoskim karakterom, gde se prisećanje oslanja na autobiografska pripovedanja, memoare ili literaturu koja sakulplja sudbine pojedinaca dok se istorija preispituje u gradskim sredinama. Uostalom, rezlutati ovog izlaganja, sakupljeni na lokalnom nivou, tek su prvi u istraživanju identiteta koje u daljem postupku treba da pokaže uzajamne veze sa makro strukturom: ovo se odnosi pre svega na tokove stvaranja različitih nacija ali i na pitanja u vezi sa etničkim zajednicama, nadregionalnim, i reflektuju se na identitet koji teži sve do stvaranja građanskog sloja u okviru Evropske unije. Istraživanja u lokalu, shvaćenom kao mikro stuktura, pogledom „odozdo" pomaže prepoznavanju uticaja koji upravlja identitetom svakog građanina pojedinačno.

U Inđiji, mesto po domaćim kategorijama svrstano u red naselja srednje veličine koje teži sticanju gradskog karaktera, objedinjena su sva obeležja na osnovu kojih bi se ono sociološki i geografski, a u vezi sa razvojnim faktorima koji podstiču stvaranje identiteta prepoznatljivog po geografskom prostoru, svrstalo u naselja kojima je svojstven prostorni razvoj seoskog okruženja. U to se može ubrojati i tendencija preuzimanja elemenata koji služe upravljanju identitetom, a sa nivoa makrostrukture. Predstava o tome da se stanovnici nalaze na raskrsnici tranzitnih puteva, koji s jedne strane spajaju Novi Sad i time Vojvodinu sa Beogradom kao i s druge strane područje Srema sa zapadnom Srbijom (Vukčević I, 2004), inspirisana je, čini se, tezom kojom se područje cele zemlje kao odgovarajući makrosistem, takođe, identifikuje po tzv. geostrateškom položaju. Korist od istog se ogleda u prostornom planiranju i u ekonomskim ciljevima usmerenih ka razvoju turizma.

Priliku za jasnije sagledavanje problemâ, prisutnih u iznalaženju definicije vlastitog identiteta tokom priključenja većim, složenijim sistemima, nude pri tom lokalni toponimi kao i istorija i njena slojevitost, naročito u predelima gde se susreće veći broj različitih kultura. Naselje Stari Slankamen koje se imenom nadovezuje na latinski toponim, Acumincum, podsećajući na slani kamen, evocira predstavu o starim Rimljanima i njihovo banjsko lečenje termalnim vodama. Kontekst zajedničkog temelja evropske istorije civilizacije u ovom slučaju, svakako, postoji. Postavlja se, međutim, pitanje, koliko stanovnika ne samo Starog Slankamena nego i stanovnika opštine Inđija, može da se identifikuje sa ovakvim konstrukcijama. Dok je bolnica zajedno sa banjom u Starom Slankamenu, nazvana po najznamenitijem stanovniku, Đorđu Natoševiću, primer pokušaja uspostavljanja kontinuiteta između istorije i budućnosti, neposredna mogućnost stvaranja mesta prisećanja ostala je neiskorišćena. Rodna kuća srpskog prosvetnog reformatora, bečkog studenta Đorđa Natoševića, svojom čvrstom gradnjom odoleva zubu vremena, ali je tako i svedok izostalog napora manifestacije vlastite kulturne istorije. Susretanjem istorije u srpskoj svakodnevnici

savremenim srpskim jezikom ili sećanjem na njegov lekarski poziv (Roknić, 1999), nastaje pak potreba za mestom gde bi se prisećanjem moglo podstaći stvaranje identiteta u periodu često nazvano tranzicionom.

Jedno je, naravno, problem iskazivnja vlastitog identiteta, definisanog kroz istoriju. Iskazivanje identiteta u interakciji sa drugim kulturnim krugovima ili pak prihvatanje interkulturalnosti kao vid kulturnog transfera koji, obeležavajući tuđe kulturne osobenosti govori i o vlastitoj konstrukciji identiteta, otvaraju put formiranju identiteta u okruženju kulturno multicentričnom. Naravno, teško je stvoriti istovetne uslove za izražavanje velikog broja različitih kulturnih obrazaca. To nije lak zadatak i nije u nadležnosti isključivo zvaničnih struktura društvene uprave. Pokušaji uspostavljanja civilnih udruženja u Inđiji koji bi preuzeli deo zajedničke odgovornosti, pamte se zahvaljujući pre svega velikoj medijskoj pažnji, koja je istovremeno ostala jedini uspeh tih pokušaja. Međutim, udruženja građana podstiču kulturu prisećanja na licu mesta, pokušavajući pre svega, kao što je to slučaj u drugim državama bivše Jugoslavije, održavanjem groblja kao i crkava i ruševina crkava i starih zgrada sačuvati ih kao mesta prisećanja (M. Ferenc et al, 2002). Kao deo upravljanja identitetom, negovanjem običaja je moguće ne samo sačuvati kulturno nasleđe, nego se obeležavaju na taj način i istorijski tokovi koji su postavili temelje za iznalaženje identiteta.

Kako važi da se prošlost ne može promeniti, isto tako se može reći da pitanja koja se istraživanjem istorije postavljaju zbog vođenja određene politike, treba, takođe, prevazići sveobuhvatnom problematizacijom, a ne prećutnom afirmacijom, pogotovo ne selektivnim pristupom. Istorija naseljavanja područja opštine Inđija osvedočena je, naravno, na mestima prisećanja, manje-više slično napred navedenom. Najstarije groblje u Inđiji, u narodu nazvano srpskim ili pak pravoslavnim, relativno je dobro sačuvano i nije doživelo značajnije promene tokom vekova. Reklo bi se daleke 1828. je nastalo drugo, nemačko-katoličko groblje kojem je 1890. god. sledilo osnivanje „Prvog inđijskog udruženja za pokojnike“, sa ciljem da potpomogne bliske rođake upokojenih kao i da organizuje sahrane (Marković, 1923). Ali niti u prostornom planu niti u razvojnoj projekciji naselja u posleratnim godinama nije se našlo odgovarajuće mesto za nekadašnje nemačko groblje. Ono je iskopano i posmrtni ostaci su preseljeni na srednje groblje u Inđiji, nastalo posle Drugog svetskog rata. Na mestu nekadašnjeg nemačkog groblja danas stoje zgrade socijalističkog realizma, dok je na mestu gde su premešteni koliko sačuvani posmrtni ostaci, podignut spomenik stilskim natpisom navodeći prethodnu lokaciju „rimokatoličkog groblja“ (Vojnović, 1997). Na najnovijem groblju u Inđiji, nastalo tokom devedesetih godina 20. veka, prvo se prilikom ulaska na područje samog groblja, nailazi na spomen ploču posvećenu u Inđiji palim vojnicima u borbi protiv antifašizma. Bez razlike na njihovo poreklo, njihovu nacionalnu, etničku pripadnosti ili narodnost, navedena su imena stradalih inđijskih meštana, pa su navedeni tako i Inđinčani nemačkog porekla. Oba lokaliteta i njihova spomen obeležja, kako na srednjem groblju, kako se danas naziva groblje nastalo posle 2. Svetskog rata, tako i na novom groblju, svedoče najzad, uzimajući u obzir istorijska dešavanja posle 2. Svetskog rata, pa sve do danas, o izostaloj, ako bi moglo da se kaže, revalorizaciji savremene istorije i u njoj opisanih događaja. Osvešćena 1872. god. katolička crkva u centru Inđije, čiju je gradnju 1867. godine omogućio grof Pejačević (Vukčević I, 2004), sigurno je jedno od centralnih mesta prisećanja, ali njena osnovna funkcija, naravno, održavanje verskog obreda i okupljanje verske zajednice ostala je jedina, bez vršenja eventualno drugih kao što

je izražavanje istorije. Uostalom, treba sačekati da li će crkva kao istorijski simbol uspeti u budućnosti da zauzme između ostalog svoju funkciju prisećanja i time predanjem doprinese upravljanju identitetom.

Da je upravljanje identitetom u društvu pomoću civilnih udruženja moguće, pokazuju rezultati postignuti na području opštine Sremska Mitrovica. Postavljanje spomen obeležja žrtvama stradalim zbog ideologije isključivosti ili zbog samovoljne odmazde kao sistema, početak je uspostavljanja poverenja između strana koje zajamčene istorijskim teretom, nalaze svoje sećanje na taj način lokalizovano. Na katoličkom groblju u Sremskoj Mitrovici pre godinu dana podignut je spomenik žrtvama Podunavskih švaba koji su u periodu od avgusta 1945. do 1947. pod prislom rada izgubili živote u logoru Svilara kod Sremske Mitrovice. Podizanje spomenika omogućila je podrška koju su pružili Nemački savez Podunavskih švaba, Svetski savez Podunavskih švaba kao i Direkcija za izgradnju Sresmske Mitrovice (Fritz, 2008), dok je lično zalaganje pojedinaca otvorilo put javnoj diskusiji na temu preispitivanja istorijskog bremena, pa i pomirenja između srpskog i nemačkog naroda u vezi sa tim. Uspostavljeni mostovi i neposredni kontakti osoba čiji su lični životi nepovratno pogođeni istorijskim događajima, rezultat su upravljanja identitetom koje neguje prisećanje na zajedničke žrtve istorijskih događaja. To je istovremeno i mogućnost da se zajedničkom raspodelom pitanja krivice i preuzimanja odgovornosti prihvati realnost kako bi se budućnost dalje gradila zajedno, i sa kolektivnog pamćenja prešlo na individualno sećanje (Wischermann, 2002)

Međutim, nije presudan javni rad udruženja građana, mada je njihov udeo, razume se, velik. Za ozbiljan rad na teme koje su od javnog značaja, potrebna je, svakako, institutionalizovana infrastruktura da bi se omogućilo uopšte pristupanje svim relevantnim faktorima. Dokumentovanje tokova savremene istorije zahteva, takođe, dobijanje uvida u arhivsku građu. Napor u ostvarivanju institucionalizovang puta radi naučnog istorijskog istraživanja o nastanku i stanovništvu naselja još je dugačak. Sudelovanjem nadležnih ministarstava i lokalnih struktura vlasti pokrenuti su, ipak, prvi koraci u obradi istorijske građe. Istraživanje, snimanje i prikupljanje podataka iz crkvenih katoličkih matičnih knjiga matičnog područja Čalma od 1750. do 1944. godine, od strane osoba koja društvenim radom u građanskim udruženjima aktivno iskazuju konstruktivnu inicijativu, može u budućnosti da ponudi više prilika za smeštanje prisećanja na lokalitet koji bi, istorijski obrađen, te preispitan, bio u funkciji upravljanja identitetom. Iskoristivši priliku da podsećajući na nekada zajednički običaj obeležavanja Prvog maja (Vukčević I, 2004), jutrenjem započnu višednevnu posetu rodnom mestu, nekadašnji žitelji sela Čalma, u Nemačkoj organizovani u zavičajnom društvu koje nosi ime njihovog rodnog mesta, negovanjem običaja ukazali su na elemente koji svedoče o nekada bliskom kulturnom kontaktu.

Veliki broj različitih kulturnih obrazaca u Podunavlju, u migracionom području Nemaca počev od 17. veka, dovelo je do formiranja društvene svesti osobene za nemačku populaciju u pomenutom području. Bitno promenjena recepcija društvenog života, uslovljena njihovim položajem i specifičnošću istorijskih okolnosti, odredila je poseban identitet Nemaca u Podunavlju koji se, međutim, utopio u ovom području, obeležavajući ga vlastitim osobenostima. Tokom stvaranja svake evropske nacije pojedinačno nastali su, naravno, različiti kulturni obrasci. Njihovo neizbežno prožimanje kulturnim transferom, prožimanje tradicija i običaja stvorilo je jedan specifičan identitet, vezan za ovo područje.

U spektru raznolikih kulturnih izraza, udeo nemačkog nasleđa, takođe, treba obezbediti kulturom prisećanja. To važi kako za samu manjinu (upravljanje identitetom unutar same manjine) tako i za većinsku kulturu (upravljanje identitetom spolja). Primer uspešnog spoja u tom pravcu je izložba „Zavičaj na Dunavu (Suživot Nemaca i Srba u Vojvodini)“, zajednički projekat Muzeja Vojvodine u Novom Sadu i Centralnog muzeja Podunavskih švaba u Ulmu, koji je nastao kao trogodišnji rad stručnjaka oba muzeja. Izložba je održana od 15. maja do 23. avgusta 2009. god. u Novom Sadu, a 11. septembra je postavljena u Ulmu. Još jedan značajan doprinos formiranju nemačkog identiteta na području Vojvodine i Srbije je formiranje Nacionalnog saveta nemačke nacionalne manjine u Srbiji, koji je, po zakonu, neposredno uključen u srpski politički život u. Doduše, čekaće se još do eventualnog produbljivanja javnog rada nemačke manjine, ali je upisom u birački spisak, ipak, učinjen presudni korak u preuzimanju dela odgovornosti u javnom životu u Srbiji.

Potreba za konciznom obradom kulture prisećanja kao i iznalaženja mesta prisećanja i dalje postoji. Ako se uzme u obzir „koeficijent deteritorijalizacije“ (Deleuze/ Guattari, 1976: 24), da je nemačka manjina u Vojvodini, s jedne strane, bila vezana za nemačko govorno područje negde više a negde manje, a da su se, s druge strane, uslovi za negovanje vlastite kulture van nemačkog govornog područja razlikovali od mesta do mesta (Vukčević II, 2004), zahtevi za upravljanje identitetom upućeni su pre svega lokalnim upravama. Vraćajući se ponovo primeru Inđije, opštini sa zaista dubokom istorijom vezanu za Podunavske švabe, možda se najubedljivije ilustruju savremene tendencije promene identiteta. Spomenuta u austrougarskim arhivima još 1822. godine, Inđija je tada varošica koja će koju deceniju kasnije poprimiti svoj prepoznatljiv izgled (Vojnović, 1997). No, zgrade nastale pod uticajem između ostalog i Josifa Vilhelma, koji je 1839. postavljen za sudiju (Lukić, 1990), danas oslobađaju prostor novoj, modernoj poslovno-stambenoj gradnji. Kako se pristup kulturi prisećanja ostvaruje najpre u kulturnim tekstovima, tako su istorijski lokaliteti, nekada potencijalni nosioci epiteta „mesto prisećanja“, opisom nekadašnje arhitekture ostali sačuvani u literaturi prisećanja (Panković, 2000). Pogledom „odozdo“ uočiće se izvestan broj naslova koji se bave nemačkom manjinom u Vojvodini i njihovom sudbinom, dok prikazi i tumačenja posrednih i neposrednih uticaja književnih i likovnih svedočanstava ili spomenika nemačkog identiteta odnosno na nemački identitet izostaju. Ali i savremene teorije, preispitujući istoriju, nude tumačenja koja se zadržavaju prevashodno na kobnim posledicama rata. Transkulturno poređenje kroz istoriju moguće je, dakako, uspostaviti spajanjem ove dve tendencije i ono će odnos dva naroda oslikati kroz folklor ili pak opisom streotipnog prikaza drugog, unaprediti bolje međusobno razumevanje (Dröge, 1995). Izložena subjektivnom tumačenju, značenja zadržana u slikama o drugom ukazuju na veliki broj dodirnih tačaka koje se artikulišu u kulturnom kontaktu.

LITERATURA

Csáky, Moritz/Stachel, Peter (2001). *Die Verortung von Gedächtnis.* Wien.

Deleuze, Gilles/ Guattari, Félix (1976). *Kafka. Für eine kleine Literatur*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

Dröge, Kurt (1995). *Alltagskulturen zwischen Erinnerung und Geschichte.* München: Beiträge zur Volkskunde der Deutschen im und aus dem östlichen Europa.

Ferenc, Mitja et al (2002). *Pokopališča in nagrobniki kočevskih Nemcev*. Ljubljana.
Fritz, Magdalena (2008). „In Sremska Mitrovica wurde ein Denkmal für die deutschen Opfer errichtet: Lassen wir die schlechte Vergangenheit hinter uns“. *BAZ*. 25: 25./26.10.2008
Lukić, Anton (1990). *Dobro jutro, majstore! Prilozi građi za istoriju inđijskog zanatstva.* Inđija: Grafičar Inđija.
Marković, Radoslav (1923). *Indjija prilog za proučavanje naselja u Vojvodini.* Novi Sad: Matica Spska.
Panković, Dušan (2000). *Lirski memoari. Potraga za zaturelim osećanjima i zaboravljenim mislima.* Novi Sad/ Inđija: Matica Spska/ Narodna biblioteka - Dr. Đorđe Natošević.
Roknić, Momčilo (1999). *Znameniti Inđinčani.* Beograd/ Inđija: GrafoMark.
Vojnović, Đorđe (1997). *Inđija u sećanjima.* Inđija: Narodna biblioteka - Dr. Đorđe Natošević.
Vukčević, Miodrag (2004). „Iz kulturnog šarenila Vojvodine. Primer Inđije.“ Beograd: *Philologia*, *Naučno-stručni časopis za jezik, književnost i kulturu*. 2: 103-108
Vukčević, Miodrag (2004). „Vanknjiževni uticaji na nemačku manjinsku literaturu – na primeru književnog života u Inđiji“, u *Književnost na jezicima manjina u Podunavlju*, Institut za književnost i umetost (Beograd: Posebna izdanja 27): 235-243
Wischermann, Clemens (2002). *Vom kollektiven Gedächtnis zur Individualisierung der Erinnerung.* Stuttgart.
Zeitler, Klaus (2001). *Raumbezogene Identität - ein Entwicklungsfaktor für den ländlichen Raum? Eine soziologische Analyse der Determinanten und Inhalte ländlicher Raumentwicklung.* Augsburg: Angewandte Sozialgeographie 42.

Miodrag Vukčević

EXCERPTS FROM GERMAN HISTORY AND CULTURAL HERITAGE IN SYRMIA. THE IMAGE OF THE OTHER IN TRANSCULTURAL COMPARISON.

Summary

In view of a Europe that is growing together more closer and the Globalization that is foreseeable on the other hand, the recently asked questions handling multiple modernities are getting more frequent. As a result of the historical order of events and cultural contact, there’s a need for certain regional concepts that should be solved in answering to the identity management of the respective ethnic groups. In Syrmia like in other regions too, the identity of a minority originates from direct cultural contact to the majority citizens, as well as to the other minorities, in local milieu. The approach of a look “bottom up” begins from the region marked by village character, where the recalling relies on autobiographical narration, memoirs and literature which collect the destiny of an individual, while history is being re-examined in the city context. Expressing an identity interacting with other cultural circles or acceptance of intercultural profile as a form of cultural transfer that tells us something about our identity construction, while marking those that differ from our own,

opens the possibility to build an identity in a cultural environment with more different centers. It is barely difficult to develop the same conditions for a greater number of different cultural shapes. As a part of the identity management, while keeping up habits it's possible not just to save the cultural inheritance, however, it's the way to mark the course of history that puts down the fundaments for finding an identity. As history cannot be changed it can probably be said that the questions to be asked because of a certain policy while examining history, have to be overcome by pointing out problems without any expectance and neither with silent affirmation nor selective approach. Built up bridges and direct contacts between people whose personal lives are irretrievable afflicted by historical events, are the results of an identity management that maintains the recalling to the common victims of historical events. At the same time it's an opportunity to accept the reality in shared distribution of the questions of guiltiness and assumption of responsibility in order to build up the future together, from collective recalling devolving to an individual one. Serious work on themes important for the publicity require institutional infrastructure, so that it's possible to get to all the relevant issues. In view of the diversity of the different cultural expressions, the German part in the cultural legacy has also to be protected by cultural recalling.

Naziv projekta: Identitätsmanagement der Deutschen und Ungarn in Südostmitteleuropa.
Mesto realizacije: Karl-Franzens-Universitaet Graz, Institut für Geschichte
Pokrovitelj: FWF - Fonds zur Förderung der Wissenschaftlichen Forschung (Beč)

Александар Касаш
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
alkasas@yahoo.com

УДК: 930.85/470:497.113)“1920/1932“

ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИ ДОПРИНОС РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ МАЛИМ СРЕДИНАМА НА ПРИМЕРУ ДЕЛОВАЊА ЖЕНСКОГ ХАРКОВСКОГ ИНСТИТУТА У НОВОМ БЕЧЕЈУ 1920-1932. ГОДИНЕ

Апстракт: Харковски институт основан је 1812. Друштвене промене настале после 1917. у Русији условиле су велику миграцију противника бољшевизма, а евакуисан је и Харковски институт, преко Београда у Турски (Нови Бечеј). Становништво Новог Бечеја и суседног Врањева (два насеља која су у то време била две општине и готово спојена) са великим задовољством су прихватиле ученице, а многа удружења, посебно Коло српских сестара и црквене општине сматрали су за национални задатак да им пруже адекватну помоћ. У Институту се тих десетак година школовало око 250 Рускиња. Настава се изводила на руском језику. Велика пажња поклањана је француском и латинском језику. Ове језике, ученице да би се додатно издржавале давале су приватне часове имућнијој деци оба насеља. Од посебне важности била су гостовања познатих руских емигранта, посебно уметника. И саме ученице су често приређивале концерте и позоришне представе које су веома лепо примане од мештана, а забележена су и честа гостовања у суседном Старом Бечеју. Дисциплина која је владала у Институту, у многоме се преносила и на Грађанску школу, а педагошка искуства су увелико коришћена. У циљу обједињавања руских школа у Краљевини Југославији Институт је пресељен у Белу Цркву (Банат) 1932.

Кључне речи: *Харковски женски институт у Новом Бечеју, руска емиграција, просвета и руско-српски културни утицаји, начелница Института Марија Некљудова.*

У Харкову је основан 29. априла по старом, а 12. маја по новом календару 1812. године девојачки Институт са циљем да сиромашним девојкама из племенитих породица пружи средњошколско образовање и потребно друштвено васпитање, помоћу којег би, после изласка из Института, оне могле бити у кућама велепоседника учитељице њихове деце. Посебна пажња у њиховом образовању и васпитању придавала се развијању православног духа.

Године 1818. године, 11. априла, супруга руског императора Павла првог Марија Фјодоровна посебним рескриптом примила је овај Институт под своју заштиту, а већ 28. октобра, исте године, дала му је нови Устав који је са незнатним измена-

ма важио све до 1855. године када је издат општи Устав женских ученичких завода Управе Установа Императорице Марије. Њиме је Институтом управљао Савет под управом саме владарке. Он се састојао од председника, начелнице и тројице чланова по избору племства Харковске губерније. Један од тројице чланова, коме су били потчињени инспектори и учитељи, имао је за дужност да управља школским одељењем, а начелница, којој су помагале тзв. класне даме са задатаком да воде надзор над васпитањем и образовањем ученица и да их науче: да се не стиде сиромаштва; да се не поносе својим оштроумљем и одличним способностима, него да поштују скромност.

Општи *Устав учебних завода* донет је 1855. године а по њему се радило све до 1866. године када је према посебној наредби састав Савета измењен у томе што се сада он састојао од: начелнице, инспектора свих разреда и управитеља економских послова. Од тог времена припадало му је руковођење следећим пословима: разматрање и давање дозвола о примању и искључењу ученица, распоред целокупног броја школских чланова, располагање новцем и надзор над лицима, која раде и над тачним испуњавањем њихових дужности. По овим изменама радило се у Институту све до 4. марта 1917. године када је Привремена влада поништила Управу Установа Императорице Марије и предала Институт Министарству Државног Призрења (старања).

Приликом обележавања стогодишњице Института који се до тада називао *Харьковский Институт Благородных девиц* понео је ново име и то: *Харьковский Императорицы Марии Феодоровны Институт*.

Први светски рат, посебно догађања на његовом крају, знатно су утицали на рад овог Института. Већ након тзв. фебруарске револуције 1917. године социјални немири и бољшевичке идеје захватиле су, посебно ниже особље које је отпочело са штрајковима. Нередовна примања, велика скупоћа довели су до незавидног положаја свих у Институту. Он је морао након заузимања Харкова од стране бољшевика, који су издали наредбу 4. јануара 1919. године да се у року од три дана угаси. Само присебношћу, личним залагањем начелнице Института Марије Алексејевна Некљудове и уз помоћ лекара Геншајева ученице су спашене од бољшевичке освете «као класног непријатеља». Они су девојке највећим делом расподелили по кућама и нешто њих да сместе у Женску Епархијску школу. Стање се нешто изменило јер су Харков 9. јуна ослободиле трупе генерала Деникина и Институт је поново почео да ради, али не задуго јер је Институт због поновних напада бољшевика напустио град 22. новембра 1919. године са 157 ученица, 38 лица персонала и 46 других лица поневши са собом само део своје имовине.

После путовања по невремену, краћег задржавања у Новочеркаску, Јекатенирограду и Новорасијску Институт је по одобрењу владе Краљевине СХС преко Бугарске пристигао у Београд 4. марта 1920. године. Затим је наложено да се смести у Нови (Турски) Бечеј, где долазе 8. новембра, а са радом, истина само у нижим разредима, отпочео је марта следеће године. У то време, Институт је имао 260 васпитаница и 30 наставника и васпитачица.

Великим делом руске избеглице смештене су у Банат (око десет хиљада), Вршцу Панчеву, Великом Бечкереку, у Великој Кикинди Прва руско српска женска гимназија а у Белој Цркви Маријански (женски) Донски Институт.

Дошавши у нову средину, услови су били сасвим другачији него у Харкову, где су имале посебну зграду интернатског типа, и биле одвојене од околине. Сада, овде у Турском Бечеју није могло да им се створе такви услови, мада је у месту постојала Грађанска школа са фискултурном двораном (данас у саставу Спортске дворане) грађена почетком двадесетог века и била једна од најлепших у тадашњој Торонталској жупанији као и зграда основне школе.

Становништво Новог Бечеја и суседног Врањева (два насеља која су у то време била две административне општине и готово спојене)[1] са великим задовољством су прихватиле ученице, а многа удружења, посебно Коло српских сестара на челу са Тезом Туински и свештеником Бошком Пецарским, као и обе црквене општине сматрали су за национални задатак да се рускињама пружи не мала помоћ, посебно у храни.

Решењем Министрства просвете бр. 15539 од 10. августа 1922. године Институт је подигнут на степен осморазредне женске гимназије с правом на матуру, а по прописима који су важили за све средње школе у Краљевини СХС, истакнуто је у извештају изасланика Министарства М. Марковића од 20. јула 1930. године. У наставном погледу Институт је потпадао под врховни надзор Министраства просвете, а у финансијском погледу Државне комисије за руске избеглице. Од 1929. године под своју заштиту примила је Институт краљица Марија Карађорђевић.

У почетку свог рада он није имао довољно ученичког простора до којих је како тако дошао тек 1928. године од када је имао: «Зграду са пространим собама за становање ученица и начелнице, а у продужењу њеног приземног спрата и болницу са потребним одељењима. Зграду у којој је пространа трпезарија са потребним одељењима у којој се због пространства приређују још и забаве и концерти и прослављa завршетак школске године. Зграду у којој су четири учионице, 2 канцеларије (професорска и инспекторова) и библиотека. Зграду са три простране собе у којима се спрема и чува рубље и постељне ствари за ученице. Зграду у којој је инситутска канцеларија и две учионице за држање часова из вештина а у једној од учионица је и институтска црква и зграду укојој је пекарница, а у дворишту обори за гојење свиња и приплод», истиче се у овом Извештају.

На челу Института још у Русији, а и све време у Краљевини СХС (Југославији), била је Марија А. Некљудова. У инспекцијском Извештају о раду Харковског института Министарству просвете Краљевине Југославије од 28. јуна 1928. године Б. Ђорђевића, наилазимо и на веома исцрпне податке о карактеристикама начелнице. У овом драгоценом извору за историјат школе наилазимо да је Некљудова одличне способности и карактера, да је свршила Харковски институт, била класна дама у Петровградском институту, затим начелница у Одеском и Харковском институту. Инспектор је посебно нагласио «да је однос према наставницима, родитељима и ученицама за сваку похвалу, јер се веома лепо опходи. Стручне конференције одржала је два пута тромесечно и на њима је решавано о успеху и владању ученица. Из Дневника рада види се да је хоспитовање вршено према прописима». Забележио је, такође, да она наставу није држала, али да је приредила три концерта са балетом у корист

[1] У Врањеву је већинско становништво било српско које се некада налазило у састану Великокикиндског диштрикта, док је у Новом Бечеју живело већинско мађарско становништво, али и богате српске и јеврејске породице.

сиромашних ученица које су завршавале средње образовање. У начелничком листу инспектор је закључио: «Нема никаквих недостатака, веома вредна и скромна, интелигентна и ауторитативна, владања примерног као начелница, и иначе ужива веома леп глас како у грађанству и колегијуму, тако и међу ученицама». У Инспекторском листу за Захарија Макшејева посебно је истакнуто да је «одличне способности и да је ову инспекторску дужност вршио дуго година још у Русији, а у Институт је дошао 1921. године. У рублици однос са наставницима и родитељима записано је: «да је он такав како се само пожелети може, јер се веома лепо опходи са свима». На стручним конференцијама његов задатак је био да укаже на недостатке у настави и посебно у владању ученица. На крају је напоменуто да он «никаквих недостатака нема, веома вредан и скроман, интелигентан, ауторитативан, владања примереног, као инспектор и иначе ужива леп глас, како у грађанству, тако и у колегијуму». Он је предавао и математику у III/4 и V/4 разреду.

Према сачуваном *Извештају за школску 1929-1930. годину*, који је објављен[2] сазнајено да је руски језик и историју, са 41 годином радног искуства предавао Јакоб П.Кобец, и историју. Историју је предавао и Александар И Абрамцев. Константин А. Проскура предавао је земљопис и природопис, прота Флор Жолткевич, настољатељ Институтске цркве веронауку, Данило Д. Данилов математку и космографију, Иван Л. Подгорни физику, који је био и наставник приватне школе у Н. Бечеју, Глеб Б. Јуницки латински и филозофију, Александар И. Кокорев руски језик, док је српски језик, српску историју и географију предавао управник Грађанске школе у месту Вук Л. Радовић. Ове предмете предавао је неким разредима Института и месни парох Бошко Пецарски. Немачки језик је предавала Евгенија В. Шчуцкаја а Јелисавета М. Некљудова француски језик, Вера Ј. Герцог цртање, Александар Ј. Котек науку о друштву и државном животу, Евгенија М. Шишко Перлова гимнастику, Михајло С. Собченко певање а Варвара И. Булацељ ручни рад.

За време децеценијског постојања овог Института у Н. Бечеју није често долазило до промене наставничког кадра, али је забележено да су ту радиле између осталих песникиња Екатерина Леонидовна Таубер која је на руски превела песме Милана Ракића и Јована Дучића, затим ликовни уметник Елена Вандраровскаја Велимировна, која је после Другог светског рата била познати рестауратор фрушкогорских манастира и други.

Велика пажња у Институту поклањана је изучавању француског и латинског језика. Ове језике, али и руски, ученице да би се додатно издржавале, давале су приватне часове имућнијој деци оба насеља.

Од посебне важности за упознавање мештана оба насеља са руском културом била су и и гостовања познатих руских емигранта, посебно уметника. Тако, примера ради, 11. јануара 1929. приређен је концерт Софије Н. Давидовне чувене оперске диве Руске и Љубљанске опере. «и г-на Илије И. Сладкина диригента професора и виртуоза на клавиру и оркестра Новобечејског музичког друштва под управом Михајла С Собченка». Посебно је наглашено да сав приход иде у корист сиромашних ученица које те године зевршавају Институт».(А.Касаш,К.Андре; 1994,52).

---

[2] Штампани су и *Извештаји* за наредне две школске године и чувају се у Библиотеци Матице српске.

И саме ученице су често приређивале концерте и позоришне представе које су веома лепо примане од мештана, а забележена су и честа гостовања у суседном Старом Бечеју, где је, посебно музичка традиција била богата. Тако су 25. јуна 1927. године у дворани хотела «Централ» са «обилатим и разноврсним програмом пред многобројном публиком, којој овом приликом није сметала ни врућина ни новчана криза што се може само похвалити», забележио је новинар *Новог времена*, локалног листа који је надаље писао: «Програм се састојао из свирке на гласовиру и песама у женском хору, разних игара, рецитовали на француском, руском и српском и из приказа *Хоровода* слика из живота бољарских ћерки са певањем, игром и музиком. Нарочито су се публици свиделе разне националне игре у сходним костимима, кинеским, старо египћанским и пољским. Најбоље су биле, разуме се руске игре и рецитовање, али је *Војничко писмо* Војислава Илића млађег приказано са пуно топлине и осећања иако са страним акцентом Уопште има се рећи да је концерт врло добро успео и публика се разишла задовољно», истакао је на крају свог извештаја непознати новинар.

Само неколико година касније исти лист на првој страници доноси: «питомице женског руског харковског института из Новог Бечеја приредиле су 26. маја о. г. концерат. Није ово први пут да су наши сугрђани имали прилике упознати се са песмом, игром и музиком великог и братског словенског руског народа, преко питомица овог института. Труда, добре воље и зноја нису жалиле ни питомице ни њихови наставници, али тај њихов труд није био награђен одзивом публике онако, како су ови вредни приређивачи заслужили по сврси којој је чист приход намењен сиромашним ученицама. Публика се није довољно одазвала овом заиста уметничком концерту. Шеснаест у бело обучених девојака поређаних у четири реда уз пратњу гласовира извеле су *Грчку гимнастику* тачно по такту музике..,О. Жукова декламовала је *Les Hirondelles* (ласте) од А. Theurieta на француском. Држимо да би место ове лепо издеклемоване песме боље било да смо чули коју српску песму коју би разумели јер ову декламацију није већи део публике разумео иако је тапшао, пошто незна француски. *Руску гимнастику* изводиле су уз пратњу гласовира и виолине 16 у руске костиме обучене ученице старијег разреда без замерке...Штета је, што нас овај завод не походи бар једанпут годишње. Али када је одзив публике слаб нема смисла долазити. Чист приход је намењен на име помоћи свршеним осмошколкињама које напуштају завод.

По веома строгим правилима и дисциплини се радило по девојачким институтима. Радни дан је почињао у шест ујутро, а завршавао у 22 сата. После устајања, намештања кревета, сређивања собе и умивања, следио је доручак, па спремање за школу. Настава је почињала у осам часова. Часови су од 1924. године трајали по 40 минута, а одмори по 10, сем великог одмора који је трајао 20 минута. Ручак је био око 12 часова. После тога се одлазило у шетњу. То је важило за ученице које су ишле пре подне у школу, а оне које су ишле по подне у шетњу су ишле после доручка. Време после подне испуњавано је учењем, с прекидом за ужину. Вечера је била између 19 и 20 сати, а затим је следило учење и неке друге активности. На спавање се одлазило у 22 сата. (Миленковић; 2004;118).

Шетњи ученица по граду, парку и поред Тисе придавала се посебна пажња, а за мештане је то био прави доживљај да их гледају. Она се обављала свакодневно ако су временске околности то дозвољавале. Ученице су имале посебне радне униформе,

у пролеће и јесен огрнуте пелеринице, а зими топлим штофаним огртачима. Кроз град су ишле у паровима држећи се обавезно под руку. У пратњу су обавезно ишле класне даме. Владала је дисциплина и морале су да буду строго озбиљне. Нису смеле да се шале, добацују, кикоћу, излазе из реда итд. Сем када су класне даме дозволиле и када нису биле под пажњом околине могле су се да се крећу ван утврђеног реда. Трчање је било забрањено.

У интернату и школи строго им је било да се појављују на прозорима а гото незамисливо да се добацује пролазницима. За крајњу непристојност сматрало се ослањати се лактовима на сто приликом јела, а није се смело ни разговарати. Најстрожа казна, чак и искључење из школе било је љубавно дописивање са кадетима питомцима који су се налазили у Сремским Карловцима. Било је готово незамисиво да се ученице међусобно тужакају. Ако би нека то и покушала потпадала је под колективни бојкот осталих и поновно поверење тешко се враћало.

Веома детаљно је вођен је и Школски летопис који је драгоцени извор, не само за историјат овог Института. Забележена је готово свакодневна активност, али и успех ученица. Посебна пажња и важност дата је прослави 120-годишњици Института 22,маја 1932. Поводом ове прославе Њено Величанство Краљица Марија, покровитељка Института, милостиво је подарила 3.000 динара, које је примила Начелница Института Марија А. Некљудова, да раздели сиротим ученицама, које сада свршавају школу и напуштају Институт.

У три часа по подне катихета Института протојерej г. Флор Жолткевић и месни парох г. Бошко Пецарски отслужили су у српском православном храму у присуству целог Института и многобројних гостију благодарење. Том приликом је г. прота Жолткевић одржао леп пригодан говор изневши значај Института за васпитање руских девојака нагласивши нарочито заслуге начелнице Института М. А. Некљудове, која је у одсутном часу превела Институт са девојкама и персоналом из Харкова у Југославију, где и данас под њеним руководством продужује свој просветни и васпитни рад. После благодарења прешло се у свечану салу, где је одржан јубиларни акт. Начелница Института бираним речима поздравила је све присутне госте и благодарила на пажњи према Институту. Затим је секретар Института П. Н. Мезенцов прочитао историјат инсттута од постанка његова до доласка у Југославију, а инспектор наставе Института генерал генерал З. А. Макшејев изнео је историјат и рад Институтски од доласка његовога у Југославију до данас. Начелник среза г. С. Илић као представник бана Дунавске бановине г. Милана Николића, поздравља Институт у име бана, у име окружног инспектора г. Хајдуквељковића и у своје име, жели Институту и надаље плодан рад. Г. Урсати поздравља Институт као заступник г. Штрндмана, Делегата за заштиту интереса руске емиграције у Краљевини, г. М. М. Родзјанко поздравља у име колоније и ђачких родитеља. Председница Српске Женске Задруге г-ђа Теза Туринска, топлим речима поздравља Институт и уверава, да Југославија све што чини за браћу Русе, чини из чиста срца. Е. Зилова поздравља Институт у име бивших ученица; Ђ. Герцог у име Савеза Руске Националне Омладине и г. В. И. Слатвински у име месне руске колоније и чита своју песму у част Института. Ученице су поднеле Начелници М. А. Некљудовој часопис извештај са песмама, приповеткама и сликама ученица, посвећеним Харковском Институту. Ученица VII. Разреда Нискубина чита из овог часописа патриотичку песму ученице Соболеве. На крају је хор

ученица отпевао кантату посвећену прослави дана и свима сарадницима на процвату Института, обраћајући се усклицима Краљу Александру, Високој Покровитељици Краљици Марији, Престолонаследнику Петру, завршујући кантату југословенском химном. Ова кантата је изазвала бурно одушевљење и клицање. После скромне вечере, ученице су приказале и одиграле скаску с балетом *Сан поред камина*, коју је написао један наставник Института. Тиме је ова скромна прослава завршена, истиче се у *Летопису.*

Приликом свечаности Харковски Институт примио је многе поздраве телеграме и писма, међу њима и од Његове Светости Патријарха Српског Варнаве, Митрополита Антонија, Епископа банатског Георгија професора С. М. Куљбакина, персонала школског отсека Државне комисије, сенатора А. Н. Неверова, Председника Руског војног савеза генерала Ека, од бивших ученица Харковског Института из Југославије, Северне и Јужне Америке, Африке, Француске, Белгије, Шпаније и многих других.

У овим *Летописима* веома детаљно је забележена готово целокупна активност Института, а настаници посебно Грађанске школе у Н. Бечеју са пажњом су користили искуства из практичне наставе овог Института, посебно очигледну наставу и организовање излета, не само у околину Н. Бечеја.

Вредан извор за историјат Института је и *Споменица* коју је издало Удружење бивших васпитаница Харковског института које су своје боравиште нашле у Сједињеним Америчким Државама и Канади, пре свега, у знак сећања на своју «драгу начелницу Института Марију А. Некљудовој и незаборавне дане проведене у Институту. «Живот нас је расејао по свим крајевима наше планете али са жељом да се сетимо свих оних који су нам помогли да од нас руских жена с вером у Бога и дали нам снагу да се суочимо са свим тешкоћама живота». Споменица је отштампана врло скромно, али са вредним подацима и фотографијама.[3]

Из више разлога, пре свега економских и у циљу обједињавања руских женских школа институтског типа Харковски је пресељен у Белу Цркву (Банат) који је настављао традицију женског Маријанског Донског института.

ЛИТЕРАТУРА

Александар Касаш, Кароль Андре (1994), *Поздрав из Новог Бечеја-Üdvözlet Törökbecseröl* (старе разгледнице Н.Бечеја), Народна библиотека Н. Бечеј.

*»Памятка». Харъковский Институт (*1983) *1812-1932,* Нью Јорк.

Тома Миленковић (2004), *Школовање деце емиграната из Русије у Југославији 1919-1941*, Београд, Институт за савремену историју Београд.

www.novibechej.com

[3] Споменуцу (ксерокопију) сам пробавио љубазношћу једног од најбољих познавалаца руске емиграције у Југославији Алексеја Арсењева из Н. Сада. Посебно су вредни његови коментари и допуне у њој где је забележио код неких и удато презиме, датум смрти и друге појединости. За ово и другу помоћ свесрдно му се захваљујем. *»Памятка». Харъковский Институт 1812-1932,* Нью Јорк 1983.

Aleksandar Kasaš

CIVILISATION CONTRIBUTION OF THE RUSSIAN EMIGRATION TO SMALL COMMUNITIES ON THE EXAMPLE OF THE WORK DONE BY HARKOV FEMALE INSTITUTE IN NOVI BEČEJ 1920-1932

Summary

Harkov Institute was founded in 1812, with a goal to provide secondary education and training to girls coming from wealthier families, so that after the graduation they could work in houses of Russian noblemen and landowners, where they would serve as tutors to their children. Social changes that occurred in Russia after 1917 caused a great migration of the opponents of bolshevism, and Harkov Institute was evacuated as well, via Belgrade to Turski (Novi Bečej). It was under the jurisdiction of the Kingdom's Ministry of Education and the School Council of the Commission for Education of Russian Immigrants. From 1929 it was under the patronage of Queen Marija Karađorđević. The population of Novi Bečej and the adjacent Vranjevo (two settlements that were separate communities but almost united at the time) accepted new students with great enthusiasm, and many societies, especially Kolo srspkih sestara and church communities deemed as their national task to offer them adequate aid. In those ten years about 250 Russian girls received education at the Institute, under the management of agile Maria A. Nekljudova, and among others Ekaterina Leonidovna Tauber taught there, who translated poems of Milan Rakić and Jovan Dučić into the Russian language; then artist Elena Vandrarovskaja Velimirovna, and others. Besides Russian in which classes were taught, Serbian language and history were also studied. Great attention was placed on learning French and Latin. In order to provide additional financial support, the students gave private lessons to wealthier children of both communities. Of exceptional importance were visits of famous Russian immigrants, especially artists. And students themselves often gave concerts and performed plays, which were very well received among the locals, and also frequent visits to nearby Old Bečej were recorded. The discipline present at the Institute was transferred to the Civil School considerably, and the professional experience in pedagogy was widely used. In order to unite Russian schools in the Kingdom of Yugoslavia the Institute was relocated to Bela Crkva (Banat) in 1932.

Дејан Микавица
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
mikavica@ff.uns.ac.rs

УДК: 327(497.113:4-12)“1690/1918“

ВОЈВОДИНА КАО ПРОЈЕКАТ У ПОЛИТИЦИ НАРОДА ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ 1690-1918

Апстракт: На основу приливилегија које су добијали од аустријских царева, Срби у Хабзбуршкој монархији су крајем XVII века дефинисали национални захтев за добијањем посебне територије на којој би се могли самостално политички и управно организовати. Овај политички пројекат је у одлучујућој мери зависио од интереса Бечког двора и Угарског сабора, а у значајној мери се односио и на националне и демократске концепције других народа југоисточне Европе, првенствено Хрвата и Румуна. Пројекат Војводине је у периоду од 1690. до 1848. попримио различита обележја и карактеристике, у територијалном, идеолошко-филозофском и политичком смислу. Тековине и искуства која су стечена у претходном периоду одразила су се и на односе политичких и националних елита у наредном периоду, све до краја постојања Аустроугарске. У дуалистички уређеној држави Хабзбурговаца од 1867. до 1918. пројекат Војводине је одбачен под притиском мађарске политике и изгубивши реалне изгледе за реализацију исказивао се формално у оквиру програмских либерално-демократских захтева српских политичких странака и у контексту дугорочног и доследног неприхватања владајућег принципа о постојању једне политичке нације у Угарској.

Кључне речи: *Војводина, Срби, Хрвати, Мађари, Аустријанци, Русини, Словаци, Хабзбуршка монархија, Сабори.*

Војводина или Српска Војводина или Војводовина или Војводство Србија никада није представљало до краја изведену тему у контексту компаративних историографских истраживања политичке и друштвене историје народа југоисточне Европе. У научним тумачењима историје Европе и Хабзбуршке монархије као њеног дела, Војводина најчешће није записана као посебна територија, заснована пре на исконструисаном него на утврђеном и непорецивом историјском праву одређеног народа или царској вољи и милости која је то право узимала у обзир само онда када је на тако нешто била приморана. Тако је било све до времена ,,када су крваве акције говориле много гласније него пуке речи” (Дејвис 2005, 804), а Срби на Мајској Скупштини 1848. у Сремским Карловцима дефинисали пројекат чији је смисао умногоме превазилазио оквире спонтаног социјалног и националног незадовољства карактеристичног за ову фазу европске грађанске револуције.

Ипак, година 1848. за поједине истраживаче историје Балкана није прихваћена као довољна да би Војводину истакли као ексклузиван политички пројекат у оквиру ,,велике демонстрације јужнословенског јединства" (Ставријанос 2005: 252) али су јој при том, терминолошки неоправдано, проналазили место већ у XVIII и почетком XIX века када су њом ,,постепено овладали Мађари који су користили своју власт да асимилују Србе". До научне несагласности није долазило у сагледавању национално-просветног значаја који је српски народ у овој области имао како би Србе ,,својим школама и штампаријама спасио од незнања". ,,Аустријску Војводину" помињали су као важно средиште српске интелигенције од 1804. године и српског ратовања за независност од Турске. (Стојановић 1997: 204). Улога и значај ,,по менталитету и степену цивилизованости" другачијих прекосавских Срба, коришћена је у политици и научној литератури и на другачији начин, како би се конструисала недоумица о смислености ширег, свесрпског уједињења (Алексић-Пејковић 1979: 266). На линији проучавања планова мађарске и пољске емиграције, и у италијанској и у српској историографији, видело се да Војводина 60-их година XIX века представљала пројекат којим је требало придобити Кнежевину Србију за супростављање аустријској полититици која је на подунавско-балканске нације примењивала древно начело *divide et impera* (Тамбора: 2007: 124). Свеобухватније проучавање европске историје није донело битнији помак када је реч о пројекту Војводине у Дунавској монархији. Све до данас ова проблематика није успела да се дефинитивно одвоји од догматских тумачења наводне реакционарне улоге Словена у европским револуцијама које су јој својевремено наметнули творци марксистичке идеологије. Њихове концепције коришћене су према актуелним потребама и у оквиру карактеристичних, стереотипних схватања државне традиције великих западноевропских народа, а на политичким темељима створеним њиховом доктрином бескомпромисног уважавања примарног, државног разлога. Аустријски и мађарски теретичари који су свестраније проучавали уређење Монархије са намером да пронађу конкретно политичко решење којим би били задовољни сви њени народи, нису отишли даље од пројеката Дунавске конфедерације Лајоша Кошута из педесетих година XIX века, наднационалног концепта Карла Ренера, савеза слободних држава Оскара Јасија и других, остајући у уверењу да би Аустроугарска споља савезништвом са балканским народима а унутар државе једним слободним, демократским и федералистичким уставом могла да обезбеди ,,културни и економски просперитет свим овдашњим нацијама". При том се Војводина никако није разматрала као одређена могућност већ се пре излаз видео у ,,историјској" српско-хрватској (јужнословенској) нацији, као једној од укупно пет, или у Илирији која не зна за Војводину и односи се искључиво на територију Хрватске, Славоније, Далмације, Истре, Штајерске, Босне и Херцеговине. Оваква Илирија, уз Мађарску, Аустрију, Чешку и Пољску, замишљена је као темељ преуређене Аустрије (Јаси 1996: 59, 160).

У оваквом духу обликована, интелектуална и политичка историја југоисточне и западне Европе, не помиње Војводину, избегава ,,са страхом" чак и пројекат Kronland аутономија, Војводину једноставно оставља по страни. Она за њу не постоји као име политичког пројекта са посебним историјским садржајем нити као историјски назив одређене области, мада се и на њу мисли када се у опису ,,промовисања нетрпељивости" средином XIX века пише да су ,,Мађари намеравали да

припоје земљу коју су насељавали, Срби, Словаци и Румуни своме краљевству и да те људе које су сматрали културно инфериорним, претворе у Мађаре" (Пери 2000: 324). Њој није дато посебно место ни у оквиру јединственог српског национализма (Хобсбом 1997: 128). У зависности од конкретне историографске проблематике и личних уверења представника политичких елита, Војводина је третирана као српска, аустријска или - мађарска (Лонгворт 2002: 134).

Румунска историографија је као битан разлог румунско-мађарског несагласја у револуционарном врењу 1848. видела неспремност мађарске стране да прихвати равноправност са Румунима у Трансилванији, али паралеле са српским покретом и Српском Војводином су избегнуте. (Ђувара 2004: 182). Годшо је указивао на зачетке румунске националне свести у Трансилванији и веома оштар отпор Мађара који је уследио, али ни поменом идеје о политичком пројекту Војводине није покушао да укаже на сличности и разлике румунских и српских национално-демократских захтева односно захтева за територијалном аутономијом. (Годшо 1987: 133). У другим научним делима које се односе на комплексне и противуречне историјске процесе од 1848 године, Војводина је представљана као узгредни политички програм који се односио на издвајање јужног дела Угарске на основу инсистирања на уважавању српског привилигијалног и националног права. У новијој хрватској историографији није до краја изведена свеобухватна и непретенциозна анализа хрватског става према српском захтеву за успостављањем Војводине као посебне територије иако су се ови захтеви стизали до Хрватског сабора и тамо бивали предмет значајних расправа и закључака. У последњим хрватским историографским синтезама указује се да је рат Срба за Војводину уследио као резултат неиспуњавања умерених српских националних захтева од стране мађарске владе али се наглашава да српско-хрватско савезништво није у свим елементима имало идиличан карактер и то само због тога што су ,,српски одреди из Бачке знали се залијетати у најисточније дијелове Хрватске" (Goldstein 2003: 254).

Српски историописци често су се разилазили тумачењу покрета и српско-мађарског рата 1848-1849, а посебно карактера и сврсисходности Војводства Србије створеног 1849, као и у анализи историјских претпоставки које су садржане у проглашењу Војводине као посебне области у Аустрији. Недовољно прецизно објашњавани су историјски узроци избијања српског покрета 1848-1849, домети и суштина политичких захтева српског народа исказаних на зборовима и Црквено-народним саборима (1694-1848) од којих је и почела повест српског програма за стицањем посебне територије на којој би се један народ (српски) могао политички и управно организовати. У монографији Даке Поповића, до скора ,,скривеној" од научне и шире јавности, оживљене су чињенице које се односе на антагонистички став Лајоша Кошута, најутицајнијег мађарског првака, према пројекту Војводине као према расном питању. Овај став исказан је у Кошутовим речима да је Војводина пут ка ,,изнимној власти једне расе", уз његово гледиште да Војводину оспорава не само као територију већ и као ,,високо звање постављено на основу језика и расе" (Поповић 2009: 341). Оваква схватања била су на линији онога што је Тејлор назвао ,,распиривањем мађарске еуфорије" и Кошутовим прижељкивањем етничких сукоба као повољној прилици ,,да истреби немађарске народности" (Тејлор 1990: 104). Много резервисаније мишљење износио је Кан у синтези о историји Хабзбуршке монархије (Kann

1974: 297), пишући о мађаризацији као концепцији која је тежила свођењу српске аутономије на црквену сферу, насилном сукобу Срба и Мађара који је из тога произишао, али и о растућем неслагању односно „диспроопорцији" (discrepapansy) као разлогу који је до тог сукоба довео. Екмечић је пројекат Војводине 1848. директније повезао са српским националним препородом који је почео програмом „Gravamina et postulata" у Темишвару 1790. и то уз извесну компарацију са румунским националним програмом „Suplex libellus Valachorum" из 1791. у којем су такође садржани „исти захтеви стварања аутономне државе у хабзбуршком царству". Његова схватања нису увек у истој равни са оним што су скрупулозније закључивали поједини млађи представници српске историографије који посебно апострофирају Текелијино оспоравању захтева за посебном територијом (Гавриловић 2005: 190) и то нарочито у оном делу где је Екмечић лапидарно оценио Војводину као пројекат стварања српске националне државе (Екмечић 2007: 230). Он је као узрок историјског неуспеха у реализовању пројекта Војводине, као и других сличних пројеката, издвојио политику руског цара. Славко Гавриловић се задржао на аргументованом оправдавању историјских напора Срба да остваре пројекат Војводовине напомињући да неформална територијална аутономија за Србе пре 1848, оличена у Војној граници и слободним краљевским градовима, Великокикиндском и Потиском диштрикту као повлаштеним крунским добрима, није могла бити довољна и да се једино у инартикулацији народноцрквених привилегија могао осигурати опстанак Срба као народа. Попов је истицао да је борба Срба за Војводину 1848. осмишљена на основу садржаја европских грађанских револуција и да је по много чему била специфична чак и због тога што је била лишена искључивости и егоизма. (Војводина 1848, 2005: 15, 23, 66). Супротно њему, Ђере је у истом зборнику радова закључио да треба „уважити чињеницу да су вековне тежње Срба 1848 (проглашењем Војводине – прим. Д.М.) доспеле у конвергенцију са главним програмским циљевима револуционарних и демократских покрета тог времена", док је Пал на другачији начин настојао сагледати питање Војводине, оцењујући мађарску политику према народностима као недовољно привлачну и као сувише закаснелу да би створила простор за договор мађарске владе са српским, румунским и словачким политичким представницима. Нико од поменутих истраживача није узео у обзир уставне концепције Војводине, осим писца *Правне историје српског народа* (Кркљуш 2004: 398). Микавица је пројекат Војводине видео као двовековну историјску константу у реализацији идеје српске државности, или макар политичко-територијалној аутономији у Хабзбуршкој монархији која је опстала и после укидања Војводства Србије 1860. да би историјско разрешење достигла тек миром после великог рата, у Тријанону 1920. Опште прихваћен став у науци јесте да је идеја Војводине периодично обнављана у контексту комплексних односа између Аустријанаца и Мађара односно Бечког двора и Дијете/Угарског сабора.

У *Историји Мађара* сагледано је питање Српског војводства као резултат непомирљивих разлика између принципа грађанских права и колективних права али с корисним указивањем на чињеницу да су се, осим Срба, и Румуни заложили за посебну аутономну територију, на свом сабору одржаном у месту Блаж/Блај. Покрет Словака и Русина имао је са српско-румунским захтевима далеко мање сличности. Мађарска историографија је до данас Војводину третирала и као покрет и као покрајину која је имала превасходни смисао у политичким пројектима слабљења државног суверe-

нитета и територијалног интегритета круне Светог Стефана. Подстицањем њеног конституисања од краја осамнаестог века и коначним проглашењем Војводства Србије 1849. од стране Бечког двора процењено је да је створена посебна покрајина/круновина, директно супростављена мађарској идеји државне целовитости Угарске и да заслуге за то имају Бечки двор, руска дипломатија и националне саставнице спољне политике Кнежевине Србије. У мађарској историографији при том није пропуштено да се укаже да идеја о Војводини као посебној области има своје дубоке корене у историјској свести Срба у којој се она исказивала као потреба и право на стицање посебне аутономне области као једине поуздане гаранције очувања њихове верске и националне посебности. Ипак, најчешће се указује да је тежња српског народа за независношћу долазила до изражаја са појачавањем њихове националне хомогености, посебно после Велике сеобе 1690, и, следствено томе, у све чешћем отвореном сукобу са мађарским феудалним жупанијама, католичким бискупима и мађарским феудалцима (Микавица 2005: 10).

Питање простора, при том, на који се односила, захтевана или оспоравана, територијална аутономија (Војводина) у Хабсбуршкој монархији остало је неразрешено и до краја неусаглашено за све заинтересоване стране, аустријску, српску, хрватску, мађарску. Осим свести о потреби да им се омогући право на статус равноправног народа што је подразумевало и право на засебну област, црквени и световни представници српског народа нису, од 1694. када је одржан збор у Бају, све до 1848. године када је одржана Мајска скупштина, постигли сагласност о томе на ком простору треба тражити територијалну аутономију већ су се према том питању опредељивали у зависности од друштвених прилика и политичких околности. Међутим, идеолошко, национално-политичко и филозофско утемељење овог захтева није битније промењено и у њему је увек било извесног простора за одређивање позитивног става према народима који су Србе окруживали и за које се веровало да неће бити супростављени пројекту Српске Војводине у Хабзбуршкој монархији. Отпор овим, српским националним пројектима који су полазили од представе да српски народ у оквирима Хабзбуршке монархије има одређена, посебна политичка права старији је међутим од краја XVII века. Његово исходиште најчешће се види у искључивости мађарских, а посебно хрватских сталежа. Ови други су наиме, још почетком XVII века (1608) на свом Сабору донели посебан закон који је јавна права признавао само припадницима католичке вере, а у складу са принципом: чија земља онога и вера. Посебно су се овог начела држали загребачки надбискупи, али и други феудални велепоседници Хрватске. Осим верских постојали су и економски разлози који су упућивали хрватске велепоседнике да са антагонизмом иступају према православном становништву које није било обавезно да католичкој цркви и њеном свештенству даје разне феудалне дажбине (Крестић 2007: 16). Класна и верска нетрпељивост била је уочљива и у каснијем периоду, посебно када би представници Срба у Хабзбуршкој монархији захтевали поштовање њихових посебних права, позивајући се на обећања аустријских царева. Овакви односи упућивали су Србе да се упорно боре за очување посебног, привилегијалног положаја који би био озакоњен на Угарском сабору и да у свакој повољној прилици захтевају за себе посебну област. На ком простору би се та права реализовала за њих је било од споредног значаја, мада се најчешће мислило на делове Славоније, Срем, Бачку, Банат, Барању или на већину њих заједно. Први

пут (1694), Срби су тражили пресељење у централну Славонију и северну Бачку, а касније су се усмерили на Барању, Срем с границом, Бачку с бечејским дистриктом и шајкашким батаљоном и Банат с границом и дистриктом кикиндским (1848), да би на Благовештенском цабору (1861) захтеви били измењени тако да је Барања није поменута, у Срему област Војводине проширена са румског и илочког среза на вуковарски срез који је чинио саставни део Вировитичке жупаније, а Буњевци и Шокци у Бачкој и Барањи су изостављени.

У концепције мађарске емиграције (Клапке и угарског Комитета) која се ослањала на италијанску владу, српска влада је настојала (1864) уградити образовање „српске војводине од делова Бачке и Баната засноване на административној и народносној самоуправи" (Алексић-Пејковић 1979: 150). У програму Српске народне слобоумне странке питање простора Војводине је скривено иза позива на одлуке Благовештенског сабора и става да је потребно колективне муниципије у Угарској заокружити на основу уважавања националног принципа. За овакав програм Војводине очекивало се и разумевање Румуна као што су српски црквени великодостојници слично румунско разумевање очекивали у претходном периоду (1692-1861) с обзиром на јурисдикцију Карловачке митрополије над православним Румунима у Банату, Кришани и Ердељу. (Гавриловић 1997: 25). У оквиру Милетићеве странке, која је постојала од 1869. до 1884. године, није изостало неслагање у ставу који се односио не на простор, већ на саму одрживост идеје о Војводини у Угарској и у томе су (1870) учествовали истакнути прваци пречанских Срба Лаза Костић, Миша Димитријевић, Коста Трифковић, Стеван Поповић. Они су показали спремност да сваког, па и Михаила Полита Десанчића, осуде због изјаве дате пред мађарским судом у којој се могао наслутити став да се Војводине треба одрећи (Микавица 2004: 97).

Питање имена посебне области за Србе у Хабзбуршкој монархији није се постављало пре 1848. Тада је назив Војводина, иначе Србима близак јер су били углавном организовани као војници у Царевини, однео превагу над другим предлогом - Деспотовина. У свим приликама када су могли да размишљају о посебној области, Срби су имали у виду звање војводе као врховног световног старешине при чему је ова улога била намењена заслужном и истакнутом српском прваку, а ређе је допуштана могућност да војвода Војводине буде припадник неког другог народа.

Најзначајније историјске претпоставке за исказивање права на реализовање Војводине, као пројекта посебне територије за српски народ у Хабзбуршкој монархији, српски црквени и световни прваци су изводили из онога што је стајало у Инвитаторији и привилегијама које су Србима давали аустријски владари за војне заслуге у ратовима против Отоманске империје и то почевши од Великог бечког рата у току којег је (април 1690), цар Леополд I упутио проглас Србима и другим балканским хришћанским народима и земљама, позивајући их да остану на својим огњиштима и да у свему помогну његову војску, а за узврат им је обећао слободе и повластице, слободан избор војводе, слободу вероисповести, изузимање од сваког јавног терета и данка. Повлачећи се, због ратних околности, Срби су стигле до Београда и ту одржали збор (јун 1690), одлучујући да овласте епископа Исаију Ђаковића да води преговоре у Бечу како би за Србе, уочи сеобе у царске земље, издејствовао конкретне привилегије.

Првом привилегијом од 21. августа 1690. Цар је признао Србе као народ (Nacio Rasciana), узео их у заштиту, дозволио им употребу старог календара, слободан избор архиепископа којем је призната духовна и световна власт, али је избегао обећање из Invitatorie о слободном избору војводе. Тадашњи претедент за место војводе, гроф Ђорђе Бранковић, онемогућен је заточењем, а официр Јован Монастирлија, Србин из Коморана, именован је за српског подвојводу са ограниченим војним надлежностима. Прву царску привилегију, из августа 1690, пратила је Протекциона диплома из децембра 1690. којом су потврђене раније дате привилегије, а што је био неопходно због непризнавања истих од стране мађарских/угарских органа власти, док је другом Леополдовом привилегијом датом у августу 1691. ојачана Српска црква у Монархији добијањем права кадуцитета. Њима су, посматрано у целини, Срби третирани као посебан народ, архиепископу су дате велике надлежности, обећана је ,,народна управа" и доношење уредби од стране ,,рођених власти", али при свему томе се мислило на евентуално освајање односно ослобођење Србије од Турске чиме би се стекли услови за враћање народа у њу. Међутим, већ су Срби савременици ових дешавања, помишљали на то да се царска обећања могу односити и на хабзбуршке просторе. Позивајући се на народноцрквене привилегије из 1690-1691, које су више пута потврђивали аустријски владари Леополд I, Јосиф I, Карло VI и Марија Терезија (1695, 1698, 1699, 1706, 1715, 1743) и користећи право да одржавају Црквено-народне саборе на којима су могли да бирају свог архиепископа, Срби су настојали да поправе за њих незадовољавајући политичко-правни положај, стекну статус равноправног политичког народа у Хабзбуршкој монархији и учине достижнијим пројекат о посебној политичко-територијалној аутономији.

На привилегијама заснован друштвени положај српског народа изложен је подозрењу и нетрпељивости мађарских великаша и мађарских институција. Под њиховим притиском Бечки двор је привилегије додатно сужавао (1713, 1729, 1732, 1734). После представке коју су му упутили хрватски сталежи 1741. Угарски сабор је донео 46. члан закона којом је карловачком митрополиту забрањена свака јурисдикција у провинцијалном делу Хрватске и Славоније. На сужавање привилегија често је утицала и делатност Илирске дворске комисије 1745 – 1747. и Илирске дворске депутације 1747 – 1777. и после тога Угарске дворске канцеларије којој су Срби били потчињени у погледу својих народно-привилегијалних ствари (У Војној граници потчињени су Дворском ратном савету у Бечу). Умањивање српске аутономије извршено је Регуламентом 1770. и 1777, Школским уставом 1776. и посебно Декларацијом 1779. Једном речју, крајем XVIII века изгледало је извесно да су привилегије све мање служиле као основа за реализовање пројекта посебне полититичко-територијалне аутономије и све више су се односиле само на црквену и школску сферу, мада је и у овој сфери било пуно проблема - са добијањем дозвола за отварањем школа, оснивањем гимназија, покретањем штампарија, издавањем српских листова. Узалуд су Срби на Црквено-народним саборима тражили оснивање ових установа, поштовање привилегија, укидање 46. члана закона из 1741.

На Црквено-народном сабору у Темишвару (1790) учињен је корак од посебне историјске важности за осмишљавање Војводине као посебног политичког пројекта. Бечки двор је овим захтевима манипулисао, а Мађари су се према њима одредили преко Угарског сабора/ Дијете тако што је 1791-92, 27 чланом закона, Србима при-

знаша, и то не као народу-нацији већ као припадницима православне вероисповести, грађанска равноправност ,,што никако није било безначајно. Од Дијете 1825. мађарски национални покрет односно мађарски национални препород ушао је у своју радикалнију и у односу на концепт српске политичко-територијалне аутономије, ригиднију фазу. У ратном сукобу Срба и Мађара 1848-1849. није постигнуто српско-румунско савезништво, а сарадњу са Хрватима оптерећивала су различити ставови у односу на простор и надлежности Војводине. Иако су Срби и Румуни били у истој верској заједници, Карловачкој митрополији и налазили у сличном политичко-правном положају насупрот владајућој доктрини о постојању једне политичке нације у Угарској. Због сумње да ће се једном тренутку наћи у савезништву са Мађарима супростављени Воводини, Срби су разоружавали румунска села. Ни тада, као ни касније, српски политички прваци нису избегавали да нагласе како је право на политичко-територијалну аутономију историјски оправданије кад је реч о српском него о другим немађарским народима, узимајући у обзир и Румуне. На Мајској скупштини учињен је корак напред у правцу приближавања Румунима и Хрватима тиме што је призната ,,влашка народна самосталност" и што је одлучено да Српска Војводина ступи у савез са Хрватском, Славонијом и Далмацијом али ,,на темељу слободе и савршене једнакости". Законским чланком 7 Хрватског сабора, ова одредба прихваћена је у целини, али је чланом 11 поменути члан дезавуисан јер се у њему говори да народ Троједне краљевине узима Сремску жупанију и Петроварадинску регименту као своје области које је спреман ,,крепко чувати и бранити".

Прваци и идеолози Српске Војводине настојали су постићи и сачувати савезништво са Румунима и Хрватима. За Светозара Милетића Војводина једино у дипломатији, одбрани и заједничким финансијама треба да надлежности пренесе на ниво Аустрије и да у установу Конгреса аустријских народа шаље, као и други, један број посланика.[1] У свему другом треба да буде самостална, да има сопствену законодавну и извршну власт, да на челу извршне власти буде војвода, да самостално уређује унутрашњу организацију, да самостално решава грађанска и политичка права, да самостално уређује администрацију, трговину, занатство, пољопривреду, финансије, да уз Војводу постоји министарство односно народно попечитељство. Једном речју, да Војводина буде држава српског народа на простору Срема, Бачке, Баната али - без крашовске жупаније и карансебешке регименте које би ,,морале по правици Власима припасти". У српским уставним пројектима писаних Милетићевим пером, право на посебну државу односно статус политичко-територијалног самоорганизовања у Хабзбуршкој монархији признавано је Немцима, Чесима са Морављанима, Италијанима, Словацима, Пољацима, Русинима, Хрватима, Словацима, Мађарима, Власима (Румунима) и Србима (Микавица 2006, 30).

Према тој Војводини која је замишљена као засебна круновина, међутим, није постојало разумевање у хрватској средини јер се знало да Круновина мора имати сопствено законодавство, а не једно законодавно тело Хрватску и Војводину. Савезништво Срба и Хрвата у ратовању против Мађара дошло је највише до изражаја у походу српских и хрватских граничара предвођених баном Јелачићем. С друге стра-

[1] Рајачићева комисија дала је идентичан, али детаљнији предлог. По њему, Српска Војводина обухвата и Барању, Нови Сад је виђен као главни град, грб Српске Војводине је крст на црвеном пољу са четири оцила.

не, многи српски савременици мађарско-српског сукоба издвајали су као најжешће и најкрвније непријатеље српског покрета војвођанске Хрвате, тачније варадинске шокце – Мајурце. (Микавица 2007: 35). Истовремено је изостао је било какав мађарски предлог Србима који би пројекат Војводине учинио остварљивим. Максимум мађарске спремности на попуштање Србима изражен је у понуди мађарског одбора за заштиту отаџбине коју је, крајем новембра 1848, упутио патријарху Јосифу Рајачићу генерал Имре Благојевић. У њој је, уместо става према територијалној аутономији, стајало обећање о давању Србима опште амнестије, гарантовање грађанских права и слобода, гарантовање народности и слободне употребе сопственог језика у цркви, школи и општинском животу, објављивање закона и на мађарском и на ,,славонском" језику, комуникација са централним државним властима на сопственом језику, државна заштита и потпора за Православну цркву, укидање Војне границе – уколико то желе граничари, решавање црквених и школских ствари на годишњим Црквено-народним саборима и слободан избор патријарха којег би потврђивала мађарска влада. Било је и неких идеја да се у Славонији допусти постављање посебног бана из српске средине, а најдаље је у понудама отишао гроф Ласло Телеки који је почетком 1849. предлагао Кошуту да се изађе у сусрет захтевима Срба, Хрвата и Румуна односно да им се да све што се може дати па је чак сматрао да се Мађари могу сложити и са идејом Српске Војводине с тим да Срби заузврат признају јединствену Угарску и мађарски језик као језик Државног сабора. Он је федерализовану Угарску чак видео као републику. Кошут је тек у априлу 1849. поновио оно што је још у новембру 1848. нудио Србима комесар Бети, а то је могућност да се Србима призна Славонија као аутономна територија, да у тој Славонији Срби бирају себи Војводу или Бана и да ту имају обласни сабор за своје унутрашње ствари, да се Шајкашки батаљон и Банатска војна граница ставе под српску управу као посебне административне јединице. ,,У Мађарској нема Србије", закључивао је Кошут у мају 1849.

С друге стране, ни аустријски став према идеји Војводине, није обећавао испуњење српских очекивања. То се потврдило у Привременом уставу Царевине од 25. априла 1848 који је само начелно говорио о ,,потпуној националној равноправности", Царским манифестима од 20. октобра и 6. новембра 1848. Србима такође ништа није обећано. Тек Царским патентом новог владара Франца Јозефа од 15. децембра 1848. потврђене су одлуке Мајске скупштине о избору патријарха и избору војводе, али не и територија Српске Војводине. Мартовским, Октроисаним уставом 1849. Војводина није децидно призната као круновина, али се предвиђало 72 параграфом Устава њена организација и њено прикључење Хрватској, Угарској или Ердељу. Србима је овим Уставом обећано на основу привилегија и царских одлука, национални опстанак и верска слобода. Коначно, после бројних разговора и предлога и после реферата који је сачинила влада 17 новембра о томе како да се оствари параграф 72, уследио је царски патент од 18 новембра 1849. којим је створена посебна круновина под називом Војводство Србија и Тамишки Банат са седиштем у Темишвару. Срем је подељен између Војводине и Хрватске тако да је Војводини припао Румски и илочки срез, а Војна граница је остала изван Војводине. Крајеви насељени претежно Србима, а то су Срем, Бачка, Торонталска и Тамишка жупанија заокружени су као посебан округ – Војводство Србија. Назив Војводе Цар је задржао за себе, а Мајерхоферу је наменио

титулу вицевојводе. Срби су у овој круновини представљали мањину према несрпским народима.

Од укидања Војводства Србије (1860) до укидања српске црквено-просветне аутономије (1912) ставови мађарских и хрватских првака према идеји обнављања Војводине нису се променили. То се најбоље види у асимилаторским законима који су у овом периоду донети на Угарском сабору, антисрпском држању Хрватског сабора, посебно у питању Срема као саставног дела Војводине и ћирилице као њеног званичног писма и ставовима које су према идеји Војводине износили хрватски, мађарски и аустријски представници на седницама министарског савета у Бечу (1862). На конгресу народности, одржаном у Будимпешти августа 1895, Срби, Словаци и Румуни су иступили са јединственим политичким програмом у којем је захтевано преуређење Угарске на „природним основама" што је подразумевало и решење по којем би би се реализовала и национална равноправност, употреба народног језика у управи, судству, прецизиране границе новоуспостављених жупанија. Ови захтеви потврдили су велику солидарност између политичких представника појединих немађарских народа али и њихову политичку неспособност да договорено остваре у постојећим друштвеним околностима. (Микавица 2007, 377)

Војводину као политички пројекат територијалне аутономије српског народа у Хабзбуршкој монархији затекао је дефинитивни сумрак укидањем преостале, црквено-школске аутономије 1912, а безнадежна друштвена перспектива немађарских народа Угарске превазиђена је тек завршетком Првог светског рата 1918. у којем је Аустроугарска доживела војнички пораз и историјски слом. То не значи да су тиме сва начела на којима је почивала ова држава изгубила на тежини и да се за њихову обнову не траже нове политичке могућности. Војводина као пројекат све до данас није изгубила значајно место у политици појединих народа југоисточне Европе. Према њој завидно интересовање показују чак и они који јој на крајње ненаучан начин оспоравају национални, демократски и историјски смисао.

БИБЛИОГРАФИЈА

Алексић – Пејковић (1979), *Политика Италије према Србији до1870,* Београд: Народна књига.

Војводина 1848 (2005), зборник радова, Нови Сад: Платонеум.

Гавриловић, Никола (1997), *Срби и Румуни, српско-румунске везе кроз векове*, Београд: Прометеј.

Гавриловић, Владан (2005), *Темишварски сабор и Илирска дворска канцеларија*, Нови Сад: Платонеум.

Гавриловић, Славко (2000), *Политичка борба за Српску Војводину у Аустријском царству,* Београд: САНУ-Архив Војводине.

Годшо, Жак (1997), *Револуције 1848*, Београд: Нолит.

Goldstein, Ivo (2003), *Hrvatska povijest,* Zagreb: Jutarnji list.

Дејвис, Норман (2005), *Европа,* Нови Сад: ВЕГА.

Ђувара, Њагу (2004), *Кратка историја Румуна за младе,* Нови Сад: Платонеум.

Екмечић, Милорад (1999), *Огледи из историје,* Београд: Службени лист СРЈ.

Екмечић, Милорад (2007), *Дуго кретање између орања и клања,* Београд: Завод за уџбенике.
Јаси, Оскар (1996), *Будућност Монархије*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
Крестић, Василије (2007), *Геноцидом до велике Хрватске*, Јагодина: Гамбит.
Лонгворт, Филип (2002), *Стварање источне Европе,* Београд: Клио.
Kann, Robert, *A History of the Habsburg Empire 1526-1918,* Los Angeles-London 1974.
Кркљуш, Љубомирка (2002), *Правна историја српског народа*, Нови Сад: Прометеј.
Микавица, Дејан (2004), *Последњи српски панкалист*, Нови Сад: Стилос.
Микавица, Дејан (2005), *Српска Војводина у Хабсбуршкој монархији*, Нови Сад: Стилос.
Микавица, Дејан (2006), *Политичка идеологија Светозара Милетића*, Нови Сад: Стилос
Микавица, Дејан (2007), *Михаило Полит Десанчић,* Нови Сад: Стилос.
Пери, Марвин (2000), *Интелектуална историја Европе,* Београд: Клио.
Поповић, Дака (2009), *Српски покрет у Војводини*, Нови Сад: Мир.
Ставријанос, Лефтен (2005), *Балкан после 1453*, Београд: Equilibrium.
Стојановић, Трајан (1997), *Балкански светови*, Београд: Equilibrium.
Тамбора, Анђело (2007), *Кавур и Балкан,* Београд: Завод за уџбенике.
Тејлор, Ален (1997), *Хабсбуршка монархија,* Загреб: Знање.
Хобсбаум, Ерик (1997), *Доба револуција*, Загреб: Школска књига.
Рокаи, Петар - Касаш, Александар (2002), *Историја Мађара*, Београд: Клио.

Dejan Mikavica

VOJVODINA IN POLITICAL PROJECTS OF THE PEOPLE OF SOUTH EASTERN EUROPE 1694-1918

Summary

The idea of a particular territory inside Habsburg monarchy under the name Vojvodina or Serb Vojvodina had maintaned in the political tradition of Serbs from 1848. until 1918, while in the period between 1694. and 1848. it presents the idea without defining special particular area or its' name, where Serbs, led by their high church and civil political representatives and inside autonomusly formed instituitons, could preserve their national and civil rights. Romanians came out of a historical phase, where important characteristic of their national identity, as well as their status, was under juristidiction of Archbishopric of Sremski Karlovci until 1864, through war temptations in 1848/49. standing mostly against serbian demands referring to the Serb Vojvodina inside confederated Habsburg Monarchy. Romanian orientation in 1848. and 1861. was pragmatic, because it was oriented in fullfilling its' own national ideas, allying with the side that showed understanding for such intentions. Vojvodina was before 1848, for Croatians, a less significant question, while after 1848. and 1861. held important place in relations between Serbs and Croats relating to the croatian Assembly's decisions and war against Hungarians in 1848/49. Vojvodina was,

in all hungarian political standpoints, rejected as exceptable project for reaching serbian-hungarian treaty, especially since 1791, and hungarian Assembly has already since the end of the XVIIIth century clearly and consequently held a negative standpoint against Vojvodina, having an opinion that constituing of Vojvodina would vioalte the unity of Hungary. Examples that show the opposite remained in the shadow of such orientation. In political programmes and historical events which impacted the destinies of the peoples of South-Eastern Europe, Vojvodina, in long historical durance, represented a very significant question, and it often contained the essence of the relations between Serbs and their neighbours.

Владан Гавриловић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
gavra1@yahoo.com

УДК: 94(436=163.41) “1790/1791“

ПОЛИТИЧКИ ПРОЈЕКАТ САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ НА ТЕМИШВАРСКОМ САБОРУ

Апстракт: Темишварски сабор је један од најзначајнијих Народно-црквених сабора Срба у Хабзбуршкој монархији. На њему су Срби веома јасно изнели своје политичке ставове о додељивању на управу једне самосталне административне области, т.ј. Баната из разлога што Банат, који је био превасходно насељен српским становништвом, није био инкорпорисан у угарску државу. На Сабору су Срби такође изнели и низ националних пројеката за решење српског питања у Монархији. Један од њих био је и пројекат тада младог правника Саве Текелије о инкорпорацији српских привилегија у угарско закнодавство.

Кључне речи: *Темишварски сабор, Срби, Хабзбуршка монархија, Сава Текелија.*

*

Темишварски сабор који је одржан у јесен 1790. је оцењен у историографији као један од најзначајнијих у историји Срба у Хабзбуршкој монархији. Он је одржан у једном од преломних момената у историји Угарске и Монархије уопште и преко којега је српски народ био укључен у решавање егзистенцијалних питања у Монархији и као објект и као субјект у тим збивањима. [1] (Слијепчевић 1936: 14)

Овај Сабор био је расправни и изборни. Сабор је радио на уобичајен начин подношењем народних тужби (гравамина) и формирањем захтева (постулата). На томе је радила посебна саборска депутација којој су упућиване жалбе са целе територије Монархије. Сабор је своје битне политичке захтеве сажео у четири тачке : 1) захтев за посебном територијом ; 2) за Илирском Дворском канцеларијом ; 3) Војном границом и 4) задржавањем привилегија у пуном опсегу за онај део народа који буде остао изван српске националне територије и Војне границе. Око тога се развила велика полемика на Сабору јер се поставило питање која би то територија могла окупити цео српски народ. При томе је било сасвим приметно да је постављени царски комесар Шмитфелд активно учествовао у овој расправи, предлажући Банат, јер он

[1] Према запажањима историчара Ђока Слијепчевића, “и код Срба се зачиње револт, израз дуго прикупљаног незадовољства против столетног непоштовања привилегија. Зато су они и желели да стварно озаконе свој положај у држави. А пошто су се налазили, већим делом, на земљишту угарске круне то их је све упућивало на сарадњу са Мађарима, који су тада били према Бечу врло нерасположени”.

још није био званично инкорпорисан у Угарску (Гавриловић-Петровић 1972: 130-132; Гавриловић 2005: 45-59).

Сабор је изабрао новог митрополита, на опште чуђење, најмлађег од епископа Стевана Стратимировића, дајући му предност над администратором Петровићем, што се може схватити као прикривена тежња учесника Сабора да путем Стратимировића, као бившег будимског епископа се Срби ипак приближе и мађарским политичким круговима и да уравнотеже свој положај у Монархији између Беча и Пеште.

Мађарски политички кругови су са стрепњом пратили рад Сабора, постајали су попустљивији али се никако нису слагали са захтевом Сабора за екскорпорацију Баната као ни са безусловном инартикулацијом привилегија. Зато је Дијета као један од својих првих законских чланака донела онај о инкорпорацији Баната, да би сачувала интегритет Угарске а у погледу привилегија је одлучила да се може инкорпорисати само оно што није у супротности с угарским уставом. То мишљење је делио и Сава Текелија као представник саборске мањине, који је иначе одржао бриљантан говор о потреби инкорпорације привилегија на Сабору.

На петој седници Сабора одржаној 9.септембра Текелија је као депутирац одржао своју чувену Беседу о Србима у Угарској, коју је следеће године, у преводу на латински језик, објавио као посебну брошуру [2] (Милосављевић 1998: 147; Гавриловић 2005: 131-140).

Обраћајући се Народном сабору, Сава Текелија на самом почетку своје Беседе указао је на то да је циљ свих депутираца тражење "сходног мелема" ради отклањања зала и рана, нанетих српском народу, да је то њихово заједничко хтење али да је до поделе међу њима дошло због неслагања око начина како да се дође до тога, односно до разлике у поимању речи инартикулација. Ту разлику треба превладати тим пре што су сви видели како је комесар Шмитфелд на четвртој седници Сабора, ласкајући му, изменио смисао те речи "како је цео народ најмање желео". Јасно је да ће и министри користити саборску "широку а тиме и двоумну и неопредељену молбу" моћи тумачити у интересу државе а на штету Срба. А, ако народна молба буде "растегнута и неопредељена", онда ће уследити и таква решења од стране владара. Стога се треба служити изразом који се неће моћи тумачити како је коме воља, а тај израз јесте инартикулација, који и сама држава употребљава. Само инартикулација може народу осигурати чврсту сталност и гаранцију.

Пошто је знао да сама реч инартикулација многима рђаво звучи и да изазива страх да ће донети зло и војничком сталежу и свештенству и провинцијалистима, Текелија се посебно обратио сваком од тих сталежа, уверавајући их, ако се она оствари, да се слобода и права српског народа неће темељити само на "измољеним и својевољним" привилегијама него "на јавним државним правима и на самој конституцији" (уставу), што би им гарантовало сигурност и сталност и чувало их од

[2] Остаје отворено питање као се десило да тако значајан говор није поменут ни у званичном саборском извештају, ни у извештајима комесара Шмитфелда па ни у незваничном, анонимном "Дијаријуму" у коме је забележено много тога из саборских кулоара, преко чега се прелазило у званичним извештајима вишим властима. У најмању руку, чудно је да Шмитфелд прећути говор тако критички интониран према свему што је он заступао као царско-краљевски комесар, говор у коме је тежиште на инартикулацији против које је он, као комесар, војевао на Сабору. О томе се, засад, не може дати убедљив одговор осим сугестије да за њим треба и даље трагати.

владарске самовоље. Порицао је да би инартикулација водила ка денационализацији којој не тежи ни он лично ни угарска држава. Није циљ стапање Срба с Мађарима него стварање "заједнице права и закона", у којој ће, иако одвојени као Срби и Мађари, сви бити "једни и исти грађани Краљевине, синови једног отачаства", који уживају "једнака права и добра" у њој а који би се такмичили како да један народ "надмаши други у родољубљу" и у тежњи ка општем добру. Из тога јасно произилази да је Текелија био за једну, заједничку државу Мађара са Србима а не и за асимилацију Срба од стране мађарске народне већине, што ће, током времена, постати циљ мађарског реформног националног покрета (Милосављевић 1998: 162-164). Текелија је упозоравао, посебно провинцијалисте, да је краљ угарски уједно и краљ српског народа и да је нелогична тежња Срба да одвајају краља (цара !) од Краљевине и да се одвраћају од ње а стављају под скут њеног краља.

Текелија је жестоко нападао и за незналице и издајице проглашавао оне међу Србима, који су тврдили да ће народ пропасти ако прихвати инартикулацију, као и да се његове од владара добијене привилегије не могу усагласити са законима Угарске. Инартикулисати, тврди Текелија, значи "нешто као јавни закон Краљевине примити", односно привилегијама дати "вид, снагу и крепост јавног закона". Ако се привилегије инартикулишу, њих морају да бране не само владар, који их је дао, него и оно тело које их је узаконило, т.ј.Дијета, па оне тако постају светиња не само нације којој су дате већ и свих грађана Краљевине, који поштују њене законе. Владар лако може да промени своју вољу у односу на привилегије, али не тако лако и на закон који је донет преко Дијете, тим више што он, као краљ Угарске, при својој инаугурацији пред Дијетом полаже свечану заклетву да ће поштовати устав Краљевине. А, у томе је суштинска разлика између привилегијалног и инартикулисаног чина. Текелијин закључак био је недвосмислен : привилегије инартикулацијом неће бити поништене него само оснажене и неће зависити само од "превртљиве воље" појединог владара. У том смислу тумачио је и захтев Потиског и Великокикиндског диштрикта да добију "сталан темељ кроз инартикулацију…како би не само од стране краља већ и од стране Краљевства сигурни и безбрижни били".

Да би убедио већину депутираца да им се "из подлости или игноранције" тврди да су српске привилегије неспојиве са угарским уставом и да се не могу инартикулисати, Текелија је знаначком и критичком анализом привилегија настојапо да докаже супротно – могућност инартикулације.

Кад је у оквиру привилегијалних права реч о праву на избор војводе, Текелија указује на бана у Хрватској и капетанство код Кумана, Јазига и Хајдука у Мађарској, што се не коси са уставом Краљевине, а затим наводи податке о српским деспотима, заправо војводама, у служби угарских краљева, који су уживали велико поверење и повластице у предмохачкој Угарској, а с њима и цео српски народ из редова чијег племства су бирани чак и палатини Угарске. Свега тога нестало је после Велике сеобе кад је у Бечу закључено да се изабрани српски деспот, гроф Ђорђе Бранковић одстрани из народне средине а војводско звање заувек укине јер то, наводно, "интерес државе изискује". Према Текелијином уверењу, Леополдовске привилегије, заправо, поништиле су старе српске привилегије угарских владара и раздвојиле Србе од Мађара и јединственог законодавства, изузеле их из Угарске па од тада у њој нису више сматрани "као савезни и пријатељски народ". Текелија сматра да су већ пр-

вом "несретном" Леополдовом привилегијом, датој првенствено у Угарску придошлим Србима-војницима, Срби-староседеоци у Угарској изгубили своја стара права и присиљени да се потчине животу на подлози те привилегије ("од правде на милост бачени"). Другом његовом привилегијом из 1791, која се односила и на старе и новодошле Србе, дотадашњи епископат, који је живео "под заштитом" угарских закона, подчињен је новодошлом архиепископу и патријарху тако да више нису могли бити сматрани за законите од стране угарских власти. Текелија као да заборавља да су ти епископи били приморавани на унијаћење и покатоличавање, чему су били изложени и они и цео православни народ у Угарској не само у време цара Леополда и кардинала Колонића него и много раније, у време мађарских краљева и у време турске власти у Угарској, о чему непобитно сведоче данас познати нам извештаји папских визитатора и пропагатора католичке вере (Радонић 1950; Гавриловић 1995: 7-44). У том погледу, Текелији се мора приговорити да је положај Срба у старој Угарској посматрао искључиво кроз призму њеног феудалног права са којим је стварни положај српске цркве и народа често био у раскораку.

Што се тиче права у привилегијама на употребу старог календара, Текелија тврди да оно није било угрожавано па му и није придавао значај као његови преци, па и савременици, који су преко њега одржавали култ Срба-светитеља као важну компоненту своје националне свести (Медаковић 2000: 315-359). У погледу права на избор митрополита, постављање епископа од његове стране, располагања митрополита са манастирима и црквама, као и подизање цркава, сматрао је да то право не би било угрожено инартикулацијом пошто није ни видео ни чуо да су закони Краљевине том праву били икаква препрека. А, ако је у том било одступања од закона, до њега је долазило стога што су та права "разним одлукама дворскима била ограничавана".

Законима Краљевине, тврди Текелија, не противречи ни право Срба да буду ослобођени давања десетине и других намета ("контрибуција") јер су га имали под старим угарским краљевима иако се оно није односило на сав народ него само на онај део који је био у војничкој служби, што није био случај са граничарима у његово време јер им се, поред војне обавезе, намећу и контрибуција, као порез, и други, нови и нови трети. У погледу кажњавања свештеника, сматрао је да ће само инартикулацијом оно бити изједначено с католичким клером, да ће уживати иста права с њим у свему па и "у ослобођењу од дација и у уживању племићких прерогатива". Опет, давање апсолутне предности законима над појавама у реалном животу у коме се католички епископат стављао изнад њих! С тим у вези, Текелија посматра и захтев да епископи неометано обављају канонске визитације по својим епархијама : ако се прихвати инартикулација, неће бити сукоба око јурисдикције католичког и православног епископата пошто закони Краљевине "достојанство епископа уздржавају". Ако је ипак било препрека у вршењу визитације, то није произилазило из закона Краљевине него "из нових наредаба, што су издане у потпомагању распрострањивања уније". Он, свакако алудира на такве наредбе државних власти из Беча а неће да види пресудни утицај католичког епископата на доношење таквих наредби, о чему је могао да наведе безброј несумњивих и очигледних доказа (Костић 1922).

Што се, пак, тиче права митрополита на имовину покојника без наследника (caducitet), Текелија је депутирце уверавао да је оно обећано у време после Сеобе кад су Срби били само војници и били само под јурисдикцијом владара и "вође свога,

који је тада архиепископ био" те да је то, тада, било "не само могуће, већ и праведно" а да је таква имовина била намењена за издржавање митрополитског двора и богослова. Али, кад је та митрополитска јурисдикција, у измењеним приликама, од њих одузета, нестало је право на кадуцитет будући да је оно одувек било властелинско (спахијско) а не архиепископско и духовно. Текелија је стога питао, зашто се то право не примењује у Војној граници, што би било логичније него да се кривица баца само на Угарску краљевину која не може да га прихвати као право српске цркве.

У вези са привилегијама, Текелија се осврнуо на још два, суштинска питања : сопствену народну управу и световну власт митрополита.

Текелија није сумњао да је код већине Срба "жеља највећа" да имају "свој властити магистрат" односно своју народну управу, али је доказивао да је та жеља неостарива пошто би то значило да једни те исти поданици буду под две јурисдикције (државном и сопственом), односно да би то довело до цепања опште јурисдикције, а пошто је српски народ разасут по целој Краљевини, он би у том случају постао држава у држави (status in statu) а држава би постала политичка наказа (monstrum politicum) у којој би се сударала и косила права појединих народа, односно поданика и органа власти, што би водило ка општој анархији, а Србима не би донело никакве користи. Посебна управа, тврди Текелија, обећана је српском народу само ако буде Србија ослобођена од Турака, и само у том случају, било би и праведно и политички целисходно "да се народу са територијом даде и властита управа" (Гавриловић 1991: 7-24).

Текелија је тврдио да је митрополиту поред црквене немогуће дати и световну јурисдикцију, односно признати га за "Caput Nationis", пошто би то заиста било супротно законима Краљевине будући да је давно прошло време кад је он био глава Срба као војничког народа на граници према Турској. Као и кад је у питању била сопствена управа, он је уверавао да би и митрополитова световна јурисдикција водила цепању државне управе па би дошло до двојства, судара и немира јер је српски народ посвуда расејан и са другим народима измешан. У таквом случају, митрополит би могао бити само посредник између државне власти и народа, што је у модерном друштву незамисливо и што не дозвољава не само угарски устав него одбацују и устави свих цивилизованих народа. Уз све то и питање: да ли би митрополит, ангажујући се у световној управи, могао да обавља своје црквене, пастирске дужности ?

У даљем излагању о привилегијама, Текелија је констатовао да се не треба чудити што оне нису делотворно оживотвориване а то стога што ниједна привилегија не може "нити променити нити уништити законе" које владар не може мењати без пристанка Дијете као другог чиниоца при доношењу закона. То значи, ако би привилегије биле инартикулисане, оне би добиле сталност, законску моћ и неповредивост а о њиховој судбини одлучивали би и сами Срби који би их преко Дијете могли бранити па не би зависиле само од краљеве милости и добре воље него од потврде закона Краљевине. Треба, дакле, имати у виду та два фактора – краља и Дијету - па пред обе стране изнети своје заслуге и тражити испуњавање својих жеља.

Текелија је посебно указивао на рестриктивне одредбе које су владари унели у српске привилегије, задржавши себи право да их мењају, проширирују или сужавају, па да их чак и укину уколико у поступцима српског народа нађу било шта што вређа њихове интересе или права неке друге заинтересоване стране ("Jus alieni, Jus tertii").

Искуство је показивало да су по тој основи привилегије сужаване и обеснаживане те да је од њих остало само празно име. Ништа од тога се не би десило да су оне биле инартикулисане, јер би их од владарске самовоље штитили закони Карљевине, у које се њихов највећи део без тешкоћа може укључити, тим више ако се има у виду да су Мађари "у отачаско наручје" прихватали Србе који су напуштали своје земље бежећи од Турака и с њима делили судбину.

Ако је у овом случају мислио на пријем Срба у Угарску у време Сеобе под патријархом Арсенијем Чарнојевићем, а изледа да је, ипак, то у питању, треба рећи да је Текелија улепшавао ствари јер је неоспорна чињеница да су мађарско племство и мађарски католички клер са највећим негодовањем једва толерисали досељене Србе а да су их прихватиле царске власти, Дворски ратни савет и Царска дворска комора, преко Будимске коморске администрације, и поред отпора угарских власти, жупанија и слободних краљевских градова, као и да је Угарски сабор упорно одбијао да инартикулише српске привилегије што је још почетком XVIII века предлагао митрполит Исаија Ђаковић (Гавриловић-Јакшић 1987; Гавриловић 1990).

После критичког разматрања привилегијалних питања, Текелија је прешао на преиспитивање захтева Сабора за добијање Баната као српске националне територије. Признао је да је то жеља већег дела депутираца које је поделио у три групе : на оне који желе посебну територију као услов опстанка српског народа "да не буде принуђен захвалан бити на својој срећи, или другом којем народу или туђој земљи ; на оне који траже екскорпорацију Баната "само из зависти наспрам племства и жеље да не буду под законима Угарске", с тим да се "никакво место племству не уступи, већ да некадашња једнакост простоте међу свима постоји" и на оне, треће, који и не знају шта желе осим да се промени баш оно "што је за осам столећа непомично и с највећом користи свију постојало", а то је било феудално друштво.

Текелија није скривао да би и он желео да српски народ добије своју територију и буде независан, али је сматрао да је то неизводљиво и да треба да остане у области простих жеља, јер све оно што би се противправно добило, скрива у себи "морално протисловље" и не би имало трајност. Али, он, осим Србије, не види ниједну другу земљу коју би Срби "по праву" могли тражити, и то тим пре што је у привилегијама само она (Србија), а не нека друга област, обећана Србима. Што се тиче Баната, он је одувек био утеловљен у Угарско краљевство па би његова екскорпорација из Краљевства била противна и законима Краљевства и краљевској заклетви датој Угарском сабору, а не одговара ни слову српских привилегија које садрже клаузулу да оне важе само уколико нису противне уставу Краљевине и не крње туђе право. Владар неће погазити своју заклетву па је грешно и срамотно тврђење заговорника екскорпорације Баната да њу жели и сам владар да би Србе као предстражу поставио између себе и Мађара. Текелија категорички одбацује наде оних који верују да бу у Банату могли сами да уређују народне ствари, да сами доносе законе и да ће им бити боље него под угарским законодавством, као и да ће на својој територији моћи да ограниче владарев апсолутизам. Чак кад би Срби и Србију добили као царску провинцију, он би предност дао инартикулацији свих Срба, разасутих и по Србији и по Угарској, под условом да могу држати свој народни сабор, у коме би могли разматрати све што се тиче целог народа, могућност да учествују у органима власти, који су надлежни за решавање српских ствари, као и да се њиховим најбољим синовима

дају одговарајућа достојанствба и звања. А то све стога, што верује да "не обезбеђује само територија и њено физичко стање народу његов опстанак, већ грађанско стање народа (Status civilis) који на тој територији живи".[3]

Без обзира на Текелијин говор, саборска већина је на иницијативу комесара Шмитфелда до краја Сабора предложила цару на усвајање раније изнети *Елаборат о стању илирске нације* из пера Јакова Сечанца, који се базирао на царским привилегијама додељеним српском народу у Монархији, ослањању на Беч и инсистирању одржања тог статуса. у Политичком погледу по овом програму Срби су тражили Банат на инсистирање самог царског комесара, чиме је могућа сарадња Срба из Монархије и угарских власти постала веома тешка и далека а план Саве Текелије о инкорпорацији српских привилегија у угарско законодавство неостварив.

ЛИТЕРАТУРА

Гавриловић, Владан (2005). *Темишварски сабор и Илирска дворска канцеларија 1790-1792*, Нови Сад: Платонеум.

Гавриловић Славко - Петровић Никола (1972). *Темишварски сабор 1790,* Грађа за историју Војводине, Нови Сад-Сремски Карловци: Институт за изучавање историје Војводине, Историјски архив ПК СК Војводине.

Гавриловић, Славко, Јакшић, Иван (1987). *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*, књ.I, Београд: САНУ.

Гавриловић, Славко (1990) *Извори о Србима у Угарској* књ.II, Београд: САНУ.

Гавриловић, Славко (1991) ,,О борби Срба у Хабсбуршкој монархији за политичко-територијалну аутономију (1690-1850)''. Зборник МС за историју 43: 7-24.

Гавриловић, Славко (1995) ,,О унијаћењу и покатоличавању Срба у Хрватској, Славонији и Угарској (XVII-XIX век)''. Зборник САНУ о Србима у Хрватској 3: 7-44.

Костић, Мита (1922). *Царски духовници пропагатори уније међу Србима*, Ср.Карловци: Српска манастирска штампарија.

Медаковић, Дејан (2000). ,,Идеја државности код Срба у XVI, XVII и XVIII веку'' у *Историја српске државности, књ.I* (Нови Сад: Нови Сад : Српска академија наука и уметности, Огранак; Беседа; Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа): 315-359.

Милосављевић, Вера (1998). *Сава Текелија и српска мисао,* књ.I-II, Београд: Мирослав.

Радонић, Јован (1950). *Римска курија и јужнословенске земље*, Београд: Научна књига.

Слијепчевић Ђоко М (1936). *Стеван Стратимировић*, Београд: В. Н. Рајковић и Комп.

[3] В.Милосављевић, нав.дело, passim; Владан Гавриловић, нав.дело, 136-137

Vladan Gavrilović

THE SPEACH OF SAVA TEKELIJA ET THE COUNCIL OF TEMISVAR - RESUME

Summary

Sava Tekelija was one of the most distinguished Serbs in the XVIIIth and the first half of the XIXth century. He is considered as a well-known benefactor, foundator of many funds and a philanthropist. He was the president of Matica srpske and the first Serb to obtain a doctoral degree in law. He had significant role on the Council of Temisvar in 1790. on which the Serbs had requested the politican and territorial autonomy in the borders of Habsburg monarchy. On the Council he held a famous speech on the ablation of the serb privileges in the hungarian laws. In other words he spoke on the Serb cooperation with Pest and not Wien. This speech is the topic of this work.

Ђура Харди
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

УДК: 929druget“11/13“
339.5(439.89) “11/13“

СТРАНЦИ НА ПОЛОЖАЈУ ПАЛАТИНА СРЕДЊОВЕКОВНЕ УГАРСКЕ

Сажетак: У средњем веку у Угарској највише државно достојанство, уједно и достојанство краљевског двора припадало је палатину. Аутор рада разматра феномен странаца на положају палатина у Угарској у средњем веку. Посебну пажњу му привлаче три палатина из породице Другет, Филип, Жан и Виљем. Другети су били најоданији сарадници угарског краља Карла Роберта (1301-1342). Као и њихов владар потицали су из Напуљске краљевине. Били су носиоци западне културе и аристократских обичаја у доба анжујске Угарске.

Кључне речи: *Угарска, палатини, породица Другет, XII-XIV век.*

У државној хијерерхији средњовековне Угарске, по значају положаја палатин је био „други човек” у земљи, особа одмах иза краља и чланова краљевске породице. *Regni Hungariae comes palatinus* - како је у јавним исправама гласила његова титула – био је највиши достојанственик на краљевском двору, уједно и први световни векилодостојник у држави. Моћ палатина је црпљена из државних служби, поседа и пре свега из присуства у владаревој најужој пратњи, тамо где су доношене најбитније одлуке и где се одређивао ритам живота на двору и политика управљања државом. Наравно, достојанство сличног ранга постојало је на свим европским дворовима те епохе и његов носилац, било да је постављен по вољи владара или неформално по вољи неке великашке групације био је један од најутицајнијих људи у земљи.

Без обзира што су се овлаштења палатинске службе током средњег века мењала, уопштено можемо изрећи неколико општих закључака битних за нашу тему излагања. За средњовековног човека посед је био мерило његовог друштвеног статуса (читај слободе, припадности племићком сталежу) и извор његове моћи. Што се тиче поседа палатин је по неком праилу морао бити истински великаш. Он је поред својих властитих поседа, родовских или оних стечених у виду даровница од стране владара, управљао и бројним краљевским тврђавама, њиховим властелинствима те као жупан целим жупанијама и областима државе. Чинио је то у име својих бројних државних служби. Ова последња група добара (honor) вишеструко је надмашивала његову породичну имовину. Располагање таквим богатством само је додатно потврђивало палатинов положај првог барона у оквиру краљевском савета (врста средњовековне владе) сачињеног од световних и црквених великаша државе (barones) (Engel 1982: 880-920).

На основу поседа тврђава, њихових добара и власти у одређеним жупанијама палатин је регрутовао своју фамилијарну организацију (familiares). Фамилијари, организовани по специфичном феудалном принципу својственом за средњовековну Угарску, обезбеђивали су палатину војску с обзиром на његову функцију главног краљевског војног заповедника као и његову администрацију. Врхушку фамилијарне организације чинили су кастелани, вицекастелани, жупани, поджупани, судије и вицесудије, официјали, нотари ... задужени за спровођење палатинове јавне и приватне власти. Једна од најзначајнијих служби угарског палатина односила се на дељење правде. Судска власт палатина имала је корене у његовим првобитним судским службама на двору у својству заменика владара да би већ у XIII веку (Златна була Андрије II, 1222) било потврђено постојање посебног палатинског суда. Век касније у доба владавине Карла Робета као посебна судска установа снажно су афирмисане генералне палатинске судке конгрегације за поједине жупаније и области државе. Палатинска судска власт у пракси се протезала на средишње делове Угарског краљевства (изван јурисдикције били су Ердељ, Славонија, друге бановине и краљевски градови). Изнад ње стајале су само институције краљевског и страшног суда. Дакако, једна је била овоземаљска, а друга институција хришћанске савести. У палатинским рукама биле су надлежности управљања с краљевским регалним приходима и поседима. Временом, међутим, неке од њих биле су поверене другим државним великодостојницима попут магистра краљевских таверника. Ипак, надзор над царинама или стари доходак од 1/10 од свиња истовљених у шумама које су припадале поседима краљевских тврђава остао је у палатинском домену власти. Коначно, у одсуству краља из земље палатин је био његов заменик. (Frankl 1863; Hajnik 1899: 66-84; Nyers 1934: 1-75; Petrovics 1994: 473).

Аутор овог саопштења, током рада на својој докторској дисертацији истраживао је историју породице Другет чија су три члана у доба владавине угарског краља Карла Роберта (1301-1342) један за другим заузимала палатинско место: Филип Другет (1323- 1323), његов старији брат Жан Другет у краљевским исправама ословљаван именом „Gallicus" (1328-1333/4) и Жанов син Виљем (1334-1342) (Engel 1996, I: 2-3). Изузетност ове породице није била само у томе што је заредом дала три палатина, већ да су они били странци који су у Угарску стигли из Напуљске краљевине. Та околност је већ код старије историографије изазвала посебну пажњу и дала релевантне одговоре везане за њихово напуљско тј. француско племићко порекло. (Hampel 1881: 133-145, 207-213; Wertner 1891: 141-145; Miskolczy 1936: 1-5). Утисак „изузетности" у случају ове породице појачавају наша најновија сазнања о доласку другог и трећег палатина Дртугета у Угарску. Наиме, из Напуљске краљевине Филип Другет је у Угарску стигао 1300. године заједно са својим господарем младим анжујским принцем Карлом Робертом. Од стране Анжујске династије у Напуљу Карло је био истакнут као претендент на „упражњени" угарски престо. Након пуне две деценије борби Анжујац је победио остале супарнике на престо као и опасне непријатеље из реда угарских великаша. Било је можда и разумљиво да сада, на врхунцу успеха, почетком 1323. године свог највернијег пратиоца и друга из младости, по свему судећи јединог познатог Наполитанца из своје пратње, Филипа Другета, постави за највишег државног великодостојника у држави чији је постао господар (Hóman 1939: 57; Léonard 1954: 303). Коначно, Филип се у међувремену током две деценије снашао

такорећи одомаћио у Угарској и повезао са новом анжујском аристократијом и био њен најистакнутији представник. Али онда је Карло Роберт у време када се Филипов животни пут ближио крају (пре средине 1327. године) из Напуља позвао његовог братанца Виљема и одредио га за наследника Филиповог непокретног богатства, да би пре почетка јесени 1328. године, након скоро годину дана упражњеног палатинског места и чекања, у Угарску стигао и Филипов брат Жан који је Филипа „наследио" на месту палатина (између 21. септембра и 31. октобра 1328. године). Након Жанове смрти 1334. године у палатинство је био уведен Виљем. Дакле Филип, а посебно његов брат Жан и Жанов син Виљем доспели су на положај палатина Угарске као странци. (Харди 2007: 27-33; Hardi 2008: 48-58)

Колоквијално речено палатин би у хијерархијској структури данашњих државних функција заузимао положај председник владе. Међутим, и мимо ове дијахронијске конструкције, сама помисао о странцу на месту највишег световног великодостојника средњовековне Угарске, па и средњовековне државе уопште отвара прегршт занимљивих историографских питања. На пример питање о толеранцији средњовековне друштвене елите према фаворизованим станцима у својим редовима или, да ли су у средњем веку постојала национална друштва и национални идентитети у смислу како их поима „научна садашњост" не либећи се да у образложењу својих теорија досегне и у средњи век. За почетак, што се једноставнијих историографских питања тиче, колико нам је позанто нико још није разматрао да ли су Другети као странци били изузетак на листи угарских палатина. Одговор је одричан. Наиме, пре три члана ове породице постојала су још два угарска палатина која су се у Угарској обрела као странци. Први је био Србин, други извесни Сарацен кога ипак тек условно можемо прихватити као странца. Циљ нашег истраживања је не само да констатујемо ову до данас не разматрану историјску појаву као тематску целину, већ и да покушамо да утврдимо заједничку црту код угарских палатина - странаца. За почетак ваља идентификовати палатине странце, претходнике Другета.

У доба владавине угарског краља Гезе II (1141-1162.) палатинско место је од 1145. до 1157. године припадало српском жупану Белошу који је истовремено био и хрватско-далматински бан. Захваљујући познатој студији Јованке Калић, биографија ове знаменита личност европског XII века, државника и владара, постала је заокружена. Белош је био рођени брат угарске краљице Јелене супруге краља Беле II Слепог (1131-1141.) и ујак, васпитач и регент-савладар младом Гези који је наследио очев престо 1141. године (Калић 1997: 63-79).

И коначно, познат нам је још један случај палатина странца. У другој половини XIII века која је остала у сенци последица Монголске најезде на Угарску, угарски краљ Ладислав IV Куманац (1272-1290.) је у последњој години своје хировите владавине (1290.) насупрот својим великашима поставио за палатина једног Сарацена по имену Меже који се затим и покрстио. Била је то тек епизода на палатинској столици јер је Ладислав под неразјашњеним околостима убрзо убијен од стране Кумана, народа из ког је потицала његова мајка краљица Елизибета и коме је угарски краљ иначе био привржен. С друге стране Меже је био припадник оног етничког азијског елемената муслиманске вероисповести, попут Сарацена, Исмаилћана, Бесермења, Хорезмијаца који су од досељења Мађара у Панонију живели у склопу Угарске. Меже је свакако био странац у друштву угарских великаша. По свом пореклу и веро-

исповести он ту није припадао. Али сасвим је могуће да је Угарска њему и његовој заједници била домовина. Због наведене две околности склони смо да Межеа оставимо по страни нашег даљег разматрања (Pauler 1899: 413-414; Hóman 1939, I: 611, 616; Kristó 2003; Marek 2006).

Ако изузмемо значајну околност да је Белош био члан српске владарске куће, најближи рођак угарског краља, његов неформални савладар и потоњи владар Рашке (1162), ипак можемо на основу познатих историјских извора да констатујемо сличност Белошевог палатинског положаја са палатинским положајем Другета. По сведочанству византијског писца Кинама, доспевши у Угарску (после 1135. године) краљичин брат Белош је постао васпитач младог принца престолонаследника Гезе. (Калић 1997: 63-79). На другој страни три генерације чланова породице Другет су на напуљском и угарском двору обављале управо службу васпитача анжујских принчева престолонаследника међу којима се налазио напуљски краљ Карло II, као и будући краљ Угарске Карло Роберет (Hampel 1881: 133-145, 207-213; Miskolczy 1936: 1-5). Без обзира на порекло и у случају владавине Гезе II и Карла Роберта положај палатина је припао њиховим најоданијим сарадницима и пратиоцима из ране младости који су заправо били стубови њихове „фамилијарне организације и сива еминенција њиховог краљевског достојанства." У Белошевом случају фамилијарност је била крвна, у случају Другета службеничка-феудална. У суштини обе су биле дубоко испреплетене и уткане у генезу фамилијарне, тј. вазалске организације, као битан структурални елемент европског средњовековног друштва како то примећује Марк Блох, или у случају Уагрске, Петар Рокаи (Bloch 2001: 146-146; Rokai 1983: 498-499).

Захваљујући свом пореклу палатини Другети су као најоданији сарадници Карла Роберта били главни носиоци западноевропске витешке културе и нових обичаја на угарском двору. Овај аспект њиховог палатинства никако се не сме превидети у разумевању реформи државе и друштва које је започео њихов господар Карло Роберт који је у суштини и сам био странац на угарском престолу. Сасвим је могуће да је Анжујац уз помоћ Другета желео да изглед и живот на свом краљевском двору у Вишеграду приближи приликама и обичајима који су владали на француском владарском двору у Напољу где је заједно с Филипом и Жаном Другетом провео своје детињство и рану младост. Најбољи докази витешке културе коју су заступали Другети у Угарској по мишљењу Агнеш Курц могу се дефинисати захваљујући сведочанству тестамента Виљема Другета састављеном 1330 године. Тестаментарни попис богатства у новцу, тканинама и другој луксузној роби, сребрног и златног есцајга и накита одавао је префињени стил живота ових Наполитанаца у Угарској. Палатини Другети такође користе коњаничке печате квалитетне израде и окружени су двором устројеним по угледу на краљевски. (Kurcz, 1988: 52-60; Hardi 2007b: 52-60)

Доба у којем је у Угарској деловао жупан, бан и палатин Белош било је посве другачије. Његова личност била је изузетно важна карика која је средином XII века повезивала коалицију Угарске, Србије и Кијевске државе у настојању да се те земље ослободе притиска још увек моћне Византије на чијем челу је био цар Манојло Комнин. Династичке везе снажно су повезивале овај политички и војни завез. Како је познато, мајка угарског краља Гезе била је српкиња Јелена, а његова супруга руска принцеза Еуфросина сестра кијевског кнеза Изјаслава Мстиславича. Изјаслављев брат Владимир ожењен је са Белошевом ћерком. Све три земље улазиле су у XII веку,

може се рећи, у Византијски комонвелт који је снагом свог оружја и цивилизације зрачио у дубину Европског континента (Оболенски 1996; Makk 1989). У односу на XII век, гледајући очима епохе друге половине XIII и прве половине XIV века, ствари су се измениле. Византија више није била европска сила. Њено место на средишњем делу Медитерана заузела је анжујска држава у јужној Италији. Француски утицај допирао је сада све до срца Угарске а није заобишао ни Србију (брак српског краља Стефана Уроша I са Јеленом Анжујском). Била је то епоха када су представници француских династија Анжу и Луксембург владали у Напуљу, Угарској и Чешкој. Другети су својим присуством и палатинским деловањем на угарском двору били истински судеоници те епохе и посредници између култура.

ЛИТЕРАТУРА:

Bloch, Marc (2001). *Feudalno društvo*. Zagreb.

Engel, Pál (1982). *Honor, vár, ispánság.* Századok (=Sz). 880-920.

Engel, Pál (1996). *Magyarország világi archontológiája*. I-II. Budapest 1996.

Frankl, Vilmos (1863). *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése.* Pest.

Hajnik, Imre (1899). *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházbeli királyok alatt*. Budapest.

Hampel, József (1881). *A Drugetek őseiről*. I-II közlemény. Sz: 133-145, 207-213.

Харди, Ђура (2007a). *Другет Виљем, „наследник" шест жупанија*. Истраживања. 17: 27-33.

Hardi, Đura (2007b). *Testament jednog Napolitanca u Ugarskoj kao izvor za njegovo poslovanje 1330. godine*. Zbornik radova Panonija - Balkan –Sredozemlje. Novi Sad: 52-60.

Hardi, Djura (2008). *Okolnosti príchodu a etablovania sa Drugetovcov v Uhorsku*. Ružomberský historický zbprník. II: 48-58.

Hóman, Bálint (1939): *Magyar történet*, I- II, Budapest.

Калић, Јованка (1997). *Жупан Белош*. Зборник радова Византолошког института. XXXVI: 63-79.

Kristó, Gyula (2003), *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*, Budapest.

Kurcz, Ágnes (1988). *Lovagi kultúra Magyarországon a 13-14. században*. Budapest.

Léonard, Émile (1954), *Les Angevins de Naples*. Paris.

Makk, Ferenc (1989). *The Árpáds and the Comneni political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*. Budapest.

Marek, Miloš (2006), *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin.

Miskolczy, István (1936). *A Drugetek őseiről*. Turul. 50: 1-5.

Nyers, Lajos (1934). *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században*. Kecskemét.

Оболенски, Димитри (1996). *Византијски Комонвелт*. Београд.

Pauler, Gyula (1899). *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. II. Budapest.

Petrovics, István (1994). *Nádori közgyűlés*, Korai magyar történeti lexikon (9-14. század), főszerkesztő Gy. Kristó. Budapest: 473.
Rokai, Petar (1983), *Istorija porodice Maroti*, doktorski rad Univerziteta u Beogradu. Beograd.
Wertner, Mór (1891). *A Drugeth-ek genealogiájához*. Turul. 9: 141-145.

Đura Hardi

STRANGERS AS PALATINS AT THE MEDIEVAL HUNGARY
Summary

In the medieval Hungary the highest state and court function was the function of the palatinus. The author is researching on the circumstances under which three members of the Drugeth familly became a palatine successor by the grace of the King Karl Robert of Anjou (1301-1342). Like their king, they came from The Kingdom of Naples. The Drugeth`s were the bearer of the West culture and the noble habit in Hungary at the time of the Anjou-dinasty.

Снежана Божанић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
sbozanic@yubc.net

УДК: 622(497.11) "12/14"

САСИ КАО ЕЛЕМЕНТ ПРИВРЕДНОГ УСПОНА СРЕДЊЕВЕКОВНЕ СРБИЈЕ

Апстракт: Средином XIII века у Србији а потом и у Босни снажно се развија рударство. Почеци рударске производње повезани су са доласком немачких рудара Саса. Први пут су забележени 1254. године у Брскову. Они су у Србију донели развијенију технику рударске производње и основне елементе рударског права. Утицали су и на уређење неких градова у унтрашњости Србије. Услед развоја рударства долази и до развоја појединих заната.

Кључне речи: *средњи век, Саси, рударство, Србија, Брсково, техника, право*

Средином XIII века у Србији а потом и у Босни снажно се развија рударство. Ова привредна грана добија велику улогу у економском потенцијалу земље и врши одговарајући утицај на њен друштвено-економски развој. Тај успон био је последица, пре свега, самог богатства земље рудним благом, све већег развоја рударске технике, пораста броја људи који су се бавили овом граном привреде, као и интересовања за извоз племенитих метала из Србије, о чему сведоче бројни подаци. Познато је да су о богатству српских рудника у средњем веку писали многи савременици, странци који су кроз Србију путовали или о томе слушали.

Шире посматрано у том периоду дошло је до промена које су олакшале ширење и јачање робно-новчане привреде и развој рударства. На плану политичких односа веома је значајно било потискивање Византије и консолидовање нових држава (Србија, Босна, Бугарска, Угарска са Хрватском у свом оквиру). Њихови владари, у циљу повећања својих прихода, јачали су привредне потенцијале спроводећи колонизацију, додељујући привилегије трговцима и рударима, обезбеђујући унутрашњи мир и безбедност путева.

Српска држава Немањића повезала је обалу од Неретве до Бојане са залеђем, те је омогућила несметан рад трговцима из Приморја и разгранавање њихове делатности. Трговци, међу којима су најпознатији Дубровчани, деловали су у почетку у рударству Балкана као посредници а потом као предузетници и финансијери.

Међутим, полету рударства у XIII веку допринели су, у највећој мери, немачки рудари Саси. Почеци рударске производње повезани су са доласком Саса, који су донели развијенију технику рударске производње и основне елементе рударског права (Јиречек 1952: 173).

Није познато одакле су дошли Саси и под каквим околностима су се доселили у Србију. Две могућности заслужују да буду узете у обзир. Они су дошли су средином XIII века, на позив српског краља Стефана Уроша I (1243-1276) или бежећи испред најезде Монгола на Угарску (1240-1241). У српским рудницима били су ангажовани у рударској производњи, унапређујући је својом стручношћу и применом савршеније рударске технике.

Саси су први пут споменути 1254. године у Брскову, у тешко приступачном крају, на горњем току реке Таре, код данашњег Мојковца. Неколико деценија после Брскова са радом је 1293. године започео и други велики рударски центар, Рудник под Штурцем (Храбак 1984: 5-11). Рудаска активност се потом преусмерава на подручје Копаоника. Копаоник је са својим рудницима сребра био познат и италијанским путописцима XVI и XVII века, који су га звали ,,la montagna dell argento". Сребро и гвожђе били су главни производи овдашњих рудника.

У историјској литератури доста се расправљало о пореклу Саса који су дошли у Србију. Константин Јиречек сматра да „домовину ових немачких рудара пре ваља тражити у северној Угарској код тзв. Саса у Ципсу, него код ердељских Саса" (Јиречек 1952: 90). Мавро Орбини је знао да је рашки краља Стефан -како он назива Уроша I- довео у земљу Немце веште рударству, који су отворили руднике, те је краљ „увећао много своје благо и постао богат", за разлику од својих претходника који су живели просто (Динић 1955: 2).

Интересантну теорију изнео је Грегор Чремошник који сматра да су ново насеље -Брсково- немачки досељеници крстили именом свог старог завичаја (Чремошник 1933: 8-9). Име Брскова изводи се од немачке речи Bergs-au.

Познато је да је баш у време краља Уроша I одлучне колонизационе мере спроводио угарски краљ Бела IV доводећи у своју опустошену земљу занатлије и рударе из немачких земаља. Српски краљ је имао све услове да спроведе сличну меру колонизације ради привредног унапређења земље. У сваком случају, Саси су у Србији били 1254. када се и документовано помињу у једној повељи српског краља Уроша I.

У вези са доласком Саса на Балкан намећу се и друга питања на која историјска наука још увек није у потпуности одговорила. Још увек није познато да ли су се Саси појавили у једном налету, основали своје матично насеље у Брскову, из кога су се доцније ширили даље по Србији, захвативши у првој половини XIV века и Босну. Са друге стране, можда су њихови успеси у Брскову привукли касније нове таласе колониста из Угарске и других земаља.

Документарне потврде о боравку Саса у појединим рударским местима, на простору средњевековне Србије и Босне, доста су оскудне. Најраније су се појавили у Брскову. Нешто више о њима сазнаје се из једног писма писаног 1280. године у истоименом месту. Кнез Брскова био је тада Фрајбергер. Поред њега, у писму, спомињу се и други Саси који су боравили у Брскову. Изван сваке сумње је чињеница да су и Рудник развили Саси, пошто тада још није могао бити довољно обучен кадар домаћих рудара да би сами могли отварати нове руднике. На постојање саског језгра у Руднику указује присуство њиховог нотара 1312. године (notarius Teutonicorum). Од почетка XIV века запажа се активност Саса и на подручју Копаоника.

Подаци о Сасима у мањим местима у Србији још су оскуднији. Нема вести о Саима у Јањеву, Крупњу, Зајачи, Железнику код Кучева, Бохорини у Подрињу, и у мањим местим копаоничког басена.

Објашњење за ово неслагање треба потражити у чињеници да постоји оскудица у српским изворима. Обавештења о Сасима заснивају су се на подацима дубровачке архивске грађе. Мали и удаљенији рудници, где Дубровчани нису били нарочито заинтересовани за трговину, оставили су мањег трага.

Саса у нашим крајевима нигде није било у већим компактним масама. Они су дошли као рударски стручњаци и населили се у потпуно забаченим крајевима, као у Брскову. Нису били у могућности да се етнички освежавају и одржавају приливом из непосредне околине, као што је то било случај у Угарској. Јасно се може уочити како се они постепено утапају у нову средину и како рударство прелази у руке домаћих људи.

Рад на истом послу и под једнаким условима приближавао је досељенике домаћем живљу те је природним и релативно брзим процесом дошло до етничке асимилације и славенизирања Саса. Најстарији слој Саса, који се може констатовати у Брскову, био је етнички сасвим чист. Славенизирани патронимици на -ић се не јављају. Али од средине XIV века они се све чешће бележе. Примера ради, у доба деспота Ђурђа Бранковића једва се могла наћи по која особа чије име је подсећало на саско порекло. У књизи дубровачког трговца Марка Лукаревића забележени су Марин, брат му Ханс и Павле Ханчовић. Вероватно је немачког порекла био и Тонко Канцовић који се са синовима Петром, Димитријем и Ђурђем, јавља у последњој деценији постојања српске државе.

Рударску производњу покренули су малобројни немачки Саси који су представљали стручну радну снагу у нашем рударству док је домаће становништво обављало једноставне физичке послове. С обзиром да су били малобројни Саси су се временом стопили са средином у којој су боравили а њихову улогу преузима домаће становништво. Тако већ у другој половини XIV века има знакова започетог процеса славизирања Саса. Током времена назив „Сас" или „Сасин" све мање означава етничку припадност а све више одређује професију, тј. припадност рударском занимању без обзира на етничко порекло. Из „Саског закона" Сулејмана Величанственог јасно произилази да су „Саси" тога времена рудари без обзира на њихову етничку припадност. Дакле, назив „Саси" је употребљаван за рударе уопште, и у оним вековима када се немачки елемент сасвим изгубио.

Временом су се домаћи људи све више стручно усавршавали тако да су постали чувени ван граница Србије и Босне. Познато је да је краљ Алфонс од Арагоније и Напуља, у неколико наврата током 1452. године, настојао да дође до наших рудара. Три године касније, војвода од Фераре чини исти покушаје преко Дубробника (Ковачевић-Којић 1978: 147-149).

Писаних споменика о Сасима код нас има веома мало. Душанов законик говори о Сасима само у једном члану. По свом доласку они су имали право да подижу нова насеља без икакве препреке, где им је драго. Чл. 123 Законика им ограничава ово право и дозвољава им да секу само онолико колико је потребно за грађу неопходну за рад у руднику. Овим чланом се регулише и однос Саса према властели чију су земљу заузимали и забрањује им да то земљиште насељавају, да не би постали феудалци. Они су, наиме, могли путем овог права стицања својине на земљи окупацијом представљати конкуренцију властели, те је ова одредба највероватније дошла као последица незадовољства властеле (Новаковић 2004: 220-221).

Веома значајан извор за изучавање присуства, боравка и улоге Саса на простору средњовековне Србије и Босне представља топономастика.

Већ од доласка Саса поједини локалитети почињу се називати по њима. Многобројни топоними, који подсећају на саско порекло, сачувани су и до данашњих дана. То су, између осталих: *Сашка рупа* код Дусине, *Сашка река* и село *Саси* код Сребренице, село *Саси* код Вишеграда, *Саин поље* код Пљеваља (Динић 1955: 2-3). Наведени топоними сачували су успомену на Сасе у свом имену. Потврђујући поседе челнику Радичу, примера ради, деспот Ђурађ Бранковић је навео село *Саси* у Лепеници (Спремић 1994: 558).

Доста топонима настало је и у вези са немачком рударском технологијом коју су Саси донели у нове крајеве. Неки од њих су: *Цеове*, места код Јањева и Новог Брда, *Цеови* код Копорића, *Цовиште* код Плане, *Цево* на Косову, *Шпат* код Сребренице, *Шлегово* код Кратова, *Штона* код Такова, *Штовна* и *Штовно* на Копаонику, *Летица* на Косову, село *Кврац* код Сребренице итд.

Техника примењивана у рудницима балканских земаља може се реконструисати углавном на основу споменика рударског права XV и XVI века и турских аката из тог доба. Њено саско порекло откривају основни термини од којих, на овом месту, биће набројано неколико: *цех* (рудник, окно), *шурф* (истражни рудни коп, место где се тражи руда), *штолна* (хоризонтални ходник који полази са падине брда и пресеца вертикалне јаме), хемпалк (низак стуб и греда пред улазом у јаму), *фарнање* (кретање у руднику, пролажење кроз ровове, најчешће ради преношења терета, превожење ископане руде, земље), *крам* (мала дрвена конструкција, надстрешница или кућица код улаза у јаму), *шихта* (рад у сменама) итд.

Називи рудничког персонала указују на јасан саски утицај. Док су обични рудари називани словенским термином рупници, стручни радници и надзорници имају немачке називе. (Ћирковић 1995: 91). Тако се у *Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића* из 1412. године помињу: *хутман* (представник рударске дружине, уједно и њен члан, гварк), *шафар* (нека врста надзорника и снабдевача у руднику), *урбарар* (стручно лице, надзорник у руднику који је уживао јавну веру) и други.

Немачког порекла су и често употребљаване у средњем веку речи: *гварк* (члан рударске дружине која организује и финансира рударску експлоатацију; власник рударских делова који учествује у деоби добити) и *паунати* (реч која првобитно означава копање, вађење руде а касније финансирање рударске производње).

Тај средовековни слој немачких речи који су примљени од досељених рудара није се ограничио само на појмове у вези са рударством. У Новом Брду, Плани, Сребреници већ од XV века јављају се *шустери* и *шнајдери*, те је вероватно да су Саси утицали и на начин одевања у неким нашим градовима али и селима.

Саси су у средњевековну Србију донели развијенију технику и технологију рударске производње. Нова техничка достигнућа се примењују при отварању рудника, копању и вађењу руде, у њеном топљењу и пречишћавању, а истовремено заводи се и посебна организација рада.

Важна техничка новина у рударству тога доба била је прво дубина копања која је тада износила до 100 сежања (180-190 m) и то је блиско граници која је достигнута, уопште, у средњем веку. Као особеност поступка наводи се загревање минералне масе ватром, затим нагло хлађење водом, да стена пукне. Освојена је била вештина

пречишћавања сребра додавањем олова, да би се везале бакарне примесе. Познат је био и поступак одвајања злата од сребра применом киселина, што је било веома значајно, јер је руда сребра у басену Новог Брда садржавала прилично велик проценат злата. Саси су донели језгро технике али се и она морала развијати у конкретним условима, ширити и богатити, решавајући проблеме на које би се у раду наилазило (Скарић 1939: 81-89).

Услед развоја рударства долази до посебног развоја заната који су били у непосредној вези са њим. Све више у изворима се наилази на браваре, сребродолце, мачаре, златаре и коваче.

Поред рударства, може се констатовати саски утицај и на уређењу неких градова у унутрашњости Србије и Босне. Брсково је очигледно добило уређење које су Саси донели из своје отаџбине. Његови грађани су имали извесног удела у управљању градом. Писмо које кнез Фрајбергер 1280. пише Дубровчанима упућено је у његово име и у име свега народа тога места и потврђено је градским печатом. Постоји и појам „грађанин Брскова".

Саско наслеђе у градском уређењу са више појединости може се пратити и у другим рударским местима, као што су Ново Брдо и Сребреница. У овим градовима наилази се на пургаре чију улогу треба расветлити. Јасно је да сам термин „пургари" указује на страно немачко порекло и у дословном смислу значи исто што и грађанин (Bürger, civis). Константин Јиречек сматра да су Саси имали свој сопствени суд (curia Teotonicorum) који је био састављен од грађана (пургара) и њима је председавао судија који је имао званичну палицу (baculis iudicis regis). Даље, он наводи да је у варошима судио војвода или кефалија заједно са колегом судија, а у рударским варошима заједно са „пургарима", тј. саским варошким судијама. Даља истраживања су доказала да су пургари сачињавали градско веће које је са кнезом и војводом управљало градским пословима и то тело се „састојало од 12 пургара". Постепено губљење саског елемента у српским рудницима и његово уступање пред домаћим људима огледа се и у личностима које се бележе као пургари. Тако се 1423. године као пургари у Сребреници помињу Вукосав, Радивој, Дивоје и Никут (Динић 1955: 16-19).

Градско веће по рударским трговима било је састављено од војводе, кнеза и 12 пургара који су обављали управну и судску власт. То је била најзначајнија повластица коју су Саси уживали у нашим крајевима (Тарановски 2002: 539).

Сматра се да је смртна казна -poena ignis- за нелегално ковање новца у Србију стигла са севера и то преко засебних права саских рудара (О. Зиројевић 1987: 95).

Утицај саских рудара није се ограничио искључиво на рударска места већ је јачањем градских насеља започео процес преношења градске управе на њих.

Рударска производња утицала је и на стварање урбаних центара концентришући на једној страни радну снагу (рударе, топионичаре, снабдеваче и пратеће занатлије) и привлачећи на другу старну трговце. Ти рударски тргови имају аутономију, чији значајан и утицајан део становништва (Дубровчани и Саси) живе по свом праву (Ћирковић 1995: 200).

Досадашње студије о рударству и градовима показале су да се уз руднике развијају најјачи привредни центри (Ново Брдо, Трепча, Рудник) и да су у успону и градска насеља у близини рудника (Приштина, Зворник, Високо). Становништво градова било је шаролико по свом саставу и то се неминовно одражавало и на верске

прилике. У XIV и XV веку сваки рударски трг имао је своју католичку парохију и једну или више католичких цркава. Језгро таквих католичких парохија чинили су Саси тј. њихови потомци, који су сачували своју веру, затим Которани и Дубровлани као и други трговци из приморских „латинских крајева" (Ћирковић 1997: 240-258).

ЛИТЕРАТУРА:

Анастасијевић, Душан (1922). Српски архив Лавре Атонске. *Споменик САН*. 56: 6–21.

Благојевић, Милош (1997). *Државна управа у српским средњовековним земљама*. Београд: Службени лист СРЈ.

Благојевић, Милош (1983). Преглед историјске географије средњовековне Србије. *Зборник за историју Матице српске*. 20: 45–126.

Чремошник, Грегор (1933). *Развој новчарства до краља Милутина*. Београд: СКА

Ћирковић, Сима (1997). „Католичке парохије у средњовековној Србији", у *Работници, војници, духовници*. Београд: Eqilibrum: 240-258.

Ћирковић, Сима (1995). *Срби у средњем веку*. Београд: Eqilibrum

Динић, Михајло (1955). *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни* I. Београд: Научна књига.

Динић, Михајло (1962). *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни* II. Београд: Научна књига.

Група аутора (1981). *Историја српског народа* I. Београд: СКЗ.

Храбак, Богумил (1984). Рудник под Штурцем и његова Дубровачка насеобина. *Зборник радова Народног музеја у Чачку*. XIV: 5-11.

Јанковић, Драгослав (1957). *Историја државе и права феудалне Србије (XII-XV век)*. Београд: Научна књига.

Jantolek, Stevan (1948). *Istorija države i prava naroda FNRJ* II. Beograd: Naučna knjiga.

Јиречек, Константин (1981). *Историја Срба* I. Београд: Слово љубве

Ковачевић, Љубомир (1890). Светостефанска хрисовуља. *Споменик СКА*. 4: 1–11.

Ковачевић Којић, Десанка (1978). *Градска насеља средњовековне Босанске државе*. Сарајево: Просвјета

Miklosich, Franc (2006). *Monumenta Serbica spectancia historiam Serbiae*, *Bosnae, Ragusii*. Београд: Српска школска књига.

Новаковић, Стојан (2004). *Законик Стефана Душана цара српског*. Београд: Лирика

Новаковић, Стојан (1912). *Законски споменици српских држава средњег века*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

Скарић, Василије (1939). *Старо српско рударско право и техника у Србији и Босни*. Београд: СКА

Спремић, Момчило (1994). *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*. Београд: СКЗ

Стојановић, Љубомир (2006). *Старе српске повеље и писма* I–1. Београд: Српска школска књига.

Шафарик, Јосиф (1862). Хрисовуља цара Стефана Душана. *Гласник ДСС*. XV: 264–283.

Тарановски, Теодор (2002). *Историја српског права у Немањићкој држави*. Београд: Лирика.
Веселиновић, Андрија (2006). *Држава српских деспота*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Зиројевић, Олга (1987). Трагом Саса у Србији у XV и XVI веку. *Новопазарски зборник*. 11: 93-100.

Snežana Božanić

GERMAN MINERS AS AN ELEMENT OF THE ECONOMIC RISE OF MEDIEVAL SERBIA

Summary

In the middle of the 13th century, there was a sudden development of mining in Serbia. Beginnings of the mining industry are connected to the coming of German miners. First recordings of German miners are from the year 1254, from Breskovo. They brought advanced techniques of mining and the basic elements of mining laws in Serbia. They also had an impact on the structure of some towns in inland Serbia and Bosnia. Owing to the development of mining, there was also a development of certain professions that are directly connected to mining.

Tibor Pal
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
paltibor@neobee.net

UDK: 323.1(439-89)“17/18“
327.51(4.11) “17/18“

PROJEKAT LAJOŠA KOŠUTA IZ KITAHIJE O REORGANIZACIJI HABZBURŠKE MONARHIJE

Apstrakt: Lajoš Košut i emigranti okupljeni oko njega, su na osnovu pouka iz revolucije 1848/1849. i njenom neuspehu u rešavanju nacionalnog pitanja, već od početka 50-ih godina XIX veka izašli sa svojim idejama (Kitahijski ustavni nacrt i Plan Dunavske konfederacije) koji su predviđali saradnju i bliže povezivanje podunavskih naroda. Košut je u svojim planovima predviđao rušenje Habzburške monarhije, izvesnu federalizaciju Ugarske, odn. Mađarske i formiranje saveza država malih naroda na prostorima srednje Evrope i dela Balkana, koji bi imao za zadatak popuniti nastali vakum na pomenutom prostoru, kako bi se sprečio nemački i ruski prodor. S druge strane i druge istaknute političke ličnosti, ranijeg i tadašnjeg mađarskog političkog života (bilo u zemlji, bilo van nje) su se posle revolucije i rata za oslobođenje bavile pitanjem rešavanja statusa Ugarske ali u okviru Habzburške države. Zbog nepovoljnih međunarodnih prilika i opšte nezainteresovanosti planovi mađarske emigracije predvođenom Lajošom Košutom su ostali na papiru i ideje iznete u njima nisu bile realizovane, ali su ostala važna svedočanstva idejnog razvoja dela mađarskih političkih struktura, odnosno mađarske političke javnosti, koja je budućnost Ugarske, odn. Mađarske u drugoj polovini XIX veka zamišljala u sasvim drugim okvirima, nego kojim je ona putem krenula.

Ključne reči: *Lajoš Košut, Kitahijski ustavni nacrt, Plan Dunavske konfederacije, Habzburška monarhija, Ugarska-Mađarska*

Za vreme Krimskog rata, mađarska emigracija je prvi put posle neuspele revolucije i rata za oslobođenje, a na temelju pouka iz doba 1848/1849. nastojala da se na strani i uz pomoć zapadnoevropskih saveznika uključi u tzv. »evropsko preuređenje«. Dok su narodi Habzburškog carstva, a posebno Ugarske, odn. Mađarske, tokom 50-ih godina XIX veka bili pod pritiskom vojne i civilne birokratske uprave Bahovog neoapsolutističkog sistema, dotle je mađarska emigracija na čelu sa Lajošem Košutom (Kossuth Lajos), grofom Laslom Telekijem (gróf Teleki László) i generalom Đerđom Klapkom (Klapka György) započela sa izradom dalekosežnih planova, političkih projekata za oslobođenje i preuređenje Habzburške monarhije, Mađarske i dela balkanskog poluostrva. Za ostvarivanje svojih ideja su nastojali pridobiti pre svega francusku i englesku podršku. To je ujedno bio i glavni interes politike mađarske emigracije. Tokom 50-ih i 60-ih godina ona je svojim delovanjem u mnogo čemu uspela otežati, a u nekim slučajevima čak i onemogućiti delovanje habzburške diplomatije na međunarodnoj sceni.

Neuspeh centralizma i neoapsolutizma u Habzburškoj monarhiji je postao uočljiv onog trenutka, kada je istorija na dnevni red postavila ponovo ona pitanja koja su već 1848. bila aktuelna, a nisu bila rešena ni posle 1849. Tokom 50-ih godina Austrija je na unutrašnjem planu preživela nekoliko ozbiljnih kriza (neuspeh pacifikacije Mađarske, ekonomska kriza iz 1857., finansijski krah itd.). (Opširnije u: Somogyi 1981; Takács 1991; Hobsbawm 1978; Kovács 1979; Kosáry 1990; Csorba 2000; Diószegi 1999; Рокаи-Ђере-Пал-Касаш 2002: 449-465; Pal 2001) Unutrašnjim problemima su pridošli i neuspesi na spoljnom planu. Na primer Habzburška monarhija je neslavno prošla za vreme Krimskog rata (1853-1856), kada je ostala neutralna i time ostavila na cedilu svog dojučerašnjeg pomagača i saveznika Rusiju. Posle toga se Monarhija na međunarodnom planu izolovala. (Herczegh 1987: 279-286; Diószegi 1994: 105-118; Kissinger 1998: 69-128) Dogodilo se to baš onda, kada su tenzije (bilo društvenog, bilo nacionalno-političkog karaktera) jačale širom Evrope. Previranja su započela u Rusiji, pa su se nastavila na Balkanu, u Italiji i u samoj Habzburškoj državi. Zapravo i nije bilo značajnog pitanja u tadašnjoj Evropi, koje na neki način nije bilo povezano sa Austrijom. Rešavanje talijanskog-, nemačkog-, poljskog- i mađarskog pitanja je u datom trenutku bilo usko povezano sa sposobnošću preživljavanja i opstanka Austrije kao velike sile, a i kao države, što je u najvećoj meri bilo uslovljeno njenim geopolitičkim položajem, kao važnog faktora u ravnoteži evropskih sila.

Odmah posle neuspešne revolucije neki mađarski političari i teoretičari, videvši da neoapsolutistički režim ne može da opstane, počeli su tragati za rešenjem statusa Mađarske u okviru Habzburške monarhije. Najpoznatiji su bili: baron Jožef Etveš (báró Eötvös József), baron Gabor Kemenj (báró Kemény Gábor), Ferenc Deak (Deák Ferenc), Lajoš Močari (Mocsáry Lajos) i dr. Svi oni su budućnost Mađarske (Ugarske) zamišljali u okviru Habzburške monarhije sa određenim stepenom samostalnosti, bez obzira na različitost u idejama o nadležnosti. (Eötvös 1861, 1903; Schlett 1987: 157).

U sasvim drugim okolnostima i sa drugačijim pristupom ovom pitanju su delovali Lajoš Košut i njegovi saborci iz emigracije. Oni su razmatranjem razloga neuspeha mađarske revolucije došli do zaključka da će za Ugarsku, umesto da traži izmirenje sa Austrijom, biti bolje da krene putem nezavisnosti i sporazuma sa susednim narodima, čiji sunarodnici manjim ili većim delom žive u Mađarskoj. Najznačaniji dokumenti mađarske emigracije koji se bave ovim pitanjem su **Kitahijski ustavni nacr**t (1851) i **Plan Dunavske konfederacije** (1862) (Kossuth 1880-1902: 9-23), oba od Lajoša Košuta. (Opširnije: Spira 1989)

Prvi dokument se više bavio unutrašnjim uređenjem Mađarske, na bazi narodnog suvereniteta, kolektivne samouprave pojedinih narodnosti i manjih upravnih celina uz ustav, parlament, odgovorne vlade i drugih liberalnih tekovina. Drugi Košutov plan je nadgradnja onog prvog, s tim da u njemu prevagu nosi spoljnopolitičko pitanje. Tu se predviđa otcepljenje Mađarske od Austrije (»uz dopuštenje Evrope«) i njeno stupanje u savez (konfederaciju) sa nastajajućim državama okolnih naroda (Rumuna, Srba, Hrvata itd.).

Lajoš Košut je već početkom 50-ih godina (dok se nalazio u turskoj internaciji) bio uveren da će Austrija izgubiti svoje teritorije u Italiji i da će je u »nemačkom svetu« preteći Pruska. Na osnovu toga nametalo mu se pitanje da će Austrija, posle gubitka svojih provincija u Italiji i pozicija u Nemačkoj, okrenuti Balkanu, da bi se obeštetila. Pokrenut od mogućnosti prodora Austrije na Istok i upliva Rusije, Košut, koji je posle izgubljene revolucije shvatio da se mali narodi u Turskom carstvu žele osloboditi, da je položaj Mađara i narodnosti u Ugarskoj nerešen, počeo je razmišljati o pronalaženju rešenja za sva

ova pitanja. Pod uticajem novih evropskih ideja o slobodi naroda i nacionalnog ujedinjenja pokušavao je iznaći recept kako da se njegov narod snađe u novim okolnostima a da ne izgubi prvenstvo u svojoj državi, ali da se i Mađarska sačuva kao država. Košuta su u ovim razmišljanjima pritiskale mnoge dileme. Morao je dovesti u sklad neka svoja ranija uverenja (o mađarskoj političkoj naciji i integritetu Ugarske) sa novim prohtevima vremena i sredine u kojoj je živeo (oslobođenje malih naroda, počeci rešavanja nacionalnog pitanja u mnogonacionalnim državama, smanjenje uticaja velikih sila na nastajajuće balkanske države itd.) Smatrao je da se prvenstveno u Mađarskoj mora rešiti nacionalno pitanje, kako bi ona postala privlačna za saradnju sunarodnicima onih naroda, koji su u njoj živeli. Posle izgradnje dobrih odnosa unutar zemlje, treba krenuti sa okupljanjem država okolnih malih naroda, kako bi ove zajedno postale jače i sposobne da se odupru velikim silama, koje su ih želele podjarmiti, prvenstveno Rusiji i Austriji. Za rešenje unutrašnjih prilika u Ugarskoj još je 1851. izradio svoj **Ustavni nacrt iz Kitahije**, kojeg je dopunjavao sve do 1859. kad je on i dobio svoju konačnu formu.[1] (Spira 1989: 49-83) Košut je ovaj svoj ustavni nacrt izradio na uticaj talijanskog revolucionara Đuzepa Macinija, koji ga je još 1850. kada se Košut još nalazio u Turskoj pismeno zamolio da se priključi Evropskom Demokratskom Centralnom Odboru i da u pismenoj formi iznese svoje ideje o tome, kako zamišlja urediti odnose Mađara i okolnih malih naroda. Macini je u to doba već umesto Habzburške monarhije predviđao konfederaciju Mađara, južnih Slovena i Rumuna. (Spira 1989: 8-9)

Po pomenutom Ustavnom nacrtu, Košut je Mađarsku želeo urediti na principima narodnog suvereniteta i lokalne samouprave. Uređenje onih delova zemlje, gde su Mađari bili u većini jasnije su opisani u dokumentu. Kod određivanja statusa onih područja, gde su narodnosti živele u većem broju ili su predstavljale većinu, ima mnogo neodlučnosti i nedorečenosti u nacrtu. Košut nije bio spreman na komadanje Ugarske, ali je zbog političkih okolnosti, radi pridobijanja podrške u što širem krugu, nagoveštavao neke mogućnosti za nastanak autonomnih oblasti u okviru Mađarske. Prilikom određivanja statusa Hrvatske i Slavonije bio je poprilično jasan. Za njih je kao istorijskim oblastima sa istorijski nastalom nacijom i nekadašnjim partneru Mađarske, predviđao široku autonomiju, a ako Hrvati žele nezavisnost, čak je prihvatao i tu mogućnost, mada je i dalje čvrsto verovao da do otcepljenja neće doći. (Spira 1989: 49-83, 76-78) Koliko je na osnovu »starih prava« o hrvatskom pitanju bio jasan, toliko je prema određivanju statusa Srba u Mađarskoj bio nedorečen (takav je bio i prema drugim narodnostima). Pošto su Srbi, po Košutu živeli na mešovitim teritorijama i nigde na većem prostoru nisu predstavljali većinu, u prvi mah i kao osnovno rešenje predviđao im je građanske slobode, kako bi mogli sačuvati svoj identitet. Uz ovo, dopuštao je biranje srpskog vojvode, nezavisnost srpske pravoslavne crkve, slobodan izbor patrijarha i samoupravu u okviru opština i županija, pri čemu bi svoj jezik mogli koristiti na svim instancama. (Spira 1989: 80-81) Protivrečnost u dokumentu nastaje kad u nastavku Košut ipak priznaje mogućnost stvaranja Srpske Vojvodine (uz naglasak, da je ona potrebna tek onda, ako se Srbi nikako drugačije ne mogu privoleti na saradnju). (Spira 1989: 81-82) U srpsku oblast je predviđao ona naselja, gradove i delove Vojvodstva Srbije i Tamiškog Banata i Vojne granice, gde su Srbi predstavljali većinu i kompaktne celine. Status ovakve Srpske Vojvodine je zamišljao poput statusa teritorije Sasa u Erdelju. Ovakav

[1] Poznati mađarski istoričar Đerđ Špira je 1989. objavio jednu studiju o Košutovom nacrtu pod naslovom: **Kossuth és alkotmányterve**. Kao dodatak u studiji su objavljeni u originalnoj formi, po prvi put na mađarskom jeziku oni delovi s kojima je 1859. Košut doveo u konačnu verziju svoj prvobitni tekst.

Košutov ustupak bio je u suprotnosti sa tadašnjim željama Srba, jer je on u teritorijalnom smislu bio uži, kako se prethodno Majska skupština, a kasnije i Blagoveštenski sabor opredelio. (Крестић-Љушић 1991: 11-15, 21-28) Sličnu neodlučnost kao kod srpskog pitanja, Košut je pokazao i po pitanju Erdelja odn. Transilvanije, za koji nije predviđao autonomiju tvrdeći da nema erdeljske nacije. U isto vreme je za narode (Sasi-Nemci, Sekelji-Sikulje, Rumuni itd.), koji su živeli u Erdelju predviđao tzv. personalnu autonomiju, koja nije povezana sa teritorijom.

Košut je u svom ustavnom nacrtu predvideo i to, da se poslanici donjeg doma parlamenta biraju na osnovu opšteg prava glasa, dok bi u gornji dom, kojeg je on nazvao senatom, ulazili predstavnici županija, na osnovu ključa, čime bi bila obezbeđena prava narodnosti u zakonodavnom telu zemlje.

Košutov ustavni nacrt su mađarska emigracija i deo zapadnih političkih krugova dobro prihvatili, jedino je bilo primedbi u delu oko određivanja statusa Srba.

Razbuktavanjem rata u Italiji i gubljenjem uticaja i teritorija od strane Habzburške države, mađarska emigracija se pokrenula, očekujući pomoć zapadnih sila pre svega Engleske i Francuske. Tako je došlo do dogovora i sporazuma, u cilju zajedničkog delovanja, mađarske emigracije sa rumunskim knezom Aleksandrom Jon Kuzom, sa francuskim carem Napoleonom III i sa srpskim knezom Mihailom Obrenovićem. (Kossuth 1880: 223, 386; Kovács 1979: 642) Habzburški dvor, shvativši da odugovlačenje rešavanja »mađarskog pitanja« može biti opasno, počeo je pregovore sa konzervativnim mađarskim političkim krugovima. (Pal 2001: 40-41) Ti pregovori početkom 60-ih godina XIX veka su bili neuspešni pošto bečki dvor još nije bio voljan na ozbiljnije ustupke. Upravo u to vreme se pojavio i drugi Košutov plan, **Plan Dunavske konfederacije.** (objavljen je bez Košutovog odobrenja 1862. u jednom talijanskom listu). (Pal 2001: 40-41)

Ovaj Košutov plan je bio nadgranja Kitahijskom ustavnom nacrt, jer je zastupao slične ideje kao i nacrt, s tom razlikom da je ustavni nacrt obrađivao rešavanja unutar Mađarske, a Plan Dunavske konfederacije se bavio preuređenjem dela srednje Evrope i Balkana i predviđao je povezivanje država Mađara, Hrvata, Rumuna i Srba u jednu kondereaciju u kojoj bi svaka članica bila potpuno samostalna. Po Košutu ovakav savez država je potreban u slučaju nestanka Habzburške monarhije sa istorijske scene kako bi se pomenuti prostor sačuvao od širenja uticaja buduće Nemačke sa zapada i Rusije sa istoka. (Kossuth 1886: 9-23) Košut je u svom drugom dokumentu otišao čak i dalje od prethodnog, što se pokazalo po pitanju statusa Erdelja, pošto je već bio voljan da dozvoli njegovo otcepljenje od Mađarske i da on postane samostalna članica konfederacije. Inače je predviđao i neke zajedničke poslove u koje bi spadali vojska, spoljna politika, carine i merne jedinice. Države članice bi odlučivale konsenzusom. Na čelu konfederacije bi stajao uvek onaj vladar ili predsednik u čijoj bi se zemlji nalazili glavni zakonodavni i upravni organi konfederacije. Tako je predviđao godišnju rotaciju glavnih gradova kao na pr. Pešta, Zagreb, Bukurešt, Beograd i eventualno Kluž.

Ovaj drugi Košutov plan je doživeo mnogobrojne kritike, jer od dotičnih niko nije bio zadovoljan s njim. Domaćim liberalnim mađarskim krugovima on je bio jednak sa izdajom nacionalnih interesa pošto je napustio nedeljivost »sentištvanske« Mađarske.U isto vreme narodnosti i njihovi sunarodnici su ga držali nedovoljnim i smatrali su važnijim postizanje nezavisnost svojih država, nego da se ponovno udruže u jedan državni okvir iako bi on bio savez nezavisnih država. Košut je sa gorčinom uzeo k znanju odbacivanje

svog plana o Dunavskoj konfederaciji. Najteže mu je padalo to da je sve veći deo mađarske javnosti odustajalo od borbe za postizanje nezavisnosti Mađarske i u sve većoj meri se okretalo Beču, čekajući povoljnu priliku za postizanje nagodbe. To se i desilo posle nekoliko godina, tačnije 1867. kada je Austrija posle još jednog izgubljenog rata i konačnog istisnuća iz ujedinjavanja Nemačke bila primorana popustiti i sklopiti sa Mađarima nagodbu, po kojoj su obe članice države dobile određenu samostalnost, osim zajedničkih poslova kao što su vojska, spoljna politika i finansije za ove delatnosti. Vladar je u zapadnom delu bio car a u istočnom delu kralj.

Lajoš Košut se u danima pregovora o nagodbi više puta javljao u štampi sa svojim člancima opominjujući svoje sunarodnike, da će u slučaju novog povezivanja sa Habzburškom državom jednog dana potonuti i Mađarska, ali ga merodavni politički faktori u zemlji nisu slušali. Od tog vremena se Košut sve manje oglašavao i javljao sa svojim člancima u štampi. Poslednje njegovo istupanje je bilo za vreme velike istočne krize između 1876-1878, kada je u desetak pisama, koje je prenela onovremena mađarska politička štampa, obratio mađarskoj javnosti. (Пал 1992: 79-85) Košut je u tim pismima ponovo želeo privoleti svoj narod na saradnju sa okolnim narodima, kako bi se sprečilo širenje nemačkog i ruskog uticaja. Košutove ideje o saradnji podunavskih i balkanskih naroda nisu se ostvarile, a Mađari su se okrenuli Turskoj, izražavajući u sve većoj meri turkofilstvo, napustivši svoje iskazane simpatije prema balkanskim narodima sa početka krize. U isto vreme je proaustrijska štampa napala Košuta, optužujući ga, da ponovo pokušava razbiti Habzburšku državu. Vreme je na kraju pokazalo da je u odnosu na Ferenca Deaka, koji je prilikom sklapanja Austro-ugarske Nagodbe rukovodio sa realnim mogućnostima u datom trenutku, Lajoš Košut imao pravo u istorijskoj perspektivi, kada se radi o potrebi i zajedničkim interesima i saradnji malih naroda srednje i jugoistočne Evrope.

LITERATURA

Csorba László (2000). *A tizenkilencedik század története.* Budapest

Diószegi István (1999). *A Ferenc József-i kor 1849-1918*. Budapest

Diószegi István (1994). *A hatalmi politika másfél évszázada*. Budapest

Eötvös József (1903). *A nemzetiségi kérdés. Báró Eötvös József összes munkái, XVI*. Budapest

Eötvös József (1903). *Felelet báró Kemény Gábor néhány szavára. Báró Eötvös összes munkái XVI*. Budapest

Eötvös József (1861). *Magyarország különállása Németország egységének szempontjából*. Pest

Herczegh Géza (1987). *A magyar külpolitika 896-1919*. Budapest

Hobsbawm, E. J. (1978). *A tőke kora (1848-1875)*. Budapest

Kissinger, Henry (1998). *Diplomácia*. Budapest

Kosáry Domokos (1990). *Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867*. Budapest

Kossuth Lajos (1880, 1886). *Irataim az emigrációból, I, VI*. Budapest

Крестић, Василије-Љушић, Радош (1991). *Програми и статутитсрпских политичких странака до 1918. године*. Београд

Kovács Endre gl. urednik (1979). *Magyarország története tíz kötetben 1848-1890, VI/1,2*. Budapest
Pal, mr Tibor (2001). *Mađarska politička javnost i srpsko pitanje na Balkanu 1860-1878*. Novi Sad
Пал, Тибор (1992). „Лајош Кошут према великој источној кризи 1875-1878“. *Истраживања*. 14: 79-85. Нови Сад
Рокаи, Петар-Ђере, Золтан-Пал, Тибор-Касаш Александар (2002). *Историја Мађара*. Београд
Schlett István (1987). *Eötvös József*. Budapest
Somogyi Éva (1981). *Abszolutiymus és kiegyezés 1849-1867*. Budapest
Spira György (1989). *Kossuth alkotmányterve*. Debrecen
Takács Péter (1991). *Deák Ferenc politikai pályája 1849-1865*. Budapest

Tibor Pal

PROJEKT OF KITACHIAN REORGANISATION OF THE HABSBURG MONARCHY BY LAJOS KOSSUTH

Summary

After 1849, Lajos Kossuth completly changed his views about the national issues. While in emigration, he made two plans about the future reorganisation of the Habsburg Monarchy and the Pannonian Basin (as geographical area) that could be a region for co-operation among the nations there. His first plan, wich is our theme, was the Kitachian Constitution Scheme that referred to the reorganization of the Habsburg Monarchy, and of Hungary, based on federalist principles. His plan was made to establish sincere relations among the nations of the Monarchy. His second plan, »The Danube Confederation Plan« was meant for reorganizing all Central Europe without the Habsburg Monarchy. Both his plans (from 1851 and from 1862) were refused by the Hungarian public opinion, and so did the European powers of that time since such a reorganization would have caused great disturbances both in Central Europe and in the Balkans.

Борис Стојковски
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
stbs@ptt.rs

УДК: 94(497.1:439-89)“16/18“

ЦРТИЦЕ ИЗ СРПСКЕ И УГАРСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ИСТОРИЈЕ У ДЕЛИМА БРИТАНСКИХ ПУТНИКА

Апстракт: Тема рада јесу опсервације британских путника који су од од половине XVII века па све до половине XIX столећа на својим пропутовањима оставили о српској и угарској средњовековној историји. Тих података нема пуно, ради се махом о успутним информацијама, везанима за неке значајне историјске догађаје, или су оставили записе о градовима и грађевинама. Упркос томе што су ретки, ови записи су врло занимљив извор.

Кључне речи: *британски путници, историја, средњи век, Србија, Угарска*

Подручје данашње Војводине, као и целе Србије и Мађарске били су незаобилазна станица британских путника који су у различитим мисијама или на путовањима боравили и пролазили кроз ове крајеве. У овом раду настојаћемо да прикажемо како су британски путници видели српску и угарску историју средњег века. Она није заузимала значајно место у њиховим делима али ипак оставили су и своје забелешке о овој теми.

Први међу њима је Џон Бербери. Он је био слуга сер Волтера Леслија и војводе од Норфока Хенрија Хауарда. У пролеће и лето 1664. године путовали су од Лондона ка Цариграду и назад. *Извештај о путовању од Лондона до Беча и затим до Цариграда* је и назив његовог дела. Ево његових запажања:

Дванаестог (јуна) стигли смо у Вуковар, где је река Вука (богата добром рибом) носила тело једног мртваца. Следеће место био је Илок где смо видели гроб сина једног босанског краља, као и рушевине једног манастира. Затим смо преко Петроварадина дошли до Сланкамена, града и тврђаве, који има леп положај и може да се поноси старим грађевинама (Levental 1989: 99).

Матија Корвин је 1471. Године сазвао сабор у Будиму. Сазнао је за заверу против себе и послао је људе к Николи Илочком да га пита да ли да удари на противнике или не. Илочки му је саветовао да причека. Потом добија највећу почаст-постаје босански краљ. Илочки се 1472. године свечано крунисао у Илоку. Млеци обећавају помоћ, али и сами имају проблеме са Османлијама. Тако да Никола Илочки не успева да загосподари својом краљевином. Будући босански (титуларни свакако) краљ Илочки је ковао и свој новац по узору на аквилејске патријархе XV века и Матију Корвина. Његов син Ловро, чији је гроб Бербери видео, носио је само титулу *dux*

Bosniae (Paškal 1986: 32; Јамушаков 2000/01:145-147). Рушевине су можда остаци фрањевачког самостана који постоји још од 1344. године а који је у време Берберија напуштен. У турско доба свештеници и монаси су се морали повући јер су у граду смели живети само муслимани. Временом, самостан је био у лошем стању (Paškal 1986: 93, 99).

Што се Сланкамена тиче током XV столећа постојала је српска православна црква Светог Николе. То је свакако једна од могућих старих зграда о којима Бербери говори (Динић-Кнежевић 1988: 17-20). Такође овај град је имао и манастир који је припадао реду павлина. Оснивач му је непознат, посвећен је Светом Петру и опустео је у време Турака (Gyöngyösi 1988: 35; Guszik 2003:233). Могуће је да су Бербери и његови господари видели и ове остатке.

Највише података за нашу тему можемо наћи у делу Едварда Брауна *Кратак извештај о путовањима по Угарској, Србији, Бугарској, Македонији, Тесалији, Аустрији, Штајерској, Корушкој и Фурланији*. Едвард Браун је потицао из богате породице. Завршио је медицину и био је члан Енглеске академије наука. Године 1669. путовао је за Турску и два пута прошао кроз наше крајеве.

Прва опажања су за мохачку битку: *Недалеко одатле, несрећни угарски краљ Лудовик изгубио је живот, угушивши се у блату, где га је коњ био збацио после битке са Сулејмановом војском, на другој страни вароши. Ишли смо да видимо где је тако племенити владар изгубио живот а Угарска, после једне незнатне битке, круну* (Levental 1989: 121).

Браун наводи да је угарски краљ Лајош II (Лудовик) пао са коња и угушио се у блату. Занимљиво је, пошто ћемо касније говорити о још једном запажању по питању Мохачке битке 29. августа 1526. шта каже извор за овај догађај-Стјепан Бродарић. Угарска војска и посебно неки великаши уз краља су јавили краљу да непријатељ бежи и да је победа надохват руке. Тада су Турци напали топовима, и од тога су се многи уплашили и почели бежати. Како Бродарић каже тада није примећен краљ, који је можда отишао напред, а можда су га они иза њега одвели из борбених редова. Тада су са десног крила побегли и многи други ближи краљу. Краљево тело је нађено касније миљу и по даље у једној мочвари, у којој је због кише било много више воде. Бродарић каже да је можда и краљ тамо погинуо. Један извештај из октобра исте године наводи да је краљев гроб и тело пронађено у близини те мочваре, у којој су нађени неки дворјани. Мађари су упали у клопку, нашавши се испред турске артиљерије, анадолских трупа и јаничара. Артиљерија је истовремено отворила ватру, а јаничари су поубијали и многе угарске војнке који су допрли до султановог чадора. Погинуло је око 24.000 војника (Brodarić 1990: 50-53; Mesaroš 1976: 79). Могуће је да је Браун чуо причу о томе да је коњ збацио краља од локалних људи.

Браун на путовању пролази преко Земуна и долази до Београда за који каже:

Ово место било је некад бедем Угарске. Мурат Други опседао га је узалуд као и Мехмед Велики, који је морао устукнути пред храброшћу Хуњадија и савезничких трупа које беше окупио фратар Капистран. Хуњади је био изашао из града, утврдио се испред њега и одбио Турке, наневши им велики пораз. И сам Мехмед је био рањен у груди, изгубивши артиљерију. Двеста његових лађа победила је флота која дође из Будима (Levental 1989: 124-125).

У овом запажању наилазимо на неколико нетачности које су производ вероватно већ раширене легенде о Хуњадију и његовом јунаштву. Савезничке трупе су махом изостале. Капистран је неуморно проповедао широм Угарске, велики скуп је био и у Апатину. Иако је већа помоћ савезника изостала, и највећи део угарског племства се није одазвао, маса сиротиње, монаха, студената и других је пришла крсташима (Калић-Мијушковић 1967: 131-133; Бабингер 1968: 116-121)). Што се тиче борби изван града 22. јула, крсташи су испрва успели да победе Турке, напали их са леђа, да им одузму доста топова, али је уследио жесток противнапад Турака и покољ крсташа. Хуњади није лично учествовао у борбама ван града. У борбама ван града учествовао је и султан Мехмед, тешко рањен, а пронела се и вест да је погинуо. Турци су били јачи на отвореном пољу, али су били немоћни да освоје град (Калић-Мијушковић 1967: 156-161). Одбрана Београда је далеко одјекнула у хришћанском свету. Папа Каликст III је наредио да звоне сва звона. После београдске битке сматрало се да ће и Света Земља бити ослобођена. Каснији извори и они наклоњени дому Хуњадија, управо су њега назвали главним јунаком одбране Београда, победника над Турцима. И он сам у својим писмима не помиње Капистрана и његов допринос борбама (Калић-Мијушковић 1967: 163; Бабингер 1968: 120-123). Касније се развија и епска легенда о њему. У овом запису Брауна требало би се осврнути да податак о флоти. Он помиње Будим, али флота се сакупила у Сланкамену, где је боравио и Хуњади и 14. јула 1456. успела да разбије турске галије (Калић-Мијушковић 1967: 148-150; Динић-Кнежевић 1988: 18-20).

Очигледно је на овај Браунов део утицаја имала традиција о херојској одбрани коју је свакако могао чути и у другим крајевима. И даље каже:

Недалеко од ове реке Хуњади је до ногу потукао Турке. Са десет хиљада коњаника беше напао на месечини турски логор, побио тридесет хиљада, заробио четири хиљаде, и победоносно се вратио у свој логор где беше оставио Владислава и Ђурђа, деспота српског (Levental 1989: 125).

Овде се ради о следећем догађају. Наиме, после борби око Смедерева, доласком Хуњадија главнина турске војске се повлачи. Тада Хуњади креће у противнапад, са око 20000 војника и 1. октобра 1454. код Крушевца потукао Турке, убивши једног од њихових заповедника и многе је и заробио. Хуњади је тајно ноћу кренуо у поход. Турци су разбијени 29. септембра 1454, страдала три санџакбега. Вратио се у Србију и тријумфално ушао у Београд. Ладислав (Владислав) Хуњади, син Јаношев, није остао у Београду, иако је био и капетан овог града, већ је са оцем прешао Дунав и ишао до Крушевца (Калић-Мијушковић 1967: 124; Спремић 1999: 494-495).

Едварду Брауну познате су, током његовог путовања кроз Македонију и Косово и српске националне приче, епови и јунаци. Пролазећи кроз Прилеп он пише: *На једном планинском гребену, високо, диже се тврди град Марка Краљевића, човека који је некад био славан у овим крајевима*. С обзиром на то која је улога Марка Краљевића као турског вазала била, до Брауна су стигле већ и неке легенде, а можда је чуо и неке епске песме овог доба.

Враћајући се кући, др Браун је поново пролазио кроз наше крајеве, и о Косову оставио следећи запис:

Овде се највећа хришћанска армија која је икад изведена на бојиште у Европи, пет стотина хиљада људи сукобила са војском Мурата Првога, а изгубила битку.

У тој бици лазар је погинуо, а Мурата, кад је посматрао мртва тела, ударио је мачем Милош Обилић, хришћански ратник, за кога се мислило да је лежао мртав на бојишту. Мурату је на овм равницама подигнут и споменик који и данас постоји. Тај део Косова се зове Гробиште. На Косову се водила и знаменита битка између Сибињанин Јанка и Мухамеда, три дана без прекида, и ту је, Сибињанин Јанко, чија је војска била бројно слабија, најзад сузбијен (Levental 1989: 130).

Једно дело је, сигурни смо, Брауну било више него добро познато, јер оно је из његове домовине и из доба у коме је и овај путник живео и стварао. Енглески историчар Ричард Ноулс је 1610. написао *The General Historie of the Turkes*. Ово дело је Милош Црњански приказао у свом делу *Ембахаде*. У овом спису коме се дивио и Бајрон, дело Милоша Обилића је до танчина описано, а сам Ноулс хвали Милоша и каже да је тиме заслужио вечну успомену за своју храброст (Crnjanski 1984:113-114). Што се тиче *Друге битке на Косову*, она је трајала три дана, од 17. октобра 1448, у ноћи између 18. и 19. Хуњади је побегао са делом војске. Извори наводе 22-72.000 крсташа и 50-200.000 Турака (Спремић 1999:399-400). Хуњади је после заробљен и држан као талац у Смедереву.

Браун нам је понудио највише података. И он се очигледно доста ослањао на оно што је чуо, на хронике, приче, али је доста ипак објективан.

Леди Мери Вортли Монтагју је са својим мужем, који је био члан Парламента и изасланик краљев, 1716. године кренула у посланство у Цариград. Пролазећи кроз Европу и посебно наше крајеве ова талентована, лепа и образована жена из својих писама оставила је обиље података о Угарској и Србији. Њена писма су посебно популарна била код нас. Писмо које се нас овде тиче има вишеструку важност. Оно помиње један важан угарски догађај, сам крај средњега века и Мохачку битку: *Двадесет петог стигли смо у Мохач где су нам показали поље на којем је млади угарски краљ Људевит изгубио војску и живот. Утопио се у јарку кад је покушао да утекне једном војсковођи Сулејмана Величанственог* (Levental 1989: 188).

Када је почело повлачење у нереду десног крила војске, оно је било нападнуто од стране Бали-бега. Можда је управо он тај Сулејманов заповедник о ком је чула леди Мери. То су сви њени подаци везани за ову тему.

Следећа путница која је из Уједињеног Краљевства била у нашим крајевима је Џулија Пардоу (1806-1862), иначе и сама ауторка више историјских дела и приповедака. Путовала је паробродом Дунавом на свом путу ка Цариграду где је 1836. боравила више месеци. Извесни Петрић (каваљер) јој је вероватно био водич и извор информација за наше крајеве. Кратко је прошла кроз Земун и Београд (Момчиловић 1993: 31).

Њени подаци које је добила и на тлу данашње Војводине, односе се на Јаноша Хуњадија: *Из цркве кренусмо убрзо до узвисине изнад града, да разгледамо рушевине чувеног утврђења које је подигао Јанош Хуњади, најславнији мађарски јунак и отац Матије Корвина. Оно сада брзо пропада и припадаће нечему лега више нема. То је четвртасто здање са округлом кулом на сваком углу, и нигде није више од десет стопа изнад земље; зидови су, међутим, врло масивни, и дебели скоро осамнаест стопа. Положај је доминантан, пошто узвишење на коме је сграђено омогућује поглед на реку с обе стране* (Момчиловић 1993: 33).

Крај јарка, који штити ову капију, налази се осмоугаона кула, коју су саградили Турци, а названа је "Небојша" ,због упорне одбране за време једне опсаде и јуначких дела једног паше у њеној неосредној близини (Момчиловић 1993: 37).

Што се тиче обнове тврђаве и куле *Небојша*, као и по питању херојства, и овде је дошла до изражаја народна традиција. Кула *Небојша* је била непосредно до старог деспотовог двора, према изворима јача од других, налазила се на зиду који је одвајао утврђени део Горњег града од осталог дела. У ту кулу су се 1521. повукли браниоци Београда, то је био најутврђенији део београдске тврђаве. Она потиче дакле од раније и њено име је као *Небојша* искривљено из тумачења дела Антуна Врančића (Калић-Мијушковић 1967: 97-99; Калић-Мијушковић 1985: 115-125; Rokai 2008).

Хуњади је обновио или бар настојао да обнови део утврђења. По свом доласку у град као капетан је предузео мере потребне за одбрану града од новог турског напада јула 1456. године. Радовима на учвршћивању делова тврђаве који су страдали у турском бомбардовању посвећено је много пажње (Калић-Мијушковић 1967: 150-151).

На крају ваља погледати још неке податке која нам нуде последњи путописци са Острва који су у овом нашем прегледу заступљени. Ради се о две даме. Аделина Полина Ирби, која потиче из богате британске породице, са пријатељицом Џорџином Мјур Мекензи 1859. године одлучила је да пропутује Европу, а 1861. на другом путовању су пропутовале и Србију. Потом, 1866. У Сарајеву оснивају завод за васпитање женске деце. Ирбијева је наставила свој рад и у Херцеговини, збрињавала избеглице из Босне и отварала школе где се школовало много српске деце. Умрла је у Сарајеву 1911. године (Момчиловић 1993: 166).

Њене забелешке везане су за средњовековну историју Србије, тачније Косова и Метохије.

С леве стране пута, на извесној удаљености, на десној обали Ситнице, налази се село са тридесетак хришћанских кућа и црквом. Хиљфердинг (руски конзул, нап. Б. С) *примећује да његов назив, Липљан, помињу византијски писци још у XI веку, а некада беше толико значајно да је било и седиште митрополита* (Момчиловић 1993: 168).

На ове податке се можемо доста ослонити. У повељи Василија Бугароубице из 1019. наводи се и липљанска епископија. Из касније повеље краља Милутина сазнајемо да је липљанска епископија била међу онима које је основао и сам Свети Сава (Јанковић 1982-1983: 27-31; Мијовић 1964: 339-353; Поповић 1990: 99-107). Митрополијом се вероватно коначно назива од 1426, а још од почетка века Липљанска митрополија почиње се називати и Грачаничком Јанковић 1982-1983: 30-36).

Даље своја запажања мис Ирбијева износи о манастиру Грачаници.

Као упадљив контраст модерној цркви диже се стара манастриска црква, племенита "задужбина" ("дело за душу") једног српског краља. Издалека она личи на скупину лукова и купола, којом доминира једна велика купола. Изблиза примећује се да има четири мање куполе, и да су од необично испреплетених лукова виши шиљати, а нижи округли. Главна вредност грађевине је у општем утиску, који је, за византијску архитектуру, толико грациозан да подсећа на неке цркве у северној Италији. Италијански утицај се несумњиво примећује и на фрескама у унутрашњости...међу фрескама у Грачаници су портрети ктитора, краља Милутина и његове крањице

Симониде, ћерке цара Андроника II Палеолога. Милутин је отац краља који је саградио цркву у Дечанима и деда цара Душана, владао је од 1275. До 1321. Године, и кажу да је саградио чак четрдесет осам грађевина за религиозне или добротворне намене. Привилегије дате манастиру Грачаници уклесане су на зиду цркве а калуђери овј запис називају својом архивом. Међу фрескама у Грачаници, само је једна очувана, због висине куоле, или, како кажу калуђери, необјашњивог страха који је обузео рушитеље и спасао цркву. Та сачувана фреска је глава Христа, која је у источним црквама најчешће огромних димензија и благосиљајући гледа надоле. Концепција насликаног лица је боља од византијске крутости, као и од слабости модерних праваца. Уметник који ју је насликао био је савременик Чимабуеа и Лучија из Сијене; његов геније, као и њихов, био је довољно снажан да чак и конвенционалним формама удахне снагу и величанственост (Момчиловић 1993: 170).

Треба скренути пажњу овде на неколико детаља. Краљ Милутин је владао од 1282. године, не 1275. како овде се наводи. Што се тиче неспорног одушевљења коју је Ирбијева доживела видећи Грачаницу, она у свом усхићењу пореди са уметницима који су несумњиво њој, као врло образованој жени, познати и чувени. Требало би, међутим, скренути пажњу на неке детаље. Грачаница припада позновизантијској архитектури. Има сличности са црквама у Солуну, Старом Нагоричину и поготово Епиру (Ћурчић 1979: 87-120). Биле су јаке и традиције Италије и посебно Дубровника и јадранске обале, посебно по питању стакла (Ћурчић 1979: 134).

Ово је и последњи податак који се односи на средњи век, а који је обрађен у списима неког од британских путника. Подаци које су ипак сакупили, вредно су сведочанство како су нашу и угарску историју посматрали странци, у овом случају Британци, са својим посебним погледом на свет, и на овом подручју је, поред многих, дошло и до овог сусрета култура.

ЛИТЕРАТУРА

Бабингер, Франц (1968). *Мехмед Освајач и његово доба*, Нови Сад: Матица српска.

Британски путници о нашим крајевима у XIX веку (1993) избор, превод и поговор Бранко Момчиловић, Нови Сад: Матица српска.

Brodarić, Stjepan (1990). *Mohačka bitka 1526*, preveo Stjepan Sršan, Vinkovci: Kulturno-informativni centar ''Privlačica''.

Guszik, Tamás (2003). *A pálos rend építészete Magyarországon*, Budapest: Mikes kiadó és Tanácsadó Kft.

Gyöngyösi, Gregorius (1988). *Vitae fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*, Budapest: Akadémiai kiadó.

Динић-Кнежевић, Душанка (1988). ,,Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске'' *Зборник Матице српске за историју* 37: 7-42.

Documenta Artis Paulinorum, III (1978) szerkesztő Tóth Melinda, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Јамушаков, Ђорђе (200/01). ,,Новац краља Николе'', *Кровови* 47-49: 145-147.

Јанковић, Марија (1982-1983). ,,Липљанска епископија и Грачаничка митрополија'', Историјски часопис, XXIX-XXX: 27-37.

Калић-Мијушковић, Јованка (1967). *Београд у средњем веку*, Београд: Српска књижевна задруга.
Калић-Мијушковић, Јованка (1985). „Кула Небојша у Београду", *Зборник Филозофског факултета у Београду, XV-1, Споменица Ивана Божића*: 115-125
Levental, Zdenko (1989). *Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka*, Gornji Milanovac: Dečije novine.
Mesaroš, Šandor (1976). „Mohačka bitka 29. Avgusta 1526. (Povodom 450-godišnjice)". *Godišnjak društva istoričara Vojvodine*: 73-79.
Мијовић, Павле (1964). *Флор и Лавр-неимари и каменоресци из Улпијане*, Приштина: s. n.
Поповић, Радомир (1990). „Свети Флор и Лавр, мученици из Улпијане", Богословље 34: 99-107.
Рокаи, Петар–Ђере, Золтан–Пал, Тибор-Касаш, Александар (2002). *Историја Мађара*, Београд: CLIO.
Rokai, Petar (2008). *Toponimi*. Рукопис књиге предат у штампу.
Спремић, Момчило (1999). *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд-Бања Лука: CLIO-Глас српски.
Ћурчић, Слободан (1979) *Грачаница. Историја и архитектура*, Приштина-Београд: Јединство-Просвета.
Cvekan, Paškal (1986). *Franjevci u Iloku*, Ilok: Cvekan, Paškal.
Crnjanski, Miloš (1984). *Embahade IV*, Beograd: Nolit.

Boris Stojkovski

NOTES ON THE SERBIAN AND HUNGARIAN MEDIAEVAL ISTORY IN THE WORKS OF THE BRITISH TRAVELLERS

Summary

The paper deals with the notes on the serbian and hungarian mediaeval history left in the writnigs of the difeerent travelers from nowadays United Kingdom. British travellers were in most cases, on the road to Constantinople or were travelling throughout Eastern Europe. During those journeys they had travelled through Hungary and Serbia leaving some comments.

Mediaeval history was not in the centre of their attention. Most information are provided by dr Brown. The key topics which have occupied the attention of Englishmen and women that were in this part of Eurpe is the battle of Mohacs in 1526, and heroic deeds by Janko Hunjadi. Conflicts with Turks in Middle Ages, but as well as monasteries and other buildings took the attention of some british travellers.

Even though that in the writings of british travellers a lot of folk tradition, stories, mythology and some inaccurate data can be found, these informations are very interesting. They show us one new and different look on the mediaveal history of Serbia and Hungary and provide a veri unique meeting of cultures.

X

IDENTITETI I KULTURNI MODELI U KNJIŽEVNOSTI

Boris Dudaš
University of Rijeka
bdudas@ffri.hr

UDK: 821.112.2.09 Böll H.

ENTFERNUNG VON DER TRUPPE - HEINRICH BÖLLS UNBEHAGEN AN DER KULTUR

Abstract: Dieser Aufsatz befasst sich mit Bölls Kulturkritik, wobei versucht wird, sie nach Kulturauffassungen zu ordnen und sich dabei einigermaßen an die chronologische Reihenfolge seiner Werke zu halten. Böll betrieb zwischen 1950 und 1985 unermüdlich Kulturkritik, entwickelte sich selbst und trug zur Entwicklung – im Sinne von Veränderung, nicht im Sinne von einer wie auch immer verstandenen Qualitätsverbesserung - der Kultur in der sich schnell ändernden bundesdeutschen Gesellschaft in eine „humane" Richtung bei.

Key Words: *Heinrich Böll, Entfernung von der Truppe, Unbehagen in der Kultur, Kultur, Kulturkritik*

Es ist längst bekannt, wie gesellschaftskritisch der politisch engagierte Schriftsteller Heinrich Böll war. Da er sich auf Kulturgüter befief und Kunstwerke hoch schätzte, wird aber seine Kulturkritik, die so gut in jedem seiner Werke vorhanden und von der Gesellschaftskritik nicht zu trennen ist, oft nicht zur Kenntnis genommen. Dieser Aufsatz wird sich mit Bölls Kulturkritik befassen. Es wird versucht, sie nach Kulturauffassungen zu ordnen und sich dabei einigermaßen an die chronologische Reihenfolge seiner Werke zu halten, wobei Vollständigkeit nicht zu erwarten ist.

Zunächst muss „Kultur" begrifflich erfasst und damit vermittelbar gemacht werden. Es ist aber unmöglich, die Kultur zu definieren, da ihr Bedeutungsfeld zu breit und deswegen sowohl unpräzise als auch offen für Interpretationen und Manipulationen ist. Nach wie vor gibt es keine Definition von Kultur, die allgemein akzeptiert wäre.

Der Begriff Kultur hat mehrere Bedeutungsebenen. Kultur ist zunächst die Gesamtheit aller (sozialer, wirtschaftlicher, politischer, rechtlicher, technologischer, geistiger u.a.) Errungenschaften und der Lebensweise. Der historische Prozess der Kulturentwicklung „als der Lebenskampf der Menschenart" (Freud, 2004/1930: 86) ist darin aufgehoben und der Augenmerk liegt auf dem Ergebnis, auf dem gegenwärtigen Zustand. In dieser Bedeutung deckt sich dieser Begriff weitgehend mit dem Begriff Zivilisation.

Kultur bedeutet auch einfach „eine ganze Lebensweise" (Raymond Williams), die unzertrenbar verbunden ist mit der Mentalität, mit der „Geisteshaltung, Einstellung des Denkens eines Menschen oder einer Gruppe von Menschen" (Röseberg, 2001: 16, Anm. 2), die über Kommunikationsmedien vermittelt und modelliert wird: Auf mental-geistiger Ebene bedeutet Kultur allgemeines Weltwissen und dessen Lebensanbindung. Damit ver-

knüpft bedeutet sie auch die Art des Benehmens und des Denkens bzw. deren „schöne“ oder „gepflegte“ Formen. So gibt es Gesprächs-, Wohn-, Esskultur u.ä. Unter Kultur werden oft Bereiche von Kunst und Wissenschaft verstanden, die aber eigentlich nur Kulturmedien sind. Wer genauer sein will, nennt sie Hochkultur (vgl. Kroll, 2003).

Kultur bedeutet auch die Stufe der individuellen Bildung, die verbindend und trennend wirkt. Die vorigen Bedeutungen werden hier miteinander verbunden und in die gesellschaftliche Praxis umgesetzt, wobei die wertende Dimension der Kultur deutlich wird: „Wenn mit dem Begriff vergangene und gegenwärtige Zustände beschrieben werden, dann kommt >Kultur< nicht nur eine neutrale Funktion zu, sondern auch eine wertende.“ (Bollenbeck, 1994: 84)

Unter Kultur wird meist nationale Kultur verstanden, die für die Nation als „imaginäre Gemeinschaft“ (Benedict Anderson) identitätsstiftend wirkt. Sie ist dann Instrument bzw. Medium der Imagination. In *Der Zug war pünktlich* wird die Auffassung der Kultur als nationaler Kultur geradezu negiert. Der Zug mit Wehrmachtsoldaten ist so überladen, dass sie am Boden sitzen müssen. Wenn sie patriotische Lieder singen, klingt das grotesk:

Er hört, daß draußen Waggons vorbeirollen, und er hört, daß die Soldaten in den Zügen Lieder singen ... ihre alten, blöden, stumpfsinnigen Lieder, die so tief in ihren Eingeweiden sitzen, daß sie dort eingegraben sind wie eine Melodie in eine Grammophonplatte, und wenn sie den Mund aufmachen, dann singen sie, singen sie diese Lieder: Heidemarie und Wilbretschütz ... Auch er hat sie manchmal gesungen, ohne zu wissen und zu wollen, diese Lieder, die man einfach hineingesenkt hat, eingegraben, eingedrillt, um ihre Gedanken zu töten. (*Der Zug*: 67)

Die Bedeutung der nationalen Kultur wird in der Begegnung des deutschen Soldaten Andreas mit der polnischen Widerstandskämpferin Olina geradezu negiert. Musik und gemeinsame Generationszugehörigkeit verbinden sie, sie unterhalten sich in deutscher Sprache, die Olina gut beherrscht. Gemeinsamkeiten haben sie viele – der einzige (nationale) Unterschied besteht darin, dass Andreas der Wehrmacht und Olina dem polnischen Widerstandskampf angehört.

Die Kultur als „eine ganze Lebensweise“ unterscheidet sich in *Wo warst du, Adam?* zwischen den Angehörigen unterschiedlicher Nationen und Gruppen, wobei diese Unterschiedlichkeit positiv dargestellt wird, so in der Zeichnung der ungarischen Bäuerin Szarka oder des Zigeuners mit der Schaukel. Roma sind nicht als Nation zu bezeichnen, sondern entweder als nationale Minderheit oder als Ethnie. Hier zeigt sich, dass der Begriff Nation irreführend ist und dass es sich um Ethnien handelt: „Kultur sind die Verhaltensmuster einer ethnischen Gruppe. [...] Konstitutives Merkmal der Kultur ist die Ethnie.“ (Britz, 2000: 285)

Nationale bzw. ethnische Unterschiede werden in der Figur von Ilona Kartök aufgehoben: Sie trägt ungarischen Vor- und Familiennamen, ist aber im ethnischen Sinne Jüdin, im religiösen wiederum Katholikin, die Nonne werden wollte, statt dessen dennoch Deutschlehrerin wurde. Zwanzig Jahre später wiederholte Böll solche Relativierungen im *Gruppenbild mit Dame*, diesmal eher milde-ironisch. Der russische Kriegsgefangene Boris Lvovič Koltowski, der in einer Kranzbinderei arbeitet, ist irrtümlich beschnitten worden, so dass er deswegen für einen Juden, was er aber nicht ist, gehalten werden könnte. Er kann hervorragend Deutsch und sogar viele deutsche Gedichte auswendig. Sollte Bölls Diktum, die (Mutter-)Sprache sei die eigentliche Heimat, zutreffen, dann wäre Boris von allen Fi-

guren im Roman am ehesten als Deutscher zu bezeichnen. Das gilt aber nicht für Lenis späteren Mann Mehmet, „der aussieht wie ein Bauer aus der Rhön oder der Zentraleifel" und „der zu Hause bereits eine Frau und vier Kinder sitzen hat". Hier hilft nicht mal die milde Ironie: Es ist zu bezweifeln, dass „Mehmet westliche Gesellschaftstänze so schätzt wie Leni" (*Gruppenbild*: 434 bzw. 436).

Der „Milieukatholizismus" wird in *Ansichten eines Clowns* mit der „lauen Gesinnung" des bundesdeutschen Juste Milieu verbunden (vgl. Balzer 1995: 23ff.). Die Mentalität der westdeutschen Wirtschaftswunder-Gesellschaft, insbesondere ihre Sensationslust und „Kreuzzugsmentalität" (Balzer, 1997a: 49), wird in *Die verlorene Ehre der Katharina Blum* sehr überzeugend kritisiert, weil an der Hauptfigur exemplifiziert und dargestellt. Die Heldin der Erzählung ist geradezu die Verkörperung dieser Mentalität, bis zum Augenblick, wenn sie sich in einen Kriminellen verliebt und deswegen in Schwierigkeiten und in Schlagzeilen gerät. Erst dann ändert sie sich und verwirft alles und alle Werte, denen sie bisher gehuldigt hat.

Die Protagonisten in *Der Zug war pünktlich* gehören unterschiedlichen Gesellschaftsschichten an: Andreas entstammt dem Klein-, Olina dem Großbürgertum. Zwischen ihnen gibt es aber keine diesem Umstand entstammenden kulturellen Unterschiede. In *Und sagte kein einziges Wort* geht es um die Armut der Familie Bogner, die hin und wieder mit dem Reichtum ihrer Vermieter verglichen wird. Kulturelle Unterschiede zwischen den Reichen und den Armen bzw. zwischen den sozialen Gesellschaftsschichten bilden aber den sozialen Hintergrund des Romans *Haus ohne Hüter*. Frau Bach und Frau Brielach mit ihren Söhnen Martin und Heinrich leben unter verschiedenen Bedingungen, bei „vergleichbarer Grundsituation leben sie dennoch in zwei unterschiedlichen Welten" (Balzer, 2000: 121). Die Bachs sind reich, die Brielachs und kämpfen dagegen ums nackte Überleben. Ihre „ganze Lebensweise" kann kaum unterschiedlicher sein: Familie Bach ist eine erweiterte und atomisierte Patchwork-Familie, in der sich jeder das Essen selbst zubereitet und in der man sich meist nur „unterwegs" trifft. Frau Brielach ist erwerbstätig, so dass der halbwüchsige Heinrich auf seine kleine Schwester aufpassen, sich ums Essen kümmern und überhaupt wirtschaften muss. Das zentrale Thema des Romans ist die Sozialisierung der sich im dafür wichtigsten Lebenabschnitt, auf der Schwelle zur Pubertät befindenden Jungs, die vor allem in der Familie stattfindet:

Insgesamt zeigt sich, dass die Familie der zentrale Ort und die soziale Schlüsselfigur der kulturellen Tradierung bleibt: Soziale Erfahrungen und Erwartungen, moralische Normen und Werte, rituelle und symbolische Praxen werden überwiegend dort vermittelt. (Kaschuba, 1990: 88)

Frau Bach, die nur ihren im Zweiten Weltkrieg gefallenen Mann hatte, und Frau Brielach, die nach dem Tode ihres Mannes mehrere „Onkel" nach Hause mitnahm, unterscheiden sich auch im Sinne der Sexualmoral, was allerdings kontextualisiert und relativiert wird:

Es gab Dinge, die nicht mit dem *Geld* zusammenhingen: etwa den Unterschied zwischen Onkel Leo und Onkel Albert, und es war der Unterschied zwischen Martins Schock über das Wort, das die Mutter zum Bäcker gesagt hatte – und seinem nicht sehr heftigen Schrecken, von seiner Mutter zum ersten Male ein Wort zu hören, das er bisher nur von Onkel Leo und einer Schaffnerin gehört hatte. (*Haus*: 25 – hervorgehoben Böll)

Nella Bach, die dem Großbürgertum angehört, hat kein Problem mit der Unterdrükkung ihrer Sexualität, vor allem stört sie, dass es in in der Kulturelite ehemalige Nazis gibt, die „am Gobelin der Kultur" weben, „verkappte Schinder, die nicht Seife, sondern Kultur aus Kadavern herstellten oder herstellen ließen" (*Haus*: 182). In *Billard um halb zehn* kritisiert Böll scharf die Verehrung der Kulturgüter nach dem Zweiten Weltkrieg, in dem Millionen Unschuldige ums Leben kamen. Seine „Kritik an der ästhetischen Kulturpflege, die sich der Verantwortung gegenüber der Vergangenheit entzieht" (Sowinski, 1993: 59), ist eindeutig, sein Protest resolut: Wichtiger als lebendige Menschen können Bauwerke nicht sein, „Staub, zusammengebacken, konzentriert, zu Struktur verwandelter Staub; optische Täuschung, Fata morgana" (*Billard*: 172). Der englische Kommandant entschuldigte sich, „daß sie die Honoriuskirche bombardiert und die Kreuzigungsgruppe aus dem zwölften Jahrhundert zerstört hatten; er entschuldigte sich nicht wegen Edith, nur wegen einer Kreuzigungsgruppe aus dem zwölften Jahrhundert". Der Sprengstoffspezialist Robert Fähmel dagegen setzt Denkmäler für die im Krieg Gefallenen, „Dynamit, ein paar Formeln, das war seine Möglichkeit, Denkmäler zu setzen" (*Billard*: 193 bzw. 184).

Auch die in sich Inhumanität verbergenden musikalischen Kulturgüter greift Böll an, wie die gegrölten Soldatenlieder in *Der Zug war pünktlich* oder der vom KZ-Lagerkommandanten Filskeit geleitete Chorgesang in *Wo warst du, Adam?*: Mit ihm beginnt die Reihe negativ akzentuierter Kunstliebhaber in Bölls Werken (vgl. Balzer, 1997: S. 101).

Feine Manieren wecken bei Böll immer Misstrauen und er stellt sie meist im negativen Lichte dar. Oberst Bressen – in *Wo warst du, Adam?* – lernte gute Manieren, indem er im Restaurant als Nicker arbeitete. Später gab er Unterricht in Benimmregeln. Diese pädagogische Erfahrung half ihm später, als er Ausbildungslehrgänge in Heeresdienstvorschriften leitete. Damit verglichen scheinen die Gepflogenheiten im Restaurant, die sich in *Haus ohne Hüter* Martin seiner Großmutter zuliebe ansehen muss, oder die Imagepflege von Heinrich Fähmel, der fünfzig Jahre lang Paprikakäse zum Frühstück bestellt, geradezu harmlos. Sein Sohn Robert weist keinerlei künstlich verfeinerte Manieren auf, sondern ist nur korrekt und höflich. Nicht übertrieben höflich, wie andere, mit denen Schrella, der Rückkehrer aus dem Exil, zu tun hat: „>Höflichkeit ist doch die sicherste Form der Verachtung<, dachte er." (*Billard*: 246)

Die Kultiviertheit wird insbesondere in *Ansichten eines Clowns* aufs Korn genommen, wobei der Gegensatz Reich-Arm verschärft wird. Clowns reicher Vater, der nur darauf besteht, jeden Tag zwei frisch gewaschene und gebügelte Taschentücher zu bekommen, kommt relativ gut davon, viel besser als die Mutter Schnier, die sich mit schlechten Künstlern umgibt, für sie Stehpartys veranstaltet und Esskultur pflegt, wobei die Familienmitglieder freilich hungrig bleiben. Die Mitglieder des „Kreises fortschrittlicher Katholiken" versammeln sich im kleinen Kreis und reden über Kultur, politische und soziale Belange. In ihrem Sozialprogramm, das sich auf das Errechnen des Existenzminimums beschränkt, ist „sogar ein Betrag für kulturelle Bedürfnisse eingeplant: Kino wahrscheinlich, oder Zeitungen" (*Ansichten*: 234f.). Stellvertretend für diesen Kreis meint Marie, Clowns Freundin, man sollte „ein >brennendes Interesse< daran haben, soviel Kultur wie möglich aufzunehmen" (*Ansichten*: 104).

Immer wieder wird der deutsche „Bildungsfimmel" (*Billard*: 320) kritisiert. Andreas beklagt sich: „[...] die Schule hing wie ein Bleiklotz an mir. Die Schule hinderte mich. Erst mußte ich Abitur machen. Jeder Mensch in Deutschland muß erst Abitur ma-

chen. Nichts gibt es ohne Abitur.“ (*Der Zug*: 94) Walter Fendrich, der Held der Erzählung *Das Brot der frühen Jahre*, versuchte sich in seiner Jugend erfolglos und wider Willen als Bank-, Einzelhandel- und Tischlerlehrling, bis er aus Trotz die Elektrikerlehre beendete, die ihm ein „ganz passables“ Leben ermöglicht. Seine Suche nach dem ihm gemäßen Weg und die Auffassung der Bildung als Mittel zum Zweck wird positiv dargestellt. Hedwig, seine künftige Frau, die sich in der Großstadt zur Lehrerin ausbilden lassen möchte, verzichtet auf die Hochschulbildung, da sie sich an diesem einen Tag in Walter verliebt und mit ihm Familie gründen möchte.

Die Bildung wird in *Ansichten eines Clowns* massiv angegriffen. Die DDR-„Kulturfritzen“ bleiben nicht verschont (*Ansichten*: 237) und den Mitgliedern des „Kreises fortschrittlicher Katholiken“ „imponiert Bildung“ (*Ansichten*: 86). Der Clown hat die Schule geschmissen und seine Freundin Marie brach ihre Ausbildung kurz vor dem Abitur ab. Das wird nicht kritisiert, sondern vielmehr die Segmentierung der Gesellschaft nach Bildungsgrad:

Diese >Er-muß-aber-doch-das-Abitur-machen<-Vorstellung ist eigentlich eine Sache, deren sich das Zentralkomitee der Gesellschaften zur Versöhnung rassicher Gegensätze annehmen sollte. Es ist tatsächlich eine Rassenfrage: Abiturienten, Nichtabiturienten, Lehrer, Studienräte, Akademiker, Nichtakademiker, lauter Rassen. (*Ansichten*: 40)

Akademiker werden in *Die verlorene Ehre der Katharina Blum* unter die Lupe genommen. In einer an Katharina adressierten sexuellen Offerte kann man eine „akademische, wenn nicht ärztliche Bildung“ (*Die verlorene Ehre:* 78) erkennen. Körperliche Auseinandersetzungen zwischen dem Rechtsanwalt Dr. Blorna und dem Politiker Sträubleder, sowie zwischen ihren Frauen sind zwar verständlich, aber höchst ungewöhnlich (*Die verlorene Ehre*: 95f. und 130).

Die Gesellschaft – ein missverstandener und verschlissener Begriff, den Böll mied (vgl. *Frankfurter Vorlesungen:* 9) - ist keine Totalität, sondern besteht aus Teilsystemen mit ihren eigenen Kulturen: Rechts-, Wirtschafts-, Wissenschaftskultur usw. Auch Berufsgruppen entwickeln ihre eigenen Kulturen: Ärzte, Rechtsanwälte, Studenten usw. Da die Vergesellschaftung in modernen Gesellschaften hauptsächlich über die Erwerbsarbeit erfolgt, wächst die Bedeutung der beruflichen Identität und Kultur –„sie prägt Weltbild und Selbstbild der Arbeitenden und ist Grundlage ihrer Identität“ (Daheim/Schönbauer, 1993: 12f.).

In Bölls Werken findet man selten Berufe und die ihnen dazugehörigen Kulturen. In *Wo warst du, Adam?* ist zunächst das Ärzteethos zu finden, wenn Dr. Schmitz die aufgrund schwerer Wunden nicht transportfähigen Patienten nicht verladen lässt, sondern trotz Lebensgefahr bei ihnen bleibt (Kapitel 3). Die für das Beamtentum charakteristischen Ordnungssinn und Korrektheit prägen den ehemaligen Bankbeamten Filskeit, der zum KZ-Kommandanten wird: „Es war sein Ehrgeiz, alle Befehle korrekt auszuführen.“ (*Wo warst du, Adam?*: 96)

Fred Bogner und Walter Fendrich identifizieren sich mit ihren Berufen des Telephonisten bzw. des Waschmaschinen-Mechanikers nicht und zeigen keinerlei für ihre Berufe charakteristischen oder das Image prägenden Eigenschaften. Heinrich Fähmel spielt eher die Rolle eines Architekten, während sein Sohn Robert den Architektenberuf korrekt, aber distanziert ausführt. Für die Müllmänner in *Gruppenbild mit Dame* scheinen Mut, Gelas-

senheit, Mangel an Ehrgeiz und Solidarität charakteristisch zu sein, es bleibt allerdings unklar, ob diese Eigenschaften wirklich etwas mit ihrem Beruf zu tun haben.

Erst in *Die verlorene Ehre der Katharina Blum* wird der Beruf bzw. die ihm innewohnende Kultur für eine Figur prägend: Katharina ist Hausgehilfin mit abgeschlossener Hauswirtschaftsschule und geprüfte Wirtschafterin. Dazu gehören Sinn für Ordnung und das Schöne, Planungs- und Kalkulationsfähigkeit, sowie Distanz zu den Arbeitgebern und den Gästen, die auch als höfliche Kälte interpretiert werden kann. Wegen der Hetzkampagne der ZEITUNG verwirft Katharina ihren Lebensplan und wird zur Mörderin, so dass sie aus Liebe zu einem Kriminellen, aus Protest gegen die ZEITUNG und wegen ihrem erwachten Unbehagen in der Kultur der Wirtschaftswunder-Gesellschaft aus derselben aussteigt.

Aus der Gesellschaft bzw. aus der Gruppe – somit aus der Kultur – kann man auch auf andere Art und Weise aussteigen, wie es in der Erzählung *Entfernung von der Truppe* weniger beschrieben als behauptet wird. Der Teil der Erzählung, in dem es um die Entfernung von der Wehrmacht als einer „Zwangs- und Schicksalsgemeinschaft" (*Entfernung*: 217) geht, ist überzeugend,selbst wenn dabei Fäkalien zu tragen und Kartoffelberge zu schälen sind. Es gilt: „Daß Menschwerdung dann beginnt, wenn einer sich von der jeweiligen Truppe entfernt, diese Erfahrung gebe ich unumwunden als Ratschlag an spätere Geschlechter." (*Entfern*: 249) Der Ich-Erzähler gewinnt die Distanz von Ideologien als „sinnstiftenden" Weltanschauungen, die der erfahrbaren Wirklichkeit widersprechen, und gibt diese Distanz an die Leser weiter, weil: „Weltanschauungen verachten das Erfahrungswissen. Ihre Wirksamkeit liegt in der Innerlichkeit, der Sinnstiftung" (Choi, 2002: 33). Ideale und Weltanschauungen sind zwar als Orientierungszeichen unentbehrlich, tragen aber in sich die Gefahr, das Leben zu bezwingen.

Die Weigerung des Ich-Erzählers, sich in die bundesdeutsche Gesellschaft integrieren zu lassen, ist fast paranoid. Als Inhaber eines Kaffeeunternehmens kann er sich - gemäß seinem Programm „Von der Trupppe entfernt studieren" (*Entfernung*: 256) - diese ihm schöne Ansichten bietende Abseitsstellung auch leisten. Ansichten sind unverbindlich: „>Ansichten< haben immer auch zu tun mit >Welt-Anschauung<, wenngleich sie sich nicht zu einer Weltanschauung schließen müssen. Vor allem aber sind Ansichten subjektiv." (Götze, 1993: 193) Man darf aber nicht vergessen, dass man in der unvermeidlichen weil allumfassenden Kultur – genau wie der zur Intersubjektivität unfähige Clown – auch selbst angesehen wird.

Bölls Außenseiter fühlen Unbehagen in der Kultur und rebellieren gegen sie. Sie heben sie aber nicht auf. Die Kultur, deren Funktion Triebs- und Aggressionskontrolle ist, ist in den letzten Jahrzehnten noch unverbindlicher geworden: die Autoritäten entfallen, das Über-Ich gilt nicht mehr – somit gibt es immer weniger Aggressionshemmung. Gruppen zerfallen, es sei denn, dass sie aus ökonomischen Gründen weiter existieren.

Böll hat im *Gruppenbild mit Dame* das Bild einer „modernen" Sozietät entworfen, in der „Anarchie und Zärtlichkeit" (Balzer, 1977) vorherrschen: einer Gemeinschaft von Einzelgängern, die zusammen arbeiten und sich miteinander solidarisieren. Sie gruppieren sich um Leni und verhindern, dass sie aus ihrer Wohnung vertrieben wird. Diese Gemeinschaft weist aber keine andere Kultur als die der Solidarität im Notfall. Die Freiwilligkeit und die Bereitschaft zur Solidarität werden schlichtweg vorausgesetzt: Das *Gruppenbild mit Dame* ist eine Utopie.

>Kulturkritik<, das ist der Sammelbegriff für die zahllosen Kommentare, mit denen die Intellektuellen von jeher das Geschehen ihrer Zeit begleitet haben – für jene Traditionen des Einspruchs und der scharfsinnigen Analyse, die über spezielle Zustände hinausgreifen und aufs Ganze gehen: auf die stillschweigenden Übereinkünfte, auf die Grundsätze und Regeln, die dem menschlichen Zusammenleben Form und Gestalt geben. (Konersmann, 2001: 9)

Die reflektierte Beschreibung der eigenen Gesellschaft ist Bölls „Prinzip Zeitgenossenschaft" (vgl. Zylinski, 1997: 11ff.) – was der Kulturkritik gleich kommt. Böll, der „Prototyp des leidenden und mitleidenden Anti-Zeitgenossen" (Hamm-Brücher, 1975: 146), war einer der einflussreichsten Kulturkritiker seiner Zeit, der die Kultur im Namen der Kultur kritisierte, „also durchaus außerästhetische Intentionen" (Bellmann, 1996: 184) verfolgte. Gezielte Regelverletzungen dürften der Grund dafür sein, dass Bölls Werke gerne gelesen werden, aber auch umstritten sind. Böll, „misstrauisch [...] gegenüber allen Formen von Erstarrung in der Gesellschaft" (Reid, 1991: 13), unternahm seine Kulturkritik nicht, um die Kultur und ihr (Selbst)Bildnis abzuschaffen, sondern um ihrer Veränderung in Richtung einer „humaneren" Kultur der Liebe und der Religion beizutragen, in einer Gesellschaft, die einer permanenten Veränderung ausgeliefert wurde, sich dagegen aber mehr oder weniger erfolgreich wehrte und deshalb in Konflikt mit sich selbst geriet: „Es ging um das westdeutsche Selbstbild." (Götze, 1993: 187) Das merkte Böll und trieb unermüdlich Kulturkritik, entwickelte sich selbst und trug zur Entwicklung – im Sinne von Veränderung, nicht im Sinne von einer wie auch immer verstandenen Qualitätsverbesserung - der bundesdeutschen Kultur bei: „Kulturkritik entsteht am Übergang zwischen Statik und Prozessualität, dort, wo die Dinge in Bewegung geraten und ihr vertrautes Gesicht verändern." (Konersmann, 2001: S. 21)

BIBLIOGRAFIE:

Heinrich Bölls Werke:
Der Zug war pünktlich. Erzählung, München: dtv (dtv 818 – 24. Aufl., 1997)
Wo warst du, Adam? Roman, München: dtv (dtv 856 – 24. Aufl., 1998)
Haus ohne Hüter. Roman, München: dtv (dtv 1631 – 10. Aufl., 1997)
Das Brot der frühen Jahre. Erzählung, München: dtv (dtv 1374 – 14. Aufl., 1993)
Billard um halb zehn. Roman, München: dtv (dtv 8612 – Sonderausgabe, 2006)
Ansichten eines Clowns. Roman, München: dtv (dtv 400 – 42. Aufl., 1997)
Entfernung von der Truppe, In: Enfernung von der Truppe. Erzählungen, München: dtv (dtv 11593 – 1992), 89-152
Frankfurter Vorlesungen, München: dtv (sr 68 – 3. Aufl., 1974)
Gruppenbild mit Dame. Roman, München: dtv (dtv 959 – 20. Aufl., 1997)
Die verlorene Ehre der Katharina Blum oder: Wie Gewalt ensteht und wohin sie führen kann. Erzählung, München: dtv (dtv 1150 – 42. Aufl. 2005)
Balzer, Bernd (1977), *Heinrich Bölls Werke: Anarchie und Zärtlichkeit,* Köln: Kiepenheuer & Witsch
Balzer, Bernd (1995), *Heinrich Böll. Ansichten eines Clowns*, Frankfurt: Diesterweg (3. Aufl.)

Balzer, Bernd (1997), *Das literarische Werk Heinrich Bölls. Einführung und Kommentare,* München: dtv

Balzer, Bernd (1997a), *Heinrich Böll. Die verlorene Ehre der Katharina Blum*, Frankfurt: Diesterweg (3. Aufl.)

Balzer, Bernd (2000), „Haus ohne Hüter", In: W. Bellmann (Hg.), *Heinrich Böll. Romane und Erzählungen,* Stuttgart: Reclam (RUB 17514, Literaturstudium: Interpretationen), 119-136

Bellmann, Werner (1996), „Heinrich Böll: Die verlorene Ehre der Katharina Blum oder: Wie Gewalt entstehen und wohin sie führen kann", In: *Erzählungen des 20. Jahrhunderts. Interpretationen*, Bd. 2, Stuttgart: Reclam (RUB 9463), 183-204

Bollenbeck, Georg (1994), *Bildung und Kultur. Glanz und Elend eines deutschen Deutungsmusters,* Frankfurt/Leipzig: Insel

Britz, Gabrielle (2000), *Kulturelle Rechte und Verfassung. Über den rechtlichen Umgang mit kultureller Differenz,* Tübingen: Mohr Siebeck

Choi, Chiwon (2002), *Kulturkonzeptionen deutscher Gesellschaftswissenschaftler und Historiker seit dem späten 19. Jahrhundert,* Aachen: Shaker

Daheim, Hansjürgen / Schönbauer, Günther (1993), *Soziologie der Arbeitsgesellschaft. Grundzüge und Wandlungstendenzen der Erwerbsarbeit,* Weinheim/München: Juventa

Freud, Sigmund (2004*),* „Das Unbehagen in der Kultur (1930)", In: ders., *Das Unbehagen in der Kultur. Und andere kulturtheoretische Schriften,* Frankfurt: Fischer (9. Aufl.); 29-108

Götze, Karl Heinz (1993), „Heinrich Böll: Ansichten eines Clowns. Theseus, der nette Narr. Aus dem klassischen Altertum der Bundesrepublik", In: *Romane des 20. Jahrhunderts. Interpretationen.* Bd. 2, Stuttgart: Reclam (RUB 8809), 186-211

Hamm-Brücher, Hildegard (1975), „Das Anti-Zeitgenössische", In: M. Reich-Ranicki (Hg.), *In Sachen Böll. Ansichten und Einsichten*, München: dtv (5. Aufl.), 145-149

Kaschuba, Wolfgang (1990), *Lebenswelt und Kultur der unterbürgerlichen Schichten im 19. und 20. Jahrhundert,* München: Oldenbourg (Enzyklopädie deutscher Geschichte, Bd. 5)

Konersmann, Ralf (2001), „Das kulturkritische Paradox", In: R. Konersmann (Hg.), *Kulturkritik. Reflexionen in der veränderten Welt*, Leipzig: Reclam (RB 1741), 9-37

Kroll, Frank-Lothar (2003), *Kultur, Bildung und Wissenschaft im 20. Jahrhundert,* München: Oldenbourg

Reid, J. H. (1991), *Heinrich Böll. Ein Zeuge seiner Zeit*, München: dtv

Röseberg, Dorothee (2001), *Kulturwissenschaft in Frankreich,* Stuttgart/Düsseldorf: Klett

Sowinski, Bernhard (1993), *Heinrich Böll,* Stuttgart/Weimar: Metzler (SM 272)

Zylinski, Leszek (1997), *Heinrich Bölls Poetik der Zeitgenossenschaft*, Torun: Uniwersytet Mikolaja Kopernika

Boris Dudaš

ABSENT WITHOUT LEAVE - UNEASINESS OF HEINRICH BÖLL IN THE CULTURE

Summary

It is well known how critical towards culture the politically committed writer Heinrich Böll was. Since he often referred to cultural goods and highly appreciated the works of art, his cultural criticism, although present in almost all of his works, is often ignored. However, in all of his works there is a cumulative and differentiated criticism towards culture.

First of all, Böll negates the concept of culture as national culture. The culture as 'a whole way of life' (R. Williams) is different among nations and groups, this is however benevolently registered. The different ways of life are not valued, but they are derived from vocations and life circumstances. The only vocation and the only culture, which Böll rigorously refuses, is the vocation of a soldier and militarism.

Böll also criticizes the culture of the German post-war society. That criticism became stronger and stronger from work to work, until it reaches its culmination in the novel *The Clown*. Since the culture, regardless of which kind, limits the individual, Böll recommends *Absent Whithout Leave*, distancing from the troop, i.e. from the group, whereby his ideal of a society is one made of individuals supporting each other.

Bojana Stojanović-Pantović
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
bnpkaja@beocity.net

UDK: 82.015.19

ASPEKTI IDENTITETA U POETICI EKSPRESIONIZMA

Apstrakt: U sledećem prilogu ukratko ćemo razmotriti aspekte identiteta ekspresionističkog pokreta u nemačkoj i srpskoj književnosti, koji ga nesumnjivo diferenciraju od drugih, srodnih pokreta unutar evropske avangarde. Posebno ćemo obratiti pažnju na ekspresionističku autotematizaciju subjekta i artikulaciju identiteta u psihološkom, seksualnom, rodnom i kreativnom smislu.

Ključne reči: *ekspresionizam, nemački, srpski, pokret, identitet, seksualnost, mizoginija, rodne uloge*

Pojam *identiteta* odnosno *istosti, istog* u filozofiji - jeste sve ono što jedan entitet određuje i čini prepoznatljivim - i stoga ga diferencira od *drugog/različitog*. U slučaju njegove primene na studije kulture i književnosti, a u našem slučaju na estetiku i poetiku ekspresionističke umetnosti u nemačkoj i srpskoj književnosti, može se zapaziti nekoliko nivoa ili aspekata identiteta, koji treba da budu detaljnije istraženi. Na prvom mestu, nemački ekspresionizam svoj identitet konstituiše na nivou distinktivnog književno-umetničkog *pokreta* u okviru evropske avangarde približno između 1910. i 1925. godine XX veka (Fähnders 1998: 123-124; Stojanović Pantović 2003: 7-12). Književnost „novih" ili „mladih" formira se kroz doslednu poziciju osporavanja dominantne estetičko-poetičke paradigme moderne negde već pre 1910. godine, slično futurizmu u italijanskoj ili kubizmu u francuskoj književnosti. Nemački ekspresionistički autori K. Hiler (Hiller), A. Štram (Stramm), J. Van Hodis (Hoddis), G. Hajm (Heim), G. Trakl, K. Edšmid (Edschmid), K. Ajnštajn (Einstein), A. Deblin (Döblin) i drugi, osporavali su tada već prevaziđenu praksu dekadenata, impresionista i simbolista u poeziji, odnosno mimetičko-psihološku naraciju predstavnika poetskog realizma (Stojanović Pantović 2006: 107-108).

Ekspresionisti zato obnavljaju volju, etos i „ja" jezgro koje ima egzistencijalne implikacije [1], formalno oslobađajući stih, uz nove teme i topose u poeziji, prozi i drami, čime su izazvali neku vrstu recepcijskog „šoka" kod tadašnjih čitalaca i kritičara. Ovi autori su u promenjenim društveno-istorijskim, političkim i kulturnim prilikama pred Prvi svetski rat izražavali jedno zajedničko osećanje ugroženosti, strepnje i straha karakteristično za modernizam i avangardu. Njihov naglašen individualizam svako zajedničko programsko

[1] U programskom tekstu *Die Jüngste Berliner* (1911) K.Hiler odbacuje savremene estetičare koji nisu ništa drugo nego tablice za pasivno registrovanje utisaka ili precizne mašine za deskripciju. Za razliku od njih, najmlađa generacija pisaca je nešto sasvim suprotno: „Mi smo ekspresionisti. Opet nam je stalo do sadržaja, volje i etosa".

načelo uvek prevodi i projektuje u lično autorsko pismo. S druge strane, afirmiše se želja za kolektivnim delovanjem u smislu promene društvenih i estetičkih odnosa i utopijske ideje tzv. Novog Čoveka (Der Neue Mensch).

Nemački ekspresionistički pokret u matičnoj književnosti – kao uostalom i drugde u Evropi – pa i u srpskoj književnosti – bio je sav u procesu cepanja i vrenja između nasleđenih tradicijskih linija (neoromantizam, simbolizam, naturalizam) i inovacije (iskustva futurizma, dadaizma, konstruktivizma,kubizma ili sinkretičkih projekata koji su povezani sa apstraktnim slikarstvom i filmom). On se od drugih sličnih pokreta pre svega razlikuje po svojoj duhovno-istorijskoj podlozi i po uvođenju nekih novih toposa koji značenjski često podvajaju ekspresionistički tekst. To se odnosi na nihilističko i utopijsko iskustvo, paradoksalan spoj imanencije i transcendencije, ali i kritiku različitih pojava i odnosa u ljudskoj realnosti (civilizacijska i ratna kriza, različite javne institucije, nacionalni mitovi, muško-ženski, bračni i porodični odnosi, seksualnost, rodne uloge). Kao posledica toga pojavljuje se potreba za ličnom obnovom pojedinca, za njegovim duševnim i etičkim preobražajem, odnosno katarzičkim pročišćenjem i spoznajem svoje nove egzistencijalne pozicije: „Ekspresionizam je jedna teza i jedan imperativ: postoji ja! Moramo predstaviti ja! Čovek mora da predstavi svoju egzistenciju“ (Otten 1963: 548).

Za ovu priliku zadržaćemo se na svojevrsnoj problematizaciji *identiteta subjekta*, odnosno individue ekspresionističke književnosti. Dok je u prethodnoj eposi moderne/simbolizma proces destabilizacije subjekta tek započeo, u periodu ekspresionizma on rezultira njegovom konačnom disocijacijom (Vietta/Kemper 1976: 14-43). Gubljenje celovitog *ja* identiteta izaziva potrebu za njegovim novim konstruisanjem, koje se najčešće odvija kroz viziju, san ili halicunaciju, povezujući kroz različite formalne postupke fragmente jedne nove realnosti. U tom smislu, položaj subjekta u strukturi ekspresionističkog teksta može se odrediti kao niz figura, maski ili instanci, koje međusobno stupaju u odnose antinomičnosti. To je ujedno prouzrokovano i promenom u saznajnim moćima i sasvim drugačijim načinom označavanja realiteta, odnosno semiotičkim postupkom koji upućuje na njegovo stalno umnožavanje (Andreotti 1990: 22), odnosno *fluidnu, omekšalu* prirodu identiteta.

Tematski kompleks koji može biti od posebnog interesa jeste tematizacija seksualnog i erotskog iksustva (Dierick 1987: 209), kao i antinomija telesno/duhovno, odnosno topos muško/žensko. Veza između duha i tela, čulne i spiritualne ljubavi uvek se pojavljuje u zaoštrenim, isključujućim kategorijama. Za ekspresionističkog pisca seksualnost je elementarna sila i u biološkom i u psihološkom smislu, što je s jedne strane nasleđeno od naturalista, a s druge strane predstavlja upliv Frojdove psihoanalize. Stoga se ona često izjednačava sa vitalizmom novog, oslobođenog čoveka. Međutim, u duhu prožimanja Erosa i Tanatosa, glorifikacija seksualne anarhije jeste samo prividna, jer ekspresionisti seksualnosti pridaju značenje revolta, doživljavajući ga kao svojevrsni način trijumfa nad smrću (Dierick 1987: 209-238). Seksualna ekstaza stoga retko ima karakter spontane, emotivne reakcije koja sjedinjuje ženu i muškarca. Teskobno osećanje koje prati pojedine likove često konstituiše samu granicu bivstvovanja. Tako se erotika i seksualnost najčešće doživljavaju kao izvor straha, neprijateljstva, frustracije, što je slučaj u prozi Ernesta Vajsa (Weiss, *Franta Zlin*), Franca Junga, Karla Ajnštajna, Albrehta Lihtenštajna (Lichtenstein), Gustava Saka (Sack) i mnogih drugih.

Iako su se ekspresionisti deklarativno zalagali za osolobađanje žena i ženski pokret, njihov pogled na svet bio je zapravo duboko mizogin, gotovo vajningerovski, što ih bitno

razlikuje od simbolista i docnije nadrealista (Anz 2002: 33-34). Muški princip uvek dominira nad ženskim i između njih postoji čak i neka vrsta fizičkog gađenja (npr. glavni likovi u noveli Miloša Crnjanskog *Sveta Vojvodina*). Žena se uglavnom poima kroz stereotip, kao biće sazdano od čistote i nevinosti, odnosno bludnosti i greha. Ekspresionisti pokušavaju da seksualnosti pridaju egzistencijalno, a ponegde i metafizičko značenje (npr. u nekim tekstovima Rastka Petrovića), nastojeći da prevladaju postojeću dihotomiju telesnog i duhovnog. Takođe, seksualnost predstavlja opasnost za identitet ekspresionističkog junaka, jer uništava njegovu mušku, patrijarhalnu celovitost identiteta. To je uočljivo u njihovoj obradi kulta prostitutke čiji je uzor Wedekindova dramska (Weedekind) junakinja Lulu. To osobito potvrđuje tezu o njenoj satanskoj, ali i podatnoj, pokajničkoj ulozi žene koja je u potpunosti podređena muškarcu.[2]

U kratkoj priči Gustava Saka *Der Rubin* prikazan je ambivalentan muškarčev odnos prema ženi: s jedne strane romantičan i idealizovan, s druge pak – brutalan i isključivo telesni. Često se prostitucija, incest i promiskuitetno ponašanje kod žena doživljavaju na alegorijskom planu identično devičanstvu, što je slučaj sa Deblinovom pričom *Der Dritte*, ili Ajnštajnovim tekstom *Das Mädchen auf dem Dorfe*. U prozi Franca Junga *Trottelbuch* seks ima odlike košmara, dok je kod Ernesta Vajsa eros simbol borbe između muškarca i žene i njihovog uzajamnog traženja. Junak proze Gotfrida Bena (Benn) doživljava ženu na fiziološki hladan i racionalan način, kao skup organa koji će jednoga dana prestati da funkcionišu, i zato ga ostavljaju potpuno ravnodušnim.

S druge strane, Benov Doktor Rene (Rönne) iz zbirke *Gehirne* (1916) čezne za takvom ljubavi koja će ispuniti prazninu njegovog života, daleko od gradske vreve, negde na jugu, gde ga već sami predeli erotski uzbuđuju. Tako se stalna borba za mentalnu prevlast između muškog i ženskog principa odvija u duhu psihoanalitičkog tumačenja Frojda i posebno K. G. Junga. Preobražaj identiteta vidljiv je i u prozi Franca Kafke, kao i u njegovim pismima Mileni i dnevnicima, dok Oskar Kokoška (Kokoschka) u svojoj lirskoj prozi sanja o tom večitom sjedinjavanju sa „Mesečevom ženom". Čak i u romanu Virdžinije Vulf *Orlando* (1928), trinaestovekovni vitez Orlando, putujući kroz vreme i prostor, neprestano menja pol i identitet, što oličava mitsku figuru hermafrodita, tog idealnog dvopolnog bića. Njegovo cepanje prouzrokovalo je bolnu podelu na mušku i žensku polovinu koje su osobito u ekspresionističkoj prozi dijametralno suprotstavljene, pa ipak u stalnom približavanju, prožimanju, preobražaju i udaljavanju.

Kada je, pak, reč o autorima srpskog i ostalih južnoslovenskih ekspresionizama, i kod njih se mogu zapaziti slične tendencije u artikulaciji aspekata identiteta kao i kod nemačkih pisaca. Književnoistorijski i komparativni kontekst srpskog ekspresionizma, njegovih začetaka, razvoja i sinhronijskog raslojavanja u periodu od 1913. do 1926. godine u pravcu drugih srodnih *izama* (dadaizam, svetokretizam, hipnizam, sumatraizam, kosmizam, zenitizam, nadrealizam) razmotren je u drugim našim knjigama i radovima.[3] Ovom prilikom ukazaćemo na jedan broj primera problematizacije individualnog identiteta, poimanja seksualnosti i rodnih uloga, što bi svakako mogla biti tema posebnog istraživanja.

---

[2] O kulturnoistorijskom i književnoistorijskom prezentovanju ženstvenog videti kod Silvie Bovenschen, u: *Die Imaginierte Weiblichkeit,* Suhrkamp, Frankfurt/AM, 1979, 43-60.

[3] Posebno u: *Српски експресионизам,* МС, Нови Сад, 1998. i prilogu „Увод у разумевање експресионистичког покрета у српској књижевности", у: *Побуна против средишта – нови прилози о модерној српској књижевности,* Мали Немо, Панчево, 2006, 107-118.

Osvrnućemo se najpre na već pomenutog Miloša Crnjanskog. Ovde je osobito zanimljiva autorska pozicija koja je nesumnjivo obeležena piščevim *polom*, pa je stoga dosledno *muška*, maskulina (npr. pesma *Gardista i tri pitanja,* naslov prozne zbirke *Priče o muškom*). Autoreflektovanje maskuliniteta je, međutim, ambivalentno i protivrečno, jer je s jedne strane muški princip uvek nosilac seksualne dominacije, političke vlasti, društvene hijerarhije i zbog toga uređuje odnose i u ženskom svetu, ali prema zakonima svoje psihe i mentaliteta. U tom smislu, kod njegovih junaka pojavljuju se tipična osećanja teskobe i frustracije u odnosu na dominantnu, promiskuitetnu ženu (*Vrt blagoslovenih žena, Legenda, Raj),* prema kojima oseća gađenje, mržnju ili puko sažaljenje.

Crnjanskova unutrašnja poetska ili narativna vizura može, međutim, biti usmerena i ka dekonstrukciji patrijarhalno shvaćene muške rodne uloge. Njegov junak ne želi da bude učesnik rata, muž i otac porodice, čak ni ljubavnik u tradicionalnom smislu reči. Autorov specifični narcizam i senzualizam, teška i tamna erotičnost moraju se na simboličkom planu čitati na fonu autorove ideje o sveopštoj prolaznosti ljudskog života i telesne ljubavi. Takođe je zanimljivo ukazati na dosada neuočenu homoerotičnost romana čuvenog *Dnevnika o Čarnojeviću* (1921). Priča o mladom moreplovcu Egonu Čarnojeviću koji jeste onaj *Drugi* ovog romana i ispoveda naratorov sumatraistički pogled na svet, nikako nije samo lik koji simbolizuje dvojnika Petra Rajića, autora dnevnika. On za njega kaže da mu je značio više od brata i po svojoj koncepciji veoma podseća na lik Maksa Demijana iz čuvenog Heseovog romana koji je objavljen samo dve godine ranije, dakle 1919. godine i mogao je biti poznat Crnjanskom. Između glavnog junaka Sinklera i njegovog učitelja Demijana razvija se složena emotivno-intelektualna veza koja, kao i u slučaju Rajića i Čarnojevića, nesumnjivo ima i homoerotske konotacije. U frojdovskom smislu reči oba lika mogla bi biti sublimacija potisnutih homoseksualnih želja glavnih junaka, dok bi kod Junga oni predstavljali onaj ideal umetničke kreativnosti koja ih preko veze sa različitim ženskim likovima vodi do potpunog sazrevanja (Bruhm 2001: 91). Upadljivi paralelizam izvesnih scena iz Heseovog i Crnjanskovog romana to nedvosmisleno potvrđuju. U slučaju Rajića i njegove stvarne ili simboličke dopune, nesumnjivo se može govoriti o fluidnom i rodno destabilizovanom identitetu muških likova.

Još veći stepen svojevrsnih *nevolja sa rodom* može se uočiti u složenom i protivrečnom delu Rastka Petrovića. On na najsubverzivniji način razbija ustaljene konvencije i kodove komunikacije u odnosima između polova i njihovih identiteta/uloga. To su relacije Otac-Sin, Otac-Majka ili Majka-Sin, koje, kao i u nekim ekspresionističkim pesmama Dušana Vasiljeva mogu svakako imati i religijske konotacije (Rastkove pesme iz zbirke *Otkrovenje*: „Tajna rođenja“, „Noć Pariza“, „Zverstva“). Njegova poetska imaginacija spušta se u prenatalna stanja, kada je život u majčinoj utrobi bio začet možda brutalno, u besu, kao na nekoj paganskoj svečanosti ili orgijama, dok egzistencija priziva sećanje na tu jednom proživljenu košmarnu javu. Po bizarnosti i perveriranosti, Rastkove priče *Nemogući ratar* (1921) i *Džungla, kujna, kočijaš i noć* (1923) mogu se porediti sa sličnim tekstovima Georga Hajma ili Karla Ajnštajna. Muško-ženski odnosi i njihovi identiteti su u priči *Nemogući ratar* zasnovani na hiperbolizovanoj seksualnoj perveriranosti, a estetika ružnog i nakaznog igra ulogu svojevrsnog stimulatora, ali i pokretača naracije. U sceni seksualnog čina između lepe žene i nakaze/bogalja, bolje reći ljudskog trupa, torza – ogleda se autorova cinična destrukcija standarda koji su vezani za stereotipnu, idealizovanu predstavu ljubavnog čina. Ujedno, ova scena sugeriše i nostalgiju zbog njenog odsustva. Pritom

se problematizacija seksualnog i rodnog identiteta odvija putem osvešćenog poigravanja pripovednim perspektivama i njegovog odnosa prema jeziku majke, što ga nesumnjivo dovodi u blizinu ženskog pisma.[4]

Motivi nekrofilije i incesta osobito su važni za uspostavljanje jednog neobičnog *queer* identiteta i estetike kod dramskih junaka Ranka Mladenovića, najznačajnijeg srpskog ekspresionističkog dramatičara i teoretičara moderne drame. U dramskoj jednočinki *Sindžiri,* neimenovani velmoža zahteva od svog brata da ubije njegovu verenicu kako bi se pokorio želji svoje majke koja ne odobrava njihov brak. Još drastičniji primer nalazimo u trećoj jednočinki *Grivna:* ovde svekar obeščasti sinovljevu ženu, a ovaj je kažnjava smrću, da bi potom od njenih kičmenih pršljenova nanizao sebi grivnu, koju će nositi u znak večite borbe ali i prožimanja Erosa i Tanatosa. Incestuozni edipovski topos obrađen je i u kratkoj priči *Alhimičar* (1922) Stanislava Krakova (1895-1968) koji po strukturi i filmskoj tehnici podseća na čuveni ekspresionistički nemi film *Kabinet doktora Kaligarija*. Zagonetka tela, ili kako pisac kaže *mesa,* sagledana je kroz dramatičnu borbu duha i tela. Ona se sastoji u uništenju svake požude, jer donosi bedu i ostavlja za sobom pustoš, što je inače blisko Lakanovom shvatanju o muške i ženske seksualnosti kao slepoj ulici bez izlaza.[5]

Aspekti identiteta u poetici ekspresionizma mogu se, dakle, istraživati na više različitih nivoa, i svaki od njih treba da bude predmet zasebne studije. Kada je reč o individualnom, psihološkom, seksualnom, rodnom ili umetničkom identitetu, njihova artikulacija zavisi od šire perspektive razumevanja ekspresionističke estetike u sklopu avangarde, ali i od personalne autorske pozicije njegovog oblikovanja.

LITERATURA

Andreotti, Mario (1990). *Die Struktur der modernen Literatur.* Bern-Stuttgart: UTB.

Anz, Thomas (2002). *Literatur des Expressionismus.* Stuttgart-Weimar: Metzler.

Bovenschen, Silvia (1979). *Die Imagienerte Weiblichkeit.* Frankfurt A/M: Suhrkamp.

Bruhm, Steven (2001). *Reflecting Narcissus: a queer aesthetic.* Minesotta: University Press.

Vietta Silvio / Kemper, Georg (1979). *Expressionismus.* München: UTB.

Dierick, P. Augustinius (1987). *German Expressionist Prose – Theory and Practice.* Toronto: University Press.

Живанчевић-Секеруш, Ивана (2009). „Хомоеротизам у путописима Растка Петровића“, у: *Како (о) писати различитост? Слика Другог у српској књижевности* (Нови Сад: Филозофски факултет): 37-48.

Kralj, Lado (1986). *Ekspresionizem.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

[4] O tome je posebno pisala mr Kristina Stevanović u svojoj zasada neobjavljenoj magistarskoj tezi *Kratka proza Rastka Petrovića u svetlu žanrovskih raslojavanja srpske avangarde,* poglavlje *Kratka proza Rastka Petrovića: mušku modus iz ženske perspektive,* Filozofski fakultet, Nови Sad, str. 135-149. Videti takođe i rad Ivane Živančević-Sekeruš: „Хомоеротизам у путописима Растка Петровића“, у: *Како (о) писати различитост? Слика Другог у српској књижевности,* Филозофски факултет, Нови Сад, 2009, стр. 37-48.

[5] O tome detaljnije govori Mario Perniola u odeljku „Seksualna osećajnost i razlika“, u: *Estetika dvadesetog veka*, Svetovi, Novi Sad, 2005, str. 243-244.

Otten, Karl (1963). *Ego und Eros. Meistererzählungen des Expressionismus.* Stuttgart: Suhrkamp.

Perniola, Mario (2005). *Estetika dvadesetog veka.* Novi Sad: Svetovi.

Стевановић, Кристина (2009). *Кратка проза Растка Петровића у светлу жанровских раслојавања српске авангарде.* Магистарски рад. Нови Сад: Филозофски факултет.

Стојановић Пантовић, Бојана (1998). *Српски експресионизам.* Нови Сад: Матица српска.

Stojanović Pantović, Bojana (2003). *Morfologija ekspresionističke proze.* Beograd: Artist.

Стојановић Пантовић, Бојана (2006). „Увод у разумевање експресионистичког покрета у српској књижевности“, у: *Побуна против средишта. Нови прилози о модерној српској књижевности* (Панчево: Мали Немо): 107-118.

Fähnders, Walter (1998). *Avantgarde und Moderne.* Stuttgart-Weimar: Metzler.

Bojana Stojanović-Pantović

ASPECTS OF IDENTITY IN THE EXPRESSIONIST POETICS

Summary

In this paper we focus on the notion of identitety in the poetics of the German and Serbian Expressionist movement and its various literary representations. It may be analysed on the existential, social and aesthetical level in the context of the European Avant-guarde between 1910 and 1930. One of the most important issue is selfreflecting of the subject which is no loger regarded as a harmonical and closed unity, but a highly split, dispersive and a fluid figure of the text. It's also very interesting how both German (Döblin, Einstein, Heim, Sack, Trakl) and Serbian expressionist writers (Crnjanski, Rastko Petrović, Dušan Vasiljev, Stanislav Krakov, Ranko Mladenović) treat topics of sexuality (mysoginia, homoerotism, incest, necrophylia), the conflict between male and female, spirit and body or gender roles. According to this, their identity relates to the extensive frame of the Expressionist aesthetics and to the personal author's point of articulation at the same time.

Ljiljana Matić
Université de Novi Sad
Faculté de Philosophie, Novi Sad, Serbie
lilimat@nadlanu.com

UDC: 821.133.1.09(714.1):316.722
821.133.1.09(714.1):26:27-64:28

CULTURES, RELIGIONS, LANGUES: PIERRES DE BASE DE L'ÉCRITURE COMPLEXE DE NAÏM KATTAN

Résum é: Naïm Kattan, l'un des écrivains francophones les plus appréciés, a publié plus de trente ouvrages dans lesquels il ne cesse de répéter que l'hébreu était pour lui la langue de la prière; que l'arabe est sa langue maternelle et qu'il a appris à l'école l'anglais et le français pour pouvoir s'approprier la culture occidentale. Tout ce qu'il a entendu et appris, Naïm Kattan cristallise et transmet à ses lecteurs aussi bien dans ses essais, où il commente et analyse les trois grandes religions du monde oriental et occidental, que dans les produits de son imagination aux accents mystérieux et aux couleurs exotiques.

Le mélange des langues, des styles de vie ou des styles architecturaux caractéristique pour les villes dans lesquelles l'écrivain vivait, représente autant de pierres de base dans l'édifice artistique de Naïm Kattan. Le Canada, cet immense pays qu'il s'est choisi pour son nouveau foyer, ouvre à l'auteur des horizons du Nouveau Monde dont la littérature migrante reflète les cultures et les mœurs rapportés des quatre coins du monde.

Dans son roman *Le Veilleur* (2009), Naïm Kattan aborde encore une fois de grandes questions: la naissance, l'identité, l'amour, la croyance en Dieu, le mariage, la mort… à la lumière de la Bible et des rites juifs. Le héros, rabbin installé à Montréal et grandi à New York, incarne le passeur éternel des cultures, des religions et des langues typique pour l'écriture kattanienne.

Mots-clefs: *littérature canadienne, littérature québécoise, culture, religion, identité.*

Le Canada est incontestablement l'un des pays dont la littérature présente l'image faite de différentes facettes due à l'enrichissement par des émigrés ayant apporté dans leurs bagages mentaux des souvenirs de leurs pays respectifs. Cette richesse est bien illustrée par l'oeuvre littéraire d'un de ces romanciers les plus réputés, celle de Naïm Kattan. Dans son dernier roman *Le* V*eilleur*, l'écrivain semble récapituler les sujets qu'il traite sous différentes formes dans ses ouvrages en y unissant ses souvenirs, ses comparaisons entre les trois grandes religions mondiales et ses expériences d'un citoyen du monde qui parle plusieurs langues. Ce n'est pas par hasard qui le livre commence par une cérémonie de la circoncision, qui représente symboliquement l'entrée du garçon dans la communauté juive lors de laquelle il obtient son nom, ce qui signifie en même temps l'admission dans la religion juive et l'entrée dans la communauté. Le héros principal est rabbin et le grand-père du garçon, ce qui unit dans le même personnage son côté officiel et sa position privée

par rapport à la communauté dont il est le berger et par rapport à la famille dont il est le chef. Le passé ancestral et la tradition millénaire rejoignent le présent et les coutumes modernes, ce qui est bien la destinée de tout être humain et spécialement de tout migrant portant sa culture dans les bagages qu'il transporte d'un endroit à l'autre à la recherche de sa place sous le soleil en quête incessante de la terre promise. La phrase qu'on récite habituellement: „Il est petit et il sera grand. " (Kattan, 2009:9) contient les aspirations, les espoirs et les désirs pour une destinée heureuse et pour une vie prospère. Mais, le chemin que l'enfant doit parcourir pour atteindre le but proposé est sinueux, incertain et parsemé d'obstacles. Symboliquement, la route à parcourir de la naissance à la mort est la même pour chaque individu et, pourtant, chaque homme doit suivre le destin qui lui est propre. C'est pourquoi le message de Kattan est destiné à tout le monde et sa sagesse peut offrir des exemples à suivre aux représentants de toute culture, religion et ethnie. En homme qui n'était pas épargné par de durs coups dans sa vie, ce sage traite des questions éternelles sur l'existence de Dieu, sur la conversion et le judaïsme, sur l'importance de la lecture dans la vie de chaque individu, sur l'humanisme et le besoin de se secourir mutuellement et sur le choix que l'homme est sensé faire dans le comportement envers soi-même et envers l'autre. Le romancier insiste sur l'importance de l'appartenance à sa communauté, mais il prêche aussi la tolérance en parlant de la cohabitation entre les juifs et les chrétiens. Le don de l'amour joue un rôle important dans la vie de tout homme et son attitude envers les problèmes des autres le prépare à cet acte final de tout humain, à la mort. Mais, auparavant, il doit se choisir une femme pour fonder avec elle sa famille et pour avoir de la descendance, ce qui représente l'accomplissement de sa mission sur la terre. Il est naturel que l'homme se confronte avec des problèmes à résoudre, avec des incertitudes et avec le besoin de faire son choix. L'un des choix s'offrant à l'homme qui tient à sa religion, à sa culture et à sa langue, c'est incontestablement la décision de devenir le rabbin et de servir de la sorte à sa communauté. Ainsi, il jouit d'une grande autorité, mais en même temps, suivre sa vocation, cela veut dire assumer une grande responsabilité pour ses proches. Savoir choisir son chemin, c'est la suprême philosophie de la vie et Kattan montre dans ses livres le comportement des hommes devant les obstacles. C'est grâce à cet art que ses personnages ressemblent à se méprendre aux personnes en chair et en os.

En choisissant le prénom de Méir pour le bébé dans *Le Veilleur*, Kattan rentre à ses racines et puise de nouveau dans ses souvenirs d'enfance. C'est le nom de la synagogue dans sa ville natale, qu'il a dû quitter pour chercher fortune dans le monde occidental et ses ouvrages aux titres symboliques relient la destinée de leur créateur à celle de ses personnages. Ce n'est pas pour la première fois que le romancier se sert de titres symboliques. Son roman *La fortune du passager* désigne l'idée motrice de ses héros. Le monde de ses personnages fait l'écho à celui de leur auteur: des Juifs iraquiens, élevés dans un monde où des cultures, des religions et des destinées coexistent depuis toujours en parfaite harmonie, déboussolés par la Deuxième guerre mondiale, et déracinés dans la culture occidentale et celle du Nouveau Monde, ils pratiquent une quête incessante du bonheur, de la fortune et de la vie paisible.[1]

[1] Nous nous permettons de signaler au lecteur nos essais sur Naïm Kattan: *Naïm Kattan écrivain de passage et passeur de culture*. In : *Parcours québécois. Introduction à la littérature du Québec*, Pierre Morel (éd.), Cartier éducationel, 2007, 228-238. et *Les villes dans l'œuvre de Naïm Kattan ou le monde est un village global*, Frankofoni, Revue d'études et recherches francophones, N° 18, Ankara 2005, 353-363.

L'errance d'un peuple élu, la migration des jeunes esprits aventureux et aventuriers de leur pays natal en quête d'une meilleure vie et leur existence forgée dans un monde étranger, différent, imprégnée par d'autres mœurs et traditions cadrent bien avec des recherches d'une fortune matérielle et d'une vie stable et paisible. De courageux personnages se forgeant une situation dans la société hostile sont prêts à embrasser des coutumes et des cultures d'autres nations et illustrent bien le métissage transculturel du monde moderne. Trois romans du romancier *Adieu, Babylone*, *Farida* et *La fortune du passager* représentent trois niveaux dans la quête du bonheur, trois étapes marquées par le transculturel, l'émigration et l'errance. Ces trois fils de la narration de Kattan sont entremêlés comme trois mèches dans la natte d'une femme rebelle et entreprenante, incarnée dans la chanteuse Farida, prête à braver l'opinion publique et les mœurs de la société, dans l'éternelle quête de la fortune.

L'action des deux romans mentionnés supra se passe dans la ville natale de Kattan, tandis que les héros du troisième sont aussi les Juifs irakiens, nés à Bagdad et obligés par les circonstances politiques de quitter leur pays et leurs familles pour aller chercher ailleurs leur fortune. Le fil conducteur unissant des personnages à la destinée de leur créateur provient d'un héritage commun, intimement lié à l'histoire, à la religion et à la patrie, ces idéaux que l'écrivain célèbre dans ses ouvrages. Dans son enfance, son imagination se nourrissait des épisodes du *Vieux Testament* commentées dans *La Thora*. À l'école islamique, il a étudié le *Coran* et grâce à l'occupation britannique cet Irakien est devenu l'un des meilleurs connaisseurs de la *Bible*. Donc, il n'est pas surprenant qu'il ne cesse de répéter que l'hébreu est sa langue de la prière; que l'arabe est sa langue maternelle et qu'il a appris à l'école l'anglais et le français pour pouvoir s'approprier de la culture occidentale! Du *Talmud* et des *Mille et une nuits*, à travers les œuvres de Shakespeare ou celles de Molière, Racine, Balzac et des poètes romantiques ou maudits, dans sa mémoire sont gravés des histoires, des poèmes et des mélodies de différentes cultures. Tout ce qu'il a entendu et appris, Kattan cristallise et transmet à ses lecteurs aussi bien dans ses essais, où il commente et analyse les trois grandes religions du monde oriental et occidental, que dans les produits de son imagination aux accents mystérieux et aux couleurs exotiques.

Pourtant, quand il a écrit *Adieu Babylone*, qui parle de sa vie à Bagdad, Kattan ne désirait pas que ce soit un livre exotique. Pour lui, il n'y a rien d'exotique dans le fait que les gens dorment sur des toits ou dans les descriptions de ses baignades dans le Tigre en compagnie de son frère aîné. Les canicules d'été obligeaient des gens à dormir sous la belle étoile et le fleuve était affreusement pollué déjà dans les années '30 du XXe siècle. Malgré les efforts du romancier pour l'éviter, les lecteurs y trouvent de l'exotisme. L'écrivain réagit comme des personnages des *Lettres persanes* et explique que, pour lui, l'exotisme signifie qu'on le prend pour sa figure apparente. Dès que l'on apprend qu'il est un Juif de Bagdad, dit Kattan, on pense à Sindbad le Marin, à Aladin, aux *Mille et une nuits*. La question: „Est-ce que vous êtes le voleur de Bagdad?" ressemble à se méprendre à celle-là: „Comment peut-on être Persan?" Alors le romancier se sentait „réduit à une image certes sympathique, favorable, amicale, mais qui n'est pas [lui]." (Jama, 2005: 54) Son premier roman *Adieu Babylone* est incontestablement un roman autobiographique, mais l'intention du romancier n'était pas à rendre les choses plus belles qu'elles ne le sont dans la réalité. Sa ville natale avait à l'époque sept cents mille habitants et elle était partagée en quartiers habités par des Juifs, des musulmans ou des chrétiens, car, tout voisins qu'ils étaient, ils vivaient les uns

près des autres et non pas les uns avec les autres, à l'exception de quelques quartiers mixtes. À la veille de la Deuxième guerre mondiale, à l'emplacement de l'endroit ayant servi aux promenades s'érige un nouveau quartier, peuplé par des familles moyennes, installées dans de petites maisons, symbolisant le modernisme et la richesse. Dans les souvenirs de Kattan, l'Orient et l'Occident se marient, unissant de lourdes odeurs des jardins de harems, embaumés par des roses et des jasmins, aux goûts des colonisateurs britanniques, épris de leurs pelouses ornées d'orangers et de pommiers. Dans le vieux Bagdad, les rues n'avaient pas de noms et „la synagogue servait de borne indicatrice". (Kattan, 1991: 21)

Kattan garde jalousement ses souvenirs d'une enfance et d'une jeunesse, où la vie traditionnelle reflétait des mœurs ancestrales dictées par le climat. Ses descriptions sont très pittoresques et pour le lecteur européen ont le charme exotique et mystérieux, mais le romancier n'hésite pas à avouer qu'il trouvait sa ville laide et peu attrayante, car rien ne s'y passait: il n'y avait pas de théâtres ni de concerts de la musique européenne et les seules femmes qu'il ait pu voir, c'était sa mère, sa sœur ou sa tente, dans les rues les femmes étant voilées et inaccessibles.

Le héros principal du roman *Adieu Babylone* qui ressemble en bien des égards à son créateur insiste sur le fait que dans la société irakienne les musulmans étaient majoritaires. Dans la Préface de ce roman, Michel Tournier décrit la scène où des étudiants discutent les derniers ouvrages des écrivains tels que Saroyan, Hemingway, Roger Martin du Gard: „Tout cela nous est extraordinairement familier, banal presque. Pourtant, ces jeunes gens parlent arabe, certains avec l'accent chaldéen, d'autres avec l'accent arménien, d'autres mettent une certaine provocation à user un dialecte Juif." (Tournier, 2003: 9) Nous sommes à Bagdad et des jeunes discutent de la littérature occidentale. Le hardi qui a osé parler sa langue maternelle en présence des musulmans, Nessim, est le meilleur ami du narrateur. Il nous apprend que des Juifs se servaient de leur propre dialecte à la maison et parmi eux, mais le dialecte des Musulmans leur servait de langage commun. Il ne surprend donc pas le fait que déjà à 12 ans, Kattan était un polyglotte parlant quatre langues employées dans sa ville natale. Et si l'enseignement de l'anglais était obligatoire dans toutes les écoles du pays, comme nous le révèle le héros du roman en question, „c'est dans les écoles juives qu'on l'enseignait et qu'on l'apprenait le mieux". (Kattan, 1986: 55) Des Juifs étaient le plus fiers de leur agile maniement de l'arabe et c'était immanquablement un Juif qui fut le lauréat de premier prix à l'examen de la fin de l'année scolaire.

Dans le milieu multiculturel de Bagdad, où l'arabe servait de langue maternelle à tous les habitants, on se distinguait justement par la manière à laquelle on prononçait cette langue commune. Il a suffi qu'ils ouvrent la bouche pour qu'ils révèlent leur identité. L'emblème de leur origine était inscrit dans leurs mots et ils parlaient tous la langue des Musulmans de la région. L'errance a encore une fois marqué le transculturel. Pourtant, dans ce milieu „où rien ne se passait", la littérature était un moyen pour Kattan de s'évader et c'est justement grâce à la lecture qu'il a découvert un autre monde. Dès l'âge de 14 ans, il a commencé à s'ouvrir, à s'intéresser non seulement à la culture irakienne mais aussi à la culture occidentale. Et de l'intérêt pour l'autre à la décision de raconter ce qui lui est arrivé à lui, il n'y avait qu'un pas à faire. Kattan le dit avec une profonde conviction: „J'avais le sentiment qu'on peut changer des choses par l'écriture, que j'allais être celui qui améliorait la vie de ces pauvres gens autour de moi. " (Jama, 2005, 14)

Pourtant, un autre romancier a changé la vie du jeune Juif irakien: dans *Les Nourritures terrestres* de Gide il a lu: Quitte ta famille, quitte tout, et pars! Et Naïm Kattan est parti, grâce à une bourse du Gouvernement français, faire ses études à la Sorbonne. Mais, en quête de la fortune, il a traversé l'Atlantique et c'est au Canada, à Montréal, qu'il était très heureux. Et là-bas il a pensé être enfin capable d'écrire en français.

Comme bien d'auteurs, Kattan écrit non seulement des autres, mais aussi de lui-même. Il dit ouvertement avoir trois romans nettement autobiographiques: son passage à Paris est décrit dans *Les fruits arrachés*, son arrivée au Canada dans *La fiancée promise* et sa vie à Bagdad dans *Adieu Babylone*. Le narrateur de ce dernier ressemble à bien des égards à Kattan. Et à la fin du roman il part aussi en car, à travers le désert, à Beyrouth, puis au Chypre et enfin à Paris. Dans *Farida*, l'un des deux héros principaux, Salim, quitte clandestinement le pays pour se rendre à Téhéran et ensuite en Europe. Enfin, dans le roman *La fortune du passager*, il s'agit d'un Juif de Bagdad qui recherche d'autres Juifs de Bagdad à travers le monde. Dans chaque ville, il vit une histoire différente et Kattan pose à plusieurs reprises qu',,une ville représente davantage les rencontres que les lieux; ou peut-être représente-t-elle les deux en même temps". (Jama, 2005, 36)

L'errance d'une ville à l'autre, d'un pays à l'autre, d'un continent à l'autre, c'est la destinée du peuple Juif en premier lieu. C'est aussi le destin de Kattan qu'il décrit dans ses livres que celui de ses héros. Ses héros ressemblent à leur créateur par le désir de s'enfuir, de partir de ce monde clos de leur enfance en Europe et dans le monde lointain invitant à l'aventure. À l'instar du romancier, les héros des romans *Adieu Babylone* et *Farida* quittent Bagdad pour rejoindre Paris, la Ville des Lumières, sise sur la Seine, en passant par Téhéran et Tel-Aviv. Le fleuve de sa naissance est remplacé par la Mer Méditerranéenne ou le Lac de Genève.

Dans *La fortune du passager*, nous suivons le héros, Ezra Aslan, sur son voyage menant de l'Est à l'Ouest, du Moyen-Orient, à travers l'Europe tout entière et jusqu'au Nouveau Monde. Mais, Bagdad reste la ville de sa mémoire, l'endroit d'où partent tous les chemins vers l'avenir incertain. Ce chemin, marqué par des villes servant de phare, c'est le chemin du désenchantement sur lequel le héros doit perdre ses illusions de jeunesse. Le foyer familial est remplacé par des chambres d'hôtel et par de modestes appartements dont il n'était pas le propriétaire. Le mot „fortune" dans le titre du roman est un piège à deux temps: c'est à la fois une quête du héros pour récupérer son argent et celle du bonheur personnel. Pendant des années, à Bagdad, le jeune homme „n'avait qu'un rêve, qu'une intention: partir. Il avait passé huit ans à Tel-Aviv à préparer le grand départ pour l'Europe". (Kattan, 1989: 21) Hélas, il a confié tout son argent à un ami, qui le fuit depuis et qu'il allait chercher dans les grandes villes européennes. Il n'est pas surprenant à constater que le héros se cherche un point de repère dans toute ville qui devient pour un certain temps sa ville, son foyer et sa patrie et dans cette quête il cherche inlassablement des traits lui rappelant sa ville natale, Bagdad.

Il tombe sous le charme de Rio, cette mégalopole de l'Amérique du Sud qui semblait l'accueillir les bras grands-ouverts. Il finit par conclure que Rio est une ville interminable, composée d'une multitude de rues, des quartiers qui ne se ressemblaient pas. Comme à Bagdad, des quartiers portaient la marque de leurs habitants, appartenant aux races différentes et parlant une langue bizarre et malgré tout familière à tout apatride en quête d'une nouvelle patrie.

Ezra ressemble à un Don Juan, ne vivant que dans le présent, mais au lieu d'un *hic et nunc* du célèbre séducteur, le héros kattanien revient en pensées à son point de départ, ancré dans sa mémoire et comparant sa vie d'autrefois à celle du moment présent. En quête du bonheur et de la fortune, ce qui est dans son cas l'une et la même chose, le héros va d'un pays à l'autre, d'une ville à l'autre, d'un lit à l'autre. Et une piètre consolation pour l'homme sensuel né sous le soleil brûlant de Bagdad et formé par les textes du *Livre* et par ceux des auteurs arabes, français et anglais – ces lits lui étaient chauffés par des beautés féminines appartenant aux différentes races, classes et confessions. Par l'ironie de la destinée, il se fera une nouvelle fortune et, après avoir acquis de nouvelles expériences, il retournera au pays de ses ancêtres, en Israël. Là-bas il trouvera enfin l'amour de sa vie, incarné dans la fille de son ami, qui s'était converti en son ennemi par le vol de la fortune qui lui était confiée. Tamar, la jeune femme au prénom doux de la datte en hébreux, sera sa récompense et il l'épousera „selon les coutumes de l'Islam" (Kattan, 1989: 343), c'est-à-dire, en lui ayant constitué une dote par le prêt de l'argent à son père malhonnête.

Après une longue errance, le héros a fini par retrouver son bonheur au berceau de son peuple, sur le sol familier, sous le soleil torride, face à la mer liant des continents et des gens. Semblable à un marin, Ezra est rentré au port. À la différence des tragédies classiques, où il n'y a pas d'issue de l'espace tragique pour le héros principal, le personnage de Kattan pourrait suivre le conseil philosophique de labourer son champ.

Le destin de l'auteur semble faire l'écho aux destinées de ses héros, vu le fait que de maints événements de la vie du romancier se trouvent cristallisés dans des produits de son imagination créatrice. Ce n'est qu'une preuve de plus à la confirmation que la vie de tout émigré est déjà un livre, voire qu'elle est aussi pittoresque et aussi extraordinaire que toute histoire résultant du travail créateur d'un romancier. Le titre de l'ouvrage dans lequel Kattan parle de son propre errance en quête du bonheur et de la fortune fait pendant au titre de son livre: *L'écrivain du passage*[2]. Et vu le fait que Kattan appartient à la première diaspora du monde, celle des séfarades ayant vécu à Babylone et à Bagdad pendant vingt-cinq siècle, il appartient à un judaïsme antique et c'est à juste titre que nous pouvons l'appeler le citoyen du monde. Il est un Oriental qui vit à l'Occident et cette double culture, le passage même de l'une à l'autre est devenu son projet d'écriture.

L'écrivain explique comment il voit la destinée des écrivains migrants:

Il y a beaucoup de gens qui change de langue, il y a beaucoup d'écrivains qui écrivent dans une langue, y compris en français, des écrivains dont ce n'est pas la langue maternelle, et il y a beaucoup de gens qui passe d'une culture à l'autre. Et cette 'itinérance', ce changement, ce déplacement est plus qu'une errance, c'est une sorte de nomadisme qui est la vraie culture. (Kattan, 2002: 31)

Bien sûr, Kattan partage la destinée de tous ceux qui ont dû – pour de différentes raisons – quitter leur pays et qui sont devenus des émigrants et des nomades modernes. Mais, le passage d'une ville à l'autre les enrichit, car "les rencontres font vivre les lieux". (Jama, 2995, 31) Et Kattan dit volontiers qu'il a trois ville de naissance: Bagdad, où il est né à l'ombre de Babylone; Paris, où il était formé à la Sorbonne et où il a fait l'apprentissage du métier d'écrivain en français; et finalement Montréal, où il s'est forgé la carrière de l'écrivain francophone.

[2] Naïm Kattan:*L'écrivain du passage*, sous la direction de Jacques Allard. „D'où je viens, où je vais" (13-76). Un entretien avec Simone Douek suivi de *Saluts, hommages et lectures*, HMH, Éditions Blanc silex, 2002.

Kattan est un Oriental qui aime regarder l'espace fluide devant ses yeux, qui s'enivre des parfums de fleurs et qui aime regarder de belles femmes passer devant lui. Mais, il est surtout un curieux qui cherche à rencontrer des gens et aime apprendre leurs histoires. L'écrivain insiste qu'il soit toujours intéressé pour des histoires et non pas pour des opinions. Il a toujours essayé d'être dans une attitude de Candide par rapport au monde, de poser des questions sur les choses qu'il ignorait et cela lui a permis d'écrire. En général, dit-il, des vies, des visages, des êtres humains alimentent ses écrits.

C'est pourquoi nous pouvons conclure que les messages de Kattan romancier sont optimistes, vu le fait que nous vivions dans un monde qui est devenu un village global, où des religions, des races et des langues arrivent à former une harmonie ne s'excluant pas, mais en se complétant et se superposant.

BIBLIOGRAPHIE

Gide, André: *Les Nourriture terrestres,* Mercure de France, Paris, 2007.
Kattan, Naïm: *Adieu Babylone*, Leméac, 1974
Kattan, Naïm: *Adieu Babylone*, Leméac, 1986
Kattan, Naïm: *Adieu Babylone. Mémoires d'un Juif d'Irak*, Albin Michel, Espace libres, 2003.
Kattan, Naïm: *Farida*, Hurtubus HTM, 1991, 191.
Kattan, Naïm: *La Fortune du passager*, Hurtubus HTM, 1989.
Kattan, Naïm: *Les Villes de naissance*, Leméac, ici l'Ailleurs, 2001.
Kattan, Naïm: *L'écrivain du passage*, sous la direction de Jacques Allard. „D'où je viens, où je vais" (13-76). Un entretien avec Simone Douek suivi de *Saluts, hommages et lectures*, HMH, Éditions Blanc silex, 2002.
Kattan, Naïm: *Le Veilleur*, Hurtubus HTM, 2009.
Jama, Sophie: *Entretiens avec Naïm Kattan. Les Temps du nomade. Itinéraire d'un écrivain*, Liber de vive voix, 2005.
Tournier, Michel: „L'Itinéraire de Naïm Kattan" (9-13) In: Naïm Kattan: *Adieu Babylone. Mémoires d'un Juif d'Irak,* Albin Michel, Espaces libres, 2003.

Ljiljana Matić

CULTURES, RELIGIONS, LANGUAGES: BASIC STONES OF NAÏM KATTAN'S COMPLEX WRITING

Summary

Naïm Kattan, one of the most popular francophone writers, has published over thirty books in which he keeps repeating that for him Hebrew was the language of prayer, as Arabic is his native language and that he learned English and French in school in order to capture the Western culture. Everything he has heard and learned, Naïm Kattan crystallizes and transmits to readers both in his novels and in his essays, where he comments and

analyzes the three major world religions, both in Orient and West, in the products of his imagination with mysterious accents and exotic colors.

The mixture of languages, lifestyles and architectural styles typical for the cities the writer lived in, represents the stone base in Naïm Kattan's artistic building. Canada, this vast country he has chosen for his new home, opens up the horizons of the New World whose literature reflects migrant cultures and customs brought from around the world.

In his novel *The Watchman* (2009), Naïm Kattan again presents major issues: birth, identity, love, belief in God, marriage, death ... in light of the *Bible* and Jews' rituals. The hero, a rabbi based in Montreal and raised in New York, embodies the eternal ferryman of cultures, religions and languages typical for kattanian writing.

Angela Richter
Martin-Luther-University Halle-Wittenberg
angela.richter@slavistik.uni-halle.de

UDC: 821.163.41.09(497.6)

BOSNIEN ALS DENKFIGUR BEI IVO ANDRIĆ UND MEŠA SELIMOVIĆ[1]

Abstract: In der internationalen Publizistik und Fachliteratur ist in den 1990er Jahren eine Flut von Arbeiten zu verzeichnen gewesen, die den Balkan als Phänomen von den unterschiedlichsten Positionen her diskutieren. Die besondere Fokussierung auf Bosnien – geschuldet den realgeschichtlichen Ereignissen – ist Auslöser dafür, wieder einmal bei Andrić und Selimović zu verweilen und literarische Texte dieser Autoren danach zu befragen, welche Versuche zur kulturellen und identitären Selbstverortung hier evident und welche Auffassungen von kultureigener ‚bosnischer' Diversität vertreten werden. Fokussiert werden die Romane *Travnicka hronika*, *Dervis i smrt* und *Tvrdjava.*

Key words: *Bosnien, Kultur, Literatur, Balkan, Andrić, Selimović*

Vorbemerkung

Ab den 1990er Jahren ist in der internationalen Publizistik und Fachliteratur eine Flut von Arbeiten zu verzeichnen, die den Balkan als Phänomen von den unterschiedlichsten Zugängen her diskutieren. Dazu gehören auch kulturologische im weiteren sowie literaturwissenschaftliche und –kritische im engeren Sinne. Die Fokussierung auf Bosnien (und die Herzegowina) scheint dabei u.a. Folgendem geschuldet:

1. seinem besonderen Betroffensein und seiner Zurichtung in den kriegerischen Konflikten der 1990er Jahre, wobei die bosnische Identität als Symbol einer interkulturellen und mehrnationalen Gemeinschaft destruiert wurde und Redefinitionen aus der jeweiligen Perspektive der Einzeleliten erfolgten;[2]

2. seiner metaphorischen Bescheibung als Teil eines Konfliktraums, der in vielen westeuropäischen Publikationen und Köpfen markiert ist durch Unzivilisiertheit und Gewalt (s. z. B. bei Goldsworthy 2003a: 374, vgl. auch 2003b: 253) und der trotz allem vor allem aus westeuropäischer Perspektive noch existenten Vision, Bosnien und die Herzegowina könne als Mikroraum politisch und kulturell ein Modell bieten, mit dem das er-

[1] Der Text basiert auf einem Vortrag, der im Dezember 2007 anlässlich der Sitzung der Kommission für interdisziplinäre Südosteuropaforschung der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen zum Schwerpunkt „Osmanen und Islam in Südosteuropa" gehalten wurde. Kürzungen erwiesen sich auf Grund der Auflagen bezüglich des Textumfangs als unumgänglich. Das neuestens publizierte Buch *Bosnientexte* (Jakiša 2009) und weitere Veröffentlichungen sind hier nur punktuell einbezogen worden.

[2] Vgl. dazu auch Ibreljić 2003: hier 100.

folgreiche Funktionieren eines nicht mononationalen staatlichen und ethnisch wie religiös pluralen kulturellen Konstrukts zu beweisen sein würde;

3. der Exklusivität und Spannung seines kulturellen Systems, das auf Grund der konfliktbehafteten Verhandlungen seiner Entwicklung und seiner aktuellen inneren Wahrnehmung auch all Jene immer aufs Neue herausfordert, die sich auf solche kulturellen Traditionen, Überlieferungen und kulturellen Praktiken einlassen möchten, die das Verständnis für Strategien der Annäherung oder Abgrenzung und den Abbau von Klischees befördern können.

In einem solchen Kontext erneut nach Bosnien als Denkfigur zu fragen, heißt Diskurse über die Kultur(en), Europa, den Orient und über Modernisierung zu tangieren und auch danach zu fragen, wie Autoren mit ihren literarischen Texten zur kulturellen und identitären Selbstverortung beigetragen haben bzw. wie sie heute in diesem Sinne bemüht werden.

Anlässlich unserer Begegnung der Kulturen muss ich mich auf exemplarische Texte beschränken.

I. Ivo Andrić, Fokus: *Travnička hronika* (1942, veröffentlicht 1945)

Am Beispiel der Stadt Travnik – so Radovan Vučković (1974: 327), „hat er (I. Andrić, A.R.) all das rekapituliert, was charakteristisch für ganz Bosnien war." Die bevorzugt gewählte Perspektive für das Einlassen auf das Charakteristische ist die Aussensicht Fremder, die drei Machtsphären repräsentieren: Frankreich, Österreich und das Osmanische Reich.

Der historisch-kulturelle Bezugsraum Bosnien ist exemplarisch in der Stadt Travnik verdichtet worden. In das Bild einer „tesna i duboka raselina" (Andrić 1996: 11)[3] gefasst, fungiert sie als zentraler Handlungsraum; sie ist Schauplatz des Zeiterlebens, Ort der Begegnung und der interkulturellen Auseinandersetzung. Sie ist öffentlicher Raum und Kulturraum.[4]

Bosnien als nördliches Grenzgebiet des Osmanischen Reiches und Travnik als Sitz der Wesire wird – geschuldet der Verworren- und Verzwicktheit der Situation wegen der von den verschiedenen Machtzentren aus angezettelten Fehden – eingangs von einem nicht näher konkretisierbaren Erzähler als „grčevito kljupko" (14) gefasst, das entstanden ist aus dem Aufeinanderprallen unterschiedlicher Interessen, religiöser Überzeugungen, Bestrebungen und Erwartungen, ein Knäuel, das durch den Aufstand in Serbien noch „još se jače steglo i zamrsilo" (ebd.).

Prägend für den Entwurf von Andrićs Vorstellung von Bosnien in einem bestimmten historischen Augenblick als Ort des Konflikts, aber auch als Topos des Opfers im „imperialen Konflikt der Mächtigen" (Kazaz 2004: 46) ist das dem literarischen Text eingeschriebene und auch so benannte „zakon protivnosti".[5]

[3] Alle weiteren Zitate folgen dieser Ausgabe.

[4] Zur Bedeutung von Raum und Perspektive s. neuestens auch Hansen-Kokoruš 2009.

[5] Miranda Jakiša (2009: 50f.) weist zu Recht darauf hin, dass darüber eigentlich zunächst der französische Konsul Daville sinniert, und zwar im Hinblick auf die Frankophilie des Wesirs, wobei in der konkreten Situation (vgl. Andrić 1996: 148f.) sich anziehende Gegensätze gemeint sind, nämlich im Sinne des Sehnens nach etwas, was was man selbst nicht hat.

- Der fremde Blick auf Bosnien: Repräsentanten Frankreichs, Österreichs und des Osmanischen Reiches

Dem „zakon protivnosti“ entspricht die Zuordnung der in Travnik befindlichen Fremden im diplomatischen Dienst nach den Kategorien *Okzident* und *Orient* (vgl. auch Jakiša 2004: 640), nach denen auch heute Stereotypisierungen erfolgen.

Von zentraler Bedeutung ist der französische Generalkonsul Daville; der Gegensatz zwischen *Orient* und *Okzident* ist zunächst seine Figur projiziert; er repräsentiert die westliche Zivilisation und ist im Hinblick auf Bosnien der Fremde, Andere. Als deren Vertreter träumt er angesichts der Bewunderung für sein Land (durch den Wesir Mehmed-paša) , dass u „izvesnom smislu (to jest u smislu svetlog sklada i savršenstva cela Evropa postane jedna Francuska“ (148), um diesen Gedanken sofort wieder zu verwerfen; zu sehr ist er sich der Unterschiedlichkeit der Menschen bewusst (vgl. ebd.). Diese Erkenntnis geht einher mit einer Geringschätzung anderer Kulturen, was Andrić mehrfach mit dem Kollidieren kultureller Eigenheiten und Rituale belegt. Dennoch bietet er eine Relativierung der Auffassungen an: Daville erkennt, dass er die Handlungen der Anderen nicht mit seinem Maß messen darf, weil er sonst untergehen würde (vgl. 203). Ob es eines Tages einen „pravi put“ für alle Menschen geben kann (vgl. 442), wie ihn Daville erhofft, bleibt – das signalisieren die Anführungszeichen – allerdings offen.

Für anders geartete Aneignungsstrategien des für ihn Fremden/Anderen steht der junge Franzose des Fossés**.** Er will Travnik resp. Bosnien ergründen; für ihn ist normal, dass man die Bedeutung eines Landes nicht danach bemessen darf, wie sich der Konsul eines fremden Staates dort fühlt (154).

Zu des Fosses Verständnis gehört auch, dass er für Bosnien eine „razumniju i čovečniju formulu“ (302) als die Religion erhofft, einen „drugi zajednički imenitelj“ (303) als der einzigen Chance für ein von Toleranz geprägtes Zusammenleben.

Zu den Fremden in Travnik gehören auch die Wesire. Sie greifen auf ein gemeinsames Substrat kultureller Auffassungen zurück, das zu einer Einordnung der Travniker Verhältnisse als rückständig und verroht führt, wobei in diese Wertungen die Rajah wie die einheimischen Türken einbezogen werden. In sich sind die Wesire politisch ebenso wenig homogen wie die Ausländer aus dem westlichen Europa.[6] Auch ethnisch sind es die Osmanen in Andrićs Texten nicht. Die Bezeichnung „Turčin/Türke“ bezieht sich sowohl auf die ethnischen Türken als auch auf die zum Islam konvertierten Bosnier, letztere werden in den Texten auch als „poturčenjači“, „domaći Turci“ oder „poturice“ bezeichnet (z. B. in einer Situation eskalierender Gewalt gerade durch den Arzt Cologna, selbst eine hybride Figur, der damit das bekannte Stereotyp „Poturica je gori od Turčina“ aufgreift), das in der Sachliteratur ab dem 19. Jh. belegt ist.[7]

- Die Komponente innerer Heterogenität Travniks

[6] M. Jähnichen hat (1995, 47) drei Aspekte herausgearbeitet, die Andrić im Hinblick auf die Konsuln besonders akzentuiert hat: die Beziehungen zu den Reformen Selims III., ihr Verhältnis zum Napoleonischen Frankreich und ihr Gebrauch der Macht gegenüber den einheimischen Bewohnern und besonders gegenüber den serbischen Aufständischen.

[7] Über Entstehung, Entwicklung und Benutzung dieses Stereotyps wird im Text „Poturica je gori od Turčina“ berichtet (vgl. Milosavljević 2002). Andrić war sich der Problematik ganz offenbar bewusst. Die großen Gesamtausgaben beinhalten bis in die neueste Zeit Anhänge, die die Lexik historisch verorten und aus der Perspektive des Autors falsch oder verschwommen wirken können (s. auch Gesamtausabe von 1996). In den deutschen Übersetzungen und den dort enthaltenen Anhängen kommt das leider nicht präzise zum Ausdruck.

Belege für kulturelle Kontaktsituationen innerhalb der einheimischen Bevölkerung gibt es wenige, oder eben nur negative. Das ändert sich bekanntlich– mit der Weitung des reflektierten historischen Horizonts – in *Na Drini ćuprija.* Auch in der Gesamtsturktur des Romans sind die Veränderungen, die stärker von kulturellen, (auch sprachlichen) Verflechtungen und Überlagerungen künden, ablesbar. Renate Lachmann hat das 2001 überzeugend nachgewiesen.

• Versuchte Übergänge, erlebte Brüche: Identitätsfindungen sog. „hybrider" Figuren

Am Vertreter der bosnischen Juden Salomon Atjias verdeutlicht Andrić einen durch Vertreibung erzwungenen Seitenwechsel von West nach Ost. Interessant dabei ist, dass in dem Moment, da Atijas tatsächlich das Zentrale seiner Befindlichkeit mitteilen möchte, Stottern und dann Sprachlosigkeit einsetzt. „Kad bi umeo, kad bi mogao uopšte da govori, on bi rekao otprilike ovo: [...]" (434). Insofern ist ihm der brisante Standpunkt des Anderen als Repräsentant der aus Andalusien Vertriebenen deutlich aus der Position des Autors zugeschrieben worden: die Passage verhandelt lebensweltliche Erfahrung der Juden verknappt noch einmal zwischen den Polen des verlorenen Eigenen und schwer annehmbaren Fremden und akzentuiert eine *dritte Welt*, in der einzig der Glauben bewahrt wurde. Dennoch vermittelt Andrić gerade durch diesen Vertreter des Knäuels das Ideal, welches das *Gesetz der Gegensätzlichkeit* aufzuheben vermag. Es ist der Wunsch nach einer Welt „reda i čovečnosti u kom se pravo ide, mirno gleda i otvoreno govori" (437). Der Levantiner und Arzt im österreichischen Konsulat Giovanni Mario Cologna[8] als Repräsentant dieser *treći svet* (351) mit den Erfahrungen von Menschen der Grenze steht für ein „anderes Bosnien", als Option für ein Leben jenseits kollektiv-identitärer Diskurse (d.h. ethnisch, religiös, sprachlich). Andrić stellt ihn freilich mit all seinem Leidensdruck dar, der sich aus der Spaltung der Welt in Orient und Okzident, in Christen und Nichtchristen, und seiner biographischen Gespaltenheitserfahrung[9] herleitet (vgl. 207). Es ist eine „Sprache der Zerrissenheit" (Kristeva), doch Cologna argumentiert kulturell als Subjekt; seine Identitätssuche ist als eine Sache der inneren Anstrengung, nicht der äußeren Zuschreibung dargestellt.[10] Der Arzt steht m. E. für den prozessualen Charakter von Identität. Mit seiner Präsentation reflektiert Andrić eine partikulare Erfahrung, die dazu dienen könnte, den Mythos vom Herderschen Nationalcharakter zu unterlaufen, der im 19. Jh. populär war. Cologna wäre in unserer heutigen Terminologie durchaus der Prototyp eines Übersetzers von Kulturen, einer, der dazu geeignet sein kann, zum Aushandeln evidenter Gegensätze beizutragen.

II. Meša Selimović, Fokus *Derviš i smrt* (1966) und *Tvrđava* (1970)

Welchen Status hat Bosnien in diesen beiden Texten, die man zunächst zusammenfassend als Fabulieren und Philosophieren zu ewig aktuellen Themen wie Krieg und Verlust, Mensch und Macht, Rückkehrer, Opfer und Rache, Gerechtigkeit und Gewalt, Wut

[8] Sein Vater war Venezianaaner, die Mutter Dalmatinerin. Er lebte als Kind in Griechenland, studierte in Mailand, war vor allem in der Levante tätig, sowohl in türkischen als auch in österreichischen Diensten).

[9] Ich übernehme hier den Begriff von Erika Greber (1992).

[10] Ich lehne mich hier an die Argumentationslinie von Aleida Assmann (2006: hier 208) an.

und Angst, aber auch Liebe beschreiben kann, eine Rezeptionsweise, wie sie auch die Sekundärliteratur in Jugoslavien primär suggerierte?[11]

Selbstaussagen Selimovićs in *Sjećanja* sowie zahlreiche Analysen belegen unstrittig, dass in beiden Romanen Elemente des historischen Romans mit der Darbietung von Konfliktstrukturen kombiniert werden, die eine überzeitliche Bedeutung intendieren und parabelhaft wirken können. Für beide Texte gilt, dass es dem Autor um Konflikte des Einzelnen mit der Ideologie eines (im Text theokratischen) Staates geht; auf die biographischen Beweggründe hat Selimović seinerzeit hingewiesen. Prägend ist für Selimović zunächst weder der Verknüpfungsgedanke von Orient und Okzident (vgl. Lachmann 2001), noch das „islamische Thema" per se (Palavestra 1991), wohl aber setzt auch Selimović auf eine Selbstrepräsentation Bosniens; in diesem Sinne hat er sich offensiv zum Ererbten bekannt, das aus eigener Erfahrung besteht und aus fremder, die zu seiner eigenen geworden sei (vgl. Selimović 1990/8).

In welcher Hinsicht Bosnien in die Darstellung der Lebensbekenntnisse der Ich-Erzähler Ahmed Nurudin und Ahmet Šabo eingeschrieben ist, möchte ich hier stark verkürzt in folgende Thesen fassen:

1. Bosnien als kulturell-historisch definierter Bezugsrahmen ergibt sich aus den in den literarischen Texten enthaltenen Signalen, die dafür sprechen, dass es sich um die Phase der Osmanen-Herrschaft im 17. und 18. Jh. auf dem Balkan handelt (Schlacht von Chotin 1621 bzw. 1673, der Bau der Tekieh des Hadži Sinan, die Siedlung Alifakovac u.a.). Die Stadt Sarajevo und ihre Umgebung als durch vage Zeichen sich präsentierende Konkretisierung dieses Raums, steht hier stellvertretend für die mit der osmanischen Herrschaft und der islamischen Kultur verbundenen städtischen Gründungen; gerade in *Tvrđava* wird modellhaft die Möglichkeit differenzierter Existenzformen in der Stadt vorgeführt. Wenn auch als Ausnahme in einer stark muslimisch geprägten Umgebung[12], ist die Heirat zwischen der serbischen Christin Tijana und Ahmet Šabo in *Tvrđava* und deren gemeinsames Leben in der Stadt als möglich dargestellt.

2. Die Relation zwischen Bosnien und besonders den Städten Dubrovnik (*Derviš i smrt*) und Venedig (*Tvrđava*), die für das kulturell Andersartige, Nicht-Orientalische, prosperierende Westliche stehen, ist ergänzt durch das politische und kulturelle Zentrum der Hohen Pforte als der dritten Relation. Das ermöglicht die Konstruktion einer Perspektive, aus der 1. das Fremde durch Begegnung den Fremdheitscharakter verlieren kann (Hasan und Šehaga gehen nach Dubrovnik und/oder Istanbul bzw. Venedig); 2. das Eigene, Vertraute aus einer fremden Perspektive neuen Wert gewinnen kann (z.B. Hasans Sehnsucht nach Heimat, nach Sprache und den vertrauten Sitten) und 3. bewirkt die Fremdwahrnehmung der Bosnier durch die fremden Städter (z.B. Hasans Geliebte und deren Ehemann) den Entwurf einer Bosnien-Figur aus der Perspektive einer Welt, die nach anderen Gesetzmäßigkeiten funktioniert.

---

[11] Der Blick auf beide Romane bietet sich an auf Grund der in ihnen enthaltenen Äquivalenzen und zahlreichen Berührungspunkte. Selimović selbst hat in seinen Erinnerungen darauf aufmerksam gemacht; er verweist dort auch auf seinen Kommentar anlässlich der Erstausgabe von *Tvrđava*, mit der durch die Literaturkritik fehl geleiteten Rezeption von vornherein begegnen wollte (Vgl. Selimović 1990/8: 190-192.)

[12] Im Lexikon zur Geschichte Südosteuropas (vgl. Hösch, Nehring, Sundhaussen 2004: 597) ist für Sarajevo am Ende des 16. Jahrhunderts die Zusammensetzung der Bevölkerung wie folgt belegt: 5.430 muslimische, 140 christliche und 3 jüdische Haushalte.

Hasan ist ein Pendler zwischen diesen Welten (er treibt Handel mit dem Osten und dem Westen, er hat mit Marija aus Dubrovnik eine ‚westliche' Geliebte), Aus seinem Unterwegssein erwachsen zahlreiche Erfahrungen über die „treći svet", das ‚Dazwischen'; sein identitärer Diskurs ähnelt zunächst einmal in Struktur und Inhalt dem von Cologna aus *Travnička hronika* (Schlüsselwörter sind „međa", „razmeđe" und „granica" (Selimović 1990/4: 363).

Diese ‚Kultur des Dazwischen' ist neuestens für Selimović sehr detailliert herausgearbeitet worden (vgl. Jakiša 2009: 94-138).

3. Was mir bei Selimović ebenso wichtig erscheint wie die Suche nach Aufschlüssen zu Bosnien auf der Ebene des Inhalts und der Motive, liegt m. E. im Bereich der Struktur. Das für Bosnien typische Mischverhältnis zwischen orientaler und slavischer Tradition wird autorseitig stark durch Stil und Sprache, durch intertextuelle Bezüge und ein spezifisches Erzählen realisiert. Letzteres betont die orale Tradition (als „fingierte Oralität", s. auch Burkhart 2001) und das orientalische Erzählen, das an Schehrazad erinnert (durch Erzählen den Aufschub des Todes bzw. die Bewahrung des Lebens zu bewirken, mit Modifikationen in beiden Texten (z.B. Nurudins Versuch, den Bruder zu retten und später, seinen eigenen Tod hinauszuzögern; Ahmets und Osmans Versuche, in der Fremde durch Reden die Heimat mit ihren vertrauten Klängen zu evozieren und dem vergifteten Šehaga das Sterben zu erleichtern). Damit wird eine für den Kulturraum wichtige Komponente betont.

Intertextuell bezieht sich Selimović – neben Referenzen an das westeuropäische Kulturerbe (z.B. Rousseau, die Existenzphilosophen)[13] – auch besonders auf Andrić (z.B. die Gefängnis-Metaphorik)[14] und auf den Chronisten von Sarajevo, Mula Mustafa Šefki Bašeskija (1731–1809), den er als Menschen und Autor der *Ljetopis* verehrt und ihn sowohl mit der literarischen Figur des Schreibers und Dichters Ahmet aus *Tvrđava* als auch mit Referenzen an den chronikalischen Stil erinnert (vgl. *Tvrđava*, Kap. 6: Čudno ljeto). Im Erzählauftakt von *Tvrdjava* ist das Motto von Bašeskija fast wörtlich aufgenommen worden: (Ono što nije napisano, i ne postoji; bilo pa umrlo. Selimović 1990/6: 7)

4. Bosnien wird in den beiden Texten von Selimović als kultureller Raum entworfen, an dem orientalisch-islamische Traditionselemente in starkem Maße partizipieren (s. auch die in spezifischer Funktion gesetzten Koranzitate[15], die Diskussion von Suren und die Bezugnahme auf die Kalligrafie) wie auch synkretistische Elemente der Tradition eine Rolle spielen. Es ist Nermina Halačs Verdienst (2001: 109), ausführlich darauf hingewiesen zu haben, dass Selimović mit dem Derwischtum und dem Mevlevi-Orden den Synkretismus *par excellence* abgebildet hat, da sich der Orden aus der Vermischung der Religionen bildete und vorhandene heidnische oder christliche Vorstellungen nicht unterdrückt bzw. ausgeklammert hat.

5. In *Derviš i smrt* und in *Tvrdjava* wird kein Gegensatz zwischen Religion und Ethnizität aufgebaut, sondern vorsichtig das Dazwischen, vom Standpunkt der Erzähler wie der Schreiber, ausbalanciert. Wenn wir die zeitgenössische Entstehungssituation beider Texte berücksichtigen, dann ist ungeachtet dieses Ausbalancierens, das eine Begegnung

[13] Hierzu hat Jürgen Schulte (2001) wertvolle Beobachtungen beigesteuert.

[14] Sie ist u.a. von Dagmar Burkhart (1982) Reinhard Lauer (1987) herausgearbeitet worden.

[15] Dazu Näheres auch bei Locher (1988) und Richter (2004).

von Kulturen als kultureigene Diversität auffasst, nebst Prozessen des Aushandelns und der Versöhnung, ein kritischer Diskurs um die neuere Geschichte der SFRJ als Gemeinschaft von gleichberechtigten Völkern implizit vorhanden.

Der Roman *Tvrđava* klingt mit einer skeptischen Position für die Zukunft aus:

Hoće li moja djeca ići istim žalosnim putem, kad odrastu? Hoće li živjeti glupo kao i njihovi očevi? […] Neću da vjerujem, a ne mogu da se oslobodim strepnje. (Selimović 1990/6: 444)

*

Andrić wie Selimović haben sicher kein konsequent harmonisches Bild von Bosnien entworfen. Die bestehende Vielheit hat Andrić durchaus als – auf nicht unproblematischem Wege – historisch gewachsen eingeordnet. Das heißt auch, dass die Abbildung widersprüchlicher Wertvorstellungen, divergierender kultureller Erfahrungen, individuellen Leids mit in die literarische Konstruktion eingeht. Beide Autoren haben mit dem Auspendeln kultureller Zwischenräume, mit der Option einer dritten Welt im Sinne von Homi Bhabhas *third space* für die Akzeptanz des „feinen bosnischen Polyperspektivismus" votiert, der heute droht, „in die grobe Herrschaft dreier Kulturparadigmen [zu] zerfallen" (Lovrenović 1998: 201).

LITERATUR

Andrić i Bošnjaci. Zbornik radova (2000). Tuzla.

Assmann, Aleida (2006). Einführung in die Kulturwissenschaft. Grundbegriffe, Themen, Fragestellungen. Berlin.

Bašeskija, Mustafa Mula Š. (1987). *Ljetopis (1776–1804)*. Aus dem Türkischen, mit Einführung u. Kommentar v. M. Mujezinović. Sarajevo.

Burkhart, Dagmar (1982). „Das künstlerische Weltmodell in der Prosaerzählung. Am Beispiel von Ivo Andrić' Prokleta avlija". *Zeitschrift für Balkanologie.* 18,1: 1-21.

Goldsworthy, Vesna (2003a). "Invencija i in(ter)vencija: retorika balkanizacije". *Sarajevske sveske.* 2: 365-376.

Goldsworthy, Vesna (2003b). „Der Imperialismus der Imagination: Konstruktionen Europas und des Balkans". In: *Europa und die Grenzen im Kopf,* Hg. Karl Kaser, Dagmar Gramshammer-Hohl, Robert Pichler. Klagenfurt: 253-274. (= Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens; 11)

Greber, Erika (1992). „Ost-westliche Spiegelungen. Der Doppelgänger als kulturkritische Metapher". *Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*. 66, 3: 539-594.

Halač, Nermina (1998). „Motive des Schreibens in Meša Selimović' *Derviš i smrt* und *Tvrđava*". In: *Romantik – Moderne – Postmoderne, hg.* Gölz, Christine, Otto, Anja, Vogt, Reinhold. Frankfurt am Main et. Al: (= Slavische Literaturen. Texte und Abhandlungen; 15)

Hansen-Kokoruš, Renate (2009). „Raum und Perspektive in der *Travnička hronika",* in: Ivo Andrić. Graz – Österreich – Europa, hg. Tošović, Branko. Beograd, Graz: 77-91. (= Andrić-Initiative; 2)

Hösch, Edgar, Nehring, Karl, Sundhaussen, Holm (2004). *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*. Wien, Köln, Weimar.

Ibreljić, Izet (2003). „Evropski, balkanski i bošnjački identiteti u vremenu ubrzanih evropskih integracijskih procesa". *Godišnjak BZK „Preporod"*. 3: 82-103.

Jähnichen, Manfred (1995). „*O zakonu protivnosti* oder Ivo Andrić' Appell zur Toleranz im Roman Travnička hronika. In: *Ivo Andrić 1892-1992. Beiträge des Zentenarsymposiums* an *der Otto-Friedrich-Universität Bamberg im Oktober 1992*, hg. Thiergen, Peter. München: 41-52. (= Vorträge und Abhandlungen zurSlavistik; 25)

Jakiša, Miranda (2004). „Literatur als Archiv und Ort des Transfers: die Habsburgermonarchie und die Osmanen bei Ivo Andrić". In: *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22.-25. September 2004,* Hg. Marlene Kurz et al.: 637-648.

Jakiša, Miranda (2009). *Bosnientexte. Ivo Andrić, , Meša Selimović, Dževad Karahasan*. Frankfurt/Main. (= Slavische Literaturen. Texte und Abhandlungen; 42)

Kazaz, Enver (2004). *Bošnjački roman XX. vijeka*. Sarajevo, Zagreb.

Kazaz, Enver (2006). Makov i Mešin obrat. *Godišnjak BZK Preporod.* 6: 171-177.

Lachmann, Renate (2001). „Das mnemonische Moment in Ivo Andrićs *Na Drini ćuprija*". *Wiener Slawistischer Almanach*. Sonderband 52. Wien/München: 43–69.

Lauer, Reinhard (1987). *Poetika i ideologija*. Beograd.

Locher, Jan-Peter (1987). „Zur philosophischen Anthropologie in Selimovićs Roman „*Derviš i smrt*". Sinnsuche zwischen physiologisch-körperlicher Bedingtheit und metaphysischer Immanenz. *Zeitschrift für slavische Philologie*. 47: 313-341.

Lovrenović, Ivan (1998). *Bosnien. Eine Kulturgeschichte*. Aus dem Kroatischen von Klaus Detlef Olof. Wien, Bozen.

Milosavljević, Olivera (2002). Poturica gori od Turčina. *Nova srpska politička misao*. Časopis za političku teoriju i društvena pitanja. Beograd: 87-205. (= Posebno izdanje 3; Etnički stereotipi)

Müller, Michael (2006). *Die Selbst- und Fremdwahrnehmung der bosnischen Völker in der historischen Prosa von Ivo Andrić und Isak Samokovlija*. Frankfurt am Main u.a. (= Europäische Hochschulschriften. Reihe XVI: Slavische Sprachen und Literaturen; 75)

Palavestra, Predrag (1991). „Islamska tema Meše Selimovića", in: Ders.: *Književnost – kritika ideologije*. Beograd: 129-142.

Richter, Angela (2004). „Ein Dialog mit der Zeit von ungebrochener Faszination. Noch ein Blick auf den Roman Derviš i smrt." In: *Germano-slavistische Beiträge. Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag,* hg. v. Miloš Okuka u. Ulrich Schweier. München: 483-494. (=Die Welt der Slaven. Sammelbände/Sbornici; 21)

Rizvić, Muhsin (1995). *Bosanski muslimani u Andrićevu svijetu.* Sarajevo.

Schulte, Jörg (2001). „Der Kreis ist nicht vollendet. Zur Zeitstruktur in Meša Selimovićs Roman Derviš i smrt." *Anzeiger für Slavische Philologie*, Bd. 28/29: 445-457.

(Sondernummer zur 3. JFSL-Tagung. Salzburg 1999. Hg. P. Deutschmann, E. Hausbacher, W. Weitlaner)
Selimović, Meša (1990/4). *Derviš i smrt.* Beograd.
Selimović, Meša (1990/6). *Tvrđava.* Beograd.
Selimović, Meša (1990/8). *Pisci, mišljenja i razgovori.* Beograd.
Vučković, Radovan (1974). *Velika sinteza (O Ivi Andriću).* Sarajevo.

Angela Richter

BOSNIA AS A FIGURE OF THOUGHT IN THE WORKS OF IVO ANDRIĆ AND MEŠA SELIMOVIĆ

Summary

In the last decade of the 20th century there was a large amount of papers in international publications and specialist reference works dealing with the Balkans as a phenomenon of a variety of aspects, some of which are cutlural, literary-historical and critical relations. In this context from the rereading of Andrić's novel *Bosnian Cronicle* and Selimović's *Death and the Dervish* and *Fortress* can be concluded that neither Andrić nor Selimović drawed up an consequently harmonical picture of Bosnia. The cultural 'Bosnian' diversity Andrić classifided as evolved over a long historical process. That means too, that there have been diverse contradictory moral concepts, divergent cultural experience, individual ups and downs included in the literary construction. Both authors, finally, voted for a *third space* in the sense of Homi Bhabha and this means as well a vote to accept the „fine Bosnian polyperspectivism" (Lovrenović).

Бранко Момчиловић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

УДК: 316.647.8(410):17.023.32(497)

РОМАНТИКА И ПОЛИТИКА У РОМАНУ ТРАГАЧИ ФРЕНКА СЕВИЛА

Апстракт: Рад истражује везу између преовлађујућих представа о Балкану У Великој Британији и књижевности на примеру једног забавног романа објављеног почетком 20. века. Роман Френка Севила *Трагачи* је пример који показује како је књижевност следила политику и уврежене представе о Балкану као заосталом региону испуњеном сукобима, у коме само стране силе могу да наметну мир и цивилизацијске норме. Роман је мешавина авантуре у егзотичној земљи, политичких интрига у које су укључени и представници великих сила, а у фокусу је трагање за изгубљеним благом, са неизбежном љубавном причом са срећним крајем. Роман следи главни тренд енглеске забавне књижевности тога периода, и садржи уобичајене стереотипе.

Кључне речи: *Монтанера, Балкан, Аустрија, Албанија, кнез Лука, принц Васо, страни представници, изгубљено Диоклецијаново благо.*

Балкан је дуго у перцепцији и представама Запада представљао нешто назадно, дивље, сурово, позорницу сурових конфликта нецивилизованих народа, неспособних за самостални национални живот и организацију државе. За Британце, Балкан је доспео у видно поље углавном почетком 19. века, када су се значајније укључили у заплете око такозваног „Источног питања“, које се, поједностављено речено, тицало судбине турских територија у Европи, а у ствари британских и западних интереса на Блиском и Средњем истоку, које је у 19. веку угрожавала Русија. До тада „terra incognita“, Балкан израња из готово вековне анонимности и постаје предмет интересовања јавности и влада западних земаља. Њим крстаре бројни путници – најчешће дипломате, владини службеници, обавештајци, војници, али и имућни, радознали обични грађани. Њихови написи о Балкану - дневници и мемоари, путописи - ударили су темељ британским представама о балканским земљама.

За њих, Балкан, односно Исток, је почињао од Београда, то јест, од турске границе. Одатле је почињала „нецивилизација“, неред, дивљачност[1] и егзотика. Њихова

[1] За преовлађујући британски став карактеристичан је текст лорда Странгфорда „Хаос“, чији наслов довољно говори о његовом виђењу Балкана и потлачених балканских народа. Мали су „терет великих и моћних“. Види : Viscountess Strangford: *A Selection of the writings of Viscount Stragnford on Political, Geographical*, *and Social Subjects*, Vol. I (1869), London, 1-68.

перцепција је у извесној мери била условљена романтичарским идејама о природности и „племенитом дивљаку“, али и државним разлозима. То су биле територије које се не могу саме цивилизовати, којима је потребан спољни тутор, управљач, да уведе ред и цивилизацију, данас бисмо рекли демократију. Ствари се мало мењају.

Касније су се путописцима и мемоаристима придружили новинари и књижевници, и сви заједно су стварали стереотип о Балкану и његовим народима.

„Писање о Балкану,“ пише Миша Глени (Misha Glenny) у приказу књиге Весне Голдсворди (Vesna Goldsworthy), „је на располагању свима, без икаквих инхибиција о политичкој коректности.“ Епитет „балкански“ постао је доследно пежоративан епитет у западном политичком дискурсу.

Путници, новинари и дипломате који су посећивали Србију такође су патили од ових предрасуда, мада је међу њима било и боље обавештених и добронамерних, иако не сасвим ослобођених „погледа с висине“ на мале балканске народе, „Балканчиће“, како се у свом роману *Светло се угасило* изразио империјалиста Радјард Киплинг. Оно мало књижевника који су се бавили југословенским темама било је боље обавештено, често из прве руке, и са доста симпатија су писали о Балкану.[2] („*Побратим*“ проф. Џонса).

О Балкану и Истоку у књижевности, односно о западном виђењу Балкана и источне Европе, писано је спорадично и несистематично. Тек са појавом књига Весне Голдсворди и Марије Тодорове добијен је свеобухватан, систематичан увид у процес стварања балканског индентитета, онако како су га видели британски аутори најразноврснијих усмерења, од Бајрона до наших дана. Посебно је Весна Голдсворди изузетно документовано и аналитично показала како се одвијао процес онога што она назива „наративна колонизација“ и „империјализам маште“, односно историјат предрасуда које су створиле један непостојећи идентитет.[3]

Један од ретких романа енглеске књижевности који се југословенским темама не бави периферно, што је чест случај у енглеској књижевности, је *Трагачи (The Seekers)* Френка Севила (Frank Savile), минорног писца са почетка 20. века, који је уживао приличну популарност код шире читалачке публике захваљујући својим романима са занимљивом фабулом, што је случај и са овим делом.[4] У време када је роман објављен тзв. Источно питање је још увек било актуелно и веома присутно у британској политици и штампи. Уосталом, годину дана пре објављивања романа извршена је анексија Босне и Херцеговине. Истовремено, британска јавност се такође веома занимала и за епохална археолошка открића, у Грчкој, Египту и на Блиском истоку. Севил је одговорио овом интересовању, уносећи у свој роман и политичку и археолошку и митску тему – Балкан и трагање за изгубљеним благом, један од најстаријих митова, присутан у предањима многих народа. Избор једне балканске земље, Црне Горе, није нимало случајан.

Од почетка 19. века, од Првог српског устанка па кроз читав век, званична Британија је била веома заинтересована за „Источно питање“. Све време учествује

[2] P. Jones, *The Pobratim*, London, 1895.

[3] Maria Todorova, *Imagining the Balkans* (1997), Oxford University Press; Vesna Goldsworthy, Inventing *Ruritania, The Imperialism of the Imagination* (1998) Yale University Press, London. Српски превод *Измишљање Руританије; imperijalizam mašte. Prev. V. Ignjatović i Srdjan Simonović* (2000), Beograd.

[4] Frank Savile, *The Seekers* (1909), London.

увеликим дипломатским играма са другим заинтересованим силама од којих је зависило решавање тог питања. Повремено је осим језика дипломатије говорило и оружје, као што је био случај средином века када је дошло до Кримског рата, због претње коју је Русија представљала интегритету Турског царства.

Природно, званична политика је била веома присутна у јавности, штампи и књижевности. И Севил је био у „тренду", написавши роману коме се у малој Црној Гори играју велике игре „Источног питања", уз учешће представника свих великих актера: Велике Британије, Русије, Аустрије, Немачке и Турске. Политичка тема је повезана са археологијом, са трагањем за изгубљеним благом римског императора Диоклецијана, што увећава занимљивост фабуле и даје јој печат тајанствености и неизвесности све до пред крај романа. Као искусан писац забавних романа Севил није изоставио ни љубавну романсу.

Роман има оригиналну посвету, једну кратку песму посвећену Црној Гори, њеном јунаштву и гостопримству. Као песничка творевина она је веома слаба, и представља само стиховани омаж. Из садржаја песме дâ се закључити да је аутор боравио у Црној Гори, јер помиње да је и у двору и у колибама наишао на срдачно гостопримство. Ова песма најављује општи тон, пишчев приступ црногорској тематици, који неће бити превише ласкав али ни изблиза пристрасан као код неких британских путописаца који су походили Црну Гору.

Севилов роман је још по нечему необичан. Наиме, он најпре даје списак личности романа, што је пракса код драмских дела. Он га чак и наслovљава *Dramatis Personae*. Личности су кнез Лука, владар Црне Горе (Монтанере); Лукин син принц Васо, престолонаследник; британски дипломата сер Џон Сандон; руски представник у Црној Гори гроф Алексеј Орлов; аустријски представник гроф фон Хилсенхајм; аустријски барон Мајлрат; турски посланик Халил-паша; професор историје Британац Балард; маркиз Лоренс Гилфорт, још један Британац; Немац принц Енгенау-Зигерман; кнегиња Љубица Лукевић, братаница кнеза Луке; и њена пратиља Наталија Петровић.

Већ овај списак најављује „интернационалну" тему романа и политичку интригу. Роман са оваквим ситуацијама и учесницима био је омиљен у енглеској књижевности кад год се радило о балканским земљама, стварним или измишљеним. Додуше, није то било својствено само енглеској књижевности; има тога и у француској. Уопште узев, западну читалачку публику су увек занимале источњачке земље и народи, чак и пре Бајрона и моде коју је он увео, али и оне земље које су биле на граници два света – хришћанског и исламског.

Роман почиње сценом из лова. Британац Гилфорт, гост кнеза Луке, сведок је необичног призора. Наиме, он примећује тајанственог незнанца који скицира околни предео. Затечен, незнанац бежи пред хајкачима, налеће на Гилфорта, у рвању с њим испушта нотес са скицом и бежи.

Друго поглавље је интерлуда. Описује се сцена пред кнежевим двором и типична црногорска забава – гуслар монотоно пева јуначке песме док игра оро. Аутор описује и ношњу и оружје присутних. На тај начин ствара се локална боја. На нивоу заплета најављује се сукоб кнеза Луке и његовог наследника, принца Васе. Сукоб је политичке природе; то је сукоб старог и новог, оцева и деце, конзервативног аутократе и младог, савременог политичара. Сукоб ће тињати, повремено се распламсавати, да би се на крају завршио компромисом.

У друштву пред двором је и Гилфорт. Кнежев разговор с њим уводи још једну значајну тему – цивилизацијски сукоб Истока и Запада, односно Балкана и Запада. Принц Васо без увијања каже Гилфорту: „Ви странци долазите овамо да заголицате своја чула нашим варварством“ (*The Seekerss,* 12). Гилфорт је сагласан са овом примедбом и испољава симпатије за „варварство“ Црне Горе, које претпоставља тзв. цивилизованости Запада, мада осуђује обичај одсецања главе мртвим непријатељима као заиста варварски. Оваквих коментара у вези са одсецањем глава непријатељима има у готово свим британским путописима о Црној Гори у 19. веку.

После ове дигресија, која је ипак функционална, ако не за фабулу онда за теме и локалну боју, које иначе нема много у роману, наставља се приповедање.

Кнез и Гилфорт проучавају нотес тајанственог незнанца, исписан шифром, са загонетном скицом предела, и не успевају да га растумаче. Међутим, постају свесни значаја свог плена када странац, власник нотеса, ноћу упада у кнежев конак, налази нотес код кнеза и успева да побегне. Овај догађај додатно интригира и кнеза и Гилфорта, али не успевају да назру тајну због које се незнанац изложио смртној опасности. На крају поглавља Васо помиње писмо кнегиње Љубице, кнежеве синовице, која се стиди своје варварске земље, чак и свог „варварског“ имена. Помиње и њену пратиљу, ћерку војводе Мирка, Наталију Петровић.

У трећем поглављу позорница радње се премешта у дипломатске кругове у Лондону. У том друштву се креће и кнегиња Љубица, удовица аустријског грофа Калмара, која је иначе у добровољном изгнанству из Црне Горе, због удаје за аустријског грофа, коју стриц, због политике аустријског двора према Црној Гори, није одобравао. У Црној Гори су сматрали да је проаустријски настројена и да би волела да јој земља буде аустријска сатрапија. Присутан је и сер Џон Сандон, британски аташе у Подгораду (Подгорици). Љубица се спрема да се врати у Монтанеру, „романтичну земљу“. И овом приликом помиње се цивилизацијски сукоб најављен у претходном поглављу. У разговору, Наталија каже иронично: „Будимо живописно варварски и ваши идеали за нас су постигнути“ (*The Seekers*, 30). Љубица има и политичке идеје: она је за модернији систем владавине и оштро се супротставља стрицу, старинском деспоту. И преко ње се развија сукоб „традиционалиста“ и „модерниста“. И у овом поглављу аутор повремено прекида нит приповедања и кроз дигресије дочарава живот у Монтанери, повремено и са његове ружније стране. Помиње се крвна освета, пљачка стоке, отимање пашњака, и слично.

У овом поглављу почиње да се назире смисао епизоде са тајанственим странцем и његовим скицирањем. Наиме, у друштву се говори о састанку Британског археолошког друштва на коме је оксфордски професор Балард прочитао саопштење о открићу Диоклецијановог тестамента, у коме се наводи локација његовог закопаног блага. Тако се један прастари мотив, трагање за закопаним благом, смешта у историјски и политички контекст. Упутства у тестаменту су енигматична, али је недвосмислено да се баснословно благо налази негде на територији Црне Горе, недалеко од црногорско-албанске границе. Гилфорт, који је такође присутан, повезује инцидент са непознатим са садржајем Диоклецијановог тестамента.

Радња се затим опет премешта у Црну Гору. У њој повремено избијају сукоби између Црногораца и Албанаца око пашњака. Кнез и његов син су свесни да пограничне чарке око испаше нису безазлени сукоби и да Аустрија вреба прилику да се

због таквих сукоба на граници умеша ради остварења својих циљева. Она их, заправо, и подстиче. „Нема нереда, нема прилике за интервенцију“. *Dèja vue*.

Гилфорт се бродом враћа у Црну Гору, и при том упознаје професора Баларда, који на кнежев позив путује у Монтанеру са текстом Диоклецијановог тестамента да открије његов гроб и благо. На броду су и Љубица и Наталија.

Девето поглавље је дипломатско. На сцени су дипломатски представници великих сила на црногорском двору: Русије Италије, Аустрије и Турске. Писац добро познаје сложеност прилика на Балкану, што се види из његових коментара и дискусија дипломата. На пример: „Сви ми играмо игру како смо навикли на Балкану.“ (*The Seekers*, 95). Или: „Циљ Аустрије је да створи хаос са којим Турска не може да изађе на крај и тако добије право да интервенише. Да умаршира преко границе“ (*The Seekers,* 97*)*. Своје познавање балканских прилика аутор је вероватно стекао из бројних написа у британској штампи у време Херцеговачког устанка, Црногорско-турског рата и анексионе кризе 1908.

До овог тренутка аутор је описао позорнице радње, актере, али за чуто даје мали број топонима. Неки су препознатљиви, као, на пример, Вирбоград (Вирпазар), Подгорад (Подгорица), језеро Водра (Шкодра, Скадарско језеро).

Професор Балард покушава на основу упутстава из тестамента да одреди локацију Диоклецијановог гроба и блага, али без успеха. Она се не поклапају са изгледом предела. Ствари се још више компликују када један шпијун украде тестамент, али бива убијен у покушају бекства. Љубица са турским представником Халил-пашом кује заверу и планира упад турске војске у Црну Гору. Она и њој слични би „радије видели своју земљу као аустријску сатрапију него као слободну краљевину, ако се њом управља по модерним принципима 20. века.“ (The Seekers, 167). (Паралелно са политичким и дипломатским играма развија се и љубавна романса између Гилфорта и Наталије, која као и Љубица има идеје о неопходност промене деспотске владавине кнеза Луке, који и сам признаје: „Знам да сам средњевековни, самовољни аутократа. Морам да будем такав!“ (*The Seekers*, 144).

У збивања у црногорској престоници укључени су и страни представници, Британац сер Џон Сандон и Рус Орлов, јер сукоб задире и у руске и у британске интересе на Балкану. Британац овом приликом подржава Руса јер штити црногорске интересе, односно статус кво на Балкану. Наталија је „негде између“ – она жели реформисану, модерну, али и независну Црну Гору.

Најважнија улога у завери кнегиње Љубице намењена је Албанцима. Они треба да буду искоришћени за пограничне инциденте и пруже Аустрији повод за интерцвенцију. Како познато звучи овај фиктивни сценарио у роману објављеном пре тачно једног века!

Почиње да се реализује Љубичин сценарио. На црногорску територију упада гомила Албанаца, који заробљавају професора Баларда, а Љубичина игра је раскринкана. Створен је повод за аустријску интервенцију. Изгнаник Вилип Дожић се враћа из прогонства и нуди се да помогне у спасавању отетих из албанског затвора. Гилфорт му се придружује и успут проналази старо корито реке и место некадашњег водопада, тако да је на прагу разрешења загонетке из Диоклецијановог тестамента. О свом открићу обавештава кнеза и предлаже да се подигне брана и река врати у старо корито да би се дошло до блага. Гилфорт и Вилип успевају да ослободе заробљенике

и враћају се. У међувремену кнежеви људи праве брану да скрену ток реке и омогућавају приступ Диоклецијановом благу. Долази до жестоке борбе с Албанцима, а битка се завршава када Гилфорт динамитом диже брану у ваздух и потапа непријатеље. Срећно се завршава и Гилфортова романса са Наталијом. Као у већини романа тривијалне књижевности, крај је хепи енд.

Тако се завршава овај роман са фабулом која је политичка интрига интернационалних размера, чија радња се одвија у егзотичном амбијенту, а зачињена је и љубавном причом. Писан је непретенциозно, с циљем да забави, али садржи неке битне карактеристике западног начина мишљења и доживљавања Балкана. Таква литература је у Великој Британији веома обимна, а парадоксално је да је, иако естетски мало вредна, у великој мери допринела стварању стереотипа, који се, сто година после објављивања Севиловог романа, нису нимало променили. Све је већ *dèja vu*.

ЛИТЕРАТУРА

Извори: Frank Savile, *The Seekers*, London, 1909
Viscountess Strangford, *A Selection of Writings of Viscount Strangford on Political, Geographical, and Social Subjects*, Vol. I, 1869, London
P. Jones, The *Pobratim*, London, 1895.
Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, London, 1987.
Vesna Goldsworthy, Inventing Ruritania, Imperialisam of Imagination, London 1998.

Branko Momčilović

ROMANCE AND POLITICS IN FRANK SAVILE'S NOVEL *THE SEEKERS*

Summary

The paper deals with the picture of the Balkans in an unpretentious novel published at the beginning of the 20th century. The plot centres on three situations: an international political intrigue, the quest for a hidden treasure, and a love affair. The scene is Montenegro, and the characters are domestic and foreign. The international aspect of the novel reflects some standard views of the Balkans, especially frequent in popular British literature. The author treats the themes fairly, with a good understanding of the issues involved in the plot.

Оливера Радуловић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
oliveraradulovic.ff@gmail.com

УДК: 821.163.41.06-31 Albahari D.

СТРАХОТЕ ХОЛОКАУСТА У СТВАРАЛАЧКОМ ОПУСУ ДАВИДА АЛБАХАРИЈА

Апстракт: Комплексно приповедачко и романескно стваралаштво Давида Албахарија у знаку је јеврејског културног и религијског архетипа који се препознаје у историји. Дужност сваког писца је да пише о страхотама Холокауста или онога што тако доживљава. *Бити Јеврејин је исто што и бити писац , јер писање бележи искуство ношења терета.* Чување јеврејског културног идентитета је поетичка константа проучаваног стваралаштва. Отуда доминантни архетипови прогона и жртвовања, разарања Јерусалима, изласка, потраге за обећаним простором и спасењем који се доводе у везу са страдањима Јевреја у Другом светском рату. Породичном тематиком је окупиран писац у причама и романима, који су орнаментирани јеврејским обичајима, прожети цитатима из *Библије* и *Талмуда*. Запажа се богатство стваралачких поступака у приказивању колективног и индивидуалног страдања: ремитизација, демистификација и деконструкција традиционалних наративних облика. Страдања Јевреја на београдском Сајмишту кроз писма из логора из којих се глосирају романи *Мамац* и *Цинк,* и *Гец и Мајер* – у средишту су истраживања, које показује да јеврејска прича чини од дела Давида Албахарија тоталну књигу. Културни модел који опажамо у тумаченом стваралаштву заснован је на отворености према другим традицијама и културама уз присуство јеврејског слоја значења.

Кључне речи: *Холокауст, јеврејски архетип, писма из логора, мимикрија, ремитизација, демистификација, деконструкција, иронисање, пародирање.*

Јеврејска историја и религија, међусобно тесно повезане, током више од пет и по хиљада година (Немитоф 2008: 4 – 11 стр), испуњене су прогонима *изабраног народа*. Света јеврејска књига *Тора* (хебр. наук, учење) или Мојсијево *Петокњижје* – чува традицију и представља основ живота у заједници. Темељи се на веровању у четири савеза јеврејског народа са Богом који су у знаку теолошке тријаде: стварање, откривење и искупљење.[1] Први савез је склопио праотац Адам, круна створеног дела, са Творцем који ствара савршен свет изговарањем речи, убрзо је урушен прародитељским грехом. Побуна против ауторитета и опредељење за живот без Бога, условили су човеков пад као казну и последицу погрешног избора. После потопа,

[1] Доминантне архетипске слике и фигуре које се јављају у књижевности везане су за помињану теолошку тријаду.

који прочишћава свет и обнавља га преко правоверног Ноја, учвршћује се савез јеврејског народа и Створитеља. Оснивање јудаизма везано је за праоца Аврама о коме говори Старозаветна књига *Постање.* Њему се у сну јавио Господ и обећао изабрану земљу у којој ће бити владар и живети са својим народом мирно и слободно. *Учинићу од тебе велики народ, и благословићу те, и име твоје прославићу, и ти ћеш бити благослов* (*Постање*, 12, 2). Тако се учвршћује Савез са јеврејским праоцима који садржи обећање заштитничког деловања Бога у историји. Централни догађај у јеврејској религији био је ослобађање из египатског ропства са којим је повезано оснивање јудаизма и склапање савеза између Бога и његовог народа на гори Синај[2], после чега се формира јеврејска национална заједница. Прелазак преко Црвеног мора и боравак у пустињи били су припрема за примање Божјег закона са којим Јевреји улазе у историју *на велика врата*. Четрдесетогодишње лутање пустињом и Мојсијева смрт били су надљудска искушења окончана доласком у обећану земљу Канан под вођством Исуса Навина. Последњи Савез склапа се између Бога и цара Давида и значи успостављање монархије као месијанског идеала: раздобље је мира, независности и благостања. Давидов син Соломон, отац јеврејске вере, изградио је храм у Јерусалиму, у чијем средишту је чуван Ковчег савеза. Тако израелски народ, искупљен страдањима, постаје свети народ, окупља се и моли у Божјој кући. У односима између Свевишњег и *изабраног народа* посредују Божји гласници опомињући на последице грешног живота и уливајући наду у коначно спасење. *Мистерија патње се рационализује категоријама награде и казне за повиновање односно неповиновање Савезу* (Крим 1990:330). Тријумф Јевреја завршава се рушењем храма 586. године пре нове ере, када је краљ Набукодоносор повео сужње у вавилонско ропство. После сто педесет година, упркос добијању дозволе за повратак у Јерусалим, многи Јевреји остају да живе у Вавилону – тако почиње живот изабраног народа у расејању. Обнова јерусалимског храма је претходила његовом другом разарању 70. године; рушитељи су, овога пута, били Римљани. После покоре поново следи тријумф: Константин Велики је одлучио 333. године да хришћанство учини званичном религијом римског царства.

Иако је историја јеврејског народа **повест страдања и изгнанства, она је надасве, сведочанство о истрајавању јер јеврејска традиција вековима чува јеврејски идентитет (Албахари 2004: 73).** Бити Јевреjин значило је не само бити религиозан него и савестан и одговоран, извршавати дужности у складу са заповестима које је Мојсије примио од Бога на Синају. Доласком Хитлера на власт *отворила су се врата пакла,* догодила се *кристална ноћ* и почео Холокауст, који је однео у смрт шест милиона Јевреја. Ово масовно жртвовање претходило је оснивању државе Израел, после две хиљаде година безавичајности. **Два значајна догађаја у савременој јеврејској историји: Холокауст и оснивање државе Израел – нису окончала, него су продужила уништавање изабраног народа и довела у питање јеврејски идентитет.** Божји народ је, упркос свему, успео да опстане, док су велике цивилизације и културе пропадале, захваљујући прилагођавању другим културама и нацијама, у чијем окружењу је живео, очувао је свој идентитет.

[2] Синај је планина на којој се Бог јавио Мојсију и склопио савез са његовим народом. Према традицији то је локација недалеко од јужног краја Синајског полуострва који се зове Џебел Муса(Мојсијева планина). Према предању Бог је са те планине објавио присуство мућама и громовима.

Комплексно приповедачко и романескно стваралаштво Давида Албахарија у знаку је јеврејског историјског, културног и религијског архетипа. Традиција се заснива на цикличном понављању, а *писац пише да би сачувао разум у махнитом вртлогу историје* (Албахари 2004: 8). Искуство изгнанства је горко, али поучно, јер је везано за терет *мимикрије.* Због прогона и погрома јеврејски књижевници се опиру одредницама *јеврејски писац* и *јеврејска књижевност*. Уметник је вечити изгнаник, као лутајући Јеврејин, који улази у *свет знакова навода*, оболева од *вавилонског синдрома* у окружењу других култура и идентитета. *Постоји тренутак када мораш да будеш неко други да би могао да будеш оно што јеси* (Албахари 2004: 29). Међутим, појавно одрицање од јеврејског идентитета, писање на другом језику, саображавање са другим културама, како сведочи Давид Албахари у књизи есеја *Терет*, значи дубље и суштаственије приклањање верској, националној и књижевној традицији кроз очување *јеврејске самосвести.* **Ствари могу да нестану, а да ипак наставе да постоје**. Последица оваквог стања је осећање разапетости модерног Јеврејина, који је изгнанство прихватио као стање мировања, због уверења да је истовремено исти и различит од средине у коју се идеално уклопио. Трагајући за правим одређењем јеврејске књижевности Давид Албахари истиче да јеврејски писци пишу на националном језику културе са којом се саображавају, што је ствар мимикријског избора – да би се избегла судбина другог. *Јеврејску књижевност би требало дефинисати као етничку књижевност, састављену од низа малих етничких књижевности, заснованих на истој традицији, али међусобно различитих у оној мери у којој се међусобно разликују јеврејске заједнице широм света* (Албахари 2004: 80). Иако се јеврејски писац креће између култура, **постоји отвореност јеврејског слоја значења у његовом делу**.

Велика је разлика између тадиционалне и савремене јеврејске књижевности, сматра аутор. Пре рата је јеврејски архетип био предоминантан у делима јеврејских писаца, да би у савременој књижевности постао један од равноправних слојева књижевног текста. Усложњавају се творачки поступци у делима писаца јеврејског порекла у послератној књижевности. Традиција се осваја кроз полемички дијалог и открива у поступцима иронизирања и пародирања – што запажамо и у Сингеровој поетици, која је својеврсно разарање традиције. Иако је јаз између традиционалног и модерног јеврејства дубок – савремена књижевност мири две крајности: писац зачудно коментарише архетипске приче из *Торе* и *Талмуда* које историја реинтерпретира.

Дужност јеврејског писца је да пише о страхотама Холокауста – записао је аутор у књизи есеја *Терет*, позивајући за сведока Рејмонда Федермана, америчког романописца, који је преживео Холокауст, дописујући реторско питање: *Није ли то дужност сваког писца: да пише о страхотама онога што сагледава као коначни Холокауст* (Албахари 2004:71). Констатујући да су трагични догађаји у новијој историји пољуљали питање идентитета изабраног народа, Давид Албахари парафразира Марину Цветајеву која верује да је сваки песник Јеврејин и уопштава њен изричај: *Бити Јеврејин је исто што и бити писац, јер писање бележи искуство ношења терета.* Писац се присећа свога детињства, које је било у знаку књиге као врховног ауторитета, наглашавајући да је растао уз приче из јеврејске традиције и песаме о Милошу Обилићу и Танаску Рајићу, који су слични њеним трагичним херојима. ***Ар-***

хетип прогона, изласка, жртвовања, ***потраге за обећаним просторима, повратка у Јерусалим,*** место преегзистенције и обећани рај, ***трагања за оцем, мајком, ауторитетом и учитељицом традиције***, ***заумним језиком*** и ***узорном књигом*** укључује изучавано стваралаштво у причу о јеврејској судбини. Давид Албахари се, будући заговорник антитрадиционализма, на стваралачки начин игра архетипским сликама које проналази у *Библији, Талмуду*, јеврејским веровањима и обичајима, дописује их, преобличава и тумачи на себи својствен начин, крећући увек од појединачног и особеног искуства ка митском и стварносном, открива их у историји тек када постане њен учесник. Неретко прибегава ремитизацији зарад уклапања породичног мита у јеврејски архетип са жељом да га преиначи чувајући јеврејску самосвест. Мит је схема понашања, забрана искакања из уобичајеног – бележи аутор у есеју *Путовање с Кулмером (*Албахари *1997: 15)*. Стога удева сентенце из светих књига у пародијски контекст или води дијалог с њима не пристајући на норме и каноне који се не могу довести у питање. Албахари, попут Киша, верује да се стварање одвија на неком вишем плану, да су све књиге већ давно написане, што не спречава ствараоца да их реинтерпретира и тако осваја своју културну и религијску традицију. Књижевни посленик је само писар по вокацији, приређивач текста, *Божји архивар*, који не преза да дода свој коментар. Овладавши *умећем калемљења* он преиначује митску слику. ***Постоји само једна прича која може да се исприча***. *Све остало су само покушаји да се до ње дође* (Албахари 2004: 83). Запажа се богатство стваралачких поступака у приказивању колективног и индивидуалног страдања: ремитизација, демистификација, пародирање, деконструкција, разбијање на сегменте и зачудна монтажа традиционалних наративних облика, промена перспективе и стваралачких поступака. Писма из логора су потресна сведочанства првог мужа ауторове мајке, недужне жртве људског безумља, објављена у целости у књизи есеја *Терет* као документ и изван књижевни коментар из којих се глосирају романи *Мамац* и *Цинк*, као коментар породичне митологије, и *Гец и Мајер* који реконструише документарним поступком сцене колективног страдања Јевреја у логору на београдском Сајмишту. Оваквим поступком се отвара текст и сугерише немоћ књижевности да опише људску патњу. Давид Албахари, попут Данила Киша у *Пешчанику,* нуди читаоцима аутентичан документ у виду писама, да би показао сличности и разлике између историје и њене интерпретације у књижевном тексту. Писма из логора доводе у исти контекст Албахаријев породични циклус прича и показују да погром чини од његовог дела *тоталну* књигу која се доживљава и тумачи као целина. Сведочи и о томе да је јеврејски идентитет ствар избора који подразумева сазревање уметника, као и да се до њега стиже поступно у процесу духовног уцеловљења.

Пишући о властитој породици писац је откривао породичне тајне које објашњавају одсуство родбине са очеве стране. *Мој отац сефардски Јеврејин. заробљен је као војни лекар и одведен у логор у ком је провео четири године. У Нишу су му остали жена и двоје деце; и они, и готово цела родбина убијени су током 1941/42. године док су Немци чистили Србију од Јевреја. За то време, моја мајка – која је рођена у Босни, а пре рата живела у Загребу, у браку са једним ашкенаским Јеврејином – скривала се са два сина по српским селима. Њеног мужа су у Београду, где су побегли пред усташама и нацистима, стрељали Немци. Деца и она су успели да преживе рат, а онда су јој, после ослобођења, када је кренула возом за Београд,*

оба сина погинула у железничкој несрећи. После тога у Београду, срела се са мојим оцем и одлучили су да наставе заједно, да истрају упркос трагедији и успоменама (*Пантић 2007: 65 – 66)*. Давид Албахари је писао о својој породици постајући и сам јунак, део своје приче, тако што је мењао перспективу, дистанцирао се и саображавао са причом, разарао целину на фрагменте и уклапао их на различите начине у своје текстуално ткање крећући се од појединачног ка општем проблему.

Сложен однос према јеврејској традицији може се сагледати на примеру двеју старозаветних књига чије су јунакиње жене. Реч је о књигама *о Естери* и *Рути* које се прозиру у подтексту роману *Мамац* а препознају се као фрагменти у Албахаријевом *породичном циклусу*. Две старозаветне хероине послужиле су продубљавању и мистификацији лика мајке, чуварке јеврејског идентитета, чија животна прича тече и после њеног одласка са овог света. *Књига о Естери* догађа се у Персији, у време робовања израелског народа, којом је владао цар Ахасфер. Заплет настаје када владарева жена Вашти одбија заповест супруга да се појави на гозби међу пијаним и раскалашним гостима. Ахасфер, по савету својих великаша, отпушта жену плашећи се непокорности у краљевству и наређује да му се пошаљу најлепше девојке како би одабрао нову царицу. У његовом окружју живи међу Јеврејима Мордехај са лепом нећаком Естером, познат по оданости цару, јер је онемогућио заверу која се против њега спремала. Естера је, као најлепша, била изабрана за царицу захваљујући томе што је, по савету ујака, сакрила своје порекло будући да су њени сународници били у вечитој немилости. Хаман, великаш на персијском двору, ступа у конфликт с Мордехајем и наређује да се убију сви Јевреји у царству. Естера је, после тродневног поста, мимо обичаја, позвала цара на гозбу и измолила избављење свог народа открививши идентитет позивајући се на посведочену оданост. Празник Пурим светкује се и данас у знак сећања на стамену Естеру, која доноси своме народу радост ослобођења из персијског ропства. *Књига о Естери* говори о животу Јевреја у расејању који и ту, захваљујући мудрости и другим врлинама, стичу привилегије. Јунакиња старозаветне приче симболизује спасење и представља префигурацију Богородице. Мајка у *Мамцу* као *громобран породице* оличење је животне виталности и постојаности, учитељица је и *јидиш-мама* која је усмеравала животе своје деце. *Приближила се* ***идеалној фигури учитеља****, подучавала је не показујући и најмањи траг подучавања (*Албахари 1997: 80). Мајка је метафора за снагу, *била је вечна ватра*, делатност, синоним за епску песму, отац је лирски принцип, слабост, клонуће, прилази свему *као да улази у синагогу,* синоним за поетски наглашену прозу[3]. Излазак из земље и одлазак у Канаду – окосница романа Мамац садржи алузије на *Тору* стављајући наратора и јунака пред искушења друге културе и језика, доводи га у опасност од асимилације. Мајчин глас са магнетофонске траке, у роману *Мамац,* као да долази из митских слојева колективне подсвести, опомиње на историјско искуство из времена Другог светског рата. Занимљиво је да се у Албахаријевој прози јавља мајка као активан принцип, учитељица живота, а не отац, чија се животна мудрост примењује на поетичком плану, што је један од начина да се успостави противтежа Очевом ауторитету у библијском смислу. *Он није био учитељ. Има таквих људи: њихова умећа су беспрекорна, њихове врлине узвишене, али о томе не умеју да говоре* (Албахари

[3] У оквиру кабалистичке симболике жена не представља особину нежности, већ строгог суда. Шолем 2006: 44).

2004: 66). Успостављањем дијалога између мушког и женског начела у причама и романима, наглашена је тензичност и контрапункт, али и веза са кабалом. Албахарију је близак дијалошки начин мишљења и стање исконске запитаности што је обележје комуникације рабина и верујућих у синагоги, а у анализираној прози начин алудирања на религијску традицију. Роман *Мамац* је огледало романа *Цинк*, као што је мајка очев одраз. Лик мајке се кристалише кроз архетип Естере спаситељке, и Руте преобраћенице, будући да је примила јеврејску веру иако је била хришћанка и од Марије постала Мирјам. Старозаветна јунакиња чини гестове љубави и оданости мужевљевој вери и породици због чега бива награђена у другом браку. Давид Албахари наглашава парадоксалност архетипске ситуације у којој се нашла мајка Марија. Уместо да доживи Божји благослов по аналогији са старозаветном књигом, она не само да сама страда кроз патњу ближњих него и носи одговорност за страдање деце коју је увела у синагогу у време великог страдања Јевреја. Сугерисано је и архетипско осећање кривице јер жена изневерава последњу жељу мужа страдалог у логору у жељи да се приближи његовој родбини. *И рабин ме је то питао, рекла је, када сам отишла код њега и затражила да ме преведе на јеврејску веру. Зар не видите шта се догађа, упитао ме је, зар се не бојите? Хтела сам да деца напокон знају шта су и ко су, и хтела сам да напокон сретну деду и баку* (Албахари 1997: 22). Сведочанство о унутрашњој драми и *терету мимикрије* налази се у четвртом писму из логора који је својеврстан коментар навода из *Мамца*: *Знај да ми је жеља да ми синови буду одгајени као Срби, а нипошто као Јевреји. Ако се више никада не видимо, молим Те, води о овоме рачуна* (Албахари 2004: 108).

Слагање каменчића на гроб умрлог древни је јеврејски обичај који манифестује чежњу за Јерусалимом и сећање на разорени јеврејски храм. Симболика камена везана је и за култ предака и њихову трајну присутност где, према предању, обитавају њихове душе. Подизање надгробног камена и слагање каменчића на гроб фигуре су подсећања на завичај, везују се и за веровање, забележено у *Откривењу Јовановом,* да ће Нови Јерусалим бити поново сазидан од чистог злата и драгог камена, што представља савршенство и постојаност новоствореног града који ће сићи са неба. Каменчићи на гробовима подсећају да су Јевреји део једног порушеног храма и да ново стварање њиховог града предстоји.

Мајка, чији глас из другог света слушамо у *Мамцу,* како приповеда своју трагичну, јеврејску причу, коју је преузела с колективним наслеђем када је у синагоги с вером примила и јеврејску судбину, симболично дописује поетику новог романа вођена начелом опстанка у животу. *Као и све удовице, одлазила је на београдско Јеврејско гробље у редовним размацима, брисала прашину, прала споменик, чупала траву и* ***остављала каменчиће*** (Албахари 1997: 22). Исти обичај описан је у другом *кадру,* смештен у други контекст, да нагласи мајчина осећања очајања усамљености, и разапетости између јеврејских и српских обичаја, као и да истакне због тога потиснуто осећање кривице: *Одлазила сам једном месечно да обиђем гробове своје деце, и тада, сама на рубу гробља, нисам знала шта да радим, ком богу да се молим, или да се тужим,* ***и да ли да палим свеће или стављам каменчиће на њихове споменике*** (Албахари 1997: 63).

ЛИТЕРАТУРА

Албахари, Давид (1989). *Једноставност,* Београд : Рад.
Албахари, Давид (1996). *Опис смрти.* Београд : Народна књига - Алфа.
Абахари, Давид (1997). *Мамац,* Београд: Стубови културе.
Албахари, Давид (1997)а. *Преписивање света*, Вршац : Књижевна општина.
Албахари, Давид(1998). *Гец и Мајер,* Београд: Стубови културе.
Албахари, Давид (2004) . *Цинк*. Београд: Стубови културе.
Албахари, Давид (2004) *Терет*. Београд: ЛИР БГ: Форум писаца.
Албахари, Давид (2005). *Уметник је изгнаник*, разговор Давида Албахарија са Михајлом Пантићем, у: *Градац,* година 31*,* број 156.
Боровић, Павле (1991). *Библијски приручник 1*. Нови Сад: Добра вест.
Verber, Eugen (2002). Uvod u jevrejsku veru. Beograd. Narodna knjiga. Alfa.
Голдберг, Дејвид (2003). *Јевреји : историја и религија*. Београд : Клио.
Постање : *Прва књига Мојсијева,* у : *Свето псимо Старога и Новога завјета*. Превели Ђуро Даничић и Вук Караџић. Стокхолм: Савет библијских друштава, 1945.
Псалам: *Псалми Давидови*, у *Свето писмо Старога и Новога завјета*. Превели Ђуро Даничић и Вук Караџић. Стокхолм : Савет библијских друштава, 1945.
Frenkel, Ana (2008). Judazam. Zbornik. Novi Sad.
Шолем, Гершом (2006). *Главни токови јеврејског мистицизма*, Чачак : Б. Кукић; Београд : Медијска књижара круг.

Оливера Радуловић

HOLOCAUST ATROCITIES IN DAVID ALBAHARI'S CREATIVE OPUS

Summary

Complex narrative and novelistic creative works of David Albahari are marked by Jewish and historical, literary, and religious archetype. *Duty of Jewish writer is to write about the atrocities of the Holocaust* – wrote the author in his book of essays *Burden. Being a Jewish is the same as being a writer, for the writing records the experience of holding burden.* Therefore, the issues of persecution, sacrificing, and quest for promised area are predominant in Albahari's creative works. Through the story on the suffering of the Jews in the camps, he revives the apocalyptic experience of the destruction of Jerusalem in his novels *Gec and Majer, Bait, Zink,* and *Leeches*.

Joshua S. Walker
PhD Student, Trinity College Dublin
skij13@gmail.com

UDC: 821.116.09"19":
75+791(470+571)"19"
811.161.1'373:23

DEFINING THE *NEMETS:* THE RHETORIC OF SELF-DEFENSE IN RUSSIAN LITERARY CRITICISM, FILM, AND PAINTING IN THE 20TH CENTURY

Abstract: This paper derives from work done on my PhD thesis. The paper begins with an explanation for why I use the term "*nemets*" instead of the usual rendering, "German": I argue that the term represents a conflation that is key to the way in which "Germans" are viewed in Russian literature and society as a representative of the "West", while simultaneously denoting one of the largest ethnic minorities within the Russian Empire (around 2 million as of 1900). The term is thus both an abstraction (a stand-in for not only the "West," but also for those elements of Russian society that have been subjectively "westernized") but also concrete (denoting a legal status within the Empire). I then analyze two bodies of literary criticism (Mirsky, Sazonova), one painting (Plastov), and one film (Eisenstein) to explore the intersection of literature, literary criticism, and the content and language of social policy. Specifically under investigation is the 1941 deportation ukase for the Volga *nemtsy.*

Key Words: *Russian literature, Russian culture, Image of the German, Soviet social policy, Study of Images as Social Critique, Literary Stereotypes, Imagology*

In this paper, I explore five texts from the 1920s, 30s and 40s in order to investigate how Soviet social policy exploited the image of the *nemets* in dehumanizing and disenfranchising all individuals who were subsumed under the term. I use the term "*nemets"* instead of "German" because the history of this term is central to my investigation. The main question that I want to explore is this: how does literary criticism converge with literature, film, and painting to construct a type of discourse that can be employed and exploited by the political realm? Specifically, I want to examine how literary images facilitated the dehumanization and disenfranchisement of the *nemtsy* residing within the Soviet Union before, during, and after the Second World War.

These questions on the relationships between social policy, literary images, and literary criticism represent the broader aim of my talk. The narrower aim is to unpack the Soviet ukase of 1941 for the deportation of the Volga *nemtsy*, an order that preceded the dissolution of the Volga *Nemets* Autonomous Republic and the revocation of the *nemtsy's* place as one of the legitimate Soviet peoples. I specifically address how the *nemets,* even those with no connection whatsoever to the Third Reich, become transformed into an enemy of the Soviet people with a specific set of character traits: first, as a dangerous foreign

influence, metaphorically cast as a poison or virus, and second, as a negatively-valued teacher. The payoff for this exploration is a deeper understanding of the rhetoric of self-defense in the Russian mythic account of the Great Patriotic War for the Fatherland, or WWII. I cover the history of the term *nemets*, two literary critics who each advance a model for encounters of culture, one film, and one painting before turning my attention to the ukase.

As with any term for a nationality or an ethnic group, the term *nemets* represents a label that conflates a number of disparate individuals. The word *nemets* derives from the word *nemoj*, and the Slavic root /NEM/, meaning "dumb" or "unable to speak" (Cross 2004: 75). The *nemtsy* were thus characterized as a wholly foreign, negatively-valued Other, as the term implied that the group did not possess the positive attribute of being able to speak. For many scholars, the term adopted the following course through history: while starting off as an overgeneralization of the "West," the term gradually began to have a more and more specific denotation (from Westerner, to Protestant, to Germanic, to German) between the 11th and 18th centuries (Torke 2003: 87-107). According to this model, for example, it was around the 17th century that the term *nemets* became, in the words of Hans-Joachim Torke, a general term for "Protestant foreigners" (Torke 2003: 97). But this story undervalues the weight of the term's historical associations by ignoring the conflations that the term never managed to lose. According to a 17th-Century geographical note, for example, "Italy is the Latin country located near Rome, and in it live the wise *nemtsy*" (Cross 2004: 75). Even in the 19th century, when the term had theoretically come to refer to the "Germans" alone, we can find the following 1832 footnote from Nikolai Gogol: "The term '*nemets'* is used by us for anyone who is from a foreign land, be he French, Caesar [*tsesarets*], or Swedish - everyone is a *nemets*" (Gogol 2004: 98).

The history of the term is critical for our purposes here because it has become a conflation of a conflation. Not only can the term refer to "Westerners" at large, but also to the equally problematic "Germans," particularly before there was such a political entity as Germany on the map. The extent of cultural encounters between the Russians and the *nemtsy* presents another layer of complications. In the 19th century, they comprised a significant population of the Empire – around 2 million according to a survey from the beginning of the 20th century (Fleischhauer, Pinkus & Frankel, 1986: 13). Further, the *nemets* population in the Russian Empire was a remarkably heterogeneous population, accounting for Volga farmers, Baltic nobles, as well as members of the Romanov dynasty itself (Massie 1981: 275-76, 772-73, 840). We can return to the stakes of this type of conflation when we have examined the 1941 ukase.

The first text I cover regarding the *nemtsy* in Russian literature is a piece of literary criticism that was composed in the 1920s by D. S. Mirsky. Mirsky makes a number of assumptions regarding the status of national characteristics common to literary criticism of the time. Mirsky portrays Russia as a holistic, self-contained organism, one that has its own personal past and history along Hegelian and Herderian lines of historical reasoning. Here is Mirsky's conception of the "Russian People": "Leskov is generally recognized by Russians as the most Russian of Russian writers and the one who had the deepest and widest knowledge of the Russian people as it actually is" (Mirsky 1958: 333). This approach also assumes that it is possible not only for writers, but also for critics, to identify the truth of an image, i.e. one that corresponds correctly with the nature of a people "as it actually is."

Mirsky's model for encounters of cultures makes no allowances for ideas of hybridity, ambiguity, or cultural overlapping. Rather, his model assumes that we can delineate a discrete number of moments when the two separate organisms ("Russia" and "Germany") interacted through history, while further conflating the "Germans in Russia" into a homogenous label. With this organic framework of history and nations established, Mirsky articulates his conception of *Nemets* cultural influence upon Russia as follows: "At the same time [around 1825-1826] the clear eighteenth-century atmosphere of the Golden Age is poisoned: young men of a somewhat younger generation introduce the first germs of German idealism" (Mirsky 1958: 75). Not only are we able to identify and quantify the extent of cultural influence according to Mirsky's schema, we are also invited to view it as negative. The *nemets* influence is cast as a virulent invasion, one that sickens (as a disease) and weakens (as a poison) the population it encounters. Not only is the *nemets* cast as a hostile external invading force, Mirsky's conceptions of the "Russian people" and of Russian-German cultural interaction also does not make allowances for the *nemets* groups already within the Empire.

My second critical text is Julia Sazonova's 1945 essay "The German in Russian Literature." The title itself is significant, in that Sazonova intends to identify the characteristics of a single "German," who then stands in for the people as a whole (Sazanova 1945: 51). Sazonova casts the entire history of encounters between the "Russians" and the "Germans" as leading inevitably to the Nazi invasion of the Russian lands in 1941: it is a tragedy, in which the Russians are the clear victims, and her task as critic is to show her readers how the Russian writers of the 19th century correctly foresaw the dangers of the *nemets*. As we have seen in Mirsky's work, there already existed a basis in Russian intellectual history to view the *nemets* as invader, as virus, and as poison, and even as an unworthy teacher. Sazonova fully exploits these stereotypes in her writing while articulating her own conception of the truth of the *nemets* character as a militaristic, technocratic horror. It is important to mention here that Sazonova makes no differentiation between *nemtsy* from the Third Reich, from the Germanic States in the 19th century, or from the Russian Empire: all share the same basic essence of an egotistical invader intent on disrespecting and exploiting the Russian. This aspect, along with her insistence that the *nemets* possessed a unique, eternal, and essential set of character traits, can be seen in her characterization of Nikolai Gogol's "Nevskii Prospect": "In this scene we are shown German economy – better to cut off one's nose than lose twenty rubles – the king in Germany, mentioned by Germans on every occasion, and their self-confident boastfulness" (Sazonova 1945, 60).

Sazonova takes the image of the invader from without and applies it to the *nemtsy* within the Empire. For Sazonova, the main character who embodies this is Goncharov's Stolz, who "has a good-natured disdain for Russians, although everything he has comes from them," and he also displays "the regular German conceit" (Sazonova 1945: 65). Interestingly, Stolz has a Russian mother, his first name is Andrei, and he speaks Russian fluently, but for Sazonova this does not diminish his regular Germanness – this is still an encounter with an Other. Sazonova develops this image to create a contrast between Russian nature, embodied by the lazy-yet-spiritually beautiful Oblomov and German nature, embodied by the pedantic, insidious Stolz: "Every word of Oblomov is full of spiritual content and bright honest wit, such as the presumptuous Stolzes have never dreamed of" (Sazonova 1945: 66). The stereotypical *nemets* is cast as advanced, yet this attribute does

not grant the *nemets* an advantage but rather acts as a liability. Here we can identify two deep structures of the image that I mentioned earlier: the *nemets* is cast as an invading force as well as an unworthy teacher for the Russian people.

The Second World War had been preceded by one key depiction of the *nemets* that also solidified the image of the *nemets*-as-plunderer: Sergei Eisenstein's 1938 *Aleksandr Nevskii*. The film depicts the invasion of the "Russian" lands by the Teutonic Knights, and the parallel between the Knights and the Nazis is difficult to miss. Eisenstein himself conceived of the color symbolism in politically motivated terms: "In Nevsky, the white robes of the Teuton Ritter were associated with the themes of cruelty, oppression and death, while the color of black, attached to the Russian warriors, conveyed the positive themes of heroism and patriotism" (Eistensetin 1947: 151). Of key importance to our purposes here is that Eisenstein does not just cast the invading force as leading to cruelty and death, but also to oppression, thus playing off the deep structure of the *nemets* as negatively-valued teacher/master. *Nevskii* marks another step not only in characterizing the *nemets* as enemy, but also doing so by conflating the Third Reich with the Teutonic Knights and the Soviet Union with Russia's mythic past. The film not only characterizes the *nemets* as a cruel aggressor in essence, but also portrays the *nemtsy* with their helmets covering their faces as they invade Pskov and penetrate deeper into "Russia," as opposed to the Russian people whose faces are left open to convey a wide range of expressive emotion. This dehumanization through covering the face is underlined by other aspects of the film, such as how the story presents no logic for the Knights' invasion besides their obsessive religious calling – thus presenting an image of the *nemets* as beyond the bounds of what is comprehensible by common sense.

In the 1942 painting by Arkadii Plastov, "A Fascist Plane Flew Over," a painting made to support the war effort, we can see the development of a number of themes raised above (Bassin 2003: 168). First, the *nemets* invader, now labeled "fascist" (*fashist)*, is shown as faceless – an airplane pilot concealed within his plane in the distance as opposed to a Nazi soldier in the foreground. Second, the *nemets* is portrayed as unnecessarily cruel – rather than choosing to strategically bomb a bridge or dam, the pilot has chosen to shoot a peasant – and has killed him with a single, accurate sniper-like shot to the head. Third, the artist has chosen to depict the Reich war effort in terms of a single plane rather than a squadron: this plays off both the image of the *nemets* as penetrating element, but also, with its miniscule size in the frame, of a germ-like invasion. The invasion is thus cast as much more insidious than overwhelming. Fourth, we have the comparative level of the visual imagery, where the *nemets* is portrayed as technologically advanced yet needlessly cruel in the form of the sniper plane contrasted with the image of the noble Russian peasant boy, innocent and close to nature. The figure is also closely identified with two classic Russian landscapes: that of the forest as well as the boundless horizon. The crying dog next to the dead peasant underlines the sense of the external *nemets* invasion poisoning the Russian idyll.

We are left with the following sensation after viewing this painting: it is not just the *nemets* war machine that is evil, but the very *nemets* character itself. We can tie this reading of the painting to a number of other images from this essay: the dead peasant can be linked to Mirsky's passively-infected Russian scholars, to Sazonova's spiritually superior, passive Oblomov, and to the suffering Russian peasants in Eisenstein's *Nevskii*. The two

deep structures of *nemets* as hostile invader and unworthy teacher converge here to create a Self-Image of the Russian as innocent defender of his own space.

So now we can return to the central question of my essay: can we observe the extension of the rhetoric of self-defense from literature and other media into the realm of social policy? I believe we can, particularly in the 1941 deportation order that sent the entire Volga *nemets* population to Siberian and Central Asian labor camps: "According to reliable data produced by military authorities, the *nemets* population residing in the Volga region is harboring tens of thousands of subversives and spies, who, upon receiving a signal from Germany, will set off explosions in the region inhabited by the Volga *nemtsy*. No one among the *nemtsy* in the Volga region informed the Soviet authorities of the existence of such a large number of subversives and spies among the *nemtsy* in the Volga Region – consequently, the *nemets* population of the Volga region is harboring enemies of the Soviet people and of Soviet authority…" (Conquest 1967: 102). These charges, it should be noted, were characterized as a "fairy tale" by the Soviet émigré historian Aleksandr M. Nekrich (Nekrich 1978: 11). Also significant was the fact that the Soviet government produced no evidence for the espionage – the treachery of the *nemets* seemed so evident as to not require a show trial or even an investigation. The *nemets* character as enemy had become a commonplace.

How else can we see the deportation ukase link to the image of the *nemets* we have already discussed? First, the Volga *nemtsy*, a group 200 years removed from living in any Germanic State, are considered to be traitors, conflated with the Reich *nemtsy* on the Western Front. One, it turns out, is just as much a *nemets* as another. Second, the ukase exploits the stereotype of *nemtsy* as technologically advanced in the language used in the denunciation – this was a year when the Soviet Union still maintained cavalry divisions in its army and here it is accusing farmers of planning to set off devastating explosions (Erickson 2001: 84). Third, the ukase plays off the image of the *nemtsy* as a spreading infection by characterizing them as a swelling, hidden group within the general population. Fourth, the *nemtsy* also plan on destroying their native province with the explosives, thus playing into the assumption of the *nemtsy* as unreasonably cruel. Fifth, there is a particular facelessness about the crime these people are accused of – no individuals are singed out as being responsible, and, like the Teutonic Knights of Eisenstein's film, they are as prolific as they are incomprehensible – and they must be ejected from the Russian homeland. Sixth, this is all undertaken in the spirit of self-defense.

BIBLIOGRAPHY

Bassin, Mark (2003). "The Greening of Utopia: Nature, Social Vision, and Landscape Art in Stalinist Russia" in *Architectures of Russian Identity: 1500 to the Present,* ed. J. Cracroft & D. Rowland (Ithaca, Cornell University Press): 150-171.

Conquest, Robert (1967). *Soviet Nationalities Policy in Practice.* New York: Frederick A. Praeger.

Cross, Anthony (2004). "'Them': Russians on Foreigners" in *National Identity in Russian Culture: An Introduction,* ed. E. Widdis & S. Franklin (Cambridge, Cambridge University Press): 74-92.

Eisenstein, Sergei (1947). *The Film Sense*. New York: Harcourt Brace.
Erickson, John (2001). *Hitler Versus Stalin: WWII on the Eastern Front in Photographs*. London: Carlton Book Ltd.
I. Fleischhauer, B. Pinkus & E. Frankel (1986). *The Soviet Germans*. London: C. Hurst & Co. Introduction by E. Frankel.
Gogol', Nikolai (2004). *Povesti i p'esy*. Moscow: OLMA-Press.
Massie, Robert K. (1986). *Peter the Great: His Life and World.* New York: Ballantine.
Mirsky, D. S. (1958). *A History of Russian Literature: From its Beginnings to 1900.* New York: Alfred A. Knopf.
Nekrich, Aleksandr M. (1978). *The Punished Peoples*. Trans. George Saunders. New York: W. W. Norton & Co.
Sazonova, Julia (1945). "The German Character in Russian Literature." *American Slavic and East European Review.* Vol. 4, No. 1/2 (Aug., 1945): 51-79.
Torke, Hans-Joachim (2003). "Moscow and Its West: On the "Ruthenization" of Russian Culture in the Seventeenth Century" in *Culture, Nation, and Identity: The Ukrainian-Russian Encounter, 1600-1945,* ed. A. Kappeler, Z. Kohut, F. Sysyn & M. von Hagen (Alberta & Toronto, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press): 87-107.

Joshua S. Walker

DEFINING THE *NEMETS:* THE RHETORIC OF SELF-DEFENSE IN RUSSIAN LITERARY CRITICISM, FILM, AND PAINTING IN THE 20TH CENTURY

Summary

This paper derives from work done on my PhD thesis. The paper begins with an explanation for why I use the term "*nemets*" instead of the usual rendering, "German": I argue that the term represents a conflation that is key to the way in which "Germans" are viewed in Russian literature and society as a representative of the "West", while simultaneously denoting one of the largest ethnic minorities within the Russian Empire (around 2 million as of 1900). The term is thus both an abstraction (a stand-in for not only the "West," but also for those elements of Russian society that have been subjectively "westernized") but also concrete (denoting a legal status within the Empire). I then analyze two bodies of literary criticism (Mirsky, Sazonova), one painting (Plastov), and one film (Eisenstein) to explore the intersection of literature, literary criticism, and the content and language of social policy. Specifically under investigation is the 1941 deportation ukase for the Volga *nemtsy.*

Vladimir Perić
Univerzitet u Kragujevcu
Filološko-umetnički fakultet
dadajok@eunet.rs

UDK: 82.015.19:821.163.4

KOSMOPOLITIZAM JUGO-DADE: POKUŠAJ TRANSMIGRANTSKE DEETNOCENTRIZACIJE

Apstrakt: Rad se bavi ispitivanjem kosmopolitskog identiteta Jugo-dade, dadaističke frakcije na teritoriji Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Problem kojim se bavimo tiče se etnocentričkih marginalizacija dadaističkih transkulturnih uticaja na raznim nivoima. U studiji dajemo prikaz transnacionalnog i panevropskog delovanja fluidne jugodadaističke grupe te recepciju akcijā iste u multikulturnom regionu kao što je Vojvodina. Naredni deo studije posvećen je lokalnom delovanju kosmopolitske Jugo-dade na teritoriji Slavonije, to jest gradova Osijeka i Vinkovaca. Na kraju, rad razmatra učinak (jugo)dadaističkog kosmopolitizma i njegove reflekse u neoavangardi i avangardnoj književnosti danas.

Ključne reči: *kosmopolitizam, Jugo-dada, etnocentrizam, marginalizacija, kulturna politika, transkulturalnost.*

„Dada ima svetski (worldman) karakter: dada je produkt internacionalnih hotel foajea, dada je na bulevar sevastopolu tako kod kuće kao i na Calle arenal, Unter den linden i na Zrinjevcu“.
Dragan Aleksić, *Dada tank*

Prolegomena

U iscrpljivanju problema u temi kretaćemo se unutar binarne opozicije otvoreno / zatvoreno. Na polu zatvorenosti nalaze se razni nivoi omeđavanja, ograničavanja, centriranja i marginalizovanja, ukidanja kretanja i komunikacije. Na drugoj strani nalazi se konglomerat najrazličitijih umrežavanja: kulturnih, socijalnih, umetničkih, književnih. Prvi pol vodi u izolaciju i samoiscrpljivanje dok se drugi ostvaruje razmenom u višetrukim inter- i trans- relacijama: transkulturnim, interkulturnim, translokalnim, interregionalnim, transurbanim, internacionalnim, transnacionalnim. Izolacioni pol u našoj problematici obuhvata sledeće etnocentrizme: evrocentrizam, balkanocentrizam, jugocentrizam, srbocentrizam, dok se pol kulturne ekstravertnosti okreće ka kulturnoj decentriranosti, kulturnom interegionalizmu i kosmopolitizmu.

Funkcionalne poluge kulturnog izolacionizma funkcionišu putem različitih vidova marginalizacija: kolonijalnih, političkih, socijalnih, kulturnih, umetničkih kao i preko na-

cionalističkih ideoloških kočnica kojima se pojedincu ograničava i onemogućava kretanje (Majnhof, Triandafilidu 2008: 33). Izolacionizam dejstvuje i prisilnom političkom servilnošću i političkim pritiscima koja najčešće rezultiraju „dobrovoljnim" i prisilnim egzilom te otuđenošću i nostalgijom koju subjekat oseća u dijaspori (Majnhof, Triandafilidu 2008: 274).

Funkcionalne poluge kulturne ekstravertnosti baziraju se na ravnopravnosti kulturnih entiteta kada je reč o poziciji u dijalogu, trijalogu, polilogu. Tako nastaju situacije koje omogućavaju transkulturalnost, interkulturalnost, negovanje i jačanje multikulturalnosti, te različite vidove političkih integracija koji, vodeći računa o etničkim identitetima, vode u deetnocentrizaciju. Vitalnu energiju ovakvih socio-kulturnih procesa predstavlja ideja kosmopolitizma čiji se koreni nalaze duboko u prošlosti.

Kosmopolitizam se, kako je istoriji filozofije poznato, prvi put javlja kod kinika, u stavu Diogena iz Sinope da je on sām „građanin sveta", to jest kosmopolita. Stoička razmišljanja o ovoj temi dale su reflekse u Kantovoj studiji iz 1795. godine pod nazivom „Trajni mir". Prema njoj, ljudi se mogu zaštiti od rata *ius cosmopoliticum*-om, to jest kosmopolitskim zakonom. Novija razmatranja ovog problema vode nas u etička promišljanja Emanuela Levinasa o odgovornosti i brige prema Drugom. Derida varira ovaj stav otvorenosti u pravcu gostoprimstva, koje je za njega sinonim za esenciju morala. Savremeni kosmopolitski filozofi poput Kvama Entoni Apije, zastupaju stav univerzalne etičnosti koji podrazumeva da moral ne propisuje država, niti da je on pragmatično dirigovan te važi za sve. Distinkcija između relativnog i politički (zlo)upotrebljenog pojma humanizma i apsolutnog pojma kosmopolitizma trebalo bi da nas sačuva od dekonstrukcije ovog drugog.

Oslanjajući se na stoičku koncepciju univerzalizma, studiju ćemo izložiti u vidu Hijerokleovih kosmopoltiskih koncentričnih kružnica u čijem se centru nalazi sopstvo, a koje se širi na krugove uže i šire porodice, lokalne zajednice, građanstva, države, državnih zajednica i na kraju celokupnog čovečanstva.

Koncentrična izolacija

U krugove književno-kulturne izolacije ući ćemo preko etnocentrizma koji se može definisati kao svojstvo etnosa da sve životne pojave procenjuje kroz prizmu tradicije i vrednosti sopstvene grupe. Etnocentrizam podrazumeva dvostruke aršine za svoju etničku grupu i za druge grupe, mnoštvo predrasuda prema drugima. „Psihoanaliza etnocentrizam shvata kao generalizaciju individualnog i shizoidnog narcizma, a socijalna psihologija ga povezuje sa procesima kategorizacija i nacionalizmom" (Panić, 1998: 134). Etnocentričke norme su rigidne, one su indikator slabog kontakta sa drugim narodima, dok se javljaju i stereotipija te jak otpor prema novom. Književni etnocentrizam ćemo razmotriti na planu evrocentrizma, balkanocentrizma i jugocentrizma.

Evrocentrizam možemo smatrati hibridizovanim etnocentrizmom Francuske, Velike Britanije, Nemačke i drugih država sa imperijalnom i kolonijalnom prošlošću. Paradigmu etnocentričnosti karakteriše vera u superiornost svoje kulture a samim tim i svoje književnosti. Proglasiti domaćeg pisca za nekoga ko se odrodio i pristupio drugoj književnosti iz etnocentričnog ugla može se smatrati činom ravnim izdaji. U Pikabijinoj odbrani kosmopolitičnosti dada-pokreta, na optužbu Madam Rašild da je dada nemački pokret odgovorio

joj je: „Gospođo vi se predstavljate sami, s vašom jedinom, francuskom narodnošću, i ja vam na tome čestitam. Što se mene tiče, imam više narodnosti, a Dada je kao i ja.“ (Bear, Karasu 1997: 169).

Kulturni, a samim tim i književni balkanocentrizam nastaje iz pobune protiv imagološke inferiornosti Balkana kao Drugog u očima Zapada, te negativnog samoodređenja Balkanaca (Todorova 1999: 73) kao neko ko kulturološki kaska za Evropom i koji joj nikada neće moći prići uprkos svim uticajima koje od nje prima i koje aktivno usvaja. U okvirima srpske avangarde poetički (ali ne i ideološki) bliskim dadaizmu imamo balkanocentrični slučaj „Barbarogenija decivilizatora“ opisanog u istoimenom romanu Ljubomira Micića koji želi da decivilizuje umrtvljenu Evropu oživljavajući je plemenitim balkanskim élan vital-om.

U još, teritorijalno užem krugu, nalazi se jugoslovenski etnocentrizam - jugocentrizam, sadržan u ideji integralnog jugoslovenstva. Ova ideja obuhvatala je na nivou književnosti koncentrisanje srpskih, hrvatskih, slovenačkih i, do Drugog balkanskog rata bugarskih pisaca oko zajedničkog nacionalnog projekta: izgradnje zajedničkog, jugoslovenskog kulturnog prostora. Refleksi ovakvog razmišljanja našli su se i u imenu pokreta Jugo-dada, ali samo delimično, jer je, kako ćemo pokazati kasnije, ova dadaistička frakcija na tlu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca imala otvoren odnos prema raznim svetskim regionima: Evropi, Africi, Aziji.

Proučavanje književnostī istočnoevropskih avangardi, a samim tim i dade isključivo u uskim, nacionalnim okvirima uprkos njenom izuzetno jakom internacionalnom identitetu još je jedan od etnocentričnih refleksa. U studiji pod nazivom *Književnost istočnoevropske avangarde*, Endre Bojtar tvrdi: „Istorija istočnoevropske avangarde još nije napisana. Postoje doduše brojni radovi u pojedinim istočnoevropskim književnostima koji se bave avangardom, ali većina njih proučava kakvu ulogu je ovaj pravac odigrao unutar date nacionalne književnosti i u krajnjem slučaju pokušava da ga upoređuje sa srodnim pojavama zapadnoevropske avangarde. (Iz ovih poređenja naravno izbija vremenska prednost i superiornost u nivou zapadne avangarde(...)).“ (Bojtar 1999: 29).

Iz želje za dokazivanjem ega, iz egocentrizma, iz bunta protiv pomenute (samo) prišivene zaostalosti nastao je dadaistički pokret na tlu Jugoslavije, u početku razvijan u okvirima „Zenit“-a, časopisa Ljubomira Micića. Taj egocentrizam koji je formirao vođe zenitizma i jugo-dade, zabeležen je u autobiografskom tekstu Dragana Aleksića „Vodnik dadaističke čete“: „Ljubomir Micić hvalio se kako je pronašao jednog do apsurda kuražnog književnika, a njegov brat, Branko Poljanski ostavio je i mariborsko pozorište, Skrbinšeka i Zagreb, doleteo u Prag (...): - Napravićemo čuda! Ovaj srednjoevropski naduvani svet misli da mi još uvek duvamo u fligenhorne ‚Ljubomira u Elizijumu' i u kantilene generala Preradovića. (...) Napravićemo čuda ako odavde zadrečimo...“ (Aleksić 1978: 104).

Koncentrična otvorenost

Paradoksalna je činjenica da dadaistički kosmopolitizam proističe iz atomizovanosti dada-pokreta i negovanju kulta individualnosti među dadaistima. Ovaj dijalektički odnos između „ja“ i „mi“ mogao je i da rodi kosmopolitizam u dadi, jer je dadaistička „grupa imala onoliko središta koliko i pripadnika. Svaki dadaista može sasvim sām da

svojim pojedinačnim radnjama predstavlja čitav pokret Dada (...) a može i da se rastoči u bezimenosti neke zajedničke akcije“. (Bear, Karasu 1997: 168). Internacionalnost koja je sa dadom prerasla u kosmopolitizam, u nadrealizmu se ponovo okreće prema pojedincu, vođi koji drži pokret pod svojom kontrolom i može, po svom nahođenju da uključi/isključi bilo koga.

Jugo-dada kao pokret koji je nastao na teritoriji tadašnje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, imao je u nastanku prednost terena koji je bio prepun vidljivih političkih, konfesionalnih, kulturnih šavova i pukotina. ‚Milenijumski prevrat”, ostvaren ujedinjenjem prevashodno imao je političku dimenziju jer se radilo o stvaranju države koja svojom teritorijom prekoračivala granice različitih civilizacija i obuhvatala narode koji su bili bliski jedni drugima ali su ih delile religije i konfesije, različita životna iskustva, jezik i pisma, navike i mentaliteti, običaji, ekonomske prilike.“ (Dimić 1996: 80). Ograničenost i zaostalost provincije, palanke, u pretežno agrarnoj i industrijski zaostaloj zemlji, predstavljao je faktor kočenja ideje kosmopolitizma. Praški student slavistike, dadaista Dragan Aleksić, 1922. godine transkulturno je delovao na multikulturnoj teritoriji današnjih regiona Slavonije i Vojvodine u malim sredinama kao što su Osijek, Vinkovci, Subotica i nešto većem tadašnjem Novom Sadu. Očigledna receptivna nespremnost tadašnje palanačke publike za poeziju na hibridnim, nepostojećim „dadaističkim“ jezicima koji su zvučali kao „svetski“ zakočile su širenje kosmopolitskih dadaističkih ideja o slobodnom izboru pesničkog jezika.

Jugo-dada je učestvovala i u ekspanziji tada, jugoslovenskoj publici, još nepoznatog džeza.[1] Čak je i glasilo jugo-dade, „Dada-jazz“ dobilo naziv po ovoj muzici afričkog porekla a sām Aleksić je smatrao da je džez način za prevladavanje dotadašnje zapadnoevropske i domaće klasične muzike čiji je krajnji ishod u nacionalnom: „eh muzika. znamo da je izvrsno muzicirati. ali svet zna da dobroćudni ljudi previjaju kičme pred džez-bendom, pa što: uzmimo za prvo vreme džez kao minimum, kao stvar koja se može slušati. (sve druge kretenske polke, valcere, sevdalinke, mokranjčeve, zajčeve itd. do vraga) džez. To slušati. (...) kakogod oni pljuštali urin na gg. Betoven-Šuberte. mi znamo da džez da koko spasavaju svet. (podvukao V.P.)“ (Aleksić 1978: 90).

Sinkretizam umetnosti među kojima je bila i muzika, te nevini povratak primitivizmu, odvele su dadu ka ritualnom, arhetipskom, kolektivno nesvesnom. Zaumni jezik dadapoezije, koji je bio osnova dadaističkog performansa, imao je za cilj da dovede do realizacije „svetskog pesničkog jezika“. Hilzenbekovski rečeno „trebalo je naći tačku zajedničku Rusima, Rumunima, Švajcarcima i Nemcima. To je proizvelo metež kakav teško možete sebi da predstavite: galamu od jutra do mraka, neku vrstu velikog zanosa s trombonima i afričkim bubnjevima, neku vrstu ekstaze s čegrtaljkama i kubističkim igrama“ (Bear, Karasu 1997: 169). Tvrdeći da dada pravi kakotedragost sveta-cirkusa, Aleksić je eksplicitno izneo stav da je u svetu posle Prvog svetskog rata u interesu trajnog mira potrebna jedna groteskna svetska karnevalizacija u kojoj bi trebalo da popucaju svi civilizacijski okviri koji su, po prvi put, i doveli u apsurdnu poziciju racionalno i nacionalno.

Raspad multinacionalne Austrougarske posle Prvog svetskog rata doveo je, kada je reč o dadaističkom srednjoevropskom umrežavanju, do plodnih interkulturnih književnih razmena. One su se odvijale na čehoslovačko-mađarsko-jugoslovenskoj relaciji a pome-

[1] Nju Orliens, kao rasadnik džeza, bio je grad u kome je snimljena prva džez-ploča 26. februara 1917. godine. (Kolijer, 1989: 62). U roku od samo pet godina džez je postao najekspanzivniji transkulturni fenomen. Do 1920. godine stigla je do Londona i Pariza a potom se proširila po ostatku sveta.

nute frakcije bile su otvorene prema nemačkim, francuskim, švajcarskim, ruskim i ostalim dadaistima. Aleksić je bio u bliskim vezama sa Karelom Tajgeom, Lajošem Kašakom, Raulom Hausmanom i Valterom Meringom a jugodadaističkim međunarodni časopisi „Dada tank" i „Dada jazz" objavljivali su tekstove Tristana Care, Adama Čonta, Riharda Hilzenbeka i Kurta Švitersa.

Aleksićeva oduševljenost Kurtom Švitersom obojena je kosmopolitizmom. U tekstu „Kurt Šviters Dada", Aleksić kaže: „Šviters ne miče pomičnost već ograničenost –DADA je globetreterski (podvukao V.P.) ornamentiran generalnošću (...) – Generalnost DADA – Ne specijalist već panpanpandada! (...) Šviters (pisao najbolje pesme ‚Anna Blume' i grafiku ‚Kathedrale') nije samo titraj DADA mreže već sam laso za obuhvat sveta u Pandadajamsku neofuturistiku" (Aleksić, 1978: 94-100).

Treba napomenuti da je, pre nego što je počeo da se deklariše kao dadaista, Aleksić sebe smatrao izumiteljem organske umetnosti, org-art-a. Izomorfnost org-art-a i dade dovela je samog Aleksića da, u sudaru sa poetikom dadaizma, odustane od daljeg razvoja svoje org-art zamisli te da se aktivno priključi dada-pokretu: „Odmah smo se složili da sam ja, grubi Balkanac koji sanja o švercu duvana i žita, kroz neki svoj san (zaista kroz san) pronašao po drugi put pronađeno: dadaizam, i da sam ga kolosalno balkanski etiketirao" (Aleksić, 1978: 102). Antibalkanocentričnost koju je Aleksić ovim činom odricanja od org-arta učinio, omogućilo mu je lakše kretanje kroz, Ribmon-Desenjovski rečeno „Dadaland" (svojevrsnu dadaističku utopiju, Dadatopiju).

Aleksićeva okrenutost prema nemačkom kulturnom prostoru oličena u saradnji sa Švitersom, Hilzenbekom i Carom imala je tendencije daljeg širenja prema francuskom dadaizmu. U pismu koje je poslao Tristanu Cari, Aleksić traži da mu Cara pošalje neke francuske dadaističke časopise kako bi mogao da stupi u kontakt sa autorima iz nekih od njih[2]. Panevropejstvo kao ishodište ovakvih tendencija otvaranja, nasuprot pomenutom evrocentrizmu stub je Aleksićevog dadaističkog programa: „ (...) Izrečene su programske reči. Čitao sam ih sa jednog mog papirusa, koji je bio dugačak otprilike 25 metara i odmotavao se u nedogled. Govorio sam o dadaizmu i Panevropi, koju sam sasvim irealno konstruisao. (...) Sve je svejedno. (...) Strah je organska logika, religioznost proizvod straha granice geometrijski likovi jednog učmalog idealizma. Zato smo za buntovnost, Panevropu i ličnu volju u vizijama." (Aleksić, 1978: 105). Možemo da pretpostavimo da se irealna konstrukcija Panevrope odnosi na tada, u perspektivi, nevidljivo ujedinjenje Evrope.

Ukoliko napravimo nekoliko koraka, nekoliko godina unazad i dođemo u 1916. godinu, dobićemo Prvim svetskim ratom raspadnutu Evropu u poodmakloj fazi, sa jednom jedinom oazom mira: Švajcarskom. Unutrašnji dobrovoljni egzil koji je zajednički svim dezerterima dadaistima, omogućio je kreiranje platforme pokreta koji je trebalo da bude efikasan odgovor na besmisao svetskog rata. Kosmopolitizam je, u njihovom slučaju, bio instrument Kantove teorije trajnog mira, koja će se posle Prvog svetskog rata sve češće pominjati. Dada je tako svojim pacifističkim kosmopolitizmom bila avangarda tj. prethodnica nastojanja poratnog Društva naroda da se svetski rat više ne ponovi.

I sam Aleksić je proživeo iskustva unutrašnjeg egzila, ovog puta prisilnog. Oduzimanjem pasoša, pod sumnjom da sarađuje sa komunistima, Aleksiću je bio onemogućen

[2] Ove činjenice nalaze se u faksimilu pisma Dragana Aleksića Tristanu Cari u knjizi Jasne Jovanov *Demistifikacija apokrifa: dadaizam na jugoslovenskim prostorima 1920-1922*, Apostrof, Novi Sad, 1999. str. 127.

izlazak iz zemlje. Ovo se nužno odrazilo na smanjenu komunikaciju, zakočenje daljih dada-interakcija.

Komunikacija, putovanja i razmene iskustava bila su osnovni principi života dada-pokreta. Transmigrantski tokovi posle Prvog svetskog rata, pozicionirali su dadaiste u vrlo udaljene delove sveta odakle su sveobuhvatnije mogli da deluju tvoreći mrežu pomenute Dadatopije. Marsel Dišan i Fransis Pikabija stvarali su tako iz Njujorka dok je Valter Mering delovao iz Japana.

U narednom avangardnom preseku, u neoavangardi, kosmopolitizam se manifestuje preko univerzalne razumljivosti pre svega letrističke poezije, a teritorijalno se širi i na područje Južne Amerike (de Tore 2001: 365). Kao poseban vid neoavangardnog delovanja koje obuhvata umrežavanje pojedinaca koji se doživljavaju građanima sveta je mail-art: umetnost putem slanja pisama koja u eri interneta zamenjen e-mail art-om.

Probijanje granica, putovanjā, egzil oslonci su programa najnovije manifestacije kosmopolitizma u umetnosti – altermoderne. Altermoderna, prema rečima njenog osnivača, Nikolasa Burioa, zalaže se za generisanje mikrokulturā svuda po svetu u procesu putovanja, ukidajući opoziciju centar-margina, poput dade. <http://www.tate.org.uk/britain/exhibitions/altermodern>

Vrativši se na kraju na početak razmatranja kosmopolitizma (jugo)dade možemo razmatranje da zaokružimo samim Aleksićem: „Dada ima svetski (worldman) karakter: dada je produkt internacionalnih hotel foajea, dada je na bulevar sevastopolu tako kod kuće kao i na Calle arenal, Unter den linden i na Zrinjevcu“ (Aleksić, 1978: 93)

LITERATURA

Aleksić, Dragan (1978). *Dada tank (pesme)*. Beograd: Nolit.

Bear, Anri / Karasu, Mišel (1997). *Dada – istorija* jedne subverzije. SremsKarlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Bojm, Svetlana (2005). *Budućnost nostalgije*. Beograd: Geopoetika.

Bojtar, Endre (1999). *Književnost istočnoevropske avangarde*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa.

Dimić, Ljubodrag (1996). *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918*-1941. Beograd: Stubovi kulture.

http://www.tate.org.uk/britain/exhibitions/altermodern, (20.10.2009.)

Jovanov, Jasna (1999). *Demistifikacija* apokrifa. Novi Sad: Apostrof.

Kolijer, Džejms Linkoln (1989). *Istorija džeza*. Beograd: Nolit.

Majnhof, Urlike Hana; Triandafilidu, Ana (2008) u „Transkulturna Evropa: uvod u kulturnu politiku u Evropi koja se menja“, u *Transkulturna Evropa*, priredile Urlike Hana Majnhof i AnaTriandafilidu (Beograd : Clio) : 7-35.

Majnhof, Urlike Hana; Triandafilidu, Ana (2008) u „Šire od dijaspore: transnacionalne prakse kao transkulturni kapital“, u *Transkulturna Evropa*, priredile Urlike Hana Majnhof i AnaTriandafilidu (Beograd : Clio) : 274-304.

Panić, Vladislav (1998). *Rečnik psihologije umetničkog stvaralaštva*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

de Tore, Giljermo (2001). *Istorija avangardnih književnosti*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Todorova, Marija (1999). *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Vladimir Perić

COSMOPOLITISM OF YUGO-DADA: AN ATTEMPT OF TRANSMIGRATING DEETHNOCENTRIZATION

Summary

The study is concerned with the research of cosmopolitan identity of Yugo-dada, dadaistic faction on the territory of the Kingdom of the Serbs, Croatians and Slovenians. The discussed problem is concerned with marginalization of dadaistic transcultural influences of Yugoslav diaspora in Czechoslovakia from cultural policy of the source. In the study we give the survey of transnational and pan-European influence of fluid Yugo-dadaistic group, and then, reception of actions of it in multicultural region such as Vojvodina. The following part of the study is devoted to local influence of cosmopolitan Yugo-dada on the territory of Slavonia, i.e. towns of Osijek and Vinkovci. Eventually, the work discusses the output of urban dynamics of yugo-dadaistic cosmopolitism.

Милена Чомић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
comicmilena@yahoo.com

УДК: 821.163.41.09-3 Sremac S.

СУКОБ КУЛТУРНИХ МОДЕЛА У ДЕЛИМА СТЕВАНА СРЕМЦА

Апстракт: Као одличан посматрач свакодневног живота, Стеван Сремац, пружа обиље грађе за изучавање приватног живота обичног српског човека XIX века. Приватни живот је неодвојиво повезан са културним концепцијама одређеног времена и простора, и њима јасно одређен. Стога се формирају и диференцирају различити културни модели који симултано фигурирају у истој средини. Сукоб међу њима је неминован као и само њихово постојање. Као писац различитих региона, Сремац се фокусира управо на различите културне моделе и њихове, како унутрашње тако и међусобне, односе. Рад се бави анализом два основна модела: хабзбуршког и османског. Карактеристике хабзбуршког модела приказане су на основу примера из романа *Поп Ћира и поп Спира* и приповетке *Нацкова женидба*, док је османски модел присутан у *Зони Замфировој*, *Ивковој слави* и *Ибиш-аги*.

Кључне речи: *културни модел, хабзбуршки модел, османски модел, регионална тематика, питање страности, Стеван Сремац, српски реализам*

Основни културни модели

Говорећи о кулурним моделима у оквиру српске заједнице у XIX веку, Ненад Макуљевић истиче да се „културни модели формирају на основу актуелних идејних, верских, образовних, државних, друштвених и привредно-економских кретања и традицијске праксе, док на предиспозиције развоја културе утичу и географско климатска обележја и државни оквири“ (Макуљевић 2006: 19). Са циљем да се одреде и дефинишу културни модели који ће у раду фигурирати, потребно је поћи од две последње ставке – географског обележја и државних оквира, у којима су се кретали Срби XIX века. Географски простор на коме су Срби стекли право на назив староседелаца, претворен је у појас додира између две империје – Аустроугарске и Османске. Са друге стране, XIX век се сматра веком тријумфа српског националног идентитета који се развијао управо у оквиру и под утицајем двоструког империјализма. Едвард Саид, дефинишући империјализам, истиче непрестану тежњу „великих“ држава за поседовањем већих територија при чему је неминовно предузимање одређених мера према староседелачком становништву. Ипак, та, како је Саид назива, „борба за географију“ не води се само силом и оружјем већ и идејама, сликама, имагинацијама (Саид 2002: 46). Овако постављен и

спровођен империјализам не престаје повлачењем империје и оснивањем националне државе, већ наставља да траје кроз идеје које су неповратно уграђене у културне моделе староседелачког становништва. Као потврду овог Саидовог става, а конкретизовано на простор Балкана, Марија Тодорова истиче да се Балкан може сматрати отоманским наслеђем и да, иако је отклон од отоманске традиције коначно начињен крајем Првог светског рата, у демографској сфери и у сфери народне културе поменуто наслеђе је и трајније и упорније (Тодорова 2006: 63). Исти образац применљив је и на аустроугарски утицај на балкански простор и становништво. Поменути појас додира ове две, једне оријенталне и једне окцидеталне, империје, захтева подробнију анализу будући да су одлике од којих су изграђени основни културни обрасци/модели, настале као директна последица мешовите социјалне, културне, демографске парадигме овог простора. Истичући важност граничног простора, Тодорова наводи управо границу као незаобилазан/неопходан топос сусрета идентитета и алтеритета и њихове симбиозе (Тодорова 2006: 20). Крећући се у оквирима односа идентитета и другости, неопходно је истаћи да „гранични ангажмани културне разлике могу подједнако често да буду споразумни колико и конфликтни; они могу да помуте (наша) одређења традиције и модерности“ (Баба 2004: 20). Особеност међупростора између аустријског и отоманског царства и њихових култура јесте постојање међуелемента/трећег члана, српског народа, који, упркос напорима да очува сопствени идентитет, неминовно ступа у односе са оба поменута алтеритета. Непосредни контакт са двоструким „другим“ доводи до стварања хибридних културних форми. Као два доминантна културна модела унутар српског народа диференцирају се, како их Александар Фотић назива, османски цивилизацијски круг/модел и хабзбуршки цивилизацијски круг/модел.[1] Границе међу овим круговима нису чврсте ни непробојне већ еластичне и порозне, толико да долази до сусрета и мешања елемената међу њима, што објашњава став појединих аутора о постојању једног, општег, „домаћег“ модела насталог преклапањем српских традицијских утицаја са оба империјалистичка утицаја.[2] Ипак, због разлика у националном, верском, политичком и културном уређењу двају царства, и њихови утицаји се знатно разликују, при чему се и српско наслеђе, при сусрету и под утицајем сваког од њих, различито модификовало. Управо кроз призму ова два, прилично широка, али јасно диференцирана, културна модела, могуће је сагледати приватни живот Срба тога доба, и обрнуто, кроз описе свакодневног живота српског народа, које налазимо у делима српских реалиста, међу њима и Стевана Сремца, јасно се уочавају одлике поменутих модела.

Карактеристике османског и хабзбуршког модела

Живот Срба унутар граница оба културна модела ограничен је деловањем државног апарата и доминантне културе – Хабзбуршке монархије и западноевропског културног утицаја, с једне стране, и Османске државе, у којој су и на немуслиманске

[1] У књизи *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба* , А.Фотић разликује три основна културна модела – османски, хабзбуршки и венецијански цивилизацијски круг, сходно томе којој је држави српски народ припадао. Како се у раду пажња посвећује животу Срба унутар граница османског и хабсбуршког царства, венецијански цивилизацијски модел неће бити разматран.

[2] Видети поглавље – „Домаће“ стање: приватни живот између османског и европског – у *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*.

народе примењивана правила шеријата, са друге. Такав „живот [...] подразумевао је многобројне форме прилагођавања и честу мимикрију“ (Макуљевић 2006: 24). Ако заузмемо Саидово гледиште и мимикрију сагледамо као „напетост између синхроничне паноптичке визије доминације,“ у овом случају државног апарата империја, „и противпритиска дијахронијe историје,“ односно српског историјског наслеђа, онда се можемо сложити са заједничким ставом Саида и Хоми Бабе да „мимикрија представља један иронични компромис“ (Баба 2004: 161). Различити елементи приватног живота, као што су језик, материјална култура, свакодневне навике, усвојили су стране форме и трансформисали се. Тако, обликоване мимикријом, настају својеврсне хибридне форме, у оквиру оба културна модела, које представљају класичан профил српског човека XIX века. Пример исхода овакве мимикризације и хибридизације свакодневног живота српског народа, описао је Стеван Сремац, у чијој се приповеци „Ибиш-ага“ јасно препознаје пример таквог хибрида:

Ама, виде ли чудо [...] што праве овија селски звери и кучики? И онија врљише шубаре па си купују шешири! Па на главу шешир , а на ноге опанци, погледаш на горке: господин и учовњак, а погледаш на долке звер и куче! (Сремац, 19??: 78)

Хибридизација настала имплементирањем хабзбуршких културних образаца одликује се усвајањем „хуманистичких и просветитељских идеала,“ који, у то време, трансформишу и саму европску културу (Макуљевић, 2006, 29). Култура се сада схвата као највиши израз људског духа и као неопходно средство за изградњу човекове личности и племенитог карактера. Просветитељска филозофија и уметнички садржаји преузимају главну улогу у образовању, васпитању и успостављању нових моралних вредности. Као посебно важан истиче се култ породице као носиоца приватног живота, који се визуализује кроз портрете њених чланова:

Ту и слика поп-Ћириног оца [...] насликана масном бојом. [...], а поред њега неколико дебелих књига, мада је слабо читао, [...], захтевао је да се што више књига поред њега налазе (Сремац 1962: 72).

Осим култа породице истичу се и „култ књиге, породичне свечаности и грађанске забаве.“ Као производ ових и оваквих утицаја настаје „изображена особа,“ чији најјаснији израз препознајемо у Сремчевој Меланији, лику романа *Поп Ћира и поп Спира*:

Меланија је гледала само своје кактусе и романе [...] знала немачки, знала у клавир, [...] ишла чешће на бал у Темишвар или Велики Бечкерек и тамо играла немачке игре [...]. Меланија је родитеље звала pàpâ и màmâ (Сремац 1962: 76).

Насупрот хабзбуршком моделу, културни идентитет појединца, припадника османског културног модела, изграђивао се у оквирима „ограничене приватности.“ Ограничења наметнута законима прописаним у складу са исламском вероисповешћу обликовала су приватни живот православног становништва. Водећи друштвени слој постају трговци и занатлије, чија култура представља темељ целокупног културног модела православних хришћана, међу њима и српског становништва. Идеал оваквог културног модела одликује “патријархалност, традиционализам и оданост православној вери“ (Макуљевић 2006: 26). Друга значајна карактеристика османског модела огледа се у знатном технолошком и духовном заостатку за западом, чије просветитељске идеје и друштвене промене нису наишле на плодно тле у оквирима османског царства. Раскорак у културно-технолошком развоју постаће један од главних разлога

нетрпељивости или, условно речено, конфликта између два културна модела. Свестан разлике међу моделима, Сремчев приповедач у роману *Зона Замфирова*, прави јасну дистинкцију међу њима називајући их Истоком и Западом: „[...] као што је то обичај тамо на хладном и бездушном Западу [...]“ ; „[...] јер тамо, на Истоку, раније се и сазрева а раније и стари“ (Сремац 2004: 12, 27).

Сукоб унутар и између основних културних модела

Конфликт међу моделима, више у виду нетрпељивости него конкретног сукоба, носи у својој основи отпор према страном, према другом. „Колективне мисаоне представе сваког друштва увек (су) обележене јасним етноцентризмом: сопствене слике увек се одликују позитивном конотацијом, док слике о другима [...] без изузетка садрже стигматизацију оног другог“ (Ђордано 2001: 9). Као такав, сукоб треба прво анализирати унутар сваког модела, јер без прецизног одређења и разумевања унутрашњих конфликта, не може се разумети ни природа спољашњег тј. њиховог међусобног конфликта.

Основни унутрашњи сукоб оба модела, који настаје симултано са процесом стварања самог модела, јесте отпор усмерен на страну културу, чији је животни стил наметнут као доминантан. Као главни опонент страној култури јавља се српско наслеђе. Наслеђе је овде потребно разумети у складу са одређењем које му Тодорова приписује, правећи разлику између наслеђа и традиције. За разлику од традиције која је динамичан процес и која, осим значења нечег древног што имплицира дужност и поштовање, значи и издају и предају, наслеђе „не подразумева активан процес, [...] већ се односи на све што се сачувало, (при чему) не може да се огреши о прошлост“ (Тодорова 2006: 23,24). Тако схваћено наслеђе није подложно модификацијама, на основу чега можемо закључити да из сукоба између наслеђа и страног утицаја настаје традиција, као компромис који коначно представља и основну одлику самог културног модела. С обзиром на то да је јавни сукоб тј. неприхватање наметнутих облика понашања, био условљен егзистенцијалном претњом, отпор према страном се, у оквиру оба модела, конкретизује, не у усмерењу на оригинални страни елемент, већ између припадника две струје „потлачене културе“, оних који одбацују и оних који усвајају стране утицаје. Карактеристике овог сукоба препознају се у разговору између фрау Габријеле и госпође Сиде, поп Спирине:

„Госпоја-Сидо, ако сте права мати и пријатељ своме детету, [...] подајте је у лер код фрајле Нимфидоре да научи да хеклује и [...] немецки унтерхалтунг!“

„Не дам ја, док сам ја жива, моје дете у швапску кућу, [...] поганија једна!“ (Сремац 1962: 138)

Поменути сукоб, између поштовалаца наслеђа и присталица страних утицаја, имао је често генерацијска обележја, па је до интеркултурних неспоразума долазило, не између припадника двеју различитих култура, већ различитих генерација:

У селу је и кринолин био још доста ретка и бар непопуларна ствар. Колико је само фрајли [...] извукло батина и бежало у шупу [...] кад се ба́ба згране при спомену кринолина. (Сремац 1962: 73)

Карактер сукоба који настаје између двају основних модела исте је природе као и претходно описани унутрашњи конфликт. Он се, међутим, јавља приликом уплива другог „другог“, односно друге „страности“, при сусрету елемената два модела, због чега поменути сукоб можемо назвати „страх од додира“. Тада припадник османског модела постаје аустрофобичан, а припадник хабзбуршког туркофобичан. „Отуда неки истраживачи [...] културни конфликт посматрају као својеврсно патолошко стање, односно као један дисфункционални феномен који је у друштвеном погледу штетан“ (Ђордано 2001: 11). Западно-европска култура се тада схвата као претња за Србе са Истока што Сремац потврђује речима хаџи Замфира:

„Куде се је женско, аџамија, ем девојченце, ете, давало на науке?! Откуд ви па тај адет и тај памет? Што? Што, бре? Да си научи немацку јазију, аустријски буквар [...]. Тој ли искате?... Ба!... У мој век... сал тој да бидне – *неће!*“ (Сремац 2004: 12).

У оваквим ситуацијама, где се угроженост од стране другог алтеритета јавља као основно осећање, усвајање па чак и уздизање ближег страног утицаја односно другости у оквиру сопственог модела, постаје саставни део борбе за очување идентитета.

Интензивно осећање припадности свом моделу, у односу на остале моделе, је управо разог потенцирања разлика међу њима. Са друге стране, гледано из позиције изван граница самих модела, уочава се много више сличности него разлика. Анегдота из живота Стефана Стевче Михаиловића, везана за његову одећу, на сликовит начин илуструје ову тврдњу: „У Аустрији су га називали Турчином, док су му се у Србији подсмевали због [...] немачких аљина“ (Макуљевић 2006: 43). Коначно, иако је дистинкција међу моделима изражена и сукоб присутан, морамо се сложити са Бранимиром Стојковићем[3] који однос нација на Балкану, а унутар њих и културних модела, објашњава „феноменом мозаика“ – што су елементи ситнији и посматрају се са веће удаљености то је слика хомогенија, и обратно, посматрано из непосредне близине слика се разлаже на делове (Стојковић, 1999: 154). На исти начин и анализирани културни модели постају различити ентитети гледано изнутра, док гледано споља чине хомогену слику српске културе XIX века.

ЛИТЕРАТУРА

Baba, Homi K. (2002). *Smeštanje kulture*, Beograd: Beogradski krug
Đordano, Kristijan (2001). *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*, Beograd: XX vek
Said, Edvard (2002). *Kultura i imperijalizam*, Beograd: Beogradski krug
Semprini, Andrea (1999). *Multikulturalizam*, Beograd: Clio
Spasić, Ivana (2004). *Sociologije svakodnevnog života*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Societas
Сремац, Стеван (2004). *Зона Замфирова*, Београд: Народна књига
Sremac, Stevan (1962). *Pop Ćira i pop Spira*, Beograd: Kultura
Сремац, Стеван (19??). *Целокупна дела. Књ. 4, Приповетке. [Књ. 1],* Београд : Народно Дело

[3] Стојковићев текст „Мултикултурализам, Балкан и планетарна култура“ написан је као поговор српском преводу књиге *Мултикултурализам*, А.Семприниja.

Столић, Ана и Макуљевић, Ненад (2006). *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Београд: Clio
Todorova, Marija (2006). *Imaginarni Balkan*, Beograd: XX vek
Фотић, Александар (2005). *Приватни животу српским земљама у освит модерног доба*, Београд: Clio
Čejni, Dejvid (2003). *Životni stilovi*, Beograd: Clio

Milena Čomić

THE CONFLICT OF CULTURAL MODELS IN THE WORKS OF STEVAN SREMAC

Summary

As an excellent observer of everyday life, Stevan Sremac offers us abundance of material for studying private life of an ordinary Serb in the 19th century. Private life is inseparately connected to cultural concepts of a specific time and place, and is clearly defined by them. Therefore, different cultural models, which simultaneously exist in the same surroundings, have been formed and differentiated. The conflict between them is unavoidable as well as their existence itself. As a writer of various regions Sremac focuses on different cultural models and their both internal and mutual relations. The paper deals with analysis of two main models – habsburg and ottoman. The models were formed when Serbian heritage and traditional way of life came under the influence of two empires, Habsburg and Ottoman. As a result of this new mixture of old heritage with foreign elements, the new tradition was made. The characteristics of habsburg model have been recognized and analyzed in *Pop Čira i pop Spira*, *Nacko's wedding* and others, while the characteristics of ottoman model have been found in *Zona Zamfirova, Ivkova slava, Ibis aga* and others. The main conflict is the one between traditional and foreign elements, and it is present within each model, as well as between the two models.

Marina Šimáková Speváková
Univerzity v Novom Sade Filozofická fakulta
marinasimak.spevakova@gmail.com

UDK: 821.162.4(497.113).09

VIACKONTEXTOVOSŤ MENŠINOVEJ LITERATÚRY VO VOJVODINE[1]

Abstrakt: V práci sa zaoberáme problematikou viackontextovosti menšinovej literatúry z aspektu situácie menšinových literatúr vo Vojvodine. Podávame prehľad hlavných teoretických názorov, mapujeme zmeny, ale aj paradoxy tejto koncepcie a pokúšame sa otvoriť nové otázky.

Kľúčové slová: *menšinová literatúra, literárny kontext, viackontextovosť, literárna recepcia*

O menšinovej literatúre sa už viackrát teoreticky hovorilo a neraz tie diskurzy organizovali príslušníci nemenšinových národov. Téma je najmä aktuálna v kruhu menšinových literárnych tvorcov a jej pertraktovanie sa prejavuje ako pokus o hľadanie odpovedí na dobové výzvy. Menšinovým literatúram vo Vojvodine sú najbližšie menšinové literatúry Strednej Európy, ale je tento literárny fenomén skutočnosťou tak iných európskych štátov, ako aj svetových. Na problematiku literatúry príslušníkov národnostných menšín si tu posvietime z perspektívy pozície menšinových literatúr vo Vojvodine. Téma našej práce implikuje dva uhly diskurzu: literárny a spoločensko-politický. Ten druhý uvedieme iba v aspektoch jeho vplyvu na literárnu situáciu. Z mnohých teoretických úvah o uvedenej problematike dá sa uzavrieť, že to je problematika zložitá, ktorou sa zaoberali mnohí teoretikovia z viacero aspektov. Prichádzali čozväčša k podobným záverom. V tejto práci podáme prehľad hlavných teoretických názorov a pokúsime sa nastoliť niekoľko otázok, ktoré by, podľa našej mienky, mohli poukázať na nové cesty vnímania vývinu tejto problematiky.

Pri vnímaní menšinovej literatúry väčšina teoretikov sa od polovice osemdesiatych rokov 20. storočia zhoduje v tom, že je to literatúra viackontextová. Najčastejšie sa vychádza z teórie komparatistu Dionýza Ďurišina a nim definovaného pojmu medziliterárneho spoločenstva, ku ktorému, podľa Michala Harpáňa, národnostná literatúra patrí a to je „nevyvrátiteľný fakt“ (Harpáň 2000: 11). Uvedený koncept má dve stránky. Na jednej strane znamená, že menšinovú literatúru určujeme vo vzťahu ku niekoľkým literárnym kontextom, medzi ktorými fungujú medziliterárne procesy, pričom je jej zásadovou vlastnosťou – kategória zvláštneho. V prípade slovenskej literatúry vo Vojvodine sa najviac hovorí

[1] Práca je súčasťou projektu *Tipološki status, komparativne osnove i tokovi manjinskih književnosti u Panonskom prostoru*, číslo 148027 A, ktorý podporuje Ministerstvo vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko.
Rad je deo projekta *Tipološki status, komparativne osnove i tokovi manjinskih književnosti u Panonskom prostoru*, broj 148027 A, koji podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

o troch kontextoch, aj keď sa neskôr hovorilo o ďalších[2], trojkontextovosť, ktorú presadil Michal Harpáň, zatiaľ zostáva dominantným teoretickým východiskom. Situáciu rusínskej literatúry najviac mapuje Julian Tamaš, ktorý konkrétne hovorí, že „Každý literárny jav juhoslovanských Rusínov musíme skúmať najmenej v štyroch kontextoch: pôvodnom, kontexte juhoslovanských literatúr, zakarpatskej a ukrajinskej literatúry." (Tamaš 2002: 15, zo srb. aut.) Situácia rusínskej literatúry sa vzhľadom na ostatné menšinové situácie odlišuje v tom, že v dôsledku „nedostatku" materského štátu nemá tzv. materskú literatúru, a preto tento kontext nahrádza zakarpatským kontextom do roku 1918, ktorý sa roku 1939 stal súčasťou Ukrajinského Ruska. Najväčší význam v konštituovaní rusínskej literatúry Tamaš pridáva kontextu juhoslovanských literatúr pre „existenčný priestor z ktorého vyrastá, pre spoločenské a mravné normy, ktoré obsahuje, pre literárnu tradíciu, podľa ktorej spisovatelia získavali vlastné skúsenosti v literatúre a tvarovali vlastnú poetiku." (Tamaš 2002: 16, zo srb. aut.) Radu Flora, autor monografie *Rumunská literatúra vo Vojvodine,* konštatuje príslušnosť rumunskej literatúry vo Vojvodine ku dvom kontextom, ale sa hlbšiemu výskumu viackontextovosti nevenúva, no vyzdvihuje potrebu za ich dôkladnejším výskumom: „Našťastie, výraz v rumunskom jazyku v SAP Vojvodine je pod vplyvom dvoch literatúr: klasickej rumunskej a juhoslovanskej. Dokazovanie uvedeného, v niektorej štúdii alebo eseji, na základe výskumného materiálu, bolo by, veríme, úsilie, ktoré by sa oplácalo tomu, kto by ho vynaložil, aby urobil túto užitočnú a zaujímavú vec." (Flora 1976: 196, zo srb. aut.).

O menšinových literatúrach sa často hovorí ako o „malých" alebo „mikro-literatúrach", pričom uvedené pomenovanie ukazuje na ich obmedzenia. Niektorí teoretikovia v tom ale videli prednosti. Radu Flora tak v uvedenej monografii konštatuje, že „Literatúra v rumunskom jazyku v SAP Vojvodine sa nachádza v situácii, nazvime ju, mikro-literatúry. Ale, doložme ihneď, ona nie je izolovaná. Jej malé dimenzie sa viac odzrkadľujú v skutočnosti publikovania v malých nákladoch, čo implikuje, čo do počtu, úzky kruh čitateľov. Avšak, táto literatúra má svoje privilégiá: nachádza sa na pomedzí dvoch prinajmenej nie bezvýznamných literatúr, rumunskej a juhoslovanskej." (Flora 1976: 58, zo srb. aut). O jej privilegovanej pozícii sa z dnešnej perspektívy často hovorí ironicky. Prisúdenie tejto výsady menšinovej literatúre je považované za príznak ideologických čias, kým sa dnes, v dôsledku marginálnej pozícii vníma ako handicap.

Viackontextovosť ako teoretické východisko počíta na druhej strane aj s recepciou literárnych diel v daných kontextoch, a tej v dostatočnej miere nieto. Na otázku, čo by bolo mierou dostatku môžeme odpovedať, že aspoň informovanie o menšinovej literatúre ako súčasti sústavy národnej literatúry v rovnakej miere ako sa menšinová literatúra odvoláva na tú národnú literatúru. Jednoducho, chýba dialóg, ako to povedal János Bányai, tak medzi centrom a perifériou, ako aj materským štátom a menšinovou „pobočkou". Zo štúdií a esejí niektorých z uvedených teoretikov a spisovateľov vidno, že tak rumunská, ako aj rusínska,

[2] Peter Andruška napríklad hovorí nasledovne: "V tom čase sme hovorili o troch kontextoch (kontextových pozíciách), vývin vo výskume problematiky nás však rýchlo priviedol k šiestim kontextom, a tak v súvislosti s národnostnými literatúrami dnes hovoríme o vlastnom národnostnom literárnom kontexte, o aktuálnom literárnom kontexte domovského štátneho útvaru, o literárnom kontexte materskej krajiny a jej literatúry, o samostatne sa formujúcom dolnozemskom literárnom kontexte, o príslušnosti k európskemu literárnemu a napokon i svetovému kontextu (najmä keď hovoríme o krajanskej literatúre, ktorá zasahuje okrem európskych regiónov aj do amerického a austrálskeho zámoria)." (Andruška 2005: 7)

maďarská a slovenská vojvodinská literatúra sú svojou kontextovosťou, ako sa tomu obrazne hovorí, „neželateľnými deťmi niekoľkých matiek.“ Z uvedeného možno usúdiť, že vieckontextovosť akoby bola skutočnosťou iba pre menšinovú literatúru, nie aj pre národné „materské“ literatúry, resp. literatúru príslušného štátu. Na zložitosť situácie menšinovej literatúry poukazuje ešte Slavco Almajan, známy rumunský vojvodinský spisovateľ v príznakovo pomenovanej eseji *Metastatický stav špecifickosti.* V motte eseje uvádza „Byť mešinou znamená byť súčasťou historického omylu, ktorý je hoden žitia“. (Almažan 2005: 133, zo srb. aut.) Uvedené motto obsahuje svojrázny paradox. Spomýnaný omyl môžeme vysvetliť tým, že menšinová literatúra vždy zostávala pomimo, vedľa ústredných literárnych udalostí, pozorovaná zďaleka. Almajan hovorí „tlmočili nás mimochodom, povrchovo a povedľa, akoby sme boli ornamentmi. Dakedy však obdivovali našu senzibilizovanosť pre naivnosť, našu pohostinnosť a konzervativizmus. Mali sme sa definovať sami, urobiť dodatočné gesto, aby sme ukázali svetu, že aj my máme potrebu zdôrazniť prvý stupeň v prirovnaní, že existuje jeden paralelný sen o Strednej Európe...“ (Almažan 2005: 144, zo srb. aut.). A že je hodnen žitia, vysvetľujú samotné autentické literárne diela. Almajan si je vedomý vojvodinského ambiguálneho menšinového duchovného priestoru, o čom svedčí v texte *Literatúra malých národov v európskom priestore,* kde obhajuje pôvodný literárny kontext rumunských vojvodinských autorov z aspektu koncepcie malých národov. Hovorí, že národy malého lingvistického priestoru môžu mať veľkú literatúru, ibaže je ona málo známa pre jazykovú bariéru. Nastoľuje tým problematiku prekladania a vyzdvihuje úlohu komparatistiky, literárnej folkloristiky a najmä menšinovej literárnej teórie v jej prezentovaní. O hodnotách malých literatúr hovorí Julian Tamaš a uvádza tzv. teóriu zahodeného kamienka. Podľa nej sú malé literatúry ako šikovne zahodený kamienok, ktorý poskakuje po povrchu vody. To znamená, že aj keď najčastejšie nemajú kontinuitu, z času na čas zablysne tá-ktorá literárna osobnosť, ako kamienok, ktorý poskakuje. (Tamaš 2008: 176, zo srb. aut.) Aj v najmenšej literárnej tradícii sa objavia veľkí spisovatelia, napríklad Singer, Mistral, Aygi... Poznanie a presadenie sa tzv. malej literatúry, podľa Tamaša, závisí od talentu jej spisovateľov-príslušníkov. Na tému príslušnosti k malej literatúre písal aj Víťazoslav Hronec poukazujúc na jej obmedzenia: „Niet totiž nič ponižujúcejšieho nad pocit, že si spisovateľom malého národa (alebo nedajbože jeho enklávy), že si neprestajne odkázaný na priepastnú malosť pomerov, na konzervativizmus zadubeného prostredia, o ktorom (ako takom) jedine aj môžeš svedčiť.“ (Hronec 2004: 16) Keď ide o hodnoty enklávnej literatúry Hronec hovorí: „Srbský básnik Miodrag Pavlović raz povedal, že malý národ nemôže mať veľkú literatúru, no veľkého spisovateľa áno.“ (Hronec 2004: 16) Uvádza príklady Konstantina Kavafisa, Isaaca Bashevisa Singera, Lajosa Grendela, Ioana Floru, ako aj tých, ktorý nepísali v materčine ale si osvojili jazyk väčšiny (Joseph Conrad, Oscar Milosz, Emil Cioran, Kazuo Ishiguro, Vasko Popa) Dodáva tiež, že „Nie všetko, čo je napísané v jazykoch miniatúrnych enkláv je menejcenné a odsúdeniahodné; často je lepšie aj od toho, čo vzniká v materských krajinách“ (Hronec 2003: 65). Skutočnosť všetkých citovaných autorov z Vojvodiny poukazuje na fakt, že sa spisovatelia mikro-literatúr ťažko presadzujú do kontextu iných literatúr, tým pádom aj do povedomia väčšieho počtu čitateľov. O ich recepcii výstižne hovorí Slavco Almajan, keď poznamenáva, že spisovatelia z Vojvodiny si neželajú byť zbožňovanými pre ich šikovnosť, želajú si ale jednu celkom obyčajnú vec, ktorá sa deje spisovateľom „veľkých“ národov a literatúr, a tou je, aby ich videli bystrým okom.

V štúdii *Osudy a perspektívy menšinovej literatúry* Michal Harpáň naznačuje, že koncept trojkontextovosti slovenskej vojvodinskej literatúry treba redefinovať pod tlakom zmien v mimoliterárnej skutočnosti. Aj samotný koncept viackontextovosti sa dožíval takého redefinovania, lebo sa každá menšinová literatúra vo Vojvodine odvolávala na spoločný juhoslovanský kontext, ktorý v deväťdesiatych rokoch 20. storočia jednoducho zanikol. Juhoslovanská literatúra implicitne zahrnovala autorov teraz už bývalých republík chorvátskej, bosnianskej, slovinskej, mecedónskej. Dnes by to bol srbský kontext, lebo to je súčasný kontext väčšinového národa, no možno ho akceptovať iba v diskurze o menšinovej literatúre vo Vojvodine v posledných rokoch. Synonymické pomenovanie, ktoré sa používa pre uvedený kontext, je kontext väčšinového národa. Ani týmto pomenovaním sa nerieši jeho imanentná heterogénnosť, ktorú ako takú nemožno v skúmaní literatúry jednoznačne ani dôsledne uplatniť, lebo väčšinový národ sa v týchto geografických šírkach tiež často menil a modifikoval. V súlade s hranicami štátu, menila sa i jeho etnická štruktúra a tým aj charakter a vplyvnosť literatúry, ktorú zahrnoval. Všetko uvedené implikuje nejednotné kritériá pri recepcii menšinovej literatúry ako súčasti väčšinového kontextu. Pre každé literárne obdobie by sa tie kritériá de facto museli meniť. V uvedenej štúdii Harpáň ponecháva otvorenú možnosť, že sa kontexty v budúcnosti budú tiež môcť redefinovať, dokonca, že nie je vylúčené konštituovanie nového kontextu. O takom kontexte dnes možno hovoriť. Majúc na zreteli literárnu situáciu národnostných menšín v Srbsku, staro-novým kontextom by dnes mohol byť vojvodinský literárny kontext všetkých menšinových literatúr, bez ohľadu na jazyk, v ktorom literatúra vzniká. Vojvodinský kontext môže byť východiskom tak menšinových, ako aj väčšinových autorov pre spoločnú skúsenosť v dejinách. Osud týchto literatúr je podobný a neraz o ich situácii podobne písali ich predstavitelia. Ak sa v minulosti spochybňovala existencia vojvodinskej literatúry, boli na to dôvody, tiež spôsobené mimoliterárnou skutočnosťou. Napr. píšuc o začiatkoch maďarskej literatúry mimo Maďarska, literárny historik Imre Bori, autor monografie *Literatúra juhoslovanských Maďarov* hovorí, že ešte v dvadsiatych rokoch 20. storočia bola položená otázka existencie vojvodinskej literatúry ako o potrebe po zadefinovaní pozície autorom, tvoriacim za hranicami materského štátu. Vtedy vojvodinský kontext znamenal hanbu, ukazovanie prstom na provinčnosť autorov tvoriacich v ňom, lebo centrom literárneho a kultúrneho života bola Budapešť. V polemikách, v ktorých sa ako najvýraznejšia osobnosť prejavil Kornél Szenteleky, sa vykryštalizovalo, že „Vojvodina nie je iba rámcom tejto literatúry, ale i jej pôda, a spisovateľ spoznal, že je maďarským spisovateľom v Juhoslávii“. (Bori 1976: 102) Dnes je vojvodinský kontext reálny podklad všetkých menšinových autorov bez ohľadu na jazyk, v ktorom tvoria, a z neho možno vychádzať. Tvorí to spoločný priestor s dejinami, kultúrou a duchovnosťou, ktorý sa dá stvrániť literárne a potrebuje svojho narátora „regrutovať“ z vlastných kruhov. Medzi nich patria aj hovoriaci a píšucí srbským jazykom. Ak jedni o druhých dostatočne vieme, ak sa o dielach dostatočne píše a informuje, odlišné jazyky literatúr nemusia byť prekážkou. Uvedené si vyžaduje inštitucionálnu podporu prekladov (v podobe časopisov, resp. časopisu) do väčšinového jazyka, čo by umožnilo hlbšiu analýzu literárnych fenoménov. V tom zmysle je nevyhnutné aby každý literárny kontext obhajoval vlastnú autenticitu a jedinečnosť, tak jazykovú ako aj estetickú. A, ako raz povedal maďarský spisovateľ Laszló Végel, vo Vojvodine je potrebné aby bol každý občan prekladateľom.

Avšak napriek uvedenému paradoxu viackontextovosti, ktorý tvoria poetika a jej autori na jednej strane, a recepcia a hodnotenie ich diel na druhej, tento koncept nemôžeme celkom zamietnuť, lebo by sme uviazli v ďalšom impasse: malej literatúre odsúdenej na vlastný kontext hrozí urýchlený zánik. Môžeme sa pokúsiť pozmeniť ho tak, aby sme otvorili nové komunikačné cesty medzi menšinovými literatúrami.

V *Príspevku k prírodopisu menšinovej kultúry* Janos Bányai uvádza, že do podstaty menšinovej literatúry nemožno nazrieť ani z centra [materskej literatúry], ani z perspektívy cudzej kultúry, ale zvnútra, aj to jediným spôsobom - „krížovými" komparáciami. Prirovnávania sa navzájom pomôžu ľahšiemu porozumeniu podobnostiam. Lebo podstata, hovorí Bányai, menšinových kultúr nie je v ich odlišnosti, ale v podobnosti s inými. Napríklad v podobnosti jazyka s jazykom materskej krajiny. A aj v tomto aspekte sú vojvodinské menšinové kultúry podobné malým, okrajovým (stredo)európskym kultúram. Napríklad, maďarskej kultúre na Slovensku (Lajos Grendel). Preto by otváranie komunikácie a dialógu vojvodinských literatúr s cieľom podstatnejšieho zohľadnenia vlastnej pozície a nových prirovnaní, malo byť cielené k iným „okrajovým" (menšinovým) kultúram a literatúram Európy. Aj to si potom vyžaduje preklad iných literatúr do našich jazykov a jeho inštitucionálnu podporu (periodikum, ktoré by uverejňovalo preklady, financovanie takého periodika). Zohľadnenie vlastnej pozície cez túto perspektívu by umožnilo hľadanie novej podstaty literatúry a kultúry, ktoré by aspoň za krátky čas, kým sa vonkajšie okolnosti znova nezmenia, dávalo nový zmysel literárnej tvorbe ako aj tvorbe o literatúre v prostredí, ktoré žije životom provincie.

Všetko uvedené neznamená, že sa malá literatúra, ktorá má svoj materský kontext, s ktorým ju spája jazyk (dnes je ten jazyk podstatne inakší) má toho kontextu zrieknuť. Naďalej je potrebné aby existovali väzby medzi autormi, teoretikmi a ich dielami oboch kontextov, ich vzájomné čítanie sa, ovplyvňovanie a pod., tak ako existujú väzby s autormi iných národných literatúr... Potrebné je však aby existovali bez záťaže, že sa ozývame z podradeného postu k nadradenému „bratovi", resp. malého k veľkému a pod., od ktorého neustále očakávame väčšiu pozornosť. Kritika konceptu viackontextovosti vyslovená je tu iba z dôvodov aby si menšinová literatúra začala otvárať nové cesty a možnosti vývinu, ako aj modely ďalšieho existovania, lebo čakanie na systematickú a inštitucionálnu odozvu tam, kde ona zostáva na úrovni jednotlivých hlasov, svoje zmeny uskutoční ťažko a pomaly. Samozrejme, nie všetky ohlasy napr. z materského štátu na literatúru vojvodinských Slovákov berieme ako povinnosť ojedinelých autorov. Existujú dôkazy, že jednotlivci mali úprimné a cieľavedomé úmysly zaradiť slovenskú vojvodinskú literatúru do celoslovenskej, alebo sa o nej vyjadrovať ako o súčasti celoslovenskej literatúry. Tu môžeme uviesť už spomínaného Petra Andrušku, Viliama Marčoka, Zuzanu Hurtajovú a iných. Tak ako v slovenskom, aj v srbskom literárnom kontexte zaznamenávame slovenskú vojvodinskú literatúru v niektorých periodikách (*Polja, Zlatna greda, Mostovi, Letopis Matice srpske),* ako aj v početných antológiách, výberoch z poetickej a prozaickej tvorby slovenských vojvodinských autorov a prekladov ich diel do srbčiny. Prítomná je aj v časopisoch iných národnostných menšín (*Švetlosc*, *Lumina*) tak, ako sú diela iných autorov prítomné na stranách *Nového života*. Všetky uvedené „prieniky" samozrejme, treba aj naďalej zveľaďovať.

Zo všetkého uvedeného mienime, že by sme okrem o pojme viackontextovosti menšinovej literatúry mohli porozmýšľať o pojme *dialogickosti* menšinových literatúr. Dialo-

gickosť predovšetkým znamená dynamický prístup, ktorý si žiada rovnoprávnu aktivitu oboch členov dialogického procesu, tým aj spätnú väzbu. Pojem dialogickosti menšinovej literatúry zahrnuje tak jej vnútrotypologické vlastnosti, ako aj vonkajškovo-komunikačné. Pritom, svojou podstatou sa neprejavuje ako zastrešujúce teoretické východisko, ktoré zaväzuje na určité kroky, skôr ako otvorený proces a výzva k interakcii. Tým pádom nikoho nezaväzuje na inštitucionálnu zainteresovanosť, iba ak samú seba, nakoľko to dejiny a vývin v špecifických okolnostiach existencie exkluzívne žiadajú. Na tomto princípe by sa mnohé výskumné procesy mohli obrátiť smerom navonok, za hrance štátu, do priestorov, kde malé literatúry zdieľajú spoločnú skúsenosť. Tie výskumy by sa mohli prezentovať v rámci cielene vypísaných projektov, na odborne organizovaných konferenciách, z ktorých by potom vyplynuli zborníky ako písané doklady o nových teoretických úvahách a literárnych prienikoch. Pavel Vilikovský v jednej z esejí vyslovil myšlienku v súvislosti s maďarským menšinovým autorom na Slovensku, Lajosom Grendelom, že literatúra nie je iba záležitosť jazyka a tradícií, ale aj skúsenosti a postojov. Práve podľa týchto princípov by sme mohli vyzývať slovenskú vojvodinskú literatúru, ale aj iné menšinové literatúry, do nových súvislostí s inými podobnými literatúrami v Európe a vo svete.

LITERATÚRA:

Almajan, Slavco (2003). Literatúra malých národov v európskom priestore. Niekoľko vedľajších poznámok. *Obzory [Hlas ľudu]*. 4/227: 2.

Almažan, Slavko (2005). Metastatičko stanje specifičnosti. *Habitus*. 11-12: 133-184

Andruška, Peter (2005). *Osobnosti a osobitosti dolnozemskej kultúry*. Nitra : Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, s. 7

Banjai, Janoš (2002). Rubno područje srednje Evrope. Prilog za prirodopis manjinske kulture. *Zlatna greda.* 9-10: 56.

Bori, Imre (1976). *Književnost jugoslovenskih Madjara*. Novi Sad: Matica srpska.

Flora, Radu (1976). *Rumunska književnost u Vojvodini*. Novi Sad: Matica srpska.

Harpáň, Michal (2000). Osudy a perspektívy menšinovej literatúry, in *Zápas o identitu,* Bratislava – Nadlak : ESA a Vydavateľstvo Ivana Krasku: 26

Harpáň, Michal (2000). Národnostné literatúry v medziliterárnom procese, in Zápas o identitu, Bratislava – Nadlak : ESA a Vydavateľstvo Ivana Krasku: 11.

Hronec, Víťazoslav (2004). *Pokušenie svätého žánru*. Nadlak-Bratislava: Ivan Krasko-Esa.

Tamaš, Julijan (2002). *Istorija rusinske književnosti*. Novi Sad: Prometej-Ruske slovo.

Tamaš, Julijan (2008). *Veličina malih. Poetika regionalnih i malih književnih tradicija*. Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti.

(2004). *Književnost na jezicima manjina u Podunavlju*, urednici dr M. Maticki, dr V. Matović, dr S. Petković (Beograd: Institut za književnost i umetnost).

Marina Šimak Spevakova

MULTICONTEXT IN MINORITY LITERATURE OF VOJVODINA
Summary

This paper analyzes the theory regarding multicontext within minority literature in Vojvodina. It compares different understandings of multicontext in minority literature of Vojvodina. It refers to its assymetric mirroring of literary creation on one side and literary reception on the other. It tracks and notes the dynamics and changes of some of the contexts from the second half of the 20th century which lead to the creation of new literary contexts. This (new) context encompasses the collective experience and attitude of litterature in Vojvodina, regardless of linguistic origin. At the same time it opens up the possibility of dialogue with other minority lietrature in Europe and the rest of the world. Therefore we propose that instead of the term *multicontextual character* we consider the notion of minority literature's *dialogical character*. Dialogical character relates to both internal qualities and external communicative aspects of this kind of literature. It would also represent a new model for theoretical study of the minorities' literary phenomena.

Viktorija Krombholc
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet Novi Sad
viktoria@neobee.net

UDK: 821.111(73)(=73).09-31 Morrison T.
2-264+305:82

INTERAKCIJA RODA I MITA U ROMANU *SOLOMONOVA PESMA*

Apstrakt: Roman *Solomonova pesma* (*Song of Solomon*) izdvaja se od ostalih romana Toni Morison po tome što se pri izboru glavnog junaka autorka opredelila za muškarca. Takođe je specifična upotreba mitske naracije i mitskog obrasca. Glavni junak Milkman Ded isprva je otuđen od svoje tradicije i ne poznaje slavnu istoriju svojih predaka. Uz pomoć tetke Pilat, koja u romanu igra ulogu čuvara tradicije, Milkman će poći na krajnje ritualizovano putovanje koje podražava strukturu mitske potrage i koje ga dovodi do otkrivanja tajne vlastite porodične istorije. Rad će se pozabaviti interakcijom roda i mita u romanu, postavljajući pitanje da li je primena mitskog obrasca neminovno uticala na odabir glavnog junaka, odnosno, da li bi bilo moguće na isti način primeniti mitski obrazac da se Morisonova opredelila za junakinju.

Ključne reči: *afroamerički roman, Toni Morison, rod, mit, mitski junak.*

Roman *Solomonova pesma* objedinjuje elemente klasične mitske tradicije i afroameričkih legendi. Afroamerički okvir za tumačenje događaja u romanu čini priča o letenju kao mogućnosti transcendiranja zemaljske egzistencije, čije su različite verzije sabrane u zbirci *Bubnjevi i senke* (*Drums and Shadow: Survival Studies Among Georgia Coastal Negroes*, ur. Mary Granger, Georgia Writers' Project, Savannah Unit, 1940). Poznata je i verzija Džulijusa Lestera *Ljudi koji su umeli da lete* (*People Who Could Fly*) iz zbirke *Crnačke narodne priče* (*Black Folktales*, New York: Grove Press 1969). Osnovni obrazac legende čini pleme robova rođenih u Africi, koji su jednog dana jednostavno uzleteli sa plantaže ili sa broda koji ih prevozi u Ameriku i vratili se u Afriku. Vendi Volters potvrđuje rasprostranjenost ove legende i navodi da su „sve obale pogođene atlantskom trgovinom robljem razvile [takvu] kolektivnu mitologiju"[1] (Walters 1997: 4). U nekim slučajevima, mistični let zamenjuje hodanje po vodi i povratak u Afriku „pešačenjem" preko okeana (Reyes 2001: 34). U svim varijantama legende, letenje je moćan čin i moraju biti zadovoljeni određeni uslovi da bi neko razvio tu sposobnost. Let je omogućen izgovaranjem tajnih, magičnih reči koje se prenose usmeno i čiju tajnu zna plemenski vrač ili šaman. Letenje je ispoljavanje slobodne volje, ali istovremeno zavisi od podrške plemena. Značaj-

[1] Sve navode iz romana i kritičke literature prevela V. Krombholc, osim studije *Heroj sa hiljadu lica* Džozefa Kembela.

nu dimenziju legende čini upravo usmeno prenošenje, čiji je cilj ne samo da ohrabri ostale pripadnike porobljene zajednice, već i da dovede u pitanje validnost zvanične istoriografije i stvori alternativnu, afrocentričnu istoriju ropstva u Americi.

Iako Toni Morison insistira na afroameričkom kontekstu legende, kritičari prepoznaju i elemente nekoliko klasičnih mitova. A. Lesli Haris, recimo, uočava paralele s mitom o Ikaru i Dedalu, ali ukazuje i na neke elemente zapleta svojstvene većini mitskih naracija, na

(...) jasan obrazac rođenja i mladosti, otuđenja, potrage, suočavanja i ponovne integracije, koji je svojstven najrazličitijim mitskim junacima, od Mojsija i Ahila do Beovulfa. Takva mitska hronologija naglašava junakovo odbacivanje društvene zajednice, a zatim i njegovu ponovnu društvenu asimilaciju (Harris 1980: 70).

Kao što se „mladi junak tradicionalno rađa nakon dugog perioda neplodnosti", a „njegovo začeće i rođenje često prate razne komplikacije" (Harris 1980: 71), Milkman biva začet uz pomoć ljubavnog napitka što ga njegova majka dobija od njegove tetke Pilat, koja ga potom štiti u prenatalnom periodu. To doprinosi posebnom statusu njegovog lika, jer njegovo začeće i rođenje smešta u natprirodni kontekst, pa je scena njegovog rođenja ritualizovana. Njegovo se rođenje poklapa sa samoubistvom Roberta Smita, agenta osiguranja, koji skače s vrha zgrade na plavim svilenim krilima, što najavljuje temu letenja kao jednu od ključnih u romanu. Kako Haris uočava, „rođenje junaka prati ritualna proslava – njegova tetka Pilat peva na ulici, a device (Milkmanove starije sestre) razbacuju latice ruža dok crni Ikar umire" (Harris 1980: 72). Komadići crvenog pliša rasuti po snegu predstavljaju aluziju na kapljice krvi, čime Smitovo samoubistvo simbolično postaje ritualna žrtva prineta kako bi omogućila rođenje junaka mita.

Doroti Li se u svojoj analizi strukture romana oslanja na definiciju univerzalnog mita koju daje Džozef Kembel u studiji *Heroj sa hiljadu lica*. Prema Kembelu, u strukturi mita postoji period „pripreme", nakon čega sledi „pustolovina" (Lee 1982: 65). Roman prati taj obrazac, pa je strukturno podeljen na dva dela. Prvi deo romana čine događaji iz Milkmanove mladosti koji vode njegovom polasku u pustolovinu; to je period duhovne nezrelosti, okarakterisan seksističkim ponašanjem i emocionalnim eskapizmom. Drugi deo romana opisuje samu pustolovinu, koja, u skladu s insistiranjem Milkmanovog oca na materijalnim vrednostima, otpočinje kao potraga za zakopanim porodičnim blagom navodno skrivenim u pećini u Pensilvaniji, a potom prerasta u duhovno putovanje i potragu za porodičnom istorijom. U potrazi za blagom, Milkman odlazi na jug, gde doživljava duhovnu transformaciju i uviđa vlastite nedostatke i greške, te za to biva nagrađen otkrivanjem tajne porodičnog identiteta, pa samim tim i vlastitog.

Mitska pustolovina pred junaka tradicionalno postavlja nekolicinu zadataka, a za uspešno izvršene zadatke i dokazanu hrabrost i vrlinu, junaku sledi nagrada, u vidu blaga ili lepe gospe. U skladu s tim, Milkman sakuplja deliće priče o svojim precima, a svaki delić slagalice predstavlja nagradu kojoj prethodi nekakvo iskušenje. Fizički zahtevan put do pećine, gde su se njegov otac i tetka krili nakon ubistva svoga oca Džejka, predstavlja prvo ozbiljno iskušenje i obeležava početak transformacije. Sledeće iskušenje, po dolasku u Šalimon u Virdžiniji, jeste ritualna borba sa grupom lokalnih muškaraca. Dokazivanjem fizičke snage, izdržljivosti i spretnosti s oružjem, klasičnim iskušenjima koja se postavljaju

pred mitskog junaka, Milkman zaslužuje pravo da se pridruži muškarcima u lovu. Scena lova predstavlja muški obred inicijacije kojim Milkman konačno sazreva iz dečaka u pravog muškarca, odvija se u svetu prirode i otpočinje u sumrak, što naglašava njen obredni karakter. Nakon ritualne inicijacije sledi otkrivanje poslednjih delova zagonetke o pradedi Solomonu i legendarnoj porodičnoj prošlosti, u vidu dečije brojalice koja predstavlja vezu sa veličanstvenim pretkom.

***

Postoji nepobitna veza između primene mitskog obrasca i predstava rodnih uloga u romanu. Junak mita sazrevanjem i ostvarivanjem svoje potrage promoviše sistem vrednosti zajednice iz koje mit potiče, te na strukturu mita neminovno utiče i dominantna rodna dinamika te zajednice. Primena mitskog obrasca na roman, dakle, diktira izbor glavnog junaka i uloge rezervisane za junakinje. Ono u čemu se stavovi kritičara razilaze jesu ocene u kojoj meri ovaj roman predstavlja subverziju tradicionalnog mitskog obrasca.

Klasični mit je naglašeno falocentričan, te je u njemu za ženu rezervisano podređeno mesto. Osnovni principi mita ženu postavljaju kao dopunu i potporu muškom junaku, „vodič do vrhunca čulne pustolovine“ (Kembel 2004: 107). Za položaj žene u okvirima klasičnog mita Kembel kaže: „Žena (...) predstavlja totalitet onoga što može biti saznato. Heroj je taj koji dolazi da sazna“ (Kembel, citirano u Awkward 1999: 101). Heroj je onaj koji zna, a žena ono što se zna, što je u skladu s binarnom podelom na muškarca koji je subjekat i ženu koja je objekat. Kembel još navodi da „zlo oko neznanja vezuje [ženu] za banalnost i ružnoću. Ali ona se iskupljuje očima razumevanja“ (Kembel, citirano u Awkward 1999: 101). Postavke klasičnog mita oslanjaju se, dakle, na definiciju žene kao objekta izloženog muškom pogledu. S druge strane, let, kao element preuzet iz afroameričke legende, u romanu je prisutan kao simbol slobode, ali i neophodan uslov za sticanje zdravog maskuliniteta. On je u romanu rezervisan isključivo za muške likove, uprkos navodima kritičara da legenda o plemenu robova koji lete nije rodno obeležena ili ograničena, te da je let bio omogućen i muškarcima i ženama (Reyes 2001: 41), Jedini izuzetak je Pilat, i to samo donekle, jer je Pilatin let u romanu ipak samo metaforičan i omogućen intervencijom muškog junaka.

Okvord smatra da postojeća interakcija mita i roda u *Solomonovoj pesmi* predstavlja autorkin kritički osvrt na predrasude prisutne u androcentričnoj epskoj tradiciji (Awkward 1999: 98). Pozivajući se na postavke kritičarke Rejčel di Plezi, Okvord navodi da se način na koji afroameričke književnice prisvajaju i koriste mitove i legende, klasične ili afroameričke, razlikuje od načina na koji to čine bele spisateljice, koje teže tome da ukažu na falocentričnu prirodu klasičnog mita i ponude alternativne verzije mita čiji bi subjekat bila junakinja. Međutim, za crne spisateljice, poput Morisonove, upotreba i subverzija afroameričke mitske naracije problematičan je poduhvat, jer prisvajanje obrasca mita ili legende nudi mogućnost afirmacije afroameričke ideologije, uprkos tome što ne podrazumeva mogućnost ravnopravnog ženskog učešća i subjektiviteta (Awkward 1999: 101).

Kritičko čitanje falocentričnog mita u *Solomonovoj pesmi*, smatra Okvord, sadržano je u subverziji uspeha Milkmanove potrage: Hejgarinoj smrti i tragičnim posledicama Solomonovog odlaska. Morisonova, tvrdi on, „ukazuje na neuspeh falocentričnog mita

da simbolično predstavi mogućnosti transcendiranja za ženu“ (Awkward 1999: 109), što samim tim onemogućava afirmativno tumačenje rezultata Milkmanove potrage. Roman je priča o ženinom podređenom mitskom i legendarnom položaju: let koji muškarca uzvisuje iznad svakodnevne egzistencije ima tragične posledice po ženske likove. Posledice po njih su ludilo, odnosno „smrt-u-životu“, fizička smrt, ili u najboljem slučaju, uloga neutešne, napuštene ljubavnice (Awkward 1999: 112), što likove Hejgar i Rajne približava tipskom liku Ofelije.

Okvord Hejgarinu sudbinu vidi kao logičan nastavak afrocentrične feminističke politike koja, za njega, čini osnovu ranijih romana poput *Najplavljeg oka* i *Sule*, ukazujući na patnju koju muški let nanosi ženama. Pri tome se može povući paralela i sa klasičnim mitom o Eneji i Didoni iz epa *Eneida*. Eneja u epu daje prednost svojoj dužnosti prema bogovima nad svojom ljubavi prema Didoni. Ona se, ostavljena i slomljenog srca, baca na njegov mač i umire. *Solomonova pesma* sadrži dva primera takve ženske patnje, kojima povezuje prošle i sadašnje generacije i pokazuje kako se klasični mitski obrazac vremenom suštinski ne menja. Solomonova žena Rajna, napuštena, poludi od tuge za Solomonom, a njena patnja postaje deo lokalnih predanja prema kojima ona i dalje plače za njim u klisuri koja nosi njeno ime. Njena patnja tako prestaje da bude lična i postaje legendarna, odnosno deo zajednice. Njen su gubitak i patnja romantizovani, mada Suzan Berd, jedna od Milkmanovih rođaka sa juga, ironično komentariše takvu romantizaciju:

> Danas se ne čuje za takve žene, ali nekad ih je bilo više – ženâ koje jednostavno ne mogu bez nekog muškarca. A kada bi taj muškarac otišao, pomerile bi pameću, ili umrle, ili nešto slično. Od ljubavi valjda. Mada sam ja uvek mislila da je to zato što su pokušavale same da se brinu o deci, ako znate na šta mislim. (Morrison 2005: 323)

Nekoliko generacija kasnije, obrazac se ponavlja kroz odnos Milkmana i Hejgar, njegove rođake i višegodišnje ljubavnice. Milkman prekida vezu sa Hejgar zbog zasićenja i dosade, uporedivši sa „trećim pivom“ koje se pije po inerciji. To poređenje s potrošnom robom naglašava ženino svođenje na predmet konzumiranja i najavljuje dezintegraciju Hejgarinog bića. Njeni neuspešni pokušaji da ga očuva oslanjaju se na simbole ženske objektifikacije: šminku i odeću, a činjenica da njene pokušaje da se ulepša pokreće odraz u ogledalu, simbol izlaganja muškom pogledu, ukazuje na to da njena predstava o vlastitom biću zavisi upravo od muškog pogleda uperenog u njega. Milkmanov put ka definisanju vlastitog bića i prepoznavanju svog kulturnog, plemenskog i porodičnog nasleđa poklapa se sa Hejgarinim neuspešnim pokušajima da dostigne standarde lepote američke bele srednje klase (Awkward 1999: 107). Ipak, problematično je to što Hejgarinim pokušajima da se ulepša prethodi niz pokušaja da ubije Milkmana koji su okarakterisani kao iracionalni i van njene kontrole. Tekst aludira na to da se taj ubilački poriv javlja jednom mesečno, poput ženskog ciklusa, pa njeno nestabilno mentalno stanje biva objašnjeno njenim polom, a ne uticajem patrijarhalnih vrednosti.

Dok je Milkmanova rodna pripadnost u skladu je sa parametrima klasičnog mita, Hejgarina uloga u pustolovini kreće se u okvirima onoga što klasični mit dozvoljava ženi. Ona kao žena ne može da ponese ulogu nosioca mitskog zapleta i time dobije mogućnost otkrivanja i definisanja vlastitog bića. Njoj može da pripadne jedino uloga Penelope, verne žene koja iščekuje povratak junaka iz pustolovine. Njena uloga u mitu i celokupno

njeno postojanje funkcija su njenog odnosa sa junakom i zavise od njegovog prihvatanja. Milkmanovo napredovanje kroz Pensilvaniju i Virdžiniju i postepeno približavanje rešenju porodične zagonetke paralelno prati Hejgarina tragedija, njeno propadanje i konačna smrt.

Saznanje o Hejgarinoj smrti pomaže Milkmanu da shvati razmere koje ima Solomonov odlazak: za Solomonom i Rajnom ostaje dvadeset i jedan sin, gde je Džejk, Milkmanov deda, najmlađi od njih. Morisonova na taj način problematizuje mitski obrazac koji koristi, jer ukazuje na posledice muškarčevog leta po njegovu porodicu i potomstvo. Ostavljene žene i deca igraju ključnu ulogu u prenošenju predanja narednim generacijama; pretvorena u brojalicu, pesma o Solomonu postaje deo dečije svakodnevice. Iako Milkman isprva ne uviđa posledice Solomonovog postupka po Rajnu i po brojnu decu koju je napustio, pa pradedin let doživljava isključivo kao maestralni dokaz slobodne volje, on kasnije shvata da su „upravo deca pevala o [Solomonovom odlasku] i održala sećanje na njega živim" (Morrison 2005: 332). Volterova dodaje da „žene i deca opstaju kao neopevani heroji, dok je muškarčevo herojstvo tradicionalno opevano u usmenoj legendi" (Walter 1997: 19).

Najznačajniji čin subverzije mitskog obrasca sadržan je u Milkmanovoj pesmi umirućoj Pilat. Milkman prilagođava pesmu kako bi odao počast tetki, a time ne samo što priznaje značaj generacija žena koje ona simbolično predstavlja, već postaje i aktivni učesnik u porodičnoj istoriji i predanju. Ipak, iako Pilat simbolično „poleti", na krilima Milkmanove pesme i ptice koja uzleće u trenutku njene smrti, obrazac prisutan u predanju menja se samo neznatno, pošto ritualno ponavljanje Solomonovog skoka na kraju ipak pripada Milkmanu. Štaviše, Hejgarina smrt i njena nemogućnost da ostvari mušku vezu sa tradicijom, kao izvorom snage i podrške, problematizuju Pilatin lik i njen položaj centralnog čuvara i prenosioca tradicije. Kao što Merien Herš primećuje, „iako je roman omogućio muškoj deci da saznaju ne samo svoja imena, već i imena svojih očeva i majki, to isto ne biva omogućeno ženskoj deci. Roman još uvek nije iznašao način na koji bi sin svoje znanje preneo i ćerki" (Hirsch 1999: 158).

Sintija Dejvis takođe oštro gleda na autorkino insistiranje na muškom junaku. Za Dejvisovu, adaptacija mita u romanu nije potpuna upravo zbog prateće rodne problematike. Morisonova je, primećuje ona, u svojim romanima „sasvim u stanju da prikaže crnkinje kao žrtve, kao naratore pune razumevanja, pa čak i kao 'slobodne' likove", koji slobodu ostvaruju raskidanjem veza sa zajednicom. Ipak, kada su adaptacija i realizacija mita u pitanju, Morisonova se u *Solomonovoj pesmi* opredeljuje za muškog protagonistu. Uprkos kritici koju Morisonova upućuje Milkmanovom seksizmu, kao i mogućnosti tumačenja njegove potrage kao surogata za potragu u koju bi se mogli otisnuti i ženski likovi, Dejvisova uočava da same postavke mita zahtevaju muškog junaka, pa bi odabir ženskog lika za junaka zahtevao značajne promene u strukturi samog zapleta. Autorka se pridržava strukture klasičnog mita, čime herojski status biva omogućen jedino muškarcu (Davis 1998: 37). Mada Dejvisova ukazuje na neosporan značaj Pilatinog lika, ona ističe da Pilat ne dostiže u potpunosti mitski herojski status, jer u njenom slučaju izostaje svest o vlastitoj potrazi, a mogućnosti spoznaje koje su pružene njenom liku krajnje su ograničene, što se u romanu očituje na dva mesta. Mada Pilat sa ocem stalno komunicira čak i nakon njegove smrti, ona nije u stanju da pravilno rastumači poruku koju joj on šalje. Ona misli da joj otac kaže „Pevaj", pa to celog života i čini, da bi se ispostavilo da joj je zapravo ukazivao na ime njene majke (Sing, engl. – pevati). Osim toga, Pilat čuva vreću s kostima jer misli da pripadaju belcu kojeg je njen brat napao dok se sa njom skrivao u pećini nakon očevog ubistva,

da bi na kraju romana saznala da su to zapravo kosti njenog oca, a upravo joj Milkman omogućava to saznanje. Za Dejvisovu, „[Pilat] ipak nije kompletan junak, kao Milkman... Za razliku od statusa koji on na kraju postiže, ona se oslanja na intuiciju i (...) u velikoj je meri pasivna“, čime, smatra ona, biva potvrđen stereotip o aktivnom muškarcu i pasivnoj ženi (Davis 1998: 38).

***

Ostaje otvoreno pitanje da li je i u kojoj je meri roman Toni Morison zaista subverzija i ispravljanje mitskih i legendarnih obrazaca na koje se oslanja, kao i njihovih rodnih predstava. Izbor muškog protagoniste u romanu deluje neobično ukoliko se roman analizira u kontekstu sveukupnog romanesknog stvaralaštva Toni Morison, čiji su glavni likovi većinom žene. Međutim, analiza upotrebljenih mitskih obrazaca i prisutnih elemenata legende pojašnjava takav autorkin izbor. Primena elemenata mita i legende nameće izbor muškarca za glavnog junaka i smeštanje ženskih likova u drugi plan. Autorka samo neznatno odstupa od takvog obrasca, naglašeno značajnom ulogom koju u romanu igra junakova tetka Pilat.

Iako *Solomonova pesma* naglašava tragične sudbine ženskih likova, one ne sprečavaju muškog junaka u ostvarivanju transcendencije. Iako su očigledne razorne posledice leta po ženske likove, on ni u jednom trenutku ne biva ugrožen. Junak uspeva da ostvari svoj (muški) mitski zadatak, a tragične smrti ženskih likova mogu se čak tumačiti kao ritualne žrtve neophodne za konačno ostvarenje cilja junakove potrage. Uprkos presudnoj ulozi koju žena igra u muškarčevoj potrazi, njena uloga pratilje i podrške muškom junaku ostaje u okvirima klasičnog mita i afroameričke legende.

LITERATURA

Awkward, Michael (1999). „'Unruly and Let Loose': Myth, Ideology and Gender in *Song of Solomon*“, u *Toni Morrison's Song of Solomon*, Bloom, Harold (ur.). (Philadelphia: Chelsea House): 95-113.

Blake, Susan I. (1980). „Folklore and Community in Song of Solomon“. *MELUS*. Vol. 7, No. 3, 69-76.

Davis, Cynthia (1998). „Self, Society and Myth in Toni Morrison's Fiction“, u Peach, Linden (ur.). *Toni Morrison, Contemporary Critical Essays*. (New York: St Martin Press): 27-42.

Harris, A. Leslie (1980). „Myth as Structure in Toni Morrison's Song of Solomon“. *MELUS*. Vol. 7, No. 3: 69-76.

Hirsch, Marianne (1999). „Knowing Their Names: Toni Morrison's Song of Solomon“, u Bloom, Harold (ur.). *Toni Morrison's Song of Solomon*. (Philadelphia: Chelsea House): 141-158.

Kembel, Džozef (2004). *Heroj sa hiljadu lica*. Novi Sad: Stylos.

Lee, Dorothy H. (1982). "*Song of Solomon*: To Ride the Air." *Black American Literature Forum*. 16: 64-70.

Morrison, Toni (2005). *Song of Solomon*. London: Vintage.

Reyes, Angelita Dianne (2001). *Mothering Across Cultures*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Walter, W. Wendy (1997). „"One of Dese Mornings, Bright and Fair,/Take My Wings and Cleave De Air": The Legend of the Flying Africans and Diasporic Consciousness". *MELUS*. Vol. 22, No. 3: 3-29.

Viktorija Krombholc

INTERACTION OF GENDER AND MYTH IN *SONG OF SOLOMON*

Summary

Song of Solomon differs from other novels by Toni Morrison in the author's choice of a male protagonist. Another striking feature of the novel is the application of mythical narrative and the presence of related patterns. The protagonist Milkman Dead first appears estranged from his tradition and unaware of the glorious history of his ancestors. With the help of his aunt Pilate, who plays the role of tradition bearer, Milkman undergoes a highly ritualised journey reiterating the structure of the mythical quest, leading him to discover the secrets of his own family history. The paper deals with the interaction of gender and myth in the novel, exploring to what extent the application of the mythical pattern influences the choice of the novel's protagonist and whether it would have been possible to apply this pattern in the same way had Morrison chosen a female character as the protagonist of the novel.

XI

KNJIŽEVNI KONTAKTI KAO KULTURNI KONTAKTI

Voigt, Vilmos
Eötvös Loránd University
voigt@ludens.elte.hu

UDC: 398
821.511.141:821.163.41]:398
398(497)

COMPARATIVE OR CONTRASTIVE ASPECTS OF STUDYING SERBIAN AND HUNGARIAN FOLKLORE

Abstract: Comparative or Contrastive aspects of studying Serbian and Hungarian folk literature Serbian folklore (folk literature) is an individual case in the chain of Balkan folklore systems. Hungarian folklore is usually considered by Hungarian folklorists as an "isolated one". Its comparative studies stress the European or Oriental (usually Finno-Ugric and Altaic) parallels. There are but a few attempts to compare or contrast the Hungarian folk literature with Balkan folklores.
My paper is not dealing merely with translations or "influences" of folklore works, but it will deal with the questions of "hierarchy of genres", and with special attention to versification systems. Both topics offer good possibilities for comparative and contrastive investigation: to find the similarities and/or differences in folklore, within the framework of "encounter of cultures".

Key words: *folklore, folk literature, genres in folklore, versification, Serbian folklore, Hungarian folklore, Balkan folklore*

Serbian folklore (folk literature) is an individual case in the chain of Balkan folklore systems. Hungarian folklore (folk literature) has usually been considered by Hungarian folklorists as an "isolated one" among its neighbours. The majority of its comparative studies emphasize the European or Oriental (usually Finno-Ugric and Altaic) parallels. There are but a few attempts to compare or contrast the Hungarian folk literature with Balkan folk literatures.[1]

My actual paper is not dealing with translations, reception or influence of Serbian folk literature into Hungarian.[2] In spite of the fact that I have written also on the history of Serbian folklore research, [3] I do not enter into that topic either. My aim is to refer to the problem of "hierarchy of genres" within the framework of Balkan folklore. For a more general outlook of Balkan—Hungarian folklore contacts, see my other papers.[4]

---

[1] See for example the proceedings of the international congress in Budapest (Ortutay and Bodrogi 1965).

[2] See some of my previous papers (Voigt 1970, 1979, etc.), not listing here my relevant papers in Hungarian.

[3] See e.g. (Voigt 1994), not listing here my papers in Hungarian.

[4] Voigt (1971, 1975).

The notion "hierarchy of genres"[5] is one of the key terms in theory of genres.[6] As it is well known we have to distinguish the synchronic system of genres from the diachronic system of genres. In both cases genres coexist and their system is of "hierarchic" character. There are "higher rank" genres, and their use and development deeply influence the "lower rank" genres. There still exists interconnection between them. E. g. heroic epic may influence the proverbs, and the historical development of the proverbs can be manifested in heroic epic texts.

Comparative folklore is arranging the similarities and differences between the genres. As for the comparative method, we can distinguish several different kinds of that survey.

1 synchronic description of the genres in the individual Balkan cultures,

2 diachronic studies concerning the historical development of the genres,

3 comparing and contrasting the systems of genres.

For exemplifying the method, I shall use as case study the traditional metric (versification) systems. After some preliminary studies Karel Horálek (1962) drew the following correlation in traditional Slav(/on/ic) and Balkan versification systems:

	Syllabics	Rhyme	Strophic Forms
West Slav metrics	+	+	+
East Slav metrics	-	-	-
South Slav metrics	+	-	-
Albanian metrics	-	+	-
Rumanian metrics	-	+	-

(Where + denotes "usually present", and - denotes "usually absent".)

The systematisation is acceptable in general, but it does not seek to differentiate between generic and historic sub-systems, and it equates generic differences with ethnic boundaries. But from the system of genres we know that heroic songs usually are of

the - - - variety, whereas lyrical folk songs are of the + + + variety, regardless to their ethnic affiliations. Horálek's system needs to be amplified with specific genre analysis of different Balkan cultures.

Hungarian linguists (as e-g. János /John/ Lotz, László Gáldi etc.) have suggested a general scheme of versification,[7] which is applicable to the study of cognate or agnate metrical systems. According to this theory, specific genres or types of oral literature are using specific metrical systems, and can be grouped into an evolutionary scheme, as we can see from the following matrix.

The typology of development of versification:

1 Loosely constructed "improvised songs" which resemble a cry:

(a) simple repetition of a sometimes meaningless phrase,

(b) song concentrated on a central theme,

[5] For a brief presentation see (Voigt 1989).

[6] See my systematisation (Voigt 1999).

[7] See originally Gáldi (1960), further elaborated here.

(c) meaningless parts excluded, so that the song has a fixed, and largely ironic content.

2 Rhythmic parallels occurring in their elementary forms:

(b) repetition of textual elements,

(c) parallels provided by alternating elements.

3 Parallels occurring in many parts of the text with changing metres, styled with "heterometrical concatenation".

4 Unified segmentation, with a free number of syllables, early forms of monometrics.

5 Unified segmentation, fixed number of syllables, with some freedom permitted.

6 A fixed number of syllables with a changing, later with a stable segmentation in the lines:

(a) a fixed number of syllables, with unified segmentations,

(b) fixed versification rules in general.

This system[8] is interesting and clever, but needs further clarification and adaptation according to the theory of genres.[9] Gáldi wanted to create a model for the inner development of Finno-Ugric (and Hungarian) versification, but his general formulation was finally achieving a "typological" (and not a "genetic") system. It is easily applicable also for a "typological" description of Balkan versification systems, and their historical changes and development. And, as for as a contrastive proof of it, Hungarian folk literature offers further possibilities for more comparative/contrastive studies.

In Hungarian the lyrical (folk) songs represent the + + + model. Folk ballads follow the same system, with less regularities as regards the strophic forms. Ritual songs (their number is less than in the Balkan folklore) follow the different, - - -… model. The difference is clearly of generic character, but it could be understood also in terms of historical development of the folklore genres.

It would be easy to show in Balkan folk literature exemplary cases reflecting the developmental versification scheme, presented above. The matrices gained might elucidate transitory forms too, e.g. between heroic songs, ballads and folk songs in general. The limits of my present contribution do not allow presenting it by now.

As regards the phenomena of the encounter of cultures properly, folklorists usually study loan motifs and themes, borrowed from another folklore. Balkan folklore studies are not an exception from that. It is an important task indeed to study e.g. the distribution of so well known narratives, as the texts concerning "a girl is dressed as a soldier, making finally ridiculous her opponent" (*A mulher vestida de homem)*[10], or "the dead hero is sleeping in a mountain cave" (*Kyffhäuser* motif)[11]. Both stories are well known in southeast European folklore. Perhaps the most widely known such story is about the "building sacrifice".[12] Generations of Balkan folklorists have devoted dozens of their publication to the topic,

[8] For the modifications in Gáldi's view see his early paper (1943). An ultimately original system was suggested by Lotz, see his several papers, and finally the summarizing one: Lotz (1973).

[9] For the sake of transparency of the system, I have modified and simplified some of Gáldi's wording – but the whole system remained his.

[10] See De Castro (1958).

[11] See the extremely wide and clever entry by Daxelmüller (1984).

[12] See recently, e.g. Janičijević (1986) or Green (2002).

seeking its primary form in Greek (bridge of Arta), Rumanian (monastery of Arges) or Albanian (fortress of Scutari). One of the most popular Hungarian folk ballad tells the same story about the "high Castle in Deva". It is very important to collect, publish and analyse the folklore variants, because in this way we can see the distribution of the narrative on the Balkans.[13] For the "encounter of cultures" However, I find more important the case(s) the cultural adaptation(s) of the motif(s). The Nobel-prize winner Ivo Andrić used the motif first in his short story, *Most na Žepi,* then again in his famous novel *Na Drini ćuprija* (1945). The Herder-prize winner, Ismail Kadare used the same topic in his short pseudo-historic novel, *Ura me tri harge* (1978) in a very different style, still with much similarities. Both the famous writers find in the historic and folklore based motif (of building bridge) an analogue to man's activity. And they see in bridge a connection between two "different regions". Of course, there are many other variations of the same symbolisation. The film made famous the novel "The Bridge over the River Kwai" by Pierre Boulle (original: *La pont de la rivière Kwai* – 1952). It is about the morality/immorality of building/creating/serving something for the evil forces. Thornton Wilder's not less famous short novel *(The Bridge of San Luis Rey* – 1927, later also on stage, etc.) is a parable about fate and necessity. There the rope bridge (so common in Peru) connects our world with the other world, and another theoretical problem is there the intolelabre "eternity" versus the pitiful "actual moment". In both cases the "building sacrifice" is exemplified by the modern writer in very innovative way.[14]

I find all that more relevant to the topic "Encounter of Cultures", then a simple juxtaposing of folklore motifs.

BIBLIOGRAPHY:

Da Castro Pires de Lima, Fernando (1958) . *A mulher vestida de homem.* (Coimbra): Fundação Nacional para a Alegria no Trabalho- Gabinete de Etnografia.

Daxelmüller, Christoph (1984). "Entrückung", in *Enzyklopädie des Märchens,* ed. Kurt Ranke. Band 4. Sp. 42-58.

Gáldi, László (1943). „Problèmes de versification dans les pays danubiens". *Helicon.* 5: 87-98.

Gáldi, László (1960). „A finnugor népi verselés tipológiai áttekintése". *Irodalomtörténet.* 48: 149-175, 302-323.

Green, Miranda Aldhouse (2002). *Dying for the Gods – Human Sacrifice in Iron Age & Roman Europe.* Stroud: Tempus Publishing.

Horálek, Karel (1962). „Zur Phonologie des slawischen Volksliedverses". *Lingua.* 11: 182-185.

Janičijević, Jovan (1986). *U znaku Moloha.* Beograd:

Lotz, John (1973). „Metrics", in: *Current Trends in Linguistics,* Vol. XII. ed. Thomas A. Sebeok, The Hague, 2301-2319.

[13] It was neither my task, nor my intention to express here my views on origin and distribution of the "building sacrifice" motif in Balkan folklore. I want only to tell that the same folklore motifs occur in different variants. NOT because their "origin" and "distribution" it is an important question. Just the opposite! Just beyond the comparative historic stratification there are another dimensions in interpreting folklore.

[14] See my general comments on the topic: Voigt 2000.

Ortutay, Gyula and Bodrogi, Tibor (redigerunt) (1965). *Europa et Hungaria. Congressus Ethnographicus in Hungaria. 16-20. X. 1963. Budapest.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Voigt, Vilmos (1970). "La place du folklore hongrois dans la science comparée de folklore balkanique". *Artes Populares* 1: 53-69.

Voigt, Vilmos (1971). "La place du folklore hongrois dans la science comparée du folklore balkanique ». in *Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes* Tom VII. Sofia*:* Editions de l'Académie Bulgare des Sciences, 28-34.

Voigt, Vilmos (1975). "Аспекти и перспективе југословенско—мађарских међусобних веза у фолклору», in МСЦ Београд – Тршић – Нови Сад 12—18. IX. 1974. *Научни састанак слависта у Вукове дане* – Реферати и саопштења 4. свеска 1. Београд: Међународни савистички центар СР Србије, 123-131.

Voigt, Vilmos (1979). «Aspects and Perspectives of South Slavic – Hungarian Interrelations in Folklore". *Ethnographica et Folkloristica Carpathica* 1: 127-133.

Voigt, Vilmos (1989). «Hierarchy of genres», in *Littérasture orale de l'Afrique contemporaine. Approches théoretiques et pratiques.* Actes du Colloque International organizé à Yaoundé du 28 Janvier au 1er Février 1985. Ed. L-M. Ongoum et I-C. Tcheho, Yaounde: Université de Guelph, Ontario, Canada. Département d'Anglais – Université de Yaoundé, Cameroun, Département de Littérature Africaine, 623-626.

Voigt, Vilmos (1994). «*Primus inter pares:* why was Vuk Karadžić the most influential folklore scholar in South-Eastern Europe in the nineteenth century?", in *The Uses of Tradition. A comparative enquiry into the nature, uses and functions of oral poetry in the Balkans, the Baltic, and Africa,* ed . M. Branch & C. Hawkesworth, 179-193. London – Helsinki: School of Slavonic and East European Studies – Finnish Literature Society, 179-193.

Voigt, Vilmos (1999), "Towards an Theory of Theory of Genres in Folklore", in Voigt, Vilmos, Suggestions towards a Theory of Folklore. Budapest: Mundus Hungarian University Press, 16-28.

Voigt, Vilmos (2000). *"Bridge",* in *Ensayos semióticos: Dominios, modelos y miradas desde et cruce de la naturaleza y la cultura,* ed. A. S. Gimate-Welsh. Mexico, Editorial Universidad Autónoma de Puebla – Asociación Mexicana de Estudios Semióticos, 1029-1038.

Vilmos Voigt

COMPARATIVE OR CONTRASTIVE ASPECTS OF STUDYING SERBIAN AND HUNGARIAN FOLK LITERATURE

Summary

Serbian folklore (folk literature) is an individual case in the chain of Balkan folklore systems. Hungarian folklore is usually considered by Hungarian folklorists as an "isolated one". Its comparative studies stress the European or Oriental (usually Finno-Ugric and Altaic) parallels. There are but a few attempts to compare or contrast Hungarian folk literature with the Balkan folklores.

My paper does not deal merely with translations or "influences" of folklore works, but with the questions of the "hierarchy of genres", with special attention given to versification systems. Both topics offer good possibilities for comparative and contrastive investigation: to find the similarities and/or differences in folklore, within the framework of the "encounter of cultures".

Mihal Harpanj
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
misel@ff.uns.ac.rs

UDK: 821.162.4.09-31Vilikovský P.

NARATIVNE STRUKTURE PROSTORA I VREMENA U ROMANU PAVELA VILIKOVSKOG „POSLEDNJI KONJ POMPEJA“

Apstrakt: Roman savremenog slovačkog pisca Pavela Vilikovskog (P. Vilikovský, 1941) *Poslednji konj Pompeja*, 2001, preveden na srpski jezik, 2002) predstavlja svojevrsnu romanesknu fresku 20. veka. Nije to klasičan, već postmodernički način pripovedanja. Osnovna radnja je smeštena u London, gde je pripovedač i glavna ličnost na studijskom boravku i razmišlja o emigraciji, ali u pripovedanje su uneti i događaji od početka do 70-tih godina 20. veka.

Ključne reči: *Pavel Vilikovský, slovačka književnost, postmoderni roman, citati, ironija, kritika totalinarnog režima, prostorni i vremenski kontekst Srednje Evrope.*

Pavel Vilikovski (Vilikovský, 1941) spada među vrhunske predstavnike savremene slovačke proze. Sa prvom zbirkom pripovedaka *Emocionalno vaspitanje u martu (Citová výchova v marci)* pojavio se davne 1965. godine; zatim dolazi do poduže pauze u objavljivanju novih knjiga: autor, jednostavno, nije hteo ni mogao da se prilagodi nanovo uspostavljenim ideološkim normama socijalističkog realizma nakon „bratske“ okupacije Čehoslovačke 1968. godine. Posle skoro dve decenije objavio je dužu novelu *Prva rečenica sna (Prvá veta spánku*, 1983), ali potpuno se vratio u kontekst savremene slovačke proze nakon 1989. godine: te godine objavljen je izbor iz prve i druge, neštampane, knjige pripovedaka *Eskalacija osećanja (Eskalácia citu),* roman *Večno je zelen... (Večne je zelený...)*, duža novela *Konj na spratu, slepac u Vrabljima* (*Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch,* sa novelom *Ekstremna usamljenost – Extrémna osamelosť*). Zatim dolazi novela u epistolarnoj formi *Slovački Kazanova (Slovenský Casanova,* zajedno sa novelom mađarskog pisca u Slovačkoj Lajoša Grendela), roman *Pešačka priča (Peší príbeh*, 1992), zbirka pripovedaka *Surovi mašinovođa (Krutý strojvodca,* 1996), román *Poslednji konj Pompeja (Posledný kôň Pompejí*, 2001), zbirka pripovedaka *Čarobni papagaj i preostali kič (Čarovný papagáj a iné gýče*, 2005), *Glancanje starog srebra (Leštenie starého striebra*, na motive starih razglednica i fotografija, 2006) i, zasad, poslednje delo, roman *Lična biografija zla (Vlastný životopis zla,* 2009).

O vrednostima proze Pavela Vilikovskog govore prevodi na poveći broj stranih jezika (na sprski je autor ovih redova preveo novelu *Konj na spratu, slepac u gradu*, zbirku pripovedaka *Surovi mašinovođa* i roman *Poslednji konj Pompeja*). Posle 1989. godine i slovačka književna kritika je bila u prilici da više pažnje posveti proznom stvaralaštvu

ovog autora ističući ga kao izrazitog predstavnika postmoderne naracije. U svakom slučaju njegovo pripovedanje nije tradicionalno, a elemenata i postupaka koji pripadaju kompleksu poetike postmoderne ima mnogo. Ironijski obračun sa devijacijama totalitarnog režima, koji se može smatrati zajedničkim ne samo tipološkim, već i gnoseološkim imeniteljem postmoderne proze u zemljama bivšeg istočnog bloka, prisutan je i u proznom stvaralaštvu ovog autora. Vilikovski dakle totalitarni režim narativno podvrgava ironiji. Taj režim se vrlo često ocrtava u liku policijskog islednika kojeg srećemo u većem broju njegovih dela (*Konj na spratu, Surovi mašinovođa, Poslednji konj Pompeja, Čarobni papagaj i preostali kič, Lična biografija zla*).

Lik policijskog islednika, kao oličenje totalitarnog režima, proteže se dakle kroz celo prozno stvaralaštvo Pavela Vilikovskog. U romanu *Poslednji konj Pompeja* na primer islednik proverava glavnog lika, koji je ujedno i pripovedač u prvom licu, pred njego v odlazak na studijski boravak u London:

„Znate zašto smo vas pozvali?“ Slegao sam ramenima. pa valjda će mi reći. Ne. „Pretpostavljam“, najzad sam progovorio, „da se to tiče mog odlaska u Veliku Britaniju.“ Nije rekao ni da, ni ne, a kad ni posle minute nisam ništa potegao, oođednom se raspričao, naširoko i učiteljski monotono, o opštoj krizi kapitalističkog sistema koji se trese u temeljima – primere ne moramo dugo da tražimo, dovoljno je pomenuti savremene probleme sa sirovom naftom koji su u potpunosti otkrili nestabilnost i ranjivost zapadne ekonomije. Izlaganje se nije razlikovalo od desetominutnih predavanja koje sam pamtio iz pedesetih godina, čovek je sanjivo i ne uvek gramatički pravilno u svim padežima menjao reči „kriza“ i „kapitalistički“ (kod onih najfrekventnijih izraza koristio i neki vlastiti izvoroni stenogram: „kaplistički“, „impijalizam“).

Osnovni prostor događanja u romanu Poslednji konj Pompeja jeste dakle London a osnovno vreme 60-te i 70-te godine prošloga veka. Iz tog prostora i vremena se pružaju narativni kraci prema drugim prostorima i vremenima. Razumljivo je da najviše idu prema Čehoslovačkoj od početka prošloga veka do vremena aktuelnog pripovedanja. Glavni lik, asistent režije, dobio je godišnju stipendiju za studijski boravak u Londonu i pre njegovog isteka traži načine kako da ga produži. Pred njime se, naravno, otvara jedan od najbitnijih egzistencijalnih problema 20. veka: emigracija. Problem emigracije se provlači kroz celo prozno stvaralaštvo ovog autora, ali uvek se pojavljuje u drukčijoj narativnoj perspektivi. Pred pripovedačem se nalazi dilema: ostati u Londonu ili se vratiti u socijalističku Čehoslovačku, isledniku državne bezbednosti, ženi i stanu koji mu je kupio komunistički kadar: tast. Ali fantom emigracije nadvio se nad ceo narativni svet ovog romana. Umesto prologa autor je na početak romana uvrstio sastav 14-godišnjaka *Životna greška emigranta Jože* u kojem se sa ideološke perspektive sedamdesetih godina prošloga veka u najcrnjim bojama slika život emigranata na Zapadu a na kraju članak iz časopisa Orol 1877. godine *Mladý drotár* (Drotar je inače putujući sitni zanatlija koji po kući krpio plehano posuđe, izrađivao razne predmete od žice i pleha i prodavao ih. Drotari su uglavnom poticali iz siromašnijih predela Slovačke i sasvojim zanatom su obišli ceo svet; u srpskom prevodu romana uz autorovu saglasnost poglavlje *Umesto epiloga* se sastoji od tri srpske pesme iz časopisa Neven, dve Jovana Jovanovića Zmaja i jedna Laze Pačua).

Emigracija je dospela i u kompoziciju romana. Sličnu kompoziciju Vilikovski je već primenio u noveli *Konj na spratu, slepac u Vrabljima* (u srpskom prevodu naslov novele je

Konj na spratu, slepac u gradu): tekst novele je podeljen na poglavlja obeležena arapskim brojevima a na početku svakog poglavlja je kraći citat na češkom jeziku iz priručnika za jahače Jahač i konj autora potpukovnika Bruna Jakša (Bruno Jaksch: *Jezdec a kůň*, 1927). Citati o konju predstavljaju semantičku instrukciju za slojevitu naraciju u poglavljima. Narativni svet romana je još slojevitiji – segmentiran je isto u poglavlja obeležena arapskim brojevima (ukupno ih ima trinaest). Ovde su na početku poglavlja citati iz Senekinih *Pisama prijatelju* iza kojih slede odlomci iz pisama prijatelja emigranata na raznim delovima sveta pripovedaču i u ponekim poglavljima citati iz engleskih/londonskih novina. Posle citata iz Seneke pripovedač uvodi citate pisama raznim varijacijama motiva samoće („Ne, dok mi prijatelji pišu pisma, nemam razloga da se plašim usamljenosti.“) Citati iz štampe su raznovrsni: nisu ekstremno senzacionistički, ali ipak nečim privlače pažnju i radoznalost (kao recimo citat: *Australijski vlasnik jahte Mig Vignal uplovio je u zabranjenu zonu u Tihom okeanu gde Francuzi izvode seriju proba atomske bombe. „Ako ne odem tamo“, rekao je,“onda će se potvrditi ono što kažu Francuzi – da nikom nije stalo da im to zabrani“.Već tri dana nema o njemu nikakvih vesti.*

Ovo su spoljašnji citati u romanu (Senekina pisma, pisma prijatelja, odlomci iz novinskih članaka) i njihova funkcija je da uokviravaju naraciju. Njihov odnos prema naraciji je komplementarni. U naraciji samoj ima veliki broj citata raznih vrsta i njihova funkcija je ne samo komplementarna, čak ni samo suplementarna, već semiotički semantički utemeljena u samu naraciju. Citati i palimpesti svakako spadaju među indikatore postmoderne naracije, a kod Vilikovskog, ne samo u ovom romanu, ih ima u velikom broju. Jedan od dužih citata su odlomci iz autentičnog dnevnika 15-godišnje bečke devojčice. Tipičan devojački dnevnik, sam po sebi neinteresantan, ali svoju narativnu funkciju stiče u kontekstu: kad se autorka dnevnika, posle majčine smrti preselila iz Beča u Bratislavu, doživela je nevinu mladalačku ljubav sa pripovedačevim ujakom koji je nestao na italijanskom frontu u 1. svetskom ratu. Pripovedačeva baka u starosti poistovećuje nestalog sina sa unukom do te mere da mu se čini da gubi vlastit identitet i da je primoran da živi tuđi život. Upravo iz ovog narativnog jezgra postepeno se razvija metafora o konjima da bi se u metaforu o poslednjem konju koji beži iz Pompeja u plamenu. To izgovara pripovedačev poznanik iz Londona, Mek:

Ali ništa, ti svog jahača nisi zbacio, nosiš ga, vojnika na drugu obalu, i dok držiš glavu iznad vode, nemaš čega da se plašiš. Dok ti vode, kako se kaže u psalmu, ne dođu do duše, nemoj očajavati. Doplivaćete.

Drugi citat se odnosi na Džozefa Konrada, engleskog pisca poljskog porekla – dakle emigranta. Da bi posle isteka jednogodišnjeg boravka i dalje mogao legalno ostati u u Engleskoj, pripovedač se prijavio na postdiplomske studije i profesor Oki-Doki mu je odredio temu rada *Elementi slovenske osećajnosti u delu Džozefa Konrada*. Kaže da je petogodišnji Juzef Korženjovski otišao sa roditeljima u izgnastvo u Vologdu ili Perm, („mada, kad je reč u izgnanstvu - oni koji nisu bili tamo, tvrde da je mali Jozek slušao majku kako svira na klaviru, a kakvo je to već izgnastvo sa muzikom)“. U pisanju rada ne odmiče, boravišna dozvola polako ističe, ali zato slede prodorno jetke analize osećajnosti uopšte, slovenske osećajnosti i naročito osećajnosti u Konradovoj prozi. Pripovedač citira odlomke iz Konradove novele *Almajerova ludost*. „Nina, more je kao srce žene“, je citat iz novele a pripovedačev komentar glasi: „Stidi li se, nadam se, pomalo i Konrad, ili se stidim samo ja sam, i za njega? Naše zajedničke slovenske osećajnosti, kako se odražavaju u ovom krivom,

naprslom a delimično već i prljavom ogledalu?“. Sličan je komentar rečenice „More je uvek verno“: „Šta treba da zamislimo: Da neće otići, a neće od ostrva napraviti poluostrvo? Da će ostati stalno isto slano? Ljubavnici, kad do toga dođe, mogu kičerajski da lupetaju, ali pisac ne bi trebalo.“

Navedeni komentar naizgled nije u duhu i stilu narativnog diskurza, ali izrazito ga čvrsto utemeljuje u saznajnome smislu. Ovo nije samo kritika Konrada, već mnogo šire, kritika knjiški preterane sentimentalnosti i patetičnog nacionalnog ponosa. Na to se odnose britka ironična razmišljanja – tek nakon dužeg vremena pripovedač je prestrašen shvatio da Oki-Doki misli da je Sloven kad mu je odredio takvu temu o slovenskoj osećajnosti kod Konrada: „On misli...tada je došao drugi strah, stvarni: Pa jesam!“

Lik profesora Oki-Dokija pomalo jeste karikatura, već i po samom imenu. To je inače dosta česta i omiljena tehnika autora u narativnom kreiranju likova: ima ih takoreći u svakoj prozi, nekad više, nekad manje. Pisac Džozef Konrad nije u pravom smislu lik o romanu – odlomci iz njegove novele poslužili su za konfrontaciju sentimentalnosti i proživljene emocionalnosti. Konradova novela verovatno nije dobila oštriju kritiku, ali treba imati na umu da ta kritika nije intencionalna, već se saznajno realizuje u narativnom kontekstu. Uzgred, pripovedač Pavela Vilikovskog veoma često vodi dijalog sa nekim piscima i njegovim delima. U pripoveci *Sve što znam o srednjeeuropejstvu* iz zbirke *Surovi mašinovođa* kao lik se pojavljuje Alber Kami, u noveli *Konj na spratu, slepac u gradu* kaže da zašto on ne bi mogao da bude Laktišova, on barem nema brkove kao Flober koji je izjavio: Ema, to sam ja, itd.

U proznom stvaralaštvu Pavela Vilikovskog naime ima tema, motiva, postupaka koji se „sele“ iz jednog dela u drugo. Jedna od tih „selica“ je tema pornografije. Najeksplicitnije je narativno razrađena u ovom romanu. Pripovedačev londonski poznanik Mek u želji da pomogne da nađe posao i produži boravišnu dozvolu pošalje ga na jednu adresu u Londonu: ispostavi se da je to studio gde se snimaju porno filmovi. Opis događanja u tom studiju, koji se sastoji od jedne sobe sa velikim krevetom na sredini, predstavlja minuciozno i pronicljivu dekonstrukciju porno filma. Pre toga je već u bioskopu gledao porno film i svoja zapažanja je ovako formulisao: „U pornografskom filmu bilo je sve istinito: dignuti ud je bio je stvarno dignut, a kad je prodro u vaginu, stvarno je u nju prodro; nikakvi trikovi. Istinit je bio i ožiljak posle carskog reza koji je jedna od glumica imala na donjem delu stomaka. Sve je bilo istinito a ništa nije bilo stvarno. Uzrok tome verovatno je pornografija, ona izopačenost koja od samih istinitih stvari sastavi nešto savršeno lažno.“ Jedini stvarno životni detalj u porno filmu bila je prljavština ispod noktiju glumca: „Bio sam, naravno, svestan da je taj muškarac prase bez osnovnih higijenskih navika, ali šta da se radi kad je upravo u tome bila njegova nepatvorenost, kojom nije ni ometao iluziju, već joj je dodavao novu dimenziju.“

Dobio je zadatak da napiše scenario za porno film koji bi se odigravao u Čehoslovačkoj. Taj scenario, koji je u glavnim crtama ispričao poznaniku Meku, jeste groteska: komunisti odluče da u Čehoslovačkoj obuče odred seksualnih teroristkinja koje će se suprotstaviti Džemsu Bondu; cilj im je da seksualnim činom usmrte protivnika. Taj scenario je odneo u porno studio, predao ga režiseru i tu se njegova narativna funkcija završava. U studiju se pripovedanje fokusira na probno snimanje u kojem se bira partner za glavnu glumicu – ženu režisera.

U ovim fabularnim sekvencama koje su, kao što se napred rečeno narativna dekonstrukcija porno filmova, nalazi rečenica tipična za postmodernu autrosku strategiju: „Ali ipak: hteo sam da vidim što više, ali hteo sam da vidim stvarno.“ A Peter Darovec u monografiji o prozi Pavela Vilikovskog navedenu rečenicu je ovako protumačio: „Obuhvatiti celinu, a pri tome ne ispustiti životni detalj. Prilog ovakvoj kontinuitetno razrađenoj autorskoj metodologiji ovakvog shvatanja sveta jeste i ovaj roman (Darovec, *Pavel Vilikovský*, Bratislava : Kalligram, 2007, s. 151).

Peter Zajac je u romanu identifikovao pet narativnih linija. Prva je Džozef Konrad i slovenska osećajnost: „Ova priča je *slepa*, na kraju faktički sasvim nestaje. Drugu liniju događanja uspostavlja odnos pripovedača i psihotičkog mecene Meka. Ovaj je njegov dijaloški alter ego i na kraju iz priče takođe nestaje. Treću liniju, datu u nagoveštajima, prisutnu u epski nenaglašenom obliku u celom tekstu, čini porodična priča pripovedača i njegove žene, koja jeste neizgovorena, moguća motivacija pripovedačevog povratka kući. Četvrtu nit čini priča o Romanu Merkaderu, ubici Trockog, koja je nekakav eho celog londonskog boravka i eksplikativno se nadovezuje na problem ruskih i čehoslovačkih tajnih službi. Petu nit čini priča o pripovedačevom kratkom susretanju i razmimoilaženju sa Ester skoro na kraju romana“ (Zajac, P. : *Od totálnej citovosti k autobiografickej pamäti*. In: Pavel Vilikovský: *Prózy*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2005, s. 861-862).

Navedene narativne linije, naravno, nisu sve i, što je još značajnije, tipično za Vilikovskog, nisu jasnije odvojene, čak se ni ne prepliću, već organski jedna iz duge proističu. Naime, u toku pripovedanja pojavi se neka reč, ili samo pomisao koja sintagmatski narativni niz uključi neki drugi događaj koji svojom suštinom, nije bitno da li po analogiji ili po kontrapunktu, predstavlja kamičak u narativnoj mozaici. Naracija Pavela Vilikovskog jeste mozaička, bolje rečeno naracija na način sastavljanja *puzzle,* kako ju je okarakterisao Zajac. Iz narativnih segmenata ovoga romana moglo bi se na klasičan način razviti desetak, pa i više, posebnih epskih dela: romana, novela, pripovedaka.

Osnovni narativni segment jeste pripovedačev boravak u Londonu sedamdesetih godina prošlog veka, slučajni susret sa Mekom i povratak iz Londona. Iz tog segmenta izviru retrospektivni segmenti vezani za pripovedačevu ličnost koji vremenski pokrivaju period od početka 20. veka do njegovog odlaska u London. Posredstvom devojačkog dnevnika prostor naracije je Beč, odlaskom ujaka u rat u kroki crtama se premešta na italijanski front, zatim Bratislava, detinjstvo sa majkom, bez oca koji je u zatvoru, baka koja ga identifikuje kao nestalog sina, studije u Pragu i režiranje dokumentarnog filma, slučajni susret sa srednjoškolkom na takmičenju recitatora, ženidba s njome i diskusije sa tastom docentom marksizma-lenjinizma, snimanje dokumentarnog filma o bratislavskim dvorištima, dobijanje stipendije za London, razgovor sa agentom državne bezbednosti.

Ne treba posebno istaći da ovaj široki vremenski raspon nije hronološki prikazan i dosledno narativno popunjen. Takoreći od segmenta do segmenta smenjuje se i narativna optika, u rasponu od žestoke ironije (tast) do apokaliptičkih vizija (ujak). Pripovedanje u prvom licu daje utisak neposrednosti, ali krije u sebi opasnost poistovećivanja pripovedača sa autorem. Autor je proveo godinu dana u Pragu na studijama režije, ali se režijom nije bavio kao pripovedač, i u Londonu je bio, ali kao anglista, a ne kao asistent režije. Time se valjda autobiografske crte iscrpljuju. Da je bio u Londonu vidi se odmah, jer London je

tako pronicljivo opisan i duboko proživljen, kao da je jedan od protagonista romana (što, u stvari, i jeste).

Pripovedač u Londonu živi, sreće se sa ljudima, čita štampu, posmatra i viđeno narativno uobličuje. Toga ima bezbroj, smenjuju se brzinom filmskih sekvenci. Neke su „jednokratne" narativne epizode (jedna od najpronicljivijih je kako se vremešna hrvatska udovica, sobarica u brajtonskom hotelu, u londonskom restoranu nabacuje naočitom Pakistancu kojem su kod kuće verenicu odabrali roditelji). Nekoliko puta se pojavljuje lik lakrdijaša koji se predstavlja kao Bog i obraća se nekim prolaznicima. Pripovedač zna da je lakrdijaš, ali mu je pomalo krivo što se i njemu nije obratio; kad ga vidi kako na klupi u parku jede kifle i hrani golubove, moli ga da se i njemu obrati, na šta mu ovaj odgovori da nije zanimljiv: „Ne bih vas odabrao. Možda kad biste pustili bradu. Pomogao bi vam i neki upadljivi šešir – kaubojski? Nemate? Ili crvena marama oko vrata. Neki jeftini trik."

Ova epizoda sa tzv. Bogom, kao i niz drugih, pripadaju londonskom delu narativne *puzzle* slagalice. Naravno ne svi delovi su, nazovimo ih tako, narativno londonski. Zanimljivo je, naprimer, pratiti kako se u slagalicu romana uklapa narativni segment o Ramonu Merkaderu, ubici Trockog. Spada u razrađenije segmente: pojavljuje se ukupno pet puta u romanu, u 4., 8., 10.(dva puta) i u 13. poglavlju sasvim na kraju romana. Poznato je da je kraj ne samo kompoziciono, već i semantički eksponirano mesto u delu i shodno tome autoru do ovog segmenta. U ličnosti Ramona Merkadera naime stiču se i prepliću bitne egzistencijalne situacije: progonstvo/emigracija, totalitarni režima sa svojim tajnim službama, politička ubistva.

A kako Ramon Merkader „ulazi" u roman? Ne slučajno; njegov deo slagalice dodiruje sa pripovedačevom narativnom kritikom Konradove novele. *Almajerovu ludost* koju naziva slepilom i bogaljstvom: „Kako samo voli svoju ćerku, ali ona za njega nije ni trenutak živa; živ od svih je sam on sam. Zato u stvari ni ne može da žali nikog drugog, amo sebe. Almajerovo bogaljstvo." Neka se samosažaljeva, veli pripovedač, barem ne mora da ga žali on: Pre bih da žalim Ramona Merkadera koji je bio tako smeten da nije znao ni kako se zove." Posle slede kratki biografski podaci o Merkaderu: 1937. godine sa majkom komunistkinjom beži iz Španije u Moskvu, 1938. godine u Parizu se upoznaje sa Silvijom Agelof, s kojom se kasnije sreo ju Njujorku. Dobio je zadatak da ubije Trockog koji je od Staljina pobegao u Meksiko. Dobio je zadatak da ubije Trockog, ali bio je to, veli pripovedač, nespretan i kolebljiv ubica. Da li je sam bio ubeđen ili ga je primorala majka koju je primorao ljubavnik, visoki oficir NKVD a ovoga njegov šef? Itd. Ova neizvesnost je bravurozno sintaksički izražena u upitnim rečenicama.

Ramon Merkader, Silvija Agelof, Trocki, Meksiko, lomilica za led u lobanji Trockog...Osuđen na dvadeset godina, trinaest godina nisu mogli da utvrde njegov identitet. U zatvoru nije moraoda bude niko, i zato je bio slobodan. U Parizu je Silvija Agelof u Ramanu Merkaderu spoznala ljubav svog života i htela je da mu se preda, cela: „Uzeo je Lava Trockog. Celu niko neće, na celu se niko ne usuđuje; s celom zna šta će samo smrt."

Na kraju romana, kad se pripovedač nalazi u avionu koji ga nosi u domovinu, oštrim narativnim rezovima, na način filmskih sekvenci, dolazi do, u suštini postmodernog svođenja priče: najpre u dva pasusa dolazi do razjašnjenja nesporazuma oko susreta sa Ester (takav nesporazum oko vremena susreta jeste centralno narativno tkivo u pripoveci *Romeo iz epohe socijalističkog realizma* iz zbirke *Surovi mašinovođa*), u pretposlednjem pasusu se govori kako „nebeski anđeo ljubavi", londonski psihotični poznanik Mek, sedi

u polupraznoj sobi i bunca nešto nerazumljivo, a u poslednjem o Ramonu Merkaderu u zatvoru razmišlja o Silviji Agelof, kaže joj da je srećan i da „savršenoj sreći nedostaje samo još to da me predstaviš maestru Trockom".

Nema srećnih priča sa srećnim krajem – uostalom, kakva je to sreća kad do savršenstva joj još nedostaje ubistvo?

Ne snašavši se ni kao postdiplomac kod Oki-Dokija, niti kao scenarista porno filmova (a ni tzv. Bog nije u njemu video ništa zanimljivo), pripovedač je napustio ideju o emigraciji i vraća se u domovinu u kojoj posle augusta 1968. godine i tenkova „bratske pomoći" sedamdesetih godina besni tzv. normalizacija.

Događaji ovoga romana prostorno obuhvataju skoro sve kontinente, iako se najvećim delom čehoslovački i britanski, odnosno londonski. Aktuelno vreme pripovedanja su sedamdesete godine u Londonu iz kojeg se pružaju narativni kraci prevashodno prema Čehoslovačkoj od pripovedačevog detinjstva četrdesetih godina prošloga veka do odlaska u London sedamdesetih godina. To bi se moglo nazvati naracijom lične empirije; do ranijih događaja pripovedač dolazi posredno, koristeći se raznim „informatorima" (porodica, najčešće majka, dnevnik bečke devojčice). O životu u emigraciji informatori su mu prijatelji koji pišu pisma. O Londonu mu informacije pruža prvenstveno sam grad, kojeg pripovedač doživljava i prikazuje kao živo biće, prolaznici, Hajd Park i govornici, štampa. Iz svega toga nastaje veoma bogata narativna slagalica, u slovačkoj književnosti jedinstvena.

Ali, šta joj je cilj, toj narativnoj slagalici? Peter Darovec u monografiji o Vilikovskom, parafrazirajući Bahtinove reči iz dela Roman kao dijalog piše: „U romanu (*Poslednji konj Pompeja* – prim. M. H.) dolazi do raspada epskog totaliteta čoveka, pojavljuje se u njemu nesklad između čoveka spoljašnjeg i unutrašnjeg, između aspekta čoveka za druge i čoveka za sebe" (Darovec, 139).

LITERATURA

DAROVEC, P.: *Pavel Vilikovský*, Bratislava : Kalligram, 2007

ZAJAC, P. : *Od totálnej citovosti k autobiografickej pamäti*. In: Pavel Vilikovský: *Prózy*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV.

Mihal Harpanj

NARRATIVE CATEGORY OF SPACE AND TIME IN THE NOVEL OF PAVEL VILIKOVSKY ″ THE LAST HORSE OF POMPEII″

Summary

The novel of contemporary Slovak writer Pavel Vilikovsky (P. Vilikovsky, 1941) The Last Horse of Pompeii, 2001, (translated into Serbian, 2002) represents a kind of 20th century novel fresco. It is not a classic, but postmodernistic way of narration. The main action is set in London, where the narrator and main character at study stay think about

emigration, but events from the beginning to the 70ties of 20th century are also included into narration.

Ovaj rad je rezultat istraživanja na projektu *Tipološki status, komparativne osnove i tokovi manjinskih književnosti u panonskom prostoru*, broj 148027 A koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

Vladislava Gordić Petković
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
vladysg@yahoo.com

UDK: 821.111.09-2 Shakespeare W.
821.111(73).09-2 Williams T.
82.09-22

ŠEKSPIR I TENESI VILIJAMS: TRAGEDIJA I MARGINALNOST

Apstrakt: Iako se, na osnovu autopoetičkih zapisa i drugih materijalnih dokaza, teško može govoriti o artikulisanom uticaju velikog renesansnog dramatičara Vilijama Šekspira na drame Tenesija Vilijamsa, očigledno je, ipak, da je Vilijams ključne elemente Šekspirove drame preveo u američki idiom: motivi ljubavi, sazrevanja, ludila, opsesije, zle kobi i samouništenja predstavljeni su kroz galeriju likova usamljenika i marginalaca. Vilijamsova specifično američka tragedija identiteta očito nastaje na sličnim osnovama na kojima nastaju Šekspirove drame koje su fokusirane na motive preobražaja i sazrevanja, osvete i izgubljenih iluzija. U dramama *Tramvaj zvani želja* i *Orfejev silazak* Vilijams će šekspirovske motive upotrebiti za stvaranje američke tragedije, koja tematizuje sukob marginalca i poretka. Marginalizovane likove Tenesija Vilijamsa karakteriše, kao što će ovaj rad pokazati, potreba da redefinišu svoj društveni položaj, rodne uloge i seksualno opredeljenje, kao i uzaludna težnja da svoju različitost utemelje kao osnovni činilac identiteta.

Ključne reči: *Vilijam Šekspir, Tenesi Vilijams, identitet, lik*

Tema marginalnosti je u opusu američkog dramskog pisca Tenesija Vilijamsa dobila nove dimenzije: pozorišni komadi ovog autora su specifičan odgovor na formu tragedije i na anglofono dramsko nasleđe od renesanse do modernog doba. U nekim od svojih najpoznatijih drama kao što su *Tramvaj zvani želja* i *Orfejev silazak* Vilijams će šekspirovske motive ljubavi, ludila i destrukcije pretočiti u formu američke tragedije, koja tematizuje sukob marginalca i poretka. Marginalizovane likove Tenesija Vilijamsa karakteriše, kao što će ovaj rad pokazati, potreba da redefinišu svoj društveni položaj, rodne uloge i seksualno opredeljenje, kao i uzaludna težnja da svoju različitost od drugih utemelje kao osnovni činilac identiteta koji će biti društveno integrisan.

O prirodi Vilijamsove veze sa Šekspirom i temama marginalnosti simbolično govori i podatak da Tom Vingfild, glavni junak *Staklene menažerije* i prvi u nizu Vilijamsovih usamljenih pobunjenika, dobija nadimak Šekspir. Taj je nadimak jedan od signala Tomove marginalizacije: kolege s posla izruguju se tako njegovom pisanju poezije tokom radnog vremena i njegovoj potrebi da od svakodnevnog ekonomskog ropstva pobegne u svet uzbuđenja i avantura iz knjiga i filmova. Tom Vingfild, međutim, ne postaje pesnik, već hroničar – u cilju iskupljenja krivice zato što je bližnje napustio zbog umetnosti, on se pretvara u dramatizovanog pripovedača sage o ekonomskom sunovratu i gašenju opti-

mizma u porodici Vingfild. Tomov odlazak bio je neizbežan, kao i odlazak njegovog oca mnogo godina ranije, ali to ponavljanje mitskog obrasca o muškarcu tragaocu i ženi koja je ritualna žrtva njegove potrage uvek podrazumeva istovremeno traganje za iskupljenjem. Tom se iskupljuje pripovedanjem kao ritualom pročišćenja.

Pokušaj da dramu pretvori u hroniku propadanja južnjačke porodice variranjem arhetipa i korišćenjem specifične tehnike sećanja približava Tenesija Vilijamsa Vilijamu Fokneru, velikom hroničaru američkog Juga koji se i sam u procesu naracije i karakterizacije oslanjao na nasleđe antičke i renesansne tragedije. Tenesi Vilijams je ključne elemente Šekspirove drame nenametljivo prevodio u američki idiom, ponavljajući tako, jednim delom, foknerovsku ambiciju da sačini hroniku američkog Juga. Američka tragedija identiteta tako nastaje na temelju Šekspirovih drama koje su fokusirane na motive traganja, preobražaja i sazrevanja. No mnogo toga u koncepciji zapleta i likova Vilijams menja, pored ostalog i upotrebu monologa: gubeći funkciju samootkrivanja, monolog njegovog junaka se pretvara u samoobmanu, u kontrolisanu laž koja spasonosno preobražava neizdrživu stvarnost.

Zavisno od fokusa interpretacije, Vilijamsov najpoznatiji i najizvođeniji komad *Tramvaj zvani želja* može se čitati na više načina: kao gorka i divlja borba za rodnu ravnopravnost, kao klasni konflikt nemoćne i oslabljene južnjačke aristokratije s jedne, i osnaženog i anarhičnog a mnogo vitalnijeg plebsa sa druge strane, kao zamagljena refleksija o seksualnoj želji, kao razdor između snova i realnosti, između prošlosti i sadašnjosti. Međutim, možemo ovu dramu čitati i kao tragediju marginalizovanog bića. Blanš Diboa je marginalizovana zbog nemogućnosti da se integriše u društvo i prilagodi zadatoj slici ženskosti, kao što i Serafina iz komada *Tetovirana ruža* ne uspeva da održi stereotip romantične vernosti i idealizovanu sliku braka kao nepresušnog izvora erotskog uzbuđenja.

Dok *Tetovirana ruža* marginalizaciji žene prilazi na komičan i vedar način (glavna junakinja nalazi sreću nakon što prevaziđe zablude i samoobmanu), *Tramvaj zvani želja* prikazuje paralelne scenarije samorealizacije koji različito teku i dovode do dijametralno suprotnih ishoda. Glavna junakinja komada sušta je suprotnost svojoj sestri u svemu, sem u inicijalnoj žudnji za ljubavlju i zaštitom. Naime, dve sestre u komadu *Tramvaj zvani želja*, Stela i Blanš, pokazuju identičnu sklonost ka patološkoj zavisnosti od muškarca; Stelina glad za zaštitom se, međutim, bolje socijalno integriše – ona je od svoje infantilnosti, neurotične potrebe za ljubavlju i fizičke zavisnosti od supruga načinila prihvatljiv socijalni model ženskog ponašanja. S druge strane, labilna i preosetljiva Blanš identične porive zadovoljava na potpuno drugačiji način, kroz neprihvatljive modele ponašanja zbog kojih je na kraju višestruko marginalizovana: socijalno žigosana kao nemoralna i promiskuitetna prvo u rodnom gradu pa potom u sestrinom domu, Blanš će biti silovana i na kraju doživotno zatočena u ludnici. Nasilje, izolacija i osuda na dugo i tiho nestajanje u azilu za umobolne su tek deo repertoara surovih mehanizama obračuna sa marginalizovanima na koje nailazimo u Vilijamsovim komadima.

Tramvaj zvani želja može se čitati kao alegorijski traktat o položaju žene u Americi pedesetih, iako bi bilo pogrešno pripisivati Vilijamsu profeminističke stavove. Nesumnjiva naklonost što je pripovedač-demijurg koji suvereno vodi radnju u pažljivo sročenim scenskim uputstvima iskazuje prema Blanš zapravo je odanost čitavom soju marginalizovanih boraca za istinu i samorealizaciju kao što su Serafina, Val Zavijer iz *Orfejevog silaska*, Ketrin iz *Iznenada prošlog leta*, Lora iz *Staklene menažerije*. Opsesivna vezanost

za muškarca je posledica a ne uzrok ženske osujećenosti: Vilijams kritikuje socijalnu percepciju žene, vezivanje ekonomske i psihološke zrelosti za instituciju braka i zavisnost od muškarca kao kriterijum socijalne integracije. Stelina nezdrava vezanost za Stenlija nije predstavljena kao pozitivna niti kao poželjna, ali je junakinja te vezanosti dirljivo svesna i spremna da je prizna; međutim, Stelina je fizička potreba za ljubavlju čak i prenaglašena, kao da treba da bude simptom zdravlja i unutrašnjeg sklada, u čemu se svakako očituje Vilijamsov dug filozofiji i poetici D. H. Lorensa, dok se Blanšina glad za nežnošću i zaštitom označava kao patološka i društveno nepoželjna. Poimanje ženske vrline ovde je neodređeno, ambivalentno: ono što je u Stelinom ponašanju socijalno prihvatljivo u Blanšinom se proglašava za moralnu sablazan. Dodatno je moralno sablažnjivo to što Blanš traži "utehu stranaca" i "ljubaznost stranaca": njena imitacija rituala u kom se ostvaruje ženska želja putem potvrđivanja zavisnosti potpuno je neuspela i neefikasna zato što nema braka kao socijalnog osnaženja infantilne potrebe. Njena spremnost da prihvati "ljubaznost stranaca" jeste lepši način da se prizna promiskuitet, dok je Stelin brak zasnovan na svim polaritetima želje i nasilja. Zbog želje, Stela uvek staje u odbranu braka, ma koliko nasilje otišlo daleko. Brak je štiti od usamljenosti i marginalnosti i legitimizuje njene emotivne potrebe kao zdrave, normalne, prihvatljive.

Aktivna uloga žene tumači se kao seksualna agresivnost i kao pretnja muškoj dominaciji; ali Blanš nije feministička buntovnica, njena pobuna proizlazi samo iz slabosti i potrebe za podrškom. Blanšino ime asocira na jednu junakinju iz bajke, na Uspavanu lepoticu (na francuskom "La Belle au bois dormant"), ali implicira u isti mah i želju za čistotom i nesputanu seksualnu žudnju: kad krene u potragu za zadovoljenjem svojih želja, Blanš će izgubiti mir, slobodu i stabilnost. Blanš je začarana i zatočena princeza jer se vrata njenog sveta iluzija, kako komad odmiče, polako za njom zatvaraju: ona je najpre zatočenik braka zasnovanog na romantičnoj iluziji, potom stradalnik u ekonomskom sunovratu porodice a iz sredine u kojoj će biti žigosana kao dekadentna i nemoralna beži u novi zatvor. Blanš je tokom cele drame simbolično zatočena u Stelinom i Stenlijevom jednosobnom stanu, a onda u svetu paralelne realnosti. I dok Blanšino ime, otmenost i koketnost prizivaju sve stereotipe o dekadentnoj aristokratiji, Stelino ime, iako preuzeto iz latinskog, asocira najpre na italijansku strastvenost. U skladu s Blanšinom koketnom prirodom je i njen strah od svetla: u polutami se lakše kreira svet poluistina u kome će se prikriti godine a patološka glad za ljubavlju i zaštitom staviti u romatični okvir. Priča o Blanš Diboa nije samo priča o tome kako se gruba stvarnost uz pomoć sitnih trikova čini podnošljivijom: njena igra papirnim lampionima groteskni je pokušaj da se stvarnost promeni. Usamljena i marginalizovana žena sklona alkoholizmu i nimfomaniji dramskom piscu odlično će poslužiti kao metafora one ugodne laži koju umetnost plete oko života, predstavljajući ga ne samo lepšim i uzbudljivijim nego što jeste, nego i mnogo intenzivnijim i napetijim. S pravom više puta tumačena kao lik koji nastaje iz Vilijamsove rane fascinacije D. H. Lorensom i romantičarskim idejama, Blanš Diboa postavlja ne samo egzistencijalna, već i poetička pitanja o tome gde je granica između ulepšavanja stvarnosti i falsifikata. Junakinja Tenesija Vilijamsa upisana je u prostoru gde se dodiruju bezazlena iluzija o večnoj mladosti i gruba manipulacija istinom o starenju. Međutim, njen pokušaj prevare nije za Vilijamsa etički problematičan – Blanš nije lažljivica, njena manipulacija stvarnošću ima viši, umetnički cilj, ali cilj nevidljiv i nerazumljiv nasilnicima i primitivcima poput Stenlija Kovalskog.

Stenli Kovalski je lik osnaženog marginalca, čoveka koji je socijalnu pripadnost i nacionalno poreklo pretvorio u svoje prednosti zahvaljujući obećanju muške dominacije. Temu agresivne mizoginije Vilijams kao da preuzima iz Šekspirovog *Otela*. Postavši predstavnik patrijarhalne zajednice koja je prema ženi u isti mah brutalna i zaštitnički nastrojena, Stenli jagovski razobličava Blanšinu reputaciju. Odnos Miča i Stenlija je umnogome preslikan odnos Otela i Jaga: muškarce združuju muški rituali, u ovom slučaju igra pokera kao ritual iskušavanja muževnosti i grabljenja plena. Mič je naivni, prostodušni i nesigurni udvarač, limfatičan i inertan muškarac koji ispoljava osobine obeležene kao ženske (samilost, brigu o drugima, vezanost za majku) i kao ličnost sa same margine o slici muževnosti određen agresivnom Stenliju koji se dočepao dominantnog položaja kao posednik *istine o ženi*. Stenli je ljubav svoje supruge Stele osvojio tako što je zadovoljio njenu fizičku glad a njen superiorni društveni položaj predstavio kao iluziju i manu: Stenli za sebe kaže da je "prost kao zemlja", ali da je Stelu izveo iz velelepne palate čiju mu je sliku pokazala, i u zamenu joj dao "raznobojna svetla".

Pošto je uverio Stelu da njen dotadašnji identitet nije ništa u poređenju sa orgijastičkom, animalnom energijom, Stenli je zadobio njenu ljubav i poverenje, te mu nije bio problem da uz pomoć jagovskog "očiglednog dokaza" predstavi Blanš kao nemoralnu ženu. I bez Jagovog cinizma i verbalne spretnosti Sten uspešno uverava Stelu da je ona sama želela silazak sa aristokratskih visina u bezdan seksualne želje; prepričavajući glasine o Blanšinom sablažnjujućem ponašanju, on ih pretvara u činjenice, a Blanšin grčevit pokušaj da svoju seksualnost definiše van okvira braka i emotivne veze predstavlja kao moralnu sablazan. Stelina vezanost za Stenlija zapečatiće Blanšinu sudbinu: odlučivši da veruje mužu i ocu svog deteta, Stela će priču o seksualnom nasilju pripisati Blanšinoj mašti i odobriti njen odlazak u sanatorijum za umobolne.

Posmatramo li *Tramvaj zvani želja* kao alegorijsko putovanje prema Blanšinom apokaliptičkom uništenju, shvatićemo da nijedno alegorijsko tumačenje ne može funkcionisati bez realističkog spoja jezika i iskustva koji omogućavaju strukturno jedinstvo drame i organsku formu događaja. Komad obiluje retorikom realizma: verističkа i naturalistička tehnika u predstavljanju geografske lokacije obilato se služi imenima iz realnosti, pa se pominju gradske četvrti i ulice Nju Orleansa, barovi i tramvajske linije. Francuski kvart u kome se drama odvija živopisno predstavljaju i markantne figure prosjaka, prodavaca, pijanih mornara i prostitutki, pretvarajući grad u anarhičnu divljinu i pozornicu nasilja, koja je sasvim podesna da bude pozornica Blanšinog konačnog duhovnog sloma.

Alegorično i realističko su kao dve nedovršene priče koje zavise jedna od druge; realizam je diskurs koji agresivno podjarmljuje želju i nameće moralnu kontrolu nad ostvarenjem želje. Moralni kodeks se izražava jezikom a jezik je sila tim kompleksnija i nepredvidljivija što je veća želja za moć koju ispoljava. Moralni imperativ želje je, kako tvrdi Fuko u *Istoriji seksualnosti*, njeno pretvaranje u jezik. U govoru, seksualnost se pretvara u tajnu o kojoj se bez prestanka govori, ali govori samo kao o tajni. Realizam, pak, otelovljuje dvojstvo potrebe da se o seksualnom činu progovori kao o otkrovenju, ali i kao o nečemu što je netragom nestalo i čiji se povratak zabranjuje.

Jezik materijalnog i jezik ideja je jedan isti kod: u *Tramvaju zvanom želja* alegorijski jezik opisuje realna mesta i konkretne činjenice, te tako dvojstvo jezika, ta istovremena refleksija o empirijskom i spiritualnom, postaje očigledno. Blanš se vozila tramvajem koji se zove Želja, presedala u onaj s imenom Groblje i sišla na stanici Jelisejska polja: već se

u tim imenima upotrebljenim na samom početku sluti smrt, najavljuje kraj, ali pre svega očituje želja za završetkom, uvek vidljiva u Vilijamsovim dramama. I doista, u finalu drame uočavamo da se uobličio još jedan mitski obrazac, i to mitski obrazac o ženskoj suprematiji. Krug plodnosti se zatvorio – nakon Steline trudnoće stigao je porođaj, proleće s početka drame prometnulo se u jesen – dok se partija pokera koju igraju muškarci unedogled beskrajno ponavlja. Ona se ne temelji ni na kakvim zakonitostima, već na sreći, slučaju, blefiranju i glumi, ona se ponavlja, kao i muška manipulacija ženskom željom koja se, kao u Blanšinom slučaju, završava tragično.

Vilijamsovi marginalci progonjeni su i izolovani ili zbog svog seksualnog, ili zbog religioznog opredeljenja. Seksualni izopštenici su kažnjeni, izloženi najstrašnijem nasilju: Blanš je silovana i poslata u ludnicu, Sebastijan Venabl i Val Zavijer rastrgnuti i ubijeni, Čens Vejn iz *Slatke ptice mladosti* kastriran, i njihova kazna pretvara ih u mučenike. Kaznu jednim delom motiviše piščeva autocenzura, stid i osećaj krivice zbog sopstvene seksualne marginalnosti, ali ritualno kažnjavanje je jednako motivisano religijskim i mitološkim obrascima koje Vilijams koristi, a koji svi odreda podrazumevaju žrtvu i iskupljenje: od mitova od Persefoni, Dionisu i Orfeju u *Orfejevom silasku*, pa sve do variranja priče o mučeniku svetom Sebastijanu i čak artikulisane umetničke potrage za bogom u komadu *Iznenada prošlog leta* i česte slike edenskog vrta u Vilijamsovim dramama.

U bogatom opusu Tenesija Vilijamsa od preko trideset celovečernjih drama, dve knjige pesama i pet knjiga priča i eseja teme se ciklično ponavljaju, ali je ključna tema, po piščevim rečima, "propadanje Juga" (*the decadence of the South*). O prostoru koji nestaje u uspomenama, o galeriji marginalaca Vilijams ispisuje kontinuiranu povest, gorku ljudsku komediju u šekspirovskoj paradigmi pojedinca koji se bori protiv antiutopijskog projekta o jednoobraznosti.

LITERATURA

Falk, Signi L (1961). *Tennessee Williams*. New Haven: College and University Press.

Fleche, Anne (1997). *Mimetic Disillusion: Eugene O'Neill, Tennessee Williams, and US Dramatic Realism.* Tuscaloosa and London: The University of Alabama Press.

Meskill, Lynn Sermin (2004). „Out, Out Brief Candle": Shakespearean Echoes in *A Streetcar Named Desire*". *Cercles*. 10: 147-158.

Williams, Tennessee (2000). *Plays 1937-1955*. New York: Literary Classics of the United States, Inc.

Vladislava Gordić Petković

TENNESSEE WILLIAMS AND WILLIAM SHAKESPEARE: TRAGEDY AND THE MARGINAL SELF

summary

Some plays by Tennessee Williams seem to be haunted by Shakespearean characters and motifs: the narrator of *The Glass Menagerie* is nicknamed Shakespeare, whereas

A Streetcar Named Desire powerfully renders Shakespearean themes of love, loss and insanity. Williams downplayed the impact of Shakespeare on his work but the fervor and doom in the complex character of Blanche DuBois cannot be ingored, connecting her to Shakespeare's heroines ranging from Ophelia to Lady Macbeth or from Viola to Cleopatra. The plays with prevailing mythical pattern offer an array of echoes and resonances, as is shown in this paper: *A Streetcar Named Desire* and *Suddenly Last Summer* introduce issues ranging from identity to insanity while *Orpheus Descending* is a staggering mixture of sexual desire, revenge and imminent destruction. The famous American playwright was obviously creating an American tragedy of the marginal self mostly with Shakespeare's drama in mind.

Pal Šandor
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
pallbps@sezampro.rs

UDK: 821.511.141
81.163.41.09 Brančić B.

ZABORAVLJENI BLAGOJE BRANČIĆ

Apstrakt: Rad predstavlja delatnost, nepravedno zapostavljenog i zaboravljenog filologa i prevodioca sa mađarskog jezika Blagoja Brančića Rođen je u Bačkom Petrovom Selu 26. februara 1860. godine. Osnovnu školu je završio u svom rodnom mestu, a početkom školske 1873/74 otišao je na školovanje u novosadsku gimnaziju. Bio je vrlo vredan đak, pa je ubrzo postao „prvi eminens", što je zadržao tokom svih osam razreda, da bi sa odličnim uspehom maturirao školske 1880/81 godine. Studirao je filozofiju u Beču (1881/82), Kološvaru (1882), Pragu i Parizu (1883), da bi zatim u periodu 1883—85 u Budimpešti studirao mađarski i latinski jezik. Po završetku studija, pohitao je u Novi Sad, da zauzme profesorsko mesto u svojoj bivšoj školi. Ono po čemu je B. Brančić danas najznačajniji, svakako su njegovi prevodi sa mađarskog, nemačkog i latinskog. U Javoru je u periodu od 1876—1890., osim sopstvenih pesama objavio i prevode Hajnea, Getea, Ajhendorfa, Lihtvera, Majerhofera, Mozera, Platena, Fabera i Šilera. Jovan Grčić je 1885 upravo u vreme Brančićevog dolaska u N. Sad, pokrenuo časopis Stražilovo, i on je postao njegov stalni saradnik. Tu je između ostalog objavio prevode Petefija, Aranja, Vašvarija, Đulaija. Od svih pesnika, najtrajnije je prevodio Petefija. Autor je mađarske gramatike, mađarske čitanke, izuzetno važne pesničke antologije Iz mađarskog perivoja (1907) te srpsko-mađarskog (1894) i mađarsko-srpskog rečnika (1889) /koautor Đorđe Dera/. Pouzdani znak vrednosti Brančićevih prevoda je činjenica što se oni, unatoč arhaičnoj leksici i danas preštampavaju.

Ključne reči: *Blagoje Brančić, mađarska književnost, prevođenje sa mađarskog, rečnici*

1.

Često se događa da iz našeg vidokruga nestanu ličnosti koje zaslužuju da ih se sećamo, poznajemo i uvažavamo njihov rad. Čak i kad su nas zadužili delima neprolazne vrednosti, skloni smo da neodgovorno odmahnemo rukom. U oblasti uzajamnosti jezikâ i književnostî, taj je zaborav žešći i teži. Oni su, po pravilu, na „ničijoj zemlji", osuđeni na nemar „po prirodi stvari" i jene i druge kulture. Takvu je sudbinu doživeo i Blagoje Brančić, profesor novosadske gimnazije, prevodilac sa mađarskog i nemačkog, leksikograf, autor čitankî i gramatikâ, mnogobrojnih književnih studija.

„Niko nije prorok u svom selu" – kaže poslovica. Ista je sudbina zadesila i Blagoja Brančića, koga su njegovi Petrovoselci nezasluženo, ali potpuno zaboravili. Ko je zapravo taj Blagoje Brančić, s pravom će se zapitati mnogi čitaoci? Jedan od odgovora bi mogao biti: „Najznačajniji prevodilac Petefija posle Zmaja svakako je Blagoje Brančić, ne samo

zato što se po broju prevedenih pesama izdvaja od ostalih prevodilaca, već što je, Petefija prevodio preko trideset godina, pogotovu što među njegovim prevodima ima značajnijih ostvarenja, i na kraju, on je i esejem o Petefiju, prvom značajnom tekstu o pesniku kod nas, pokazao svoje duboko poznavanje Petefijevog dela", kako to kaže dr Sava Babić. (Babić 1985:192)

Prema knjigama venčanih crkve Svetog Nikolaja mirlihijskog čudotvorca iz Bačkog Petrovog Sela (red. br. 49/1851)[1], 12. novembra 1851. godine brak su sklopili kolar, „prvovenčani ženik Simeon Brančić žitelj iz Šandora" (kod Subotice) koji je za suprugu uzeo „Savetu, kćer Joana Rackovića" iz B. P. Sela. Iz tog braka rođeno je sedmoro dece. Blagoje koji je bio njihovo četvrto dete po redu, rođen je 26. februara 1860 (red. br. 16/1860)[2], a u knjige rođenih je upisan dva dana kasnije, 28. februara. Stariji od nega bili su: Filip (1852), Jovan (1854), Damjan (1857), a mlađi: Draginja (1863), Vukosava (1865), Milovan (1869). Osnovnu školu je završio u svom rodnom mestu, a početkom školske 1873/74 otišao je na školovanje u novosadsku gimnaziju. Bio je vrlo vredan đak, pa je ubrzo postao „prvi eminens", što je zadržao tokom svih osam razreda, da bi sa odličnim uspehom maturirao školske 1880/81 godine. Pošto je poticao iz mnogočlane, i relativno siromašne porodice seoskog kolara, izdržavao se podučavanjem drugih učenika.

Studirao je filozofiju u Beču (1881/82), Kološvaru (1882), Pragu i Parizu (1883), da bi zatim u periodu 1883—85 u Budimpešti studirao mađarski i latinski jezik. S obzirom da je promenio studijsku grupu, morao je u Pešti nadoknaditi propuštena četiri semestra, pa se svim snagama usredsredio na spremanje ispita. Potpuno se bio posvetio studijama, tako da se svojim radovima nije javljao u književnim časopisima, a u delatnosti omladinskog društva „Kolo mladih Srba", takođe nije bio posebno aktivan. U novembru 1884. održao je predavanje na temu: „**Jezik, njegovo biće i postanak mu**", i to je gotovo sve. (Militar 1973:518). Po završetku studija, nije položio profesorski ispit (učinio je to 1895. godine), jer je pohitao u Novi Sad, da zauzme suplentsko mesto u svojoj bivšoj školi. Oktobra 1895. profesor Đorđe Magarašević mlađi, prešao je iz novosadske u karlovačku gimnaziju, pa je na njegovo mesto 12. novembra izabran B. Brančić, ali ne sasvim za Magaraševićevu struku (klasičnu filologiju i slavistiku), već za mađarski i latinski jezik. Do tog doba u novosadskoj gimnaziji nije bilo školovanog stručnjaka za mađarski jezik (već su ga predavali profesori koji su ga znali), a kako su prosvetne vlasti stavljale primedbe na takvo stanje, za profesora je izabran B. Brančić koji je upravo tada završio studije. (Grčić 1924:4) Tako se trijumfalno vratio u školu iz koje je ponikao.

Direktor gimnazije Vasa Pušibrk, odredio mu je da sem časova mađarskog u svim razredima, u trećem i četvrtom predaje i latinski. „Svojim predavanjem, držanjem i pojavom Brančić je imponovao đacima; isto tako je stekao opštu simpatiju i u građanstvu. Mlad, lepog spoljašnjeg izgleda, uvek vedar, prirodan i blage naravi, on je umnogom odudarao od svojih starijih kolega. U svom glavnom nastavnom predmetu, mađarskom, on je potpuno odgovarao. Mađarski je naučio još u detinjstvu u svom rodnom mestu, Bačkom Petrovom Selu, te mu stoga nije bilo teško da na peštanskom univerzitetu bez teškoća studira mađarski jezik i književnost, i da kao profesor uspešno predaje taj jezik. Đaci su isto tako preza-

[1] Istorijski arhiv Bečej, Fond 670: Pravoslavna crkvena opština Bačko Petrovo Selo, knj. 11, Protokol venčanih 1849-1868, str.29.

[2] Istorijski arhiv Bečej, Fond 670: Pravoslavna crkvena opština Bačko Petrovo Selo, knj. 6, Protokol krštenih 1849-1865, str. 167.

dovoljni bili i njegovim časovima iz latinskog. Brančić je kao gimnazista bio Derin đak, ali je sada kao profesor za đake znao zanimljivije da predaje latinski negoli Dera; nije toliko forsirao učenje gramatike no više je nastojao da u svoje đake usadi razumevanje i svest o značaju latinskog jezika i rimske kulture... Po pričanju nekadašnjih Brančićevih đaka, on je na svojim časovima umnogom odstupao od metoda starijih profesora", – zapisao je o Brančiću-profesoru Triva Militar. (Militar 1973:515-516).

Posle polaganja profesorskog ispita (1895), oženio se Danicom, poćerkom profesora Filipa Oberkneževića. Prvi znaci oboljenja (sušenje kičme) javili su se 1900, ali je u školi aktivno radio do 1905. Naredne dve školske godine je bio na odmoru u cilju lečenja, ali je konačno penzionisan 1. oktobra 1908. Još nekoliko godina je, iako veoma slab, primao posete prijatelja, da bi svaku saradnju sa listovima i književnim časopisima prekinuo 1911. Za proslavu stogodišnjice novosadske gimnazije, ispevao je poslednjim snagama dve pesme. Ona kraća se zvala **O stogodišnjici**, a duža **Pesma u slavu stogodišnjice**, za koju je note komponovao Isidor Bajić, pevana je na svečanoj akademiji kao himna škole. Preminuo je 7. avgusta 1915. u Novom Sadu.

2.

Prvu pesmu, sonet pod naslovom **Pri polasku**, datiran: P. Selo 3. 7. 1876, objavio je u listu Javor iste godine (br. 31/1876). S obzirom da je đacima gimnazije bilo zabranjeno sarađivati po listovima i časopisima, svoje je tekstove u to vreme često objavljivao pod pseudonimom. Najviše originalnih pesama objavio je kao maturant 1880/81. Dužnost u školi je shvatio veoma ozbiljno, pa ju je savesno vršio.

I letimičnim pregledom knjiga čiji je autor, lako je uočljivo da je imao sasvim određenu, vrlo čvrstu koncepciju: upoznati srpsku čitalačku publiku sa najznačajnijim, pa i najaktuelnijim, mađarskim književnim ostvarenjima, ali i stvoriti temelje za sistematsko učenje i predavanje mađarskog jezika. Rekli bismo danas: jedan lingvistički i jedan literarni koncept. Kako u to vreme nije bilo pogodnih udžbenika za savlađivanje mađarskog jezika, u nameri da pomogne svojim učenicima, zajedno sa Đorđom Derom (Kalapis 2007) sastavio je na podsticaj Mađarske akademije nauka, prvo mađarsko-srpski rečnik (Brančić-Derra 1889), a zatim srpsko-mađarski (Brančić-Dera 1894). Sledila je gramatika mađarskog jezika (Brančić 1900), odnosno čitanka (Brančić 1902).

Njegovi su rečnici danas prilično retki. Biblioteka Filozofskog fakulteta u Novom Sadu poseduje primerke koje joj je poklonio Boris Brančić, praunuk autorov početkom devedesetih godina, kada je i sam tu učio mađarski jezik, jezik koji je njegov pradeda odlično govorio (Cseh 2007a:317-318). U predgovoru, koji je datiran pred Blagovesti 1889, napominju da je mađarsko-srpski rečnik izašao posle trogodišnjeg «mučnog rada», da im je uzor bio mađarsko-nemački rečnik Morica Balagija, a da im je od velike pomoći bio časopis Magyar Nyelvőr. Za srpski deo služili su se rečnicima Vuka Karadžića, Đorđa Popovića (danas zaboravljenog autora srpsko-nemačkog i nemačko-srpakog rečnika), skupljenim spisima Jovana Boškovića, crnogorskim zakonikom Valtazara Bogišića i medicinskom terminologijom Milana Jovanovića Batuta, te akademijskom rečnikom Đure Daničića (Brančić-Derra 1889) . U naše dane, dva članka ovom rečniku posvetila je Marta

Čeh. U prvom razmatra Brančićeve beleške na autorskom primerku (Cseh 2007a), a u drugom lingvističke termine rečnikâ (Cseh 2007b).

Posle pet godina štampan je i obratni rečnik. Posebnu su pažnju, kako sami navode posvetili «frazama» na koje u svakom većem rečniku valja da se obraća što veća pažnja.»...i tako smo u svoj rečnik uneli i što smo više mogli fraza, poslovica i izreka, kojima je osobito bogat naš jezik» (Brančić-Dera 1894). Novina rečnika je što se u njemu nalazi mnogo stranih reči koje su odomaćene u živom govoru, što se pravda praktičnim potrebama (primera radi: agent, agilan, advokat, adresa, akcenat, baron, grof, demonstracija...) Skreću pažnju i na tehničke propuste, gde je posebno u prvim tabacima, zbog umetanja reči «ispreturan» njihov red. Rečnici su srednjeg obima, imaju 40-45.ooo hiljada reči i spadaju u red izuzetnih ostvarenja tadašnje leksikografije.

Pišući mađarsku gramatiku, bio je svestan potrebe da se stvori knjiga «prema srpskome jeziku, baš za Srbe», jer su sve dotadašnje gramatike u nemačkom duhu, i nisu podobne da «Srbinu jasno prikažu ni razlike ni podudaranja srpskog i mađarskog jezika». Rečnici su pomogli učenje jezika, a gramatika je namenjena unapređenju tih znanja u nižim razredima srednjih škola, ali i sve izraženijoj «privatnoj» upotrebi. Odgovarajući na dilemu kada treba progovoriti na stranom jeziku, odlučno kaže: knjiga je tako sastavljena da se što pre može pristupiti čitanju i praktičnom govoru. Telo jezičke nastave je gramatika, ali je zato čitanka njegova duša (Brančić 1900:3-5).

Ono po čemu je B. Brančić danas najznačajniji, svakako su njegovi prevodi sa mađarskog, nemačkog i latinskog. U **Javoru** je u periodu od 1876—1890., osim sopstvenih pesama objavio i prevode Hajnea, Getea, Ajhendorfa, Lihtvera, Majerhofera, Mozera, Platena, Fabera i Šilera. Jovan Grčić je 1885 upravo u vreme Brančićevog dolaska u N. Sad, pokrenuo časopis **Stražilovo**, i on je postao njegov stalni saradnik. Tu je između ostalog objavio prevode Petefija, Aranja, Vašvarija, Đulaija. Grčić će posle mnogo godina napisati: Brančić se od nevešta početnika, koji u prvi mah nije mogao uočiti te savladati teškoće u ritmu i akcentu, malo po malo iščaurio u jednog od najboljih i najveštijih presađivača" (Militar 1973:29). Osim pomenutih, sarađivao je u čitavom nizu drugih časopisa: **Brankovo kolo**, **Srpske ilustrovane novine**, **Građanin**, **Cetinjski glasnik**, **Glas Crnogoraca**, **Mali žurnal** itd.

Svoja shvatanja vezana za prevodilački zanat B. Brančić je najpotpunije izneo (ocenjujući Margalićeve prevode srpskih narodnih pesama) u članku **Srpske narodne pesme na mađarskom jeziku** (Letopis Matice srpske, 1897), gde kaže: „Zna se, kakva je veština prevoditi u opšte, a pojeziju napose. Pesmu može na tuđ jezik dostojno presaditi samo pravi pesnik, koji ima duha, da svoj prevod pesnički zadahnuti može. Katkada se spoljašnjoj formi ne može ništa zabaviti, tako je pogođen i ritam i slik, pa ipak ne osećamo pojeziju, ne osećamo pesnički duh. Što je u jednom jeziku pojetično, može, kazano drugim jezikom od reči do reči, da bude suha proza te da se misao ili osećaj rasplini, izgubi. (...) Pa ni najvećom pesniku ne pođe uvek za rukom preneti sve lepote i upravo je redak prevod, da čitajući ga, zaboravimo da nije original" (Brančić 1897:161-162).

Od svih pesnika, najtrajnije je prevodio Petefija. U periodu od 1879—1913. preveo je sedamdeset njegovih pesama (u taj broj su uračunata i dva epa **Apostol** i **Sečijeva Mara**). U eseju **Šandor Petefi** (**Letopis Matice srpske**, 1900) otkriva nam da ga je za velikog pesnika zainteresovao Hugo Mencl, profesor kluškog univerziteta, gde je Brančić studirao 1883. Izvrsno je obavešten koje su Petefijeve pesme prevedene na srpskohrvatski

jezik, pa ponovo prevodi samo ona njegova ostvarenja, za koja smatra da je prevod neadekvatan originalu. Izuzev Zmajevih, Brančićevi su prevodi po pravilu bolji od dotadašnjih. U pomenutom eseju vajka se što Zmaj nije preveo više Petefijevih pesama, čime još jednom potvrđuje svoje shvatanje, po kojem pesnik treba da prevodi pesnika. Za razliku od nekih drugih shvatanja toga vremena, po Brančiću „opšta karakteristika Petefijeva pevanja je ta, da u njemu nema ni jednog izmišljenog, afektiranog osećaja" (Brančić 1900:23). On se potpuno poistovećuje sa delom koje prevodi, i tako (što je retko) dolazi do potpunog poklapanja stvaraoca i njegovog prevodioca. Ta potpuna saglasnost je vidljiva u pomenu tom eseju, gde je Petefi istovremeno prikazan kao izuzetan genije i običan čovek. Za Zmajevog života, Brančić je preveo samo jednu Petefijevu pesmu koju je i Zmaj preveo. To je pesma **A csárda romjai** koju je Zmaj preveo pod naslovom **Razorena čarda**, a Brančić **Razvaljena čarda**. Razlog je zasigurno u Zmajevim neadekvatno ukrštenim rimama i nepotrebnim proširenjima teksta. O Brančiću kao prevodiocu Petefija dr Sava Babić kaže: „Brančić je izvršio novo ocenjivanje Petefija samim prevođenjem i objavljivanjem gotovo svih najvažnijih linija Petefijevog stvaralaštva: od vinske i ljubavne poezije sve do rodoljubive i revolucionarne, od lirske do epske poezije... Prevodilac Brančić uvek pažljivo iščitava original, vrši samo mala prilagođavanja, već samim izborom pesme kao da je rešio da se ona može prevesti bez znatnijih odstupanja. Otuda je njegov prevod uvek pouzdan, iako mu se mogu staviti primedbe nedovoljne izražajnosti, ili izvesnog podsećanja na naše pesnike onog doba (Jakšić, Branko Radičević, pa i Zmaj). Očito je Brančić išao pomalo iza originalnog stvaralaštva na svom jeziku i to je, takođe, način prilagođavanja pesnika, možda i nesvestan... Upoređeni s drugim prevodima, prevodi Blagoja Brančića dobijaju na značaju, jer se lagano vreme postavlja prevodiocima." (Babić 1985:198-199). Među njegovim prevodima u red najuspešnijih svakako spadaju: **Krajem septembra**, **Pustara u zimu**, **Čarda na pustari**, **Tisa**, **Apostol**, itd.

Kruna njegovog rada, svakako, je antologija **Iz mađarskog perivoja** (Brančić 1907)., zbirka odabranih pesama Daniela Berženjija, Karolja Kišfaludija, Mihalja Vereš-martija, Šandora Petefija, Janoša Aranja i Pala Đulaija. Ukupno 65, sa ukusom odabranih i znalački prevedenih pesama šestorice autora. Knjiga ima kratak predgovor, ali i znalački sastavljen dodatak sa kratkim bio-bibliografskim beleškama o autorima (uz obavezno navođenje podataka kada su i gde prevedeni na srpski). Napomene uz tekst tzv. «kratak tumač» je posebno vredan i interesantan. U njemu Brančić novodi okolnosti nastanka pesme, kakvu zanimljivost, objašnjenje nejasnih mesta, često daje podatke o ličnostima. Tako uz Petefijevu pesmu **Za mene jedna strašna mis´o ima** (Egy gondolat bánt engem)

Za mene jedna strašna mis'o ima:
Da ne umrem na jastucima;
Da ne svanem k'o nežni cvet,
Kom koren trajno grize crvak klet
Il izdanem k'o bledog žižka plam,
Što ostavljen u mraku tinja sam,
Oh ne daj silni Bože ti,
Oh ne daj meni take smrti !

beleži ovo:» U ovoj rapsodiji je Petefi proročki nagovestio kakva će mu biti smrt, jer je u bici kod Šegešvara 31. julija 1849. poginuo i sahranjen (pokopan) s gomilom drugih junaka; mrtva ga do duše niko video nije, ali ga ni živa iza toga nigde nisu našli, a ima svedoka, koji su ga jedan sahat pre poraza Bemove vojske videli i s njime govorili» (Brančić 1907:104).

O razlozima prevođenja najznačajnijih mađarskih pesnika XIX veka zapisao je u predgovoru: «Kao profesor mađarskog jezika i književnosti u srpskoj gimnaziji, imao sam najbolje prilike uveriti se, da su mnoge iskre mađarskog duha, srpskoj duši isto onako prijatne, kao odlični proizvodi srpske književnosti....To je meni bio povod, da gdekoji mađarski cvetak presadim na srpsko zemljište» (Brančić 1907:1). Brani se da nije prevodio sistematski «nego sam prevodio pripadom, po svom ukusu, po trenutnom raspoložaju i dakako po svojim skromnim silama « (Brančić 1907:1), ali će knjiga dobro doći svima koji žele da upoznaju mađarski duševni svet, koji se najbolje ogleda u pesmama mađarskih pesnika.

Pouzdani znak vrednosti Brančićevih prevoda je činjenica što se oni, unatoč arhaičnoj leksici, i danas preštampavaju, potvrđujući tako još jednom činjenicu da dobar prevod ne zastareva; ali se zato njegov autor, ako je rođen u sredini kao što je naša – zaboravlja. Svakako neopravdano, jer Brančić i njegovo delo, živi su primer književne i kulturne uzajamnosti, koji bi i nas trebao da inspiriše.

LITERATURA

Adamović, Petar (1972), „Brančić, Blagoje“, in: *Leksikon pisaca Jugoslavije, I, A-Dž* (Novi Sad, Matica srpska): 328.

Babić, Sava (1985), *Kako smo prevodili Petefija.* Novi Sad: Matica srpska.

Brančić, Blagoje (1900) *„* Šandor Petefi *“. Letopis Matice srpske,* 202-203/II i III: 1-36.

Brančić, Blagoje – Dera, Đorđe (1894), *Srpsko-mađarski rečnik.* Novi Sad: Srpska manastirska štamparija

Brančić, Blagoje – Derra, György (1889), *Magyar-szerb szótár.* Újvidék: Pajevits A. könyvnyomdája.

Brančić, Blagoje (1897) „Srpske narodne pesme na mađarskom“. *Letopis Matice srpske, 192/IV, 157-166.*

Brančić, Blagoje (1900), *Mađarska gramatika: za niže razrede srednjih škola.* Novi Sad: Štamparija Đ Isakovića.

Brančić, Blagoje (1902), *Mađarska čitanka: za III i IV razred srednjih škola.* Novi Sad: Braća M. Popović.

Brančić, Blagoje (1907), *Iz mađarskog perivoja,* Novi Sad: Štamparija deoničarskog društva Branika.

Cseh, Márta (2007a): „A Brančić-Derra szótárról” in: *Srpsko-mađarski odnosi kroz istoriju /A szerb-magyar viszonyok a történelemben* (Novi Sad / Újvidék: Filozofski fakultet N. Sad, Odsek za istoriju / Újvidéki Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Tanszék): 317-323.

Cseh, Márta (2007b), „Nyelvészeti terminusok a Brančić – Derra-szótárban”. *Hungarológiai Közlemények,* 4: 40-49.

Grčić, Jovan (1924): „Blagoje Brančić“, in: *Portreti s pisama* (Zagreb: Z. i V. Vasić): 1-9.
Kalapis, Zoltán (2007): „Derra György”. *Magyar Szó,* 28. mart 2007.
Militar, Triva (1973), „Blagoje Brančić“. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik,* XXI/3: 515-520.

Pal Šandor

FORGOTTEN BLAGOJE BRANČIĆ
Summary

This paper describes the activity of one unjustly forgotten and neglected philologist and translator (interpreter) from the Hungarian language – Blagoje Brančić. He was born in Bačko Petrovo Selo on the 26th of February 1860. He completed primary school in his natal place and at the beginning of 1873/74 he inscribed to the secondary (grammar) school (Gimnazija) in Novi Sad. He was a very diligent student, so soon he became „the first eminence”, and this title he held for eight years, until he successfully graduated in 1880/81. Afterwards he studied philosophy in Vienna (1881/82), in Kolzsvár (1882), in Prague and in Paris (1883). From 1883 to 1885 he was studying Hungarian and Latin in Budapest. After finishing his studies, he was rushed to Novi Sad, where he became professor (in his former school). After taking the professional exam (1895), he married Danica, professor Philip Oberkneževi´s stepdaughter. The first signs of disease (“drying of the spine”) emerged in 1900, but he continued to actively teach until 1905. Next two years he spent undertaking medical treatment, but eventually he had to retire on the 1st of October 1908.

He wrote his first poetical composition – sonnet entitled *At the departure* in 1876 and published it the same year in the literature magazine “Javor”. However B. Brančić is today recognized mainly as a distinguished translator from Hungarian, German and Latin. In the literature magazine “Javor” he published not only his own poems, but many translations as well – for instance, translation of Heine, Goethe, Ajhendorf, Magnus Lichtwer, Meierhofer, Moser, Paid, Faber and Schiller. In the literary magazine “Stražilovo” (edited by Jovan Grčić) Blagoje Brančić published his translations of Petőfi, Arany, Vasvári, Gyulai. Of all the poets he translated mostly Petőfi. He is also the author of a Hungarian grammar, Hungarian textbook and one extremely important poetry anthology “Iz madjarskog perivoja” (*From the Hungarian garden)* (1907). He wrote *The Serbian-Hungarian dictionary* (1894) and *The Hungarian-Serbian dictionary* (1889) (co-authorship with George Dera) as well. Reliable sign of the value of his translations is the fact that they are still, despite their archaic language, very popular and gladly read. This only proves the fact that a good translation is never outmoded or superannuated, but that the author – if he is born in a surround like ours - is easily forgotten.

Љубодраг П. Ристић
Балканолошки институт САНУ
ristic vb@eunet.rs

УДК: 81’27
821.111-992“18“(497.11)

СТРАНЦИ И СПОРАЗУМЕВАЊЕ У СРБИЈИ[1] (ИЗ БРИТАНСКИХ ПУТОПИСА XIX ВЕКА)

Апстракт: Скоро сви путници који су путовали Балканом током XIX века имали су своје водиче и тумаче. Али, тумачи нису могли увек обезбедити најбоље размевање људи и средине па је известан број британских путописаца користио знање француског или немачког језика или, ређе, учио српски. Добро познавање српског језика омогућавало је путнику добро сналажење и непосредно прикупљање поузданих информација које су коришћене за писање путописа. У бројним информацијама које садрже путописи Британаца о Србији XIX века, драгоцене су и оне о споразумевању странаца са мештанима.

Кључне речи: *путописи, Балкан, Британци, Србија, српски језик, споразумевање, тумачи, стипендисти, трговина.*

У време када је Доситеј Обрадовић провео неколико месеци у Лондону (1785. године) и намеравао (1790) да „изда једну практичну граматику за учење грчког, енглеског, талијанског и француског језика“ (Д. Обрадовић, 1911: XIII-XIV, 82-83, 87), почињала је ера великих европских сукоба, нових подела европских и прекоморских територија, економске експанзије и огромног индустријског напретка. Почињао је век током кога се много више него раније путовало и по Европи и у прекоморске земље. Разлози за то нису били само у знатижељи појединаца већ, неупоредиво више, у политици и великом техничком напретку. Интереси великих сила налагали су њиховим политичким и финансијско-трговачким елитама да раде на освајању нових простора и ширењу и заштити државних интереса.

У борби за нове колоније и очување интересних сфера Велика Британија је настојала да не заостаје за другим великим силама. Само је, у складу са својим глобалним интересима, морала оснажити своју политику очувања Турске јер је потенцијална пропаст Отоманског Царства отварала Босфор и Дарданеле Руској Царевини. Наступао је век у коме су се низале 1815, 1829, 1848, 1856, 1866, 1871. и 1878. година које су битно промениле односе у Европи и на Балкану. Интереси су умножавали интересовања, дипломатија и економија су захтевале бројне и тачне информације, поље делатности дипломата се вишеструко ширило а обични путник је чешће постајао „посматрач, истраживач, хроничар и коментатор виђеног и доживљеног“. (М. Дарам, 1997: 300)

[1] Рад је настао као резултат истраживања на пројекту *Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе* (број пројекта: 147013) Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

Несумњиво је да су путовања, била она дипломатска или шпијунска, истраживачка или авантуристичка, трговачка или беспосличарска, бивала много лакша уколико је путник знао језик домаћег становништва. Пошто то често није био случај, били су неопходни пратиоци и тумачи који су могли знатно олакшати путовања. Због захтева локалних власти и сигурности, скоро сви британски путници по Балкану имали су свог водича или тумача. Међутим, тумачи, често, нису могли очувати аутентичну садржину или надокнадити *боју* разговора коју би имао путописац у директном контакту. Јер, било је веома тешко наћи тумача (драгомана) који је добро знао „јужни словенски и још који западни европски језик у исто време." (Мекензи и Ирби, 1868: 35) Али, и уз претпоставку да су добро познавали и језик путника и језик домородаца, тумачи су били под притиском сопствених предрасуда, представа или, пак, познавања локалних обичаја и правила који су се, приликом конверзације, морали поштовати. (B. Jezernik, 2007: 34-35) Један од првих записа о тумачима са српског на енглески каже да је први британски конзул у Србији пуковник Џорџ Лојд Хоџес био довео из Енглеске тумача који је био *однегован* у Србији. Али он је био скоро сасвим заборавио српски, а кнез Милош Обреновић није гајио поверење према тумачу који је био веома млад. Уз ову тешкоћу за разговор, која је ометала усрдније односе између кнеза и Хоџеса, стајао је и проблем који су чинили сви људи који су окруживали кнеза: и његови пријатељи и његови противници. Било да су били русофили или аустрофили одвраћали су кнеза Милоша од успостављања било какве тешње везе са британским конзулом. Они који су службовали код кнеза Милоша као тумачи често нису добро познавали језик а „нису [се] ниуколико устезали да конзуловом говору дају други смисао а не онај који је имао и требао да има." (Б. Куниберт, 1988: 105) Још је Александар Кинглејк који је био у Србији 1834. године закључио да „ако мало не научите језик, те церемонијалне посете биће вам досадне; посредовање тумача је фатално по дух разговора. Мислим да бих вас обмануо ако бих покушао да вам пренесем садржај неког одређеног разговора са источњацима."(А. В. Кинглејк, 1993: 12)[2]

Ендру Арчибалд Пејтон је имао свог *чичеронеа* који је био Србин. (Е. А. Пејтон, 1996: 47) Варингтон Смит који није разумевао ниједан од језика који се говорио на Балкану, имао је приличних проблема да нађе одговарајућег тумача у *Европској Турској*. (W. Smyth, 1854: 258, 263)[3] Вилијам Дентон је имао водича с којим се спријатељио и који га је пратио током читавог путовања по Србији. (W. Denton, 1862: 78) Један водич Мекензијеве и Ирбијеве говорио је немачки, турски и *словенски*, други, само српски и немачки, а трећи, *искварено* грчки, бугарски, италијански и *мало* турски. (Мекензи и Ирби, 1868: 35-36) Језичких неспоразума је, свакако, било и између водича и путника. И онда када се саговорници нису могли најбоље споразумети у свакодневним ситуацијама, вербални сукоби или изразита жеља за разговором отварали су поља разумевања и тамо где су постојале језичке баријере. (Ф. Ерве, 1993: 48; A. Wright, 1884: 16-19.)

У тек ослобођеној Србији су – поред Срба – бивали и припадници разних других нација и говорили су се разни језици. Са упадљивом иронијом Е. Пејтон је приметио да је извесни господин у Земуну „наравно научио пет језика с мајчиним

[2] Веома упечатљив је разговор турског паше и А. В. Кинглејка уз помоћ драгомана који је, преводећи, садржину речи једног саговорника прилагођавао – према свом искуству и оценама – култури и етикецији другог учесника у разговору. (А. В. Кинглејк, 1993: 6-10).

[3] В. Смит је забележио да „Куран забрањује својим следбеницима да уче језик неверника." (W. Smyth, 1854, 193)

млеком и зато је мислио да становници земље каква је Енглеска морају да знају бар десет.“ (Е. Пејтон, 1996: 35-36) Али на балу у двору кнеза Александра Карађорђевића где је „друштво показивало ону живописну разноврсност ликова и одеће у којој ужива сваки путник“ уверио се у нешто друго: „А онда, каква мешавина језика: српски, немачки, руски, турски, француски; све је просто брујало.“(Е. Пејтон, 1996: 50) Чекајући да прође одређени период обавезног боравка у карантину у Алексинцу, Едмунд Спенсер је, 1850. године, ушао у „најдивљију и најшароликију скупину“ коју су чинили „и Турци, и Арнаути, Грци и Цинцари, Јевреји, Јермени и Цигани, сви одевени у ношњу својих племена и националности, а говорили су толико језика да би се могли мерити са самим Вавилоном.“ (Е. Спенсер, 1993: 152.)

Образована кћи Вука Караџића, Мина Караџић је, са несумњивим изузетним знањем немачког језика и, вероватно, и француског могла водити Енглескињу Луизу Хеј Кар по западној Србији 1850. године. Притом је бележила све доживљаје и своје белешке уступила својој гошћи. (М. Караџић, 1895: 756-758)

Уздајући се, углавном, у Гримов предговор за *Српску Граматику* Вука Караџића, британски конзул у Београду Делиел (R. A. O. Dalyell) је, маја 1860. године, навео да „нема основе да се Србима приписује руско порекло“. Истовремено, пишући о језицима којима говоре Словени Делиел каже да се „српски дијалекат којим говори око 5.000.000 душа, протеже од Купе до Тимока и најбогатији је у идиомима од свих словенских језика.“[4]

Пошто је обишао између 30 и 40 цркава по целој Србији, Вилијем Дентон је стекао утисак да већина свештеника у Србији говори немачки, мађарски и влашки а неки су, наводно, знали и латински. (W. Denton, 1862: 132) Несумњиво је да су појединци у Србији изузетно добро говорили неке стране језике. У разговору са Илијом Гарашанином који је говорио само српски, Дентону је помагао Миливоје Лешјанин који је говорио и француски и енглески „пошто је извесно време боравио и у Француској и у Енглеској.“ Дентона је, свакако, морало импресионирати то што је кнез Михаило Обреновић перфектно говорио француски а знао и немачки, мађарски и румунски. (W. Denton, 1862: 232, 235) У прилог Дентоновој тврдњи ишла су запажања Џејмса Минчина који је забележио да је у Србији образовање тако добро да чак и носачи на железничкој станици говоре три језика па ипак, и даље, остају носачи. Могуће је да се и тада (средином осамдесетих година XIX века), као и двадесетак година раније, радило о турском, грчком и српском али, можда, и о неком другом језику. Câм Минчин је био у прилици да се увери у елоквентност Милутина Гарашанина и онда када је овај говорио на француском језику. (J. G. C. Minchin, 1886: 188-189)

Добро обавештени Џ. Минчин је знао да су Срби из Босне и они из Србије веома чврсто повезани јер „они говоре исти језик, певају исте песме и имају исто порекло.“ Још дубље је улазио у питање јужнословенских језика када је покушао да објасни македонско питање. (J. G. C. Minchin, 1886: 86)[5] Нешто касније, Вилијем Милер је утврдио да је Балкан „изузетна мешавина раса и језика“ са „чудним феноменом народа који практично говори исти језик употребљавајући различити алфабет

[4] R. A. O. Dalyell, *Report upon the Prinicipality of Servia*, Inclosure 1 in No. 3, London, 13 February 1860, Public Record Office, Foreign Office, 421/12.

[5] По Џ. Минчину македонски је словенски дијалекат који није бугарски, а ако није српски онда много више има сличности са српским него са бугарским. (*Исто*, 94-95).

и истом расом која је подељена у три различите религије“. (W. Miller, 1971: XV-XVI) Он је био уверен да су српски и бугарски језик толико слични да би „српски војник који би се изненеда нашао у Бугарској могао сасвим довољно разумети бугарски језик упркос разлици између та два језика.“ (W. Miller, 1971: 472)

Међутим, у студији о српској војсци извесни капетан Колвел је, 1899. године, пишући и о језику који се говорио у Србији, устврдио да је српски језик облик руског језика од кога се незнатно разликује у алфабету. Српски језик је, по њему, био сродан језику који се говорио у Хрватској, Црној Гори и деловима Босне и Бугарске. Мада образовани људи говоре француски он се, каже Колвел, врло мало користи у Србији.[6]

Свако ко је знао или бар познавао језик крајева којима је путовао био је у двострукој предности: лакше је путовао јер је могао да се споразумева са локалним властима и становништвом и лакше је долазио до информација које су му биле потребне за бележење утисака. Они путници који су долазили у *Европску Турску* са запада Европе, углавном, нису знали локалне језике. Међутим, они који су се дуже задржавали на Балкану схватали су значај познавања језика локалног становништва и, мање или више успешно, настојали да га науче.

Ендру Пејтон је, несумњиво, могао да се споразумева на српском језику. Он је толико знао српски да је разликовао језик који се говорио у Србији од језика који се говорио у Босни. Ипак, несигуран у ту разлику, у Новом Пазару примећује да „српски или бошњачки овде престаје да буде доминантан језик и почиње албански, који се протеже на југ све до Епира, мада је у читавом скадарском пашалуку у употреби српски.“ (E. A. Пејтон, 1996: 145) Разликовао је становнике Београда које су искварили политичке интриге од људи из далеких села који су га одушевили „патријархалном једноставношћу свог понашања и песничком оригиналношћу језика.“ (E. A. Пејтон, 1996: 100-101)

Несумњиво је да су Џорџина Мекензи и Аделина Ирби, временом, током свог боравка на Балкану, научиле довољно добро српски језик да су се могле споразумевати са локалним званичницима и становништвом. Њихово дуго бављење на Балкану омогућило им је не само да науче језик већ и да тврде да разлике међу (јужно) словенским језицима скоро да не постоје те да се без икаквих проблема прелази из Бугарске у Србију и из Србије у Хрватску. Мекензијева и Ирбијева су „свега четири пута прошле на коњу кроз Турску у Европи“ провеле „недеље и месеце по разним местима да би научиле језик словенски, и да би се упознале са историјом, појезијом и предањима народним“. Оне су савладале „језик словенски“ да би се о свему могле обавештавати из прве руке. Без тога, сматрале су оне, стицала се погрешна слика о хришћанима као „више или мање безвољним поданицима неке стране владе“. (Мекензи и Ирби, 1868: VI-VII, XI)[7]

---

[6] Captain C. E. Callwell, R. A., *The Armed Strength of Servia (With a Map) Compiled in the Intelligence Divison of the War Office*, London 1899, 8. Х. Вивијан је, између осталог, користио и једну ранију Колвелову публикацију: *Handbook of the Armies of the Minor Balkan States*, by E. C. Callwell, London 1891. (H. Vivian, 1897: XVI)

[7] „После, ми се уверисмо да словенски језик који се у овим земљама говори има само два главна наречија између којих је разлика колико толико знаменита. То су српско-хрватски и – бугарски; али и између њих разлика лежи у граматичној конструкцији, а речник им је један исти. Наравно ми овде не спо-

Ако је био у прилици да у Србији разговара и пропитује „партијске вође, владике, архимандрите, сеоске попове, начелнике, кметове, официре, трговце, сељаке и, чак, хајдуке који су били оковани у ланце“ и да, пишући своју књигу, употреби дела Владимира Карића, Милана Ђ. Милићевића, Јанка Веселиновића и, чак, ботаничара Ђорђа Радића, онда је Херберт Вивијан, несумњиво, знао српски језик. Спретно уклопивши сопствене утиске и знања стечена током боравка у Србији са фактографијом прикупљеном у делима побројаним у обимној библиографији објављеној на почетку књиге, Вивијан је сачинио право историографско дело. У несумњивој намери да што боље документује своје тврдње и британском читаоцу олакша сналажење, Вивијан је користивши француски, шпански и италијански, дао упутство за читање појединих слова у српском и хрватском језику. (H. Vivian, 1897: VIII, XIII-XVII)

Резултат понављаних путовања по српским пределима Балкана, путописна књига Мери Едит Дарам с почетка XX века, права је ризница података о односу једне Енглескиње према српском језику. Путујући она је закључила да је „у Европи сем најутабанијих путева, енглески један од најмање корисних језика.”(М. Дарам, 1997: 139) Прве контакте са српским језиком имала је у Лондону где за српски „не знају школе и институти у којима се изучавају сви језици Европе, Азије, Африке и Америке.“ (М. Дарам, 1997: 9) У више прилика она је изјавила да је српски учила од једног Пољака у Лондону што је, наравно, у Србији изазивало неверицу. Мада је говорила француски и немачки, њено „незнатно познавање [српског, Љ.Р] језика“ било је све на шта се, на почетку путовања, „могла ослонити“. (М. Дарам, 1997: 112, 117, 119) Она није имала среће као Џ. Мекензи и А. Ирби које је српском (и немачком! и хрватском !) језику подучавао Јосиф Веселић (Ј. Веселић, 1863: XII, 1)[8] или као Џејмс Минчин кога је српском језику и историји подучавао један од некадашњих посланика Србије на двору Сент Џејмса, Филип Христић. (J. G. C. Minchin, 1886: VII) Успевала је Мери Дарам да нађе међу Србима оне који су, мање или више успешно, говорили немачки или француски али је, често користећи речник, настојала да сама проникне у све нијансе српског језика. И то јој је, после дужег боравка, успевало. Једино је у Обреновцу имала прилику да наиђе на једног Мађара који је говорио енглески. (М. Е. Дарам, 1997: 133, 182, 189-190)[9]

мињемо оне разлике или једнакости што их филолози знају и оцењују, него само гледамо на практично питање: у колико цела маса народа разуме што је речено или написано у ма коме од јужнословенских наречја? На кратко у колико је језик заиста веза за јединство, као што они веле да јесте!“ (Мекензи и Ирби, 1868: XI) У истој књизи на стр. 88-89 ауторке наговештавају и нијансе у говорима становника Београда.

[8] На растанку у Београду, Мекензијева и Ирбијева су позвале Ј. Веселића да дође у Енглеску где би могао говоре „о нашем народу на Енглезком језику држати.“ (Ј. Веселић, 1863: 108, XII, 2)

[9] Према неким наводима Мери Е. Дарам је „знала њемачки, француски и италијански језик, (посједовала је, наравно, и пасивно знање латинског), а током својих путовања по Балкану научила је и српски и албански језик.“ (М. Дарам 1997: поговор В. Милановића, 283); Катарина Петровић је преузела ове наводе. (К. Петровић, 2009: 103) Није, међутим, наведено када је и у којим околностима Дарамова научила српски. Дарамова га, на почетку својих путовања 1900. године, свакако, није знала јер је имала „велике потешкоће у комуникацији због недостатка знања језика са једне и друге стране.“ Али је, између путовања, сигурно, усавршавала своје знање српског језика. (К. Петровић, 2009: 107, 115)

Још у време прве владе кнеза Милоша Обреновића попечитељство просвештенија је уводило немачки и француски као обавезне предмете[10] и слало државне стипендисте (благодејанце) на студије у иностранство где су, наравно, прво морали научити језик. Они су одлазили или у Аустрију (Аустро-Угарску), или у Немачку, или у Француску. Мање их је било у Русији а само неколико у Енглеској. Пишући о Србији почетком 1860. године, британски дипломатски службеник Делиел је забележио да српска влада шаље младе људе у иностранство да се школују: првенствено у Француску и Немачку.[11] Ц. Минчин је био импресиониран напретком у школству Србије: према његовим сазнањима 1834. године у Србији је било само 25 основних школа и то у већим градовима, а 1884. скоро да није било села у коме није постојала основна школа. (J. G. C. Minchin, 1886: 187-9) И Херберт Вивијан је хвалио школство у Србији. У гимназијама су се учили немачки и француски с тим што је немачки био популарнији. С обзиром да, крајем XIX века, није постојао медицински факултет у Србији, медицина се морала студирати у иностранству. Последица тога је, између осталог, било и то што је, наводно, путник који је путовао кроз Србију у сваком локалном лекару увек могао наћи тумача за немачки или француски. (H. Vivian, 1897: 190-191) Постајали су и други облици (и)стицања знања станих језика. Покушај да у Београду буде основан елитни клуб осудили су на пропаст већ његови оснивачи јер су поставили услов да сви чланови клуба морају говорити француски „као у школи за даме“ (H. Vivian, 1897: 230) Веома ретки били су студенти из Кнежевине/Краљевине Србије који су, током XIX века, студирали у Великој Британији где би могли научити енглески језик. Међу ретким документима који о томе сведоче је преписка с почетка 1900. године. Није био проблем само у томе што је Велика Британија била далеко од Србије већ су постојале и „препреке и тешкоће“ на које су студенти наилазили у програмима предавања и испита и високим таксама и школаринама које су они морали плаћати.[12]

О језику као препреци за трговање по Србији било је говора и у британској Трговачкој комори. Извесни конзул Бејкер је изазвао смех у Комори када је, 1888. годи-

[10] *Зборникъ закона и уредаба и уредбены указа изданы у Княжеству Србскомъ (одъ времена обнародованогъ Устава земальског* (13 февр. 1839 до Апр. Мес. 1840) Београд 1840, стр. 246; у Београду 4. септембра 1839. ск

[11] R. A. O. Dalyell, *Report upon the Prinicipality of Servia*, PRO, FO, 421/12, 10. W. Smyth, 1854: 270. „Most of Serb officials have been educated in Paris at the expense of the State, and naturally peasants envy men, who have acquired at their knowledge which they do not possess themselves.“ (J. G. C. Minchin, 1886: 126)

[12] М. Марковић – Ч. Мијатовићу, Београд 14/26. фебруара 1900; Ч. Мијатовић – Санитетском Одељењу Министарства војног, 22. фебруар/ 1900 (ск) Лондон; Јован Атанацковић, мин. војни – Ч. Мијатовићу, Београд 3/15. март 1900; Ч. Мијатовић – К. Јовановићу, Лондон 7/19. март 1900, Архив Србије, МИД, Посланство у Лондону (ПсЛ), Ф-I, 82/1900. Ипак, вредно је помена да је, правник и преводилац Лаза Зубан покушао да, преко немачког, на српски преведе Гибоново дело *Опадање и пад Римског царства* и још нека дела енглеске књижевности. (О. Х. Лејард, 1993, 62, 68-69; Ј. Данић-Станојчић, 1952: 405-415) Још 1844. године, Е. А. Пејтон је, током свог путовања у Шапцу, упознао самоуког проту Јована Павловића који је у својој библиотеци имао „немачке преводе Шекспира, Јангових *Ноћних мисли* и један Булверов роман.“ (Е. А. Пејтон, 1996, 77) Увидевши огромни значај путописа Мекензијеве и Ирбијеве, Чедомиљ Мијатовић га је превео на српски и, о трошку кнеза Михаила Обреновића, објавио већ 1868. године. Изоставио је, међутим, целу песму зидање Скадра коју су Мекензи и Ирби у енглеском издању своје књиге објавиле у преводу сер Џона Баоринга. (Мекензи и Ирби, 1868: 405)

не, рекао да је српски „језик прилично тежак јер има 42 придевска завршетка.“ Али, истовремено је приметио да то аустријским трговцима не смета и да су преплавили Србију.[13] Мада језик није био једина препрека Бејкер је био у праву. Јер, у исто време је и Џејмс Минчин приметио да су предности аустријских трговаца географски положај и владање српским језиком. (J. G. C. Minchin, 1886: 119) До сличног закључка је, почетком XX века, дошла и Мери Дарам која је приметила да је језик препрека за проширење трговине Србије са Енглеском јер Енглези неће да воде кореспонденцију ни на ком другом језику осим на свом. (M. Дарам, 1997: 139)

Иако је Србија међудржавне уговоре, углавном, склапала на српском и француском, било је логично да *Уговор о концесији за грађење и експлоатацију нових железница у западном делу Краљевине Србије* који је био закључен између владе Краљевине Србије и Еверарда Р. Калтропа и Д. Маркуса из Лондона маја 1899. године буде двојезичан: српско-енглески. Међутим, „за сву преписку са државним властима, за вођење књига, и у саобраћају са публиком, дужни су концесионари служити се српским језиком. Све особље њихово, које долази у додир са публиком, мора према томе говорити српски.“ И још: „За тумачење овог уговора меродаван је једино српски текст.“ (Зборник закона, 1899: 433-434)

Као и из других западноевропских земаља, и из Велике Британије су, током XIX века, нагрнули разни путници у правцу Истока. Већина је, путујући преко Балкана, само пролазила кроз оновремену Србију а знатно мањи број се у њој задржавао. Познати мање или више историографима, бројни су они који су тек у неколико цртица остављали писани траг о Србији и српском народу. Само је мали број оних путописаца који су дуже боравили у Србији и, као Ендрју Пејтон, Вилијам Дентон, Џорџина Мекензи и Аделина Ирби, Џејмс Џорџ Минчин, Херберт Вивијан и Мери Дарам, оставили путописе који по богатству података представљају неисцрпне изворе за вишезначна изучавања. Међу тим описима су, наравно, своје место нашле белешке о језичким контактима. У Србији која је привредно и политички напредовала било је све више школованих људи којима су се могли обратити странци на пропутовању. То су били угледни политичари или образовани појединци из културног или просветног живота Србије, али, неретко, и сасвим обични грађани. Они темељнији међу путницима здушно су се прихватили учења српског језика: из књига и у свакодневним разговорима. То се, у најпозитивнијем смислу, одразило у њиховим књигама и знатно допринело упознавању британске јавности са положајем Србије и српског народа на Балкану.

При свему овоме, неопходно је имати у виду да је број путника који су прошли кроз Србију током XIX века не оставивши ни једног записаног ретка био већи од оних који су своје путописне белешке објављивали. Стога се, истовремено, може претпоставити да је број оних домородаца који су били у прилици да разговарају са британским путницима на неком страном језику био већи него што је то забележено у истраживаним путописима. Ипак, све наведено као збир појединачних случајева може дати одређену слику о томе како су се британски путници сналазили и споразумевали у Србији XIX века.

[13] *South Wales Daily News*, Thursday, September 27, 1888, PRO, FO 105/71, S/GB – 272. Податке о Србији конзул Бејкер је изнео у *Association of Chambers of Commerce.*

ЛИТЕРАТУРА

Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији издатих од 1. јануара 1899. до краја исте године, 54 (Београд 1903) 417-434.

Данић-Станојчић, Јелена (1952) „О животу и преводилачкој делатности Лазе Зубана“, *Зборник Филозофског факултета* 1952 (II), 405-415.

Дарам, Мери Е. (1997) *Кроз српске земље (1900-1903*), Превео и поговор написао Вујадин Милановић, Београд, Српска Европа.

Denton, W(illiam) (1862) *Servia and Servians*, London, Bell and Daldy.

Ерве, Франсис (1993) „Цариградским друмом и бачком равницом“, *Британски путници у нашим крајевима у XIX веку*, Избор, превод и поговор Бранко Момчиловић, Нови Сад, Матица српска, 40-60.

Jezernik, Božidar (2007) *Divlja Evropa. Balkan u očima putnika sa Zapada*. Prevela sa engleskog Slobodanka Glišić, Beograd, Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.

Кинглејк, Александар Вилијам (1993) „Од Земуна до Ниша“, У: *Британски путници у нашим крајевима у XIX веку*, Избор, превод и поговор Бранко Момчиловић, Нови Сад, Матица српска, 5-20.

Kinglake, Alexandar William (1924) *Eothen*, With an introduction by Harold Spencer, London – Toronto, Everyman's Library 337, Travel and Topography.

Куниберт, Бартоломео (1988) *Српски Устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804-1850*, Превео др Миленко Веснић, Поговор написао Душан Батаковић, Библиотека *Баштина* књига 30, Књига друга, Београд.

Лејард, Сер Остен Хенри (1993) „Од Београда до Цариграда за шест дана“, У: *Британски путници у нашим крајевима у XIX веку*, Избор, превод и поговор Бранко Момчиловић, Нови Сад, Матица српска, 61-70.

Minchin, James George Cotton (1886) *The Growth of Freedom in the Balkan Peninsula. Notes of a Traveler in Montenegro, Bosnia, Servia, Bulgaria, and Greece* with historical and descriptive Sketches of the people, London.

Мекензи, Г/оргина/ М/јур/ и Ирби, А/делина/ П/авлина/ (1868) *Путовање по словенским земљама Турске у Европи,* С енглеског превео Ч. Мијатовић, Београд, Државна штампарија.

(Караџић, Мина) (1895) *Неколико дана по Србији 1850. Путне белешке † Мине Караџићеве*. Приопћио Чеда Мијатовић, *Бранково коло* 24 I (14/26. децембар 1895) 756-758.

Дела Доситеја Обрадовића (1911) Живот Доситеја Обрадовића предговор Јована Скерлића, Пето, државно, издање Издано о стогодишњици смрти Доситеја Обрадовића, Београд.

Пејтон, Ендру Арчибалд (1996) *Србија. Најмлађи члан европске породице или Боравак у Београду и путовања по планинама и шумама унутрашњости 1843. и 1844. године*, С енглеског превео Бранко Момчиловић, Нови Сад, Матица српска.

Петровић, Ксенија (2009) „Слика балканске жене у делу Мери Е. Дарам“, У: *Европска слика балканске жене*, уредник: Ђорђе С. Костић, Крагујевац, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу и Балканолошки институт САНУ, 102-117.

Smyth, Warington W. (1854) *A Year with the Turks or Sketches of Travel in the European and Asiatic Dominions of the Sultan*, London, John W. Parker and Son West Strand.
Спенсер, Едмунд (1993) Путовање капетана Едмунда Спенсера кроз Србију 1850. године, У: *Британски путници о нашим крајевима у XIX веку*, Избор, превод и поговор Бранко Момчиловић, Нови Сад, Матица српска, 139-166.
Веселић, Јосиф (1863) Моје путовање по Србији са двема Енглезкињама, *Световид*, 14. и 24. септембра и 1. октобра 1863 (101, 105 и 108, XII) 1, 3, 1-2.
Vivian, Herbert (1897) *Servia. The Poor Man's Paradise*, London, Longmans, Green, and Co.
Wright, Alfred (1884) *Adventures in Serbia: or the Experiences of a Medical Free Lance among the Bashi-Bazouks etc*. London.

Ljubodrag P. Ristić

FOREIGNERS AND COMMUNICATION IN SERBIA (THROUGH XIX CENTURY BRITISH ITINERARIES)

Summary

The extensive expansion of British interests in Balkans in the course of XIX century, together with general interest in unknown regions, motivated many Britons to betake, among other regions, to Serbia: A. W. Kinglake, E. A. Paton, W. W. Smyth, E. Spencer, G. M. Mackenzie, A. P. Irby, W. Denton, H. Vivian, J. G. Minchin, M. E. Durham etc.

Communication was among the very basic conditions of a good and successful journey. Speaking foreign languages removed language barriers and enabled communication with local authorities and population, as well as more efficient collection of necessary information. Travelers used German, French and, not very often, English, which was perceived as a language belonging to the group of "lesser useful languages" in Balkans. Many of them spoke, more or less, Serbian language. An interpreter's mediation was helpful, but it could be "fatal for spirit of conversation".

British authors of itineraries made numerous notes on their ways of communication with local population, on languages the population used, as well as on manners in which the communication was conducted. Proficiency in foreign languages enabled British travelers to master their knowledge about both Serbian culture and its people.

Jarmila Hodolič
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
hodolic@sbb.rs

UDK: 821.162.4(497.113).09-93“20“

SAVREMENO STANJE SLOVAČKE DEČJE KNJIŽEVNOSTI U VOJVODINI

Apstrakt: U radu se osvrćemo na Književne susrete Slovaka u Vojvodini koji su bili tematski posvećeni stvaralaštvu za decu. Dat je prikaz savremenog svaralaštva za decu tokom poslednjih deset godina. Tada se pojavila mlada generacija autora i pisala se poezija, proza, dečja drama i kritika o dečjoj književnosti. Izašlo je oko dvadeset knjiga sledećih autora: Martina Prebudila, Márie Kotvášove-Jonášove, Anne Šimákove, Andreja Čipkára, Zoroslava Speváka, Tomáša Čelovskog, Pavela Mučajia, Juraja Bartoša, Anne Nemogove-Kolárove, Anne Kukučkove. Uglavnom su to nova, prva izdanja. Važno je napomenuti da je izašao i prvi “omladinski, devojački roman” na slovačkom jeziku. Za razliku od devedesetih godina, kada je situacija u dečjoj književnosti bila alarmantna, danas možemo reći da dečja književnost u Vojvodini ide uzlaznom linijom. Najvažnije je to što se javljaju novi stvaraoci - mlada generacija pisaca za decu.

Ključne reči: *pregled razvoja dečje književnosti , književni susreti, glavni predstavnici, glavna dela.*

Da bismo prikazali savremeno stanje u slovačkog dečjoj književnosti u Vojvodini, u najkraćim crtama ćemo prikazati njen razvoj na ovom terenu.

Nastanak književnosti za decu i omladinu u Vojvodini se, sticajem okolnosti, poveziuje sa društvenim uslovima, a još bliže sa školskim sistemom. Slična situacija je bila i u Slovačkoj. Posle školskih reformi, koje je uvela Marija Terezija, 1774.god. (Všeobecný školský poriadok) i Ratio educationes (1777), koji su se odnosili isključivo na Ugarsku, država je morala da obezbedi obavezno opšte obrazovanje. Kako su nedostajali udžbenici, trebalo je napisati nove , a mali broj učitelja popunjen je kadrom iz Slovačke koji dolazi na tzv. Donju zemlju – u Vojvodinu (Juraj Ribaj, Juraj Rohoň, Michal Godra i Jozef Maliak) i počinje da piše svoje prve radove. Njihova dela su bila namenjena kako omladini tako i dečjoj čitalačkoj publici. Sticajem okolnosti, slovačka dečja književnost se našla na tromeđi triju književnosti: književnosti za decu u Slovačkoj, srpske dečje književnosti i književnosti vojvodjanskih Slovaka.

Razvoj slovačke dečje književnosti u Vojvodini možemo da pratimo od kraja 18.veka. Početak slovačke dečje književnosti predstavljaju svi žanrovi: poezija, proza i drama. Ovo šire istorijsko-književno posmatranje je značajno jer predstavlja sinkretizam svih žanrova namenjenih deci, naročito iz starijih razvojnih razdoblja.

Stvaralaštvo, koje je bilo isključivo namenjeno deci odn. intencionalna književnost za decu, počinje da se razvija u drugoj polovini 18.veka pa do kraja 1945.god. U to vreme dramu je pisao Jozef Podhradski, a pripovetke Albert Martiš, Jan Čajak i Samuel Činčurak. U ovo razdoblje spadaju i četiri spisateljice, koje su se naročito angažovale oko osnivanja predratnog i posleratnog časopisa za decu „Naše slniečko". One su ovde objavljivale svoje radove, koji su tek kasnije, sedamdesetih godina 20.veka, objavljeni u knjigama.

Posleratno stvaralaštvo (posle 1945.god.) je bilo najplodnije sedamdesetih godina. Šezdesete god. se, kao i u srpskoj književnosti, odlikuju temama iz narodnooslobodilačkog rata, u sedamdesetim generacija pisaca počinje da primenjuje tzv.dečji aspekt i javljaju se dva pravca u književnosti - tzv. tradicionalna škola - pravac sa tradicionalnim stvaralaštvom za decu koji predstavljaju Pavel Mučaji, Anna Majerová, Viera Benková, Pavel Grňa, i drugi - moderni pravac, koji predstavljaju Juraj Tušiak, Michal Babinka i Miroslav Demák. Nastavljajući tradiciju tzv. Tušiakove škole osamdesetih godina, modernu prozu pišu Tomáš Čelovský i Zoroslav Spevák. Devedesetih godina, zbog nepovoljne situacije u zemlji, dečja književnost stagnira. Starija generacija autora ne piše, ili više nije među nama, a neki od mlađih pisaca su se preselili u Slovačku.

Časopis za književnost vojvođanskih Slovaka, Nový život, od 1957.god. organizuje svake godine književne susrete koji su posvećeni raznim tematskim okvirima. Književnost za decu je bila prvi put tema na Književnim susretima 1968.god., pošto se sedamdesetih god. prošlog veka pojavila plejada pisaca koji su počeli da pišu i objavljuju knjige tako da je i interesovanje za dečju književnost bilo u centru pažnje još nedovoljno razvijene književne kritike. Posle petnaest godina (1983.god.), na Književnim susretima je bila zastupljena tema **Naša dečja poezija posle oslobođenja,** gde su neki pisci konstatovali da je dečja književnost najvažniji segment našeg književnog stvaralaštva. U toj godini je „Nový život" objavio ukupno 25 studija i recenzija iz oblasti dečje književnosti, što do sada predstavlja najveći broj koji je ovaj časopis objavio.

1990. god. Društvo slovakista Vojvodine je organizovalo okrugli sto o dečjoj književnosti i obeležilo 125 god. slovačke dečje publicistike u Vojvodini.

Ove godine je, posle 26 godina, na 53. Književnim susretima prvi deo bio posvećen dečjoj književnosti.

Ovom prilikom želimo da predstavimo sadašnje stanje u književnosti za decu odn. stanje za poslednjih deset godina. Starija generacija autora nije više među nama, a mlađa generacija je tokom devedesetih godina napustila ove prostore.

Od 1996.god. počinje da piše nova generacija autora u čijem stvaralaštvu preovlađuje epska linija. Mlada generacija pisaca se trudi da shvati i prikaže savremeni život deteta. Njihovo stvaralaštvo je namenjeno deci od 11 do 15 godina.

Prvi od autora mlađe generacije je Martin Prebudila (1960), koji je do sada objavio dve knjige za decu: *Pozemšťan Milan a Vincent bez ucha* (1996) (Vanzemaljac Milan i Vincent bez uva) i *V Anninom sne črieda koní bdie* (2007) (U Aninim snu čopor konja ne spava). Tematika u njegovim knjigama je tzv."dečačka proza". Dečaci predstavljaju zahvalniji objekat u pripovetkama jer su dinamičniji od devojčica. Kada se radi o izražajno-tematskim posebnostima Prebudilovog stvaralaštva, u jedinstvenu celinu ih spaja tema - priroda, seoska sredina, životinjski svet i humoristički pogled na svet očima deteta, gde se dete kritički osvrće i na neke postupke odraslih.

Najuspešnija spisateljica za poslednjih dvanaest godina je Mária Kotvášová-Jonášová (1957). Od 1995.god. Kotvašova objavljuje svoje dečje radove u časopisu za decu Zornička. Njena prva knjiga *Ocko, kedy pôjdeme?* (1997) (Tata, kada ćemo ići?) kao i druga *Ocko z čokolády* (2003) (Tata od čokolade) predstavljaju svet detinjstva koje će se naći u konfliktu sa svetom odraslih. Svakodnevne probleme u porodici, autobiografske elemente i lične doživljaje i iskustva sa vlastitom decom i sa okolinom, spisateljica opisuje iz dečje perspektive. Već sami naslovi knjiga potvrdjuju da porodica, odn. konkretno **tata,** predstavljaju samo književnu scenu dečjih likova. Nije sve u ovim proznim tekstovima idilično, jer porodičnu harmoniju narušavaju „prezaposleni roditelji". Kotvašova ima izuzetan dar za posmatranje dečjeg sveta, i to očima deteta. Zna da evocira dečje razgovore i osećanja. Njene pripovetke su pune dijaloga, što unosi dinamiku u tekst.

To, što je verovatno najuspešnija savremena spisateljica za decu kod nas, potvrdila je događajima vezanim za petnaestogodišnju devojčicu, koja je glavni lik u prvom slovačkom modernom romanu za omladinu *Mať pätnásť je také ťažké, alebo Striptíz* (2007) (Imati petnaest je tako teško ili Striptiz). Već sama činjenica da se u slovačkoj vojvođanskoj književnosti za decu pojavio prvi moderan intencionalni "devojački" roman , zaslužio je da mu i književna kritika posveti pažnju. U slovačkoj književnosti kod nas, proza sa likom mlade devojke, pred završetkom osnovne škole, nema bogatu tradiciju. U samoj Slovačkoj je takva pproza bila najviše zastupljena sedamdesetih godina prošlog veka.

Objašnjenje modernog romana za omladinu Aleksandra Flakera, u knjizi **Proza u trapericama** (Zagreb 1976), danas predstavlja samo orijentaciju u analizi modernih romana za omladinu. Šta u savremenoj književnosti podrazumevamo pod pojmom omladinski roman? Prema mišljenju slovenačke teoretičarke Marjane Kobi (Pogled na mladinsko književnost) treće starosno doba predstavlja omladinu od 15. do 18.god. a omladinska književnost opisuje glavnog junaka, koji izrasta iz osnovnoškolskog razdoblja i ulazi u novi svet, svet odraslih, ili je u njega „bačen" tako da kao odrastajući adolescent otkriva svoje koordinate i ujedno naglo i, po pravilu, usamljen traži svoju vlastitu sliku, svoj vlastiti lik. Prema Stjepanu Hranjecu (Hrvatski dečji roman, 1988) roman je vrsta "omladinske" književnosti u kojoj su glavni likovi adolescenti sa svojim dogodovštinama, nesrećama i htenjima.

Tako i roman Márie Kotvášove ima jasno opisan glavni ženski lik, -adolecsentkinju, koja se nalazi u problematičnom pubertetskom razdoblju. Prostor i vreme su tačno određeni, a mladog čitaoca privlači interesantan događaj u kojem se i sam ponekad pronalazi.. Glavni lik govori u prvom licu. Potrebno je naglasiti da je u ovom delu prisutan žanrovski sinkretizam, odn. preplitanje raznih žanrova realističkog romana. Sadrži u sebi elemente avanturističkog, ljubavnog, socijalno – psihološkog (gde se spominje droga, alkohol, ljubavne strasti) i romana „u trapericama" odn. "jeans" romana gde se adolescenti pojavljuju sa specifičnim pogledom na svet i postaju buntovnici bez razloga. Iz svega toga proističu i konflikti na relaciji glavni ženski lik - škola - porodica – društvena sredina. Likovi se odnose neodogovorno prema životu, u konfliktu su sa školom i roditeljima, a njihov glavni životni cilj je zabava, eksperimentisanje sa alkoholom, drogom i prva ljubavna iskustva.

Ovakav omladinski roman je izazvao nesvakidašnji interes čitalačke publike - učenika viših razreda osnovne škole i srednjoškolske omladine. To znači da je roman „u trapericama", kako ga je nazvao Aleksandar Flaker, u slovačkoj vojvođanskoj književnosti prvi put predstavljen knjigom Zoroslava Spevaka *Prst v nose (*1985), (Prst u nosu). Posle dugog

vremenskog perioda i praznine (više od dvadeset godina) nastavljen je knjigom za omladinu Márie Kotvášove-Jonášove **Imati petnaest je tako teško**. Prilikom čitanja ove knjige naročito je važno primetiti za koga je knjiga napisana. Sigurno ne samo za omladinu, već i za roditelje koji će u njoj naći vaspitna uputstva za svoje kćeri i sinove.

Poslednja knjiga Márie Kotvášove *Mama, poď sa hrať (*2008) (Mama, hajde da se igramo) sadrži dvanaest pripovedaka u kojima su svakodnevna realnost, odnosno već dobro poznati, svakodnevni, ustaljeni i nezanimljivi motivi iz života dece. Spisateljica zna da ih predstavi na poseban način i nalazi ih u dogodovštinama iz svakodnevice. Bogatstvo dijaloga, originalnost i ekspresivne reči u slengu mladih, još više utiču na pozitivnu recepciju mladog čitaoca.

U ediciji Zvon, koju štampa Novinska izdavačka kuća Hlas ľudu a namenjena je dečjoj književnosti, nalazi se u rukopisu drugi omladinski roman Márie Kotvášove, koji čeka da bude objavljen.

Raznolikost žanrova za poslednjih deset godina obogatila je i priča Ane Šimákove *Princezná na bielom koni* (2006) (Princeza na belom konju). Ova knjiga je namenjena deci starijeg školskog uzrasta i već predstavlja vrlo popularno štivo među čitaocima. Šimakova nalazi izvor u tradiciji narodne pripovetke, ali je atmosferu i likove ugradila u savremeni život. To joj dozvoljava mistično u narodnoj pripoveci koje kao produkt fantazije može slobodno da transformiše. Sam naslov knjige je netradicionalan i neobičan, a spisateljica je izvršila i transformaciju tradicionalnih likova. Savremena princeza ne čeka princa na belom konju, već sama stavlja sedlo na belog konja i sama traži svog princa. U šest modernih priča princeza Jana se udaje za princa Jána, druga princeza pogledom pomera stvari a u trećoj pripoveci se princeza Elena odvaja od prošlosti i sadašnjosti i na povratku u budućnost, u restoranu u gradiću Elenburg godine 2002. nalazi princa na belom konju. Druga princeza Ivana šalje SMS poruke mobilnim telefonom. Preplitanje prošlosti sa sadašnjošću i izlet u budućnost daju novi avangardni tok autorskog postmodernog vremena u književnom prostoru dečje književnosti. Kroz razna putovanja i razne načine menjanja mesta, spisateljica koristi mogućnost manipulisanja vremenom što predstavlja jedan način i sredstvo za izražavanje fantastičnog. Šimakova priča o doživljajima modernih, pametnih i veštih princeza ne u smislu negativnom, ne u hiperbolama, već na humoristički način. Pri tome ne koristi klasični model fabule - borbe dobra i zla. Elementi nonsensa su prisutni zbog samog fantastičnog dogadjaja. Svaka pripovetka se ipak završava tradicionalno - ima srećan završetak u raznim varijantama. Npr.: *Dok su sa sinom stajali na balkonu spavaće sobe, mislili su da će živeti u ljubavi i sreći sve do kraja sveta.*

Sledeći žanr, koji je prisutan u slovačkoj književnosti za decu od 2003. god, je memoarska proza. Potpuni povratak u detinjstvo opisao je Ján Fábry u svojoj knjizi *Nezbedníček* (2003) (Nevaljalac), koja predstavlja njegov prvenac u dečjoj književnosti. Pričama nas uvodi u svet svog detinjstva u siromašnom selu usred vinograda i kukuruznih polja. Ovde provodi detinjstvo dečak koji je okružen ljubavlju bake i dede. Knjiga je napisana tako da u njoj dominira vezanost za određenu teritoriju. Regionalizam u književnosti shvatamo kao disciplinu koja se odnosi na ontološki pristup čoveku i služi za izražavanje i određivanje ljudske i kulturne dimenzije pojedinca iz odredjene životne sredine. Uz region se uvek javljaju osećanja vezana za rodni kraj. Za ovog autora je karakteristična privrženost vojvođanskoj sredini tako da ovde možemo da govorimo o „regionalnom aspektu“

u književnom delu. Tematski se to odvija u prostoru koji predstavlja porodica, dvorište, ulica, bašta kao i socijalni odnosi izmedju mladog junaka i starije generacije.

Svoje uspomene na detinjstvo zapisao je i Daniel Dudok, univerzitetski prof, koji je radio na Odseku za slovakistiku, u knjizi *Z konca našej ulice* (2009) (S kraja naše ulice). Radnja se osim u prošlosti – u detinjstvu, odvija i u sadašnjosti u krugu porodice.

Sledeća knjiga, koja ima regionalni karakter, je knjiga Andreja Čipkara *Rovné rozprávky z roviny* (2007) (Ravne priče iz ravnice). U nečemu i ove priče predstavljaju povratak autora u svoje detinjstvo.Svaka priča počinje dogadjajem o kom deda čita svom unuku iz knjige koja je napisana posebnim starim pismom tzv.švabahom. Tako unuk upoznaje svet oko sebe. Naziv svake pripovetke ima opisni karakter što se vidi iz samih naslova: O prvom salašu; O bundevi; O suncokretu; O hmelju itd. Ovde se ne radi samo o radnji i događajima već autor pruža i istorijski pogled na odredjeni region, što je moguće iskoristiti i u školskom vaspistno-obrazovnom procesu.

Sličnu memoarsku prozu, ali i nekoliko pesmica, objavio je Juraj Bartoš u knjizi *Poď, kým ešte smieme* (Dođi, dok još smemo). Njegove najbolje pripovetke iz ove knjige su one u kojima se radnja odvija u školskoj sredini.

Čipkar je poklonio deci potpuno drugačiji žanr, putopisne priče, u knjizi *Banánový kvet, deti a svet (2001*) (Bananin cvet, deca i svet), koja je izašla i na srpskom jeziku. Andrej Čipkar je proputovao ceo svet. U ovoj knjizi je opisao događaje dece iz egzotičnih krajeva – Nepal, Kina, Brazil, Filipini, Indija, Mongolija itd.

Modernu knjigu sa tematikom iz savremenog života dece predstavlja sedam pripovedaka autora Tomaša Čelovskog u zbirci *Posledné pekné poviedky* (2008) (Poslednje lepe priče). Čelovski je napisao ovu knjigu petnaest godina posle objavljivanja knjige kratkih priča koju možemo da smatramo za najbolje ostvarenje osamdesetih godina u slovačkoj vojvodjanskoj književnosti za decu (Sen noci prvoaprílovej) (San noći prvoaprilske). Pošto Čelovski živi u Slovačkoj, na njega su uticali slovački pisci. Njegov stil i tematika prate savremeni trend književnosti za decu u Slovačkoj. Pisac prati događaje u "normalnoj" porodici. Međutim, junaci ovih priča učestvuju u raznim događajima, ponašaju se nenormalno i radnja je vrlo dinamična. Ovu prozu možemo označiti i kao prozu u kojoj su moderna dostignuća tehnike. Junaci imaju problema sa mobilnim telefonima, mobilnom sekretaricom, mobilnim animacijama ili virusima u prozi *Mám te rád* (Volim te).U drugoj priči glavni junak surfuje po internetu i muči se sa kompjuterom, sa mejlovima. Čelovski unosi moderne, stvarne epizode iz savremenog života u književnost kroz humoristički opis porodice koja je opterećena tehnikom. Prilikom analize ovih priča važna je sociološka komponenta. Nije samo u pitanju ponašanje glavnog junaka u užem smislu, već i složeni uzajamni odnosi, stanovišta, situacije i trendovi u društvu. U vezi sa sociološkim shvatanjem sazrevanja mladog junaka u priči sa lepim naslovom *Lietajúca taška* (Leteća školska torba), pratimo dešavanja đaka koji je izgubio školsku torbu a drugovi iz razreda su ga pretukli do bola i svi dobili iz vladanja trojke. Nisu ostali dužni školskom drugu: „ *Nekoliko dana kasnije posle nastave, Ondriš je uhvatio Sama za jednu nogu, Paľo za drugu i tako su ga tresli kao da tresu tepih ili ćebe... (sa trećeg sprata). Kada su ga uvukli u učionicu, primetili su da je osedeo...".* Tema nasilja se prvi put javlja u slovačkoj književnosti za decu u najužasnijoj formi, upravo kod autora Tomaša Čelovskog. Ovakvo književno stvaralaštvo nas užasava i podstiče na razmišljanje o vaspitnoj ulozi škole, o tzv. bezbednim zajednicama, modernom projektu u školama. Kada po školama vlada nasilje, vrednosti kao što su drugarstvo,

školski drugovi i poštovanje učitelja su prevaziđene. Zato je ovde jako značajan sociološki momenat. Da li je sve što je lepo nemoderno, glupo i zastaralo?

Za poslednjih deset godina poezija se pisala malo a knjige koje su objavljene, ukupno tri, nemaju visoke književne vrednosti, a namenjene su deci najmladjeg uzrasta.

Dramsko stvaralaštvo se pojavilo samo u jednoj knjizi *Medvedíky nemajú radi krupicu* (Medvedići ne vole gris) Ane Nemogove Kolarove u kojoj se nalaze četiri kratke pozorišne igre iz savremenog života.

Na kraju ćemo nabrojati knjige koje spadaju u posebnu grupu književnosti, koja posmatra književnost za decu iz drugog ugla. To je knjiga Márie Miškovicove *Detské hry (*Dečje igre), koju čine sakupljeni dečji folklor i autorkine uspomene na detinjstvo, što će sigurno poslužiti učiteljicama i vaspitačicama u radu sa decom.

Poslednja knjiga koju ćemo navesti je knjiga iz oblasti teorije dečje književnosti *Podľa duše dieťaťa* (Prema duši deteta), koju je napisao Pavel Mučaji. Osim opštih teoretskih pitanja koja se odnose na dečju književnost, autor piše o dečjoj književnosti u Slovačkoj i kod nas i o susretima sa dečjim piscima kod nas i u Slovačkoj.

Šta konstatovati na kraju ovog rada? Sumirajući poglede na dečju književnost posle 1996. god., možemo istaći da ona ima uzlaznu liniju u svom razvoju. Devedesete godine bede u našoj književnosti za decu su iza nas a posle 1996. god. se polako ali sigurno vraćamo deci sa knjigama nove generacije autora, koji se još uvek dosta stidljivo probijaju napred posle velikih imena slovačke vojvodjanske dečje književnosti u prošlom veku.

Interesovanje za književnost za decu je konačno dobilo svoje mesto ne samo u književnim krugovima već i medju studentima, jer se slovačka književnost za decu kao nastavni predmet predaje već deset godina na Pedagoškom fakultetu u Somboru odn. na Isturenom odelenju na slovačkom jeziku u Bačkom Petrovcu. Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu na Odseku za slovakistiku četvrta godina studenata sluša ovaj predmet a na Visokoj školi strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Novom Sadu ovaj predmet je uveden od samog osnivanja ove visokoškolske ustanove, odn. od 2007.god. Studenti ovih visokoškolskih ustanova su uz moju koordinaciju zajedno izdali do sada dva broja časopisa **Čarbolog** u kome se nalaze originalni radovi studenata iz dečje književnosti na slovačkom jeziku.

LITERATURA

Sedlák, Ján (1972). Epické žánre v literatúre pre mládež. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Stanislavová, Zuzana (1995). Priestorom spoločenkej prózy pre deti a mládež. Interpretačné štúdie. Prešov: Pedagogická fakulta UPJŠ.

Noge, Július (1988). Literatúra v literatúre. Bratislava: Mladé letá.

Sliacky, Ondrej (2007). Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1960. Bratislava: Literárne informačné centrum.

Stanislavová, Zuzana (1998). Kontexty modernej slovenskej literatúry pre deti a mládež. Prešov: Náuka.

Jarmila Hodolič

CONTEMPORARY STATE OF LITERATURE FOR SLOVAK CHILDREN IN VOJVODINA

Summary

This paper provides an overview of the Literary meeting of Slovaks in Vojvodina, the topic of which has been devoted to production for children. It is a follow-up for my book *An Overview of the History of Slovak Children's Prose in Vojvodina*, which has been concluded with prose anthology of Zoroslav Spevak *Kúpim bombón ako vráta* (1995). This paper presents all literary editions following that year. A young generation of authors emerged, who wrote poetry, prose, children's drama and reviews on literature for children. Approximately 20 books were published from the following authors: Martin Prebudila, Mária Kotvášová-Jonášová, Anna Šimáková, Andrej Čipkár, Zoroslav Spevák, Tomáš Čelovský, Pavel Mučaji, Juraj Bartoš, Anna Nemogová-Kolárová. These are mainly new, first editions. It is important to emphasize the publishing of the first juvenile maiden novel of Slovaks in Vojvodina. After the 90's, when literature for children faced desperate circumstances, it is obvious that the state of literature for children in Vojvodina is progressing now. The most important thing is the emergence of new young authors, mostly among the teachers, professors and journalists.

Ovaj rad je pripremljen za projekat Tipološki status, komparativne osnove i tokovi manjinskih književnosti u panonskom prostoru: 148027 Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

Ofelia Meza
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
opheliamyu@yahoo.com

UDC: 821.135.1-14.09 Stanescu N.

NICHITA STĂNESCU. ÎNVESTIRE FILOZOFICĂ PRIN CUVÂNT

Rezumat: Raportarea la absolut este un demers implicit al oricărui mare artist, indiferent de codul estetic pe care îl utilizează. Visul de a crea lumi compensative la lumea reală, chiar dacă este explicit formulat doar în romantism, există încă de la începutul literaturii culte. Cuvântul, devine, astfel, un creator de lumi imaginare cu forţă de învestire şi de re-învestire a sensului lumii prin intermediul logosului, traducând atât entuziasmul creator, cât şi tristeţea alienării într-o lume resimţită ca tot mai sterilă semantic. Predilecţia lui Nichita Stănescu spre meditaţie filozofică creează un spaţiu amplu atât în poezie, cât şi în eseistică, concepţia despre lume şi viaţă rezultând din actul cunoaşterii. În orice poezie sau poem Nichita Stănescu aduce cititorul în faţa unor exerciţii de claritate a spunerii prin care autorul reclamă implicit renunţarea la orice teoretizare a actului poetic. Dacă în creaţia sa nu există o meditaţie asupra poeziei în spirit textualist, se detaşează, în schimb, obiectivismul trăirii sale. Poetul uneori de-liricizează poezia, alteori întoarce spatele oricărei expresivităţi metafizice, poezia sa întoarce realul înlăuntrul propriei sale condiţii. Decantarea realităţii de posibile aluviuni meta-reale este surprinsă pas cu pas, vers cu vers. Elegiacul, când apare, este căutat ironic, sau de-a dreptul resemnat. Erosul conţine nuanţe filozofice în măsura în care este străbătut de aceeaşi dorinţă de a transgresa o stare vremelnică.

Cuvinte-cheie: *poezie, filozofie, literatura română*

Raportarea la absolut este un demers implicit al oricărui mare artist, indiferent de codul estetic pe care îl utilizează. Visul de a crea lumi compensative la lumea reală, chiar dacă este explicit formulat doar în romantism, există încă de la începutul literaturii culte. Cuvântul, devine, astfel, un creator de lumi imaginare (Dărăbuş 2001) cu forţă de învestire şi de re-învestire a sensului lumii prin intermediul logosului, traducând atât entuziasmul creator, cât şi tristeţea alienării într-o lume resimţită ca tot mai sterilă semantic.

Orice resurecţie în poezie începe cu aruncarea peste bord a limbajului poetic tradiţional, care devine la acea dată, paradoxal, antipoetic prin el însuşi; în 1966, când se luminează în noi litera celor *11 Elegii,* Nichita Stănescu devine liantul sublim între timpul poetic trecut şi cel viitor, scara de aur pe care poezia românească de la origini până în prezent se contempla pe sine. Imposibil, şocant poate, dar inefabil oricum.

Nichita nu experimenta de dragul experimentului. Avea conştiinţa valorii nelimitate a cuvântului devenit existenţă. Era, altfel spus, un inventator. Ce este acela un inventator?

O spune undeva chiar el însuşi: „un inventator este cel care izbuteşte să reproducă încă ceva din ceea ce există."

Dacă, în general, se poate spune despre poezie că este o *imago mundi,* despre Nichita Stănescu se poate spune că a atacat frontal ideea de existenţă. Dacă Nichita a trăit în prezent cu nostalgia trecutului (vezi *În dulcele stil clasic)* şi cu credinţa în configurarea perfectibilităţii viitorului poeziei, (vezi *Operele imperfecte),* atunci El a trăit etern. Cuvintele devin concepte, vehicule ale unei viziuni grandios atemporale a căror desfăşurare se produce simultan. Cuvântul este argument în spaţiul infinit; el desemnează o multitudine de stări posibile într-un periplu al formelor originare, cum numai Brâncuşi a reuşit într-un alt registru artistic să desemneze. Imagine a începuturilor, pre-existenţă, infinitate de natură iniţiatică în învelişuri sensibile. Nu a scris poezie, ci s-a lăsat scris de ea până la identificare: „Noi credem că nu există poeţi, ci moaşe ale poeziei şi că este o tristă confuzie aceea care s-ar putea face sperând în meritul poetului, iar nu în miracolul poeziei" (Stănescu 1985: 348).

În însemnarea finală la volumul *Nichita Stănescu. Amintiri din prezent,* Gheorghe Tomozei nota cu un fin simţ de observaţie că publicistica poetului ar fi, de fapt, cheia cu care putem descifra poezia modernă a acestuia: „Preceptele amatorului de dizertaţii pe teme filozofice calchiază firesc (şi în expresie, nu doar în intenţie, în ton) temele propriei poezii" (ibidem: 390).

Descifrarea sensurilor poeziei cu ajutorul publicisticii se poate realiza atât printr-o lectură paralelă, cât şi printr-un act de iniţiere anticipată. De aici nu trebuie să rezulte concluzia că poezia lui Nichita Stănescu, în special cea filozofică, este criptică şi are nevoie de *„chei lesnicios descifratoare de sensuri",* în schimb *„ea conduce în tunelul oranj"* al amarelor sale *„respirări"* de început de bătrâneţe şi început de moarte (posteritate), dar şi în alte tuneluri" (ibidem).

Predilecţia poetului spre meditaţie filozofică creează un spaţiu amplu atât în poezie, cât şi în eseistică, concepţia despre lume şi viaţă rezultând din actul cunoaşterii.

Gândirea tradiţională face distincţie între sihastrul refugiat pentru a stabili un dialog cu dumnezeirea şi maestrul care se retrage deoparte, întovărăşit de mai mulţi discipoli, sfârşind întotdeauna prin a alege unul căruia îi încredinţează gândirea sa cea mai secretă. Sihastrul caută perfecţiunea pentru el singur, filozoful lucrează pentru perfecţionarea altora. El transmite o imagine a lumii, propunând calea pentru a o atinge. Iată de ce, chiar din depărtare, continuă să acţioneze. Absenţa lui este de fapt prezenţă. Din gândirea metaforei se iveşte o galaxie de sensuri legate de concretul prim. Asemănătoare ni se pare singurătatea creatorului care trebuie să se marginalizeze în sfera socială pentru a se implica pe calea împlinirii sale creatoare (Ignjatović, Bratstvo-Jedinstvo 1988: 13).

La Nichita Stănescu te întâmpină o conştiinţă netulburată de perspectiva gravitării în jurul căii de acces spre dincolo, unica soluţie prin care poetul poate anticipa cu ajutorul instrumentelor sale de cunoaştere înfrângerea limitelor existenţei. Poetul ne aduce într-un spaţiu tranzitoriu, uneori temporal cronologic, alteori atemporal, static. În orice situaţie poezia lui transmite ordinea, în primul rând de dinainte de haosul final.

În orice poezie sau poem Nichita Stănescu aduce cititorul în faţa unor exerciţii de claritate a spunerii prin care autorul reclamă implicit renunţarea la orice teoretizare a actului poetic. Dacă în creaţia sa nu există o meditaţie asupra poeziei în spirit textualist, se detaşează, în schimb, obiectivismul trăirii sale. Poetul uneori de-liricizează poezia, alteori

întoarce spatele oricărei expresivităţi metafizice, poezia sa întoarce realul înlăuntrul propriei sale condiţii. Decantarea realităţii de posibile aluviuni meta-reale este surprinsă pas cu pas, vers cu vers. Elegiacul, când apare, este căutat ironic, sau de-a dreptul resemnat. Erosul conţine nuanţe filozofice în măsura în care este străbătut de aceeaşi dorinţă de a transgresa o stare vremelnică.

Omul la Nichita Stănescu este un *homo faber* şi omul estetic, omul care dansează şi cel care iubeşte, omul care lucrează, dar şi un *homo religiosus,* de fapt omul aşa cum este, având o experienţă, o imaginaţie şi o concepţie de structură religioasă. Numai prin intermediul omului religios omul, existenţa umană, îşi dezvăluie dimensiunile sale spirituale cele mai profunde şi cele mai creatoare. Sacrul stă la baza existenţei sale în lume. Poezia nu desacralizează, ci, asemeni religiei, care face posibilă transcendenţa, uneşte sufletul omului cu marele spirit. Toate artele au fost la început religioase. Treptat ele s-au detaşat de rit, s-au desacralizat.

Nichita Stănescu repune în drepturi forme ancestrale, uneori acestea devin suport şi subiect de mit. Când ineditul ideatic nu mai poate fi invocat, miza principală, justificarea acţiunii şi valoarea imaginii se concentrează în conţinut ironic, în aspectul ei pictural, în capacitatea de a transforma stereotipul în suportul unor calităţi expresive autonome.

Privită în ansamblu, moştenirea poetică lăsată de Nichita Stănescu nu ar putea fi partajată tematic - în sens strict -, izolând poeme de factură filozofică sau cicluri cu o tematică specifică ca atare. Chiar dacă critica literară a făcut trimiteri în special la *11 Elegii* (1966) şi *Oul şi sfera* (1967), iar ulterior, *Noduri şi Semne* (1982), un demers critic îşi propune o introspecţie prin toată poezia, ordonând analiza pe categorii filozofice, pe noţiuni şi idei care, în final, se grupează în *„*obsesii*”* sau *„*respirări*”,* în „necuvinte” explicate, cum menţionam mai sus, şi prin eseistica poetului. Pentru aceasta, se cere lămurită şi o altă concepţie ce frizează subiectul textului de faţă: întrebarea fundamentală a filozofiei nu este aceea „dacă viaţa merită să fie trăită”, întrebarea fundamentală a filozofiei, de asemenea, nu este de natură naţională. Act de suprimare a absurdului - aceasta este temeiul şi cauza diversificării celei mari de seamă activităţi gânditoare a umanităţii: filozofia. A fi înţelept înseamnă a stabili o ordine în mijlocul absurdului. Totul e absurd; iată postulatul, dar nu în noţiunea sa.

Despărţirea de absurd coincide cu revelaţia morţii. Descoperirea lucidă a morţii semnifică sfârşitul *condiţiei barbare.* Adică a absurdului. Adică a firescului. Nimic nu este mai firesc decât absurdul. Orice act de logică este profund nefiresc. Nimic mai artificial decât logica. Aşa îşi concepe poetul filozofic cunoaşterea vieţii, iar filozofia lui este de o factură aparte. „Nu filozofie (hegeliană sau de altă sursă) face Nichita Stănescu în poezia lui, cum s-ar crede la o privire superficială. Poetul face parte numai din categoria acelora care se emoţionează în faţa elementelor primordiale şi în mod egal în faţa descoperirilor celor mai noi din domeniul ştiinţelor şi tehnicilor, le înţelege şi mai ales le simte cu întreaga sa fiinţă. Poezia de acest gen se naşte dintr-un patetism *sui-generis,* acela al fuziunii perfecte dintre puterea de judecată şi afect, dintre raţiune şi sentiment, evenimentul având loc sub un unghi de mare deschidere generalizatoare” (ibidem: 246-247).

Un al doilea aspect al hermeneuticii poeziei lui Nichita Stănescu ar viza raportul dintre gândire şi cuvânt, dintre cuvânt şi limbajul propriu numai poetului, înţelesul cuvintelor la Nichita Stănescu derivă dintr-o convenţie pur artificială sau din natura lucrurilor, potrivit teoriei „despre dreapta potrivire a numerelor*”.* Logosul este simbioza dintre gând

şi cuvânt. Cuvântul nu este doar un veşmânt, o expresie exterioară a gândului, ci este, în primul rând, modul interior de constituire a gândului. Chiar în intimitatea noastră, atunci când nu avem alt interlocutor decât pe noi înşine, noi gândim prin cuvânt, limba având şi o funcţie de constituire a gândului, înainte de a se manifesta funcţia ei de comunicare. Limba nu poate fi redusă la un simplu sistem „de comunicare", şi, deci, la un sistem de semne, alcătuind toate o semiotică sau o semiologie, cum o numeşte F. Saussure, singura care ar putea să confere lingvisticii statut de ştiinţă. Desigur, nu se poate nega că limba este şi un ansamblu de forme şi structuri, un sistem de simboluri. Cuvântul dispune de o imensă energie spirituală, el are parcă puterea de a edifica sau de a desfiinţa.

La Platon găsim ca foarte interesantă ideea celor două nume (în dialogul *Cratylos),* primul fiind un fel de nume sacru, care rămâne în permanenţă tainic nerostit, ca o lume a tăcerii care se deschide spre *homo sapiens,* dar nu-l constituie încă pe acesta şi nu-l deschide spre sine şi spre altul, iar prin cel de-al doilea se face intrarea în cultură. Prin cuvânt ne constituim ca oameni, se constituie fiinţa noastră spirituală, comunicăm cu aproapele, dar şi cu departele nostru.

La N. Stănescu constituirea unei lumi de înţelesuri prin cunoaşterea şi identificarea naturii lucrurilor este o condiţie a comunicării şi invers, prin comunicare cu receptorii poeziei sale poetul devine un îmblânzitor de lucruri, un magician al verbului. Istoria a sedimentat în cuvinte o bogată zestre de înţelesuri care au evoluat adesea într-un chip enigmatic şi derutant. Chiar dacă nu i se poate atribui cuvântului însuşirea de a fi adevărat sau fals în sensul aristotelic, decât în unitate cu noţiunea, cuvintele nu sunt pur exterioare şi superficiale, ci participă la statornicia lucrurilor, iar la N. Stănescu intră în intimitatea fiinţei proprii.

Cum e şi firesc, poetul Nichita Stănescu n-a fost înţeles de către unii critici literari mai ales în prima etapă a creaţiei. A fost considerat „un compozit care nu şi-a desfăcut pe deplin materia intenţiilor, un poet căruia îi absentează acoperirea în rod liric, ceea ce duce la un impas al recepţiei" (Grigurcu 1989: 314). Criticului Gheorghe Grigurcu şi altora ca el le răspunde însuşi, poetul, lămurindu-i pe toţi acei care nu pot accepta inovaţia în poezie, originalitatea în creaţie: „Au confundat, vai lor, starea de ecou a poetului cu repetarea mereu mai transformată a cuvântului. S-a confundat talentul cu munca, înţeleasă în sensul transportării, pe umeri, de saci încărcaţi cu vorbe şi cuvinte. Nici pomeneală de o atare muncă, talentul nu este muncă, ci revelaţie, el nu rezidă din timpul investit monoton, ci din durerea monotonă izbucnită în strigăt" (Stănescu, 1985: 53).

Poetul visează adevărul unei realităţi fizice totale, misterul ultim şi cauza primă a cosmosului. Ca şi anticii, el vede sacrul în existenţa materiei universale, în miracolul unui principiu fizic unic. Un astfel de adevăr antologic este, însă, apanajul viitorului: el, dacă există, ne aşteaptă undeva la capătul superbului efort tragic al omului de a înţelege. Cunoaşterea este o tensiune semantică între ceea ce există deja şi ceea ce nu există încă, sensul operând întotdeauna în echilibrul dintre *prezenţă şi absenţă.* Funcţia euristică a gândirii inventează ipoteze alergând către viitor ca nişte mesaje interogative ale prezentului (Stănescu 1985: 13). Entuziasmat de prezentul căruia îi acordă întreaga sa energie creatore în primele volume, fuzionând entuziast cu lumea căreia i se adaugă cu bucurie, va deveni, în ultimele volume, scepticul care minează lumea cu interogaţii, refugiindu-se tot mai mult în abstract, ca altă formă de univers compensativ la lumea reală, după explozia barocă a logosului cu forţa materializării.

BIBLIOGRAFIE:

CONDEESCU, Alexandru (1985). Prefaţă la *Ordinea cuvintelor* de Nichita Stănescu. Vol. II. Bucureştiâ: Ed. Cartea Românească.
DĂRĂBUŞ, Carmen (2001). *Nichita Stănescu – experiment poetic şi limbaj*. Cluj-Napoca: Ed. Casa Cărţii de Ştiinţă.
DIMITRIU, Daniel (1997). *Nichita Stănescu – geneza poemului.* Iaşi: Ed. Univ. „Al. I. Cuza".
GRIGURCU, Gheorghe (1989). *Poeţii români de azi.* Bucureşti: Ed. Cartea Românească.
IGNAJATOVIĆ, Srba (1988). *Knjizevnost i novi mi.* Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo.
POP, Ion (1980). *Nichita Stănescu – spaţiul şi măştile poeziei.* Bucureşti: Ed. Albatros.
ROTARU, Ion (1987). *O istorie a literaturii român.,* Vol. III. Bucureşti: Ed. Minerva.
STĂNESCU, Nichita (1985). *Amintiri din prezent.* Selecţie şi însemnare finală de Gh. Tomozei. Bucureşti: Ed.Sport-Turism.

Ofelija Meza

NICHITA STĂNESCU. PHILOSOPHICAL INVESTMENT BY THE WORD

Summary

The work – *Nichita Stănescu. Philosophical investment by the word* - presents the poetic works of Nichita Stănescu, one of the most outstanding poets in modern Romanian literature, concentrating on the poems of philosophical meditation, because that is where the poet's concept of world and life, as well as of the role of poetry in the process of cognition spring from. The first characteristic of this kind of poetry is the link between the judgment ability and sensitivity, between reason and emotion. The second aspect of the analyses poetry is the focusing on the relation between thoughts and words, between words and the language typical only for a poet. The study is divided into five parts which present the poet's gnoseology, the drama of cognition and the pain of existence, time as light and the right to time, natural universe and abstract universe and at the same time the relation between philosophical poetry and philosophy of poetry. The poems and essays are studies side by side in order to discover the key for every foreseen phase of the philosophy of the world. Therefore, the ontological path is bipolar: the poet's gnoseology is reached through transcendence, when the poet, while observing the totality of universe, feels as its tiny part. The poet's verses emphasize the idea of the sphere as a form of universe, as a genetic code which is at the basis of the evolution of the living matter. In his poetry, Nichita Stănescu deciphers the problems of the world through words, trough their internal energies. If a notion has no counterpart in a word, the poet resorts to a no/word, creating a short poem out of it. Thus, the understanding of the universe is connected with the relation between notions and words. The poet assesses the hidden tensions, offering an elaborate work created with Love as food to our soul and our mind.

Tamara Valčić-Bulić
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
tvalcic2003@yahoo.fr

UDK: 821.133.1.09-992(497)

NEPODNOŠLJIVA SVEŽINA BALKANA: BUVIJE-DABIĆ

Apstrakt: U ovom radu će ukratko biti prikazana dva putopisa, dnevnika putovanja: *Upotreba sveta* (*L'Usage du monde*, 1963) Nikole Buvijea (Nicolas Bouvier) i *Putovanja u zemlje Srba. Deset godina kasnije* (*Voyages aux pays des Serbes. Dix ans apres* ..., 2003) Kristofa Dabića (Christophe Dabitch). Ovi autori, prvi – švajcarski pisac i fotograf, drugi – francuski novinar i pisac srpskog porekla, putuju kroz Srbiju i druge balkanske zemlje i iznose svoja zapažanja o krajevima koje su posetili. Ovde će biti istaknute prvo neke više ili manje očigledne sličnosti što se tiče samog toka njihovih putovanja kao i njihovih doživljaja i načina izlaganja: živopisnost prikazivanja, lucidan ali i dobronameran pogled na ljude i događaje. Zatim će biti ukazano i na neke razlike među njima, među kojima je i Dabićevo veće interesovanje za istorijske i političke okolnosti u Srbiji, kao i njegova pomalo protivrečna osećanja prema Srbima. Biće ponuđena i neka objašnjenja za to : različiti ciljevi dva putopisca, izmenjen društveno-politički kontekst i opšti zapadni stav prema Srbima.

Ključne reči: *putopis, Buvije, Dabić, sličnosti, razlike, stereotipi.*

Putopis Švajcarca Nikole Buvijea (Nicolas Bouvier, 1929 – 1998) *Upotreba sveta* (*L'Usage du monde*, 1963) na zapadu je odavno, od kasnih osamdesetih, postao kultna knjiga, jedno od prvih upečatljivih svedočanstava o Balkanu i o Istoku posle Drugog svetskog rata. Buvije, pisac i fotograf, od mladih dana okrenut putovanjima, do te mere da ona postaju njegovo prvo i pravo životno zanimanje i opredeljenje, svoje putovanje u naše krajeve preduzima 1953. godine, u društvu slikara i crtača Tjerija Vernea (Thierry Vernet). Pored Jugoslavije, oni automobilom obilaze i Tursku, Iran, Avganistan i Pakistan[1]. Knjigu o ovom putovanju objavljuje o svom trošku, punih deset godina kasnije, 1963, ne samo zato što ju je pisao punih šest godina, već i zato što teško uspeva da nađe izdavača. *Upotreba sveta* odbijana je u više navrata kako zbog Verneovih crteža koji se u njoj prepliću sa naracijom, tako i zbog Buvijeovih kritičkih primedbi na račun iranskih vlasti. Tek od 1992. kada izlazi u džepnom izdanju, knjiga stiče svetsku slavu. (http://www.lexpress.fr/culture/livre/comment-italique-l-usage-du-monde-italique-est-devenu-un-livre-culte_809125.html)

[1] Buvije zatim posećuje i mnoge druge zemlje: pored evropskih zemalja, posebno ga privlači Daleki istok. Između ostalog, u Japanu boravi u više navrata, obilazi Cejlon, Indiju, Kinu. Plod ovih putovanja jesu brojni putopisi i zabeleške. Kod nas je pored *Upotrebe sveta* u izdanju Geopoetike 1997. prevedeno i delo *Riba škorpija* (*Poisson Scorpion*, 1981) o njegovom boravku na Cejlonu.

Gotovo pedeset godina kasnije, novinar i scenarista Kristof Dabić (Christophe Dabitch, 1968 -), rođen u Bordou, a po ocu i dedi srpskog porekla, posećuje Srbiju u više navrata: prvi put stiže u Srbiju devedesetih godina. Knjiga *Putovanja u zemlje Srba. Deset godina kasnije …* (*Voyages aux pays des Serbes. Dix ans apres ...*, 2003) nastaje na osnovu boravaka u Srbiji u leto 2001. i naredne godine, tokom zime 2002. godine, autobusom i automobilom. I Dabić, kao i Buvije, sa sobom vodi saputnika, Davida Pridoma (David Prudhomme, 1969 -), crtača iz Tura, koji je ujedno i koautor knjige i njen ilustrator.

U jednom od centralnih poglavlja *Putovanja u zemlje Srba*, koje svojim nazivom „Upotreba sveta" već ukazuje na uticaj Buvijeve knjige, Dabić i sam uviđa značaj ovog putopisa: najuočljiviju a nenamernu sličnost on nalazi u samom toku putovanja**.** Kako je već napomenuto, Buvije je svoje putovanje nastavio ka Turskoj, Iranu, Avganistanu, te je tako Jugoslavija bila samo jedno od njegovih odredišta, u skladu sa čim joj je posvećena približno četvrtina njegove knjige. Za razliku od njega, Dabić je prošao samo kroz države koje se graniče sa Srbijom, zaustavivši se tu i tamo, da bi zatim proveo više meseci u samoj Srbiji, ali njegova maršruta kroz našu zemlju veoma je nalik Buvijevoj[2]. Oba autora provode izvesno vreme u Bačkoj, mada se Buvije ipak najduže zadržava u Beogradu, a Dabić u Novom Sadu, a zatim se preko Kragujevca i Šumadije zapućuju na jug. Dabić stoga, iako je u njegov obilazak uključeno mnogo više mestâ u Srbiji, zaključuje da je kod njega došlo do nesvesne reminiscencije prvog čitanja *Upotrebe sveta*.

Druga, svakom čitaocu očigledna sličnost tiče se ilustracija, crteža u crno-beloj tehnici rađenih tušom. Tjeri Verne na svojim crtežima pokušava da naizgled rudimentarnom tehnikom „uhvati" najkarakterističnije prizore: okupljanje u kafani, zabrađenu seljanku, namrgođenog seljaka, itd. Da li zbog ličnog izbora autora ili zato što je ova intermedijalnost u današnje vreme opšteprihvaćena, prihvaćenija svakako nego što je to bio slučaj šezdesetih godina kada je Buvije pokušavao da objavi *Upotrebu sveta*[3], Dabićev saputnik, David Pridom, dosledno prati gotovo sva zbivanja i daje kako mnogobrojne krokije običnih ljudi koje putnici sreću, tako i različitih enterijera i eksterijera. Crteži su pri tome često propraćeni i odgovarajućim Pridomovim kratkim i neretko duhovitim tekstom, tehnika stripa prepoznatljiva je već na prvi pogled.

Jedna od osnovnih Buvijeovih i Dabićevih metoda jeste skiciranje portreta takozvanih malih ljudi, kao i prikupljanje njihovih svedočanstava, zapisivanje njihovih „životnih priča". Kod Buvijea, koji inače insistira na „*društvenoj pokretljivosti*" (Buvije 1997: 24) putnika[4], koja mu omogućava zalaženje u različite društvene sredine i kvartove, u nekoliko poteza prikazane su bezimene beogradske građanske porodice koje poseduju diskretni šarm (osirotele) buržoazije koja čita Balzaka i Zolu, neguje lepe manire sve živeći na ivici bede, ili nasuprot njima „*četiri mlade kurve koje žvaću lubenicu i slušaju harmonikaša* " (Buvije 1997: 28) kao i autorovo pranje veša u Savi zajedno sa mornarima i ljudima iz okoline: „*U dobrom društvu*

[2] Buvije kreće iz Beograda ka Bačkoj gde obilazi Bogojevo i Bačku Palanku, a zatim se preko Beograda zapućuje ka Kragujevcu, Nišu i Prilepu. Dabić stiže u Novi Sad kojem, kao i njegovoj okolini, posvećuje puno pažnje, obilazi potom Bačku Palanku i Kikindu, a zatim odlazi u Beograd gde se završava njegovo putovanje; u drugom boravku u Srbiji, Dabić preko Novog Sada i Beograda, stiže u Valjevo i Kragujevac, odakle odlazi na Kosovo, gde posećuje nekoliko gradova: Mitrovicu, Prištinu, Đakovicu, da bi se preko Bujanovca, Vranja, Novog Pazara i Sjenice, zaputio u Bosnu.

[3] Iz književne perspektive ovaj otpor teško je razumljiv kada se ima u vidu da ilustrovanje putopisa nimalo nije nov postupak; valja se podsetiti koliko je ono samo omiljeno u renesansi.

[4] U njegovom i Verneovom slučaju treba ovu pokretljivost i doslovce shvatiti. Naime, oni sami, primorani su da u Jugoslaviji pedesetih godina zarađuju za život i za nastavak putovanja.

trljali smo košulje čučeći u vodi punoj mulja... " (Buvije 1997: 18). Neke od ličnosti dobijaju i više mesta: životna priča keramičara Anastasa, Francuza srpskog porekla sa ateljeom na Sajmištu, detaljnije je ispričana (Buvije 1997: 24-25).

Dabić, poput Buvijea, uživa u skiciranju karakternih crta ili upečatljivih fizičkih odlika ličnosti koje sreće ; tako je računovođa Mara „ *u svemu ličila na ljudožderku – po ustima koja su mi se te večeri učinila velikim kada bi se nasmejala, snažnoj figuri i pogledu čas ironičnom čas ispitivačkom - ali imala je neku dostojanstvenu lepotu* "[5]. Pored toga, Dabić, u pokušaju da sačuva objektivnost, svoje poznanike iz Srbije često pušta da sami, u najneposrednijem vidu, iznose svoja životna iskustva: mlade Novosađanke, Dušanu i Kristinu, piščeve prevodioce u susretima (bivše studente ovog fakulteta), pisca Aleksandra Tišmu, brojne izbeglice iz Hrvatske, sa Kosova i mnoge druge obične ljude.

Podjednako primetna sličnost dva putopisa sadržana je u izboru slika i utisaka. Čulni opažaji i odabrani, izuzetni trenuci, zauzimaju visoko mesto u Buvijeovoj poetici. Pri poseti Bogojevu, on Bačku opisuje na sledeći način:

To je ravnica za konje, horizont zelenih pašnjaka ovde i onde prekinut bunarom s đermom ili usamljenim stablom oraha. U tom kraju govori se mađarski. Žene su lepe, i nedeljom nose melanholično raskošnu odeću: muškarci mali, brbljivi, prijatni, puše tanke lule s poklopcem i još idu na misu, s cipelama sa srebrnom kopčom. Ambijent ćudljiv i tužan. Za jedno popodne mi smo opčinjeni. (Buvije 1997: 31)

Mirisi i boje se kod njega vrtoglavo smenjuju: „ *... izlazili [smo] na osunčanu ulicu, s mirisom lubenica...* " (Ibid: 28) ; mladići susreću čoveka koji « *miriše na beli luk i rakiju* » (Ibid: 28), prolaze kroz ulicu u kojoj „ *se muvalo i prevrtalo krdo crnih prasića sa stomakom na suncu.*", dok je nedaleko od tog mesta svinjokolj i „ *pregršt krvave iznutrice pušio se u zemljanom loncu* ". (Ibid: 36) Lični piščevi utisci i snovi katkad toliko utiču na njegovo tumačenje pejzaža da slušajući cigansku pesmu, čitaoca neumitno vodi iz stvarnog sveta u predeo sopstvene imaginacije:

Noćni i starinski, crven i plav. Pun sočnih i mekih životinja. Svet deteline, snega i raštrkanih koliba, gde rabin u kaftanu, Ciganin u prnjama i pop s bradom na razdeljak šapuću oko samovara jedan drugom svoje priče. (Ibid: 35)

Sličnom iznošenju ličnih utisaka, čini se, teži i Dabić koji ulice Novog Sada ocenjuje prvo kao „*nekako stroge i prašnjave*" da bi zatim on i njegov saputnik uočili „*izvesnu mekoću u četvrtima kojima hodamo*."(Dabitch 2003: 16)[6] Živopisnost i poetičnost u prikazivanju doživljenog primetna je u naizgled jednostavno prikazanim, gotovo fotografski slikanim mini-prizorima:

Dunav prolazi, gubi se u račvanjima i zajaženim mestima u koje vrbe gustih krošnji uranjaju svoje korenje. Ribar je na svojoj barci na vodi. Na poluostrvcu, guske se gegaju u četicama a veliki dečaci skaču u reku. Ispod ogromnog drveća trava je je polegla [....] U toliko ravnoteže ima čak nečeg nepodnošljivog.[7]

---

[5] „... avait tout de l'ogresse – la bouche qui ce soir-là m'apparut grande lorsqu'elle riait, la forte carrure et un regard tour à tour ironique et inquisitieur – mais elle était d'une grave beauté. " (Dabitch: 40). Svi prevodi Dabićevog teksta u ovom radu naši su

[6] Evo i celog odlomka na francuskom: „Les rues nous apparaissent d'abord comme austères et poussièreuses avec toujours des bouts déglingués qui surgissent au coin des trottoirs et des murs. Rien n'est lisse. Puis nous remarquons les arbres en grand nombre. Au fil des jours, nous percevrons une douceur dans les quartiers que nous arpentons." (Dabitch 2003: 16)

[7] „Le Danube passe, se perd en ramifications et retenues d'eaux dans lesquelles les saules touffus noient leurs

Ipak, pored ovih sličnosti, neke razlike veoma su uočljive: jedna od njih sastoji se u načinu posmatranja istorijske stvarnosti: iako Buvije posećuje Srbiju i Jugoslaviju u jeku Hladnog rata, u teškim, ali ipak mirnodopskim uslovima, i iako ima punu svest o autoritarnosti Titovog režima, njegov pogled je dobronameran a simpatija i toplina neprestano provejavaju kroz priču. On čak kao da pokušava da iznađe prednosti koje oskudica i siromaštvo, čije posledice itekako vidi na svakom koraku[8], pružaju stanovnicima Jugoslavije: "*biti lišen neophodnog u određenim granicama*" izaziva žeđ za suštinom. (Buvije 1997: 21). Ipak, i on se upušta u neke političko-istorijske analize, uviđajući značaj partijskih amblema i mitova, skrajnutost pravoslavne crkve, težinu novostvorene oficijelne istorije i karakter novih jugoslovenskih oslobodilaca. Ipak, ovakve analize kod njega su usputne, a čak i kad ih izvodi, on ne upada u dokumentaristički stil, već prednost daje svežini svojih utisaka i upečatljivosti prizora[9].

Dabić, međutim, mnogo više insistira na istorijskim i političkim okolnostima, a dokumentarni karakter njegovog putopisa je na mahove znatno izraženiji: pored katkad detaljnih analiza uzroka i posledica ratova u bivšoj Jugoslaviji, pitanja krivice jednih i drugih[10], on u fus-notama neupućenim zapadnim čitaocima pruža još i neka osnovna objašnjenja, zatim daje kratku hronologiju događaja u Jugoslaviji od Titove smrti do 2002, kao i sopstvenu bibliografiju prilikom pisanja knjige. Time se on jasno izdvaja i udaljava od Buvijea, a približava reportaži kao podžanru i novinarstvu kao svom životnom zanimanju.

Konačno, i neki zapadni stereotipi kao da su zajednički Buvijeu i Dabiću, ali je njihova upotreba različita: lajt motivi života Srba jesu hrana i alkohol, kafanska muzika i melanholija koje one nose; „*u Srbiji postoji riznica lične plemenitosti*" (Buvije 1997: 21), a srpske ključne osobine, pored „slovenske duše"[11] jesu gostoljubivost i „*čuvena jugoslovenska bezazlenost*", što su, uprkos piščevoj dobronamernosti, psihologističke i esencijalističke izjave (Buvije 1997: 22) Osvrćući se na poznatu Buvijeovu izjavu o srpskoj gostoljubivosti:

Srbi ne samo da su čudesno velikodušni, već su sačuvali antički smisao za gozbu: radost udvostručenu oslobađanjem od demona. Kada je život lak? Gozba. Kada je suviše težak? Druga gozba. (Buvije 1997: 41)

---

racines. Un pêcheur est posé sur sa barque posée sur l'eau. Sur une presqu'île, des oies dodelinent en petits régiments et de jeunes garçons plongent dans le fleuve. L'herbe est rase sous les immenses arbres. [....] Tant d'équilibre a même quelque chose d'insupportable." Dabitch 2003: 52)

[8] Kao na primer u beogradskim radnjama: „Izlozi su nudili jedva završenu robu: cipele kao panjeve, pogače crnog sapuna, eksere na kilo ili toaletni puder pakovan kao stočna hrana." (Buvije 1997: 23)

[9] Kao kada na primer opisuje liturgiju u crkvi Svetog Marka: „Nekoliko suncokreta naspram crvotočne ograde i zečje kože napunjene slamom i pribijene uz zid sakristije. Unutra, tuce starica u prašnjavim sandalama pevale su liturgiju iza jednog paravana. [...] Tama, mrmljanje drhtavih glasova davali su ceremoniji skoro mučnu nestvarnost..." (Buvije 1997: 25)

[10] Kao na primer kada ukazuje na dogmatičnu retoriku zvaničnog diskursa: „Douceur rhétorique et dureté dogmatique se mêlent pour un discours identitaire opposé aux invasions. L'imaginaire de la lutte pour la survie existe depuis plus de dix ans: elle fut au cœur de la guerre jusqu'au délire de la pureté; elle fut la définition obsessionnelle de l'être face à la menace de l'indéfinition; elle fut renforcée par la certitude, avec le bombardement comme ultime preuve, d'une détestation quasi universelle pour l'être serbe." (Dabitch: 76)

[11] Up. „Očaj i usamljenost su stvari koje Srbi prepoznaju na prvi pogled, odmah su tu s flašom, nekoliko malih nagnječenih krušaka, da vam ponude svoje dobronamerno prisustvo." (Buvije 1997: 25).

Dabić, iako i sam potvrđuje ovakvo iskustvo[12], ne može a da ne posumnja u vrednost generalizacija, suprotstavljajući ovoj slici jednostavnosti i neposrednosti – za Zapad po Buvijeu nepovratno izgubljene - prikaz neukusa turbofolk venčanja kojem je sam prisustvovao, sve zavideći Buvijeu, barem deklarativno, na njegovom bezbrižnom slavljenju ove srpske osobine. Pored toga, on Buvijeovu možda pomalo superiornu „*zapadnjačku ksenofiliju, dobroćudno poimanje strane kulture kao niže*“, kako ovu pojavu naziva i definiše Cvetan Todorov (citirano u: Lj. Todorova 1999: 111) zamenjuje kako kritičkim opaskama[13] na račun nemara, netolerantnosti, korupcije u srpskom društvu, tako i pronicljivom analizom autoparodije i samožigosanja Srba:

Srpski komarac je krvoločniji nego drugde, dakle, kao što su i psi, prasci, kokoške, koje imaju i zube [...] u ovoj ironičnoj reakciji na optužujući pogled stranca, [...] etnicitet više nema granica. Valja smejati se tome da bi se preživelo.[14]

Jedno od objašnjenja za pomenute značajne razlike u Buvijeovom i Dabićevom pristupu treba pre svega tražiti u razlozima, suštinski različitim, koji podstiču na putovanje jednog, zatim drugog. Dok Nikola Buvije Verneovo i svoje putovanje kvalifikuje kao: „*poduhvat idiotskog romantizma* “ (Buvije 1997: 13) i ističe neizrecivost, neobjašnjivost razloga i pobuda koji ga na putovanje pokreću:

Istina je da se ne zna dati ime onome što vas gura. Nešto u vama raste i kida veze – sve do dana kada, ne baš sigurni u sebe, stvarno odlazimo. (Buvije 1997: 12)

Dabić u prvi plan ističe želju da „*razumem rat i nacionalizam*“ (Dabitch 2003: 5), odbijajući ipak da njegov putopis iko svrsta u „*odbranu Srba*“ ili „*napad na njih* “ (Ibid: 5). Ni osećanja dva autora prema srpskim prizorima i predelima, nisu ista: dok je Buvije veoma često njima opčinjen, a retko kada oseća teskobu, kod Dabića dominira zbunjenost, nepoverljivost ili čak i mučnina, te se tako suštinski distancira od *Upotrebe sveta* kada za knjigu kaže:

Njena svežina bila mi je gotovo nepodnošljiva dok se krv prolivala u zemlji.[15]

Korene mučnine koju na mahove oseća Dabić treba tražiti u njegovim protivrečnim osećanjima prema samim Srbima: s jedne strane, negativna osećanja izaziva stanje na koje autor nailazi u Srbiji, a možda još i više uticaj opšteg zapadnog negativnog stava prema Srbima, kojeg uprkos naporima koje čini, Dabić ne uspeva u potpunosti da se oslobodi. S druge strane, Srbi su Dabićevi preci; kod njega se rađa čudna mešavina neodređenog osećanja pripadnosti ili barem simpatije prema sunarodnicima i suzbijanja i odbacivanja ove simpatije: to posmatraču dodatno otežava kritičku distancu i nepristrasnost, a putovanje pretvara u ponekad mučno preispitivanje sebe i sopstvenih uverenja.

---

[12] „Osetio sam već tu snažnu toplinu i ta tapšanja po ramenu prilikom jednog ždranja, čak i u doba embarga i to ne samo u Srbiji. Bila je to čak jedna od mojih balkanskih fantazmi“. („J’avais éprouvé cette violente chaleur et ces bourrades autour d’une dévoration, même sous l’embargo et pas seulement en Serbie. C’était même un de mes fantasmes balkaniques.“) (Dabitch 2003: 86)

[13] Kojih ipak ima i kod Buvijea, kao što su oni na račun nehigijene, izgleda gradova, itd, ali oštrica kritike uvek slabija nego kod Dabića.

[14] „Le moustique serbe est plus féroce qu’ailleurs, donc, de même que les chiens, les cochons, les poules, qui ont des dents [...] dans cette réaction ironique au regard étranger accusateur, [...], l’ethnicité n’a plus de limites. Il faut bien en rire pour en sortir. “ (Dabitch 2003: 74)

[15] „Sa fraîcheur m’était presque insupportable alors que le sang se répandait dans le pays“. Dabitch 2003: 85.

Buvijeov i Dabićev putopis besumnje su svojevrsni susreti sa srpskom kulturom, a Dabićeva knjiga je pored toga dijalog, a na mahove i obračun sa slavnim prethodnikom. Uprkos međusobnim nesumnjivim sličnostima, dijalogu teksta i slike, snažnom uplitanju ličnih impresija, kao i etnografskom istraživanju u malom i dobroj informisanosti, uglovi gledanja i doživljaj srpske stvarnosti dva autora ipak jesu različiti. Svaki putopis, valja se podsetiti, ipak je i putopiščev govor o samom sebi. Dok Buvije može neopterećeno, iako ne i naivno, da uživa u otkrivanju Drugosti, Dabićeva rastrzanost usled dramatičnih istorijskih okolnosti i sopstvenog srpskog porekla umesto uživanja donosi mu razumljivu i teskobnu zapitanost nad smislom nacionalne istorije i identiteta.

LITERATURA:

Bouvier, Nicolas, (1992). *L'Usage du monde*. Dessins de Thierry Vernet. Petite Bibliothèque Payot / Voyageurs.

Buvije, Nikola, (1997). *Upotreba sveta*. Prevela Eleonora Prohić. Beograd: Geopoetika.

Dabitch, Christophe, Prudhomme, David (2003). *Voyages aux pays des Serbes. Dix ans apres*... Paris: Editions Autrement Frontieres.

Todorova, Ljiljana (1999). *Imaginarni Balkan*. Prevele s engleskog Dragana Starčević i Aleksandra Bajazetov-Vučen. Beograd: Biblioteka XX vek.

Knjiga o putopisu (2001). Uredila Slobodanka Peković. Beograd: Institut za književnost i umetnost.

Dupuis Jérôme (2004), « Comment *L'usage du monde* est devenu un livre culte » publié le 01/06/2004, URL : http://www.lexpress.fr/culture/livre/comment-italique-l-usage-du-monde-italique-est-devenu-un-livre-culte_809125.html

Tamara Valčić-Bulić

THE UNBEARABLE FRESHNESS OF THE BALKANS: BOUVIER-DABITCH

Summary

This paper will briefly present two travel journals : *L'Usage du monde* (1963) by Nicolas Bouvier and *Voyages aux pays des Serbes. Dix ans après ...* (2003) by Christophe Dabitch. These authors, the first of whom is a Swiss writer and photographer, and the second one a French journalist and writer of Serbian descent, document their impressions and observations while travelling through Serbia and other Balkan countries. Firstly, some of more or less obvious similarities regarding the very course of their travels, as well as their experiences and forms of expression will here be depicted : vivid descriptions, lucid but also benevolent attitude towards people and everyday life. Furthermore, some differencies between them will be pointed out, among which is Dabitch's greater interest in historical and political circumstances in Serbia, as well as his somewhat contradictory feelings towards Serbs. Some explanations will also be offered : different goals of the two travel writers, altered socio-political context and general Western attitude towards Serbs.

Adam Svetlik
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
svetlika@ptt.rs

UDK: 821.162.4(497.113).09

KNJIŽEVNI BILINGVIZAM SLOVAČKIH VOJVOĐANSKIH PISACA

Apstrakt: U tekstu se istražuje problem biliterarnosti, odnosno paralelnog uključivanja pisaca u dva književna konteksta. U prvom delu teksta se definiše sam pojam biliteranosti i razgraničuje se njegovo značenje od pojmova kao što su bilingvalnost ili autorski prevod književnog dela, da bi se u nastavku rada celokupna problematika sagledala u kontekstu konkretne književne situacije – paralelnog uključivanja slovačkih vojvodjanskih pisaca u slovačku i srpsku književnost. Na osnovu analize biliterarnog stvaralaštva nekih od najznačajnijih pisaca u slovačkoj vojvodjankoj književnosti (Paljo Bohuš, Vićazoslav Hronjec, Viera Benkova, Zlatko Benka), kao zaključak se nedvosmisleno nameće teza o nemogućnosti postizanja biliterarne ravnoteže – gotovo po pravilu prevagu uvek odnosi književni kontekst koji se realizuje na maternjem jeziku.

Ključne reči: *Biliterarnost, bilingvizam, autorski prevod, multikulturalnost, književni kontekst, književna tradicija, slovačka vojvodjanska književnost, nacionalna književnost.*

Kompleksnost problema paralelnog uključivanja pisaca u dve narodne književnosti, slovačke i srpske, veoma upečatljivo oslikava hereza, koju je u svom dnevniku izrekao jedan od najznačajnijih slovačkih vojvođanskih pisaca, Vićazoslav Hronjec, kada se na početku svog književnog stvaralaštva zapitao: "Zašto uopšte pisati na slovačkom jeziku u Jugoslaviji"?(Hronjec, 1997: 21) U ovom retoričkom pitanju, koje ne samo da dopušta, nego čak i priziva potpunu integraciju, odnosno svojevrsnu samoasimilaciju, nazire se komplikovana a najčešće i frustrirajuća pozicija enklavnog pisca, u konkretnom slučaju pripadnika slovačke manjine u Vojvodini. Sa jedne strane on je igrom sudbine odvojen od svog narodnog centra i sve promene koje se u matici dešavaju, pre svega one na jezičko-književnom i kulturnom planu, doživljava tek u odjeku, dakle uvek zakasnelo i nepotpuno. Na taj način njegov narodni identite se postepeno izolira i "konzervira", što se naročito drastično ispoljava u jeziku, u njegovom okoštavanju i archaizaciji. Celu situaciju dodatno otežava nezaustavljiv uticaj okruženja, pre svega jezika i kulture većinskog naroda, koji takođe erozivno utiče na izvorni narodni identitet. Ako ovome dodamo i ne tako retki podcenjivački, a često i ignorantski odnos narodnog centra prema svojim enklavama, onda ne čudi, što su mnogi slovački vojvođanski pisci, razočarani u maćehinski odnos matice pokušavali da se aktivnije uključe u "životniji" književni kontekst iz svog okruženja, odnosno da su neka svoja dela napisali na srpskom, odnosno srpskohrvatskom jeziku. Treba odmah

reći da su velika većina ovih pokušaja završavala manje više nezapaženo, dakle i neuspešno. Glavne razloge ovog neuspeha treba sigurno tražiti i u nedovoljnom književnom kvalitetu većine ovih ostvarenja, takodje u sporadičnosti i nesistematičnosti njihovog objavljivanja, kao i u neadekvatnoj logističkoj podršci književnih institucija, koja je jedan od važnih preduslova onog, što se obično smatra kao književni uspeh. Ipak suštinski razlozi relativne neuspešnosti pokušaja slovačkih vojvođanskih pisaca, da se ne samo prevodom, već i originalnim delima, uključe u književni kontekst iz svog okruženja, su mnogo kompleksniji i proističu pre svega iz svojevrsnog razdvajanja stvaralačkog identite, do čega neizostavno dolazi u književnom bilingvizmu. Naime, za razliku od običnog svakodnevnog života, kde se poznavanje dva ili više jezika najčešće doživljava kao prednost (bolja komunikacija, uzajamno prožimanje, dakle i obogaćivanje kultura) na višim nivoima društvene nadgradnje, pre svega u književnom stvaralaštvu, ovo "više" se najčešće doživljava kao "manje", kao hednikep i stvaralački limit. Ovaj svojevrstan paradoks proizilazi pre svega iz osnovovnog sredstva književnosti, dakle iz jezika, koji nije samo puki medijum sporazumevanja, već i najznačajniji prenosnik informacija, u kome je uskladištena celokupna kultura jednog naroda. Zajedno sa učenjem jezika mi spoznajemo i usvajamo i celokupnu narodnu kulturu, koja je duboko u njemu zakodirana, tako da je stepen ovladanja nekog jezika u direktnoj proporciji sa stepenom pronicanja u srž kulture naroda, koji taj jezik koristi. To praktično znači, da se nivo potrebne jezičke kompetencije razlikuje u zavisnosti od komunikacijske situacije – najniži je u običnom svakodnevnom sporazumevanju a najviši očigleno u književnom stvaralaštvu.

Upravo o ovom aspektu književnog "dvodomstva" govori i Vićazoslav Hronjec u predgovoru svoje pesničke zbirke *Strma ravan* (1996), u koju je uvrstio pesme ispevane na srpskom jeziku: "U poslednjih četvrt veka (1967-1993), uporedo sa pisanjem na slovačkom, ispevao sam jedan manji korpus pesama na srpskom jeziku i time se pridružio nekim pesnicima raznih epoha, koji su na sličan način iskusili sve prednosti i sve manjkavosti ovakvog jednog razdvajanja vlastitog pesničkog senzibiliteta. Pre nekoliko godina, prevodeći ove pesme na svoj maternji jezik, i osetivši njihovo uporno opiranje slovačkoj pesničkoj tradiciji, postao sam svestan njihove pripadnosti pesničkoj tradiciji jezika na kojem su ispevane; uostalom, niz godina, naročito u mladosti, ta tradicija bila mi je mnogo bliža nego pesnička tradicija sopstvenog jezika." (Hronjec, Vićazoslav 1996, 45)

U istoriji svetske književnosti postoje mnogi primeri kada su pisci iz različitih razloga, najčešće iz težnje ka integraciji u novu društvenu, odnosno kulturnu sredinu, ali ponekad i u pragmatičnoj želji za boljim plasmanom svog književnog dela, promenili prvobitni jezik svog pisanja. Ipak kao po pravilu njihova književna ostvarenja napisana na jeziku, koji im nije bio maternji, nikad nisu dostizala nivo stvaralaštva realizovanog na njihovom prvonaučenom jeziku. Kao tipični primeri mogu se navesti recimo pisci Milan Kundera i Vladimir Nabokov a kao svojevrstan izuzetak od ovog pravila nameće se slučaj Vaska Pope, koji veliki književni uspeh nije postigao pisanjem pesama na maternjem rumunskom, već na srpskom jeziku. Istini za volju u istoriji svetske književnosti postoje još mnogi ovakvi slučajevi, no treba naglasiti, da se u njima, kao i kod Vaska Pope, najčešće ne radi o potpunom književnom bilingvizmu, dakle o paralelnom uključivanju u dva književna konteksta, već o piščevoj integraciji u kulturu i književnost drugog naroda, koja se obično realizuje odmah na početku njegovog književnog stvaralaštva. Dakle za razliku od recimo Kundere i Nabokova, koji su počeli pisati i značajni uspeh postigli književnim stva-

ralaštvom na svom maternjem jeziku (češki odnosno ruski), Popa je praktično celokupno svoje književno delo realizovao na svom sekundarnom, srpskom jeziku.

O teško ostvariljivosti paralelnog dvojezičnog književnog stvaralaštva govori takodje i jedan od najvećih poznavaoca književne situacije vojvođanskih Slovaka Mihal Harpanj, kada konstatuje: "Bilingvistička ravnoteža je retka pojava (…) po pravilu pretegne maternji jezik. Na srpskom jeziku napisane pesme slovačkih autora iz Jugoslavije najčešće funkcionišu kao autorki prevod, što je u stvari dokaz, da iz bilingvističkog nauma ne proizilazi biliterarnost." (Harpáň 2000: 21)

Iz ovog neizostavno proizilazi zaključak, da su situacije, u kojima se pisci svojim stvaralaštvom u potpunosti uključuju u književnu tradiciju naroda, kojem rođenjem ne pripadaju, pre izuzetak nego pravilo. Sa ovog aspekta sagledan, indikativan je slučaj Vićazoslava Hronjeca, kome je delimično uspelo da jedan deo svog književnog dela napisanog na srpskom jeziku, pre svega pesme iz zbirki *Mlin za kafu* (1984) i *Strma ravan* (1996) koncipira tako, da budu kompatibilne sa dominantnim senzibilitetom srpskog pesništva 60. i 70. godina prošlog veka. Na drugoj strani to ne znači da se Hronjec ovom svojom poezijom u potpunosti uključio u srpski književni kontekst, naprotiv, stiče se utisak, da koliko god je ovaj autor svoju srpsku poeziju pisao promišljeno, sistematski, a možemo sa sigurnošću tvrditi i kvaliteno, ovaj njegov ekskurs u srpsku književnost je ipak recepcijski, dakle i od strane čitaoca, i od kritičara ostao bez većeg odjeka.

Slično, a može se reći još i gore, prošli su i neki drugi slovački vojvodjanski pisci, koji su u jednom kratkom stvaralačkom periodu, pokušali da se aktivno uključe i u književni kontekst većinskog naroda iz svog okruženja. Odnosi se to pre svega na pesničke zbirke Palja Bohuša (1922-1997) *Život unapred doživotan* (1977), Vjere Benkove (1939) *Dan među ružama* (1979) i Zlatka Benke (1951) *Demon ali gde* (1973) i *Oklopnik* (1986), na romane Martina Prebuđilu (1960) *Ma, daj nasmeši se...* (2007) i Zlatka Benke *Boginja na prestolu* (1996), ali i na književne kritike Mihala Harpanja (1944) objavljene u knjizi *Između dve vatre* (1972). Treba odmah istaći, da sva ova navedena ostvarenja nisu napisali književni početnici ili marginalci, već u većini slučajeva autori u punoj stvaralačkoj snazi, sa etabliranim pozicijama u slovačkoj vojvođanskoj književnosti, što im nimalo nije pomoglo da izazovu značajniju reakciju u srpskom književnom životu.

Ipak postoje i primeri, kada su slovački vojvođanski pisci trajno napustili svoj primarni književni kontext i u potpunosti su se uključili u književni kontekst naroda iz svog životnog okruženja. U istoriji slovačke vojvođanske književnosti prvi je to uradio Jozef Podhradski (1923-1915), pisac koji je veći deo svog romantičnog stvaralaštva napisao na slovačkom jeziku, no u svojim zrelim godinama prešao je u pravoslavlje, počeo je da piše na srpskom jeziku i u potpunosti se okrenuo srpskom književnom i kulturnom kontekstu.

Nešto slično, ali gotovo celi vek kasnije, se dogodilo i sa Anom Dudaš (1936), koja je počela da piše poeziju na slovačkom jeziku, no po prelasku iz rodne Kovačice u Malo Crniće, ova pesnikinja se u potpunosti preorijentisala ne samo na srpski jezik, već i na srpsku kulturu, tako da je književnom kritikom u potpunosti prihvaćena kao srpska pesnikinja.

I slovački vojvođanski pesnik i prozaik starije generacije Danijel Piksiades (1931) je svoju prvu stvaralačku fazu realizovao na slovačkom jeziku, no po prelasku iz rodnog Kisača u Crnu goru a kasnije u Kanadu ovaj pisac počinje pisati na srpskom, crnogorskom pa i na hrvatskom jeziku.

Zajedničko za ova tri pesnika je pre svega to, da su svojim preorijentisanim, nazovimo to integrisanim stvaralaštvom u velikoj meri prihvaćeni u novom književnom kontekstu, no kvalitet njihovog stvaraštva im nije omogućio i neki značajniji prodor u njegove glavne tokove.

P.S.

Na kraju se može postaviti i pitanje karaktera ovog mog pročitanog teksta – da li je ovaj tekst, napisan odnosno pročitan na jeziku, koji nije moj maternji, samo autorski prevod jednog slovačkog književno-naučnog teksta, ili se on jezikom realizacije (srpski jezik), delimično i svojom tematikom (slovačko-srpski književni bilingvizam), ali i celokupnim kontekstom u kome je prezentovan, može uključiti u korpus književno-naučnih tekstova srpske književnosti.

LITERATURA:

Lutrov, Vladimír (Hronjec, Vićazoslav)1997: *Stretnutie s Minotaurom. (Denník V. A. Hronca 1964-1966)*. Bački Petrovac : Kultura.

Hronjec, Vićazoslav 1996: *Uz ovu knjigu*, in: *Strma ravan*. Vršac : KOV.

Harpáň, Michal 2000: *Singulár a plurál slovenskej literatúry na Dolnej zemi*, in: *Zápas o identitu.* Nadlak – Bratislava : Vydavateľstvo Kutúrnej a vedeckej spoločnosti IVANA KRASKA a Vydavateľstvo ESA.

Adam Svetlik

LITERARY BILINGUALISM OF SLOVAK VOJVODINIAN WRITERS
Summary

The paper investigates the problem of biliterarity, i.e. parallel inclusion of writers in two literary contexts. The first part of the paper defines the concept of biliterarity and delimits its meaning in comparison to other concepts like bilingualism and author's translation of a literary work. The paper continues to observe the whole issue in the context of a particular literary situation – a parallel inclusion of Slovak Vojvodinian writers in Slovak and Serbian literature. On the basis of the analysis of a biliterary opus of some of the most significant writers in Slovak Vojvodinian literature (Paljo Bohuš, Vićazoslav Hronjec, Viera Benkova, Zlatko Benka), one can undoubtedly form a conclusion regarding the impossibility of achieving a biliterary balance. Almost as a rule, the literary context realized in the mother tongue prevails.

(Tekst je nastao kao deo projekta broj 148027,
koji finanasira republičko Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj)

Utasi Csilla
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
utasi@ptt.rs

UDC: 821.511.141.09-13“15“

A 16. SZÁZADI VERSES HISTÓRIA MŰFAJI KÉRDÉSEI

Absztrakt: A városi protestáns nyomdákban a 16. század folyamán kiadott antik és középkori európai epikus munkák szabad átdolgozásai, az európai hagyománynak megfelelően, a *história* nevet viselik. A dolgozat a retorikai eredetű história-fogalom jelentésének rekonstrukciójára tesz kísérletet. A vizsgálódás középpontjában az a tény áll, hogy az irodalom e periódusban csekély esztétikai és ontológiai autonómiával bírt. A szerző a műveket a 16. századi protestáns városi közösségekben betöltött szociális szerepük szerint értelmezi.

Kulcsszavak: *16. századi epika, história, retorika, városi közösség.*

János Zsigmond, az antitrinitárius mozgalmat támogató ifjú fejedelem korai halálát követően, Báthory István, az új katolikus uralkodó 1571. szeptember 17-én kelt rendelete az Erdélyi Fejedelemség területen előzetes engedélyhez kötötte a vallásos munkák megjelentetését. Bár az uralkodói rendelet elsősorban a hitviták megfékezését célozta, és az antitrinitárius radikális dogmakritikának hangot adó munkákat közreadó kolozsvári sajtó működését kívánta korlátok közé szorítani, közvetve mégis az anyanyelvű, szórakoztató jellegű irodalom áradatát váltotta ki. A cenzúrarendelettel előállott helyzetben az erdélyi kiadók, különösen Komlós András debreceni nyomdája és a kolozsvári tipográfia gazdasági meggondolásokból áttértek a közönségigényt kielégítő népszerű históriák nyomtatására. Az erdélyi officínákban olcsó kiállítású, verses históriák füzeteinek sokasága jelent meg ebben az időszakban. Heltai Gáspár érdeklődésének középpontjába élete utolsó évtizedében szintén a történeti tárgyú munkák kerültek. 1565-ben, Bonfini Mátyás királyról szóló *Decasa*it latinul jelentette meg, ezt 1574-ben, *Cancionale* címen krónikás énekek gyűjteménye követte. Haláláig dolgozott *Chronica az magyaroknak dolgairól* című Bonfini-fordításán, melyet a nyomda irányítását átvevő özvegye bocsátott ki 1574-ben. Míg Heltai Gáspár magyarul is a historiográfia igényesebb válfajait készült meghonosítani, halála után a kolozsvári nyomdát néhány prózamű mellett szintén széphistóriák hagyták el.

Pirnát Antal 1984-es tanulmányában a 16. századi magyar verses históriák műfaját az eposz jegyeivel állította szembe. Megállapította, hogy a korban Magyarországon rendkívül ritka, szinte kivételes jelenség, hogy valamely szerző tudatosan epikus költeményt írjon (Pirnát 1984: 137-139). A históriaszerzők legtöbbje még mitológiai vagy eposzi tárgyakon alapuló munkáikat is valóságosan megtörtént eseményként igyekeznek hitelesíteni: „a XVI. századi magyar irodalomban az epikus költészet tehát szinte kivétel nélkül a

historiográfia álöltözetében jelentkezik." (Pirnát 1984: 141.) A 16. századi históriaműfajt azonban nem tekinthetjük autonóm irodalmi jelenségnek, a hasznosság és érték tekintetében a historiográfián belül ugyanis jelentős különbségek léteztek, míg a világtörténelmi vagy hazai eseményeket megörökítő prózahistória társadalmi tekintetben a legrangosabb irodalmi műfajok közé tartozott, addig a verses história Nyugat-Európában rangban jóval a műfajhierarchia csúcsát elfoglaló eposz alatt helyekedett el (Pirnát 1984: 145, 148)[1] Pirnát szerint a verses históriaműfaj hasonló devalválódása volt megfigyelhető a 16. század utolsó harmadában Magyarországon is.

Jól illeszkednek a fönti megállapításokhoz Joachim Knape ugyancsak a huszadik század nyolcvanas éveiben írt fogalomtörténeti monográfiájának eredményei. A 18. század előtt a historia nem magát a sajátlagos történelmet jelentette, az ókorban ennek jelölésére a cursus vitae, cursus fati, cursus mundi, inclinatio temporum szókapcsolatokkal éltek. Hérodotosz és Plutarkhosz „vizsgálat, kutatás" értelemben használták a fogalmat, később speciális értelemben a történettudományi vizsgálódást magát jelentette a szó, mely az alsó-itáliai görög kolóniák révén került be a latin nyelv szókincsébe (Knape 1984: 13-16). Cicero a narratiónak az igazságérték szempontjából elkülönülő három típusát különböztette meg: a fabulát, a históriát és az argumentumot. A historia fő kritériuma, hogy valóságos dolgokat beszél el, s egyúttal eleget tesz a hozzá rendelt retorikai stíluselveknek (Knape: 16-17).

A tomizmus előtti kor egyházi latinjában a fogalom a historia szabályainak megfelelő történeti munkát jelölt, míg azonban a kereszténység előtti történetírás az evilági tényvalóságnak való megfelelést hangsúlyozta, a keresztény kultúrában a historiához rendelt igazságérték az isteni megváltástervhez rendelt metafizikusan elmélyített igazságfogalommal azonosult (Knape 1984: 20). A középkorban a kinyilatkoztatás szövege számított tehát a historia foglalatának, e felfogás szellemében kezdték a biblia kisebb egységeit, kiszakítható történeteit is históriának tekinteni.

A 12-13. századi, a francia lovagi kultúra erős hatása alatt álló német irodalomban a historie elsősorban az adott munkát hitelesítő latin krónikákat és gesztákat jelölte, a műfajnévnek anyanyelvű szövegre való átvitele azonban még a 14. században is kivételnek számított. (Knape 1984: 126). Pirnát Antal gondolatmenetét új adatokkal egészíti ki Knape monográfiájának a históriafogalom 15-16. századi egységesülésének és a könyvnyomtatásnak összefüggését tárgyaló gondolatmenete.A könyvnyomtatással a 15., s különösen a 16. században a historie Németországban a legelterjedtebb műfajnévvé vált, kiszorította a régebbi műfajelnevezéseket, a kiadók ugyanis a fogalomhoz társuló érték segítségével legitimálták erkölcsileg gyakran kétségbevonható nyomtatványaikat is (Knape 1984: 296).

Orlovszky Géza *A magyar irodalom történetei*be a műfaj 15-16. századi fejleményeiről írt áttekintésében három szakaszát különíti el a körülbelül a 16. század nyolcvanas éveiig élő verses históriaműfajnak, szempontunkból a fejedelmi rendelet hatására kiadott művek csoportja lényeges. Ezek esetében Orlovszky egyfelől a korábban kiformálódott közönség széles társadalmi rétegeket átfogó voltát tartotta fontosnak, másfelől azt, hogy ebben a szórakoztató, szerelmi tárgyú elbeszélések váltak központivá (Orlovszky 2008: 316).

[1] A poétikai jegyek és a fikció tudatosulásának képtelenségét dolgozatában Pirnát arra a tényre vezeti vissza, hogy bár a retorikai tradíció sem a históriát, sem a poézist nem tartotta önálló műfajnak, a narratio alfajaként felfogott historia mérhetetlenül nagyobb tekintélynek örvendett, mint a grammatika diszciplínájának végén, a retorikai előgyakorlatok keretében oktatott poézis, melyet leggyakrabban ilyenformán az aesopusi állatmesével egyenlítettek ki.

A verses históriákat befogadó közönség társadalmi rendeken átívelő sajátosságát én nem látom ennyire jelentős műfajkonstituáló jegynek. Erich Kleinschmidtnek a kora-újkori délnyugat-németországi és svájci városi lakosság irodalomhasználatát föltáró kutatásai arra mutattak rá, hogy a könyvkínálat viszonylagos szűkössége a 16. századi Németországban nem tette lehetővé a nemesség olvasmányainak ízlésbeli elkülönülését. Másfelől a históriák legfőbb megrendelői, az arisztokrácia életformáját utánozó patríciusok semmi érdeklődést nem mutattak a polgári miliőben játszódó történetek iránt, inkább a lovagi környezetben játszódó elbeszéléseket részesítették előnyben (Kleinschmidt 1982: 235). A korabeli könyvkínálat szűkössége lehetett az oka annak is, hogy a gyakran antik történeteket feldolgozó vagy udvari környezetben játszódó széphistóriák Erdélyben a polgárságnak és a nemességnek egyaránt olvasmányai lehettek.

Bár mind a verses históriák, mind a kevésszámú prózahistória jórészt protestáns kézen lévő nyomdákban jelent meg, értelmezésükhöz a szakirodalom mindeddig nem vette segítségül a városi életet meghatározó egykorú normák rendszerét. A fejedelmi cenzúrarendelet hatását eddig egyháztörténeti vetületből vizsgálták. Balázs Mihály észrevétele szerint a dogmatikailag és szervezetileg szabályozott antitrinitárius felekezet ebben az időszakban még nem alakult meg, bár a vallásújításnak gátat szabó fejedelmi rendelet a dogmatikai kijegecesedés irányába taszította az antitrinitáriusok mozgalmát. Az eredmény a racionalisztikus dogmakritika elmélyülése lett az unitárius kollégiumban és a Kolozsvárra visszatért Dávid Ferenc környezetében. Az ekkor keletkezett munkák nem jelenhettek meg nyomtatásban, ám a Kolozsvárott menedékre találó nyugat-európai radikális gondolkodók egy-egy eszméje anyanyelvű munkákba is bekerült (Balázs 1997: 11).

Ha nem az erdélyi protestáns egyházak kiformálódásának távlatából, hanem a 16. században szerepet kapó városreformációk szempontjából vizsgáljuk a fejedelmi rendelet hatását, bizonyosnak tűnik, hogy a dogmatikai forrongásnak véget vető fejedelmi rendelkezés a városi szervezetek szintjén az egyházi és világi hatalom megállapodottságához vezetett.

Az európai városok mintájára városreformációkat levezényló erdélyi városi közösségek életvezetési normái az európai városok normáihoz voltak hasonlók. A német kutatások szerint mind a protestáns, mind a katolikus hiten megmaradó városi közösségek életét szabályozó értékrendszerben a szellemi *recreatió*nak nem volt kijelölt ideje. A városi társadalom nem ismerte a szórakozás fogalmát, a napi teendők rendje csupán a munkához sorolt tevékenységeket írta elő.

A konfesszionalizáció idején a nyugat-németországi városokban az irodalomértés előírásait az egész életet átfogó teológiai vezetés határozta meg. A magisztrátusok az egész kora-újkor idején, vallásilag megalapozott védelmi feladatuk részének tekintették az irodalmi művek elleni harcot. A fantasztikus szabad tere felé tájékozódó irodalmi műveket a vezetőség a keresztény ember kötelességeitől elvonó semmittevés körébe utalhatta, hiszen a polgári értékrendben nem létezett hedonisztikus szabad tér. A tétlen magatartás lehetőségének kizárása a kora-újkori etika egyik alaptémája volt. A tétlenség melankóliát szül, s csupán mélabú gyógyítására megengedett a szórakoztató irodalom befogadása (Kleinschmidt 1982: 119-121).

A nyugat-európai városokban konszenzus létezett arról, hogy a befogadó az irodalmi művekre affektív választ ad. Az irodalom védelmezői a munkák kedélyt megmozgató hatását emelték ki, az ellenfelek pedig a fölszabaduló affektív erő irányíthatatlanságát

hangsúlyozták. Mind a védelmezők, mind pedig az ellenzők egyetértettek abban, hogy a befogadó eligazításra szorul. A városi vezetőség cenzúrarendeletei nem a polgárok egyéni erkölcsi integritásának feladatát látták el, hanem a civitast mint közösségi egységet védelmezték (Kleinschmidt 1982: 128-129).

A városi mentalitás egyetemessége megengedte, hogy a legváltozatosabb eredetű históriákat a polgári identitás megerősítésére alkalmazzák. A históriaműfajjal közvetített művelődési anyag sokrétűségének ez a magyarázata.

Úgy vélem, éppen azért nem írhatjuk le az 1571-es erdélyi fejedelmi cenzúrarendelet hatását a művek tárgyában bekövetkező, a vallásos témáktól a szórakoztató művek felé való eltolódásként, mert a história-műfajt az oralitás és az írásosság jegyeit együtt fölmutató, átmeneti műfajként kell értékelnünk. Ezt a tényt támasztják alá Orlovszky Géza megfigyelései is. Varjas Béla korábbi véleményével szemben úgy látja, hogy a nyomtatásban megjelentetett verses anyag nem egy óriási, elveszett orális énekirodalom csúcsa volt, hanem a könyvnyomtatás termékének kell tekintenünk: a 16. századi, kéziratban maradt históriák száma ugyanis elenyésző (Orlovszky 2008: 311).

Bettina Rommel Rabelais-monográfiájában megállapítja, hogy a *Gargantua* műfaji előzményeként számbavehető, Lyonban a 15. század végén tömegesen megjelenő, főként franciából fordított, lovagi tárgyú prózaregények a könyvnyomtatással bekövetkező mediális váltásra reagáló sajátosságokkal rendelkeznek. A kiadók a lelkészek részéről érkező állandó szemrehányást, hogy a lovagregények olvasása üres és hiú időtöltés, a könyvek hasznosságával védték ki. A közrebocsátók munkáikat gyakran egyenesen a kegyességi művek közelébe helyezték. Bettina Rommel azonban arra figyelmeztet, hogy a lovagi és a vallásos építő irodalom kiegyenlítése nem csupán ideológiailag motivált, hanem inkább az irodalmi kommunikációban a nyomdatechnikai újításokkal összefüggő változásokkal áll összefüggésben. Kommunikáció-technikai szempontból a prózaszövegek ajánlásai ugyanazt a szerepet töltik be, mint a verses változatban az előadónak a jelenlevő közönség előtt elmondott bevezetése. A nyomtatott prózaváltozat tehát a szóbeli bevezetés feladatát tölti, ám egyúttal az átmeneti mediális helyzetre való reakció is, hiszen tudjuk, hogy a könyvnyomtatás végül az orális hagyománnyal való szakításhoz vezetett. A prózaregények nem a verses változatok közönséget megszólító fordulataival élnek, hanem ehelyett kiadványaikat kimerítő prológusokkal látják el. Bettina Rommel szerint, amikor a közrebocsátók munkáikat az életvezetésben betöltött szerepükért dicsérik, a prózaregény irodalmi befogadása olyan környezetbe kerül, amelyben megőrződik a beszédhagyomány szóbelisége és eligazító jellege. A prózaregénynek az előszók révén lejátszódó repragmatizációja tehát olyan kísérlet, amely a nyomtatott könyv befogadását jellemző szituációfüggetlenséget igyekszik kompenzálni (Rommel 1997: 75-76).

Németországban a 15. században a verses elbeszéléseket lassanként kiszorították a prózaregények, a 16-17. században pedig a prózahistóriák kezdtek a Roman műfajnevet viselő alkotások mellett elavultaknak számítani. Magyarországon egyik váltás sem játszódott le.

A história hasonló szerepet töltötte be az erdélyi városok kultúrájában, mint Nyugat-Európában, úgy látom, hogy a verses és a prózahistóriák mentalitást megerősítő szerepe közel azonos volt, azonban a helyi viszonyok között az orális jegyeket megőrző verses elbeszélések kerültek túlsúlyba. A nyugat-európai gyakorlathoz hasonlóan a magyar kiadók nem törekedtek arra, hogy eltüntessék az eredeti, orális előadást jelző jegyeket a nyomta-

tott változatokból. Istvánfi Pál széphistóriája, a Szapolyai János és Izabella esküvőjére 1539-ben készült *Voltér és Grizeldis* az urak megszólításával kezdődik nyomtatásban is. A Vergilius *Aeneis*ét átültető Huszti Péter a nyomtatott írást a személy élő szavát közvetítő médiumként fogja föl. Munkája *Első Rész* című fejezetét a következő, a jelenbeli előadásra és az írásosságra egyaránt utaló szavakkal indítja: 1. „Én mostan beszéllem az rómaiakat, / Pogányságban történt szép csoda dolgokat, / Elkezdem trójaiaknak romlásokat, / És rómaiaknak onnat származtokat. 2. Sőt hogyha valami éktelen történnék ,/ Írásomban ha mit nem kedvellenétek,/ Nékem megbocsásson abból kegyelmetek, / Mi módon éltenek, úgy szólok tünektek" (Huszti 1582: 9).

Úgy vélem, a kortárs befogadók ennek ellenére tudatában voltak a prózában írt és a verses história különbségének, hiszen a verses história jegyeit jól ismerték. Úgy tűnik, a verses elbeszélések befogadási konvenció közismertebbek voltak, vagy – szerelmi tárgyuk ellenére – tartalmaztak olyan szerkezeti, formai, műfaji biztosítékokat, melyek befogadásukat a városi vezetőség szemében veszélytelenebbé tették. A verses história műfajához a mondandókat személye hitelével igazoló elbeszélő képzete társult. Az elbeszélést a nyomtatás nem fosztotta meg a személyes hang hitelétől. A moralizálás mind a kéziratos, mind a későbbi fázisban egyaránt a műbe tagozódik. A históriák szövegéhez a könyvkiadók nem illesztettek előszót, legföljebb mottót. A próza narrátora a verses elbeszélővel szemben nincs közvetlenül jelen, a történet befogadása során az olvasó támogatásra, segítségre szorul.

A 16. század utolsó harmadában virágzó, a polgári mentalitás kiépítésében szerepet játszó história-műfaj összefüggésében Heltai Gáspár némileg korábban megjelent prózahistóriái és történeti munkái a korabeli polgári tudatot a legkorszerűbb németországi szövegváltozatokkal formálni akaró igyekezet termékének látszanak.

IRODALOM

Balázs Mihály (1997), Bevezetés, in Enyedi György válogatott művei, az előszót Balázs Mihály, a jegyzeteket BALÁZS Mihály, KÁLDOS János és SZALAI Judit írták (Kriterion, Bukarest – Kolozsvár): 5-27.

Huszti Péter (1582). *Aeneis, azaz az trójai Aeneas nemes herceg dolgai / Melyben Trója vétele és romlása, trójaiak bódosások Aeneassal együtt, hadok Olaszországban, és Róma városnak eredeti, nagy szép díszea versekkel megírtik.* (Bártfa: David Guttgesel), in *Aenais* (é.n.), a szöveget gondozta, az utószót írta és a dallamokat összeállította Szabó Géza (Bp.: Népművelési Propaganda Iroda): 7-90.

Kleinschmidt, Erich (1982). *Stadt und Literatur in der frühen Neuzeit: Voraussetzungen und Entfaltungen im südwestdeutschen, elsässischen und schweizerischen Städteraum*. Köln Wien: Böhlau Verlag.

Knape, Joachim (1984). *„Historie" im Mittelalter und Früher Neuzeit: Begriffs- und gattungsgeschichtliche Untersuchungen im interdisziplinären Kontext.* Baden – Baden: Valentin Koerner.

Orlovszky Géza (2008). A históriás ének: 1574: Megjelenik a Cancionale, in *A magyar irodalom történetei: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza főszerkesztő SZEGEDY-MASZÁK Mihály (Bp.: Gondolat): 310-323.

Pirnát Antal (1984). „Fabula és história”. *ItK* 2: 137-149.
Rommel, Bettina (1997). *Rabelais zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit: Gargantua: Literatur als Lebensführung*. Tübingen: Max Niemayer.

Csilla Utasi

QUESTIONS OF GENRE 16th CENTURY HUNGARIAN HISTORIAS

Summary

The free Hungarian translations of antique and medieval European epic works, published in the Protestantant printing houses in the 16th century, were called – according to the European practice – *historias*. In this paper an attempt is made to reconstruct meaning of the notion of the rhetorical origin of the term *historia*. This approach centres on the fact that literature enjoyed little aesthetic and ontological authonomy at this period. The author interprets works in their social function in the 16th century Protestant civic communities.

Tijana R. Spasić
doktorand na Univerzitetu u Novom Sadu
Filozofski fakultet
spasictijana@gmail.com

UDK: 821.111.09-1 Eliot T.
821.163.41.09-1 Crnjanski M.

„PUSTA ZEMLJA“ I „STRAŽILOVO“: MOGUĆNOSTI ZA RAĐANJE NOVOG ŽIVOTA[1]

Apstrakt: Ovaj rad predstavlja komparativni pristup „Pustoj zemlji“ T.S. Eliota i „Stražilovu“ Miloša Crnjanskog. Kroz poređenje raznih aspekata navedenih pesama, analiza za svoj cilj ima pronalaženje elemenata u koji govore o tome da je obnova nakon rata i beznađa o kojima je reč moguća.

Ključne reči: *„Pusta zemlja“, „Stražilovo“, modernizam, nada, obnova.*

Pitanje je kako biti uverljiv i govoriti o postojanju nade u pesmi kao što je „Pusta zemlja“, koja počevši okrutnošću aprila ruši svaku osnovu za to. Ili u pesmi koja u svojoj prvoj strofi sadrži stihove:

„gde ću smeh, pod jablanovima samim/da sahranim.“ (Crnjanski 1981)[2]

O (ratnim) razaranjima koja su prethodila ovim poemama bilo je mnogo reči. Obojica pesnika o kojima je reč našla su se u situaciji da moraju nekako da sakupe krhotine stvarnosti i svaki je to uradio na svoj način. Ipak, u traženju elemenata ovih pesama u kojima se govori o mogućnostima obnove treba biti unapred pripremljen na neuspeh. Interpretacija te vrste pre svega mora biti subjektivna, kako to umetnost modernizma i nalaže. Takođe, biće reči i o tome da ni sami pesnici nisu bili sigurni u snagu obnove koju su priželjkivali. Poređenje će na ovom mestu biti izvršeno putem nimalo slučajne, fragmentarne analize, sa nadom da će se makar u nekim od tih fragmenata pojaviti *nada*.

Očajanje

U analizi ovih pesama neminovno se mora krenuti od onoga od čega su i sami pesnici krenuli – od potpunog poraza nade koja nekako pokušava da taj svoj poraz podnese. Obe pesme u svom velikom delu pisane su upadljivo snažnim tonom beznađa, i tako je „Pusta zemlja“ umesto mnogih ljudi, kako je to Eliot rekao, izrazila činjenicu da ljudi ne znaju šta da čine sa sobom, odnosno, „njihovu iluziju da nemaju više iluzija“ (Kener: 156) Miloš Crnjanski je napisao „Stražilovo“ tražeći svoju novu poeziju koja će mu objasniti šta

[1] Rad je pisan u okviru projekta na Institutu za književnost i umetnost, na kojem autorka sarađuje kao stipendista Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj

[2] Svi stihovi iz „Stražilova“ biće korišćeni prema navedenom izdanju.

se zbilo sa njegovim životom u međuvremenu, kao i šta se zbilo sa njegovom domovinom. Poželeo je da se suprotstavi obamrlim čulima i osećanjima, i upravo u tom smislu može se povezati sa engleskim piscem o kojem je reč. Crnjanski je na ovom mestu, iako je „veselost neka (u njemu), (bila) rugoba“, pokušao da premosti teskobu i razočaranje koje su ga uvek pratili. Isto tako se i Eliotova zemlja, koja je pusta i željna vode, može razumeti kao pesnikov um kome je preko potreban smisao. (Rajan: 8)

Žudnja za životom

Prvi stupanj u oslobađanju lirskih subjekata od očajanja jeste žudnja za životom koja se promalja kroz pukotine njihove isprekidane naracije. Utemeljenje „Stražilova“ u Romantizmu zapravo predstavlja njeno utemeljenje u životnim radostima a Crnjanski je, osim toga, želeo da pokaže i da prerano ugašena mladost srpskih romantičara nije uzaludna jer dopire i do njega, iako je neprekidno praćena snažnom slutnjom. Ovde se pesnik ne odriče svog Sumatraizma, ali obnovljena energija koju ovde vidimo ne potiče iz sveopšte ravnodušnosti i mirenja sa svetom, nego iz neke nove, dionizijske energije. Tako ćemo u pesmi naići na poletne stihove kojih u njegovoj ranijoj poeziji nije bilo (ili barem ne u tolikoj meri):

„A kad utopim čun Mesečev, od srebra,/U novo more jutra i u trave,/Sednem na oblak, pa gledam svetlosti,/Što se po nebu, *iz moje strasti*, jave.“[3]

Isto tako i „Pusta zemlja“, koja u većini svog toka sablasno odiše smrću, na izvesnim mestima progovara iskrenom i dubokom žudnjom za životom, koji bi mogla doneti voda:

„Kad bi bilo vode/A ne kamenja/Kad bi bilo kamenja /Ali i vode/Neki izvor/Bara među stenama/Kad bi se samo čuo žubor vode“[4]

Ovaj deo pesme odvija se u njenom poslednjem delu, u kojem se pojavljuje i grmljavina koja će možda doneti kišu. Teško je odoleti zaključku da je grom ipak usledio nakon iskrene molbe izgovorene od strane nekoga ko toliko žudi za vodom, ma koliko se takav zaključak činio naivnim.

Priroda, život i smrt

Obe pesme sadrže snažne aluzije na prirodu, pre svega na proleće kao doba regeneracije. Crnjanskog je razočaranost u civilizaciju oduvek vukla ka prirodi i tako i „Stražilovo“ vrvi od opisa toskanskih prizora kojima pesnik prisustvuje, kao i sremskog brda kojem je pesma posvećena. Za razliku od „Puste zemlje“, priroda u „Stražilovu“ prikazana je u najboljem svetlu, odnosno u svojoj osnovnoj funkciji - funkciji rađanja života. Koliko god da je pesnik sumoran ili uplašen, priroda se sa svojim „rascvetalim trešnjama“ i potocima, uvek uzima kao uteha i zbir svih radosti sa kojima se treba stopiti.

„Pusta zemlja“, pak, počinje čuvenim ironično-ciničnim stihovima koji ismevaju životodavnu snagu proleća, izvrćući Čoserove poletne stihove naglavce, tako da već na samom početku bivamo sasečeni hladnim dahom koji preovladava u pesmi. Na taj način

[3] Kurziv T.S.

[4] Svi citati iz „Puste zemlje“ biće uzeti iz navedenog izdanja.

svi prirodni i religijski rituali rađanja i obnove prikazani su u odsustvu bilo kakvog svetla ili radosti. O tome možda najupečatljivije svedoči morbidno pitanje: „Leš što si ga zakopao lane u bašti, pušta li izdanke?“. Ovom prilikom aludira se na obrede u čast boga Ozirisa čija je statua zakopavana u zemlju ne bi li iz nje izraslo bilje. Zatim se pominje i žrtvovanje Hrista kao poslednjeg među bogovima, gde se aludira na činjenicu da ljudi nisu svesni njihovog prisustva. (Matić: 93) Pa ipak, možda je ironija kojom se opisuju rituali plodnosti samo način da se prikrije strah od sveopšte jalovosti. Zar nije tačno da su najiskrenije želje i nade često praćene strahom od surovog osujećenja, te da se on zato prikriva izrugivanjem? Uostalom, nakon već pominjanog ratnog i posleratnog užasa bilo je teško pisati o nadi koja se ne bi stidela same sebe. Na nekada logično i lako pitanje da li iza smrti sledi ponovno rođenje kakvo srećemo u prirodi, više nije postojao jednostavan odgovor. U tom kontekstu na više mesta naglašavan je sterilitet koji se pojavljuje u braku, odnosno plodnost koja je dovedena do besmisla i neprekidno sputavana abortusima. Uopšte, ljubav je u svakom delu „Puste zemlje“ prikazana kao jalova, obesmišljena i silovana, osim u poslednjim stihovima koji se, uprkos svemu, trude da čoveka pozovu na saosećanje, ukoliko ne želi da opet poludi kao Hjeronimo. Izvrgavanje ljubavi ruglu pre svega je modernističko shvatanje ovog osećanja koje se više ne predstavlja kao uzvišeno i bez mana. (Matić: 72) Iza vrhunca ljubavi dolaze tišina i praznina i u takvim okolnostima nestaje i poslednjeg traga njene iskrenosti, što takođe predstavlja neku vrstu smrti. I kod Crnjanskog ljubav ima tamnu stranu i nije je lako izdržati te zato on kaže da ga „slabi, do slabosti zraka“.

Kada su u pitanju prirodni elementi, voda i vatra, njihove manifestacije u pesmama takođe se razlikuju. U „Pustoj zemlji“ voda je istovremeno izvor života i smrti, odnosno elemenat koji može da prouzokuje i jedno i drugo. O tome koliko je voda smrtonosna možemo se uveriti u četvrtom delu pesme koji govori o Flebu Feničaninu, koji upućuje na univerzalnost smrti kao takve: „Podmorska struja/ponela mu kosti,/šapatom. Kroz mladost i godine/prolazio je svoje dok se dizao i padao/ulazeći u vrtlog“. Sa druge strane, prema Jungu, zaranjanjem u vodu dotičemo dubinu bića, onu u koju čovek sam ulazi da bi se vratio sebi, tako da se može reći da Eliot tamo traži odgovore na sopstvene zagonetke i pitanja i da je voda za njega istovremeno simbol inicijacije i moguće transformacije. (Dru: 65-66) Sa druge strane, u „Stražilovu“ je voda, kao i sva priroda, ono dobro koje pesnika povezuje sa zavičajem, što se vidi u sledećim stihovima: „na mirisne reke priležem, pa ćutim, / ali, pod vodama, zavičaj već vidim“. Konačno, i vatra je izvor propasti u „Pustoj zemlji“: Jerusalim, Atina, Aleksandrija, Beč i London, prikazani su kao civilizacije razorene u vatri ratnih ili bilo kojih drugih razaranja.

Na osnovu svega navedenog možemo zaključiti da je Crnajnskov odnos prema prirodi daleko manje ambivalentan u poređenju sa „Pustom zemljom“. Međutim, kraj Eliotove pesme može bitno promeniti naše mišljenje, i o tome će biti reči.

Neizvesna sudbina nade

U „Pustoj zemlji“ nastavlja se sa traženjem nade iako je pesnik jedva uveren da to vredi raditi. Ista nesigurnost ispisana je i u „Stražilovu“. Prema rečima Novice Petkovića, „Stražilovo“ pripada poeziji vazduha i bestelesnosti, ali iza te lakoće pojavljuje se slutnja smrti, i upravo ta slutnja prema ovom autoru predstavlja jednu od njegovih lirskih epifa-

nija: „objavu drugog, onostranog sveta: zanosnog, ali praznog. Prelepog ali zastrašujućeg. "(Petković 1996: 19) Dakle, potraga za odsjajima nade odvija se na opasnom rubu, tačno iznad ambisa. Razlog tome je činjenica da se ispostavilo da su mitovi iz prošlosti samo gomila krhotina. Kada bi na šaku prašine pala kiša, mogli bismo zamisliti novi život, ali postali smo bolno svesni da do toga možda neće doći. I Crnjanski je uvek iznova svestan toga i zato često ponavlja da „prah, sve je prah".

Religijski kultovi koji su korišćeni u „Pustoj zemlji" bili su optimistični u svom originalnom završetku. U pesmi to nije slučaj, ali ipak se može tvrditi da se u prihvatanju neizvesnosti kojim se pesma završava nalazi mogućnost da se nakon dugogo čekanja nešto dogodi. Veliki problem u „Pustoj zemlji" predstavlja i ambivalentnost nesrećnih junaka, koji nisu sigurni gde se nalazi život. (Drejn: 39) Ipak, odsustvo straha od smrti koje je navedeno na kraju, takođe je stabilna tačka sa koje može da se krene dalje. Na kraju je pesnik gromu u potpunosti priznao sve i iskreno odgovorio na njegova pitanja, što je i jedina ispravna pozicija onoga koji greši. Neki kritičari, pak, ne veruju u to da je u „Pustoj zemlji" ponuđena bilo kakva nada (Gardner: 98), ali čak i oni tvrde da na kraju ipak izostaje totalno očajanje a umesto njega se pojavljuje strah kao nekakav početak mudrosti.

Imajući u vidu njegovo celokupno stvaralaštvo, zanimljivo je razmišljati o tome koliko je Crnjanski govorio o nadi i optimizmu. Najtačnije bi bilo reći da ih je samo nagoveštavao i prikazivao u krhkim slikama koje su stalnim naporom morale da se obnavljaju da se ne bi urušile. Morao je stalno iznova „da ih na brda zida", ma koliko da su se razlivale. Konačno, može se reći da u „Stražilovu" pesnik jeste tužan ali je i spokojan jer je pronašao smisao (Raičević: 133), koji je, makar i bio nepostojan, ipak tu.

Spajanje fragmenata

Najveći problem posleratnog čoveka bio je gubitak veza u svakom smislu. Iz nepostojanja veze između sveta i jezika simbola, kao i veza sa celokupnom ljudskom tradicijom proizašla je otpuna pustoš. Sve što je nekada saopštavalo čoveku ko je i koja mu je suština, sada je materijalizovano i vulgarizovano (Dru: 63). Moderni čovek prestao je da veruje u bilo šta i to je postao pravi uzrok ruševinama u kojima živi. Da bi pokazala taj opasni diskontinuitet, „Pusta zemlja" u naspraman položaj stavlja svet prošlosti i velikih mitova i svet pesnikove sadašnjosti. Tako nam postaje jasno da je sve oko nas u haosu fragmenata – i slikarstvo, koje je skup reprodukcija, i književnost, koja je zbir citata, i istorija koja je skup haotičnih teorija. (Kener: 138) Naša frustriranost zbog haotičnosti ove pesme u stvari je jednaka pesnikovoj frustriranosti haotičnim svetom koji ga je okruživao. (Sig: 193) U pesmi je plastično prikazano i zidanje gradova na ruševinama prethodnih utvrđenja, na isti način na koji je i ona sama izgrađena na ostacima starih pesama. Za sve to vreme od čitaoca se očekuje da sakupi sve fragmente koji mu se nude u odgovarajuće jedinstvo.

U prvom delu „Puste zemlje" pesnik se obraća modernom čoveku rečima koje sasvim jasno govore o nemogućnosti da se vidi cela slika:

„sine čovekov,/Ne možeš ni da kažeš, ni da naslutiš, jer znaš samo/Gomilu slomljenih/slika u koju bije sunce."

Misli svih junaka iskidane su i tvore mehaničke nizove besmislenih rečenica. Precizna slika tog stanja svesti predstavljaju reči devojke iz prvog dela pesme:

„U planinama, čovek se oseća slobodan,“
da bi sledeća rečenica koju izgovara bila:
„Do kasno u noć čitam, a zimi odlazim na jug.“

Protagonisti „Puste zemlje“ potpuno su ravnodušni prema sadašnjosti u kojoj žive i prošlosti koja joj je prethodila i upravo to je opasno. Ako ova dva vremenska plana postavimo u uobičajen i logičan odnos međusobne zavisnosti i povezanosti, koji zajedno od života tvore koherentnu celinu, postaće jasno zbog čega su svi tako nesrećni i ništa ne razumeju. Pusta zemja je, u tom smislu, evaluacija celog kulturnog nasleđa koja ima nameru da dođe do obnove i novog pravca.

Isto tako, može se reći da je i Crnjanskog najviše plašila mogućnost da na svetu ništa nije u vezi, i to se jasno vidi u „Stražilovu“. Nepostojanje veza značilo bi da je naš život prepun besmislenih slučajnosti i da ne možemo kao takvog da ga razumemo. Međutim, kada je otišao u Italiju, vratila mu se želja za životom. Cela posleratna avangarda čeznula je za duhovnom obnovom i izgeda da ju je za sebe Crnjanski našao na ovom putovanju. U Toskani on dobija neku novu energiju i veru u umetnost i te nove ideje nazvane su Stražilovskim kompleksom (G. Raičević). Prema rečima ove autorke, ideje Stražilovskog kompleksa treba posmatrati kroz tri Crnjanskova dela: poemu „Stražilovo“, govor povodom stogodišnjice rođenja Vase Živkovića iz 1922. godine i putopis *Ljubav u Toskani*. Ljubav iz naslova putopisa ima dvostruko značenje, kao medeni mesec bračnog para Crnjanski, ali, još važnije, i kao Crnjanskova potraga za ljubavlju koja će povezati njegov svet i domovinu sa čitavim svetom i tako dati njegovom životu novi smisao. Na ovom putovanju on počinje da se vraća svojoj mladosti i novoj životnoj snazi u okviru koje je otišao i iznad Sumatraizma pokazavši da je„spajanje različitih životnih fenomena, manifestacija, preduslov rađanju novog, višeg života“ (Raičević: 128). Od samog početka „Stražilova“ javlja se pesnikov zavičaj kao nosilac ideje jedinstva svih stvari, i tako nakon nekoliko uspona i padova koje beleži njegova potraga, on kaže:

„I tako, bez veza,/Stiže me, *ipak*, rodna, bolna, jeza“[5]

Konačno, u trećem delu „Puste zemlje“ nailazimo na najvažniji trenutak u kome možemo naslutiti mogućnost spajanja fragmenata. U „ljubičasti čas“ na scenu stupa Tiresija, čiji lik potiče iz tri priče koje se intertekstualno provlače kroz ovaj deo pesme - *Kralja Edipa*, *Odiseje* i *Metamorfoza.* Ovim likom obuhvaćeno je čitavo čovečanstvo, kao i svi likovi u pesmi, kako je i sam Eliot naglasio u svojim beleškama. Tiresija ne poznaje razliku između sadašnjosti i prošlosti i jedini je u stanju da svojim pogledom objedini sva vremena i sve svetove. Upravo se u tom jedinstvu koje vidi nalazi nada o mogućem povezivanju fragmenata u smislenu celinu. Ipak, iako će nam Tiresija reći:

„Ja, Tiresija, starac usahlih dojki/Video sam sve i predskazao dosta,“

to nipošto ne znači da će sa bilo kim podeliti svoja saznanja. Za to se moramo sami potruditi. Upotreba ovog lika u pesmi najpre govori o tome da bi čitalac trebalo da od Tiresije nauči kako da gleda na svet, da poništivši svoje čulo vida pokuša da razume i obuhvati celinu onoga što mu se događa. To razumevanje moglo bi da rezultira mogućnošću da, paradoksalno, ipak povežemo „ništa s ničim“. Onda ćemo možda moći da kažemo ono što kaže i Kralj ribara: „ovim sam ostacima podupro svoje ruševine,“ dok nastoji da

[5] Kurziv T.R.S.

makar nekako osnaži svoje razrušeno kraljevstvo, iako su ove njegove reči tužnije od svih ostalih u pesmi.

Ako ne razumemo prošlost i ako se ničega ne sećamo, kako to čine likovi „Puste zemlje“, sve je ništavilo. Usled ogromne ravnodušnosti ljudi, Eliot preko mita o Svetom gralu takođe ističe koliko je sve što je potrebno makar zapitati se šta nam se događa. Onaj ko bi postavio pitanje smisla ruševina koje ga okružuju, mogao bi da bude pokretač regeneracije, jer prošlost je razbijena na fragmente upravo zato što se niko ne trudi da je razume. Svakome ko pokaže da mu je stalo ukazaće se makar neki smisao. (Kener : 147) Fragmenti se, uostalom, daju presložiti samo ako se potrudimo da izađemo iz svoje tamnice, za šta je, naravno, osnovni preduslov to da shvatimo da smo u njoj. U tom smislu na kraju pesme imamo poziv na tri vrste davanja: davanje kao takvo, saosećanje i kontrolisanje. Pod prvim pojmom podrazumeva se predavanje i privrženost drugima, pod saosećanjem deljenje tuđih osećanja, dok treći imperativ, kontrolisati, znači znati tačno šta želimo i to tražiti, odnosno dati pravac svojim željama i željama drugih. Davanje se ispostavlja kao jedini put ka preživljavanju zato što je najstrašnije što možemo da uradimo sebi i drugima to da se ponašamo kao da smo sami.

Još jedan od razloga za toliko citiranje i aludiranje na prošlost u svakom smislu nalazi se u želji da se pokaže kolika je povezanost prošlosti i sadašnjosti, da ratovi liče jedni na druge, da su mehaničke strasti bez ljubavi uvek postojale i da su ljudsko očajanje i stremljenje ka smislu oduvek isti. Međutim, ono što moderno doba razlikuje od prošlosti upravo je ta jeziva, hladna ravnodušnost prema svemu, zbog čega Eliot raznim poređenjima i aluzijama toliko puta pokušava da probudi svoje protagoniste i čitaoce iz zimskog sna podsećajući ih da je ljudima i književnim junacima nekada bilo stalo do života.

Konačno, i struktura pesama predstavlja odraz njihove glavne teme. U konačnom zbiru, uprkos fragmentarnosti, i „Pusta zemlja“ i „Stražilovo“, na više mesta ulivaju se same u sebe, odnosno mnogi njihovi delovi upućuju jedni na druge variranjem istih motiva. Odjeci priče iz jednog dela pesme pojavljuju se u njenim drugim delovima a pred nas je stavljen zadatak da pesmu čitamo vodoravno, sledeći nit svake priče pojedinačno da bismo ih na kraju mogli spojiti u celinu. Ispunjavanje navedenih zadataka koje pesnici stavljaju pred čitaoca predstavlja osnovni elemenat obnove čije je definisanje svrha ove analize. Da bi ono bilo uspešno, potrebno je slediti pravila čitanja i spajanja fragmenata koji su nam predstavljeni, i čekati da se potom na sklopljenoj slici ukaže smisao, makar i u vidu mira koji nadilazi sve.

LITERATURA

Bradbury, Malcolm (1991). „London: 1890-1920“. In *Modernism 1890-1930*. ed M.B. and J. McF. (London: Penguin Books): 172-191.

Bradbury, Malcolm and McFarlane, James (1991). „Movements, Magazines and Monifestos: The Succession from Naturalism“. In *Modernism 1890-1930*. ed M.B. and J. McF. (London: Penguin Books): 191-192.

Bradbury, Malcolm and McFarlane, James (1991). „The Name and Nature of Modernism“. In *Modernism 1890-1930*. ed M.B. and J. McF. (London: Penguin Books): 19-57

Butler, Christopher (1994). *Early Modernism, Literature, Music, and Painting in Europe, 1900-1916*. Oxford: Clarendon Press
Crnjanski, Miloš (1981). *Lirika*. Beograd: Slovo ljubve
Crnjanski, Miloš (2008). *Putopisi*. Beograd: Štampar Makarije; Oktoih
Crnjanski, Miloš (1999). *Eseji i članci. I Književnost. Umetnost*. Beograd: Zadužbina Miloša Crnjanskog, Naš dom – Editions L'Age d'Homme, Lausanne
Crnjanski, Miloš (1988). *Stražilovo*. Beograd: Izdavačka organizacija „Rad“
Crnjanski, Miloš (1993). *Lirika Itake i komentari*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, Srpska književna zadruga
Drew, Elizabeth (1953). *T.S. Eliot, The Design of His Poetry*. New York: Charles Scribner's Sons
Drain, Richard (1974). „*The Waste Land*: The Prison and the Key“. In *The Waste Land in Different Voices*. Ed. A.D. Moody (London: Edward Arnold): 29-47.
Džadžić, Petar (1996). „Utopijsko u delu Miloša Crnjanskog“. U *Miloš Crnjanski, teorijsko-estetički pristup književnom delu*. Urednik Dr Miroslav Šutić (Beograd: Institut za književnost i umetnost): 51-57.
Eliot, T.S. (1990). *Selected Poems*. London: Faber and Faber
Eliot, T. S. (1998). *Pesme*. Beograd: Srpska književna zadruga, priredio Jovan Hristić
Gardner, Hellen (1968). *The Art of T.S. Eliot*. London: Faber and Faber
Gluščević, Zoran (1996). „Magijsko-utopijska horizontala i zvezdano-eterična vertikala“. U *Miloš Crnjanski, teorijsko-estetički pristup književnom delu*. Urednik Dr Miroslav Šutić (Beograd: Institut za književnost i umetnost): 21-35.
Hough, Graham (1991). „The Modernist Lyric“. In *Modernism 1890-1930*. ed M.B. and J. McF. (London: Penguin Books): 312-323.
Hyde, G.M. (1991). „The Poetry of the City“. In *Modernism 1890-1930*. ed M.B. and J. McF. (London: Penguin Books): 337:349.
Matić, Andrija (2007). *T.S. Eliot, pesnik, kritičar, dramski pisac*. Pančevo: Mali Nemo
Milošević, Nikola (1972). In *Književnost između dva rata*. Ed. Jovan Hristić (Beograd: Nolit)
Kenner, Hugh (1965). *The Invisible Poet: T. S. Eliot*. London: Methuen
Williamson, George (1966). *A Reader's Guide to T.S. Eliot*. New York: The Noonday Press)
Petković, Novica (1996). *Lirske epifanije Miloša Crnjanskog*. Beograd: Srpska književna zadruga
Petković, Novica (2007). *Poezija u ogledalu kritike*. Novi Sad: Matica Srpska
Raičević, Gorana (2005). *Eseji Miloša Crnjanskog*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
Raičković, Stevan (1987). *Portreti pesnika*. Beograd: Bigz
Rajan, B. (1974). „The Dialect of the Tribe“. In *The Waste Land in Different Voices*. Ed. A.D. Moody (London: Edward Arnold): 1-15.
Sheppard, Richard (1991). „The Crisis of Language“. In *Modernism 1890-1930*. ed M.B. and J. McF. (London: Penguin Books): 323-337.
Sigg, Eric (1989). *The American T. S. Eliot, A Study of the Early Writings*. Cambridge: Cambridge University Press

Tijana R. Spasić

"THE WASTE LAND" AND "STRAŽILOVO": THE POSSIBILITY OF RENEWAL

Summary

The paper represents a comparative approach to two poems: „The Waste Land" by T.S. Eliot and „Stražilovo" by Miloš Crnjanski. Its purpose is to find connections between the two poems, both written in the same historical period towards which both poets had very strong attitudes. The poems have a similar, melancholic approach to the *wasteland* the world turned into after World War One, which was reflected in (their) art. In spite of this, the aim of this paper is to find the motives which reflect the possibility of change and hope.

Carmen Dărăbuş
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski Fakultet
carmencerasela@yahoo.com

UDC: 821.135.1.09 Rebreanu L.:821.163.41.09 Crnjanski M.

RĂZBOIUL CARE NU LE APARŢINE - L. REBREANU ŞI M. CRNJANSKI

Rezumat: Lucrarea analizează raporturile personajelor cu ele însele şi cu ceilalţi într-un moment de criză: primul război mondial. Imperiul Austro-ungar, ca mozaic al popoarelor, a creat confuzie în ceea ce priveşte sensul noţiunii de „datorie" pentru militarii care ajung să lupte împotriva propriei apartenenţe etnice. Datorie faţă de sine însuşi? Faţă de familie, faţă de grupul etnic, faţă de autorităţile administrative imperiale? Personaje precum Apostol Bologa, Svoboda, Klapka (în romanul lui Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraţilor*) vor dovedi că adevărata motivaţie este una individuală, nu principii impuse pe cale artificială. Acelaşi eveniment, dar în altă manieră, este tratat de către scriitorul sârb Miloš Crnjanski în romanul *Jurnal despre Čarnojević,* dar fără conectare la drama etnică. Rolul fenomenelor psihice în relaţia cu viaţa socială este de a crea punţi cu sine însuşi; când fundamentul acţiunilor este fals ori steril, apar breşe în construcţia identitară, provocând o mare anxietate care dispare doar în momentul morţii. Individualitatea în criză cu sine însuşi este reflectarea macrosocialului (totalitatea este în relaţie de criză cu părţile Imperiului) în microsocial. Ambii autori au influenţat decisiv dezvoltarea literaturii – române, L. Rebreanu şi sârbe, M. Crnjanski.

Cuvinte-cheie: *război, Imperiul Austro+Ungar, criză interioară, mozaic al popoarelor.*

Unul din creatorii al romanului românesc psihologic, Liviu Rebreanu evocă evenimentul dramatic al executării fratelui său, Emil Rebreanu, ofiţer în armata austro-ungară (pe frontul Ghimeş-Palanca), pentru tentativă de evadare. În ciuda inovaţiilor pe care le aduce în arta narativă, el „continuă să rămână toată viaţa un promotor al arhitecturilor geometrice." (Glodeanu 2001: 156). Cum el însuşi mărturiseşte în *Jurnal*, Apostol Bologa nu se identifică total cu fratele său, pentru că problematica discutată depăşeşte particularul, devenind simbolică pentru drama românilor transilvăneni obligaţi să lupta împotriva altor români, dar şi pentru celelalte etnii ale Imperiului împinse în situaţii-limită similare. M. Crnjanski înnoieşte, de asemenea, limbajul estetic literar în cadrul efervescenţei mişcării de avangardă, prelungită în expresionism, modernizând hotărâtor poetica sârb. Personajul lui Crnjanski evocă, alternativ, planul copilăriei şi pe cel al războiului, propria dramă şi pe cea a lui Čarnojević, apariţie fascinantă, alter-ego în care se regăseşte. Aşadar ambele romane pornesc de la o experienţă personalizată, depăşind stereotipurile de receptare ale unui fenomen politico-militar hotărâtor pentru Europa Centrală şi pentru istoria ţărilor celor doi autori, într-o viziune deloc încurajatoare asupra umanităţii. Odată cu primul război

mondial, generaţiile încep să analizeze tot mai mult – pe măsură ce gradul de cultură şi de informare creşte – utilitatea, necesitatea unui măcel. Literatura, ca depozitar al unui timp şi spaţiu, aduce „toate aspectele unui univers asupra cărora i s-au deschis ochii în urma dezamăgirilor şi a chinurilor trăite." (Burdea 1977: 12) Primul război mondial a suscitat probleme de conştiinţă probabil mai mult ca oricare alt conflict de mari proporţii, obligaţia oficială a unei mari părţi dintre combatanţi nefiind dublată şi de motivaţie interioară. Petar Rajić este arestat sub acuzaţia de spionaj, Klapka este suspectat mereu ca neloial Imperiului, mulţi trăind măcar visul de a evada. Bologa trece prin crize religioase succesive, în timp ce eul narativ al lui Crnjanski se reflectă în icoane fascinat, într-un amestec de vis şi realitate poetizată: „şi aceste vechi icoane şi tablouri îmi ardeau ochii, de parcă razele, ce se reflectau de pe aurul lor întunecat, m-ar fi străpuns." (Ibidem, p. 13) Dacă Rebreanu face trecerea dinspre obiectivitatea faptelor ce rezonează subiectiv în trăirile combatanţilor, în cartea lui Crnjanski abia se întrevede evenimentul clar articulat socio-politic filtrat prin sensibilitatea artistului, semn distinctiv al apartenenţei la modernismul primei jumătăţi a secolului XX, când „de la pictarea lucrurilor s-a trecut la pictarea ideilor: artistul a devenit orb pentru lumea exterioară şi şi-a întors pupila către peisajele interne şi subiective." (y Gasset 2000: 54) Războiul devine, la autorul sârb, un astfel de peisaj interior în care emoţia profundă primează, punând în umbră articularea veristă a evenimentelor. Fără a căuta soluţii imediate pentru ieşirea din impas, Petar se retrage în amintiri, în oniric, redate în pasaje poetice salvatoare pentru eul invadat de barbarie. O întoarcere a ochiului interior spre sudul însorit, un refugiu în încercarea de a permite ororilor cât mai puţin accesul în fiinţa sa.

Natură şi emoţie îşi corespund, ca şi cum cosmosul întreg devine scena uriaşă a carnagiului în desfăşurare, într-o atmosferă de toamnă dizolvantă: „Sub cerul cenuşiu de toamnă ca un clopot uriaş de sticlă aburită, spânzurătoarea nouă şi sfidătoare, înfiptă la marginea satului [Zirin, din Galiţia] întindea braţul cu ştreangul spre câmpia neagră, înţepată ici-acolo cu arbori arămii." (Rebreanu 1980: 7) – un peisaj în care personajele pregătesc groapa pentru sublocotenentul ceh Svoboda, condamnat la moarte prin spânzurare pentru tentativă de dezertare dintr-un război pe care nu-l mai simţea al lui ori al patriei sale. Debutul romanului autorului sârb este tot al toamnei din care viaţa lunecă, iar refuzul conştientizării şi al articulării etico-morale este o formă de apărare a conştiinţei evocative în faţa ororilor: „Toamnă, şi viaţa fără noimă. Mi-am petrecut noaptea la temniţă cu nişte ţigani. Mă târâi prin cafenele. Mă aşez la fereastră şi-mi pierd privirea în ceaţă, şi în trunchiurile rumene, umede, gălbejite. Unde este viaţa?

Acele păduri însângerate, roşii, calde, nesfârşitele păduri poloneze, cum m-au istovit! Sunt soldat; o, nimeni nu ştie ce înseamnă asta." (Crnjanski 2007: 5); iar mai târziu, realităţile, valorile morale la care se raporta devin confuze: „Viaţa, păcatul, ordinea, legile, graniţele, toate aceste noţiuni sunt aşa de tulburi pentru mine." (Ibidem, p. 79), enunţ reluat ca un laitmotiv pe parcursul cărţii; confuze vor deveni şi pentru Bologa în convulsiile războiului, iar clarificarea lor şi deciziile pe care le ia îl vor duce spre moarte.

Discuţia dintre locotenentul de origine română Bologa şi căpitanul de origine cehă Klapka este, iniţial, tensionată. Acesta din urmă vorbeşte de pe poziţiile sceptice ale militarului cu experienţă, care a văzut şi a trăit multe, contrariindu-l entuziasmul de-a dreptul indecent privitor la execuţia care urma să aibă loc. Dacă în viziunea lui Bologa şi a locotenentului Varga (singurul ofiţer activ) acesta era un act justiţiar, în viziunea celorlalţi – Klapka, Gross, Cervenco, ceea ce urmează să se întâmple le provoacă durere ascunsă, dezgust. Atât Bologa,

cât şi Varga studiaseră filozofia, iar contactul cu războiul este văzut ca apogeu al contactului cu viaţa reală; aşa cum constată primul, „numai războiul e adevăratul generator de energii" Rând pe rând, pe măsură ce Klapka devine o conştiinţă-oglindă a lui Bologa odată cu îndoielile sale privitoare la război, relaţiile dintre cei doi se schimbă, însă Klapka nu va renunţa la atitudinea sa prudentă spre a-şi proteja numeroasa familie pe care o are acasă. Membru al Curţii Marţiale care l-a condamnat la moarte pe Svoboda, Bologa este privit cu dispreţ de către locotenentul de origine iudaică Gross şi de căpitanul rutean Cervenco.

Placa turnantă a conştiinţei sale o constituie sfatul patern pe care şi-l va aminti odată cu maturizarea dură la care-l supune războiul – şi anume necesitatea ca tu însuţi să te poţi respecta, pentru ca „sufletul tău să fie totdeauna la fel cu gândul, gândul cu vorba şi vorba cu fapta, căci numai astfel vei obţine un echilibru statornic între lumea ta şi lumea din afară! (Rebreanu 1980: 27) Româncă din Transilvania ocupată, mama sa îi spune că românii de acolo nu au patrie şi că principiile nu trebuie să conducă realitatea, ci realitatea să dea naştere la principii: „Când e viaţa omului în joc, dai dracului toate ideile… Noi trebuie să aşteptăm, Apostole! Lozinca noastră să fie: rezerva…" (Rebreanu 1980: 33) Aşa îi va spune şi Klapka pe front, mai târziu: în confruntarea dintre natura legii şi cea a fiinţei, experienţa vieţii concluzionează că trebuie să primeze cea de-a doua. Sfatul patern este unul abstract şi destul de confuz, pentru că lipseşte situaţia concretă, pe când sfatul matern este pragmatic, adaptat situaţiei şi gata oricând să sacrifice eroismul pentru conservarea vieţii celor dragi. Faţă în faţă cu evenimentele frontului, unele personaje ale lui Crnjanski se salvează plutind deasupra lor, iar altele refuză problematizarea noţiunii de „datorie", aşa cum face aviatorul: „Ce-mi pasă mie de lume, eu îmi fac datoria, niciodată nu se va putea spune despre mine nimic altceva decât « gentleman »". (Crnjanski 2007: 91) Etnii diverse ale Imperiului se află prinse într-un mecanism kafkian în care ideea de „datorie" devine tot mai confuză, de-a dreptul dramatică odată cu iminenţa de a lupta cu militari de aceeaşi etnie, dar aflaţi de altă parte a baricadei. Conflictul interior se va acutiza, acum nu mai este vorba de a se amăgi că dreptatea a fost de partea lui când l-a condamnat pe Svoboda la moarte, ci trebuie să respecte aceleaşi ordine, să tragă în românii din tabăra duşmană, intraţi în război în cadrul Antantei.

Etnii, naţii adunate laolaltă de datoria abstractă faţă de o autoritate care vrea să se conserve cu orice preţ. Câmpul de luptă din *Jurnalul* lui Crnjanski este tot un astfel de mozaic: „Undeva în spatele nostru, într-o pădurice, cântase cineva toată noaptea, ceva tânguios, în cehă, ţinând isonul la armonică. […] Dintr-o râpă cineva îmi strigă ironic pe ungureşte şi înjură groaznic de spurcat. […] Cineva ne înjură pe nemţeşte de mamă şi ne numeşte câini." (Crnjanski 2007: 14, 16); spre final, şi Rajić vede o internaţională a morţii şi a vieţii, dincolo de război şi etnii: „Toţi suntem egali. Pretutindeni e patria mea. Peste tot există iubire, pentru că peste tot este iarbă şi sunt rădăcini şi frunze ofilite." (Ibidem, p. 101) Clopotul sună obsedant, înnodând tristele amintiri ale copilăriei legate de moartea tatălui cu măcelul războiului care-i rămâne străin, prin care vrea să treacă plutind într-un vis tragic, asemenea lui Cervenco din romanul lui Rebreanu. Personajele lui Crnjanski nu dezbat probleme morale, par a nu avea timp pentru reflecţie, se râde, se înjură, se cântă, se bea şi se fumează, totul pare a se petrece în transă, într-un ritm de viaţă care nu se schimbă, ci doar trece.

Klapka intuieşte zbuciumul interior al lui Bologa, evocă momentul în care a asistat la execuţia prin spânzurare a trei militari cehi din regimentul său, dar şi la spânzurarea unui român pe frontul italian, tot pentru încercarea de a dezerta, de a evita mizeria războiului, sub

toate formele ei fizice şi morale. Principii rigide, banalităţi sunt folosite drept scut şi calmant pentru conştiinţă. Mutarea lui Klapka de pe frontul italian pe cel rusesc o vede „în interes de serviciu, firește. De altfel, în război nu se mai ţine seama de alte interese…" (Rebreanu 1980: 50) – spune Apostol, nume cu bogată simbolistică onomastică. De fapt, alături de alţi patru camarazi cehi, au pus la cale un plan de dezertare, dar el a renunţat în ultimul moment, cu gândul la familie. Camarazii prinşi au fost spânzuraţi; căpitanul evocă şi condamnarea unui român pe frontul italian pentru acelaşi motiv. Şi personajele lui Crnjanski stau sub semnul dezertării: „Mă scuturau frigurile. În ziua aceea un dascăl din Sombor fugise dincolo, aşa că mi-au tot vârât pumnii în piept şi m-au ţinut în scatoalce." (Crnjanski 2007: 20) Actor pe frontul războiului, Klapka, asemenea lui Cervenco, face compromisuri cu sine pentru a-şi revedea familia. Pentru a-şi camufla vinovăţia participă el însuşi la execuţie. În locul stâlpilor, „în fiecare copac atârnau oameni, agăţaţi de crengi, cu capetele goale şi cu tăbliţe de gât, pe care scria <<trădător de patrie>> în trei limbi. […] Atunci am închis ochii, gândindu-mă cu mirare stupidă: <<Asta-i pădurea spânzuraţilor…>>" (Rebreanu 1980: 51) Istorisirea lui Klapka despre pătimirile sale, mustrările de conştiinţă, laşitatea văzută ca spirit de autoconservare în numele familiei îi ordonează lui Bologa zbuciumul şi incertitudinile, ajungând la concluzia ca formulele nu pot ţine piept experienţei vieţii. Niciodată adept al principiile fixe în raport cu viaţa, Rajić foloseşte scutul visului indestructibil, oricum mai puţin vulnerabil decât realitatea: „Eu nu o iubesc. Eu iubesc cerul, iubirea mea e blândă, e-n vis, şi nu-i trecătoare. Ea nu e din viaţa mea." (Crnjanski 2007: 52) Frânturi ale tinereţii din timpul studiilor vieneze, pulsând de viaţă, îi susţin agonia; prezentul negat este înlocuit de amintirea perioadei trăite alături de Čarnojević, fost ofiţer de marină fascinat de Rusia. Povestirea este salvatoare şi curativă: „Vreau să Vă povestesc.

Despre un om, pe care nu pot să-l uit, şi care mi-a fost mai mult decât un frate." (Ibidem, p. 57) Fragmentele temporale se suprapun, se dislocă, prezentul trece, încet, sub cortina trecutului. În locul unui jurnal de front al morţii, jurnalul vieţii tinere, cu pasiuni, avânturi, iluzii. Pentru că indiferent de frăgezimea vârstei, războiul nu doar maturizează, ci îmbătrâneşte fără cruţare sufletele. Čarnojević crede mai mult în forţa spiritului, în imaginaţie, în contemplaţie, în visare mai mult decât în gesturi pragmatice, pentru că mai ales cele din urmă aduc ori pun în practică dezastre, cum este războiul: „A spus consulului Americii că tot ce face America este în zadar, că viitorul unui popor nu depinde nici de uriaşele turbine, nici de muncă, ci de o anume culoare albastră a malurilor unei insule de departe." (Ibidem, p. 67) Aluzii de vis grecesc la o patrie a ideilor, plutirea în proiecte utopice nepericuloase atâta timp cât nu sunt puse în practică. Este atitudinea ce-l va cuprinde şi pe Rajić pe front, alienarea ca formă de salvare. Istoria a creat multe contexte asemănătoare în timp, dar numai relativ recent sociologia, şi implicit sociologia literară, a început să discute felul în care multitudinea de condiţionări structurează neomogen indivizii: „Contra holismului şi individualismului în acelaşi timp, *noile sociologii* tind să surprindă *indivizii plurali produşi şi producători de raporturi sociale variate."* (Corcuff 2005: 18) Războiul funcţionează ca o hârtie de turnesol ce pune în evidenţă aceste relaţii, acutizându-le, astfel că toate sedimentările anterioare sunt agitate şi răsturnate. Cehul numeşte acest război fratricid „o crimă imensă" în cadrul căruia „singurul mijloc de a fi eroi este să murim spânzuraţi." (Ibidem, p. 58) Scăpat el însuşi ca prin urechile acului de execuţie, nu-i poate fi de folos prietenului său român.

Atitudinea faţă de război este şi ea diferită; respectarea ordinelor are nuanţe: dacă unii o fac pentru glorie, alţii, precum Gross, nu ajută barbaria cu entuziasm, ci cu repulsie.

Generalul Karg este inflexibil, războiul suspendă morala şi sentimentele, iar rugămintea lui Bologa de a-l muta pe alt front pentru a evita confruntarea cu românii îl înfurie. „Imposibilitatea morală" despre care vorbeşte locotenentul român i se pare o sfidare inimaginabilă: nu se poate face distincţie între duşmanii patriei. Dar care patrie? A cui patrie? Abia atunci înţeleptul sfat al mamei este înţeles: majoritatea locuitorilor Imperiului nu au patrie, prudenţa nu este o formă de laşitate, ci de înţelepciune. Prima intenţie de a dezerta este zădărnicită de atacul ruşilor, în urma căruia este grav rănit, alături de locotenentul Varga, dar nici lunga spitalizare nu-l face să-şi schimbe intenţia, odată ce a reuşit să se dezbare de trecut „ca de o haină murdară" (Ibidem, p.77). A doua tentativă este oprită în faşă de concediul acordat brusc. Rând pe rând se înstrăinează de toată lumea, iar pronumele „noi" folosit de Varga îi rămâne exterior: „-M-a plictisit jidanul cu teoriile anarhice, dragă prietene!... Nu poţi vorbi trei minute cu el fără să-şi bată joc de tot ce avem noi sfânt, ţară, credinţă, trecut…" (Ibidem, p. 91) Falia se adânceşte nu doar etnic, ci şi religios. Nu va trece mult până să constate că şi Bologa i-a devenit duşman, nu mai e parte a acelui „noi." Zidul de enunţuri stereotipe referitoare la lege, datorie, jurământ nu îi mai este de folos când constată că el nu susţine, ci sufocă conştiinţa. După externarea din spitalul de campanie, este trimis la coloana de muniţii cu pretextul că este protejat după răni grele, în realitate - pentru a fi mai bine ţinut sub observaţie, ca posibil duşman din interior. Suspiciunea planează mereu asupra etniilor Imperiului care nu fac parte din nucleul dominant decizional. Rajić este numit curier: „La început mă arestau şi mă băteau, acum m-au făcut mesager." (Crnjanski 2007: 88) Oricum, ambii sunt retraşi în spatele frontului, unde legătura cu inamicul la care ar putea dezerta este mai dificilă.

Indivizii, pe de o parte, instituţiile, pe de alta, reacţionează diferit în faţa aceloraşi fapte, transgresând ideea de etnie în numele umanului general. Destinul lui Apostol Bologa este simbolic pentru destinul militarilor Imperiului Austro-ungar multietnic din primul război mondial. Romanul se încheie circular, cu aceeaşi scenă a spânzurării, dar el nu mai condamnă, ci este condamnatul: „Apostol îşi potrivi singur şireangul, cu ochii însetaţi de lumina răsăritului. Pământul i se smulse de sub picioare. Îşi simţi trupul atârnând ca o povară." (Ibidem, p. 249) Umanitatea merge mai departe sperând în lumina acestui răsărit, iar personajele autorului sârb se autosugestionează că va veni un veac mai bun. Sfârşitul său îşi găseşte replica în cartea lui Crnjanski: „Am spus, pier cei ce au onoare." (Crnjanski 2007: 104) O viaţă dizolvată alături de multe altele în moarte – fapt previzibil într-un asemenea context. Pe patul de spital, personajul lui Crnajanski simte că refugiul din real l-a aneantizat; dincolo de valori morale, fiinţa se prăbuşeşte în vegetal.

Dacă personajele lui Rebreanu dezbat semnificaţia noţiunii de „eroism" într-o situaţie dificilă ca cea în care se află ei, cu datorii diferite faţă de ambele tabere aflate în conflict, personajele lui Crnjanski par a pluti deasupra faptelor, ferindu-se de contaminarea barbară. Dacă personajele lui Liviu Rebreanu trăiesc acut şi bine ancorate în real dramele interioare, cele ale lui Miloš Crnjanski par a pluti într-o visare epuizantă, într-o permanentă lunecare dinspre organic spre odihna anorganicului vegetal al pădurii.

Român dintr-un teritoriu austro-ungar obligat la un moment dat să lupte împotriva românilor, sârb dintr-un teritoriu austro-ungar ajuns în circumstanţe similare, faţă în faţă cu frontul sârbesc, Bologa (eroismul spectaculos) şi Rajić (eroismul rezistenţei cotidiene) retrăiesc trecutul pentru a cunoaşte mai bine prezentul, pe sine şi căile de ieşire din impas.

BIBLIOGRAFIE

Andreescu, Gabriel (2004). *Naţiuni şi minorităţi.* Iaşi: Polirom.
Burdea, Silvia (1977). *Romanul primului război mondial.* Bucureşti: EDP.
Corcuff, Philippe (2005). *Noile sociologii.* Iaşi: Ed. Institutul European.
Crnjanski, Miloš (2007). *Jurnal despre Čarnojević,* Timişoara: Ed. Brumar, trad., note şi postfaţă de Ioan Radin Peianov.
Gasset, José Ortega y (2000). *Dezumanizarea artei şi alte eseuri de estetică.* Bucureşti: Ed. Humanitas, trad., prefaţă şi note de Sorin Mărculescu.
Glodeanu, Gheorghe (2001). *Liviu Rebreanu. Ipostaze ale discursului epic* Cluj-Napoca: Ed. Dacia.
Mureşanu, Camil (1996). *Naţiune. Naţionalism. Evoluţia naţionalităţilor.* Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane. Fundaţia Culturală Română.
Rebreanu, Liviu (1980). *Pădurea spânzuraţilor.* Bucureşti: Ed. Minerva.

Carmen Darabus

THE WAR WHO DON'T BELONGS TO US - L. Rebreanu and M. Crnjanski

Summary

This paper analyses the rapports of the characters with themselves and with the others in a moment of crises: The First World War. The Austro-Hungarian Empire, as a mosaic of the peoples, had create confusion concerning the meaning of the word "duty" for the soldiers who arrived to fight against their own ethnical group, but also against citizens of the other country. Duty for oneself? Relatively to his family, his ethnical group, authorities of the state administration? The characters as Apostol Bologa, Klapka, Svoboda (in the Rumanian's writer L. Rebreanu - the novel *The Forest of the Hanged)* will prove that the real reason of our behavior its, first of all, the particular individual, not the principles imposed by an artificial way. The same event, but in another way, its tackled by the Serbian writer Miloš Crnjanski in the novel *Diary about Čarnojević* – without connecting, seemingly, the drama of the war with the ethnical factor. The role of the psychic phenomena relatively at the social life it's to create the bridges with himself; when the fundament it's false or sterile, it can create the breaches in the construction of the identity, provoking the big anxieties that will disappear before the moment of death. The individual in crisis with himself it's the reflection of the macro social (the totality it's in crisis with the regions of the Empire) in micro social. Both authors influenced decisively the development of the literature – Romanian (L. Rebreanu) and Serbian (M. Crnjanski).

Svetlana Tornjanski-Brašnjović
doktorand na Univerzitetu u Novom Sadu
Filozofski fakultet
tzetza@sbb.rs

UDK: 398.8:821.163

PESME O ŽENIDBI ŽIVOTINJA U KONTEKSTU OBREDNE SMEHOVNOSTI I TRADICIJE SLOVENA

Apstrakt: Rad se bavi analizom pesama o ženidbi životinja, koje su, u različitim varijantama, zabeležene kod Srba, Rusa, Belorusa, Ukrajinaca i Poljaka. Stihovi ovog tematsko-motivskog ciklusa zapisivani su u okviru opisa svadbenog obreda, uz određeni trenutak u kom su izvođeni, ali najveći broj srpskih pesama nije zabeležen kao svatovski.
Cilj istraživanja je da, na osnovu veze s odgovarajući radnjama, zatim sadržine pesama ili poređenjem sa ritualnim stihovima drugih slovenskih naroda, pokaže postojanje obrednog konteksta srpskih pesama o životinjskim ženidbama. Takođe, na sadržinskom i motivskom planu ukazuje se na zajedničku slovensku obrednu matricu koja se reflektuje u srpskim stihovima koji se u radu analiziraju.

Ključne reči: *obred, svadba, životinje, svatovske pesme, obredna smehovnost*

U srpskoj pesničkoj tradiciji postoji poseban krug veselih lirskih narodnih pesama koje za protagoniste imaju životinje. Jedna od njihovih dominantnih tema je životinjska svadba, odnosno ženidba, što bi ove pesme moglo uvesti u kontekst pripadajućih obreda. Kako se, međutim, ne zna kada i u kojim prilikama su one izvođene i kakav im je, zapravo, bio smisao, različiti istraživači su ih na različite načine i klasifikovali. Vuk Stefanović Karadžić ove pesme svrstava dosta neodređeno, među „ljubavne i druge različne ženske pjesme". Vesela sadržina i nepoznavanje konteksta izvođenja naveli su docnije sakupljače, redaktore i istraživače na ideju da ih svrstaju među šaljive, kako su one u većini zbirki i antologija uglavnom i okarakterisane. Sadržinska kompleksnost ovih pesama, međutim, zahteva da se one podrobnije istraže i postave na jedan širi kulturno-istorijski plan.

Pesme sa temom ženidbe životinja, koje nisu zabeležene kao svatovske, mogu se situirati u kontekst svadbe, odnosno prosidbe, na osnovu sadržine i motivske sličnosti sa svatovskim stihovima drugih slovenskih naroda. To je slučaj sa pesmama koje pevaju o *žabi i raku* (SNPr I, 368, 652; SNP V, 636), *sovi i orlu* (SNP I, 717; SNPr I, 366, 367), *muvi i komarcu* (SNP I, 716; SNPr I, 369, 653; ER, 1987, 16; prema Marinković 2, 1966, 413), *lisici i zecu* (SNP V, 637), odnosno *vrapcu i senici* (SNP I, 718).

Umesto uobičajene usklađenosti mladenaca u ozbiljnim svadbenim pesmama (*paun-paunica, soko-sokolica, jelen-košutica*), u njihovim šaljivim pandanima potencijalni mladenački par čine nesrodne životinje, koje jedne drugima nisu „slika i prilika". Tako u jednoj od njih *komar junak* prosi *muhu udovicu*:

Kad se ženi komar junak,
Isprosio kučku muhu,
Kučku muhu udovicu.
(ER, 1987, 16)

Ako bi se sadržina pesama uzela za kriterijum njihovog situiranja u određene faze svadbenih rituala, onda bi se navedeni stihovi o muvi i komarcu, čiji je kontekst izvođenja nepoznat, mogli povezati sa prosidbom. Osim toga, ono što nedvosmisleno potvrđuje da ova pesma pripada kompleksu svadbene obredno-običajne prakse, jeste i opis svadbe u Banatu, u kom je zabeleženo da se *u vreme večere u mladoženjinoj kući peva pesma o ženidbi komarca muvom* (Popov, 1983, 73), ali se u samom opisu ne navode njeni stihovi. Međutim, postoje varijante pesme sa ovim motivom (SNP I, 716; SNPr I, 369, 653; ER, 1987, 16; Marinković 2, 1966, 413) za koje se, na osnovu komentara povodom svadbe u Banatu, može pretpostaviti da su nekad bile obredne.

Jedna od takvih je i varijanta u kojoj:
Igra konja komar, momče mlado...
pa on prosi muhu udovicu
(SNP I, 716)

Uvodni stih predstavlja inverziju formulativnog početka ozbiljnih pesama o ženidbi epskog junaka, umesto koje se ovde u ulozi mladoženje javlja *komar momče mlado*, odnosno u nekim varijantama *katana komarac, komarac delija,* koji u tradicionalnoj kulturi oličava muški princip (Gura, 2005, 334). On *prosi muhu udovicu,* kojoj se u folklornim tekstovima pripisuje ženska simbolika, a često se pojavljuje kao humoristički lik (Gura, 2005, 333), što je slučaj i u ovoj pesmi gde figurira kao potencijalna nevesta.

U nastavku, na prosidbu muva odgovara:

"Id' otale, komar', momče mlado!
Još su mene i bolji prosili:
Obadovi – baše i kadije,
Bumbarovi – age i adžije,
Stršljenovi – veliki veziri."
(SNP I, 716)

Pesma je izgrađena semantičkim antonimima *ljudsko-životinjsko*, *žensko-muško*, *udato-neoženjeno*, *naše-tuđe*, *visoko-nisko* (Ivanov, Toporov, 1965, 100-109, 156-165, 175-179). Osim toga, stihovi funkcionišu na principu antiteze i ambivalencije, oličene u muvinom ponašanju: u prvom delu pesme, ona priželjkuje da je komarac *junak* zaprosi, a potom ga, u drugom delu, odbija. Takođe, u pesmi se *baše, kadije, age, adžije* i *veliki veziri*, koji spadaju u domen *visokog*, odnosno *tuđe vlasti*, unižavaju spuštanjem na nivo insekata, čime ono što je zastrašujuće postaje smešno (Bahtin, 1978, 106). Sve to predstavlja neprekidno hvaljenje i kuđenje, podizanje i unižavanje, svojstveno ritualu (Bahtin, 1978, 18, 257; Jovanović, 1986, 124-129).

Istovremeno, na obrednost navedenih stihova ukazuje i činjenica da se proscima u stvarnosti, prilikom odbijanja, izriču pogrde analogne ovima u veseloj pesmi.[6]

[6] Stihovi kojima se u ozbiljnoj poeziji odbija prosidba:
Od' otale jedan odrlija,
Nije 'vaka gospojica za te!
(Begović, 1986, 208)

Sakrivanje realnih učesnika u svadbi, odnosno ritualnih subjekata iza životinja, u funkciji je skretanja pažnje sa obrednih protagonista radi zaštite od negativnih dejstava zlih sila i uroka, i ima za cilj obezbeđivanje plodnosti i pozitivnog ishoda sve bližeg trenutka svođenja mladenaca.

U korpusu pesama o ženidbama životinja izdvajaju se i one u kojima se u ulozi prosca javlja rak. Odnosno, u nekim varijantama on je mladoženja koji *prosi* žabinu sestru:

Doš'o sam ti, žabo,
Da ti *prosim* sestru
Za me, kusca raka.

(SNPr I, 368)

Stoga, ako bi se sadržina pesama uzela za kriterijum njihovog situiranja u određene faze svadbenih rituala, onda bi se i stihovi o žabi i raku mogli povezati sa prosidbom. Međutim, pesme sa ovim akterima ne samo na osnovu tematsko-motivske analogije mogu se dovesti u vezu sa svatovskim pesmama drugih slovenskih naroda koje su sačuvale obredni kontekst i to je, pored ovoga, osnovno uporište za atribuiranje stihova o ženidbi raka žabom kao svatovskih. To se može pokazati na primeru *beloruske pesmi o raku mladoženji*, koja se peva *na veridbi* (prema Gura, 2005, 297):

Znaty raka, ščo buv v požarы:
Požarem pahnэ, a dыmom dыšэ;
Znaty ženiška, ščo v testя buv:
Vinom pahnэ, a medom dыšэ. [7]

(prema Gura, 2005, 297)

U ovoj pesmi uspostavlja se upravo paralelizam između mladoženje i raka koji, inače, u slovenskim kulturama simbolizuje muško načelo, odnosno mladoženju (Gura, 2005, 297).

Potencijalna nevesta u srpskim pesmama je žaba, (odnosno u nekim varijantama žabina sestra), kojoj je, inače, svojstvena ženska simbolika (Đorđević T**,** 1958, 197; SM, 2001, 178; Gura, 2005, 283). Osim toga, u srpskom narodu postoji predanje o devojci koja je pretvorena u žabu (Đorđević T, 1958, 197). Na Balkanu naziv romba, kojim se vizualizuje vulva, sadrži u sebi pojam žabe (Čausidis, 2000, 17**)**, a u nekim makedonskim dijalektima žaba je sinonim za vulvu (Čausidis, 2000, 17). Dakle, veza romb-žaba-vulva nedvosmisleno upućuje na žensku simboliku, načelo rađanja, plodnost, što žaba, takođe, reprezentuje u skladu sa sposobnošću da prizove kišu (Gura, 2005, 284; RS, 1983, 819).

Srpske vesele pesme o žabi i raku predstavljaju, zapravo, zoonimsku metaforizaciju realnih aktera prosidbe (Sikimić, 1998, 36), što navodi na pretpostavku da su stihovi o ženidbi životinja, umesto pesama o ljudskim ženidbama, takođe izvođeni na svadbi, a upravo inverzija na liniji *ljudsko/životinjsko* mogla je služiti kao potpora promeni koja je svadbom najavljivana i u tome se ogleda smisao ove predstave. Takođe, brisanjem granice između ljudskog i životinjskog, gube se i granice između čoveka i sveta, a na taj način nastaje *kosmičko telo*, koje je i ljudsko i životinjsko (Bahtin, 1978, 27, 334-335), a svojstveno je obrednoj smehovnosti.

---

[7] Prevod beloruske pesme o raku mladoženji glasi:

Poznaje se rak koji je bio u vatri:
Na vatru miriše, a dim izdiše;
Poznaje se mladoženja koji je bio kod tasta:
Na vatru miriše, a medom odiše
(prema Gura, 2005, 297)

Sudeći po sadržini ovih stihova, verovatno su izvođeni ili *na prosidbi* ili *na veridbi*, kao navedena beloruska pesma.

Na osnovu sadržine, u vezu sa prosidbom mogli bi se dovesti i stihovi *o sovi i orlu*, čiji je ritualni kontekst kod nas, takođe, ostao neupamćen. U njima se orao javlja kao potencijalni mladoženja koji *prosi* sovu:

Sova sjedi na bukovu panju,
Orle leti, namiguje na nju:
„Oćeš poći, ti, nećeš li za me,
Kada tako lepo gledaš na me?“
(SNPr I, 636)

Na pripadnost ove i varijantih pesama (SNP I, 717; SNPr I, 366, 367) svadbenoj obredno-običajnoj praksi upućuje i srpsko predanje koje sovino poreklo povezuje s lenjom udavačom (Đorđević T, 2, 1958, 40).

Sova, takođe, oličava nevestu u ukrajinskim pesmama koje se izvode *tokom pripremanja bračne postelje za mladence* (prema Gura, 2005, 435), u kojima, kao i u srpskom primeru, reprezentuje mladu, što se vidi iz stihova:

Priihala da sova z sela (2)
Sila sobi da na pokuti,
I ne kiškajte, ne polohajte,
Da nehaj privikae,
Da do domu ne tikaɔ.[8]
(prema Gura, 2005, 435)

Ova ukrajinska svatovska pesma o sovi-nevesti nameće pretpostavku da se i srpska pesma o ženidbi orla sovom izvodila na svadbi u trenutku svođenja mladenaca.

Ona se završava sovinim negativnim odgovorom na orlovu prosidbu:

„Od’ otale, pobljuva se na te
I na tvoje okorele gnjate!“
(SNPr I, 636)

Ovi stihovi analogni su delu ozbiljnih svatovskih pesama u kojima se prosci odbijaju[9], što potvrđuje njihovu obrednost i pripadnost svatovskom ritualu.

I pesma *o zecu i lisici* (SNP V, 637), za koju se pretpostavlja da je nekada bila obredna, sadržinski, korespondira sa prosidbom i svadbom uopšte:

Kad se ženi mladoženja zeče...
A uzima lisicu đevojku.
Kupi svate, ide po đevojku.
(SNP V, 637)

---

[8] Prevod ukrajinske pesme o sovi-nevesti koja se izvodi tokom pripremanja bračne postelje glasi:

Došla sova iz sela (2)
Pa je sela u ćošak,
Ne terajte je, ne plašite je,
Neka se privikne,
Da kući ne pobegne
(prema Gura, 2005, 435)

[9] Videti fusnotu br. 2

Zecu su u narodnim predstavama svojstvene muška i bračna simbolika (SM, 2001, 201; RS, 1983, 781), što potvrđuju navedeni stihovi u kojima ova životinja ima funkciju mladoženje.

Pesma je, inače, izgrađena na inverziji epskih stihova sa temom ženidbe s preprekama, u kojima se javljaju otmičari neveste – *troje mrki pasa*. Smehovno je ovde zasnovano na mladoženjinom antiponašanju, jer umesto da se obračuna sa otmičarima i povrati nevestu, on beži i vlada se kukavički, plašljivo, a zec je, među životinjskim svetom, upravo tako i atribuiran (Đorđević T, 2, 1958, 46; Gura, 2005, 147): On se vinu preko polja ravna,

Kano zv'jezda preko vedra neba,
Pa on bježi u među zelenu.
(SNP V, 637)

Na osnovu toga može se reći da je u pesmi reč o plašljivom mladoženji, što je tipična obredno-smehovna osuda na račun junakovog straha od žene (Harding, 2004, 64-68), koja dolazi do izražaja prve bračne noći (Prop, 1990, 496; Đorđević D, 1958, 477). Takođe, opisana situacija predstavlja *svet* prikazan *naopako*, čiji je smisao kosmogonijski i u funkciji je obnavljanja (Bahtin, 1978, 18, 386, 428).

Pretpostavku da su se ovi stihovi mogli pevati u vreme svođenja mladenaca i *ruska pesma o zecu i lisici koja je vezana za obred prve bračne noći* (Gura, 2005, 134): Да наша лісухна п'яна была,

Да на гародах спаць лягла.
Прыбег заюхна, лёг ля яе,
Прачнулася лісухна – мокра ў яе:
„Ды ці не быў жа ты, касы, каля мяне?“ [10]
(према Гура, 2005, 134)

U ovim stihovima zec otkriva i snažnu vezu sa arhaičnom, izvorno sakralnom falusnom simbolikom (SM, 2001, 202; Gura, 2005, 136), što upućuje na prvu bračnu noć.

Na osnovu značenja životinja aktera šaljive pesme o zečevoj ženidbi, kao i obrednosti slovenskih pesama o ovim životinjama i njihovoj vezi sa svođenjem mladenaca, može se pretpostaviti da je i srpska pesma o ženidbi zeca lisicom, takođe, bila obredna i da se pevala prilikom svođenja.

Simbolika životinja, kako je već pokazano, ima posebnu ulogu u sistemu narodnih predstava i verovanja o svetu i u tom kodu, u tradicionalnoj kulturi, i ptice mogu da budu preobraženi ljudi (Levi-Stros I, II, III, 1980, 1982, 1983, passim; Vlčeva, 2003, 18).

Tako u pesmi *Ženidba vrapca Podunavca*[11] (SNP I, 718)[12] ptice čine svadbenu povorku:

---

[10] Prevod ruske pesme o zecu i lisici koja se peva oko svođenja glasi:
Naša lisica bila pijana
I legla u baštu da spava.
Protrčao zec, legao kraj nje.
Probudila se lisica – sve joj mokro:
- Jesi li to ti, zrikavi, bio kraj mene?
(prema Gura, 2005, 134)

[11] O pesmi ***Ženidba vrapca Podunavca*** videti: Pavlović, 1993, 44-48, i Karanović, Tornjanski, 2007, 57-68.

[12] Ovu pesmu Vuk Karadžić svrstao je među *ljubavne i druge različne ženske pjesme*

Kad se ženi vrabac Podunavac,
Zaprosio sjenicu djevojku...
Zaprosio i isprosio je,
Pa on kupi gospodu svatove:
Kuma švraku dugačkoga repa,
A prikumka ticu ševrljugu,
Starog svata iz osoja žunju,
A djevera ticu lastavicu"...
(SNP I, 718)

Prvi stih predstavlja inverziju formulativnog početka epskih pesama o junačkoj ženidbi: *kad se ženi...*, a vrapcu mladoženji iz pesme, u slovenskim tradicijama inače je svojstvena bračna i ljubavno-erotska simbolika (Gura, 2005, 445). Tako *u Rusiji* postoji običaj na svadbi da, *pre svođenja mladenaca, žene pevaju „bezobraznu" pesmu o vrapcu* (prema Gura, 2005, 445):

„Vorobuška vыëtca nad izboй,
A Ivan bьëtca nad Anninoй pizdoй." [13]
(prema Gura, 2005, 445)

Motiv ženidbe vrapca čest je i popularan u pesmama na slovenskom prostoru, a činjenica da su se neke od tih pesama pevale u određenom kontekstu svadbenog obreda, nesumnjivo potvrđuje njihov ritualni karakter. Istovremeno, to nameće pretpostavku da je i pesma *Ženidba vrapca Podunavca* nekada bila deo određene faze svatovskog obreda.

I druge ptice u ovoj pesmi u vezi su sa kompleksom svadbenog obreda. *Svraka*, koja se ovde javlja u ulozi kuma, pominje u r*uskim svatovskim pesmama* koje se izvode po dolasku mladenaca iz crkve, kao u primeru:

Prьylяcela saroka z azяrca,
Prьyehala Marьynka ad vянca.[14]
(prema Gura, 2005, 424)

Osim toga, etimologija naziv svrake na ruskom (*soroka*) povezuje sa košuljom (*soročka*), kao važnim svadbenim rekvizitom. Upravo time bi se moglo objasniti njeno pojavljivanje u svadbenom obredu i ruskim pesmama koje se pevaju i u trenutku *kada se pokazuje nevestina košulja posle prve bračne noći* (Gura, 2005, 423). Tada svatovi započinju i *igru svrake*, skačući po celoj kući, dok stari svat drži nevestinu košulju (Gura, 2005, 423), što upućuje i na njenu erotsku simboliku. Tako se potvrđuje povezanost obredne akcije i verbalizacije.

U vezi sa svadbom je i *lastavica* koja se u pesmi *Ženidba vrapca Podunavca* javlja u ulozi devera, a veruje se da predskazuje brak (Đorđević T, 1958, 25). Ovoj ptici dodeljena

[13] Prevod ruske pesme o vrapcu koja se peva pre svođenja glasi:
Vrabac se vije nad izbom,
A Ivan se muči nad Aninom pizdom
(prema Gura, 2005, 445)

[14] Prevod ruske svatovske pesme o svraki glasi:
Doletela svraka sa jezerca,
Došla nam je Marinka s venčanja
(prema Gura, 2005, 424)

je ženska simbolika (SM, 2001, 333). A prema etiološkim predanjima, lastavica je postala od neveste, odnosno i sama je nekad bila nevesta (Vlčeva, 2003, 27).

Pesma se završava begom svatova, a švraka čuči na trnu, sa kojim se ova ptica u verovanjima, takođe, dovodi u vezu.

Na osnovu svega rečenog, ova pesma može se situirati u kontekst veselih trenutaka svadbe – mogli su je *pevati i sami svatovi, u nekom trenutku poodmaklog svatovskog veselja* (Pavlović, 1993, 44) i prema ovoj pretpostavci, nagoveštено je svođenje, za šta osnovu daje inverzija uloga u svatovskoj povorci: ono što je, inače, vezano za ljudsko, pripisuje se životinjama (Bahtin, 1978, 362), a umesto očekivane hrabrosti svatova, javlja se njihov kukavičluk. Shodno tome, pesma je organizovana na načelima smeha, koja pružaju pogled na svet zasnovan na *logici izokrenutosti* (Bahtin, 1978, 18).

Istovremeno, sadržina pesme ukazuje na to da je mogla biti izvođena i pošto se isprosi devojka. Isto tako, činjenica da je pesma iz ciklusa životinjskih svadbi o muvi i komarcu pevana u mladoženjinoj kući za trpezom, upućuje na mogućnost da i ova pesma deli istovetan trenutak izvođenja. A na osnovu tematsko-motivske analogije sa svatovskim stihovima drugih slovenskih naroda o vrapcu mladoženji, može se pretpostaviti da je pevana i u momentu svođenja mladenaca.

Takođe, na primeru ove pesme još jednom se pokazuje da, ponekad, sadržinski pesme ne odgovaraju trenutku izvođenja, kao i to da su se stihovi iz istog ciklusa mogli izvoditi u različitim segmentima svadbene obredno-običajne prakse.

Na osnovu verovanja da životinje predstavljaju olicetvorene pretke (Čajkanović 2, 1994, 160, 163), zasniva se mišljenje da su se pesme o životinjskim ženidbama izvodile na svadbi da bi se preci prizvali i okupili, kako bi prisustvovali najkritičnijem trenutku obreda i obezbedili mladencima plodnost.

LITERATURA

Bahtin, Mihail (1978). *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse.* Beograd: Nolit.

Begović, Nikola (1986). *Život Srba graničara,* Beograd: Prosveta.

Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alain (1983). *Rječnik simbola.*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske

Čajkanović, Veselin 2 (1994). *Studije iz srpske religije i folklora 1925-1942.* Beograd: SKZ, Bigz, Prosveta, Partenon.

Čajkanović, Veselin 4 (1994). *Rečnik srpskih narodnih verovanja o Biljkama*. Beograd: SKZ, Bigz, Prosveta, Partenon.

Čausidis, Nikos (2000). „Rombični elementi kao sredstva transpozicije plodnosti između čoveka i prirode". *Kodovi slovenskih kultura.* 5: 15-28.

Đorđević, Dragutin (1958). „Život i običaji narodni u Leskovačkoj Moravi". *Srpski etnografski zbornik*, SANU, 70/31: 12-36.

Đorđević, Tihomir (1958). *Priroda u verovanju i predanju našeg naroda,* knj. 1,2. Beograd: Izdavačka ustanova Srpske akademije nauka.

ER (1987) – *Erlangenski rukopis (zbornik starih srpskohrvatskih narodnih pesama).* Nikšić: Univerzitetska riječ.

Gura, Aleksandar (2005). *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji.* Beograd: Brimo, Logos, Globosino-Aleksandrija.
Harding, Ester (2004). *Misterija žene.* Beograd: Plavi jahač.
Иванов, Вяч. Вс.; Топоров, В. Н. (1965). *Славянские языковые моделирующие семиотические систем.,* Москава: Издательство „Наука".
Jovanović, Bojan (1986). „Praznična antiteza slavljenja postojećeg*". Kultura.* 73/74/75: 46-59.
Karanović, Zoja; Tornjanski, Svetlana (2007). „Ženidba vrapca Podunavca – pesma palimpsest na granici pesničkih vrsta*". Sinhronijsko i dijahronijsko izučavanje vrsta u srpskoj književnosti.* 1: 57-68.
Levi-Stros, Klod (1980, 1982, 1983). *Mitologike* I, II, III. Beograd: Prosveta, Bigz.
Marinković, Borivoje (1966). *Srpska građanska poezija XVIII i s početka XIX stoleća,* knj. 1,2. Beograd: Prosveta.
Pavlović, Miodrag (1993). „Narodna pesma Ženidba vrapca Podunavca". *Ogledi o narodnoj i staroj srpskoj poeziji.* Beograd: SKZ.
Popov, Milivoj (1983). *Svadba u severnom Banatu.* Beograd: Narodna knjiga.
Prop, Vladimir Jakovljevič (1990). *Historijski korijeni bajke.* Sarajevo: Svjetlost.
Sikimić, Biljana (1998). „Nevestinska imena: od hipokoristika do pejorativa". *Srpski jezik.* 3/1-2: 32-46.
SM (2001) – *Slovenska mitologija.* Beograd: Zepter book world.
SMR (1998) – *Srpski mitološki rečnik.* Beograd: Etnografski institut SANU,

Interprint.

SNP I (1975) – Stefanović Karadžić, Vuk (1841). *Srpske narodne pjesme.* Beograd: Prosveta.
SNP II (1975) – Stefanović Karadžić, Vuk (1841). *Srpske narodne pjesme.* Beograd: Prosveta.
SNP III (1972) – Stefanović Karadžić, Vuk (1846). *Srpske narodne pjesme.* Beograd: Prosveta.
SNP V (1898) – Stefanović Karadžić, Vuk (1898). *Srpske narodne pjesme*. Beograd: Prosveta.
SNPr I (1973) – *Srpske narodne pjesme iz neobjavljenih rukopisa Vuka Stef. Karadžića.* I. Beograd: SANU.
SNPr V – *Srpske narodne pjesme iz neobjavljenih rukopisa Vuka Stef. Karadžića.* V. Beograd: SANU.
Vlčeva, Desislava (2003). „Ptice u bugarskim narodnim predstavama i verovanjima o svetu i čoveku". *Kodovi slovenskih kultura.* 8: 17-32.

Svetlana Tornjanski-Brašnjović

POEMS ABOUT ANIMALS GETTING MARRIED WITHIN THE CONTEXT OF RITUAL HUMOUR AND TRADITION OF SLAVS

Summary

The paper analyzes poems about animals getting married, which have been recorded in different variants by the Serbian, Russian, Belarusian, Ukrainian and Polish. The verses

of this topic-motif cycle were recorded within descriptions of wedding ritual along with a certain moment they were being performed at, but the most of Serbian poems were not recorded as the wedding ones.

Based on connections with certain actions and content of the poems, or by comparing them with ritual verses of other Slavic nations, the aim of the research is to show the existence of ritual context of Serbian poems about animals getting married. It is additionally pointed out at the content and motif level to a mutual Slavic matrix that is reflected in the verses that are the subject of this paper.

XII

RECEPCIJA KULTURE I KNJIŽEVNOSTI U POJEDINIM EVROPSKIM SREDINAMA

Марија Клеут
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
mkleut@neobee.net

УДК: 398.8:821.163.09 Šmaus A.

АЛОЈЗ ШМАУС: ИЗУЧАВАЊЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ НАРОДНОГ ПЕСНИШТВА

Апстракт: У овом раду указано је на главне теме Шмаусових истраживања: поетски језик и старина бугарштица, одлике крајинског типа народних песама и процеси епизације.[1]

Кључне речи: *народно песништво, славистика, епика, крајински тип, бугарштице, епска стилизација*

Немачки научник Алојз Шмаус (1901–1970) био је човек широких интересовања у области балканологије и славистике и један од значајних посредника између немачке и српске књижевности. У четири тома његових сабраних дела објављени су радови из историје књижевности појединих словенских народа (српске, хрватске, руске, чешке), компаративна славистичка проучавања, радови који се баве узајамним европским књижевним и културним релацијама, затим они у којима се разматрају поједини језички проблеми. Плодној и разноврсној делатности овог аутора припада превод *Горског вијенца* Петра II Петровића Његоша, па уџбеници немачког за говорнике српскохрватског и српскохрватског за Немце. Студије у којима се истражује јужнословенско народно песништво заузимају посебно место међу Шмаусовим многобројним и разнородним радовима, по броју, по континуитету интересовања, по утицају које су извршиле на потоња и савремена истраживања.

Не би сасвим тачно било ако би се уствр дило да су ти радови пали у заборав, али ни опаска да се уважавају довољно (по мери својих доприноса) не би сасвим одговарала стварном стању. Извесној скрајнутости Шмаусових ставова погодовало је више узрока. Најпре, политички и национални ставови: Алојз Шмаус студирао је у Београду (1923–1928), био је лектор за немачки језик на Београдском универзитету (1928–1940), године 1941. именован је за директора Немачког културног института у Београду и на тој дужности остао до 1944. године. Без личног удела у окупацијским неделима, ипак је дошао у круг запостављених аутора. Чињеница да је своје радове писао на немачком и на српском језику, а они су дуг временски период остали раза-

[1] Овај рад део је научностраживачког пројекта „Синхронијско и дијахронијско изучавање врста у српској књижевности“ (бр. 148009А), који финансира Министарство за науку и технологију Србије.

сути у не увек доступним публикацијама, није ишла у у прилог знатнијој рецепцији.[2] На крају, дошло је до померања језичких знања наших научника ка енглеском и руском језику, па су Шмаусови радови објављени на немачком језику или занемарени или цитирани из друге руке.

Сумаран преглед (једини могућ у датим оквирима овог рада) има за циљ да представи главне теме Шмаусових научних интересовања, посебно оне које чине признати фонд научних достигнућа и оне које указују на „отворена“ питања истраживања народне епике.

Први радови настали су у вези са часописом *Прилози проучавању народне поезије* (излазио 1934–1939), чији је Шмаус био уредник заједно са Радосавом Меденицом. Ови су радови резултат теренских истраживања и представљају допринос успостављању слике регионалне распрострањености епског певања (*О епској песми у Срему*, 1934; *Неки облици епског певања у прошлости*, 1934; *Народна епика у околини Косовске Митровице*, 1934). Низом мањих прилога (*Народна епика у околини Косовске Митровице*, 1934; *Неколико података о епском певању и песмама код Арбанаса*, 1934; *О косовској традицији код Арнаута*, 1936; *Турска песма о заузећу Будима 1686*; *Једна турска успаванка*, 1938; *Косово у народној песми муслимана. Српска и арнаутска муслиманска песма о Косову*, 1938; *Ђор-Хусо Хусовић*, 1938; *Белешке из Санџака I- II*, 1938-1939), који се делом односе на непосредно утврђивање стања, а делом су испитивање мотива забележених песама, шири се интерес за усмену поезију ван граница српско-хрватске говорне зоне, са наглашеним компаративним приступом и залагањем за истраживања на Балкану као јединственој зони народног стваралаштва са многим регионалним разликама. По ексклузивности издвајају се два прилога о певању уз окретање тепсије, феномену који је мало изучаван, а Шмаус је на својим теренским истраживањима пронашао певачице вичне овом обичају и био у прилици да предочи његов комплетан опис (*Певање народних песама уз окретање тепсије*, 1936; *Певање уз тепсију*, 1937). По циљевима и по приступу ова скупина радова представља наставак теренских истраживања Матије Мурка, која су се одвијала од 1912. до 1936. године (Мурко 1952) и имала за циљ да испитају статус народне епике у савремености, у условима различитим од оних у којима је Вук Караџић бележио народне песме.

Раним интересовањима Алојза Шмауса за народну књижевност припадају радови који се тичу односа усмене и писане књижевности утолико уколико писана књижевност пружа ослонце за изучавање усмене: *Доситеј Обрадовић и народна песма* (1937), *Вук и балканска народна песма* (1837), *Курипешићев извештај о косовском боју* (1938). Теми о косовској легенди, која се појавила у теренским истраживањи-

[2] Сабрани Шмаусови радови објављени су у периоду од 1971. до 1979. године (Schmaus 1971a, Schmaus 1971b, Schmaus 1973, Schmaus1979) у стручној и савесној редакцији Петера Редера. Те су књиге коришћене за писање овог рада, али због економичности није посебно наведен библиографски податак за сваку од поменутих студија. Прилика је свакако да се каже да ће се ускоро појавити из штампе, у Едицији „Студије о Србима“, књига Алојза Шмауса *Студије о јужнословенској народној епици*, у преводу и избору Томислава Бекића.

ма, па затим у реконструкцији усменог предања на основу путописа Курипешићевог, вратио се и у неким својим доцнијим радовима, објављеним 1964. године (*Из проблематике историјског развоја косовске традиције. Побратими Милоша Обилића*, *Милош Обилић у народном песништву и код Његоша*).

Два су мотива народних песама привукла посебну пажњу: *Обележавање пута крвљу* (1936) и *Гавран гласоноша* (1937).

У низу мањих радова и обимнијих студија запажа се концентрисање Шмаусових интересовања на неке теме. Две од њих нарочито су важне за истраживање усменог епског песништва и за одмеравање оног што је живо и безмало четири деценије након што је написано, а што се мора узети у обзир и у савременим истраживањима. То су тема о бугарштицама и тема о односу епа и епске песме.

Године 1936. А. Шмаус написао је расправу *Има ли бугарштица у Ерлангенском рукопису*, полемику са ставовима Д. Костића, који је заступао мишљење да у бугарштичком стиху постоји тежња ка изједначавању оба полустиха (8+8 слогова), а затим ка њиховом распадању на осмерачке стихове и у складу са тим налазио бугарштице у *Ерлангенском рукопису*. Шмаус је то оспорио комплетнијом анализом, у којој води рачуна о тонским елементима и фактичком стању у забележеним песмама, потврђујући мишљење Герхарда Геземана да нема песама дугог стиха у једном од најобимнијих рукописа предвуковског бележења (прве деценије XVIII века).

Следе затим: 1. *Студије о бугарштици – удвајање предлога* (1958), 2. *Двоструки епитет у бугаштици* (1959), 3. *Српскохрватска епика дугог и кратког стиха – Епитет као хронолошки критеријум* (1959), 4. *Стилска анализа и хронологија – Бугарштица и десетерачка епика* (1959), 5. *Формула и метричко-синтаксички модел – Прилог истраживању језика бугарштице* (1960). Један врло сведени резиме ставова изнетих у овим радовима – којим се неминовно осиромашују озбиљне, скрупулозно и зналачки писане студије – показује следеће. Аутор је пажњу усмерио ка језичко-стилским средствима, односно ка посебностима поетског језика бугарштица у поређењу са поетским језиком десетерачких песама. Издвојио је следеће диференцијалне карактеристике поетског језика бугарштица: удвајање предлога, удвојени епитети, који представљају формулативне спреге (стални епитети); учестала употреба плускванперфекта „чак и без везе са претходњом у времену“ и означавање „почетка радње описивањем уз употребу неке врсте „помоћног глагола“ (ићи, поћи, отићи, узети, почети, стати, сести) и инфинитива“ и документовао њихово присуство у песмама. Посебан значај придавао је удвојеним епитетима, њиховој структури и значењу. „Само *други* његов саставни део припада у строжем, 'објективнијем' смислу предмету коме се придаје. *Први* саставни део двоструког епитета је, међутим, посебне врсте. Он даје социјалну оцену, исказује социјалну припадност, припадност феудалном, витешком друштву које се тим епитетима – као и другим нарочито садржајним елементима – издваја и уздиже изнад просте околине.“

У овим језичким одликама Алојз Шмаус видео је „хронолошке упоришне тачке које указују на већу старину епике дугог стиха“. На основу ових његових налаза

сматрало се и понављало у многим радовима да су бугарштице веће старине од десетерачких песама. Новија истраживања (Р. Јакобсон, С. Петровић), у којима се на компаративној основи узима у обзир версификација, доказују да је десетерац пореклом старији а структуром архаичнији стих и доводе у питање закључке немачког слависте. Ипак, без обзира на то коме ће се од два мишљења приклонити (уосталом, ни једно од њих не датира време настанка десетерачког или бугарштичког стиха, нити је то могуће у недостатку писаних извора), незаобилазан остаје допринос немачког слависте опису језика и стила бугарштица.

Други велики круг Шмаусових истраживања укључује се у велику тему компаративне књижевности: проблем епа, који се одређује и као хомерско питање. У раду *Процеси епизације у области словенског народног песништва* (1953) анализира украјинску думу, руску билину и муслиманску епску песму крајинског типа. Уочљиво је да Шмаус не говори о „епу“ него о „процесима епизације“, чијом суштинском одликом сматра „проширивање пресека или склопа песме“, које се не остварује механичким нагомилавањем епизода и једноставним понављањем броја стихова него низом других специфичних поетских поступака (укрштање причања, паралелизам ситуационих слика, вишеструкост радњи, алтернирање функција посматрача и посматраног, стил детаљизирања, техника растављања и уметања епизода, исцрпна експозиција) и на основу тога закључује да само муслиманска епска песма крајинског типа показује стварне тенденције епизације.

Круна Шмаусовог научног рада су *Студије о крајинској епици* (1953), најобимнији и најзначајнији рад овог аутора, у којима су спојени раније показани интерес за муслиманске народне песме и изучавање специфичних поетских поступака (у техници приповедања, композицији). Овим је успостављен и описан крајински тип као посебан облик јужнословенског народног песништва и тај налаз није оспорен. О свестраном прилазу проблему говоре наслови појединих поглавља: *Увод*, *Животни услови муслиманске епике*, *Збирке и радови*, *Подела песама*, *Принципи стилизације у хришћанској епици*, *Неке ознаке крајинске епике*, *Структура песме*, *Техника проширивања и процес реинтеграције*, *Композиција и психологија крајинске песме*, *Проблеми историјског развоја*. У првом плану ове студије је, пре свега, приказ наративних техника у песмама крајинског типа (термин који А. Шмаус не употребљава, али који најбоље одговара његовој интерпретацији), односно у оним песмама које се приближавају епу, али еп нису (у томе је А. Шмаус врло одређен). Закључак обимних и скрупулозних испитивања следећи је: „... еволуција крајинске епике не води од певане песме до епа за читање, него од краће до опширне песме, која је и даље одређена за певање уз инструмент пред слушаоцима.“

Упоредо са Шмаусовим теренским истраживањима и са настајањем његових радова бележили су песме најпре Милман Пери, па затим Алберт Б. Лорд и објављивали своје радове. Те две линије у истраживању епа дуго су се развијале независно једна од друге у истом времену, не познајући једна другу, па затим не мареће једна за другу, свесне – претпостављам – разлика које су у циљевима и у приступу биле евидентне. Ипак, пред сам крај свог рада Алоз Шмаус написао је један прилог који

се односи на приступ и метод Пери-Лордове теорије – *Научни експеримент са епом* (1956). Тај рад је у основи реаговање на покушај певача Авда Међедовића да за америчког научника М. Перија испева „еп“ од 12.312 стихова. Будући да је интегрални текст Међедовићевог подухвата био неприступачан у време када је рад настао, Шмаус је само указао на чињеницу да је експеримент изведен под условима који не одговарају свакодневној пракси певача, нарочито у погледу расположивог времена за извођење. У овом раду је такође упоређен Међедовић са познатим певачем дугих песама Колаковићем да би се указало на специфичне поетске поступке два певача и нагласила чињеница да еп не карактерише само већи број испеваних стихова.

Шта је истраживање епа добило радовима Алојза Шмауса (сада скрајнутим), а шта Пери-Лордовом теоријом у радовима својих оснивача и њихових многобројних настављача (врло утицајном, данас, свуда по свету) – занимљиво је питање, али оно мора да остане ван оквира овог рада. Треба ипак рећи да је немачки научник ценио један део истраживања свог америчког колеге. У фусноти уз један свој рад Шмаус пише:

Овај чланак је већ био довршен, када ми је Алберт Б. Лорд послао своју дуго очекивану књигу *The Singer of Tales* (1960), која се пре свега темељи на материјалу *Milman Parry Collection* и сопственим снимцима народних песама из најновијег времена; његова критичка размишљања у гл. III (*The Formule*) помоћи ће дубљем промишљању и сагледавању традиције песме. Нажалост, мени више није било могуће да у неке одељке овог чланка укључим запажања и аргументе А. Б. Лорда.

Истраживање језика народне песме на основу формуле управо је оно по чему је Пери-Лордова позната и утицајна. Да ли је, посматрана у целини, ова теорија одговорила на питање о пореклу *Илијаде* и *Одисеје*? Иако се о томе није изјаснио, рекло би се да Шмаус, имајући у виду природни контекст извођења, није сматрао еп могућим обликом усмене традиције.

*
* *

Зашто данас треба читати студије и чланке Алојза Шмауса о јужнословенским народним песмама? Пола века након свога настанка прилози о којима је реч не могу се, наравно, сматрати иновантним у оном смислу у којима су то били у време свога настанка, али су и данас по многим својим одликама поучни и инспиративни у многом погледу. Настављајући изучавања Асмуса Серенсена и Герхарда Геземана (проширујући их и обогаћујући), Алојз Шмаус разграничава питања феноменологије од питања естетике и јасно указује на то да поштовање „вуковског канона“ – уколико се жели истражити генеза неке структуре епског песништва (мотив, стил, наративна техника) – не може дати добре резултате. Без обзира на то којом се темом бави, он укључује у разматрање све познате записе, а у неким случајевима проблем ставља у шири (словенски) контекст.

ЛИТЕРАТУРА

Геземан, Герхард (2002), *Студије о јужнословенској народној епици*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике, Вукова задужбина, Матица српска

Lord, Albert B. (1970[3]), *The Singer of Tales*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press

Murko, Matija (1951–1952), *Tragom srpskohrvatske narodne epike I–II*, Zagreb: JAZU

Серенсен, Асмус (1999), *Прилог историји развоја српског јуначког песништва*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике, Вукова задужбина, Матица српска

Schmaus, Alois (1971a), *Gesammelte slavistische und balkanologische Abhandlungen I*, München: Dr. dr. Rudolf Trofenik

Schmaus, Alois (1973), *Gesammelte slavistische und balkanologische Abhandlungen II*, München: Dr. dr. Rudolf Trofenik

Schmaus, Alois (1971b), *Sabrane slavističke i balkanološke rasprave III*, München: Dr. dr. Rudolf Trofenik

Schmaus, Alois (1979), *Gesammelte slavistische und balkanologische Abhandlungen (in serbokroatischer Sprache) IV*, München: Dr. dr. Rudolf Trofenik

Marija Kleut

ALOIS SCHMAUS: INQUIRY INTO SOUTH SLAVIC FOLK POETRY

Summary

In numerous works, that could be labeled as Slavistics or Balkanology, written by Alois Schmaus (1901 – 1970), a German scholar of diverse interests, we can find a continued interest (almost for 40 years) in South Slavic folk poetry. In this paper we make an attempt to establish his approach to the phenomenon of folk poetry, to classify his numerous works by topic and to identify what is a binding contribution to the inquiry into folk poetry.

Vesna Cidilko
Humboldt – Universität zu Berlin
vesna.cidilko@rz.hu-berlin.de

UDK: 821.163.41:81'255.2(430)

KULTURNI TRANSFER I KULTURNI IDENTITET O SRPSKOJ KNJIŽEVNOSTI U NEMAČKIM PREVODIMA

Apstrakt: Rad se bavi pitanjem uticaja kulturnih paradigmi na književne prevode. Recepcija savremene srpske književnosti i kulturnog segmenta srpskog društva na nemačkom govornom području prikazuje se na konkretnim primerima novijih prevoda pojedinih autora (David Albahari, Bora Ćosić, Miodrag Pavlović, Aleksandar Tišma, Svetlana Velmar-Janković).

Ključne reči: *Identitet, kultura, kulturna paradigma, kulturne veze, mediji, stereotipi, recepcija, specifičnosti leksike u okviru kulturnih obrazaca, globalizacija.*

1. Uvodne napomene

U „Dudenu", jednom od klasičnih leksikona/rečnika za nemački jezik može se između ostalog u tomu u kome su obuhvaćeni strani izrazi naći odrednica „opanak" u kojoj stoji sledeće: „Opanke – serb., die; -n: sandalenartiger Damenschuh mit am Unterschenkel kreuzweise gebundenem Lederriemen"[1] – u srpskom prevodu: „Opanak- srpski, femininum; ženska cipela, slična sandali sa kaišem koji se obmotava oko donjeg dela noge". Ovo svakako nije odraz savremene nemačke recepcije specifičnosti srpske kulture, ali je za nas interesantno kao mogućnost upoređenja kulturnog transfera i njegovih rezultata u prošlosti i danas. Odmah je vidljivo da objašnjenje pojma „opanak" ne odgovara sasvim činjenicama. Kako je sa drugim, savremenim kulturnim fenomenima i jezičkim osobenostima? Na to pitanje pokušaćemo dati bar delimičan odgovor, analizirajući pre svega prevode srpske književnosti i neka savremena leksikografska dela koja obrađuju kulturu u užem ili širem smislu. Osim toga pokušaćemo dati parcijalan uvid u prisutnost „nemačkih tema" u savremenoj srpskoj književnosti.

Aktuelna recepcija srpske, ali i drugih južnoslovenskih književnosti odlikuje se pre svega time, da kriterijumi po kojima se biraju naslovi i autori nisu estetske prirode, već isključivo orijentisani na to da se radi ili o sukobima devedesetih ili pak, u boljem slučaju o savremenom životu i sadašnjici ljudi u Srbiji. Uz to često mora postojati (ili je povoljno ako je to slučaj) komponenta koja u funkciji „inicijalne kapisle" otvara odgovarajući krug asocijacija kod nemačkog čitaoca, poput pojma „Balkan" na primer[2]. Tako je interesovanje nemačkih i drugih stranih izdavača za roman Vladislava Bajca „Hamam Balkanija"[3] potaknuto svakako

[1] Duden. Das Fremdwörerbuch, Duden Bd. 5, Mannheim, Wien, Zürich 1974, str. 512.

[2] Ovo važi i za muziku koja je veoma popularrna u Nemačkoj – Balkanrock, Bregović etc.

[3] http://www.danas.rs/dodaci/vikend/knjiga-danas/cetvrto_izdanje_romana_ hamam_balkanija.54.html?news_id=169974&action=print

ne samo književnom vrednošću, već je i rezultat tematike i naslova. Kod prevedenih knjiga se često radi o takozvanoj nezahtevnoj, „lakoj književnoj hrani“ koja se uklapa u klimu dominacije masovne kulture i oblika trivijalne književnosti[4]. Do kulturne razmene i kulturnog transfera to međutim iz više razloga ne dovodi. Pre svega stoga jer se u tim tekstovima radi mahom o urbanoj sredini, koja je danas kulturološki gledano ista ili skoro ista i u Berlinu i u Novom Sadu. Do „susreta kultura“ ne dolazi. Kulturni transfer tako ostaje jedino moguć na nivou jezičkih specifičnosti i imenovanja nekih malobrojnih fenomena iz južnoslovenskog kulturnog kruga to jest njihovog prenošenja i tumačenja kroz prevođenje na nemački jezik.

2. O novijim književnim prevodima

Da bismo videli koje specifičnosti leksike u okviru kulturnih obrazaca i izvan njih, na nivou isključivo jezičkih struktura uslovljavaju, omogućuju, uzrokuju ili pak ometaju kulturni transfer, pozabavićemo se nekim konkretnim primerima iz novijih književnih prevoda, medija i leksikona.

2.1 „Kindlers Literatur Lexikon“

U jednom od najpoznatijih nemačkih književnih leksikona[5], koji služi kao izvor za upoznavanje sa delima i piscima domaće, ali pre svega stranih književnosti, u upravo izašlom novom, prerađenom i dopunjenom izdanju predstavljeno je između ostalog i pesničko delo Stevana Tontića. Pozabavićemo se prevodima naslova nekih od njegovih pesničkih zbirki.

Prevod 1976. izašle zbirke „Naše gore vuk“ glasi „Unser Landsmann, der /böse/ Bergwolf“ – na srpskom „Naš zemljak, /zli/ vuk“. Ovde se radi o prevođenju frazeologizma što kako znamo nije ni jednostavno, niti je uvek moguće da se sačuva frazeološki karakter jezičke konstrukcije. Odgovarajući prevod ovde konkretno zahteva poznavanje sadržaja, razumevanje modifikacije fraze od strane pesnika, smisla primene upravo frazeološkog izraza. Dati prevod je jedna od mogućnosti, postoji međutim više drugih, poput na primer „Einer der unsrigen, ein Bösewicht“, („Iz naših redova jedan zao čovek/ Zao čovek iz naših redova) „Der böse Mensch, einer von uns“ („Zao čovek, jedan od nas“) etc. Umesto da traži druge mogućnosti, ekspresivnije formulacije, prevodilac se odlučio za tako reći bukvalan prevod.

„Hulim i posvećujem“ (1977) prevedeno je sa „Ich verfluche und bete an“ („Kunem/Proklinjem i obožavam“). „Huliti“ na nemačkom ne znači kleti ili proklinjati, već se prevodi sa „lästern, entweihen, schänden“. „Posvećivati“ je na nemačkom ili „widmen“ (posvećivati nekome nešto, posvećivati se nečemu ili nekome) ili pak „heilig sprechen, weihen“ (proglasiti nekoga ili nešto svetim). Prevod je znači slobodan u svojoj drugoj

[4] Ovde je srpska književnost do sada bolje prošla od hrvatske na primer – uporedi objavljivanje naslova Zorana Ferića poput „Smrti djevojčice sa žigicama“ na primer, koji svakako ne spada u vrhunske domete savremene hrvatske književnosti; više o tome u mom članku „Prevod kao kulturni i književni transfer. O nekim aspektima recepcije savremene srpske književnosti na nemačkom govornom području“ (u štampi).

[5] Kindlers Literatur Lexikon

komponenti i netačan u odnosu na prvu i predstavlja „slobodnu interpretaciju“ jezičkog sadržaja..

„Crna je mati nedjelja“ (1983) mutirala je u prevodu u „Schwarz ist die Mutter des Sonntags“- prevedeno na srpski „Nedeljina majka je crna“. Prevod na nemačkom nema nikakav smisao – osim da eventualno stvara utisak dadaističkog teksta- i pre svega, pogrešan je. Prevodilac očigledno nije shvatio gramatičku tj. sintaktičku strukturu originala, ali je zato zadržao redosled reči bez obzira na to da je takav red reči u nemačkom u najmanju ruku čudan. Princip koji se može naslutiti: „originalan“, „egzotičan“ izraz čini se i u prevodu nečim egzotičnim i neobičnim, bez obzira što nije razumljiv i što to nije u duhu jezika na koji se prevodi. Druga „špekulacija“ analitičarke ovog prevoda je da prevodilac jednostavno nije jezički razumeo „šta je pesnik hteo da kaže“.

2.2 Prevodi iz književnog dela Bore Ćosića

U časopisu „Schreibheft“[6] objavljen je nedavno prozni tekst iz Ćosicevih „Priča o zanatima“ naslovljen sa „Das kurze Leben des Volksdichters Junačko“. Radi se o, kako u časopisu na jednom mestu čitamo, prerađenom prevodu Petera Urbana iz šezdesetih godina koji je tada bio urednik izdavačke kuće „Suhrkamp“. „Priče o znatima“ su tada na nemačkom izašle pod potpuno promenjenim naslovom „Wie unsere Klaviere repariert wurden“ - „Kako su popravljeni naši klaviri“.

U nemačkom tekstu se pojedine reči i nazivi ne prevode. Evo nekih od primera: „eine Kafana der Dichter“, „dicke Bäuerinen, die auf Zeleni venac kamen“, „Köchin Greta aus dem Kasina“, ali „Klofrau vom Platz der Republik“ a ne „Klofrau vom Trg Republike“ i „die Save-Brücke“, a ne neka konstrukcija sa „Savski most“. Analogno nailazimo pored „Geld für den Rakija“ i na „Ferkel des Popen“[7]. „Književne večeri“ se prevode doslovno sa „Literaturabende“ umesto (što bi se pre moglo očekivati) sa „Lesungen“. Kada Junačko govori, koristi se forma „Pešt, Budimpešt“ umesto „Pest“ ili „Budapest“ koju nalazimo u drugim delovima teksta. Evidentna je i konstrukcija “Haus an der Peripherie“ za „kuća na periferiji“, gde bi umesto „Peripherie“, u nemačkom neuobičajeno i delimično u upotrebi u drugom značenju, pre bio za očekivati izraz „Stadtrand“. Osim toga „.Führer des Aufstands“ za „vođe ustanka“, „unsere unwiederholbare Stadt“ za „naš neponovljivi grad“ (bukvalan i netačan prevod, uz to u nemačkom kombinacija semantički nekongruentnih izraza), da navedemo samo neke od primera neobičnih prevodilačkih rešenja.

Nenemačke reči napisane su korektno, pitanje je međutim, koji nemački čitalac ih može izgovoriti, uz to se radi o specifičnoj grupi izraza – nazivi mesta i delova Beograda, restorana, reči „kafana“ i „rakija“. Sve bi se to moglo ili prevesti ili čak „ponemčiti“. Postavlja se pitanje zašto to nije urađeno, koja je svrha i cilj upravo ovakvog zahvata prevodioca. Jedan od mogućih odgovora je da se Peter Urban trudio da na nemački prenese za autora karakterističnu , i u originalu specificnu, sintaksu – i da je pre svega, želeo da ostvari očuđavanje, otuđenje književnog teksta, markiranje kao drugo, da bi time učinio

---

[6] U 71. broju posvećenom književnosti iz Srbije i naslovljenom sa „Die tragische Intensität Europas – eine Literatur aus Serbien“ („Tragični intenzitet Evrope – jedna književnost iz Srbije“). Prvi deo naslova je citat iz jednog teksta Petera Handkea, koji je sa Žarkom Radakovićem uredio ovaj broj.

[7] „Pope“ za „pop“ je u nemačkom postojeći , udomaćeni adaptirani izraz, uporedi Duden, op.cit., str. 578.

transparentnim drugi kulturni i jezički krug. To mu je i uspelo, međutim, ukoliko u prevodu za izraze na srpskom nema i objašnjenja, onda je to na uštrb razumljivosti. Ovakav način prevođenja zahteva glosar ili fusnote[8].

2.3 Prevodi proze Aleksandra Tišme

Barbara Antkovjak, koja je prevela sve pripovetke, romane i dnevničke zapise, kao i putopisnu prozu „Meridijani Srednje Evrope" Aleksandra Tišme izašle na nemačkom, žalila mi se da je Tišma, koji je inače vladao solidno nemačkim, previše sitničav po pitanju prevoda i da ih pri svojim boravcima u Berlinu obavezno pregleda. To međutim možda i nije bila loša navika, kako se pokazalo u slučaju nemačke verzije „Dnevnika 1942-1951. Postajanje" i „Meridijana Srednje Evrope"[9]. Oba teksta su izašla posthumno, u jednoj knjizi, pod naslovom „Reise in mein vergessenes Ich" („Putovanje u moje zaboravljeno Ja"), a deo naslova originala pojavio se u podnaslovu kao „Tagebuch 1942-1951" („Dnevnik 1942-1951"), uz naslov pomenutog putopisnog teksta koji predstavlja drugi podnaslov: „Die Meridiane Mitteleuropas". Promena naslova je očigledno marketinški orijentisan potez. Podatci o naslovu to jest naslovima originala dati su nekorektno, šta ostavlja loš utisak o marljivosti izdavača pri pripremi knjige[10].

Barbara Antkovjak je jezik dobro poznavala, ali sa nekim fenomenima kulturnog kruga i pojedinim izrazima nije bila upoznata. Ukazaćemo na nekoliko pogrešno ili neadekvatno prevedenih mesta. Frazu „moja namera da odem na fakultet" bukvalno prevodi sa „Meine Absicht zur Fakultät zu gehen"[11], iako se ne uklapa u smisao teksta. Iz konteksta je jasno razumljivo da je reč o nameri budućeg pisca da se upiše na fakultet – međutim mora se i znati da reč „fakultet" stoji za „univerzitet" i da „ići na fakultet" znači „studirati". Za razliku od ovoga relativno jednostavnog izraza poznat joj je kulturni i značenjski specifikum reči „čaršija" koju odgovarajuće na nemački prenosi sa „Marktplatz"[12]. U „Meridijanima" međutim „turska kaldrma" je bukvalno prevedena sa „türkisches Pflaster"[13] (na nemačkom nepostojeće) umesto sa „Kopfsteinpflaster". Pitanje je u kakvoj relaciji ovde stoje kulturni transfer i leksičke specifičnosti. Isto tako doslovno Barbara Antkovjak prevodi Tišminu formulaciju „poljske građanske pesme" sa „polnische bürgerliche Lieder"[14], pri čemu ni na nemačkom, ni na srpskom nije jasno o čemu se tačno radi[15]. U prevodu

[8] Koje Urban dodaje svojim prevodima, kako to pokazuje najnovija na nemačkom izašla knjiga Miodraga Pavlovića, o kojoj će takođe u ovom izlaganju biti reč.

[9] Aleksandar Tišma, Reise in mein vergessenes Ich. Tagebuch 1942-1951. Die Meridiane Mitteleuropas. Carl Hanser Verlag, München, Wien 2003. „Meridijani Srednje Evrope", tekst potpuno drugog karaktera, dodat je po autorovoj želji, u podnaslovu se međutim savršeno uklapa u marketinšku strategiju izdavača.

[10] Veliki nemački izdavači nemaju urednike koji bi poznavali slovenske jezike i književnosti. Davno, sredinom šezdesetih , je Peter Urban, inače slavista po struci, bio urednik u tadašnjem „Suhrkamp"-u , danas je to sasvim drugačije, izuzetaka skoro da nema – austrijski „Wieser-Verlag" je jedan od malobrojnih.

[11] Aleksandar Tišma, op.cit., str. 186.

[12] A. Tišma, op. cit., str. 173.

[13] A. Tišma, op. cit., str. 273.

[14] A. Tišma, op. cit., str. 275.

[15] Verovatno je sam Tišma pogrešno imenovao te pesme; u poljskoj književnoj i kulturnoj tradiciji to je nepoznato; za informacije o ovome zahvaljujem se kolegi iz Krakova Lehu Miodinjskom.

je osim toga u najmanju ruku čudna gramatička konstrukcija jer se i ovde srećemo sa kombinovanjem semantički nekongruentnih izraza. Mogući prevod bi bio „polnische Romanzen“ – ali i u originalu bi bilo bolje i razumljivije da je Tišma upotrebio nešto poput „poljske romanse“, „poljska verzija starogradskih pesama“ i slično.

Facit: kod sva tri primera iz „Meridijana Srednje Evrope“ radi se o kulturnim specifičnostima, koje međutim putem prevoda nisu ni prenesene na drugi jezik, ni pojašnjene i time učinjene razumljivim, a time ni transferirane iz jednog u drugi kulturni krug[16].

Tišmine dnevničke beleške i putopis o kome je bila reč izašli su, kako je već napomenuto, posle njegove smrti, međutim ni kod prevoda koje je autor nadgledao i kontrolisao, nije uvek dolazilo do kulturnog i jezičkog transfera. Za primer će nam poslužiti roman „Koje volimo“, u nemačkom prevodu naslovljen sa „Die wir lieben“ tj. doslovno preveden. Kao što se to radilo oko 1900. godine Barbara Antkovjak ostavlja puno toga tako reći u originalu, ne prenoseći na nemački jezik neke nazive ili izraze, koji kao takvi i u nemačkom postoje, poput „do poslednje pare“ koji se u prevodu formuliše „bis zu letzten Para“[17]. Tako književni tekst postaje različit, drugačiji, egzotičan, a odgovarajući kulturni krug stran. „Primaš iz „Dalmacije“ je u prevodu „Primas aus dem „Dalmacija““[18] – izraz je isti, ali stilistička obojenost drugačija jer je to u nemačkom „viši stil“. Na istom mestu u tekstu doslovce je preveden naziv novosadskog lokaliteta Ribarsko ostrvo[19], bez da se objasni o čemu se radi. Ne prevodi se reč „vinjak“, pa tako čitamo „Mit zwei Glas Vinjak wärmte er sich“[20], ali zato „kafana „Vojvodina“ postaje u prevodu poslastičarnica: „Café „Vojvodina““[21]. Ima i primera za uspeo prevod kulturnih distingcija. Tako je „šegrtska škola“ u nemačkoj verziji romana „Berufsschule“[22], mada se oba obrazovna sistema (tadašnji jugoslovenski i nemački) ne podudaraju. Drugi primer uspelog prevoda je „bosnische Kleinstadt“ za „mala bosanska varoš“[23] u slučaju izraza sa posebnom konotacijom („varoš“), čime je došlo i do kulturnog i do sadržinskog transfera.

2.4 Peter Urban kao prevodilac Miodraga Pavlovića

Kod „Suhrkampa“ je 2003. izašla knjiga Miodraga Pavlovića „Die Bucht der Aphrodite“, prevedeno „Afroditina uvala“, koja se međutim sastoji ne samo iz aurorovog romana istog naslova objavljenog 2001. kod beogradske „Prosvete“, već sadrži i „Drugi dolazak“ koji je iste 2001. godine izašao kod „Nolita“[24]. Ova knjiga, u odnosu na našu temu, predstavlja izuzetak u svakom pogledu. Njen prevodilac je već pomenuti Peter Ur-

[16] U slučaju „poljskih građanskih pesama“ to se nije desilo ni u odnosu na prenos poljskog kulturno-istorijskog fenomena u južnoslovenski kulturni krug.

[17] Aleksandar Tišma, Die wir lieben, DTV, München, Wien 1996, str. 70.

[18] Aleksandar Tišma, op.cit., str. 69.

[19] Aleksandar Tišma, op.cit., str. 69.

[20] Aleksandar Tišma, op.cit., str. 31.

[21] Aleksandar Tišma, op.cit., str. 30.

[22] Aleksandar Tišma, op. cit., str. 75.

[23] Aleksandar Tišma, op.cit., str. 85.

[24] Postoji i treći deo, u originalu „Kraljica tame“, tako da se radi o jednoj vrsti trilogije. U nemačkoj verziji su pojedine glave malo drugačije raspoređene, tekst delom skraćen jer su izba cene aluzije i pasaži koje nemački čitaoci ne bi lako razumeli . Sve ove podatke nalazimo u napomeni izdavača na početku knjige.

ban, nemački slavista „starog kova“ i čovek zavidne erudicije, uz to jedna od danas retkih figura takozvanih kulturnih posrednika u najboljem smislu te reči.

Puno toga se i ovde ostavlja tako reći u originalu, počevši od naziva ulica („Kellerwohnung in Novi Sad, in der Cara Dušanova“[25] – „podrumski stan u Novom Sadu u Car Dušanovoj“), do „Beograđanke“[26] i ponavljanja u tekstu ključnih izraza neposredno iza prevoda na nemački i u srpskom originalu („Falls sie alle gemeinsam, *zajedno* nicht siegen sollten/../“[27]), ali prevod je čitljiv, to je nemački tekst, nemačka verzija, u kojoj je istovremeno prisutan i drugi kulturni krug koji se u nemački transferiše. Knjizi je osim toga pridodat glosar od petnaestak stranica gde je objašnjeno ono šta je nepoznato – od istorijskih podataka, preko topografije, književnika, objašnjenja šta je to lozovača ili pljeskavica (ovde čak sa predlozima kako naziv tog jela najbolje prevesti na nemački[28]), ali i to da je „luxe, calme et volupte“ citat iz Bodlerovog „Cveća zla“, ko su Novgorodski majstori i puno toga drugog za neupućenog nemačkog čitaoca. Može se reći da se tako vrši transfer kulture i kulturnih dobara. Ovo je međutim nažalost usamljen primer i ne verujem da će takvih biti u budućnosti.

2.41 Exkurs

Isto tako je dobro rešen problem prevoda naslova romana „Lagum“ Svetlane Velmar Janković. Prevodioci, Mirjana i Klaus Vitman, su se odlučili da naziv „lagum“ preuzmu to jest ostave, posluživ se objašnjenjem autorke koje i u originalu predhodi tekstu ove knjige. Idealna situacija za kulturni transfer, moglo bi se konstatovati. Uopše i u ovom prevodu nalazimo dosta dobrih rešenja, poput na primer „Dorćol-Viertel“[29] gde se sam naziv ne ostavlja „nag“, već se dodaje objašnjavajuće „gradska četvrt“, „kvart“.

3. Jezici i kulture kao „gosti“ u stranim književnostima

U okviru teme o kojoj je reč, pozabavićemo se pitanjem, da li i u kojoj formi srpski jezik i kultura predstavljaju jedan od elemenata književnog stvaralaštva nemačkih autora, a sa druge strane, postoji li inkorporacija nemačke kulture i „nemačkih“ tema u savremenoj srpskoj književnosti.

3.1 „Šnit“ Igora Marojevića i „nemačke teme“

O sudbini podunavskih ili banatskih Švaba posle završetka Drugog svetskog rata pisalo je i piše više autora iz Srbije, na ovom mestu o tome neće biti reči[30]. Kao primer jedne druge inkorporacije „nemačkih tema“, naime samog nemačkog jezika, nudi se roman „Šnit“ Igora Marojevića. U srpskoj književnosti Nemačka i nemačka kultura recipiraju se skoro isključivo u okviru Drugog svetskog rata i onoga šta mu je predhodilo u tadaš-

[25] Miodrag Pavlović, Die Bucht der Aphrodite, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 2003, str. 143.

[26] Miodrag Pavlović, op.cit., str. 73.

[27] Miodrag Pavlović, op. cit., str. 74.

[28] Miodrag Pavlović, op.cit., str. 303.

[29] Svetlana Velmar - Janković, Lagum, Pieperverlag, München 2003, str. 15.

[30] Videti o tome moj tekst „Sudbina Nemaca u Vojvodini kao tema novije srpske književnosti“ (u štampi).

njoj Nemačkoj. Tako i kod Marojevića, koji je inače boravio kao stipendista berlinskog „Književnog kolokvijuma“ (Literarisches Colloquium) u dva maha u nemačkom glavnom gradu . Ovde se radi o Hugu Bosu, nemačkom industrijalcu i Zemunu za vreme Drugog svetskog rata. Što se tiče kulturnog i u tom okviru jezičkog transfera, koji predstavlja novum u srpskoj književnosti, ovaj „roman-tabloid“ kako u podnaslovu čitamo, nažalost ne postiže nikakav osim kontraefekta. I ovde, kao i u „Lagumu“ romanu predhodi objašnjenje relativno neobičnog naslova – koje je međutim u najmanju ruku nepotpuno, da ne kažemo pogrešno. Nemački izrazi od kojih je izvedeno više germanizama u srpskom jeziku glase naime ne samo „Schnitt“, već i „Schnitte“, ali to bi se i moglo oprostiti autoru romana koji ovde očigledno nije imao dobar izvor[31], da u samom tekstu romana sve ne vrvi od pogrešnih nemačkih reči i izraza, nečega što bi se jedino moglo označiti kao karikatura. Očigledna je namera autora da se poigrava sa analogijama i paralelnim konstrukcijama u stilu metapoetičkih zahvata i elemenata postmodernističkog diskursa, ali rezultat je jednostavno poražavajući. Ne samo da pravopis „ne štima“, ni smisao ni gramatička forma ne postoje, a očigledno je da se ne teži karikiranju već parafraziranju i analognoj konstrukciji:

„Der Objektive Beobachter“[32] – ovde je pogrešan „samo“ pravopis, jasna analogija prema nacističkim novinama „Der völkische Beobachter“. Ali potom odmah, u istom redu „Die Verpflichteten Monologen“[33], gde nema nikakvog smisla ni gramatike. Primera za nepoznavanje pravopisa ima na svakom koraku[34], uz to je upadljiva upotreba germanizama poput „grupenfirer Nojhauzen“[35] ili „cene beogradskog markta“[36], šta međutim više podseća na današnji jezik „gastarbajtera“ nego na govor ljudi u Zemunu u toku Drugog svetskog rata. Jedna od figura u romanu se zove Unsihtbar (na srpskom „nevidljivo“, inače u nemačkom adverb a ne imenica, imenička forma bi bila „der Unsichtbare“), reč u romanu napisana inače fonološki, pri čemu se ova figura ponekad apostrofira kao „nevidljivi“ ili „nevidljivi sagovornik“, ali ni tu nema konsekventnosti niti prepoznatljivog sistema. Na strani 37 govori se o „našem budnom „unzihtbaru“, napisano jednom malim slovom, pa u istom redu još jednom, ali ovoga puta velikim. Germanizam „hakenkrojc“ na istoj strani se u fusnoti navodi na nemačkom, ali i tu malim slovom umesto kako bi trebalo velikim[37].

Imajući sve ovo u vidu, postavlja se pitanje kako razumeti Marojevićev naziv „socijalnacionalisti“, da li je to jezičko poigravanje autora sa rečju „nacisti“ to jest „Nationalsozialisten“, ili se pak, tome sam, priznajem, sklonija ovde jednostavno radi o neznanju. Posebna katastrofa je spisak skraćenica na kraju romana, čak i ako se uzme u obzir ludistička tendencija autora. Previše je grubih grešaka na svim nivoima (pravopis, morfologija, sintaksa) da se ne shvati da je reč o nepoznavanju jezika. Sve jako podseća na prevode u bivšim (a i nekim sadašnjim) jelovnicima moje nekadašnje domovine ili na prevode upustava za lekove u Nemačkoj na moj maternji jezik i jezike nastale iz njega, na objašnjenja tehničke prirode na nemačkom za na primer usisivače i slično uvezene iz nekih azijskih

[31] I. Klajn, M. Šipka, Veliki rečnik stranih reči i izraza, Novi Sad 2006.

[32] Igor Marojević, Šnit, 2. izdanje, Beograd 2007, str. 11.

[33] Igor Marojević, op.cit., str. 11.

[34] „Neuhausen ist ein Schwein“ bi bio jedan, Igor Marojević, op. cit., str. 16.

[35] Igor Marojević, op.cit., str. 148.

[36] Igor Marojević, op. cit., str. 16.

[37] Igor Marojević, op.cit., str. 37.

zemalja ili pak na višejezične plakate na javnim mestima i deo koji na srpskom, hrvatskom, bosanskom upozorava na primer da se ne sme nekažnjeno voziti bez karte u sredstvima javnog saobraćaja.

3.2 „Die morawische Nacht" Petera Handkea i srpska kultura

U jednoj od najnovijih knjiga Petera Handkea radnja se odigrava u Srbiji, na obalama reke Morave, koja se piše sa „w"- „Morawa", nedaleko od Velike Plane. U detaljniju analizu motiva vezanih za Srbiju i srpsku sredinu na ovom mestu se ne možemo upuštati. Analogno Marojeviću, Handke takođe u tekstu donosi reči i izraze na stranom, ovde srpskom jeziku, poput „/…/ in den Auswäldern, in der *Luka /.../*[38] , upoznaje sa srpskom kuhinjom , sa salatama pa navodi prvo nemački izraz „Kraut", a potom i srpski „Kupus", napisan velikim slovom, pored „Piktija" (ovaj izraz u srpskom jeziku ima jedino plural), ispred koje stoji kao nemački prevod „Sülze"[39] . U tekstu nailazimo i na izraz „Rakija", napisan velikim početnim slovom i objašnje da je to jedna vrsta, marka ovog alkoholnog pića[40]. Handke donosi i niz naziva vina i podruma „u originalu", kako se to čitaocu čini: „Smaragd", „Rubin", „Onyx", „Auspuff", „Markthalle", „Melancholija", „Brückenmost"[41]. Analogija sa nemačkim „umetcima" Igora Marojevića je očigledna.

4. Umesto zaključka

Nemački izdavač Zorana Živkovića, poznata kuća „Du Mont Verlag" u katalogu svojih izdanja planiranih za 2010. godinu najavljuje Živkovićeve priče, nazivajući ga „beogradski Borhes". To je naravno marketinški manir, nešto uobičajeno, ali i simptomatično za kulturni transfer između takozvanih „velikih" i „malih" književnosti. Kada se govori o „malima" po pravilu se rekurira na neke poznate „velike", a ne samo na vrednost i/ili književnoumetničke kvalitete datog autora ili knjige. Retko se naglašava individualnost ili osobenost, dar. Tako predstavlja izuzetak u slučaju istog srpskog pisca da na reklamnoj stranici osim ukazivanja na „beogradskog Borhesa" nalazimo i ovaj citat: „ Pozdravimo konačno i kod nas ovog postmodernog igrača prvog reda!"[42]

Facit razmatranja kulturnog transfera na primeru književnih prevoda je da se malo toga izmenilo u odnosu na ranije. Dolazi ili do ponemčavanja ili do „egzotizacije" kada se radi o tzv. realijama ili nečemu bliskom tome – vidi primere „kafana" i „rakija".

U savremenoj, urbanoj prozi do transfera kulture ne može ni doći jer se globalno transferira američka kultura, uz dodatnu poplavu anglicizama i u nemačkom i u srpskom.

Nema, mora se ponoviti, pravih poznavalaca, pravih posrednika, malo je dobrih prevodilaca. Kriza i aktuelni razvoj nemačke slavistike tu sigurno neće ni u budućnosti biti povoljan faktor.

---

[38] Peter Handke, Die morawische Nacht, Suhrkamp Taschenbuch, Frankfurt a.M., 2009, str. 48.

[39] Peter Handke, op. cit., str. 26.

[40] Peter Handke, op. cit., str. 27.

[41] Peter Handke, op.cit., str. 26-27.

[42] „Heissen wir diesen postmodernen Spieler ersten Ranges endlich auch hierzulande willkommen!", Peter Henning.

BIBLIOGRAFIJA

Bajac, Vladislav, Hamam Balkanija, Beograd 2008
Cidilko, Vesna, Prevod kao kulturni i književni transfer. O nekim aspektima recepcije savremene srpske književnosti na nemačkom govornom području (u štampi)
Cidilko, Vesna, Sudbina Nemaca u Vojvodini kao tema novije srpske književnosti 8u štampi)
Ćosić, Bora, Priče o zanatima, Beograd 1966
Ćosić, Bora, Wie unsere Klaviere repariert wurden, Frankfurt a.M., 1968
Duden. Das Fremdwörterbuch, Duden Bd.5, Mannheim, Wien, Zürich, 1974
Ferić, Zoran, Smrt djevojčice sa žigicama, Zagreb 2002
Handke, Peter, Die morawische Nacht, Frankfurt a.M., 2009
Kindlers Literatur Lexikon. 3., völlig neu bearbeitete Auflage. Herausgegeben von Heinz Ludwig Arnold, Stuttgart/Weimar 2009
Klajn, Ivan, Šipka, Milan, Veliki rečnik stranih reči i izraza, Novi Sad 2006
Marojević, Igor, Šnit, Beograd 2007
Pavlović, Miodrag, Afroditina uvala, Beograd 2001
Pavlović, Miodrag, Drugi dolazak, Beograd 2001
Pavlović, Miodrag, Die Bucht der Aphrodite, Frankfurt a.M., 2003
Schreibheft. Zeitschrift für Literatur. Die tragische Intensität Europas – eine Literatur aus Serbien. Herausgegeben von Žarko Radaković unter Mitwirkung von Peter Handke. Herausgegeben von Norbert Wehr, 71, 2008
Tišma, Aleksandar, Koje volimo, Sarajevo 1990
Tišma, Aleksandar, Die wir lieben, München, Wien 1996
Tišma, Aleksandar, Dnevnik 1942-1951. Postajanje, Novi Sad 1991
Tišma, Aleksandar, Reise in mein vergessenes Ich. Die Meridiane Mitteleuropas, München, Wien 2003
Tontić, Stevan, Naše gore vuk, Novi Sad 1976
Tontić, Stevan, Hulim i posvećujem, Beograd 1977
Tontić, Stevan, Crna je mati nedjelja, Beograd 1983
Velmar – Janković, Svetlana, Lagum, Beograd 1990
Velmar - Janković, Svetlana, Lagum, München 200
http://www.danas.rs/dodaci/vikend/knjiga-danas/cetvrto_izdanje_romana_hamam_balkanija.54.html?news_id=169974&action=print

Vesna Cidilko

CULTURAL TRANSFER AND CULTURAL IDENTITY. ABOUT SERBIAN LITERATURE IN GERMAN TRANSLATIONS

Summary

The presentation focuses on the influence of cultural paradigms on translations from the original language into another one. The reception of contemporary Serbian literature and of the cultural segment of Serbian society in the German-speaking environments is shown on the particular examples of the newest translations of some authors (David Albahari, Bora Ćosić, Miodrag Pavlović, Aleksandar Tišma, Svetlana Velmar-Janković, Zoran Živković).

Julijana Beli-Genc
Nikolina Zobenica
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
goencz@eunet.rs
zobenica2001@yahoo.com

UDK: 821.112.2.09 Weidenheim J.

RECEPCIJA JOHANESA VAJDENHAJMA NA NEMAČKOM GOVORNOM PODRUČJU

Apstrakt: Johanes Vajdenhajm, podunavski Švaba, odrastao u multikulturnom Vrbasu, posle burnih ratnih godina proveo je ostatak života u Nemačkoj. Kao kontroverzna ličnost, uz to i sa teretom kompleksne biografije podložne različitim tumačenjima, bio je još za života delom marginalizovan, a delom krajnje polarizovano recipiran u književnoj javnosti nemačkog jezičkog područja. Pored recepcije Vajdenhajmove ličnosti u radu se razmatra i recepcija njegovog prevodilačkog i književnog opusa, kao i njegove kritičke pozicije i posredničke uloge između kultura pre svega u okviru velikog dela njegovog narativnog stvaralaštva smeštenog u multinacionalno i multikulturalno mesto po imenu Marezi u Panoniji.

Ključne reči: *Vajdenhajm, recepcija, pripovetke, romani, podunavske Švabe, Marezi*

Johanes Vajdenhajm (Johannes Weidenheim), romanopisac, novelista, liričar, dramatičar, pisac radio-drama, političkih i drugih tekstova, prevodilac, nonkonformistička, kontroverzna i beskompromisna ličnost sa neobičnom biografijom koja se vrlo često reflektuje u njegovom književnom opusu, spada prema nekim mišljenjima, uz Aleksandra Tišmu, u najveće hroničare Vojvodine („Autorenportrait: Johannes Weidenheim“).

Pravo ime mu je Ladislaus Jakob Johanes Šmit (Schmidt), rođen je 24. aprila 1918. godine u Bačkoj Topoli, u patrijarhalnoj porodici, kao potomak nemačkih kolonista koji su se u vreme vladavine Josifa II doselili iz Pfalca u Bačku. Detinjstvo i ranu mladost Vajdenhajm je proveo u Vrbasu, tadašnjem kulturnom centru bačkih Nemaca. Odrastao je kao trojezično dete: pored nemačkog, govorio je još srpski i mađarski jezik. Svoju rano stečenu multilingvalnost negovao je celog života i čak ju je ugradio u svoj književni opus. U Vrbasu je završio gimnaziju i privatnu nemačku učiteljsku školu.

Vajdenhajmova predratna ideološka pozicija nije sasvim jasna: u jednom intervjuu on napominje da je u to vreme i sam bio „veliki Nemac“, da bi već u sledećem pasusu naglasio da je u časopisu, čiji je suizdavač bio, propagirao ideje koje su bile suprotne u odnosu na nacionalsocijalističke ideje „obnovaša“ (Sienerth 1992: 291). Vajdenhajm je, naime, sa Adalbertom Karlom Gausom, profesorom „preparandije“, osnovao časopis *Schwäbischer Volkserzieher : Zeitschrift für deutsche Lehrer und Eltern im Königreiche*

Jugoslawien (1938-40 – 8 brojeva), u kome je, između ostalog, publikovao i svoje pesme, kratke priče, novele i druge napise. Njegove prve priče, objavljene u tankim knjižicama, nisu sačuvane, čak ni on sam nije posedovao nijedan primerak (Motzan 1997: 324; Scherer 1960: 24; Sienerth 1992: 291).

Pre Drugog svetskog rata Vajdenhajm je jedno vreme uređivao časopis *Das deutsche Volksblatt* u Novom Sadu, gde je bilo sedište Švapsko-nemačkog kulturnog saveza. Potom je prešao u Beograd i 1938/39. godine radio kao učitelj u nemačkoj školi, da bi se posle toga javio na služenje vojske. Njegova ratna biografija takođe je vrlo fragmentarna i maglovita: nakon ulaska nemačkih trupa kao vojnik jugoslovenske kraljevske vojske pao je u Hercegovini u nemačko zarobljeništvo, da bi, nejasno kada, u Berlinu prošao obuku za radijskog spikera (Sienert 1992: 289). Verovatno je posle toga postao podoficir u SS diviziji Princ Eugen sa zadatkom da uređuje i vodi emisiju *Volksdeutsche Stunde* na okupacionom radio-Beogradu. Izbor Vajdenhajmovih tekstova iz tih emisija objavljen je 1943. godine u Beogradu (Motzan 1997: 325). Međutim, u jednom intervjuu Vajdenhajm čak spominje da je u bosanskim šumama sa oružjem u rukama „išao u lov na partizane" (Sienert 1992: 295-296).

Da bi objasnio dubok i radikalan ideološki i svetonazorni preokret, koji se manifestovao u njegovom posleratnom književnom opusu i javnom delovanju, a za koji se ne može pouzdano utvrditi kada je do njega došlo, Vajdenhajm je pred kraj života u jednom kratkom tekstu ispričao sledeću priču: prilikom nemačkog napada na Jugoslaviju on se sprijateljio sa srpskim Jevrejinom po imenu Gabaj iz iste jedinice u jugoslovenskoj vojsci. Godinu dana kasnije, Vajdenhajm, sad već u službi okupatora, trebalo je da odabere zimsku odeću za humanitarnu pomoć i tom prilikom je naišao na jedan šešir, u kome je slučajno otkrio ime svog prijatelja. Odmah je shvatio da je Gabaj završio u gasnoj komori. Od tog trenutka se u Vajdenhajmovom životu sve nepovratno promenilo (Zeillinger 2002: 17).

Posle rata je živeo prvo u Austriji, a potom u raznim mestima i gradovima u SR Nemačkoj obavljajući različite poslove: bio je drvoseča, učitelj, urednik ili član uredništva mnogih časopisa, u kojima je objavio neke svoje priče i odlomke iz romana, povremeno je bio referent za kulturu Udruženja jugoslovenskih Nemaca u Štutgartu, prevodilac, sudski tumač, da bi od 1980. počeo da živi kao slobodni pisac u Bonu, gde je umro 8. juna 2002. godine.

Vajdenhajm je pripadao nemačkoj književnoj avangardi, bio je član Grupe 47 i uskoro je počeo da objavljuje prve romane. Tada se javlja i njegov književni pseudonim „Weidenheim" – složenica od dve ključne reči njegovog identiteta: „Weide" (nemački: vrba – aluzija na Vrbas) i „Heim" (zavičaj, dom) – koji će kasnije postati i njegovo novo građansko ime. Ono izražava njegovu nostalgiju za izgubljenim zavičajem, za Panonijom, koja će se preliti i u njegova dela. Stoga nije slučajno da je radnja ne samo Vajdenhajmovih prvih romana nego i većine kasnijih proznih dela bila smeštena u Beograd ili Vojvodinu.

Vajdenhajmovi književni počeci se vrlo različito percipiraju: po jednima njegova prva dela nisu naišla na odjek čak ni kod njegovih zemljaka, dok je za Vajdenhajmovog starog vrbaškog prijatelja Gausa neobično da je upravo jedan Nemac iz enklave na dalekom Balkanu uspeo da se etablira u nemačkoj književnosti, uz to još u turbulentnim poratnim godinama. Gaus se pokazao dobrim poznavaocem svojih sunarodnika, jer je izneo proročko mišljenje da će upravo podunavskim Švabama biti teško da uspostave odgovarajući *književni* odnos prema Vajdenhajmovom delu, zato što se on ni tematski ni duhovno ne

nadovezuje na književnu tradiciju podunavskih Švaba (Gauß 1949: 18), odraslih na delima Adama Milera Gutenbruna (Sienerth 1992: 288), njihove književne biblije.

Nakon izlaska iz štampe Vajdenhajmovog romanesknog prvenca *Kale-Megdan* (1948), u vremenu od 1949-53. godine, objavljena su tri prikaza u listovima izbeglih i proteranih podunavskih Švaba nastanjenih u Austriji i Nemačkoj. U njima se uglavnom prikazuje sadržina dela, ali su primetna i prva razmimoilaženja u tumačenju uloge mesta radnje – Beograda: za jedne on je samo pozadina, jer pripovedač ne poklanja pažnju spoljašnjim dešavanjima, nego pre svega neobičnim duševnim procesima tri glavna lika (Lafleur 1949: 18), dok je za druge on je nešto više, jer učestvuje u njihovom oblikovanju, utiče na njihove misli, senzibilitet, fizičko i psihičko stanje. Upravo zato radnja ovog romana može da se odigrava samo u Beogradu, gradu na granici između Istoka i Zapada, u kojem su brojni narodi, kulture i burni događaji ostavili svoj trag (H. 1953: 57).

Sledeći Vajdenhajmov roman *Das türkische Vaterunser* (1955), za koji je dobio treću nagradu na velikom takmičenju izdavačke kuće Bertelsman, takođe je tri puta prikazan. Postepeno počinje da se artikuliše nezadovoljstvo prikazivača Vajdenhajmovom prozom, jer se umesto nacionalnog[1] za mesto radnje bira jedan nacionalno i konfesionalno nedefinisani, proleterski milje na periferiji bogate švapske naseobine Marezi. Društveno deklasiranim, iz seoske zajednice izopštenim likovima koji se u životu održavaju ponekad i sitnim krađama i krijumčarenjem, suprotstavlja se navodno isprazno, sito „malograđanstvo“ švapskih seljaka-zemljoposednika. Autor prikaza registruje delom skrivenu, a delom i otvorenu Vajdenhajmovu odbojnost prema građanima i kapitalizmu, što po njemu ukazuje na prisustvo motiva klasne borbe (H. H. 1956: 9).

Za Vajdenhajma su upravo ljudi na marginama društva podunavskih Švaba bili posebno interesantni: smatrao je da predstavljaju njegov vitalni element, jer su samom svojom egzistencijom upozoravali na diskutabilnost jednog moralnog kodeksa koji je u potpunosti bio materijalistički, ali pod idealističkom maskom. Uvek je nastojao da piše o siromašnima – „bogatih je ionako bilo dovoljno, a osim toga imali su i vlast“ (Anonym 1972: 3).

Roman *Treffpunkt jenseits der Schuld* (1956) prikazan je čak deset puta, pogotovo su u listovima podunavskih Švaba vođene mnogobrojne polemike o njemu, u koje se uključivao i sam autor. Recepcijska novina je da se roman prikazivao i u renomiranim listovima i časopisima (npr. *Cajtu*), u kojima je Vajdenhajm dobio dosta pohvala od književnih kritičara. Udarce, i to često niske, dobijao je uglavnom od svojih zemljaka.

Zbog svoje višeznačnosti sporan je bio već sam naslov. Centralni problem je svakako bilo Vajdenhajmovo shvatanje i lociranje problema krivice. Dok Gaus prijateljski smatra da Vajdenhajm u romanu govori o jednoj vrsti metafizičke krivice nemačkih kolonista koji su već svojim životnim stilom zasnovanom na sopstvenom vrednosnom sistemu doprineli izazivanju zategnutih odnosa sa Srbima (Gauß 1956: 5), dotle drugi prikazivač kombinuje napade na roman sa napadima na ličnost Vajdenhajma/Šmita, pri čemu detaljno elaborira njegove agitatorske aktivnosti iz vremena Drugog svetskog rata, potkrepljene citatima iz njegovih radio-emisija. On naglašava Vajdenhajmov preobražaj od aktiviste, čije su glavne parole bile „sve za konačnu pobedu“ i „krv i tle“, do levičarskog intelektualca, zbog čega smatra da upravo Vajdenhajm sa svojom prošlošću nema prava da govori o krivici, jer „reč krivica je teška, i ko je podigne, mora da ima čiste ruke“ (H. H. 1956: 10-11). I za Šerera je

[1] *völkisch*: zastarelo ≈ nacionalno – u ovom smislu se koristi posebno u nacionalsocijalističkim spisima, često sa dodatnim značenjem „rasno“ (Langenscheidt 1999).

krivica Švaba teško prepoznatljiva i izgleda da se svodi na njihovu arogantnu nadmenost, nepoštovanje i socijalno ugnjetavanje Srba (Scherer 1960: 26).

Sledeća zamerka odnosi se na likove podunavskih Švaba u romanu: za glavne predstavnike Vajdenhajm navodno bira malograđane i seljake veleposednike, predstavljajući ih maliciozno i bezosećajno, jer u dubini duše zasigurno gaji skrivenu mržnju prema njima. Ali zato se, s druge strane, trudi da izbriše krivicu komunista za pokolj jugoslovenskih Nemaca (H. H. 1956: 11). Drugi takođe smatraju da su Švabe zastupljene samo preko „bednih likova", koji, čak i kad su suočeni sa smrću, ne mogu da se ponašaju ljudski (Binder 1956: 6). Isti autor kasnije donekle revidira svoj sud o romanu i kao glavnu grešku, očigledno recepcijske prirode, ističe činjenicu da je roman pretvoren u političku knjigu, jer su društvene tenzije postojale kao socijalno, a ne kao nacionalno pitanje i među samim podunavskim Švabama (Binder 1957: 6). Čak i posle nekoliko godina nakon objavljivanja romana, izbor likova ostaje jedna od glavnih zamerki romanu. Svoj stav da se lik izrabljivača Kepela ni po jednom kriterijumu ne može smatrati reprezentantom Švaba, pa ni švapskog seljaka, Šerer argumentuje tako što nabraja procentualnu zastupljenost podunavskih Švaba po zanimanjima, kao i podatke o broju hektara zemlje koju su posedovale, piše o jugoslovenskoj agrarnoj reformi posle Prvog svetskog rata i slično. Osim toga, on smatra da Vajdenhajm na primeru podunavskih Švaba protestvuje ne samo protiv njihove marljivosti, nego protiv nemačke marljivosti uopšte (Scherer 1960: 26-27). Vajdenhajmu se nadalje zamera njegov antikapitalistički stav, simplifikovanje, uopštavanje, iskrivljavanje.

O pitanju krivice kasnije se izjasnio i sam Vajdenhajm: njegova namera da svojim romanom takne u živu ranu uspela je, a rana se zove sukrivica podunavskih Švaba, ili u izvesnom smislu pretkrivica. Takođe je dodao da su mu i u Jugoslaviji zamerili zbog knjige, proglasivši je za antijugoslovensku. Čak je poslužila kao otežavajuća okolnost u jednom sudskom sporu, koji se vodio pred novosadskim sudom. Za podunavske Švabe u Nemačkoj ona je bila antinemačka, pri čemu roman nije ni antijugoslovenski ni antinemački, nego antinacionalistički (Sienert 1992: 292). Ove Vajdenhajmove reči potvrđuju da on nije mario za tabue, naprotiv, namerno ih je tematizovao, u želji da svojim provokacijama stvori polazište za pravi dijalog, u kome se istorija neće posmatrati samo jednostrano i subjektivno (Hutterer 1988: 104).

Roman *Bei Niemands brennt noch Licht* (1957) prikazan je samo dva puta. Opet se konstatuje da Vajdenhajm gaji neku posebnu naklonost, pa i ljubav prema likovima čudaka i socijalnih autsajdera, ali to još ni izdaleka ne znači da je u švapskim selima bilo nečeg trulog. I ova knjiga se kvalifikuje kao politička, jer predstavlja samo jednu stranu, a drugu svesno ili nesvesno zaboravlja (Engelmann 1957: 6-7). U javnosti se Vajdenhajm sve češće optuživao da je komunista i zbog toga je bio izložen mnogobrojnim napadima. Međutim, bilo je i onih koji su ga branili od takvih optužbi, smatrajući ih apsurdnim: „Jedan tako izraženi individualista, jedna toliko beskompromisna ličnost, takva usijana glava kao što je Vajdenhajm nikada ne može biti ili postati komunista, čovek mase, primalac naredbi. […] Ako Vajdenhajm tako vidi naše probleme, onda smo i sami sukrivci i bili smo to još kod kuće. Našim ponašanjem ovde i kod kuće direktno smo ga isprovocirali i doveli u izvesnu opoziciju prema nama" (Kupferschmidt 1957: 6). „Može biti da ga je zapadno društvo u toj meri razočaralo da je neko vreme verovao da se prave vrednosti mogu naći pre na Istoku; jer za onog ko traga za istinom, Zapad ne predstavlja uvek uzor". Ako se Vajdenhajmova dela zbog izražene socijalne problematike recipiraju i na Istoku, to još uvek ne znači da je

on komunista i istočni poslušnik. Razlog zbog kojeg su podunavske Švabe toliko kudile Vajdenhajma leži verovatno u činjenici da im je on rekao istinu, a ljudi podnose sve lakše od istine (Binder 1957: 6).

Vajdenhajm piše i nekoliko novela, koje su, doduše, slabo prikazivane u periodici, ali se zato ređaju drugi pokazatelji da je na putu da avanzuje u prestižnog pisca: uvršten je u prvu istoriju podunavskih Švaba (Scherer 1960), od 1961. godine počinju da se objavljuju intervjui sa njim, nastaju i prvi esejistički napisi o njemu i njegovom književnom delu sa stanovišta univerzitetske germanistike.

Od svih Vajdenhajmovih dela najviše recenzija napisano je o njegovom do tada najobimnijem i najznačajnijem romanu *Mensch, was für eine Zeit oder Eine Laus im deutschen Pelz* (1968) – jedanaest. Iza neozbiljnog naslova krije se ozbiljno delo sa izraženim autobiografskim crtama i ispovednog karaktera (Stupp 1969: 112). Glavni lik, Simon Lazar Meser, piščev pikarski *alter ego*, dospeva 1945. godine, nakon što se poslednjih dana rata odvojio od poražene nemačke vojske koja se povlačila, u svoju novu domovinu Saveznu Republiku Nemačku (Killy 1998: 21985). Tu shvata da ništa nije kao pre, da mu je rat oduzeo ne samo domovinu nego i identitet. Međutim, to ne znači da je Vajdenhajm bolećiv prema svom junaku, da ga sažaljeva – naprotiv, on se nemilosrdno i samokritički razračunava sa njim, priznaje i prihvata njegovu krivicu, njegova priznanja su često i ponižavajuća, a najviše ga krivi što je iz rata izvukao živu glavu. Meser se stidi što se tako dobro i bezbolno adaptirao na novu sredinu, ugnezdio se u društvo baš kao vaš. Međutim, s druge strane, on ipak ostaje stranac sklon permanentnom oponiranju, pun prezira prema (malo)građanskom načinu života, vaš koja stalno uznemirava i nervira društvo (pb 1968: 1-2).

Iako je kritika hvalila roman, on ipak nije pomogao svom autoru da se u potpunosti afirmiše u književnoj javnosti. Desilo se upravo suprotno: Vajdenhajm je nestao sa književne scene i nije ga bilo oko dvadeset godina.

U napisima o njemu često se nailazi na formulaciju da se Vajdenhajm „povukao“, što je sam pisac u jednom intervjuu demantovao. On nije prestao da piše, jer bi to za njega značilo da je prestao da živi, nego odjednom nije mogao da nađe izdavače za svoje tekstove. Smatrao je da je dobrim delom i sam „zaslužan“ za prestanak književne karijere, pre svega zbog svoje strasti prema politici i političkom novinarstvu. Pošto je pisac javna ličnost, Vajdenhajm je bio uveren da stoga on ima određene moralne i intelektualne obaveze prema čitaocima, u koje spada i stalno zauzimanje stava o aktuelnim događajima. Pritom Vajdenhajm ističe da je na njega verovatno uticalo ono tradicionalno shvatanje kod Francuza, ali i kod Srba i Rusa, da pisac ne treba da se zatvori u kulu od slonovače nego da bude stalno prisutan na tržištu različitih mišljenja. U ideološkim sukobima između Zapada i Istoka u doba hladnog rata odjednom je njegovo pisanje desno orijentisanim izdavačkim kućama bilo previše levičarsko i obrnuto (Anonym 1972: 4; Sienerth 1992: 288-289).

A onda je opet našao neku vrstu domovine u Austriji, u Salcburgu, gde je oformljena neka vrsta malog duhovnog centra podunavskih Švaba iz stare domovine. Karl-Markus Gaus, salcburški publicista i istoričar književnosti i sin njegovog vrbaškog prijatelja, podsetio je u jednom eseju na njega i ponovo ga otkrio za čitaoce (Zeillinger 2002: 15).

Vajdenhajmov književni povratak označilo je ponovno objavljivanje njegove novele *Lebenslauf der Katharina D.* iz 1963. godine, ovog puta pod novim naslovom *Pannonische Novelle* 1991. godine koja je oduševljeno prihvaćena kao jedno od najboljih pripovednih dela nemačke književnosti nakon 1945. (Aescht 1994: 165; Zeillinger 2002: 16-17), što

potvrđuje i broj objavljenih prikaza – šest. Osim toga, publikuje se sve više napisa o njemu kao simboličnom liku koji otelovljuje proces duhovnih promena podunavskih Švaba, panonskom piscu, ređaju se članci povodom njegovih rođendana.

Godine 1992. objavljena je zbirka tekstova pod naslovom *Lied vom Staub* koja predstavlja reprezentativan izbor iz Vajdenhajmovog pripovedačkog stvaralaštva nastalog između 1950. i 1985. godine.

Konačno je 1994. godine objavljen i novi Vajdenhajmov roman *Heimkehr nach Maresi* (devet puta recenziran) sa motivom povratnika Simona Lazara Mesera, ostarelog znanca Vajdenhajmovih čitalaca, u zavičaj, za koji se ispostavlja da je povratak u nepoznatu sadašnjost (Rudolf 1994: 4), s jedne strane, ali i u drage uspomene i sećanja, s druge strane. Poslednji roman takođe je vezan za mitsko mesto radnje većine Vajdenhajmovih narativnih dela situirano u Panoniju: *Maresi: Eine Kindheit in einem donauschwäbischen Dorf* (1999).

Vajdenhajm je dobio i nekoliko nagrada: za prevode jugoslovenskih književnih dela na nemački jezik osvojio je 1974. godine nagradu srpskog PEN kluba čime je postao drugi zapadni Nemac, posle slaviste Alojza Šmausa, kome je dodeljeno ovo priznanje. Godine 1991. primio je i nagradu Šilerove fondacije iz Vajmara, a 1997. i nagradu za književnost podunavskih Švaba pokrajine Baden-Virtemberg.

Autori mnogih tekstova o Vajdenhajmu tematizuju pitanje njegovog identiteta i krize u koje je zapadao. Rođen u ugarskom delu dvojne monarhije, Vajdenhajm je već prvi rođendan proslavio kao građanin Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenca. Za vreme rata ponovo je postao mađarski državljanin da bi potom doživeo sudbinu apatrida. Ovaj „ne-nemački Nemac“, koji je na pitanje koju nacionalnost oseća kao svoju, ipak odgovorio: kao Nemac, jer kao pisac piše na nemačkom jeziku, često je zapadao u krizu identiteta (Motzan 1997: 325), sve dok sedamdesetih godina prošlog veka nije stvorio pojam „panonskog identiteta“. Pod njim je podrazumevao snagu multinacionalnog kulturnog prostora Panonije koja može da deluje intenzivnije, nego samo nacionalno profilisanje, vezano za sopstveni jezik (Hutterer 1988: 102). Upravo time se možda može objasniti pojava da Vajdenhajm nije bio jedini izvorno književni pseudonim ovog pisca: pod pseudonimom „Ernest Waldteuffel“ („šumski đavo“) objavio je više knjiga u izdavačkim kućama u Istočnoj Nemačkoj (Sienerth 1992: 287). Međutim, jedan od njegovih poslednjih i najiskrenijih tekstova, mali prilog u jednoj antologiji, u kojoj nekadašnji nemački vojnici pripovedaju o svojim ratnim iskustvima, potpisao je sa „Anatol Kovács“. „Kovács“ na mađarskom znači „kovač“, dakle, „Schmied“ odnosno „Schmidt“, čime se Vajdenhajm na neki način vratio svom početnom identitetu (Zeillinger 2002: 17-18). A „Anatol“ je prema njegovim rečima bilo ime koje bi najradije izabrao za sebe.

Neposredno nakon 80. rođendana započeo je Vajdenhajmov dugi rastanak sa svetom i rastanak drugih sa njim, jer je oboleo od progresivne demencije. Pre bolesti započeo je sa pisanjem svoje autobiografije u kojoj je nameravao da, bez zaklanjanja iza fikcionalnog karaktera književnog teksta, otvoreno piše o sebi. Nije poznato dokle je stigao (Zeillinger 2002: 17-18).

LITERATURA

Aescht, Georg (1994). „Johannes Weidenheim: ‚Lied vom Staub'". *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*. 43: 165-167.

Anonym (1972). „Ein Gespräch mit Weidenheim – dem konstruktiven Unruhestifter". *Neuland*. 5. 8. 1972.

„Autorenportrait: Johannes Weidenheim." 29. 11. 2009, URL: http://www.omvs.at/redaktion/dbquery.php?autorW=0

Binder, Peter (1956). „Offener Sprechsaal: Kontroverse zu ‚Treffpunkt'". *Neuland*. 24. 3. 1956.

Binder, Peter (1957). „Bei Niemands brennt noch Licht". *Neuland*. 9. 3. 1957: 6.

Engelmann, Nikolaus (1957). „‚Bei Niemands brennt noch Licht': Gedanken zu einer Buchbesprechung". *Neuland*. 23. 3. 1957.

Gauß, A(dalbert) K(arl) (1949). „Johannes Weidenheim: Kale-Megdan: Roman." *Kulturspiegel: Blätter aus dem geistigen Schaffen der heimatlosen Donauschwaben*. 3: 18.

Gauß, A(dalbert) K(arl) (1956). „Weidenheims neuer Roman: ‚Treffpunkt jenseits der Schuld': Das geistige Ereignis eines Jahrzehnts donauschwäbischen Vertriebenendaseins." *Neuland*. 9: 5.

H. (= Hamm, Franz) (1953). „Weidenheim erzählt: Johannes Weidenheim: Kale-Megdan: Roman." *Südostdeutsche Heimatblätter.* 2: 56-58.

H. H. (= Hartl, Hans) (1956). „Schuld mit falschem Mass gewogen: Kritische Betrachtungen zu J. Weidenheims Batschka-Roman: ‚Treffpunkt jenseits der Schuld'". *Kulturpolitische Korrespondenz*. 9. 4.1956.

Hutterer, Franz (1988). „Gruß an Weidenheim: Zum 70. Geburtstag". *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*. 2: 101-104.

Killy, Walther (1998). *Literaturlexikon: Autoren- und Werklexikon*. Berlin: Bertelsmann – Directmedia [CD-ROM].

Kupferschmidt, Georg (1957): „Offener Sprechsal". *Neuland*. 10: 6.

Lafleur, Nikolaus (1949). „Johannes Weidenheim: Kale-Megdan: Roman." *Kulturspiegel: Blätter aus dem geistigen Schaffen der heimatlosen Donauschwaben*. 3. August 1949.

Motzan, Peter (1997). „‚Maresi - mein kleines Welttheater': Der donauschwäbische Erzähler Johannes Weidenheim wird wiederentdeckt", in *durch aubenteuer muess man wagen vil,* hrsg. von Wernfried Hofmeister und Bernd Steinbauer (Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft): 323-336.

pb (= Peter Binder) (1968). „Ein Donauschwabe, der kein Held sein wollte". *Neuland*. 5. 10. 1968.

Rudolf, H. (1994). „Heimkehr in die Fremde". *Neue Zeitung: Ungarndeutsches Wochenblatt*. 30. 7. 1994.

Scherer, Anton (1960). *Einführung in die Geschichte der donauschwäbischen Literatur.* Graz.

Sienerth, Stefan (1992). „Meine Betroffenheit ist kaum zu beschreiben ...". *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*. 41: 287-297.

Stupp, Johann Adam (1969). „„Mensch, was für eine Zeit‘: Betrachtungen zu Johannes Weidenheims neuem Roman“. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*. 18: 112-115.
Zeillinger, Gerhard (2002). „Lieber Anatol!: Nachruf auf Johannes Weidenheim (1918-2002).“ *Literatur und Kritik*. 365-366: 15-19.

Julijana Beli-Genc
Nikolina Zobenica

RECEPTION OF JOHANNES WEIDENHEIM IN GERMAN SPEAKING REGIONS
Summary

Johannes Weidenheim, a Danube Swabian, grew up in the multicultural Vrbas, but after the stormy war years he spent the rest of his life in Germany. As a controversial personality, with the burden of a complex biography susceptible to different interpretations, he was even during his lifetime partly marginalized and partly received with highly polarized reactions in the literature of German speaking regions. In this paper there has been regarded the reception of Weidenheim’s personality and of his translational and literary work, as well as of his critical position and his intermediation role between the cultures, particularly in the context of the great part of his narrative creative work situated in the multinational and multicultural place named Maresi in Pannonia.

Nikolina Zobenica
Julijana Beli-Genc
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
zobenica2001@yahoo.com
goencz@eunet.rs

UDK: 821.112.2.09 Weidenheim J.

RECEPCIJA JOHANESA VAJDENHAJMA U SRBIJI

Apstrakt: Radnja pripovedačkog dela Johanesa Vajdenhajma, podunavskog Švabe iz Vrbasa, prevashodno je smeštena u Panoniju i mesto po imenu Marezi, koje nosi crte njegovog izgubljenog zavičajnog mesta. Međutim, recepcija njegovog stvaralačkog rada u Srbiji započela je relativno kasno i nije potpuna: samo nekoliko Vajdenhajmovih dela je prevedeno, a javnost u Srbiji nije dovoljno upoznata s njegovom biografijom i ličnošću. Otuda se u ovom radu razmatraju Vajdenhajmove pripovetke i romani koji su do sada prevedeni na srpski jezik, kao i književne kritike i drugi napisi o autoru i njegovom delu, objavljeni u Srbiji.

Ključne reči: *Vajdenhajm, recepcija, pripovetke, romani, podunavske Švabe, Marezi.*

Iako je Johanes Vajdenhajm [Johannes Weidenheim] počeo da literarizuje svoja sećanja na detinjstvo i mladost u Srbiji još krajem četrdesetih godina, recepcija njegovog književnog stvaralaštva kod nas usledila je tek krajem devedesetih godina u kontekstu oživljavanja rasprave o egzodusu podunavskih Švaba. Diskusija o ovoj „istorijskoj neminovnosti" postala je aktuelna u vreme krize oko raspada Jugoslavije, kada je tematizovana u više od stotinu radova na nemačkom i srpskom jeziku, kako u obimnim monografijama, tako i u kraćim ili dužim novinskim člancima. Između ostalog, o podunavskim Švabama se vodila rasprava i u pismima čitalaca, na primer, u dnevnom listu *Politika,* u kome se rasplamsala oštra polemika o Švabama u Zemunu. Dok su u Nemačkoj „folksdojčeri" i njihova sudbina tema o kojoj se mnogo govori, kod nas je ona dugo vremena bila tabu[1] – tek sa Johanesom Vajdenhajmom konačno je ušla u srpsku književnost (Konstantinović 1999: 191-192, 196).

Johanes Vajdenhajm predstavljen je čitalačkoj publici na srpskom jeziku prevashodno zahvaljujući prof. dr Tomislavu Bekiću (1935-2008), koji je u periodu od dvanaest godina, od 1996. do 2008. godine, iz Vajdenhajmovog opusa preveo sledeća dela: pet pripovedaka – *Letnja svetkovina u Mareziju* [*Ein Sommerfest in Maresi*] (Vajdenhajm 1996:

[1] Temu stradanja Nemaca posle Drugog svetskog rata među prvima su obradili Momir Čalenić (*Tuđe godine,* 1981), Mladen Markov (*Žablji skok,* 1986) i Borislav Mihajlović Mihiz (*Kako je Feter Mihiz postao gazda u kući,* 1989), a zatim devedesetih godina i Miodrag Maticki (*Idu Nemci,* 1994) (Konstantinović 1999: 196; Gojkov-Rajić 2002: 10-11) i Viktorija Aladžić (*Ana,* u zbirci pripovedaka *Sunčani grad,* 1998) (Babin 1999: 82).

410-454; 2001: 88-129), *Slatki kolač svetog Save* [*Der süße Kuchen des heiligen Sava*] (Vajdenhajm 1997: 22-23; 2001: 13-17), *Panonska novela* [*Pannonische Novelle*] (Vajdenhajm 1998; 2001: 18-87), *Poema o prašini* [*Lied vom Staub*] (Vajdenhajm 2001: 5-7; 2006: 101-106) i *Profesor Severa* [*Professor Szevera*] (Vajdenhajm 2001: 8-12) – zatim roman *Povratak u Marezi* [*Heimkehr nach Maresi,* 1994, srp. 1999] u celosti i tri poglavlja iz Vajdenhajmovog poslednjeg romana *Marezi: Jedno detinjstvo u jednom podunavsko-švapskom selu* [*Maresi: Eine Kindheit in einem donauschwäbischen Dorf,* 1999, srp. 2008], koja su pod naslovom *Tri priče*, objavljena bez ijednog podatka o originalu: *„Spletka i ljubav" kod Remlingera* [*„Kabale und Liebe" beim Remlinger*]*, Nezaboravno sve do današnjeg dana* [*Unvergessen bis auf diesen Tag*] i *Ruža Stražilovska* [*Die Rose von Stražilovo*] (Vajdenhajm 2008: 79-89). Radnja svih ovih dela odigrava se u Mareziju, koji nosi crte Vrbasa, zavičajnog grada ne samo autora (otuda i pseudonim „Weiden" + „heim", dakle, „vrba" + „dom"), već i prevodioca, kojem je majka bila Švabica (Beli-Göncz; Zobenica 2009). Dodirne tačke u njihovim biografijama verovatno su dodatno motivisale Bekića da prevodi baš Vajdenhajmova dela i to ona čija je radnja smeštena u Marezi-Vrbas.

Nakon prvih prevoda Vajdenhajmovih dela, usledili su i napisi o autoru i delu, kako bi se javnost upoznala sa ovim u Srbiji skoro sasvim nepoznatim, iako vrlo zanimljivim piscem. U tim tekstovima autorova ličnost je predstavljena donekle selektivno, u nekoliko osnovnih crta, pri čemu je primetno nastojanje da se pojedine činjenice iz Vajdenhajmovog života ublaže ili prećute, kako se ne bi stvorila negativna slika o njemu.

Pravo ime Johanesa Vajdenhajma je Ladislaus Johanes Šmit [Ladislaus Johannes Schmidt], rođen je 1918. godine u Bačkoj Topoli, odrastao u Vrbasu, gde je završio učiteljsku školu. Radio je kao nastavnik u osnovnoj školi, za vreme okupacije je vodio „Čas domaćih Nemaca" na Radio Beogradu i uređivao *Narodnu stražu* [*Volkswacht*]. Jedino Konstantinović pominje da je kao mladić bio opčinjen mitom o velikoj Nemačkoj, da je služio za vreme rata u nemačkoj vojsci, ali se posle rata u potpunosti opredelio za ulogu posrednika između nemačkog i srpskog naroda, između ostalog, i kao prevodilac.[2] U Nemačkoj je radio kao učitelj, pisao je i feljtone za *Novu zemlju* [*Neuland*], bio urednik *Lista za nemačku i internacionalnu politiku* u Kelnu [*Blätter für deutsche und internationale Politik,* Köln], referent za kulturu Nemaca iz Jugoslavije, da bi se na kraju sasvim posvetio pisanju. Ime Vajdenhajm počeo je prvo da koristi kao pseudonim, a onda i kao svoje građansko ime, što svedoči o njegovoj dubokoj vezanosti za zavičajni grad Vrbas (Konstantinović 1999: 192-193; Bekić 2001: 131; Gojkov-Rajić 2002: 13).

Prvi prikaz Vajdenhajmovog pripovedačkog opusa dao je Bekić, koji kao glavnu odliku njegovog dela ističe izrazitu regionalnost, povezanost sa zavičajem, koja se ogleda u izboru tematike i motiva. Iako se Vajdenhajm okušao u gotovo svim književnim vrstama, „svoja najbolja ostvarenja dao (je) u oblasti proze". Među njegovim pripovedačkim delima Bekić izdvaja *Kalemegdan* (1948), *Turski oče naš* [*Das türkische Vaterunser,* 1955], *Susret ili sastajalište s one strane krivice* [*Treffpunkt jenseits der Schuld,* 1956], *Marezijana* [*Maresiana,* 1960], *Čoveče, kakvo vreme ili buva u nemačkoj bundi* [*Mensch, was für eine Zeit oder eine Laus im deutschen Pelz,* 1968], *Povratak u Marezi* i poslednji roman, *Jedno detinjstvo u jednom podunavsko-švapskom selu*, svojevrsnu autobiografiju, koja se kreće između sećanja

[2] Vajdenhajm je prevodio na nemački dela Iva Andrića, Mihaila Lalića, Eriha Koša, Miodraga Bulatovića, Jare Ribnikara, Mladena Oljače (Bekić 2001: 132) i Dušana Matića; dobio je nagradu za prevodilaštvo Jugoslovenskog PEN-a i odlikovan je visokim jugoslovenskim priznanjem (Konstantinović 1999: 193).

i literarizacije ljudi i pojava iz detinjstva (Bekić 2001: 132). Međutim, kod prevoda naslova pojedinih dela primetna su odstupanja od originala. Reč „Treffpunkt" prevedena je sa dve srpske reči i to kao „Susret ili sastajalište", a prevod „kakvo vreme" je dvoznačan, pošto odgovara i nemačkom „Zeit" i „Wetter", a u ovom kontekstu (buva, krzno) na prvi pogled se nameće pogrešno značenje kao meteorološko „vreme", stoga bi bio jasniji prevod „Čoveče, kakva vremena". Pored toga „Laus" znači „vaš", a ne „buva", „Pelz" u stvari „krzno", a „Heimkehr" znači „povratak kući" ili „povratak u zavičaj", a ne „povratak".

U centru Vajdenhajmovog stvaralaštva nalazi se Marezi, toponim izveden iz imena carice Marije Terezije (Konstantinović 1999: 193). Kao model je Vajdenhajmu poslužio Vrbas (i time postao literarni topos, smatra Bekić), ali Marezi nije samo slika konkretnog mesta, zavičaja za kojim autor čezne, već predstavlja prostranstvo Panonije redukovano na jednu tačku, reprezentuje nešto opšte, svet kojeg nema, utopiju. Pored toga, Marezi je poseban kulturni i socijalni prostor u kojem žive različite nacionalne, etničke i religiozne grupe, što mu je dalo posebnu boju, ali i uslovilo njegov sudbinski tok. Ravnotežu zajedničkog života u Mareziju ugrožavaju nacionalne i političke snage spolja, koje nastoje da nametnu svoj uticaj i ugroze svest o multietničkoj regionalnoj pripadnosti formiranoj tokom vekova. U tom pogledu Vajdenhajm nije tipičan predstavnik zavičajne književnosti, jer njegov panonski svet nije ograničen i zatvoren u sebe. Iako on u svom delu težište stavlja na život Švaba, ne nastoji da ih odbrani, već uključuje i karakteristike i vrednosti onih „drugih" stanovnika Marezija, i na taj način uspeva da prikaže svu dramatiku i tragiku života na ovom prostoru (Bekić 2001: 132-134).

Među Vajdenhajmovim delima je na najveći odjek naišla *Panonska novela: Životna povest Katarine D*, koja se razmatra sa nekoliko aspekata, između ostalog, i sa književnoteorijskog.[3] Kao tema novele navodi se katarza Nemaca iz Vojvodine, koji su platili visoku cenu za svoje zablude iz Drugog svetskog rata. U recepciji ovog dela stalno se ističe da Vajdenhajm prikazuje zajednički život Švaba sa ostalim narodima, pri čemu naglašava sličnosti među njima, a ne razlike. Porodica Delhas živi u nacionalno mešanoj sredini, sa Slovencima, Česima, Slovacima, Albancima, Ličanima, sasvim prilagođena uslovima života i rada u „špajzu Evrope". U načinu života između nemačkog i „nenemačkog" stanovništva ima više sličnosti (ozidane peći, miris pečene bundeve, zbrinjavanje stoke, fenjeri, bunde, šubare, klompe), nego razlika (zvonaste suknje, valceri, rajnske igre, polke, mazurke) (Babin 1999: 82-83). Katarinu zovu i Kati, Katalin, Katica, u njenoj kući govore se tri jezika, a zajedničke su im i stotine reči kao što su, na primer, „čardak", „čutura", „ambar", „prsluk", „obor". Takav život Švabama je sasvim odgovarao, oni su lepo živeli sve dok nisu došli Nemci iz Rajha (Konstantinović 1999: 194, 196), koji su naglašavali samo razlike između podunavskih Švaba i ostalih naroda (Babin 1999: 82-83). Zlo je, dakle, među Švabe, došlo iz Nemačke, a „ne iz njihovog zajedničkog života sa drugima" (Gajić 2001: 121-123).

Sudbina Katarine Delhas i njene porodice jedna je od mnogih, u njenoj životnoj povesti lako može da se uoči ono što je egzemplarno i zajedničko sudbinama hiljada podunavskih Švaba (Konstantinović 1999: 193-196): njen stariji sin za vreme rata odlazi u Nemačku kao dobrovoljac, kako bi se pridružio SS-trupama, mlađi se bori u mađarskoj vojsci, Katarina živi sama i jednom svom srpskom prijatelju daje hranu za partizane, po završetku rata napušta svoj zavičaj, odlazi u tuđu zemlju, kod tuđih ljudi, kao i hiljade

[3] Babin i Bekić smatraju da *Panonska novela* pre može da se odredi kao kratak roman, nego kao novela, a Babin daje i kraću analizu dela (up. Babin 1999: 82-83; Bekić 2006: 89).

njenih sunarodnika, stoga i postaje ‚paradigma patnji jednog čitavog naroda' (Bekić 2006: 86-90). *Panonska novela* čita se kao „himna" vrednoj ženi i majci, koja pati i žrtvuje se i od koje život samo uzima, dok ona sve udarce sudbine stoički podnosi i bori se dalje (Gajić 2001: 121-123), ali i kao skoro lirski zapis koji podseća na *Vojvodinu* Miroslava Antića (Gojkov-Rajić 2002: 31).

Dok se *Panonska novela* koncentriše na pojedinačnu sudbinu, *Povratak u Marezi* (Vajdenhajm 1999) predstavlja hroniku Vrbasa-Marezija u kojoj se prepliću sudbine više porodica, više naroda i vremenskih ravni. Uprkos momentima poznatim iz neposredne stvarnosti, roman, kao i sve velike umetničke tvorevine, nadrasta lokalna obeležja i dobija univerzalno značenje, zbog čega ga Bekić poredi sa *Budenbrokovima*. Marezi je centar događaja, u kojima se oslikavaju socijalna, politička i društvena kretanja jednog vremena punog promena; to vreme će odrediti sudbine ovih ljudi, bez obzira na njihovu nacionalnu, etničku i religioznu pripadnost (Bekić 2006: 90).

Dok je tema *Panonske novele* gubitak zavičaja, tema ovog romana je „svetska tema" povratka izgnanika u zavičaj, njegova „čežnja za zavičajem, susret sa uspomenama". Na pitanje da li ima povratka u izgubljeni zavičaj, Vajdenhajm, kao i Medaković u svojoj zbirci pripovedaka *Povratak u Rakitje,* odgovara da povratka nema, kao ni zaborava (Maticki 2000: 202), već ostaju „samo priče o iščezlom svetu" (Gajić 2001: 125). Pošto čežnja za zavičajem u ovom romanu nije iskustvo samo Švaba prognanih iz Marezija, već i novih kolonista koji su došli u Marezi (Gojkov-Rajić 2002: 44-47), ona poprima univerzalne razmere. Tema povratka prisutna je i u Krležinom romanu *Povratak Filipa Latinovića,* a gubitak zavičaja tematizuje i Ratko Dragićević u romanu *Oburvana zemlja* (2002), stoga Strajnić (2006: 59-61) zaključuje da je pitanje zavičajnosti postalo „epohalno, civilizacijsko pitanje".

Roman *Povratak u Marezi* sastoji se iz niza priča o žiteljima Marezija i dok pripoveda te različite priče,[4] Vajdenhajm šeta kroz istoriju (Maticki 2000: 203). Kao što je u romanu *Na Drini ćuprija* glavni junak most, tako je ovde glavni junak, koji povezuje sve priče, upravo mesto Marezi (Gajić 2001: 124). Među svim tim pričama nema nijedne o direktnim sukobima Švaba sa drugim narodima pre početka Drugog svetskog rata (iako se Srbi i Švabe jesu našli na različitim stranama još 1848. godine, up. Gojkov-Rajić 2002: 52). Međutim, iz nekoliko priča može da se nasluti da zajednički život nije ni približno bio tako harmoničan i idiličan, kao što se u prvi mah činilo ili kako je to prikazano u *Panonskoj noveli*. O tome svedoči priča o nesrećnoj mladalačkoj ljubavi Švabe prema Srpkinji (Gajić 2001: 124), kao i činjenica da „Nemci i Srbi nikada nisu u Mareziju zajedno zapevali" (Maticki 2000: 203). Uprkos „zajedničkom" životu oni, u stvari, ne poznaju jedni druge, već neguju predrasude i stereotipe jedni o drugima (Gojkov-Rajić 2002: 55).

I u ovom delu se krivica prevashodno pripisuje Švabama, koje su spremno poverovale Hitleru da je „došao trenutak apostolske misije obračuna sa Srbima, u kontekstu vekovima pripremanog obračuna katolika sa pravoslavljem". Međutim, i oni koji nisu aktivno učestvovali u tim događajima, zaslepljeni propagandom, krivi su na drugačiji način. Kad su počeli da odvode Jevreje, Švabe su ćutale, a kad su počeli da odvode Švabe, Srbi su

[4] Kao svaka dobra priča, tako i ova ima mesto i vreme radnje, temu, ideje i junake, a kompozicija sadrži svih pet etapa razvoja radnje. Priče ne teku hronološki, već po piščevim sećanjima, roman ima otvorenu formu, a kraj dela je najsnažniji i najuspeliji, u njemu se prikazuje preplitanje sna i jave, sećanja i stvarnosti, pri čemu autor koristi savremene književne postupke (Gajić 2001: 124-125).

ćutali. Ta ravnodušnost, kao odlika male varoši, bez obzira na naciju, nije samo posledica propagande koja uljuljkuje savest i ubeđuje ljude da nešto mora da bude baš tako kako jeste, da je to što se dešava nužno (Maticki 2000: 203). Ovi obični ljudi, daleko od tokova istorije, koje niti razumeju, niti mogu da utiču na njih, nadaju se da će svetske lomljave da ih zaobiđu, da će iz njih da izađu neoštećeni i nastave da žive i rade kao pre. Međutim, nisu svesni da ne mogu da ostanu van tokova istorije, i na kraju uvek postaju njene žrtve (Gajić 2001: 124).

Uprkos svim razlikama, čitalac i u ovom romanu prepoznaje ono što je zajedničko, primećuje Maticki: ne samo fina prašina i pitome kuće, brundanje vršalica i miris mašinskog ulja, već i reč „prijatno", razne izreke i navike, to što je Marežanima bitno da znaju kada je 12 sati i da su siti – sve to je deo jednog sveta koji je iščezao, Marezija koji je umro i opstao samo u sećanju (Maticki 2000: 204), sačuvan u jeziku (Strajnić 2006: 58).

Iako roman *Sastajalište s one strane krivice, Panonska novela* i roman *Povratak u Marezi* čine tematski i ideološki kompleksnu celinu, svojevrsnu hroniku Vrbasa-Marezija, iako je *Sastajalište s one strane krivice* prvi objavljen i predstavlja uvertiru u razgranatu priču o Mareziju i njegovim stanovnicima, on do sada nije preveden na srpski jezik. U nekoliko navrata se pominje u literaturi (Konstantinović 1999: 193; Bekić 2006: 88; Gojkov-Rajić 2002:18-23), naglašava se da Vajdenhajm u njemu kao pravi moralista kritikuje ideologije i društvo, pri čemu se u pripovedanju tri sudbine (pripovedači su Švaba, Srbin i Jevrejin) ne štedi ni nemačka, ni srpska strana i nijedna se ne oslobađa krivice za događaje koji su doveli do egzodusa podunavskih Švaba. Vajdenhajm je, dakle, nastojao da bude neutralan u prikazivanju odnosa i događaja, da sagleda narode onakve kakvi zaista jesu, bez uopštavanja i podele na dobre i loše, kao i bez nametanja opšte krivice. Međutim, nijedna strana, ni Švabe ni Srbi, nije htela da čuje ništa o svojoj krivici, već samo o tuđoj, jer sebe je uvek videla samo kao žrtvu druge strane. Otuda je reakcija na ovaj roman u Nemačkoj bila burna i pretežno negativna (Gojkov-Rajić 2002: 20-21, 23), a u Srbiji je nije ni bilo. Poziv na humanost i pomirenje, kojim roman završava, očigledno (dosad) nije naišao na odjek ni kod prevodilaca, ni kod izdavača, a samim time nije dobio priliku ni da dopre do čitalaca.

U prvoj i dosad jedinoj recenziji *Priča iz Marezija*, Gajić ukratko predstavlja sadržinu svake priče i daje kratku interpretaciju. *Poema o prašini* je lirski tekst u kojem se oživljavaju doživljaji iz detinjstva i koji je, u poređenju sa poglavljem „Veličanstvena prašina" iz romana Pavla Ugrinova *Fascinacije* (1985), daleko poetičniji. Tragičan kraj u priči *Profesor Severa* navodi mlade ljude da se suoče sa svojim nepromišljenim činom i pitanjem krivice i kazne. U pripovetki *Slatki kolač svetog Save* prikazuje se slavlje u nacionalno mešanoj sredini, u raspoloženju radosti i zajedništva, koje može da postane simbol zajedništva ljudi uopšte. U *Letnjoj svetkovini u Mareziju*, kao i pripovetki *Zeko* Iva Andrića, prikazuje se preobražaj jednog malog čoveka, poniznog službenika u Mareziju, koji na kraju jedini podiže glas protiv progona Jevreja, koji je doveo do kobnih podela među stanovnicima panonske ravnice (Gajić 2001: 121-123).

Konstantinović u jednoj fusnoti svog rada ukratko predstavlja i roman *Kale-Megdan* (1999: 193), a Gojkov-Rajić u svojoj monografiji prikazuje više Vajdenhajmovih dela: *Čoveče kakvo vreme ili buva u nemačkom krznu, Ništa sem malo muzike* [*Nichts als ein bißchen Musik,* 1947], *Kale-Megdan, Marezijana, Panonska novela* (24-39). Autorka pritom uglavnom prepričava sadržinu i pretežno se oslanja (kako se vidi iz fusnota) na Bekića,

Babina, Konstantinovića i na jedan Mocanov rad,[5] koji preuzima gotovo u celosti, kao uostalom i Bekić, mada on to nigde ne navodi.

Uticaj političkih i istorijskih događaja nije prisutan samo na nivou teksta, već je primetan i u okviru recepcije dela, što je jedna od onih niti koje povezuju sadašnjost i prošlost, i koja se, izgleda, ne prekida. Recenzija *Panonske novele,* objavljena u decembru 1999. godine, pisana je pod uticajem događaja tog proleća, bombardovanja Srbije. Za Babina je ova Vajdenhajmova novela samo još jedan podsetnik da ratovi ne mogu da rešavaju krize, da katarza pojedinca ne može da dovede do izlaza iz nje, već samo katarza čitavog čovečanstva, a jedan tako dubok i univerzalan korak ipak nije moguć. *Panonska novela* je za Babina glas koji dopire iz prošlosti u stvarnost krvavog razrešavanja jugoslovenske krize, ponavljanja napetog odnosa između Nemačke i Srbije. Glas majke Katarine D. nije usamljen, što potvrđuju reči dugogodišnjeg nemačkog ambasadora Ralfa Hartmana [Hartmann], koji je ogorčeno reagovao na tadašnje događaje. Vajdenhajmovo delo odlikuje se „dobrotom i plemenitošću", stoga i može da „doprinese izgradnji duhovnog mosta između jednog velikog i jednog malog evropskog naroda, poput onoga između Getea i Vuka, i da, istina ograničeno, melemno deluje na isceljenje prošlih rana" (Babin 1999: 82-83).

Značajan doprinos uspostavljanju takvog mosta predstavljaju i komparativna izučavanje ove tematike. Konstantinović je prvi uporedio roman *Idu Nemci* Miodraga Matickog sa Vajdenhajmovim opusom. Pritom je istakao da je obojici autora, uprkos nizu razlika, zajednička odvažnost da govore o temi koja nailazi na nerazumevanje i odbijanje u njihovoj sredini, „jer su mnogi želeli da čuju samo o nedelima izvršenim nad njihovim sunarodnicima, a ne i o onim nedelima učinjenim drugoj strani, što su ih njihovi ljudi činili" (Konstantinović 1999: 196-197). Eksplicitnu poruku ova dva dela Konstantinović preuzima od glavnog lika romana *Idu Nemci,* koji

„za Nemce kaže da će oni ponajbolje razumeti i priznati zlo koje su za vreme rata naneli drugim narodima ako iz objektivnog kazivanja druge strane saznaju za strahote koje su njihovi sunarodnici morali podneti. Kao što će i ona druga strana samo kroz objektivno viđenje svoje prošlosti i ratnih nedaća biti u stanju da otkrije pravu pouku za budućnost" (isto: 198).

Dok se Konstantinovićevo poređenje Matickog i Vajdenhajma u prvom redu odnosi na *Panonsku novelu* (on u tekstu ne navodi naslov nijednog dela, već samo u rezimeu), Gojkov-Rajić roman *Idu Nemci* poredi sa *Povratkom u Marezi* i kao jednu od najvećih vrednosti oba romana takođe ističe spremnost njihovih autora da otvoreno iskažu istinu o onome šta su ova dva naroda činila jedan drugome, sa stalno prisutnim pitanjem: „Zašto, šta smo to učinili?" (Gojkov-Rajić 2002: 160-161)

Iako ova tematika nije nova, tek sada su „sazrele prilike i došla vremena da se vratimo prevažnoj temi povratka, posle uskovitlanih godina i raznih moralnih i sudbinskih sunovrata", koji se tiču nas, drugih naroda sa kojima delimo sudbinu na ovim prostorima, kao i naroda koji odlučuju o tuđim sudbinama. Recepcijom Vajdenhajmovog dela ne čuvaju se u sećanju samo Vajdenhajm i Marezi (Maticki 2000: 203-204), već i podunavske Švabe i višvekovni zajednički život sa njima. Na kraju ostaje otvoreno nekoliko pitanja, ne samo

[5] Peter Motzan (1997). „Maresi – mein kleines Welttheater. Der donauschwäbische Erzähler Johannes Weidenheim wird wiederentdeckt. *Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft.* 57: 324-336.

ono koje se postavlja, na primer, u *Panonskoj noveli* ili u *Povratku u Marezi*: „Zašto je sve to moralo da se desi?“ (Babin 1999: 83; Gojkov-Rajić 2002: 53), već su tu i pitanja kao: „Zašto se sve to dešava *uvek iznova*?“ i „Da li će se ikada okončati?“ Idealno bi bilo da se iz prošlosti izvuče pouka za budućnost, a u tome i leže značaj i vrednost recepcije i njenog proučavanja.

LITERATURA

Primarna literatura

Vajdenhajm, Johanes (1996). „Letnja svetkovina u Mareziju“. *LMS.* 172: 410-454.
Vajdenhajm, Johanes (1997). „Slatki kolač svetog Save“. *Krovovi.* 11: 22-23.
Vajdenhajm, Johanes (1998). *Panonska novela: Životna povest Katarine D*. Sremski Karlovci: Kulturni centar; Karlovačka umetnička radionica.
Vajdenhajm, Johanes (1999). *Povratak u Marezi.* Sremski Karlovci: Krovovi.
Vajdenhajm, Johanes (2001). *Priče iz Marezija*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine; Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
Vajdenhajm, Johanes (2006). „Poema o prašini“. *Trag.* 2: 101-106.
Vajdenhajm, Johanes (2008). „Tri priče“. *LMS.* 184: 79-89.

Sekundarna literatura

Babin, Radomir (1999). „Slatko mleko ravnice“. *Rukoveti.* 45: 82-83.
Bekić, Tomislav (2001). „Od regionalnog ka univerzalnom: Pripovedačko delo Johanesa Vajdenhajma“.
Johanes Vajdenhajm: *Priče iz Marezija* (Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine; Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača): 131-134.
Bekić, Tomislav (2006). „Pripovedačko delo Johanese Vajdenhajma“. *Trag.* 2: 86-90.
Beli-Göncz, Julijana; Zobenica, Nikolina (2009). „Literatur als Gedächtnisarchiv: Johannes Weidenheim in Serbien“. Symposium *Gedächtnis der Literatur,* Heidelberg 22.-24.10.2009.
Gajić, Dragoljub D. (2001). „Povratak u iščezli svet“. *Dometi.* 28: 121-125.
Gojkov-Rajić, Aleksandra (2002). *Povratak u zavičaj u savremenoj srpskoj i nemačkoj književnosti (komparativna analiza romana Johanesa Vajdenhajma Povratak u Marezi i Miodraga Matickog Idu Nemci)*. Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
Konstantinović, Zoran (1999). „Dve slike o jednom egzodusu. Johanes Vajdenhajm i Miodrag Maticki“, u *Srpski roman i rat: Naučni skup Despotovac 20-21.8.1998 (Dani srpskog duhovnog preobraženja VI),* ur. Miodrag Maticki (Despotovac: Narodna biblioteka „Resavska škola“): 191-198.
Maticki, Miodrag (2000). „Tema povratka“. *Sveske.* 53: 202-204.
Strajnić, Nikola (2006). „Povratak u Marezi“. *Približavanje prozračnom (Karlovački eseji II),* (Novi Sad: Bistrica): 55-71.

Nikolina Zobenica
Julijana Beli-Göncz

RECEPTION OF JOHANNES WEIDENHEIM IN SERBIA

Summary

The plot of the narrative works of Johannes Weidenheim, a Danube Swabian from Vrbas, is mainly situated in Pannonia and the place named Maresi, which carries the features of his lost native town. However, the reception of his creative work in Serbia has begun relativly late and has not been complete: just a few of Weidenheim's works have been translated, and the Serbian public is not yet sufficiently familiar with his life and personality. Therefore in this paper there have been regarded those of Weidenheim's short stories and novels which have so far been translated into Serbian, as well as the literary criticism and other texts published in Serbia on the author and his work. The reception of Weidenheim's work has resulted in the developed consciousness of the need to know the sufferings of others in order to overcome the conflicts of the past, to cherish and share the memories, which could provide a solid ground for the future.

Нада Савковић
Државни универзитет у Новом Пазару
nadasav@eunet.rs

УДК: 821.131.1(082.2)

АНТОЛОГИЈЕ ИТАЛИЈАНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Апстракт: Српска књижевна задруга је 1929. објавила прву антологију из италијанске књижевности, *Савремене италијанске приповетке*. Протекло је много времена до објављивања других антологија из ове књижевности, неке од ових издања су саставили наши познаваоци италијанске књижевности Јасмина Тешановић, Милисав Савић, Драган Илић и други, а неке су приредили Италијани, попут антологије Ђанфранка Лауретана *Десет италијанских песника* (2005) и *Антологије италијанске поезије XX века* (2007) чији је аутор Данте Мафија. Сем бољег упознавања, нажалост ове антологије нису оставиле приметнији траг у нашој средини.

Кључне речи: *антологија, аутори антологија, саврема италијанска прича и приповетка, италијанска поезија XX века, слика - image о италијанској књижевности у Србији*

Од 1893. године, када је Српска књижевна задруга објавила прву антологију поезије преведене са неког страног језика у српској књижевности – *С француског Парнаса* Владимира М. Јовановића, протекло је више од тридесет година до појаве прве антологије италијанске књижевности код нас.[1] Марко Цар и Петар Буњић су 1929. приредили и превели текстове за антологију *Савремене италијанске приповетке*, коју је такође публиковала Српска књижевна задруга.[2] Од тада па до распада некадашње државе у српском културном простору се спорадично писало о литерарним везама српске са италијанском књижевношћу, а антологије ове књижевности на српском језику биле су изузетна реткост. Углавном се све сводило на предочавање перцепције италијанске, односно талијанске књижевности код Хрвата, чији су приморски крајеви столећима били под утицајем италијанског језика и културе, као и онога што су италијански писци писали о јужнословенским народима. Вероватно је овакво стање утицало да од 1991. године код нас буде објављено девет антологија италијанске поезије и прича, од чега је једна антологија италијанске дечије поезије. Подразумева се упознавање са

[1] За ова рад смо користили базу података Библиотеке Матице српске, јер у картотеци библиотеке одсека за Италијански језик Филолошког факултета у Београду нисмо нашли одговарајуће податке о овој теми.

[2] Прву књигу у српској књижевности која је у свом називу садржавала реч антологија – *Славјанска антологија* приредио је 1844. Медо Пуцић, који је одабрао и прозу и поезију, за избор који више одговара хрестоматији него антологији. Српска књижевна задруга је 1894. године објавила *Антологију дубровачке лирике* Милана Решетара који је више следио естетички селективни метод. Злата Бојовић је посебно писала о овој теми у раду *Антологије у српској књижевности* (*Тумачење књижевног дела и методика наставе*, први део, Филозофски факултет – Орфеус, Нови Сад 2008, 369-381).

писцима и књигама из италијанске књижевности, непосредно, из прве руке, поготову што су и неки наши писци још XVIII у веку знали италијански језик.[3]

Приликом представљања неке књижевности у другој средини, у овом случају италијанске у српској, ваљало би имати у виду шта је Пол Ван Тигем, један од оснивача компаративно-историјског метода у проучавању књижевности, констататовао када је писао о сусрету француске са страним књижевности. Тигем уочава (Константиновић 1993: 63) да су у средишту оваквих разматрања страни писац или песник, или пак нека група писаца или песника, да је реч о некој врсти доксологије, т. ј. прослављања неког писца или неког дела. У приступу чији је циљ расветлавање интересовања у вези са узајамним књижевним везама подразумевају се добре намере и међусобно уважавање. По правилу су иницијална четири момента: успех који је страни писац доживео у својој средини, начин прихватања у његовој средини, прихватање и подражавање његовог дела од стране читалаца у земљи у којој се дело представља и, као четврто, трајнији утицај дела у новој средини. Прва два момента дакако у великој мери утичу на посреднике између две књижевности, односно на састављаче антологија. Посредник својим одабиром између две књижевности заправо ствара слику, *image*, о некој другој књижевности, која је, подразумева се, привидна.

С обзиром на четврти моменат на који указује Ван Тигем, важно је сагледати и да ли нека антологија дела стране књижевности има утицај, односно какво је њено значење у новој, другој средини. Битно је уочити: период када се утицај дешава, траг који је он оставио, и треће – уобличавање одређеног утицаја, односно уочавање какву је он форму добио у новој средини. Занимљиво је такође, сагледати и да ли је објављивање антологије у новој средини имало одјека и у књижевним круговима земље која је представљена.

Као да је већ првом књигом, *Савремене италијанске приповетке*, наговештено да ће и друге антологије представљати савремену италијанску књижевну продукцију, изузев антологије италијанске ренесансне комедије, *Венецијанка и друге комедије*,[4] коју је приредио Ерос Секви. Секви у предговору антологије напомиње да су приређивачи по правилу принуђени да праве компромис, да неке од својих принципа којима су се руководили при избору дела прилагођавају околностима на које утичу економски и технички разлози, као и захтевима издавача.

Марко Цар, који потписује предговор за „први оглед италијанске проповетке" код нас, *Савремене италијанске приповетке*, напомиње да је то „мали зборник" у којем су представљени „више или мање добри, а од чести и одлични огледи савремене италијанске новеле", (Цар 1929: V) и писци, његови савременици, од којих су неки били на гласу још пре двадесет-тридесет година, као и они који су постали познати након Првог светског рата. За овај избор[5] у којем је доминатни мотив љубав Цар

[3] Италијански језик се изучава више од 75 година на Филолошком факултету у Београду, образовано је десетине генерација италијаниста код нас.

[4] *Венецијанка и друге комедије*, Просвета, Београд 1965. Преводиоци су Вера Бакотић и Милан Савић. Садржај: Николо Макијавели *Мандрагола*, Пјетро Аретино *Хипокирит*, Анибал Каро *Одрпанци*, непознати писац *Венецијанка*, Анђело Беолко (Руканте) *Повратак*, *Билора*, *Мушица*.

[5] Аутори антологије су одабрали три приповетке Луиђија Пирандела, који тада још није био нобеловац, са по две приповетке заступљени су Лучано Цуколи, Салваторе ди Ђакомо и Амалија Гуљелминети, а са по једном Роберто Брако, Вирђилио Броки и Питигрели (псеудоним Дина Сегре).

каже да је тешко могао „бити згоднији“, он је свакако имао у виду прва два од четири иницијална момента на које указује Ван Тигем. У предговору је Марко Цар дао и краће биографије и библиографије писаца, као што се осврнуо на појаву приповетке и на најзначајније особености овог књижевног рода у Италији. Коста Н. Милутиновић је замерио издавачу, у приказу књиге у *Летопису Матице српске*, што није поверио Цару само превођење, а избор неком другом; критиково је и предговор који је „препун застарелих данас немогућих ‚естетских‘ напомена и савршено скучених погледа.“ (Милутиновић 1929, 154). Артуро Кроциа је похвалио у опширном приказу у римском часопису *Rivista di litterature slave* одличан превод, као и објективност и симпатије Марка Цара у вези са делима новије италијанске литературе. (Милутиновић 1930, 270).

Прошло је преко шездесет година до појављивања следеће антологије италијанске приповетке у Србији, 1991. године објављена је *Антологија италијанске приповетке* чији је аутор Јасмина Тешановић, која свој избор ограничава на период након Другог светског рата, од 1945. до 1990. године. Она је приредила и белешке о писцима, превела приче и написала поговор *Један поглед на послератну италијанску причу*, у којем наглашава да је њен избор посве личан. Оно што је заједничко за двадесет шест одабраних аутора је да су баш они написали њене најомиљеније послератне италијанске проповетке. Својим избором Јасмина Тешановић је хтела да представи Италију коју познаје, да читаоцу пружи могућност буде веселији и да добије вишак енергије. Драган Великић с правом каже да би ова књига могла да се зове и *Моја Италија*. (Великић 1991, 275). Као што се то види из *података о оригиналу*, она се ослањала на ауторске књиге сваког од одабраних писаца, које су објављене у периоду од 1955. до 1990. године, а чак 73 одсто их је штампано у деценији од 1980. до 1990. године. Ипак, у овој антологији није заобиђено готово ни једно значајно име почевши од Буцатија, Моравије, Калвина, Ека, Елзе Моранте или Табукија, који су и код нас познати, па до најмлађих као што је Паола Каприоло, која се премијерно представила 1988. године са својом збирком *La grande Eulalia*.

Јасмина Тешановић уочава да „приповетка у италијанском послератном издаваштву вероватно спада у такозвани ‚минорни‘ жанр“, указује на чињенице да „не постоје антологије ни домаће ни стране приповетке, не постоје теорије или маштарије познатих пера о том облику књижевног исказа; велики издавачи готово да не објављују приповетке сем својих најславнијих аутора из комерцијалних разлога“. (Тешановић 1991: 223). Ипак, код нас је приређено више антологија приповедака него поезије, што је вероватно и последица околности да је лакше преводити прозни од песничког текста, поготову ако не постоји могућност комуницирања са аутором песме одабране за превођење.

Две године касније Милисав Савић приређује антологију *Савремена италијанска приповетка*, за коју напомиње да је „панорама најважнијих прозних школа и тенденција овог века“.[6] Савић, који се руководио другачијим принципом од Јасмине Тешановић, каже да је његова антологија један од могућих избора најбољих остварења и „селективни индекс италијанских приповедача, панорама најважнијих прозних школа и тенденција овог века“. (Савић 1993: 8) Представљено је двадесет осам

[6] Поред Милисава Савића преводиоци прича су и: Снежана Брајовић, Андреја Мијач, Лидија Доминковић, Оливера Станишић, Тања Мајсторовић и Ана Ћетковић.

писаца, а њих једанаест је заступљено и у обе антологије, но са другим причама.[7] Савић не указује на непосредне изворе, али у предговору упућује на антологију Енца Сиćилијана *Racconti italiani del novecento* (1983), за коју каже да је једна од бољих антологија италијанских прича.[8] Од двадесет осам писаца, поређаних по старости, деветнаест их се налази и у Сиćилијановој антологији, њих тројица са истим причама: Пазолини, *Студије о животу Тестача*, Сермонти, *Песник у Прагу*, и Консоло, *Дан као и сваки други*. Од деветоро писаца којих нема код Сиćилијана, четворо је дебитовало након објављивања његове антологије.

Душица Тодоровић-Lacava и Александар Леви приредили су и превели са италијанског антологију *Staccato*: *нова италијанска прича* у којој су представили сензибилитет италијанских писаца нове генерације. Приређивачи су свој избор саставили на основу неколико италијанских антологија млађих проповедача, сачинивши одраз „индивидуалних гласова који се не стапају у некакав хармоничан преглед италијанске прозе". Одлучили су се за двадест приповедача, од којих само Росана Кампо потписује две приче. Писци Стефано Бени и Сандро Веронезе одабрани су и у антологијама Тешановићке и Савића, док се Данијеле дел Ђудиче и Пјер Виторио Тондели налазе у антологији Јасмине Тешановић, а Марко Лодоли у антологији Милисава Савића.

Живот духова, избор италијанских прича којима је својствена фантастика, објављен је три године касније, 2001. године. Ристо Лаиновић је превео седамнаест прича од исто толико аутора.[9] Запажајући да Италија није земља духова, сабласти и приказа, Лаиновић указује на особену магију и на склоност њених писаца да чудесно и језиво „обрађују с пријатном отменошћу, у којој има дискретне ироније". Ова антологија, у којој су заступљени најпознатији италијански приповедачи, је особен „пресек" италијанске приче XX столећа, поред „магичног реализма", њени аутори негују и друге разноврсне видове фантастике, неке приче су симбиоза реалног и фантастичног, са елеменатима култног и натприродног, неке теме су бизарне а неке апсурдне.

Антологија италијанске приповетке *Љубав по среди*[10], објављена 2007. године, такође је специјализована по тематском критеријуму као и *Живот духова*. Биљана Петровић је одабрала и превела десет прича које потписују исто толико ауторки. Свој избор је сачинила на основу четири књиге из антологијског низа *Principesse azzurre: racconti d'amore e di vita di donne tra donne*, које је уредила Делија Вакарело (Delia Vaccarello), новинарка и списатељица,[11] а које су публиковане од 2003. до 2006. године.

---

[7] У антологијама Јасмине Тешановић и Милисава Савића представљени су: Алберто Моравија, Дино Буцати, Томазо Ландолфи, Елза Моранте, Ђорђо Манганели, Пјер Паоло Пазолини, Итало Калвино, Антонио Табуки, Стефано Бени, Сандро Веронезе и Паола Каприоло.

[8] Enzo Siciliano, *Racconti italiani del Novecento*, Mondadori, Milano 1983. У антологији је представљен 71 аутор. Сиćилијано је 2001. године поново објавио антологију *Racconti italiani del Novecento*, овог пута у три књиге: заступљено је 298 писаца на готово 6000 страна, прво издање је имало 1524 стране.

[9] У антологији су заступљени: Уго Ићинио Таркети, Масимо Бонтемпели, Ђовани Папини, Алберто Савинио, Дино Буцати, Алберто Моравија, Виталијан Бранкати, Томазо Ландолфи, Ћезаре Павезе, Ђорђо Шчербаненко, Ђани Роари, Бепе Фенољо, Итало Калвино, Алберто Бевилаква, Ђани Ћелати, Донато Алтомаре и Ђузепе Куликја.

[10] *Љубав по среди*, Деве, Београд 2007. (Барбара Алберти, Карола Мирамонти, Iceblues, Розана Фјокето, Маргерита Ђакобино, Елвира Бориело, Ћинција Ћивители, Кристина Аркури, Сара Цанги.

[11] *Principesse azzurre: racconti d'amore e di vita di donne tra donne,* 1, 2, 3 Oscar Mondadori, Милано 2003, 2004, 2005, *Principese azzurre crescono: racconti d'amore e di vita di donne tra donne,* Oscar Mondadori,

Ово су, како поднаслов на италијанском предочава, приче о љубави и животу жена са женама, антологије се сврставају у лезбејску литературу, но оне нису само то.

Антологије италијанских приповедака обухватају различите периоде али дају пресек онога што је било значајно у овој области током, а нарочито последњих деценија XX века. Поред тога стиче се увид и у специфичну тематику попут фанатастике, као и у много ужу област као што су приче о љубави жена са женама.

Веома дуго код нас није било антологијског избора из савремене италијанске поезије, а онда су се у размаку од три године појавиле три књиге, две билингвалне, са поезијом и на италијанском и на српском језику.[12] Прво је 2005. године објављена књига *Десет италијанских песника*, коју је уредио и написао предговор Ђанфранко Лауретано.[13] Књига у којој су представљени песници друге половине XX века, хронолошки, од бардова попут Андрее Цанцота до оних најмлађе генерације као што је Антонио Сантори, настала је на иницијативу неколицине италијанских песника који су уочили да недостаје међусобне комуникације: зато су и желели да се представе читалачким круговима у Србији. Лауретано каже да је антологија „јасан и репрезентативан пример најновијег развоја италијанске поезије", односно њеног развоја током друге половине XX столећа. У минулом столећу је „била исказана жеља за обновом поетског језика кроз појаву авангардних покрета и експеримената". Нажалост, публиковање ове антологије је прошло незапажено код нас, али је књига била представљена на фестивалу *Европе* у Ферму 2005. године.

Следеће, 2006. године објављена је обимнија антологија - *Тело и поглед*: нови италијански песници, чији је аутор Дејан Илић, познати књижевни преводилац, који је одабрао дванаест песника и њихова остварења настала у периоду од 1980. до 2003. године. Илић је поред Валерија Магрелија, Фабија Пустреле и Умберта Фјорија, чије су књиге у његовом преводу већ биле објављене код нас, представио још девет песника углавном непознатих код нас.[14] Ова, једина антологија италијанске поезије код нас коју је саставио наш аутор, је на српском језику. Илић је избор песама већине аутора, сем четворо, базирао на по неколико њихових збирки песама, од којих су неке биле у рукопису, што указује и на његове добре везе са италијанским стваралоцима.

Антологија италијанске поезије XX века чији је аутор и песник, приповедач, есејиста и књижевни критичар Данте Мафија, коју је превела Милена Пилетић је много амбициознији пројекат. У поређењу са другим поменутим антологијама, Мафија сагледава италијанско песништво у најдужем дијахроном луку. Обухваћени су песници од Аде Негри (1870-1945), најстарије, која је прве песме објавила у последњој деценији XIX века, до Патриције Валдуга (1953), најмлађе; представљено је

Милано 2006, *Pressochè amanti: racconti d'amore e di vita di donne tra donne,* седма књига из овог антологијског низа објављена је 2009.

[12] Коља Мићевић је 2007. године проредио антологију италијанских, провансалских и француских песника из *Комедије* Дантеа Алигијерија, *Заљубљено море*.

[13] Предсављени су: Андреа Цанцото, Силвио Рамат, Фернандо Бандини, Умберто Пјерсанти, Валентино Цејкен, Мило де Анђелис, Роберто Мусапи, Антонио Санторис, Лорето Рафанели и Тициано Бројато. Преводиоци су Мирјана Огњановић и Нада Савковић.

[14] Представљени су: Клаудио Дамјани, Давиде Рондони, Антонела Анеда, Ђан Марио Вилалта, Антонио Рикарди, Стефано Дел Бјанко, Марио Бенедети, Силвија Бре и Фабрицио Ломбардо.

четрдесет седам песника и петнаест песникиња.[15] Аутор је следећи уопштено говорећи лирску нит, свој избор, како сам напомиње у уводу, намењо страној читалачкој публици. Одабрао је текстове који су битни за разумевање онога што се у поезији збивало од Гоцана до наших дана. Ипак, изостављена су многа имена, нека јер су приређивачу била далека по сензибилитету, нека, дакако, због обима књиге.

Појава ове књиге праћена је великом пажњом медија, пошто је представљена 2007. на београдском Сајму књига, када је земља домаћин била Италија. Занимљиво је да је и аутор Данте Мафија заступљен као песник у својој антологији. Од песника из књиге *Десет италијанских песника* једино је Андреа Цанцото одабран и у Мафијиној антологији, а од песника из антологије *Тело и поглед*, нико. Данте Мафија је написао увод и приредио библиографске белешке са сопственим крађим, језгровитим вредновањем о сваком писцу.

Упоређивањем три песничке антологије уочава се да су аутори захватили различите хронолошке период, Лауретано другу половину XX столећа, антологија Дејан Илић период од 1980. до 2003. године, Илић свој избор почиње тамо где обично завршавају антологије о италијанској поезији XX века, представља нову генерацију песника који настоје да превазиђу терет вишевековне богате песничке традиције своје земље. Данте Мафија сагледава већи део XX века, он избор завршава тамо где мање-више почиње Илић. Тако се ове књиге у много чему допуњују указујући на развој и одређене етапе италијанске поезије у минулом столећу. У оквиру истог синхронијског хоризонта посматрањем одабране поезије уочава се разноврсност како у избору теме тако и у односу према језику.

Змајеве дечје игре су ове године у едицији „Књижевност за децу у свету“ објавиле двојезичну антологију поезије за децу песника из италијанске покрајине Пуља – *Краљ шпагета и краљица вила*, коју је приредила Анђела Ђанели.[16] Преводилац Маријана Саватовић је, настојећи да ваљано интерпретира италијански текст, одлично уочила интенције њихових аутора, и то првенствено оне у вези са текстом, а успела је и да спретно оствари замишљена очекивања публике. Аутор поговора Данијеле Ђанкане, професор Историје дечје књижевности на Универзитету у Барију, познат је нашој књижевној публици и по студији *Књижевност за децу у Италији*, у којој је указао на најзначајније италијанске писце у овој области.

---

[15] У антологији су: Ада Негри, Сибила Алерамо, Ђузепе Антонио Борђезе, Гвидо Гоцано, Умберто Саба, Емилио Чеки, Корадо Говони, Дино Кампана, Марино Морети, Артуро Онофри, Алдо Палацески, Винченцо Кардарели, Дијего Валери, Камило Збарбаро, Ђузепе Унгарети, Еуђенио Монтале, Карло Бетоки, Лучо Пиколо, Салваторе Квазимодо, Рафаеле Каријери, Сандро Пена, Чезаре Павезе, Леонардо Синизгали, Алфонсо Гато, Лоренцо Калођеро, Ђорђо Капрони, Антонија Поци, Виторио Серени, Виторио Бодини, Марио Луци, Ана Марија Ортезе, Ђорђо Басани, Елса Моранте, Примо Леви, Нело Ризи, Ђачинто Спањолети, Елена Боно, Маргерита Гвидачи, Андреа Цанцото, Бартоло Катафи, Пјер Паоло Пазолини, Кристина Кампо, Елене Клементели, Роко Скотеларо, Ђовани Ђудичи, Лучано Луизи, Паоло Волпони, Ђована Бемпорад, Марија Маркези, Амелија Росели, Томазо Пињатели, Ђовани Рабони, Алберто Бевилаква, Корадо Калабро, Марија Грација Лениза, Анализа Чима, Дарио Белеца, Данте Мафија, Марио Спекјо, Ђузепе Пиколи, Салваторе Тома и Патриција Валдуга.

[16] Ђанели је, поред својих, одабрала песме још дванаест песника: Донато Алтомаре, Енрико Бањато, Рино Бицаро, Марко И. де Сантис, Данијеле Ђанкане, Ренато Греко, Анђела Ђанели, Примо Лено, Лоредана Пјетрафаза, Козимо Родја, Ана Сантоликвидо и Ђулија Поли Дисанто.

Као што смо напоменули, аутори антологија, изузев Јасмине Тешановић, углавном су свој избор базирали на италијанским антологијима, имајући у виду остварени успех писаца, односно њихово прихватање као приповедача или песника. Већина антологија није имала уочљивији утицај на српску књижевност, оне су познате уском кругу читалачке публике, но утицале су на рађање знатижеље и трасирање пута ка неким другаим делима представљених аутора. Објављивање антологије код нас је имало слабог одјека и у Италији, односно ове чињенице су такође познате само одређеним књижевним круговима. Међутим, оваква перцепција никако не умањује значај ових књига у нашој средини, поготову што се захваљујући њима може стећи слика – *image* о различитим тенденцијама, стиловима, мотивима, облицима и развоју италијанске књижевности у XX столећу; ипак и са много битних момената ова слика је привидна.

ЛИТЕРАТУРА

„Антологије“ (1955), у *Енциклопедија Југославије*. (Загреб: Лексикографски завод ФНРЈ): 125-128.

Бојовић, Злата (2008). „Антологије у српској књижевности“, у *Тумачење књижевног дела и методика наставе*, први део, Оливера Радуловић (Нови Сад: Филозофски факултет – Орфеус): 369-381.

Великић, Драган (1991). „Прича из излога“. *Поља*. 388/389: 275.

Зоговић, Мирка (2000). *Књижевна прожимања*. Београд: Рад.

Илић, Дејан (2006). *Тело и поглед*: нови италијански песници. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“.

Константиновић, Зоран (1993). *Компаративно виђење српске књижевности*. Нови Сад: Светови.

Лаиновић, Ристо (2001). *Живот духова*. Ниш: Просвета.

Лауретано, Ђанфранко (2005). *Десет италијанских песника*. Нови Сад: Футура публикације.

Мафија, Данте (2007). *Антологија италијанске поезије XX века*. Београд: Paideia.

Милутиновић, Коста Н. (1929). „Савремене италијанске приповетке“. *Летопис Матице српске*. 321, 1: 154,155.

Милутиновић, Коста Н. (1930). „Италијански часопис о Антологији савремене италијанске приповетке у издању С. К. Задруге“. *Летопис Матице српске*. 325, 1-3: 270.

Мићевић, Коља (2007). *Заљубљено море*. Београд: Рад.

Савић, Милисав (1993). *Савремена италијанска приповетка*. Београд: Српска књижевна задруга.

Секви, Ерос (1965). *Венецијанка и друге комедије*. Београд: Просвета.

Siciliano, Enzo (1983). *Racconti italiani del Novecento*. Milano: Mondadori.

Тешановић, Јасмина (1991). *Антологија италијанске приповетке (1945-1990)*. Нови Сад: Светови.

Тодоровић-Lacava Душица и Леви, Александар (1998). Staccato: *нова италијанска прича* Београд: Плато.

Петровић, Биљана (2007). *Љубав по среди*. Београд: Деве.
Ђанели, Анђела (2009). *Краљ шпагета и краљица вила*. Нови Сад: Змајеве дечје игре.
Ђанкане, Данијел (1997). *Књижевност за децу у Италији*. Београд: Апостроф.
Цар, Марко и Буђић, Петар (1929). *Савремене италијанске приповетке*. Београд: Српска књижевна задруга.
Ђурић, Жељко (2004). *Песничке осмозе*, српско-италијанске културне везе. Београд: Плато.

Nada Savković

ANTHOLOGIES OF THE ITALIAN LITERATURE IN SERBIAN LITERATURE
Summary

Since 1893, when *Srpska književna zadruga* published the first anthology of poetry translated from a foreign language into Serbian – *Sa francuskog Parnasa* by Vladimir M. Jovanović, more than thirty years have passed until the first anthology of the Italian literature in our parts. In 1929, Marko Car and P. Pućić prepared the anthology titled *Савремене италијанске приповетке (Contemporary Italian Short Stories)*. Since that time until the disintegration of our former state, there were only sporadic articles dealing with the relations between the Serbian and Italian literature, while the anthologies were extremely rare. Mostly, all literary articles were focused on the perception of the Italian literature by the Croats, whose maritime parts had for centuries been under the influence of the Italian language and culture, as well as of the material the Italian writers wrote about the South Slavic people. But, in the last decade of the 20th century and at the beginning of 21st century, some ten anthologies were published in Serbia. Some of those editions were prepared by our authors, J. Tešanović, M. Savić, and D. Ilić; others were prepared by the Italian experts, G. Lauretano and D. Marffia.

Jovanka Denkova
Goce Delčev University, Štip
jovanka.denkova@ugd.edu.mk

UDK: 821.163.41.09

РЕЦЕПЦИЈА НА СРПСКАТА ЛИТЕРАТУРА ЗА ДЕЦА ВО МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Во овој труд, преку неколку репрезентативни примери, ќе се разгледува застапеноста, степенот на прифатеност и значењето на литература од класични и современи автори од српското јазично подрачје. Оваа литература денес е застапена во наставните планови и програми за основно и средно образование во Р. Македонија. Творештвото за најмладите се изучува и на Педагошките и Филолошките факултети, во склоп на предметот „Книжевност за деца“. Во наставните програми неизоставен воспитно-дидактички елемент е поезијата на Јован Јовановиќ Змај, потоа поезијата на Љубивое Ршумовиќ, бајките на Гроздана Олуиќ, поезијата на Мирослав Антиќ, творештвото на Милутин Ѓуричковиќ, поезијата на Десанка Максимовиќ, творештвото на Весна Алексиќ, поезијата на Миомир Милинковиќ. Сите овие и ред други дела од српски автори се мошне застапена и често читана лектира меѓу децата во Р. Македонија. Без сомнение, причина за тоа е фактот што се работи за литература која е блиска по дух и сензибилитет со оној на најмладите читатели во Р. Македонија.

Клучни зборови: *српска литература, српска култура, литература за деца, српски автори.*

Книжевниот збор посветен на најмладите независно од кое говорно подрачје потекнува е драгоцен и уникатен како бисер. Иако секоја литература во себе носи нешто свое, сепак таа силно одекнува насекаде и ги руши сите бариери и граници. Литературата за деца од српски автори денес е застапена во наставните планови и програми за основно и средно образование во Р. Македонија. Творештвото за најмладите се изучува и на Педагошките и Филолошките факултети, во склоп на предметот „Книжевност за деца“. Притоа, најчесто застапени автори се Јован Јовановиќ Змај, Љубивое Ршумовиќ, Мирослав Антиќ, Александар Поповиќ, Петар Паиќ, Милован Глишиќ, Милутин Ѓуричковиќ, Десанка Максимовиќ, Весна Алексиќ, Миомир Милинковиќ, Драган Лакичевиќ и многу други.

Збирката кратка проза од Милутин Ђуричковић насловена како ***Приче за царског престола***,[1] а објавена од Libro company во 2008 година, не претставува новина во литературата за деца во однос на сето она што претходно го има напишано овој автор за читателите од помалата возраст. Она што е ново во оваа збирка е разновидноста на материјалот во неа, кој е поделен во четири дела.

[1] *Приче за царског престола,* Милутин Ђуричковић, Libro company, Краљево, 2008.

Во првиот дел се поместени седумнаесет кратки прозни творби кои слободно можат да се наречат раскази, вториот дел го сочинуваат дванаесет легенди, во третиот дел ќе сретнеме петнаесет приказни, сказни и цртици, а последниот, четвртиот дел е збирка од шест кратки творби, меѓу кои има басни, бајки, алегории и параболи, и што ли уште не.

Првиот дел донесува приказни со реалистична содржина, во кои авторот се навраќа кон своето детство. Како иницијален импулс за навраќање во минатото ќе му послужат сосема обични настани од неговото детство, луѓето кои ги среќавал и чии судбини ги знаел, предметите на најблиските кои и ден-денес во него будат низа емоции, првите детски симпатии, итн. Така, на страниците на оваа интересно конципирана книга, ќе сретнеме продавачка на цвеќе, циганки черги, улични свирачи, мали немирковци на летен распуст, ловџии-фалбаџии, неснаодливи разбојници и итри крадци, осамени бабички, просјаци, продавачи и сл. Истовремено, овде ќе го најдат своето место и сите оние нешта кои имале важно место во животот на детето – старото јаболково дрво, татковата чанта, сушата која се заканува да уништи сè пред себе, но овде ќе се сретнат и сите оние работи кои се составен дел од детскиот свет во училиштето – буквите, броевите и интерпункциските знаци.

Вториот дел ни донесува дванаесет кратки приказни-етиолошки легенди, во кои се провлекува некој трагизам при толкувањето на настанокот на одредени животински видови, растенија, видови цвеќиња. Митолошките елементи се евидентни при објаснувањето на настанокот на еленот, змијата (*Уклета љубав, Змија, Слепи мишеви*), тревите, трските, потоците (*Пастир и пастирица, Извор*), цвеќињата мајчина душица, бела рада и ружа (*Две сестре, Ружа*), инсекти (*Свитац*), ореовото дрво (*Орах*). Сите приказни се засновани на креационите космогониски митови, односно верувањето дека космосот и сè во него е волја на еден бог. Бог (Господарот на животните) е тој кој на змијата ѝ го дарува смртоносниот отров за одбрана од другите животни. Творецот на небото се сожалил на слабото и тенко стебло на оревот, па му дарил цврста и тврда кора, Богот на морето им дарува бисерни школки на сиромашните рибари и со тоа им овозможува удобен живот, Богот на ветровите се покажува лут и одмаздољубив кон луѓето, итн. Овие космогониски приказни се раскажани на начин кој им е близок на децата, интересен, сликовит, но нивната најголема вредност е што стилот е приспособен на детската возраст. Тоа се приказни кои на интересен начин им даваат сознанија на децата, ненаметливо ги поучуваат на благородност, слога, трудољубивост...

Во третиот дел од книгата *Приче са царског престола*, преовладуваат сказните, во кои како ликови ќе се сретнат типичните ликови за нив: џинови, самовили, цареви, принцови и принцези, сложни и чесни браќа. Секоја приказна/сказна е носител и глорификатор на некоја длабока животна порака и мудрост. Најчесто се глорифицира: мудроста, трпеливоста, благородноста, храброста, трудот, слогата, промисленоста, трезвеноста, итн. Наспроти тоа, се осудува скржавоста, лагата, кражбата и сл. На ваква поврзаност со сказната укажува и регистерот на типични реквизити од неа: волшебни предмети (секира која сама сече дрва), златно јајце кое носи големо богатство, итн.

Во четвртиот дел од книгата, авторот преку шест кратки цртици повторно ги глорификува позитивните особини преку нивно прикажување во односите меѓу жи-

вотните, меѓу луѓето и животните и сл. Секоја мала приказна носи огромна порака и претставува своевидна едукација на младите читатели.

Збирката ***Приче са царског престола***, Милутин Ђуричковић претставува огромно богатство за книжевноста за деца. Кратките раскажувачки прозни творби, кои можат да се наречат и цртици и записи, се со сказновидна, реалистична или фантастична нотка. Авторот на еден ненаметлив, дискретен, но сугестивен начин, ја користи митолошката матрица, ја доработува, развива, за на крај преку неа да ја излее некоја животна вистина. Тој како да си поставил задача преку овие творби да ги негува и развива доблестите кај младите поколенија. Тоа останува како крајна и трајна вредност на ова интересно конципирано дело.

Уште една збирка поезија која нѐ воведува во «детското царство» е онаа на Миомир Милинковић, насловена како ***Краљевство за детињство***.[2] Педесет и четирите песни, поделени во 5 циклуси, насловени како *Домаће, Несташне, Природописне, Временске* и *Краљевске*, се индикативен пример за литература која не само што пишува за детството, туку таа буквално извира од детството. Изгледа како воопшто да не му било тешко на авторот да ја напише, затоа што како што вели и самиот ,,А успомене бледе/Једино у нама/Остаје/Велико/Невино/Дете“ (Милинковић, 2009: 16).

Стихозбирката говори за пределите на детството каде детската фантазија ја има моќта да ги оживотворува предметите, каде е потребен само еден мал импулс, па старата када да се претвори во пиратски брод, а детето во пират. Со помош на фантазијата детето доживува најразлични авантури, оди на пат околу светот, ги запознава морските и океанските длабочини, во потрага по авантура заминува и во џунглата каде може да се скроти страшниот лав. Во својата фантазија, детето е и голем хуманист, затоа што покажува готовност одново да го сосида светот и на гладните деца ширум светот да им дари топол леб. Детето ја согледува несовршеноста на овој свет и покажува дека е подготвено да го промени на подобро. Но, неговата желба не запира тука, на Земјата. Хуманистичката идеја добива многу пошироки, универзални димензии. Детето посакува да се нурне и во Космосот, за и таму да посее, да создаде поубав свет.

Авторот не го изоставил и животинскиот и растителниот свет, кој е неделив од детскиот. Во циклусот песни насловен како *Природописне*, Миомир Милинковић успешно кореспондира со овој свет кој живее насекаде околу детето. Притоа, преку интересни приказни за животните и растенијата (*Печурка, Принова, Ди-во-коз, Прасићи, Змијина кошуљица, Три гуске, Пас и мачак, Глиста*) авторот на хумористичен начин им објаснува многу работи на децата, на пример, за потеклото на вечното непријателство меѓу кучето и мачката, за менувањето на змиината кошулка, итн. Во циклусот песни *Временски*, поетот се обидува на децата да им ја приближи природата со сите нејзини појави и законитости, но повторно на шеговит и интересен начин. Токму затоа, караницата на немирните морски бранови е слична на една обична каранница меѓу две другарчиња. На сликовит и поучен начин се прикажани особеностите на годишните времиња. И не само тоа. Сиот тој свет на природата кој кипти и врие од живот се поврзува со светот на животните. А природата и животните се светот во

[2] *Краљевство за детињство*, Миомир Милинковић, Свет књиге, Београд, 2009.

кој децата се чувствуваат свои. Песни од таков тип се: *Временска прогноза, Недељна прогноза, Годишња прогноза, Мај, Лето, Летње вече* и др.

Во последниот циклус од оваа збирка, насловен како *Краљевске*, авторот повторно нѐ води во царството на играта, смеата, ведрата страна на животот. Во тоа царство, приказните стануваат дрвја на чии гранки растат банани, урми и чоколади, заради што и децата се нивни чести гости. И, се разбира, кралот на едно такво кралство е во согласност со сеопштото живеење во кралството. Не е тешко да се насети дека детето е кралот на тоа кралство на жизнерадосниот однос кон животот.

И творештвото на Александар Поповиќ е застапено во библиотеките во Р.Македонија и овде се мисли на романи, раскази и радио и тв-драми. Притоа, како задолжителна лектира во одделенската настава е романот ***Судбината на еден Чарли***, [3] во кој авторот ги воведува малите читатели во светот на животните, кои се однесуваат сосема како и луѓето. Умешноста на авторот овде е реализирана преку постапката на антропоморфно поетско прикажување на светот на животните. Авторот тргнува од реалниот живот, од реални вистини за животот кои веќе им се познати на децата, но навлегува подлабоко во сферите на малите, ситни нешта со големи доблести и вистини. Мачорот Чарли пројавува особини како и секој обичен човек: жед за авантури, копнее по љубов и внимание, има нежни чувства кон луѓето кои се грижат за него, и на крај, кога веќе е остарен и немоќен, единственото што го посакува е мирен пензионерски живот по животот исполнет со возбуди.

И еден друг роман од Александар Поповиќ е достапен на младата македонска читателска. Се работи за романот ***Девојчица у плавој хаљини***,[4] кој делумно припаѓа на ониричката фантастика, затоа што главната хероина Мила има низа доживувања на полето на сонот, настанат како резултат на траума. Оваа фантастика е оној „кероловски тип на фантастика, близок кон шаховската, ирационално несвесна претстава за светот, предметите и луѓето“ (Китанов, Марјановиќ, 2007: 54). [5] Пределот на сонот, како сам на себе цел, е предмет на посебен тип фантастика, именуван како «ониричка фантастика». Во теориската литература под поимот «ониричка фантастика» се подразбира „оној тип на фантастичен дискурс чија основна содржина е добиена од подрачјето на сонот“ (Капушевска-Дракулевска, 1998: 140).[6] На тој начин, сонот е само „помошно наративно средство во постигнувањето на фантастични ефекти преку поместувањето на границата меѓу сонот и јавето, т.е. нивно заедмно мешање“ (Георгиевска-Јаковлева, 2001: 160-161.).[7] Во изместената реалност која се создава, малата Мила сонува за еден поубав свет, свет во кој нема лутина и караници: „Девојчицу која лети с крова на кров...и тако улази у све куће, у све станове...А неки људи су се у кућама посвађали, неки су много љути...Али где год та девојчица долети –сви се помире...И тако се сви мире...И цео град се помири...И нико више није љут....Сви су весели...“(Поповиќ, 1964: 69-70). Сонот на Мила е не е само желба за надминување на караниците меѓу луѓето во

[3] *Судбината на еден Чарли*, Александар Поповиќ, Детска радост, Скопје, 1998.

[4] *Девојчица у плавој хаљини*, Александар Поповиќ, Младо поколење, Београд, 1964.

[5] Блаже Китанов и Воја Марјановиќ, *Литература за деца и млади*, кн.1, Штип, 2007, стр.54.

[6] Лидија Капушевска-Дракулевска, *Во лавиринтите на фантастиката*, Магор, Скопје, 1998, стр.140.

[7] Лорета Георгиевска-Јаковлева, *Фантастиката и македонскиот роман*, Институт за македонска литература, Скопје, 2001, стр.160-161.

нејзината зграда, туку во тој контекст ова дело е сон за универзална љубов и разбирање меѓу луѓето на целата планета и како такво придонесува за развивање и негување на хуманите вредности кај младите генерации.

Една од тие хумани вредности меѓу луѓето секако е љубовта. Љубовта има кардинално место во романот наменет за млади на Гроздана Олуиќ - ***Гласам за љубов***.[8] Љубовта е присутна во односите меѓу момчето-средношколец Слободан Галац и Рашида, четиринаесетгодишна девојка од турско потекло. Семејството на Галац е распарчено и тој е непожелен во новото семејство на мајка му. Тој ќе ја пронајде љубовта кај Рашида, иако тоа наидува на потсмев кај другите. И, заради една сосема банална причина (поправање на оценки), Слободан, Рашида и другите, решаваат да создадат илузија за можна љубовна врска меѓу професорката по физика во одминати години, Меланија и професорот по фискултура – Маркота. Слободан е изненаден од рефлексијата која тие грижливо напишани писма ја имаат врз преобразбата на ликот на Меланија. Под влијание на новороденото љубовно чувство во душата, нејзиниот лик светнува и од сив преоѓа во речиси убав. И Бароницата со пореметен ум живее со љубовното чувство од минатите времиња и постојано пее некакви дамнешни, подзаборавени песни за љубовта.

И, на крај, во име на љубовта, Слободан ја започнува потрагата по Рашида, или поточно кажано, потрагата по љубовта.

Романот ***Бомба во бело кафе*** од Драган Лукиќ[9], иако е со тематика од времето на Втората светска војна, сепак го третира феноменот на детството на поинаков начин. Војната не е прикажана со страшни и ужасни слики, туку се третира низ призмата на детските игри, кои одделнаш добиваат поинаква физиономија. Децата ја сфаќаат војната како зло, затоа што: ,,Војната е насекаде околу нив, дека им ги одземаат игрите, соништата и желбите“ (Лукиќ, 1974:16). Но, децата не се предаваат и не дозволуваат и ним војната да им ги одземе игрите. Затоа, децата од романот (Гидра, Малиот Ацо, Рацо Жацо, Јовица, Ацо Крајцарица и др.) ја користат секоја прилика за игра, па макар таа игра да е и со мечовите од дезертерите, или кога вистинскиот фудбал ќе биде заменет со фудбал со копчиња. Набргу потоа, детските игри пак ќе ја променат својата физиономија и сè повеќе заличуваат на воени игри. Заради нивната желба да оформат воена ескадрила, одделнаш метлите на нивните мајки ги губат своите рачки, за да целата таа ескадрила биде фрлена во оган со доаѓањето на зимата и недостигот на дрва за греење. Неосетно, децата застануваат на страната на отпорот против Германците, и иако возрасните ги кријат сите активности од нив, тие самите ќе преземат низа акции, како крадење на гасмаска, спасувањето на Циганите од нивното маало од екстрадиција во логор, игра во близина на Германците која е само параван за стражарење и набљудување на Германците, итн.

Драган Лукиќ[10] е застапен и со збирката раскази ***Од левиот џеб*** каде се опфатени сите сегменти од животот на урбаното дете. Бидејќи е поет на современото детство, на големиот град, како задолжителен фон се јавуваат градските

[8] Гроздана Олуиќ, *Гласам за љубов*, Детска радост, Скопје, 1990.

[9] Драган Лукиќ, *Бомба во бело кафе*, НИК „Наша книга”, Скопје, 1974.

[10] Драган Лукиќ, *Од левиот џеб*, Македонска книга и Детска радост, Скопје, 1967.

улици, тролејбусите, трамваите, кондуктерите, а среде сиот тој метеж – детето и неговиот љубопитен однос кон природата, животните, училиштето, семејниот живот и играчките.

Силни патриотски наведи се чувствуваат и во збирката раскази ***Фантазијата на сите Гавриловиќи*** од Петар Паиќ[11]. Првата половина од ова дело е раскажување на животната врвица на Стеван Гавриловиќ, еден предок на семејството Гавриловиќ кој на студирањето во Русија, животот го завеал по лоши патишта, заради што неговиот татко се откажал од него. Потоа, оддалечен од родната грутка и отуѓен од семејството, судбината сосема се поиграла со него и го завлекла во сите можни балкански и европски војни, по што сосема следува неговиот крај во Франција. Меѓутоа, она што ги воодушевува неговите потомци се неговите писма, исполнети со херојски подвизи и јуриши против секаков вид поробување. Тоа негово херојско држење и стоицизам, макар понекогаш и преувеличени од потомците, сепак влијаат инспиративно и придонесуваат за јакнење на патриотскиот дух кај младите генерации.

Романот ***Горановиот дневник*** од Зоран Станоевиќ[12] е единственото дело од овој автор во библиотеките во Р. Македонија. Романот е напишан во вид на дневник, кој го води момчето кое штотуку зачекорува во пубертет. Во времетраење од една година, низ оваа пишана «младешка историја», авторот верно ги следи мислите на младиот човек поставен пред секојдневните, но за него нови дилеми: „Можеби тоа ќе ми помогне да ја расветлам таа тајна за животот, која секојдневно го учи човека на нешто, а човек не знае што“ (Станоевиќ, 1990:122).

Десанка Максимовиќ е застапена со нејзината антологиска збирка поезија ***Чудо во полето***, но и со романот ***Прадевојче***[13], кој третира тема од праисторијата. Овој роман ќе ги пренесе децата во еден поинаков свет од пред 30.000 години, свет во кој „ловците во Белите пештери ретко се шегувале“, свет во кој пријателството меѓу луѓето и мајмуните е нормална работа, можеби затоа што „у Белим пећинама није било домаћих животиња да би их хватала и на силу им наметала своју нежност“ (Максимовић, 1983:133)

Милован Глишиќ[14] во библиотеките ширум Македонија е застапен најчесто со збирката раскази ***Грутка шеќер***, во која авторот мошне сугестивно зборува за животот на селаните, суровата стварност на селскиот живот и мака, за ограбувањето на народот од страна на властите и лихварите, меѓутоа зборува и за народната мудрост и снаодливост, со која ги жигосува и «камшикува» ненаситните лихвари, попови, трговци, капетани и сличните на нив.

Сите овие, и други автори се присутни во бројни „Антологии“ од разни приредувачи како Душан Радовиќ, Воја Цариќ, Милован Витезовиќ и др.

На крај, останува впечатокот дека српското творештво за деца и млади, сепак е слабо застапено во училишните, гратските, факултетските или универзитетските библиотеки во Р. Македонија. Притоа, забележливо е дека и она што им е достапно

[11] Петар Паиќ, *Фантазијата на сите Гавриловиќи*, Детска радост, Скопје, 1990.

[12] Зоран Станоевиќ, *Горановиот дневник*, Детска радост, Скопје, 1990.

[13] Десанка Максимовић, *Живе играчке*, Просвета, Београд, 1983.

[14] Милован Глишиќ, *Грутка шеќер,* Кочо Рацин, Скопје, 1962.

на младите читатели е со постар датум на објавување. Поразителен е фактот дека на рафтовите во библиотеката ретко може да се сретне нешто што е објавено по 1990 година. Не навлегувајќи во причините за ова, се надевам дека овој труд ќе биде поттик не само за авторите, туку и за преведувачите и издавачките куќи да се зафатат со една хумана акција – за побогато снабдување на библиотеките ширум овие простори со дела посветени на младата генерација, со што ќе се придонесе за развивање на поголем интерес за литература за деца и млади од соседните држави, а воедно ќе се придонесе и за зголемување на интересот за книгата како медиум, независно од која држава доаѓа.

ЛИТЕРАТУРА

Георгиевска-Јаковлева, Лорета (2001). *Фантастиката и македонскиот роман*. Скопје: Институт за македонска литература.

Ђуричковић, Милутин (2008). *Приче за царског престола.* Краљево: Libro company.

Капушевска-Дракулевска, Лидија (1998). *Во лавиринтите на фантастиката*. Скопје: Магор.

Китанов, Блаже (2007). *Литература за деца и млади*, кн.1. Штип: Педагошки факултет.

Лукиќ, Драган (1974). *Бомба во бело кафе*. Скопје: НИК „Наша книга“.

Лукиќ, Драган (1967). *Од левиот џеб*. Скопје: Македонска книга и Детска радост.

Максимовић, Десанка (1983). *Живе играчке.* Београд: Просвета.

Милинковић, Миомир (2009). *Краљевство за детињство*. Београд: Свет књиге.

Олуиќ, Гроздана (1990). *Гласам за љубов*. Скопје: Детска радост.

Паиќ, Петар (1990). *Фантазијата на сите Гавриловиќи*. Скопје: Детска радост.

Поповиќ, Александар (1964). *Девојчица у плавој хаљини* Београд: Младо поколење.

Поповиќ, Александар (1998). *Судбината на еден Чарли*. Скопје:Детска радост.

Станоевиќ, Зоран (1990). *Гораовиот дневник*. Скопје: Детска радост.

Jovanka Denkova

RECEPTION OF SERBIAN CHILDREN'S LITERATURE IN MACEDONIA

Summary

In this paper through a number of representative examples we will have an insight into the presence, the degree of acceptance and the significance of the literature of some classical and modern authors from the Serbian speaking area. Today, this literature is present in the educational plans and programs for primary and secondary schools in the Republic of Macedonia. Children's literature is studied on the Faculties of Pedagogy and Faculties of Philology, included in courses such as «Literature for children". One of the most common educational-deductive element in the educational programs is the poetry of Jovan Jovanovic Zmaj, the poetry of Ljubivoe Rshumovic, Miroslav Antic, Miomir

Milinkovic, the fairytales of Grozdana Oluic, the works of Milutin Gurickovic, the works of Vesna Aleksic. All of these and many more great works from Serbian authors are present and widely read among the children in Macedonia. Undoubtedly, one of the reason being the fact that this literature is close to the spirit and sensibility of the children and youth readers in R. Macedonia.

Szabó Szilvia
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
szszilvia@stcable.rs

UDC: 821.163.41.09 KišD:821.511.141

A HATÁRÁTLÉPŐ RECEPCIÓ
(Danilo Kiš-befogadás a magyar kulturális térben)

Absztrakt: Dolgozatom az egyetemes magyar kultúra Danilo Kiš-interpretációit olvassa újra remélve, hogy a szövegeknek a recepció során való kiteljesedése a mai befogadást is befolyásoló szereppel bír. A magyar irodalmi tér interkulturális dialógusok mentén kirajzolódó Danilo Kiš-olvasatai a vajdasági magyar irodalmi élet közvetítő szerepe révén bontakoztak ki, s munkám ezekre a mediális viszonylatokra, a kulturális határátlépésekre és az átlépések hatásaira figyelve ad képet a magyar Danilo Kiš-befogadás történetéről.

Kulcsszavak: *Danilo Kiš-befogadástörténet, újraolvasás, kulturális tér, határátlépés, mediátor szerepek*

Nem értek egyet azzal az állítással, miszerint a könyveknek egy idő után árt, ha írnak róluk (Orcsik 2004: 203), nem hiszem, hogy a sokszor újraolvasott, sok szempontból interpretált irodalmi művek, írói opusok esetében a szekundér irodalom ismerete fontosabbá válna, és ritkábbakká válnának a szépirodalmi szöveggel való befogadói találkozások. Dolgozatom mégsem a primér Danilo Kiš-textusokat, hanem az egyetemes magyar kultúra Danilo Kiš-interpretációit olvassa (újra)/olvassa egybe, remélve, hogy olyan aspektusok rajzolódnak ki a recepció során, melyek a mai Kiš-értelmezést befolyásoló szereppel bírnak.

Szinte törvényszerűnek mondható, hogy a szerb irodalmi kultúra szövegei a vajdasági magyar irodalmi élet közvetítésével épülnek be az egyetemes magyar irodalmi térbe, s Danilo Kiš szépirodalmi textusai is alapvetően a vajdasági folyóiratközlések és reflexiók révén kezdeményeznek dialógust a magyarországi befogadó közönséggel/értelmező közösséggel, s az első magyar nyelvű könyvek is vajdasági kiadások – annak ellenére, hogy Kiš multietnikus származása, biográfiai tények, versfordításai révén kapcsolatban állt a magyar nyelvvel és kultúrával.

Elsősorban a Híd folyóirat hasábjain volt jelen magyar nyelvű szövegekkel Danilo Kiš, és a recenziók, kritikák, tanulmányok sem késlekedtek műveiről: Végel László, Bori Imre, Bányai János, Bosnyák István szövegei az eredeti nyelvű kiadásokra és a fordításokra egyaránt reflektáltak.[1] Az egyik első magyarországi Kišsel foglalkozó, 1982-es szöveg

[1] A vajdasági magyar irodalomban a Kiš-recepció igen gazdag, de dolgozatom csak azon mozzanataira tér ki, melyek beépültek a magyarországi Kiš-gondolkodásba, vagy legalábbis megkíséreltek párbeszédet kezdeményezni az egyetemes magyar irodalommal.

a szerb kritikai visszhang felidézésén túl a vajdasági kritikai véleményeket összegzi, elsősorban Bányai János és Bori Imre kritikáinak, tanulmányainak megállapításait ismerteti. (Lőkös 1982: 63-67) Lőkös Istvánnak ez a *Danilo Kiš és a mai szerb próza* címmel írt textusa tekinthető az első kulturális határátlépő szövegnek.

Az 1987-es *Harmadkor* című kiadványban Takács József *Danilo Kiš elbeszélése* című bevezetéséből/felvezetéséből kiderül, a magyar olvasóközönség *A holtak enciklopédiá*jának egy elbeszélését már ismer(het)i – egy izgalmas szépirodalmi áttétel/átvétel, intertextuális gesztus révén Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* című könyvébe építette be a *Mily dicső a hazáért halni* című Kiš-novella Bojtár B. Endre által fordított változatát. Takács rámutat, hogy *A holtak enciklopédiája* röviddel az eredeti nyelvű kiadás után magyarul is megjelent (1986 nyarán) a Forum kiadásában, Borbély János fordításában – de mivel a kétezres példányszám nem tette lehetővé, hogy a mű Magyarországon is diskurzuskezdeményezővé váljon, ő újra közölte a kötet egyik novelláját, új/másik fordításban[2]. (Takács 1987: 66) De szinte példátlannak mondható az ehhez hasonló, a vajdasági magyar irodalom mediális szerepét nélkülöző Kiš-közlés.

A magyarországi folyóiratközlések ritkán közölnek Kiš-fordítást reflexiók, interpretációk nélkül, s ilyenkor a kulturális határátlép(tet)és mozzanata vagy a fordító, vagy a tanulmányíró, interpretátor személyében érhető tetten. A *Jelenkor* 1989. évi 1. száma közli Gállos Orsolya tolmácsolásában a *Variációk közép-európai témákra* című Kiš-szöveget, melyet Végel László reflexiója követ. (Végel 1989: 43-47)

A *Tanácsok a fiatal írónak* című Kiš-szöveg Piszár Ágnes fordításában lát napvilágot a *Nappali Ház* folyóiratban 1990 januárjában, s a folytatásban a fordító Danilo Kištől búcsúzó, *A halál megkísértése* című szövege olvasható, mely később egy másik Danilo Kiš-esszével együtt bekerül a szerző *Kisesszék* című kötetébe is. (Piszár 1994). *A holtak enciklopédiája* szövegeinek újrafelosztását eredményezi Piszár újaolvasása. A *Kiš a kertben* című Piszár-esszé pedig a kert és a város toposza felől közelít a *Kert, hamu* című regényhez, melyben a kert és a város között tátongó hatalmas szakadék megszűntetését véli „tettenérni". Piszár Ágnes később is vissza-visszanyúl Kiš-szövegeihez, a *Tengerek vonzásában* című, a Győri Műhelyben publikált tanulmánya az A és B című poszthumusz textussal foglalkozik. (Piszár 2002: 56-57)

Visszatérve a kronologikusság elvét követni próbáló recepcióolvasáshoz, Bagi Ibolyának a szegedi *Tiszatáj* folyóiratban közölt *Mulandó történések hallhatatlansága* című, *A holtak enciklopédiájá*ról írt kritikáját (Bagi 1992: 71-76) érdemes kiemelni. Bagi Ibolya interpretációja az igen ritka, vajdasági magyar kulturális közvetítést nélkülöző megközelítések közé sorolható, mégsem olvasható szövege kizárólag a magyar irodalmi kontextus felőli Kiš-értelmezésnek, szlavistaként olyan perspektívákat szólaltathat meg, melyek szintén egyfajta transzgressziós funkcióval bírhatnak.

Tolnai Ottó *Gyengédebben* című írása az *Ex-Symposion* Danilo Kiš-számának metatextuális szövege nem csak a szóban forgó tematikus folyóirat szám keletkezésének/létrejöttének körülményeiről szól, textualizálja a Kiš-olvasás és Kiš-értés határátlépését is – és ez esetben nem kizárólag/nem csak kulturális határátlépésre kell gondolni – a vajdasági magyar irodalmi gondolkodásnak az egyetemes magyar kulturális/irodalmi térben való egzisztálására tett kísérlet ez egyben: „Mivel a magyar nyelvterületen elsőként volt

[2] Bojtár B. Endre fordításában közli a *Királyok és bolondok könyve* című szöveget. *Harmadkor.* 1987. 6: 68-111.

alkalmam megismerni a *Költemények és átköltések* anyagát, felajánlottam Magyarországra került (a behívó elől menekült) fiatal költőinknek (minden bizonnyal azért is, hogy ne szakadjanak el – egyáltalán ne szakadjanak el, de hát persze, miért is szakadnának el azért, mert nem akarnak háborúba menni, háborúzni), fordítsák le Danilo verseit." (Tolnai, 1993: 98) S miután a választott magyarországi kiadó válságba került, a verseket fordító költők viszont folyóiratot készültek indítani, hamarosan kirajzolódtak a Kiš-szám körvonalai, mely tartalmazza Danilo Kiš összes költeményeit – a Ladányi István és Bozsik Péter által készített új fordításban. Mirko Kovač, Filip David, Piotr Rawicz, Milan Milišić, Milo Glavurtić, Stanko Cerović, Radoslav Bratić, Radomir Reljić, Predrag Čudić szövegeit ültetik át a lap munkatársai magyar nyelvre és teszik elérhetővé a magyarországi közönség számára is, szerepel ebben az *Ex Symposion* számban Thomka Beáta, Géczi János esszéje, de a fordítóként is jelen levő nevek, Radics Viktória, Varga Piroska, Bozsik Péter jegyzetei, esszéisztikus gondolatmenetei is izgalamasak. Ladányi István *Regényes utazás*a Danilo Kiš/Kis Dániel életrajzi adatait követve igyekszik tényszerűen fellelni az író magyarországi éveinek nyomait, emlékeit. A Danilo Kiš-szövegek közül a *Jurij Golec*, a *Lant és sebhelyek* kap helyet a lapban, illetve *A hontalan* című novellát és variánsát mint rekonstruálási kírsérletet Mirjana Miočinović jegyzeteivel együtt átveszik a *Híd* 1992. októberi számából, valamint *Az adósság* és az *Élet, irodalom* című Kiš-textust is Mirjana Miočinović megjegyzéseivel együtt közlik.

Tolnai Ottó beszél arról, hogy a magyarországi Kiš-recepciót olvasva mindig hiányérzete volt: „a jellegzetes, kissé sematikus, közép-kelet-európai író-értelmiségi mögül hiányzott a belgrádi-montenegrói (jugoszláv-mediterrán-balkáni) alap." (Tolnai 1993: 99) Az írása egyik későbbi szöveghelye Krležához, Tišmához vagy Konjovićhoz hasonlóan Danilo Kišt is a jugoszláviai magyar irodalom és művészet részének tekinti. (Tolnai 1993: 107).

A másik, kötetméretet öltő transzgresszív Kiš-közlésnek a Bányai János által szerkesztett *Kételyek kora* című, esszéket és tanulmányokat tartalmazó könyv tekinthető, mely a pozsonyi Kalligram és az újvidéki Forum Kiadók együttműködésének eredményeképp látott napvilágot. A kötetbe beemelt szövegek Balázs Zita, Borbély János, Piszár Ágnes, Toldi Éva, Vujicsics Marietta, Vujicsics Sztoján fordításában olvashatók magyarul. Bányai János *„Mindent látott"* című utószavában az *Anatómia lecke* és a Borisz Davidovics-könyv A. Darmolatov fejezetének találkozása kapcsán Danilo Kiš műfaji határátlépéseiről ír: „nincs nagy távolság a szépíró (a regényíró) és az értekező (esszét meg »szöveget« író) Danilo Kiš más-más műfajba tartozó prózája között. Ezért esszéírásának és vitáinak történetét a regényíró pályaképének nézőpontjából is értelmezni lehet. Talán sokkal inkább, mint a poétika és az esztétika irányából." (Bányai 1994: 213) Bányai János arra mutat rá, hogy Kiš esszéiben, könyvismertetőiben, tanulmányaiban a tisztázásra váró, anélkül akadályt jelentő irodalmi témákat járja körül. Kiš saját bevallása szerint „válogatott" és nem „összegyűjtött" műveit írta, és arról is beszélt, hogy a próza nem mondhat le a világosság igényéről, s Bányai János ezekre a kijelentésekre alapozva állapítja meg, hogy aki „»válogatott« műveket ír és a világosságot választja beszédmódja meghatározójának, nem is tehet talán mást, mint hogy nem szépirodalmi munkáiban a szépíró útját és kalandját készíti elő. Csakhogy ebből az is következik (…), hogy a szépírói munkából sem tűnnek el az értekező prózát író gondolkodó eszméi és nézetei. Vannak olyan szépírók, akiknek novellái, regényei tanulmányként, filozófiaként olvashatók." (Bányai 1994: 214) Kiš prózaírásának

egyik domináns mozzanata a határátlépés, a műfaji határátlépés: hiszen nem csak egymás mellett, hanem együtt van jelen az esszé és a regény, a szépirodalom és az értekezés.

Juhász Erzsébet két interkulturális dialógust kezdeményező tanulmányt publikál magyarországi folyóiratokban. A *Tiszatáj*ban közölt szövege a formatudat perspektívájából közelít Mészöly Miklós és Danilo Kiš prózájához, összevethetőségüket ugyanis a virtuális Közép-Európa mint kulturális régió teremtette/nyújtotta kontextuson, a két író Közép-Európa-szemléletén túl a „a műveiket jellemző formatudat" mentén jelöli ki. (Juhász 1995.2. 49.) *A tisztánlátás tébolya* című tanulmány a *Fövenyórá*t a mitteleurópai groteszk egyik reprezentatív műveként interpretálja. (Juhász, 1995. 5. 453-462.) Václav Belohradsky Mitteleuropa-fogalmát tekinti kiindulópontnak, mely hagyomány, s eleven jelen idejű paradigma is egyszersmind. Juhász Erzsébet dolgozata azt vizsgálja, beilleszthetők-e az egységesítő mozzanatok alapján Danilo Kiš művei, illetve az opus bizonyos része a „mitteleurópai" irodalomba.

A vajdasági magyar irodalmárok Kiš-tanulmányaiban gyakorta idézett (többek között Juhász Erzsébet is hivatkozik rá az említett szövegek egyikében) Svetislav Jovanov *Geopoétika avagy geopolitika* című terjedelmes szövege a *Symposion* folyóirat szerkesztőinek jóvoltából 1997-ben magyar nyelven is olvashatóvá lesz, s ezzel adott lesz a lehetőség geopoétikai gondolkodásának az egyetemes magyar kulturális térbe szintetizálódásához.

A *Filológiai Közlöny*ben olvasható Szabó Gábor-tanulmány *A holtak enciklopédiája* című elbeszélést olvassa együtt Borges *Bábeli könyvtár*ával, a két mű közötti olyan különbségekre összpontosítva, amelyek a szövegeket „egy elvi eltérésektől mélyen átitatott vita résztvevőivé avatják." (Szabó 1998. 3-4. 133.) A Borges- és a Kiš-mű közötti alapvető különbséget a világlátásbeli eltérésekből, a szövegeknek a filozófiai alapkérdésekre adott különböző válaszaiból eredezteti, a két történetet a Nietzsche előtti és a Nietzsche utáni gondolkodás modelljeként értelmezi.

A szövegek nem nyelvi határátlépésének akadályozottságát példázta a már említett eset, amikor a *Holtak enciklopédiájá*nak magyar nyelvű megjelenése után egyik novellát újabb fordításban közölték magyarországi kiadványban, mivel a korlátozott példányszám nem tette lehetővé a mű befogadását az egész nyelvterületen. A probléma reverzibilisen is fennáll, a Magyarországon publikált szövegek vajdasági recepciója sem akadálymentes, ez lehet a magyarázata az olyan kettős szövegközléseknek mint például Varga Anikó *Szemelvények a Közép-Európába tartó járatok menetrendjéből* című munkája esetében. Először a Szegedi Tudományegyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének *Szövegek között* sorozatában (Varga 1999. 33-40.), majd nem sokkal később a szabadkai *Üzenet* folyóiratban. (Varga 2000.1-3. 105-111.)

Létezik egy másik vonulata is a Danilo Kiš-recepció alakításának, térfoglalásának a magyar irodalomban, a világirodalom felől való beemelés, de ez sokkal sekélyesebb mint a határátlépő interpretációk. Ezek közé sorolhatók (a magyar irodalom világirodalmi folyóiratának) a *Nagyvilág*nak a szövegközlései, Krzysztof Varga tanulmánya, vagy az *Európai Utas*ban közölt Kiš-textusok, interjúrészletek, vagy akár Susan Sontag Danilo Kiš-tanulmánya.

Az eddig vázoltak tükrében elmondható, hogy Danilo Kiš műveinek magyarországi fogadtatástörténete nem ölt az áttekintést ellehetetlenítő méreteket, s ahogyan az egyes tanulmányok, kiadványok mögött is egy-egy vajdasági író, irodalmár vagy fordító állt leginkább, az eddigi egyetlen monografikus jellegű magyar nyelven íródott Danilo Kiš-könyv

is egy vajdasági származású fordító, Radics Viktória nevéhez fűződik (Radics 2002). Munkája inkább esszéisztikus jellegű, olvasmányos élet- és pályarajzot, izgalmas Danilo Kiš-képet ad, melyet a kötet páros számú oldalain közölt „breviárium" tovább árnyal, de az idézetek, hivatkozások jelöletlensége, nem egyszer igen felszínes áttekintést/összegzést adó részletek miatt nem nevezhető tudományos igényű monográfiának.

Mivel Radics Viktória könyve már szerb nyelven is olvasható, nem időznék a mű ismertetésénél, de fontosnak tartom kihangsúlyozni, hogy ez a szöveg is a szerb kritikai és irodalomtörténeti gondolatoknak a magyar irodalmi/kulturális életbe, a magyarországi Kiš-befogadásba való beléptetése, integrálási kísérlete miatt tekinthető számottevőnek – a magyarországi Kiš-recepcióról említést sem tesz.

Orcsik Roland *Apakrifek. Esterházy & Kiš archeológiájáról* című tanulmánya (Orcsik 2004: 203-224.) elején rámutat Danilo Kiš magyar recepciótörténetének feltérképezetlenségére, majd egy addig nem elemzett témával foglalkozik, a magyarra legtöbbször fordított Kiš-novellát[3], a *Slavno je za otadžbinu mreti* címűt összeveti Esterházy Péter *Mily dicső a hazáért halni* című „elbeszélésével".[4] Az átírás, az eltulajdonítás rétegeit érintik a dolgozat fő kérdései, s felvázolja azokat az átjárási útvonalakat, amelyek a művek összehasonlításából rajzolódnak ki. (Orcsik 2004: 204-205)

Valódi recepciónak az adott író műveinek más alkotók gondolkodásába való integrálódása, sajáttá tétele tekinthető, és a Kiš-novellát eltulajdonító Esterházy Péter mellett Tolnai Ottó és Balázs Attila prózájára is jelentős hatást gyakorolt a kiši poétika – erre az irodalmi hármashatásra az Orcsik-tanulmány is rámutat. (Orcsik 2004: 206.)

Hogy Danilo Kiš alkotásai iránt fokozott az érdeklődés a magyar irodalmi térben azt bizonyítják az olyan rendezvények, mint a 2008. október 17-ei, szegedi *Kiš-esszé*[5] elnevezésű Danilo Kiš konferencia is, viszont a rendezők és a résztvevők névsorának áttekintése alapján továbbra is fenntartható az a feltevés, miszerint a magyarországi irodalmi tér interkulturális dialógusok mentén kirajzolódó Kiš-olvasatai nem tudnak/nem akarnak önállósulni, a vajdasági magyar irodalmi élet közvetítő szerepéről nem mondanak le – mert a mediális viszonylatok, a kulturális határátlépések továbbra is produktívan hatnak a Danilo Kiš-szövegek befogadására.

---

[3] Az első fordításváltozat Vujicsics Mariettáé (Nagyvilág, 1984. 6: 835.); Az időben második fordítást, Brasnyó Istvánét minősíti a legjobbnak (Dicsőség a hazért halni. *7 Nap*, 1984. november 9.: 33.); Borbély János magoldását Vujicsicséhoz hasonlónak tartja (Dicső halál megahalni a honért, in Danilo Kiš: A holtak enciklopédiája (Borbély János ford.). Forum, Újvidék, 1986: 95.); A negyedik változat pedig Bojtár B. Endre munkája, s ez a meg nem jelent fordításkézirat képezi az Esterházy-szöveg alapját.

[4] Érdekes adalék lehet Orcsik-tanulmányához Bojtár Endrének az a 2000 című folyóiratban publikált *Kis Esterházy* című szövege, mely Esterházy Péter és Danilo Kiš első, máig sokat vitatott szellemi találkozásával foglalkozik, s mielőtt a Kiš-novella háromszori Esterházy-előfordulását elemzés alá vetné, a negyedik fordításváltozat keletkezéséről szól: „1984 táján barátomtól, Dömölky János filmrendezőtől megkaptam az *Enciklopedija mrtvih (A holtak enciklopédiája)* előző évben Belgrádban megjelent kötetét, avval, hogy hátha akad benne valami megfilmesítésre alkalmas. Kiválasztottam három elbeszélést, amelyeket szerb-horvát szakos egyetemista fiam, Bojtár B. Endre le is fordított egy esetleges film számára – amiből egyébként aztán nem lett semmi." (Bojtár 2005)

[5] A *Kiš-esszé* elnevezésű konferencia szervezője Erdélyi Ágnes és Mikola Gyöngyi volt. A résztvevők között szerepelt Radics Viktória, Marko Čudić, Thomka Beáta, Kollár Árpád, Balázs Attila, Forgách András. A *Forrás* folyóirat 2009. februári száma Danilo Kiš emlékezete címmel tematikus blokkban közli a konferencián elhangzott szövegeket.

IRODALOMJEGYZÉK

Kiš, Danilo (1987). Királyok és bolondok könyve (Bojtár B. Endre ford.). Harmadkor. 6: 68-111.
Kiš, Danilo (1989). Variációk közép-európai témákra (Gállos Orsolya ford.). = Jelenkor. 1: 33-42.
Kiš, Danilo (1990). Tanácsok a fiatal írónak (Piszár Ágnes ford.). = Nappali Ház.1: 2-4.
Kiš, Danilo (1992). A hontalan. Híd. 10: 754-759.
Kiš, Danilo (1992). A hontalan. Variáns. Híd. 10: 760-763.
Kiš, Danilo (1993) A hontalan. A hontalan. Variáns. *Ex-Symposion*. 3-4: 34-39.
Kiš, Danilo (1993) Az adósság. (Borbély János ford.). *Ex-Symposion*. 3-4: 40-43.
Kiš, Danilo (1993) Élet, irodalom (Töredékek, ötletek). (Rajsli Emese ford.). *Ex-Symposion*. 3-4: 44-46.
Kiš, Danilo (1993) Jurij Golec. (Radics Viktória ford.). *Ex-Symposion*. 3-4: 11-20.
Kiš, Danilo (1993) Lant és sebhelyek (Rajsli Emese ford.). *Ex-Symposion*. 3-4: 29-33.
Kiš, Danilo összes versei (1993). (Bozsik Péter és Ladányi István ford.). *Ex-Symposion*. 3-4: 52-67.
Kiš, Danilo (1994) *Kételyek kora*. Esszék, tanulmányok. – Pozsony – Újvidék: Kalligram Könyvkiadó – Forum Könyvkiadó

***

Bagi, Ibolya (1992). Mulandó történések hallhatatlansága. Danilo Kis. A holtak enciklopédiája. *Tiszatáj*. 7: 71-76.
Bagi, Ibolya (2009). A szemétdomb mint a világ rezüméje Danilo Kiš poétikájában. *Forrás*. 2: 37-40.
Bányai, János (1994). „Mindent látott", in Danilo Kiš: Kételyek kora. Esszék, tanulmányok. – Pozsony – Újvidék: Kalligram Könyvkiadó – Forum Könyvkiadó: 211-218.
Bojtár, Endre (2005). Kis Esterházy. *2000*. 12, URL: http://www.ketezer.hu/menu4/2005_12/bojtar.html
Bozsik, Péter (1993). A jegyzet jegyzete/A fordító jogán. *Ex-Symposion*. 3-4: 68.
Bratić, Radoslav (1993). Danilo Kiš cigarettája. Ex-Symposion. 3-4: 76.
Cerović, Stanko (1993). „A nemes érzékiség áldozata". Ex-Symposion. 3-4: 73-75.
Čudić, Marko (2009). Lehet-e a Korai bánatot a művészregény ironikus változataként értelmezni?. *Forrás*. 2: 28-31.
Čudić, Predrag (1993). A Kiš-szigetcsoport. *Ex-Symposion*. 3-4: 79-80
David, Filip (1993). Danilo Kiš száműzetése és királysága. *Ex-Symposion*. 3-4: 8-9.
Géczi, János (1993). Erdei szömörcsög. Kiš-fungológia. *Ex-Symposion*. 3-4: 83- 84.
Glavurtić, Milo (1993). Danilo, avagy az ínséges idők költője. *Ex-Symposion*. 3-4: 71-72.
Jovanov, Svetislav (1997). Geopoétika avagy geopolitika. Danilo Kiš munkásságának Közép-Európa imaginárius-utópista térképeként való értelmezése. *Symposion*. 1-2: 26-42.
Juhász, Erzsébet (1995). A formatudat Mészöly Miklós és Danilo Kiš prózájában. *Tiszatáj*. 2: 49-54.

Juhász, Erzsébet (1995). A tisztánlátás tébolya. Danilo Kiš Fövenyóra című regénye – a „mitteleurópai groteszk" egyik reprezentatív műve. *Jelenkor*. 5: 453-462.
Ladányi, István (1993). Regényes utazás. *Ex-Symposion*. 3-4: 87-92.
Lőkös, István (1982). Danilo Kiš és a mai szerb próza. *Tiszatáj*. 4: 63-67.
Kollár, Árpád (2009). Hogyan lettem (nem) nacionalista – Csáth Géza fél szemmel méregeti Kiss Danilót. *Forrás*. 2: 16-22.
Kovač, Mirko (1993). Adalék. *Ex-Symposion*. 3-4: 4-6.
Milišić, Milan (1993). Az elv. Hommage à Danilo Kiš. *Ex-Symposion*. 3-4: 70.
Miočinović, Mirjana (1993). Danilo Kiš Adósság c. elbeszéléséhez. *Ex-Symposion*. 3-4: 40-43.
Miočinović, Mirjana (1993). Jegyzet a Hontalan című novellához. Rekonstruálási kísérlet. *Ex-Symposion*. 3-4: 34-39.
Miočinović, Mirjana (1993). Megjegyzések az Élet, irodalom című beszélgetéstöredékekhez. *Ex-Symposion*. 3-4: 44-46.
Orcsik, Roland (2004). Apakrifek. Esterházy & Kiš archeológiájáról, in Sághy Miklós – Tóth Ákos szerk.: *Elmélet / irodalom / történet. A komparatív megértés lehetőségei*. – Szeged: Tiszatáj Könyvek: 203-224.
Piszár, Ágnes (1994). A halál megkísértése, in Piszár Ágnes: *Kisesszék*. – Újvidék: Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság: 23-25.
Piszár, Ágnes (1994). Danilo Kiš a kertben, in Piszár Ágnes: *Kisesszék*. – Újvidék: Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság: 18-22.
Piszár, Ágnes (2002). Tengerek vonzásában. Műhely/Győr 25. 4: 56-57.
Radics, Viktória (1993). Fülkagyló a Jurij Golechez. *Ex-Symposion*. 3-4: 26.
Radics, Viktória (2002). *Danilo Kiš pályarajz és breviárium*. – Budapest: Kijárat
Radics, Viktória (2009). „Ütött-kopott történelmi kofferünk". Danilo Kiš visszahívása. *Forrás*. 2: 41-46.
Rawicz, Piotr (1993). Előszó Danilo Kiš Fövenyóra című regényéhez. *Ex-Symposion*. 3-4: 21-25.
Reljić, Radomir (1993). A barátság talizmánjai. *Ex-Symposion*. 3-4: 77-78.
Sontag, Susan (1995). Danilo Kiš. *Európai Utas*. 21: 17-18.
Szabó, Gábor (1998). Könyvtár és/vagy szálloda. *Filológiai Közlöny*. 3-4: 133-139.
Szőke, Katalin (2009). M. O. – O. M. Danilo Kiš prózájának „Mandelstam-szövege". *Forrás*. 2: 32-36.
Takács, József (1987). Danilo Kiš elbeszélése. *Harmadkor* 1987. 6: 66-67.
Thomka, Beáta (1993). Advent Danilóval. *Ex-Symposion*. 3-4: 3.
Thomka, Beáta (2009). Herbárium. *Forrás.* 2: 23-27.
Tolnai, Ottó (1993). Gyengédebben. Egy (két) levél piszkozata, avagy feljegyzések a vég tónusához. *Ex-Symposion*. 3-4: 93-110.
Varga, Anikó (1999). Szemelvények a Közép-Európába tartó járatok menetrendjéből (A szerb irodalomban Danilo Kiš prózájából kiinduló Közép-Európát körüljáró gondolatiság vázlatos áttekintésének kísérlete). *Szövegek között*. 3: 33-40.
Varga, Anikó (2000). Szemelvények a Közép-Európába tartó járatok menetrendjéből (A szerb irodalomban Danilo Kiš prózájából kiinduló Közép-Európát körüljáró gondolatiság vázlatos áttekintésének kísérlete). *Üzenet*. 1-3: 105-111.
Varga, Krzysztof (2001). A szellem tébolyult világossága. *Nagyvilág.* 3: 446-454.

Varga, Piroska (1993). Jegyzet (A Jurij Golec c. novella és Piotr Rawicznak Kiš Fövenyóra című regényéhez írott Előszava közötti párhuzamokról). *Ex-Symposion*. 3-4: 27-28.

Végel, László (1989). Egy legendárium utórezgései. Szubjektív párbeszéd Danilo Kiš prózavilágával. *Jelenkor*. 1: 43-47.

Szabó Szilvia

THE TRANSGRESSIVE RECEPTION
(THE DANILO KIŠ RECEPTION IN THE HUNGARIAN CULTURAL SPACE)

Summary

This paper attempts to reread the Hungarian culture's Danilo Kiš interpretations, hoping that the fulfillment of the texts in the reception history positively influences the contemporary reception. Playing the role of mediator, the Hungarian literary life in Vojvodina significantly contributed to the development of the Danilo Kiš interpretations in the Hungarian literary space which were constituted through intercultural dialogues. My paper focuses on these mediator relations, cultural transgressions and on the impacts of the trangressions on the Hungarian Danilo Kiš reception history.

Наталија Лудошки
докторанд на Универзитету у Новом Саду
Филозофски факултет
nludoski@sbb.rs

УДК: 821.163.41:821.511.141

ПОСРЕДНИЧКА УЛОГА МЛАДЕНА ЛЕСКОВЦА ИЗМЕЂУ СРПСКЕ И МАЂАРСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Сажетак: Формиран у војвођанској мултикултурној, вишејезичној средини, Младен Лесковац (1904–1990) дао је значајан допринос расветљавању и учвршћивању српско-мађарских књижевних и културних веза. Зналац мађарског језика и књижевности, у свом многоврсном деловању (преводилаштву, књижевнокритичком раду, књижевној историографији, антологичарским и уређивачким пословима), настојао је да домаћу јавност упозна с богатством мађарске литературе и утицајима остваривaним између две суседске културе. Довољно је с тим у вези издвојити неколико подухвата: антологију *Мађарски хумор* (1930), књижевноисторијску студију о Михаилу Витковићу (1934/35), преводе мађарских песника (Петефија, Адија и др.) и прозаиста (Ф. Молнара, Ђ. Иљеша), као и радова југословенских Мађара (Ј. Херцега, М. Мајтењија, Л. Гала), подршку заснивању мађарске мањинске књижевности у Војводини, афирмацију дела Золтана Чуке, антологијски есеј о Петефију (1949), заслуге за формирање Катедре за хунгаристику на новосадском Филозофском факултету (1959).

Кључне речи: *српско-мађарске везе, књижевност војвођанских Мађара, преводи, Ендре Ади, Шандор Петефи, Корнел Сентелеки, Золтан Чука*

Неколико великана српске књижевности XX столећа (Вељко Петровић, Тодор Манојловић, Милош Црњански, Данило Киш, Александар Тишма) остварило је значајну посредничку улогу између две суседске културе: српске и мађарске. Међу тим писцима налази се и Младен Лесковац (Стари Сивац, 1904 – Нови Сад, 1990). Рођен почетком века, припадао је последњим изданцима војвођанске грађанске класе чија је говорна пракса, осим матерњег српског, подразумевала и мађарски језик. Формирајући се у вишенационалној, вишејезичној, мултикултурној средини, учећи стране језике, Младен Лесковац је већ током гимназијског школовања, 20-их година, почео да продубљује интерес и стиче знања о мађарској књижевности и њеним ауторима.

Читавог живота тежио је одржавању и подстицању коректних веза између Срба и Мађара. И његови књижевни узори (Тихомир Остојић, Станоје Станојевић, Васа Стајић, Вељко Петровић) и његове пријатељске везе с мађарским писцима (понајпре Корнелом Сентелекијем и Золтаном Чуком) ишли су у прилог личним напорима у оснаживању веза између две културе. На том плану Младен Лесковац даће допринос

као преводилац, критичар, есејиста и историчар књижевности, уредник[1] и приређивач, заговорник идеје о оснивању Катедре за хунгаристику на новосадском Филозофском факултету, али и као личност из сенке – упућујући поједине своје студенте Мађаре са србистике на хунгаристику, дајући сугестије млађим преводиоцима и слично.[2]

Највидљивији прилог српско-мађарској узајамности Младен Лесковац даће као преводилац с мађарског језика. С мађарском књижевношћу Младен Лесковац почиње интензивније да се упознаје као ђак завршних разреда гимназије у Сомбору, коју похађа од 1921. до 1923. године. За разлику од београдске и новосадске средине, у то време окренутих претежно француским културним и књижевним утицајима, по војвођанским паланкама, тек изашлим из оквира Аустроугарске, још је присутан снажан утицај мађарске литературе. Читалачке сугестије гимназијских другова, Мађара, који га упућују на Ендреа Адија,[3] утицаће и на почетне преводилачке изборе Младена Лесковца. И познанство и пријатељство с Корнелом Сентелекијем – једним од утемељивача војвођанске мађарске књижевности – такође га је наводило, понајпре на Ендреа Адија.

Као преводилац с мађарског огласиће се у децембарском броју београдског гласила *Реч и слика*, 1926, с пет песама Ендреа Адија.[4] Уз овај невелик избор из Адијеве збирке *Волео бих да ме воле* (у Лесковчевом преводу: *Волео бих кад би ме волели*), „први пут у српској периодици, објављен је портрет Ендре Адија" из пера Корнела Сентелекија (Циндори-Шинковић 2007: 233–234). Током пет година, од 1926. до 1931, Лесковац је у преводу на српски језик објавио 22 песме овог мађарског модернисте (осим у часопису *Реч и слика*, и у часописима *Српски књижевни гласник*, *Средина*, *Живот и рад*, *Књижевни север*).[5]

[1] У вези с његовим уредничким послом, осим приређивања књига мађарских писаца, ваља имати на уму и уређивачки рад на часописима, *Летопису Матице српске* (1958–1964) и *Зборнику Матице српске за књижевност и језик* (1954–1979). Представљајући уређивачки концепт *ЗМСКЈ*, Лесковац, између осталог, наводи и следеће: „...не може се у проучавању новије српске књижевности занемаривати ни књижевност оних народа и култура са којима су Срби, у ближој или даљој прошлости, имали честих и тесних додира и дубљих духовних сусрета, па их имају и данас а имаће их и убудуће. Стога је разумљиво да ће на страницама овога *Зборника* морати бити сваки час речи и о књижевности руској, латинској, немачкој, мађарској, словачкој, италијанској, румунској..." (Лесковац, 1954: 6).

[2] Тако младог писца, свог студента, Јаноша Бањаија, Младен Лесковац упућује на студије мађарског језика и књижевности. (Видети писмо Младена Лесковца Марку Малетину, датирано 23. 1. 1963, РОМС, инв. бр. 53944.) На саветодавну улогу Младена Лесковца у вези с изборима за превођење из мађарске књижевности упућује Александар Тишма у аутобиографској прози.

[3] О својим читалачким почецима усмереним на мађарску књижевност Младен Лесковац оставио је занимљив есејистички запис: „А упознавање страних књижевности кадикад, можда и најчешће, иде некако обрнутим поретком од оног који педагошки предвидљива акуратност замишља као једино препоручљиву целисходност, јер иде скоро заиста некако однатрашке: прво се упознају најмодернији, најспорнији а, као за инат моралу школског запта, писци најпрокаженији. Моји мађарски другови и другарице су ми првога дана, са нагласком устрепталим од некако заверенички слатког узбуђења, рекли – одали тајну – да се пре свих других морам упознати са Адијем. Било је немогуће не послушати их". (Лесковац 1988: 360).

[4] Видети: Миодраг Кујунџић, „Почело је с Адијем", разговор с Младеном Лесковцем, *Дневник*, 10. VI 1969/XXLIII, бр. 20761, стр. 9.

[5] У моменту када се београдском читалаштву представља као аутор превода Адијеве поезије, 1926. године, Лесковац већ има рукопис превода тридесетак Адијевих песама, и намерава, види се то из преписке с Корнелом Сентелекијем, да их објави као посебну књигу. „Сентелеки је стекао увид у преводе тих

У истом периоду Лесковац потписује и препеве стихова савремених мађарских песника: Ане Леснаи, Михаља Бабича, Лајоша Фекетеа и Лајоша Кашака (укупно девет песама). Објављује и превод једне Сентелекијеве песме 1929. године. Како средином тридесетих година, објављивањем књиге *Три према један за поезију* (1934) у коауторству с Ненадом Митровим, Жарком Васиљевићем и Душаном Микићем, заокружује свој песнички опус, тако се окреће и од превођења поезије, усмеравајући се на критику и књижевну историографију.

Превођењу стихова с мађарског Младен Лесковац вратиће се тек 1946. године, окренут, готово без изузетка, и стиховима југословенских мађарских аутора: Ласла Гала, Леринца Сабоа, Јожефа Папа, Дежеа Костолањија. Управо оснаживање мађарске мањинске књижевности, на чему је са Сентелекијем радио у међуратном периоду, и у периоду после рата, чини се основном његовом намером.[6]

Ипак, доминантно је, и то не само као преводилац, окренут класику мађарског песништва Шандору Петефију.[7] Први Лесковчев превод Петефија., поема *Апостол* (1946), опремљен је *веома добром информативном белешком* (Бабић 1985: 225). Антологијски је и Лесковчев есеј „Петефи" (1949) остварен његовим карактеристичним поступком комбиновања биографског и интерпретативног метода.[8] Две године пре

песама и у свом писму Младену Лесковцу врло похвално пише о природи његових превода. Издавање збирке Адијевих песама на српски, дакле, није била само идеја, био је то један велики преводилачки подухват током међуратног периода око којег су се Младен Лесковац и Корнел Сентелеки несебично залагали и тај пројекат је заиста имао све уметнички ваљане преводилачке предиспозиције да у духу тог времена на оптималан начин, посебном збирком одабраних песама са вредношћу првине, Адија представи не само у српској, већ и у националним књижевностима тада већ оформљеног југословенског културног простора. Била би то круна дотадашње рецепције која је у српској књижевности током претходне две деценије досегла такву сегментираност и вредносне нивое да се слободно може рећи да је Адијева поезија нашла духовно удомљење у књижевној свести епохе, да се назирао Адијев култ, да је подстицајно и стваралачки деловала на српске песнике. Ипак, прва збирка Адијевих песама није објављена у међуратном периоду. За један такав подухват још нису сазреле све ванлитерарне околности." Аутор наведених редова, Марија Циндори-Шинковић, оцењује и квалитет Адијеве поезије у преводу Младена Лесковца: „...Младена Лесковца у превођењу не руководе интелектуалне датости које је неоспорно поседовао. Његови су преводи *песнички* и сведоче о слободном, доживљајном и инвентивном стваралачком поступку који није исконструисан језикословном аналитиком и рационалним коришћењем вокабуларне еквиваленције... Импозантно преводилачко дело којим је задужио мађарску књижевност не би могло бити остварено без стваралачке инвентивности његовог песничког духа" (Циндори-Шинковић 2007: 242).

Судећи по броју превода (пет песама), што се наведених аутора тиче, читалачком укусу Младена Лесковца највише је одговарала поезија Михаља Бабича, о чијем делу ће српску публику известити у чланку објављеном у суботичком *Књижевном северу* 1933. године.

[6] На то указује и његов реферат „О мањинској књижевности" поднет на Другом конгресу књижевника Југославије. (Видети: *Књижевне новине*, 10. I 1950/III, бр. 2, 1–2, 1950.) Односом Младена Лесковца према мађарској мањинској књижевности бавио се Пал Шандор, а своја сазнања предочио у реферату „Младен Лесковац и мађарска књижевност у Војводини" изложеном на Научном скупу *Дела и теме Младена Лесковца*, 20–21. 12. 2004. у Матици српској.

[7] Међутим, преводи Младена Лесковца Петефијевих стихова „као да нису рађени по личном опредељењу преводиоца, па им је и вредност ограничена на једну врсту информација о Петефијевим делима" – констатује Сава Бабић (Бабић 1985: 224).

[8] „Поводом стогодишњице Петефијеве смрти Лесковац се позабавио најпотпуније и најцеловитије великим песником и остварио есеј који се може мерити с Бранчићем и Крлежом, најбољим есејима претходних периода. Лесковац је једино кренуо и оживео Петефијеву личност на један присан начин, извршивши

есеја „Петефи" Лесковац је 1947. елаборирао тему „Петефи у српској књижевности", бавећи се у том огледу, с разлогом, понајпре Змајевим препевима овог мађарског песника.[9] Лесковчево интересовање за Петефија свакако је проистекло из његових књижевноисторијских студија усмерених на српски романтизам, пре свега на дело Јована Јовановића Змаја, најузоритијег преводиоца мађарских песника на српски језик у 19. веку. Лесковац је, између осталог, и редактор Змајеве књиге *Препеви* (1975) и аутор напомена у њој. И свој „Дугогодишњи плодотворни рад на зближавању мађарске и српске књижевности крунисао је састављањем значајне збирке превода Петефијевих песама која је објављена 1973. године" (Циндори-Шинковић 2007: 254).

А коначну оцену сопственог преводилачког рада Младен Лесковац даће селекцијом и редакцијом начињеном у збирци *Песме и препеви* (1989). Од препева с мађарског (преводио је и с француског језика) ту ће се наћи тринаест песама Ендреа Адија, по шест песама Михаља Бабича, Дежеа Костолањија и Јожефа Папа, четири песме Леринца Сабоа, по једна песма Корнела Сентелекија и Ласла Гала.

Осим песници, преводилачку пажњу Младена Лесковца заокупљали су и мађарски прозаисти. Куриозитет представља чињеница да су први његови преводи хумористичке прозе резултирали објављивањем антологије *Мађарски хумор* (1930).[10]

После Другог светског рата, као преводилац окренут је популаризовању и приповедне прозе мађарских писаца из Војводине, одн. југословенских мађарских писаца: Михаља Мајтењија, Ервина Шинка, Јаноша Херцега, Арпада Лебла (који објављује под псеудонимом Петер Леринц).[11]

Од мађарских прозаиста у Лесковчев преводилачки избор ући ће Ђула Иљеш (*Свет пустара*, 1948, збирка опремљена и Лесковчевом белешком, и роман *Ручак у дворцу*, 1964, опремљен и предговором) и Ференц Молнар, чији је роман за децу *Дечаци Павлове улице*, у Лесковчевом преводу први пут штампан 1954. године, ушавши у основношколску лектиру, доживео на десетине издања.

Иако питања теорије књижевности нису заокупљала Младена Лесковца, међу његовим преводима с мађарског језика налази се и теоријски спис Ђерђа Лукача „Слободна или диригована уметност" (*Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1947, год. 121, књ. 360, св. 2, стр 81–98). Лесковац је, без сумње, преводилац и критичке студије Ђерђа Лукача „Одговорност књижевника" којом је опремљена књига *Свет пустара* Ђуле Иљеша.

Ма колико, на први поглед, преводи Младена Лесковца били разноврсни, и они, као целокупно песничко, есејистичко, критичко и научно дело овог стварао-

селекцију података; уз зналачку и чврсту композицију, израста аутентична личност песника; а тек посредно тако израсла и оживљена, личност баца светлост на поједине песме" (Бабић 1985: 225).

[9] Текст је изложен у Дому мађарских писаца у Будимпешти, 9. априла, на вечери југословенских књижевника, међу којима су били Мирослав Крлежа, Десанка Максимовић, Јован Поповић и Мишко Крањец, на мађарском језику, што је податак који сведочи о Лесковчевом билингвизму.

[10] У Лесковчевом видокругу нашли су се аутори с конца 19. и почетка 20. века: Калман Миксат, Исидор Милк, Виктор Ракоши, Јене Хелтаи, Ендре Нађ, Ференц Молнар, Жигмонд Мориц, Фрињеш Каринт. Избор је објављен у оквиру едиције Хумористичка библиотека коју је уређивао Бранислав Нушић. (Видети о томе у библиографској јединици наведеној у фусноти 4.)

[11] У *Летопису Матице српске* публикује преводе приповедака наведених аутора, а потписан је и као преводилац приповедних збирки Михаља Мајтењија (*Приповетке*, 1948, превео заједно с Марком Малетином и Ђуром Рушкуцем) и Јаноша Херцега (*Црни анђео*, 1952, заједно с Еугеном Ормаијем).

ца, сведоче о мерилима која, осим, и не увек примарно, естетских, рачунају и на етичке и социјалне квалитете одређеног писца, односно дела. Његове аспирације и афинитети према мађарској књижевности усмерени су на оне ауторе који, вођени идејом социјалне правде, имају ангажован, критички однос према стварности. Укорењеност у националном, као једно од критичких мерила иманентних његовом делу, сам Лесковац формулише, између осталог, тумачећи дело Ђуле Ијеша: „Као већина великих писаца, као сви најбољи Мађари, и Illyés је, читавим својим делом, опседнут проблематиком свога народа, која је заправо проблематика егзистенције, биолошке и историјске. Проблематика мађарства, од Vörösmarthyja преко Petőfija и Adyja, па, ево, све до Gyule Illyésa, најстрасније и најпотресније збијала се око питања могућности опстанка, па чак и смисла у истрајавању за опстанак једног маленог народа у његовој усудној усамљености ...” (Лесковац 1964: 27).

Осим као преводилац, деловању мађарских аутора Лесковац се посветио и као књижевни критичар (у десетак приказа). Сарадник Сентелекијевог листа *Vajdasági irás* (*Вајдашаги ираш*), концем двадесетих година, Лесковац је постао и главни промотер мађарске мањинске књижевности у Војводини.[12] „За чињеницу да су у то време и Срби и Хрвати знали за постојање и прве кораке југословенске мађарске књижевности, да су о њој добили добронамерне, покровитељске и трезвене информације – заслуга је Младена Лесковца, који јој на ступцима новосадског часописа велике традиције, *Летопису Матице српске*, више пута поклања пажњу, а о првој антологији војвођанских мађарских песника, о збирци под насловом *Kéve* (*Сноп*), коју је приредио Золтан Чука, суди са симпатијама, гласом разумевајућег критичара” (Вујичић 2004: 596). Лесковчеви прикази тичу се, најчешће, подухвата којима се српска књижевност представља мађарској публици. Тако, када Корнел Сентелеки и Јожеф Дебрецени заједнички објаве у Суботици 1928. прву антологију модерних српских песника на мађарском језику, *Bazsalikom* (*Босиљак*), Лесковац објављује приказе у *Летопису Матице српске* и *Српском књижевном гласнику* указујући да је то „прва озбиљна, са пажњом, студијом и укусом рађена антологија наше поезије на једном страном језику” (Вујичић 2004: 596).

С посебном пажњом, Младен Лесковац прати и преводилачки рад Золтана Чуке; писаће о његовим преводима романа *Сеобе* Милоша Црњанског (1941) и *Горског вијенца* Петра Петровића Његоша (1949), а начиниће и сумаран поглед на његов укупан преводилачки опус („Подвиг Золтана Чуке”, 1970). У тим критичким студијама исказује се као ванредни зналац мађарског језика спреман да се упусти у танане језичке анализе, подижући каткад критичка мерила изузетно високо.

Што се преводилачког рада и критике тиче, Лесковчева посредничка улога између српске и мађарске књижевности била је последица избора; с друге стране, неопходност сагледања српско-мађарских веза происходила је из историографских интересовања усмерених на изучавање књижевне прошлости војвођанских писаца на простору који је подразумевао вишевековни саживот Срба и Мађара у Хабзбурш-

[12] Из преписке Младена Лесковца и Корнела Сентелекија на релацији Београд – Солун – Каиро – Сивац види се колико је Младен Лесковац крајем 20-их година „помогао Сентелекију да се оријентише у савременој српској поезији – скренувши му пажњу, између осталог, и на Андрића и Драинца – али и на који начин је Сентелеки помагао Лесковцу саветима и књигама, како га је речима и идејама подстицао на то да се повећава број његових превода Адија и других” (Вујичић 2004: 595–597).

кој монархији. Као књижевни историчар, истраживачку пажњу фокусирао је и на писце баштинике једнако српске и мађарске културе. Већ његова прва књижевноисториографска студија („Михаило Витковић, његов живот и рад у српској и мађарској књижевности", 1933) посвећена српско-мађарском писцу родом из Егера (Јегре), оснивачу Казинцијеве пештанске тријаде, указује на интенцију да се бави проблемима који задиру у вековима преклапајући, заједнички културни простор Срба и Мађара. Тако је, поред осталог, истражујући песништво предбранковске епохе и прикупљајући грађу за *Антологију старије српске поезије* (1953), долазио до података о писцима који су деловали (и) у Мађарској: Авакуму Авакумовићу, Јовану Пачићу, Луки Милованову, Миловану Видаковићу, Јовану Берићу,... али и до података о српским писцима у виђењу мађарских аутора.[13]

Врло сугестивно будимску и пештанску атмосферу у 18. и 19. столећу, чији су актери и српски писци и уметници (осим наведених и Јаков Игњатовић, Змај, Лаза Костић, Корнелије Станковић, да наведемо само најважније у Лесковчевом видокругу), наш аутор дочарава у својим студијама, есејима, путописној прози и преписци.[14]

Још у периоду када отпочиње да даје допринос јачању српско-мађарских веза, Младен Лесковац прецизно имплицира и програмске ставове о томе. Пледирајући за пријатељске односе између свог и мађарског народа, Лесковац је настављао трагом неколицине српских интелектуалаца у чијем се кругу налазио. Међу таквим научницима и писцима био је и Станоје Станојевић. Имајући потребу да српску читалачку јавност упозна са ставовима угледног историчара у вези с комплексним питањем српско-мађарских релација, Лесковац, 1937. године, доноси приказ Станојевићевог текста, у којем аутор указује на разлоге вишевековне омразе и сукобе између Срба и Мађара. Покушавајући да нађе одговор на темељу чега градити саживот између два народа, заједнички интерес Станојевић налази у следећем: „Могуће је да ипак има пута и начина да дођемо до споразума у заједничком интересу човечанства, да Срби и Мађари пођу заједно у борбу за спас културе, цивилизације и демократије, чије се узвишене идеје налазе сада у опасности да буду уништене десничарским и левичарским насртајима" (Лесковац 1937: 94–95). Лесковац би, чини се, и сам могао бити потписник ових редова.

Када је 1959. године на Филозофском факултету у Новом Саду формирана Катедра за мађарски језик и књижевност, тада први и једини универзитетски одсек за хунгаристику у Југославији, у пригодном новинском чланку „Нова катедра",[15] Младен Лесковац наводи просветне, научне и књижевне разлоге којим је мотивиса-

[13] Тако, један од првих његових књижевноисторијских написа, тзв. „ситних прилога" објављених у *ГИД*-у, представља текст „Једна мађарска песма о Вуку Караџићу". Реч је о песми „слабо познатог мађарског песника" Иштвана Хонтија „Вратио се кући песник" (написану поводом преноса Вукових посмртних остатака из Беча у Београд), коју Лесковац доноси у преводу на српски језик. Обимом сведен, текст је интересантан утолико што указује на битно својство Лесковчеве есејистике: социјалну условљеност појединих књижевних опуса и остварења. (Конкретно, у овом случају, Лесковац указује на паралелу између односа отаџбине (Србије, одн. Мађарске) према делу својих националних величина (Вука, одн. Ракоција).

[14] Ваља имати на уму текстове „Из старих девојачких споменица" (1952), „Костић и Корнелије Станковић" (1956), „Белешке о данашњој Мађарској" (1946), писма Светиславу Марићу („Два писма Младена Лесковца из 1936. године", приредила Н. Лудошки, *ЗМСКЈ*, књ. 56, св. 1, 2008).

[15] Текст је објављен у *Политици*, 1. новембра 1959, а прештампан у књизи *Из српске књижевности*, I, 1968.

но оснивање новог одсека. Истовремено, истиче и сву сложеност српско-мађарске узајамности: „Вишевековни заједнички живот Срба и Мађара у Војводини, многоструке везе Хрвата и Мађара кроз столећа, а који живот и везе у непрекинутом континуитету трају од далеких вербецијанских и казинцијевско-сечењијевских времена до данашњих дана, намећу нам обавезе којих се у будућности, па дакле већ ни данас, више не можемо нити смемо одрицати, нити такве студије, увек напорне јер по нужди још увек пионирске, лакомислено стално одлагати. Извесно је: српско-мађарски, дакле југословенско-мађарски односи у прошлости били су тако сложени а често тако далекосежни и судбоносни, да их је немогуће игнорисати а лудо не знати; они су међутим још увек у толикој мери неиспитани или произвољно схематизовани, према тренутно наметнутим а најчешће тенденциозно обојеним потребама, једних или других или трећих, а понајчешће и једних и других и трећих, да се њихово објективно испитивање намеће као једна од основних потреба у првом реду наше историјске, а можда још претежније књижевноисторијске науке" (Лесковац 1968: 320–321). Даље, Лесковац, разложно, потенцира регионални, војвођанско-мађарски карактер, узајамности: „Дужност је Војводине у првоме реду да зна и упозна Мађаре, већ и стога што у Војводини Срби живе измешани са Мађарима, а живећемо овде све док буде нас и њих" (Лесковац 1968: 322). Коначно, износи визију идеалног младог интелектуалца с наших простора: „Без икакве сумње је да би идеалан млад професор по војвођанским малим градовима и великим паланкама био онај који би, Србин као и Мађар, са подједнаком упућеношћу, загрејаношћу и разумним просуђивањем пратио, хтео и могао пратити, како српски тако и мађарски културни и друштвени живот" (Лесковац 1968: 324). Иако смо данас једнако, као пре пола века када је ово изречено, далеко од тог идеала, не би требало заборављати ову лесковчевску визију.

Што се рецепције и валоризације дела Младена Лесковца на пољу хунгарике тиче,[16] чини се да је свест о његовом значају израженија у мађарској но српској средини. Да је научник од респекта и изван националних оквира показаће се почетком 40-их година, када му, у јеку окупације, долази позив од мађарских просветних власти да каријеру настави на пештанском универзитету. Доцније, за преводилачки рад с мађарског језика награђен је двема наградама. Најпре 1969. од Савеза мађарских писаца добија признање „Pro litteris hungaricis", а потом 1976. када му мађарски ПЕН-клуб додели орден – Петефи-плакету Жигмонда Кишфалудија Штробла. Том приликом за Младена Лесковца речено је да у континуираном педесетогодишњем временском распону оличава „најпреданијег и највреднијег, најзаслужнијег југословенског покровитеља и посредника мађарске поезије и прозе" (Вујичић 2004: 595).

ЛИТЕРАТУРА

Бабић, Сава (1985). *Како смо преводили Петефија*. Нови Сад: Матица српска.
Циндори-Шинковић, Марија (2007). *Ендре Ади у српској књижевности (1906–2006)*. Београд, Нови Сад: Институт за књижевност и уметност – Форум.

[16] Велики поштовалац дела Младена Лесковца био је Золтан Чука, а потом и Стојан Вујичић; о Лесковчевом делу писали су војвођански мађарски аутори Ото Толнаи, Имре Бори, Ђезе Бордаш, Иштван Сели, Јанош Херцег, Пал Шандор, Марија Циндори, као и Сава Бабић.

David, Andraš (1977). *Mostovi uzajamnosti*. Novi Sad: Radnički univerzitet „Radivoj Ćirpanov".
Kovaček, Božidar (1962). „Mađarsko-srpski kulturni odnosi", u *Enciklopedija Jugoslavije*, tom V, ur. J. Sirotković i Ž. Čurčić (Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža"): 587–589.
Лесковац, Младен (1937). „Г. проф. д-р Станоје Станојевић о нашем односу према Мађарима". *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. X, св. I: 94–95.
Лесковац, Младен (1954). „Уводна реч". *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 1: 6.
Лесковац, Младен (1964). „Пред читање Illyéseva 'Ручка у дворцу'", у „Ручак у дворцу", ур. ? (Нови Сад: Форум): 27.
Лесковац, Младен (1988). *Српске књижевне теме*. Нови Сад: Матица српска.
Pal, Šandor (1988). *Dvojica u istoj koži*. Irig, Novi Sad: Srpska čitaonica i knjižnica.
Вујичић, Д. Стојан (2004). „О Младену Лесковцу". *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. LII, св. 3: 596.
Вујичић, Д. Стојан (2004). „О Младену Лесковцу". *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. LII, св. 3: 595–597.

Natalija Ludoški

THE ROLE MLADEN LESKOVAC AS AN INTERMEDIARY BETWEEN SERBIAN AND HUNGARIAN LITERATURE

Summary

Formed in Vojvodina's multicultural and multilingual surrounding, Mladen Leskovac (1904–1990) contributed significantly to clarifying and strengthening Serbian and Hungarian literary and cultural relations. Having a knowledge of Hungarian language and literature, through his versatile work (translating, literary criticism, literary historiography, anthological work), he endeavoured to introduce the national public to the richness of Hungarian literarure and influences between the two neighbouring cultures. As an illustration, only a few of his achievements need be mentioned: an anthology *Hungarian Humour* (1930), a literary–historical studi of Mihailo Vitković (1933), translations of Hungarian poets such as Petőfi Sándor, Adi Endre and others, as well as the poetry of Yugoslav Hungarians (Herceg János, Majtényi Mihály, Gál László), translations of Molnár Ferenc, Illyés Gyula. It was owing to his efforts that the Department of Hungarian was established at the Faculty of Philosophy in Novi Sad in 1959.

Lidija Nerandžić-Čanda
doktorand na Univerzitetu u Beogradu
Filološki fakultet
tacka@nadlanu.com

UDK: 821.112.2.09 Goethe J.W.

GETE U „SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU"

Apstrakt: U radu se razmatra uloga „Srpskog književnog glasnika" u recepciji Geteovog književnog dela u srpskoj kulturi. Glasnikova intencija bila je evropeizacija srpske književnosti i u skladu s tim, i imperativ uređivačke politike bio je: stići Evropu. Okretanje ka Evropi bilo je ka već priznatim veličinama, među kojima su, Gete i njegovo delo, imali svoje visoko mesto.

Ključne reči: *Gete, Srpski književni glasnik, recepcija*

Početkom 20. veka, kada su stvarani temelji moderne srpske književnosti, ulogu glavnog estetskog arbitra imao je SKG. Stoga ne čudi činjenica da je prva polovina 20. veka kod nas, obeleženam upravo Geteovim imenom, recepcijom njegovog dela i prihvatanjem njegovih estetskih merila. U bibliografiji Smilje Mišić[1] vidi se da se Gete kod nas prevodi već 80-tih godina 19. veka, a da su najozbiljnije studije pisane u drugoj i trećoj deceniji 20. veka, dakle, u vreme izlaženja SKG-a, koji je imao važnu ulogu u ukupnoj recepciji Getea kod srpske čitalačke publike.

Otvaranje prozora prema svetu i unošenje „najlepših plodova" evropskog humanizma, stvorenog kroz vekove, samo je deo Glasnikovog zadatka, drugi se ticao organizacije književnih snaga na unutrašnjem planu: „*Kojim putem danas podjemo, tim ćemo doveka ić i- nećemo da izostanemo ni iza jednog naroda ni u tom pogledu (književnom i umetničkom), kao ni drugima*."[2]. Pesnik koji se na primerima nauči savršenijim i razvijenijim oblicima, koji tako upozna novije i zanimljivije motive, savršenije filozofske poglede, taj će imati veći potencijal da i sam kreira vrednija književna ostvarenja. Glasnikova intencija je bila: evropeizacija srpske kulture. Bogdan Popović o tome eksplicitno piše: „*Naši prethodnici i savremenici, u stranoj su književnosti, strana književnost srpskoj danas najpotrebnija je: strana književnost je ono što je danas srpskoj književnosti najvažnije*."[3]

Za ukupno 34 godine izlaženja SKG-a, samo u godištima 1911, 1914, 1927, 1936, 1937, 1939 i 1940. nema prevoda i priloga iz nemačke književnosti. Iako se na stranicama Glasnika, u skladu sa uredjivačkom politikom, prevode pisci raznih epoha i pravaca, najprevodjeniji nemački pisci su: Hajne i Gete.

Na stranicama SKG-a Gete se posmatra kroz vizuru čovečnosti, humanosti, saznanja, snage, odnosa prema ženi. Na primeru prihvatanja Getea u našoj čitalačkoj sredini ogleda se

[1] Smilja Mišić: Izvod iz bibliografije Geteovih dela u srpskoj književnosti, SKG, 1932, knj. 35, br. 8, str. 839-640-

[2] Bogdan Popović: Pančićeva statua, (Pisma iz Pariza), Pariz, juna 1891, Otadžbina, 1891, knj. 20, sv. 16, str. 640.

[3] Bogdan Popović: Književni listovi, SKG, 1901, knj. 1, br. 1. str. 86.

struktura naše kolektivne svesti i razvojni putevi našeg mentaliteta. U Skerlićevom podatku za 1905. o tome šta se čita u Narodnoj biblioteci u Beogradu, ne nalazimo Geteovo ime. Gete je sporo ulazio u srpsku književnost, njegov „Verter" preveden je tek 1844. godine, a prve prevedene pesme su iz 1827. Geteova lirika, iako prevođena, ostala je bez većeg uticaja na srpsko pesništvo. Sve bi se ovo moglo objasniti „neujednačenošću ukusa". Čitalačka publika nije bila spremna da 1844. prihvati Verterov sentimentalizam. Gete je bio namenjen čitalačkoj eliti i ukoliko ovaj podatak povežemo sa onim da se SKG obraćao upravo toj novoj čitalačkoj eliti u kojoj je video stvaralačko-preobražajne moći, moći ćemo na osnovu njih zaključiti zašto je u SKG-u interesovanje za Getea raslo Ako smo uz pomoć Šilera izgradili estetska merila koja su objedinjena sa nacionalnim merilima, mogli smo se sada ugledati i na Getea..

Već 1905. Miloš Trivunac[4] prilazeći humanizmu kao opštoj kategoriji a ne kao književnoistorijskom pravcu, prateći razvojnu liniju humanizma u Nemačkoj, kao dva najjača predstavnika takvog humanizma ističe Getea i Šilera. Ono što autor ističe to je Geteova borba za estetičku univerzalnost, isticanje najvećeg čovekovog zadatka: razvitak uopšte, kako bi mogao sebe razviti do kraja i pomoći drugima da to postignu.

Miljan Mojašević[5] piše: „O Geteu je kod Jugoslovena, prirodno, napisano više radova nego o ma kom drugom nemačkom, a možda nego i o ma kom stranom pesniku uopšte. Proslava stogodišnjice njegove smrti (1932) bila je veliki podsticaj za to i upravo najproduktivniji po broju članaka o Geteu je broj SKG-a za 1932. godinu, knjiga 35. To je bio jubilarni broj kojim se obeležavala stogodišnjica Geteove smrti. SKG se na ovaj način pridružio opšteevropskoj proslavi.

U tekstu Isidore Sekulić[6] čitamo da Gete za ideal postavlja čoveka, čovečansku egzistenciju, ispunjenje čovečanskog poziva. Autorka poredi Ničea i Getea, kaže da je Niče verovao da se spiritualno, čak i u geniju, može organizovati, dok Gete nije delio božansko od čoveka: „*Demonstvo Geteove prirode vuklo ga je u pohote naglosti, u sve intezivno, ali je čovek ozdravljao pesnika od jadâ I od srećâ, i vraćao ga u strpljenja i u ograničenja i u rad. Tako je Gete postao ono što pesnik treba da bude: harmonizator tuga na ovom svetu, čarobnjak, ali i lekar*."[7]

Drugi autor, Pero Slijepćević piše o Geteovoj lirici[8] u nameri da objasni Geteovu genijalnost, ističe glavnu Geteovu motornu silu- Eros, jer je kod Getea prepoznao požudu, bilo da je reč o ženi, bilo prema saznanju prirode, bilo prema stihu . Požuda se ovde objašnjava kao stav onoga koji traži, koji za sebe uzima, koji uživa, koji savladjuje. Geteu se ne zameraju ni nečiste rime jer, on stih bira prema momentu, a u lirkoj pesmi se traži istina kaogod i u raspravi. U osnovama Geteove pesničke ličnosti nalazi se težnja da se okuje talas doživljaja u što tanji okvir, da priroda peva iz njega.

Julius Šuster[9] govori o Geteovom traganju za skrivenim poretkom i smislom postojanja, svojstvu i spojenosti oblika, celini kao jedinstvu oblika i dejstva, o Geteovom zanimanju za biljku „tremela" (Tremella Nostos Lime).

---

[4] Miloš Trivunac: Humanizam i renesnsa u nemačkoj književnosti, SKG, 1905, knj. 14, br.7, 8, 9; str. 523-533, 595-604, 672-679.

[5] Miljan Mojašević: Nemačko-jugoslovenske kulturne veze, ICS, Beograd, 1974, str. 266.

[6] Isidora Sekulić:Gete, snaga velikog čoveka, SKG, 1932, knj. 35, br.2, str. 118

[7] Isto, str. 119.

[8] Pero Slijepčević: Geteova lirika, SKG, 1932, knj. 35, br. 7, str 536-539.

[9] Julius Šuster: Gospod dolazi u Tremeli, SKG, 1932, knj. 35, br. 7, str. 537-540.

Jela Spiridonović-Savić[10] tumači Fausta kao čovekov trojaki nagon: za saznanjem, uživanjem i delanjem. Kroz sva tri kruga prolazi Faust u društvu sa Mefistom. „*Faus saznaje: sloboda se zadobija samo ukoliko se čovek slobodno odriče, tj. sam sebe ograničava. Druge slobode nema. To je zrela reč koju nam veliki majstor ostavlja.*"[11]

Dr Erns Bartel[12] u Geteovom učenju o bojama uočava razliku u sporu Getea i Njutna: Gete je dokazao da je posmatranje spektra pomoću prizme od osnovne važnosti suprotnost komplementarnih boja, dok je Njutnova teorija spektra ovu suprotnost spektra zanemarivala.

Evgenije Spektorski[13] pravi paralelu Gete-ruska književnost, utvrdivši da je Geteu od ruskih pisaca najbliži Tjutčev, ne zato što je sjajno prevodio njegove pesme, nego zato što u njegovim pesmama odjekuju isti motivi kao kod Getea.

Iz teksta Radosava Medenice[14]saznajemo da je Gete kod nas prvi put preveden 1827. godine. Bila je to pesma *Bundeslied* u prevodu Jovana Pačića.

O jednom drugom prevodu, prevodu Geteovog *Fausta* oglasio se Bogdan Popović[15] polazeći od premise da su dobri prevodioci redji od dobrih pisaca, jer oni treba da preproizvedu verno na svom jeziku misleno i umetničko delo visokog roda, u lepom, tečnom i tačnom obliku. Milanu Saviću, prevodiocu Fausta, zamera se suviše bukvalan prevod, a samim tim i odsustvo poetskog. Tako je, po Popoviću, M. Savić delo preveo a ne prepevao a „*slikovno pesništvo se slikovanim pesništvom ne može prevesti; ono se može samo prepevati*."[16] Bogdan Popović kao zagovornik visokih estetskih kriterija i jasno definisanih teoretskih stavova, Milanu Saviću kao prevodiocu Fausta zamera neprirodne rečenične konstrukcije, neprirodnu jezičku gradju, izostavljanje reči potrebnih smislu, naročito se to izostavljanje odnosi na kratke reči, jer je, po prevodiocu, dužina reči bila merilo za njenu smislenost i važnost. Ovakav prevod nije po B. Popoviću poštovao smisao, lepotu i jezičku pravilnost originala. Delo je na ovaj način prestalo biti i lepo i razumljivo. B. Popović se ne zadržava samo na kritici ovog prevoda nego daje i praktične savete. Tako za Savićev prevod Geteovih stihova iz Fausta:

„ *Nach Golde drängt,*
Am Golde hängt
Doch alles!" koje kod M. Savića nalazimo prevedene kao: „*Tek zlato važi*
I zlato traži
Sve!", B. Popović predlaže:
„*Zlatu se kljanja.*
O zlatu sanja
Sve!"

Ovim je B. Popović samo ostao veran svom uredjivačkom kredu: prevodioci da zadrže slik, ili prepevaju original, ili da stihovan i slikovan original prevedu u prozi, ili da

[10] Jela Spiridonović- Savić: Geteov put ka svetlosti, SKG, 1932, knj. 35, br. 7, str. 543-545.

[11] Isto. Str. 543.

[12] Ernst Bartel: Današnji značaj Geteovog učenja o bojama, SKG, 1932, knj. 35, br. 7 str. 545-547.

[13] Evgenije Spektorski: Gete i Tjutčev, SKG, 1932, knj. 35, br. 7, str. 543-545.

[14] Radosav Medenica: Jedan osvrt na prevodjenje Getea kod nas, 1932, knj. 36, br. 8, str. 573-585.

[15] Boghdan Popović: Gete, Faust, Preveo Milan Savić, SKG, 1921, knj. 2, br. 1,2, str. 52-61, 124-139.

[16] Isto, str. 55

delo prevedu samo u stihu, bez slika. Prednost se daje prevodjenju u stihu bez slika, jer je mnogo veće odstojanje izmedju proze i stiha nego izmedju stiha i slika. Medjutim, dobar prozni prevod smatrao je boljim od svakog lošeg stihovanog prevoda. Prema M. Saviću B. Popović nije bio samo kritički nastrojen. Odao mu je priznanje za izuzetno poznavanje nemačkog i srpskog jezika, za pregalaštvo, za istrajnost, a iznan svega za pionirski poduhvat u prevodjenju Geteovog Fausta iako je odbacivši prevod slog-slogom, prihvatio prevod red-redom i usvojio načelo „može i tako".

Predgovor srpskom prevodu Geteovog *Vertera*, kao integralni tekst štampan je u SKG-u.[17] Ljubomir Nedić u njemu prati recepciju ovog dela i preporučuje ga ne kao nepoznato delo, nego kao delo koje ne samo da je poznato nego i „izvikano". Autor kaže da je i sam, dok ga je u mladim danima čitao, to tajio od svojih drugova, kao i činjenicu da mu se delo dopalo. Razlog je bio taj što je medju srpskom književnom omladinom toga vremena, važilo mišljenje da je Gete „*Verterom učinio više zla no svima drugim knjigama skupa, dobra*". Ljubomir Nedić želi da čitaocima skrene pažnju na bitnost književnoistorijskog trenutka u kome je Verter stvaran. To je vreme književnih krugova, vreme „lepih duša", javnog života gotovo da nije ni bilo, svuda je bio zastoj osim na književnom polju gde nastaje „vrenje". To je vreme priprema za novo doba, za Sturm und Drang - period u kome se isticala inspiracija i prirodnost. Tako se iz prvobitno velikog oduševljenja otišlo u krajnost, iz težnje za prirodnošću otišlo se u neprirodnost. Vertera Lj. Nedić sagledava i kao deo Geteovog ličnog iskustva. Gete ga je pisao sa dvadeset i pet godina, kada je kao doktor prava došao u Veclar gde su krugovi „lepih duša" težili idealnom prijateljstvu, sentimentalnim ljubavima, voleli mesečinu i pri tome čitali knjige originalnih genija. A upravo je Gete, mlad, lep, bujan, nesretan u ljubavi prema Federiki, prema Lili, prema Loti, bio oličenje onoga što je činilo genijalno nadahnutu pesničku prirodu. Stoga su „Jadi mladog Vertere" zapravo jadi mladoga Getea. Autor podseća na uspeh ovoga romana koji, nakon što je osvojio Nemačku, biva prevodjen na druge jezike, s napomenom da ga je čak Napoleon Bonaparta čitao i nosio sa sobom za vreme pohoda na Misir. Vertera nisu samo čitali nego su se i ugledali na njega: u govoru, u osećanju, u oblačenju. Verterizam je postao tako i moda i bolest svoga vremena. Međutim, nije Gete „ *Verterom*" stvorio verterizam, nego je verterizam bio opšti duh vremena. Gete je „ Verterom" taj duh samo pojačao. Lj. Nedić svoje čitaoce podseća i na parodiju „Radost mladog Vertera" berlinskog knjižara Nikolaja, ali pre svega ističe ono što je „*Verteru*" zamerio Lesing koji je, znajući odgovor, postavio retoričko pitanje: da li bi se neki grčki ili rimski mladić ubio zbog nesrećne ljubavi? Lj. Nedić ide i dalje, postavljajući nova pitanja čitaocima: da li se danas ljudi ubijaju kao nekada Rimljani samo zbog toga da ne bi preživeli propast države, ili, nije li baš Lesing u svojoj „Emiliji Galote" opisao starog Galotija koji probada kćer mačem ne bi li sprao njenu sramotu dajući joj tako jedan moral koji je bez milosti i praštanja. Autor se, dalje, pita nije li taj i takav moral mnogo opasniji od onoga koji Lesing kritikuje u Geteovom „Verteru". Lj. Nedić upućuje čitaoce da o „*Verteru*" ne sude kao o moralnom ili nemoralnom delu, nego kao o umetničkom delu. Ono po čemu je „Verter" veliko umetničko delo to je njegova umetnička istinitist, toplina kojom je delo napisano. Iako je pisan u prozi, „Verter" je veliko poetsko delo i ovde se ono poredi sa romanom „*Manona Lesko*" od Prevoa jer su u oba romana opisuje silna, svemoćna ljubav sa kojom se čitalac poistovećuje. Ova ljubav

[17] Ljubomir Nedić: O Geteovom Verteru, SKG, 1905, knj. 14, br.4, str. 272-280.

je istinita i kao takva nalazi odjeka i u drugima. Sa književnim likovima koji su realni mi saosećamo, baš kao i sa onima koje srećemo u životu. Verter je upravo takav lik i u tome je njegova umetnička veličina.

Milan Ćurčin[18] baveći se psihologijom ljubavi, piše o odnosu Gete : gospodja Štajn i ne dokazuje da je ta ljubav, koja je trajala trinaest godina, trajala toliko stoga što je bila platonska, nego upravo obrnuto: ukazuje da ja ta ljubav trajala toliko upravo stoga što je bila platonska. Ova ljubav izuzetno je važna za pesnika Getea jer se njeno trajanje poklapa sa razdobljem Geteovog najživljeg i najvažnijeg pesničkog rada. To je vreme kada nastaju „*Putnikova noćna pesma*", „ *Warum gabst du uns die tiefen Blicke*", „*Rastlose Liebe*". Od drama, kao najkarakterističnijih, M. Ćurčin navodi „*Die Geschwister*" jer je sva intimno-biografska U Vilhemu je Gete dao autoportret a u odnosu: Vilhelm-Marijana svoj odnos sa gospodjom Štajn: Tragovi ove ljubavi vidljivi su i u pesmi „*Minjon*" kao i u drami „*Torkvato Taso*"

Da je odnos Getea prema ženama izazivao pažnju naših kritičara dokaz je i vrlo obimni i studiozni esej Miloša Trivunca[19]. Povod za pisanje ovog eseja M. Trivunac vidi u činjenici da su žene u Geteovom životu imale vidan uticaj, i to pre svega, na njega kao umetnika. Trivunac izdvaja dvadeset žena koje su trajno vezane za pesnikov život i njegovo delo. Medju njima su i Geteova majka i sestra. Gete je ne samo dobro poznavao žene nego je, po Trivuncu, i sam u svojoj prirodi imao nešto što bi se moglo nazvati ženska priroda. Pod ovim se podrazumevala pre svega Geteova popustiljvost prema zahtevima srca, promenjivost raspoloženja, laka plačljivost i zbog tuge i zbog sreće. Uz navodjenje ovih karakteristika davani su i primeri iz Geteovog dela, i to onih u kojima je vidljivo Geteovo pozajmljivanje sopstvenih crta svojim likovima. Navode se: Vajclingen iz „*Geca od Berlihingena*", Klavigo i Fernando iz „*Stele*", Verter i Eduard iz „*Izbora po srodnosti*". Pozivajući se na Hajneov sud o Šekspiru u kom je rečeno da je matematičaru dovoljno dati mali deo kruga da bi on na osnovu njega odredio ceo krug i njegovu suštinu, isto tako je i sa pesnikom. On na osnovu malog odlomka stvarnosti otkriva ceo univerzalni odnos tog odlomka. Taj odlomak stvarnosti kod Getea, po Trivuncu, premašuje polovinu kruga, pa mu je dopunu do celog kruga bilo lakše izvršiti. Ipak, nisu sve žene u Geteovoj poeziji zanimljive. Za Jelenu iz 2, dela Fausta kaže da je i suviše alegorična, zatim, žene u „*Vilhemu Majsteru*" su simbolične i to im najviše smeta. Minjon je takodje samo simbol kao i Otilija iz „*Izbora po srodnosti*". Ifigenija je više nadzemaljsko biće nego biće od krvi i mesa. Ifigenija je kao književni lik samo tip .Ifigeniji je slična Leonora od Este iz „*Torkvata Tasa*" koja, iako ima malo više zemaljskog u sebi, ipak je suviše tiha. Priroda Leonorine ljubavi prema Tasu iako stvarna, zemaljska, takva je da ona uspeva da savlada strast u sebi i da je čak svede na nivo prijateljstva. Trivunac ističe i to da i pored nedostataka, nema u Geteovom delu ni jednog ženskog lika bez interesantnih i dobro pogodjenih crta. Tako npr. i kod Lenore od Este, već u prvom činu, Gete u samo četiri stiha uspeva da oslika njeno duševno stanje. U Geteovom delu mnogo je više ženskih likova dobro pogodjenih crta. Takva je Adelhajd od Valdorfa, za koju se M. Trivunac pita otkuda ovaj lik, pravo čudovište pored toliko idealizovanih likova. Možda odgovor treba tražiti u samoj Geteovoj prirodi, jer je i sam u sebi spajao dve prirode, pa se Adelhajd može smatrati izrazom njegove gore strane.

[18] Milan Ćurčin: SKG, 1908, knj. 20, br.11, 12, str. 828-841, 920-929.

[19] Miloš Trivunac: Žena u Geteovoj poeziji, SKG, 1908, knj. 20, br.1,2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, str. 31-41, 128-139,214-218, 270-283, 379-386, 447-459, 519-528, 617-624, 692-699.

Odgovor treba potražiti i u pesnikovom odnosu prema Frederiki Brion, i zbog osećaja kajanja zbog neverstva prema njoj. Adelhajdina priroda je oličenje poroka što bi se moglo dovesti u vezu sa Geteovim uočavanjem zabluda gradjanskog društva u veri, moralu, zakonu, staležu, odnosima i običajima. Do ovih je saznanja Gete došao još u Frankfurtu, pre svog dolaska na univerzitet. Adelhajd je bila oličenje i izraz i tog iskustva. Po veštini kojom su prikazane, dostojno uz Adelhajm, stoje Klara iz „*Egmonta*" i Margareta iz „Fausta". Klarina duša sadržana je u njenim rečima: „*Ne želim da se nada,a ipak ne mogu dopustiti da očajava*" Margaretina tragedija je tragedija zavedene devojke koja do dna ispija čašu gorčine. Trivunac je smatrao važnim podatak da je Gete na svom završnom pravničkom ispitu u Štrasburgu, medju tezama o kojima je imao zadatak da diskutuje, dodirnuo i pitanje čedomorstva. Ono je vrlo brzo iz oblasti prava prešlo u oblast književnosti. Gete je u Margaretinoj sudbini prikazao svirepost i neumoljivost po kojoj se kaju grešnici. Trivunac nije tražio samo biografske potsticaje u Geteovom delu. Pravio je i paralele. Marta iz „*Fausta*" tako podseća na Šekspirovu dadilju iz „Romea i Julije", Margareta u sceni u kojoj pesmom pokušava da odagna strah podseća na Dezdemonu, Margaretino bunilo u tamnici podseća na Ofelijino bunilo. I pored ovih sličnosti sa Šekspirovim junakinjama, Margareta ima mnogo više sličnosti sa konkretnim ženama, pre svega sa Frederikom Brion. Margaretina sudbina da bude ostavljena od voljenog bića podseća na Geteov odnos prema Frederiki. U Doroteji iz „ *Hermana i Doroteje*" Gete je dao takodje tipski karakter: njena odmerenost u ljubavi, brzina njene udaje za Hermana, njen razgovor sa Hermanom na studencu. Lota iz „*Vetrera*" je takodje tipski prikazana. Oličenje je prosečne nemačke devojke srednjeg staleža sa nizom tipskih osobina: bezbrižna, prirodna, prisebna, sklona sentimentalnosti, oličenje je dobrote i ljubaznosti. Ima u njoj i individualnih crta koje su naznačene njenim izborom knjiga za čitanje. Trivunac za Lotu kaže da,iako ima evidentnih sličnosti sa dvema ženama koje upotpunjuju Geteovu biografiju (Šarlota Buf, Maksimilijana Bretano), ona ipak predstavlja, gledano u celini, Geteovu umetničku tvorevinu. Tako je pesnik i od Lote, kao i od Adelhajd, Klare, Margarete i Doroteje stvorio dosledan, savremen ženski tip, koji je istinit, moguć i realan. Sve one imaju zajedničku osobinu, a to je „ženstvo", čak i onda kada su svirepe kao Adelhajd, ili kada u praštanju i samoodricanju idu u krajnost kao Margareta; one su u suštini uvek samo žene.

O Geteovoj religioznosti i odnosu prema hrišćanstvu piše u svom kraćem napisu Jela Spiridonović-Savić[20] Mikrokosmos je kod Getea uvek u tesnoj vezi sa univerzumom i ta je veza iskazana na mnoge načine. Autorka kaže da kod Getea Bog i priroda nisu nikada odvojeni. Gete nije usvojio Spinozino učenje po kome su priroda i Bog odvojeni , nego ih uvek poima zajedno. Geteovo verovanje u metampsihozu autorka ilustruje njegovom izjavom upućenom Vilandu 1776. godine povodom gospodjice Štajn: „*Ne mogu sebi drukčije da objasnim značaj i moć koju ta žena ima nadamnom, do seljenjem duša. Da, mi smo nekad bili muž i žena*."Jela Spiridonović-Savić citira i stihove o čovečijoj duši, gde Gete kaže da je duša slična vodi, da dolazi sa neba, da se nebu penje, i opet ide u zemlju. Gete je jevandjelsko hrišćanstvo stavljao uz grčku mudrost i odnosio se prema njemu s puno pijeteta. Crkvi je zamerao uskost dogme, crkvenoj vlasti to što putem moći prodire u narod. Znao je da je svaka želja za vlašću, moći, antipod istinske religioznosti. Geteova religioznost bliža je prvobitnom hrišćanstvu po kome nije neophodan posrednik između

[20] Jela Spiridonović-Savić: Geteov put ka svetlosti, SKG,1932, knj. 35, br.2 str. 540-543.

Boga i čoveka, jer su oni uvek tesno povezani, a sam Bog sveprisutan. Geteovo verovanje u metampsihozu, o selidbi ljudske duše, ima sličnosti sa budizmom.

Ksenija Atanasijević[21]se na primeru Geteovog Fausta bavi problemom čovekovog saznanja. U nameri da zadovolji svoje potrebe, Faust tone u privlačnost ovoga sveta, ali biva doveden do tačke kada sebi mora da prizna da mu novi doživljaji i saznanja ne donose nadahnuće i bezbrižnost, već nemir, nespokojstvo i grižu savesti. Jedina preostala oblast mu je oblast ideja. „Kroz zaplete Fausta goni njegova nezaustavljiva potreba da ontološku podlogu svih vremenskih i prostornih sticajeva"[22]Faust shvata da nova saznanja i novi doživljaji ne daju konačne odgovore i da je stravično mirenje s činjenicom da nijedan uzlet ni poduhvat ljudskoga duha neće doći do odgovora o najbitnijim problemima stvaranja i ishodištima. Ipak, Gete smatra da čovek, kao misaoni individuum, ima prava da na putu ka odgovorima ponire u transcedentne izvore i oseti vezu kretanja i kratkovečnosti. Faust traga i želi da prodre u principe bivanja. Njegova veličina, ali i tragika istovremeno, sadržana je u činjenici da je odgovor taj da čovek do njega nikada ne može stići. Svestan te činjenice, on i dalje traga i tako uvećava svoje ljudsko biće koje se ne miri sa sudbinom.

Temom Fausta i prisustva harmonije, humanosti i čovečnosti u njemu bavi se Minde Pue[23]. „*Faust*" je delo koje nas dovodi do saznanja da iznad tragike, na kraju, stoji pobeda harmonije. Naglašava se širina Geteovog pogleda na svet i čoveka u njemu. A to je ono što ističe njegovu čovečnost. Harmonija duha i tela, harmoničan razvoj ljudskih potencijala, uslov su pod kojim čovek postaje Čovek. Stoga, Gete je kriterijum u oceni najviše čovečnosti u nama, i treba ga posmatrati kao harmoničnu celinu. Esej završava imperativno: „*Oživljujmo u svome životu uvek iznova, kao živu snagu, Getea i njegovu čovečnost."*

Iako je SKG želeo sav biti okrenut Evropi, uočljivo je da je to okretanje bilo ka već priznatim vrednostima. O Geteu se, od nemačkih pisaca, najviše piše u SKG, dok je Hajne najprevodjeniji nemački pesnik. Vreme SKG-a je vreme kada je „*Šilerova zvezda počela da kloni svome zapadu*"[24] a Gete, koji je najpre samo citiran, pa 1844. preveden njegov „ Verter", tek je imao svoj horizont očekivanja u srpskoj književnosti. Prva polovina 20. veka je u srpskoj kulturi obeležena Geteovim imenom i prihvatanjem njegovih estetskih merila. Prihvatanje Getea kod nas vezano je za čitalačku elitu, upravo onu kojoj se obraćao SKG, nudeći visoka estetska merila.

Jeste Glasnik želeo biti okrenut Evropi, ali mu se nije mnogo žurilo da pojedine pisce uključi u svoj izbor. Uočljivo je Glasnikovo dijahronijsko praćenje evropske književnosti a ne sinhronijsko. Dakle, najpre je trebalo delovati didaktički, a potom odnegovati artizam. Za Bogdana Popovića, artizam je realizam, ali je realizam posmatrao kao tipološku kategoriju svih vremena po kojhoj su svi najveći umetnici bili realisti, odnosno, oni koji su tačno posmatrali stvari ovoga sveta i istinito ih izražavali. Izbor uzora nije bio slučajan, bio je to Glasnikov izbor, obojen tradicionalizmom i konzervativnošću a akcenat je stavljen na: humanost, savršenstvo forme i esteticizam. Otuda ne čudi što Glasnik najviše napisa ima upravo o Geteu.

---

[21] Ksenija Atanasijević: Problem čovekovog saznanja u Geteovom Faustu, SKG, 1932, knj. 35, br. 7, str. 547-551-

[22] Isto, str. 548.

[23] Minde Pue: Geteova čovečnost, SKG, 1932, knj. 35, br.7, str. 515-519.

[24] Pero Slijepčević: Šiler u Jugoslaviji. Studija o primanju nemačke književnosti kod Srba i Hrvata sa osvrtom na Slovence, Skoplje, 1937, str. 6.

LITERATURA

Bekić, Olga (1971). *Nemačka književnost u SKG, 1901-1914*. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad.
Bekić, Olga (1972). *Nemačka književnost u SKG, 1920-1941*. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad.
Bekić, Olga (1969, 1970). *O SKG*. Književna istorija br. 6, 7-10.
Vitošević, Dragiša (1990). *Prilozi za istoriju srpske književne periodike*, Matica srpska, institute za književnost i umetnost. Novi Sad-Beograd.
Vitošević, Dragiša (1990). *Srpski književni glasnik 1901-1914*. Beograd.
Vitošević, Dragiša (1982). *Druga serija Srpskog književnog glasnika i njen odnos prema prethodnoj*. Književna istorija, XVI 57-58, 55-77.
Djordjević, Ljubica (1982). *Bibliografija srpskog književnog glasnika*. Beograd.
Jakšić, Božidar. *Medjuratni jugoslovenski časopisi*. Kultura, br.56, str. 80-107.
Jaus, hans Robert (1978). *Estetika recepcije.* Beograd.
Mojašević, Miljan (1965). *Nemačko-jugoslovenski odnosi. Nemačka književnost kod Jugoslovena. Nemačka književnost kod Srba.* Enciklopedija Jugoslavije, 6, str. 342-343
Slijepčević, Pero (1937). *Šiler u Jugoslaviji. Studija o primanju nemačke klasike kod Srba i Hrvata s osvrtom na Slovence.*Skoplje (Izabrana dela, III: Nemačka književnost)

Lidija Nerandžić-Čanda

GOETHE IN "SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK"

Summary

This work is discussing the role of "Srpski književni glasnik" in the reception of Goethe's literary work in the Serbian culture.The specific intention of "Glasnik" was to bring more of a European style into Serbian literature.According to that, the imperative was to reach Europe.Hence the work of Goethe as an acknowledged writer had such an impact on this process.

.

XIII

SUSRETI KULTURA U KNJIŽEVNOSTI

Јанко Рамач
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
ramacjanko@gmail.com

УДК: 821.161.2“19/20“

РУСИНСКИ РУКОПИСНИ АПОКРИФНИ ЗБОРНИЦИ И ТЕКСТОВИ „МУКА ХРИСТОВИХ“ ИЗ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XIX И ПОЧЕТКА XX ВЕКА[1]

Апстракт: Иван Франко је 1899, 1902. и 1906. године објавио неколико прозних апокрифних текстова из рукописних зборника Русина у Бачкој и Срему. После Франка нико се више није озбиљније бавио проучавањем ове врсте прозне књижевности Русина у Војводини. У овом раду се у основним цртама приказује осамнаест русинских апокрифних текстова/зборника „Мука Христових“ из друге половине XIX и почетка XX века.

Кључне речи: *Иван Франко, Володимир Хнатјук, апокрифи, рукописи/рукописни зборници “Мука Христових“, Русини у Војводини.*

У овом раду рукописни зборници/текстови „Мука Христових“ разматрају се као културно-историјски феномен. Јулијан Тамаш је у својој Историји русинске књижевности одломке текстова „Мука Христових“ које је објавио Иван Франко (Франко 1899: 191–241) разматрао као дела старе русинске књижевности односно почетка књижевности Русина у Војводини (Тамаш 1997: 61–69). Иван Франко истиче да су апокрифна јеванђеља и други апокрифни текстови, како код западноевропских народа, тако и код Словена, имали значајан утицај на развој националних књижевности (Франко 1983: 106). До сада нису урађена систематска истраживања језика рукописних зборника Русина у Војводини из XIX и почетка XX века, мада је неспорно да су ту почеци њихове писмености.[2]

Приликом своје научне експедиције међу Русинима у Бачкој 1897. године Володимир Хнатјук је био пријатно изненађен великим бројем рукописних зборника (Гнатюк 1988: 120, 213). Том приликом је добио на поклон (Гнатюк 1985: 119) или је касније позајмио неколико рукописних зборника од Русина из Бачке и Срема (Гнатюк 1985: 119–138; 1988: 213), дао је њихов приказ и објавио је из њих 125 духовних/па-

[1] Овај рад је настао као резултат научно-истраживачког рада у оквиру пројекта *Извори о историји и култури Војводине* који материјално подржава Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

[2] Неки радови Александра Дуличенка посвећени том питању, објављивани у разним публикацијама, сада су објављени у зборнику његових радова: Дуличенко, Д. А., *Jugoslavo-ruthenica II*, Филозофски факултет, Нови Сад – Руске слово, Нови Сад, 2009.

рацрквених песама (Гнатюк 1985: 119–226). После тога Хнатјук је ове зборнике дао Ивану Франку, који је одломке из прозних апокрифних текстова објавио са коментарима (Франко 1899: 191–241; Франко 1902: 319–323; Франко 1906: 69–98).

Од девет рукописних зборника које је Хнатјук добио на поклон или позајмио од Русина из Бачке и Срема и које је приказао и објавио из њих неке духовне песме, већина садржи и песме и прозне текстове. Само духовне песме, укупно 45, садржи *Рукопис Лїкара; Рукопис Михайла Мункачія* поред песама садржи и прозне апокрифне текстове, из којих је неке одломке објавио И. Франко; од четири рукописа *Михајла Туринског,* које Хнатјук насловљава са *А*, *Б*, *В* и *Г*, рукопис *А* садржи 118 духовних песама, рукопис *Б* садржи углавном прозне текстове, рукопис *В* садржи само песме, а рукопис *Г* садржи и песме и прозне апокрифне текстове; рукописи *Јурија Манојле,* означена са *А, Б* и *В*, су само одломци предавања учитеља Ивана Манојле, његовог сина и његовог унука Јурија Манојле, из аритметике, педагогике и науке „про образованіе чувствованій" (Гнатюк 1985: 119–138).

У библиотекама гркокатоличких парохија у Бачкој и Срему међу старим и ретким штампаним књигама често се чувају и рукописни ћирилски зборници који садрже духовне/парацрквене песме, молитве, разне апокрифне прозне текстове, хришћанске легенде и народне хронике насеља. Има зборника који садрже само песме и молитве, или само прозне текстове, али чешће у њима има и песама, и молитви и прозних текстова. Од прозних апокрифних текстова најчешћи су „Муке Христове", „Сан Пресвете Богородице", "Божје писмо", „Разговор Исуса са мајком пре мука", "Седам радости Богородице", „Повест о животу Исуса Христа" „Хожденіє Богордици по муках" и други.

У овом раду се приказују зборници и прозни апокрифни текстови „Мука Христових", од којих су неки међусобно веома слични, а други се разликују по времену настанка, језику, обиму и другим особинама. Володимир Гнатјук и И. Франко су у већ навођеним делима износили мишљења да су најстарији зборници које су користили настали крајем XVIII или почетком XIX века, мада нису навели поуздане аргументе да су да су неки од њих из XVIII или прве половине XIX века. Михајло Ковач у свом прилогу даје опис рукописног зборника *Страстослов* из 1851. године (Ковач 1977: 54–55). Најстарији датиран рукописни зборник духовних песама који сам имао у рукама потиче из 1819. године и чува се у Музејској збирци у Руском Крстуру.[3]

1. Најстарији датиран рукописни зборник који садржи апокрифни текст „Мука Христових" је зборник Јанка Мањоша из 1857. године. У рукопису нема података о томе где је настао. Свеска са тврдим картонским корицама црвене боје (185x145 мм), пагинација картица ћириличким бројевима. Мастило црно. Прва пагинирана страна почиње песмом *Пісньнапросецію,*[4] после које до 12. стране следе друге песме. Свака песма почиње лепо изведеним иницијалима, а има и других орнамената, мање или више успешно изведених. На 13. страни је наслов *Книга сія страсто словъ,* а доле је запис: „мисяца јануарія 12. 1857 року, Маньош Янко". Текст «Мука Христових» се завршава на левој страни 49 картице, а на десној одмах почиње *Сонъ Пресвятой Б[ого]*

[3] Зборник је без корица, недостају прве и последње странице.

[4] У старијим русинским текстовима увек уместо речи *процесия* користи се реч *проседия*, а старији људи и данас тако говоре.

родици спящи на гори Оливной. На левој страни 54. картице почињу песме које иду до краја зборника. Последња пагинирана картица је 88. Зборник је у добром стању. Чува се у библиотеци гркокатоличке парохије у Шиду. Није инвентарисан.

2. Рукописни зборник непознатог аутора. Време настанка: крај XIX или почетак XX века. Свеска са линијама за рачуноводство, тврде корице, обложене платном са вертикалним црним и зеленим пругама. Корице мало оштећене. Зборник има 147 пагинираних картица. Текст је писан једноставним и читким рукописом, без иницијала и других орнамената. Поднаслови изведени великим словима.

Текст зборника „Муке Христове“ на почетку нема посебан наслов. На првој пагинираној страни почиње реченицом „Кет ше Христосъ от шятаго Іоана окресцелъ”. На 9. страни је наслов *Страсти Христово* и текст почиње речима: „Синаксаръ[5] слова Божия на Преображениє як ше Христос на Синайскей гори преображел”. Текст је писан на народном језику Русина у Војводини уз мешање црквенославизама и елемената русинског/украјинског језика карпатског ареала. Пошто је овај текст «Мука Христовиј» по садржају и језику веома сличан истоименом тексту који је објавио И. Франко (Франко 1899: 191–242) и неким другим текстовима који ће овде бити приказани, ова два текста ће бити упоређена бар у најкраћим цртама.

Овај текст «Мука Христових» и текст који је објавио И. Франко су до те мере слични да се може закључити да је постојао неки прототип од кога потичу, односно да је било више зборника са овим текстом који су у другој половини XIX настајали сталним преписивањем. У тим текстовима се може уочити да преписивачи/састављачи зборника често нису разумели неке црквенословенске или русинске/украјинске речи карпатског ареала, па их погрешно преписују или користе. Такође се може уочити недовољно непознавање новозаветних топонима и њиховог географског положаја, као и доста непрецизно или произвољно позивање на поједне текстове канонских јеванђеља. На пример, на првој страни овог текста и у тексту који наводи И. Франко (Франко 1899: 191) стоји ”ми нье речни”, а требало би да пише ”ми нье оречни” (на мађарском örök – вечан). У овом и у неким другим текстовима „Мука Христових“ погрешно се користи реч „черяк”, што на русинском значи жбун, уместо речи ”геряк”[6] (на мађарском üreg – пећина), како је вероватно стајало у неком старијем изворнику, из којег су касније други преписивали. У овом тексту, као и у тексту који наводи И. Франко погрешно се наводи да се Христово преображење догодило на планини Синај, уместо на планини Тавор. Град Јефраим се погрешно назива Јефрем; за планину се каже Моравска уместо Моавска.

У оба ова текста, као и у текстовима „Мука Христових“ који ће бити наведени под следећим тачкама, могу се уочити неке нелогичности или недореченост због тога што су преписивачи/састављачи зборника при преписивању грешком изостављали делове реченица или и целе редове, а те грешке су у каснијим преписивањима или понављане или на разне начине исправљане.

У овом тексту има више него у тексту који је објавио И. Франко ауторових обраћања самом читаоцу с намером да га додатно усредсреди на размишљање о Христовим мукама.

[5] У овом и у другим сличним рукописима „Мука Христових“ реч *Синаксаръ* је писана одвојено: *Сина ксаръ* или чак и *Сина касаръ,* што показује да људи који су то писали нису разумели значење речи.

[6] Ову преписивачку грешку је приметио и И. Франко (Франко 1899: 191)

3. Зборник непознатог аутора. Свеска, тврде картонске корице обложене кожом црвене боје, садржи 161 картицу. Пагинација ћирличким словима иде само до 61. картице, односно до краја текста «Мука Христових». Маргине и линије за писање извучене графитном оловком.

Зборник почиње текстом *Сонъ Прес[вя]той Богородици спящой на горі Оливной*. Текст ”Мука Христових” почиње на 5. картици *Предисловієм*, а на 7. картици с леве стране је наслов: *Страсти Г[оспо]да Б[о]га Нашего Ісуса Христа*. Тај текст иде до картице 61. Следе разне песме до картице 157. На последње четири стране су пасхалне таблице *Неисходимая пасхалія*, а на последњој страни поред таблице кратак запис да је пасхална таблица писана у марту 1849, а преписана 20. новембра 1877. године, када је вероватно настао и овај рукописни зборник. Текст «Мука Христових» писан на русинском народном језику, по садржају и језику сличан тексту «Мука Христових» под бројем 2.

Зборник се чува у фонду старих књига у библиотеци гркокатоличке парохије у Руском Крстуру. Није инвентарисан.

4. Зборник *Бого-гласникъ* Јоана/Јанка Москаља из Куцуре, састављен 1899. године, најлепши је од свих овде приказаних. Свеска има тврде корице обложене црном кожом, украшене златотиском, на средини велики крст изведен у златотиску. Маргине извучене дебљом црвеном линијом. Писано комбинацијом црног и црвеног мастила.

Од прве пагиниране стране иду песме о Христовим мукама односно „великпосне“. На странама 30–31. исписана је песма са нотама. Од 73. стране следе Богродичне песме. «Муке Христове» као посебан део зборника почињу новом пагинацијом од стране 1, с леве стране арапским, а са десне ћириличким бројевима. Текст почиње *Предисловієм*, а од 3–48. пагиниране стране иде текст ”Мука Христових”, писан црквенословенским језиком са доста елемената језика Русина у Бачкој и Срему и русинског/украјинског језика карпатског ареала. Овај текст је краћи и по садржају се доста разликује од текста «Мука Христових» у зборнику под бројем 2.

Зборник се чува у фонду старих књига у библиотеци гркокатоличке парохије у Руском Крстуру. Није инвентарисан.

5. Рукописни зборник Ђуре Фече настао је у Руском Крстуру 1891. године. По лепоти долази одмах иза зборника Ј. Москаља (под бр. 4). Свеска са тврдим картонским корицама, на угловима и хрпту кожа браон боје. Текст писан црним мастилом, а иницијали, заставице и други орнаменти изведени оловком црвене и плаве боје. Оригинална пагинација иде до 296. стране (с леве стране је арапски, с десне ћирилички број), а даље накнадно исписана све до задње 450. стране. Зборник почиње песмама *На Воведеніє Пре[святой] Б[огоро]дици* и до 317. стране следе духовне песме. После 26 празних и непагинираних страна, на 319. страни почиње текст „Мука Христових“ писан другом руком. Текст је писан црквенословенским језиком, са елементима језика Русина у Војводини и русинског/украјинског језика карпатског ареала. Текст и језик „Мука Христових“ у овом зборнику веома је сличан тексту у зборнику Ј. Москаља. Завршава се на 50. пагинираној картици. Следе неке молитве, монолози свадбеног церемонијала. На крају је садржај у ком се наводе само песме. Зборник је власништво Мирона Рамача из Руског Крстура.

6. Рукописна књига „Мука Христових“ непознатог аутора, почиње текстом *Благословенъ грядий во имньа Господне Алилилуяъ*, следи *Пророчество Іоана Крестителя Предтеча Исуса Христа*”, а на 13. страни почињу *Страсти І[с]уса Христа*. Писано црним мастилом, једноставним рукописом, без иницијала и других орнамената. Свеска са линијама за рачуноводство, обичне тврде црне корице. Време настанка рукописа: крај XIX или почетак XX века. Пагинација оригинална, број је увек горе у левом и десном углу стране. Текст се завршава на 190. страни описом вазнесења и крунисања Богородице.

Зборник се чува у фонду старих књига у библиотеци гркокатоличке парохије у Руском Крстуру. Није инвентарисан.

7. Рукописни зборник који је саставио Ђура Сегеди у Руском Крстуру 1892. године. Свеска са тврдим шареним картонским корицама, које су на хрпту и угловима ојачане платном са вертикалним црним и зеленим пругама. Писано лепим и читљивим скорописом. Пагинација оригинална. Текст „Мука Христових“ почиње реченицом „Кедъ ше Христовъ образъ пременелъ” на првој пагинираној страни. Текст је скоро идентичан тексту „Мука Христових“ под бројем 2. Ипак, ту аутор, за разлику од других веома сличних текстова, који су вероватно настали из једног прототипа, не користи реч „оречни“, која долази из мађарског језика, него русинску реч „вични“.

Текст ”Мука Христових” се завршава описом вазнесења и крунисања Богородице и кратким записом на почетку 203. стране: „Писалъ Сеґеди Дюра”. Следе разне духовне песме. Пагинација иде до 375. стране, а има укупно 404 стране.

Зборник се чува у фонду старих књига у библиотеци гркокатоличке парохије у Руском Крстуру. Није инвентарисан.

8. Рукопис „Мука Христових“ Михала Такача, писан у Руском Крстуру 1909–1910. године. Свеска на линије за рачуновдство са тврдим картонским корицама, обложена платном са водравним црним и зеленим пругама. Зборник је писан лепим, једноставним и читљивим писмом. Текст почиње на првој пагинираној страни после корица реченицом: „Кедъ ше Хрстосъ от шятого Іоана окресцелъ”, а на 9. страни је наслов *Страсти Хрістово*. Текст је скоро идентичан са текстом «Мука Христових» у зборнику под бројем 2 и 3, исти су и поднаслови. Текст се завршава описом вазнесења и крунисања Богородице на страни 126. На страни 127. почиње текст *Хожденіє Богородици по мукахъ* и иде до 146. стране, где почиње текст *Успеніє Преблаженей Дїви М[а]рії*, писан ситнијим словма и са малим проредом између редова да би стао до краја свеске на 148. страни. Ту је запис: ”Писалъ Такачъ Михалъ изъ Бачъ Керестура 1909/1910-го року, доконче̑лъ јануара 14/27-го”.

Зборник се чува у фонду старих књига у библиотеци гркокатоличке парохије у Руском Крстуру. Није инвентарсан.

9. Рукописни зборник непознатог аутора. Свеска са тврдим картонским корицама пресвученим црним платном. Линије за писање извучене графитном оловком. Писано црним мастилом, једноставним и читљивим рукописом. Пагинација оригинална, на свакој страни горе на маргини пише „страна“ а арапски број је у округлој загради.

На првој страни је наслов *Страсти Господа Ісуса Христа*. Писано на русинском народном језику, са мало црквенославизама. Текст се разликује од текстова „Мука Христових“ који се овде наводе. На 59. страни наслов *Путованьє у Ефесъ*, а

на 66. *Маріина смертъ*. Тај текст се завршава на 103. страни. После тога следи текст хронике Руског Крстура с насловом *Споменъ одъ зачатия Керестура*, а пагинација иде на исти начин као од почетка књиге (од 1–15. стране).

Зборник се чува у фонду старих књига у библиотеци гркокатоличке парохије у Руском Крстуру. Није инвентарсан.

10. Рукопис „Мука Христових“ непознатог аутора. Свеска без корица, недостају прве стране. Текст на првој страни, пагинираној бројем 3, почиње речима ”з найменьшим и най звекшу муку...”. Писано читљивим рукописом, црним мастилом. У тексту има неколико једноставних иницијала, а других орнамената нема. Текст је веома сличан текстовима „Мука Христових“ под бројем 2, 3, 7 и 8. Пагиниране су картице графитном оловком од 3–85. Текст се завршава описом смрти Исуса Христа, а недостају задње стране. Рукопис се чува у Музејној збирци у Руском Крстуру. Није инвентарисан.

11. Рукописни зборник писан за Илону Хирјовати из Руског Крстура. Овај рукопис је описао и Михајло Ковач (Ковач 1977: 91–92). Свеска са тврдим картонским корицама, на хрпту ојачаним зеленим платном. На предњим корицама на средини залеђен крст од папира, мало оштећен. Линије за писање извучене графитном оловком. Писано црним мастилом, лепим и читљивим рукописом. На првој страни после корица с десне стране стоји наслов *Страсти Господа Нашего Ісуса Христа*. Ту се наводи да књига припада Илони Хирјовати из Руског Крстура, и година 1902. На следећој страни, с леве стране, пагинираној бројем 1 текст почиње реченицом „Кедъ ше Христовъ образъ пременєлъ”. Текст је сличан текстовима ”Мука Христових” под бројем 2, 3, 7, 8 и 10, завршава се на страни 177. Ту се наведи да је текст писао Њаради Михал у Руском Крстуру и завршио га 7. фебруара 1904. године. Рукопис се чува у фонду старих књига у библиотеци гркокатоличке парохије у Руском Крстуру. Није инвентарисан.

12. Рукописни зборник, сада власништво Марије Дорошки из Руског Крстура, писао је 1876. године ћурчија Михал Папуга из Руског Крстура за Јанка Хому. Свеска има тврде корице, обложене црном кожом и украшене златотиском. Линије за писање извучене графитном оловком. Писано црним мастилом, а иницијали и други орнаменти урађени комбинацијом црвене и зелене боје. Оригинална пагинација картица арапским и ћириличким бројевима. Рукопис лако читљив, лепо изведен. На 101. картици наслов *Жітіє Іанско* почиње реченицом ”Кедъ ше Христосъ от шветого Яна окресцелъ”. Текст веома сличан текстовима ”Мука Христових” под бројем 2, 3, 7, 8, 10 и 11. На картици 106. почиње *Синаксаръ слова Божїя на Преображенїє* и завршава се, односно прекида на картици 119, на месту када је Марија Магдалена просула драгоцену помаст на главу Исуса Христа, а апостол Јуда је то осудио као узалудно посипање. Даље до краја зборника следе разне духовне песме и молитве.

13. Рукописни зборник Габра Вислављског из Руског Крстура, писан 1905. године. Свеска без корица. Рукопис лепо изведен, читљив. После наслова на непагинираној страни *Страсти Господа и Спаса Нашего Исуса Хр[ис]та* на 1. страни почиње текст речима ”Кед ше Христовъ образъ пременьелъ”. Недостају следеће четири стране, а текст се наставља на 6. страни. Текст сличан као у рукописима „Мука Христових“ под бр. 2, 3, 7, 8, 10, 11 и 12. Завршава се на страни 144. описом вазнесења и

крунисања Богородице. Рукописна књига се чува у Музејској збирци у Руском Крстуру, није инвентарисана.

14. Рукописни зборник непознатог аутора. Свеска без корица. Прве странице недостају, а текст почиње на 10. пагинираној картици. Прво иду разне духовне песме. На картици 103. је наслов: *Житїє Ісуса Христа Сина Божїя*, а текст почиње описом Христовог преображења. На 107. картици стоји наслов Страсти *Господа Бога Спаса нашего Ісуса Христа*. Текст је веома сличан текстовима ”Мука Христових” под бројем 2, 3, 7, 8, 10, 11, 12 и 13. Зборник се чува у Музејској збирци у Руском Крстуру, није инвентарисан.

15. Рукопис „Мука Христових“. Свеска доста оштећена, без корица, недостају прве странице. Текст почиње на 11. страни на месту кад се Богородица плакала сазнавши да је Христос после свог крштења одлучио да иде у Јерусалим. Текст је писан на мешавини црквенословенског и русинског/украјинског језика карпатског ареала, са елементима народног језика Русина у Бачкој и Срему. Завршава се на 43. картици. Даље следе разне духовне песме. Рукопис се чува у Музејској збирци у Руском Крстуру, није инвентарисан.

16. Рукописни зборник Ђуре Шанте из 1893. године. Почиње текстом на српским језику *Три затворенице*. Следе друге српске молитве и песме. На страни 216. је наслов *Страсти Господа Бога и Спаса нашего Исуса Христа*, а на следећој страни почиње текст на русинском језику речима ”Кед ше Христов образ пременєл”. Текст веома сличан већ навођеним текстовима «Мука Христових» под бројем 2, 3, 7, 8, 10, 11, 12, 13 и 14. У тексту нема иницијала нити других орнамената, а нема ни поднаслова. Завршава се описом вазнесења и кунисања Богородице. После следе други текстови, сказанија и молитве, углавном српске или руске провенијенције. Оригинална пагинација је већим делом одсечена приликом накнадног повезвања зборника. Последња исписана страна је 233. Зборник се чува у библиотеци покојног архиепископа Хавријила Букатке (1913–1981) у гркокатоличкој парохији у Руском Крстуру.

17. Рукописни зборник Хање Берек из Руског Крстура састављен 1884. године. Корице од картона пресвучене црном кожом. На првој десној страни после корица наслов *Страсти Христово*, а текст почиње речима „Сина казар[7] слова Божія”. Прве стране су мало оштећене. Рукопис је леп и читљив. Писано је црним мастилом, које је већ мало избледело. Текст је на русинском народном језику, уз мало црквенославизама. Текст је сличан текстовима «Мука Христових» под бројевима 2, 3, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14 и 16. У тексту има веома мало иницијала или других орнамената, мада иста ауторка/преписивачица у свом зборнику духовних песама из 1885. године има доста иницијала и других орнамената, изведених у више боја.[8] Текст се завршава на 225. страни. Ту стоји и запис: „Писани Страсти Христово року 1884. дня 2 декембръ. Писала Ганя Берекъ“. После следи текст *О В[о]скр[есе]нїи Г[ос]п[о]дним* и други прозни текстови до краја. Укупно има 236 страна. Зборник се чува у фонду старих књига у библиотеци гркокатоличке парохије у Руском Крстуру, није инвентарисан.

---

[7] Овде је написано „Сина казаръ“, а у неким другим рукописма писано је и „Сина ксаръ“ уместо синаксар, што показује да људи нису разумели значење ове речи.

[8] Овај рукописни зборник духовних/парацрквених песама се чува у фонду старих књига у библиотеци гркокатоличке парохије у Руском Крстуру.

18. Рукописни зборник Михала Папуге састављен 1885. године. Свеска са тврдим картонским корицама. Линије за писање извучене графитном оловком. Писано црним, мастилом, које је већ мало избледело. Рукопис читљив, мало полегнут у десно. На првој страни после корица наслов: *Сїиє сутъ Страсти Господа Нашего Їсуса Христа*, а на следећој страни је записано да је зборник саставио Михал Папуга 1885. године у Петровцима и увезао у Вуковару 1893. године. На следћој страни почиње „*Предисловїє о Страстех Христових и о мученіи єго и єго милости*". Оригинална пагнација картица писана мастилом, а накнадна графитном оловком. У тексту нема иницијала или других орнамената, само понекад састављач за њега важнније речи пише мало крупнијим и дебљим словима. И за овог састављача/преписивача се може речи, као и за Хању Берек, да је зборник прозних текстова писао лепим рукописом, али скромно, без иницијала и других орнамената у боји, као у зборнику који је преписао 1876. године, који је описан под бр. 12.

Језик је мешавина црквенословенског, русинског/украјинског језика карпатског ареала и језика Русина у Бачкој и Срему. Текст „Мука Христових" по језику и садржају веома сличан текстовима у зборницима под бр. 4 и 5. Из тога се може закључити да је исти аутор/преписивач у своја два рукописна зборника преписао два различита текста „Мука Христових", који се битно разликују и по свом језику и по свом садржају. Текст „Мука Христових" се завршава се на 64. картици, а следи текст *О житію сятыхъ Отецъ сказаніє, Листъ Божїй* и други текстови и молитве. Последња исписана картица 95. Рукописни зборник се чува у фонду старих књига гркокатоличке парохије у Руском Крстуру. Није инвентарисан.

ЛИТЕРАТУРА

Гнатюк, В., *Угроруські духовні вірші (Етнографічні матеріяли з Угорської Руси, І),* Руске слово, Нови Сад, 1985.

Гнатюк, В., *Етнографични материяли з Угорскей Руси, V,* Руске слово, Нови Сад, 1988.

Ковач, М., *Шлїдами зазберовачох народних духовних скарбох у нас,* Нова думка, 16, Вуковар, 1977, 49–56.

Тамаш, Ю., *История рускей литературы,* Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

Франко, І., *Апокрифи і легенди з українських рукописів. Том ІІ. Апокрифи новозавітні. А. Апокрифічні євангелія.* Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. ІІ, Львів, 1899.

Франко, І., *Апокрифи і легенди з українських рукописів. Том ІІІ. Апокрифи новозавітні. Б. Апокрифічні діяння апостолів.* Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. ІІІ, Львів, 1902.

Франко, І., *Апокрифи і легенди з українських рукописів. Том IV. Апокрифи есхатологічні.* Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. IV, Львів, 1906.

Франко, І., *Зібрання творів у п'ядесяти томах,* т. 38*,* Наукова думка, Київ, 1983.

Janko Ramač

RUTHENIAN APOCRYPHAL MANUSCRIPT COLLECTIONS AND TEXTS UPON ”THE TORMENTS OF THE CHRIST” FROM THE SECOND HALF OF 19th AND THE BEGINNING OF 20th CENTURY

Summary

Volodimir Gnatjuk spent some time among the Ruthenians in Bačka in 1897. At the time, he observed and remarked that the Ruthenians rated the manuscript books/collections with religious songs and other spiritual and para-churched prose texts rather highly, that a lot of them had written and copied the ones for themselves and others, as well. Both the fact that a part of the above mentioned manuscripts have been preserved until the present day and the quotation of V. Hnatjuk testify upon the fact that the Ruthenians as a national community were literate at the time. In addition, it testifies that the Ruthenians highly appreciated the written word in the their mother tongue and it also proves the fact that it really was a constituent part and the guardian of their national identity at the same time, in the above mentioned region. Therefore, the manuscript books/collections from 19th and early 20th century deserve a scientific observation and notice as the works of the Ruthenian literature represent the rudiments and, beyond that, a cultural-historical heritage as well as the Ruthenian language treasury. This paper only points out a rather poorly studied field of spiritual and cultural life of the Ruthenians in Vojvodina, in the 19th and the beginning of 20th century.

Kornelija Farago
Univrzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
corna@eunet.rs

UDK: 82.09
82:1

HERMENEUTIKA DISTANCE – ZAKON JEZIKA I OTPOR TELA

Apstrakt: Stanja odvojenosti, vrlo raznolike forme doživljavanja distanciranosti intenziviraju se radikalizacijom jezičke transpozicije. Na više mesta se ukazuje na tesnu povezanost kategorija udaljenosti, udaljavanja, distanciranosti i razumevanja, i to u kontekstu onih hermeneutičkih momenata koji bi se mogli doživeti u daljini, ili putem udaljenosti, ili za vreme boravka u daljini. U pogledu bliskih drugosti razmatramo odnos tela i alteriteta. Iskustvo alteriteta prelazi, naime, i na jezik telesnih značenja, uzajamno neprevodive kakvoće ometaju opažanje, o istim stvarima jezici i tela govore drugačije. Osnova želje: u ljubavnom činu, posredstvom telesnosti učiniti pokušaj da se u odnosu na jezičku granicu ostvari „odnos prekoračenja", da se ostvari, dakle, osnovno značenje čulnog prelaska granice. Zaključak je: „zakonitosti jezika su teže savladive nego otpor tela"

Ključne reči: *Alteritet, drugost, granica, hermeneutika distance, identitet, jezik, poetika prostora, različitost, stranac, telo*

(Napetosti iskušavanja jezika) U prostorima eseja Lasla Vegela *ja* se u svakom pogledu pojavljuje u odnosu na Drugog, i u stanju je da bivstvuje isključivo u doslovnosti ove vrste *dotičnosti*. (Kao da ovi tekstovi žele pokazati, tragom zamisli Pola Rikera, da se i diskurzivni identitet *ja* konstituiše posredstvom Drugog.) Pri svemu tome nastoji i da se reši ovog odnosa, međutim, njegove sve brojnije samointerpretativne forme još više ga vezuju za ovu relaciju. Kad *oslobađanje, bekstvo, odvajanje* poprimaju esejističku formu, iz dobro poznatog modela putovanja brišu se svi krugovi mogućnosti povratka: „ništa o svetu nisi shvatio ukoliko pretpostavljaš da ako si jednom odnekud otišao, možeš tamo jednom i da se vratiš" (Vegel 2002: 11). I u pozivanju na bezdomnost, na privremenost, reflektuje se problematika poništavanja povratka: „Ne vraćaj se nikuda" [...] „Budi i kod kuće samo na proputovanju". (Vegel 2002:14). Osećanja strepnje i nesigurnosti, zgusnuta u pojmu rodne grude, doticajnost čine izrazitijom od ukorenjenosti. Ova okolnost istovremeno ostavlja mogućnost da se u svakom trenutku uspostavi distanca, sprečava da se uticaji ustale, a od pomoći je, ujedno i u tome, da fenomene percepiramo u njihovoj dinamičnosti, dopuštajući otvaranje novih puteva. Dom u ovom sistemu mišljenja nije metafora dolaska, prispeća, već – u većoj meri – poprište začetka i uobličavanja čežnje („Odavde bi svi najradije otišli, jednom zauvek, ali čežnja ove vrste često je nadasve složena, jer je apsurdna" (Vegel 2002: 34), stabilna polazišna tačka. Na jednom mestu ova koncepcija dobija i temporalno proši-

renje: *epoha* je takva, da u njoj nema prispeća, dolazaka. Usled sukcesovnih ponavljanja formi i misli, proisteklih iz kontekstualnih datosti, čežnja se imenuje i u više varijanti.

Stanja odvojenosti, vrlo raznolike forme doživljavanja distanciranosti Vegelova esejistika intenzivira radikalizacijom jezičke transpozicije. Dominacija transponovanog jezika, te u *tropičkoj sferi* prisutno udaljavanje se već, bezmalo kao opšta pojava, ugrađuju u njegove tokove mišljenja, u dvobojne, dvožive retoričke produkte: „Već si navikao da iza svake reči tražiš skriveno značenje, duge, nakićene rečenice kriju ubistvena sečiva", (Vegel 2002:14) sistem metafora, asocijacija, poprima širinu maternjeg jezika. Jezik koji se kreće u gravitacionom polju tropa, znakova i ruina znakova, ponekad kao utvrđena odbrambena linija, kao jezički paravan služi subjektu govora izmešteno, udaljeno u drugo lice jednine. „Ako ne možeš ništa drugo da učiniš, skrivaš se iza metafora." (Vegel 2002: 34). Onaj svet koji se vezuje za doslovne nivoe jezika, pokazuje se u manjoj meri, jer govorni subjekt postepeno smeće s uma „svakodnevni govor, neposredno imenovanje", te se na taj način postepeno ukidaju mogućnosti prelaska iz jednog tipa jezika u drugi. Metaforičku kakvoću teksta možemo čitati i kao značenje, odnosno, kao da jezik prikrivanja, zabašurivanja promoviše u kvalitet maternjeg jezika. Ali nude nam se mogućnosti i za to, da u metaforičkom diskursu osetimo neobičnu bliskost pojava, uprkos neobičnih logičkih udaljenosti. U svakom slučaju, napetosti između doslovnih i metaforičkih značenja, interpretacija, sličnosti i razlika, neizostavno su potrebne da bi jezik mogao da prodre do datih modaliteta bivstvovanja (tragom Pola Rikera 2006: 364).

Ovaj milje je i inače neobično zasićen fikcijama, „u stvarnosti manjinskog čoveka mnogo je više fantazmagoričnih elemenata" nego u svetu onih koji „svoj život bezbedno žive vezani za većinu"(Vegel 2002: 36). Jezik koji napušta tropičku sferu, ne bi bio u stanju da dosegne, ne bi čak ni doticao stvarnost onoga o čemu bi trebalo da progovori. U ambivalentnostima bremenitom prostoru geokulturalnih emitovanja značenja, fikcija zamenjuje „stvarnost", i obezbeđuje okvir za interpretaciju Drugog, ali je ona ujedno i prirodni milje samointerpretacije, bezmalo njena jedina mogućnost. To je takav teren jezičkog pluralizma, na kojem uobrazilja čezne za stvarnošću i za neposrednošću, i gde zavide „jednojezičnim pismoznalcima koji žude za otrovima složenog i prenosnog sveta" (Vegel 2002: 35).

Ipak, oni koji ponekad komuniciraju s „maglovitim aluzijama" mogu smatrati sebe delom jednog hermeneutičkog čuda: razumeju ih, i oni razumeju druge. Doživljavaju paradoks razumevanja kao svoje prolazno iskustvo: ono što najviše pruža otpor, ono što je najtransponabilnije, to je ujedno i najrazumljivije. Na osnovu poruka Vegelovih eseja uzajamnost razumevanja, uprkos svemu, moguća je isključivo u domaćoj sredini, ali i ovde – u najboljem slučaju – u sferama koje se graniče sa čudom, i na nivou paradoksa, u čvrstom spletu elemenata protivrečnosti. Kultura maternjeg jezika i zapadni svet (naročito uzastopnim čitanjem eseja *Nach Berlin* i *Pohvala marginalnosti*), izjednačavaju se u nerazumevanju esejističkog subjekta u svetlu asimetrije spoznavanja: „Ljudi ti dolaze u susret, ti ih poznaješ, poznata ti je njihova drama. Oni nemaju pojma o drami tvoga sveta, njihova kultura naprosto ne senzifikuje celinu tvoje kulture. Pognute glave tumaraš peštanskim ulicama. Bićeš ili epigon, ili marginalac" (Vegel 2002: 71). Kultura maternjeg jezika nalazi u toj asimetriji dimenziju koja joj odgovara, momente koji su naizgled identični, a sve ostalo – divergentne elemente – odbacuje ili zanemaruje, i na taj način esejistički subjekt postaje sličan zapadnjačkom strancu: pa stoga je *teacher* „samo odmahnula, i to je nešto drugo, odmahnula je isto onako, kao kad u Pešti odmahuju, kada treba razumeti nekakvu razliku" (Vegel

2002: 285). U većini eseja ključno ulogu igra potpuno odsustvo „radosne volje" razumevanja i, u vezi sa tim, neprestano insistiranje na hermeneutičkim naklonostima. Govorni subjekt, naprosto, nije u stanju da se oslobodi potrebe i želje da ga Drugi razume.

(Hermeneutika distance) Pitanja distance, njihove specifične relacijske dinamike imaju naročit značaj u ovim esejima. I upravo bi vegelovsko shvatanje istaknute uloge distance moglo da iz uobičajnog sistema mišljenja izmesti naš odnos prema domu ili prema prostorima „kulture maternjeg jezika", reinterpretirajući sva značenja bliskosti, odnosno obaveze približavanja. Na više mesta se u Vegelovima tekstovima ukazuje na tesnu povezanost kategorija udaljenosti, udaljavanja, distanciranosti i razumevanja, i to u kontekstu onih hermeneutičkih momenata koji bi se mogli doživeti u daljini, ili putem udaljenosti, ili za vreme boravka u daljini. Sistem odnosa u stalnom kretanju, neprestane promene uglova posmatranja te pažljivi izbor odgovarajuće distance – bliskosti/udaljenosti – karakterišu ovo mišljenje. „Kulturu maternjeg jezika", centralni karakter Budimpešte autentičnima čini upravo njihova udaljenost, jer kao što esejistički glas tvrdi: „uvek sam ih doživljavao iz daleka". „Rastuća udaljenost činila je grad sve stvarnijim. Što sam se od njega više udaljavao, postajao je sve stvarniji. [...] Tako da je Tišma možda ipak bio u pravu kad je spas očekivao od jednog dalekog grada." [1] Održavanje distance u sistemu mišljenja se zapravo izjednačava s čuvanjem autentičnosti. Svakim približavanjem, primicanjem, ukidala bi se ova distanca koja tu vezu čini autentičnom. I dok teži dekonstrukciji prisustva u smislu razumevanja, Laslo Vegel pridaje značaj momentu bliskosti, one bliskosti koja je generisana udaljenošću. Veoma je bitno i to, šta sve dospeva u tu, udaljavanjem nastalu međuzonu, i to sa jednog takvog aspekta, u kojem se u raznovrsnim odnosima pojavljuju čiste ravni značenja nepotpunosti, praznine, međuprostora, hijatusa, odsustva. Naposletku hermeneutika distance omogućava da za *ja*, u razumevanju sebe, jedan *Drugi* bude od pomoći: „sa sobom uspevam da se saglasim samo po pitanju sve manjeg broja veoma udaljenih, mahom nedostižnih stvari." (Vegel 2002: 281).

Subjektu geokulturalnog egzistencijalnog prostora nikad nije data radost svesti o identitetu, jer u svakom pogledu uočava pitanje „ko si, odakle si?" Iskustvo izraza lica Drugog, za njega se pojavljuje kao jezičko iskustvo ili, sasvim precizno, kao iskustvo pitanja. Oči tog Drugog nikad „ne blistaju, nego govore" (Levinas 2006: 48), odnosno pitaju. Ovde je reč o levinasovskoj *jezičnosti oka* koji probija masku, o jeziku jedne identičnosti koja se ničim ne može prikriti. Ja – stavjen pod znakom pitanja – koje se poklapa sa ispoljavanjem u licu Drugog, zovemo jezikom. (Levinas 2006. 141). Ali ominozno Pitanje ne zuri u njega samo iz lica Drugog, njemu sa svih strana prete potencijalne potrebe za odgovorima: „sa bilo koje strane, svakog časa mogu da te upitaju: kojoj strani pripadaš, a ti nećeš znati nedvosmisleno da odogovoriš" (Vegel 2002: 20). Traumatični karakter pojave Drugog, osim što postavlja pitanja, produbljuje i nesposobnost davanja odgovora. U Vegelovoj interpretaciji i maternji jezik upućuje isto pitanje onim svojim korisnicima koji imaju više bića i više duša: ko si? Sledstveno tome, prevladava elegično osećanje nepripadanja, ili polovičnog, nepotpunog pripadništva, ono politopičko „ne nalaženje svog mesta": „istovremeno pripadaš raznim mestima, do te mere da bi se o tebi moglo reći da nigde ne pripadaš" (Vegel 2002: 34). Neobično je to da se manjinac ne formira usred složenih odnosa poistovećivanja i ne-poistovećivanja, već u jednoj takvoj situaciji razumevanja u kojoj drugost dobija značenja kao „faktička datost bivstvova-

[1] Dotična rečenica je iz dnevnika Aleksandra Tiše iz 1943. godine: „Jedino Pešta može da me spase."

nja", a što se tiče bar nekih njenih dimenzija, sigurno nije rezultat izbora, niti interpretacije. Pitanje vegelovskog predočavanja pojma minoriteta, profiltrirano kroz ovo značenje, znači već nešto sasvim drugo, nekakvu tešku nezaštićenost: nemam doživljaj „kolebljivog traganja za identitetom, jednog mađarskog manjinca začaš strpaju u neku fijoku, nisam imao kud da se sakrijem" (Vegel 2002: 272). Na drugom mestu pak čitamo sledeće: „Moja drugost je bila unapred data, nije mogla da bude prikrivena, nije imala svoje skrovište, delovala je na mene šokantno..." (Vegel 2002: 272). Naspram prikrivenosti, uvijenosti Drugog – o tome će još kasnije biti reči – stoji potpuna razotkrivenost *ja.* Manjinac lišen mogućnosti da se na bilo koji način prikrije, „bori se uvek otkrivena lica" (Levinas 1999: 48). A zar o složenosti njegovog iskustva drugosti ne govori i to, da ni vlastita drugost nije sama po sebi, već da proističe iz Drugog, posreduje njegovu izloženost drugima, dok njega samog definitivno svrstavaju u drugi svet: „primio sam k znanju svoju drugost koju su u mene sabili" (Vegel 2002: 275–276). On može da usvoji Drugog tek u vlastitom iskustvu drugosti, kao nezaštićenosti, kroz njemu pripisane identitete, kroz *u njega sabijena značenja.* Pitanja koja se tiču samoidentičnog *ja* naziru se u više navrata. Kada Vegel, raspravljajući o poziciji Aleksandra Tišme, odnosno njih dvojice, na liniji *različitosti* kodova koji su za njih karakteristični, zaključuje da se Tišma razlikuje, ili bi mogao da se razlikuje po tome što on, zapravo, i ne želi da stvori/izabere sebi identitet – da Tišma i te kako sumnja u smisao potrage za identitetom. Ovde jedna naspram druge stoje gotovo dobijena drugost, i ona drugost koja se iznutra razvija: „Tišma je morao da se bori *za* drugost, ja sam morao da se borim *sa* njom" (Vegel 2002: 269). I u formiranju iskustva granica učestvuju raznovrsne forme oblikovanja značenja: tranzitna značenja, shvatanja određena dinamikom međuprostornih kretanja, jezik proistekao iz dodira antipodova ili iz kulturalne uporednosti, razdvojenosti i izdvojenosti, sputavajuće simbolike mreže reči, a na drugom mestu, opet, njegove umreženosti, u svakom pravcu otvorenih doticaja. U drugo lice jednine izmešteni esejistički subjekat kao granični slučaj, jer može da bude i ovakav, i onakav, mešovite je strukture, ali s uvek jasnim dominancijama. „Drama strepnje" dostiže vrhunac kad se ovaj *granični slučaj* – koji je, uzgred, „obožavalac razlika" – nađe pritešnjen između nostalgije za zavičajem i bezdomnosti.

Onaj Drugi, senzifikovan kao strukturni element svakodnevnog života, javlja se kao jezičko-kulturalni problem u najoštrijoj formi u projekciji jedne treće kulture. U uzbudljivom iskustvu trećeg jezika, naime, izranja pitanje: šta je ono što razdvaja jezik od jezika, jezik od govornika, ono što istovremeno razdvaja govornika od oba njegova jezika, te ono što, potom, oba jezika pokazuje kao upisivanje jednog jezika u drugi i određuje ih kao entitete koji se međusobno preklapaju. Engleski jezik bezmalo silom nameće govorniku mišljenje da, kad kaže, I´m from Yugoslavia, participira u jednom izuzetnom jezičkom doživljaju: „jer time je odmah stvorena izvesna distanca, izvesna praznina između mene i mog maternjeg, mađarskog jezika, te nadalje između mene i jezika mog svakodnevnog života, ujedno i jezika moje svakodnevnice, srpskog jezika, od tog trenutka, dakle, iz rovova trećeg jezika sam razmatrao, kako se jedan jezik upisivao u drugi" (Vegel 2002:279). Slika trenutka od oba svoja jezika odvojenog subjekta, to „stanje višejezičnosti", jezička saglasja i nesaglasja tog stanja opsedaju, na neki način, svest. I nije ništa manje bitno ni pitanje, šta se sve pojavljuje i razmešta u ispražnjenim međuprostorima, šta je ono čemu praznina nudi mesto. Praznina tih međuprostora može da naznačava i to, da se, u najboljem slučaju, preko Ničega može pronaći „osećanje sigurnosti neposrednog imenovanja". Ovaj karakter praznine, na drugim mestima, useljava se i među srpske i mađarske govornike, „između njihovog i tvog jezika uklještio se taman prostor".

(Vegel 2002: 40). Taj tamni ton uklještenog prostora, nosi sa sobom iskustvo po kojem je, u pojedinim slučajevima, i dijaloška tehnika interkulturalnog razumevanja jalov poduhvat, i da ona, ponekad, isporučuje predstavu u štetnom Drugom. „Potrebno je već samo da odredimo šta je maternji jezik u svojoj delatnoj podeljenosti, i šta je ono što nastaje između maternjeg jezika i takozvanog stranog jezika. Ono što tamo nastaje, i nestaje, a da ne postane ni jedno, ni drugo, to je: nesaopštivo."[2]

Pri svemu tome tuđinština se postavlja u presek jezika, lica i pogleda. Susret može da ima više modaliteta, ali nikad na nivou očekivanja. Govor određuje mnoštvo interpretativnih prelaza, uticaja, međusobno reflketirajućih i pozicionirajućih perspektiva koje se javljaju između *ja*-stranca, „intimnog" Drugog (koga bismo mogli nazvati i kontekstualnim Drugim), te udaljenog Drugog (kojeg je moguće dosegnuti samo putovanjem).

Time što ova jezička situacija ne poznaje mogućnost prelaska u bezgraničnost, priziva i veoma opsežno primenjuje tropologiju odvajajućeg, prikrivajućeg, zaklanjajućeg karaktera. Ova zaklonjenost se, međutim, ne može izjednačiti sa ne-vidljivim, ali već i sama po sebi, po tome kako deluje, daje naslutiti tajnu. U krug predstava udaljavanja jezičkog Drugog vodi i onaj efekat koji ima zavesa u razdvajanju prostora: „Drugi jezik uvek povlači finu, prozirnu zavesu između tebe i sveta kojem se ne obraćaš neposredno, niti od njega očekuješ neposredan odgovor […] U svakoj pojedinoj reči postoji jedna skrivena dimenzija pred kojom si bespomoćan, mogućnost imenovanja možeš da premostiš samo složenim zaobilaznicama" (Vegel 2002: 37). Kakva je funkcija zavese? Ona pre svega posreduje nesigurnost lelujevog, talasajućeg sveta, potpunim povlačenjem neposrednosti. Ona je nadalje prozirni paravan pred žudnim pogledom gledaoca, posrednost bliskog subjekta koji je, premda izgleda da se nudi, ipak ostaje nedohvatan, unekoliko relativizovani (a ponekad i s izvesnim nadama zasićeni) znak nemogućnosti približavanja „prisnom strancu". Pojave konstruišu prostor između sebe u mišljenju, u komunikaciji, kako bi jednom za svagda zadržali na rastojanju sve što je baš u svojoj distancionalnosti ono što jeste. I na ovoj tački se redom prizivaju hermeneutičke ideje vela. Skrivanje i otkrivanje, skrivenost i otkrivenost. Simbolika vela stupa u hermeneutičko mišljenje iz istraživanja istorije religija, kao simbol spoljašnjeg i vidljivog, te „kao simbol skrivenog i uzvišenog, nevidljivog i za smrtnike nedohvatnog"[3], zato je toliko i pogodna za predočavanje onog Drugog koji se krije, koji prikriva svoje tajne, odnosno za predočavanje velom prekrivene jezičnosti. Esej Lasla Vegela *Manjinska elegija* uvodi uz to i ideju dizanja vela, provirivanja iza vela: „zavirio si i iza zavese jednog drugog jezika" (Vegel 2002: 40).

Subjekt, s iskustvom slojevitosti i posledičnosti „palimpsest-života" participira u Drugome, u jeziku Drugog, tako što njegovu „gramatiku diktira drugačija situacija bivstvovanja, osećanja sebe u svetu". Kad krene na put u nameri da iznova uredi svoje unutrašnje prostore, osnova njegove posebnosti se ogleda u tome da ga konteksti „udaljene tuđinštine" ne ispunjavaju doživljajem lišenosti jezika, pa mu stoga i ne nude potpuno obnavljanje. Snažno determinativna suština sa sobom donetih jezika, „uvek pripravnih, vrebajućih pre-jezika" sprečava ga u uobličavanju svog sasvim novog *ja*. Nadasve je poučno, posredstvom kakvih uviđanja, kroz kakve formulacije postaje dvojnost, pluralnost, modalitet razumevanja sveta. Za njega je svet, kojeg može da shvati posredstvom poređenja, jedan složeni iskustveni splet, zbunjujuće

[2] Žak Derida citira A. Kabitija (*Du bilinguisme. Denoël*, *Paris*, 1985. str. 10), u: *A másik egynyelvűsége* (Jednojezičnost drugog), Jelenkor, Pécs, 2005, str. 18.

[3] Stav Ralfa Kudvorta citiran od strane Jana Asmana (2003: 120).

višeravni sistem. Teze *Manjinske elegije* govore o ne-istovetnosti jezika i života, o tome da je egzistencija subjekta izvan maternjeg jezika „osetljiva i na jedan drugi jezički sistem" (Vegel 2002: 38), da se u mreži drugog jezika delimično menja i *ja*, jer je „jezik svakodnevnice", sprski, vlasnik tajni govorećeg subjekta, uživa u svim onim „privilegijama koje si namenio maternjem jeziku". (Vegel: 2002: 40). To je takav svet u kojem „sve pojave imaju više imena, sve se može drugačije reći, pa samim tim i drugačije oblikovati" (Vegel: 2002: 36), u kojem su simultano prisutna iskustvena polja subjekta koji je unutra, koji je pritešnjen i koji se nalazi spolja. Precizno izrađena dinamika promena jezika i čvrsto poimanje idetiteta navode na to, da protagoniste eseja zamislimo u značenjima koja se mogu uobličiti pojmovima udvostručenosti, dubleta, dvojne forme, parnog lika: „Osveta paralelnih svetova je i tebe udvostručila." (Vegel 2002:36). Sledom prelaska iz jednog jezika u drugi, nastaje promenjeni svet bogat bojama, mirisima, kretanjima, formama, nastaje polifoni svet heterokosmosa: „Kao što menjaš jezik, tako se menjaju i forme, boje, mirisi." (Vegel 2002: 36).

Pored ključnih reči dijaloških filozofija, granice i praga, u interpretativni prostor kretanja ulaze i takvi pojmovi kao što su otvori, prorezi, pukotine, tamne duplje, nesigurna produbljenja. Subjekt vegelovskog eseja, dreždeći na pragu, traži samoga sebe, nije dovoljno smeo da stupi unutra, a kao čovek je nesposoban da odstupi, ili ga pak vidimo usred tektonskih promena nacionalnih svetova, kako se šunja uskim prolazima, tumara po maglovitim šupljinama, mračnim uspomenama. I kako se prostori sve više sužavaju, sve osetnije dobijaju na značenju staze odlaska, uzmaka, odstupnica. Međuprostori, u konotaciji praznine, dobijaju značenja otvora, pukotina, uskih prolaza koji, dakle, isključuju svaku vrstu poprečnog kretanja.

(Alteritet i telesna značenja) Izrazitost momenta alteriteta uočljiva je i u relacijama udaljenijih drugosti. U pogledu bliskih drugosti Vegelov esej razmatra i odnos tela i alteriteta. Iskustvo alteriteta prelazi, naime, i na jezik telesnih značenja, uzajamno neprevodive kakvoće ometaju (ili obogaćuju?) opažanje, o istim stvarima jezici i tela govore drugačije. „Pogledi su se ukrštali, ali nisu nalazili zajedničko ime za sve nijanse vaših osećanja, za sve titraje vaših tela." (Vegel 2002: 41) U njemu istovremeno deluju nosioci manjinskih „graničnih oznaka" (Asman), značenja više vrsta linija razdvajanja, a prisutne su i mahom takve diferencije koje se više ne mogu redukovati („znaš samo da se razlikuješ") i u njegovim željama prelazak granice prisutan je i kao razumnost koja se konstituiše na nivou telesnosti. Osnova želje: u ljubavnom činu, posredstvom telesnosti učiniti pokušaj da se u odnosu na jezičku granicu ostvari „odnos prekoračenja", da se ostvari, dakle, osnovno značenje čulnog prelaska granice.

U vezi sa tim prelaskom, pak, više puta se postavlja pitanje, kroz šta bi, zapravo, trebalo da se pređe? „Kad god bi osvojio jedno žensko telo, poverovao bi da si, konačno, prešao granice svog jezika" (Vegel 2002: 41). Zaposedanje tela je obećanje „savršenog preobražaja", ili bar iluzije preobražaja. Naravno, posedovanje tela žene ne može da se redukuje na samu želju za posedovanjem, kroz posedovanje ženskog tela (vidi Sartrovu koncepciju) moguće je predočiti nastojanje da se zaposedne čitav svet. U čvrstom zagrljaju s jezički Drugim, u trenucima uzajamno spojenog bivstva ostvarena najprisnija bliskost, međutim, u sledu mišljenja *Manjinske elegije* ne pomaže u nastojanju da se granica pređe: granica ostaje neprelazna. Drugi i u „najprisnijom uzajamnom prožimanju" do kraja čuva svoju jezičko-kulturalnu posebnost. Zaključak: „zakonitosti jezika su teže savladive nego otpor tela" (Vegel 2002: 40). Mada, kako Žil Delez kazuje, „tela već i sama egzistiraju kao jezici" (Deleuze 2002: 92). Posedovanje tela Drugog, uz to, čini još markantnijim ono

nepodnošljivo lebedeće stanje kojeg bi se subjekat tog doživljaja najradije oslobodio. „Sa svojim nekadašnjim ljubavima hteo si da ukineš svoje nepodnošljivo lebdeće stanje…" (Vegel 2002: 41). Sigurno je, međutim, da čulnost, seksualne predodžbe stiču smisao kao situativni modalitet koji prožima celinu bivstva, u odosu na onog koji se, i po jeziku i po polu, doživljava kao Drugi. „Ženska lica, urezana u tvoje sećanje, jesu metafore tvoje situacije." (Vegel 2002: 41).

LITERATURA

Assmann, Jan (2003) *Mózes, az egyiptomi* (Mojsije, egipatski), Budapest: Osiris.
Deleuze, Gilles (2002) : *Proust.* Budapest: Atlantis.
Derrida, Jacques (2005) *A másik egynyelvűsége* (Jednojezičnost drugog), Pécs: Jelenkor.
Levinas, Emanuel (2006) Totalitet i beskonačnost. Beograd: Jasen.
Ricoeur, Paul (2006) *Az élő metafora* (Živa metafora). Budapest: Osiris.
Valdenfels, Bernhard (2005): Topografija stranog. Studije o fenomenologji stranog. I. Novi Sad: Stylos.
Vegel Laslo (2002) *Spor sa zavičajem*. In: *Bezdomni eseji*. Beograd: Samizdat B92. 9–16.
Vegel Laslo (2002) *Rasprodaja mladosti*. In: *Bezdomni eseji.* Beograd: Samizdat B92 17–23.
Vegel Laslo (2002) *Manjinska elegija*. In: *Bezdomni eseji.* Beograd: Samizdat B92. 33–42.
Vegel Laslo (2002) *Pohvala marginalnosti*. (Evropski bastardi). In: *Bezdomni eseji*. Beograd: Samizdat B92 64–71
Vegel Laslo (2002) *What is Yugoslavia*? In: *Bezdomni eseji*, Beograd, Samizdat B92. 276–290.

Faragó Kornélia

HERMENEUTICS OF DISTANCE, THE LAW OF LANGUAGE AND THE RESISTANCE OF BODY

Summary

The interpretation of intercultural contacts invokes the hermeneutics of distance, and the categories the strangeness, frontier, and alterity. The network of these concepts evokes metaphorically the experience of strangeness, with the special sphere of language and the body. The otherness gets meaning as the facticity of existence that means it is not the result of decision or interpretation. The laws of language are more difficult to defeat than the resistance of body. The Other keeps its language and cultural-based separatism even in the most familiar situations. In the midst of the experience of language every aspect has different names and as the result of parallel universes we see the life as the palimpsest. The lecture takes into account all these aspects from the perspective of minority-based essay. The minority-based essay shows the borders as something that can not be demolished, but it experiences them in the connection with the vernacular culture.

Andrea Lešić-Thomas
Univerziteta u Sarajevu
Filozofski fakultet
andrealesic@aol.com

UDK: 82-311.3

KAFKA U JAPANU, SVEMIRSKI BRODOVI I KOGNITIVNA POETIKA: IMPLIKACIJE ZA INTERKUTURALNO RAZUMIJEVANJE

Apstrakt: Ovaj rad istražuje sličnosti koje postoje između kognitivnih teškoća, suptilnosti i zadovoljstava koje se pojavljuju kako pri snalaženju čitalaca u kompleksnim fiktivnim svjetovima tako i pri orijentisanju pripadnika jedne kulture u drugosti strane kuture. Književni tekstovi koji služe kao ilustracija su naučno-fantastični romani Harukija Murakamija Iaina M. Banksa.

Ključne reči: *kognitivna poetika, međukulturna komunikacija, fiktivni svjetovi.*

Kognitivna poetika, kao interdisciplinarna poddisciplina kognitivne nauke, počiva na pretpostavci da je ljudska sposobnost razumijevanja literarne fikcije nastavak i specijalna primjena naših opštih kognitivnih sposobnosti (Stockwell 2002, Tsur 2008). Međutim, po nekim kognitivistima, ovo je zapravo blaža verzija mnogo spektakularnije tvrdnje, one po kojoj naša sposobnost stvaranja i razumijevanja fiktivne priče zapravo najdirektnije počiva na osnovnim principima ljudske spoznaje. Odnosno, ne samo da mi fiktivni svijet razumijevamo istom vrstom logike kao i empirijski svijet, nego i da naše razumijevanje empirijskog svijeta i aktivnost u njemu leže na kognitivnim postavkama koje smo navikli da smatramo prvenstveno književnim. Iako ne postoji neki poseban koncenzus oko toga koji tačno književni postupak leži u pozadini naših spoznajnih mogućnosti (mada su glavni kanditati koji se spominju - nije teško pogoditi – priča i metafora), teorija koja će meni poslužiti u ovom radu je ona Marka Turnera (1996) da cjelokupna ljudska spoznaja počiva na osnovnim literarnim principima priče i parabole (kao rezultata projekcije priče na priču). Ono što uz pomoć nekih osnovnih kognitivno-poetičkih ideja želim pokazati je da razumijevanje književnog teksta, odnosno kompleksni i nimalo lak proces čitaočevog razumijevanja fiktivnog svijeta, može poslužiti kao model susreta pripadnika jedne kulture sa nekom drugom, stranom kulturom. Baš kao što je proces književnog razumijevanja u velikoj mjeri stvar ne samo aktivacije naših urođenih spoznajnih sposobnosti već i obrazovanja, vještine tumačenja i navike upotrebe sopstvene imaginacije, tako i susret sa drugim kulturama po ovoj teoriji zahtijeva da se naša urođena mentalna fleksibilnost (neophodna kako za prvobitnu socijalizaciju, tako i za razumijevanje fiktivnog svijeta i stranih kultura) održava i vježba kroz osviješćene i samokritične susrete sa novim svjetovima (i fiktivnim i stvarnim).

Kao ilustracija ove tvrdnje poslužiće mi primjeri susreta čitaoca sa dva fantastična romana. Čitalac sam, naravno, ja; takva će upotreba mojih sopstvenih čitanja na momente možda izgledati kao da se pokušavam predstaviti kao onaj mitski univerzalni idealni čitalac. Svaki put kada se to desi, voljela bih da imate na umu da je to u tom trenutku naprosto metodološka prečica, a da je istina, naravno, sasvim drugačija. Andrea Lešić-Thomas, čija čitanja potkrepljuju ovu teoretsku tezu, kontekstualno je situiran čitalac (kako to primjećuje Stockwell 2002: 4, jedna od velikih vrlina kognitivne poetike je to što kontekst uzima vrlo ozbiljno i razumijeva ga vrlo široko). Ono što je za potrebe ovog rada važno znati (i čime ću se kasnije koristiti) je to da je ovaj specifični čitalac feministički orijentisana Evropljanka (uža specijalnost: Velika Britanija i bivša Jugoslavija) sa ljubavlju prema japanskoj hrani i latentnoj sklonosti ka budizmu. Sve što ovaj čitalac ima reći o tekstovima čije čitanje ovdje predstavlja kao ilustraciju jednog kognitivnog procesa susreta sa fiktivnim svijetom i stranom kulturom, rezultat je donekle i te specifične tačke gledišta.

Razlog zašto su tekstovi kojima ću se koristiti baš fantastični romani je dvostruk. Kao prvo, teorije fantastične književnosti (a naučne fantastike pogotovo) eksplicitno se bave pitanjem spoznaje fiktivnih svjetova mnogo duže od većine drugih književnih teorija u zadnjih tridesetak godina (ključni teoretski tekstovi o naučnoj fantastici iz moje bibliografije datiraju iz sedamdesetih godina prošlog vijeka). I, kao drugo, na fantastičnoj se književnosti može mnogo jasnije pokazati paralela između susreta čitaoca sa fiktivnim svijetom i susreta pripadnika jedne kulture sa stranom kulturom, naprosto zato što je predstavljanje stranog svijeta i zahtjev čitaocu da ga razumije često upravo glavna poanta fantastične, a naročito naučnofantastične, fikcije.

Većina definicija naučne fantastike kao žanra (Angenot 1979: 15, Barnouw 1979: 156, Suvin 1972: 372-373 i 1979: 36) u sebe uključuje ideju da naučno-fantastični tekst čitaoca stavlja u jedan novi svijet koji se vlada po sopstvenim pravilima. I mada je fiktivni svijet naučno-fantastičnog teksta eksplicitno i po pravilu samog žanra manje ili više udaljen od onoga što bismo mogli nazvati «stvarnim svijetom» kakvog ga poznaje čitalac, znanje o «stvarnom svijetu» je jedan od ključnih vodiča za tumačenje fiktivnog svijeta: minimalno, za određivanje pomaka koji fiktivni svijet pravi u odnosu na stvarni svijet, a maksimalno, za određivanje mogućeg ukupnog značenja koje taj tekst ima u odnosu na naše shvatanje «stvarnog svijeta».

Drugim riječima: naučna fantastika od svog čitaoca zahtijeva aktivaciju njegovog sveukupnog znanja o svijetu; ona to čini u sličnom obliku, ali intenzivnijem i lakše uočljivom, kao i svaki drugi oblik kvalitetne (kompleksne, spoznajno zadovoljavajuće i zahtjevne) fikcije. Za najminimalnije funkcionalno razumijevanje naučno-fantastičnog teksta, čitalac mora biti u stanju da uspješno obavlja sljedeća dva kompleksa kognitivnih operacija: 1) da prikuplja (često vrlo zgusnute) informacije o fiktivnom svijetu, i da zna procijeniti kada mu koja od njih može biti od koristi za razumijevanje opisanih događaja, a koja je naprosto narativna pozadina; i 2) da aktivira, adaptira i modifikuje svoje znanje empirijskog svijeta u skladu sa značenjima i vrijednostima koje nosi fiktivni svijet.

Ova dva zahtjeva duguju svoju artikulaciju već pomenutom konceptu Marka Turnera (1996) da ljudska spoznaja počiva na tri osnovne (književne) operacije: konstrukciji priče, njenoj projekciji i stvaranju parabole kao rezultata projekcije jedne priče na drugu. Moj model pod prvim zahtjevom podrazumijeva proces konstrukcije priče (zakomplikovan nejasnom izdiferenciranošću prvog i drugog plana, događaja i pozadine), a pod dru-

gim proces projekcije i stvaranja parabole (koji je također zakomplikovan, jer zapravo ide u oba smjera, ili, u duhu dobrog starog hermeneutičkog principa, formira krug: znanje empirijskog svijeta se projektuje na priču, adaptira i modificira, a zatim se projektuje natrag na shvatanje empirijskog svijeta kao parabola).

Kao ilustracija za ovaj proces poslužiće mi dva recentnija naučno-fantastična romana, *The Algebraist* (2004) škotskog autora Iaina M. Banksa i *Kafka on the Shore* (2002, prijevod 2005) japanskog autora Harukija Murakamija. Ova dva romana su donekle slična: oba su romani odrastanja koji tematiziraju frojdijansku vezu između nasilja, traume, žudnje i smrti, kao i edipovski kompleks; oba kao glavnog junaka imaju mladića koji u potrazi za rješenjem enigme koja ima moć da spasi ili uništi njihov svijet (za koji nije sigurno da li je uopšte vrijedan spasa) odlaze na put koji ih vodi u čudesne biblioteke i divlju, opasnu prirodu; oba junaka se fatalno zaljubljuju u prelijepe misteriozne žene mračne prošlosti i skrivenih moći; negativci u oba romana su skloni ekstremnom nasilju, stiliziranom izgledu i do groteske dovedenoj zloći; oba se romana djelimično bave temom nasilja prema djeci (kod Murakamija to je prisutno u pozadini priče kao moguće psihološko objašnjenje nekih od fantastičnih događaja u romanu, kod Banksa kao dio sveošteg nasilja, ali i kao kuriozitetna informacija o jednoj od ključnih vanzemaljskih vrsta, čiji pripadnici imaju običaj da love svoju djecu u organiziranim potjerama); oba sadrže scene kada junak odlazi u svijet mrtvih; oba sadrže nekoliko paralelnih priča koje se pri kraju romana labavo uvezuju u jednu cjelinu; oba završavaju s otvorenim krajem i neizvjesnom daljom sudbinom junaka, nakon što je njihov svijet u potpunosti promijenjen i destabiliziran.

Kako ne bi iz ovoga ispalo da su ova dva romana identični, treba reći da su zapravo po svemu drugom potpuno različiti. Banksov roman je savršen primjer naučno-fantastičnog podžanra koji se obično naziva svemirskom operom; njegova priča je postavljena u daleku budućnost i daleko odavdje, u gotovo nepojmljivo tehnološki razvijenu galaktičku imperiju izuzetne društveno-istorijske kompleksnosti, a koja funkcioniše u još kompleksnijem kontekstu drugih galaktičkih humanoidnih i nehumanoidnih civilizacija i necivilizacija (od kojih je politički najsimpatičnija i tehnološki najimpresivnija upravo ona u kojoj se veselo upražnjava lov na sopstvenu djecu). Nasuprot tome, glavna radnja Murakamijevog romana se dešava u savremenom Japanu, i jedini svemirski brod koji se makar i izdaleka spominje je neko jarko svjetlo na nebu koje vidi jedna skupina djece na školskom izletu, ali koje ostaje nerazjašnjeno, čija je veza sa daljim tokom priče nejasna, i čija je moguća funkcija da nas (likove i čitaoce podjednako) naprosto zbuni.

The Algebraist je također savršen primjer onoga što Farah Mendlesohn (2008) naziva imerzivnom fantastikom. Za razliku od fantastike portala (koja kao fokus ima lik koji prelazi iz jednog, nama poznatog, svijeta u neki drugi tuđi svijet, i koji čitaocu služi kao alter ego preko koga se tuđi svijet upoznaje) ili fantastike intruzije (koja se bavi prodorom stranog svijeta u nama poznati svijet), imerzivna fantastika čitaoca ubacuje u radikalno tuđi svijet dok pripovijeda priču često fokaliziranu kroz pripadnike tog svijeta. Da bismo uopšte pratili priču, mi moramo istovremeno sklapati sliku svijeta u kom se priča odvija, odnosno, kako to formuliše Marc Angenot (1979), rekonstruisati «nepostojeće paradigme» koje tekst implicira. Ova operacija podrazumijeva kako dešifrovanje pojmova koji su nama apsolutno strani a stanovnicima tog fiktivnog svijeta normalni i intimno bliski, tako i onih koji su nama i poznati i bliski ali u tom fiktivnom svijetu imaju potpuno drugačije značenje i vrijednost. Kao što Angenot (1979: 16) primjećuje, proces rekonstrukcije tog paradigmatskog miraža jedan je od osnovnih izvora zadovoljstva u naučno-fantastičnom tekstu.

Za razliku od *The Algebraist*, Murakamijev roman bi se po klasifikaciji Farah Mendlesohn mogao okarakterisati kao liminalna, odnosno granična fantastika. On se zasniva na kognitivnoj nesigurnosti o ontologijskom statusu događaja u fiktivnom svijetu. Kako to navodi Mendelsohn, u liminalnoj fantastici često postoji raskorak u percepciji stvarnosti između čitaoca i likova u romanu, tako da ono što čitalac smatra nestvarnim stanovnik tog svijeta podrazumijeva kao normalni dio stvarnosti, i, često, obrnuto. U Murakamijevom romanu, čija se dešavanja odvijaju u savremenom Japanu, postoje čitavi segmenti teksta za koje ne možemo biti potpuno sigurni koji je njihov status: jesu li oni halucinacije likova, znak prisustva natprirodnih bića i pojava ili aktualizirana metafora? Na primjer, Nakata, jedan od glavnih likova romana, ima sposobnost da razgovara sa mačkama; izvor te njegove sposobnosti je donekle, ali ne u potpunosti, objašnjen (naime, znamo istoriju događaja, ali ne i njihov uzrok), i izgleda da je povezan i sa njegovom mentalnom zaostalošću i sa činjenicom da mu je sjena upola slabija od onoga što bi trebala biti. Međutim: da li je to što su mačke njegovi jedini pravi sagovornici metaforička aktualizacija kritike nehumanog urbanog društva (ali zašto onda ta metaforička aktualizacija ima tako važnu akcijsku ulogu u razvoju događaja?) i da li je njegova slaba sjena metaforička aktualizacija osiromašenja duše koje je rezultat djetinjstva provedenog u nasilnoj i okrutnoj sredini (u ratnom Japanu i zahtjevnoj i emotivno hladnoj porodici) ili znak opsjednutosti mračnim silama (ali kako to da je onda Nakata toliko drag, iskren i pošten?). Također, glavni junak, petnaestogodišnji Kafka Tamura, posjeduje alter ego koga naziva «Dječak zvani Vrana», i koji je najvjerovatnije psihološka projekcija onoga što on želi postati, ali koji u jednom trenutku u romanu djeluje kao nezavisni agent i napada glavnog negativca, zloduha koji se pojavljuje u liku korporativnih maskota, u sceni čiji je ontološki status u svijetu romana apsolutno neizvjestan: da li je taj dvoboj metafora pobune ljudske duše protiv površnosti i besmisla potrošačkog društva ili stvarna bitka stvarnog Kafkinog «živućeg duha» sa stvarnim zloduhom (koji se već u romanu pojavljivao u kontekstu koji se čini najkonkretnije stvarnim, mada je i tada objašnjavao da je on zapravo samo koncept). Murakamijev roman, iako se dešava u svijetu koji bi mi trebao biti empirijski daleko bliži od svijeta Banksovog romana (savremeni Japan s jedne strane, druga strana galaksije za nekoliko hiljada godina s druge), zapravo pred mene postavlja jedan daleko teži kognitivni zahtjev, i sistematski sprječava njegovo rješenje. Ovo je djelimično funkcija dva različita tipa fantastike koji su ovdje u igri: Mendlesohnina imerzivna fantastika želi da njen svijet bude na kraju spoznat, njegove nepostojeće paradigme konstruisane, dok se liminalna fantastika igra upravo sa nemogućnošću te vrste kognitivne rekonstrukcije. Ali, nije ovo jedino niti potpuno objašnjenje; punija slika se dobija kad se u obzir uzme koncept kulturalne pripadnosti i razlike.

Kao što smo vidjeli, Banksov roman pred čitaoca postavlja zadatak koji je tipičan za imerzivnu fantastiku, ali je ovdje dodatno intenziviran. On od nas očekuje maksimalno pažljivo čitanje da bi se uopšte moglo razgraničiti šta u tekstu funkcioniše kao narativno relevantna informacija, a šta je dio onoga što je Roland Barthes nazvao *efektom stvarnog*, odnosno šta je prednji plan a šta pozadina priče. Onaj lov na djecu je, recimo, za priču pozadina, gotovo nebitni pejzaž negdje na horizontu. Nasuprot tome, na primjer, lik skromnog vrtlara koji se pojavljuje na samom početku romana, pa se onda ni ne spominje do samog kraja, čitalac vrlo brzo protumači naprosto kao dio scene koja treba da nas uvede u jedan strani svijet, da nam signalizira njegovu tuđinu i hijerarhijsku strukturu njegovog društva. Međutim, kada na samom kraju romana mi ponovno srećemo vrtlara i njegov

vrt, tada otkrivamo tajnu koja iznova restruktuira već potpuno promijenjeni svijet romana (naime, vrtlar je zapravo AI, vještački um, gotovo besmrtan i izuzetno moćan, a u ovoj specifičnoj tehnološkoj budućnosti on je «abominacija», omražen i nemilosrdno proganjan; uloga skromnog vrtlara koju on igra je zapravo neka vrsta egzila). Ali, ono što je u ovom primjeru bitno nije da se ta vrsta kognitvnog obrta u romanu desi, i desi na tako strukturalno dramatičan način (uvezujući sam početak i sam kraj); ono što taj primjer ilustruje je vrsta obrta na kojem počiva narativna struktura Banksovog romana kao cjeline. Cijeli roman je konstruisan po principu razlaganja kulturnih predrasuda i usložnjavanja slike svijeta; tek što uspijemo izgraditi detaljnu i složenu sliku o Mercatoriji, hijerarhijskom društvu kojem junak Fassin Taak pripada i čiji je on privilegovani predstavnik (i za koga smo se mi uspjeli emotivno vezati, a preko njega stati na stranu Mercatorije u nadolazećem sukobu), saznajemo da je Fassin ljubavnik i saveznik žene koja je agent anarhističkog društva koje je u milenijumskom sukobu sa Mercatorijom; odatle postepeno mijenjamo sliku odnosa Mercatorije i njenih političkih protivnika, da bismo na kraju romana prihvatili Fassinovu konačnu izdaju i napuštanje Mercatorije. Tek što uspijemo stvoriti neku jasniju sliku o Obitavaocima («Dwellers»), bićima koja Fassin Taak proučava, koja naseljavaju planete slične Jupiteru, žive milionima godina, koja psihološki djeluju kao neka mješavina veselog nadrogiranog pubertetlije, ciničnog engleskog kolonijalnog oficira i, u britanskoj kulturi arhetipske, rasijane, ekscentrične, senilne i netaktične baba-ujne, a društveno su organizovani u nešto što je mješavina dobrovoljnog vatrogasnog društva, nekatalogiziranog arhiva i od šampanjca pijanog hipodroma, saznajemo da je njihova naizgled arhaična i barbarska kultura izuzetno tehnološki razvijena, a da su oni sami itekako sposobni da se skoncentrišu i riješe tuđe političke i vojne probleme s lakoćom koja je duboko ponižavajuća za Fassinovu vrstu i zajednicu kojoj pripada. I tako dalje. Ovakvih je preokreta Banksov roman prepun; oni od čitaoca zahtijevaju sposobnost sklapanja kompleksnih mentalnih slika, i maksimalnu fleksibilnost u njihovom modifikovanju. Međutim, kao što se iz mojih zadnjih opisa tog svijeta moglo vidjeti, elementi koje čitalac koristi (koje sam ja koristila) u konstrukciji i modifikaciji svijeta ovog romana u velikoj mjeri zavise ne samo od bogatstva tekstualnih indikacija, već i od njegovog uspješnog povezivanja sa empirijskim svijetom, sa onim što Mark Turner naziva procesom projekcije jedne mentalne slike na drugu. I ovdje se vraćamo onom konceptu kontekstualno situiranog čitaoca sa početka ovog rada. Ja sam bila u stanju projektovati na tekst ono što je Banksov univerzum od mene očekivao, jer je kultura iz koje on piše djelimično i moja kultura. I dalje, ne samo da mi je zajednička kultura pomogla da konstruišem fiktivni svijet, nego mi ona pomaže da ga projektujem nazad na stvarni svijet i da Banksovu kompleksnu naučno-fantastičnu priču čitam kao anglosaksonsku ljevičarsku parabolu, političku reakciju na anglo-američki sukob sa islamskim ekstremizmom, i na ratove u Avganistanu i Iraku. Sa Fassinom Taakom čitalac prolazi kroz proces osvješćivanja (ili potvrde već postojećih ubjeđenja) sličan onome koji Michael Moore očekuje od gledaoca svojih dokumentarnih filmova: naša imperija, ova kojoj pripadamo, koja nam daje privilegije i moć koje uzimamo zdravo za gotovo, nema prava na moralnu superiornost u ratu u koji nas je uvukla. Tako interpretiran, ma koliko kompleksan i radikalno tuđ, Banksov svijet je meni ipak blizak i intimno razumljiv. Vojno i političko poniženje koje Mercatoria pretrpi na kraju romana, uvezano sa otkrićem da su njeni kritičari i protivnici (pa i oni najomraženiji, kao naš ranije spomenuti vrtlar) duboko infiltrirali sve njene strukture i da je promjena napokon moguća, ne samo da je kognitivno

duboko zadovoljavajuće zaokruživanje slike jednog iznimno kompleksnog svijeta, već i, za mene, a i za autora romana, emotivno duboko zadovoljavajuća politička poruka.[1]

Sa Murakamijevim romanom i čitalačkim, odnosno mojim, odnosom prema totalitetu prikazanog svijeta, krajnja slika je potpuno drugačija. Kao što sam već nagovijestila, svijet Murakamijevog romana ostaje u velikoj mjeri nejasan, iako su njegove osnovne teme i način na koji se o njima govori naizgled puno razumljivije i empirijski bliže (porodični odnosi, rodovski identitet, odnos ruralnog i urbanog, potreba za punim, autentičnim životom naspram emotivne pustoši potrošačkog društva), i iako je ta tematika aktualizirana kroz brojne i evropskom čitaocu razumljive aluzije na evropsku kulturu (Kafka, grčke tragedije, klasična muzika, avangardna umjetnost). Međutim, ono što mi kod Murakamijevog romana izmiče je širi kontekst koji bi eventualno mogao stabilizirati njegova plutajuća značenja.

Murakami, iako naizgled eksplicitno objašnjava svoje osnovne teme kroz autoreferencijalne dijaloge između likova, ipak ostavlja opštoj kulturi čitaoca da prepozna da edipalni sukob koji njegov roman stavlja u pogon (Kafka Tamura, naime, sa petnaest godina bježi od kuće i od proročanstva da će ubiti oca i spavati sa sestrom i majkom) nije stvar samo starogrčkog pojma tragedije (o kome likovi u jednom trenutku opširno govore), nego prvenstveno freudijanski koncept, a da pri tome Freuda i njegovo tumačenje ljudske psihe ne spomene ni jedan jedini put. To što ja u Murakamija učitavam u tekstu nepomenutog Freuda bez ikakvog posebnog napora, gotovo automatskom projekcijom, upravo je ono što me, iskreno rečeno, čini gotovo paranoidnom. Šta je to još Haruki Murakami prepustio opštoj kulturi svog japanskog čitaoca, a što ja, kao Evropljanka čije se znanje o Japanu svodi na nekoliko filmova, par opštih mjesta o Zen budizmu i ceremoniji čaja, naprosto ne znam, i ne mogu ni znati da ne znam ako mi on to ne kaže? Da li u tekstu eksplicitno objašnjen fenomen «živućeg duha» iz stare japanske književnosti, koji zajedno sa edipovskom paradigmom dijeli status temeljne logike priče, ima, baš kao i edipovska paradigma, neko savremenije značenje, tumačenje i prisustvo u japanskoj kulturi, a koje je prećutno aktualizirano i ostavljeno na prepoznavanje projekcijskoj aktivnosti kompetentnog čitaoca? Da li je lik zloduha i njegovo otjelovljenje u romanu, zaista, kao što pretpostavljam, kritika postmodernog globalnog kapitalizma i njegove specifične inkarnacije u japanskom društvu?[2] Da li je pitanje ontološkog statusa različitih događaja unutar romana za japanskog čitaoca toliki kognitivni problem kao i za mene, i da li bi ga on ili ona uopšte postavili na isti način (ako je niz recentnijih japanskih horor filmova ikakav kompas, odgovor na ovo zadnje pitanje je vjerovatno «ne»)?

Moje razumijevanje Murakamijevog romana, bez obzira na to što mi je većina njegovih idejnih segmenata i kulturnih aluzija razumljiva, a kompozicija motiva i jasna i kognitivno i estetski izuzetno privlačna, ostaje nepotpuno, jer ja ne posjedujem onaj širi, najčešće u jednoj kulturi prećutni (jer je svima poznat) kontekstualni okvir koji bi mi omogućio da njegov roman projiciram na svoje shvatanje svijeta, što mi ne daje ni hrabrosti da svoje shvatanje svijeta baš previše samouvjereno projiciram na roman. Sa Banksovim romanom je situacija bila sasvim druga; a opet, ne mogu reći da je iskustvo čitanja Banksovog romana ono koje želim da se uzme kao pozitivan primjer ove priče. Moja nesposobnost

[1] O vezi imperije i naučne fantastike kao žanra, vidjeti: Csicsery-Ronay 2003.

[2] Na moju sreću, ako je vjerovati Patriciji Welch (2005), izgleda da jeste.

da zatvorim hermeneutički krug u čitanju Murakamijevog romana je, mislim, puno korisnija lekcija o susretu pripadnika jedne kulture sa stranom kulturom, i zapravo vrlo lijepo ilustruje zašto je ta vrsta susreta češće okarakterisana prisustvom predrasude i nerazumijevanja negoli pravim interkulturnim dijalogom. Ako nas sposobnost čitanja fikcije može naučiti strpljenju i mentalnoj felksibilnosti neophodnoj za razumijevanje stranih svjetova (i fiktivnih i stvarnih), onda nas ona isto tako treba naučiti da prepoznamo trenutak kada nas imaginacija iznevjeri a sopstvena kulturna pripadnost oslijepi i onesposobi za razumijevanje tuđeg svijeta. I zato ću se Murakamijevom svijetu nastaviti vraćati u želji da ga razumijem, a Banksovom da me utješi i ohrabri da ću to možda jednom i moći.

LITERATURA

Angenot, Marc. (1979). "The Absent Paradigm: An Introduction to the Semiotics of Science Fiction". *Science Fiction Studies*. 6: 9-19

Angenot, Marc and Darko Suvin. (1979). "Not Only but Also: Reflections of Cognition and Ideology in Science Fiction and SF Criticism". *Science Fiction Studies*. 6: 168-179

Banks, Iain M.. (2004). *The Algebraist*. London: Orbit

Barnouw, Dagmar. (1979). "Science Fiction as a Model for Probabilistic Worlds: Stanislaw Lem's Fantastic Empiricism". *Science Fiction Studies*. 6: 153-163

Csicsery-Ronay, Istvan. (2003). "Science Fiction and Empire". *Science Fiction Studies*. 30: 231-245

Mendlesohn, Farah. (2008). *Rhetorics of Fantasy*. Middletown: Wesleyan University Press

Murakami, Haruki. (2005). *Kafka on the Shore*. Trans. by Philip Gabriel. London: Vintage

Stockwell, Peter. (2002). *Cognitive Poetics: An Introduction*. London: Routledge

Suvin, Darko. (1972). "On the Poetics of the Science Fiction Genre". *College English*. 34: 372-382

Suvin, Darko. (1979). "The State of the Art in Science Fiction Theory: Determining and Delimiting the Genre". *Science Fiction Studies*. 6: 32-45

Tsur, Reuven. (2008). *Towards a Theory of Cognitive Poetics*. Brighton: Sussex Academic Press

Turner, Mark. (1996). *The Literary Mind*. Oxford: Oxford University Press

Welch, Patricia. (2005). "Haruki Murakami's Storytelling World". *World Literature Today*. 79: 55-59

Andrea Lešić-Thomas

KAFKA IN JAPAN, SPACESHIPS AND COGNITIVE POETICS: IMPLICATIONS FOR INTERCULTURAL UNDERSTANDING

Summary

The paper explores the possibilities of using the tools of cognitive poetics to describe cognitive difficulties, subtleties and rewards of orienting ourselves successfully not just in complex literary texts, but also in the otherness of foreign cultures. Literary texts that serve as illustration are the novels of Haruki Murakami and Iain M. Banks.

Eva Toldi
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
evatoldi@eunet.rs

UDK: 821.511.141(497.113).09-31

INTERKULTURALNOST, INTERPERSONALNE I NARATIVNE STRATEGIJE U SAVREMENOJ MAĐARSKOJ KNJIŽEVNOSTI U VOJVODINI

Apstrakt: U mađarskoj književnosti u Vojvodini poslednjih godina nastalo je nekoliko književnih dela čija se radnja odvija u Novom Sadu. Grad se pojavljuje kao karakteristično multikulturalno mesto, koje u raznovrsnim stavovima autora ne samo što se prikazuje iz raznih uglova, već se relativizuje i u geokulturalnom smislu. Grad ne funkcioniše samo kao fizički prostor, već se u romanima pojavljuje kao interkulturalno mesto koje postaje predmet samorefleksijei metanaracije. U romanima Eržebeta Juhasa, Lasla Vegela i Atile Balaža mogu se uočiti promene interpersonalnih strategija likova. Pripovedač svoj tekst izgrađuje pomoću prisećanja, posmatranja i na osnovu istorijskih izvora. U ovim romanima podjednako se može prepoznati kako istorijsko iskustvo njihovih autora, tako i duh sadašnjice, prikazani karakterističnom poetikom.

Ključne reči: *vojvođanska mađarska književnost, interkulturalnost, tačka gledišta, sećanje, metaistorija, istroijsko iskustvo.*

Periferija i centar. Grad kao temu mađarske književnosti u Vojvodini otkrio je tridesetih godina prošlog veka Ervin Šinko, upravo pisac koji je pre pedeset godina bio osnivač i prvi šef Katedre za mađarski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Ali je za njega – Evropejca po načinu razmišljanja i stilu života – pojam grada predstavljao Pariz i Budimpešta, Moskva i Zagreb. Taj veoma izraženi intelektualni naboj kojim su bili puni njegovi opisi gradova, čitava jedna generacija mađarskih pisaca u Vojvodini koja se pojavila posle Drugog svetskog rata, nije ni osetila.

Jedan od najznačajnijih pesnika i prevodilaca pedesetih-šezdesetih godina, Ferenc Feher nikada se nije snašao u gradu i, kao i njegovi generacijski drugovi, upoređivao ga je sa seoskom idilom i odnosio se neprijateljski prema njemu:[1]

U vlažnom, uzanom koritu ulice potonuo svet.
Zarđala plehana kutija: stari tramvaj.

[1] *Izabrane pesme Ferenca Fehera* izašle su iz štampe za ovogodišnji Sajam knjiga u Beogradu u prevodu Predraga Čudića (Gradska narodna biblioteka, Zrenjanin, 2009), ali u toj zbirci nema ovde citirane pesme, najverovatnije zbog stava autora prema gradu.

Čeka probušen.
Iza stakla skamenjene sardine –
davno pomrli putnici.
Obala: prljavi zidovi zgrada.
Lelujavi plakat.
Otkazani koncert.
Tuga
Koju voda lenjog talasa
Bačkog neba pere.

Naslov pesme je *Novosadska razglednica*. Grad je poprište praznog, beživotnog i potonulog sveta. Novosađane prikazuje kao mrtvace koji bezličnih pogleda sede u istrošenom tramvaju. U kratkim rečenicama istaknuti, izdvojeni predmeti – probušeni tramvaj, plakate koje lelujaju, zidovi stambenih zgrada – prenose ljudsku izolovanost lirskog ja, a grad je i u kulturnom pogledu osiromašio.

Grad će tek krajem šezdesetih godina ponovo tematizovati tada nastupajuća mlada generacija okupljena oko časopisa *Uj simpozion (Új Symposion)*. Za njih je grad poprište susretanja kultura, teren koji žubori, koji je pun kulturnih sadržaja, pogodan za intelektualni dijalog, mesto uzbudljivih intelektualnih avantura sa kojim se može stvoriti dijalog. Ta tendencija je u vezi i sa proširenjem književnih horizonata, sa informisanošću na polju svetske književnosti, koje je stiglo do nas prvenstveno posredstvom južnoslovenskih književnosti. Shodno tome, u njihovim delima teorija je zauzela mesto doživljaja, a intelektualni sadržaj će postati glavni pokretač u stvaranju kanona.

Ovoga puta nemamo prostora za to da prikažemo promenu slike grada sve do današnjih dana, nego ćemo ukazati na neke specifičnosti savremenog stvaralaštva. U mađarskoj književnosti u Vojvodini poslednjih godina nastalo je niz književnih dela čija se radnja odvija na prostorima Novog Sada. Gradove pre svega čine ulice, trgovi, kuće. Ali ne samo to, već i ljudi, i uspomene, i osećanja, i nostalgije. Pojavljuju se kao mesta ličnog života, ljudskih iskustava. Stanovnici ih različito doživljavaju, na različit način stvaraju svoju sliku o gradu, i tako različito stvorena slika formira raznovrsne imaginarne gradove. U savremenim delima multikulturalna scena se obogaćuje takvim značenjima, dobija težišta koja se ranijih godina nisu signifikovano pojavljivala u naracijama o ovom prostoru. Mogli bismo reći da bi se istorija mađarske književnosti u Vojvodini mogla napisati i kroz istorijat modifikacije i promene slika o gradu.

Za nas mogu biti interesantne narativne strategije reprezentacije pomoću kojih se geografski prostor pretvara u kulturni.

Narativne strategije: osoba koja se priseća, šetač, hroničar. Grad koji u administrativnom pogledu zauzima određeni fizički prostor, u svakom delu se na drugačiji način pretvara u „imaginarni" grad, mentalna mapa njegovih stanovnika se odslikava na različit način. Grad podstiče potrebu za upoznavanjem „verodostojnih događaja". Introspekcija junaka iznosi njihove životne sudbine na površinu. U delu *Granični roman* (2001) Eržebeta Juhasa pripovedač prihvata ulogu *osobe koja se priseća*. Radnja se na početku romana odvija 1910. godine i topografski verno oslikava celodnevnu vožnju tramvajem kroz ulice Novog Sada. Svako poglavlje se kreće od tačno lociranog mesta koje dobija centralnu funkciju u razvoju događaja. Angelina Nenadović – čiji je nacionalni identitet sporan pošto

iz Budimpešte dospeva u Novi Sad – do kraja života se neće u potpunosti uklopiti u okruženje. Njena mladalačka ljubav, Miro, rodom je iz Novog Sada. Zbog ove činjenice joj je grad drag, ali tokom dugog boravka u njemu njih dvoje se ne sreću nijednom. Mesto će za nju poprimiti karakteristike stranosti, te do smrti duboko doživljava različitost kultura: „Mislila je da zbog njoj strane i primitivne okoline biva neraspoložena, ima tako dubok i nepokolebljiv predosećaj da Mira u životu više neće videti." Uprkos mnogim tragedijama njenog života – neuzvraćena ljubav prema mladiću Srbinu i uspomena na jednu beznadežnu vožnju tramvajem – doprinose artikulisanju egzistencijalne sudbinske priče. Angelina u gradu ne želi ništa drugo sem da se priseća, iznova da doživi prijatnu vožnju tramvajem i uspomenu na nedoživljenu ljubav. „U osamdesetim godinama je promenila mesto boravka na ono iz godina pre svetskog rata." Uz sećanje ide i zaborav – Angelina Nenadović jednostavno briše iz sećanja skoro sedamdeset godina svog života.

Laslo Vegel je autor više romana i eseja o Novom Sadu, koji se mogu čitati i na srpskom jeziku. Prvi deo njegove *Novosadske trilogije* (1993), *Memoari jednog makroa* (1967), jedan je od najviše citiranih mađarskih književnih dela. Uprkos tome očigledno je da se Laslo Vegel još nije „razračunao" sa gradom, čemu ide u prilog činjenica da je naslov njegovog najnovijeg, još nezavršenog romana *Neoplanta*. Priču počinje pripovedač u ulozi *šetača*, koji pridaje važnost spoljnoj tački gledišta. Prolazeći kroz Dunavsku ulicu, on slika čitavu panoramu, prikazujući pri tome tipične figure grada.[2] Kao da inventariše likove koji sede za stolovima kafea u Dunavskoj ulici, među kojima je i radoznali stranac kome je multietnički vrtlog interesantan, jer vidi samo njegovu površinu. Dama, koja dolazi u posetu iz inostranstva, posmatra „balkanske domoroce", na čiji se nivo povremeno vredi spustiti. Emigrant je nostalgičan, priseća se dobrih, starih vremena, od kojih je – uzgred budi rečeno – pobegao, tako da mu reči nisu ubedljive, deluje licemerno. A političaru sa Zapada koji se sasvim slučajno tu obreo samo je važno da nema nemira, nema rata. U Dunavskoj ulici sedi i sanjar bez korena – alterego pisca.

U romanu *Kome sever, kome jug* (2008) Atile Balaža progovara *pripovedač-hroničar*. Njegov način izražavanja nije jednoglasan, svestan je zamisli teorije istoriografije koja potiče iz sedamdesetih godina dvadesetog veka. Amerikanac *Hajden Vajt* je konstruisao teoriju koja se u istoriografiji zove jezički preokret („linguistic turn"). Prema njoj treba razlikovati prošlost i pripovetku o prošlosti. Prošlost je samo jedna, a pripovedaka o njoj može biti mnogo, u zavisnosti od tropologije, tj. od izbora načina naracije. Romanopisac ne stavlja šablonske, pozitivističke poglede školskih udžbenika iz istorije u središte priče, već istorijsko iskustvo.[3] I baš zbog toga, pripovedač je nekada hroničar koji, tražeći izvore, piše istoriju Novog Sada, drugi put je reporter, zatim podseća na pisca dnevnika, imitira pisanje autobiografije, oživljava porodične legende, preuveličava svoju ličnu mikroistoriju. Naracija nije ciljano pravolinijska, ispoljava se na više nivoa, prikazuje se kroz više gledišta.

Interkulturalni identitet. „Ljudi su ti koji nose, na kojima se ovaploćuje istorijsko-kulturna biografija grada, njegov red, identitet" (Birnbaum). Likovi romana Eržebeta Juhasa imaju potrebu da upoznaju prošlost grada u kojem žive, kao i prošlost „onih predaka koji su se tu rodili, proživeli život ili ostavili rodno mesto da bi se nastanili u jednoj drugoj državi, ili ga nisu ni ostavljali, ali su ipak postali državljani druge zemlje u nepredviđenom

[2] Ista narativna strategija se može prepoznati i u njegovoj zbirci eseja *Život na rubu* (Prometej, Novi Sad, 1992).

[3] Pojam istorijskog iskustva koristimo prema Franku Ankeršmitu.

istorijskom vrtlogu koji je sve zamrsio“ (Juhas: 6). Lična životna priča razvija se u dijalogu sa kolektivnom. „Iz ironične perspektive dvojezičnog čoveka, ježeći se od svakojakog fanatizma, strpljivo se posmatra pitanje porekla ljudi“ (Juhas: 40).

Ali uprkos očekivanju čitalaca, u multikulturalnoj sredini prikazanoj u romanu ne dominira prihvatanje multikulturalizma. U ovom kontekstu se ne toleriše privrženost dvema ili većem broju kultura kao ni potreba da se one upoznaju – po tumačenju likova takvo ponašanje može rezultirati opasnošću nestajanja individue. Prvenstveno se artikuliše pitanje „ko si ti“ koje sve glasnije odzvanja u tekstu. Dvojni identitet je strategija koju treba eliminisati, a onaj koji smatra da ima takav identitet, postaje sumnjiv, treba ga primorati na izjašnjavanje, čak i onda kada ni sam nije svestan svoje pripadnosti.

U romanu se tematizuje i gubitak jezika, a zabrana korišćenja jezika se pojavljuje kao traumatski doživljaj. Porodica Patarčić je tipičan primer „potpunog haosa“ koji proizilazi iz nerešenosti nacionalnog identiteta. Devojka je zgrožena time što se njen otac obraća deci na mađarskom jeziku, ona uopšte ne dozvoljava upotrebu maternjeg jezika. „Mami Ceciliji je bilo svejedno da li je Bunjevka, Hrvatica ili neki srpski izrod, samo da neko ne pomisli da je Mađarica, od toga goreg nema“ (Juhasz: 52). Njen sin Mikloš, pak, „beskrajno luta“ između jezikā, a najviše na svetu želeo bi da ima stabilan identitet: „Više nije bio ni Bunjevac, ni Slovenac, a još nije bio ni Mađar. Ali osećao je da ako bi se samo jednom istinski mogao osećati kao Mađar, to bi značilo da je uspeo, to bi od svega bilo najveće bogatstvo“ (Juhas: 61). Stav pripovedača prema junaku koji teži ka nedvosmislenom, čistom identitetu, nesporno je ironičan. Naime, junak smatra da bi, ako reši svoj etnički identitet, što bi promenilo čitavu njegovu ličnost, onda možda ponovo postao i „pravi muškarac“.

Kod Lasla Vegela internat se često sa velikim ponosom zove „Jugoslavija u malom“. U romanu se, kada poredi svoj jezik sa jezikom drugog, postavlja pitanje etničkog identiteta junaka, „Našao sam se u pravom jezičkom vrtlogu, mada sam ja u Srbobranu naučio srpski, ali taj srpski jezik, kojim su momci iz doma govorili sasvim je drukčiji“ (Vegel: 10). Glavni junak iz sela dolazi u grad, bori se sa osećanjem nepripadnosti uprkos tome što u Novom Sadu otkriva Telep, deo grada sa mađarskim življem. I tamo ga odbacuju, ponašaju se prema njemu kao prema dođošu i dobija batine kada se udvara devojci iz tog kraja. Njihov odnos prema njemu je isti kao da je pripadnik druge nacionalnosti. U internatu otkriva da su i momci druge nacionalnosti zapravo bez korena, i mada sa maglovitim sumnjama, stiže do tačke kada se ispostavlja da zajednička sudbina, nemanje doma, može biti jača sprega od jezika i etničke pripadnosti – sa sebi sličnima se treba solidarisati.

U romanu Atile Balaža pripovedačevo traganje za identitetom je u prvom planu. Junaci su istorijske ličnosti, poznati heroji ili junaci legendi koje je sam stvorio, a identitet im daje signifikativnu vrednost ili simboličnost. Multikulturalnost se jednoobrazno javlja kao mogućnost življenja, ona je i jedina šansa, sve dok sled događaja ne dovede do rata. Kao da sama priča o Novom Sadu mami potrebu da bude ispričana od samog svog početka, od osnivanja grada, pa sve do današnjih dana. Tok pripovedanja prelazi granice grada, roman postaje narativa o celoj regiji, o raspadnutoj zemlji, o suštini istorije. A centralno pitanje romana postaje: kako prikazati istoriju u svoj njenoj haotičnosti, surovosti, ujedno i veličini.

Istorijsko iskustvo i relativnost doživljavanja prostora. Grad koji u administrativnom pogledu zauzima određeni fizički prostor, u svakom romanu na drugačiji način postaje „imaginarni“ grad. Mentalne karte grada njegovih stanovnika nam odslikavaju uvek nešto drugo. Junaci Eržebeta Juhasa žive u multikulturalnom svetu Monarhije. Ona nedvosmi-

sleno stavlja grad među srednjoevropske okvire, s tim da pisac ne idealizuje ni prošlost, ni Zapad.

U srednjoevropskoj književnosti Austro-Ugarska monarhija je učestala metafora lavirinta. Ali ne i u ovom romanu. Srednjoevropsko okruženje se prikazuje kao močvara, koja vuče prema dnu, izlaza iz nje nema. Novi Sad je smešten u Srednju Evropu, ali uprkos tome u romanu dominira osećaj zatvorenosti, a pokušaji bekstva izgledaju kao dezorijentisano trčkaranje na sve strane. U romanu svet se prikazuje poput „vrtloga koji sve pomrsi". To je ono istorijsko iskustvo, koje se na stranicama romana tekstualizuje: „Svi su samo bespomoćno gledali to čudno trčkaranje u hodniku vagona, koje se zbog brzine voza nije ni činilo trčkaranjem, nego kao da neka nepoznata ogromna snaga vuče dečaka gorućih obraščića. Možda je to isto ono što je njegove pretke vuklo kroz više generacija od Graca do Subotice, od Segedina do doline Išonzoa, od Temišvara do Bratislave, od Novog Sada do Arada, tamo i nazad, ovamo, onamo" (Juhas: 94).

Pripovedač romana Lasla Vegela, šetajući Dunavskom ulicom, pominje i istorijske stvaraoce gradske slike. Deherojizuje istoriju i osnivanje grada: prema njegovom tumačenju grad su osnovali krčmari, vojnici, prostitutke, mešetari i trgovci. A nije slučajno ni to da će u romanu istorijat grada stranim turistima ispričati kustos muzeja, i tako se relikvijama prošlosti pripaja kanonizovana istorija istoričara.

U Vegelovom romanu nekoliko puta se ističe lokalitet Novog Sada: „Južni frtalj Srednje Evrope, upada stidljivo sanjar, koji nema korene, i povlači se u čitaonicu. Severni Balkan, grdi ga ljudina, koji je svestan realnosti. Prokleta teritorija, veoma nesrećno mesto za osmatračnicu. Tačka koja gleda na četiri strane Evrope, gubi se u magli" (Vegel: 4). „Nastalo je na mestu Panonskog mora, ima bogatu srednjoevropsku prošlost, gradić koji sve više naginje prema Balkanu" (Vegel:10). Kod Vegela Balkan nedvosmisleno ima negativnu konotaciju.

Atila Balaž pomera mentalnu kartu u najvećoj meri, njegov roman potpuno relativizuje realne odnose prostora. Novi Sad se nalazi na istoku ili na jugu, u zavisnosti od toga koja je osnovna tačka gledišta pripovedanja. Roman maksimalno koristi konotacije koje se mogu pripojiti pojmovima istoka i juga, što možemo označiti suprotnim parovima gore-dole, hladno-toplo, razvijeno-nerazvijeno, evropsko-balkansko. To podrazumeva i suprotnosti kao što su rigidan i toplog srca. Na stranicama knjige Balkan koji je opasan i ratoboran, dobija i atribute kućevan, koji ne samo što može biti simpatičan, nego se čak može i voleti – naročito sa distance koja je isprepletena nostalgijom. Tada se menja narativna perspektiva, istok i jug zamenjuju mesta. Balkan se više ne gleda očima stranca: nije zaostali, varvarski, neuki predeo, već je tajnovit, širokogrudi, sa dubokim emocijama. To je ujedno i mitsko mesto, koje može doživeti i razumeti samo čovek koji živi na tom tlu, koji u tom predelu i u tim atributima može prepoznati sopstvene vrline, za koje veruje da ih mogu imati i drugi. Pripovedač, nedvosmisleno, okolinu ne gleda očima stranca, nego sa aspekta sopstvene zainteresovanosti, i konstruiše je kao svoju.[4]

Sva tri romana ukazuju na to da se iza multikulturalnosti koja se pretpostavlja kao prirodna forma života na ovim prostorima, u dubini legendarne tolerancije provlače napetosti, krize i nesigurnosti ličnog identiteta koje se odslikavaju i kroz relativnost shvatanja prostora.

[4] Ovakvo, još više ispoljeno gledište, ima Atila Balaž u svojim prethodnim delima. I u *Albumu Kiralj ulice (1998) i u Goloj reci* (2003), gde opisuje put svog bekstva za vreme rata, svoju patnju upoređuje sa patnjom sentandrejskih Srba, sa kojima se poistovećuje na nekoliko mesta.

LITERATURA

Balázs, Attila (2008). *Kinek Észak, kinek Dél*. Budapest: Palatinus.
Birnbaum, Erika: Városkutatás, város-identitás. Retrieved 15th November. URL: <http://www.sze.hu/etk/_.../Net/eloadas_sipos_erika_bierbaum_erika.doc >.
Bojm, Svetlana (2005). *Budućnost nostalgije.* Prevod: Zia Gluhbegović, Srđan Simonović, Geopoetika, Beograd.
Chambers, Ian (2002). Vándorlás, kultúra, identitás. *Helikon.* 4: 433–472.
Fleischmidt, Margit (1997). Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa, in *Multikulturalizmus,* ed. Fleischmidt Margit (Budapest: Osiris Kiadó)
Gyáni, Gábor (2005): A reprezentatív város – a reprezentált város, in *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*, ed. N. Kovács, Tímea–Böhm, Gábor–Mester, Tibor (Budapest: Kijárat Kiadó): 229–238.
H. Nagy, Péter (2009): Óriásplakát helyett. Retrieved 15th November. URL: <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=1733>.
Juhász, Erzsébet (2001). *Határregény.* Újvidék: Forum.
Végel, László (2009). Az ígéret földje (Részlet a Neoplanta című esszéregényből). *Híd.* 5: 3–26.
Wilhelm Gábor (2005): Terek és szövegek, in *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*, ed. N. Kovács, Tímea–Böhm, Gábor–Mester, Tibor (Budapest: Kijárat Kiadó): 29–46.

Eva Toldi

INTERCULTURALITY, INTERPERSONAL AND NARRATIVE STRATEGIES IN HUNGARIAN LITERATURE IN VOJVODINA TODAY

Summary

Recently on the Hungarian literary scene in Vojvodina, several works have been published whose stories take place in Novi Sad. The city is depicted as a distinctively multicultural venue, shown from many angles due to versatile authorial points of view, and made relative in the geocultural sense. It serves not only as space, but also as an intercultural medium which eventually becomes the object of reflection and metanarration itself. In the novels of Erzsébet Juhász, László Végel and Attila Balázs, changes in the characters' interpersonal strategies are observable. The narrator evolves their textual reality through remembrance, contemplation and historical sources. The novels are about both historical experience and the ethos of today, portraying them with a new kind of special poetics.

Katalin Hegedűs
Visoka tehnička škola strukovnih studija, Subotica
picurka2@gmail.com

UDK: 821.112.2.09 May K.

KONTAKTI RAZNIH KULTURA KOD KARLA MAYA U ROMANU «KROZ ZEMLJU SKIPETARA»

Apstrakt: Karl May je jedan od najpoznatijih i najčitanijih nemačkih pisaca. Od njegovih 75 dela u ovom radu nam je interesantan njegov roman, koji se odigrava na Balkanu, na teritoriji današnje istočne Bugarske, Makedonije, Kosova i Metohije i Albanije.
Kroz glavnog junaka, Kara ben Nemsija, i njegovih saputnika upoznajemo kulturu, religioznost, sociologiju ljudi i naroda na Balkanu.
Želimo prikazati kako su Nemci 19. veka doživljavali Balkan (pošto je Karl May svoje znanje stekao iz novina, putopisa, enciklopedija i diplomatskih spisa) i kako su se postavili prema njemu. Želimo i uporediti ovu procenu sa viđenjem Jovana Cvijića, etnografa, koji je skoro u isto to doba proputovao i proučavao Balkan.

Ključne reči: *Kara ben Nemsi, put, predstave o Balkanu među Nemcima XIX veka, Karl May, njegovo znanje o Balkanu, Albanci, kultura i način života na Balkanu, Jovan Cvijić*

UVOD

U poslednjim decenijama istoriju Srbije posebno opterećuju događaji na Kosovu i Metohiji. Kosovo nije samo «kolevka Srbije», nego i zemlja Albanaca, prema njihovom nazivu Skipetara – Šiptara.

Naš kulturno istorijski rad zasniva se na prikazu kontakata raznih kultura u «zemlji» Skipetara sa kraja 19. veka, i to isključivo po romanu Karla Maya DURCH DAS LAND DER SKIPETAREN (Kroz zemlju Skipetara), sastavni deo Orient-ciklusa, koji je štampan 1892. godine.

KNJIŽEVNO STVARALAŠTVO KARLA MAYA

Karl May (1842-1912) je napisao neverovatnu količinu romana, novela, priča itd. Dela su mu prevedena na više od 30 jezika. Njegova izdanja na nemačkom jeziku – po nekim podacima – dostižu osamdeset miliona, a prevodi dostižu više miliona. Na osnovu ovih podataka tvrde njegovi čitaoci, pro- i kontra kritičari, da je May, čak ispred Getea, najpopularniji pisac na nemačkom jeziku. Sve medije su obradile njegova dela. Po bibliotekama većih gradova su i danas upravo Mayevi pustolovni romani najpoderaniji, što je

svakako znak dečjeg interesovanja za ovu vrstu trivijalne literature. Winettou, kao i ostali indijanci, «žive» širom sveta, pa tako i kod nas i dan danas.

Životno delo Karla Maya sastoji se od 75 tomova. Pisčevu uspomenu čuva i neguje Karl May – Društvo koje je osnovano u *Hamburgu* 1962. godine. Oni objavljuju svake godine zbornik radova, sa brojnim studijama, isključivo o životu i radu pisca. U *Radebojlu* i *Bambergu* muzeji čuvaju Mayevu uspomenu. Svakog leta, već od 1952. u Bad Zegebergu okupljaju se Mayevi obožavaoci na Karl-May-Festivalu.

Mayev Orient-ciklus sadrži tri romana, čije se radnje odigravaju delom na Bliskom Istoku, a poslednja tri toma bave se Balkanom: roman «**Kroz zemlju Skipetara**» je jedan od šest putopisnih romana, koji se odigravaju na Bliskom Istoku i na Balkanu: Kroz pustinju; Divlji Kurdistan; ***Iz Bagdada do Stambula; U Balkanskim gudurama; Kroz zemlju Arbanasa; Žuti Harambaša;*** [1]

Prevodi svih šest tomova na hrvatski jezik objavljeni su u 1960-im godinama u izdanju Matice Hrvatske.

Ovi romani su u užem smislu krimići, i opisuju poteru jednog bezskrupuloznog razbojnika, koji je u begu. Raznorazne avanture i zlodela su povezana međusobno likom **Kara ben Nemsija**, glavnog junaka, piščevim alteregom; kroz sve romane on priča u prvom licu.

Ime glavnog junaka >Nemsi< znači Nemac >ben Nemsi< >sin Nemaca<, a Kara je verovatno pseudonim za Karl-a. Kara ben Nemsi, Karl sin Nemca, je lik koji reprezentuje Nemce, po viđenju i shvatanju Karla Maya. On se a priori razlikuje po izgledu od ostalih figura: izuzetno je zgodan, visok, uvek je besprekorno odeven. Njegove unutrašnje osobine i sposobnosti su takođe izuzetne: učen je i kulturan, razume se u sve pomalo, ume da leči i da da savete u svakoj životnoj situaciji. Ali pre svega je pravedan, iskren, dobronameran i duboko religiozan. Na njegovim putovanjima, pored toga što želi uhvatiti i kazniti Shuta (Žutog) glavnog zločinca na Balkanu, on skuplja materijal za svoje knjige, jer Kara ben Nemsi je u svojoj domovini pisac!

Kara ben Nemsi se dakle, kao predstavnik nemačke kulture, u svemu razlikuje od domorodaca. On je jedini sa smislom za humor, stoji iznad bilo koga u datim sredinama, te zato ume uvak najbolje da sagleda situacije. On je taj, koji ume da uoči probleme i uvek zna da pronalazi njihova rešenja te i da sprovede unapred zamišljeni plan. Bez njega bi njegovi saputnici, koji su inače isto veoma pozitivno prikazani, bili izgubljeni i verovatno poubijani od strane beskrupoloznih zlikovaca. Kara ben Nemsi poznaje kulturu, običaje i pravni sistem Turaka, govori više jezika, podjednako napamet citira Bibliju i Kuran, dobar je psiholog, jer ume da «čita» ljude i u svim situacijama zna kako treba da se postavi, da bi došao do svog cilja. Kara ben Nemsi je čvrstog karaktera, njegova sva energija je usmerena na teške avanture, na uspostavljanje i pronalaženje pravde, sloge i mira. Ni najveće svoje neprijatelje ne ubija, već ih predaje mesnim sudijama. Uvek vlada svojim emocijama, ume da ih kontroliše, jedino ih onda pokazuje, kada treba da odbrani svoju katoličku veru od napada Mohamedanaca. Njegovo ponašanje prema ženama je hladan i distanciran (Lorenz, Kosciuszko:1991).

Kara ben Nemsi i njegova ekipa sledi trag glavnog razbojnika od Istambula preko današnje granice između Turske i Bugarske, Makedonije i Albanije. Za Karla Maya i nje-

[1] Citate iz tih romana (Orient-Zyklus) uzimam iz nemačkih izdanja, u sopstvenom prevodu.

gove sugrađane, Albanija je značila mesto gde žive Arbanasi - Skipetari, a to je teritorija Kosova i zapadne Makedonije. Njihov put je teško slediti na mapi, jer pisac često koristi i fiktivna imena, a tadašnje geografske karte sa ovog područja nisu bile ni malo pouzdane.

IZVORI

Efendi Kara ben Nemsi i njegova pratnja, Halef Omar i Osko, stižu preko Istamnula na Balkan. Ovde počinje njihovo putovanje Balkanom (današnja Turska) do Skadra. Na putu između Jadranskog i Jonskog mora, grupa Kara ben Nemsija se kreće između 41. i 43. geografske dužine. Rekonstrukcija njihovog putovanja dokazuje, na bazi temeljnih istraživanja, da May nikad nije kročio po Balkanu, i da je zbog toga sa zavidnom marljivošću proučavao i koristio masu tada pristupačne literature iz oblast geografije, istorije, etnologije i folklora. Pobno je pratio dnevnu štampu, nedeljnike i sve moguće spise iz oblasti diplomatije i dnevne politike. On je verovatno koristio mapu «*Karte der Balkanländer*» izdato 1880 godine (Schönbach:1991). U svakom romanu, koji se odigrava na Balkanu, nailazimo na mesta, koje ne možemo naći na karti, iako se u njima glavni junak često dosta dugo zadržava, pa se ime naselja čak ne spominje. May je mogao biti siguran u to, da mape nisu bile pouzdane.

Dokaz, da je May za svoje romane koristio skoro samo mapu je opis sela i gradova. Ako uopšte daje opis jednog naselja, onda je to jako površan i uopšten. Isto to se odnosi i na opis okoline i prirode.

Jedan od njegovih priručnika je tada jedno veoma cenjena knjiga «*Schweiger-Lerchenfeld: Beschreibung der Moschee Selims II*.» (Morth, 1979:91f.), ovaj izvor je sam Karl May "priznao", mada njegovi iztražitelji nisu našli dokaza, da je on zaista koristio ovo delo. Po Ralfu Schöbachu May je kao izvor koristio još "*Länder- und Völkerkunde*".

Pouzdane informacije o Balkanu, o Arbanasima i o Turskom Carstvu je prikupjao i u *Brockhaus* enciklopediji, koja je izdata 1882-1887. godine.

Teško je i **vreme** odrediti u kojem Kara ben Nemsi putuje kroz ovaj region, jer u celom Orient ciklusu nema vremenskih podataka, koje bi mogle odrediti tačan datum. (Schmidt-Neke,1994.) Midhat Paša je izgubio svoj položaj a Bagdadu (Von Bagdad nach Stambul:217.), prema tome putovanje je bilo posle 1871. Bugarska još nije samostalna država (In den Schluchten des Balkans.1962:103.), to će postati tek 1878 nakon Rusko-Turskog rata, koja je počela u aprilu 1877. U romanima May ne spominje ni ovaj rat, ni Srpsko-Turski rat (koja počinje jula 1876) ni >Aprilski Ustanak< Bugara godine 1876. Na osnovu ovih podataka, petpostavlja se da su se putovanja kroz Balkan odigrala između 1872. i početka 1876. tojest da ih je May u ovim godinama koncipirao.

U devetnajstom veku se isprepliću razni socialni i nacionalni interesi na Balkanskom Poluostrvu. Grci, Srbi, Bugari se bore za svoju nezavisnost. U Mayevim romanima nigde se ne spominju težnja i borba podčinjenih naroda za slobodu. May se ne bavi opravdanom borbom starosedeoca protiv Turaka, iako je video potrebu kako za političkim tako i za socialnim promenama. Samo na jednom mestu spominje cilj borbe jednog 'Nezadovoljnog' koji je pobegao u planine: «Urotnik je čovek, koji ne sluša velikog vezira, nego želi Bugarsko Krajevstvo, sa nezavisnim kraljem.» (Durch das Land der Skipetaren:91.) Ali to je sve od Maya u vezi nezavisnosti. Za njega je turska vladavina na Balkanu status quo.

Vernu sliku dobijamo o ovom shvatanju iz razgovora Kara ben Nemsija sa jednim seoskim Turčinom, Šiminom, koji o tome meditira, zašto ne bi trebalo Turke poterati sa ove zemlje, koju su već vekovima osvojili? – Zar nisu na isti način osvajali svoje imperije Nemci, Rusi, Englezi, Francuzi i drugi? Nije li Pruska do nedavno bila sićušna a sada je postala tako velika, da u njoj milioni žive? Od čega je postala tako velika? Šimin misli, uz pompć baruta, mača i bajoneta, kao i uz pomoć diplomata. Imperije koje one danas poseduju, nisu bile njihove. Šta bi rekao Amerikanac - pita se Šimin dalje – kada bi mu Turčin rekao: tti moraš da odeš odavde, pošto ova zemlja pripada narodima crvene kože... Zla dela prate te osvajače... (In den Schluchten des Balkans:68). Kara ben Nemsi ne reaguje na ova retorička pitanja. On ćuti.

Revolte on bagatelizira i poistivećuje sa razbojništvom. «Na Balkanskom Poluostrvu razbojništvo se nikada nije moglo zauzdati; pa upravo ovih dana izveštavaju novine skoro neprekidno o ustancima, napastvovanjima, ubojstvima, požarima i drugim sličnim poduhvatima, koje ukazuju na neodržljivost situacije. Tamo gore u brdima Šarplanine, između Prizrena i Kankandela pročuo se jedan Šiptar, koji je sa nezadovoljnima okupljene oko sebe prošvrljao od Kurbečke sasvim dole do Doline Babune. Priča se da bijaše i u gudurama Perin planina i da ima svoje pristalice čak i u usamljenim Despoto planinama.» (In den Schluchten des Balkan:19.)

Verodostojnost izvora Karla Maya u velikoj meri potvrđuju tadašnji opisi o kulturi Skipetara Jovana Cvijića (1865-1927) geografa i etnologa. Veoma je interesantno viđenje Balkana i Skipetara Karla Maya uporediti sa viđenjem **Jovana Cvijića**. Cvijić je proučavao Balkan po naučnim standardima. Opisivao je naselja, običaje, istorijat, veru, itd; godinama je na licu mesta sagledao kulturu ne samo Srba, nego i Arbanasa.

Cvijić, kao i May detaljno opisuje tursko-istočnjačke, kulturne i verske uticaje, koji su se rasprostrli po Poluostrvu naročito u doba turske vladavine. Ovi uticaji su, prirodno, jači tamo gde se turskog stanovništva nastanilo, na Jugoistoku i u središtu, «ali su prodrli i među islamizirane južne Slovene i u Arbanase koji su u većini muslimanski narod. ...Ovi islamizirani su mnogo doprineli širenju tursko-istočnjačkih uticaja, ne samo time, što su ih sami usvajali, već i time što su ih širili među hrišćansko stanovništvo istoga jezika.» (Cvijić I:149) Vekovna turska vladavina je balkanskim narodima dala crte «raje», osobine potištene klase, stime je stvorila veliki broj naročitih moralnih osobina. Ova rečenica ukazuje na najveću razliku između nemačkog pisca Karla Maya i Srbina etnologa Cvijića. May opisuje narode, pripisuje im loše osobine, bez toga da spominje, da su ovi narodi bili, zbog turske vladavine, primorani da postanu ‘snalažljivi’ da bi što uspešnije izigrali turske vlasti te da bi obstali. Zatvorenost ljudi, koje je May jako dobro opazio, Cvijić objašnjava, sem potištenosti, i sa patrijarhalnim režimom. «Najočiglednija je karakteristika patrijarhalnog režima naročita društvena i ekonomska organizacija. Plemena (arbanaški fisovi) ima sad u Crnoj Gori, u nekim krajevima stare Raške i u severnoj Arbaniji kod Srba i kod Arbanasa.» (Cvijić I:155). Kod ovih naroda ova porodična zajednica je jako čvrsta. Imanje nije svojina pojedinaca, već zajednička svojina cele zadruge, i zadruga izdržava sve svoje članove. «Na Kosovu i u Metohiji ima srpskih zadruga sa 40-50 članova.» (Cvijić I:276).

Tipovi varoši po Cvijiću su u tesnoj vezi sa kulturnim pojasima Balkanskog Poluostrva. Skadar, koji May veoma površno opisuje, mada se u tom gradu odvijaju važni događaji romana, je glavni varoš arbanaškog tipa. U njemu se mešaju tursko-istočnjački i mediteranski uticaji. «U Skadru je čaršija poglavito tursko-istočnjačkog tipa, ali su zgrade

mahom od kamena; često su kuće na dva ili više spratova, mediteranskog tipa.» (Cvijić I:311). U svakom tipu grada, etnografske i verske grupe obično žive u odvojenim delovima grada.

Gradovi balkanskog tipa više odgovaraju i opisima iz romana Karla Maya. U ovim gradovima ima gomila dućana i kuća duž kratkih, vijugavih i mahom prljavih ulica. «Veće varoši imaju bezistane i velike bazare. Jako zbijeni dućani su mahom od drvene građe a zatvaraju se ćepencima.» (Cvijić I:313). Cvijić tvrdi da zanati, naročito oni, koji se vrše sedeći degenerišu stanovništvo, naročito one ljude, koji se u varošima nekoliko generacija zadrže. «Stanovništvo ovih čaršija nesumnjivo degenerira; po čaršiji se vide zgureni i izmoždeni tipovi fizičke iznurenosti. Tome su na prvom mestu uzroci: preterana zbijenost čaršije. Oskudnica svake higijene, sedećiva način rada i najzad, raznovrsni rafinmani.» (Cvijić I:314).

Opis Arbanasa isto se poklapa kod Maya i kod Cvijića. «Ovo su varoši pod oružjem: svaki je naoružan martinkom ili mauzerkom i revolverom. I zbog malih povoda se uzbune i nastaje panika: puca se i često poteče krv. Hrišćansko stanovništvo je bez ikakvih prava. Arbanasi ubijaju i novčano ucenjuju Srbe.» (Cvijić I:315).

ANALIZA ROMANA

Tragajući za zaločincima Kara ben Nemsi i njegovi pratioci stižu u Ostromdžu, gde se nadovezuje na predhodni roman ciklusa (U gudurama Balkana), i prikazuje kako Nemsi uspeva otkriti pred turskim "sudijama" jednog prevaranta, koji će naravno biti osuđen na osnovu prikupljenim Nemsijevih dokaza. Prevarant Mübarek uspe da pobegne, te cela ekipa kreće u potragu za njim. Usput potreban mu je puno trikova i lukavosti da pridobije stanovništvo i da izbegne raznorazne klopke što su mu pripremili zločinci.

I ovaj roman, kao i ostali romani Karla Maya su puni zapleta, dešavanja, prevara, borbe između dobroga i zla. Ti opisi su tipične bajke za decu i omladinu. Likovi su ili jako dobri ili jako loši, sredine nigde nema. Dosta često se dešava da negativni likovi, zahvaljujući Kara ben Nemsiju, shvate da su na pogrešnom putu i postaju dobri ljudi i dobri hrišćani. Tipično za Maya je preterivanje pri karakterisovanju junaka. Da bi opisao jednu osobu, koristi sve moguće predmete (nameštaj, odeću, kuću). Uz unutrašnju, duševnu prljavštinu uvek ide i prljava odeća, kuća, glupost, zapuštenost, primitivnost. Dabome da nema ni jedne pozitivne osobe, koja ne bi imala čisto domaćinstvo, ili ne bi živela solidno i moralno (Nebatja, seljak Jafiz, Shimin, itd).

May zastupa mišljenje da etički i duhovni razvoj ljudi, i čvrsta vera u Boga automatski vodi do idealne države, do jednog boljeg sveta, gde nema krađe, ni zlostavljanja siromašnih, nema ratova ni sukoba među religijama. (Radkow:241) Kara ben Nemsi je idealan tip učitelja. Ima sve nužne karakteristike za takvodelovanje.

Omiljeni stil Karla Maya je humor, koja zauzima centralnu ulogu u njegovim romanima. (Radkow:239) On ismejava predstavnike svih nacija Balkana, bogate i siromašne, oficire, policajce. On u humoru i satiri vidi odličan metod za podučavanje čovečanstva. Tiranin, koji se ne da poboljšati, je zločinac, bezbožan nema nimalo smisla za humor (Schut, Mübarek, Barud el Amasat, Hamnd el Amasat, i drugi). Bogati fariseji, korumpirani činovnici sultana, umišljeni 'naučnik', glupi popa, žena žedna časti, svi su meta ironije i

sarkazma Maya (policajci, Habulam Aga, pekar Boschak, 'apotekar', Nohuda, itd.). Vitalni humor je privilegija samo pozitivnih likova (Hadschi Halef, engleski lord, Hadschi Ilija, itd.). Humor kod Maya ima i svoj socijalni karakter. Karirana odeća engleskog lorda je smešna, iako on ima puno para, ipak se oblači po svom čudnom ukusu. Odeća Kodscha baše je smešna jer ne odgovara njegovom visokom društvenom položaju i njegovom bogatstvu, ali je u skladu sa njegovim nemoralnim ponašanjem. Odeća Nohude i Junaka su smešne zbog neopisive prljavštine i groteske forme. Naravno da su oboje negativni likovi.

Roman se zove «Kroz zemlju Skipetara», mada Albanci u njemu zauzimaju marginalnu ulogu. Karl May nije prvi nemački pisac koji se bavi Albancima, ali je svakao on taj, kome se može pripisati popularnost naziva *Skipetar*. Albanci su u 17. veku zamenili naziv *arbër* na *shqiptar* (shqiptare = adler). Schipetaren kao naziv sopstvenog naroda, prvi put je Xylander koristio 1835 u jednoj monografiji o albanskom jeziku. (Xylander:285f.)

KULTURA BALKANSKIH NARODA

Karl May ne posvećuje posebna poglavlja za prikaz kulture naroda na Balkanu. On preko svog glavnog junaka daje na znanje čitaocu, šta misli o okolnostima i ljudima te teritorije. Važno je na ovom mestu spomenuti, da u vremenu, kada je Karl May pisao svoje romane, čije se radnje odigravaju na području Balkana, koje je već vekovima pod Turcima. Turska vladavina zapadnom svetu nije bila tako bolna, kao narodima koji su trpeli Turke. Karl May, kao i ostali deo zapadnog sveta, mogao je objektovno gledati na turski režim, na politiku, privredu, razvijenost i dr. May se kritično postavlja prema političko-socialnom stanju Balkana. Optužuje turske činovnike zbog njihove pohlepe, laži, nemoralnog ponašanja, ali uvek daje do znanja da su to činovnici, koji se ne pridržavaju centralnim naređenjima. Isto tako primećuje jad, siromaštvo i mučenje podređenih naroda, bez obzira na narodnost. Debata Kara ben Nemsija i kovača Schimina se završava rečima autora: «Ti mešaš veru i politiku. Ti tražiš uzrok vaše bolesti van okvira države, u kome leži uzrok, od samog početka.» (May:70). Kara ben Nemsi međutim se često konfrontira sa turskim činovnicima, sudijama i policijom. Njega motiviše razotkrivanje i kažnjavanje korupcije, arogantnosti i iškorišćavanja pozicije. Najbolji primer za sukobljavanje sa turskim sudom i sudijom Kodscha Bašom, u vezi sa suđenjem Hadschi Halefa Omara, koji je izmlatio jednog lenjog policajca. Naravno, Kara ben Nemsi je uz svoju inteligenciju i lukavost uspeo da oslobodi svog druga batine, da Kodscha Bašu baci u tamnicu i da razotkrije zladela prevaranta Mübareka. Ne osuđuje ceo sistem, kao takav, nego samo izrode sistema, koje treba da se unište.

Karl May, je svestan toga, u kakvom stanju i u kakvom velikom siromaštvu ljudi žive. On to opisuje, prikazuje njihove «kuće», odela, jela. Uprkos toga, što priznaje da ovi narodi nisu krivi za okolnosti u kojem žive, ne daje im pozitivne karakteristike. Izuzeteka ima, (Nebatja, Jafiz, Šimin, Bugari Anka i Janik, Ovčar) ali u celini su svi stanovnici Balkana, bez obzira na narodnost, nekulturni, uvek su spremni da prevare koga god mogu, da lažu kad god im se pruža prilika, prljavi su i nemarni, često i lenji. Tu se vidi veliki kontrast između zapadne kulture i kulture Balkana. Od nekoliko pozitivnih primera istakla bi Nebatju, koja niti je pametna niti je kulturno biće, ipak se prikazuje kao dobar čovek, koja želi da pomogne, jer ona je pre svega hrišćanka. Takvih karaktera nema puno kod Maya.

Nebatja je lepa. Kada ju je Kara ben Nemsi prvi put video, sedela je na jednom kamenu i prala veš u potoku. Bila je siromašno obučena. Kao i njen sin pored nje, koji je nosio samo jednu pamučnu košulju. Ipak su oboje bili čisti, odeća im je bila oprana, čak i izbeljena. Ona je jedina na Balkanu koja se razume u biljke, skuplja ih da bi ih prodala turskom apotekaru za sitne pare. Apotekar je naravno negativan lik. Jedino otvoreno pitanje u vezi Nebatje je, da ako poznaje lekovite biljke zašto nije uspela da izleči svoju dugogodišnju bolest. Na to nema odgovora, ali ona dobije savet od Kar ben Nemsija, i njenim mukama sa zglobovima došao je kraj.

Inače Karl May preteruje kada naglašava razliku karaktera unutar društvenih slojeva. Jedini učeni sloj među balkanskim narodima su bili popovi. Međutim, Karl May i njih opisuje kao glupe, jer ne znaju lečiti čak ni svakidašnje bolesti, i ne umeju dati savete i podršku narodu. «...treba poznavati pope Balkana, da bise znalo šta znači biti pod njihovim uticajem. Ova duhovna gospoda potiču iz najnižih društvenih slojeva, čije obrazovanje je ravno nuli. Šta se može očekivati od onih, čije su duše ovakvimljudima proverene!» (May:280).

Svakako moramo primetiti, da Karl May nije etnograf, ni sociolog. On ne daje stručni opis naroda ili običaja. Međutim, pošto je on jedan od najčitanijih nemačkih pisaca, njegovo viđenje Balkana i naroda na Balkanu postali su širom sveta poznati i izvanredno su uticali (još i danas utiču) na čitaoce. Kao što smo već na početku spomenuli, on sve svoje znanje stekao je iz leksikona, putopisa, mapa i diplomatskih spisa, što drugimrečima znači, da je on pred sobom imao definisani kulturološki uzor, stvoren u Nemačkoj. Na osnovu ovih izvora sebi je stvorio jednu sliku, i tu sliku ovog dela Evrope opisuje u svojim romanima. Ljudi na Balkanu su po njegovim izvorima siromašni, većim delom ne svojom krivicom; ovi ljudi su obično neškolovani, pomalo glupi, zatvoreni, i sebični. Koriste svaku priliku, kako bi nekog drugog, pre svega stranca, prešli, opjačkali ili iskoristili. Jedina jako istaknuta pozitivna crta je ljubaznost prema gostu svoje kuće. Naravno da ima i pozitivnih likova, ali čitalac stiče utisak, da je Balkan veoma zaostao u odnosu na Nemačku i nemačku kulturu, koju predstavlja glavni junak, Kara ben Nemsi.

ZAKLJUČAK

Karl May se u svom Orient-ciklusu koleba između simpatije i preziranja naroda Balkana. Uzrok Mayevog kolebanja nije rasna ni verska diskriminacija, kako su to Nemci 20.-og veka, na čelu sa Hitlerom, protumačili. Prava pozadina u opisima kulture i običaja balkanskih naroda je nada autorova, da će se Tursko Carstvo iznutra obnoviti. Ova obnova po Mayu, može da dođe jedino iz hrišćanstva. U ovom pogledu put Kara ben Nemsija je misionarski put. Iz ove zamisli proizilazi sukob između zapadne i istočne crkve. Mada su ortodoxni narodi (Srbi, Bugari, Grci) hrišćani, ipak se njihovo hrišćanstvo ne uklapa u Mayev katolicizam, i u katoličke pokrete 19-og veka.

LITERATURA

Christoph F. Lorenz, Bernhard Kosciuszko: **Kara Ben Nemsi**.In.:Grosses Karl-May-Figuren-Lexikon.Hrsg.Von Bernhard Kosciusyko.Igel-Verlag,Padeborn,1991.

Erich Morth: **Karl May und Amand von Schweiger-Lerchenfeld**.In:Karl May Jahrbuch,1979.
J(oseph) von Xylander: **Die Sprache der Albanesen**.Wien 1910–Karl Sokolow:In Bannkreise des Balkans.Bd.2.Berlin,1926.
Jovan Cvijić: **Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje**, I. űBeograd,1922.
Jovan Cvijić: **Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje**, II.Beograd,1931.
Karl May: **Der Schut**.Tosa Verlag,Wien,
Karl May: **Durch das Land der Skipetaren**.Carl Ueberreuter,1951.
Karl May:**In den Schluchten des Balkans**.Nordlingen,1962.
Karl May:**Von Bagdad nach Stambul**.Nordlingen,1988.
Mala Enciklopedija Prosvete, **Opšta Enciklopedija**, drugo izdanje.Prosveta, Beograd,1968.
Michael Schmidt-Neke: **Von Arnauten und Skipetaren**,Albanien und die Albaner bei Karl May.In.:May Jahrbuch 1994.
*Ralf Schönbach(1991): **„Zu einem guten Kartenleser gehort schon Etwas“**, Die Quelle der Balkan-Romane Karl Mays.In:Karl Mays Orientzyklus, Dieter Sudhoff/Hartmut Vollmer(Hg.),Igel Verlag* Wissenschaft*,202-218.*
*Wesselin Radkov (1991): **„Politisches Engagement und soziale Problematik in den Balkanbänden Karl Mays“**.In:Karl Mays Orientzyklus, Dieter Sudhoff/Hartmut Vollmer(Hg.),Igel Verlag* Wissenschaft*237-254*

Katalin Hegedűs

GENERAL CULTURAL INTERACTIONS IN KARL MAY'S NOVEL "IN THE LAND OF SKIPETARS"N

Summary

Karl May (1842-1912) is one of the best-selling German authors. This review is on his novel "In the Land of Skipetars", one of his 75 works. The story takes place at end of the 19th century on the territory of present-day Bulgaria, Macedonia, Kosovo and Metohia, and Albania.

The main character, Kara ben Nemsi, is shown as a wise, polite, educated and religious "superman". Thanks to his advantures, the readers gains insight into the (we get a picture of) culture and way of life in the Balkans.

The aim of this work is to present the way how 19th-century Germans saw the Balkans and the way they interacted with the people (Karl May acquired his knowledge from newspapers, atlases, journey logs, and diplomatic documents. This review will also compare the German perspective with Jovan Cvijić's, who was also researching the Balkans in the same period.

The main point of interest is to see how one German author saw the Albanians, Serbs, Bulgarians, Montenegrins, Turks and other cultures, as well as how he saw himself as a citisen of a dominant and powerful culture.

Марија Милошевић
докторанд на Универзитету у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
m.angela_om@nadlanu.com

УДК: 821.163.41.09-3

(НЕ)ОДРЖИВ КУЛТУРНИ ХИБРИД ИСТОКА И ЗАПАДА У РОМАНЕСКНОМ И ЕПИСТОЛАРНОМ СТВАРАЛАШТВУ ЈЕЛЕНЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

Апстракт: Прозни књижевни опус Јелене Димитријевић пружа увид у карактеристичан културни дијалог Истока и Запада с краја XIX и почетка XX века. Наратолошки и имаголошки аспекти тумачења овог изразито „женског писма“ преиспитују (родне) границе бинарних опозиција старо / ново, родна земља / туђа земља, традиција / модерност, али и постулирају проблем (не)одрживости културних хибрида као и механизме формирања осавремењених мултикултуралних тамница за сопство-у-релацији. У раду се посебна пажња посвећује роману *Нове* као репрезентативном текстуално-тематском међупростору сучељавања различитих цивилизација.

Кључне речи: *сусрет култура, Исток, Запад, положај (турске) жене у друштву, хронотоп харема, сопство.*

Увод

Врата која је Едвард Саид отворио продирући у механизме деловања дискурса империјалне моћи и профилисања идеје о Оријенту и Оксиденту, који су довели до још једне бинарне поделе модела људске спознаје, данас увелико представљају оквире пост-колонијалног идеолошког, социолошког, научног, књижевно-теоријског и културолошког мишљења. Културној хегемонији, да се послужимо Грамшијевим термином (Саид 2000: 16), тачније европском или западном наметању и жигосању свега оног што би се подвело под неевропско или источно у ширем смислу, ишле су у прилог, како је то Саид постулирао, и позициона супериорност Запада с једне стране и то што је, како он каже, „Оријент *могао да буде* начињен оријенталним, што је пристао да постане оријенталан“ (Саид 2000: 15). Другачије речено, отпор имплементирању туђег културног модела у овом случају био је минималан.

То се, међутим, не може рећи за гранични међупростор географски ситуиран на југоистоку Европе, место преклапања али и оповргавања Истока и Запада, метафорично подведен под медицинску контраиндикацију – „балкански синдром“. Упркос суптилним настојањима субверзивног деловања империјализма маште, Балкан, малигни део Европе, никада до краја *није могао* бити осмишљен и колонијали-

зован. Стога треба имати у виду, као што на томе инсистирају теоретичари балканизма попут Марије Тодорове, Весне Голдсворти, Милице Бакић-Хејден и других, да балканизам није једноставно подврста оријентализма. Балкански дискурс је управо својом неодрживошћу, несагласјем и тврдоглавом „не“ реториком, онај део који побија Саидову другу претпоставку и који упркос првој није могао да буде начињен оријенталним. За разлику од матрица метафоризације Балкана који се могу ишчитати у „империјалистичким“ текстовима, у овом раду приступићемо анализи корпуса текстова које ћемо означити као културолошки палимпсест са Балкана, онаквог каквог га је Јелена Димитријевић видела крајем XIX и почетком XX века. Данас, након измишљања Балкана, могуће је прочитати текстове ове ауторке као потребу да се „мисли с оне стране наратива о изворним и иницијалним субјективитетима, и да се усредсреди на оне моменте или процесе који се призводе у артикулисању културних разлика“ (Баба 2004:19) или како то Лиотар каже као један од малих приповедних текстова који су део „политике која би поштовала и жељу за правдом и жељу за непознатим“ (Carroll 1992: 165).

Осврћући се на опаску Душана Бјелића да су људи на Балкану користили оријенталистичке стереотипе не да би се одупрли колонијалним идентификацијама, већ да би једни другима изградили идентитет (Бјелић 2003: 20) полазни оквир овог рада бавиће се разматрањем ауторске / приповедачке позиције коју Ј. Димитријевић заузима у две епистоларне форме – *Писма из Ниша о харемима* и *Писма из Солуна* и роману *Нове*.

Ауторска / приповедачка позиција у светлу „репродукције оријентализама“

Пре свега, имајући у виду тематску повезаност две књиге писама која се очитава на особеним интересовањима за турске жене, хареме, харемски живот и турске свадбене обичаје, затим фабуларно развијање и праћење догађаја и личности које ауторка презентује кроз писма, дозвољавајући им да и сами проговоре кроз неспецифично путописно средство – дијалошку форму, мора се истаћи да ова из данашње перспективе необична и оригинална творевина и сама почива на жанровској граници путописа и романа.[1] Ипак, колико год романескно уобличена писма проговарају из јасне ауторске позиције коју потписује Ј. Димитријевић: „Ја за Турску полазим као космополитка, а кроз њу пролазим као Српкиња: најмањи делић душе моје српски је, као што ми је српска и цела душа...“ (Димитријевић 2008: 16). Изразито, чак у неким случајевима претерано потенцирање националне припадности, жени из тек осамостаљене Србије, из наново задобијеног ресора моћи, омогућава да са чуђењем прокоментарише телеисану османлијску невесту речима: „У Јевропи овако што!“(Димитријевић 1986: 144). Дакле, позиција са које ауторка као потписница писама наступа у односу на свој предмет интересовања је, очигледно, однос Запада према Истоку као однос цивилизованог према нецивилизованом. Далеко од било каквог

[1] Упореди са радовима из зборника *Јелена Димитријевић – живот и дело,* нарочито текст Бранимира Човића и Слободанке Пековић који испитују форме наратива и синкретизам жанрова у романима и писмима Ј. Димитријевић.

ниподаштавања, овај однос се на неким местима свесно санкционише и осуђује[2], али неминовно остаје културолошки прозападни, умногоме супериоран.

Међутим, треба скренути пажњу и на реверзибилни процес који се очитава у „графолошком“ тумачењу све фреквентније употребе турцизмима којима Ј. Димитријевић намерно оптерећује текстове својих писама стварајући од њих комплексну хибридно-језичку манифестацију ауторског говора. Сва писма из Ниша, сем првог, носе турске називе свадбених обичаја који се у њима потом описују, док је српско значење стављено у заграде. Сам текст писама заправо је мешавина матерњег српског и новоусвојеног турског језика ауторке, који на многим местима остаје без српског преводног еквивалента, оспољен кроз епистоларно, приповедно, дијалошко и стиховно усложавање форме. Поводом употребе турцизама ауторка у IX писму напомиње: „Овако чиним прво зато: што сам те у почетку замолила за допуст, да ти свако моје мухабетли-наме мало по „мусломански“ говори; а друго: што ми је ћеиф да видиш колико сам научила турски.“(Димитријевић 1986: 78). С друге стране, *Писма из Солуна*, као „излет“ међу „цивилизоване“ Туркиње, поред турских, у свој вокабулар уносе и позајмљенице из француског, енглеског и у малом броју грчког језика, које су све симптоматично одштампане курзивом. Шире посматрано, ова хибридно-језичка оспољења „синхронизована“ су са даљим усложавањем односа Истока и Запада који се очитује на плану унутарње форме како писама тако и романа.

Подела на савремене муслиманке или нове, француске и енглеске васпитанице и старе, традиционално одгојене Туркиње једна је од кључних тема коју Ј. Димитријевић разрађује и у *Писмима из Солуна* и у роману *Нове*. Заправо, *Писма из Солуна*, као резултат непланираног путовања у Солун у доба Младотурске револуције 1908. године, на које се ауторка одлучила након вести да су се турске жене наводно[3] развиле, можемо окарактерисати као део грађе која ће подлећи сижејном обликовању у роману *Нове*. На тај начин путописни жанр и фикционална творевина постају форме промишљања историјских новостворених хибридних женских субјеката унутар традиционално окошталих верских, полних и културних модела. Културолошки посматрано нова турска жена је дуалистички положена: она је у исто време и у повлашћеном, западном положају у односу на своје сународнице старотуркиње и у подређеном, источном у односу на своје „просвећене“ учитељице са Запада. Наратолошки посматрано, иако у писмима ауторка себи дозвољава по који подсмех, у романескној форми преовлађујућа хетеродијегетичка приповедна позиција инсистира на комплекснијем сагледавању и разумевању ових осавремењених мултикултурних „тамница“. Тако се обезличавањем наративни центар помера са спољне тачке гледишта у писмима на унутрашњу у роману.

---

[2] Најизразитији пример овакве (ауто)цензуре је епизода у којој се сународница Ј. Димитријевић гласно и безобзирно подсмева својим турским домаћицама правдајући свој смех речима: „Како могу да се не насмејем овом чуду и варваризму?“(Димитријевић 1986: 136). Ауторка отворено осуђује овакво понашање остављајући тиме границу за разумевање Другог отвореном, али у исто време и инсистира на „цивилизацијском“ јазу субјекта и објекта нарације: „Не послаше лимун ни по мене а то ли по тебе, па кад смо незване (умешала бих и себе, да се не наљути) – треба да се не подсмевамо, [...] Па оне не знају чаршијски ред, нису цивилизоване, зато се нећемо угледати на њих,“ (Димитријевић 1986: 135-137)

[3] Касније се испоставља да је ова вест лажна и да су развијене Туркиње запрево Донме, истурчене Јеврејке.

Може се закључити да се налазимо пред веома изазовном конструкцијом унутрашњих оријентализама или, у терминологији Милице Бакић-Хејден, пред процесом „репродуковања оријентализама“ (Тодорова 2006: 138) у коме се успостављају, фукоовски речено, поља деловања дискурзивних моћи. Та поља додатно су оптерећена и полним стереотипима у односу на које се формира осетљива лиминална зона делокруга женског принципа. Тачније сви потези нових и старих Туркиња „повлаче“ се у односу на и пред мушкарцима. На тај начин нова турска жена као предмет испитивања и спознаје постаје двоструко маргинализована: прво као имаголошки Друга у односу на европску жену, а други пут као традиционално Друга у односу на мушкарца из сопственог окружења. На ову маргинализацију надовезује се и просторна изолованост која кроз специфичан хронотоп харема постаје, у нашем случају, лабораторија за проучавање одрживости културних хибрида.

Нова Туркиња као културно хибридна творевина

„Ми смо *нове*, а оне су Европљанке, Францускиње. Шта ми имамо азијатско? Ни говор, ни хаљине, чак ни ход, чак ни покрете?“ (Димитријевић 1912: 4). Ауторефренцијално одзвањање наративног гласа који у овом случају припада новој турској жени резултат је „успешне“ имплементације западне мисли у азијатску душу која захтева негацију претходно усвојеног патријархалног наслеђа и тежи ка проналажењу модуса његовог избегавања. Тако, у суштински неизмењеном спољашњем окружењу, преображај у виду слободарског протеста „апсеница турских затвора“ долази изнутра и попут мутираног гена шаље сигнале за своје оспољавање. Ове „нарочито „просвећене заточенице““ (Димитријевић 2008: 49) с европским и француским мидерима и локнама место каик-отоса праве турска темена, под јашмаком и ферецом крију хаљине кројене по онима из париских магазина, од стегнутости чијих корсета не могу да седну на ниске турске столице, перфектно изговарају *Mon Dieu* место *Алах*, удобно заваљене на турске софе уздишу због неостварених љубави из европских романа, са њихових утова и дефова одјекује француска Марсељеза, док се солунским мраком молитвени глас мујезина са минарета натпевава са песмом неке европске певачице са грамофона.

Да би се разумела природа синтезе Истока и Запада о којој овде говоримо треба имати у виду и привилегију коју је Ј. Димитријевић имала да сазна „тајне, које буле више чувају од нас но лица своја од „грешних очију“.“(Димитријевић 1986: 4). Наиме, у скривеној хронотопичности харема дискурзивна ограничења пола престају да важе, то јест, иако испуњен женским светом, пол у харемима ипак није само један. Далеко од мушких ошију, у сигурности решетака, потиснута набујала сексуалност ослобађа се према припадницама истог пола, али не и рода: „гледала сам, испитивала сам их и, на једанпут учини се да овде нису саме жене, но и људи... Читава половина учини ми се да је само обучена у женско рухо...“ (Димитријевић 1986: 95). Ову исту изјаву ауторка ће поновити у романескној форми, презентујући је кроз размишљање једне Енглескиње. Ако је сексуалност, као што то каже Фуко, граница наше свести, онда у анализираном корпусу текстова можемо препознати пример родне трансгресије у којој долази до прекорачења дискурзивних граница пола и кршења табуа. Ова

отвореност према Другој (жени) долази као резултат „скидања“ природног пола и „навлачења“ рода као „друштвене конструкције пола“ (Батлер 2001:18). Не само да се спољашњи механизам деловања мушког и женског принципа реплицира унутар затворене женске заједнице, већ се он на известан начин ритуализује и институционализује кроз карневалескну фигуру младог Турчина[4] који походи жене у харему. Остаје, међутим запитаност, да ли ова карневалесност у складу са Бахтином „нуди критичку перспективу друштва, тренутачан „естетски“ раскид са структурама, законима и догматски наметнутим „истинама“ “ (Carroll 1992: 175) или једноставно потцртава културолошко-спознајни и непреводиви јаз Истока и Запада.

Другачије речено, осуда и стигматизација оваквог понашања долази споља, од „културолошки“ Другог и очитује се у потпуном недостатку кода за разумевање нарација које воде ове нације. „Плес крви и меса“, страсно и ослобађајуће препуштање севдаху кроз превазилажење полних граница није у очима посматрачица са Запада доживљено као слободна игра, већ недопустиви, срамни, анимални порив. Тако се, као рањива, феминизована страна у овом односу, подложна „расклапању“ и поновном „скапању“ (Харавеј 2002: 327), препознаје Туркиња. „Примитивна“ основа њеног бића, неспособна да разлучи фикцију од стварности, показује се као изузетно погодно тле за имплементирање западне мисли. „Затуцано“ азијатско чедо коме Францускиње и Енглескиње долазе по „некој вишој дужности“ (Димитријевић 2008: 75) да образују дух и васпитавају душу, заљубљује се у свог лепог идола са „цивилизованог“ Запада, који га надмено жигоше лаконским, необавезним и тако „природним“ пољупцњм у уста распаљујући му ионако већ распаљену фантазију. Сагледана у овим оквирима, култура постаје недостижан еротизован сан, замагљена фикција, крик за излазак из себе. Механизам интерне империјализације који овде препознајемо служи се оруђем свога противника - фантазмагоричним подстицањен неостваривог еротског трансфера. Једностран љубавнички однос „нове“ према култури Запада дозвољава да се у њој препозна наговештај киборг идентитета као мешавине друштвене стварности и фикције (Харавеј 2002: 151). Али идентитет овог пост родног бића, узаврелих полу-европеизованих осећања ограничен је само на „провиривање“ кроз густе решетке турских харема. Сада се са ове позиције поставља питање (не)одрживости таквог културно-хибридног наративног идентитета у сусрету са мушкарцем, као носиоцем титуле чувара патријархалног реда.

Границе одрживости културно-хибридног наративног идентитета

Ипак, целокупан културни „препород“ нове турске жене у односу на стару остаје скоро потпуно невидљив и на фону мушко-женских односа. У очима свога неписменог Бога и Оца побуна као резултат културног превођења јењава пред затвореним вратима традиције. „Старац је у кући заповедник, господар, светац, слушају га, поштују, боје га се“ (Димитријевић 1986: 11). Детаљно подељено и верски организовано време, слепо поштовање обредних и обичајних правила, користе се као ме-

[4] Ово се односи на Туркињу која је, у ствари, преручена у мушкарца. На овакав обичај свадбеног славља наилазимо у обе књиге писама, као и у роману. Пошто се зна да је мушкарцима улазак у харем забрањен, овај обичај изазива испрва чуђење и неверицу код старнкиња, а потом презир, осуду и гађење.

ханизми конроле, ограничавања и надзирања. Све у животу турске жене подређено је једном правилу – да служи и угађа своме господару.

Док се у *Писмима из Ниша* Хајрија удаје, преко своје воље за недрага, Ј. Димитријевић се у фикционалној форми, роману *Нове,* поиграва управо овим мотивом и ставља на пробу одрживост хибридних наративних идентитета конфронтирајући их са забранама верског, патријархалног и наследног права. Фабрикујући европеизованог мушкарца у лику Џемал-беја као пандан представници новотуркиња Емир-Фатми, „благонаклони" приповедач дозвољава прекршај обичајног права, мотивишући њихов брак љубављу, а не дужношћу. Наиме, догађај у структуралистичком смислу као „премештање лика преко границе семантичког поља" (Лотман 1976: 304), је тај што су се њих двоје видели, тачније што је жену поздравио мушкарац. Наведени догађај покреће херменеутички круг конституисања и оповргавања сопства у релацији са Другим и улази у сукоб са доминантним традиционално мушким дискурсом. Жртвена улога коју турска жена добија у наслеђе, почиње да се осећа као терет, из чега се јавља протест и тежња за променом. Неспособна да се ослони на сопствено културно наслеђе, она прихвата најдоступнију, у овом случају европеизовану алтернативу као обећани рај.

Међутим, сукоб са традицијом, није једнополно обележен. Феминизованим, у смислу рањивим, се овде показују и женски и мушки протагониста. Андрогина свест, коју овде препознајемо, у виду хибридно културног наративног идентитета сукобљава се са патријархалним наслеђем и тежи (само)одржању користећи се пукотинама за избегавање сопствене традиције[5]. Хибридни наративни идентитет балансира се остајући у модификованом, али семантички непромењеном пољу фалусне доминације. Ипак, исцрпевши све традицијом дозвољене алтернативе, кулминација протеста у епизоди Фатминог отвореног супротстављања оцу и рушења харемских решетака, чини се неминовном консенквенцом. Раскид са традицијом постаје последњи покушај реанимације умирућег хибрида, који провоцира запитаност: шта остаје од идентитета без потпоре у истости? (Рикер 2004: 157). На европском, обећаном тлу европеизовани источњаци, Фатма и Џемал-беј, функционишу као обогаљени фрагментирани ипсеитети неспособни да се изнова (само)конституишу. Да ли онда изненађује чињеница, што се приповедач, који је чинио хибридну синтезу спознајно могућом, повлачи из последње главе романа? Кроз истргнуте странице писама проговарају отргнути ипсеитети исписујући хибридно сопство на издаху. Васкрсавање самопотврђивања кроз сопствену традицију се, пак, очитава у курзивом одштампаној молби „*ти јој име дај*"[6] (Димитријевић 1912: 280) као инструкцији за васпитавање новог, нехибридно оријентисаног живота.

Редефинишући анализирани корпус текстова Јелене Димитријевић као нестабилан балкански дискурс, можемо готово андрићевски закључити да се културни хибрид Истока и Запада, праћен у овом раду, показује као неодржива, асимилативна

[5] Емир-Фатма и Џемал-беј, након неуспелог првог барака, улазе у други са другим супружницима, како би задобили право на други брак између себе. Фатма се свесно ставља у положај непослушне супруге и снаје, како би се њен други брак окончао и стекло право на други брак са Џемал-бејом.

[6] Ова молба односи се на упутства за васпитавање Фатминог и Џемаловог детета, о коме Фатмин отац након њене смрти треба да преузме бригу.

творевина, која „се храни“ сопственом традицијом и преживљава у стерилној изолованости фикцији наклоњеног харема.

ЛИТЕРАТУРА

ПРИМАРНА

Димитријевић, Јелена (1912). *Нове*. Београд: Српска књижевна задруга.
Димитријевић, Јелена (2008). *Писма из Солуна*. Лозница: Карпос.
Димитријевић, Јелена (1986). Пицма из Ниша о харемима. Београд: Народна библиотека Србије, Горњи Милановац: Дечје новине.

СЕКУНДАРНА

Baba, Homi K. (2002). *Smeštanje kulture*. Beograd: Beogradski krug.
Batler, Džudit (2001). *Tela koja nešto znače*. Beograd: Samizdat B92.
Bjelić, Dušan I. (2003). „Uvod: Dizanje »mosta« u vazduh“, u *Balkan kao metafora: Između globalizacije i fragmentacije,* ed. Dušan I. Bjelić & Obrad Savić (Beograd: Biblioteka Collectanea, Beogradski krug): 17-38.
Goldsvorti, Vesna (2005). *Izmišljanje Ruritanije*. Beograd: Geopoetika.
Lotman, J.M. (1976). *Struktura umetničkog teksta*. Beograd: Nolit.
Carroll, David (1992). „Pripovjedni tekst, raznorodnost i pitanje političnosti“, u *Bahtin i drugi*, prir. VladimirBiti (Zagreb: Naklada MD): 157-188.
Рикер, Пол (2004). *Сопство као други*. Београд: Јасен, Философска библиотека Aletheia.
Said, Edvard (2002). *Kultura i imperijalizam*. Beograd: Beogradski krug.
Said, Edvard (2000). *Orijentalizam*. Beograd: XX vek.
Todorova, Marija (2006). *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.
Haravej, Dona (2002). „Manifest za kiborge: nauka, tehnologija i socijalistički feminizam osamdesetih godina dvadesetog veka“, u *Feminističko čitanje slike*, zbornik radova, ur. Branislava Anđelković (Beograd: Centar za vizuelne komunikacije): 309-347.
Човић, Бранимир (2006). „Форме наратива у прози Јелене Ј. Димитријевић“, у *Јелена Димитријевић – живот и дело,* зборник радова, ур. Мирољуб Стојановић (Ниш: Центар за научна истраживања САНУ): 21- 27.

Marija Milošević

(UN) SUSTAINABLE CULTURAL HYBRID OF EAST AND WEST IN NOVELS AND EPISTLES OF JELENA DIMITRIJEVIĆ

Summary

Literary work of Jelena Dimitrijević gives insight into specific cultural dialogue between East and West at the end of 19th and the beginning of 20th century. Narratological and imagological aspects of analysis in this distinctively women's writing make (gender) borders of binary oppositions: old/new, homeland/foreign country, tradition/modernity questionable, but also postulate problems of (un)sustainability of cultural hybrids and formation mechanisms of renewed multicultural "confinement" for self-in-relation. In this paper special attention is given to the novel *Nove* as a representative discoursive interspace for different cultures' interactions. The cultural hybrid of East and West is seen in this paper as sustainable only in specific, isolated chronotope of the harem and is unable to survive in other places than those nurtured by its own cultural legacy.

Јадранка Пејановић
докторанд на Универзитету у Крагујевцу
Филолошко- уметнички факултет
jadrankakg@yahoo.com

УДК: 05.733
316.343-054.62

МЕХАНИЗМИ КУЛТУРЕ ДОМИНАЦИЈЕ КОЛОНИЗАТОРА И КОЛОНИЗОВАНИХ (ДОН ДЕЛИЛО: *КОСМОПОЛИС* И АРУНДАТИ РОЈ: *БОГ МАЛИХ СТВАРИ*)

Апстракт: Рад испитује механизме којима културе колонизатора и колонизованих одржавају законе моћи, новца и успостављања разлика међу људима. Закони платоничара изазивају одвојеност разума од емоција. Све што се дешава мимо закона платоничари сматрају „лудим“, а „лудило“ се и у свету колонизатора и колонизованих види као болест коју треба спречити. Као што је приказано у књизи *Космополис*, колонизаторска држава је достигла врхунац у придржавању ових механизама и закона. Створено је друштво пацова и сајбер-капитала, а идентитет савременог човека је претворен у киборг идентитет. Са друге стране, идентитет колонизатора, као што је приказано у роману *Бог Малих Ствари*, је прихваћен у колонизованим државама у којима владају закони поделе људи и пре доласка колонизатора.

Кључне речи: *Арундати Рој, Дон ДеЛило, Култура, Доминација, Идентитет, „Лудило“, Колонизатор/Колонизовани.*

По бел хукс, култура доминације је култура неједнакости, подела на расе, родове, друштвене класе и култура патријархата. Иако у есеју “Outlaw Culture” говори о превласти белаца над Афро-Американцима и осталим не-белим расама, јасно је да култура доминације спроводи насиље и над осталим деловима друштва, такозвана „third-wordalization“.[1] Култура доминације диктира структуре наших живота. Како каже Нил Постман у есеју „Conscientious Objections: Stirring Up Trouble About Language, Technology and Education“, савремени човек се механизмима културе доминације претвара у машину јер оне не постављају питања и немају периферијски вид. Тако, савремени човек види само оно што је испред њега, односно само оно што култура дозвољава. Термин култура ћутања користи Паоло Фреире у есеју “Pedagogy of the Oppressed”. Фреире културу земаља трећег света назива културом ћутања, што се такође може применити на читав свет. По Фреиру, култура ћутања је директан продукт политичке, друштвене, економске доминације и патријархата. У оваквој култури људи се држе у незнању и „слепилу“ у коме су свест о друштву и критички одговор

[1] Термин који Мајкл Паренти користи у говору: Terrorism, Globalization, Conspiracy, под којим подразумева да се насиље које се спроводило над земљама трећег света спроводи и у развијеним земљама.

на такво друштво немогући. Можемо да закључимо да се савремено друштво служи разним механизмима не би ли људи прихватили и нормализовали деструктивне ефекте и опресивност културе доминације.

Романи *Бог Малих Ствари* и *Космополис* су потврда да однос супериорно-инфериорно, као један од механизама култура доминације, не постоји само на нивоу колонизатор- колонизовани, већ у друштвима и једних и других. Иако роман *Бог Малих Ствари* припада постколонијалној књижевности у њему је приказано да се оваквим механизмом доминације служило и друштво колонизованих пре доласка колонизатора кроз успостављање патријархата и кастинског система. Такође, по доласку колонизатора однос супериорно- инфериорно се не задржава само на равни колонизатор- колонизовани већ се колонизовани деле у две групе у оквиру које једни остају инфериорни,а други не. Роман *Космополис*, као постмодернистичко дело, се бави питањем ауторитета и већ поменутог односа у савременом америчком друштву. Роман приказује да се у колонизаторском друштву одржава однос супериорно- инфериорно кроз систем сајбер- капитала и над сопственим становништвом. Можемо закључити да више „не може бити речи о фронталном сукобу двеју култура, него о сукобу два сета вредности, који откривамо између двеју култура, али и унутар једне од њих.“ (Милутиновић, 2006: 72).

У роману *Бог Малих Ствари* механизми доминације и хијерархија су постојали у индијском друштвеном и религиозном систему пре доласка колонизатора. Однос супериорно- инфериорно је већ био формиран патријархатом и кастинским системом. Аму, једна од протагонисткиња романа, је жртва патријархалног система који свако лично задовољење види као директну претњу за већ успостављење законе и вредности у оквиру социјалних, политичких и религијских ограничења. Са друге стране, Мамачи, њена мајка, је навикла на Закон јачег над слабијем, закон мушкарца платонског импулса[2] над женом.

Закони каста су још један од механизама доминације којим се служила индијско друштво. Закони деле људе на различите касте и религије, на касту хиндуса и касту хришћана, на Додирљиве и Недодирљиве. Не тако давно у прошлости, како се каже у књизи, постојали су Закони који су прописивали да Недодирљиви морају да држе руке преко уста док причају са Додирљивима не би ли им пренели свој задах, да су морали да ходају унатрашке и тако бришу трагове пред Додирљивима, да не смеју да ходају истом страном улице као Додирљиви. То је било некада.

Након британског колонијализма статус Недодирљивих је требало да буде промењен, јер колонијалисти, наводно, долазе у хуману мисију да просвете нецивилизоване. Међутим, мало шта се променило. Како се каже у књизи, Британци су заправо завршили посао који је започео кастински систем. Социо-политичке промене су довеле до тога да се припадници више касте хиндуса и даље клоне сиријских хришћана, то јест припадника нижих каста који су попримили хришћанство по до-

[2] Џон Рансом у есеју „Поезија: белешка о онтологији“, платонизам сматра импулсом који сви поседујемо и који има тенденцију да потпуно запоседне наше умове. Платонист верује да је читава природа рационална и да је човек може поседовати силом ума и рационализовања. Код њих долази до дисоцијације сензибилитета јер они рацијом и интелектом, одвојеним од осећања, желе да господаре светом и природом. Тиме паралелно губе сваку способност да свет посматрају у свом његовом богатству.

ласку Британије у Индију. Недодирљиви се и даље боре за основна људска права комунистичком револуцијом, која такође, како ће се показати, има хијерархијски систем. Ипак, Закони поделе и даље живе у свести људи. Тако Вења Папен, Велутин отац, и даље Недодирљиве бескрајно поштује и никада се не би оглушио о Законе поделе на Додирљиве и Недодирљиве. Традиционална подела на инфериорне и потчињене га је тако научила, да сада, иако га друштво не сматра инфериорним, и даље остаје покоран.

Историја се у роману *Бог Малих Ствари* пише великим словом, она је Велики Бог и захтева да јој се одају почасти. Наплаћује дугове и кажњава свакога ко не поштује њене законе. Таква Историја је она чији су кодови понашања успостављени у оквиру социјалних, политичких и религијских вредности које се преносе са генерације на генерацију и морају се поштовати. Људи платонског импулса су ти који креирају Законе и Историју. Како се каже у књизи, до дисоцијације сензибилитета је дошло пре много хиљада година. У Индији, то се десило пре појаве марксиста, пре холандског протектората, пре доласка Васка де Гаме, пре доласка хришћанства у Индију. Све је, заправо, почело у данима када су успостављени Закони љубави. Закони који прописују кога би требало волети, како и колико. Намеће се питање зашто човек ствара Законе? Наратор каже да човек ствара законе вођен исконским нагоном, то јест страхом цивилизације од природе каква она заиста јесте, необухватна, богата и изненађујућа, страхом мушкарца од жене, моћи од немоћи. Људима платонског импулса је потребно уопштавање и формулисање. Такви људи су створили кастинскопатријархалан систем као механизацију која је служила да се у индијском друштву створи јасна граница између касти, као и између жена и мушкараца. Њима је један део становништва био покорен и маргинализован, а други руководећи и суперирони-ји. Исти односи су створени и механизмом колонизације којима је Индија претворена у инфериорну у односу на суперирорне Британце.

Алберт Меми у есеју *The Colonizer and the Colonized,* сматра да постоје подгрупе међу колонизаторима и колонизованима. Колонизоване дели на оне који су се асимилизовали са колонизаторима и на маргиналне изгнанике који нису прихватили процес асимилације. Колонизаторе такође дели у две групе, на оне који су прихватили улогу узурпатора и свесни су да је у питању незаконски процес и оне који одбијају овакву улогу. Међу колонизованим, у роману Бог Малих *Ствари*, постоје они које су се асимиловали са колонизатрима и тако примају идентитет колонизатора, а властити губе. Чако то потврђује изјавом да је Индија заточена ван властите историје и да су јој трагови заметени. Колонизатори, по мишљењу Хенри Луис Гејтса, преносе свој идентитет на колонизоване. „Дискурс Енглеза“[3] учи колонизоване о својој супериорности и доноси своје законе, религијске, политичке, образовне, естетске идеје и језик у колонизовану земљу. Тако се преноси и идентитет модерног западно-европског човека који потискује емоције и управља разумом и знањем. Папачи, у друштву цењени Етимолог Њеног Височанства, и његов син Чако су англофили и примери су колонизованих који су се асимиловали са колонизатором и прихватили све благодети такве позиције. Припадају Недодирљивима и као такви су из некада-

[3] У есеју „Означавајући мајмун“, Хенри Луис прави разлику између идеологије и дискурса. Под идеологијом подразумева начине на које се обликују убеђења и веровања, а под дискурсом конструкцију знања или идеја које утичу на та убеђења или веровања.

шње супериорне позиције остали у истој. Насупрот њима, Велута, на кога је заувек прикачен знак паравана, се одупире законима културе доминације и асимилације. Зато бива маргинализован јер паравани који иду изван граница прописаних правила у потрази за срећом обележени су, у оквиру породица виших класа, као заразни и њихово „лудило“ се мора изоловати или убити не би ли успостављена механизација система културе доминације остала нетакнута.

Сусрет инфериорног и супериороног се догађа у овом роману. Велута не поштује Законе кастног система и упушта се у љубавну везу са женом која припада вишој касти. Љубав између Аму и Велуте је она која ни по једном проиписаном Закону не сме да се деси. Аполон, бог умерености и оличење индивидуализације, повлачи граничне линије између људи и „тако што повлачи граничне линије и својим захтевима самосазнања и мере међу њима увек подсећа на те границе као на најсветије свемирске законе.“ (Ниче, 2001: 107). Ипак, Ниче говори о нужности преступа, о потреби Прометеја који ће ићи изнад и преко страха аполонијског човека и тако афирмисати живот. Злотвори историје вратили су се по Аму и Велуту. Љубав бива ограничена и угушена законима каста, империјалистичком Енглеском, поступцима платоничара који себе не сматрају одговорним за своје поступке, одвајајући срце од разума и не дозволивши себи да виде да руше туђе животе. Ипак, ауторка завршава дело састанком Аму и Велуте, „лудилом“ двоје људи који су изашли ван постављених граница закона и на тај начин роман показује да љубав није мртва чак и у системима културе доминације.

Радња романа *Космополис* смештена је у савремено америчко друштво. Још Сезер у делу *Discourse on Colonialism* опомиње да је дошао час владавине Сједињених Америчких Држава и назива га „модерним варваризмом“(Сезер, 2000: 76). По његовим речима, америчка култура је култура доминације, њена цивилизација је „болесна“ јер је морално посрнула и користи се механизацијом човека чиме се човек одвраћа од свега што је лично и присно. ДеЛило приказује који су савремени начини доминације над људима у колонизаторском друштву.

Механизам доминације у случају америчког друштва јесте креирање тржишта и друштва сајбер-капитала. Историјски посматрано, са патријархата и кастинског система као начина механизама културе доминације прешло се на другачије механизме који и даље одржавају однос супериорно- инфериорно. Друштво сајбер- капитала је, како је приказано у делу, довело до претварања људи у киборге[4] и пацове. Роман је потврда да колонизаторска друштва спроводе исте механизме и над колонизованима и над сопственим становништвом.

Друштво сајбер- капитала је такво да у њему влада моћ новца. Све може да се купи, јер важи парола „новац за све, новац за било шта.“(ДеЛило, 2005: 35) , како каже једна од Ерикових љубавница Диди Фанчер. По Ерику, поред новца, технологија је од кључног значаја за цивилизацију. Монитори су идоли, а информација је светиња. Физичка воља града, грозничавост ега и људске гомиле су потврда индустрије и трговине које обликују сваки тренутак живот.

Мишел Фуко у књизи *Надзирати и кажњавати- рођење затвора,* сматра су и тело и душа човекова заробљени у политику и односе моћи. Знање о телу се упо-

[4] Термин који користи Дона Харавеј у раду “A Cyborg Manifesto”, in *Феминистичко читање слике*, зборник радова, Центар за визуелне комуникације, Београд, 2002.

требљава у политичке сврхе не би ли се оно потчинило, али и учинило продуктивним у исто време. Тако душа постаје „тамница тела“(Фуко, 1997: 36). По Фукоу, моћ је та која производи стварност и истину. Друштво ствара обрасце којима потчињава јединку и прилагођава је производном устројству. Вица Кински, слично Фукоу, посматрајући протесте маргиналних, сиромашних људи око себе, каже да живимо у свету слободног тржишта у коме су људи, мислећи на људе који протествују, „привиђење створено захваљујући тржишту. Изван тржишта, они не постоје. Они немају куд да оду да би били изван њега. Не постоји ништа што је изван.“ (ДеЛило, 2005: 85). У овом случају нису у питању тамнице затвора већ тамнице тржишта. Рационалност је све то изродила да би остала на трону.

Фуко откидање Разума и „Лудила“ види као узрок стања у коме се модерни човек налази. Друштвени закони не допуштају немире и страсти у срцима људи. Како каже Фуко у књизи *Историја лудила у доба класицизма*, разум је ишчупао истину „Лудилу“, а „лудак“ стоји ван граница етике, религија, било каквих ограничавања или закона. Људи на протесту су „лудаци“ за људе који се налазе у центру моћи. Они су, ипак, потврда да систем није беспрекоран. Како каже Кински Ерику, систем је, иако контролише и користи људе, ипак ван контроле. Инфериорни реагују и излазе ван постављених граница. Својим „лудилом“ покушавају да скрену пажњу на наше залеђене мисли. Један од „лудака“ чак пали себе. Они се сматрају „лудацима“ , а са друге стране „лудило“ новца је постало нормализовано и прихватљиво.

Рационализација човека је створила киборга, биће сличније машини него човеку. Ерик је пример киборга кога је изродило сајбер-капиталистичко друштво. У његовом идентитету је присутна толика дисоцијација сензибилитета да више не може да комуницира са емотивним делом свога бића и више не види смисао у свом постојању. Киборг свет је такав да се предмети покрећу говором док се људи, са друге стране, ни не гледају у очи. Како Ерик примећује „сусретање погледом било је нешто врло деликатно. Делић секунде у размени погледа представљао је грубо нарушавање споразума по којима је град функционисао. (...) Људи не воле да буду дотакнути . постојао је пакт недодирљивости. Чак и овде, у вреви старих култура, додирљивих и густо испреплетаних, с измешаним пролазницима, и агентима обезбеђења, и купцима приљубљеним уз излоге, и устумараним лудама, људи нису дотицали једни друге. (ДеЛило, 2005: 66). Ерик воли податке, „они су наша сласт и светлост. Јеби га, они су чудо над чудима.“ (ДеЛило, 2005: 22). Заљубљен је у податке, док се ,са друге стране, љубав према женама своди на безначајне сусрете и несигурна осећања.

Док се Ерик вози заштићен у свом ауотмобилу људи протествују око њега. Ерик признаје да једино што нас буди и тера да се пренемо јесу пуцњаве. И он сам пуца из телохранитељовог пиштоља сматрајући да свету треба више пуцњаве „да би се пренули из сна и телевизије.“ (ДеЛило, 2005: 132). Све време осећа да ће се нешто десити, „да би се обуздало убрзање времена. Заиста се нешто и догодило, појавио се лик са маргине, инфериоран у културно- друштвеном смислу у односу на Ерика.

Како каже Зоран Милутиновић у књизи *Сусрет на трећем месту,* појмови које Гадамер користи, као што су стапање хоризонта и аутентични дијалог, омогућавају интеркултурну комуникацију, у овом случају припадника исте културе, али различитих слојева исте. Гадамер сматра да се хоризонти разумевања могу проширивати и да свако поседује вољу и способност да прекорачи властите хоризонте што

омогућава стапање хоризоната. Разумевати другог значи сагледати блиско и познато у оквиру веће целине. Ако можемо да слушамо и разумемо другог то значи да не постоји међу нама однос потчињености. Бену Левину је било важно да прати Ериков живот јер то уноси ред у његов живот. По сопственим речима, једино што га може спасити јесте сусрет са Ериком. Бен тражи од Ерика малу филозофску паузицу, да мало попричају. Он долази на разговор и жели комуникацију коју Ерик препознаје јер каже како је препознао неку везу, очајничку и изгубљену између Бена и њега.

Бен саветује Ерика и каже му да је читав његов живот самопорицање и да руководи својом пропашћу. Ерика изједа то што није могао да докучи јен. Међутим, како му каже Бен, направио је грешку јер је посматрајући кретање јена као кретања у природи заборавио на асиметрију. А одговор се све време крио у његовом телу, у његовој простати јер Ерик има асиметричну простату. Како ће се испоставити, обојица имају асиметричну простату. Ерик разуме Бена и прихвата његове коментаре, шири свој хоризонт у коме је веровао да је све схематизовано и под контролом. Признаје да има нечега и у асиметрији, да је то „подстицајна идеја о свету изван тела, сила противна равнотежи и спокоју, мали загонетни обрт, субатомски, који је омогућавао да дође до стварања. (...) Осећао је некакву ишчашену побожност према тој речи. Некакав страх, и удаљеност од ње.“ (ДеЛило, 2005: 54). Ерик схвата Беново очекивање да га он спасе и излечи, али није успео. Изневерио је „овог покорног човека који није имао пријатеља, овог гневног човека, овог лудака, ...“ (ДеЛило, 2005: 179).

У часу умирања Ерик осећа потпуни нихилизам. Размишља о технологији, да јесте неумитна и природан следећи корак, „кључни корак сајбер- капитала, који ће људско искуство проширити према бескрају као средство корпоративног напретка и улагања, акумулације профита и одлучног новог улагања.“(ДеЛило, 2005: 181). Ипак, бол му ремети бесмртност. Јер је бол значајан, не може да га занемари, није подложан компјутерској обради. Схвата да све што га је чинило, да оно што јесте, се тешко одређује а још теже претвара у податке. Спознао је себе кроз бол и схвата да му недостаје чврста жеља за постојањем, осећај великог узбуђења да га води кроз живот. Друштво је искоренило ове осећаје из човека јер га је претворило у робота без емоција и одвојило разум од „лудила“.

У оба романа приказани су механизми доминације у две различите културе, колонизатора и колонизованих. Последица је иста, да се људи деле на супериорне и инферироне. У свету без сајбер-капитала и киборга се сачувала барем нада у љубав и позитивне вредности. Са друге стране, у свету капитала нема ничега, човек је ништаван и живот је бесмислен. Сваки трачак љубави и контакта међу људима се распршује у пуцањ или убиство Постоје индивидуални поступци који теже да учине да други прогледају, али су углавном безуспешни. Ипак, како каже Ерик, постоји нешто у човеку што не може да се подведе под бројке. Остаје чињеница да Ерик не може да пронађе смисао који не постоји у свету сајбер-капитала јер Ерик више није човек већ киборг.

ЛИТЕРАТУРА:

Cesaire, Aime (2000). *Discourse on Colonialism*. New York: Monthly Review Press.
ДеЛило, Дон (2005). *Космополис*. Београд: Геопоетика.
Freire, Paolo (2009). "Pedagogy of the Oppressed". Retrieved 12th May 2009, URL www.fcis.oise.utoronto.ca/~daniel_schugurenshy/freire/to.html
Фуко, Мишел (1980). *Историја лудила у доба класицизма*. Београд: Нолит.
Фуко, Мишел (1997). *Надзирати и кажњавати- рођење затвора*. Београд: Просвета.
Харавеј, Дона (2002). "A Cyborg Manifesto" in *Феминистичко читање слике*. Београд: Центар за визуелну комуникацију.
hooks, bell (2009). "Outlaw Culture". Retrieved 6th May 2009, URL http://www.answers.com/topic/bell-hooks
Louis Gates, Henry (2009). "The Signifying Monkey". Retrieved 10th May 2009, URL http://www-english.tamu.edu/pers/fac/myers/signifying.html
Милутиновић, Зоран (2006). *Сусрет на трећем месту*. Београд: Геопоетика.
Memmi, Albert (2009). "The Colonizer and the Colonized". Retrieved 20th November 2009, URL http://english.emory.edu/Bahri/Memmi.html
Ниче, Фридрих (2001). *Рођење трагедије*. Београд: Дерета.
Ransom, J. C. (2004). "Poetry: A note on ontology" in *Literature, culture, identity: introducing XX century literary theory.* Ниш: Просвета: 96- 107.
Ransom, J. C. (2004). "Criticism Inc…" in *Literature, culture, identity: introducing XX century literary theory.* Ниш: Просвета: 107- 108.
Poj, Арундати (2000). Бог Малих Ствари. Београд: Плави јахач.
Postman, Neil (1988). "Conscientious Objections: Stirring Up Trouble About Language, Technology and Education". New York: Vintage Books.

Jadranka Pejanović

THE MECHANISMS OF THE CULTURE OF DOMINATION OF THE COLONIZERS AND THE COLONIZED (DON DELILLO: COSMOPOLIS AND ARUNDHATI ROY: THE GOD OF SMALL THINGS)

Summary

The novels *The God of Small Things* and *Cosmopolis* indicate that the mechanism of domination exist in both the colonized and the colonizer's culture. The novel *The God of Small Things* displays that the mechanisms of domination are used not only by the colonizers but Indian culture as well. On the other hand, the novel *Cosmopolis* points out that the colonizers use the mechanisms of domination not only on the colonized population but on their inhabitants too. As a consequence, the relation superior- inferior is created in both cultures. There is the conflict of values which cannot be reduced to the conflict of two cultures but it can also maintain in the culture itself whether it is the colonized or the colonizer's society.

Ksenija Kondali
University of Sarajevo
Faculty of Philosophy
ksenija.kondali@ff.unsa.ba

UDC: 821.111(73)(=581).09-31 Kingston M.H.

CULTURAL EXPECTATIONS AND ENCOUNTERS IN MAXINE HONG KINGSTON'S *THE WOMAN WARRIOR*

Abstract: The paper discusses Maxine Hong Kingston's *The Woman Warrior* in terms of the assumptions and attitudes of Chinese and American societies, highlighting the principal theme of Chinese-American identity. Reflecting on the differing approaches toward discursive practices representative of the two cultures, the paper analyzes the tensions between the Chinese ancestral communication patterns and the 'New World' forms of expression contributing to specific intercultural and gender dynamics.

Key words: *Maxine Hong Kingston, The Woman Warrior, Chinese Americans, autobiography, women's writing, identity, intercultural dynamics, gender and race relations*

Culture is commonly held to be a porous, variable, and contingent sphere of human engagement, impelled by different cultural expectations and resulting in cross-cultural interactions. As a country of extraordinary multicultural mélange, the United States has been a site of contestation and cultural exchanges, most remarkably reflected in the field of American immigrant writing. A seminal text of this genre is Maxine Hong Kingston's autobiography *The Woman Warrior: Memoirs of a Girlhood Among Ghosts,* published in 1976. In what follows, I examine the way cultural expectations and encounters of the Chinese and American societies are revealed in this powerful portrayal of a first generation Chinese American woman's growing up in 1950s California.

Kingston's writing about the limitations of traditional Chinese patriachy and her emergence into young American womanhood have earned *The Woman Warrior* acclaim as "the supreme Chinese American feminist text" (Ling 1998: 171). Suspended between the misogynistic practices of the traditional Chinese society and the struggle against institutionalized racism in the contemporary United States, the heroine is deeply marked by the resulting cross-cultural tensions. The two societies generate intercultural dynamics demonstrated in the differing communication customs that shape both the distinct voice and the identity of the heroine. The tensions between the Chinese foregrounding of forms of orality such as 'talk-story' and the 'New World' cultural practices are closely related to the articulation of resistance against power relations. These dominant forces in culture and discourse sustain a hegemonic view of 'America', along with the traditional social relationships between men and women of Chinese descent in the United States. While challenging the mar-

ginalization imposed by the leading American ideologies that had denied consideration of the Chinese in American historical discourse, through her writing Kingston avenges some of the injustices inflicted upon her own Chinese American family and upon the Chinese community in the U.S. as a whole. The rich and complex textuality of resistance in *The Woman Warrior* works at different levels; most obviously, it articulates resistance as part of the narrative of the 'minority'. The efforts to decipher the discursive and cultural plurality, as Kingston admits, are by no means a light and momentary undertaking: "When you are a person who comes from a multi-cultural background, it just means that you have more information coming in from the universe. And it's your task to figure out how it all integrates, figure out its order and its beauty. It's a harder, longer struggle." (Kingston 1990: 63) Therefore Kingston has to venture beyond prescribed narrative forms and linguistic standards to find her distinctive voice in the fight against the cultural stranglehold. Through extraordinary jumps of language and imagination, indicative of the cross-cultural demands imposed upon her as a Chinese American and signifying her need to reconcile these conflicting claims, Kingston demonstrates that she is unwilling to separate history and mythology. A ready example in *The Woman Warrior* is the use of the popular and empowering Chinese legend of Fa Mu Lan, the indomitable swordswoman, thereby also providing a stark contrast to the silenced and forgotten Chinese women in this book.

The lack of definiteness and uniformity in Kingston's style stems, to a large degree, from the tension between the oral and written narratives. In other words, her narrative strategies suggest the strain between the static nature of written stories and the adaptability, responsiveness and thus fleeting nature of oral storytelling. In *The Woman Warrior,* Kingston engages "talk-story" (which is the Chinese phrase for story telling) repeatedly and for various purposes. At one level, talk-story is linked to Chinese oral tradition since it exemplifies superstitions, gives forewarning, and allows for a glimpse into unrealized potential in the heroine's life. As the narrator points out at the opening of the book, "When we Chinese girls listened to the adults talk-story, we learned that we failed if we grew up to be but wives or slaves. We could be heroines, swordswomen." (Kingston 1989: 19) The growing understanding of not belonging entirely to either Chinese or American cultures and the failure of both Chinese and American narratives to convey her Asian American liminal position encourage Kingston to project herself as the woman warrior, since her "American life has been such a disappointment." (Kingston 1989: 45) Amy Ling describes the narrator's banal statement, symptomatic of the American matter-of-fact tone and declarative sentences, as follows: "From the rich colorful heights of Chinese imaginative wish fulfillment, we are suddenly dropped to the depths of mundane American life." (1998: 174) The only response the narrator identifies as a possibility to bridge these two cultures is assuming the mythical persona of the woman warrior, merging the factual ('real') and the fictitious (fantastic). The woman warrior can bring together the Chinese ancestry and American reality (filled with "ghosts", i.e. non-Chinese, as understood by the narrator's family) and allow the author to reinscribe history through a contemporanized myth. Striding the standard binary understanding of white and Asian (or, in this case, Chinese national), Kingston reveals a reality deeply marked by cross-cultural exchanges, destabilizing the presumed ethnic identity and shifting towards a hybrid bicultural and polyvocal identity. As a critic explicates, "[b]y locating a voice and an identity that transcend the potential barrier, a common language that speaks to the inhabitants of both worlds, Kingston overcomes the power

of boundaries or of ghosts to circumscribe or control her development as an individual." (Winsbro 1993: 155)

The tensions between Chinese and American social and cultural assumptions linked to marginalization, prejudice, and discrimination on grounds of race and gender inform Kingston's writing profoundly. As an Asian woman in the United States she experienced the exclusion from Western culture due to race and from Chinese culture on account of gender. In *The Woman Warrior,* Kingston describes her mother, "who is champion talker" (Kingston 1989: 202), as talking to her in a loud and domineering fashion, unlike her father whose silence is only broken by curses during the day and nightmare screams in sleep. The awareness that Chinese women in America were subjected to double discrimination because oppression came from both cultures is made painfully obvious in the text. The harsh reality of patriarchal Chinese traditions is imparted to the narrator by her family early in her childhood, echoed in statements such as "Feeding girls is feeding cowbirds... Better to raise geese than girls." (Kingston 1989: 46). The pressures of mainstream American society are equally relentless due to expectations that women grow up to become cheerleaders, replacing thus one subordinate role with another. In the section "White Tigers", the narrator recognizes later in her life "exactly who the enemy are...business-suited in their modern American executive guise, each boss two feet taller than I am and impossible to meet eye to eye." (Kingston 1989: 48) The narrator's employer at an art supply house taunts her to order more of "'that nigger yellow'" (Kingston 1989: 48), demeaning her, so

[T]he narrator sees her employers as towering above her not just physically but also with racially explicit statements. Along with misogynistic Chinese, Chinese American and American patriarchies, Kingston's narrator confronts the violence of racism and capitalism with respect to her identity, family and community. (Adams 2008: 90)

Multiple dualities and oppositions that are deeply rooted in the text of *The Woman Warrior* expose the cross-cultural experiences and frequently result in tension, based also on language founded on both silence and articulation. Kingston strives to overcome her difficulties with language and to come to terms with the silences of others (such as that of her father) and of her own. This struggle certainly represents "a feature of the conflict of cultural impulses within Chinese-American culture generally and her Chinese-American family specifically." (Quinby 1998: 130) The cultural differences between the Chinese and American contexts surface most overwhelmingly for the narrator when she starts kindergarten. At this institution which is a site of intense socialization, she is confronted with the primacy of the English language and the social norms prescribed by American public schooling: "When I first went to kindergarten and had to speak English for the first time, I became silent." (Kingston 1989: 165) The response to this experience, clearly a painful inception of cultural adaptation and assimilation, comes in the form of silence, her "first coping strategy she adopts when she is thrust into an alien world of public institution" (Lim 2006: 52) Her inadequate English language performance resulting from the conflict between her Chinese upbringing and the American ways at school manifests itself as a stigma of social inferiority. Even in her adulthood she does not seem to be able to recover completely from this cultural and social anxiety over English language competence:

A dumbness – a shame – still cracks my voice in two, even when I want to say 'hello' casually, or ask an easy question in front of the check-out counter, or ask directions

of a bus driver. I stand frozen, or hold up the line with the complete, grammatical sentence that comes squeaking out at impossible length. (Kingston 1989: 165)

Depictions of Kingston's formal education in a U.S. school have multivalent functions, among others to develop the theme of differences in discursive self-articulation between the two cultures. Specifically, as a Chinese American girl, the narrator assumes self-correction and adjustment to conform to the American discursive and social pressures by adopting norms of standard American speech. In addition, the cultivation of voice is hinged upon a complex articulation protocol – the timbre of the voice has to be adapted according to cultural expectations since "[n]ormal Chinese women's voices are strong and bossy. We American-Chinese girls had to whisper to make ourselves American-feminine." (Kingston 1989: 172) Another example of the cultural assumptions, racial and ethnic stereotyping underlying the linguistic performance is the drugstore episode in the last chapter of the book. The narrator is sent by her mother to complain to the drugstore owner about a misplaced order which is deemed by Chinese standards to have induced a curse upon the family. As amends, the mother requests free candy to prevent all ills stemming from the mistake. At first the narrator refuses, being aware of the implications: the drugstore owner is bound to think of her as ridiculous or crazy or poor, or all of the above. However, her mother's resoluteness is unbent and the girl receives the order: "You just translate." (Kingston 1989: 170) When the girl finally goes to the drugstore and minces her words to the druggist, he responds: "'What? Speak up. Speak English,' he said, big in his white druggist coat." (Kingston 1989: 170) Although she speaks English to him, the druggist, domineering in the double role of "white" authority (both apothecary and Caucasian), insists upon privileged, standard speech. His statements implying the racial and class stereotyping that a girl with Asian features speaks no (good) English are only topped by his erroneous conclusion that the girl must be begging for candy, thus enhancing the girl's anxiety and feeling of exclusion. As a critic notes, "[i]n this sense, race and accented English come to be imbricated in the social process of marking out the other." (Lim 2006: 58) This incident and other instances in the book illustrate the conflicting demands of the two cultures upon the heroine when translating for her parents, who avail of her voice for their claims. However, the role of interpreter only adds to the narrator's burden of feeling "trapped" since "she cannot translate across the cultural gap." (Madsen 2000: 71) However, when at the end of the chapter "White Tigers" the narrator compares herself to the woman warrior, she establishes as the connection between them their obligation and abilities to give voice to grievances:

The swordswoman and I are not so dissimilar. May my people understand the resemblance soon so that I can return to them. What we have in common are the words at our backs. . . . The reporting is the vengeance – not the beheading, not the gutting, but the words. And I have so many words – "chink" words and "gook" words too – that they do not fit on my skin. (Kingston 1989: 53)

As David Palumbo-Liu argues, the narrator extends the link between the ancestral injustices and the established racial discrimination in her homeland, or, as he puts it, between the mythic ill-treatments of the peasant class and the female sex in old China, and institutionalized racism in America... *The Woman Warrior* ends with the narrator negotiating the translation of Chinese myth to Chinese American solidity, reconciling herself to the absolute distance between the mythified past of China and the concreteness of American

life by way of an adjustment of expectations and values, identities and potential. (Palumbo-Liu 1999: 404)

The breakthrough moment of self-assertion, even if weak at first, occurs when the narrator dares to talk back and finds her own voice. She gains narrative authority, "authority that does not need to be explained or disguised" (Rodriguez 1999: 130), only when she recognizes the course of her long childhood silence. This course, traced back to the first instance of American formal education, ends at the moment when she counters her mother's injunction not to tell the story of her father's outcast sister. Following her difficulties to read aloud at school, the narrator suffers some kind of initiation into the subversion of traditional expectations that a Chinese woman be restrained in language and overall behavior. Much like the legendary swordswoman and woman warrior of the ancient stories, she gets trained to overcome her ambivalence toward her weapon – not a sword but language – and to embrace a free tongue and self-confidence. Thus she achieves exactly what her mother intended her to be – equipped and prepared to resist the social and cultural demands and limitations of English language fluency. Or, as the narrator's mother imparts to her daughter: "You'll be able to speak languages that are completely different from one another. You'll be able to pronounce anything." (Kingston 1989: 164) In the final section entitled "Eighteen Stanzas for a Barbarian Reed Pipe," Kingston contemplates upon her experience of growing up in the United States among non-Chinese who are labeled as ghosts and barbarians by her parents. She evokes the legend of Ts'ai Yen, a Chinese poetess, who was captured by barbarians and forced to live with them, and how one night she heard them play their flutes. Transcending her imprisonment among barbarians through meshing her style with the advantages of the savages' music, she sang her own song, which "matched the flutes.... It translated well." (Kingston 1989: 209). This Chinese story and the narrator's closing observation mark the end of the path connecting the differing modes of self-articulation and cultural exchange, suggesting the reconnection with her Chinese past and her American present. As a critic notes, "[n]ot only have her Chinese materials and imaginings "translated well," in the course of such creative translation she has achieved an inner resolution. As the lyrical ending intimates, Maxine has worked the discords of her life into a song," (Cheun 1992: 184)

In conclusion, Maxine Hong Kingston's presentation of Chinese American girlhood in *The Woman Warrior* challenges the accepted racial, gender and cultural definitions reflected in the process of articulation. Kingston's consideration of the social and cultural pressures associated with language performance is closely linked to her treatment of discursive resistance, echoed also in the title of the book, where the language becomes a site of contestation. Deconstructing the multiple oppositions that define her identity, she develops a new American tongue, its hybrid nature shaped into a matching alternate form which is an amalgam of autobiography, biography, historical reconstruction, legend and myth. In the words of a critic, "Kingston's autobiography manifests a need for the construction and adoption of other realities outside the factual, historical account of the Chinese-American woman's life story." (Rodriguez 1999: 102) Thus, the author's insistence on the fluid nature of culture and identity by maintaining tension between the dynamism of oral storytelling and the fixed nature of written narrative ultimately asserts her selfhood in a voice that spans contrasting discursive practices. Accepting the need to resist the domination of a single version of reality, either that of fantastical Chinese stories or concrete American solid-

ity, Kingston constructs an alternate reality that will translate her experiences more fully, or, as she puts it: "I learned to make my mind large as the universe is large, so that there is room for paradoxes." (Kingston 1989: 35) Being both Chinese and American, always seized in the stark demands of intercultural interaction between the American environment and the Chinese tradition, Kingston brings to light the experience of cultural expectations and encounters, at the same time affirming diversity and necessity for critical dialogue in intercultural communication.

BIBLIOGRAPHY

Adams, Bella (2008). *Asian American Literature*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Cheun, King-Kok (1992). „Don't Tell": Imposed Silences in *The Color Purple* and *The Woman Warrior*", in *Reading the Literatures of Asian America*, ed. Shirley Geoklin Lim and

Amy Ling (Philadelphia: Temple University Press): 163-189.

Kingston, Maxine Hong (1989). *The Woman Warrior: Memoirs of a Girlhood Among Ghosts* (orig. published 1976). New York: Vintage.

---. (1990). "Interview with Marilyn Chin". *MELUS*. 16:4, 57-74.

Lim, Jeehyun (2006). „Cutting the Tongue: Language and the Body in Kingston's *The Woman Warrior*". *MELUS*. 31: 3, 49-65.

Ling, Amy (1998). „Maxine Hong Kingston and the Dialogic Dilemma of Asian American Writers", in *Critical Essays on Maxine Hong Kingston*, ed. Laura E. Skandera-Trombley (New York, London: Prentice Hall International): 168-181.

Madsen, Deborah L. (2000). *Literary Masters: Maxine Hong Kingston (Literary Masters Series*). Farmington Hills, MI: Thomson Gale.

Palumbo-Liu, David (1999). *Asian/American. Historical Crossings of a Racial Frontier.* Stanford, CA: Stanford University Press.

Quinby, Lee (1998). „The Subject of Memoirs: *The Woman Warrior*'s Technology of Ideographic Selfhood", in *Critical Essays on Maxine Hong Kingston*, ed. Laura E. Skandera-Trombley (New York, London: Prentice Hall International): 125-145.

Rodriguez, Barbara (1999). *Autobiographical Inscriptions, Form, Personhood, and the American Woman Writer of Color*. New York & Oxford: Oxford University Press.

Winsbro, Bonnie C. (1993). *Supernatural Forces: Belief, Difference, and Power in Contemporary Works By Ethnic Women*. Amherst: University of Massachusetts Press.

Ksenija Kondali

CULTURAL EXPECTATIONS AND ENCOUNTERS IN MAXINE HONG KINGSTON'S *THE WOMAN WARRIOR*

Summary

This paper deals with Maxine Hong Kingston's autobiography *The Woman Warrior: Memoirs of a Girlhood Among Ghosts* (1976) in light of the intercultural dynamics

arising from the different cultural expectations and encounters in the life of a Chinese American girl. As the narrator struggles with gender and racial issues that cause her social marginalization, she learns to articulate her resistance against limitations of both cultures. The traditional Chinese and contemporary American societies characterized by particular communication patterns shape the identity and voice of the heroine. The cultural differences and related articulation problems arise most evidently with her initiation into American public schooling and the dominance of standard American discourse. In opposition to the Chinese preference for 'talk-story', ancient legends and oral traditions that introduce the narrator to the fantastic world of seemingly endless possibilities, the stark American solidity of standard language render her literally speechless. Realizing her liminal suspension between the two narratives and societies, she reinvents herself through the mythical figures of the Chinese heroines in order to straddle the conflicting claims of these cultures upon her linguistic abilities and individuality. The tensions between the Chinese linguistic awareness and American language norms ultimately also compel the narrator to explore expressions beyond the conventional narrative style, merging (auto)biography, history, myth, and stories, thus also defying the gendered discourse of power.

Predrag Novakov
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
novakovp@eunet.rs

UDK: 82.35.1.1
811.111:811.163.4

POJEDINI ELEMENTI PREVOĐENJA ENGLESKIH STRUČNIH TEKSTOVA NA SRPSKI JEZIK

Apstrakt: Prevođenje predstavlja jednu od oblasti u kojoj, uz ostale lingvističke i ekstralingvističke komponente, kulturološki elementi imaju važnu ulogu. Kada se prevodi sa engleskog na srpski jezik, u stručnim tekstovima ta komponenta je često naglašena, pa prevodilac tada mora da traga za pravim prevodnim ekvivalentima da bi prevod bio potpuno razumljiv za ciljnog čitaoca i da bi ostvario svoju komunikacijsku funkciju. U takvim situacijama, prevodilac pored dobrog poznavanja engleskog i srpskog jezika mora da poznaje i stručnu oblast kojoj pripada tekst za prevod da bi mogao kreativno da rešava probleme sa kojima se susreće. Uz to, još jednu vrstu poteškoća predstavljaju pojedine karakteristike engleske jezičke strukture, na primer tendencija za što sažetijim izrazom, koja se ne može uvek doslovno preneti u srpski jezik. U ovom radu se pomenuti prevodilački problemi ilustruju primerima iz oblasti geografije, istorije, tehnike i kulture u opštem smislu.

Ključne reči: engleski, prevođenje, srpski, stručni tekstovi

1. Uvod

Kao što je već mnogo puta naglašeno, prevođenje predstavlja izuzetno kompleksan proces koji podrazumeva više komponenti, kako lingvističkih, tako i ekstralingvističkih, kako znanje i veštinu, tako i talenat (Novakov 1999, 2000, 2006). Kada se radi o znanju, ono opet obuhvata više slojeva – dobro poznavanje barem dva jezika (izvornog jezika i ciljnog jezika) se podrazumeva, a zatim svakako i solidno opšte znanje, odnosno obaveštenost o barem osnovnim podacima iz različitih oblasti, posebno iz konkretne šire oblasti za koju se prevodilac „specijalizuje". Ova poslednja komponenta posebno je naglašena kada se prevode stručni tekstovi, na primer kada se prevodi tekst iz oblasti religije, kada pojmove i termine jedne konfesije treba približiti predstavnicima druge konfesije (Novakov 2007). Tada prevodilac mora da prođe kroz pravo malo istraživanje oblasti iz koje je tekst za prevod, da se upozna sa datom oblašću da bi mogao da pronađe prave prevodne ekvivalente, koje često mora sam da osmisli. Tek tako prevod zaista ostvaruje svoju komunikacijsku funkciju i postaje potpuno razumljiv za ciljnog čitaoca. Međutim, prevodilac pri tome mora da pronađe pravu meru do koje može da obradi originalni tekst, a da se previše ne udalji od njega i izgubi lokalni kolorit – u tome važnu ulogu ima poznavanje tradicije utkane u prevod, pošto je prevod i način da se povežu i bolje upoznaju dve kulture.

Kada se radi o prevođenju sa engleskog na srpski jezik, problem mogu da predstavljaju kako komponente kulture i struke, tako i same jezičke strukture, na primer tendencija u engleskom jeziku ka sažetom, kondenzovanom izrazu u morfosintaksi koji se ne može uvek doslovno preneti u srpski jezik. U ovom radu će se takve prevodilačke poteškoće ilustrovati relevantnim primerima iz oblasti istorije, geografije, tehnike i kulture u opštem smislu. Naime, u tu svrhu će se iskoristiti zapažanja do kojih se došlo tokom prevođenja prvih pet poglavlja knjige *Tehnika i civilizacija* autora Luisa Mamforda (Mumford 1963) sa engleskog na srpski jezik; prevod cele knjige je dovršen i uskoro će biti objavljen.

2. Prevodilačke nedoumice iz Tehnike i civilizacije L. Mamforda

Knjiga *Tehnika i civilizacija*, prvi put izdata 1934. godine u Sjedinjenim Američkim Državama, razrađuje paralelu između razvoja ljudske civilizacije i razvoja tehnike, pa dobro ilustruje moguće prevodilačke probleme kako u oblasti široko shvaćene kulture, tako i u oblasti tehnike.

2.1. Lična imena i nazivi

Transkripcija imena ljudi, mesta i institucija predstavlja prevodilački problem o kojem se dosta pisalo, a znatan deo tog problema može se rešiti ukoliko se konsultuju priručnici objavljeni u novije vreme (na primer, Prćić 1998). Ovom prilikom pomenućemo primere koji dobro ukazuju na specifične probleme povezane s transkripcijom, kao i nazive koje je trebalo proveriti u enciklopedijama ili na internetu (na primer, *Encyclopedia Britannica*, *Wikipedia*).

Naime, manje poznata imena koja se pominju u originalnom tekstu često zahtevaju da prevodilac obavi pretragu po enciklopedijama i internetu da bi mogao da transkribuje određeno ime; u takvoj pretrazi pre svega treba proveriti kojoj naciji osoba pripada, jer je drugačija transkripcija, na primer, engleskih, nemačkih ili francuskih imena, a dobro je proveriti i oblast kojom se osoba bavila da bi se u potpunosti razumeo tekst originala. Tako iza imena ili naziva obično postoji priča koju treba otkriti i zatim ponuditi korektan prevod, često uz komentar u fusnoti.

Možemo početi imenima iz sledećih primera (kao što je uobičajeno, brojevi u zagradi označavaju broj stranice na kojoj se nalazi primer, a u primerima su podvučene reči i izrazi koji se komentarišu):

(1) a) ...machines one finds illustrated in Hero and Al-Jazari. (14)
b) The legend about Procrustes typifies the horror... (35)

Dok transkripcija imena Al-Džazari ne predstavlja veliki problem (mada treba pronaći podatke o njemu i ustanoviti da je bio arapski učenjak i pronalazač, autor knjige o raznolikim napravama), ime *Hero* može da se odnosi ne više osoba (na primer, na sveštenicu iz grčkog mita); ipak, kontekst pokazuje da se u ovom primeru radi o starogrčkom učenjaku iz Aleksandrije čije ime kod nas glasi Heron. Starogrčka legenda iz primera (1b) odnosi se na prilično surovu priču o Prokrustovom krevetu ili postelji, dakle to ime se transkribuje kao Prokrust; ukoliko tu legendu ne zna, prevodilac treba da je pročita da bi u potpunosti shvatio implikacije autora knjige.

Sledeći primeri ilustruju značaj nacionalne pripadnosti osobe čije se ime pominje:

(2) a) Dagobert Frey, whose words I have just quoted, ... (18)
b) so, again, was Michael Stifel, ... (35)
c) Leonardo, Andreae, Campanella, Bacon ... (57)
d) By 1838, Professor Jakobi at St. Petersburg... (221)

Da bi se imena iz primera (2a,b) transkribovala, treba znati kojoj naciji pripadaju njima označene osobe; slično je i sa imenom *Andreae* iz primera (2c). Pretraga po internetu pokazuje da su sva ta imena nemačka, pa ih treba upisati prema pravilima nemačkog izgovora: Dagobert Fraj, Mihael Štifl i (Johanes) Andree. Konačno, i prezime Jakobi iz primera (2d) je nemačko i tako ga i treba transkribovati, jer pripada naučniku nemačkog porekla (čije je pravo ime bilo Moric German) koji je deo života proveo u Rusiji.

I nazivi mogu predstavljati prevodilački problem. Na primer:

(3) a) The Hereford Map of 1314 might have been.... (21)
b) ...savagely blighted by the Albigensian crusade. (28)
c) ...even the monks who painted the Ajanta caves of India... (35)
d) ... though formulated after the actual founding of the Accademia Lynxei in Italy... (57)

Naziv iz primera (3a) ne odnosi se na mapu engleskog mesta Hirforda, već na staru mapu sveta iz 14. veka koja je izložena u Hirfordu, što bitno određuje način prevođenja – ne *hirfodska mapa*, već *mapa iz Hirforda*. Iza izraza *Albigensian crusade* (primer 3b) krije se priča o krstaškom pohodu na albižane (ili katare), jeretičku hrišćansku sektu, koji je trajao dvadeset godina (od 1209. do 1229. godine) u Francuskoj, pa bi prevod trebalo da glasi *pohod na Albižane* ili *pohod na Katare*. Pećine kod mesta Adžanta u Indiji (primer 3c) su u stvari pećine u kojima se nalaze hramovi sa skulpturama uklesanim u stene i crtežima. Konačno, da bi se razjasnio i nakon toga preveo izraz *Accademia Lynxei* (3d) bila je potrebna pretraga po internetu da bi se došlo do originalnog italijanskog naziva *Accademia dei Lincei*, odnosno do podatka da je to naziv akademije nauka osnovane 1603. godine koja je dobila ime po životinji risu (engleski *lynx*) koji ima oštar vid, pa se navedeni primer može povezati sa engleskim izrazom *lynx-eyed* koji je označavao oštrovidost.

Naredni primeri takođe sadrže nazive:

(4) a) ... that discovered the West Indies: ... (56)
b) ...the silver and lead mines of Styria... (75)
c) ...turns the heavy concave Nysirian millstones. (114)
d) ... were put to anchor in Nore Sands off the English coast. (121)
e) ... to assist in the Zuyder Zee reclamation: ... (161)
f) ... the work of the Barbizon school ... (200)

Ovaj deo počećmo komentarom o već dobro poznatom geografskom pojmu *the West Indies* (4a), koji ne znači zapadna Indija (što se ponekad sreće u prevodu), već se odnosi na karipska ostrva do kojih je Kolumbo stigao misleći da je došao do Indije. Isto tako, brzopleti prevodilac bi, možda napravio grešku kada bi se suočio sa imenicom *Styria* (4b), jer ona označava Štajersku i ne može se samo transkribovati; pridev *Nysirian* (primer 4c) odnosi se na grčko ostrvo Nisiros, pa bi prevod trebalo da glasi *nisirski*, u skladu sa pravilima srpske morfologije. Geografski pojam *Nore Sands* (primer 4d) označava sprud kod ušća reke Temze u Engleskoj, a takođe geografski, ovog puta holandski pojam *Zuyder Zee* (doslovno „Južno more", primer 4e) označava plitki rukavac Severnog mora kod obale Holandije; u oba ova slučaja prevodilac bi trebalo transkribuje naziv i da objasni ove pojmove u fusno-

ti. Konačno, *Barbizon* (primer 4f) je selo u Francuskoj blizu Pariza po kojem je nazvana slikarska škola iz polovine 19. veka (vođe te škole, Teodor Ruso i Žan-Fransoa Mije su se nastanili u Barbizonu i privukli druge slikare).

2.2. Prevodilačke nedoumice iz nekoliko oblasti

Naredna grupa primera sadrži nekoliko izraza povezanih sa poljoprivredom, obrazovanjem, muzikom i inovatorstvom:

(5) a) The three-field system lingered in British agriculture... (83)
b)...carriages like that Camus built for young Louis XIV which went by clockwork;...(101)
c) ... consisted essentially in a mastery of the three R's. (137)
d) ... he designed water shoes. (140)
e) ... Father Castel's *clavecin des odeurs*. (149)
f) ... singing Onward Christian Soldiers, the converted marched ... (195)

Prvi primer (5a) odnosi se na način obrade zemlje koji je uveden u srednjem veku u Evropi, tako da su se svake godine obrađivale dve trećine jednog polja, a jedna trećina je ostavljana da miruje. Zatim, navedeni deo klauze (primer 5b) zaista je zahevao malo istraživanje uz pomoć pretraživača na internetu dok se nije utvrdilo da se radi o kočijama – igračkama na navijanje koje su konstruisane za Luja XIV dok je bio dete. Tri slova R iz primera (5c) odnose se na tri osnovne veštine u obrazovanju i potiču od tri engleske reči *reading, writing, 'rithmetic* – pri čemu se kod druge reči uzima u obzir izgovor, a ne način pisanja, a kod treće se apostrofom označava izostavljanje prvog slova. U ovom slučaju potrebno je uneti objašnjenje, primedbu prevodioca u fusnoti. Primer (5d) odnosi se na jedan izum Leonarda da Vinčija, doslovno ,,vodene cipele"; pretraga po internetu pokazala je da se radi o nacrtu za neku vrstu kesa ili mehova od kože napunjenih vazduhom kojima se, eventualno, moglo hodati po vodi, pa je i ovde dobrodošlo pojašnjenje u fusnoti. Naredni primer (5e) sadrži francuski izraz koji se zadržava i u prevodu na srpski, ali je potrebno objasniti da se radi o ideji sveštnika Kastela iz 18. veka da se konstruiše ,,klavsen mirisa" na kojem bi se pritiskom na dirke na tastaturi otvarale i zatvarale kutijice sa određenim mirisom. Poslednji primer iz ove grupe (5f) sadrži naslov engleske religijske pesme iz 19. veka koji se može doslovno prevesti, ali bi trebalo dodati objašnjenje u fusnoti.

Na kraju ovog odeljka pomenimo i dve složenice koje su predstavljale problem za prevođenje:

(6) a) ... the army and the counting-house before it finally manifested itself in the factory. (3)
b) ... in the form of fire-drill or potter's wheel ... (11)

Složenica *counting-house* (6a) pominje se u kontekstu razvoja kapitalističkog društva, a provera u rečniku *Random House* pokazuje da se radi o prostoriji za knjigovodstvo (,,a building or office used by the accounting and bookkeeping department of a business"). Da bi se preveo drugi primer, *fire-drill* (6b), nije bilo dovoljno pregledati čak ni obimnije rečnike niti potražiti taj izraz na internetu, jer je tako uglavnom dobijeno objašnjenje da on označava vežbu protivpožarne zaštite; međutim, Luis Mamford ovu složenicu pominje kao primer jedne od najstarijih naprava koje su ljudi koristili, pa u stvari označava svrdlo za paljenje vatre.

2.3. Morfosintaksičke specifičnosti

Nakon gorenavedenih primera, u ovom odeljku rada razmotriće se nekoliko tipičnih engleskih složenica ili izvedenica koje kondenzuju jezički izraz i ne mogu se na isti način prevesti na srpski jezik:

(7) Everything becomes saleable and purchasable. (24)

(8) a) ... with its life-conserving, life-maintaining functions, ... (36)
b) Prometheus, the fire-bringer, stands at the beginning of man's conquest: ... (37)
c) The flying carpet of the Arabian Nights, the seven-leagued boots ... (38)
d) ... the simple dreams of gold-seekers. (40)
e) ... heavy-surfaced roads .... (54)
f) ... it has a perverse life-enhancing quality ... (95)

Podvučeni pridevi iz primera (7) nastali su dodavanjem sufiksa *–able* latinskog porekla koji podrazumeva sažetije izražavanje koncepta „mogućnost za ostvarivanje onoga što je označeno rečju na koju je sufiks dodat" (ili konstantno prisutna sposobnost da se ostvari data radnja, potencijal vršenja radnje, up. Klajn 2003: 284). Reči sa tim sufiksom već postoje u srpskom jeziku (na primer, *diskutabilan*, *profitabilan*), ali se sreću u stranim rečima koje su pozajmljene kao celine, zajedno sa sufiksom. U navedenim primerima, u prevodu na srpski ne može se iskoristiti ni odgovarajući domaći sufiks *–iv/ljiv* (Klajn navodi da je ovaj sufiks sa značenjem mogućnosti uporediv sa latinskim *-bilis* i engleskim *–ble,* up. Klajn 2003: 283) – **prodavljiv*, **kupljiv*, pa se zato mora pribeći perifrazi „koji se može prodati/kupiti", što proširuje kondenzovanu englesku strukturu.

Primeri (8) takođe ilustruju sposobnost engleskog jezika za kondenzovanje izraza koji se u srpskom mora prevesti perifrazom. Tako primer (8a) sadrži dve složenice sa imenicom *life* i participom prezenta, isto kao i primer (8f); sve te tri složenice se u prevodu moraju razviti u relativnu klauzu (*koji čuva/održava/poboljšava život*). Primeri (8b) i (8d) sadrže složenice sa modelom *imenica+glagol sa agentivnim sufiksom –er*; obe složenice mogu se prevesti sintagmama, *donosilac vatre*, odnosno *tragači za zlatom*. Konačno, primeri (8c) i (8e) sadrže složenice sa modelom *broj/pridev+imenica+sufiks –ed*; primer (8c) je dobro poznat i njegov ustaljeni prevod je *čizme od sedam milja*, a primer (8e) može se prevesti sintagmom *putevi sa čvrstom podlogom*.

3. Zaključak

U ovom radu se prvo ukazuje na značaj kulturoloških komponenti za uspešno prevođenje stručnih (a i drugih) tekstova, odnosno na potrebu da prevodilac ponekad izvede prava mala istraživanja da bi mogao potpuno da razume sva značenja i implikacije određenog izraza. Takvo istraživanje je, stoga, prilika i da se steknu nova ekstralingvistička znanja i dopune stara; ono predstavlja svojevrstan odgovor na izazov da se reši konkretna prevodilačka nedoumica. Primeri koji se komentarišu u radu dobro ilustruju potrebu da se na osnovu istorijskih, geografskih, tehničkih i drugih saznanja rekonstruiše čitav kontekst povezan sa izrazom koji treba prevesti. Drugi deo rada skreće pažnju na već poznatu odliku engleskog jezika da teži sažetom, kondenzovanoim izrazu koji se ne može uvek direktno preneti na srpski jezik, pa se mora koristiti perifraza.

LITERATURA

Encyclopedia Britannica (2001). CD edition.
Klajn, Ivan (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku* 2. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva/Institut za srpski jezik SANU – Novi Sad: Matica srpska.
Mumford, Lewis (1963). *Technics and Civilization.* San Diego: Harcourt Brace & Company.
Novakov, Predrag (1999). „U četiri časa pre podne". *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.* XXVII: 99-106.
Novakov, Predrag (2000). „ Crvenocigljarski univerzitet". *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.* XXVIII: 89-97.
Novakov, Predrag (2006). „Prevođenje kao dijalog kultura" u *Susret kultura* (Novi Sad: Filozofski fakultet): 387-393.
Novakov, Predrag (2007). „On Translating Fine Arts and Religious Texts from Serbian into English", in *Language for SpecificPurposes* (Podgorica: Univerzitet Crne Gore/Institut za strane jezike): 118-125.
Prćić, Tvrtko (1998). *Novi transkripcioni rečnik engleskih ličnih imena.* Novi Sad: Prometej.
Random House Dictionary of the English Language (1983). New York: Random House.
Wikipedia, www.wikipedia.org.

Predrag Novakov

SOME ELEMENTS OF TRANSLATING ENGLISH PROFESSIONAL TEXTS INTO SERBIAN

Summary

Translation represents one of the areas where cultural and other extralinguistic elements have a particularly significant role. These elements also have to be taken into account when translating professional texts from English into Serbian, so the translator often has to search for the right translation equivalents if the translation is to be completely comprehensible to the target reader and to achieve its communicative function. In such cases, the translator, in addition to a good command of English and Serbian, has to be acquainted with the given professional field, so that he can creatively solve the problems he faces. In order to illustrate this point, the paper discuses several English examples from geography, history, technology and culture in general, underlining that the translator often has to conduct a small research to reconstruct all the details needed for a correct translation. In addition to the difficulties at the lexical and extralinguistic level, the paper discusses a characteristic of English morpho-syntax (in professional, but not only in professional texts) to use condensed expressions (for example, words and phrases like *saleable* and *life-maintaining*) which usually cannnot be directly transferred to Serbian.

Мара Ђукић
Јелена Ђерманов
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
maradjukic@sbb.rs
jdjer@ff.uns.ac.rs

УДК: 316.4:316.7

МУЛТИКУЛТУРНА ОСЕТЉИВОСТ КАО КОМПОНЕНТА ПРОФЕСИОНАЛНОГ РАЗВОЈА НАСТАВНИКА

Апстракт: Мноштво разлика и различитости свих врста и нивоа, посебно културни плурализам, заједничко је обележје већине друштава савременог света. Сходно томе, данас се у многим државама и школама развијају и реализују бројни пројекти и програми намењени како образовању ученика, тако и припреми и/или стручном усавршавању наставника за живот и рад у мултикултурном контексту.

У овом чланку, који представља наставак њихових ранијих истраживања, аутори су прво размотрили потребу да се и мултукулгурна осетљивост, као веома значајна компонента, инкорпорира у јединствен систем професионалног развоја наставника. Затим су сагледдли основне димензије и садржаје појединих програма за образовање културно осетљивог наставника.

Посебно су указали на то да је за успешно образовање мултикултурно компетентног ученика, ангажман добро припремљеног, културно осетљивог наставника, потребан, али не и довољан услов. Закључили су да је, по свему судећи, неопходно да се, поред наставника, промени и сама школа, тако да мултикултурна осетљивост и одговорност постану препознатљиво, прожимајуће и подразумевајуће обележје интегралне школске стварности и аутентичне социјално-емоционалне климе у њој.

Кључне речи: *Образовање, културни плурализам, наставник, мултикултурна осетљивост*

Савремена етапа у развоју људског друштва препознаје се и као својеврсна транзиција од „друштва масе" ка „планетарном друштву". Многобројни су чиниоци који подстичу тај прелаз; дигитална револуција, убрзан развој комуникационих система и медија, невероватни пораст броја путовања, уз скраћење времена које је потребно да се савладају и најудаљеније дестинације и у вези с тим, промена менталитета, посебно код младих генерација, а нарочито у области најшире схваћене културе и односа према традицији. Свет је данас постао и „видљиво" мултикултуран не зато што се број култура повећао, већ зато што оне говоре све јачим гласом, независне и одлучне, захтевајући признавање своје праве вредности и своје место за столом нација, међу осталима. (Р.Капученски, 2006).

Отворено је питање како остварити идеал „хармоније различитости" у савременим друштвима у којима се одвијају противречни процеси: с једне стране, промовисање мултикултурности (при чему, управо зато што мултикултурност постаје општа неоспор(е)на вредност, јача опасност да се у стварности она претвори у пуку, ритуалну декларативност), а с друге стране, рапидна универзализација масовне културе која „брзо, али сигурно" поништава или маргинализује посебности како одређених култура, тако и поткултура (Трипковић, 2005) и „мирна технолошка колонизација евета" која, поред осталог, доводи и до тога да „некадашње богатство културних разлика све брже ишчезава, а једноличност нове техничке цивилизације постаје све неподношљивија". (Ђурић, 2003) Упркос овим и сличним критичким гласовима и упозорењима, широко је прихваћено становиште да је живот у мултикултурним друштвима реална садашњост и сасвим извесна, заједничка будућност, односно перспектива човека и човечанства у трећем и потоњим миленијумима. Толеранција, дијалог, познавање и уважавање других култура и језика већ данас су condicio sine qva non људске егзистенције као такве.

Исходиште схватања о мултикултурности препознаје се у ставу да не постоје боље или горе, вредније или мање вредне, цивилизоване или примитивне културе. Полазна основа сваком научном приступу у истраживању феномена мултикултурности јесте опредељење да се културе међусобно разликују пре свега својим садржајем и формом, да конкретна култура може имати релативне „плусеве" и „минусе", али да значење и значај сваке културе детерминишу саме индивидуе. У овом контексту, посебан значај има поуздано научно сазнање да само онај ко поседује дефинисани културни, групни и зрели лични идентитет, као и чврсто уверење у снагу и вредност тог идентитета, може мирно да се суочи да другим културама, да истовремено постигне потврђивање себе и прихватање другог као равноправног иако различитог, односно потврђивање другог и прихватање себе као различитог. (М.Трипковић, 2005)

У плуралистичком друштву, друштву етничке, језичке, религијске, културне различитости његових чланова, актуелни, централни проблем јесте како образовати младу генерацију ослобођену предрасуда, расизма, дискриминације, ксенофобије, способну да успешно комуницира са представницима других и другачијих култура. Јасно је да се људи уопште, па и наставници и ученици, међусобно веома разликују по развијености својих мултикултурних компетенција, односно способности и вештина. Такође, очигледно је да се поменуте компетенције, баш као и многе друге, могу (под)стицати и развијати бар на два основна начина: спонтано, у одговарајућим животним условима културног плурализма и плански, организованим педагошким дејствима у учионици, односно у школи. Неки људи постају мултикултурно компетентни скоро природно, кроз своје свакодневно искуство од најранијих година, школујући се у интернационалним васпитнообразовним установама (од предшколског до високошколског нивоа), путујући светом и живећи, студирајући и радећи по неколико година у једној, па онда у некој другој земљи и сл. Карактеристика овако стечених мултикултурних компетенција јесте њихова претежна интуитивност, односно нерефлексивност, као код „природног" билингвизма, који проистиче из двојезичног породичног окружења детета и резултат је његове спонтане адаптације тим околностима. Насупрот томе, стицање мултикултурних компетенција у школи, у систему формалног образовања, јесте и треба да буде другачије.

Општи циљ мултикултурног образовања у школи односи се на припремање ученика за живот у мултикултурним социјалним окружењима, односно заједницама. Специфични циљеви, који подразумевају неколико међусобно повезаних нивоа исте важности, су: Усвајање знања о култури уопште и о њеном утицају на индивидуално и групно понашање, о сопственој култури (културама) и о културама других; Стицање одговарајућих вештина повезаних са животом у мултикултурном друштву (развој свести о човековој детерминисаности културом, предрасудама и стереотипима, оспособљавање за њихово препознавање како код себе, тако и код других, подстицање отворености за различите перспективе, неговање комуникационих вештина и сл); Развој позитивних, друштвено прихватљивих ставова, као што су поштовање културних различитости, културног идентитета других, одбацивање дискриминације и нетолеранције; Стимулисање активног односа и ангажовања на промоцији мултикултурног друштва. (Ђукић, Костовић, Ђерманов, 2006)

Нема сумње да најважнија улога у остварењу поменутих циљева, односно у овако схваћеном мултикултурном образовању, припада наставницима и школи. А савремена школа већ данас мора постати другачија, јер су и деца постала другачија. Њихови животни проблеми засењују њихове проблеме с учењем; ако школа није спремна да разуме ученичке животне проблеме, неће се моћи ни приближити њиховим проблемима са учењем. (Hentig, 1997) С обзиром на то да део озбиљних животних проблема ученика произилази из њихове припадности различитим мањинским групама, очигледно је да се пред школу поставља заиста комплексан задатак. Другим речима, изгледа да је основни, празадатак школе као такве, који подразумева помоћ младим људима да поетану пуноправни грађани друштва, у савременом друштвеном контексту постао тежи него икад.

Данас се наставник ослобађа своје традиционалне и (пре)дуго једине улоге предавача, постајући партнер у педагошкој комуникацији, стручњак који промишља властиту праксу, а постојећа знања интегрише у нова, која користи у раду са децом. На основу различитих приступа новим улогама наставника етаблиран је низ нових компетенција, међу којима су од суштинске важности и мултикултурне компетенције које се од недавно схватају и прихватају као саставни део наставничког занимања, односно позива, као битна компонента професионалног развоја наставника.[1]

У светлу опште потребе да се савремени наставници оспособе за деловање у мултикултурном друштву, односно школи, није тешко уочити да међуеобно веома различити системи професионалног развоја наставника у различитим земљама, ипак имају бар две заједничке карактеристике. Прва таква карактеристика јесте да су, по правилу, програми за мултукултурно образовање најпре инкорпорирани у стручно усавршавање наставника у форми додатних семинара, курсева, пројеката, планова, радионица и слично. Друга заједничка карактеристика већине различитих система професионалног развоја наставника, јесте увођење сличних курсева и/или предмета мултикултурног образовања и у иницијално образовање будућих настав-

[1] Резултате проучавања овог и других релевантних питања везаних за мултикултурно образовања и мултикултурне компетенције наставника и ученика М.Ђукић, Ј.Ђерманов и С.Костовић изложиле су у радовима објављеним у тематским зборницима Мултикултурно образовање, Филозофски факултет, Н.Сад, 2006, 2007. и 2008. године.

ник[2]. У евалуационим истраживањима је утврђено да су стручним усавршавањем на мултикултурним курсевима, наставници променили сопствене негативне расне и/или културне ставове. Изгледа да усвајање знања о разликама међу културама, о интеркултурној комуникацији и интеракцији, о концепту инклузивног образовања, доприноси унапређењу и квалитету рада наставника. Ипак, недостају објективни, поуздани и ваљани подаци о томе да ли наставници који су похађали и завршили додатне мултикултурне курсеве заиста јесу бољи кад се нађу у реалној мултикултурној средини, односно кад уђу у мултикултурно одељење. Почетни резултати првих истраживања су често збуњујући и контрадикторни. Наиме, испоставило се да мултикултурни курсеви, иако покренути са најбољим намерама, у одређеној мери јачају уверења будућих наставника да ученици из различитих култура, нација, сиромашни, другачије боје коже и др. не могу да достигну најбоља академска постигнућа. Такође, истраживања су показала да мултикултурни курсеви код наставника често појачавају „слепило за разлике", односно стварају код њих парадоксалну менталну слику о једнакости" објективно различитих ученика. Најновија истраживања указују и на то да наставници који верују да су „слепи за разлике" уствари праве разлику и фаворизују ученике из већинске групе на суптилан, али не мање стваран или важан начин. (Hiu-Min Chou, 2007)

Током свог радног века, сви они који се данас припремају за наставнички позив сасвим сигурно ће поучавати ученике који долазе из културно, етнички и језички различитих заједница. Зато будући наставници морају бити заиста добро оспособљени за изазове растуће различитости ученичке популације и за активни рад на обезбеђењу једнаких шанси свим ученицима. У светлу те чињенице, као на основу критичких (про)оцена о ефектима (до)садашњег модела мултикултурног образовања наставника, све јасније се увиђа потреба његове реконцептуализације и трансформације. Као основни циљ ових акција и активности апострофира се помоћ будућим наставницима да поред знања о другима, схвате, прихвате и осете различитост као изазов и предност, а не као тешкоћу коју треба превазићи и проблем који се може у један мах решити. (Bifuh, 2006)) Темељ за реконцептуализацију представља познати Банксов модел мултикултурног образовања (Banks, McGee, 1989), при чему се нагласак ставља на свест и културну осетљивост. Сходно томе, захтева се да сви програми мултикултурног образовања будућих наставника обавезно садрже следеће кључне компоненте:

1. Подржавање различитости;
2. Одраз друштвеног плуралистичког контекста;
3. Освешћивање сопственог националног и културног идентитета као основе за рефлексију личних предрасуда и уверења у вези са мултикултуризмом;

[2] И поред снажне друштвене и педагошке потребе за увођењем мултикултурне димензије у систем професионалног образовања наставника, до сада је мало урађено на реализацији те идеје, посебно у њиховом иницијалном образовању. Неколико значајнијих програма за иницијално мултикултурно образовање наставника представљено је у радовима које су М.Ђукић. Ј.Ђерманов и СКостовић објавиле у тематском зборнику Мултикултурно образовање, Филозофски факултет, Н.Сад, 2008. То су: Etnographic Field Research Simulator (Carlos, Gutierrez, McCarty), School project (Hammer, Keller), Cultural Difference and Power Program (Sleete, Tettegah) и др.

4. Развој критичког мишљења преко рефлексије претходног искуства, дискусије и преиспитивања знања о могућим одговорима на изазове различитости у одељењу;
5. Избор и/или припрему одговарајућих дидактичких материјала на основу критичког увида у пристрасност и ограниченост појединих извора информација о разликама међу групама и индивидуама;
6. Знања о различитим наставним стратегијама и дидактичко-методичким поступцима које могу бити део одговарајућег третмана различитих ученика диференцираних у односу на стил учења, интеракцију, оцењивање и вредновање њихових културних обележја;
7. Искуство интеркултурног живота и рада у другим и другачијим окружењима кроз одговарајућу наставну праксу у културно и етнолингвално мешовитим одељењима и школама (Hui Min Chou, 2007).

Квалификовон и квалитетан наставник за рад са културно различитим ученицима више је од онога што се обично подразумева под добрим наставником. Реч је наставнику који има одговарајуће високе стандарде очекивања од свих ученика, који не окривљује спољашње чиниоце (родитеље, раније наставнике и др.) кад његови ученици не овладају прописаним садржајим, нити ученицима приписује неспособност и одсуство воље за учењем; напротив, он реструктуира наставне активности и инструкције знајући и прихватајући да свако дете има свој пут, дирекцију и динамику. Од таквог наставника се не тражи само културна писменост, тј. одређено знања о нацији, језику и култури његових ученика, већ се захтева да буде културно осетљив и одговоран, тако што ће веровати да култура дубоко утиче на процес учења и бити спреман да одговори на изазове поучавања ученика различитог културног, језичког и националног порекла, при чему ће његови ставови изражавати разумевање за специфичне карактеристике сваког детета. (Brown, 2007) Поједини аутори наводе и да се културно осетљив наставник познаје по карактерним цртама, по ономе што зна (темељна знања о културним разликама, разумевање аутентичних културних карактеристика и њихово уважавање, прихватање да поједине етничке и културне групе имају различите вредности, или да сличне вредности изражавају на другачији начин), које садржаје предаје, како предаје, шта очекује од ученика (висока постигнућа од сваког и од свих) и како води одељење (искрена брига, ефикасна комуникација и подстицање заједништва међу ученицима у одељењу). (Gay, 2002)

Данас је широко распрострањено схватање да је културно респонсиван наставник основни чинилац и битна претпоставка успешних ученика у мултикултурном контексту. Такав наставник је фокусиран на индивидуални успех ученика, односно на њихова академска постигнућа (поставља јасне циљеве и прихвата вишеструке форме постигнућа), сам је културно компетентан и помаже ученицима да и они развију културне компетенције, поседује развијену социополитичку и културну свест, коју настоји да развије и код својих ученика (Ladson, Billings, према: Brown, 2007) Социокултурна свест је наведена као прва од шест карактеристика културно осетљивог и респонсивног наставника, у још једној класификацији. Ту су такође: подржавајући став према ученицима из културно различитих окружења, спремност и вештина за деловање у функцији носиоца промене; конструктивистички поглед на учење и поучавање (користи и ослања се на ученичка предзнања и уверења); знање

о ученицима (познавање породичних прилика ученика, њихово искуство, начин живота); практична реализација културно респонсивне и сензитивне наставе (сви ученици се укључују у конструкцију знања, полази се од њихових личних и културних предности, ученици истражујући и откривајући усвајају наставне садржаје из више перспектива); ствара се топла, подржавајућа и прихватајућа атмосфера у одељењу. (Villages, Lucas, 2002) Наставнику се препоручује да у процесу формирања културно одговорног и осетљивог одељења свакако изврши самопроцену знања о сопственој и другим културама, користи различите културно осетљиве методе и материјале, успостави атмосферу у учионици која респектује појединца и његову културу, развије интерактивну средину за учење и поучавање, користи континуирану евалуацију и културно осетљиве инструменте процене. (Taylor, Sobel, 2007)

Може се констатовати да су многа питања у вези са мултикултурним образовањем још недовољно осветљена упркос вишедеценијским напорима да се афирмише мултикултирно образовање као адекватан педагошки одговор на изазове савременог плуралистичког друштва и школе. Иако се већ дуго и убедљиво истиче значај и неопходност да се мултикултурна димензија инкорпорира у школски контекст, зна се да то у многим земљама и школама још увек није урађено. Велика већина савремних образовних система широм света, па и Европе, није културно респонсивна. И даље се у многим школама прећутно подразумева да ученици из различитих култура треба да оставе тај „лични пртљаг" пред вратима учионице, у којој ће се понашати у складу са подразумевајућим, већинским, културним обрасцем. Јасно је да то није фер према овим ученицима, али није фер ни према наставницима који нису у стању, не знају, па чак и не желе да мењају своју наставну праксу, како би ученицима олакшали усвајање прописаних наставних садржаја. (Brown, 2007)

Ако је данас заиста општеприхваћен као неоспоран и неизбежан заједнички циљ да се са ученика скине терет, односно очекивање, да уче под неприродним културним условима, сви наставници ће морати да постану свесни и осетљиви у односу на различитости ученика из других нација и култура, друштвених слојева, језика и религија. (Дмитриев, 2000; Gay, 2002) Да би се тај циљ остварио од највеће важности је образовање будућих наставника, односно редефинисана концепција њиховог професионалног развоја, у смислу јединствене целине, са инкорпорираном мултикултурном димензијом у којој се као примарна компонента препознаје мултикултурна осетљивост. С много разлога се сматра да је тек у оквирима системског, стратешког приступа професионалном развоју наставника могуће тражити и наћи прави одговори на сложена питања образовања у различитости и за различитост. (Ђукић, Ђерманов, Костовић, 2007) Програми иницијалног и стручног образовања наставника морају објединити теоријски и практични сегмент, ослањајући се на општа и специјална знања, вештине, процедуре и есенцијална искуства, као и на непосредну праксу у мултикултурној учионици и школи, што ће довести до преко потребних промена код будућих наставника.

Међутим, за успешно образовање мултикултурно компетентних ученика, ангажман добро припремљеног, културно осетљивог наставника, потребан је, али не и довољан услов. Поред наставника, променити се мора и сама школа, тако да мултикултурна осетљивост и одговорност постану препознатљиво, прожимајуће и подразумевајуће обележје интегралне школске стварности и аутентичне социјално-

емоционалне климе у њој. Неопходно је да се мултикултурност афирмише и учврсти као полазна оријентација, доминантна одредница и кључна смерница како педагошке рефлексије, тако и васпитнообразовне акције. Лепо је и тачно речено да главно у свакој „светој и световној школи", како (од)увек, тако и данас, треба да буде разумевање другог и друго-ја-чијег.

ЛИТЕРАТУРА

Banks, JA. McGee, C.A. (1989). *Multicultural Education.* Needham Hights: Allyn & Bacon

Bifuh, A. E. (2006). Fostering Multicultural Appreciation in Preservice Teachers Through Multicultural Curricular Transformation, *Teaching and Teacher Education,* 22: 690-699

Brown, M. (2007). Educating All Students: Creating Culturally Responsive Teachers, Classrooms, Schools, *Intervention in School and Clinic,* Vol.43, No 1: 57-62

Дмитриев, Г.Д. (2000). Многокултурност как дидактическии принцип, *Педагогика,* 10:3-11

Ђукић, М. Костовић, С. Ђерманов, Ј. (2006). Педагошко-дидактички чиниоци интеркултурног школског контекста, у: Модели стручног усавршавања наставника за интеркултурно васпитање и образовање, ур. М.Ољача), (Н.Сад: Филозофски факултет): 69-85

Ђукић, М. Ђерманов, Ј. Костовић, С. (2007). Информационо-комуникациона технологија као средство интеркултурног образовања наставника, у: Мултикултурно образовање, ур. М.Ољача (Н.Сад: Филозофски факултет): 15-31

Ђурић, М. (2003). Србија и Европа: између прошлости и садашњости. Београд: BIGZ, BONART

Gay, G. (2002). Preparing for Culturally Responsive Teaching, *Journal of Teacher Education,* Vol.53, No 2: 106-116

Hentig, fon H. (1997). *Humana škola,* Zagreb: Educa

Hui-Min C (2007). „Multicultural Teacher Education:Towards a Culturally Responsive Pedagogy." Преузето 13.9.2007. на адреси: http://www.usea.edu/essaysvol-21summnier2007.html

Капученски, Р. (2006). Срести странца: одлучујући догађај, Le Mond, НИН (издање на српском језику). Год.П, Бр.3

Taylor, S. V. Sobel, DM. (2002). „Missing in Action: Research on the Accountability of Multicultural, Inclusive Teacher Education" Preuzeto 13.9.2007. наадреси:
http://www.usea.edu/essays/vol 122002/taylor.pdf

Трипковић, М. (2005). Мултикултуралност, мултикултурализација и права мањина. *Социолошки преглед*. 1: 81-95

Villages, A.M. Lucas, T. (2002). Preparing Culturaly Responsive Teachers, *Journal of Teacher Education,* Vol.53, No 1: 3-12

Mara Đukić
Jelena Đermanov

MULTICULTURAL SENSIBILITY AS A COMPONENT OF TEACHERS' PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Summary

Almost every modern society is determined with numerous differences and diversities, especially regarding cultural pluralism, as one of its common features. Hence, nowadays not a few countries have organized many school projects and programs intended to help students and teachers to live and work in multicultural context.

Having come as an outcome of previous investigation the essay points out that multicultural sensibility has to be incorporated into unique system of teachers' professional development. Then, basic dimensions and contents of some programs designed for education of socially sensible teacher have been discussed.

The authors specially put stress on the thesis that educations for the multicultural competent student and actions of well prepared teacher sensible for multicultural problems have been needful but not exclusive condition. In the conclusion they point out that change of a teacher asks for change of the school itself. The transformation should go toward building ambiance in which multicultural sensibility and responsibility are recognizable basic inner principle of integral school reality and of its authentic socio-emotional climate.

Smiljana Zrilić
Sveučilište u Zadru
Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja
szrilic@unizd.hr

Vesna Bedeković
Visoka škola za menadžment u Virovitici

UDK: 316.42:001.92:371.213

MODELIRANJE KULTURE ŠKOLE U KONTEKSTU INTERKULTURALNIH I SOCIJALNIH KOMPETENCIJA NASTAVNIKA

Sažetak: Brojni čimbenici iz obiteljskog, školskog i izvanškolskog socijalnog kruga modeliraju ponašanje sudionika u unutarnjem životu škole određujući prepoznatljivi *image* i kulturu škole. Nastavnik kao moderator aktivnosti i najbliži suradnik učenika kreator je školske kulture čija (pr) ocjena ovisi ponajviše o njegovim kompetencijama među kojima, osim spremnosti na cjeloživotno učenje, sposobnosti vođenja, upravljanja i razvijanja školskog kurikuluma, organizacije i evaluacije odgojno-obrazovnog rada te suradnje s roditeljima i drugim socijalnim partnerima, interkulturalne i socijalne kompetencije zauzimaju značajno mjesto. Obuhvaćajući empatičnost, toleranciju i socijalnu osjetljivost, zajedništvo i suradnju, uvažavanje, razumijevanje i poštivanje različitosti, interkulturalne i socijalne kompetencije nastavniku omogućavaju rad u suvremenom školskom okružju, dok razvoj komunikacijskih sposobnosti kao osnovnih sastavnica interkulturalne i socijalne kompetencije predstavlja polazište stvaranja demokratske kulture škole u kontekstu suvremenog društva temeljenog na znanju.

Ključne riječi: *kultura škole, interkulturalne i socijalne kompetencije nastavnika, komunikacijske sposobnosti, društvo znanja*

UVOD

Kultura škole je višedimenzionalna kategorija koju, osim humanističkog pristupa u osiguranju sustavnog učenja i poučavanja svakog učenika kroz poticanje i unaprjeđivanje njegova intelektualnog, tjelesnog, estetskog, društvenog, moralnog i duhovnog razvoja, čini i ponašanje, interakcija s vanjskim subjektima, ali i međusobno djelovanje učenika i nastavnika[1] te svih ostalih sudionika u školskom kontekstu. Njihovo djelovanje na oblikovanje kulture škole uključuje sposobnosti tolerancije i socijalne osjetljivosti, zajedništva, suradnje, međusobnog razumijevanja i uvažavanja kroz razvijenu unutarnju kontrolu

[1] U svjetlu učenikove konstrukcije osobnog doživljaja kulture škole Jurčić (2006) upravo nastavnikovu podršku smatra temeljnim čimbenikom školskog ozračja.

(samodisciplina, samopoštovanje, vladanje sobom, samokontrola, mišljenje i djelovanje prema vlastitim vrijednosnim mjerilima), nadalje sposobnosti komuniciranja i uspješnog funkcioniranja u međuljudskim odnosima, uvažavanje razlika te osposobljenost za djelovanje u kontekstu multikulturalne zajednice. Odgoj i obrazovanje svakoga učenika treba uskladiti s općim kulturnim i civilizacijskim vrijednostima, ljudskim pravima i pravima djece te ih osposobiti za življenje u multikulturalnom svijetu za poštivanje različitosti i toleranciju, potičući razvoj njihovih socijalnih kompetencija. Socijalna kompetencija u ranom djetinjstvu i školskoj dobi najčešće se definira kao sposobnost stvaranja i usklađivanja fleksibilnih, prilagodbenih reakcija na zahtjeve te stvaranje i iskorištavanje prilika u okružju. Prema toj definiciji socijalno kompetentan je onaj pojedinac koji može iskoristiti poticaje iz okružja i svoje osobne potencijale te postići dobre razvojne rezultate (Katz i McClellan, 1999).

Ako različitost u kontekstu kulture škole kao višedimenzionalne kategorije promatramo kao dinamični interakcijski proces koji čini osnovu za otvoreni i konstruktivni dijalog među pripadnicima različitih kultura, osnovni zahtjevi interkulturalne kompetencije odnose se na razumijevanje ponašanja drugih te način njihova razmišljanja i viđenja svijeta. U tom se kontekstu interkulturalna kompetencija može definirati kao proces tijekom kojega pojedinac razvija sposobnost prilagođavanja kulturno drugačijima (Bedeković, 2008), mijenjajući pritom svoja viđenja i shvaćanja s ciljem boljeg razumijevanja i prilagođavanja zahtjevima multikulturalne realnosti.

SASTAVNICE SOCIJALNE KOMPETENCIJE KAO TEMELJ OBLIKOVANJA KULTURE ŠKOLE

Osnovni motiv za istraživanje odnosa socijalne kompetencije u kontekstu kulture škole i modeliranja ponašanja učenika proizlazi iz činjenice da učenici, ali i nastavnici, imaju problema u iniciranju i održavanju zadovoljavajućih, recipročnih odnosa s drugima i teško pronalaze za sebe željenu, a za društvo prihvatljivu poziciju. Suvremenija shvaćanja vezana za cjelovit razvoj čovjeka, socijalnu kompetenciju navode kao ključ uspjeha i poželjnog ponašanja. Međutim, neki drugi pristupi, puno su suzdržaniji i precizniji glede prognostičkih sposobnosti socijalne kompetencije, budući da istraživanja još nisu dala konačan odgovor na pitanje je li socijalna kompetencija opća ili višedimenzionalna sposobnost. Općenito, kompetencija[2] se opisuje kao sposobnost ulaženja u transakcije s promjenjivom i izazovnom okolinom, što ima za posljedicu razvoj sazrijevanja pojedinca (Opić, Jurčević-Lozančić, 2008). Suvremeni autori naglasak stavljaju na osposobljenost i

[2] Promišljajući kompetencije iz tri teorijska ishodišta: bihevioristočkoga, konstruktivističkoga i holističkoga (Babić, 2007) naglašava tendenciju prema konstruktivističkom pristupu kompetenciji, što je razvidno u elaboraciji individualne i socijalne prirode kompetencije, pri čemu socijalna priroda učenja i poučavanja potvrđuje važnost socijalne interakcije u kojoj pojedinac konstruira svoju stvarnost čiji dio čine i kompetencije, odnosno znanja, sposobnosti i vještine. Mijatović (2000) pod kompetencijom podrazumijeva sposobnost da se čini, izvodi, upravlja ili djeluje na razini određenog znanja, umijeća i sposobnosti, što osoba može dokazati na formalni ili neformalni način. Poole i sur. (1998) pod pojmom kompetencije podrazumijevaju kombinaciju znanja, vještina, stavova, motivacije i osobnih karakteristika koje pojedincu omogućuju aktivno i efikasno djelovanje u određenoj specifičnoj situaciji, dok Spajić-Vrkaš, Kukoč i Bašić (2001) pojam kompetencije definiraju kao mjerodavnost u nekoj vrsti djelatnosti u kojoj neka osoba posjeduje znanja, iskustva, upućenost, stručnost za neko područje, obuhvaćajući primjerena znanja, sposobnosti, vještine, stavove i praksu.

kompetentnost nastavnika koji djeluje u skladu s profesionalnim identitetom stručnjaka odgojno-obrazovne prakse, koji radi na sebi, stječe potrebna znanja i vještine, a novostečena znanja integrira s postojećima i primjenjuje ih u neposrednom odgojno-obrazovnom radu (Glasser, 1994), čime djeluje na razvoj socijalnih kompetencija učenika.

Kultura suvremene škole zahtijeva razvijene socijalne i interkulturalne kompetencije, koje najviše dolaze do izražaja kroz razvijene komunikacijske sposobnosti. One više ne obuhvaćaju samo sposobnost uporabe (situaciji primjerenih formi) govora, nego puno više sposobnost iznošenja vlastitog mišljenja, sposobnost dijalogiziranja, argumentiranja vlastitog mišljenja i spremnost za komunikaciju. Uspješna komunikacija je temeljna sastavnica socijalne i interkulturalne kompetencije, a određuju je: komunikacijska sloboda, komunikacijska neugroženost, tolerancija i socijalna osjetljivost, stjecanje i vježbanje unutarnje kontrole, pismenost u komunikaciji, zajedništvo, suradnja, razumijevanje i poštivanje drugih, sposobnost empatije te uvažavanje razlika.

Odgojni ciljevi i zadaće u nastavi ističu sustavno senzibiliziranje i motiviranje učenika za razvijanje *tolerancije i empatije* prema drugomu i drugačijem. Socijalna osjetljivost odnosi se na vještine upuštanja u međusobne odnose s članovima obitelji, prijateljima, poznanicima i osobama koje predstavljaju autoritete i na vještine nužne za uspješno međuljudsko funkcioniranje (snalaženje u ljudskom društvu). Ona uključuje verbalna i neverbalna ponašanja koja su društveno prihvaćena i izazivaju pozitivne reakcije drugih ljudi. Prema Zani, Selleri i David (1994) neverbalna komunikacija može imati različite funkcije ukoliko pristaje na: izražavanje emocija, razjašnjenje među osobnim stavovima, učvršćivanje predstavljanja samoga sebe, podupiranje, zamjenjivanje te izmjenu verbalne komunikacije. Na nastavniku je velika odgovornost kako potaknuti učenike na pozitivnu interakciju s drugima, kako razviti sposobnosti koje omogućavaju ispunjavanje društvenih očekivanja. *Zajedništvo, suradnju, razumijevanje i poštivanje drugih* možemo definirati kao sastavnice socijalne kompetencije koje se njeguju i razvijaju tijekom cjelokupne nastave, a najviše dolaze do izražaja u odgojnim područjima. Suradničko ponašanje njeguje se kroz brojne igre i natjecanja, posebno kroz izvannastavne aktivnosti. Posebnom kategorijom i odgojnom komponentom svih nastavnih predmeta smatra se sposobnost sudjelovanja u dijalozima i diskusijama. Suradničko i socijalno učenje izvor je učenja o sebi, odnosima s drugima i svijetu oko nas. *Stjecanje i vježbanje unutarnje kontrole* usvaja se postupno, a opravdava se zahtjevom da učenik treba živjeti u zajednici i doživljavati sebe dijelom jedne cjeline. Odgovorno ponašanje, izbjegavanje negativnih emocija, ponašanje je pojedinca o kojem ovisi kako će cjelina djelovati i funkcionirati, o čemu uvelike ovisi i modeliranje kulture škole. Školu je potrebno uspostaviti kao cjeloviti socijalni organizam u kojemu se učenik osjeća sigurnim i jednakopravnim. Važno je poticati i razvijati kod učenika povjerenje u vlastite sposobnosti (samopouzdanje). Suvremena škola tome može pridonijeti poticanjem iskustva ispkušavanja i upoznavanja vlastitih mogućnosti, iskustva uspjeha i povjerenja u sebe. Navedeni zadaci i ciljevi realiziraju se kroz sva odgojno-obrazovna područja, a posebno ih je potrebno naglašavati kroz nastavu tjelesnog odgoja. Naime, u vremenu agresivne navijačke publike, čega smo svakodnevno svjedoci, učenike kroz igre treba poučavati poštivanju protivnika, pridržavanju pravila igre, svladavanju bijesa i nezadovoljstva, priznavanju pobjede protivniku te suradničkom ponašanju radi osposobljavanja za timski rad. U tom smislu veliku odgojnu vrijednost ima upućivanje učenika na kulturne načine iskazivanja razočaranja zbog neuspjeha, uspostavljanje samokontrole u trenucima bijesa i nezadovolj-

stva, prihvaćanje poraza uz prepoznavanje pogrešaka te osuđivanje neprimjerenih izljeva razočaranja i izgreda zbog poraza. Pritom poticanje suradničkog ponašanja i nenasilnoga rješavanja konflikata ima značajan utjecaj na kontrolu agresivnosti i promicanje uljuđenih navijačkih navika. *Komunikacijska kompetencija* temelji se na sposobnosti jasnoga, razumljivog i logički povezanog izlaganja, pozornog i aktivnog slušanja, sposobnosti pregovaranja, preuzimanja odgovornosti, prepoznavanja i rješavanja problema iz područja međuljudskih odnosa (Močinić, 2007). Nastavnik stoga mora zamijeniti stil komuniciranja koji je polazio od autoritarna vođenja i neporeciva izvora znanja skupljena u njegovoj ličnosti u suradnički autoritet socijalno i pedagoški integrativne osobe (Previšić, 2003). Komunikacijom se uspostavlja odnos između dvije osobe, emocionalno strujanje koje omogućava nadzor nad obostranim odnosom. Za uspješnu komunikaciju bitna je sposobnost opisivanja osjećaja riječima i verbalno izražavanje. Svako aktivno slušanje praćeno je empatijom. *Empatija* je mogućnost komunikacije. Empatija znači čuti drugog, prodrijeti do skrivenog svemira koji druga osoba nosi u svojoj intimnosti. Stein (2002) ističe da je empatija izvorna radnja kojom subjekt vrši pokus, doslovno iskušava iskustva drugih: hvata osjećaj, novu spoznaju koju komunikacija iznosi subjektu koji *osjeća* i *prihvaća* emociju koju drugi prenosi. Empatija nastaje iz sposobnosti dubokog slušanja i prakse *slušanja drugog.* Središnja srž odgojnog odnosa koji se stvara u školi i razredu, intimna priroda obrazovnih i uspješnih komunikacija koje uključuju pozitivan rast subjekata koji s njima eksperimentiraju nalaze se u slušanju i empatiji. Pritom je nije lako postići duboko slušanje drugih, a još teže je eksperimentirati s empatijom u razredu (Boffo, 2006).

Kategorija komunikacije danas je stratešku važnost dosegla je u svim područjima društvenih aktivnosti čovjeka, postavši vektorom orijentacije za razumijevanje ponašanja mladih, za interpretaciju evolucije zapadnih društava i za razmišljanje o dinamici konstrukcije subjektivnosti odraslih. Komunikacija, odgoj i obrazovanje predstavljaju načine govora čovjeka i njegove povijesti biološke, kulturalne i društvene evolucije. U školi se jezik izvještavanja i komunikacije isprepliće s jezikom konstrukcije odgojno obrazovnog postupka, te povezujući se s kulturom školske ustanove poprima snažnu istaknutost u odnosu na načine izražavanja didaktičkih modela i odgojnih struktura. Komunikacija je postala kategorija pedagoškog metaopažanja o školi, u školi, o didaktici, dakle o oblikovanju čovjeka (Boffo, 2007).

Značajnim se također smatra naglasiti i važnost stvaranja i oblikovanja uvjeta za oblikovanje kulture škole koji omogućavaju uzimanje u obzir individulanih potreba sve djece, što zahtijeva *fleksibilnost, prilagođavanje i uvažavanje razlika.* Uvažavanje razlika naglašeno je u kulturološkom i vjerskom području. U tom se kontekstu ophođenje s kulturnim razlikama unutar civilizacijskih dosega, razvijanje osjećaja za uočavanje i poštivanje kulturnih različitosti kroz odgojne i socijalizirajuće sadržaje smatraju osnovom razvijanje snošljivosti i empatije prema drugome i drugačijem s posebnim naglaskom na razlikovanje i uočavanje blagdanskih običaja, kulture stanovanja, otklanjanje predrasuda i stereotipa. Pritom svijest o kulturno uvjetovanim razlikama u značenju i uporabi pojedinih jezičnih izričaja te načinima ponašanja u komunikaciji i svijest o mogućim nesporazumima u interkulturalnim i interpersonalnim situacijama, kao i razvoj osnovih strategija za njihovo prevladavanje, predstavljaju značajne čimbenike senzibilizacije za uočavanje/prepoznavanje stereotipa i predrasuda i razvoja svijesti o potrebi njihova uklanjanja.

Na posljetku, u kontekstu modeliranja kulture suvremene škole valja naglasiti i stvaranje uvjeta za zdrav mentalni i fizički razvoj te socijalnu dobrobit učenika, solidarnost na djelu, ublažavanje i otklanjanje mogućih uzroka i posljedica nasilja u školi, rasnu i vjersku snošljivost, uklanjanje ksenofobije, sprječavanje neprihvatljivih oblika ponašanja, osiguravanje uvjeta za uspješnost svakog učenika, praćenje socijalnih problema učenika i poduzimanje mjera za otklanjanje njihovih uzroka i posljedica, vođenje evidencije o neprihvatljivim ponašanjima i podupiranje savjetodavnog rada te pronalaženje različitih konstruktivnih rješenja za pojedine probleme učenika.

INTERKULTURALNA KOMPETENCIJA NASTAVNIKA KAO ČINITELJ OBLIKOVANJA KULTURE ŠKOLE

Nesumnjivo je da je položaj nastavnika u modeliranju kulture suvremene škole u temeljno drugačiji nego u ranijim razdobljima. Dolaskom kulturno drugačijih učenika škola je postala stjecištem raznovrsnih oblika etničkog, jezičnog i kulturnog pluralizma. U takvim okolnostima škola se od statičnog vanjskog promatrača promjena transformira u aktivnog inicijatora, značajnog čimbenika i glavnog nositelja promjena, preuzimajući ulogu katalizatora u procesu inkulturacije u smislu nadopune obiteljskog odgoja tijekom adaptacije i uključivanja učenika u kulturno pluralnu zajednicu. Pritom se višeznačnost uloge nastavnika ogleda u činjenici da se razvoj njegovih odgojnih funkcija sve više nadopunjuje ulogom suradnika, koordinatora i kreatora novih odnosa prema stvarnom znanju i uspješnim interkulturalnim odnosima, ali i u organizaciji primjerenih oblika nastave koji će učenicima omogućiti ozračje međusobnog razumijevanja, interkulturalne osjetljivosti, ravnopravne interakcije i suradničkog učenja. U tom se smislu interkulturalni pristup ne temelji samo na otvorenosti prema različitostima, nego i na njihovom priznavanju i prihvaćanju (Bedeković, 2007), dok se interkulturalna kompetencija nastavnika može smatrati značajnim činiteljem modeliranja kulture škole. S obzirom da različitost promatramo kao dinamični interakcijski proces koji čini osnovu za otvoreni i konstruktivni dijalog među pripadnicima različitih kultura, osnovni zahtjevi interkulturalne kompetencije odnose se na razumijevanje ponašanja drugih te način njihova razmišljanja i viđenja svijeta.

Indikatori interkulturalne kompetentnosti prema različitim autorima (Hrvatić i Piršl, 2005, prema: Benson, 1987, Spitzberg, 1989, Kim 1991, Taylor 1994) ovise o tome koje komponente se smatraju značajnima, dok se sve one mogu svrstati u nekoliko kategorija: osobni stavovi, znanje, komunikacija i vještine interpretiranja, razvoj osobnosti i kritička kulturna svjesnost. *Interkulturalne stavove* posjeduje nastavnik koga odlikuje radoznalost, otvorenost, vjerovanje, spremnost relativiziranja kulturnih vrijednosti i odsutnost predrasuda u kontaktu s drugima. *Znanje* se odnosi na nastavnikovo poznavanje društva i njegove kulture (primjerice jezika, tradicije, običaja i vrijednosti), dok *vještine interpretiranja* uključuju nastavnikovu sposobnost interpretiranja značenja neke ideje, načela, podataka, teksta, vizualnog predloška ili događaja druge kulture te njihovo uspoređivanje s vlastitom kulturom. *Vještine otkrivanja i interakcije* podrazumijevaju nastavnikovu sposobnost usvajanja novih znanja o drugim kulturama i učinkovito djelovanje unutar njih. *Kritička kulturna svjesnost* obuhvaća sveukupnost nastavnikovih shvaćanja, uvjerenja, stavova i očekivanja glede struktura, procesa i institucija unutar određene zajednice.

U tom se smislu interkulturalno kompetentnim smatra onaj nastavnik koji posjeduje sposobnost viđenja odnosa između kulturno različitih učenika, sposobnost medijacije, interpretacije, kritičkog i analitičkog razumijevanja vlastite kulture i kulture kulturno različitih učenika. Pritom se kognitivna, emocionalna i ponašajna dimenzija nastavnikove interkulturalne kompetencije ogledaju u fleksibilnom ponašanju i komunikaciji, empatiji i motivaciji za prilagođavanjem te prihvaćanju drugačijeg viđenja stvarnosti, dok se odlike interkulturalno kompetentnog nastavnika ogledaju u njegovoj strpljivosti, fleksibilnosti, empatiji, otvorenosti, radoznalosti i smislu za humor. Na posljetku, promatramo li interkulturalnu kompetenciju nastavnika kao kreativnu sposobnost koja nastavniku omogućava kreiranje kulture škole, tada se osnaživanje i jačanje interkulturalne kompetencije u nastavnom procesu može ostvariti kroz kontinuirano razvijanje i proširivanje osobnih znanja i komunikacijske kompetencije u radu s kulturno različitim učenicima. Stoga obrazovne strategije koje nastavnici koriste u procesu modeliranja kulture škole podrazumijevaju podupiranje aktivne nastave, suradničkog učenja, timskog rada i kooperativnih odnosa tijekom kojih se svi učenici mogu smatrati ravnopravnima i odgovornima za vlastite doprinose, ali isto tako i za rješavanje prijepornih pitanja uz poštivanje različitosti temeljeno na načelima poštivanja ljudskih prava.

PREMA ZAKLJUČKU

Modeliranje kulture suvremene škole zahtijeva kompetencije nastavnika koje uključuju sposobnost interpersonalne komunikacije, tolerancije, uvažavanja različitosti, inovativnosti, kreativnosti, rješavanja problema, razvoj kritičkog mišljenja te djelovanja u multikulturalnom kontekstu. Kompetencijski pristup izradi školskog kurikuluma uvažava razvoj socijalnih i interkulturalnih kompetencija, određujući što učenik određene dobi treba i može znati, koje vještine, sposobnosti i stavove treba i može razviti u razdoblju jednoga razvojnog ciklusa koji nije strogo vremenski određen.

Međutim, još uvijek postoji relativno mali broj programa koji potiču razvoj nastavničkih kompetencija. S obzirom da se nastavničke kompetencije razvijaju postupno i kontinuirano, pri čemu se nastavnici svakodnevno usavršavju kroz svakodnevnu interakciju s učenicima, roditeljima i ostalim sudionicima odgojno-obrazovnog procesa. Osposobljavanje učenika za pozitivno socijalno djelovanje i suživot u suvremenom multikulturalnom društvu neophodno je prvenstveno kako bi mogli pružiti otpor negativnim utjecajima koji u našim školama u današnje vrijeme nerijetka pojava. Učenike je potrebno zaštiti od nasilničkog ponašanja, bilo da su žrtve ili nasilnici, negativnih utjecaja sadržaja u slobodnom vremenu, nerada, neposluha i drugih oblika neprihvatljivih ponašanja.

Promjene u sustavu odgoja i obrazovanja postavljaju nove zahtjeve za promjenama u sustavu obrazovanja nastavnika. Promišljanje problematike nastavničkih kompetencija nužno nameće pitanje jasnog određenja koncepta kompetencija (Batarelo, 2007), kao i njihova standardiziranja, pri čemu bi standard kao mjerilo trebao omogućiti njihovu „gradaciju“, koja podrazumijeva označiavanje onoga što se smatra nedovoljnim, minimalnim i onoga što je iznad toga. Raznolikost funkcija i bogatstvo poslova podrazumijeva i raznolikost kompetencija. Stoga izobrazba nastavnika ima za cilj pripraviti i u što većoj mjeri osigurati kompetencije te u konačnici ono nastavnikovo djelovanje koje će onda i

kod učenika dovesti do općenito poželjnih učinaka na kognitivnom, društveno-moralnom i estetski-ekspresivnom pogledu (Terhart, 2005). U tom smislu navedene sastavnice socijalne i interkulturalne kompetencije nastavnika predstavljaju polazište stvaranja demokratske kulture škole u kontekstu suvremenog društva temeljenog na znanju.

LITERATURA

Babić, N. (2007): Kompetencije i obrazovanje učitelja. U: Babić, N. (ur.) Kompetencije i kompetentnost učitelja. Osijek: Učiteljski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. (23-65)

Batarelo, I. (2007): Obrazovanje nastavnika za poučavanje temeljeno na kompetencijama. U: Previšić, V., Šoljan, N.N., Hrvatić, N. (ur.) Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja. Zagreb: Hrvatsko pedagogijsko društvo. (16-27)

Bedeković, V. (2008): Interkulturalna kompetencija nastavnika: izazov ili odgovor na zahtjeve suvremene škole. U: Káich, K. (ur.) Budućnost obrazovanja učitelja - novi izazovi i pogledi. Subotica: Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, (480-492)

Bedeković, V. (2007): Interkulturalne komponente odgoja i obrazovanja pripadnika nacionalnih manjina. U: Previšić, V., Šoljan, N. N., Hrvatić, N. (ur.) Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju. Zagreb: Hrvatsko pedagogijsko društvo. (58-67)

Boffo, V. (2006): Famiglia e comunicazione formativa. U: Cambi, F. i Toschi (ur). La comunicazione formativa. Milano: Apogeo. (111- 130)

Boffo, V. (2007): Comunicare a scuola. Milano: Apogeo.

Byram, M. (2005): Uvodno poglavlje. U: Benjak, M., Požgaj Hadži, V. (ur.), Bez predrasuda i stereotipa, interkulturalna komunikacijska kompetencija u društvenom i političkom kontekstu. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, (15-21)

Glasser, W. (1994): Kvalitetna škola. Zagreb: Educa.

Hrvatić, N., Piršl, E. (2005): Kurikulum pedagoške izobrazbe i interkulturalne kompetencije učitelja. Pedagogijska istraživanja, 2 (2), (251-266)

Jurčić, M. (2006): Učenikovo opterećenje nastavom i razredno nastavno ozračje. Odgojne znanosti 8/2 (12), (329-346)

Katz, L.G. i McClellan, E.D. (1999): Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije. Zagreb: Educa.

Mijatović, A. (2000): Leksikon temeljnih pedagogijskih pojmova. Zagreb: Edip

Močinić, S. N. (2007): Osposobljenost studenata završne godine učiteljskog studija za rad u suvremenoj školi. U: Previšić, V., Šoljan, N.N., Hrvatić, N. (ur.) Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja. Zagreb. Hrvatsko pedagogijsko društvo. (432-441).

Opić, S. I Jurčević-Lozančić, A. (2008): Kompetencije učitelja u provedbi pedagoške prevencije poremećaja u ponašanju. Odgojne znanosti. Vol. 10, br.1., (181-194)

Poole, M. E., Nielsen, S. W., Horrigan, L. M., Langan-Fox, J. (1998): Competencies for professionals and managers in the context of educational reform. International Journal of Lifelong Education, 17(2), (87-107)

Previšić, V. (2003.): Suvremeni učitelj: odgojitelj-medijator-socijalni integrator: U: Ličina, B. (ur): Učitelj-učenik-škola. Zbornik radova Znanstveno-stručnog skupa u Petrinji. Zagreb: HPKZ (13-19).

Stein, E. (2002): Il problema dell'empatia. Roma: Studium.

Spajić-Vrkaš, V., Kukoč, V., Bašić, S. (2001): Interdisciplinarni rječnik. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.

Terhart, E. (2005): Standardi za obrazovanje nastavnika. Pedagogijska istraživanja. Vol.2, br. 1. (69-83).

Zani, B; Selleri, P. i David, D. (1994): La comunicazione. Modelli e contesti sociali. Roma: Carocci.

Zrilić-Bedeković (2008): Kompetencije nastavnika kao protektivni factor učeničkog apsentiranja. U Bacalja, R.: (ur) Perspektive cjeloživotnog obrazovanja učitelja i odgojitelja. Odjel za učitelje i odgojitelje. Sveučilište u Zadru. *rad u tisku*

Smiljana Zrilić
Vesna Bedeković

SCHOOL CULTURE IN CONTEXT OF TEACHER'S INTERCULTURAL AND SOCIAL COMPETENCIES

Summary

Many factors from family, school and extracurricular social environment model the behavior of the participants in inner life of the school by creating a recognizable image and school culture. Teacher, as a moderator of the activities and the closest associate to the students, is the creator of school culture whose evaluation depends mostly on his/her competences, which include willingness for life-long learning, capabilities for leadership, management and development of school curriculum, organization and evaluation of educational work, cooperation with parents and other social partners, as well as intercultural and social competences. Intercultural and social competences, which include empathy, tolerance and social sensitivity, fellowship and cooperation, appreciation, understanding and respect of differences, enable the teacher to work in modern school environment. Development of communication skills, as basic elements of intercultural and social competences of the teacher, is the basis for creating democratic school culture in the contexts of modern society based on knowledge.

Dragan Prole
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
proledr@eunet.rs

UDK: 111.5

ODISEJ I AVRAM

Jedan filozofski susret[3]

Apstrakt: Autorova namera je da raspravi antagonizam između Odiseja i Avrama koji je Emanuel Levinas predložio radi poređenja ontološkog stanovišta evropske filozofije i etičke perspektive alternativne, nesebične i neegoistične humanosti. Posredstvom analize kritičke recepcije i transformacije Odisejevog lika, posebno kod Dantea i modernog aktivizma s jedne strane, i razmatrajući nomadske preduslove Avrama kao budućeg jevrejskog patrijarha s druge, autor naglašava da stroga suprotnost između Odiseja i Avrama nije održiva niti u filozofskom, niti u istorijsko-sociološkom smislu. Ukoliko pokušavamo da pratimo izvorne intencije Levinasove filozofije, pomirenje među njima se čini neizbežno.

Ključne reči: Levinas, ontologija, Odisej, Avram, stranost

Filozofska potraga za istinskim svetom Levinasu nije značila ništa drugo nego izraz potrebe za osiguranjem vlastitosti, usmerenost ka najvišoj mogućoj obezbeđenosti, interes za sticanjem najveće moguće sigurnosti koja čoveku može biti na raspolaganju. Kriza Evrope počiva u negovanju samoživosti. Provokativnost Levinasove teze sastoji se u zdušnoj filozofskoj saradnji, u njenom saučesništvu prilikom konstituisanja poluga nasilja i moći. Nastojeći da skicira etički transformisanu ontologiju, on je posegao za smelim sučeljavanjem antičkog junaka i jevrejskog patrijarha. Naime, Levinasov pojam duhovne Evrope je iskazan u mitskoj odori Odiseja, dok nasuprot njoj stoji izazov zvani Avram: »Mitu o Odiseju koji se vraća na Itaku, želeli bismo da suprotstavimo povest o Avramu koji zauvek napušta svoju domovinu radi još uvek nepoznate zemlje i zabranjuje svojim slugama da čak i njegovog sina vrate na polaznu tačku« (Levinas: 2001, 263). Levinas nije filozof mitologije. Iznoseći suprotnost u filozofski netipično diskretnom i skromnom maniru: »želeli bismo da suprotstavimo«, on zapravo daje ilustraciju za odlučan filozofski spor, za nasušnu potrebu evropskog duha da se suprotstavi vlastitim, i okrene drugačijim izvorima.

Razlika između Odisejevog i Avramovog *izlaska* iz vlastitog kosmosa sastoji se u tome, što Odiseja izlazak vodi unazad, a Avrama unapred. Povratak na Itaku protiče u zna-

[3] Ovaj tekst je nastao zahvaljujući finansijskoj podršci Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj u okviru projekta *Tradicija nastave filozofije u dve najstarije srpske gimnazije*, broj projekta 159001A.

ku susreta sa fabuloznim likovima, sa maštovitom inkarnacijom predolimpijske prošlosti, dok je Avramov odlazak i rastanak sa vlastitom postojbinom u potpunosti posvećen budućnosti. To znači da je za čitanje Levinasove suprotnosti presudna *vremenitost*.

Naime, svet sa kojim se suočava Odisej fundamentalno je drugačiji od onog kojim je zaokupljen Avram. Levinasov pojam transcendencije kao prolaza, kao *traga* koji preostane nakon što se ona već dogodila, može nam poslužiti za razjašnjavanje te razlike. Naime, Levinas se dosledno drži svog radikalnog suprotstavljanja imanencije svesti, doživljaja i egzistiranja, s jedne strane i transcendencije, s druge. Teškoća do koje neminovno dolazi nakon radikalnog suprotstavljanja imanencije i transcendencije proističe iz otežanog pristupa razjašnjavanju transcendencije.

Vratimo li se Odisejevoj povesti, postavlja se pitanje da li je on uopšte imao šanse za istinsku transcendenciju? Šta može Odiseju preostati kao *trag* nakon takvih, arhaičnih transcendencija koje ga nevoljno primoravaju na suočavanje sa bivšim svetom? Nije li, primera radi, Kiklop oličenje uskraćenog gostoprimstva? Nije li ono zaslužilo da nestane sa lica sveta? Levinasovi odgovori na ta pitanja bi svakako bili potvrdni. Šta je onda Odisej drugo mogao da učini, nego da »obriše« trag takve transcendencije i da prione na obnavljanje vlastitog sveta koji je, dugoročno posmatrano, tek u začetku! Nepravda koju Levinas nanosi Odiseju sastoji se u prećutkivanju te činjenice.

Iz nje proističe i celokupna razlika koja se tiče mogućnosti govora o *karakteru* transcendencije kod Odiseja, odnosno Avrama. O njima bez sumnje možemo govoriti kao o suprotnostima, ali prevashodno zato, što je Odisejev *izlazak* iz vlastitog sveta neželjen i nedobrovoljan, dok je Avramov lišen prisile i predstavlja smeli, u vlastitoj slobodi zasnovani prodor i napuštanje postojećeg. Međutim, pokušamo li na osnovu toga da zaključimo nešto o razlici grčkog i jevrejskog sveta, a samim tim i o Levinasovoj suprotnosti, ponovo ćemo ostati bez zadovoljavajućih odgovora.

Doista, nije slučajno to što se Odisej suočava sa sablastima koje su vezane isključivo za *prošlost*. Ideja potpunog iskorenjivanja kod Grka deluje nezamislivo. Pamćenje, *anamnezis*, nije samo puka Platonova filozofska konstrukcija, niti je u njemu sadržana isključiva vremenska paradigma ontologije, kao što tvrdi Levinas, nego je ono i linija, čija putanja omeđava prostor između smrti i života. Predstava smrti je stare Grke neodoljivo podsećala na *zaborav*, u smislu potpunog iščezavanja, »anonimnosti« u kojoj nestaju sve karakteristike nekadašnjeg života. Agamemnon, Ajaks i Orfej prema Platonovoj verziji stare legende, dobrovoljno postaju životinje, ali ne zato što su *zaboravili*, nego zato što se *sećaju*. Nasuprot Grcima, jevrejski svet nije ukorenjen, on ne počiva u prošlosti, nego se zasniva u budućnosti. Avram nije ništa drugo nego figura tog zasnivanja.

Grčko shvatanje razboritosti podrazumeva anticipaciju budućnosti, ali pre svega na individualnom, a ne na kolektivnom planu. Povrh toga, ta budućnost nema odlike *ekstaze* u odnosu na sadašnjost, nego se, naprotiv, orijentiše u skladu sa sadašnjim, sa poznatim i sa postojećim. Kod Avrama je okret ka budućnosti proveden kao radikalan rez sa prošlošću i tiče se kolektiva, tj. celokupnog njegovog pokolenja. Otuda postaje sasvim razumljivo, da se *spoljašnjost*, u smislu stranosti koja odudara od postojećeg poretka, Odiseju mora pojaviti u arhaičnim formama prevaziđenog sveta, da ona mora poticati iz dubine prošlosti. Nasuprot tome, *spoljašnjost* o kojoj se radi kod Avrama donosi čistu budućnosnu transcendenciju koja se odnosi na čitav kolektiv. Za njega će takva vrsta stranosti dobiti auru

istinskog obećanja pa će, samim tim, uprkos iskušenju žrtvovanja vlastitog sina, i biti toplo prigrljena i s radošću dočekana.

Stranost nepoznatog Avrama više ne primorava na susret sa užasima nekadašnjeg sveta, nego ga uvodi u predvorje *čiste mogućnosti*. Otuda se sa fon Radom možemo saglasiti da novi pojam mogućnosti sačinjava presudno jevrejsko produbljivanje grčkog shvatanja kosmosa. Prema njegovom mišljenju, pripovest o Avramu nam: »pokazuje jednog čoveka koji je posredstvom potpuno neshvatljivog Božjeg uplitanja (Zumutung) izdignut daleko iznad svoje 'mere', i iznad čoveku obično pristupačnih mogućnosti … Stvarnost, u kojoj se kreću ljudi Starog zaveta, zaključana je dublje od stvarnosti koju je video Homer« (von Rad: 1971, 40).

Štaviše, ukoliko Avramovu budućnosnu usmerenost svedemo na posledicu pukog *dodatnog ohrabrenja* koje je poduprto uspostavljanjem saveza sa Bogom, onda zapravo niveliramo jedinstvenost njegove povesti i poistovećujemo ga sa Odisejom. Bog ne ohrabruje Avrama, kao što čini Atina sa svojim obeshrabrenim miljenikom. Kod Odiseja se radi o podršci koja stiže »niotkuda« i od njega ne očekuje *nikakvu* reakciju. Za razliku od Odisejevog, Avramov odnos je doista dublji i dalekosežniji, pošto je uspostavljen nakon njegovog *odgovora* na Božiji *poziv*.

Levinasov odnos prema Avramu, kao liku prošlosti, biva uspostavljen radi usmerenosti ka budućnosti. Levinas ne ističe Avrama u prvi plan da bi nam naprosto izneo neki poučan primer iz prošlosti: »Prošlost nije stvar pukog znanja. Ona je mogućnost, da se živi sadašnjost i da se pri tome stremi humanijoj budućnosti« (Meir: 2006, 160). Otuda proističe da je Avram za Levinasa zapravo asocijacija na mogućnosti života u sadašnjem trenutku, na put kreiranja *humanosti drugačijeg čoveka*.

Taj put nije povesni put, pošto se odnos prema sadašnjosti za Levinasa ne zasniva u uspostavljanju kontinuiteta, nego u raskidu sa kontinuitetom. Povest Avrama je za Levinasa privlačna pre svega kao potkopavanje same ideje povesti, kao priča o radikalnom, nepomirljivom diskontinuitetu.

Levinas redukuje Avramovu povest na idiom »otići da se nikada ne bi vratio«. Samim tim, kod njega nikakvu ulogu ne igra ono što je prethodilo odlasku. Time se njegovo viđenje Avramove povesti značajno razlikuje od velikih tematizacija koje su joj prethodile. Primera radi, za Martina Lutera je presudan momenat kod Avrama vezan za njegovu spremnost na žrtvu, ali ne samo na žrtvovanje sebe, nego i vlastitog sina. Luterova predavanja o Avramu su se skoncentrisala na nečuveni podvig oca koji je do mesta na kojem treba da se dogodi čin žrtvovanja prinuđen da putuje čak tri dana, i to zajedno sa budućom žrtvom u liku vlastitog sina.

Avram je alternativa Odiseju zato što reprezentuje *lišavanje*. Međutim, da li je njegovo lišavanje totalno? Da li je njegova figura izraelskog nomadskog patrijarha sprovodiva u delo posredstvom zajednice stranaca u kojoj svaki pojedinac bez ostatka biva iskorenjen? Da li je zajednica uopšte zamisliva u svetlu mnoštva lišenog jedinstva? Ukoliko je Levinas zaista nastojao da se filozofski kreće na Avramovim tragovima, onda je to nastojanje vezano za takvu vrstu zajedništva: »Mnoštvenost koju implicira društvena bliskost više se ne uspostavlja s obzirom na jedinstvo, sintezu, totalitet … To je poredak u potpunosti senzibilan za etički odnos … stran zaposedanju i prisvajanju« (Levinas: 1987, 58).

Prilikom odgovora na ovo pitanje moramo podsetiti da Levinas svesno prećutkuje i spregu motiva žrtve deteta i motiva vođe. Za tu spregu je karakteristično da nije vezana

samo za Avrama. Štaviše, njen arhetipski obrazac je prisutan i kod Grka. Jedinstvo starih Helena uspostavljeno je tek nakon Agamemnonovog dokaza da je dostojan da ponese teret vođe u trojanskom pohodu. Taj dokaz bio je proveden u sučeljavanju opšteg i posebnog. Da bi mogao da bude vođa čiji presudan interes je vezan za opštu, *zajedničku stvar*, Agamemnon je najpre morao da demonstrira spremnost da žrtvuje svoju *posebnost*. Ona ne može mimoići privrženost vlastitoj porodici. Budući da je otac najčešće izuzetno privržen vlastitoj ćerci, Agamemnon je morao žrtvovati Ifigeniju i time odagnati sumnje da će posebnost kod njega ikada prevagnuti u odnosu na opštost. Avramova spremnost da žrtvuje sina nagrađena je Božjim obećanjem koje nije upućeno samo njemu, nego *celokupnom* njegovom plemenu. Motiv žrtve, dakle, nije moguće misliti bez uključivanja opštosti, jedinstva, totaliteta, svih onih atributa koje je Levinas vezivao uz ontologiju istog. Zbog toga će njemu, za razliku od Lutera i Kjerkegora, presudan biti motiv *odlaska*, a ne *žrtve*.

Kada je pak reč o Avramovom odlasku, Levinas ga interpretira u smislu radikalnog nomadizma. Za radikalnog nomada vezana je nespremnost da se bilo gde trajno nastani. Budući da uslov transcendencije za Levinasa korespondira sa našim odbijanjem da se nastanimo u vlastitom sopstvu, njegov Avram odlazi, ali ne da bi bilo gde ostao, nego da bi uvek iznova otišao.

Time se Levinasova figura Avrama značajno razlikuje od one do koje možemo da dođemo uz pomoć istoričara. Prema Voršahovom mišljenju, u Avramu bismo mogli da vidimo *rabināuma* njegovog plemena. Termin rabināum je starovavilonskog porekla i označava plemenskog vođu čija presudna uloga se sastoji u tome da uspostavi *sponu* između starosedelaca i polunomada. Avramov odlazak time dobija sadržaj bez kojeg ga teško možemo zamisliti kao praoca izraelskog plemena.

Taj sadržaj se sastoji u ulozi *posrednika*, u ispunjavanju zadatka objedinjavanja stanovništva koje je u drevnoj Palestini živelo ne samo na različitim *mestima*, nego i različitim načinom *života*. Ukoliko apstrahujemo od pitanja, da li nam biblijska predaja doista pripoveda o stvarnoj istorijskoj ličnosti, prema istorijskoj rekonstrukciji se ispostavlja da živi Avram nije mogao živeti u zajednici koja je u potpunosti nomadska. To pre svega znači da je njegova egzistencija bila upućena na komunikaciju sa stalno nastanjenim, starosedelačkim stanovništvom. Za taj odnos je, prema Voršahu, bilo karakteristično sledeće: »(1) usko zajedništvo sa nastanjenima, (2) duži boravak u gradovima koji proističe odatle, (3) nužna transhumanost njegovog stada, u jednom veoma ograničenom prostoru Palestine« (Worschech: 1983, 45). U prilog Levinasovom stavu nesumnjivo govori ova poslednja Avramova osobenost. Skroman geografski prostor obično podrazumeva odsustvo neizvesnosti, u smislu precizno utvrđenog načina života. Međutim, transhumanost o kojoj je reč, nije moguća čak i kada na skromnom prostoru žive isključivo nomadi. Slika sveopšte mobilnosti je u antropološkom smislu jednako jednolična kao i slika opšte nepokretljivosti. Avramova uloga u tom pogledu predstavlja jedinstven doprinos. On je uveo novu, nepoznatu vrstu humanosti. Budući da je bio upućen na saplemenike koji su živeli različitim načinom života, njegov »odlazak« ipak nije implicirao i odsustvo komunikacije sa onima koji su rešili da ostanu. Simbioza sa stalno naseljenima se pokazala kao neminovna: »stanje patrijarha je tranziciono stanje između nomadskog i starosedelačkog života« (de Vaux: 1971, 222). Nije li upravo ova vrsta tranzitivnosti pravi odgovor na Levinasov zahtev da na bivstvovanje mislimo kao tranzitivno, i to ništa manje nego što je tranzitivna lakoća intencionalnog mišljenja? Nije li pomirenje onda ključna osobenost puta kojim je pošao Avram?

Ukoliko već kod Avrama možemo govoriti o *humanosti drugačijeg čoveka*, onda se ona sastoji u izvesnom vidu posredovanju kretanja i mirovanja, vlastitosti i stranosti. Taj momenat svakako ne ide u prilog Levinasu. Subjektivnost koja se začinje u Avramu, nije upućena samo na transcendenciju, nego i na susret sa vlastitošću. Ona nije isključivo nomadska. Ona nije samo moralna, nego je i »ontološka«. Drugo i isto se u njoj prepliću. Levinasova omaška u suprotstavljanju Avrama i Odiseja počiva u toj činjenici.

Iz hrišćanske perspektive, Odisej samom sebi zapravo oduzima tlo uporno pokušavajući da se vrati tamo gde pogrešno smatra da se nalazi njegov životni oslonac. Tražiti uporište u oskudnim okvirima *civitas terrena* znači tražiti ga tamo gde se on ne može naći. Takav rezon je dao za pravo Danteu da pesničkim sredstvima krivotvori Homerovu priču. Odisej ne stiže na Itaku, nego postaje promoter »beskonačnog puta«, puta bez početka i kraja, puta koji otuda ne može završiti nigde drugde, do u *paklu*. Budući da je opterećen nepopravljivom paganskom *superbia*, Odisej mora propasti. Dante ga kažnjava zbog toga što se uzda u sebe i hrabro se suočava sa izazovima novog i nepoznatog.

Rezimirajući Danteovu recepciju Odiseja, Aleida Asman nam ukazuje da se logika modernog doba može iščitati u svojevrsnom preokretu, prema kojem su nedostaci »beskonačnog puta« postali vrline. Rečju, isti oni motivi zbog kojih je Odisej završio u paklu, postaju identitetski obrasci modernog čoveka: »Zabrana znatiželje je ustuknula pred zapovešću znatiželje, dom i povratak domu su nadmašeni prodorom i kretanjem. U svetu razrešenom od transcendentalnih vrednosti, kao jedina transcendentalna vrednost preostaje energija. Stoga se više ne stiže na cilj, on je već odavno izgubljen iz vida; na njegovo mesto stupa novo kao pokretljiva fiksna tačka beskonačnog putovanja. U međuvremenu nam se razaznaje da ta novovekovna slika čoveka ukazuje na patološke karakteristike« (Assmann: 1994, 118).

Levinasov Avram na taj način donekle poprima ruho modernizovanog Odiseja. Budući da Homerov junak više nije moguć kao spokojni povratnik na rodnu grudu, nego kao dinamični tragalac za novim i nepoznatim, tako da ni razlika među njima više nije lako svodiva na suprotnost. S druge strane, »otići da bi se vratio« i »otići da se nikada ne bi vratio« ne predstavljaju održive idiome za opis Odiseja i Avrama. Hrišćanski i moderni Odisej se više ne vraćaju, a drevni Avram je bio prinuđen da kombinuje nomadski i starosedelački život. Otuda proističe da se središnja razlika između Odiseja i Avrama uopšte ne nalazi u odnosu između polazišta i odredišta njihovog putovanja, nego *u načinu na koji oni putuju*.

Da li bi se patološke karakteristike modernog Odiseja mogle eliminisati, ili barem ublažiti, posredstvom obnavljanja izvornog Homerovog povratnika? Mogu li granice našeg vlastitog sveta ponovo dobiti afirmativne osobenosti zavičaja koji tek treba otkriti? Međutim, ukoliko razlike među njima ustanovimo u *načinu putovanja*, onda ćemo se približiti ključnoj razlici Odiseja i Avrama. Odisej je proaktivni putnik, a njegovo samopouzdanje, usmerenost na sebe i neutaživa žudnja za novim, prema Levinasovom mišljenju nisu svojstveni samo novovekovnom čoveku, nego i celokupnoj tradiciji ontologije. Nasuprot njemu, Avram je oličenje putnika koji ne putuje radi samozasnivanja, nego radi osujećivanja prirodne sklonosti ka zasnivanju.

Pomirenje modernog Odiseja i Avrama moguće je samo ukoliko njihove granice ne budu shvatane kao umske stavljene granice, a um više ne bude poistovećivan sa aktivnošću prevazilaženja vlastitih granica. Avramova pouka se sastoji u stavu da smo mi sami vlastite granice, te da izlazak izvan nas ne sme biti upotpunjavanje bivstvovanja-kod-sebe,

nego njegovo napuštanje. Sloboda tako postaje bliska potuđivanju, izlasku iz sebe radi odgovornog bivstvovanja-pri-drugom. Za razliku od hrišćanske monaške verzije, u kojoj »Tuđinuje čovek koji kao stranac pribiva među ljudima čijim jezikom ne govori, ali koji taj jezik vrlo dobro razume« (Lestvičnik: 1988, 61), Levinasovo potuđivanje se tesno pripaja upravo uz »jezik drugih«. Avram ne može bez Odiseja. Izvesna bliskost među njima mora biti uspostavljena, ali ne zato da bismo osporavali ono što Levinas ima da nam kaže, nego da bismo to ozbiljno shvatili. Levinasova filozofija ne može opstati kao ksenologija bez granica. Stranost na kojoj ona insistira, mora biti sagledana u izvesnim okvirima vlastitosti, pa makar oni bili krajnje rastegljivi i dinamični.

Literatura

Assman, Aleida (1994) »Odysseus und der Mythos der Moderne«, u: *Lange Irrfahrt – große Heimkehr. Odysseus als Archetyp – zur Aktualität des Mythos*, Frankfurt a/M, Hg. G. Fuchs

de Vaux, Roland (1971) *Histoire Ancienne d'Israel I*, Paris

Levinas, Emmanuel (1987) »À propos de Buber: quelques notes«, u: *Hors sujet*, Montpellier

Levinas, Emmanuel (³2001) »La trace de l'autre«, u: *En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger*, Paris

Meir, Ephraim (2006) »Lebendiges Judentum. Emmanuel Levinas und der Historismus der 'Wissenschaft des Judentums' des 19. Jahrhunderts«, u: *Après vous*, Frankfurt a/M, Hg. F. Miething/C. von Wolzogen

Sveti Jovan Lestvičnik (²1988) *Lestvica,* Beograd, prev. D. Bogdanović

von Rad, Gerhard (1971) *Das Opfer des Abraham*, München

Worschech, Udo (1983) *Abraham. Eine sozialgeschichtliche Studie*, Frankfurt/Bern/New York

Dragan Prole

ULYSSES AND ABRAHAM
ONE PHILOSOPHICAL ENCOUNTER

Summary

The Authors attempt is to discuss the antagonism between Ulysses and Abraham, proposed by Emmanuel Levinas in order to compare an ontological standpoint of European philosophy and ethical perspective of alternative, non-selfish and non-egoistical humanism. By means of analysis of critical reception and transformation of Ulysses, especially by Dante and modern activism on one side, and considering the nomadic preconditions of Abraham as the future Jewish patriarch on the other, the author emphasizes that the strict opposition between Ulysses and Abraham is not sustainable, both in philosophical and historical-sociological sense. If we try to follow the genuine intentions of Levinas' philosophy the reconciliation of them seems unavoidable.

SADRŽAJ

VII
JEZICI U KONTAKTU 693

Iren Lanc
EVROPSKI MODEL JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI
I POKRET OBNOVE MAĐARSKOG JEZIKA....695

Mihal Tir
TRANSKRIPCIJA IMENA IZ SLOVAČKOG JEZIKA NA SRPSKI
(TEORIJA I PRAKSA)....701

Miha Pintarič
VIŠEJEZIČNOST: PARADOKS TEORIJE I PRAKSE 707

Ana Marić
KOMPARACIJA U SLOVAČKOM I SRPSKOM JEZIKU 713

Nada Arsenijević
TIŠMINI PREVODI MAĐARSKIH FAKTITIVNIH GLAGOLA....721

Марина Джонова
ЛИЧНИ МЕСТОИМЕНИЯ В ГОВОРА НА БЪЛГАРСКИТЕ
ПАВЛИКЯНИ В СРЪБСКИ БАНАТ....729

Dušanka Zvekić-Dušanović
O IMPERATIVU U SRPSKOM I MAĐARSKOM JEZIKU....737

Annamária Bene
NP OR DP? THE CASE OF SERBIAN....747

Barbara Vodanović
MORFOLOGIJA PREZIMENA, POKAZATELJ PRIPADNOSTI OBITELJI 755

Vilma Tiškei
SINTETIČKE I ANALITIČKE OSOBINE MAĐARSKOG
I SRPSKOG JEZIKA IZ ASPEKTA GLAGOLSKIH PREFIKSA 763

Yovka Tisheva
ON BULGARIAN LANGUAGE ISLANDS IN VOJVODINA 771

Gordana Ilić-Marković
DVOJEZIČNA SVAKODNEVICA-PREDRASUDE
I ČINJENICE, SRPSKI I NEMAČKI U BEČU 779

Marija Pastor Kiči
UPOTREBA ČLANA U INFORMATIVNIM TEKSTOVIMA
VOJVOĐANSKE ŠTAMPE NA MAĐARSKOM JEZIKU 791

Zuzana Tirova
DVOJEZIČNI SLOVAČKO-SRPSKI NATPISI U VOJVODINI 797

Jelena Redli
SRPSKE SINTAKSIČKE KONSTRUKCIJE SA SLOŽENIM PRILOŠKIM
VEZNICIMA *KAO ŠTO* I *KAO DA* I NJIHOVI MAĐARSKI EKVIVALENTI 803

VIII

PREVOĐENJE KAO ODRAZ KULTURNIH VEZA 811

Predrag Novakov
POJEDINI ELEMENTI PREVOĐENJA ENGLESKIH STRUČNIH TEKSTOVA
NA SRPSKI JEZIK 1263

Mary Louise Wardle
NOODLES ROCK STYLE: TRANSLATION AND CULTURE 813

Ivana Đurić-Paunović, Terence McEneny
TRANSLATING CLASS: THEORETICAL ASPECTS
OF RENDERING EDWARDIAN LITERATURE IN SERBIAN 821

Randall A. Major
ON TRANSLITERATING PROPER NOUNS WHILE TRANSLATING
FROM SERBIAN INTO ENGLISH
(OR WHATEVER HAPPENED TO MILOŠ TSERNIANSKI?) 829

Borislava Eraković
PREVOĐENJE KNJIGA ZA DECU: FUNKCIONALNI PRISTUP 839

Evangelos Kourdis
TRADUCTION ET IDENTITE. LA SEMIOTIQUE
DE LA TRADUCTION DES NOMS D'IMMIGRES EN GRECE. 847

Vesna Lazović
IDENTITET PREVODIOCA U NAŠOJ PREVODILAČKOJ PRAKSI 855

Elisa Moroni
LA TRADUZIONE DELL'EPOS ORALE RUSSO IN ITALIANO
COME TRANSFER CULTURALE 863

Marija Todorova
TRANSLATING CULTURES FOR CHILDREN....871

IX

DRŽAVNI, KULTURNI I POLITIČKI PROJEKTI N ARODA JUGOISTOČNE EVROPE....877

Miodrag Vukčević
ISEČCI IZ NEMAČKE ISTORIJE I KULTURNO NASLEĐE U SREMU SLIKA O DRUGOM U TRANSKULTURNOM POREĐENJU....879

Александар Касаш
ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИ ДОПРИНОС РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ МАЛИМ СРЕДИНАМА НА ПРИМЕРУ ДЕЛОВАЊА ЖЕНСКОГ ХАРКОВСКОГ ИНСТИТУТА У НОВОМ БЕЧЕЈУ 1920-1932. ГОДИНЕ....887

Дејан Микавица
ВОЈВОДИНА КАО ПРОЈЕКАТ У ПОЛИТИЦИ НАРОДА ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ 1690-1918....895

Владан Гавриловић
ПОЛИТИЧКИ ПРОЈЕКАТ САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ НА ТЕМИШВАРСКОМ САБОРУ....907

Ђура Харди
СТРАНЦИ НА ПОЛОЖАЈУ ПАЛАТИНА СРЕДЊОВЕКОВНЕ УГАРСКЕ....915

Снежана Божанић
САСИ КАО ЕЛЕМЕНТ ПРИВРЕДНОГ УСПОНА СРЕДЊЕВЕКОВНЕ СРБИЈЕ....921

Tibor Pal
PROJEKAT LAJOŠA KOŠUTA IZ KITAHIJE O REORGANIZACIJI HABZBURŠKE MONARHIJE....929

Борис Стојковски
ЊОВЕКОВНЕ ИСТОРИЈЕ У ДЕЛИМА БРИТАНСКИХ ПУТНИКА....935

X

IDENTITETI I KULTURNI MODELI U KNJIŽEVNOSTI....943

Boris Dudaš
ENTFERNUNG VON DER TRUPPE - HEINRICH BÖLLS UNBEHAGEN AN DER KULTUR....945

Bojana Stojanović-Pantović
ASPEKTI IDENTITETA U POETICI EKSPRESIONIZMA....955

Ljiljana Matić
CULTURES, RELIGIONS, LANGUES: PIERRES DE BASE
DE L'ÉCRITURE COMPLEXE DE NAÏM KATTAN 961

Angela Richter
BOSNIEN ALS DENKFIGUR BEI IVO ANDRIĆ UND MEŠA SELIMOVIĆ.....969

Бранко Момчиловић
РОМАНТИКА И ПОЛИТИКА У РОМАНУ ТРАГАЧИ ФРЕНКА СЕВИЛА.....979

Оливера Радуловић
СТРАХОТЕ ХОЛОКАУСТА У СТВАРАЛАЧКОМ
ОПУСУ ДАВИДА АЛБАХАРИЈА.....985

Joshua S. Walker
DEFINING THE *NEMETS***:** THE RHETORIC OF SELF-DEFENSE IN RUSSIAN
LITERARY CRITICISM, FILM, AND PAINTING IN THE 20TH CENTURY.....993

Vladimir Perić
KOSMOPOLITIZAM JUGO-DADE:
POKUŠAJ TRANSMIGRANTSKE DEETNOCENTRIZACIJE.....999

Милена Чомић
СУКОБ КУЛТУРНИХ МОДЕЛА У ДЕЛИМА СТЕВАНА СРЕМЦА 1007

Marina Šimáková Speváková
VIACKONTEXTOVOSŤ MENŠINOVEJ LITERATÚRY VO VOJVODINE.....1013

Viktorija Krombholc
INTERAKCIJA RODA I MITA U ROMANU *SOLOMONOVA PESMA* 1021

XI

KNJIŽEVNI KONTAKTI KAO KULTURNI KONTAKTI.....1029

Voigt, Vilmos
COMPARATIVE OR CONTRASTIVE ASPECTS OF STUDYING
SERBIAN AND HUNGARIAN FOLKLORE.....1031

Mihal Harpanj
NARATIVNE STRUKTURE PROSTORA I VREMENA
U ROMANU PAVELA VILIKOVSKOG „POSLEDNJI KONJ POMPEJA“ 1037

Vladislava Gordić Petković
ŠEKSPIR I TENESI VILIJAMS: TRAGEDIJA I MARGINALNOST 1045

Pal Šandor
ZABORAVLJENI BLAGOJE BRANČIĆ 1051

Љубодраг П. Ристић
СТРАНЦИ И СПОРАЗУМЕВАЊЕ У СРБИЈИ
(из британских путописа XIX века) 1059

Jarmila Hodolič
SAVREMENO STANJE SLOVAČKE DEČJE KNJIŽEVNOSTI U VOJVODINI.....1069

Ofelija Meza
NICHITA STĂNESCU. ÎNVESTIRE FILOZOFICĂ PRIN CUVÂNT 1077

Tamara Valčić-Bulić
NEPODNOŠLJIVA SVEŽINA BALKANA: BUVIJE-DABIĆ.....1083

Adam Svetlik
KNJIŽEVNI BILINGVIZAM SLOVAČKIH VOJVOĐANSKIH PISACA.....1089

Utasi Csilla
A 16. SZÁZADI VERSES HISTÓRIA MŰFAJI KÉRDÉSEI.....1093

Tijana R. Spasić
„PUSTA ZEMLJA“ I „STRAŽILOVO“:
MOGUĆNOSTI ZA RAĐANJE NOVOG ŽIVOTA.....1099

Carmen Dărăbuş
RĂZBOIUL CARE NU LE APARŢINE - L. REBREANU ŞI M. CRNJANSKI 1107

Svetlana Tornjanski-Brašnjović
PESME O ŽENIDBI ŽIVOTINJA U KONTEKSTU
OBREDNE SMEHOVNOSTI I TRADICIJE SLOVENA.....1113

XII

RECEPCIJA KULTURE I KNJIŽEVNOSTI
U POJEDINIM EVROPSKIM SREDINAMA.....1123

Марија Клеут
АЛОЈЗ ШМАУС: ИЗУЧАВАЊЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ
НАРОДНОГ ПЕСНИШТВА 1125

Vesna Cidilko
KULTURNI TRANSFER I KULTURNI IDENTITET
O SRPSKOJ KNJIŽEVNOSTI U NEMAČKIM PREVODIMA.....1131

Julijana Beli-Genc, Nikolina Zobenica
RECEPCIJA JOHANESA VAJDENHAJMA
NA NEMAČKOM GOVORNOM PODRUČJU 1141

Nikolina Zobenica, Julijana Beli-Genc
RECEPCIJA JOHANESA VAJDENHAJMA U SRBIJI 1149

Нада Савковић
АНТОЛОГИЈЕ ИТАЛИЈАНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ 1157

Jovanka Denkova
РЕЦЕПЦИЈА НА СРПСКАТА ЛИТЕРАТУРА ЗА ДЕЦА ВО МАКЕДОНИЈА 1165

Szabó Szilvia
A HATÁRÁTLÉPŐ RECEPCIÓ
(Danilo Kiš-befogadás a magyar kulturális térben).....1173

Наталија Лудошки
ПОСРЕДНИЧКА УЛОГА МЛАДЕНА ЛЕСКОВЦА
ИЗМЕЂУ СРПСКЕ И МАЂАРСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ 1181

Lidija Nerandžić-Čanda
GETE U „SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU”.....1189

XIII
SUSRETI KULTURA U KNJIŽEVNOSTI.....1197

Јанко Рамач
РУСИНСКИ РУКОПИСНИ АПОКРИФНИ ЗБОРНИЦИ
И ТЕКСТОВИ „МУКА ХРИСТОВИХ“
ИЗ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XIX И ПОЧЕТКА XX ВЕКА 1199

Kornelija Farago
HERMENEUTIKA DISTANCE – ZAKON JEZIKA I OTPOR TELA.....1209

Andrea Lešić-Thomas
KAFKA U JAPANU, SVEMIRSKI BRODOVI I KOGNITIVNA POETIKA:
IMPLIKACIJE ZA INTERKUTURALNO RAZUMIJEVANJE 1217

Eva Toldi
INTERKULTURALNOST, INTERPERSONALNE I NARATIVNE STRATEGIJE
U SAVREMENOJ MAĐARSKOJ KNJIŽEVNOSTI U VOJVODINI.....1225

Katalin Hegedűs
KONTAKTI RAZNIH KULTURA KOD KARLA MAYA
U ROMANU «KROZ ZEMLJU SKIPETARA».....1231

Марија Милошевић
(НЕ)ОДРЖИВ КУЛТУРНИ ХИБРИД ИСТОКА
И ЗАПАДА У РОМАНЕСКНОМ
И ЕПИСТОЛАРНОМ СТВАРАЛАШТВУ ЈЕЛЕНЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ.....1239

Јадранка Пејановић
МЕХАНИЗМИ КУЛТУРЕ ДОМИНАЦИЈЕ КОЛОНИЗАТОРА
И КОЛОНИЗОВАНИХ (ДОН ДЕЛИЛО: *КОСМОПОЛИС*
И АРУНДАТИ РОЈ: *БОГ МАЛИХ СТВАРИ*) 1247

Ksenija Kondali
CULTURAL EXPECTATIONS AND ENCOUNTERS IN MAXINE HONG
KINGSTON'S *THE WOMAN WARRIOR* 1255

Predrag Novakov
POJEDINI ELEMENTI PREVOĐENJA ENGLESKIH STRUČNIH TEKSTOVA
NA SRPSKI JEZIK 1263

Мара Ђукић, Јелена Ђерманов
МУЛТИКУЛТУРНА ОСЕТЉИВОСТ КАО КОМПОНЕНТА
ПРОФЕСИОНАЛНОГ РАЗВОЈА НАСТАВНИКА 1269

Smiljana Zrilić,Vesna Bedeković
MODELIRANJE KULTURE ŠKOLE U KONTEKSTU INTERKULTURALNIH
I SOCIJALNIH KOMPETENCIJA NASTAVNIKA 1277

Dragan Prole
ODISEJ I AVRAM
Jedan filozofski susret 1285

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

316.7(082)

МЕЂУНАРОДНИ интердисциплинарни симпозијум „Сусрет култура“ (5 ; 2009 ; Нови Сад)
Zbornik radova. Knj. 2 [Elektronski izvor] / Peti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura“ , 1. decembar 2009., Novi Sad ; [organizator Filozofski fakultet, Novi Sad ; urednice Ljiljana Subotić, Ivana Živančević-Sekeruš]. - Budisava : KriMel, 2011 (Budisava). - 1 elektronski optički disk (CD-DOM) : tekst ; 12 cm

Nasl. sa naslovnog ekrana. - Bibliografija uz svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-86-6065-066-7
1. Филозофски факултет (Нови Сад)
a) Мултикултуралност - Интердисциплинарни приступ - Зборници b) Културни плурализам - Интердисциплинарни приступ - Зборници
COBISS.SR-ID 266105351